ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
Τόμος 41. Παράρτημα 9

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΣΥΝΤΑΞΙΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ

Ἡ περίοδος τῶν ἀναζητήσεων: 1822 - 1891

Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ Δικαίου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2008

Τὸ *Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἱδρύθηκε τὸ 1929 μὲ πρωτοβουλία τοῦ Δημήτριου Παππούλια καὶ ἔφερε μέχρι τό 1966 τὴν ἐπωνυμία *Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*. Ἀπὸ τὸ 1948 ἄρχισε ἡ ἔκδοση τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸ τεῦχος 10/11 καὶ ἐφεξῆς μετονομάζεται σὲ *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* (= *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.*). Περιοδικὴ ἔκδοση ποὺ ἀριθμεῖ μέχρι σήμερα 41 τόμους, ἡ *Ἐπετηρὶς* δημοσιεύει ἐργασίες ποὺ ἀφοροῦν ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου. Ἀπὸ τὸν 34ο τόμο ἐγκαινιάσθηκε καὶ ἡ παράλληλη ἔκδοση Παραρτημάτων, ἑλληνικῶν καὶ ξενόγλωσσων, μὲ μονογραφίες ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΣΥΝΤΑΞΙΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ

Ἡ περίοδος τῶν ἀναξητήσεων 1822 - 1891

Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ Δικαίου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΤΟΜΟΣ 41
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9

*

ACADEMY OF ATHENS

YEARBOOK OF THE RESEARCH CENTRE
FOR THE HISTORY OF GREEK LAW
VOLUME 41
SUPPLEMENT n° 9

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑΣ Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΣΥΝΤΑΞΙΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ

Ἡ περίοδος τῶν ἀναζητήσεων: 1822 - 1891

Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ Δικαίου

"Πρό πάντων
ὁ νόμος μας,
ἄς ᾖναι νόμος Ἑλληνικός".
Παῦλος Καλλιγᾶς, 1839

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2008

Histoire
du Code Civil Hellénique.
Le période des hésitations: 1822 - 1891.
Contribution à l'Histoire du Droit Néohellénique

Geschichte
des Griechischen Burgerlichen Gesetzbuches.
Die Periode der Untersuchungen: 1822 - 1891.
Ein Beitrag zur Neugriechische Rechtsgeschichte.

Ὑπεύθυνος ἔκδοσης: Λυδία ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

© Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας
τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου.
Ἀναγνωστοπούλου 14 – 10673 Ἀθήνα.
Τηλ. 210-3664607, 2103664627-629.
Fax 210-3664628.

Academy of Athens.

Research Centre for the History
of Greek Law.
14 Anagnostopoulou str. – 10673 Athens.
Tel. 210-3664607, 2103664627-629.
Fax 210-3664628.

e-mail: keid@academyofathens.gr

ISSN 1790-1006 • ISBN 978-960-404-134-3

Εἰς τούς Γονεῖς μου

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Πρόλογος	XIX
Κεφάλαιον Α΄ : Ἐπί τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος	1–80
1. Οἱ ἰσχύσαντες ἐπί Τουρκοκρατίας κανόνες Ἀστικοῦ Δικαίου	1
2. Κατά τάς Περιφερειακάς Γενικάς Ἀρχάς (1821 – 1822)	29
3. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1822	37
4. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1823	47
5. Κατά τήν περίοδον τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν, 1826 – 1827	55
6. Ἡ ἀπονομή τοῦ Δικαίου κατά τήν περίοδον 1822 – 1827	62
Κεφάλαιον Β΄ : Ἐπί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας	81–130
1. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1827	81
2. Κατά τήν περίοδον τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν: Α΄ 1828 – 1829	87
3. Κατά τήν περίοδον τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν: Β΄ 1829 – 1831	104
4. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1832	117
5. Κατά τήν μεταβατικήν περίοδον 1832 – 1833	123
Κεφάλαιον Γ΄ : Πολιτειακή Μεταβολή καί Θεσμική Συνέχεια	131–190
1. Ἡ Πολιτειακή Μεταβολή: 1832 – 1833	131
2. Αἱ καταστατικαί διατάξεις κατά τό 1833	145
3. Ὁ G. L. von Maurer περί τοῦ προϊσχύσαντος δικαίου	170
4. Αἱ ἐπόψεις τοῦ G. Geib	186
5. Ἡ πολιτική κριτική τοῦ Fr. Thiersch	188
Κεφάλαιον Δ΄ : Τό Νομοθετικόν Διάταγμα περί Πολιτικοῦ Νόμου – 23 Φεβρουαρίου /7 Μαρτίου 1835	191–234
1. Αἱ ἀρχικαί ἐπιδιώξεις	191
2. Ἡ ὑπό αἵρεσιν ρύθμισις	198
3. Ἡ ὁριστική ρύθμισις	212

4. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος 221

Κεφάλαιον Ε΄: Ἡ Διδασκαλία τοῦ Ρωμαϊκοῦ -Βυζαντινοῦ Δικαίου ... 235–280

1. Ἡ ἵδρυσις τῆς Νομικῆς Σχολῆς 235
2. Οἱ Καθηγηταί τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου καί ἡ διδασκαλία των (1837 - 1891) 239
3. Συμπεράσματα ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν Καθηγητῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου 274

Κεφάλαιον Ϛ΄: Ἡ Μετάφρασις καί ἡ Διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος 281–300

1. Ἡ ἐντολή καί ἡ ἀνάθεσις πρός μετάφρασιν 281
2. Ἡ πρόοδος τῆς μεταφράσεως 284
3. Αἱ ἐκδόσεις τῆς μεταφράσεως 287
4. Ἡ Διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου 290

Κεφάλαιον Ζ΄: Ἡ Ἐναγώνιος Πορεία: Α΄ 1835 – 1866 301–350

1. Ἡ περίοδος 1835 – 1842 301
2. Ἡ περίοδος 1842 – 1848 315
3. Ἡ περίοδος 1848 – 1866 325

Κεφάλαιον Η΄: Ἡ Ἐναγώνιος Πορεία: Β΄ 1866 – 1891 351–388

1. Ἡ περίοδος 1866 – 1874. Τό Σχέδιον Α΄ 351
2. Ἡ περίοδος 1875 – 1884. Τό Σχέδιον Β΄ 368
3. Ἡ περίοδος 1884 – 1891. Ἡ Στροφή 381

Ἀντί Ἐπιλόγου: "Πρό πάντων ὁ νόμος μας ἄς ᾖναι νόμος ἑλληνικός" 389–424

1. Ἡ προσωρινή νομοθετική ρύθμισις 389
2. Ἡ ἀπόρριψις τοῦ ξένου προτύπου 395
3. Ἡ παράτασις τῆς προσωρινῆς ρυθμίσεως 401
4. Τό ἰδεολογικόν ὑπόβαθρον 408
5. Αἱ νομικαί σκοπιμότητες 416
6. Τελικός ἀπολογισμός 421

Παράρτημα 1ον: Ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ 425–438

1. Τό ἱστορικόν 425
2. Αἱ Πηγαί 432
3. Ἡ διαίρεσις τῆς ὕλης 435
4. Ἡ διάδοσις τοῦ Κώδικος 436
5. Ἡ κατ' ἀντίστιξιν αἴγλη 438

Παράρτημα 2ον: Οἱ Ὑπουργοὶ τῆς Δικαιοσύνης (1822 - 1891) 439–441

Βιβλιογραφία 443–482

Ἔγγραφα 483–570

Α΄ Συνταγματικαί Διατάξεις

1. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, Νέα Ἐπίδαυρος 1 Ἰανουαρίου 1822 485
2. Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου) Ἄστρος, 13 Ἀπριλίου 1823 485
3. Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Τροιζὴν 1 Μαΐου 1827 486
4. Σχέδιον τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος, Ναύπλιον 16 Φεβρουαρίου 1832 486
5. Ψήφισμα τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Κ΄, Ναύπλιον <14> Μαρτίου 1832 487
6. Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Ναύπλιον 15 Μαρτίου 1832 488
7. Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 18 Μαρτίου 1844 488

Β΄ Κοινὴ Νομοθεσία

1. Σύστασις Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς σύνταξιν συλλογῆς τῶν Βυζαντινῶν Νόμων, Ναύπλιον 28 Αὐγούστου 1826 489
2. Ἐγκύκλιος κοινοποιήσεως διορισμῶν εἰς τὴν Νομοπαρασκευαστικὴν Ἐπιτροπήν, 28 Αὐγούστου 1826 490
3. Πρακτικὰ τῆς Βουλῆς τῆς Δ΄ Περιόδου, Αἴγινα 12 Νοεμβρίου 1827. Συζήτησις προτάσεως περὶ συγκροτήσεως Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς σύνταξιν κωδίκων 490
4. Κυβερνητικὸν Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 1325 τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1828 ἐν Αἰγίνῃ, περὶ Ὀργανισμοῦ τοῦ Πανελληνίου 491
5. Ὀργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων, Αἴγινα 15 Δεκεμβρίου 1828 492
6. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Ἄργος 22 Ἰουλίου 1829, περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ προσωρινοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἱδρύσεως τῆς Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος 493
7. Κυβερν. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 34 τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1829 ἐν Αἰγίνῃ, περὶ Ὀργανισμοῦ τῆς Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος, τῶν Ὑπουργείων καὶ τοῦ Λογιστικοῦ καὶ Ἐλεγκτικοῦ Συμβουλίου 494
8. Κυβερν. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 64 τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1830 ἐν Ναυπλίῳ, περὶ συλλογῆς τῶν Βυζαντινῶν Νόμων 495
9. Ὀργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων, Ναύπλιον 15 Αὐγούστου 1830 496
10. Βασιλικὸν Διάταγμα περὶ τοῦ χρόνου ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Συστήματος, Ἀθῆναι 1/13 Ἰανουαρίου 1835 497
11. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Βασ. Διατάγματος περὶ τοῦ χρόνου ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Συστήματος, Ἀθῆναι 1/13 Ἰανουαρίου 1835 498
12. Βασ. Διάταγμα περὶ συστάσεως τῆς Νομοθετικῆς

(Νομοπαρασκευαστικῆς) Ἐπιτροπῆς
Ἀθῆναι 1/13 Ἰανουαρίου 1835 499
13. Κοινοποίησις πρός τόν Ἀνδρ. Πάικον τοῦ διορισμοῦ του ὡς μέλους τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 4 Ἰανουαρίου 1835 . . . 501
14. Πρότασις - Εἰσήγησις τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἐφαρμοσθῇ μετά τήν ἔναρξιν ἰσχύος τοῦ νέου Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 15/27 Ἰανουαρίου 1835 502
15. Σχέδιον Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ μετά τήν ἔναρξιν ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, συνημμένον εἰς τήν ὑπ' ἀριθμ. 236 τῆς 15/27 Ἰανουαρίου 1835, ἐν Ἀθήναις, Πρότασιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης 503
16. Βασιλική Ἀπόφασις περί τῆς κατ' ἀρχήν ἐγκρίσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὑπό τόν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως τούτου καί ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὡς ἐτροποποιήθη ὑπό τοῦ von Armansperg, Ἀθῆναι 19/31 Ἰανουαρίου 1835 504
17. Ὑπηρεσιακή ἐν χρόνῳ μετάφρασις τῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως περί ἐγκρίσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὑπό τόν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως τούτου καί ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου 505
18. Διαβιβαστικόν ἔγγραφον ἐκ τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός ἐκείνην τῶν Ἐσωτερικῶν πρός σύγκλησιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διά νά τεθῇ ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ, ὡς ὡρίσθη ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, ἵνα συζητηθῇ καί κριθῇ τό Σχέδιον τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 21 Ἰανουαρίου 1835 505
19. Σχέδιον ἐν μεταφράσει τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὡς ἐτροποποιήθη ὑπό τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Κόμητος von Armansperg καί διεβιβάσθη εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον 506
20. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ συζητήσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περί τοῦ σχεδίου Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ μέλλοντος νά ἰσχύσῃ προσωρινῶς Ἀστικοῦ Δικαίου καί πρότασις περί ἀποστολῆς τοῦ σχεδίου πρός γνωμοδότησιν εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν εἰδικῶς περί τῶν ἐθίμων, Ἀθῆναι 24 Ἰανουαρίου/5 Φεβρουαρίου 1835 507
21. Βασ. Ἀπόφασις πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἐγκριτική τῆς προτάσεως τούτου περί ὑποβολῆς εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 4/16 Φεβρουαρίου 1835 508
22. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τῆς Βασ. Ἀποφάσεως ὑπ' ἀριθμ. 21759 τῆς 4/16 Φεβρουαρίου 1835, ἐγκριτικῆς τῆς σχετικῆς προτάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου 508

23. Τό σχέδιον τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὡς εἶχεν ἀρχικῶς διορθωθῆ καί διαβιβασθῆ ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, διά νά σταλῆ εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν ἵνα γνωμοδοτήσῃ ἐπ' αὐτοῦ 509

24. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περί ἀποστολῆς τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν καί περί ἐπιφυλάξεως τοῦ δικαιώματος τούτου να διατυπώσῃ τήν γνώμην του ἐπί ἐνδεχομένων ἀμφιβολιῶν καί ἐνδοιασμῶν του ἐπί τῆς εἰσηγήσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 7/19 Φεβρουαρίου 1835 510

25. Κοινοποίησις ὑπό τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν Πρόεδρον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ἐντολῆς περί συζητήσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου ὡς πρός τήν διάταξιν περί τῶν ἐδίμων, Ἀθῆναι 10 Φεβρουαρίου 1835 511

26. Εἰσηγητική Ἔκθεσις (γνωμοδότησις) τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 16 Φεβρουαρίου 1835 512

27. Ὑπουργική Ἀναφορά περί ὑποβολῆς τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως (γνωμοδοτήσεως) τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, Ἀθῆναι, ὑπ' ἀριθμ. 856 τῆς 19 Φεβρουαρίου 1835 515

28. Πρακτικόν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835. Ὁριστική ἔγκρισις τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὡς τελικῶς διετυπώθη 516

29. Βασ. Ἀπόφασις περί ὁριστικῆς ἐγκρίσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι, 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835 517

30. Περίληψις τῆς Βασ. Ἀποφάσεως ὑπ' ἀριθμ. 22357 τῆς 23 Φεβρουαρίου/ 7 Μαρτίου 1835 πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον περί ὁριστικῆς ἐγκρίσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου 518

31. Ἔγγραφον τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν προεδρεύοντα τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περί ἀποστολῆς τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου καί περί τῆς ἀνάγκης προσυπογραφῆς αὐτοῦ, Ἀθῆναι 26 Φεβρουαρίου 1835 518

32. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τῆς Βασ. Ἀποφάσεως πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης περί προσυπογραφῆς τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ μέλλοντος νά ἰσχύσῃ προσωρινῶς Ἀστικοῦ Δικαίου, κατόπιν προσυπογραφῆς του ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου/ 7 Μαρτίου 1835 519

33. Τό Νομοθετικόν Διάταγμα περί Πολιτικοῦ Νόμου (περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου), Ἀθῆναι

23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835, γερμανιστί 519
34. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί Πολιτικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835 521
35. Ἔντυπος προκήρυξις περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύῃ Πολιτικοῦ Νόμου 522
36. Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας περί τῆς ἀνάγκης ἐκτυπώσεως τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου καί περί ἐπιλογῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Reitz ὡς πλέον καταλλήλου πρός χρῆσιν τῶν νομικῶν καί τῶν δικαστηρίων, Ἀθῆναι 4/ 16 Μαρτίου 1835 523
37. Πρακτικόν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας περί ἐγκρίσεως τῆς ἀνατυπώσεως τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Reitz πρός χρῆσιν τῶν νομικῶν καί τῶν δικαστηρίων, Ἀθῆναι 8 /20 Μαρτίου 1835 524
38. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῆς κρατικῆς Ἐκδόσεως (Ἀθηνῶν) τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου κατ' ἐπιμέλειαν τῶν Κ. Προβελεγγίου καί Δ. Ραῖζῃ 525
39. Βασ. Ἀπόφασις περί κατανομῆς τῶν ἐργασιῶν ἐπιθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 18 Αὐγούστου 1836 526
40. Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης περί κατανομῆς τῶν ἐργασιῶν ἐπιθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 24 Αὐγούστου 1836 527
41. Βασ. Ἀπόφασις περί ἐγκρίσεως τῆς Ὑπουργικῆς Ἀναφορᾶς περί τῆς κατανομῆς τῶν ἐργασιῶν ἐπιθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 28 Αὐγούστου 1836 529
42. Ἐγκύκλιος πρός τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 18 Σεπτεμβρίου 1836 530
43. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλου, τοῦ Πίνακος τῶν Περιεχομένων καί τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τῆς Πρώτης Ἐκδόσεως τοῦ μεταφρασθέντος εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 1836 532
44. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῆς Δευτέρας Ἐκδόσεως τοῦ μεταφρασθέντος εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 1838 536
45. Ἐξώφυλλον τῆς πραγματείας τοῦ πρώτου Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Αἰμιλίου Herzog περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου 537
46. Βασ. Διαταγή περί συστάσεως Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς, κυρίως πρός σύνταξιν Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 2 Ἀπριλίου 1842 538

47. Εἴδησις περί ἀνασυγκροτήσεως τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς, κυρίως πρός σύνταξιν Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 19 Μαΐου 1844 539
48. Βασ. Διάταγμα περί συστάσεως νέας Ἐπιτροπῆς Συντάξεως Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 1 Σεπτεμβρίου 1848 540
49. Ἀναφορά τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης περί ὑποβολῆς εἰς τόν Βασιλέα σχεδίου περί τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 24 Ἰουνίου 1856 541
50. Ὑπηρεσιακόν σημείωμα περί τῆς ὀργανώσεως καί συγκροτήσεως τμημάτων τῆς Ἐπιτροπῆς Συντάξεως τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 1856 542
51. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως περί τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 25 Ἰουνίου 1856 543
52. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ Νομοσχεδίου περί τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 4 Ἰουλίου 1856 545
53. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τελευταίας σελίδος ἐκ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, φ. 75 τῆς 15ης Νοεμβρίου 1856, ὅπου ἐδημοσιεύθη ὁ Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΤΞΑ΄ τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1856 Ἀστυκός Ἑλληνικός Νόμος 547
54. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ εἰς τήν γαλλικήν μεταφρασθέντος ὑπό τοῦ Γ. Ἀ. Ράλλη Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου τοῦ 1856 549
55. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῶν δύο τελευταίων σελίδων τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς περί τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρός τόν Ὑπουργόν Δικαιοσύνης, Ἀθῆναι 10 Ἰανουαρίου 1870 550
56. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1870 553
57. Βασ. Διάταγμα περί συγκροτήσεως νέας Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρός ἀναθεώρησιν καί συμπλήρωσιν τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1870, Τατόιον 17 Μαΐου 1874 555
58. Βασ. Διάταγμα περί προσθήκης δύο νέων μελῶν εἰς τήν Νομοπαρασκευαστικήν Ἐπιτροπήν πρός ἀναθεώρησιν καί συμπλήρωσιν τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1870, Τατόιον 6 Ἰουνίου 1874 556
59. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς περί τοῦ Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος πρός τόν Ὑπουργόν Δικαιοσύνης, Ἀθῆναι 22 Αὐγούστου 1874 557
60. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως πρός τήν Βουλήν περί τοῦ κατατεθέντος Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 18 Νοεμβρίου 1874 559
61. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, κατατεθέντος

εἰς τήν Βουλήν κατά τήν 21ην Νοεμβρίου 1874 561
62. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ τυπωθέντος Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1874 563
63. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῆς ἐπισήμου ἐκδόσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν, Νεάπολις 1829 564
64. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῆς ἐπισήμου ἐκδόσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἰταλίας, Νεάπολις 1865 565
65. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τοῦ πρώτου Νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1888 566
66. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ πρώτου νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1888 567
67. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ δευτέρου Νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1895 568
68. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ δευτέρου Νομοσχεδίου τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1897 569
69. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ Μνημονίου τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ δευτέρου Νομοσχεδίου τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1896 570

Sommaire 571–577

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΙΤΛΟΣ Ε'. ΤΜΗΜΑ Θ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ.

ξζ'. Τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα νὰ διορίσῃ ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἀπὸ τὰ ἐλλεκτότερα καὶ σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετὴ νὰ ἦναι ἐγνωσμένη, διὰ νὰ συνθέσωσι κώδικας νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καὶ ἐμπορικῶν, οἱ ὁποῖοι, καθὼς καὶ ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος τὴν ἐπίκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν.

ξή. Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων κωδίκων αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων, καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκδιδομένους νόμους· διὰ δὲ τὰ ἐμπορικά, ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας κώδιξ μόνος ἰσχύει εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ, τὴν α'. Ἰανουαρίου, ἔτει ,αωκβ. καὶ α'. τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἐν ἔτει «Α' τῆς Ἀνεξαρτησίας, ,αωκβ'» πρώτης ἐκδόσεως τῆς *Διακηρύξεως περὶ Πολιτικῆς Ὑπάρξεως καὶ Ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* καὶ τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὑπέρ τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Αὐτοκρατόρων
Ἰουστινιανοῦ καί Θεοδώρας,
Κυρίου δεηθῶμεν

Εὐχή κατά τήν Μεγάλην Εἴσοδον
διαρκούσης τῆς Θείας Λειτουργίας
εἰς τήν Μονήν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ

Κατά τήν αὐγήν τοῦ 1822 εἰς τόν πρῶτον ἐνιαῖον καταστατικόν χάρτην τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, δηλ. εἰς τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* (*Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου*) τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822, καί εἰς τό ἄρθρον ΝΖ΄ αὐτοῦ περιελήφθη ἡ ἑξῆς συνταγματική ἐντολή: *«Τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ᾖναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι Κώδικας Νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν, οἱ ὁποῖοι, καθώς καί ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος τήν ἐπίκρισιν καί ἐπικύρωσιν»*[1]. Ἡ ἐντολή ἦτο μέν πρώιμος ἀλλά σαφής: ἐπεδιώκετο μεταξύ ἄλλων ἡ σύνταξις καί θέσπισις Ἀστικοῦ Κώδικος (νόμου) διά τό νέον Ἑλληνικόν Κράτος.

Ἐν τούτοις, μετά 80ετίαν, κατά τό 1899, ὁ Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀλκιβιάδης Χρ. Κρασσᾶς εἰς τόν λόγον του ἐπί τῇ ἀναλήψει ὑπ' αὐτοῦ τῆς πρυτανείας τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ηὔχετο ὅπως ταχέως ἰδῇ *«πληρούμενον τόν πόδον τῶν ἡμετέρων νομικῶν, τό δέ ρωμαϊκόν δίκαιον ἀντικαθιστάμενον δι' ἀστικοῦ κώδικος προσιτοῦ τοῖς πᾶσι, καταληπτοῦ, ἐπιδαψιλεύοντος τήν προστασίαν αὐτοῦ εἰς τά βιοτικά συμφέροντα, καί μή προσφέροντος ταῦτα θυσίαν εἰς νομοθεσίαν ἄλλης κοινωνίας καί ἄλλου πολιτισμοῦ»*[2].

---

1. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι συλλογή τῶν περί τήν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καί ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπό τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832*, τόμ. Β΄, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 33.

2. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Λόγος ἀπαγγελθείς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπό ..., παραλαμβάνοντος τήν Πρυτανείαν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἔτους 1899 - 1900*, Ἐν Ἀθήναις 1899, σελ. 22.

Τόσον ἡ πρόβλεψις τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1822 ἀλλά καί τῶν λοιπῶν Συνταγμάτων τοῦ Ἀγῶνος, πού ἐπανέλαβον τό σχετικόν ἄρθρον, ὅσον καί ἡ μετά τόσον χρόνον εὐχή τοῦ Ἀλκ. Χρ. Κρασσᾶ δέν ἐπρόκειτο νά πραγματοποιηθοῦν ταχέως. Καί ἄν μέν ἦτο πράγματι δύσκολον νά συμβῇ τοῦτο διαρκοῦντος τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας, ὅπως εἶναι εὔλογον[3], ἡ ἐν συνεχείᾳ βραδύτης ἦτο μᾶλλον δυσεξήγητος. Ὁ Ἀστικός Κῶδιξ κατέστη πραγματικότης διά τό Ἑλληνικόν Κράτος μόλις κατά τό 1940, δηλαδή 118 ἔτη μετά τήν πρώτην περί αὐτοῦ πρόβλεψιν.

Ἡ παροῦσα ἐργασία σκοπόν ἔχει νά παρουσιάσῃ καί ἑρμηνεύσῃ τήν μακράν πορείαν ἡ ὁποία διηνύθη μερίμνῃ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητος πρός δέσπισιν συγχρόνου Ἀστικοῦ Κώδικος. Στόχος της εἶναι νά ἐκθέσῃ ἐν σειρᾷ τά γεγονότα καί τήν διαδικασίαν ἡ ὁποία ἠκολουθήθη ἐπί τοῦ δέματος διαρκοῦντος τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, περιόδου ἡ ὁποία καθώρισε τάς ἐπιλογάς τῆς Πολιτείας ὡς πρός τά πρότυπα καί τάς υἱοθετηθείσας λύσεις. Ἐπελέγη ὡς σημεῖον τομῆς τῆς καταγραφῆς τῶν κατά συνέχειαν κωδικοποιητικῶν προσπαθειῶν τό ἔτος 1891, τελευταῖον ἔτος κατά τό ὁποῖον ἐγένετο εἰς τήν Βουλήν λόγος περί εἰσαγωγῆς πρός ἔγκρισιν τοῦ Σχεδίου *Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* τοῦ 1874, τοῦ τελευταίου Σχεδίου τό ὁποῖον εἶχεν ὡς βασικόν πρότυπον τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα καί τούς ἐξ αὐτοῦ ἀπορρεύσαντας λοιπούς εὐρωπαϊκούς κώδικας (Δύο Σικελιῶν, Κάτω Χωρῶν, Σαξονίας, Βασιλείου τῆς Ἰταλίας). Τά ἐκπονηθέντα ἀκολούθως σχέδια διαρκοῦντος τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ Κ΄ αἰῶνος εἶχον ὡς κύριον πρότυπον τόν ἐν τῷ μεταξύ θεσπισθέντα καί τεθέντα ἐν ἰσχύι ἀπό τοῦ 1900 Γερμανικόν Ἀστικόν Κώδικα. Βεβαίως ἡ τομή ἐτέθη διά λόγους ἐπιστημονικοῦ ἐλέγχου τοῦ παρεχομένου ἀνεκδότου καί ἐκδεδομένου ὑλικοῦ, διότι αἱ προσπάθειαι ἀποτελοῦν ἄλυσον ἐξικνουμένην τόσον μέχρι τοῦ 1940, ὅσον καί ἕως σήμερον διά τῶν συνεχῶν ἀναθεωρήσεων καί τροποποιήσεων.

---

3. Τήν κατάστασιν τῆς Δικαιοσύνης ἐπί τοῦ Ἀγῶνος περιέγραψε λιτῶς ἀλλά προσφυῶς ὁ Νικόλαος Δραγούμης διά τῶν ἑξῆς: «*Ἀλλ' ἦτο δυνατόν, ἀκμάζοντος πολέμου ἐξολοθρευτικοῦ, ἐνῷ τό πῦρ καί ὁ σίδηρος κατενέμοντο ἀμειλίκτως τήν ἐπικράτειαν, αἱ δ' ἐχθρικαί ἐπιδρομαί, ἐρημοῦσαι πόλεις τε καί χωρία, κατεδίωκον ἀπό σπηλαίου εἰς σπήλαιον καί ἀπό βράχου εἰς βράχον τούς κατοίκους, ἦτο λέγω δυνατόν νά ὑπάρχωσι ἀρχεῖα, φυλακαί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, νά κλητεύωνται μάρτυρες ἐντός ὡρισμένης προθεσμίας, νά ἐπιβάλλωνται ποιναί εἰς τούς ἐξ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης μή ἐμφανιζομένους; Πάντες τότε δά ἀνεκηρύττοντο φυγόδικοι καί σύμπασα ἡ Ἑλλάς δά μετεβάλλετο εἰς εἱρκτήν*», Νικ. Δραγούμη, *Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις*, Ἐν Ἀθήναις 1925[3], τόμ. Α΄, σελ. 163. Ὑπό τοιαύτας συνθήκας ἦτο βεβαίως ἀδύνατον νά γίνῃ λόγος περί κωδικοποιητικοῦ ἔργου, ἰδίως ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἡ *Ἐξάβιβλος* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου ὡς οἰκεῖον καί προσιτόν βοήθημα διά τήν ἐξεύρεσιν νομικῶν λύσεων.

Εἰς τό ἐρώτημα διατί τό νέον Ἑλληνικόν Κράτος δέν κατώρθωσε νά ἀποκτήσῃ συστηματικόν Ἀστικόν Κώδικα ταχέως καί εὐκόλως (καίτοι τοῦτο ἐγκαίρως ἐπεζητήθη), ἐνῷ τό αἴτημα ἱκανοποιήθη εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ Δικαίου (Ποινικόν, Δικονομικόν, Ὀργανωτικόν τῶν Δικαστηρίων, προχείρως μέν μέχρι τοῦ 1834-1835, ἔκτοτε δέ συστηματικῶς), θά πρέπει νά δοθῇ ἡ ἀπάντησις ὅτι τό γεγονός ὠφείλετο εἰς τό ὅτι ἤδη ἐφημρόζετο ὑπό τῶν κατά καιρούς ἁρμοδίων ὀργάνων τό Βυζαντινόν Δίκαιον μέσῳ τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, ἐν συνδυασμῷ πρός τά ἔθιμα. Τό νομοθετικόν αὐτό πλέγμα ἱκανοποίει τάς τρεχούσας ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας διαρκοῦντος καί τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος. Ἡ ἐμμονή εἰς τό καθεστώς ἐκεῖνο ἐξετάζεται καί ἀναλύεται εἰς τήν παροῦσαν μελέτην ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὅλης διερευνήσεως τῆς προσπαθείας θεσπίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ ἐπιστήμη καλῶς γνωρίζει τάς πολυτίμους ἐργασίας παλαιοτέρων ἱστορικῶν τοῦ Δικαίου, ὡς εἶναι ἐκεῖναι τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καί Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κωνστ. Τριανταφυλλοπούλου, τῶν Καθηγητῶν εἰς τό αὐτό Πανεπιστήμιον Δημ. Παπούλια καί Γεωργ. Πετροπούλου, τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Ἰακ. Τ. Βισβίζη, ἀλλά καί νεωτέρων Ἱστορικῶν τοῦ Δικαίου, δηλ. τοῦ Ὁμοτ. Καθηγητοῦ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Νικ. Πανταζοπούλου, τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καί Ὁμοτ. Καθηγητοῦ τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης Μεν. Ἀ. Τουρτόγλου, τοῦ Ὁμοτ. Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπ. Ν. Τρωιάνου, τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης Κωνστ. Γ. Πιτσάκη καί ἄλλων. Ἡ πλουσία συμβολή των ἐφώτισε μέ νεωτέρας ἐρεύνας πολλά, ἀλλά καί τά περί τήν ἔκδοσιν τοῦ περιφήμου Βασ. Διατάγματος (ὀρθότερον Νομοθετικοῦ Διατάγματος) τῆς 23ης Φεβρουαρίου / 7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου*, δηλ. τῶν μνημονευομένων Βυζαντινῶν Νόμων εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, εἰσαχθέντων δι' αὐτοῦ «*προσωρινῶς*» μέν, ἐν τῇ ἀληθείᾳ ὅμως μακροχρονίως (μέχρι τοῦ 1946 ἐν Ἑλλάδι καί μέχρι τοῦ 1940 εἰς τά ἑλληνικά δικαστήρια τοῦ ἐξωτερικοῦ) ὡς ἰσχύοντος μετά τῶν ἐθίμων Ἀστικοῦ Δικαίου. Τά πρό τοῦ ἐν λόγῳ νομοθετήματος, ἡ λεπτομερής διαδικασία τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ὡς *βάσεως* τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἀπό τοῦ 1835 καί αἱ μετέπειτα προσπάθειαι καί ἀντιθέσεις περί τοῦ προσφυεστέρου καθ' ἡμᾶς Κώδικος (: Νόμου) καί τά πρός τοῦτο ἐπιλεγέντα πρότυπα, ἐν συνδυασμῷ πρός τήν Παράδοσιν, ἐκτίθενται εἰς τήν παροῦσαν ἐργασίαν *βάσει* πληροφοριῶν ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν καί ἀναλόγως σχολιάζονται.

Κατά τήν διάρκειαν μακρῶν ἐρευνῶν, πέρα *βεβαίως* τῆς μελέτης τῆς συναφοῦς καί ἐνίοτε δυσπροσίτου ἑλληνικῆς καί ξένης *βιβλιογραφίας*,

διενεργηθεισῶν εἰς τά *Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους* ἐνετοπίσθη πλοῦτος ἀνεκδότων στοιχείων ἀποκειμένων εἰς τό Καποδιστριακόν Ἀρχεῖον καί τό Ἀρχεῖον τῆς Ὀθωνικῆς Περιόδου. Δυστυχῶς τό σχετικόν ὑλικόν τερματίζεται διά τήν ἐκεῖ ἔρευναν περί τό ἔτος 1844, λόγῳ τῆς πρός τό παρόν μή περαιτέρω ταξινομήσεως τοῦ σχετικοῦ ὄγκου ἐγγράφων τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης. Κατά συνέπειαν, ἡ συνέχεια ἀνεζητήθη εἰς ἄλλας πηγάς, κυρίως δέ εἰς τά ἐκδεδομένα μέν πλήν ἀνεκμετάλλευτα *Πρακτικά τῆς Βουλῆς*, καθώς ἡ νομοθετική πρωτοβουλία ἔπαυσεν ἀπό τοῦ 1844 νά ἀνήκῃ εἰς τήν Ἀνωτάτην Ἀρχοντίαν τοῦ Κράτους (ἐν συνδυασμῷ βεβαίως πρός τάς λεπτομερεῖς εἰσηγήσεις τῶν ἁρμοδίων διοικητικῶν ἀρχῶν καί τῶν κατά καιρούς συμβουλευτικῶν καί βουλευτικῶν σωμάτων) καί περιῆλθεν εἰς τό Κοινοβούλιον κατά τάς διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844.

Ἡ ὕλη τῆς παρούσης ἐργασίας ἀρθρώνεται ὡς ἑξῆς:

Εἰς τό **Α΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Ἐπί τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος**) ἐκτίθεται ἐν συντομίᾳ τό καθεστώς τό ὁποῖον ἴσχυσεν ἐπί Τουρκοκρατίας, ἰδίᾳ κατά τήν τελευταίαν περίοδον αὐτῆς, εἰδικῶς διά τόν ἑλληνικόν λαόν ὁ ὁποῖος ἐτέλει ὑπό τήν ὀθωμανικήν κατοχήν. Διαπιστώνεται ὅτι τό Βυζαντινόν Δίκαιον διετηρήθη ὡς δίκαιον τῶν ὑπό κατοχήν Ἑλλήνων τόσον λόγῳ τῶν εἰδικῶν διατάξεων τοῦ Κορανίου ὅσον καί ἐξ ἀδιαφορίας τοῦ Ὀθωμανοῦ δυνάστου καί ἐφηρμόσθη ὡς ἐθιμικῶς ἰσχῦον μέχρι τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Γίνεται καί ἀναλυτική μνεία περί τῶν θεσπισθέντων εἰς Μολδαβίαν καί Βλαχίαν νεωτέρων Κωδίκων κατά τήν διάρκειαν τῆς διακυβερνήσεως τῶν ἐν λόγῳ ἐπαρχιῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπό Ἑλλήνων Φαναριωτῶν ἡγεμόνων.

Ἐν συνεχείᾳ, ἐκτίθενται τά προβλεφθέντα καί ἰσχύσαντα κατά τήν περίοδον τῶν *Περιφερειακῶν Γενικῶν Ἀρχῶν* (1821-1822) βάσει τῶν Τοπικῶν Πολιτευμάτων, καί κατά τήν Περίοδον τῆς *Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος* (1822 - 1827). Ἐν προκειμένῳ, τονίζονται αἱ συνταγματικαί διατάξεις τῶν Τοπικῶν Πολιτευμάτων (*Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, *Ἀρείου Πάγου τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος* καί *Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος*) καί τῶν δύο πρώτων *Προσωρινῶν Πολιτευμάτων τῆς Ἑλλάδος* (Συνταγμάτων) τοῦ 1822 καί 1823, αἱ ὁποῖαι προέβλεψαν τήν ἐφαρμογήν ὡς πρός τάς διαφοράς ἀστικοῦ δικαίου ἐκείνου τῶν «*ἀειμνήστων ἡμῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων*», ὄχι τόσον διά λόγους νομικῆς εὐκολίας, ἄν καί ὁ παράγων αὐτός δέν πρέπει νά παρορᾶται, ἀλλά κυρίως διά λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος, δηλ. ἀνασυνδέσεως τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους πρός τήν καταλυθεῖσαν κατά τό 1453 Βυζαντινήν Αὐτοκρατορίαν (ὡς διεκήρυξεν ἡ ἑρμηνευτική τοῦ Ἀγῶνος Καταληκτήριος Διακήρυξις τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1822), ἀλλά καί ἐνότητος δικαίου.

Ἐν τῇ πράξει ἐλάχισται ὑποθέσεις ἐξεδικάσθησαν κατά τήν περίοδον τῶν ἐτῶν 1822 - 1827 ὑπό τῶν βραχυβίων δικαστηρίων, τά ὁποῖα συνεστήθησαν και ὑποτυπωδῶς ἐλειτούργησαν, αὐταί δέ ἐπελύθησαν βάσει τῶν διατάξεων τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου, μόνου προχείρου βοηθήματος ὑποδειχθέντος ὑπό τοῦ Μινιστερίου τοῦ Δικαίου ἀπό τοῦ 1822 πρός ἀναζήτησιν τῶν διατάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου. Ἡ *Ἐξάβιβλος* δέν ἐθεωρήθη ποτέ ὡς νομοθετικόν κείμενον ἀλλ' ὡς συλλογή τοιούτων κειμένων τά ὁποῖα ἀπετέλουν αἱ μνημονευόμεναι ἐν αὐτῇ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Μάλιστα ἀπό τοῦ 1825 εὑρίσκετο εἰς τήν διάθεσιν τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Δικαίου καί ἕν ἀντίτυπον τῶν *Βασιλικῶν*, προφανῶς εἰς τήν ἔκδοσιν τοῦ C.A. Fabrot. Αἱ περισσότεραι ὑποθέσεις ἀστικῶν διαφορῶν εἴτε δέν ἐξεδικάσθησαν τότε εἴτε ἐπελύθησαν διά διαιτησίας εἴτε ἐξεδικάσθησαν ὑπό βουλευτικῶν καί δικαστικῶν ἐπιτροπῶν. Παρατίθενται κείμενα ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων τῆς περιόδου 1822 - 1827 καί ἐπισημαίνεται ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τοῦ Δικαίου τῶν *«ἀειμνήστων ἡμῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων»*.

Ἰδιαιτέρως τονίζεται ὁ πλήρης τότε ἀποκλεισμός τῶν ἐδίμων ὡς πηγῆς δικαίου ἀπό τήν δικαιϊκήν τάξιν τοῦ νεαροῦ Κράτους καί αἰτιολογεῖται αὕτη βάσει πολιτικῶν ἐπιλογῶν καί σκέψεων, αἱ ὁποῖαι κατίσχυσαν, τουλάχιστον θεωρητικῶς.

Εἰς τό **Β΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Ἐπί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας**) ἐκτίθεται τό δικαιικόν καθεστώς τό ὁποῖον ἐθεσπίσθη κατά τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 καί τά ληφθέντα κατά τήν περίοδον τῆς *Ἑλληνικῆς Πολιτείας* μέτρα. Μέγα μέρος τῶν παρουσιαζομένων πρωτοβουλιῶν και ρυθμίσεων ἀπορρέει ἐκ τῆς ἐρεύνης ἀνεκδότου ἀρχειακοῦ ὑλικοῦ. Διά τήν περίοδον αὐτήν σημειοῦται ὅτι πολλάς δυσκολίας προεκάλεσε τό γεγονός ὅτι δέν ἔχει μέχρι στιγμῆς συνταχθῆ γενική μελέτη Ἱστορίας τοῦ Δικαίου, καλύπτουσα τό σύνολον τῶν ἐτῶν 1827 - 1833[4].

Κατά τήν ἐν λόγῳ περίοδον κατεβλήθησαν ἐπιτυχεῖς προσπάθειαι τακτικῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Τό μεγαλύτερον βάρος ἀπεδόθη εἰς τάς προσπαθείας συντάξεως Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί Δικονομικῶν Κωδίκων, νομοθετημάτων περί τῶν ὁποίων ἀνεζητήθησαν καί παρατίθενται πολλά νέα στοιχεῖα. Αἱ βασικαί ὡς πρός τήν διαμόρφωσιν τοῦ θετοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου νομοθετικαί ρυθμίσεις ἦσαν βεβαίως

4. Ἡ μελέτη τοῦ Δημ. Γ. Σερεμέτη, *Ἡ Δικαιοσύνη ἐπί Καποδίστρια, Α΄ Πρώτη περίοδος 1828 - 1829 (μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων)*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959, καλύπτει, ὅπως δηλοῖ καί ὁ τίτλος της, μόνον τό πρῶτον ἔτος τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου.

γνωσταί, προστίθενται ὅμως πληροφορίαι αἱ ὁποῖαι αἰτιολογοῦν τάς ἐπιλογάς καί κυρίως ἐρευνῶνται οἱ λόγοι ἐπιλογῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡς προτύπου διά τόν ἀναγγελθέντα ὡς μέλλοντα νά συνταχθῇ Ἑλληνικόν Ἀστικόν Νόμον. Οἱ λόγοι αὐτοί δέν εἶχον σχέσιν μόνον πρός τήν μεθοδικότητα καί τήν νεωτερικότητα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀλλά καί πρός πολιτικάς καί διπλωματικάς ἐπιλογάς τῶν νομοθετῶν τῆς ἐν Τροιζῆνι Γ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ἐπισημαίνεται ἐπίσης ἡ ἐκ πλαγίου πρόδεσις ἐπανεισαγωγῆς τῶν ἐθίμων ὡς πηγῆς δικαίου μόνον εἰς τό Ἀστικόν Δίκαιον, συμφώνως πρός τάς θεωρητικάς ἐπόψεις τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου, ἀλλά καί διά πρακτικούς λόγους. Ἡ πρόδεσις δέν ἀντεμετωπίσθη νομοθετικῶς.

Ὁμοίως, ἕνεκα τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων δέν κατέστη δυνατόν νά ὑλοποιηθῇ ἐν τῷ συγκεκριμένῳ χρόνῳ ἡ πρόδεσις τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰ. Καποδιστρίου περί ἐκδόσεως κώδικος ἀστικῆς νομοθεσίας, ἠντλημένου ἐκ τῶν νόμων τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων κατά τήν διατυπωθεῖσαν πρόβλεψιν.

Τέλος καταγράφεται ἡ δραματική καί ὅλως αὐθαίρετος Ἀπόφασις τοῦ Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Χριστοδούλου Κλονάρη περί καταργήσεως τῶν δικαστηρίων κατά τήν 8ην Ὀκτωβρίου 1832, ἐπειδή δέν εἶχεν ἐγκριθῆ τό παρ' αὐτοῦ συνταχθέν τότε νέον Σχέδιον Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων.

Εἰς τό **Γ΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Πολιτειακή Μεταβολή καί Θεσμική Συνέχεια**) ἐκτίθεται ἡ πολιτειακή καί πολιτική μεταβολή πού ἐσημειώθη κατά τό 1833, καθώς καί ἡ διαδικασία ἡ ὁποία ὡδήγησεν εἰς τήν καθιέρωσιν τοῦ νέου καθεστῶτος καί ἀναλύονται αἱ γενικαί γραμμαί τῆς καθεστωτικῆς ὅσον καί τῆς νομοθετικῆς διαφοροποιήσεως ἐν σχέσει πρός τάς προγενεστέρας περιόδους. Ἐπισημαίνονται ἐπίσης αἱ συνταγματικαί διατάξεις αἱ ὁποῖαι διετηρήθησαν ἐν ἰσχύϊ καί μετά τήν Ἐγκατάστασιν τῆς Βασιλείας ἐν Ἑλλάδι, ὑποστηρίζεται δέ ὅτι τό καθεστώς τῶν ἐτῶν 1833 - 1844 δέν διαφοροποιεῖται κατ' οὐσίαν ἔναντι ἐκείνου τῶν ἐτῶν 1828 - 1832.

Ἰδιαιτέρως ἐξαίρεται ἡ πρόδεσις τοῦ διορισθέντος ἀπό τοῦ 1832 *Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας* νά θεμελιώσῃ νομοθεσίαν μακρᾶς πνοῆς, κατάλληλον διά τήν νέαν ἐποχήν τῆς εἰρήνης, ἐν ἀντιθέσει πρός τά ὅλως προσωρινά μέτρα τά ὁποῖα ἐλαμβάνοντο, ἐν ὄψει καί τοῦ συνεχιζομένου κατά τάς προγενεστέρας περιόδους καί μέχρι τοῦ 1829 πολέμου κατά τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐπίσης ἐκτίθενται καί μελετῶνται αἱ σχετικαί περί τοῦ καθόλου Δικαίου τῆς Ἑλλάδος καί τῶν ἐπιδόσεων τῶν Ἑλλήνων νομικῶν θέσεις τοῦ Georg Ludwig von Maurer καί τοῦ βοηθοῦ του καί ἀκολούθως ἱκανοῦ Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου ἐν Γερμανίᾳ Gustav Geib, καθώς καί τοῦ

μεγάλου Γερμανοῦ Φιλέλληνος Fr. Thiersch. Σχολιάζεται ἡ δυσμενὴς κριτικὴ τὴν ὁποίαν ἤσκησαν πάντες ἐπί τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου τῆς προγενεστέρας Καποδιστριακῆς Περιόδου καί τονίζεται ἰδιαιτέρως ὅτι τά γραφέντα ὑπό τοῦ von Maurer δέν ἀποτελοῦν ἀμερόληπτον κριτικὴν νομομαθοῦς περί τοῦ ἔργου ἄλλων νομομαθῶν, ἀλλά προσωπικὴν ἀπολογίαν τοῦ συγγραφέως καί προσπάθειαν αἰτιολογίας τῆς ἐν Ἑλλάδι ὑπηρεσίας του μετά τὴν ἐν δυσμενείᾳ ἀνάκλησίν του εἰς τὴν Βαυαρίαν καί ἐπί τῇ ἐλπίδι μειώσεως τῆς ἔναντι αὐτοῦ ἐπικριτικῆς θέσεως τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α΄ τῆς Βαυαρίας.

Εἰς τό **Δ΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Τό Νομοθ. Διάταγμα περί Πολιτικοῦ Νόμου - 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835**) ἀναπτύσσονται αἱ θέσεις καί αἱ ἐπιδιώξεις τοῦ *Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας* ὡς πρός τὴν θέσπισιν κανόνων ἀστικοῦ δικαίου διά τό Ἑλληνικόν Κράτος. Ἐκτίθεται ἡ πρόθεσις τοῦ von Maurer διά τὴν σύνταξιν Ἀστικοῦ Νόμου τῆς Ἑλλάδος βάσει τῶν θεωρητικῶν ἐπόψεων τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου, δηλαδή κατόπιν συλλογῆς καί κριτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν τοπικῶν ἐθίμων ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Χώρας, ὥστε νά καταστῇ γνωστή ἡ ἀληθής περί δικαίου ἀντίληψις τοῦ λαοῦ καί νά μή θεσπισθοῦν διατάξεις ξέναι πρός τά ἤθη καί τά ἔθιμα αὐτοῦ. Ἡ ἐν λόγῳ διαδικασία διετάχθη καί ἤρχισε νά ὑλοποιεῖται, ἀλλά δέν κατέστη δυνατόν νά ὁλοκληρωθῇ, ἀφ' ἑνός λόγῳ τῆς ἀβελτηρίας καί ἀμαθείας τῶν κατά τόπους Ἀρχῶν καί ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς ἐν τῷ μεταξύ ἀνακλήσεως τοῦ von Maurer εἰς τὴν Βαυαρίαν. Μετά τὴν ἀναχώρησιν καί τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ, τό ὑπό νέαν σύνθεσιν *Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας* πρός καιρόν δέν ἠσχολήθη μέ θέματα τῆς ἀστικῆς κωδικοποιήσεως, μέ ἀποτέλεσμα τό σύνολον τῶν συλλεγέντων ἐθίμων νά τεθῇ εἰς τό ἀρχεῖον.

Τό *Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας* ἐπελήφθη τοῦ ἐκκρεμοῦντος θέματος κατά τὴν 1ην /13ην Ἰανουάριον 1835 καί συνεκρότησε τὴν *Νομοθετικὴν Ἐπιτροπὴν* ὑπό τὴν προεδρίαν τοῦ Χριστοδούλου Κλονάρη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνέθεσε τὴν κατάρτισιν Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Νόμου διά μεταφράσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί δεούσης προσαρμογῆς αὐτοῦ πρός τά ἑλληνικά ἤθη. Διηυκρινήθη ρητῶς ὅτι δέν ἐζητεῖτο σύνταξις νέου νομοθετήματος ἀλλά μετάφρασις καί προσφυής προσαρμογή τοῦ γαλλικοῦ νομοθετήματος. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιλογή τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, καί κυρίως τοῦ Προέδρου αὐτοῦ Κόμητος von Armansperg, τονίζεται ὅτι δέν ἀπετέλει αὐθαίρετον ἐνέργειαν, ἀλλ' ἁπλῆν ἐκτέλεσιν τῆς σχετικῆς διατάξεως (ἄρθρ. 99) τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827.

Ἐν ὄψει θέσεως ἐν ἰσχύι τοῦ νέου *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων* τῆς 21ης Ἰανουαρίου / 2ας Φεβρουαρίου 1834 καί τῆς λειτουργίας τῶν νέων δικαστηρίων ἀπό τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1835

π. ήμ., δοθέντος δέ ὅτι ἡ ἐνταλθεῖσα νομοπαρασκευαστική ἐργασία δέν ἦτο δυνατόν νά συντελεσθῇ ἐντός ὀλίγων ἡμερῶν, ὁ Γραμματεύς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γεώργιος Πραΐδης εἰσηγήθη τήν ἔκδοσιν διατάγματος ὁρίζοντος τό *προσωρινῶς* καί μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἤδη παρασκευαζομένου (ὑπό τῆς *Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς*) Ἀστικοῦ Νόμου ἐφαρμοστέον ἀστικόν δίκαιον. Καρπός τῆς μερίμνης τοῦ Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης ὑπῆρξε τό γνωστόν Βασ. (: Νομοθ.) Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου.*

Ἱστορεῖται *βάσει* ἀνεκδότων ἐγγράφων ἡ διαδικασία θεσπίσεως τοῦ ἐν λόγῳ νομοθετήματος, παρουσιάζεται ἡ Αἰτιολογική Ἔκθεσις τοῦ Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης, διαπιστοῦται ὅτι ἐν τοῖς πράγμασιν ἐπρόκειτο περί Νομοθετικοῦ Διατάγματος περιβεβλημένου μεῖζον κῦρος, παρά τό γεγονός ὅτι ἐθεσπίσθη ὡς ἁπλῆ ἐπεξηγηματική διάταξις περί τοῦ ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου μέχρι τῆς θεωρουμένης ὡς ἐπικειμένης ἐκδόσεως τοῦ νέου Ἀστικοῦ Κώδικος. Παραλλήλως ἠρευνήθη καί ἐξητάσθη *βάσει* τῆς Νομολογίας ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς τοῦ ἐν λόγῳ Νομοθετικοῦ Διατάγματος, ἰδίως κατά τήν πρώτην περίοδον μετά τήν θέσπισίν του.

Σημειωτέον ὅτι ἡ πρώτη ἀπόφασις τοῦ Πολιτικοῦ Τμήματος τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν ἐξεδόθη κατά τήν 11ην/23ην Φεβρουαρίου 1835, δηλ. πρό τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 περί Πολιτικοῦ Νόμου, καί τόσον αὐτή ὅσον καί ἄλλαι πρώιμοι ἀποφάσεις τοῦ ἐν λόγῳ δικαστηρίου δέν συνέδεσαν τό σκεπτικόν των πρός συγκεκριμένην διάταξιν νόμου, ἀλλ' ἐξεδόθησαν ἀορίστως *«κατά τούς Νόμους»*.

Τονίζεται ὅτι διά τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 ἐπῆλθε ρητή μεταβολή εἰς τήν τηρηθεῖσαν ἀπό τοῦ 1822 ἐνιαίαν γραμμήν περί μή ἀποδοχῆς τῶν ἐθίμων ὡς πηγῆς δικαίου εἰς τό νεαρόν Ἑλληνικόν Κράτος, δοθέντος ὅτι διά τοῦ ἐν λόγῳ νομοθετήματος ἐπανεφέρθησαν τά ἔθιμα ὡς πηγή δικαίου, παρά τήν γνώμην τοῦ Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης καί κατόπιν τῆς γνωστῆς γραπτῆς καί ἠτιολογημένης γνωμοδοτήσεως τῆς *Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς*, γενομένης ἀποδεκτῆς ὑπό τοῦ ἀσκοῦντος εἰσέτι τήν Ἀνωτάτην Ἀρχοντίαν τοῦ Κράτους *Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*. Ἡ ἐπιλογή αὐτή ἐξετάζεται καί κατά τήν ἐφαρμογήν της *βάσει* τῆς Νομολογίας τῶν πρώτων ἐτῶν λειτουργίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων.

Εἰς τό **Ε΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Ἡ Διδασκαλία τοῦ Ρωμαϊκοῦ-Βυζαντινοῦ Δικαίου**) ἐξιστορεῖται ἡ ἵδρυσις τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ διορισμός τῶν πρώτων Καθηγητῶν καί τό γενικώτερον πνεῦμα τῆς κρατησάσης διδασκαλίας εἰς τό νεοπαγές Πανεπιστήμιον. Ἀκολούθως *βιογραφοῦνται* οἱ μέχρι τοῦ 1891

Καθηγηταί τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου κατά σειράν διορισμοῦ των καί μνημονεύεται τό ἔργον των. Ἐπεδιώχθη νά ἐπισημανθοῦν καί νά ἀπομονωθοῦν ἀπό τό σύνολον τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τῶν ἐν λόγῳ Καθηγητῶν αἱ διδασκαλίαι των περί τοῦ Νομοθ. Διατάγματος *περί Πολιτικοῦ Νόμου* τοῦ 1835 καί ἡ ἐπιστημονική ἑρμηνεία αὐτοῦ, ὥστε νά καταφανῇ πῶς ἀπό τῆς ἁπλῆς χρήσεως τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου ὡς βοηθητικοῦ ἐγχειριδίου ὡδηγήθη ἡ Ἑλληνική Νομική Κοινότης εἰς τήν προσφυγήν πρός τό *Corpus Juris Civilis* καί τά *Βασιλικά*.

Ἡ ἑρμηνευτική διαδικασία μελετᾶται ὄχι μόνον ὡς ἐξειλίχθη κατά τήν διδασκαλίαν ἑκάστου Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἀλλά καί ὡς κατενοήθη καί ἐγένετο δεκτή ὑπό τῆς Νομολογίας τῆς περιόδου τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος. Ἐπίσης ἐξετάζεται τό ζήτημα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐθίμων ὡς κανόνων δικαίου ἀπό τοῦ 1835 διά πρώτην φοράν εἰς τό Ἑλληνικόν Κράτος μετά τό 1822, ἐν συνδυασμῷ πρός τήν Νομολογίαν, ὥστε νά καταφανῇ ποῖον δίκαιον ἐφηρμόσθη εἰς τόν τομέα τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου μεταξύ 1835 καί 1891, χωρίς νά ἀγνοῆται ὅτι καί ἐν συνεχείᾳ τά αὐτά περίπου ἴσχυσαν. Παραλλήλως γίνεται εὐρεῖα χρῆσις πληροφοριῶν, ἀντιλήψεων καί κρίσεων ἐκ τοῦ ἔργου τῶν Καθηγητῶν τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου τοῦ Κ΄ αἰῶνος, ὥστε νά δοθῇ ἡ πληρεστέρα δυνατή εἰκών περί τοῦ τρόπου ἑρμηνείας καί διδασκαλίας τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος *περί Πολιτικοῦ Νόμου* τοῦ 1835.

Εἰς τό Ϛ΄ **Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Ἡ Μετάφρασις καί ἡ Διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος**) ἐκτίθεται ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν ἡ διαδικασία τῆς ἐκπονήσεως τῆς πρώτης μεταφράσεως εἰς τήν ἑλληνικήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τήν δοθεῖσαν πρός τήν *Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν* ἐντολήν ἀπό τῆς 1ης/15ης Ἰανουαρίου 1835. Παρουσιάζεται ἡ δυσχερής ἐπιλογή τῶν εἰδικῶς πρός μετάφρασιν ἐνταλθέντων νομικῶν, ἡ πρόοδος τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν, ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ ἔργου των, ἡ *πρώτη* ἔκδοσις, καθώς καί ἡ *δευτέρα* ἔκδοσις τούτου. Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἐργασία ἐπεσπεύδετο ὑπό τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχοντίας τοῦ Κράτους (ἀρχικῶς καί μέχρι τῆς 20ῆς Μαΐου 1835 π.ἡμ. ὑπό τοῦ *Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*, ἀκολούθως δέ, καί μετά τήν κατά τήν ἐν λόγῳ ἡμερομηνίαν ἐνηλικίωσιν τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, ὑπό τοῦ *Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας*), ἐνῷ ὁ Γραμματεύς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης δέν ἐπεδείκνυε τόν ἀπαιτούμενον ζῆλον ἐπί τοῦ θέματος.

Σημειοῦται ὅτι τό ἔργον δέν ἦτο εὐχερές, καθώς ἡ διαδικασία τῆς μεταφράσεως ἀπῄτει τήν διάπλασιν ὁρολογίας ὑπό τῶν μεταφραστῶν διά τήν κάλυψιν ὅρων μή κοινῶν ἤ ἐν χρήσει κατά τούς ὑστέρους βυζαντινούς χρόνους καί ἐπομένως μή ἐνσωματωμένων εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἤ ἄλλων ὅρων ἀνταποκρινομένων πρός νέους δεσμούς καί λύσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Τονίζεται ἐπίσης ὅτι τό ἔργον τῆς μεταφράσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐκρίθη ὑπό τῶν Ἑλλήνων νομικῶν ὡς ἀπαραίτητος προπαρασκευαστική ἐργασία διά τήν προσαρμογήν αὐτοῦ πρός τάς ἑλληνικάς νομικάς ἀνάγκας ὥστε νά ἀποτελέσῃ τόν Ἀστικόν Κώδικα τῆς Ἑλλάδος. Οὐδέποτε κατά τόν χρόνον τῆς ἐκπονήσεως τῆς μεταφράσεως ἤ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐπιθεωρήσεων αὐτῆς ἐθεωρήθη ὅτι θά εἰσήγετο *αὐτούσιος* ὁ ἐν μεταφράσει Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ ὡς νόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὅπως εἶχε συμβῇ ἀντιστοίχως διά τό Ἐμπορικόν Δίκαιον. Ἀντιθέτως ἐξ ἀρχῆς, βάσει τοῦ Βασ. Διατάγματος περί συστάσεως τῆς *Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς*, προεβλέφθη ἡ «*προσαρμογή*» τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά καθ' ἡμᾶς.

Ἐν συνεχείᾳ ἐκτίθεται καί τό ζήτημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου, οἱ λόγοι πού ἐπέβαλον αὐτήν καί ὁ τρόπος τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας τῶν ὀλίγων Καθηγητῶν καί ὑφηγητῶν πού ἐδίδαξαν τό μάθημα.

Εἰς τό **Ζ΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Ἡ Ἐναγώνιος Πορεία. Α΄ 1835-1866**) παρακολουθεῖται ἡ προσπάθεια τῆς κωδικοποιήσεως κατά τά ἔτη 1835 - 1866. Κατά τήν περίοδον αὐτήν συνεκροτήθησαν, καθ' ὅσον κατέστη δυνατόν νά διαπιστωθῇ, τρεῖς συνολικῶς νομοπαρασκευαστικαί ἐπιτροπαί πρός ἐπεξεργασίαν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί προσαρμογῆς αὐτοῦ εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Αἱ ἐν λόγῳ Ἐπιτροπαί ἦσαν αἱ ἑξῆς: *Ἐπιτροπή Χρ. Κλονάρη* (1836 - 1838), *Ἐπιτροπή Κωνστ. Προβελεγγίου* (1842 - 1843, τῆς ὁποίας αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν ἕνεκα τοῦ Κινήματος τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 καί τῶν θεσμικῶν συνεπειῶν αὐτοῦ), *Ἐπιτροπή Χρ. Κλονάρη* καί μετά τόν θάνατον αὐτοῦ *Ἐπιτροπή Γ. Ἀ. Ράλλη* (1848 - 1862, τῆς ὁποίας τό ἔργον δέν ὡλοκληρώθη λόγῳ τῆς Μεταπολιτεύσεως τοῦ 1862).

Ἐκ τοῦ ὑφισταμένου ὀλίγου διά τήν ἐν λόγῳ περίοδον ἀνεκδότου ὑλικοῦ ἀλλά καί ἐξ ἐκδεδομένων πηγῶν προκύπτει ὅτι τό νομοπαρασκευαστικόν ἔργον συνεχίσθη ὄχι πάντοτε εὐκόλως λόγῳ τῶν πολλῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τῶν Ἐπιτροπῶν. Ἐν τούτοις, καί τινες ἐπί μέρους νόμοι ἐξεδόθησαν κατά τό διάστημα τῶν ἐτῶν 1835-1862 καί προσπάθειαι ὑπῆρξαν διά τήν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου. Σταθμόν εἰς τήν πορείαν ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως ἡ κατά τήν 29ην Ὀκτωβρίου 1856 ἔκδοσις τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΤΛΑ΄ «*Ἑλληνικός Ἀστυκός Νόμος*», ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τήν ἀπαρχήν προσαρμογῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τάς ἀνάγκας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἐνεσωμάτωσεν ὅμως καί διατάξεις εἰλημμένας ἐξ ἄλλων (ἰταλικῶν κυρίως) ἀστικῶν νομοθεσιῶν, νεωτέρων καί πλέον ἐξειλιγμένων ἔναντι τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος. Παρουσιάζεται ἡ μέχρι τοῦδε μή σχολιασθεῖσα *Αἰτιολογική Ἔκθεσις* τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου*, ἡ διαδικασία καί αἱ συζητήσεις πρός κύρωσιν τούτου

ὑπό τῶν δύο νομοθετικῶν σωμάτων, Βουλῆς καί Γερουσίας, καθώς καί τό προκληθέν ἐξ αὐτοῦ γαλλικόν διπλωματικόν ἐνδιαφέρον.

Ἱστορεῖται, ἐπίσης ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν, ἡ πρότασις μετακλήσεως τοῦ Georg Ludwig von Maurer κατά τό ἔτος 1847 ἵνα συντάξῃ Ἑλληνικόν Ἀστικόν Κώδικα καί οἱ ὅροι τούς ὁποίους ἔθεσεν ὁ Βαυαρός νομομαθής, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέρρευσε καί ἡ ἄρνησις τῆς σχετικῆς προτάσεως ἀπό μέρους τῆς Ἑλλάδος, καθώς δέν θά ἦτο δυνατόν ποτέ νά δεσμευθοῦν τά νομοθετικά σώματα ὅπως ἐγκρίνουν καί θεσπίσουν ἄνευ συζητήσεως τό ἐκπονηθησόμενον νομοθέτημα, οὔτε νά διατηρήσουν αὐτό ἀναλλοίωτον ἐπί σειράν ἐτῶν, ὡς ἐξήτησεν ὁ von Maurer.

Παραλλήλως ἀναπτύσσεται δι' ὀλίγων καί ἡ θέσπισις τοῦ *Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος* κατά τό 1840 εἰς τό ὑπό βρεταννικήν προστασίαν (προτεκτορᾶτον) Ἡνωμένον Κράτος τῶν Ἰονίων Νήσων, κατά προσαρμογήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί ἐκείνου τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν.

Ἐπισημαίνεται ὅτι καθ' ὅλην τήν περίοδον 1835 - 1862, ἀλλά καί μέχρι τοῦ 1866 αἱ νομοπαρασκευαστικαί ἐπιτροπαί εἰργάσθησαν μέν στοχεύουσαι εἰς τήν προσαρμογήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρός τάς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀλλά ποτέ δέν ἐθεώρησαν ἑαυτάς δεσμευομένας ὅπως περιορισθοῦν εἰς τό γαλλικόν πρότυπον. Ἀντιθέτως, ἑκάστοτε ἤντλησαν ἰδέας καί διατάξεις ἀπό πᾶσαν δυνατήν πηγήν καί προσήρμοσαν εἰς τά συνταχθέντα σχέδια ἐκείνας τάς ὁποίας ἔκριναν χρησίμους καί λυσιτελεῖς διά τάς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Εἰς τό **Η΄ Κεφάλαιον** (ὑπό τόν τίτλον: **Ἡ Ἐναγώνιος Πορεία. Β΄ 1866-1891**) παρακολουθεῖται ἡ συνέχεια τῶν προσπαθειῶν κωδικοποιήσεως κατά τά ἔτη 1866 - 1874 καί ἡ μετά ταῦτα τύχη τῶν συνταχθέντων *Σχεδίων Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*. Συγκεκριμένως, ἐξετάζεται ἡ νέα συγκρότησις Ἐπιτροπῆς κατά τό 1866, μέ τήν συμμετοχήν πλέον, μετά τήν Ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, καί Ἑπτανησίων νομικῶν. Ἡ Ἐπιτροπή αὐτή μετ' ἀρχικάς τινας μεταβολάς εἰς τήν σύνθεσίν της εἰργάσθη συστηματικῶς καί κατά τό ἔτος 1870 παρουσίασε τό πρῶτον πλῆρες Νομοσχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀποτελεσθέν ἐξ ἄρθρων 2000, καί ὑπέβαλεν αὐτό εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης κατ' Ἰανουάριον 1870. Τό νομοσχέδιον ἀπεστάλη εἰς τά δικαστήρια πρός ἐνημέρωσιν καί σχετικήν γνωμοδότησιν, δέν ἐκρίθη ὅμως ὥριμον πρός ὑποβολήν εἰς τήν Βουλήν. Πρότυπα τούτου ἀπετέλεσαν τόσον ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ κατά τάς γενικάς κατευθυντηρίους γραμμάς αἱ ὁποῖαι ἴσχυον ἀπό τοῦ 1827/1835, ὅσον καί οἱ Κώδικες τῶν Κάτω Χωρῶν, τῆς Σαξονίας καί τοῦ Βασιλείου τῆς Ἰταλίας, ἀλλά καί αἱ διατάξεις τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου καί ἡ ἐμπειρία τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκ τῆς δικαστικῆς πρακτικῆς, γεγονός τό ὁποῖον ὡδήγησε καί εἰς πρωτοτύπους λύσεις ἐπιλεγείσας ὑπό τῶν Ἑλλήνων νομομαθῶν. Τεράστιαι δυσκολίαι ἀντεμετωπίσθησαν ἐκ

τῆς ἀνάγκης ἐνσωματώσεως καί τοῦ Ἰονίου Δικαίου εἰς τό Νομοσχέδιον, μέ συνέπειαν τήν ἐπιβράδυνσιν τοῦ ἔργου.

Τελικῶς τό *Σχέδιον τοῦ 1870* δέν ἐκρίθη ἐπαρκές, προσέκρουσε δέ καί εἰς τήν ἄρνησιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Ἀλεξάνδρου Ἀλεξ. Κοντοσταύλου ὅπως προωθήσῃ αὐτό εἰς τήν Βουλήν πρός συζήτησιν καί ἔγκρισιν. Ἐκτίθεται ἡ ἐπίσημος θέσις τοῦ ἐν λόγῳ Ὑπουργοῦ, κατά τήν ὁποίαν ἡ ἑλληνική νομική κοινότης δέν εἶχε τήν ἀπαιτουμένην ὡριμότητα διά νά ὁλοκληρώσῃ ἀκόμη τότε τό ζητούμενον ἐπίτευγμα ἔναντι τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ὡς ἐφηρμόζετο ὑπό τῶν δικαστηρίων. Ἐν τῇ ἀληθείᾳ ὁ Ἀλ. Κοντόσταυλος δέν ἐπεθύμει κατάργησιν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου πρός διατήρησιν τῆς ἑνότητος Δικαίου μεταξύ Ἑλληνικοῦ Κράτους καί ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ.

Τό *Σχέδιον τοῦ 1870* ἀνεθεωρήθη ὑπό Ἐπιτροπῶν συγκροτηθεισῶν κατά τό 1873 καί τό 1874. Ἐκ τῆς τελευταίας αὐτῶν προῆλθε τό ἀναθεωρημένον Σχέδιον, γνωστόν ὡς *Σχέδιον τοῦ 1874*, ἀποτελεσθέν ἐξ ἄρθρων 2025. Τό Σχέδιον αὐτό ἐπίσης δέν κατέστη δυνατόν νά ψηφισθῇ ὑπό τῆς Βουλῆς λόγῳ τῆς αἰφνιδίας διαλύσεώς της κατ' Ἀπρίλιον 1875 καί τελικῶς δέν ἐπανεισήχθη πρός συζήτησιν ἐλλείψει σχετικῆς πολιτικῆς βουλήσεως. Ἤδη ὅμως ἐπεκράτει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἔπρεπε νά ἀναβληθῇ ἡ προσπάθεια θεσπίσεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐκπονήσεως καί θεσπίσεως τοῦ Γερμανικοῦ ἀντιστοίχου, ὥστε νά ληφθῇ καί αὐτός ὑπ' ὄψιν πρός σύνταξιν τοῦ σχετικοῦ ἑλληνικοῦ νομοθετήματος.

Παρά τό γεγονός ὅτι τό *Σχέδιον τοῦ 1874* δέν κατέστη νόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἀπετέλεσε τήν βάσιν, μετά τροποποιήσεων, τοῦ θεσπισθέντος *Σαμιακοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* κατά τό 1898 καί τοῦ *Κρητικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* κατά τό 1903.

Εἰς τό τελευταῖον **Κεφάλαιον**, τό ὁποῖον ἐτέθη **Ἀντί Ἐπιλόγου** (ὑπό τόν τίτλον: «**Πρό πάντων ὁ νόμος μας ἂς ἦναι νόμος ἑλληνικός**»), συνοψίζονται τά ἤδη ἐκτεθέντα καί προβάλλεται ὡς μία ἐκ τῶν αἰτιῶν τῶν κατά συνέχειαν ἀναβολῶν καί ἡ διατυπωθεῖσα λίαν ἐνωρίς ἀντίληψις ὅτι δέν ἔδει νά ἀντικατασταθῇ εἰσέτι τό Βυζαντινόν - Ρωμαϊκόν Δίκαιον διά νέου Ἀστικοῦ Κώδικος ὥστε νά μή ἐπέλθῃ διαφοροποίησις μεταξύ τῶν κοινωνιῶν τοῦ ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους καί τῶν ἀλυτρώτων ἐπαρχιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐξαίρεται τό γεγονός ὅτι ἡ παράτασις τῆς προσωρινῆς ρυθμίσεως τοῦ 1822/1835 καί ἡ διατήρησις ἐν ἰσχύι του Βυζαντινοῦ - Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀπετέλεσε τόν λαμπρόν "παιδαγωγόν" τοῦ ἑλληνικοῦ νομικοῦ κόσμου, λόγῳ τῆς δυνατότητος διαπλάσεως "ἐντοπίων" θεωρητικῶν λύσεων καί νομικῶν ἀντιλήψεων ἄνευ δεσμεύσεων ἐκ τῆς πιθανῆς υἱοθετήσεως κειμένων ἐκ τῆς ξένης, γαλλικῆς ἐν προκειμένῳ, νομοθεσίας καί νομολογίας, ὡς συνέβη ἀπό τοῦ 1929 μέ τήν νομοθεσίαν τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου.

Ἐν τέλει ὑπογραμμίζεται ὅτι ἡ μακρά πορεία καί αἱ ἀτελέσφοροι προσπάθειαι τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἐπέτρεψαν, ἐν συνδυασμῷ πρός ἐκείνας τοῦ Κ΄ αἰῶνος, τήν ἐκπόνησιν καί ἔκδοσιν κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου 1940 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὡς νομοθετήματος τό ὁποῖον ἐπλήρου τήν κατά τό 1839 ἐκφρασθεῖσαν εὐχήν τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ: "**Πρό πάντων ὁ νόμος μας ἄς ᾖναι νόμος Ἑλληνικός**".

Ἡ μετά χεῖρας ἐργασία συμπληροῦται διά **Παραρτημάτων** ἀναφερομένων εἰς τήν σύντομον παρουσίασιν τῆς διαδικασίας θεσπίσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (ἱστορικόν, πηγάς, διαίρεσιν τῆς ὕλης, διάδοσιν τοῦ Κώδικος, κατ' ἀντίστιξιν αἴγλην αὐτοῦ) καί εἰς τήν καταγραφήν τῶν διατελεσάντων Ὑπουργῶν τῆς Δικαιοσύνης ἀπό τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (Ἰανουάριος 1822) μέχρι τοῦ 1891/2, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὡς καθῆκον σπουδαῖον τήν προώθησιν τῆς καταρτίσεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐπιτάσσεται ἡ χρησιμοποιηθεῖσα εὑρεῖα ἑλληνική καί ξένη **Βιβλιογραφία**. Ἐν τέλει παρατίθεται ἐκτενές παράρτημα **Ἐγγράφων**, εἰς τό ὁποῖον δημοσιεύεται ἱκανόν μέρος τοῦ χρησιμοποιηθέντος ἀνεκδότου ἀρχειακοῦ καί σπανίου ἐκδεδομένου ὑλικοῦ.

Φρονοῦμεν ἀκόμη ὅτι πρέπει νά ἐξάρωμεν ὡς ἄξιον πάσης τιμῆς καί εὐγνωμοσύνης τῶν νεωτέρων τό συντελεσθέν κατά τήν κρινομένην περίοδον ἔργον τῶν κατ' αὐτήν Ἑλλήνων νομικῶν, ἐργασθέντων ὑπό συνθῆκας ἀδιανοήτους σήμερον. Ἀναφερόμεθα εἰς τάς δυσκολίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς (στεγάσεως, φωτισμοῦ, θερμάνσεως, σιτίσεως, κινήσεως κλπ.), βιβλιογραφικῆς ἐνημερώσεως, τυπογραφικῶν δυνατοτήτων, προσωπικῶν ἐπικοινωνιῶν, τόσον εἰς τό περιτείχιστον, περιωρισμένον καί πνιγηρόν ὡς κοσμοβριθές Ναύπλιον, ἐκ τῆς συρροῆς προσφύγων (εἰς τό τμῆμα τῆς καλουμένης σήμερον "παλαιᾶς πόλεως")[5], ὅσον ἐν συνεχείᾳ ἀπό τοῦ τέλους τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1834 εἰς τάς Ἀθήνας, μόλις ἐξελισσομένας εἰς ἀστικόν μόρφωμα ἐκ τῆς κατεστραμμένης

5. Ἡ εἰκών τῶν ἐργαζομένων ὑπαλλήλων καί νομικῶν ἔχει περιγραφῆ ὑπό τοῦ Ν. Δραγούμη ὡς πρός τήν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας εἰς τό μόνον διατηρηθέν κατά τήν καθεστωτικήν μεταβολήν τοῦ 1828 ὑπουργεῖον, τήν Γενικήν Γραμματείαν, ὡς ἑξῆς: «*Πολλάκις δέ διενυκτέρευον ἐν τῷ γραφείῳ οἱ ὑπάλληλοι, τῶν δύο πρώτων καί τοῦ Λιβερίου ἐξαιρουμένων ὡς πρεσβυτέρων* (δηλ. τῶν Γ. Πραΐδου, Σπ. Σκούφου καί Λιβερίου Λιβεροπούλου), *τήν μέν ἡμέραν θεραπεύοντες τήν πεῖναν διά κολλυρίων* (:κουλουριῶν), *ἀναβιβαζομένων φιλοφρόνως εἰς τά στόματα αὐτῶν ὑπό τῆς ἀριστερᾶς, ἐνῷ ἡ δεξιά ἐταχυδρόμει ἀκάματος ἐπί τοῦ χάρτου, τήν δέ νύκτα κατακλινόμενοι ἐπί τῶν τραπεζῶν, αἵτινες ἕως πρό μικροῦ ἐχρησίμευον ἀντί γραφείων, καί προσκεφάλαια ἔχοντες πρωτόκολλα ἤ κατάστιχα· καί τοῦτο ἵνα ἀφυπνισθέντες μετά βραχεῖαν ἀνάπαυσιν, καί ὁποίαν ἀνάπαυσιν! ἐπαναλάβωσι τήν ἐργασίαν*», Ν. Δραγούμη, *Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 85.

ἕνεκα τοῦ μακροῦ πολέμου προεπαναστατικῆς κώμης. Ἐντυπωσιάζει ὁπωσδήποτε ἡ ἐπιστημονική κατάρτισις, ἡ γλωσσομάθεια καί ἡ πλουσία νομική ἐνημέρωσις τῶν εὐαρίθμων καί νεωτάτων κατά τήν ἡλικίαν Ἑλλήνων νομικῶν τῆς πρωίμου ἐκείνης περιόδου, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως ἐδίστασαν νά ἐκδηλώσουν νομικάς προτάσεις οὐχί τυχαίας.

Εὐγνώμονας εὐχαριστίας ἐκφράζω πρός τούς Καθηγητάς τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου εἰς τά Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καί Θράκης κ.κ. Σπῦρον Ν. Τρωιάνον, Κωνσταντῖνον Γ. Πιτσάκην καί Ἐλευθερίαν Παπαγιάννη, διά τάς πολυτίμους συμβουλάς καί ὑποδείξεις των κατά τήν διάρκειαν τῆς συγγραφῆς τῆς παρούσης ἐργασίας, ὑποβληθείσης ὡς διδακτορικῆς διατριβῆς εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης καί ἐγκριθείσης παμψηφεί μέ τόν βαθμόν ἄριστα κατά τήν 27ην Ἰουνίου 2007 καί τήν ἐκ τῶν πλουσίων ἐπιστημονικῶν ἔργων των διαφώτισιν τοῦ ὑπό διαπραγμάτευσιν θέματος, μάλιστα δέ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν εἰς τάς ὁποίας ἐστηρίχθη ἀρχῆθεν ἡ μακροχρόνιος προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων νομοσυντακτῶν. Αἱ συζητήσεις μας, ἰδίως μετά τοῦ Καθηγητοῦ κ. Κ. Πιτσάκη, αἱ συστηματικαί παρατηρήσεις των καί ἡ διακριτική βοήθειά των, πέρα τῶν ἀνωτέρω, διηύρυναν τό πεδίον τῆς ἐρεύνης μου καί ἐστίασαν τήν προσοχήν καί ἐπί τομέων ἀμέσως συγγενῶν, οἱ ὁποῖοι τελικῶς περιελήφθησαν εἰς τήν ἐργασίαν πρός παροχήν ὁλοκληρωμένης εἰκόνος τῆς ἱστορουμένης πορείας μέχρι τοῦ 1891 πρός κατάρτισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος μέ ἀποτέλεσμα τήν θετικήν πρότασιν τῆς προβλεπομένης Τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς (κ.κ. Κ. Πιτσάκη, βασικοῦ εἰσηγητοῦ, Ἐλευθ. Παπαγιάννη, Μαρίας Γιούνη, Καθηγητρίας τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου εἰς τό Δημοκρίτειον Πανεπιστήμιον Θράκης), πρός τήν κατά νόμον Ἐπταμελῆ Ἐπιτροπήν καί τήν τελικήν ἔγκρισιν τῆς ἐργασίας.

Εὐχαριστῶ θερμότατα τήν Διευθύντριαν τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Λυδίαν Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδου Δρα Ν. διά τήν πρόφρονα βοήθειαν κατά τήν ἐκπόνησιν τῆς ἐργασίας μου, ἀλλά καί τήν εἰσήγησιν ἐκδόσεως αὐτῆς εἰς τήν σχετικήν σειράν δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου. Βαθυτάτη εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη μου πρός τόν Ἀκαδημαϊκόν καί Ὁμότ. Καθηγητήν τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Μενέλαον Ἀλ. Τουρτόγλου Ἐπόπτου τοῦ Κέντρου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου διά τήν ὑποστήριξιν ἐκδόσεως τῆς ἐργασίας μου ὑπό τοῦ Κέντρου καί βεβαίως διά τήν ἐκ τῶν πολυτίμων ἐργασιῶν του ὑποβοήθησιν τῆς ἀναπτύξεως συγκεκριμένων δεσμίων.

Θερμαί εὐχαριστίαι ἐκφράζονται καί πρός τά λοιπά μέλη τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ἐν λόγῳ Κέντρου Ἀκαδημαϊκούς καί Ὁμοτ. Καθηγητάς κ. κ. Ἀποστ. Γεωργιάδην (Πρόεδρον αὐτῆς), Γεωργ. Μητσό-

πουλον, Ἐμμ. Ρούκουναν καί Ἐπ. Σπηλιωτόπουλον διά τήν ἔγκρισιν τῆς δημοσιεύσεως.

Θερμαί εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τήν Διεύθυνσιν καί τό πάντοτε πρόθυμον καί ἐξυπηρετικόν προσωπικόν τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τοῦ Τμήματος Χειρογράφων, Παλαιτύπων καί Σπανίων Βιβλίων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μουσείου Μπενάκη, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων καί τοῦ Παραρτήματός της, τῆς Μπενακείου Βιβλιοθήκης, τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καί Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀθήναις Βρεταννικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, τῆς Βιβλιοθήκης "Ἰωάννης Συκουτρῆς" τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καί τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, ὡς καί τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, τῶν Βιβλιοθηκῶν τῶν οἰκείων Σπουδαστηρίων τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τέλος δέ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Εἰς τάς βιβλιοθήκας ἤ τά ἀρχεῖα ὅλων αὐτῶν τῶν φορέων διεξήχθη ὑπ' ἐμοῦ μακρά ἔρευνα καί ἀναζήτησις ἀνεκδότου ὑλικοῦ καί τῆς ἐνίοτε δυσευρέτου βιβλιογραφίας. Πρός πάντας τούς ἀνωτέρω ἐκφράζονται εὐχαριστίαι διά τήν πρόφρονα βοήθειαν καί τήν πρόθυμον ἐξυπηρέτησιν τῆς προσπαθείας μου.

Ἐπίσης εὐχαριστίαι ὀφείλονται προσωπικῶς εἰς τόν κ. Δημ. Ἀποστολόπουλον Δρα Ν., Διευθυντήν Ἐρευνῶν εἰς τό Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν διά τάς συζητήσεις μας κατά τά ἀρχικά στάδια τῆς παρούσης ἐργασίας.

Εὐχαριστῶ ὡσαύτως τόν κ. Κυριακόν Νικολάου Δρα Ν. διά τάς πληροφορίας του περί τοῦ Ἰσλαμικοῦ Δικαίου. Δέν λησμονῶ καί τόν ρέκτην ἐκδότην κ. Ἀργύρην Ἀνδρέου Βουρνᾶν, πού ἐβοήθησεν εἰς τήν ἀνεύρεσιν παλαιῶν καί σπανίων τόμων νομολογιακῶν συλλογῶν.

Πρός τούς γονεῖς μου ὀφείλω εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας διά τήν συνεχῆ ἐνθάρρυνσιν καί τήν κατανόησιν πού ἐπέδειξαν κατά τήν διάρκειαν τῆς προσπαθείας μου καί διά τήν ὅλην στήριξιν πού μοῦ προσέφεραν. Κυρίως ὅμως διότι μοῦ ἐδίδαξαν καί διά τοῦ παραδείγματος τόν σεβασμόν πρός τήν γνῶσιν, τήν ἐπιστημοσύνην καί τήν φιλοτιμίαν εἰς τήν ἐργασίαν καί τήν ἐμμονήν εἰς αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

«Καθ' ἅπαντα τόν χρόνον τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας
οἱ Ἕλληνες ἐπολιτεύοντο κατά τάς διατάξεις
τοῦ Βυζαντιακοῦ Δικαίου»

Ἀλκ. Κρασσᾶς, 1899

1. Οἱ ἰσχύσαντες ἐπί Τουρκοκρατίας κανόνες Ἀστικοῦ Δικαίου.

Α΄. Τά γενικῶς ἰσχύσαντα.

Πρός ἀδράν περιγραφήν τῶν ἐφαρμοζομένων κατά τήν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὑπό τοῦ Ὀρθοδόξου Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κανόνων Ἀστικοῦ Δικαίου καί τῆς πηγῆς αὐτῶν, σημειοῦμεν τά ἀκόλουθα ἐν ἄκρᾳ δέ συνόψει, δοθέντος ὅτι πρό τῆς δεδομένης δικαιικῆς αὐτῆς καταστάσεως εὑρέθησαν αἱ ἐπαναστατικαί Ἑλληνικαί Ἀρχαί καί ἔπρεπε νά λάβουν θέσιν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀναληφθείσης ὑπ' αὐτῶν πολιτικῆς ἐξουσίας.

Οἱ κανόνες αὐτοί φέρεται κατά τά παραδεδεγμένα ὅτι ἐστηρίχθησαν εἰς σειράν *Προνομίων* παραχωρηθέντων ὑπό τῆς μετά τήν Ἅλωσιν ὀθωμανικῆς Ἀρχῆς εἰς τήν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικήν Ἐκκλησίαν καί συγκεκριμένως εἰς τόν πρῶτον μετά τήν Ἅλωσιν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, *Προνομίων* τά ὁποῖα διησφάλισαν καί τήν συσπείρωσιν τῶν Ἑλλήνων περί τήν Ἐκκλησίαν καί παρέσχον δι' αὐτῆς μέσον διαφυλάξεως τῆς ἐθνικῆς ταυτότητός των[1].

---

1. Ἐκτενῆ ἔκθεσιν τῶν γεγονότων βλ. ἐν Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β[1]: *Τουρκοκρατία, 1453-1669. Οἱ ἱστορικές βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καί οἰκονομίας*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1964, σελ. 140-144. Πρβλ. Steven Runciman, *Ἡ Ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης* (μετάφρ. Ν. Νικολούδη), Ἐν Ἀθήναις 2001[3], σελ. 228-232 καί 187-194. Οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ Runciman περί συνθηκολογήσεως τμημάτων - συνοικιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατά τό 1453 δέν γίνεται δεκτή ὑπό τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας οὔτε ὑπό τῆς τουρκικῆς. Βλ. H. Inalcik, «The policy of Mehmet II to-

Κατά τόν αὐτόπτην τῶν δραματικῶν γεγονότων Γεώργιον Φραντζῆν φέρεται ὅτι ἐξεδόθη βεράτιον περί διορισμοῦ τοῦ Γεωργίου Γενναδίου Σχολαρίου ὡς Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἀκριβεστέρα δέ

---

ward the Greek population of Istanbul and the Byzantine buildings of the city», εἰς τόν τόμον H. Inalcik, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy. Collected Studies*, Ἐν Λονδίνῳ 1978 (Variorum Reprints), σελ. VI/233, ὑποσημ. 11. Βλ. ἀκόμη N. Βλάχου, «Ἡ σχέσις τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων πρός τό κυρίαρχον ὀθωμανικόν κράτος», *L'Hellénisme Contemporain, Ἡ πεντακοσιοστή ἐπέτειος ἀπό τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1453-1953. Ἀναμνηστικός τόμος*, Ἐν Ἀθήναις 29 Μαΐου 1953, σελ. 135-151· Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Τινά περί τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ι΄ (1943), σελ. 449 - 471· Δημ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Le droit byzantin dans le cadre de l' Empire Ottoman. Problèmes et solution adoptées à partir du premier siècle après la Prise de Constantinople», *Byzantine Law. Proceedings of the International Symposium of Jurists, Thessaloniki, 10 – 13 December 1998* (ἐπιμ. Χ. Παπαστάθη), Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, σελ. 71 – 78· πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ, *Ἡ ἐμφάνιση τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου στήν "τουρκοκρατούμενη" ἑλληνική κοινωνία, Ι. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας Ἰδεολογίας*, Ἐν Ἀθήναις 1980 καί *ΙΙ. Ἡ πρώτη μετακένωση*, Ἐν Ἀθήναις 1983· Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ὁ μετά τήν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἀποικισμός αὐτῆς κατά τάς ἑλληνικάς πηγάς», *Πεπραγμένα τοῦ Θ΄ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1956, σελ. 611-629, Joëlle Dalègre, *Grecs et Ottomans, 1453 – 1922, de la chute de Constantinople à la disparition de l' Empire Ottoman*, Ἐν Παρισίοις 2002. Βλ. ἐπίσης Κ. Πιτσάκη, «Ἡ ἱστορία τῆς Ρώμης καί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου στά βυζαντινά καί μεταβυζαντινά νομικά ἐγχειρίδια», *Τιμαί Ἰωάννου Τριανταφυλλοπούλου*, Ἐν Ἀθήναις 2000, σελ. 399 - 436. Ἡ περί τῶν «προνομίων» ὑπάρχουσα βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενής. Εἰς τό παρόν παρατίθεται ἡ ἀπολύτως ἀναγκαία. Πάντως δέν εἶναι δυνατόν νά μή μνημονευθοῦν αἱ ἑξῆς μελέται: Ν. Ἐλευθεριάδου, *Ἀνατολικαί μελέται. Τά Προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἐν Σμύρνῃ 1909· Γενναδίου, Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1953· Σπ. Ἀντιόχου, *Τά Προνόμια τῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καί περί ἐκλογῆς τῶν Πατριαρχῶν αὐτῆς ἐπί τῇ βάσει αὐτῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1901· Πολεμάρχου Πατρικίου, *Παρατηρήσεις περί τῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἐν Ἀθήναις 1907· Τοῦ Αὐτοῦ, *Τά προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἐν Ἀθήναις 1908· Μαν. Γεδεών, *Ἐπίσημα Γράμματα Τουρκικά ἀναφερόμενα εἰς τά Ἐκκλησιαστικά ἡμῶν Δίκαια*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1910· Γ. Γεωργιάδου - Ἀρνάκη, «The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire», *The Journal of Modern History*, τόμ. 24 (1952), σελ. 235 - 250· F. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1929 (τόμ. 3)· Theod. Papadopoullos, *Studies and documents relating to the history of the Greek Church and people under the turkish domination*, Ἐν Βρυξέλλαις 1952· Κων. Παπαδοπούλου, *Les privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l' Empire Ottoman*, Ἐν Παρισίοις 1924· Δημ. Γ. Ἀποστολοπούλου, «Ἡ Πολιτική καί τό Δίκαιο "μέσ' ἀπό τά ἐρείπια"», Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, *Νεοελληνική Παιδεία καί Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένου στή μνήμη τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 29-40. Τό ὅλον ζήτημα ἔχει τύχει διακονίας μᾶλλον ὑπό τῶν ἐνασχοληθέντων περί τό Ἐκκλησιαστικόν Δίκαιον. Ὅμως βλ. καί Π. Κονόρτα, *Ὀθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο: 17ος -ἀρχές 20οῦ αἰώνα*, Ἐν Ἀθήναις 1998.

ἡμερομηνία τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς τό ἀξίωμα τοῦτο λογίζεται ἡ 6η Ἰανουαρίου 1454[2]. Προφανῶς ὁ χρόνος ἀναδείξεως ὡς Πατριάρχου καί ἐκεῖνος τῆς ἐκδόσεως τοῦ βερατίου ταυτίζονται. Τό περιεχόμενον τοῦ βερατίου παραδίδεται ὑπό τῶν δύο *Χρονικῶν* (*Μεγάλου* καί *Μικροῦ*) τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ γνησιότης τοῦ σχετικοῦ περί τῶν *Προνομίων* χωρίου τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ* ἔχει ἀμφισβητηθῆ κατά καιρούς, ἡ νεωτέρα ἔρευνα τείνει νά ἀποδεχθῆ αὐτό, καί συνεπῶς τό περιεχόμενόν του ὡς γνήσιον, ἐπειδή ἡ διατύπωσις τοῦ *Μεγάλου Χρονικοῦ* προσεγγίζει ἐντόνως ἐκείνην τοῦ *Μικροῦ Χρονικοῦ*, τοῦ ὁποίου δέν ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης, κυρίως ὅμως διότι τό λεκτικόν συμπίπτει πρός ἄλλα σῳζόμενα συναφῆ κείμενα, ἔστω ἀπευθυνόμενα πρός μή Ὀρθοδόξους[3]. Τό βεράτιον διέτασσε περί τοῦ νέου Πατριάρχου ὅπως *«μηδείς αὐτόν ἐνοχλήσῃ ἤ ἀντιτείνῃ, ἀλλ' εἶναι αὐτόν ἀναίτητον καί ἀφορολόγητον καί ἀδιάσειστόν τε ἀπό παντός ἐναντίου, καί τέλους καί δόσεως ἐλεύθερος ἔσηται αὐτός καί οἱ μετ' αὐτόν Πατριάρχαι εἰς τόν αἰῶνα, ὁμοίως καί πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς»*[4].

Ἐκ τοῦ κειμένου τούτου δέν θεμελιοῦται εὐθέως ἡ δυνατότης τοῦ Πατριάρχου νά ἀσκῇ ὅλα τά δικαιώματα ὅσα ἀνῆκον εἰς τούς προκατόχους του πρό τῆς Ἁλώσεως, ὡς παραδίδεται ὅτι προεβλέφθη. Κατά κυριολεξίαν, τό κείμενον τοῦ χωρίου τοῦ Γ. Φραντζῆ ὁρίζει τό ἀφορολόγητον τῆς Ἐκκλησίας καί τό ἀπρόσβλητον τοῦ προσώπου τοῦ Πατριάρχου καί τῶν διαδόχων του, ὡς καί τῶν Ἀρχιερέων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπό πάντων πλήν βεβαίως τοῦ ἐκδόντος τό βεράτιον Σουλτάνου. Καί τοῦτο διότι ἡ ἔκδοσις καί ἡ ἀνάκλησις ἤ ἡ κατάργησις βερατίων (ἀτομικῶν διαταγμάτων μετ' ἐκχωρήσεως ἁρμοδιοτήτων) ἀνῆκεν εἰς τήν ἀποκλειστικήν βούλησιν τοῦ Ὀθωμανοῦ Σουλτάνου ὡς μόνου φορέως τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Τά βεράτια δέν ἐξεδίδοντο βάσει τοῦ ἰσλαμικοῦ ἱεροῦ νόμου, τῆς *Σαρία*, πού διεῖπε τάς σχέσεις μεταξύ μουσουλμάνων, ἀλλά βάσει τῶν παλαιῶν πρό – ἰσλαμικῶν παραδόσεων τῶν Ὀθωμανῶν καί ἀνεφέροντο εἰς θέματα κοσμικῆς λειτουργίας τοῦ κράτους, ἰδίως σχετικά μέ τήν φορολογίαν καί τήν μετάταξιν τῶν φορολογουμένων ρα-

2. Βλ. H. Inalcik, «The policy of Mehmet II. toward the Greek population of Istanbul» , σελ. VI/ 236.

3. Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Οἱ προνομιακοί Ὁρισμοί τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπέρ τῶν Χριστιανῶν», περ. *Ἑλληνικά*, τόμ. Θ΄ ,Ἐν Ἀθήναις 1936, σελ. 141-142.

4. Κ. Ἀμάντου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 120-122, ὅπου τά σχετικά περί παραχωρήσεως προνομίων πρός τούς Γενουάτας τοῦ Γαλατᾶ Κωνσταντινουπόλεως (1453) καί τούς Ἐνετούς (1479). Ἀνάλογον εἶναι καί τό κείμενον τοῦ *Ὁρισμοῦ* τοῦ Σινάν πασᾶ πρός τούς Ὀρθοδόξους κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων (1430) διά τοῦ ὁποίου σαφῶς διατυποῦται ὅτι: *«Ὁ Μητροπολίτης <Ἰωαννίνων> νά ἔχῃ τήν κρίσιν του τήν ρωμαϊκήν καί ὅλα τά ἐκκλησιαστικά δικαιώματα»* (*Αὐτόθι*, σελ. 120).

γιάδων εἰς τήν τάξιν τῶν μή φορολογουμένων κρατικῶν λειτουργῶν καί στρατιωτικῶν ἡγητόρων[5].

Ἐν ἀντιθέσει πρός τό Δυτικόν πρότυπον τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου τό βασικώτερον χαρακτηριστικόν εἶναι ἡ διάρκεια τῆς ἰσχύος καί συνεπῶς ἡ διάρκεια τῆς νομοθεσίας, ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία διετήρησε τό στοιχεῖον τῆς νομαδικῆς καταγωγῆς τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, μέ συνέπειαν τήν ἑκάστοτε προκύπτουσαν ἀνάγκην ἀνανεώσεως τῶν νομοθετημάτων ὡς ἀπέρρεον ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ Σουλτάνου. Ἔτσι αἰτιολογεῖται τό φαινόμενον ἐκδόσεως νέων ἐπικυρωτικῶν βερατίων τοῦ Σουλτάνου πρός τόν ἀπό τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλείας τοῦ προκατόχου του Πατριάρχην, εἴτε ὁ Ὀθωμανός μονάρχης ἦτο ὁ πατήρ τοῦ νέου Σουλτάνου εἴτε ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του. Εἰς τήν Ὀθωμανικήν Αὐτοκρατορίαν ἡ μόνη διαρκής νομοθεσία ἦτο ἡ περιεχομένη εἰς τό Κοράνιον ἤ ἡ ἀπορρέουσα ἐξ αὐτοῦ (Ἱερός Νόμος-Σαρία). Ὑπό τό ὀθωμανικόν δικαιικόν καθεστώς τό κράτος δέν εἶχεν ἐξελιχθῆ εἰς νομικόν πρόσωπον, ἀλλά παρέμενε προσωπικόν κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος.

Διά τοῦ βερατίου περί διορισμοῦ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, οὗτος καί οἱ διάδοχοί του κατέστησαν ἀξιωματοῦχοι τῆς ὀθωμανικῆς κρατικῆς ἱεραρχίας. Ἡ ἰδιότης του ὡς κρατικοῦ ἀξιωματούχου ἐβεβαιοῦτο καί ἐκ τῆς ἀνακηρύξεώς του ὡς «*Μιλλέτ μπασῆ*», τίτλου (ἀξιώματος) προσδιορίζοντος τόν ἐπί κεφαλῆς τινός ἐκ τῶν «λαῶν τῆς Βίβλου», ἐντεταγμένον εἰς θρήσκευμα ἑνός τούτων, συγχρόνως δέ ἡγέτην τοῦ ὑποτεταγμένου συγκεκριμένου λαοῦ-ἔθνους. Αἱ ἔννοιαι *ἔθνος* καί *θρησκεία* ἐταυτίζοντο εἰς τόν ὅρον «*Μιλλέτ*». Συνεπῶς ἡ ἀπόδοσις τοῦ ὅρου «*Μιλλέτ μπασῆ*» διά τοῦ ἡμετέρου κοσμικοῦ ὅρου «*ἐθνάρχης*» εἶναι ἐλλιπής ὡς μή περιλαμβάνουσα καί τό θρησκευτικόν ἀξίωμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου, τό ὁποῖον ὅμως ἀπετέλει τόν βασικόν δικαιολογητικόν λόγον τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Πατριάρχου εἰς «*Μιλλέτ μπασῆ*».

Ὁπωσδήποτε ἡ ὀνομασία αὐτή ὑπενόει διά τήν ὀθωμανικήν Ἐξουσίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀποκρυσταλλώσει κατά τούς δυό προγενεστέρους αἰῶνας διαδικασίαν συμβιώσεως μέ Χριστιανούς ὑποτελεῖς τόσον εἰς τήν Μικράν Ἀσίαν ὅσον καί εἰς τήν Βαλκανικήν Χερσόνησον, ταύτισιν τοῦ Πατριάρχου πρός οἱονεί κοσμικόν ὄργανον (ἀξιωματοῦχον) ἀσκοῦν συγκεκριμένας ἁρμοδιότητας καί κατέχον συγκεκριμένην «πολιτικήν» θέσιν εἰς τό θεοκρατικόν κράτος τῶν Ὀθωμανῶν. Τό ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀντεστοίχει πρός ἐκεῖνο τοῦ πασᾶ τριῶν ἱππουρίδων καί ἐτάσσετο ἀρχικῶς δεύτερον, διά λόγους αὐτονοήτου πολιτικῆς

5. H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Ἐν Λονδίνῳ 1973, σελ. 70-75. Βλ. καί Mehmed Fuad Köprülü, *Οἱ ἀπαρχές τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*, Ἐν Ἀθήναις 2001 (ἔκδ. Παπαζήση).

σκοπιμότητος, εἰς τήν ἱεραρχίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μετ' ἐκεῖνο τοῦ Μεγάλου Βεζύρη.

Διά τῆς παρόδου τοῦ χρόνου τά πράγματα μετεβλήθησαν σημαντικῶς ὡς πρός τήν τάξιν τοῦ πρωτοκόλλου. Πάντως, ἀπ' ἀρχῆς, μεταξύ τῶν ἀπορρεόντων ἀπό τήν ἰδιότητα τοῦ «*Μιλλέτ μπασῆ*», δηλ. τοῦ Πατριάρχου, «δικαιωμάτων» (*Προνομίων*) ἦτο καί ἡ ὑποδηλουμένη ἀποδοχή (ἀναγνώρισις) ἀσκήσεως ὑπ' αὐτοῦ καί τῶν ὑπ' αὐτόν ἐκτελεστικῶν ὀργάνων, τῶν ὅσων μέχρι τότε δικαιοδοτικῶν ἁρμοδιοτήτων των ὑπό μορφήν οἱονεί «ἑτεροδικίας» ἐπί δεμάτων Ἀστικοῦ Δικαίου κατά τά «θρησκευτικά δέσμια» τῶν Ὀρθοδόξων[6], πάντοτε ὅμως ὑπό τόν αὐτονόητον ὅρον ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἁρμοδιότητες δέν θά ἐξετείνοντο εἰς δέματα Δημοσίου Δικαίου καί τάξεως καί δέν θά συνεκρούοντο πρός δεδομένα θέσμια καί ἁρμοδιότητας Ὀθωμανῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων.

Ἡ κατά τά ὡς ἄνω ρύθμισις ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς ἐγκαινιασθείσης ὑπό τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ Β΄ ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐκχώρησις «προνομίων» τινῶν αὐτοδιοικήσεως καί πρωτίστως τῆς διατηρήσεως ἐλευθέρας τῆς ἀσκήσεως ὑπό τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων των ἐσήμαινεν ἐν τῇ πράξει ὅτι ἠμβλύνετο ἡ δυνατότης ἐξεγέρσεως κατά τοῦ νέου κυριάρχου κατοίκων τῶν ἐδαφῶν τῆς κατακτηθείσης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐλευθέρα ἄσκησις τῆς λατρείας ὑπό τήν ὀθωμανικήν δουλείαν καθίστατο ἐν τῇ δυστυχίᾳ τοῦ Ἔθνους προτιμητέα ἀπό τήν ἐπιβολήν τῆς κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν Καθολικῶν ἡγεμόνων καί τῆς θρησκευτικῆς ἀπορροφήσεως παρ' αὐτῶν[7].

Ἡ παροχή προνομίων ἀπετέλει καί ἔντεχνον πολιτικήν ἀμύνης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἔναντι πιθανῆς ἐπιθέσεως διά Σταυροφορίας ἀπό μέρους τῶν Δυτικῶν. Αὐτός ἦτο καί ὁ λόγος ἐπιλογῆς ἑνός ἐγνωσμένου ἀνθενωτικοῦ, τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, ὡς πρώτου Πατριάρχου μετά τήν Ἅλωσιν. Ἡ ἐπιλογή ἀνθενωτικοῦ κληρικοῦ ἐκ μοναχῶν προῆλθεν ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Μωάμεθ Β΄ καί οὕτως ἀνεζητήθη ὁ Σχολάριος, ὁ ὁποῖος διετέλει δοῦλος ἑνός πασᾶ εἰς τήν Ἀδριανούπολιν. Ἐξ ἄλλου, πρέπει νά ἐκτιμηθῇ ὅτι ἡ βραδύτης ἀντιμετωπίσεως τοῦ ζη-

6. Ἄλλοτε μέν ἐδηλοῦτο εὐθέως ἡ παραχώρησις τῆς οἱονεί ἑτεροδικίας, ὡς εἰς τόν *Ὁρισμόν* τοῦ Σινάν πασᾶ πρός τούς κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων τῷ 1430 (Κ. Ἀμάντου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 120), ἄλλοτε δέ ἡ παραχώρησις ἦτο γενικευτική, ὡς εἰς τό χωρίον τοῦ Φραντζῆ περί τοῦ βερατίου πρός τόν Σχολάριον. Πρβλ. Gunnar Herring, «Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)», *Balkan Studies*, τόμ. 2 (1961), σελ. 231-256. Βλ. καί Ἀπ. Ἐ. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β΄, σελ. 175-180.

7. Βλ. Theod. Papadopoullos, *Studies and documents relating to the history of the Greek Church and people under the Turkish domination*, Ἐν Βρυξέλλαις 1952.

τήματος κατά ἕξ μῆνας περίπου μετά τήν Ἅλωσιν ἐπεβλήθη ἐκ τῶν συνθηκῶν ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους τῶν Ὀθωμανῶν ὥστε νά καταστῇ ἡ Κωνσταντινούπολις νέα πρωτεύουσά των[8], νά ἀποκλεισθῇ ἡ σταυροφορία τῶν Δυτικῶν, ὑπερ τῆς ὁποίας ἠγωνίζετο ὁ Καρδινάλιος Βησσαρίων εἰς τήν Ἰταλίαν, ἀλλά καί ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἠρεμίας τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων καί τῆς ἐντάξεώς των εἰς τό σῶμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὡς νομοταγῶν πολιτῶν ἐλευθέρως θρησκευόντων, ἀλλά καί ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ Μωάμεθ Β΄ διά τήν ἀνακατοίκησιν τῆς ἐρημωθείσης νέας πρωτευούσης του[9].

Ἂς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι ἀνάλογοι ρυθμίσεις ἐλήφθησαν καί ὑπέρ τῶν Ἀρμενίων καί τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῶν ὁποίων οἱ θρησκευτικοί ἡγέται ἐπεβλήθη νά κατοικοῦν εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν[10], ἀλλά καί τῶν Καθολικῶν Χριστιανῶν, Ἑνετῶν, Γενουατῶν καί Φράγκων, πού κατῴκουν εἰς τόν Γαλατᾶν[11]. Οἱ θρησκευτικοί ὅμως ἡγέται αὐτῶν δέν κατεῖχον ἐξ ἴσου ὑψηλήν θέσιν εἰς τό ὀθωμανικόν Κράτος ὡς ὁ Ὀρθόδοξος Πατριάρχης, διότι ὁ πληθυσμός τόν ὁποῖον ἤλεγχον ἦτο πολύ ὀλιγαριθμότερος. Πάντως τά παραχωρηθέντα εἰς τούς ἐκκλησιαστικούς ἡγήτορας των *προνόμια* ἦσαν ἀνάλογα, κυρίως δ' ἠγγυῶντο τά δικαιώματα τῆς ἐλευθέρας ἀσκήσεως τῆς λατρείας καί τῆς ἑτεροδικίας ἐπί θεμάτων ἀφορώντων εἰς τό Οἰκογενειακόν καί τό Κληρονομικόν Δίκαιον. Αἱ ρυθμίσεις δέν ἀπετέλεσαν ἐφεύρημα τῶν Ὀθωμανῶν ἀλλ' ἀντιγραφήν παλαιῶν ἀντιστοίχων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, υἱοθετηθεισῶν καί διά τούς ἀλλοθρήσκους ὑπηκόους του κατά τούς τελευταίους αἰῶνας τῆς ἰσχύος αὐτοῦ[12]. Πρέπει πάντως νά τονισθῇ ὅτι ἡ δικαιοδοσία τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Δικαστηρίων πρός ἐπίλυσιν ἰδιωτικῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν πιστῶν, κυρίως ἐπί θεμάτων οἰκογενείας καί γάμου ἀνάγεται εἰς τούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους, ἀλλά διεμορφώθη ποικιλοτρόπως εἰς

8. H. Inalcik, «The policy of Mehmed II toward the Greek population of Istambul», σελ. VI/233.

9. *Αὐτόθι*, δι' ὅλου (σελ. VI/231-149).

10. Βλ. Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β΄[1], σελ. 140. Πρβλ. Κων. Παπαδοπούλου, *Les privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l' Empire Ottoman*, Ἐν Παρισίοις 1924, σελ. 83-84.

11. Κ. Ἀμάντου, «Οἱ προνομιακοί Ὁρισμοί», σελ. 120-122.

12. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Ἐκκλησία καί δίκαιον εἰς τήν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Η΄: *Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1960-1963, σελ. 695. Βλ. καί Ἀναστ. Π. Χριστοφιλοπούλου, «Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπί ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατά τήν Βυζαντινήν περίοδον», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τόμ. ΙΗ΄ (1948), σελ. 192 - 201.

τήν Βυζαντινήν Αὐτοκρατορίαν κατά τήν ἱστορικήν πορείαν της, τελικῶς δέ «ἐκωδικοποιήθη» κατά τούς τελευταίους αἰῶνας τοῦ βίου της διά τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ καί τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγων. Ὅπως ἔχει προσφυῶς γραφῆ, «ἀντιλαμβάνεται κανείς ὅτι ἡ Ἅλωση βρῆκε τήν Ἐκκλησία ἀπόλυτα ἕτοιμη γιά τό ρόλο πού τῆς ἐπιφυλάχθηκε στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, νά ἀναλάβει δηλαδή, σέ ἐφαρμογή τῶν «προνομίων» της, τή δικαιοδοσία ἐπίλυσης τῶν ἰδιωτικῶν διαφορῶν τῶν ὑποδούλων, πού ναί μέν ξεκίνησε καί πάλι ὡς περιορισμένη, ἀλλά τελικά διευρύνθηκε καί περιέλαβε ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου»[13]. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς νομολογίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς Ὑστέρας Βυζαντινῆς Περιόδου καταφαίνεται ἐναργῶς ὅτι ὁ Ὀθωμανός Σουλτάνος δέν προέβη εἰς καινοτομίας καί εἰδικάς παραχωρήσεις, ἀλλ' ἠρκέσθη εἰς τήν ἐπικύρωσιν τῆς ἤδη ἰσχυούσης καταστάσεως καί ὅτι συνεπῶς τά «προνόμια» δέν ἀπετέλεσαν εἰμή τήν ἐν χρόνῳ προέκτασιν τοῦ καθεστῶτος τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων συνεστώσης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Μέ μόνην ἀλλά σημαντικήν διαφοράν «τήν γιά μακρό χρονικό διάστημα ἀπόλυτη ἰδεολογική χειραφέτηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν πολιτειακή ἐξουσία, ἀπό τήν ὁποία τήν χώριζαν πλέον ὄχι μόνο τά ἀρνητικά αἰσθήματα τοῦ κατακτημένου ἀπέναντι στόν κατακτητή, ἀλλά καί ἡ διαφορά θρησκεύματος»[14].

Πρέπει νά ἐπισημανθῆ ὅτι σύν τῷ χρόνῳ αἱ κατά τά διοριστήρια βεράτια ἁρμοδιότητες τοῦ ἑκάστοτε Πατριάρχου διηυρύνθησαν, λόγω καί τῆς ἀδιαφορίας τῆς ὀθωμανικῆς Ἀρχῆς πρός ἀνάμιξίν της εἰς τάς ἀστικάς ὑποθέσεις τῶν μή μουσουλμάνων ὑπηκόων της ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πολυεθνικῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας καί τῶν ἤδη μνημονευθέντων γενικωτέρων στόχων τῆς ἐξωτερικῆς καί στρατιωτικῆς πολιτικῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας[15]. Ἐπί πλέον ἡ παροχή τῶν συγκεκριμένων προνομίων, τά ὁποῖα δέν ἔθιγον τήν δημοσίαν τάξιν τῆς Αὐτοκρατορίας οὔτε παρέβλαπτον τήν παραγωγικήν διαδικασίαν εἰς τήν ὁποίαν ἔπρεπε νά εἶναι ἀφιερωμένοι οἱ ὑπόδουλοι, ἐπέτρεπεν εἰς τούς τελευταίους ὡς ὑπηκόους τήν διατήρησιν *ἰδεατῆς* συνεχείας τῆς «πολιτικῆς ὑποστάσεως» τοῦ τέως κράτους των διά τῶν ἐννοιῶν τῶν ἐθνοτήτων χωρίς οἱαδήποτε πολιτειακά ἤ πολιτικά

13. Βλ. Ἐλευθερίας Σπ. Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου. Ι. Ἐνοχικό Δίκαιο - Ἐμπράγματο Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1992, σελ. 2, καί *ΙΙ. Οἰκογενειακό Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1997.

14. Βλ. Ἐλευθερίας Σπ. Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου. Ι. Ἐνοχικό Δίκαιο - Ἐμπράγματο Δίκαιο*, σελ. 3.

15. Τήν ἔποψιν αὐτήν ὑπεστήριξε καί ὁ Βασ. Κ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἐν Ἀθήναις 1998[6], σελ. 689 καί γενικώτερον σελ. 687-696.

δικαιώματα. Διετηρεῖτο ἐμμέσως ἡ ἐθνική συνείδησις καί ἡ ψευδαίσθησις τῆς ἐθνικῆς αὐθυπαρξίας. Περαιτέρω ἐξησφαλίζετο ἡ καλή λειτουργία τῶν μετόπισθεν κατά τήν προπαρασκευήν νεωτέρων ὀθωμανικῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, διά τῆς ἐντάξεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τήν ἀνωτάτην «ἀριστοκρατίαν» τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά καί διά τῆς συνεπαγομένης ὁμηρείας αὐτοῦ καί τοῦ συνόλου τῶν Ἀρχιερέων ὡς ἐντεταλμένων τήν διασφάλισιν τῆς τάξεως μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων[16].

Ὁπωσδήποτε ἡ Ὀθωμανική Ἀρχή εὗρε τήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους νά ἀσκῇ ἤδη ἀπό τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων διά λόγους πρακτικούς εὐρείας δικαιοδοτικάς ἁρμοδιότητας ἐπί τῶν διαφορῶν αἱ ὁποῖαι ἤπτοντο τοῦ Οἰκογενειακοῦ καί τοῦ Κληρονομικοῦ Δικαίου[17]. Τό κράτος, τό ὁποῖον εἶχε κατακερματισθῆ συνεπείᾳ τῆς Ἁλώσεως τοῦ 1204 καί τῆς δημιουργίας τῶν ἐπί μέρους ἑλληνικῶν Πολιτειῶν τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δέν εἶχε τήν δυνατότητα μετά τήν ἀνακατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλως τῷ 1261 νά ἀσκήσῃ τήν προτέραν ἑνικήν ἐξουσίαν τῆς Αὐτοκρατορίας Ἡ διατηρηθεῖσα ὅμως ἑνιαία Ἐκκλησία ἀπετέλει ἀφ' ἑαυτῆς φορέα ἑνότητος. Διά τῆς ρητῆς ἤ σιωπηρᾶς (κατ' ἀνοχήν) παραχωρήσεως εἰς αὐτήν δικαιοδοτικῶν ἁρμοδιοτήτων παρείχετο ἡ ἐλπίς ἑνοποιήσεως τῶν ἐπί μέρους «πολιτειῶν» εἰς τήν Αὐτοκρατορίαν τῆς Κωσταντινουπόλεως, τουλάχιστον κατ' οὐσίαν, ἄν ὄχι καί τυπικῶς. Ἐξ ἄλλου διά τῶν ὑπό τῆς Ἐκκλησίας ἀσκουμένων κοσμικῶν ἁρμοδιοτήτων ἐπηυξάνετο ἡ ἰσχύς της εἰς τήν Αὐτοκρατορίαν. Τό καθεστώς τοῦτο εὗρεν ἐν λειτουργίᾳ ἡ ὀθωμανική κατάκτησις καί ἐπεκύρωσεν ἐμμέσως ἤ ἀμέσως. Πέρα ὅλων τῶν ἀνωτέρω, εἶναι γνωστά βεράτια διορισμῶν Πατριαρχῶν καί Ἀρχιερέων ἀπό τοῦ 17ου αἰῶνος καί ἑξῆς, δι' αὐτῶν δέ παγιοῦται ρητῶς ἡ παροχή τοῦ προνομίου τῆς ἀσκήσεως καί δικαιοδοτικῶν ἁρμοδιοτήτων[18].

Τό ἐρώτημα πού ἀκολουθεῖ κατά λογικήν συνάρτησιν, ἀφορᾷ εἰς τό ἐφαρμοσθέν ὑπό τῆς Ἐκκλησίας Δίκαιον κατά τούς αἰῶνας τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς. Τό Δίκαιον αὐτό δέν ἦτο ἄλλο οὔτε ἦτο δυνατόν νά εἶναι ἄλλο εἰμή τό ἐφαρμοζόμενον κατά τήν ἀμέσως πρό τῆς Ἁλώσεως περίοδον θετόν Δίκαιον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Τοῦτο συνί-

16. Βλ. Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β', σελ. 175-180 καί Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Ἐκκλησία καί Δίκαιον», σελ. 685-704.

17. Βλ. Βλ. Ἐλευθερίας Σπ. Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου. Ι. Ἐνοχικό Δίκαιο - Ἐμπράγματο Δίκαιο*, καί *ΙΙ Οἰκογενεικό Δίκαιο* (γενικῶς)· Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Ἐκκλησία καί Δίκαιον» , σελ. 711- 715.

18. Βλ. Κ. Ἀμάντου, «Οἱ προνομιακοί Ὁρισμοί», σελ. 146-156. Πρβλ. Π. Κονόρτα, *Ὀθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο*, γενικῶς.

στατο ἐκ τῶν διατηρουμένων διατάξεων τῶν *Βασιλικῶν* καί τῶν *Νεαρῶν* τῶν μεταγενεστέρων τῆς ἐκδόσεως τῶν *Βασιλικῶν* Αὐτοκρατόρων, ὡς ἡρμηνεύοντο, ἐν συνδυασμῷ πρός τό Κανονικόν Δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας διά τά θέματα ἐπί τῶν ὁποίων αὐτή ἦτο ἤ καθίστατο ἁρμοδία νά κρίνῃ[19]. Εὐθύς μετά τήν Ἅλωσιν τοῦ 1453 Δημόσιον Δίκαιον κατέστη ἐκεῖνο τοῦ κατακτητοῦ, ἐνῷ διά τά θέματα τῶν «θρησκευτικῶν δεσμίων» - ἐπί τῶν ὁποίων ἡ ἐκκλησιαστική ἱεραρχία ἤδη ἠδύνατο «προνομιακῶς» νά ἀπονέμῃ δίκαιον- αἱ ὀθωμανικαί Ἀρχαί δέν ἐνδιεφέρθησαν. Μάλιστα ἐπί σκοπῷ μή διασαλεύσεως τῆς δημοσίας τάξεως ἀπηγόρευσαν εἰς τούς Χριστιανούς νά προσφεύγουν εἰς τά ὀθωμανικά ἱεροδικεῖα πρός ἐπίλυσιν διαφορῶν. Ἀντιστοίχως, ἀπηγορεύθη εἰς τάς ὀθωμανικάς Ἀρχάς νά ἀναμιγνύωνται εἰς τήν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπό τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπιβαλλομένων ποινῶν[20].

---

19. Βλ. Σπ. Τρωιάνου, *Οἱ πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1999, σελ. 277-315· Τοῦ Αὐτοῦ, «Οἱ κωδικοποιήσεις στά χρόνια τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 37 (2003), Ἐν Ἀθήναις 2004, σελ. 169 - 194. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικόν ὅτι τό θέμα τῶν πηγῶν τοῦ Βυζαντινοῦ καί γενικώτερον τοῦ ἐφαρμοζομένου κατά τήν Τουρκοκρατίαν δικαίου ἀπησχόλησε σοβαρῶς τούς καθηγητάς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μετά τήν ἵδρυσιν αὐτοῦ καί ὡς ζήτημα διδασκαλίας καί ὡς νομικόν πρόβλημα. Βλ. σχετικῶς, ὅλως ἐνδεικτικῶς τά γραφέντα ὑπό τοῦ Πέτρου Παπαρρηγοπούλου εἰς τό σύγγραμμα αὐτοῦ: *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1881², σελ. 27 - 29, ἔνθα παραπομπαί καί εἰς τό *Ἐγχειρίδιον Πολιτικῆς Δικονομίας* τοῦ Βασ. Οἰκονομίδου καί εἰς ἄρθρα καταχωρηθέντα εἰς τόμους τοῦ περ. *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας* τοῦ Νικ. Ἰωαννίδου, ἀλλά καί εἰς ἄλλην βιβλιογραφίαν πού ἀποδεικνύει τόσον τήν ἐπιμέλειαν τῶν μελετητῶν, ὡς τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου, ὅσον καί τήν δυνατότητα γνώσεως περί τῶν ἰσχυσάντων πρό τοῦ 1821 ἐξ ἰδίας πείρας ἤ ἐκ τῆς ἀμέσου προφορικῆς πληροφορήσεως περί αὐτῶν ὑπό τῶν βιωσάντων τά γεγονότα ἤ καί ἐφαρμοσάντων τήν ἰδιότυπον δικαιικήν ρύθμισιν τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Κατά τοῦτο αἱ πληροφορίαι αἱ παρεχόμεναι εἰς ἔργα τῶν νομικῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἀποκτοῦν ἀξίαν ἰσότιμον πρός πηγήν. Εἶναι δέ ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρον τό ὅτι οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ὑστέρας Τουρκοκρατίας δέν ἀντεμετώπισαν ἰσοτίμως ὡς ἀξίας πίστεως τάς σχετικάς πληροφορίας τάς ἀναγραφείσας ὑπό τῶν παλαιῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου πρός τάς ἐξ ἐρανισμάτων καί ἐμμέσων πληροφοριῶν συγκεντρωθείσας ἀντιστοίχους ὑπό τοῦ G. L. von Maurer εἰς τό γνωστόν ἔργον του *Ὁ Ἑλληνικός Λαός εἰς τάς σχέσεις τοῦ δημοσίου, ἐκκλησιαστικοῦ καί ἰδιωτικοῦ δικαίου πρό τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος καί μετ' αὐτόν μέχρι τῆς 31ης Ἰουλίου 1834* (μετάφρασις ὑπό Χρ. Πράτσικα καί Εὐστ. Καραστάθη), Ἐν Ἀθήναις 1943. Μόνη δικαιολογία πρός τοῦτο δύναται νά θεωρηθῇ τό ὅτι ὁ G. L. von Maurer ἔγραψε πρῶτος περί τῶν ἐν λόγῳ θεμάτων καί ἕνεκα τούτου οἱ νεώτεροι ἐθεώρησαν τά παρασχεθέντα ὑπό τοῦ μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ὡς τά μᾶλλον ἀξιόπιστα.

20. Βλ. Ν.Ἰ. Πανταζοπούλου, «Κεφήνιον. Συμβολή εἰς τήν ἔρευναν τοῦ θεσμοῦ τοῦ πολιτικοῦ γάμου ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν*

Ἀπό ἐκδεδομένους ἤδη χειρογράφους κώδικας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καταφαίνεται ὅτι κατά τήν ἀπονομήν τοῦ Δικαίου τό Συνοδικόν Δικαστήριον τοῦ Πατριαρχείου, ὡς ἀνωτάτη δικαιοδοτική Ἀρχή τῶν Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων, ἐφήρμοζε διατάξεις ἀνατρέχον ἀκόμη καί εἰς τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον, εἰς περίπτωσιν κενῶν τῶν *Βασιλικῶν* ἤ ἀναγκαίων ἑρμηνειῶν, καίτοι αὐτό εἶχεν ἐπισήμως καταργηθῆ ὅταν εἰσήχθη ἡ νομοθεσία τῶν *Βασιλικῶν*[21]. Ἡ σχετική ἐπιλογή δι' ἀναδρομῆς ἐγίνετο ἀναλόγως τῶν σκοπιμοτήτων τῆς στιγμῆς καί τῶν συναφῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνοδικοῦ Δικαστηρίου. Ἐν τούτοις, ὅταν δέν ἐτίθετο δέμα σκοπιμοτήτων, αἱ ὁποῖαι σχεδόν πάντοτε ἀπέβλεπον

καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκη 1986, τεῦχ. Γ΄, σελ. 487 - 520, ὅπου ἰδιαιτέρα ἀνάλυσις τοῦ θεσμοῦ τοῦ «κεπηνίου» καί τῆς ἀντιμετωπίσεως αὐτοῦ ὑπό τῶν Συνοδικῶν Δικαστηρίων. Πρβλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Τριπλῆ διαμάχη δικαίων κατά τήν ἐπίλυσιν κληρονομικῆς διαφορᾶς ἐπί Τουρκοκρατίας», *Αὐτόθι*, σελ. 521 - 605, καί Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἐκκλησία καί Δίκαιον», σελ. 754-767. Βλ. ὅμως περί τοῦ κεπηνίου καί τήν μελέτην τῆς Ἐλευθερίας Σπ. Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου. ΙΙ. Οἰκογενειακό Δίκαιο*. Ἐν τούτοις, ἐσημειώθησαν καί ἀντίθετοι περιπτώσεις κατά τάς ὁποίας αἱ ὑποθέσεις τῶν Χριστιανῶν ἐξεδικάζοντο ἀπό τό δικαστήριον τοῦ τοπικοῦ καδῆ, πάντοτε ὅμως ὑπό τήν δυσμενῆ ἀντίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Βλ. Μεν. Τουρτόγλου, «Ἡ νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Μυκόνου (17ος-19ος αἰ.)», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 27-28 (1980-1981), σελ. 3-257.

21. Σπ. Τρωιάνου, *Οἱ πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου*, σελ. 188-189. Περί τῆς ποικιλίας τῶν νομικῶν πηγῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλησε τό Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως βλ. Δημ. Γ. Ἀποστολοπούλου, *Ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης νομικῆς. Βυζαντινό δίκαιο καί μεταβυζαντινή «νομοθεσία»*, Ἐν Ἀθήναις 1999· Τοῦ Αὐτοῦ, *Ὁ «Ἱερός Κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στό β΄ μισό τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνα. Τά μόνα γνωστά σπαράγματα*, Ἐν Ἀθήναις 1992· Τοῦ Αὐτοῦ, «Νομικά βοηθήματα στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τόν πρῶτο αἰώνα μετά τήν Ἅλωση καί ἡ χειρόγραφη νομική συναγωγή τοῦ 1564», *Τά Ἱστορικά*, τόμ. 15, τεῦχ. 28 - 29 (Ἰουν. Δεκ. 1998), σελ. 67 - 80, ὡς καί Δημ. Γ. Ἀποστολόπουλου - Παν. Δ. Μιχαηλάρη, *Ἡ Νομική Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγή καί ἕνα τεκμήριο*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1987· Δ.Γ. Ἀποστολοπούλου, *Τό Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, 1564-ca. 1593. Τόμος Α΄. Τό ἱστορικό περίγραμμα. Τά πανομοιότυπα*, Ἐν Ἀθήναις 2008 (Ἐθνικό Ἵδρυμα Ἐρευνῶν/Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, ὑπ' ἀριθμ. 105). Βλ. ὅμως καί Ἰάκ. Τ. Βισβίζη, «Τό πρόβλημα τῆς Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 6, Ἐν Ἀθήναις 1955, σελ. 131 - 153. Πρβλ. Μεν. Τουρτόγλου, «Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στό Μεταβυζαντινό Δίκαιο καί στήν ἐξελικτική του πορεία», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τόμ. Ν΄ (1999-2000), Ἐν Ἀθήναις 2001, σελ. 317 - 338· Δημ. Σ. Γκίνη, *Κείμενα Βυζαντινοῦ καί Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν Ἑλλάδι κώδικας*, Ἐν Ἀθήναις 1963· Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ἀπονομή δικαιοσύνης στή Θεσσαλονίκη», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1993, σελ. 237-250.

εἰς τήν διαφύλαξιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἐκκλησίας, ταυτιζομένης ἐν πολλοῖς πρός τό Γένος, ἡ Συνοδική «νομολογία» ἠκολούθει κατά ἐποχάς συνεπῆ γραμμήν. Ἐξ ἴσου συνεπής ἀπεδεικνύετο ὁσάκις ἀντεμετωπίζετο θέμα τό ὁποῖον ἔθιγε τήν ἐθνικήν «καθαρότητα» διά τῆς εἰσαγωγῆς θεσμίων ξένων πρός τήν Ὀρθόδοξον Παράδοσιν[22].

Κατά τήν πρώιμον περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς δέν ἀνιχνεύεται εὐκόλως ἡ ἀπονομή δικαίου ἐπί τῇ *βάσει ἐθίμων*, εἰς ἐπίπεδον Συνοδικοῦ Δικαστηρίου. Βεβαίως σύν τῷ χρόνῳ, ἔθιμα ἀνεπτύχθησαν μεταξύ τῶν ὑποδούλων πρός ἀντιμετώπισιν νέων συνθηκῶν, ἐθνικῶν, κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν. Τό ἔθιμον διαμορφώνεται καί ἐξελίσσεται ἐκεῖ ὅπου ἐπικρατεῖ χαλαροτέρα ἰσχύς τοῦ κράτους καί τῆς νομοθεσίας του. Ἐν καταλύσει ἐθνικοῦ κράτους καί αὐτομάτως τῆς νομοθεσίας τούτου λόγῳ ξενικῆς κατακτήσεως καί κατοχῆς, τό ἔθιμον ἀναπληρώνει τάς ἀνάγκας ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς νομοθεσίας, τάς ὁποίας ἐν προκειμένῳ θά εἶχον καλύψει *Νεαραί* ἄν συνεχίζετο ἡ ὑπόστασις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Τό γεγονός ὅτι τό Πατριαρχικόν Συνοδικόν Δικαστήριον ἠναγκάσθη νά ἐπιληφθῇ ὑποθέσεων ἐξ ἐφαρμογῆς ἐθίμων, ἀκόμη καί δικαιικῶν θεσμῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους, ὑπό τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων[23] καί νά ἀποδοκιμάσῃ ἐπιλογάς καί δοθείσας λύσεις, μαρτυρεῖ ὅτι εἰς κατώτερα κλιμάκια ἀπονομῆς τοῦ δικαίου, συνηγορούσης ἴσως καί τῆς ἐλλείψεως γνώσεων τῶν ἱερωμένων ἤ τῶν προεστώτων, ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν ὡς πηγαί δικαίου ἔθιμα ἤ κοινοτικαί συνήθειαι τοῦ ὅλου τοπικοῦ χώρου. Ἀντιθέτως εἰς τό Πατριαρχικόν ἐπίπεδον ἐπί τοῦ ἐν λόγῳ θέματος ἡ ἀντίδρασις ἦτο ἔντονος, ὄχι βεβαίως ἐπειδή ἐπρόκειτο περί νεωτερισμοῦ, ἀλλ' ἐπειδή ὁ συγκεκριμένος νεωτερισμός ἀντέβαινε πρός τήν ἀρχῆθεν διήκουσαν γραμμήν τηρήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ μέχρι τοῦ 1453 Βυζαντινοῦ Δικαίου, τοῦ ὁποίου τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον ἀπετέλει ἤδη φορέα κατ' ἐξουσιοδότησιν.

Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσα εἶναι ὅμως καί ἡ περίπτωσις κατά τήν ὁποίαν αὐτή ἡ Ἐκκλησία οὐσιαστικῶς «ἐνομοθέτει» πρός κάλυψιν κενῶν τῆς παραδεδομένης νομοθεσίας. Φυσικά, εἰς τάς σχετικάς περιπτώσεις δέν διεκηρύσσετο διάπλασις νέας λύσεως, καθώς τοῦτο θά προσέκρουεν εἰς τάς παραχωρηθείσας ὑπό τοῦ Ὀθωμανοῦ κυριάρχου συγκεκριμένας καί ἀνεξελίκτους ἐξουσίας, ἀλλά διεμορφοῦτο ἡ γινομένη δεκτή καί παρεχομένη λύσις διά δικαιοπλαστικῆς ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ ἑρμηνείας τῶν «κειμένων» διατάξεων καί τῆς ἐπικλήσεως τοῦ «ἀρχαίου ἔθους»

22. Βλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Ἐκκλησία καί Δίκαιον», σελ. 754-767.

23. *Αὐτόθι*. Βλ. καί Χ. Παπαστάθη, «L' église et le droit coutumier aux Balkans pendant la domination Ottomane», Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου: *Le droit coutumier et les autonomies sur les Balkans et dans les pays voisins*, Ἐν Βελιγραδίῳ 1974, σελ. 193 - 196.

ὑπό τελείως ἀόριστον διατύπωσιν. Τό φαινόμενον ἐξειλίχθη πιθανῶς ἐν γνώσει τῶν ὀθωμανικῶν Ἀρχῶν, ἀλλ' ἐν ἀδιαφορίᾳ των ἕνεκα τῆς τελείας ξενώσεώς των ἐπί θεμάτων πού δέν ἤπτοντο τῶν ἀμέσων κυριαρχικῶν δικαιωμάτων των καί τῆς λειτουργίας τοῦ 'Οθωμανικοῦ Κράτους[24].

Σημειωτέον ὅτι καίτοι ὡς πρός τά τοπικά ἔθιμα παρετηρεῖτο ἀντίδρασις τοῦ Πατριαρχείου, τό σύνολον τοῦ ἐφαρμοσθέντος κατά τούς χρόνους τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς εἰς τήν ἐθνότητα τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν Δικαίου πρέπει νά θεωρηθῇ ὡς ἐθιμικῶς ἰσχῦσαν, ἔστω καί ἄν ἐπρόκειτο περί θετοῦ Δικαίου τῆς καταλυθείσης προγενεστέρας Ἀρχῆς. Καί τοῦτο διότι τό Δίκαιον πού ἐφήρμοσε προνομιακῶς ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδέποτε εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ὡς θετόν Δίκαιον τῆς νέας Ὀθωμανικῆς Πολιτείας. Ἀπετέλεσε σύνολον προγενεστέρων θεσμῶν κατά τυπικήν ἤ ἔμμεσον παραχώρησιν διατηρητέων. Τό δικαίωμα οἱονεί ἑτεροδικίας ἐπέτρεπεν, ἄν μή ἐπέβαλλεν, αὐτήν τήν λύσιν χωρίς νά καθιστᾷ τό Δίκαιον τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων αὐτομάτως Δίκαιον τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Συνεπῶς δέν ἐλογίζετο τό ἐφαρμοζόμενον ὡς θετόν, ἀλλά παρέμενεν ἐθιμικῶς ἐφαρμοζόμενον κατ' ἀνοχήν ἤ ἀδιαφορίαν, ἀκόμη καί διά συμπράξεως τῆς νέας Ἀρχῆς[25]. Ἐξ ἴσου ἐθιμικῶς ἴσχυσεν, ἀναγνωριζόμενον καί ὑπό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, καί ἀπό ἀρκετά ἐνωρίς μάλιστα, πολύ πρό τῆς συντάξεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἐμπορικοῦ Κώδικος ἐπί Ναπολέοντος, τό Γαλλικόν Ἐμπορικόν Δίκαιον ὡς κοινοδίκαιον εἰς τήν Μεσόγειον. Αὐτό ὅμως ἐφηρμόζετο συναινούντων τῶν μερῶν[26].

Σχετικῶς εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσα ἡ διατυπωθεῖσα κατά τό 1871 εἰς Ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης δέσις, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἑξῆς: «*Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, οἷον ὑπῆρχεν, ὅτε πρό αἰώνων εἰσήχθη καί ἐπεκράτησεν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις, ὑπέρ πᾶν ἄλλο πλούσιον κατά τό*

---

24. Βλ. Δημ. Γ. Ἀποστολοπούλου, *Ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης νομικῆς*, σελ. 201-215.

25. Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ἡ νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Μυκόνου», σελ. 5 καί ἔγγρ. 113, 184, 194. Πρβλ. καί Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου-Λυδ. Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδου, *Ἡ συμβολή τῶν Δραγομάνων τοῦ Στόλου στήν προαγωγή τῆς Δικαιοσύνης τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου*,Ἐν Ἀθήναις 2002, Παράρτημα 2 τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σελ. 65-66 (ἔγγρ. 36), σελ. 77-79 (ἔγγρ. 44) κ. ἀ.

26. Βλ. Ἀπόφασιν Ἀρείου Πάγου ὑπ' ἀριθμ. 15 τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1847, *Εὐρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας, ἤτοι περιληπτική καί ἀναλυτική κατ' ἀλφάβητον συλλογή τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρ. Πάγου τῶν ἐν Ἀθήναις καί ἐν Ναυπλ. δικαστηρίων τῶν Ἐφετῶν*, ὑπό Ν. Ἰωαννίδου. (Ψευδότιτλος: *Παράρτημα τῆς Θέμιδος)*, τόμ. Γ΄ (1847), σελ. 380-382. Πρβλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Τά «προνόμια» ὡς πολιτιστικός παράγων εἰς τάς σχέσεις Χριστιανῶν - Μουσουλμάνων. Συμβολή εἰς τό Ἐθνικόν Κοινοδίκαιον τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς καί τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Θ΄: *Ἀκροδίνια Πέτρῳ Γ. Βάλληνδα*,Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1975, σελ. 873-874.

οὐσιαστικόν αὐτοῦ μέρος ὑπάρχον, εἶναι, ὡς γνωστόν, πτωχόν καί ἀποδεές δικονομικῶν ἀρχῶν λόγου ἐπιστημονικοῦ ἀξίων. Ἀλλά καί τά ὀλίγα ἐν αὐτῷ δικονομικά στοιχεῖα, τροπολογηθέντα ποικιλοτρόπως ἤδη κατά τήν διάρκειαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἐξέλιπον, ὡς εἰκός, παντάπασιν ἀπό τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως. Αἱ δικαστικαί Ἀρχαί ἀντικατεστάθησαν ἔκτοτε ὑπό τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν κατά τόπους διοικήσεων, ἤτοι τῶν δημογεροντιῶν, ἡ δέ δικαιοδοσία αὐτῶν ἀπέβη, ὡς ἦτον ἐπόμενον, καθαρῶς ἑκουσία. Οὕτω τάς διαδικαστικάς διατυπώσεις ἀνεπλήρου πανταχοῦ ἡ ἀγαθή προαίρεσις καί ἡ καλή πίστις τῶν τε δικαστῶν καί τῶν δικαζομένων»[27].

Πρέπει δέ νά τονισθῇ ὅτι ὑπῆρχε γενικῶς ἀγαστή συνεργασία μεταξύ τῶν ἐκκλησιαστικῶν φορέων καί τῶν προεστώτων τόσον εἰς τάς λοιπάς ὑποθέσεις ὅσον καί εἰς τήν ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης. Οἱ ἐκκλησιαστικοί φορεῖς, πρωτίστως οἱ ἐπίσκοποι καί μητροπολῖται, προσέτρεχον πρός τήν βοήθειαν τῶν προεστώτων διά τήν ἐπιβολήν τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων, δοθέντος ὅτι οἱ προεστῶτες διέθετον καί ἀστυνομικήν ἐξουσίαν καί τά μέσα πρός ἐπιβολήν της. Παραλλήλως, πολλαί ἦσαν αἱ ὑποθέσεις αἱ ὁποῖαι ἐπελύοντο ὑπό τῶν κατά τόπους προκρίτων διαιτητικῶς μέν ἀλλά μέ αἴσθησιν «ἀναγκαιότητος» τῆς συγκεκριμένης λύσεως διά νά μή ὑπάρξῃ προσφυγή εἰς τήν ὀθωμανικήν δικαιοσύνην. Ἡ τοιαύτη λύσις ἦτο συνήθης εἰς τάς περιπτώσεις κατά τάς ὁποίας εἰς τήν συγκεκριμένην περιοχήν δέν ἤδρευεν ἐκκλησιαστική ἀρχή[28]. Βαθμιαίως ἡ δικαιοδοτική ἐξουσία τῶν προεστώτων ἐθεσμοθετήθη καί διά προνομιακῶν ὁρισμῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀρχῆς.

Ὡς πρός τό περιεχόμενον τῶν βυζαντινῶν ἀστικῶν διατάξεων πού ἐφηρμόσθησαν, αὐταί ἀνεζητοῦντο κατά κύριον λόγον εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, ἀλλά καί εἰς τόν εὔχρηστον μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος *Νομοκάνονα* τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ[29], καθώς καί

---

27. Βλ. Ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Ἀλεξ. Ἀλεξ. Κοντοσταύλου πρός τούς Ἀ. Μωραϊτίνην, Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου, Κ. Προβελέγγιον, ἀντεισαγγελέα παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, Π. Ἀλεξανδρόπουλον, Πρόεδρον τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν, Β. Ἰ. Οἰκονομίδην, Καθηγητήν τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, Γεώργιον Ἀ. Ράλλην, Καθηγητήν τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου, Π. Καλλιγᾶν καί Π. Παπαρρηγόπουλον, Καθηγητάς τοῦ Ἀστυκοῦ Δικαίου, ὑπ' ἀριθμ. 4701 τῆς 12ης Μαρτίου 1871, περί ἀναθεωρήσεως τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, ἐν ἐφ. *Αἰών*, περίοδος δευτέρα, ἔτος ΛΓ΄, φ. 2657 (15 Μαρτ. 1871), σελ. <4>.

28. Βλ. Ἰω. Β. Λυκούρη, *Ἡ Διοίκησις καί Δικαιοσύνη τῶν τουρκοκρατουμένων νήσων: Αἴγινα - Πόρος - Σπέτσαι - Ὕδρα κλπ. ἐπί τῇ βάσει ἐγγράφων τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ὕδρας καί ἄλλων*, Ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 147 - 154.

29. Βλ. Ἀν. Σιφωνιοῦ - Καράπα, Μεν. Τουρτόγλου, Σπ. Τρωιάνου, «Μανουήλ Μαλαξοῦ Νομοκάνων», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 16-17 (1969 - 1970), Ἐν Ἀθήναις 1972, σελ. 1-39. Βλ. κυρίως τήν εἰς δημώδη γλῶσσαν ἔκδοσιν τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ ὑπό Δημ. Σ. Γκίνη καί Νικ. Ἰ.

εἰς πᾶσαν ἄλλην χειρόγραφον συλλογήν εὑρισκομένην εἰς τήν διάθεσιν τῶν στοιχειωδῶν δικαιοδοτικῶν ὀργάνων τῆς περιόδου τῆς Ὀθωμανικῆς Κατοχῆς[30]. Συνεπῶς ὁ ἀκριβής ὅλος προσδιορισμός τῶν διατάξεων Ἀστικοῦ Δικαίου πού ἐφηρμόζοντο ὑπό τῶν ἱερωμένων ἤ καί λαϊκῶν κατά τούς ὑστέρους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας δέν εἶναι εὐκόλως δυνατόν νά ἐπιτευχθῇ. Σύγχρονοι ἀνακαλύψεις χειρογράφων κωδίκων νομοθεσίας καί ἀποφάσεων Συνοδικῶν Δικαστηρίων προστίθενται εἰς τήν βιβλιογραφίαν καί πλουτίζουν συνεχῶς τήν γνῶσιν, διά σχετικῶν βοηθημάτων, περί τοῦ ἐφαρμοσθέντος κατά τήν περίοδον τῆς Ὀθωμανικῆς Κατοχῆς Ἰδιωτικοῦ Δικαίου. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νά γίνῃ λόγος περί «συστήματος Ἀστικοῦ Δικαίου» γενικῆς ἐφαρμογῆς καί τηρήσεως ἀπό μέρους τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ἀκόμη καί κατά τάς παραμονάς τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἀπό τῶν μέσων τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ἡ μεγάλη ἀνοδική οἰκονομική καί πνευματική ἀκμή τοῦ Ἑλληνισμοῦ, παραλλήλως πρός τήν προϊοῦσαν παρακμήν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὡδήγησε τήν ἀπονομήν τοῦ συνόλου τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ὑπό τήν γενικήν ἐκκλησιαστικήν δικαιοδοσίαν. Ἑπομένως διεμορφώθη καί ἐμβρυώδης μορφή δικαστικῆς ὀργανώσεως ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀτύπου πάντοτε λειτουργίας τῶν κοινοτήτων τῶν ραγιάδων. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων ἐπέτρεψε τήν ἀπονομήν δικαιοσύνης ὑπό μορφήν «διαιτητικῶν δικαστηρίων» ἀποτελουμένων ὑπό τῶν κατά τόπους προεστώτων.

Πανταζοπούλου, ἐν *Νόμος. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. 1 (1982), Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1985, σελ. 1-560. Βλ. καί Δημ. Γ. Ἀποστολόπουλου, «Ἡ τρίτη χειρόγραφη «ἔκδοση» τοῦ Νομίμου τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ. Πρόδρομη ἀνακοίνωση», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 38 (2004), σελ. 221-242.

30. Κων. Γ. Πιτσάκη, «Τό Δίκαιο. Βυζαντινή παράδοση καί ἐκκλησιαστική ἀνανέωση», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000*, τόμ. 2: *Ἡ ὀθωμανική κυριαρχία, 1770-1821. Διαφωτισμός, Ἱστορία τῆς Παιδείας, Θεσμοί καί Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις 2003, σελ. 267-282 (ἔκδ. ἐφ. *Τά Νέα*). Πρβλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Ἐκκλησία καί Δίκαιον», σελ. 709-725· Σπ. Τρωιάνου - Ἰουλ. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, *Ἱστορία Δικαίου ἀπό τήν ἀρχαία στή νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἐν Ἀθήναις -Κομοτηνῇ 2002[3], σελ. 342-345. Βλ. περί τῆς ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου-Λυδ. Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδου, *Ἡ συμβολή τῶν Δραγομάνων τοῦ Στόλου*, σελ. 10-11· Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Μυκόνου», σελ. 15-17 (ὑποσημ. 29-31, 36, 40)· Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἡ νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Νάξου (17ος-19ος αἰ.)», περ. *Μνημοσύνη*, τόμ. 14 (1998-2000), σελ. 97-184· Τοῦ Αὐτοῦ, «Παρατηρήσεις ἐπί τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης κατά τά πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια», σελ. 115 (ὑποσημ. 55), 116 (ὑποσημ. 59)· Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἡ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων στά μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά ἔγγραφα. Ἐπιβιώσεις ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐθίμων», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 2000, σελ. 33-55, ἰδίᾳ σελ. 34.

Κατ' ἀμφοτέρας τάς περιπτώσεις ἦτο ἀπαραίτητον νομοθετικόν τι βοήθημα. Τήν ἱκανοποίησιν τῆς γενικωτέρας ταύτης ἀνάγκης παρέσχεν αὐτομάτως ἡ διάδοσις τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου ἀφ' ἧς στιγμῆς τό κείμενον αὐτῆς μετεφράσθη εἰς τήν πλήρη μορφήν του ὑπό τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων Ἀλεξίου Σπανοῦ καί ἐξεδόθη εἰς α΄ ἔκδοσιν τῷ 1744 ἐκ τοῦ τυπογραφείου Νικ. Γλυκέως ἐν Βενετίᾳ[31]. Ἡ ἔντυπος ἔκδοσις ἐπέτρεψε θεαματικήν διάδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου ἀνά τόν ἑλληνικόν χῶρον. Ἡ ζήτησις ὡδήγησεν εἰς πέντε ἤ ἕξ ἐκδόσεις τῆς μεταφράσεως Σπανοῦ μεταξύ 1760 καί 1820[32].

Ἑπομένως ἡ *Ἐξάβιβλος* κατέστη αὐτομάτως τό βασικόν βοήθημα πού ἐζητεῖτο πρός ἀπονομήν τοῦ Δικαίου ἀνά τόν ὑπό ὀθωμανικήν Κατοχήν ἑλληνικόν χῶρον κατά τήν πρό τοῦ 1821 περίοδον. Ἀπεδεικνύετο εὔχρηστον μέσον. Παραλλήλως καθίστα σαφῆ εἰς τήν ἀντίληψιν τῶν χρηστῶν δύο καίρια στοιχεῖα: α) ὅτι τό κείμενον τῆς *Ἐξαβίβλου* ἀπετέλει ἁπλῆν χρηστικήν σύνοψιν τῆς κειμένης ὀλίγον πρό τῆς Ἁλώσεως νομοθεσίας τοῦ Κράτους τῶν «*Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», καί β) ὅτι αἱ ποιναί αἱ προβλεπόμεναι ὑπό τῶν βυζαντινῶν νόμων δι' ἀδικοπραγίας καί ποινικά ἀδικήματα, ὡς περιελαμβάνοντο εἰς τό 6ον Βιβλίον τῆς *Ἐξαβίβλου* ἦσαν βαρύταται καί ἀπαράδεκτοι ὑπό τό πρῖσμα τῶν ἐξελίξεων τοῦ πολιτισμοῦ. Ὄχι μόνον διότι ἦτο ἐντόνως αἰσθητή πλέον ἡ διάδοσις τῶν ἀρχῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλά καί διότι πολλαί τῶν ποινῶν (βασανισμοί, ἀκρωτηριασμοί) ἀπετέλουν τάς ἐφαρμοζομένας ἀντιστοίχους ἐναντίον τῶν ραγιάδων ὑπό τῶν Ὀθωμανῶν κατακτητῶν.

Περαιτέρω ὅμως, ἡ *Ἐξάβιβλος*, πέρα τῆς ἐννοίας αὐτῆς ὡς χρηστικοῦ ἐγχειριδίου ἀναζητήσεως τῆς ἐφαρμοστέας νομοθεσίας, κατέστη οὐσιαστικῶς ius cogens διά τούς Ἕλληνας δι' ἀναφορᾶς εἰς αὐτήν ὡς ἴδιον κείμενον καί ἐπεκράτησεν εἰς πολλάς περιοχάς ἀκόμη καί ἔναντι τῶν τοπικῶν ἐθίμων. Ἡ οἱονεί ψυχολογική ἐπικράτησις τῆς ἐν λόγῳ συλλογῆς ὡς «πηγῆς» ἐθνικοῦ θετοῦ Δικαίου ἀνά τόν τουρκοκρατούμενον Ἑλληνισμόν διεμόρφωσε καί κατάστασιν συναισθήσεως «πολιτικῆς συνεχείας»

---

31. Βλ. τήν ἐκτενῆ εἰδικήν πραγματείαν τοῦ Κων. Γ. Πιτσάκη περί τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἁρμενοπούλου, ἐν *Κων. Ἁρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἐξάβιβλος*, Ἐν Ἀθήναις 1971 (ἐπιμ. Κων. Γ. Πιτσάκη), σελ. ογ΄ - ος΄. Πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ, «Un demi – siècle d' études sur Constantin Harménopoulos: Un bilan», *Byzantine Law. Proceedings of the International Symposium of Jurists, Thessaloniki, 10 – 13 December 1998* (ἐπιμ. Χ. Παπαστάθη), Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, σελ. 135 - 164. Πρβλ. Χαραλ. Κ. Παπαστάθη, «Ἡ διάδοσις τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἁρμενοπούλου εἰς τόν Σλαβικόν κόσμον», *Μακεδονικά*, τόμ. ΙΕ΄ (1975), σελ. 16 - 26. Βλ. καί Σταύρου Περεντίδη, «Un manuscrit de l' Héxabible d' Harménopoulos en la possession de Théodose Zygomalas», *Μνήμη Γεωργίου Ἀ. Πετροπούλου (1897-1964)*, Ἐν Ἀθήναις 1984, τόμ. Β΄, σελ. 211-228.

32. Κ. Γ. Πιτσάκη, *Κων. Ἁρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἐξάβιβλος*, *Αὐτόθι*.

καί συνδέσεως πρός τό καταλυθέν Βυζαντινόν Κράτος, μέ ἀποτέλεσμα νά συμβάλῃ οὐσιαστικῶς καί εἰς τήν ἀφύπνισιν συνειδήσεων ἐν ὄψει τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Πέρα δέ τούτου διεμόρφωσε κλῖμα παγιώσεως τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς ἐν ἀδιαφορίᾳ τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως διαμορφωθείσης «τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως», κλῖμα προσεγγίζον τήν μορφήν κράτους ἐν κράτει ὡς ἐκ τῆς διαφοροποιήσεως τῶν δικαστικῶν παραδόσεων καί τῆς γενικευθείσης τάσεως προσφυγῆς εἰς τά ἀπονέμοντα δικαιοσύνην πρόσωπα τῆς Ἐκκλησίας τῶν τοπικῶν ἑλληνικῶν κοινωνιῶν, ἀκόμη καί ἐπί μή ἀστικῶν ὑποθέσεων[33].

Πολλά ἔχουν γραφῆ περί ἀντιπαραθέσεως «λογίας» παραδόσεως, καταγραφομένης εἰς τήν *Ἑξάβιβλον*, καί ἐθίμων. Ἐν τούτοις, εἰς τήν πρακτικήν πορείαν τῆς ἀπονομῆς τοῦ Δικαίου κατά τήν διάρκειαν τῆς ὑστέρας περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, μετά τήν «ἀνακάλυψιν» τῆς *Ἑξαβίβλου*, προκύπτει ὅτι διαπάλη δέν ὑπῆρξε. Γραπτόν ἐθνικόν δίκαιον (δεκτόν καί αὐτό κατ' ἔθιμον) καί γενικόν ἐθιμικόν δίκαιον ἐλειτούργησαν παραλλήλως καί συμπληρωματικῶς, χωρίς συγκρούσεις καί ἀμφισβητήσεις εἰς τό πνεῦμα εἴτε τῶν διαδίκων εἴτε τῶν δικαζόντων καί κατά τήν *Ἑξάβιβλον* καί κατά τήν νομολογίαν (τόσον τῆς ὑπ' ὄψιν περιόδου, ἐξ ὅσων σῴζονται ἀκόμη, ἰδίως ἐκ τῶν νήσων τῶν Κυκλάδων, ὅσον καί βραδύτερον ἐκ τῶν ἑλληνικῶν δικαστηρίων μετά τό 1835, δικαζόντων ὑποθέσεις ἐγερθείσας πρό τοῦ 1821). Ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἦτο κατ' ἐξοχήν ἀντίθετος πρός τά ἔθιμα, ἐν τούτοις ἀπεδέχετο αὐτά καθ' ἑρμηνείαν καί κατά τό «ἀρχαῖον ἔθος», ἐφ' ὅσον δέν ἦσαν ὀθωμανικῆς καταγωγῆς, καθώς ἐλειτούργει ὡς θεματοφύλαξ τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως διά τόν Ἑλληνισμόν.

Πρέπει νά σημειωθῇ ὅτι κατά τήν περίοδον τῆς Ὑστέρας Τουρκοκρατίας παραλλήλως πρός τά ἐκκλησιαστικά δικαστήρια διεμορφώθη καί «κατηγορία» δικαστηρίων (αἱρετοκρισιῶν) ἐκ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων - προεστώτων. Τό ἐν λόγῳ «δικαστικόν» σχῆμα δέν ἐνετάσσετο πάντοτε εἰς «προνομιακήν» παροχήν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, δηλ. δέν ἐπρόκειτο περί ἐπισήμου δικαστικοῦ θεσμοῦ. Εἶχε προκύψει ἀπό τό οἱονεί «καθῆκον» τῶν προεστώτων πρός διατήρησιν τῆς τοπικῆς δημοσίας τάξεως, ἐπιβεβλημένον εἰς αὐτούς ὑπό τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς κρατούσης ὀθωμανικῆς ἀντιλήψεως περί τῶν φροντίδων διαβιώσεως τῶν

33. Κων. Γ. Πιτσάκη, «Τό Δίκαιο. Βυζαντινή παράδοση καί ἐκκλησιαστική ἀνανέωση», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000*, τόμ. 2: *Ἡ ὀθωμανική κυριαρχία, 1770-1821. Διαφωτισμός, Ἱστορία τῆς Παιδείας, Θεσμοί καί Δίκαιο*, σελ. 267-271. Περί τῶν ποινῶν καί τῶν μέσων ἐπιβολῆς τῶν ἀποφάσεων τῶν συνοδικῶν δικαστηρίων βλ. Παν. Δ. Μιχαηλάρη, *Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογή μιᾶς ποινῆς στίς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἐν Ἀθήναις 1997.

ὑποδούλων κοινωνιῶν. Κατά ταῦτα, εἰς τούς προεστῶτας προσέφευγον οἱ ἀντιδικοῦντες ὅπως ἐπιλύσουν διαφοράς δι' αἱρετοκρισιῶν. Ἡ μακρά τοιαύτη προσφυγή τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων εἰς τούς προεστῶτας των πρός ἐπίλυσιν διαφορῶν διαιτητικῶς διεμόρφωσε τελικῶς τήν πεποίθησιν ὅτι αἱ αἱρετοκρισίαι ἀπετέλουν μορφήν «δικαστηρίων», πολλῷ μᾶλλον καθ' ὅσον δέν ὑφίσταντο συναφεῖς ρητοί δικονομικοί κανόνες ἀντιμετωπίσεως τῶν διαφορῶν εἰς ἀνώτερον βαθμόν.

Εἰς τά οἱονεί «δικαστήρια» τῶν προεστώτων, ὅπου πάντοτε ἡ προσφυγή ἦτο προαιρετική καί ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς διαιτητικῆς ἐπιλύσεως (αἱρετοκρισίας) τῶν διαφορῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρός τά ἐκκλησιαστικά δικαστήρια, δέν κατεβάλλετο προσπάθεια ἀναζητήσεως βυζαντινοῦ νόμου πρός ἐφαρμογήν. Εἰς τοῦτο συνέτεινε τόσον τό ὀλιγογράμματον τῶν προεστώτων καί τῶν διαδίκων ὅσον καί ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ ληφθησομένη ἀπόφασις ἔδει πρωτίστως νά ἱκανοποιῇ τά προσφεύγοντα μέρη, τά ὁποῖα μόνον τότε θά ἀπεδέχοντο τήν διαιτητικήν ἀπόφασιν. Κατά συνέπειαν εἰς τά οἱονεί «δικαστήρια» τῶν προεστώτων κυρίαρχον πηγήν δικαίου πρός ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν ἀπετέλουν τά κατά τόπον ἔθιμα, οἰκεῖα καί γνωστά εἰς πάντας. Πέρα δέ τούτων, οἱ προεστῶτες ἀνεζήτουν λύσεις κατά «κρίσιν ἀγαθοῦ ἀνδρός», στηριζομένας κατ' ἐξοχήν εἰς τήν Ἐπιείκειαν καί τόν Ὀρθόν Λόγον. Αἱ ἐν λόγῳ δύο ἔννοιαι προσῆκον αὐτονοήτως εἰς τήν διαδικασίαν συμβιβαστικῆς διαιτητικῆς λύσεως καί συνεβάδιζον πρός τό λαϊκόν περί δικαίου αἴσθημα. Ἡ ὑπό τήν ἔννοιαν ταύτην ἐπίλυσις διαφορῶν ἀπετέλει ἰδιότυπον θεσμόν τῶν ὑπό ὀθωμανικήν Κατοχήν Ἑλληνορθοδόξων, διαμορφωθέντα διαδοχικῶς ἐξ ἀνάγκης. Παρ' ὅλα ταῦτα ὑπῆρξαν περιπτώσεις ρητῆς κατά προνομιακόν ὁρισμόν παραχωρήσεως δικαιοδοτικοῦ δικαιώματος εἰς τούς προεστῶτας, κυρίως εἰς τάς Κυκλάδας, τελούσας ὑπό εἰδικόν διοικητικόν καθεστώς ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ Δραγομάνου τοῦ Στόλου.

Εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικόν ἄλλωστε ὅτι τό ἔθιμον ἦτο ἀποδεκτόν ὡς διαμορφωμένον ἄγραφον δίκαιον καί βάσει αὐτῶν τῶν διατάξεων τῆς Ἐξαβίβλου: «*Παραφυλάττειν δεῖ τό ἔθος καί τήν συνήθειαν. Εἰ δέ καί τοῦτο ἐκλείπει, ἀκολουθεῖν δεῖ τοῖς πλησιάζουσι καί ἐοικόσι τῷ ζητουμένῳ. Εἰ δέ μηδέ ταῦτα εὑρίσκηται, τότε τό νόμιμον ᾧτινι Ρώμη κέχρηται παραφυλάττειν δεῖ.*

Ἡ παλαιά συνήθεια ἀντί νόμου φυλάττεται καί ὥσπερ ἡ σύνθεσις τοῦ νόμου ἤ ἔγγραφός ἐστιν ἤ ἄγραφος, οὕτω καί ἡ ἀναίρεσις αὐτοῦ ἤ δι' ἐγγράφου γίνεται νόμου ἤ δι' ἀγράφου, τουτέστιν ἀχρησίας» (Ἁρμεν. Α΄ 33 -34)[34].

34. Κ. Γ. Πιτσάκη, *Κ. Ἁρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἐξάβιβλος*, σελ. 17-18.

Εἶναι ἐνδιαφέρον πάντως ὅτι, μετά τήν τακτικήν ἔναρξιν λειτουργίας τῶν δικαστηρίων κατά τό 1835, ἡ νομολογία ἐθεμελίωσε στερράν γραμμήν ὅτι τό ἔθιμον, διά νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς ὑφιστάμενον, ἔδει ὁπωσδήποτε νά ἔχῃ παγιωθῇ καί νά τυγχάνῃ ἐφαρμογῆς πρό τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἀντιστοίχως κοινή ἦτο καί ἡ γραμμή ἔναντι τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ὡς ἀνιχνεύετο εἰς τήν *Ἑξάβιβλον*: «*Ἐπειδή οἱ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων δέν ἔλαβον ὑποχρεωτικήν ἰσχύν ἐν τῇ Ἑλλάδι παρά μετά τήν Ἐπανάστασιν, καί ἀφοῦ ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν διά τοῦ Προσωρινοῦ αὐτῆς Πολιτεύματος· ἐπί δέ τουρκοκρατίας δέν ἐφηρμόζοντο εἰμή ὅταν ἀμφότεροι οἱ διάδικοι παρεδέχοντο ἐκ συμφώνου αὐτούς ἀναθέτοντες διά συνυποσχέσεως τήν ἐκδίκασιν τῶν διενέξεών των εἰς τούς ἐπισκόπους*» (Ἐφετ. Ναυπλίου, 125/ 1843)[35]. Δέν ἦτο ἀντίθετος καί ἡ κατά τήν νομολογίαν θέσις ὅτι: «*Οἱ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων διεῖπον ἐν πολλοῖς τάς μεταξύ τῶν Ἑλλήνων ἐννόμους σχέσεις κατά τό διάστημα τῆς δουλείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καθ' ὅ τοῦτο ἦτο ἐστερημένον τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων*»[36]. Ἡ τελευταία αὐτή θέσις δέν προσδιώριζε τήν ἔκτασιν ἤ τήν νομικήν διαδικασίαν διά τῆς ὁποίας οἱ ὑπό ὀθωμανικήν Κατοχήν Ἕλληνες κατέφευγον εἰς τήν ἐφαρμογήν τῶν νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων πρός ρύθμισιν τῶν ὑποθέσεών των.

Οὕτω τό ἐφαρμοζόμενον Δίκαιον ἠκολούθει τάς γενικάς ἀρχάς τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου μέ τό ὁποῖον εἶχε ζυμωθῇ ὁ Ἑλληνικός λαός κατά τούς μακρούς αἰῶνας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά πολλάκις αἱ κατά διαιτησίαν ἐκδιδόμεναι ἀποφάσεις ἐστηρίζοντο, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, λόγῳ περιωρισμένων γνώσεων εἰς τόν Ὀρθόν Λόγον καί τήν Ἐπιείκειαν τῶν δικαζόντων.

Συνοψίζοντες τά ἀνωτέρω, θεωροῦμεν ὅτι ἡ ὑπό τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἀρχῆθεν παροχή, ὑπό τάς δειχθείσας ἀνωτέρω ἐννοίας, δικαιοδοτικοῦ δικαιώματος εἰς τήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν διά τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλά καί δι' ἀκολουθησάντων βερατίων κατά τήν ἀναγνώρισιν τοπικῶν ὀρθοδόξων Ἀρχιερέων δέν ἦτο τυχαία ἤ χαριστική ἀπόφασις. Ἀπέρρευσεν ἀρχικῶς ἐκ τῆς γενικῆς ἀνεκτικῆς στάσεως τοῦ Ἰσλάμ ἔναντι τῶν Χριστιανῶν καί τῶν Ἰουδαίων βάσει τῶν διατάξεων τοῦ Κορανίου καί τοῦ ἱεροῦ νόμου (Σαρία), κυρίως ὅμως ἐκ τῆς πολιτικῆς

35. *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας (Παράρτημα τῆς Θέμιδος)*, τόμ. Γ΄, σελ. 357.

36. Βλ. Γ. Δυοβουνιώτου, *Ἑλληνικοί Κώδικες, ἤτοι κείμενον τῶν νόμων καί τῶν Βασιλικῶν διαταγμάτων μετά τῆς Νομολογίας Ἀρείου Πάγου. Ἀστικοί Νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις 1902, σελ. 5-6.

σκοπιμότητος διατηρήσεως μεγάλου μέρους τῶν ὑποδούλων εἰς κατάστασιν ἐν εἰρήνῃ φορολογουμένων ραγιάδων, συνεπῶς ὡς πηγῆς ἀντλήσεως προσόδων συντηρήσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξ ἄλλου ἡ ἔμμεσος διατράνωσις τῆς διαφοροποιήσεως αὐτῶν ἀπό τούς Δυτικούς ἡγεμόνας καί τήν Ἐκκλησίαν των ἐπέτρεπε καλύτερον ἔλεγχον τῶν μετόπισθεν τῆς Αὐτοκρατορίας κατά τούς πολέμους τῶν Σουλτάνων ἐναντίον τῶν Δυτικῶν γειτόνων αὐτῆς. Ἡ διατήρησις τῶν θρησκευτικῶν διαφορῶν μεταξύ Μουσουλμάνων καί μή Μουσουλμάνων ὑπηκόων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπετέλεσεν ἐξ ἀρχῆς πρόδεσιν τῶν Σουλτάνων διά λόγους διαφυλάξεως τοῦ μαχητικοῦ πνεύματος τῶν πρώτων ἐξ αὐτῶν καί τῆς αἰσθήσεως τούτων ὅτι ἦρχον ἐπί ὑποτελῶν (ἀντίληψις Herrenvolk). Παραλλήλως, ἡ ἄρνησις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας νά υἱοθετήσῃ τάς μεταβολάς πού συνετελοῦντο εἰς τήν Δύσιν κατά τούς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως καί μετά ταῦτα, ἐπέτρεψεν εἰς τούς Ἕλληνας ραγιάδες νά διαφυλάξουν καί αὐτοί τήν ἑτερότητά των. Μέσῳ τῶν δικαιοδοτικῶν ἁρμοδιοτήτων τῆς Ἐκκλησίας, διατηρηθεισῶν καί ἐπεκταθεισῶν ἴσως καί ἐξ ἀβελτηρίας τῶν κυριάρχων Ὀθωμανῶν, διεφυλάχθη ἡ συσπείρωσις τῶν ραγιάδων Χριστιανῶν διά τῆς Ἐκκλησίας των καί βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς διεμορφώθη αὐτή ὡς οἱονεί "κοσμική Ἀρχή", δυναμένη νά προσφέρῃ ταγούς εἰς τό Γένος μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως.

Κατά τήν περίοδον τῆς Ὑστέρας Τουρκοκρατίας, ἤτοι ἀπό τῶν μέσων τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος καί ἑξῆς, ἡ ἀπονομή τοῦ Δικαίου ἐγίνετο κατά κύριον λόγον βάσει τῆς ὑπό τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ δημώδους μεταφράσεως τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, ἐπικουρικῶς δέ καί παραλλήλως, ἄνευ τινός «διαπάλης», ἐφηρμόζοντο τά ἔθιμα κατά περιοχάς. Ἡ χρῆσις τῆς *Ἐξαβίβλου* ὡς νομικοῦ βοηθήματος καί διά τινας ὡς ἐμμέσου «πηγῆς» ἐθνικοῦ δικαίου ἐλειτούργησεν ἑνοποιητικῶς, ἐνῷ συνέβαλε διά τῆς ἀναφορᾶς εἰς τούς Βυζαντινούς Νόμους εἰς τήν γενικωτέραν ἀνάπτυξιν τῆς Ἰδέας πρός ἀνεξαρτησίαν καί παλιγγενεσίαν.

Β΄. Τά ἰσχύσαντα ἐν Βλαχίᾳ καί Μολδαβίᾳ.

Ἡ συστηματική ἀστική καί ἄλλη νομοθεσία τῶν καλουμένων γενικευτικῶς «Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν», τυπικῶς δέ *Βοεβοδάτων* τῆς Βλαχίας καί τῆς Μολδαβίας, ἀνάγεται εἰς τά τέλη τοῦ ΙΗ΄ αἰ., ἐνῷ ταῦτα ἐτέλουν ἐν ηὐξημένῃ τοπικῇ αὐτονομίᾳ (ὡς φόρου ὑποτελεῖς πολιτεῖαι) ὑπό τήν ἀσθενῆ, ἐνίοτε ὅμως ἄκρως ἐπεμβατικήν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπό δέ τοῦ 1829 (Συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως) καί ὑπό τήν ὑψηλήν προστασίαν τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ Βοεβόδες διωρίζοντο ἀπό τοῦ 18ου αἰῶνος (παλαιότερον ἐξελέγοντο

ὑπό τοῦ «Συμβουλίου τῶν Βογιάρων» (Διβανίου τῶν Βογιάρων) δηλ. ἐντοπίων εὐγενῶν-γαιοκτημόνων, καί ἡ ἐκλογή ἐπεκυροῦτο ὑπό τοῦ Σουλτάνου) ἀπ' εὐθείας ὑπό τοῦ Σουλτάνου ἐπί βαθμῷ πασᾶ τῶν τριῶν ἱππουρίδων (πού ἦτο ἡ ἀνωτέρα τάξις τῶν πασάδων) καί ἀνηγορεύοντο ἐπισήμως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα ἀκολούθως ἀναλάβουν ἐπί τόπου τά καθήκοντά των[37]. Ὁ τίτλος τοῦ βοεβόδα τῶν δύο παραδουναβίων ἐπαρχιῶν ἀπεδίδετο ἔκτοτε παρ' ἡμῖν ὡς «*ἡγεμών*» μέ τήν ἔννοιαν τοῦ αὐθέντου, τοῦ πρίγκηπος. Ὁ ὅρος ἀποτελεῖ λογίαν ἀπόδοσιν τοῦ βοεβόδα, ἐν συνδυασμῷ μάλιστα πρός τήν ηὐξημένην τοπικήν αὐτονομίαν καί τήν ἱστορικήν παράδοσιν τῶν ἐν λόγῳ δύο ὀθωμανικῶν ἐπαρχιῶν, ἔχει δέ ἐπικρατήσει εἰς τήν ἑλληνικήν βιβλιογραφίαν, ἐνῷ εἰς τήν δυτικήν

37. Περί τοῦ διαμορφωθέντος εἰς τάς παραδουναβίους Ἡγεμονίας καθεστῶτος βλ. H. A. R. Gibb καί H. Bowen, *Islamic Society and the West*, τόμ. Α΄, Ἐν Λονδίνῳ 1963, σελ. 168-171. Περί τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικυριαρχίας βλ. Ion Matei, «Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains», *Revue des Études Sud – Est Européenes*, τόμ. X (1972), τεῦχ. 1, σελ. 65-81 καί τόμ. XI (1973), τεῦχ. 1, σελ. 81-95. Ἐπίσης βλ. M. Maxim, «L' autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle», *Αὐτόθι*, τόμ. 15 (1977), τεῦχ. 2, σελ. 207-233. Πρβλ. καί Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu καί Stefan Pascu, *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Ἐν Παρισίοις 1970 (παρά τό γεγονός ὅτι τό κείμενον δέν ἔχει ὑποσημειώσεις) καί τήν ἐν αὐτῷ σχολιασμένην βιβλιογραφίαν. Πρβλ. περί τοῦ θεσμοῦ καί τῶν τίτλων τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαβίας καί τῆς Βλαχίας Val. Al. Georgesco, «La structuration du pouvoir d' État dans les Principautés Roumaines (XIVe – XVIIIe siècles)», *Bulletin de l' Association IESEE*, τόμ. XI (1973), τεῦχ. 1-2, σελ. 103-124. Ὁ ὅρος «*βοεβόδας*» εἶναι σλαβικῆς ρίζης.

Βλ. καί Περ. Ἀ. Ἀργυροπούλου, «Οἱ Ἕλληνες εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας», *1453-1953. Ἡ Πεντακοσιοστή Ἐπέτειος ἀπό τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀναμνηστικός τόμος, L' Hellénisme Contemporain*, Ἐν Ἀθήναις 1953, σελ. 153-182· Βασ. Βλ. Σφυρόερα, *Οἱ Δραγουμάνοι τοῦ Στόλου. Ὁ θεσμός καί οἱ φορεῖς*, Ἐν Ἀθήναις 1965, καί τήν ἐν αὐτῷ πλουσίαν βιβλιογραφίαν. Γενικωτέραν ἐπισκόπησιν βλ. ἐν Ἀπ. Ἐ. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Δ΄, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1973, σελ. 236-288 · Ἀλ. Ἐμπειρίκου, *Vie et Institutions du peuple Grec sous la domination ottomane*, Ἐν Παρισίοις 1975, σελ. 133-158. Ἐπίσης βλ. M. Ph. Zallony, *Traité sur les Princes de la Valachie et de la Moldavie, sortis de Constantinople, connus sous le nom Phanariotes*, Ἐν Παρισίοις 1830· A. C. Stourdza, *L' Europe orientale et le rôle historique des Mavrocordato (1660 – 1830)*, Ἐν Παρισίοις 1913· N. Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l' histoire de la vie Byzantine*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1935, 1971²· Ion Ionascu, «Le degré de l' influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays», *L' Époque Phanariote / Ἡ Ἐποχή τῶν Φαναριωτῶν. 21-25 Ὀκτωβρίου 1970. Μνήμη Κλεοβούλου Τσούρκα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 217-228. Βλ. καί Ἑταιρεία Μελέτης τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, *Τρίτη Ἐπιστημονική Ἡμερίδα: Ρωμιοί στήν ὑπηρεσία τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, Πρακτικά, Ἀθήνα, 13 Ἰανουαρίου 2001*, Ἐν Ἀθήναις 2002.

χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος "πρίγκηψ". Τηροῦμεν αὐτόν (: ἡγεμών) πρός ἀποφυγήν παρανοήσεων, σημειοῦμεν ὅμως ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο καί ὁ ὅρος "ὁσποδάρος" κατά ρωσικήν ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας τοῦ "δεσπότου".

Ἀπό τοῦ 1714 βοεβόδες διωρίζοντο μέλη ἑλληνικῶν εὐγενῶν οἴκων τοῦ Φαναρίου, τινές τῶν ὁποίων εἶχον καταλάβει αὐτάς καί πρό τοῦ ἐν λόγῳ ἔτους. Τό κατά ταῦτα «Φαναριωτικόν Καθεστώς» συνεχίσθη μέχρι τοῦ 1821 καί ὠφέλησε σπουδαίως τήν τοπικήν πνευματικήν καί πολιτιστικήν ἀνάπτυξιν, ἐν προκειμένῳ δέ συνέβαλε καιρίως καί εἰς τήν κωδικοποίησιν τοῦ Δικαίου.

Τό ἐφαρμοσθέν εἰς τάς παραδουναβίους Ἡγεμονίας Δίκαιον ἐπήγαζεν ἐκ τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ, διεμορφώθη δέ περαιτέρω ἐθιμικῶς τῇ ἐντόνῳ ἐπιδράσει σλαβικῶν, ρωσικῶν, οὐγγρικῶν καί ἄλλων, λόγῳ γειτονίας, ἐπιρροῶν. Ἡ κωδικοποίησις τοῦ ἐντοπίου Δικαίου εἶχε βεβαίως ἐπιχειρηθῆ καί παλαιότερον κυρίως ὑπό τήν μορφήν νομοκανόνων. Κατά τό 1646 ἐπραγματοποιήθη εἰς τό Ἰάσιον μετάφρασις καί ἐκτύπωσις εἰς τήν ρουμανικήν νομικοῦ ἐγχειριδίου, ἀντληθέντος *«ἐκ πολλῶν ἑλληνικῶν βιβλίων»*, συντελεσθεῖσα ὑπό τοῦ Ἕλληνος λογίου Εὐστρατίου Λογοθέτου, διαταγῇ τοῦ ἐξ Ἠπείρου καταγομένου Ἡγεμόνος Βασιλείου Λύκου ἤ Λούπου, ἀνδρός μή στερουμένου μορφώσεως, καί διετυπώθη ἀκολούθως καί ἐκ βυζαντινῶν πηγῶν καί ἐξ ἐρανισμάτων ποικίλων ἐθίμων τῆς Μολδαβίας ὁ φερώνυμος τοῦ Ἡγεμόνος μολδαβικός Κῶδιξ[38].

Εἰς τήν Βλαχίαν ἐπί Ἡγεμόνος αὐτῆς Ματθαίου Μπασαράμπα (Βασσαράβα) ἐξεδόθησαν δύο κωδικοποιήσεις, ἐξ ὧν ἡ μία, φερομένη ὑπό τήν ὀνομασίαν τοῦ τελευταίου γόνου τοῦ οἴκου τούτου καί γνωστοῦ διά τήν ἀντίδρασίν του εἰς τήν παμμεγίστην ἐν Βλαχίᾳ ἑλληνικήν ἐπιρ-

38. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Σημείωμα περί τῶν Ἑλληνικῶν ἐν Ρουμανίᾳ κωδικοποιήσεων», *Κῶδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Μολδαβίας-Πολιτικός Κῶδιξ Οὐγγροβλαχίας - Συλλογή τοπικῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων, Jus Graecoromanum*, ἐπιμ. Ἰω. καί Παν. Ζέπου, τόμ. 8, Ἐν Ἀθήναις 1931, σελ. Χ. Περί τοῦ ἐν Μολδαβίᾳ καί Βλαχίᾳ ἰσχύσαντος Βυζαντινορρωμαϊκοῦ Δικαίου καί τῶν τοπικῶν Κωδίκων βλ. καί Ρ. Ἀρ. Ἀγαθοκλῆ, «Τό νομοθετικόν ἔργον τῶν Ἑλλήνων Ἡγεμόνων Μολδαβίας καί Βλαχίας», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, Ἔτος 30 (1963), σελ. 465-474· Π. Ἰ. Ζέπου, «Τό Βυζαντινόν Δίκαιον εἰς τάς Παραδουναβίους χώρας», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, Ἔτος 34 (1967), σελ. 1 καί ἑξ.· Τοῦ Αὐτοῦ, «L' influence du droit byzantin sur la législation roumaine de la période des princes phanariotes», *L' Europa e il Diritto Romano, Studi in memoria P. Koschaker*, τόμ. Ι, Ἐν Μιλάνῳ 1953, σελ. 429 καί ἑξ. Βιβλιογραφικόν σχεδίασμα βλ. ἐν Π. Ἰ. Ζέπου, «Μιχαήλ Φωτεινοπούλου, Νομικόν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον 1765)», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 17 (1954-1959), σελ. 3-8. Ἐπίσης βλ. George Çront, «Le droit romanobyzantin dans les pays roumains à l' époque phanariote», *L' Époque Phanariote*, σελ. 315-325· Μεν. Ἀ. Τουρτόγλου, «Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στό "Μεταβυζαντινό Δίκαιο" καί στήν ἐξελικτική του πορεία», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τόμ. Ν΄ (1999-2000), Ἐν Ἀθήναις 2001, σελ. 317-338.

ροήν, *Pravila dela Govora*, ἐξετυπώθη εἰς τήν Μονήν τῆς Govora κατά τό ἔτος 1640, ἦτο δέ ἔργον τινός Μιχαήλ Moxalie ὑπό τήν ἐπιστασίαν τοῦ βογιάρου Udrişte Năsturel, ἐνῶ ἑτέρα κωδικοποίησις, ὑπό τήν ὀνομασίαν *Indreptarea Legiei cu Dumnezeu, care are toată judecata arhiereascĕ şi impârateascĕ de toate vinele preoteşti şi mireneşti*, συνετάγη ὑπό τῶν μοναχῶν Δανιήλ ἐκ Πανονίας, Ἰγνατίου Πετρίτση καί Παντελεήμονος Λιγαρίδη ἐκ Χίου καί ἐξετυπώθη ἐν Τιργοβιστίῳ τῷ 1652. Αἱ πρώιμοι κωδικοποιητικαί αὐταί προσπάθειαι εἰς τάς δύο ἡγεμονίας συνετάγησαν εἰς τήν ἐγχώριον γλῶσσαν, δηλαδή εἰς τήν παλαιοτέραν Ρουμανικήν. Κύριαι, πάντως, πηγαί αὐτῶν ἦσαν βυζαντιναί κωδικοποιήσεις καί νομοκανονικαί συλλογαί, ἐν συνδυασμῷ πρός τά τοπικά ἔθιμα[39].

Μετά τό 1714, ἀφ' ὅτου ἡγεμόνες διωρίζοντο ἀπ' εὐθείας ὑπό τῆς Ὑψηλῆς Πύλης μέλη Φαναριωτικῶν οἴκων, ἐσημειώθη εἰς τάς Ἡγεμονίας ἡ μεγαλυτέρα ἀκμή εἰς τά γράμματα καί τάς τέχνας, ἀλλά καί τήν οἰκονομίαν καί τό Δίκαιον. Τοῦτο ὠφείλετο πρωτίστως εἰς τήν ἰσχυράν προσωπικότητα τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, εἰς τήν εὐρωπαϊκήν παιδείαν των καί εἰς τήν ἐπιρροήν τήν ὁποίαν ἤσκουν οἱ Φαναριωτικοί οἶκοι εἰς τήν ὀθωμανικήν Διοίκησιν γενικώτερον. Οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες μετέφεραν εἰς τάς Ἡγεμονίας των ὄχι μόνον τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν καί παιδείαν, ἀλλά καί τό Δίκαιον ὅπως ἐφηρμόζετο ὑπό τοῦ ἐθναρχοῦντος Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐπρόκειτο φυσικά περί τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ὡς εἶχε διαμορφωθῆ κατά τήν Μεταβυζαντινήν περίοδον.

Αἱ ἐκκλησιαστικαί ἐπαρχίαι τῆς Μολδαβίας καί τῆς Βλαχίας ἀνῆκον ἀπό τῆς ἱδρύσεώς των (: Οὐγγροβλαχίας, 1359, Μαυροβλαχίας, ὀλίγον βραδύτερον) εἰς τόν Οἰκουμενικόν Θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως[40]. Ἐξ ἄλλου, εἶχεν ἐπικυρωθῆ ἡ ὑπαγωγή των εἰς τό Πατριαρχεῖον Κων-

---

39. Παν. Ἰ. Ζέπου, *Συνταγμάτιον Νομικόν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα, Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας, 1789, ἐκδιδόμενον μετ' εἰσαγωγῆς καί ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως τῶν ἐν αὐτῷ δεσμῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1936, εἰς τήν σειράν: *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. Δ΄, ἀρ. 2, σελ. 24· Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἡ πρώτη προσπάθεια κωδικοποιήσεως βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, Ἔτος 29 (1962), σελ. 521-526· Π. Ἰ. Ζέπου, «Τό ἔργον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου καί ἡ Νομοθεσία Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας» (καί σχόλια τοῦ Γρ. Κασιμάτη ἐπί τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Π. Ἰ. Ζέπου), *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 47 (1972), σελ. 29-38· Val. Al. Georgesco, «Réalités roumaines et initiatives juridiques phanariotes», *L' Époque Phanariote*, σελ. 301-314· Τοῦ Αὐτοῦ, «Structures urbaines et formes de culture juridique dans les Principautés Roumaines (XVIIe – XVIIIe siècles)», *Structure sociale et développement culturel des Villes Sud – Est Européenes et Adriatiques aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1975, σελ. 177- 190.

40. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, λῆμμα *Ρουμανία* (ἐκκλησ.), *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 21, σελ. 254 - 258.

σταντινουπόλεως καί διά σουλτανικοῦ φιρμανίου τοῦ 1544[41]. Ἑπομένως πρέπει νά λογισθῇ ὅτι ἤδη ἀπό τῶν μέσων τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος ἴσχυον διά τά ἐδάφη τῶν Ἡγεμονιῶν ὡς πρός τό Δίκαιον τά αὐτά ὡς καί εἰς τόν λοιπόν χῶρον τῶν τέως ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντίου.

Ἐπί τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων εἰς τήν Βλαχίαν καί τήν Μολδαβίαν κατέστη προφανές ὅτι ἡ πολυνομία ἐδημιούργει πλέγμα δυσκίνητον καί ἀπεφασίσθη ἡ σύνταξις νεωτέρων καί συστηματικῶν νομικῶν κωδίκων πρός διευκόλυνσιν διαδίκων καί δικαστῶν. Πρέπει ἐπίσης νά προστεθῇ ὅτι σημαντικήν ἐπίδρασιν ἐπί τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως εἶχε καί ἡ παιδεία τῶν ἡγεμόνων καί ἡ ἐπιθυμία των πρός εἰσαγωγήν εἰς τάς ὑπ' αὐτούς διοικουμένας χριστιανικάς ἐπαρχίας τῶν διδαγμάτων καί τῶν κεκτημένων τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἑπομένως, διά τῶν κωδικοποιήσεων προφανῶς ἐπεδιώκετο ὑπό τῶν Φαναριωτῶν καί κοινωνική παρέμβασις πρός βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν δούλων καί δουλοπαροίκων τῶν ἐν λόγῳ ἐπαρχιῶν, ὅπου ἴσχυε σύστημα κοινωνικῆς διαστρωματώσεως καί φεουδαλικῆς ἐξουσίας τύπου ἀναλόγου πρός τά ἐν Ρωσίᾳ καί Πολωνίᾳ κρατοῦντα.

Πᾶσα ὁρατή παρέμβασις ὅμως εἰς τόν κοινωνικόν ἱστόν προσέκρουεν εἰς τάς ἐντόνους ἀντιδράσεις τῶν ἐπιτοπίων βογιάρων, πολλάκις δέ κατέληξε καί εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἡγεμόνος. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες ὅταν ἔλαβον ἀποφάσεις νομοθετήσεως ἐπέλεξαν μέν νά συνδυάσουν τήν βυζαντινήν παράδοσιν καί τά τοπικά ἔθιμα πρός τάς κατακτήσεις τοῦ Δικαίου τῆς περιόδου τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀπέκρυψαν ὅμως διά λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος τήν ἄντλησιν στοιχείων ἐκ ξένων πηγῶν καί παρουσίασαν τά ἔργα των ὡς ἀμιγεῖς κωδικοποιήσεις ἐκ βυζαντινῶν πηγῶν.

Αἱ κωδικοποιήσεις τοῦ τοπικοῦ δικαίου τῶν Ἡγεμονιῶν εἶναι γνωσταί εἰς τήν ἐπιστήμην ὑπό τήν γενικευτικήν ὀνομασίαν «Κώδικες τῆς Μολδοβλαχίας». Ὑπό τόν ἐν λόγῳ χαρακτηρισμόν νοοῦνται αἱ ἑξῆς κωδικοποιήσεις:

Α΄ Βλαχίας:

1. *Πρόχειρον Νομικόν ἐξενεχθέν ἀπό πάντων τῶν καθολικῶν νομίμων, ἐκκλησιαστικῶν τε καί πολιτικῶν, παρά τοῦ τιμιωτάτου καί λογιωτάτου ἄρχοντος, ὑπάτου τῶν φιλοσόφων τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καί πρώην μεγάλου παχαρνίκου Μιχαήλ Φωτεινοπούλου, Χίου. Ὅπερ καί μεταφρασθέν παρά τοῦ αὐτοῦ εἰς ἑλληνικήν ἁπλῆν διάλεκτον, διηρέθη*

41. Π. Κονόρτα, *Ὀθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο*, σελ. 318 κ. ἑξ.

εἰς τρία βιβλία. Ἀνθολογία βασιλικῶν νόμων καί ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ὀνομασθέν, καί ἐξεδόθη εἰς κοινήν χρῆσιν παντός τοῦ εὐσεβοῦς συστήματος, Ἐν ἔτει ,αψξς΄. Εἶναι γνωστόν εἰς τήν ἐπιστήμην ὑπό τόν σύντομον τίτλον: *Νομικόν Πρόχειρον Μιχαήλ Φωτεινοπούλου*. Εἶχε παραγγελθῆ ὑπό τοῦ Ἡγεμόνος Μιχαήλ Ραικοβίτζα καί ὑπεστηρίχθη ἡ πρόοδος τῆς ἐργασίας ὑπό τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Σκαρλάτου Γκίκα, ἀλλά δέν ἐκυρώθη ποτέ. Συνεπῶς παρέμεινεν ὡς ἐπιστημονικόν σχεδίασμα μετά τήν σύνταξίν του καί τάς ἀναθεωρήσεις του κατά τά ἔτη 1765 - 1777. Διά τήν κατάρτισίν του «ὁ Φωτεινόπουλος ἐχρησιμοποίησεν ἀπ' εὐθείας μέν τά *Βασιλικά*, ἀλλ' ἐπίσης καί ἄλλας βυζαντινάς ἤ μεταβυζαντινάς συλλογάς ἤ κείμενα, οἷον τό *Σύνταγμα* τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καί τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἁρμενοπούλου, τάς *Νεαράς* τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τάς κανονικάς διατάξεις καί τάς ἑρμηνείας αὐτῶν, ἔτι δέ καί τήν νομολογίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς καί τήν ἑρμηνείαν κανονικῶν διατάξεων ὑπό μεταβυζαντινῶν τινων ἑρμηνευτῶν»[42]. Παραλλήλως ὅμως ἐνεσωμάτωσεν εἰς τό πόνημά του καί συλλογήν τῶν τοπικῶν ἐθίμων τῆς περιοχῆς τῆς Βλαχίας. Ἔχει εὐλογοφανῶς ὑποστηριχθῆ ὅτι τό πόνημα τοῦ Μιχαήλ Φωτεινοπούλου ἀπετέλεσε τήν προεργασίαν διά τήν ἔκδοσιν τοῦ μετ' ὀλίγα ἔτη κυρωθέντος *Συνταγματίου Νομικοῦ* τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδου Ἰ. Ὑψηλάντου.

2. *Συνταγμάτιον Νομικόν. Περί εὐταξίας καί τοῦ καθήκοντος ἑκάστου*

---

42. Παν. Ἰ. Ζέπου, Val. Al. Georgesco, Ἀναστασίας Σιφωνιοῦ-Καράπα, Νέστορος Camariano, «Νομικόν Πρόχειρον συνταχθέν ὑπό Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εἰς Βουκουρέστιον (1765-1777)», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 24-26 (1977-1979), Ἐν Ἀθήναις 1982, σελ. XX. Ἡ τελευταία κριτική ἔκδοσις τοῦ *Προχείρου Νομικοῦ* τοῦ Φωτεινοπούλου, *Αὐτόθι*. Ἐν αὐτῇ βεβαιοῦται ἄνευ τινός ἀμφιβολίας ὅτι τό *Πρόχειρον Νομικόν* οὐδέποτε ἴσχυσεν ὡς νόμος (βλ. σχετικῶς σελ. LIX-CVI, τήν εἰσαγωγήν τοῦ Val. Al. Georgesco). Εἰς τήν βιβλιοκρισίαν ὑπό Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἡ πρώτη προσπάθεια κωδικοποιήσεως βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, Ἔτος 29 (1962), σελ. 521-526, ἐσφαλμένως παρουσιάζεται τό ἔργον τοῦ Φωτεινοπούλου ὡς ἐπικυρωθέν καί ἀποκτῆσαν κύρος νόμου. Παλαιοτέρα εἶναι ἡ ὑπό τοῦ Παν. Ἰ. Ζέπου, «Μιχαήλ Φωτεινοπούλου Νομικόν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον 1765). Τό πρῶτον ἐκδιδόμενον ἐκ χειρογράφου κώδικος τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰασίου», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 17 (1954-1959), Ἐν Ἀθήναις 1959. Βλ. ἐπίσης Val. Al. Georgesco, «Intiative et échec: Deux structures phanariotes en matière de droit (1711 – 1821). Leur insertion dans le contexte des réalités roumaines», *Bulletin de l' Association Internationale d' Etudes du Sud – Est Européen*, τόμ. 10 (1972), τεῦχ. 1, σελ. 15-37· Τοῦ Αὐτοῦ, «Pour mieux connaître l' œuvre juridique de Michel Photino (Photéinopoulos)», *Αὐτόθι*, τόμ. 12 (1974), τεῦχ. 1, σελ. 33-58· Π. Ἰ. Ζέπου, «Τό ἔργον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου καί ἡ Νομοθεσία Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας» (καί σχόλια τοῦ Γρ. Κασιμάτη ἐπί τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Π. Ἰ. Ζέπου), *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 47 (1972), σελ. 29-38.

τῶν κριτηρίων καί τῶν ὀφφικίων τοῦ Πριντζιπάτου τῆς Βλαχίας τῶν ἀνηκόντων εἰς τό πολιτικόν. Καί συμφωνία τῶν τοπικῶν ἐθίμων, τῶν ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἐν χρήσει γενομένων, μετά τῶν Βασιλικῶν διαταγῶν. Πρός ἀκρίβῃ τοῦ δικαίου συντήρησιν καί πρός τό τῶν πτωχῶν ἐκ παντός τρόπου ἀνεπηρέαστον. Φιλοπονηθέν παρά τοῦ Εὐσεβεστάτου, Σοφωτάτου καί Μεγαλοπρεπεστάτου Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη, Βοεβόδα. Κατά τόν ἕβδομον χρόνον τῆς Θεοστηρίκτου αὐτοῦ Αὐθεντίας, Ἱεραρχοῦντος τοῦ Πανιερολογιωτάτου Μητροπολίτου Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου. Νῦν τύποις πρῶτον ἐκδοθέν εἰς Ρωμαϊκήν καί πάτριον γλῶτταν. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψπ΄. Κατά μῆνα Σεπτέμβριον. Ὁ Φαναριώτης Ἡγεμών, πάππος τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐξέθεσεν εἰς ἴδιον χρυσόβουλον τήν αἰτίαν τῆς κωδικοποιήσεώς του ὡς ἑξῆς: *«Ἐπειδή βλέπομεν εἰς τάς θεωρουμένας ὑποθέσεις, ποτέ μέν νά προβάλλωνται συνήθειαι τοπικαί, ποτέ δέ νά ἀναιροῦνται, καί αἱ ἀποφάσεις νά γίνωνται κατά τήν ἰδέαν τοῦ καθενός, χωρίς νά τάς κανονίζουν εἰς νόμους, καί τοῦτο μέ τό νά μήν ἔχουν, ἐξετάσαντες τάς συνηθείας καί ἐπικυρώσαντες τάς ὀλίγας μέ τάς προσηκούσας διορθώσεις, συναθροίσαντες καί τά τοῦ νόμου, ἐκάμαμεν ἕν νομικόν, τό ὁποῖον, καί ἀφοῦ φανερώσωμεν εἰς ὅλους, μεταφράσαντές το εἰς τό βλαχικόν, δέλομεν τό ἐκδώσει εἰς τύπους, ὁποῦ στοχαζόμενοι καί μελετῶντες τά τοῦ νόμου, νά κρίνωσι καί νά ἀποφασίζωσιν ἐννόμως καί νά ἀκολουθῶσι κατ' ἐκεῖνο»*[43]. Ἡ ἔκδοσις συνετελέσθη κατά τό 1780, ὡς φέρεται καί εἰς τό τυπωμένον ἐξώφυλλον τοῦ *Συνταγματίου Νομικοῦ*. Ὡς συντάκτης του ἐνεφανίσθη αὐτός ὁ Ἡγεμών Ἀλ. Ὑψηλάντης (: *«ὑποκλέψαντες καιρόν ἀπό τάς μυρίας φροντίδας ὁποῦ ὁσῶραι μᾶς περιστοιχίζουσι, ἐπεσυνάξαμεν ἀτρύτοις πόνοις ἐκ μέν τῶν νόμων τά ἐπί πλέον ἐξηκριβωμένως ἀφορῶντα πρός ὁδηγίαν τῶν κρίσεων, ἐκ δέ τῶν συνηθειῶν ἐπιλεξάμενοι τάς ἐπί πλέον ἐν χρήσει*

43. Βλ. τήν ἑλληνικήν κριτικήν ἔκδοσιν τοῦ νομοθετήματος ὑπό Παν. Ἰ. Ζέπου, *Συνταγμάτιον Νομικόν Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη Βοεβόδα, Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας, 1780, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 4, Ἐν Ἀθήναις 1936, σελ. 45-267 καί τήν ρουμανικήν ἀντίστοιχον ὑπό τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Al. Radulescu, *Prăvilniceăscă Condică. Editie critică*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1957, ἔκδ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Βλ. ἐπίσης Ἰ. Μ. Σόντη, «Ἡ περί τοῦ Νομικοῦ Συνταγματίου τοῦ Ὑψηλάντη πραγματεία τοῦ ὑφηγητοῦ Παναγιώτου Ἰ. Ζέπου», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 5 (1938), σελ. 70 καί ἑπ. καί ἐν ἀνατύπῳ σελ. 1-73. Βλ. καί Val. Al. Georgesco, «Réalités roumaines et initiatives juridiques phanariotes», *L'Époque Phanariote*· Τοῦ Αὐτοῦ, «Structures urbaines et formes de culture juridique dans les Pricipautés Roumaines (XVIIe – XVIIIe siècles)», *Ἔνθ' ἀνωτ.* Πρβλ. καί Const. Giurescu, «Un remarquable prince Phanariote. Alexandre Ypsilanti, Voévode de Valachie et de Moldavie», *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 61-69.

γινομένας εἰς τόν τόπον, καί ὁπωσοῦν συστοιχούσας τοῖς νόμοις, πρός δέ καί ἄλλας τινάς ὁδηγίας οἴκοθεν συνταξάμενοι ἐξ τῶν ὁσημέραι ἀναγομένων εἰς τά ὦτα ἡμῶν ἀγωγῶν καί ὑποθέσεων...» [44]). Ἐν τῇ πραγματικότητι καί ὡς ἔχει ἀποδείξει ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα, τό *Συνταγμάτιον Νομικόν* συνετάγη ὑπό τοῦ Μιχαήλ Φωτεινοπούλου ἐπί τῇ *βάσει* τοῦ παρ' αὐτοῦ ἤδη συντεθειμένου *Προχείρου Νομικοῦ*. Δοθέντος δέ ὅτι ἐξεδόθη μετά τήν συνομολόγησιν τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ (1774), περιέλαβε διατάξεις ὀργανωτικάς τῶν δικαστηρίων εἰς τήν Βλαχίαν, ὅπου μετά τήν παραχώρησιν προνομίων διά τῆς Συνθήκης κατέστη δυνατόν νά διαμορφωθῇ δυτικώτερος τρόπος διακυβερνήσεως, ἐφ' ὅσον βεβαίως δέν προσέκρουεν ἐν τῇ πράξει εἰς τήν *βούλησιν* τῶν ἐντοπίων βογιάρων. Τό περιεχόμενον τῆς κωδικοποιήσεως αὐτῆς δέν περιωρίσθη εἰς ἀστικάς διατάξεις, ἀλλά περιέλαβε καί δικονομικάς ἀναλόγους. Εὐρυτάτη εἶναι ἡ ἀναγωγή εἰς τό Βυζαντινόν Δίκαιον μέχρι τῶν *Βασιλικῶν*, τό περιεχόμενον τῶν ὁποίων δέν φαίνεται νά ἔλαβεν ἀμέσως ὑπ' ὄψιν ὁ συντάκτης τοῦ *Συνταγματίου Νομικοῦ*, ἀλλά μέσῳ τοῦ *Προχείρου Νομικοῦ* τοῦ Φωτεινοπούλου. Μετεφράσθη εἰς τήν ρουμανικήν κατά τό αὐτό ἔτος τῆς ἐκδόσεώς του εἰς τήν ἑλληνικήν, μεθ' ἧς συνετυπώθη. Ἠκολούθησαν πολλαί ἀκόμη ἐκδόσεις. Ἴσχυσεν εἰς τήν Βλαχίαν μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ λεγομένου *Κώδικος Καρατζᾶ*, κατά τό 1818.

3. *Νομοθεσία τοῦ Ὑψηλοτάτου καί εὐσεβεστάτου Αὐθέντου καί Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Ἰωάννου Γεωργίου Καρατζᾶ, Βοεβόδα, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωάν. Βαρδολ. Τζβεκίου, 1818.* Ὅπως ἔχει καταδειχθῇ ἀπό τήν ἐπιστημονικήν ἔρευναν ὁ Κῶδιξ αὐτός συνετάγη ὑπό καθεστώς πιέσεων ἀπό μέρους τῶν βογιάρων πρός κατάργησιν τῶν λίαν φιλελευθέρων κατά τήν γνώμην των διατάξεων τοῦ *Συνταγματίου Νομικοῦ* τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου, ἰδίως ὡς πρός τάς διατάξεις περί γαιοκτησίας καί δικαιωμάτων τῶν γαιοκτημόνων ἐπί ἀκινήτων καί τῶν δουλοπαροίκων των. Συντάκτης τοῦ γνωστοῦ ὑπό τήν ὀνομασίαν *Κῶδιξ Καρατζᾶ* νομοθετικοῦ κειμένου ὑπῆρξεν ὁ Ἠπειρώτης ποιητής καί λόγιος Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ ὁποῖος μάλιστα προέταξε τῆς ἐκδόσεως καί *Ὕμνον* εἰς τήν Θέμιδα, στοιχεῖον μοναδικόν καθ' ὅσον εἶναι γνωστόν εἰς τήν παγκόσμιον νομοθετικήν διαδικασίαν. Ὡς αἰτία τῆς ἐκδόσεως προβάλλεται εἰς τό προτεθέν χρυσόβουλλον τοῦ Ἰωάννου Καρατζᾶ ἡ αὐτή πρός ἐκείνην τοῦ Ὑψηλάντου, δηλαδή ἡ πολυνομία καί ἡ ἑκάστοτε ἀνατροπή τοῦ γραπτοῦ νόμου ὑπό τῶν ἐθίμων καί ἀντιστρόφως, ἀναλόγως τῶν ὑποθέσεων καί τῶν δικαστῶν μέ συνέπειαν τήν ἀσάφειαν καί ἐπομένως τήν ἀνασφάλειαν δικαίου. Ἐν

44. Παν. Ἰ. Ζέπου, *Συνταγμάτιον Νομικόν*, σελ. 149.

τούτοις, ὁ ἰσχυρισμός δέν ἦτο ὀρθός, δοθέντος ὅτι μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ *Κώδικος Καρατζᾶ*, ἴσχυε πλήρως τό *Συνταγμάτιον Νομικόν*. Πάντως καί ἐν προκειμένῳ ὁ συντάκτης ἤντλησεν ἐκ τῶν βυζαντινῶν νόμων καί τῶν τοπικῶν ἐθίμων, ἀλλά συνέταξεν οὐσιαστικῶς γενικήν νομοθετικήν συλλογήν ὅπως προκύπτει καί ἀπό τό προταχθέν σύντομον σημείωμα τοῦ ἐκδότου: *Πρός τούς ἀναγνώστας*: «*Ὁ Ὑψηλότατος καί Εὐμενέστατος τῆς Βλαχίας Νομοθέτης δεσπίζοντας τούς παρόντας ἱερούς του νόμους εἰς τό ὑπήκοόν του, τούς διῄρεσεν εἰς ἕξ τμήματα· τό πρῶτον περιέχει τούς περί προσώπων νόμους· τό δεύτερον τούς περί πραγμάτων κινητῶν, καί ἀκινήτων· τό τρίτον τούς περί συμφωνιῶν· τό τέταρτον τούς περί χαρίτων· τό πέμπτον τούς περί ἐγκλημάτων, καί τό ἕκτον τούς περί διαφορῶν. Ἡ τάξις τοῦ συντάγματος εἶναι ἀμίμητος· ὁ τρόπος μεθοδικότατος κατά σειράν ἀλληλένδετον, καί ὁ λόγος σύντομος, περιεκτικός καί ἐμφαντικότατος. Ἄν ἐκαυχῶντο ποτέ ἡ Σπάρτη καί αἱ Ἀθῆναι διά τούς Νομοθέτας των, πολύ πλέον πρέπει νά καυχᾶται καί ἡ Βλαχία διά τόν μέγαν καί πολιτικότατον Νομοθέτην της, τόν αἴτιον τῆς μεγίστης εὐδαιμονίας της*». Ἡ πρώτη μετάφρασις εἰς τήν ρουμανικήν διετυπώθη εἰς τό Βουκουρέστι κατά τό αὐτό ἔτος 1818[45].

Ὁ *Κῶδιξ Καρατζᾶ* ἴσχυσεν εἰς τήν Βλαχίαν μέχρι τῶν θεσμικῶν ρυθμίσεων τοῦ 1859 (διά τῶν ὁποίων διεμορφώθη τό καθεστώς τῆς τελευταίας περιόδου τῆς τουρκικῆς ἐπικυριαρχίας, μετά τήν ἀποτυχίαν τῆς προσπαθείας ἑνοποιήσεως τῶν Ἡγεμονιῶν), ὁπότε ἀντικατεστάθη διά τό σύνολον τοῦ νέου κράτους ὑπό τοῦ κατά πολύ τελειοτέρου θεωρηθέντος *Πολιτικοῦ Κώδικος τῆς Μολδαβίας*, τοῦ γνωστοῦ ὡς *Κώδικος Καλλιμάχη*, μέχρι συντάξεως νέου συγχρόνου κώδικος[46].

Β΄ Μολδαβίας:

1. *Κῶδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Μολδαβίας, Ἐν Ἰασίῳ, αωις΄, Ἐν τῷ νεουργηθέντι Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ, ἔνδον τοῦ Ἱεροῦ Μοναστηρίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, γνωστός ὡς *Κῶδιξ Καλλιμάχη*[47]. Εἰς τήν Μολδαβίαν ἡ κωδικοποιητική διαδικασία ἐβράδυνε κάπως ἐν σχέσει πρός τήν

45. Παν. Ἰ. Ζέπου, *Συνταγμάτιον Νομικόν*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ.29-38.

46. Βλ. *Πολιτικός Κῶδιξ Οὐγγροβλαχίας*, ἐν *Jus Graecoromanum*, τόμ. 8, Ἐν Ἀθήναις 1931 καί τήν ρουμανικήν κριτικήν ἔκδοσιν ὑπό Al. Radulescu, *Legiuirea Caragea. Editie critică*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1955, καθώς καί τάς ἐκτενεῖς εἰσαγωγάς ἀμφοτέρων τῶν ἐκδόσεων ὑπό Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου καί Al. Radulescu ἀντιστοίχως.

47. Βλ. *Codul Callimach. Editie critică* (εἰς τήν ἑλληνικήν καί ρουμανικήν γλῶσσαν ὑπό τήν διεύθυνσιν Al. Radulescu), Ἐν Βουκουρεστίῳ 1958, ἔκδ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, σελ. 28.

Βλαχίαν. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἴσχυσεν ἐκεῖ πλέγμα διατάξεων ἐκ τῶν ἀγράφων τοπικῶν ἐθίμων καί τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, κυρίως ὑπό τήν μορφήν τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου, μάλιστα δέ ἐν τῇ μεταφράσει εἰς τήν δημώδη γλῶσσαν ὑπό τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ. Ὡς προκαταρκτική ἐργασία τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων πρός κωδικοποίησιν καί ἐκσυγχρονισμόν τοῦ ἰσχύοντος δικαίου πρέπει νά θεωρηθῇ ἡ προσπάθεια ἐπί Ἀλεξάνδρου Μουρούζη (κατά τά ἔτη 1803 - 1806) ὅπως ὄχι μόνον ἐκπονηθῇ νέα καί ἀκριβεστέρα νεοελληνική μετάφρασις τῆς *Ἐξαβίβλου* ὑπό τοῦ Παχαρνίκου Θωμᾶ Κάρρα, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ὡλοκληρώθη κατά τό 1804, ἀλλά καί ὅπως συνταχθῇ ὑπό τοῦ Κάρρα νέος Ἀστικός καί Ποινικός Κῶδιξ πρός ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς Μολδαβίας. Βάσις τῶν νέων κωδίκων ὡρίζετο ὅτι δά ἦτο τό Βυζαντινόν Δίκαιον καί μάλιστα τά *Βασιλικά*, προσιτά εἰς τούς νομικούς τῶν παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν εἰς τήν ἔκδοσιν τοῦ C. A. Fabrot. Κατά τό προοίμιον τοῦ *Κώδικος Καλλιμάχη*, ὁ Μουρούζης «*προσέταξε τόν αὐτόν Κάρραν, ἀπό τῶν Βασιλικῶν ἐρανισάμενον καί τῶν ἄλλων Νομικῶν βιβλίων, τῶν ἐνταῦθα ἀποδεχθέντων, Κώδικα ἐξ ὑπαρχῆς συντάξαι Πολιτικόν ἅμα καί Ἐγκληματικόν, κατά τήν μέθοδον τῶν Ἰνστιτούτων, οἷον τῆς Εἰσαγωγῆς τῶν Νόμων Θεοφίλου τοῦ Ἀντικήνσωρος, καθάπερ αὐτός φησιν ἐν προοιμίοις Κάρρας· ὅς ἀπαρτίσας τόν Ἀπρίλιον μῆνα τοῦ ,αως΄ου ἔτους τό πρῶτον μόνον τῶν τεττάρων μερῶν γραικιστί, περί τοῦ προσωπικοῦ πραγματευομένου δικαίου, ἐκωλύθη ὑπό τῶν καιρικῶν περιστάσεων τοῦ ἀγαγεῖν εἰς πέρας καί τά λοιπά, μετά μικρόν δέ καί τό χρεών ἀπέτισε*»[48]. Ἑπομένως ὁ Θωμᾶς Κάρρας δέν κατώρθωσε νά συντάξῃ σχεδίασμα νομοθεσίας ἀνάλογον τοῦ Μιχαήλ Φωτεινοπούλου (ἐξεδόθη μόνον τό πρῶτον μέρος τῆς προσπαθείας του γνωστόν ὡς *Πανδέκτη*, 1806), ὥστε νά χρησιμεύσῃ ὡς βάσις διά περαιτέρω προσπαθείας. Κατά τό 1812, ἐτοποθετήθη ὡς ἡγεμών τῆς Μολδαβίας ὁ Σκαρλᾶτος (: Κάρολος) Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχης, ὁ ὁποῖος εὐθύς ἀνέλαβε τήν ἐκπόνησιν πέντε

48. Βλ. τάς κριτικάς ἐκδόσεις τοῦ νομοθετήματος ὑπό Ἰ. καί Π. Ζέπου, *Κῶδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Μολδαβίας*, ἐν *Jus Graecoromanum*, τόμ. 8, Ἐν Ἀθήναις 1931 καί ὑπό Al. Radulescu, *Codul Callimach. Editie critică*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1958, σελ. 48, καί τάς ἀντιστοίχους ἐκτενεῖς εἰσαγωγάς αὐτῶν ὑπό Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου καί Al. Radulescu. Βλ. Π. Βάλληνδα, *Ein Beitrag zur Geschichte des internationalen Privatrechts: Das Zivilgesetzbuch der Moldau von 1817*, Ἐν Ἀμβούργῳ 1953. Πρβλ. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Sur les sources du Code Callimaque», *Revistă Istorică Română*, τόμ. 1 (1931), σελ. 32 καί ἐν ἀνατύπῳ· Γεωργ. Ἀ. Μαντζούφα, «Τά αὐστριακά πρότυπα τοῦ Κώδικος Καλλιμάχη (Δύο μελέται τοῦ Valentin Al. Georgesco)», Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν*, τόμ. Θ΄ : *Ἀκροδίνια Πέτρῳ Γ. Βάλληνδα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1976, σελ. 739-758. Ὁ Γ. Μαντζούφας εἶχεν ἀσχοληθῇ κατ' ἐπανάληψιν μέ τόν *Κώδικα Καλλιμάχη* καί τά νομικά πρότυπα αὐτοῦ.

κωδίκων κατά τό πρότυπον τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Τό ἔργον ἀνετέθη εἰς τόν ἐκ Τραπεζοῦντος Καθηγητήν εἰς τήν Ἡγεμονικήν Ἀκαδημίαν τοῦ Ἰασίου Ἀνανίαν Κουζᾶνον, καί τόν Τρανσυλβανόν Christian Flechtenmacher (1775 - 1843). Τό πρῶτον μέρος τῆς προσπαθείας ἀπετέλεσεν ὁ *Κῶδιξ Πολιτικός*, γνωστός ὡς *Κῶδιξ Καλλιμάχη*[49].

Ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ ὑπό τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, κύριον πρότυπον τοῦ *Κώδικος Καλλιμάχη* ὑπῆρξεν ὁ Αὐστριακός Ἀστικός Κῶδιξ τοῦ 1811, ἀλλά καί ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ τοῦ 1804. Ἐν τούτοις, τό προοίμιον τοῦ *Κώδικος Καλλιμάχη* δέν παρέχει ἀνακριβεῖς πληροφορίας ὅταν προβάλλη ὡς πηγήν του τήν βυζαντινήν νομοθεσίαν καί μάλιστα τά *Βασιλικά*, δοθέντος ὅτι τά ἀναφερόμενα εἰς τό οἰκογενειακόν καί τό κληρονομικόν δίκαιον μέρη του ἀποτελοῦν «ἐπιτυχῆ κωδικοποίησιν» τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου. Κατά τά λοιπά ὅμως, κυρίως δέ κατά τήν μεθοδολογίαν τῆς κατατάξεως τῆς ὕλης καί τούς νεωτερισμούς, ἠκολούθησε τό αὐστριακόν πρότυπον. Διετυπώθη ἑλληνιστί καί ἐξεδόθη μόλις ἐπεκυρώθη κατά τό 1816, ἐνῶ ἡ ρουμανική μετάφρασις αὐτοῦ ἐβράδυνε πολύ, ἐξεδόθη δέ μόλις κατά τό 1833[50].

Ὁ *Κῶδιξ Καλλιμάχη* ἴσχυσεν εἰς τήν Μολδαβίαν ἀπό τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 1817 μέχρι τοῦ 1859, ὁπότε ὄχι μόνον διετηρήθη ἐν ἰσχύϊ εἰς τήν Μολδαβίαν κατά συνέχειαν, ἀλλ' εἰσήχθη καί εἰς τήν Βλαχίαν ὡς ὁ μόνος ἀστικός κῶδιξ τῶν ὑπό προσωπικήν ἕνωσιν Ἡγεμονιῶν (ἐν ὄψει τοῦ ὑπό σχηματισμόν ἑνιαίου καί αὐτονόμου πριγκηπάτου τῆς Ρουμανίας)[51]. Ἔπαυσε νά ἰσχύη κατά τήν 1ην Δεκεμβρίου 1865, ὅταν εἰσήχθη ὁ νέος ἑνιαῖος Ἀστικός Κῶδιξ τῆς Ρουμανίας[52].

2. Κατά τάς Περιφερειακάς Γενικάς Ἀρχάς (1821-1823).

Εὐθύς μετά τήν ἔκρηξιν τοῦ Ἀγῶνος τῆς Παλιγγενεσίας τῷ 1821, ἐγεννήθη ἀνάγκη συγκροτήσεως γενικωτέρων κρατικῶν ἀρχῶν. Περί τά τέλη τοῦ ἔτους συνεκροτήθησαν αἱ Γενικαί κατά Περιφέρειαν Ἀρχαί. Ἐκ τῶν τριῶν Γενικῶν κατά Περιφέρειαν Ἀρχῶν τοῦ 1821, δηλ. τῆς *Πε-*

49. *Codul Callimach*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 48.

50. Περί τοῦ Ἀνανία Κουζάνου καί τοῦ Christian Flechtenmacher βλ. κυρίως Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Sur les sources du Code Callimaque», Ἔνθ' ἀνωτ.· Γ. Ἀ. Μαντζούφα, «Τά αὐστριακά πρότυπα τοῦ Κώδικος Καλλιμάχη», Ἔνθ' ἀνωτ. καί Ariadna Camariano – Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 650-652.

51. *Codul Callimach*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 30-31 καί 37.

52. Αὐτόθι, σελ. 27-29.

λοποννησιακῆς Γερουσίας (Νέα Ἐπίδαυρος, 27 Δεκεμβρίου 1821), τῆς *Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος* (Μεσολόγγιον, 4 Νοεμβρίου 1821), τοῦ *Ἀρείου Πάγου τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος* (Σάλωνα/ Ἄμφισσα, 15 Νοεμβρίου 1821), μόνον ἡ πρώτη καί ἡ τρίτη περιέλαβον εἰς τούς τοπικούς προσωρινούς καταστατικούς Ὀργανισμούς των μνείαν περί τοῦ ἐφαρμοστέου κατά τάς περιφερείας των Δικαίου, ἐνῶ ὅλαι ἀνεφέρθησαν εἰς καθίδρυσιν συστήματος δικαστικῆς ἐπιλύσεως τῶν διαφορῶν, μάλιστα δέ διώξεως τῶν ἐπιβουλευομένων τά συμφέροντα τῆς Πατρίδος[53].

Α΄. Ὁ *Ὀργανισμός τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας* συνετάγη ὑπό τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Πελοποννήσου ὑπό τήν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου ἐν Νέᾳ Ἐπιδαύρῳ τήν 27ην Δεκεμβρίου 1821. Ἀπετέλει ἀνάπτυγμα τῶν προηγηθέντων *Ὀργανισμῶν* τῆς *Μεσσηνιακῆς Γερουσίας*, τῆς Συνελεύσεως τῶν Καλτεζῶν, τῆς ἐκ τῆς Συνελεύσεως τῆς Ζαράκοβας προελθούσης *Γερουσίας τῆς Πελοποννήσου*. Ἐχαρακτηρίζετο ἀπό λιτότητα καί πρακτικόν πνεῦμα συνᾴδον πρός τάς ἐπόψεις τῶν Πελοποννησίων προκρίτων καί τήν κατ' αὐτούς ἀντίληψιν τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν περισσοτέρων θεμάτων «κατ' οἰκονομίαν», στοιχεῖον τῆς μακρᾶς ἀναστροφῆς των πρός τήν ἐκκλησιαστικήν διοίκησιν.

Εἰδικώτερον, τό ἄρθρον λα΄ τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας* ὥρισεν ὅτι: «*Ἄχρι τοῦ διορισμοῦ τῶν τακτικῶν νόμων θέλουσιν ἔχειν τό κῦρος οἱ σῳζόμενοι Νόμοι τῶν Χριστιανῶν Βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως*»[54]. Ἡ ἐπίλυσις τῶν διαφορῶν ἀνετίθετο εἰς τούς

53. Περί τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς περιόδου καί μέχρι τοῦ 1827, κλασική παραμένει ἡ μελέτη τοῦ Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου*, Ἐν Ἀθήναις 1941. Βλ καί Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς "λογίας" παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, Ἐν Ἀθήναις 1947· Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἡ δικαιοδοτική πολιτική κατά τήν Ἐπανάσταση καί τήν Καποδιστριακή Περίοδο (1821-1832). Ἀπόπειρες ὑποκαταστάσεως τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν πολιτική», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄. *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Δ΄, σελ. 83-222· Τοῦ Αὐτοῦ, *Ρωμαικόν Δίκαιον ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσει πρός τό Ἑλληνικόν*, Πανεπιστημιακαί παραδόσεις, τόμ. Γ΄, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1979. Βλ. ἀκόμη Σπυρ. Ν. Τρωιάνου, «Ἡ ἔρευνα καί ἡ ἐφαρμογή τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐπιστήμη κατά τόν 19ο αἰῶνα», εἰς τόν συλλογικόν τόμον: *Ἕνας νέος κόσμος γεννιέται*, Ἐν Ἀθήναις 1996, σελ. 167-189 καί 348-354· Τοῦ Αὐτοῦ, *Οἱ Πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου*, σελ. 317-319, ἐνῷ περί τῶν γενικωτέρων τάσεων τῆς ὅλης περιόδου βλ. Κων. Γ. Πιτσάκη, «Πολιτικόν Νόμον αἴφνης προκύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χειρογράφοις», περ. *Digesta*, τεῦχ. 3 (2000), σελ. 64-102.

54. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α΄, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 120-121.

αἱρετούς Ἐφόρους τῶν χωρίων. Ἀνώτερον δικαστήριον (κριτήριον) δέν προεβλέφθη, πέρα ἐκείνου (*Μέγα Κριτήριον*) τό ὁποῖον, ἀποτελούμενον ἐκ δώδεκα Γερουσιαστῶν, καθίστατο ἁρμόδιον νά κρίνῃ «*τά ἐγκλήματα ἐναντίον τῶν ἐπιβουλῶν τῆς Πατρίδος*»[55].

Ἡ ὡς ἄνω διάταξις τοῦ ἄρθρου λα΄ περί τῶν *σῳζομένων* νόμων «*τῶν Χριστιανῶν Βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως*» ἤ κατ' ἄλλα καταστατικά κείμενα τῆς αὐτῆς περιόδου τῶν «*Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Ἑλλάδος*», ἀπέβλεπε πρωτίστως εἰς διάκρισιν τοῦ δικαίου τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων ἀπό ἐκείνου τῶν ἐν αὐτῇ Ὀθωμανῶν Αὐτοκρατόρων. Τό αὐτό νόημα εἶχε πᾶσα ἀνάλογος διατύπωσις ἐν συνεχείᾳ εἰς γενικά καταστατικά κείμενα ἤ νόμους τοῦ ἑνιαίου καί ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Παραλλήλως καθίστα σαφῆ τήν πρόθεσιν τῶν ἀγωνιζομένων καί ἤδη νικηφόρων Ἑλλήνων ὅπως ἀνασυνδεθοῦν πρός τό ἱστορικόν παρελθόν των καί ἐπιδιώξουν τήν συνέχειαν καί ὄχι νέαν καί ἐπαναστατικήν διακυβέρνησιν αὐτῶν. Ἡ ἀναδρομή εἰς τούς νόμους τῶν «*Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» ἀπετέλεσε τό ὁρατόν στοιχεῖον τῆς ἀνασυνδέσεως πρός τήν ἐπίσημον πρό τοῦ 1453 κρατικήν ὑπόστασιν. Οὐσιαστικῶς ἐξέφραζε πολιτικήν βούλησιν μᾶλλον παρά συγκεκριμένην νομοθετικήν ἐπιλογήν.

Β΄. *Ἡ Νομική Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος*, ἔργον τοῦ Φαναριώτου Θεοδώρου Νέγρη καί τινων ἐπιφανῶν λογίων καί κληρικῶν, ὑπῆρξε λεπτομερεστέρα[56].

Εἰς τό Κεφάλαιον Α΄ τοῦ *Τμήματος Γ΄: Κοινωνικά* αὐτῆς ὡρίσθησαν τά ἑξῆς: «α΄. *Οἱ Κοινωνικοί* (: ἀστικοί) *Νόμοι σήμερον δέν προσδιορίζονται· β΄. Οἱ κοινωνικοί νόμοι τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Ἑλλάδος μόνοι ἰσχύουσι κατά τό παρόν εἰς τήν Ἀνατολικήν Χέρσον Ἑλλάδα· γ΄. Ὁ Ἄρειος Πάγος* (: τό ἀνώτατον τοπικόν Ὄργανον) *νά φροντίσῃ νά μεταφέρῃ εἰς τήν σημερινήν ἑλληνικήν γλῶσσαν τοῦτο τό μέρος τῶν Βασιλικῶν, προσδιορίζων τάς ἀντιφάσεις κατά τό κοινῶς συμφερώτερον· δ΄. Ὁ Ἄρειος Πάγος νά προσκαλέσῃ τούς Ἀρχιερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς περιφερείας του καί νά καθυποβάλῃ εἰς τήν ἐπίκρισιν αὐτῶν τήν ἐκλογήν ταύτην τῶν Κοινωνικῶν Νόμων καί ἐπικυρωθεῖσαν οὕτω, νά δημοσιεύσῃ διά τοῦ τύπου· ε΄. Ἄν ἡ Ἐθνική Βουλή λάβῃ τήν περί τούτου φροντίδα, ὁ Ἄρειος Πάγος παύει φροντίζων*»[57].

Εἰς τό Κεφάλαιον Α΄ τοῦ *Τμήματος Ϛ΄: Δικανικά, Κολαστικά, Ἀγρο-*

55. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α΄, σελ. 113, 118.

56. Βλ. Ἄδω Γ. Τσούτσου, «Ἡ Νομική Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος τῆς 15 Νοεμβρίου 1821», περ. *Παρνασσός*, τόμ. ΙΔ΄ (1972), σελ. 29-48.

57. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 67.

νομικά, Θαλάσσια καί Ἐμπορικά, ὡρίσθη ὅτι: «α΄. Ἀπό τά αὐτά Βασιλικά νά γίνῃ καί τούτων ἐκλογή· β΄. Ἡ ἐκλογή νά εἶναι ἀνάλογος μέ τούς καιρούς καί τάς περιστάσεις· γ΄. Νά καθυποβληθῇ καί αὐτῶν ἡ ἐκλογή εἰς τήν ἐπίκρισιν τῶν Ἀρχιερέων διά τοῦ Κριτηρίου τοῦ Ἀρείου Πάγου· δ΄. Ἄν ἡ Ἐθνική Βουλή φροντίσῃ καί περί τούτων, ὁ Ἄρειος Πάγος παύει φροντίζων· ε΄. Εἰς τά Θαλάσσια ἡ Ἀνατολική Χέρσος Ἑλλάς ν' ἀκολουθήσῃ ὅποιους <νόμους> ἐγκρίνῃ ἡ Ἐθνική Βουλή· ς΄. Εἰς τά Ἐμπορικά παραδέχεται ἡ Ἀνατολική Χέρσος Ἑλλάς ἐπί τοῦ παρόντος τόν Ἐμπορικόν Κώδικα τῆς Γαλλίας, ἄν καί ἡ Ἐθνική Βουλή δέχεται αὐτόν»[58].

Ὁ τοπικός κατά τήν Ἀνατολικήν Χέρσον Ἑλλάδα δικαστικός ὀργανισμός συνέκειτο ἐκ πενταμελοῦς *«γενικοῦ κριτηρίου»* κατ' ἐπαρχίαν, τοῦ ὁποίου αἱ ἀποφάσεις δά ἐφεσιβάλλοντο ἐνώπιον τοῦ *«Ἀνεκκλήτου Κριτηρίου τοῦ Ἀρείου Πάγου»*. Εἰδική *«Κομίσια»* (: Ἐπιτροπή) δά ἤδρευεν ἐν Γαλαξειδίῳ, ὡς ὄργανον *«ἀναγκαῖον εἰς τόν θαλάσσιον πόλεμον»*, μέ σκοπόν *«νά προβάλῃ τά δίκαιά του* (: τοῦ Γαλαξειδίου) *εἰς τήν Ἐθνική Βουλήν καί Ἄρειον Πάγον»*. Καθ' ἕκαστον χωρίον προεβλέφθη *«μερικόν κριτήριον»* ἐκ τῶν δύο ἤ τριῶν αἱρετῶν προεστώτων αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι καθίσταντο ἁρμόδιοι *«νά κρίνωσι καί τάς ὑποθέσεις τῶν χωρίων, αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν ἀνακρίνωνται ἀπό τό γενικόν κριτήριον τῆς ἐπαρχίας»*[59]. Τήν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν κατ' ἐπαρχίαν *«γενικῶν κριτηρίων»* εἶχεν ὁ κατ' αὐτήν *Καπιτάνος*, ἄλλως ὁ στρατιωτικός διοικητής αὐτῆς, λογιζόμενος ταυτοχρόνως καί *«στρατηγός τῆς Ἑλλάδος»*.

Τό Ἀνέκκλητον Δικαστήριον τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἀπετελεῖτο ἀπό ἕξ αἱρετά μέλη τοῦ ἀνωτάτου Ὀργάνου τῆς περιφερείας τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, μέ πρόεδρον *«ἔξωθεν προσδιοριζόμενον»*. Τό ἐν λόγῳ ἑπταμελές σῶμα ἀπετέλει τό *«Κριτήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου»* ἀποφασίζον ἀνεκκλήτως, καί διέθετεν ἴδιον Ἀρχιγραμματέα καί γραμματείαν. *«Εἰς πολιτικάς διαδικασίας, οἷον προδοσίας, κιβδηλοποιίας, πολιτικάς ἐπιορκίας, διαφοράς ἐπαρχιῶν ἤ προεστώτων μέ τόν λαόν* (: διοικητικάς διαφοράς, ἴσως διά πρώτην φοράν μνημονευομένας) *κτλ., ὁ Ἄρειος Πάγος ἑνούμενος μέ τό Κριτήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου συγκρίνουσι· τότε ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶναι ὁ μόνος Πρόεδρος, ὁ δ' ἄλλος Πρόεδρος* (: τοῦ Κριτηρίου) *ὡς μέλος* (: συνεδρεύει), *ὡς ἄνωθεν»*. Τοῦτο ἀντιστρόφως πρός τά προβλεφθέντα διά τάς *«διαδικασίας ἀφορώσας τά γενικώτερα τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος συμφέροντα»*, κατά τάς ὁποίας δά προήδρευε τῆς κοινῆς συνεδριάσεως ὁ Πρόεδρος τοῦ Κριτηρίου τούτου[60].

---

58. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α΄, σελ. 73.
59. *Αὐτόθι*, σελ. 62-63.
60. *Αὐτόθι*, σελ. 52-53.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Θεόδ. Νέγρης καί οἱ σύν αὐτῷ πρόκριτοι τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἐξεπόνησαν ὀργανισμόν ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξαν νά εἶναι κατά τό δυνατόν πλήρης καί συγκεκροτημένος. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Ὀργανισμός συνετάγη ἐντός βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος (15 – 20 Νοεμβρίου 1821), ἔστω καί ἄν εἶχε προπαρασκευασθῆ ἀπό τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως περί συγκροτήσεως τῆς Συνελεύσεως τῶν Σαλώνων. Δέν εἶναι γνωστόν ἄν ὑπῆρξε καί συντακτική ἐπιτροπή διά τήν κατάρτισιν ἤ ἔστω θεώρησιν αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον δέν ἐσώθησαν πρακτικά ἤ ἄλλα ἔγγραφα τῆς Συνελεύσεως τῶν Σαλώνων[61]. Πάντως, μεταξύ τῶν μελῶν τῆς Συνελεύσεως συγκατελέγοντο καί ἐπιφανεῖς κληρικοί ὡς οἱ: Ἐπίσκοποι Ταλαντίου Νεόφυτος, Μπουδουνίτσης Διονύσιος καί Λιδωρικίου Ἰωαννίκιος, ἱερομόναχοι Ἄνθιμος Γαξῆς καί Γρηγόριος Κωνσταντᾶς. Οἱ δύο τελευταῖοι, ὅπως καί ὁ Θεόδ. Νέγρης, εἶχον ἀσπασθῆ τό πνεῦμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καί εἶχον σπουδάσει καί εἰς τήν Δύσιν. Ἀπεδέχοντο παραλλήλως καί τάς ὀργανωτικάς ἀρχάς πού εἶχον εἰσαχθῆ ὑπό τῶν καθεστώτων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καί τοῦ Ναπολέοντος. Σημειωτέον ὅτι εἶχον διατελέσει ἅπαντες μέλη δικαιοδοτικῶν ὀργάνων κατά τήν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καί ἐγνώριζον ἄριστα τάς ἐλλείψεις καί τάς δυσκολίας ἀναζητήσεως καί κατά πάντα ἐφαρμογῆς τῶν νόμων τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων*».

Διά τούς ἀνωτέρω λόγους εἰς τόν *Ὀργανισμόν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρ-*

---

61. Τό γεγονός ὅτι ὁ *Ὀργανισμός τῆς Ἀνατ. Χέρσου Ἑλλάδος* εἶχε συνταχθῆ ἐν σχεδίῳ ὑπό τοῦ Θ. Νέγρη πιστοποιεῖται καί ἐκ τῆς Πράξεως τῆς Συνελεύσεως τῶν Σαλώνων ἡ ὁποία προσηρτήθη ἐν τέλει τοῦ *Ὀργανισμοῦ* καί μετά τό «*Ἀποπλήρωμα*» (ἀποτελούμενον ἐκ προσθέτων καί μεταβατικῶν διατάξεων). Εἰς τό κείμενον τῆς Πράξεως βεβαιοῦται ὅτι ἡ Συνέλευσις «*ἐπεξεργασθεῖσα τήν παροῦσαν Νομικήν Διάταξιν, προβληθεῖσαν παρά τοῦ Πατριώτου Νέγρη, αὐτοδελήτως ἐγκρίνει....*». Συνεπῶς εἰς τήν διαμόρφωσιν τῶν διατάξεων εἶναι προφανές ὅτι συνέβαλον, ὁπωσδήποτε δ' ἐξέφρασαν γνώμην καί τά λοιπά μέλη τῆς ἐκτάκτου τοπικῆς λαϊκῆς ἀντιπροσωπίας (Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 75-76). Κατά πληροφορίαν τοῦ Ἀ. Ζ. Μάμουκα (*Αὐτόθι*, σελ. 39- 40), ἐν ὑποσημειώσει παρατιθεμένην καί δοθεῖσαν εἰς αὐτόν προφορικῶς ὑπό τοῦ Ἐπισκόπου Ταλαντίου καί μετέπειτα Μητροπολίτου Ἀττικῆς Νεοφύτου, προκύπτει ὅτι ἀπετέλεσε πρωτοβουλίαν τοῦ Νεοφύτου ἡ κατ' Αὔγουστον 1821 εἰς Βυτίναν διατυπωθεῖσα πρόσκλησις πρός τόν Θ. Νέγρην πρός «*σύμπραξιν εἰς τόν διοργανισμόν*» τῆς Ἀνατ. Χέρσου Ἑλλάδος. Κατά συνέπειαν προκύπτει ὅτι τό σχέδιον τῆς Νομικῆς Διατάξεως συνετάγη ὑπό τοῦ Θ. Νέγρη μεταξύ Αὐγούστου καί Νοεμβρίου 1821 προφανῶς βάσει βοηθημάτων κομισθέντων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Θ. Νέγρης εἶχεν ἐπιλεγῆ ὑπό τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ ὡς πρέσβυς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς Παρισίους, ἀλλ' ἐκ Κωνσταντινουπόλεως «*ἀντί νά πλεύσῃ εἰς Γαλλίαν, ἦλθεν εἰς τήν Ἑλλάδα ν' ἀγωνισθῇ διά τήν ἐλευθερίαν*» (Νικ. Σπηλιάδου, *Ἀπομνημονεύματα διά νά χρησιμεύσωσιν εἰς τήν Νέαν Ἑλληνικήν Ἱστορίαν*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1851, σελ. 222-223).

σου Ἑλλάδος προεβλέφθη, κατ' ἀντίθεσιν πρός τούς λοιπούς τοπικούς Ὀργανισμούς τῶν Γενικῶν Ἀρχῶν, ἀλλά καί πρός τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*, ἡ σύνταξις ἐκλογῆς καί μάλιστα ἐν μεταφράσει εἰς τήν «*σημερινήν ἑλληνικήν γλῶσσαν*» ἐκ τῶν *Βασιλικῶν*. Ἀκολούθως ὁ Ἄρειος Πάγος δά ἔθετεν αὐτούς ἐν ἰσχύι, «*προσδιορίζων τάς ἀντιφάσεις κατά τό κοινῶς συμφερώτερον*», δηλαδή δι' ἄρσεως τῶν ἐσωτερικῶν ἀντινομιῶν τῶν διατάξεων.

Παραλλήλως, βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἀσφαλείας τοῦ Δικαίου, ὁ Θεόδ. Νέγρης προέβλεψε τόν ἔλεγχον τῆς καταρτισθησομένης ἐκλογῆς ἐκ τῶν «*Νόμων τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων*» ὑπό συνόδου τῶν Ἀρχιερέων τῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς ἁρμοδιότητος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὥστε αὕτη νά κριθῇ καί κατά τό ἐφαρμόσιμον καί οὕτω νά κυρωθῇ. Ἀκολούθως προέβλεψε καί δημοσίευσιν «*διά τοῦ τύπου*», ὥστε τό σῶμα τῶν ἐπιλεχθησομένων διατάξεων νά καταστῇ προσιτόν εἰς πάντας τούς πολίτας, νόμος δέ τοῦ νέου κράτους, τοὐλάχιστον κατά τήν περιοχήν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος. Τοιουτοτρόπως ἱκανοποιοῦντο τόσον αἱ ἐπιθυμίαι τῶν παραδοσιακῶν δικαιοδοτικῶν ὀργάνων τῶν ἐπαρχιῶν (Ἀρχιερεῖς), ὅσον καί αἱ ἀρχαί τῆς λογοκρατικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἀσφαλείας τοῦ δικαίου (δημοσίευσις), ἐνῷ διά τῆς συγκροτήσεως τῆς ἐκλογῆς δά ἐξησφαλίζετο ἡ ἐπιλογή ἐκ τοῦ ὑστέρου Βυζαντινοῦ Δικαίου τῶν κρινομένων ὡς καταλλήλων διατάξεων διά τάς συνθήκας τοῦ 19ου αἰῶνος καί ἑνός ὑπό σχηματισμόν συγχρόνου κράτους.

Αἱ ρυθμίσεις τοῦ Θεοδ. Νέγρη δά ἐπέτρεπον τήν καλυτέραν ὀργάνωσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης κατά τήν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος καί ἴσως δά εἶχον ἐπηρεάσει τήν σύνταξιν τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* ἄν δέν εἶχεν ἤδη ἐκσπάσει ἡ μεταξύ αὐτοῦ καί τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου σύγκρουσις καί ἄν δέν ἐπεκράτει ὁ τελευταῖος κατά τήν Α΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ.

Γ΄. Ὁ *Ὀργανισμός τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος* συνετάγη ὑπό τῆς ἐν Μεσολογγίῳ συνελεύσεως μεταξύ 4ης καί 9ης Νοεμβρίου 1821 μέ στόχον νά προσφέρῃ ἔρεισμα πολιτικῆς ἰσχύος εἰς τόν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον. Οὗτος εὑρίσκετο ἐν ἐπαφῇ μέ ἐκτός Ἑλλάδος εὑρισκομένους σημαντικούς Ἕλληνας, ὡς ἦσαν ὁ Μητροπολίτης πρῴην Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος καί ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας. Βάσει τῶν προσωπικῶν ἀντιλήψεών του καί τῶν συμβουλῶν τῶν ἀνωτέρω ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο ἤδη προσανατολισμένος πρός τήν συγκρότησιν ἐνιαίας «*Ἐθνικῆς Διοικήσεως*». Ἐγνώριζεν ὅτι αἱ κατά τόπους Γενικαί Ἀρχαί δά διαιώνιζον τόν ἐγγενῆ διχασμόν καί τό τοπικιστικόν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ἐνῷ δά ἐπέτρεπον τήν ἐπιβίωσιν ὑπό ποικίλας μορφάς τῶν ὀργανωτικῶν ἀρχῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐγνώριζεν ὅμως ἐπίσης ὅτι διά νά τύχῃ

τῆς διπλωματικῆς ἀνοχῆς, ἄν μή στηρίξεως, ὁ Ἀγών τῶν Ἑλλήνων ὤφειλε νά ἀποξενωθῇ ἀπό τήν «καταγωγήν» του ἐκ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία εἶχε δράσει ὡς μυστική ἑταιρεία καί ἦτο πλέον γνωστή εἰς τάς Δυνάμεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης[62].

Ὑπό τό πνεῦμα αὐτό, τό κείμενον τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος* ὑπῆρξε τελείως πρόχειρον καί προσωρινόν, ἁπλῶς διά νά ἔχῃ καί ἡ περιοχή αὐτή ὀργανισμόν ἰσοτίμως πρός τόν *Ἄρειον Πάγον* καί τήν *Γερουσίαν τῆς Πελοποννήσου*. Ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος ἤδη ἐσχεδίαζε τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* καί δέν ἐσπατάλησε κόπον διά τήν κατάρτισιν τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος*. Πάντως καί εἰς αὐτόν περιέλαβε τήν πρόβλεψιν περί δικαστικῆς ἐπιλύσεως τῶν διαφορῶν, βάσει τοῦ μέχρι τότε ἰσχύοντος συστήματος. Δέν προέβλεψεν ὅμως βάσει τίνων διατάξεων δικαίου δά ἀπενέμετο ἡ δικαιοσύνη.

Ὁ *Ὀργανισμός τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος*, ἔργον τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, προέβλεψεν εἰς τό Κεφάλαιον Α΄ ὅτι: «*7. Μέχρι τοῦ τακτικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν κριτηρίων διορίζει (:* ἡ Γερουσία*) τούς θεωρητάς τῶν ἐγκληματικῶν καί πολιτικῶν* (: ἀστικῶν) *διαφορῶν*» καί ὅτι: «*20. Διά νά ἐκτελῶνται τακτικῶς αἱ κρισολογίαι, τόσον πολιτικαί ὅσον καί*

62. Ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος καί τά ἄτομα τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος, ὡς ὁ Γεώργ. Πραΐδης, ἐτέλουν ἐν ἐπικοινωνίᾳ δι' ἀλληλογραφίας πρός τόν ἐν Πίζᾳ εὑρισκόμενον Μητροπολίτην πρώην Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιον, ὁ ὁποῖος συνεχῶς, καί προσωπικῶς καί διά τρίτων προσώπων (κυρίως τοῦ Κωνστ. Πολυχρονιάδου), συνεβούλευε τήν ταχεῖαν συγκρότησιν ἐνιαίας ἐθνικῆς «διοικήσεως» (: Κυβερνήσεως) καί ἀποφυγήν οἱασδήποτε ἀναφορᾶς εἰς τήν Φιλικήν Ἑταιρείαν, θεωρηθεῖσαν ὑπό τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων ἀνατρεπτικήν ὀργάνωσιν. Βλ. ἐνδεικτικῶς Ἐπιστολήν τοῦ Κωνστ. Πολυχρονιάδου ἐκ Πίζης πρός τόν Γ. Πραΐδην εἰς Μεσολόγγιον, 2/14 Νοεμβρίου 1821, *Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου* (εἰς τήν Σειράν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ἀρ. 5), τόμ. 1: *Ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1803 - 1822*, Ἐν Ἀθήναις 1963, σελ. 76 - 81. Βλ. καί Ἐπιστολήν τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου πρός τόν Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτον, <Πίζα> 29 Αὐγούστου 1821, Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτου, *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766 - 1828)*, τόμ. ΙΙ. *Ἀλληλογραφία, πολιτικά ὑπομνήματα, λόγοι, σημειώματα περί Ἰγνατίου* (εἰς τήν Σειράν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ἀρ. 4), Ἐν Ἀθήναις 1961, σελ. 124 - 126.

Ὡς πρός τάς σχέσεις καί τάς συμβουλάς τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου περί τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης συγκροτήσεως ἐνιαίας ἐθνικῆς κυβερνητικῆς ἀρχῆς βλ. σημαντικήν ἀχρονολόγητον, ἀλλά τοῦ Ὀκτωβρίου 1821, καί κρυπτογραφημένην διά τοῦ σχετικοῦ «ἀλφαβήτου» τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας Ἐπιστολήν τοῦ Βιάρου Ἀ. Καποδιστρίου, ἐκ Κερκύρας, μετά συνημμένου ὁμοίως κρυπτογραφημένου σημειώματος τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου Ἀ. Καποδιστρίου (ἐξ Ἁγίας Πετρουπόλεως;), 11/23 Ὀκτωβρίου 1821, πρός τόν Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτον, *Ἱστορ. Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου*, τόμ. 1, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 70 - 72. Ἐπί τοῦ θέματος βλ. καί Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Νέα Ἐπίδαυρος (Πιάδα), Κοιτίς τῆς Νεοελληνικῆς Πολιτειακῆς Ὀργανώσεως (Δεκέμβριος 1821 - Ἰανουάριος 1822). Ἡ συμβολή τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου*, Ἐν Ἀθήναις 1998.

ἐγκληματικαί, ἡ Γερουσία θέλει ἐκδώσει μίαν προσωρινήν διάταξιν, ἥτις θέλει ἔχει τό κῦρος μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τακτικῶν κριτηρίων»[63].

Τέλος, ὁ αὐτός *Ὀργανισμός* εἰς τό *Κεφάλαιον Ε΄* προέβλεψεν ὅτι: *«4. Ὁ συμβιβασμός τῶν ἐμπιπτουσῶν* (δηλ. τῶν προκυπτουσῶν κατά κοινότητα ἤ χωρίον) *διαφορῶν καί κρίσεων* (: ὅστις θά ἠσκεῖτο ὑφ' ἑνός ἤ δύο προεστώτων ἑκάστης αὐτῶν) *τάς ὁποίας ὅταν δέν ἠμποροῦν νά ἐξισάσουν νά πέμπουν εἰς Ἀνώτερον Κριτήριον»*[64].

Περί τοῦ ἐν λόγῳ *«Ἀνωτέρου Κριτηρίου»* δέν διετυπώθη ἰδία διάταξις. Σημειοῦται πάντως ἡ γενικευτική διάταξις τοῦ Κεφαλαίου Α΄ καθ' ἥν: *«11. Ἡ Γερουσία ὑποτάσσεται εἰς ὅλας τά ἐπιταγάς τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς»*[65], διάταξις δυναμένη νά ὁδηγήσῃ ἐν εὐρείᾳ ἑρμηνείᾳ εἰς τάς ρυθμίσεις τοῦ ἀκολουθήσαντος *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* (Νέα Ἐπίδαυρος, 1 Ἰανουαρίου 1822) περί τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου ἐν Ἑλλάδι. Ὁπωσδήποτε τάς σχετικάς *«ὑποσχέσεις»* ἐπραγματοποίησεν ἐν μέρει ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος ἀργότερον, ὡς ἀκολούθως θά ἐκτεθῇ.

Δ΄. Κατά τό ἐν Σάμῳ κατασταθέν πρώιμον ἐπαναστατικόν σύστημα θεσμῶν, γνωστόν ὡς *«Στρατοπολιτικός Διοργανισμός»*, τό ὁποῖον ἐπεβλήθη ἀπό τόν Λυκοῦργον Λογοθέτην κατά τάς ἀρχάς Μαΐου 1821, περιελήφθη καί διάταξις ἀφορῶσα εἰς τά δικαστήρια. Κατ' αὐτήν, οἱ πολιτικοί κριταί (δικασταί τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης) ὡρίζετο ὅτι θά *«κρίνωσιν ὅλας τάς πολιτικάς* (: ἀστικάς) *ὑποθέσεις κατά τό Νομικόν τοῦ Ἀρμενοπούλου»*. Διετηρεῖτο τοιουτρόπως τό δίκαιον πού εἶχε θεσπισθῆ εἰς τήν Σάμον ἀπό τοῦ ἐπανασυνοικισμοῦ τῆς νήσου περί τό 1580. Τοιουτοτρόπως «συνδέεται τό παρόν μέ τό πρόσφατο ἱστορικό παρελθόν καί ἐξασφαλίζεται ἡ συνέχεια τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας», ὅπως ἐγράφη προσφυῶς καί μάλιστα κατά τρόπον διευκολύνοντα τό ἀδιέξοδον τῶν δικαστῶν, ἀφοῦ προσδιωρίζετο ὡς πηγή ἀναζητήσεως τοῦ ἐφαρμοστέου Δικαίου συγκεκριμένη νομοθετική συλλογή[66].

Ε΄. Βάσει πάντων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι γενική ἦτο ἡ ἀρχῆθεν θέλησις περί ἀναδρομῆς εἰς τό ὕστερον Βυζαντινόν Δίκαιον, ὄχι μόνον πρός σύνδεσιν μέ τό παρελθόν, ἀλλά καί ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς χρή-

63. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Α΄, σελ. 26, 28.
64. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 26, 28.
65. *Αὐτόθι*, σελ. 27.
66. Βλ. Ἀλέξη Δ. Σεβαστάκη, *Δίκαιο καί Δικαστική Ἐξουσία στη Σάμο, 1550 - 1912*, Ἐν Ἀθήναις 1986, σελ. 25. Τόν *Στρατοπολιτικόν Διοργανισμόν* βλ. εἰς Τοῦ Αὐτοῦ, *Τό δημόσιον δίκαιον ἐν Σάμῳ κατά τήν Τουρκοκρατίαν, τήν Ἐπανάστασιν καί τό Ἡγεμονικόν Καθεστώς*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959, σελ. 81 - 88. Ἀνάλυσιν αὐτοῦ ὡς πρός τά θέματα τῆς Δικαιοσύνης, *Αὐτόθι*, σελ. 35 - 42.

σεως αὐτοῦ ὑπό τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τήν μετά τήν Ἅλωσιν περίοδον. Ἡ ἀναφορά καί προσφυγή εἰς τά *Βασιλικά* ἀπέρρευσεν ἐκ τῶν παραπομπῶν εἰς αὐτά ὑπό τῆς ἐν χρήσει τότε ἐντύπου συλλογῆς, τῆς γνωστῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, φερομένης ὅμως ὡς μή κατά πάντα προσφόρου κατά τό σύνολον αὐτῆς.

Ἔχει ὀρθῶς παρατηρηθῆ ὅτι ἀπό τάς διατάξεις τῶν Ὀργανισμῶν τῶν τριῶν κατά περιφερείας Γενικῶν Ἀρχῶν ἀπουσιάζει πᾶσα μνεία περί τῆς ἐφαρμογῆς ἤ μή τῶν ἐθίμων. Ἐπί τοῦ θέματος αὐτοῦ θά παρατηρήσωμεν δυό στοιχεῖα. Ἀφ' ἑνός τό θέμα ἐρρυθμίζετο δι' ἰδίας διατάξεως τῆς *Ἐξαβίβλου*, ἡ ὁποία ἀνεγνώριζε τήν ἰσχύν τῶν ἐθίμων ὑπό συγκεκριμένους ὅρους. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ μή ἀναδρομή εἰς τά ἔθιμα ὡς κανόνας δικαίου ἐξέφραζε σαφῆ πολιτικήν πρόθεσιν τῶν πρώτων νομοθετῶν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος ὅπως ἀποστοῦν τῆς ἐπικρατησάσης ὑπό τήν ξένην ὀθωμανικήν κατοχήν δικαιοδοτικῆς παραδόσεως καί ἀναχθοῦν εἰς τό προγενέστερον Ἐθνικόν (Βυζαντινόν) Δίκαιον, παραλλήλως δέ στηριχθοῦν ἐπί ἐπισήμως ἐκδοθησομένων ὑπό τῆς νέας Ἑλληνικῆς Κρατικῆς Ἀρχῆς νομοθετικῶν κειμένων. Τό νέον κράτος, ἔστω ἀκόμη ὑπό τήν μορφήν τῶν τριῶν κατά περιφερείας Γενικῶν Ἀρχῶν, ἦτο κράτος θετοῦ γραπτοῦ δικαίου, ἐνῷ τά ἔθιμα ἀνήγοντο εἰς τήν περίοδον τῆς ἀνυπαρξίας ἑλληνικῶν κρατικῶν ἀρχῶν. Ἑπόμενον ἦτο οἱ νομοθέται νά τά ἀπορρίψουν ὡς πηγήν δικαίου διά τό κράτος πού ἐθεώρουν ὡς ἀνασυνδεδέν πρός τό αἰφνιδίως ἁλωθέν «*ἄνευ τινός συνθήκης*» κατά τήν 29ην Μαΐου 1453. Οἱ ἐνδιάμεσοι αἰῶνες ἔπρεπε νά διαγραφοῦν ἀπό τήν νομικήν καί ἐθνικήν μνήμην.

3. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1822.

Εἰς τό ψηφισθέν καί ἐκδοθέν ὑπό τῆς ἐν Νέᾳ Ἐπιδαύρῳ (Πιάδᾳ) συνελθούσης Α΄ Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ἐνιαῖον Σύνταγμα, ὑπό τόν τίτλον: *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* (Ιη Ἰανουαρίου 1822) περιελήφθησαν, ὡς γνωστόν, ἐν ἰδίῳ τμήματι, διατάξεις περί τῆς δικαστικῆς λειτουργίας, μεταξύ τῶν ὁποίων καί αἱ περί τοῦ μεταβατικοῦ δικαίου τῆς νέας ἐνιαίας καί ἀνεξαρτήτου πολιτείας μέχρι τῆς καταρτίσεως καί δημοσιεύσεως ἰδίων κωδίκων[67]. Σύνταγμα νέας Πολιτείας

67. Τό κείμενον τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* βλ. ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β΄, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 15-36· *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1971, σελ. 25-35. Βλ. καί Ἡλ. Κυριακοπούλου, *Τά Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*,

προκυψάσης ἐξ ἐθνικῆς ἐλευθερωτικῆς Ἐπαναστάσεως κατά ζυγοῦ αὐταρχικῆς καί «ἀπαραδειγματίστου» ξένης τυραννίας, ὤφειλεν αὐτονοήτως νά περιλαμβάνῃ διατάξεις περί Δικαίου πρός κατάδειξιν τῆς συγκροτουμένης ὡς νόμῳ κρατούσης κρατικῆς ὑποστάσεως, διαδηλούσης τάς ἀρχάς ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη ἡ πολιτική πρόθεσις τῶν Ἐπαναστατῶν καί τῆς Ἡγεσίας των.

Ὡς πρός τό μέλλον νά ἐφαρμοσθῇ Δίκαιον ὡρίσθη ὅτι: «ιζ΄. *Τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐπιτροπήν ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ᾖναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι Κώδηκας Νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν, οἱ ὁποῖοι, καθώς καί ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος τήν ἐπίκρισιν καί ἐπικύρωσιν*».

Ὡς πρός τό προσωρινῶς, μεταβατικῶς, ἐφαρμοστέον Δίκαιον ὡρίσθη ὅτι: «ιη΄. *Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων, αἱ πολιτικαί καί ἐγκληματικαί διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τούς Νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων καί τούς παρά τοῦ Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκδιδομένους νόμους· διά δέ τά ἐμπορικά ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κώδηξ μόνος ἰσχύει εἰς τήν Ἑλλάδα*».

Εἰδικώτερον ὡς πρός τάς ἐμπορικάς συναλλαγάς ἀπεφασίσθη νά ἰσχύῃ ὁ Γαλλικός Ἐμπορικός Κῶδιξ, διότι οὗτος ἐφηρμόζετο, ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη, ὑπό τῶν περισσοτέρων Ἑλλήνων ναυτιλομένων καί ἐμπόρων ἤδη πρό τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς κοινοδίκαιον ἐν Μεσογείῳ, πᾶσα δέ ἀπομάκρυνσις ἀπό τούτου θά προεκάλει ἀναστάτωσιν εἰς τάς συναλλαγάς ὄχι μόνον ὡς πρός τό ἐσωτερικόν ἀλλά καί ὡς πρός τό ἐξωτερικόν ἐμπόριον.

Ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ προσωρινοῦ, λίαν δέ προοδευτικοῦ, Συντάγματος τοῦ 1822 προκύπτει ἡ ἔντονος πολιτική βούλησις τῶν συντακτῶν αὐτοῦ καί τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας, ὅπως τό Ἑλληνικόν Ἔθνος, τό ὁποῖον μόλις εἶχε διακηρύξει τήν «*Πολιτικήν αὐτοῦ Ὕπαρξιν καί Ἀνεξαρτησίαν*» εἰς ἰδίαν Πολιτείαν, κυβερνηθῇ ἐφεξῆς ἐπί τῇ βάσει νέας συγχρόνου νομοθεσίας, ἐν προκειμένῳ νοουμένης τῆς ἀστικῆς, τῆς ποινικῆς καί τῆς ἐμπορικῆς, προσηρμοσμένης πρός τό ὅλον πνεῦμα τοῦ Συντάγματος. Ἡ σύνταξις τῶν σχεδίων τῆς ἐν λόγῳ νομοθεσίας ἀπεφασίσθη ὅπως ἀνατεθῇ εἰς «*ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ᾖναι ἐγνωσμένη*». Εὐφυῶς

Ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 33-43· Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 283-292. Περί τῆς ἐν γένει πολιτειακῆς καί διοικητικῆς ὀργανώσεως κατά τήν περίοδον 1821-1827 βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν, 1821-1827. Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1966.

ἀπεφεύχθη ὁ ἐμφανὴς προσδιορισμὸς ξένης τινὸς νομοθεσίας ὡς προτύπου τῆς ἡμετέρας.

Δοθέντος ὅτι ἦτο ἄδηλον, λόγῳ τῶν πολεμικῶν συνθηκῶν, πότε θά ὡλοκληροῦτο ἡ κατάρτισις τῶν σχετικῶν σχεδίων νομοθετικῶν κωδίκων, ἀπεφασίσθη ὅπως προσωρινῶς καί *«Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων κωδήκων»* ἐφαρμοστέον δίκαιον ἀποτελέσουν οἱ Νόμοι τῶν *«ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων»* καί βεβαίως οἱ ψηφιζόμενοι καί ἐκδιδόμενοι ὑπό τῶν ἁρμοδίων κατά τό Σύνταγμα ὀργάνων νέοι νόμοι. Ἡ ἀναφορά εἰς τούς νόμους τῶν *«ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων»* ὠφείλετο εἰς δύο λόγους: Νομικῶς μέν εἰς τήν κατ' ἀνάγκην διατήρησιν γνωστῆς καί οἰκείας νομοθεσίας ἡ ὁποία ἐφηρμόζετο ἕως τότε εἰς τομεῖς τινας τοῦ κοινωνικοῦ βίου, κατά γενικόν ἔθιμον, πολιτικῶς δέ καί ἐμμέσως πρός ἀνασύνδεσιν τῆς Ἐθνικῆς Συνεχείας. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι δεσμοί ἐκ τοῦ πατρῴου τούτου Δικαίου, ἐξόχως συνδεδεμένοι πρός τόν οἰκογενειακόν καί κοινωνικόν βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, θά ἐνεσωματοῦντο αὐτούσιοι εἰς τήν μέλλουσαν νά καταρτισθῇ ἑλληνικήν νομοθεσίαν[68].

---

68. Εἰς τήν διατύπωσιν περί τῶν *«ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων»* ὑπῆρξε σχεδόν ἀμέσως ἀντίδρασις τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ (βλ. Ἀδαμ. Κοραῆ, *Σημειώσεις εἰς τό Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822 ἔτους*, ἐκδ. ὑπό Θεμ. Βολίδου, Ἐν Ἀθήναις 1933, σελ. 117 - 118. Τό κείμενον αὐτό, ὅμως, πρέπει νά τονισθῇ ὅτι δέν ἐξεδόθη ζῶντος τοῦ Κοραῆ, ἀλλά μόλις κατά τό 1933 καί ἐν συνδυασμῷ πρός τάς προσφάτους τότε πολιτικάς μεταβολάς ἐν Ἑλλάδι). Αἱ προσωπικαί ἐπόψεις τοῦ Κοραῆ περί τοῦ δικαίου τῶν *«ἀειμνήστων ἡμῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων»* δέν θεωροῦμεν ὅτι χρήζουν σχολιασμοῦ. Εἶναι γνωσταί αἱ πολιτικαί ἀντιλήψεις αὐτοῦ ὥστε αἱ περί τῶν *«ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων»* φράσεις του νά πρέπει νά θεωρηθοῦν συνάρτησις τῆς ἐν γένει πολιτικῆς κοσμοθεωρίας του.

Βλ. ἐπί τῆς οὐσίας βλ. *Θέμις*, Παράρτημα, τόμ. Γ΄ (1847), σελ. 357, ἔνθα: *«Οἱ Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων δέν ἔλαβον ἐν τῇ Ἑλλάδι ὑποχρεωτικήν ἰσχύν εἰμή μέ τήν Ἐπανάστασιν· ἐπί Τουρκοκρατίας δέ, δέν ἐφηρμόζοντο εἰμή ὅταν ἀμφότεροι οἱ διάδικοι παρεδέχοντο ἐκ συμφώνου αὐτούς, ἀναθέτοντες τήν ἐκδίκασιν εἰς τούς ἐπισκόπους, ἀλλ' ὅταν ἐπελαμβάνοντο τῶν διενέξεων τούτων τά Ὀθωμανικά δικαστήρια οἱ νόμοι οὗτοι δέν εἶχον κῦρος»* (Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθ. 125 τοῦ 1843 τοῦ Ἐφετείου Ναυπλίου). Ἡ Ἀπόφασις αὕτη ἐπεκυρώθη καί διά τῆς ἀπό 15 Φεβρ. 1845 ὑπ' ἀριθ. 11 Ἀποφάσεως τοῦ Ἀρ. Πάγου, φερούσης: *«Ἐπειδή οἱ Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων δέν ἔλαβον ὑποχρεωτικήν ἰσχύν ἐν τῇ Ἑλλάδι παρά μετά τήν Ἐπανάστασιν καί ἀφοῦ ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν διά τῶν διατάξεων τοῦ Προσωρινοῦ αὐτῆς Πολιτεύματος· ἐπί δέ Τουρκοκρατίας δέν ἐφηρμόζοντο εἰμή ὅταν ἀμφότεροι οἱ διάδικοι παρεδέχοντο ἐκ συμφώνου αὐτούς, ἀναθέτοντες διά συνυποσχέσεως τήν ἐκδίκασιν τῶν διενέξεών των εἰς τούς ἐπισκόπους. Ὅταν ὅμως ἐπελαμβάνοντο τῶν διενέξεων τούτων τά Ὀθωμανικά δικαστήρια οἱ νόμοι οὗτοι δέν εἶχον κανέν κῦρος. Ἑπομένως, τό Δικαστήριον τῶν ἐν Ναυπλίῳ Ἐφετῶν ὀρθῶς ἀπεφάσισεν ἀποποιηθέν νά ἐφαρμόσῃ εἰς τόκους δεδουλευμένους πρό τῆς Ἐπαναστάσεως τάς περί τόκων περιοριστικάς διατάξεις τῶν*

Ἡ διατύπωσις πού ἐπελέγη κατά τήν σύνταξιν τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* διά τήν ἀναφοράν εἰς τό πατρῷον Βυζαντινόν Δίκαιον ἀπετέλει ἐπανάληψιν ἀναλόγων διατάξεων πού εἶχον περιληφθῆ εἰς τά περισσότερα ἐκ τῶν Τοπικῶν Πολιτευμάτων. Μέ τό αὐτό λεκτικόν καί ποικίλας μικράς διαφοροποιήσεις ἐπανελήφθη εἰς τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* κατά τήν ἀναθεώρησιν τοῦ 1823, εἰς τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 καί εἰς ποικίλα νομοθετήματα τόσον της περιόδου τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος (1822 - 1827) ὅσον καί τῆς περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας (1827 - 1832). Ἀνάλογος ἦτο καί ἡ διατύπωσις εἰς τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1832, τό ὁποῖον ἐλάχιστα ἐφηρμόσθη καί κατηργήθη ὀλίγον μετά τήν ψήφισίν του.

Λεπτομερέστερον, λεκτέον ὅτι ἡ πολιτική αἰτιολογία τῆς ἐπιλογῆς ἦτο προφανής: Οἱ ἱδρυταί καί νομοθέται τοῦ νεοπαγοῦς ἐνιαίου καί ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους, κατά τήν σύνταξιν τῶν θεμελιωδῶν κειμένων τοῦ Ἰανουαρίου 1822, ἐπέλεξαν νά τονίσουν διά λόγους σκοπιμότητος τήν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τῆς ἐθνικῆς ὑποστάσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπό τοῦ 1453 μέχρι τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822 καί νά διακηρύξουν τήν ἀνασύνδεσιν μέ τήν τελευταίαν στιγμήν ἐλευθέρου βίου εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν κατά τήν 29ην Μαΐου 1453. Τό ἐν τῷ μεταξύ διαδραμόν διάστημα τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς, ὅσον μακρόν καί ἄν ἦτο χρονικῶς, δέν ἀνεγνωρίζετο ὡς δημιουργῆσαν δικαιώματα εἰς τόν σκληρόν καί βάρβαρον ἀλλόθρησκον κατακτητήν, ὡς μή προκῦψαν ἐκ συνθηκολογήσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ὠμῆς βίας. Ἡ πολιτική ἀνασύνδεσις πρός τό κράτος τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων δέν ἦτο δυνατόν νά καταδειχθῆ σαφέστερον δι' ἄλλου τινός θεσμοῦ εἰμή διά τοῦ ἐπιβιώσαντος Δικαίου (πέρα βεβαίως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Συνεχείας), καθώς εἶχον καταρρεύσει ὅλαι αἱ δομαί τῆς κρατικῆς ὑποστάσεως καί δέν ἀπέμεναν οὔτε ἀναμνήσεις αὐτῶν. Ἦτο δέ ἐντόνως ἐπιθυμητή ἡ ἐν λόγῳ ἀνασύνδεσις διά πρακτικούς διπλωματικούς λόγους, ὅπως ἐπεξηγήθη καί διά τῆς πανηγυρικῆς ἑρμηνευτικῆς Διακηρύξεως τῆς Α΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐπί τῇ λήξει τῶν ἐργασιῶν της κατά τήν 15ην Ἰανουαρίου 1822: Τό νέον κράτος τῶν Ἑλλήνων δέν ἀπετέλει καινοφανές μόρφωμα εἰς τήν εὐρωπαϊκήν τάξιν ἀλλ' ἀναβίωσιν γνωστοῦ παλαιοῦ κράτους, μέ διπλωματικάς σχέσεις πρός ὅλα τά κράτη πού ἀπήρτιζον τήν Εὐρωπαϊκήν Συναυλίαν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Εἰς ἀπόδειξιν τῆς διαδηλώσεως τῆς Συνεχείας καί ὄχι «πολιτικοῦ χωριστικοῦ κινήματος» προεβάλλετο ὁ μόνος διασωθείς θεσμός τῆς πρό τοῦ 1453 κρατικῆς λειτουργίας, δηλαδή

νόμων τούτων». Βλ. Γ. Δυοβουνιώτου, *Ἑλληνικοί Κώδικες, ἤτοι κείμενον τῶν νόμων καί τῶν Βασιλικῶν διαταγμάτων μετά τῆς Νομολογίας Ἀρείου Πάγου ...*, *Ἀστικοί Νόμοι*, σελ. 8.

τό Δίκαιον, ὁ κατ' ἐξοχήν θεσμός τάξεως καί ὀργανώσεως νομιμόφρονος κράτους.

Εἰς τόν νομικόν τομέα ἡ ἐπιλογή τῆς ἐφαρμογῆς τῶν «*Νόμων τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» ἐσήμαινεν ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης κατά συνέχειαν βάσει τοῦ κρατήσαντος, ἔναντι ἄλλων συλλογῶν κατά τήν ὑστέραν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς, ἐν χρήσει ἐγχειριδίου τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου. Οἱ ἐφαρμοσταί τῆς νομικῆς ταύτης συλλογῆς ἐγνώριζον ἐξ ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου εἰς τήν μετάφρασίν του ὑπό τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ ὅτι τό ἔργον τοῦ Ἁρμενοπούλου δέν εἶχε ποτέ ἀποτελέσει νομοθετημένον κώδικα δικαίου, ἀλλά ἐπιστημονικήν καί χρηστικήν συλλογήν τῶν διατάξεων τοῦ Δικαίου ὅπως ἐφηρμόζετο κατά τό τελευταῖον διάστημα τοῦ βίου τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐγνώριζαν προσέτι ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τήν μετάφρασιν τοῦ Σπανοῦ ὅτι ἡ τελευταία μεγάλη κωδικοποίησις τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» ἦτο ἡ τῶν *Βασιλικῶν*, μή ἀμέσως γνωστή ἐξ αὐτοψίας εἰς τούς νομοθέτας τοῦ 1822. Ἐνδεχομένως τινές ἐξ αὐτῶν σπουδάσαντες νομικά εἰς τήν Δυτικήν Εὐρώπην εἶχον χρησιμοποιήσει τήν πλέον πρόσφατον τότε ἔκδοσιν τῶν *Βασιλικῶν* ὑπό τοῦ C. A. Fabrot. Ἀλλά τόμος, μᾶλλον δέ τόμοι, περιέχοντες τά *Βασιλικά* δέν εὑρίσκετο ἐκείνας τάς στιγμάς εἰς τήν διάθεσιν τῶν νομοθετῶν. Ἑπομένως, καί πρός ἱκανοποίησιν ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν, ἡ πρακτική ἐφαρμογή τῆς μνημονευθείσης συνταγματικῆς διατάξεως συνίστατο εἰς ἐκδίκασιν τῶν ὑποθέσεων βάσει τῶν καταγραφομένων ὑπό τοῦ Ἁρμενοπούλου βυζαντινῶν νόμων, ἐν συνειδήσει ὅτι δέν ὑπῆρχεν ἄλλος τρόπος προσβάσεως εἰς τό περιεχόμενον αὐτῶν.

Μέ ἄλλους λόγους, συνεδυάσθη ἡ πολιτική καί διπλωματική σκοπιμότης καί ἡ νομική λύσις, πιθανώτατα καί ἰδεολογική ἐπιδίωξις καταδείξεως τῆς ἑλληνικῆς πολιτειακῆς ταυτότητος. Οὕτως, ἡ *Ἐξάβιβλος*, πέρα τοῦ χρηστικοῦ νομικοῦ περιεχομένου της, ἀπετέλεσε καί ἐθνικόν δικαιϊκόν καί πολιτειακόν Σύμβολον.

Ἤδη ἔχομεν σημειώσει ὅτι διά τῶν διατάξεων τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος* τῆς Ἑλλάδος προεβλέφθη καί διεδηλώθη ἡ πρόθεσις προσαρμογῆς πρός τήν σύγχρονον νομικήν πραγματικότητα διά καταρτίσεως νέας νομοθεσίας, προφανῶς ἐμπνεομένης ἰδεολογικῶς ἐκ τῶν ἰδανικῶν τοῦ Ἀγῶνος, ὡς ταῦτα εἶχον προσδιορισθῆ καί ἀναλυθῆ εἰς τήν ἐπί τῇ λήξει τῶν συνεδριάσεων τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀπευθυνθεῖσαν πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν *Διακήρυξιν* αὐτῆς, ὁπωσδήποτε δέ νομοθεσίας χαρακτηριζομένης ἐκ «*σοφίας*» καί «*ἀρετῆς*» καί προσφυοῦς βεβαίως πρός τήν κοινωνικήν φυσιογνωμίαν τῶν Ἑλλήνων.

Διά τῆς ἀπευθυνθείσης ἐπί τῇ λήξει τῶν συνεδριάσεων τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως *Διακηρύξεως* αὐτῆς πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν διηρμηνεύθη

αὐθεντικῶς ὅτι: *«Ὁ κατά τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν μακράν τοῦ νά στηρίζηται εἰς ἀρχάς τινας δημαγωγικάς καί στασιώδεις ἤ ἰδιοφελεῖς μέρους τινός τοῦ σύμπαντος Ἑλληνικοῦ Ἔθνους σκοπούς»*, ἐχαρακτηρίσθη ὡς *«πόλεμος ἐθνικός, πόλεμος ἱερός, πόλεμος τοῦ ὁποίου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῶν δικαίων* (: δικαιωμάτων) *τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς τιμῆς»*, τά ὁποῖα ἔχαιρον τότε *«ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι καί γειτονικοί λαοί τῆς Εὐρώπης»*, ἐνῷ ἡμεῖς εἴχομεν στερηθῆ ταῦτα ἐκ τῆς *«σκληρᾶς καί ἀπαραδειγματίστου τῶν Ὀθωμανῶν τυραννίας»*, ἐπιβληθείσης *«ἄνευ τινός συνθήκης»*[69].

Ἡ ἐπιδίωξις τῆς διασφαλίσεως ἀπαλαιώτων καί ἀνεξαλείπτων καθ' ἑαυτά φυσικῶν δικαιωμάτων ὡς εἷς τῶν σκοπῶν τοῦ κηρυχθέντος *«Ἐθνικοῦ Πολέμου»* πρός ἀποτίναξιν τῆς ξένης κατοχῆς καί ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας, ἀπέβλεπεν εἰς τόν συγκεκριμένον στόχον, ὅπως καί ἡμεῖς, οἱ *«Ἀπόγονοι τοῦ σοφοῦ καί φιλανδρώπου Ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, σύγχρονοι τῶν νῦν πεφωτισμένων καί εὐνομουμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης καί θεαταί τῶν καλῶν τά ὁποῖα οὗτοι ὑπό τήν ἀδιάρρηκτον τῶν νόμων αἰγίδα ἀπολαμβάνουσιν»*, ἐν περιπτώσει μέν νίκης *«διοικηθῶμεν μέ νόμους δικαίους»*, ἄλλως, μή ἐπιτυγχάνοντες τόν σκοπόν μας, τήν Ἐλευθερίαν, *«νά χαθῶμεν ἐξολοκλήρου, κρίνοντες ἀνάξιον νά ζῶμεν πλέον ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τοῦ περικλεοῦς ἐκείνου Ἔθνους τῶν Ἑλλήνων ὑπό δουλείαν τοιαύτην, ἰδίαν μᾶλλον τῶν ἀλόγων ζῴων παρά τῶν λογικῶν ὄντων»*. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ ἐπίσημος δήλωσις περί τῆς διοικήσεως, δηλ. τῆς διακυβερνήσεως τῆς νέας Πολιτείας βάσει «δικαίων νόμων», δηλ. νόμων μή ἐστηριγμένων εἰς αὐταρχικάς βουλήσεις ἀλλ' εἰς σύγχρονον τότε κράτος δικαίου, παρακολουθοῦν τήν νέαν δυτικοευρωπαϊκήν ἀντίληψιν ρυθμίσεως τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καί προβληματισμῶν[70].

---

69. Διακήρυξις τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν, 15 Ἰανουαρίου 1822, ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β΄, σελ. 43-50· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 40-42. Βλ. καί Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, *Κείμενα - Πηγαί*, τόμ. Α΄, σελ. 176-178.

70. Εἶναι ἐντυπωσιακή ἡ ἐθνική ἐπιθυμία πρός διασφάλισιν κράτους δικαίου, μάλιστα δέ ἔμμονος καί δηλωτική τοῦ χαρακτῆρος καί τοῦ σκοποῦ τοῦ Ἀγῶνος, ὥστε μετ' ἀρκετά ἔτη (1835) νά περιληφθῇ εἰς τήν ἐπί τῆς προσόψεως τοῦ μνημείου τοῦ τελευταίου τόπου ταφῆς τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη καί τῶν γενναίων συναγωνιστῶν του ἐν Νέῳ Φαλήρῳ ὅτι ἔπεσαν «ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας, τῆς πίστεως καί τῶν νόμων» (Βλ. Β. Χ. Πετράκου, «Τό πρῶτο δημόσιο σῆμα στή Νέα Ἑλλάδα: Τό Μνημεῖο τοῦ Καραϊσκάκη στό Νέο Φάληρο», *Ὁ Μέντωρ, Χρονογραφικό καί ἱστοριοδιφικό δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, ἔτος 18, τεῦχ. 74 - 75 (Ἀπρ. - Ἰουν. 2005), σελ. 11 καί γενικώτερα, σελ. 3 - 32). Δέν ἔχομεν ὑπ' ὄψει ὁμοίαν ξένην δήλωσιν ἐπίσημον, διότι λίαν ἐπισήμως καί διά πανδήμου τελετῆς συνετελέσθη τότε ὁ ἐνταφιασμός καί διεκηρύχθη ἡ πρός τούς ἀγωνσθέντας καί πεσόντας ἐθνική εὐγνωμοσύνη, ἀφορῶσα καί εἰς τήν διασφάλισιν τῆς «νομοκρατίας» ὡς δεσμοῦ ἄντικρυς ἀντιθέτου πρός

Ἔχει κατ' ἐπανάληψιν τεθῆ τό ἐρώτημα εἰς τήν ἐπιστήμην διατί οὐδέποτε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν κατά τάς ἀρχικάς νεοελληνικάς προσπαθείας συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος καί αἱ κωδικοποιήσεις τῶν παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν, δοθέντος ὅτι ὀρθῶς αὗται λογίζονται ὡς ἔχουσαι ἀντλήσει πολλά στοιχεῖα Βυζαντινοῦ Δικαίου.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τό ἐν λόγῳ ἐρώτημα εἶναι νομική καί πολιτική, καθώς δέν πρέπει νά λησμονῆται ἡ φρᾶσις τῆς ὡς ἄνω *Διακηρύξεως* καθ' ἥν ἀνεζητοῦντο ἐθνικοί δεσμοί ὡς ἐκεῖνοι τούς ὁποίους ἔχαιρον «*ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι καί γειτονικοί λαοί τῆς Εὐρώπης*», ὄχι βεβαίως δέ οἱ περιλαμβανόμενοι εἰς τά γεωγραφικά πλαίσια τῆς ἀσιατικῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑφ' οἱανδήποτε δεσμικήν μορφήν. Ὁ ὅρος «*τῆς Εὐρώπης*», κατ' ἀντιδιαστολήν πρός τάς γεωγραφικάς ἐκφύσεις τῆς Ἀσίας, εἶναι σαφής καί πολιτικῶς καί διπλωματικῶς κρυστάλλινος.

Βεβαίως, οἱ Κώδικες τῶν παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν δέν ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τούς συνταγματικούς νομοθέτας τοῦ 1822, δοθέντος ὅτι ἴσχυον ἀπό τινων ἐτῶν εἰς τάς Ἡγεμονίας, μετά τῶν ὁποίων ἡ ἐπικοινωνία τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἦτο συνεχής καί ἄμεσος. Ἐξ ἄλλου, μεταξύ τῶν νομοθετῶν τοῦ 1822 συγκατελέγοντο ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ἀνεψιός καί γραμματεύς τοῦ Ἡγεμόνος Ἰωάννου Καρατζᾶ κατά τήν ἐκπόνησιν καί θέσπισιν τοῦ *Κώδικος Καρατζᾶ* εἰς τήν Βλαχίαν, καί ὁ Θεόδωρος Νέγρης, γραμματεύς τοῦ Ἡγεμόνος Σκαρλάτου Καλλιμάχη, κατά τήν ἀντίστοιχον διαδικασίαν πρός θέσπισιν τοῦ *Κώδικος Καλλιμάχη* εἰς τήν Μολδαβίαν.

Ἐξ ἴσου γνωστόν ὅμως ἦτο καί τό γεγονός ὅτι οἱ Κώδικες τῆς Μολδοβλαχίας εἶχον ἐνσωματώσει πλουσίως εἰς τήν βυζαντινήν βάσιν τῶν διατάξεών των ἰσχύοντα εἰς τάς Ἡγεμονίας ἰδιαίτερα τοπικά ἔθιμα, συναφῆ πρός ἀντίστοιχα τῶν ὁμόρων πρός τάς Ἡγεμονίας τόπων, ὅσον καί διασπάρτους ἄλλας διατάξεις. Ἑπομένως καί τεχνικῶς θά ἦτο δυσχερέστατον διά τούς Ἕλληνας νομοθέτας νά ἀπομονώσουν τήν βυζαντινήν βάσιν καί νά ἀποκαθάρουν τάς καταγραφομένας ρυθμίσεις ἀπό τά ἔθιμα τῆς Μολδοβλαχίας καί τάς ἐπιδράσεις ἐπ' αὐτῶν. Περίεργος θά ἦτο πράγματι ἡ διά πλαγίας ὁδοῦ, σκολιᾶς καί περιπλόκου, ἀναζήτησις τοῦ πατρῴου δικαίου, ἐνῷ ἦτο δυνατή ἡ εὐθεῖα εἰς αὐτό ἀναγωγή.

Ἑπομένως, ἐπελέγη πρός καιρόν καί κατά συνέχειαν τῆς δικαστικῆς παρ' ἡμῖν πρακτικῆς ἡ ἁπλουστέρα διαδικασία τῆς ἀναγωγῆς ἀπ' εὐθείας

τά ἰσχύσαντα ἐπί τῆς ξένης κατοχῆς. Ὁ Ἀγών δέν ἦτο μόνον ἐθνικός οὔτε μόνον συνδετικός πρός τό παρελθόν, ἀλλ' ὅπως συνάγεται εὐθέως καί ἀπό τήν Καταληκτικήν *Διακήρυξιν* τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1822 (Νέα Ἐπίδαυρος) ἦτο καί Ἀγών ὑπέρ «κράτους δικαίου».

εἰς τούς «*νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», μέσῳ γνωστῆς χρηστικῆς συλλογῆς λαμβανομένης ἤδη τακτικῶς ὑπ' ὄψιν, ὥστε νά διασφαλισθῇ ἡ καθαρότης τῶν διατάξεων καί ἡ σαφήνεια τῆς ρυθμίσεως τῶν ἑλληνικῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων ἀπ' εὐθείας βάσει καθαρῶς «ἑλληνικοῦ δικαίου», ὡς ἐλογίζετο τό Βυζαντινόν Δίκαιον.

Ἡ πρόθεσις ἀναζητήσεως ξένων προτύπων ἀφίετο διά τό μέλλον, μετά τήν συγκρότησιν ὑπό τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος τῆς προβλεφθείσης Ἐπιτροπῆς «*ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ᾖναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι Κώδηκας Νόμων πολιτικῶν ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν*». Ἡ ἐν λόγῳ Ἐπιτροπή θά ἐπέλεγεν ἐν καιρῷ τά κατάλληλα «δυτικοευρωπαϊκά» πρότυπα νομοθεσίας, ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν καί διπλωματικῶν ἐξελίξεων τῆς πορείας τοῦ ὅλου Ἀγῶνος. Ἡ πρόωρος ἐπιλογή καί «χρῆσις» ἰδιομόρφου ξένου πρότυπου εἰς χρόνον καθ' ὅν δέν εἶχον ἀκόμη ἐκδηλωθῇ συγκεκριμέναι διπλωματικαί συμπάθειαι πρός τό μόλις συγκροτούμενον ἐνιαῖον καί ἀνεξάρτητον Νεοελληνικόν Κράτος, θά ἀπετέλει σοβαρόν πολιτικόν καί διπλωματικόν σφάλμα, πολλῷ δέ μᾶλλον ἡ ἐπιλογή στοιχείων τοπικοῦ δικαίου ἐκ περιοχῆς τελούσης ὑπό ὀθωμανικήν Ἐπικυριαρχίαν καί ρωσικήν ἰδιαιτέραν Προστασίαν.

Ἐκ πολιτικῆς ἐπόψεως, πρέπει νά λεχθῇ προσθέτως ὅτι κατά τό 1821 εἶχε μεσολαβήσει καί προφανῶς εἶχεν ἐπιδράσει ἐμμέσως πολιτικόν ἐπεισόδιον, τό ὁποῖον ὁπωσδήποτε εἶχε περαιτέρω στρέψει τούς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἔθνους κατά τοῦ ἀπό τοῦ θέρους τοῦ ἔτους ἐκείνου περιθωριοποιηθέντος ἐνταῦθα φαναριωτικοῦ πνεύματος, ἀπαύγασμα τοῦ ὁποίου ἀπετέλουν οἱ Κώδικες τῆς Μολδοβλαχίας. Ταῦτα ἐν συνδυασμῷ πρός τήν διακοπεῖσαν ἀπό τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἑλληνικήν ἡγεσίαν τῶν Ἡγεμονιῶν, τήν ἀτυχῆ ἐξέλιξιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντου καί τήν ἄμεσον ὑπό τῶν Πελοποννησίων προκρίτων καί στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, πολιτικήν ἐκμηδένισιν τοῦ Δημ. Ὑψηλάντου ἅμα τῇ καθόδῳ του εἰς τήν Ἑλλάδα, μετά Φαναριωτῶν καί ἄλλων ἀκολούθων του.

Τό πολιτικόν ἐπεισόδιον εἶχεν ὡς ἑξῆς: Κατά τόν Αὔγουστον τοῦ 1821 καί ἐνῷ εὑρίσκετο ἐν ἐξελίξει εἰς κρίσιμον φάσιν ἡ πολιορκία τῆς Τριπολιτσᾶς, ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος, ὁ Ἀλέξ. Καντακουζηνός, ὁ Θεόδ. Νέγρης καί ὁ Κωνστ. Ἰ. Καρατζᾶς συνηντήθησαν εἰς τήν Βυτίναν διά νά συζητήσουν ἐπί σχεδίου περί πολιτικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἑλλάδος, τό ὁποῖον εἶχεν ἐκπονηθῇ εἰς τήν Πίζαν ὑπό τοῦ Μητροπολίτου πρώην Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου καί τοῦ τέως Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰωάννου Καρατζᾶ. Στόχος τοῦ σχεδίου ἦτο ἡ ἐπιβολή τοῦ Ἰγνατίου ὡς ἀρχιεράρχου τῆς Ἑλλάδος, καθώς ἐθεωρεῖτο ὅτι «*θέλει ὑποκύψει εἰς τήν προεδρείαν του ἡ φιλαυτία τῶν ἄλλων ἀρχιερέων*». Ὅπως συνοψίζει τό γεγονός δι' ἐλαχίστων ὁ Ἰ. Φιλήμων: «*Ἐζήτουν ἄρα ὁ μέν Ἰωάννης Καρατζᾶς τήν*

ἡγεμονείαν, ὁ δέ μητροπολίτης Ἰγνάτιος τήν ἐκκλησιαστικήν ἀρχηγίαν τῆς Ἑλλάδος, οὐδέν πλέον ὁ εἷς, οὐδέν ἧττον ὁ ἄλλος». Τό σχέδιον προσέκρουσεν εἰς τήν ἄρνησιν τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου καί τό λογικόν ἐπιχείρημά του ὅτι: *«Ἐάν ὁ Ἰγνάτιος καί Καρατσᾶς δέν ἠμποροῦν νά ἔλθωσιν ἄνευ προσκλήσεως, οὔτε ἡ πρόσκλησις γενομένη ὠφελεῖ αὐτούς διότι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος δέν ἀνεγνωρίσθη ἀκόμη»*[71].

Τό φιλόδοξον σχέδιον αὐτονοήτως ἠνώχλησε τούς ἐντοπίους πολιτικούς καί στρατιωτικούς ἀρχηγούς τῆς Ἐπαναστάσεως. Καί ναί μέν τό σχέδιον ἀναγορεύσεως τοῦ Ἰ. Καρατζᾶ ὡς Ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος ἐναυάγησεν ὁριστικῶς, ἀλλ' ἀπό τῆς ὥρας ἐκείνης οἱ Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος καί Θ. Νέγρης ἤρχισαν νά ἀγωνίζωνται διά νά ἀπομονώσουν συστηματικῶς τόν Δημ. Ὑψηλάντην καί νά τόν ἀποστερήσουν πάσης οὐσιαστικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, γεγονός τό ὁποῖον ἐπετεύχθη προσωρινῶς ὑπό ἄλλων, δηλ. τῶν καταφόβων ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων πληρεξουσίων κατά τήν Γ΄ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικήν Συνέλευσιν (1826).

Πέρα τῶν ὡς ἄνω διαδραματισθέντων κατ' Αὔγουστον 1821, ἡ διαμάχη συνεχίσθη σιωπηρῶς μεταξύ Ἀλ. Μαυροκορδάτου καί Θεοδ. Νέγρη μέ σκοπόν νά ἐκμηδενίσουν ὁ εἷς τόν ἕτερον καί ὡδήγησε κατά τό 1823 εἰς τήν ἐξουθένωσιν τοῦ Θεοδ. Νέγρη, ἀποθανόντος μάλιστα κατά τό ἑπόμενον ἔτος. Αἱ ἐνδοφαναριωτικαί ἔριδες, ὅμως, ὁπωσδήποτε ἐνίσχυσαν τήν γενικωτέραν ἄπωσιν τῶν Πελοποννησίων προκρίτων πρός πᾶσαν ἄντλησιν στοιχείων καί προτύπων ἀπό τόν Φαναριωτικόν κόσμον, ἔστω καί ἂν ἡ προσωπικότης τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου, αὐτή καθ' ἑαυτήν, συνέχισε νά διαδραματίζῃ σπουδαῖον ρόλον.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει, καθ' ἡμᾶς ἀβιάστως, ὅτι ἡ οἱαδήποτε σύνδεσις τῆς νέας ἑλληνικῆς νομοθεσίας, ἔστω καί ὡς ἁπλῆ συσχέτισις πρός τούς Κώδικας τῆς Μολδοβλαχίας, ἦτο πολιτικῶς ἀπευκταία καί ὀρθῶς ἀπέφυγον αὐτήν οἱ εὐφυεῖς Ἕλληνες νομοθέται. Εἶχον ἐπιλέξει σοφωτέραν ἰδεολογικῶς, νομικῶς καί διπλωματικῶς πολιτικήν.

Ὀλίγον μετά τήν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Α΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί πρός ἐκτέλεσιν τοῦ ἄρθρου πδ΄ τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* (περί κριτηρίων, δηλ. δικαστηρίων), ἐξεδόθη ὁ Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 12 τῆς 30ῆς Ἀπριλίου 1822, περί θέσεως ἐν ἐφαρμογῇ τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπαρχιῶν*, διά τοῦ ὁποίου καί *«διά νά*

71. Βλ. σχετικῶς ἐν Ἰωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ἱστορικόν περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. 4, Ἐν Ἀθήναις 1861, σελ. 328 - 330· Νικ. Σπηλιάδου, *Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. Α΄, σελ. 227 - 229. Πρβλ. Ἀναστασίου Ν. Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπί τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. Ϛ΄ *Πολιτικοί Ἄνδρες*, Ἐν Ἀθήναις 1874, σελ. 300 - 303.

ἐμβῇ εἰς πρᾶξιν ἡ δημόσιος οἰκονομία (: Administration Publique)», θεωρουμένη ὡς ἡ «*μόνη πηγή τῆς ἀληθοῦς τῶν ἐθνῶν εὐδαιμονίας*», διωργανώθη ἡ περιφερειακή διοικητική ὀργάνωσις εἰς ἐπαρχίας καί κοινότητας, ἀποβλέπουσα διά τοῦ «*ὁμοιομόρφου τοῦ ὀργανισμοῦ*» εἰς τήν «*ἀκριβῆ τῆς δικαιοσύνης ἐκτέλεσιν*»[72]. Εἰς τόν συνοδεύσαντα τόν Νόμον *Ὀργανισμόν τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπαρχιῶν*, περιελήφθη κεφάλαιον «*Περί Δικαστηρίων*», καταγράφον τόν ἱστόν τῆς δικαστικῆς ὀργανώσεως, παράλληλον πρός τήν περιφερειακήν διοικητικήν ὀργάνωσιν καί τήν εἰσαχθεῖσαν τότε τοπικήν αὐτοδιοίκησιν πρώτου βαθμοῦ, διά τῶν *συσταθεισῶν* κοινοτήτων[73]. Τά κατά νόμον δικαστήρια ἦσαν τά ἑξῆς: *εἰρηνοποιός κριτής* κατά κοινότητα (: εἰρηνοδικεῖον), τριμελές *Πρῶτον Δικαστήριον* (: πρωτοδικεῖον) κατ' ἀντεπαρχίαν καί πενταμελές *Δικαστήριον τῶν Ἐκκλήτων* (: ἐφετεῖον) κατ' ἐπαρχίαν. Καθιδρύθη δέ καί ὁ θεσμός τῶν *νοταρίων* (: συμβολαιογράφων) κατά κοινότητα.

Διά τοῦ ἀμέσως ἀκολουθήσαντος Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 13 τῆς 2ας Μαΐου 1822, περί θέσεως ἐν ἐφαρμογῇ τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων*, εἰσήχθη δικαστικός ὀργανισμός, μετά δικονομικῶν διατάξεων τῶν συσταθέντων πολιτικῶν καί ποινικῶν δικαστηρίων, ὑπό τόν τίτλον: *Διάταξις τῶν Δικαστηρίων* τῆς 3ης Μαΐου 1822, προστεθεῖσα εἰς τόν Νόμον[74]. Ὑπό τῆς ἐν λόγῳ *Διατάξεως τῶν Δικαστηρίων* προεβλέφθη καί *Γενικόν τῆς Ἑλλάδος Δικαστήριον*, συμφώνως πρός τό ἄρθρον ϟβ΄ τοῦ Συντάγματος, ἀλλά τοῦτο δέν συνεστήθη τότε. Ὡς ἦτο ἀναμενόμενον, ἕνεκα τῶν πολεμικῶν περιστάσεων, ἡ συγκρότησις τῶν συσταθέντων δικαστηρίων ὑπῆρξεν ὑποτυπώδης[75]. Ἡ ἐφαρμοστέα νομοθεσία ἐπί τῶν ἀστικῶν ὑποθέσεων εἶχεν ὁρισθῆ ἤδη ὑπό τοῦ Συντάγματος. Ὡς πρός τό ἐφαρμοστέον ποινικόν δίκαιον ἐπίσης εὐθέως εἶχε γίνει ὑπ' αὐτοῦ ἀναφορά εἰς τούς Βυζαντινούς Νόμους.

---

72. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1822-1828», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 10-11 (1963-1964), Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 80-84. Βλ. ἐπίσης Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἀποστολή καί ἁρμοδιότητες τῶν Ὑπουργείων κατά τήν συγκρότησιν τοῦ Κράτους (Φεβρουάριος 1822)», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 12 (2001-2003), σελ. 223-242. Ἡ πρωτοβουλία νομοθετήσεως ἀνῆκε κυρίως εἰς τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα (ἄρθρ. νη΄, ϟζ΄ καί λη΄, λ΄, λβ΄, λγ΄ τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1822).

73. Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ θεμελίωσις τοῦ Δημοτικοῦ Συστήματος, 1833-1834*, Ἐν Ἀθήναις 2001, σελ. 4.

74. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων», σελ. 84 - 89.

75. Δικαστήρια τινά συνεστήθησαν κατ' ἐφαρμογήν τοῦ νόμου τούτου ὑπό τῶν κατά περιφερείας Γενικῶν Ἀρχῶν. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 40 - 60.

4. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1823.

Ἡ συνελθοῦσα ἐν Ἄστρει κατά Μάρτιον 1823 Β΄ Ἐθνική Συνέλευσις, ἐνεργήσασα πρός ἐκτέλεσιν τοῦ ἄρθρου ξζ΄ τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1822, ἐξέδωσε τό ὑπ' ἀριθμ. ΙΑ΄ Ψήφισμα τῆς 1ης Ἀπριλίου 1823, διά τοῦ ὁποίου συνεκρότησεν ἐννεαμελῆ ἐπιτροπήν ἐκ πληρεξουσίων διά νά ἐκθέσῃ *«τά κυριώτερα τῶν ἐγκληματικῶν ἐκ τοῦ προχείρου, ἐρανιζομένη ἀπό τούς Νόμους τῶν Ἡμετέρων ἀειμνήστων Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων καί ἄλλοθεν»*[76]. Εἰς τό ἐν λόγῳ Ψήφισμα ἐπανελήφθη ἡ βούλησις τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου τοῦ 1822 περί καταρτίσεως καί λοιπῶν Κωδίκων (ἀστικοῦ καί ἐμπορικοῦ). Τά εἰδικώτερα περί τῆς ποινικῆς νομοθεσίας ἐξέρχονται τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης ἐργασίας.

Ἡ ὡς ἄνω γενικωτέρα βούλησις τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου διετυπώθη ἐκ νέου εἰς τό ἐκδοθέν μεσοῦντος τοῦ Ἀπριλίου 1823 ἀναθεωρηθέν *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*, γνωστόν καί ὡς *Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου*, ὡς ἑξῆς: *«π΄. Τό Βουλευτικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ᾖναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι Κώδηκας Νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν, οἱ ὁποῖοι, καθώς καί ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ τήν ἐπίκρισιν καί τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τήν ἐπικύρωσιν. Ἄχρι δέ τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων κωδήκων, κατά μέν τά ἐγκληματικά καί πολιτικά ἰσχύουσιν οἱ Νόμοι τῶν Ἡμετέρων ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων καί οἱ ἀπό τήν Διοίκησιν ἐκδιδόμενοι νόμοι· κατά δέ τά ἐμπορικά ἰσχύει μόνος τῆς Γαλλίας ὁ Ἐμπορικός Κῶδιξ»*[77].

---

76. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β΄, σελ. 104-109· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 76-79. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Β΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, 1 Ἀπριλίου 1823, ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 65· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 56.

77. Τό κείμενον τοῦ *Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου* βλ. ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 127-159· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 89-103. Βλ. καί Ἡλ. Κυριακοπούλου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 46-57 καί Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 294-304. Ἡ γενομένη κατά τό 1824 κρίσις προσώπου κρυπτομένου ὑπό τά ἀρχικά Ν.Κ. (πιθανῶς τοῦ Νικολάου Καρόρη, τότε Γραμματέως τῆς Τετραμελοῦς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐπαρχιακοῦ Κριτηρίου Ἀθηνῶν, βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 352, ἔγγρ. 317) δημοσιεύσαντος εἰς τήν ἐφ. *Ἐφημερίς Ἀθηνῶν* (φ. 10 τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1824, σελ. 1 - 3) μακράν ἐπιστολήν ἄνευ τίτλου καί μέ περιεχόμενον ἰδιαιτέρως ἐπικριτικόν κατά τῆς *Ἐξαβίβλου* (κυρίως τῶν ποινικῶν διατάξεων αὐτῆς) προφανῶς προσώπου σπουδάσαντος εἰς τήν Δυτ. Εὐρώπην καί φορέως νεωτερικῶν ἀντιλήψεων, ἴσως νά ὠδήγησε τελικῶς εἰς ἀγοράν ξένων ἐγχειριδίων (πρβλ. Π. Ζέπου,

Ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς ὡς ἄνω διατάξεως καί ἐν συγκρίσει πρός τήν ἀνάλογον τοῦ προηγουμένου Συντάγματος προκύπτουν τά ἑξῆς: Ἡ ἁρμοδιότης πρός συγκρότησιν τῆς συντακτικῆς τῆς νέας νομοθεσίας ἐπιτροπῆς ἀφῃρέθη ἀπό τό Ἐκτελεστικόν καί ἀνετέθη εἰς τό Βουλευτικόν Σῶμα, ὡς συνέπεια, προφανῶς, τῆς ἀπό τῆς Β΄ Περιόδου ἐνισχύσεως τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τούτου. Ὡς προσωρινόν μεταβατικόν δίκαιον ὡρίσθησαν εἰδικώτερον «*οἱ Νόμοι τῶν Ἡμετέρων ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως*». Διά τῆς προσθήκης τῶν δύο λέξεων: «*τῆς Κωνσταντινουπόλεως*» ἠθελήθη, καθ' ἡμᾶς, νά διασαφηθῇ ἀκριβέστερον ἡ Ἀνατολική Χριστιανική Αὐτοκρατορία ἔχουσα ὡς ἕδραν τήν Κωνσταντινούπολιν καί ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα νομοθεσία, πρός κατάδειξιν τῆς διαδηλουμένης Ἐθνικῆς Συνεχείας.

Ἡ Β΄ Ἐθνική Συνέλευσις δι' ἑτέρου Ψηφίσματος αὐτῆς, τοῦ ὑπ' ἀριθμ. Ν΄ τῆς 18ης Ἀπριλίου 1823, ἐκδοθέντος ὀλίγον πρό τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν της, ἀνέθεσεν εἰς τό Βουλευτικόν Σῶμα τήν ἐπεξεργασίαν καί τροποποίησιν τῆς *Διατάξεως τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1822, ἔργον τό ὁποῖον αὐτή ἡ Συνέλευσις ἐδήλωσεν ὅτι δέν ἠδυνήθη, ἐλλείψει χρόνου, νά πραγματοποιήσῃ τελικῶς[78].

Μετά πάροδον πολλοῦ χρόνου, τό Βουλευτικόν Σῶμα ἀπεφάσισε κατά τήν 5ην Νοεμβρίου 1824, εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ὡς ἄνω Ψηφίσματος τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Ν΄ τῆς 18ης Ἀπριλίου 1823, τήν σύστασιν ἑπταμελοῦς Ἐπιτροπῆς ἀποτελεσθείσης ἐκ τῶν Γεωργίου Καλαρᾶ, Γκίκα Καρακατσάνη, Κωνσταντίνου Ζώτου, Νικολάου Μηλιάνη, Κωνσταντίνου Λιβερίου, Δημητρίου Παρδαλάκη καί Ἰωάννου Κοντουμᾶ, πρός σύνταξιν νέου δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ κατ' ἀναθεώρησιν καί εἰς ἀντικατάστασιν τῆς *Διατάξεως τῶν Δικαστηρίων* τοῦ Μαΐου 1822[79]. Ἡ

Ἡ νεωτέρα ἑλληνική ἐπιστήμη τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 10-11 καί 57-60), ἀλλά παραμένει προσωπική, οὐδόλως δ' ἐπηρέασε τήν νομοθετικήν διαδικασίαν παρ' ἡμῖν τότε. Περί τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κριτηρίου Ἀθηνῶν βλ. λεπτομερίας ἐν Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 103 - 104. Ἐξ ἄλλου, ἀνάλογον αἴτημα ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς νομοθεσίας ἐξεφράσθη καί ὑπό ἑτέρου ἀνωνύμου ἀρθρογράφου κρυπτομένου ὑπό τά ἀρχικά Κ. Μ. πρός τήν ἐφ. *Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου* (φ. 88 τῆς 23ης Ἰανουαρίου 1825, σελ. 2-3 ἕως φ. 94 τῆς 6ης Φεβρουαρίου 1825, σελ. 2), εἰς ἀκέφαλον διατριβήν περί τοῦ Γενικοῦ (: Ἀνωτάτου) Κριτηρίου. Πρβλ. Χαρᾶς Ἀργυριάδου, «"...bitten wir, uns mit den entsprechenden Gesetzen zu versehen". Armenopoulos und der Zeitgeist des 19. Jahrhunderts», *Rechtshistorisches Journal*, τόμ. 3 (1984), σελ. 243–251.

78. Πρακτικά τῆς Β΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, 15 Ἀπριλίου 1823, ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 84· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 65. Τό κείμενον τοῦ Ψηφίσματος βλ. ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1839, σελ. 86-87· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 141-142.

79. Πρακτικά Βουλευτικοῦ Σώματος, 5 Νοεμβρίου 1824, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς Ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας*, τόμ. Δ΄, Ἐν Ἀθήναις 1973, σελ. 36, καί Προ-

Ἐπιτροπή συνεκροτήθη καί ἐπεμελήθη, ἐν μέσῳ ἐντόνων πολιτικῶν ἀγώνων, τῆς ἀποστολῆς της. Κατά τήν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν της ἀντικατεστάθησαν οἱ Γ. Καλαρᾶς καί Ἰ. Κοντουμᾶς ὑπό τῶν Θεοφ. Καΐρη καί Ἰωάννου Δημητρίου[80], ἀκολούθως δέ οἱ Θεόφ. Καΐρης καί Ν. Μηλιάνης ὑπό τῶν Σπυρίδωνος Τρικούπη καί Νικολάου Χρυσογέλου[81].

Τό συνταχθέν Σχέδιον νέου δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπεβλήθη εἰς τό Βουλευτικόν Σῶμα καί συνεζητήθη ἐν αὐτῷ ἀπό τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου 1825 ἐπί μακρόν καί ἐν διαλόγῳ μετά τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος[82], τελικῶς δέ ἐνεκρίθη κατά τήν 21ην Ὀκτωβρίου 1825 καί ἀπετέλεσε νόμον ἀντικαταστήσαντα ταυταρίθμως ἐκεῖνον τοῦ 1822 μέ προσηρτημένον, ὁμοίως ὡς τότε, νέον δικαστικόν ὀργανισμόν, ὑπό τόν τίτλον: *Ὀργανισμός τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων*[83].

Διά τοῦ *Ὀργανισμοῦ* τούτου συνεστήθη καί *Ἀνώτατον τῆς Ἑλλάδος Δικαστήριον*. Διατάξεις περί ἐφαρμοστέας νομοθεσίας δέν περιελήφθησαν, διότι εἶχον ἤδη ὁρισθῆ ὑπό τοῦ ἀναθεωρηθέντος *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* (*Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου*) τοῦ 1823. Ὁ *Ὀργανισμός τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων* ἴσχυσε καί μετά τήν θεσπισθεῖσαν κατά τό 1829 νέαν ὀργάνωσιν κατά τάς μή τροποποιηθείσας ὑπ' αὐτῆς διατάξεις[84].

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ πρόθεσις τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου ὅπως καθιδρυθοῦν καί λειτουργήσουν τακτικά δικαστήρια ἀπονέμοντα δικαιοσύνην κατά τήν ὑπ' αὐτοῦ προσδιορισθεῖσαν νομοθεσίαν (*Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου*), ἀντιμετωπίζουσα ὡς πρός τήν ἐκτέλεσίν της σοβαράς δυσκολίας ὡς γενικοῦ μέτρου[85], λόγω τῶν πολεμικῶν περιστάσεων, ἐφηρμόσθη κατ' οἰκονομίαν τοπικῶς εἰς τήν Δυτικήν Χέρσον Ἑλλάδα, δηλ. τήν Αἰτωλοακαρνανίαν, ὡς ἀκολούθως.

βούλευμα Βουλευτικοῦ Σώματος πρός τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα, ὑπ' ἀριθμ. 102 τῆς 5ης Νοεμβρίου 1824, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Ε΄, Ἐν Ἀθήναις 1974, σελ. 36.

80. Πρακτικά Βουλ. Σώματος, 16 Δεκεμβρίου 1824, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Δ΄, σελ. 73-74.

81. Πρακτικά Βουλ. Σώματος, 23 Μαρτίου 1825, *Αὐτόθι*, σελ. 187.

82. Πρακτικά Βουλ. Σώματος, 3 Φεβρουαρίου 1825, *Αὐτόθι*, σελ. 115.

83. Πρακτικά Βουλ. Σώματος, 21 Ὀκτωβρίου 1825, *Αὐτόθι*, σελ. 363· Προβούλευμα Βουλ. Σώματος, ὑπ' ἀριθμ. 1015 τῆς 21ης Ὀκτωβρίου 1825, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας*, τόμ. Ε΄, σελ. 352· Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων», σελ. 166-178.

84. Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 167 (ὑποσημ.). Περί τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἐν λόγῳ *Ὀργανισμοῦ* βλ. καί τήν λίαν χρήσιμον μελέτην τοῦ Νικ. Π. Μάτση, *Συμβολαί εἰς τήν μελέτην τοῦ ἐν Ἀθήναις κατά τήν περίοδον τῆς Ἐπαναστάσεως ἰσχύσαντος δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1959.

85. Αἱ εἰσαχθεῖσαι διατάξεις ὑπό τοῦ συνταγματικοῦ καί τοῦ κοινοῦ νομοθέτου περί δικαστηρίων εἶναι ἄνευ ἑτέρου δηλωτικαί τῆς πολιτικῆς βουλήσεως καί τοῦ διατυπωθέντος νομικοῦ σχεδιασμοῦ. Ἡ πλήρης ἐφαρμογή αὐτῶν μόνον ὑπό θεωρητικῶν μή συσχετιζόντων τήν ὀργανωτικήν πρόβλεψιν πρός τήν πολεμικήν κατάστασιν εἶναι ἀντιληπταί.

Δι' Ἀποφάσεως τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος, ἐκδοθείσης κατά τήν 15ην Ὀκτωβρίου 1823, καθ' ὑπέρβασιν πάσης ἁρμοδιότητός του, συνεστήθη ὡς ἔκτακτος θεσμός ἀνωτέρας περιφερειακῆς διοικήσεως ἡ δέσις τοῦ *Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος* καί ἀνετέθησαν τά καθήκοντα αὐτοῦ εἰς τόν κατέχοντα ἀπό τοῦ 1821 τά θέματα τῆς περιοχῆς, Πρόεδρον τοῦ Σώματος Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτον[86]. Ἡ πρός αὐτόν παρασχεθεῖσα ἐξουσιοδότησις ὡς ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως ἦτο ἀόριστος καί γενική, ἀλλ' ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς δεδομένης νομοθεσίας. Λόγῳ τῆς ἀοριστίας τῆς ἐξουσιοδοτήσεως, ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος ἡρμήνευσεν αὐτήν εὐρύτατα λόγῳ χαρακτῆρος καί ἕνεκα τῆς νευραλγικῆς θέσεώς του εἰς τόν ἱστόν τῆς κεντρικῆς διοικήσεως καί τῆς σχέσεώς του μέ τήν περιοχήν, ἐθεώρησε δέ τήν ἐξουσιοδότησιν ταύτην ὡς ἐκτεινομένην καί εἰς τόν χῶρον τῆς δικαστικῆς ὀργανώσεως.

Ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος κατά τήν ἀντίληψιν αὐτήν καί «*Διά νά ἀκολουθῶσι μεθοδικῶς αἱ δικαστικαί ὑποθέσεις, ὥστε αἱ ἐνέργειαι τῶν δικαστηρίων τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος νά γίνωνται ὁπωσοῦν τακτικαί*», ἀφοῦ ἀνέλαβε τά καθήκοντά του προέβη, κατ' ἐφαρμογήν τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 13 τῆς 2ας Μαΐου 1822, περί θέσεως ἐν ἐφαρμογῇ *τοῦ Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων (Διάταξις τῶν Δικαστηρίων)*, εἰς τήν σύστασιν δικαστηρίων καί ἐθέσπισε διά τοπικοῦ Διατάγματος (21 Φεβρουαρίου 1824), ὑπό τόν τίτλον: *Ὁδηγίαι τῶν Δικαστηρίων* ἐκτενεῖς καί λίαν ἐνδιαφερούσας διατάξεις ὀργανωτικῆς καί δικονομικῆς φύσεως, ἐφαρμοστέας ὑπό τῶν συσταθέντων λήγοντος τοῦ Ἰανουαρίου 1824 τοπικῶν δικαστηρίων[87]. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ τοπικοῦ Διατάγματος δέν εἶναι τοῦ παρόντος, ἄλλωστε ἔχει ἤδη γίνει[88], τονίζεται ὅμως ὅτι ἐλήφθη τοῦτο ὑπ' ὄψιν κατά τήν σύνταξιν τοῦ δι' ἀναθεωρήσεως καί ἀντικαταστάσεως τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 13 τῆς 2ας Μαΐου 1822 νέου δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ 1825. Ἐκεῖνο πού ἤδη μνημονεύομεν εἶναι τό εἰς τάς *Γενικάς Διατάξεις τῶν Ὁδηγιῶν τῶν Δικαστηρίων* περιληφθέν ἄρθρον Γ΄, καθ' ὅ: «*Οἱ κριταί πρέπει νά κρίνωσι μέ δικαιοσύνην καί κατά τούς θεσπισθέντας Νόμους τῆς Διοικήσεως, οἵοι εἶναι οἱ Νόμοι τῶν ἀειμνήστων Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ὁ Ἐμπορικός Κώδηξ τῆς Γαλλίας*». Τό ἄρθρον τοῦτο ἐπιβεβαιώνει τήν ἔμμονον πολιτικήν θέσιν τῆς Πολιτείας πρός ἀναγωγήν εἰς τό Βυζαντινόν Δίκαιον («*τῶν ἀειμνήστων Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως*»), ὡς κατ' ἐξακολούθησιν ἰσχῦον «*Ἐθνικόν Δίκαιον*», εἰς τό νέον Ἑλληνικόν Κράτος, κατ' ἀναλογίαν πρός τά ἐφαρμοζόμενα

86. Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν*, σελ. 159 - 161.

87. Τό κείμενον βλ. ἐν Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 309 - 317.

88. *Αὐτόθι*, σελ. 121 - 127.

εἰς τόν εὐρύτατον χῶρον τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν στοιχείων προκύπτει ὅτι συνεκροτήθη τριμελές *Πρῶτον Δικαστήριον* (: πρωτοδικεῖον) εἰς τό Ἀνατολικόν (: Αἰτωλικόν), μόνον λειτουργῆσαν εἰς τήν περιφέρειαν τῆς Δυτ. Χέρσου Ἑλλάδος καί συνεστήθησαν καί συνεπληρώθησαν δέσεις *Εἰρηνοποιῶν κριτῶν* (: εἰρηνοδικῶν), τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάσεις ἐξεκαλοῦντο εἰς τό *Πρῶτον Δικαστήριον*. Ἄμεσος συνεργάτης τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, ὡς Γενικός Γραμματεύς τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἦτο ὁ ἐκ Μουδανιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Γεώργιος Πραΐδης, ὁ κατά τό 1835 Γραμματεύς τῆς Ἐπικρατείας ἐπί τῆς Δικαιοσύνης.

Κατά τό δέρος τοῦ 1824 καί ἐνῷ εἶχεν ἤδη ἐκδηλωθῆ ὁ Ἐμφύλιος Πόλεμος μεταξύ τῶν ἀντιμαχομένων πολιτικῶν ὁμάδων, ἦτο δέ ἀβέβαιον ἐάν θά ἐτηροῦντο αἱ διατάξεις τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος (Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου)* τοῦ 1823 ὡς πρός τόν χρόνον συγκλήσεως τῆς ἐπομένης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὁ Θ. Νέγρης, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο παρηγκωνισμένος ἀπό τόν πολιτικόν στῖβον[89], ἀνεζήτει τρόπον ἐπανόδου εἰς τά πράγματα. Διέμενεν εἰς τά Σάλωνα (Ἄμφισσα), τό Μεσολόγγιον καί πιθανῶς τάς Ἀθήνας, ἐνεργῶν ὡς «πολιτικός σύμβουλος» τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, καί ἀπεσκόπει εἰς τήν διαμόρφωσιν πολιτικῆς βάσεως ἀντιθέτου πρός τόν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, εἰς τόν ὁποῖον ἀπέδιδε τόν πολιτικόν παραμερισμόν του. Ἐπεδίωκε τήν ἐξασφάλισιν τῆς συμπράξεως καί τοῦ Λόρδου Βύρωνος, καθώς καί τήν πρός αὐτόν ἀποστολήν τμήματος τουλάχιστον τοῦ Ἀγγλικοῦ Δανείου. Πρός ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν του ἐπεχείρησε νά συγκαλέσῃ τοπικήν συνέλευσιν τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος εἰς τά Σάλωνα, νά παρασύρῃ δέ ἐκεῖ καί τόν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον ἐπί τῷ σκοπῷ δολοφονίας του, ὅπως ἀναφέρει ὁ συνήθως ἀξιόπιστος Νικόλαος Σπηλιάδης: «*Ὁ Νέγρης παρατηρῶν ὅτι ὁ ἀντίπαλός του* (: Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος) *κατώρθωσεν ὅ,τι ἤθελεν εἰς τήν Πελοπόννησον, καί κρατεῖ ἤδη ὑπό τήν χεῖρα του τήν Δυτ. Ἑλλάδα, τήν ὁποίαν διευθύνει πρός τόν σκοπόν τῆς ἀγγλικῆς φατρίας, ἀποφασίζει μέ τόν Ὀδυσσέα νά τόν φονεύσωσι, φρονῶν ὅτι οὕτω θά ἐλευθερώσῃ τό Ἔθνος ἀπό τούς ὄνυχας τῶν Ἄγγλων καί, τό κυριώτερον, ὅτι οὕτω θά κατορθώσῃ αὐτός εἰς τήν Ἑλλάδα ὅ,τι θελήσῃ*»[90]. Ὁ Θ. Νέγρης

89. Περί τοῦ Θ. Νέγρη βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν*, σελ. 228 καί Ἀναστ. Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπί τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. Ϛ΄ *Πολιτικοί Ἄνδρες*, σελ. 289 - 310.

90. Νικ. Σπηλιάδου, *Ἀπομνημονεύματα*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1852, σελ. 52 καί γενικώτερον σελ. 51 - 55. Εἰς τήν βιογραφίαν τοῦ Θ. Νέγρη ὁ Ἀναστ. Γούδας ἀμφισβητεῖ τήν πρόθεσιν τούτου νά δολοφονηθῇ ὁ Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος (*Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπί*

κατά τό διάστημα ἐκεῖνο ἦτο ὄχι μόνον πολιτικῶς ἀπομονωμένος, ἀλλά καί ἀπεριγράπτως ἀπογοητευμένος ἐκ τῆς ἀδυναμίας του νά ἐπιστρέψῃ εἰς τό πολιτικόν προσκήνιον, ἀνεζήτει δέ τήν ξένην, ἐν προκειμένῳ τήν βρεταννικήν, προστασίαν καί οἰκονομικάς ἐνισχύσεις. Ἐντός τῶν πλαισίων τῆς προσπαθείας τοῦ Νέγρη ἐνετάσσετο ἡ προσπάθεια προσεταιρισμοῦ, ἐν ὄψει ἐλέγχου τῆς παραλαβῆς τῆς ἀναμενομένης δόσεως τοῦ Ἀγγλικοῦ Δανείου, τοῦ εὑρισκομένου τότε εἰς τήν Ἀνατολικήν Στερεάν Ἑλλάδα Βρεταννοῦ φιλέλληνος καί πράκτορος τῆς Φιλελληνικῆς Ἑταιρείας τοῦ Λονδίνου συνταγματάρχου Leicester Stanhope, ὁ ὁποῖος ἐξετέλει ἀποστολήν ἐν Ἑλλάδι κατά τά ἔτη 1823 καί 1824.

Κατά μαρτυρίαν τοῦ Stanhope, ὁ Θ. Νέγρης εὑρίσκετο κατά Μάιον 1824 εἰς τά Σάλωνα καί κατεγίνετο μέ τήν σύνταξιν ἑνός «*κώδικος νόμων*», προφανῶς Ἀστικοῦ Κώδικος, ὡς πρότασιν αὐτοῦ πρός τήν συσταθησομένην ἁρμοδίαν ἐπιτροπήν πού προεβλέπετο ὑπό τοῦ ἄρθρου π΄ τοῦ *Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου*. Τόν Κώδικα αὐτόν φέρεται ὅτι ἐπεδίωκεν ὁ Νέγρης νά παρουσιάσῃ ὡς στηριζόμενον ἐπί τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ἐπειδή ἄλλως δέν θά ἦτο δυνατόν νά καταστῇ δεκτός ὑπό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Stanhope γράφει τά ἑξῆς ἐπί λέξει εἰς ἐπιστολήν του πρός τόν νομομαθῆ καί πολυάσχολον Ἱερεμίαν Bentham (1748 - 1832), κορυφαῖον μέλος τῆς Φιλελληνικῆς Ἑταιρείας τοῦ Λονδίνου, ἐνασχολούμενον τότε μέ τήν σύνταξιν Κώδικος Νόμων διά τό Ἑλληνικόν Κράτος[91]: «*He says* (: ὁ Νέγρης) *that in order to make it palatable to the people, he must make them believe that it is framed after the model of the Byzantine code*» (4 Μαΐου 1824 ν. ἡμ.)[92]. Προφανῶς ἐπρόκειτο περί

τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν, τόμ. Ϛ΄ *Πολιτικοί Ἄνδρες*, σελ. 307 - 310).

91. Περί τοῦ J. Bentham βλ. κυρίως ἐν *Dictionary of National Biography*, τόμ. Β΄, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1885 - 1886 (ἀνατ. 1937), σελ. 268 - 280, ἀλλά καί εἰς πλῆθος νεωτέρων μελετῶν (εἰς τό σχετικόν λῆμμα τῆς ἱστοσελίδος τῆς Βρεταννικῆς Βιβλιοθήκης). Βλ. καί τό ἔργον τοῦ J. Bentham, *Securities against misrule and other constitutional writings for Tripoli and Greece*, (ἔκδ. ὑπό Philip Scofield), Ἐν Ὀξφόρδῃ 1990, εἰς τήν σειράν: *The Collected Works of Jeremy Bentham*, καθώς καί τήν μονογραφίαν τοῦ Frederick Rosen, *Bentham, Byron and Greece: Constitutionalism, nationalism and early liberal political thought*, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1992.

92. Βλ. σχετικῶς Leicester Stanhope, *Greece in 1823 and 1824; being a series of letters and other documents on the Greek Revolution, written during a visit to that country*, Ἐν Λονδίνῳ 1824, σελ. 196-197. Βλ. ἐπίσης Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Τό ἑλληνικόν ἰδιωτικόν δίκαιον κατά τόν δέκατον ἔνναton (sic) αἰῶνα», *Πανελλήνιον Λεύκωμα τῆς Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος*, τόμ. Γ΄ (*Ἐπιστῆμαι*), Ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 230 καί Παν. Ἰ. Ζέπου, «Jeremy Bentham and the Greek Independence», *Proceedings of the British Academy*, London, Vol. LXII (1976), σελ. 293 - 307. Κατά τόν Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλον ἐπρόκειτο περί τῆς γνωστῆς τάσεως νομοθετῶν νά

Κώδικος καλύπτοντος τό σύνολον τοῦ πεδίου τῆς νομοθεσίας κατά τάς φιλοσοφικάς ἀντιλήψεις τοῦ Bentham καί τό γενικώτερον σύστημα πού εἶχεν ἐκεῖνος διατυπώσει. Προφανῶς ὁ Θ. Νέγρης, ὁ ὁποῖος δέν ἐγνώριζε τήν ἀγγλικήν, ἀλλ' ἦτο ἄριστος γνώστης τῆς γαλλικῆς, εἶχεν ὑπ' ὄψει του τήν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Bentham, *Traités de législation civile et pénale: Précédés de principes généraux de législation et d' une vue d' un corps complet de droit: Terminés par un essai sur l' influence des temps et des lieux relativement aux lois*, εἰς τρεῖς τόμους τῷ 1802 ἐν Παρισίοις ὑπό τοῦ Ἑλβετοῦ συνεργάτου τοῦ Bentham καί Φιλέλληνος Pierre Étienne Louis Dumont (1759 - 1829), ἔργου τό ὁποῖον ἐγνώρισε πολλάς καί ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις μεταξύ 1802 καί 1830. Βεβαίως καί ὡς πρός τοῦτο γεννῶνται ἐρωτηματικά, δοθέντος ὅτι, ὡς μαρτυρεῖται, ὁ Θ. Νέγρης εἶχεν ἀπολέσει τήν βιβλιοθήκην του κατά τήν εἰσβολήν τοῦ Δράμαλη Πασᾶ εἰς τήν Πελοπόννησον κατά τό θέρος τοῦ 1822, αὕτη δέ εἶχε τελικῶς περιέλθει ἐξ ἀγορᾶς εἰς χεῖρας τοῦ Φιλέλληνος πλοιάρχου Frank Abney Hastings ἀντί δύο ταλλήρων. Ἀλλά ὁ Θ. Νέγρης εὑρίσκετο εἰς τόσην ἔνδειαν ὥστε δέν διέθετε τά ἀπαραίτητα δύο τάλληρα πρός ἀνάκτησιν τῶν βιβλίων του[93]. Πάντως, ὁ Stanhope προσέθετεν ὅτι ἐάν ὁ κατά Bentham Κῶδιξ εἶχεν ὁλοκληρωθῆ, θά ἐγίνετο ἀσμένως δεκτός ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ ἀριθμός τῶν πεπαιδευμένων ἐγνώριζε καί ἐσέβετο τό ἔργον τοῦ Βρεταννοῦ διανοητοῦ. Φυσικά ἐπρόκειτο περί κολακειῶν ἔναντι ἑνός ἐκ τῶν βασικῶν παραγόντων τοῦ Φιλελληνικοῦ Κινήματος εἰς τήν Μεγ. Βρεταννίαν.

Ἡ πληροφορία ὅτι διά νά καταστῇ ἀποδεκτόν τό ἔργον τοῦ Θ. Νέγρη ὑπό τῶν Ἑλλήνων νομοθετῶν ἔδει τοῦτο νά ἐμφανισθῇ ὡς «*διατυπωμένον*

ἀποκρύπτουν τάς πραγματικάς πηγάς ἐκ τῶν ὁποίων ἤντλουν τήν νομοθεσίαν των, ὡς συνέβη ἀκόμη καί μέ τόν Ἰουστινιανόν: «Mais Negris en Grèce, comme auparavent Callimaque en Moldavie, ne fait rien d' autre, me semble – t – il, que d' appliquer "la technique des modifications des textes" considérés comme éternels et non susceptibles de corrections – technique qui fut largement employée en Orient tant pour des textes sacrés que pour des textes de lois» (Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Sur les sources du Code Callimaque», σελ. 20). Ἄλλαι ὅμως αἱ πραγματικότητες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί ἄλλαι αἱ σκοπιμότητες εἰς τήν περίοδον τῆς ἀνωμαλίας (1823-1824), ἐνῷ διεξήγετο σκληρός ἀγών κατά τῶν Τούρκων. Ἐνταῦθα ἐπρόκειτο, ἐάν πράγματι ἐγράφετο τοιοῦτος κῶδιξ ὑπό τοῦ Θ. Νέγρη, περί συμπιλήματος ἐξ ἀναμνήσεως ἀναγνωσμάτων, νομοθεσιῶν τῆς Μολδοβλαχίας καί ἄλλων στοιχείων, ἐνῷ ἡ ταύτισις τῆς πηγῆς τοῦ ἔργου πρός τόν Bentham ἀπεσκόπει καταφανῶς, ὡς ἐσημειώθη εἰς προσεταιρισμόν τοῦ Stanhope διά τήν ἐπίτευξιν ἐκτοπίσεως τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου ἀπό τήν ἐξουσίαν καί τόν ἔλεγχον τῆς ἀγγλοφίλου παρατάξεως ἐν Ἑλλάδι ὑπό τοῦ Θ. Νέγρη.

93. Ἀναστ. Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπί τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. Ϛ΄ *Πολιτικοί Ἄνδρες*, σελ. 305 - 306.

κατά τό πρότυπον τοῦ Βυζαντινοῦ Κώδικος» (*framed after the model of the Byzantine code*) μαρτυρεῖ τήν προσήλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τό καθιερωμένον ἀπό τήν χρῆσιν δεκαετιῶν Δίκαιον ὡς ἀπετυποῦτο εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* καί τήν ἐν χρόνῳ ἀπροθυμίαν νά γίνῃ δεκτός πρός ἐφαρμογήν οἱοσδήποτε κῶδιξ ἀστικοῦ δικαίου ἀφιστάμενος τῆς ἀσφαλείας τῆς παραδόσεως. Προσέτι, διά τινας ἐκ τῶν ταγῶν τοῦ Ἔθνους, ἐκρίνετο ἄκαιρον νά γίνῃ ἐπιλογή συγχρόνου ξένου προτύπου Δικαίου, εἰς χρόνον καθ' ὅν ἀνεζητοῦντο ἀκόμη πολιτικά καί διπλωματικά ἐρείσματα τοῦ Ἀγῶνος ἀπό ὅλας τάς Δυνάμεις.

Βεβαίως, ἡ τυχόν προσπάθεια εἰσαγωγῆς τῶν θεωριῶν τοῦ Bentham εἰς σχέδιον ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ κώδικος ὑπό τό πρόσχημα ὅτι ἐπρόκειτο περί «*διατυπώσεως*» κατά τό πρότυπον τοῦ «*Βυζαντινοῦ Κώδικος*» οὐδένα ἐκ τῶν προκρίτων καί πολιτικῶν προσώπων τῆς ἐποχῆς ἦτο δυνατόν νά παραπλανήσῃ, δοθέντος ὅτι ὅλοι ὡς διατελέσαντες τοπικοί ἄρχοντες κατά τήν πρό τοῦ 1821 περίοδον εἶχον ἀπονείμει δίκαιον βάσει τῆς *Ἐξαβίβλου*, τήν ὁποίαν ἐγνώριζον καλῶς. Μᾶλλον λοιπόν θά πρέπει νά θεωρηθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περί τεχνάσματος τοῦ Θ. Νέγρη πρός προσεταιρισμόν τοῦ Stanhope διά πολιτικούς καί ἄλλους λόγους.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει πάντως ὅτι ὁ πολιτικῶς ἐκτός τῶν πραγμάτων Θ. Νέγρης ἐνησχολεῖτο μέ συγγραφάς νομικοῦ περιεχομένου καί μέ μελέτας ἀναλόγους[94]. Ἴσως ὑπελόγιζεν ὅτι διά τῶν νομοθετικῶν σχεδιάσεων θά ἐπανήρχετο εἰς τήν ἐξουσίαν. Ἐν τούτοις, τά κείμενα πού ἀπέκειντο εἰς τό ἀρχεῖον τοῦ Νέγρη δέν διεσώθησαν καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Μετά τόν θάνατον αὐτοῦ καί τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου, ἀπό τήν ἐπιδημίαν τύφου πού ὡδήγησεν εἰς τόν θάνατον πολλά ἄτομα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ἱκανόν ἀριθμόν ἐπωνύμων προσώπων εἰς τό Ναύπλιον κατά τό 1824, πιθανῶς τό ἀρχεῖον διεσκορπίσθη ἤ παρεδόθη εἰς τήν μητέρα τῶν Νέγρηδων, πού εἶχε καταφύγει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τάς Κυκλάδας. Εἶναι ἄγνωστον πάντως τί ἀπέγιναν τά ἐν λόγῳ ἔγγραφα καί ἄν σῴζεται κάπου τό ὡς ἄνω πρῶτον σχέδιον ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ νόμου τοῦ 1824. Παράδοξος ἡ μοῖρα τοῦ πρώτου Πρωθυπουργοῦ καί Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς νεωτέρας

---

94. Κατά τό αὐτό διάστημα ὁ Θ. Νέγρης ἐδημοσίευσεν εἰς τήν *Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν*: «*Ἀνάπτυξιν τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου*», μέ εἰσαγωγήν τοῦ ἐκδότου δικαιολογοῦσαν τήν πρωτοβουλίαν «*ἐπειδή οἱ περισσότεροι ἀπό τούς Ὑπηκόους αὐτοῦ τοῦ νόμου καί σχεδόν ὅλος ὁ λαός τῆς Ἑλλάδος, ὀπού πρέπει νά κυβερνᾶται μέ αὐτόν, ἤ δέν τόν γνωρίζει τελείως ἤ δέν τόν ἐννοεῖ καθώς χρειάζεται*». Βλ. *Ἐφημερίς Ἀθηνῶν*, φ. 23 (19 Νοεμβρ. 1824), σελ. 3 - 4. Ἡ δημοσίευσις ἐξετάθη μέχρι τοῦ φ. 33 (24 Δεκεμβρ. 1824), σελ. 3 - 4, ἐνῷ εἰς τό ἑπόμενον φ. 34 τῆς 10 Ἰανουαρίου 1825 ἐδημοσιεύθη νεκρολογία τοῦ Θ. Νέγρη ὑπό τοῦ λογίου ἱερομονάχου Γρηγορίου Κωνσταντᾶ (σελ. 2 - 4).

Ἑλλάδος. Ἀκόμη καί ὁ τάφος του, εἰς τό ἔξω τοῦ τείχους τοῦ Ναυπλίου παλαιόν νεκροταφεῖον τῶν Ἁγίων Πάντων, κακοποιηθέν εἰς βαθμόν ἐντυπωσιακόν, ἔχει ἀφανισθῇ, ὅπως καί ἄλλων προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς.

5. Κατά τήν περίοδον τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν, 1826 – 1827.

Ἡ κατά τήν ληφθεῖσαν ὑπό τῆς Β΄ ἐν Ἄστρει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀπόφασις κατά τήν ὁποίαν ὡρίζετο ὅπως συγκληθῇ μεθ' ὁλόκληρον διετίαν ἀπό τοῦ Ἀπριλίου 1823 ἐκ νέου ἡ Ἔκτακτος Ἐθνική Ἀντιπροσωπία, κατέστη δυνατόν νά πραγματοποιηθῇ μεθ' ἕν ἔτος, κατά τήν 6ην Ἀπριλίου 1826. Ὁ βίος αὐτῆς ὑπῆρξε βραχύς καί αἱ ἀποφάσεις της δραματικαί. Ἡ πολεμική κατάστασις ἦτο ζοφώδης, ἡ ἐσωτερική ἀθλία. Τό Ἔθνος εὑρίσκετο εἰς ἐπιθανάτιον ρόγχον. Ἐν τούτοις, ἡ νέα Συνέλευσις ἐπελήφθη πληθώρας θεμάτων καί ἀπέβλεψε καί εἰς τόν νέον «*διοργανισμόν τοῦ Πολιτεύματος*», ἀπεφάσισε δέ ἡ πρός τοῦτο ἐνταλθεῖσα ἐπιτροπή «*νά ἔχῃ ὡς βάσιν τό ἀντιπροσωπικόν σύστημα καί θεμελιωμένη ἐπάνω εἰς αὐτήν νά ἐπιδιορθώσῃ τό παρόν τῆς Ἑλλάδος πολίτευμα*»[95]. Μετά δυό ἡμέρας κατελαμβάνετο τό Μεσολόγγιον καί ἡ Συνέλευσις διέκοψεν ἐσπευσμένως τάς ἐργασίας της ἀφοῦ ἀπεφάσισεν ὅπως ζητήσῃ τήν μεσολάβησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βρεταννοῦ Πρέσβεως Stratford Canning διά «*τήν διαπραγμάτευσιν τῆς εἰρήνης μεταξύ Ἑλλήνων καί Πόρτας καί νά διορισθῇ μιά δεκατριμελής Ἐπιτροπή διά νά ἐνεργήσῃ αὐτήν τήν διαπραγμάτευσιν καί συνεννοῆται περί τούτου μέ τόν Πρέσβυν*»[96].

Δι' ἐκδοθέντων ψηφισμάτων, ὡς φαίνεται δέ προητοιμασμένων πρίν ἤ συνέλθῃ ἡ Συνέλευσις, ἀνεβλήθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ σώματος ἕως τοῦ Σεπτεμβρίου 1826, συνεκροτήθη Ἐπιτροπή ἐκ δέκα τριῶν πληρεξουσίων ὑπό τό ὄνομα Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως, εἰς τήν ὁποίαν ἀνετέθη κατ' ἀρχήν ὅπως «*φροντίζῃ περί τῶν συντεινόντων εἰς τόν σκοπόν τοῦ Ἔθνους ἐξωτερικῶν βοηθημάτων*» καί ὅπως «*συγκαλέσῃ εἰς Ἐθνικήν Συνέλευσιν περί τά τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου τούς διορισθέντας εἰς Γ΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν πληρεξουσίους διά νά ἀναλάβουν τήν σειράν τῶν ἐργασιῶν των· ὅταν ὅμως αἱ περιστάσεις συγχωρήσωσι νά τούς συγκαλέσωσι καί πρότερον*»[97].

---

95. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Γ΄ τῆς 8ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Δ΄, σελ. 64· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 161.

96. Πρακτικά Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Ε΄ τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 69· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 163.

97. Ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Ε΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826,

Εἰς τήν αὐτήν *Ἐπιτροπήν τῆς Συνελεύσεως* ἀνετέθη δι' ἰδίου ψηφίσματος ὅπως διαπραγματευθῇ «*διά τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικοῦ Πρέσβεως κυρίου Κάνιγγ, τόν μεταξύ τοῦ Ἔθνους καί τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμόν μέ τόν πλέον ἐπωφελῆ τρόπον διά τό Ἑλληνικόν Ἔθνος καί ἀνταξίως τῶν μεγάλων του θυσιῶν*»[98].

Ἡ διαπραγμάτευσις αὕτη θά διεξήγετο βάσει *Ὁδηγιῶν* πρός τήν αὐτήν *Ἐπιτροπήν τῆς Συνελεύσεως*, αἵτινες μετά τοῦ ἐξουσιοδοτικοῦ ψηφίσματος παρέμειναν τότε μυστικαί. Διά τῶν ἐν λόγῳ *Ὁδηγιῶν* παρεσχέθη εἰς τήν *Ἐπιτροπήν* ταύτην ἡ ἄδεια καί ἡ ἐξουσιοδότησις ὅπως «*συγκατατεθῇ διά τήν ὑπεροχήν (suzerainété) τῆς Πόρτας, εἰς τό νά πληρώσῃ εἰς αὐτήν* (: ἡ ὑποτελής Ἑλληνική Πολιτεία) *ἤ ἅπαξ μιάν χρηματικήν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἤ ἕνα ἐτήσιον φόρον*», ἀπαιτήσῃ ἀνακωχήν ἐπί τῇ ἐνάρξει τῶν διαπραγματεύσεων, «*ζητήσῃ ἐπιμόνως ὥστε ἡ Μεγάλη Βρεταννία νά γίνῃ ἐγγυήτρια διά τήν συντήρησιν τῶν Συνθηκῶν ἐκ μέρους καί τῶν δυό διαμαχομένων Ἐθνῶν*» καί «*Εἰς ἀποτυχίαν [δέ] τῆς διά τοῦ Ἀγγλικοῦ Πρέσβεως διαπραγματεύσεως τοῦ συμβιβασμοῦ, νά ἐπικαλεσθῇ τήν βοήθειαν εἴτε γενικῶς ἀπό ὅλας τάς Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης εἴτε μερικῶς, καθώς ἡ περίστασις τήν ὑπαγορεύσῃ*»[99]. Ἡ πολιτική κραιπάλη εἶχεν ὁδηγήσει ἀπό τοῦ νικηφόρου Ἀγῶνος εἰς τήν ἐθνικήν μειοδοσίαν, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἀγωνιζομένου καί ἀγωνιῶντος λαοῦ. Ἀντί τοῦ πολιτικοῦ θανάτου προετιμᾶτο ὑπό τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους ἡ πολιτική ἐπιβίωσις ἐπί θυσίᾳ τῆς Ἐλευθερίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ δραματική ἁρμοδιότης τῆς *Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως* ἐξηντλεῖτο εἰς τά ὡς ἄνω θέματα, ὡς καί εἰς τόν ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἀπ' ἀρχῆς της Α΄ Περιόδου ἕως τοῦ Ἀπριλίου 1826. Πρόεδρος τῆς *Ἐπιτροπῆς* ὡρίσθη, κατά τραγικήν συγκυρίαν, ὁ Μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός.

Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 92-94. Πρβλ. Πρακτικά Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Ε΄ τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826 καί ΣΤ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 69, 74-75. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 176-177 καί 163-164, 166.

98. Ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. ΣΤ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 94-95. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Ε΄ τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826 καί ΣΤ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 68-69, 75. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 177, 163, 166.

99. *Ὁδηγίαι* τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως πρός τήν Ἐπιτροπήν τῆς Συνελεύσεως, Ψήφισμα Μυστικόν ὑπ' ἀριθμ. Ζ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 95-102. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΣΤ΄ τῆς 12ης Ἀπρλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 75. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 178-180, 167.

Δι' ἄλλου ψηφίσματος ἐνεπιστεύθη ἡ *«ὁλική κυβέρνησις τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων»* εἰς ἑνδεκαμελῆ ἐπιτροπήν ὑπό τό ὄνομα *Διοικητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος*, ὡρίσθη ὅτι ἡ λειτουργία τῆς καθεστώσης *Προσωρινῆς Διοικήσεως* (: Ἐκτελεστικόν καί Βουλευτικόν Σῶμα) καί τῶν λοιπῶν ἀρχῶν θά ἀνεστέλλετο ἀπό τῆς διακηρύξεως τῆς συστάσεως τῆς ὡς ἄνω ἐπιτροπῆς καί διηυκρινήθη ὅτι αὕτη *«δέλει ἀναγνωρισθῆ ἀπ'* (sic) *ὅλον τό Ἑλληνικόν Ἔθνος ὡς Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος καί αἱ διαταγαί αὐτῆς δέλουν ἐνεργεῖσθαι καθ' ὅλην τήν ἐπικράτειαν καί τά θεσπίσματά της δέλουν ἔχει ἰσχύν νόμου καθ' ὅλην τήν διάρκειάν της»*. Ἡ ἐξουσία τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* περιωρίσθη χρονικῶς *«ἕως νά συνέλθωσιν οἱ πληρεξούσιοι τῆς Γ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως εἰς τήν διωρισμένην ἐποχήν»*, κατά Σεπτέμβριον 1826, ὅτε καί θά ἐλογοδότει ἐνώπιον τῆς ἀνασυγκροτουμένης Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας[100].

Δι' ἰδιαιτέρων *Ὁδηγιῶν* προσδιωρίσθη τό ἔργον τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ἐπί τῷ σκοπῷ κυρίως νά διασαφηθῇ ὅτι ἐν αὐτῷ περιελαμβάνοντο συγκεκριμέναι ἁρμοδιότητες, περί τῶν ὁποίων ἄλλως θά ἠδύνατο ἴσως νά ὑπάρξῃ τότε διάφορος πολιτική καί νομική γνώμη. Καί ἐκ τοῦ καταστατικοῦ περί αὐτῆς ψηφίσματος καί ἐκ τῶν εἰδικωτέρων *Ὁδηγιῶν* συνάγεται ὅτι ἡ νομοθετική λειτουργία μετεβιβάσθη εἰς τήν *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος*, ἐνεργοῦσαν δι' ἀποφάσεων ἐχουσῶν ἰσχύν νόμου. Ἐτονίσθη ὅτι αὕτη *«Ἔχει τήν δύναμιν νά μεταχειρήζηται πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τό νά κρατῇ εἰς εὐπείδειαν ὅλους ἐν γένει τούς Ἕλληνας καί κατ' ἐξοχήν τό Στρατιωτικόν καί τό Ναυτικόν καί νά παιδεύῃ αὐστηρῶς τούς ὅσοι ἤδελον παραβῆ τάς διαταγάς της διά τοῦ Ἐγκληματικοῦ Κριτηρίου, τούς δέ πολεμικούς διά Πολεμικοῦ Κριτηρίου* (: στρατοδικείου)» καί γενικώτερον νά ἐπιβάλλῃ τήν δημοσίαν τάξιν καί τήν ἐσωτερικήν ἡσυχίαν[101]. Πρόεδρος τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ἐξελέγη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης.

Ἡ Ἐθνική Συνέλευσις φοβουμένη, λόγω τῶν περιστάσεων, στρατιωτικήν τινα πρωτοβουλίαν, ἔσπευσε καί ἐκήρυξε πολιτικήν δικτατορίαν, καί δή καί πρός διασφάλισιν τῆς ἀποφασισθείσης ἐθνικῆς μειοδοσίας, καί πα-

---

100. Ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Η΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Δ΄, σελ. 103-104. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Ε΄ τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826 καί ΣΤ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 68, 75. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 180-181, 163, 167.

101. *Ὁδηγίαι* τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως πρός τήν Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος, Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Θ΄ τῆς 13ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 105-111. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Ζ΄ τῆς 13ης Ἀπριλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 77. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 181-184, 168.

ρέσχε διά τούς τύπους κοινοβουλευτικόν μανδύαν. Πρός ὑποβοήθησιν τῆς καταστολῆς πάσης ἀπειθείας συνέστησεν ἡ Ἐθνική Συνέλευσις προσωρινόν *Ἐγκληματικόν Δικαστήριον*, τό ὁποῖον ἤδελε «*Κρίνει ὅλα τά ἐγκλήματα κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν, τό ἐπικυρωθέν διά τοῦ ΜΓ΄ Ψηφίσματος τῆς ἐν Ἄστρει Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί κατά τούς Βυζαντινούς Νόμους*» καί ἀποφασίζει ἀνεκκλήτως[102]. Ἡ *Διοικητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος* εἶχε λάβει τήν «*πληρεξουσιότητα νά μεταχειρισθῇ ὅλα τά συντελεστικά μέσα πρός συντήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας καί ἀντίκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ*». Ἰδιότυπος στρατιωτικός νόμος ἐπεβλήθη. Ἡ κατ' ἐπίνευσιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως δικτατορία ἤρχισεν ἀπό τῆς 18ης Ἀπριλίου 1826. Τέσσαρας ἡμέρας προηγουμένως ὁ διαμαρτυρηθείς διά τά ἀποφασισθέντα Δημήτριος Ὑψηλάντης ἀπεκλείσθη «*ἀπό κάθε πολιτικόν δικαίωμα καί στρατιωτικόν ὑπούργημα*»[103] καί τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος «*παρακατετέθη*» ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν εἰς χεῖρας τοῦ Βρεταννοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως. Τό Ἔθνος ἐψυχορράγει καί ἐπροδίδετο.

Κατά τό ἔκτοτε μέχρι τῆς ψηφίσεως κατά τόν Μάιον τοῦ 1827 νέου *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* καί τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου ὡς Κυβερνήτου ὑπό τῆς ἐπανασυνελθούσης Συνελεύσεως ἐν Τροιζῆνι χρονικόν διάστημα, πολλά καί γνωστά ὡς ἐπί τό πολύ διεδραματίσθησαν εἰς τόν πολεμικόν, τόν διπλωματικόν καί τόν πολιτικόν τομέα. Περιοριζόμενοι εἰς τό εἰδικόν θέμα τῆς παρούσης ἐργασίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ὑπό τόν Μητροπολίτην Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανόν *Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως* ὑπερέβη ἐπανειλημμένως τό ἀνατεθέν εἰς αὐτήν πλαίσιον ἁρμοδιοτήτων καί ὑπεισῆλθεν εἰς τήν διαχείρισιν τῆς «*ὁλικῆς κυβερνήσεως τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων*». Οἱ συγκροτοῦντες αὐτήν ὄχι μόνον ἀπεδέχθησαν καί προώδησαν τήν θλιβεράν ἀποστολήν των, ἀλλά πονήρως ἐπεδίωξαν καί τήν ἄσκησιν νομοθετικοῦ ἔργου. Οὕτω, μολονότι τό *Ἐγκληματικόν Δικαστήριον* εἶχε συσταθῆ ὑπό τῆς Γ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως κατά τήν 16ην Ἀπριλίου 1826, «*ἐπανασυνεστήθη*» ὑπό τῆς ὡς ἄνω *Ἐπιτροπῆς* μετά ἑξαήμερον, ἐπί τεθέντος δέ ἐν συνεδριάσει αὐτῆς ἐρωτήματος περί τοῦ ἐφαρμοστέου ὑπό τοῦ δικαστηρίου τούτου Δικαίου, «*ἐνεκρίθη τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν, περί ὅσων*

102. Ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. ΙΕ΄ τῆς 16ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Δ΄, σελ. 117-118. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Ζ΄ τῆς 13ης Ἀπριλίου 1826 καί Ι΄ τῆς 16ης Ἀπριλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 77, 83. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 187-188, 168.

103. Ψήφισμα τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Γ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 90-91. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Γ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΣΓ΄ τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, *Αὐτόθι*, σελ. 72-74. Βλ. ἀντιστοίχως *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 175, 165-166.

δέ δέν διαλαμβάνει αὐτό, εἰς ταῦτα νά ἰσχύουν οἱ Βυζαντινοί Νόμοι»[104].

Κατά τήν 28ην Αὐγούστου 1826, ἐλαχίστας ἡμέρας πρό τοῦ χρόνου καθ' ὅν προεβλέπετο ἡ νέα σύνοδος τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας, ἡ *Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως* ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Πανούτσου Νοταρᾶ, διαδεχθέντος ἀπό τῆς 1ης Ἰουνίου 1826 τόν ἀποδανόντα Μητροπολίτην Γερμανόν, προέβη παρά πᾶσαν ἁρμοδιότητα εἰς τήν λῆψιν σπουδαίων ἀποφάσεων ἀναφερομένων εἰς τήν ἐσωτερικήν νομοθεσίαν. Ἀπεφάσισε τήν συγκρότησιν καί συνεκρότησεν Ἐπιτροπήν ἐκ τῶν Χριστοδούλου Ἰωάννου Κλονάρη (1788-1849), Γενικοῦ Γραμματέως τῆς *Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως*, Γρηγορίου Σούτζου, Ἐδουάρδου Μάσσων, Σπυρίδωνος Σκούφου καί Ἀλεξίου Λουκοπούλου, «*διά νά ἐπεξεργασθῇ τόν Ἐγκληματικόν Νόμον*». Ἡ ἀπόφασις αὕτη δύναται νά ἐξηγηθῇ μόνον ἐκ τῆς ἐπιτακτικῆς πολιτικῆς ἀνάγκης ὅπως συμπληρωθῇ ὁ πρόχειρος καί προσωρινός Ποινικός Νόμος, δηλ. τό *Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν*, ἵνα ἀνταποκριθῇ ὡς σύστημα διατάξεων εἰς τάς τότε ἐκτάκτους περιστάσεις. Τοῦτο ὅμως δέν ἦτο πολιτικῶς σκόπιμον νά διαλαληθῇ, διό καί ἡ συγκρότησις τῆς συντακτικῆς ποινικοῦ κώδικος ἐπιτροπῆς ἐδικαιολογήθη ὡς ἑξῆς: «*Ἐπειδή οἱ καλοί νόμοι εἶναι ἀληθινή βάσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐταξίας πάσης κοινωνίας καί τῆς μερικῆς εὐτυχίας τῶν πολιτῶν· ἐπειδή ἡ τῶν δικαστηρίων καλή Διάταξις* (: Δικαστικός Ὀργανισμός) *εἶναι πρώτη ἀρχή καί θεμέλιον τῆς ἀκριβείας τοῦ ἀπονέμειν εἰς ἕκαστον τό δίκαιον*»[105].

Εἰς τήν πενταμελῆ ἐπί τοῦ θέματος συντακτικήν Ἐπιτροπήν ἀνετέθη: «*1. Νά ἐπιθεωρήσῃ τόν περί Διατάξεως τῶν Δικαστηρίων νόμον, τόν κατά τήν Γ΄ Περίοδον τήν 21ην Ὀκτωβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ ἐκδοθέντα, καί νά σχεδιάσῃ ὅσας προσθήκας, ἀφαιρέσεις ἤ διορθώσεις κρίνει ἀναγκαίας. 2. Νά ἐπεξεργασθῇ κατά τόν αὐτόν τρόπον τούς ἤδη ἐκδοθέντας ἐγκληματικούς νόμους εἰς ὄνομα Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν. 3. Νά συντάξῃ πρόχειρον συλλογήν τῶν ἀναγκαιοτέρων εἰς τήν ἐγκληματικήν διαδικασίαν νόμων*»[106].

Συγχρόνως, καί τοῦτο εἶναι ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρον, «*Ἐπροβλήθη νά συστηθῇ καί ἄλλη Ἐπιτροπή διά νά συντάξῃ ἐκλογήν Πολιτικῶν* (: ἀστικῶν) *Νόμων. Ἐνεκρίθη ἡ πρότασις καί διωρίσθησαν οἱ κύριοι Ν.*<ικόλαος>

---

104. Πρακτικά τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 4 τῆς 22ας Ἀπριλίου 1826. Μουσεῖον Μπενάκη, Ἱστορικόν Ἀρχεῖον, *Ἀρχεῖον Πετρακάκου*, «Πρακτικά τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως τῇ 18: Ἀπριλίου 1826 <- 22 Φεβρουαρίου 1827>, Ἐν Ναυπλίῳ».

105. Ἀπόφασις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. 163 τῆς 28ης Αὐγούστου 1826, Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ἐφεξῆς Γ.Α.Κ.), *Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη*, Φ. 22.

106. *Αὐτόθι*.

Σπηλιάδης, Ν.<ικόλαος> *Σκοῦφος, Ἰω.*<άννης> *Θεοτόκης, Γεώργιος Γλαράκης καί Χρ.*<ιστόδουλος> *Αἰνιάν*»[107]. Εἰς τήν αὐθημερόν (28 Αὐγούστου 1826) ἐκδοθεῖσαν πρᾶξιν τῆς *Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως* ἡ ληφθεῖσα ἀπόφασις διετυπώθη ἐκτενέστερον. Ἡ σύστασις Ἐπιτροπῆς πρός κατάρτισιν ἀστικοῦ κώδικος, τῆς πρώτης ἀπό συντάξεως τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους τήν ὁποίαν ἡμεῖς γνωρίζομεν, φέρεται ὅτι προεκλήθη: «*Ἐπειδή οἱ καλοί νόμοι εἶναι πρώτη καί κυριωτάτη βάσις τῆς κοινωνίας· ἐπειδή χωρίς αὐτούς οὔτε εὐταξία πολιτική οὔτε εὐτυχία μερική τῶν πολιτῶν ἠμπορεῖ νά ὑπάρξῃ*». Εἰς τήν συντακτικήν Ἐπιτροπήν ἀνετέθη «*νά συντάξῃ πρόχειρον συλλογήν τῶν ἀναγκαιοτέρων πολιτικῶν νόμων*» καί νά ὑποβάλῃ τό ἔργον της «εἰς τήν ἐπίκρισιν» τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως[108].

Τό ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς πρός σύνταξιν ἐκλογῆς τῶν ἀναγκαιοτέρων Πολιτικῶν Νόμων εἶναι ἄγνωστον ἡμῖν, οὔτε ἔχει μέχρι στιγμῆς ἐντοπισθῆ ἴχνος αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀρχειακῆς ἐρεύνης. Ὁπωσδήποτε εἰς τήν ἐν Τροιζῆνι ἐπανασυνελθοῦσαν Γ΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν δέν ὑπεβλήθη σχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπό τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς. Ἴσως ἡ συγκρότησις αὐτῆς ἐπεβλήθη πρός δικαιολόγησιν τῆς ἀντιστοίχου Ἐπιτροπῆς πρός ἀναθεώρησιν τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1825 καί συμπλήρωσιν τοῦ προχείρου Ποινικοῦ Κώδικος, καί αὐτῆς πρός ἐξυπηρέτησιν πολιτικῶν λόγων συσταθείσης, ἴσως αἱ περιστάσεις δέν ἐπέτρεψαν τήν παραγγελθεῖσαν σύνταξιν ἤ τήν ὁλοκλήρωσιν αὐτῆς. Θά ἦτο παράδοξον νά δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ ἐπικρατούσῃ τότε πολιτικῇ συγχύσει καί πολεμικῇ κρίσει, ἐνῶ ἡ ἑλληνική πολιτειακή ἐξουσία εἶχε κατά χῶρον σοβαρῶς περιορισθῆ ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ, ἐπελέγη ἡ στιγμή διά νά συνταχθῇ ἔστω «*πρόχειρος συλλογή τῶν ἀναγκαιοτέρων Πολιτικῶν Νόμων*»[109]. Ταῦτα δέ, ἐνῷ διετίθετο ἡ *Ἑξάβιβλος* τοῦ Ἀρμενοπούλου ὡς κατ' ἐξακολούθησιν συμβουλευτικόν βοήθημα καί ἦτο ἀπολύτως δυνατή ἡ κατάρτισις, ψήφισις καί ἔκδοσις *εἰδικῶν* ἀστικῶν νόμων.

Δέν ἀποκλείομεν, βεβαίως, τήν περίπτωσιν τῆς προωδήσεως τῆς ἰδέας πρός σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπό τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς

---

107. Πρακτικά τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 44 τῆς 28ης Αὐγούστου 1826, Μ. Μπενάκη, Ἱστορικόν Ἀρχεῖον, *Ἀρχεῖον Πετρακάκου*, *Ἔνθ' ἀνωτ.*

108. Ἀπόφασις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. 164 τῆς 28ης Αὐγούστου 1826, Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Φ. 22.

109. Εἶναι, νομίζομεν, χαρακτηριστικόν τό γεγονός ὅτι ὁ πρῶτος διορισθείς μεταξύ τῶν μελῶν τῆς ὡς ἄνω Ἐπιτροπῆς πρός σύνταξιν ἐκλογῆς τῶν ἀναγκαιοτέρων Πολιτικῶν Νόμων, Νικόλαος Σπηλιάδης οὐδέν σχετικόν κατέγραψεν εἰς τά κατά τά λοιπά λεπτομερέστατα *Ἀπομνημονεύματά* του, τά ὁποῖα διακρίνονται καί διά τήν ἀκρίβειαν τῶν διοικητικῶν πληροφοριῶν πού παρέχουν.

Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Χριστοδούλου Κλονάρη, προσφάτως τότε ἐλθόντος εἰς τήν Ἑλλάδα ἐκ Παρισίων καί πιθανῶς θελήσαντος ἀπό τῆς δέσεως τήν ὁποίαν κατεῖχε νά προωθήσῃ εἰς πρᾶξιν τήν ἐπιταγήν δύο κατά σειράν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων. Τοῦτο σημειοῦμεν ἐν γνώσει τῶν νομοθετικῶν φιλοδοξιῶν τοῦ Χρ. Κλονάρη, ὡς αὗται ἐξεδηλώθησαν βραδύτερον. Διστάζομεν ὅμως νά ἀκολουθήσωμεν τήν τοιαύτην ἐκδοχήν, διότι ἐν καταφατικῇ περιπτώσει ἀδικαιολόγητος θά ἦτο ἡ σύνταξις «προχείρου» συλλογῆς καί μάλιστα τῆς «ἀναγκαιοτέρας» ἀστικῆς νομοθεσίας, ἐνῷ ἡ ἐπιταγή τῶν δύο Ἐθνικῶν Συνελεύσεων ἀνεφέρετο εἰς πλήρη καί «ὡλοκληρωμένον» Ἀστικόν Κώδικα, ἐνῷ βεβαίως ἦτο γνωστός εἰς τόν Χρ. Κλονάρην ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ (*Code Civil des Français*), χρήσιμος ὡς νομοθετικόν πρότυπον.

Ἔχει ἤδη ἐξετασθῆ ἐν τῷ παρόντι τό ἐρώτημα ἐάν ἀνεζητήθη ποτέ πρότυπον συντάξεως κωδίκων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐκ τῶν ἐν Μολδαυΐᾳ καί Βλαχίᾳ θεσπισθέντων κωδίκων καί ἔχουν διατυπωθῆ αἱ καθ' ἡμᾶς αἰτίαι τῆς ἀρνητικῆς, πολιτικῶς καί ἰδεολογικῶς, στάσεως ἔναντι τῶν Κωδίκων τῶν Ἡγεμονιῶν. Ἐν τῇ πράξει εἶναι βέβαιον ὅτι ποτέ δέν ἀνεζητήθησαν οἱ ἐν λόγῳ κώδικες ὑπό φορέως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὥστε νά χρησιμοποιηθοῦν κατά τήν κωδικοποιητικήν διαδικασίαν μετά τό 1822. Ἀλλά καί γενικώτερον τά κείμενα τῶν Κωδίκων τῶν Ἡγεμονιῶν δέν φαίνεται ὅτι ἀπησχόλησαν τούς Νεοέλληνας νομοθέτας. Ἐπί τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος μοναδική μνεία εἰς τήν ἐν λόγῳ νομοθεσίαν ἀνευρίσκεται εἰς ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργείου Θρησκείας πρός τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα ὑπ' ἀριθμ. 4207 τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1826, κατά τήν διάρκειαν τῆς Γ΄ Περιόδου ἀναφερόμενον εἰς τό ζήτημα λύσεως τῆς μνηστείας μεταξύ τῆς θυγατρός τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνη καί τινος Κυπριανοῦ Βικεντίου, ἀλλά καί περί ἀποδόσεως τῶν δώρων πρός τήν μνηστήν. Εἰς τήν γνωμοδότησιν τοῦ Ὑπουργοῦ Θρησκείας Ἐπισκόπου Δαμαλῶν Ἰωνᾶ, γίνεται ἀναφορά καί εἰς «*τόν ἐν Μολδαυΐᾳ Κώδικα τῶν Βασιλικῶν*» ἐπικουρικῶς, πρός ἐνίσχυσιν τοῦ σκεπτικοῦ τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπί τοῦ θέματος. Δηλαδή πρόκειται περί χρήσεως ἑρμηνευτικῆς «βιβλιογραφίας» εἰς τήν γνωμοδότησιν καί ὄχι περί ἐπικλήσεως κανόνος δικαίου.

Ὁ Μολδαυϊκός Κῶδιξ, γνωστός ὡς *Κῶδιξ Καλλιμάχη*, χαρακτηρίζεται ἐν προκειμένῳ ὡς «Κῶδιξ τῶν *Βασιλικῶν*» ἐπειδή τοιουτοτρόπως ἀνεφέρετο εἰς τό προοίμιόν του: «*Ἔγνωμεν πολιτικόν ἐν πρώτοις συντάξασθαι Κώδικα, ὡς ἀναγκαιότερον τῶν λοιπῶν τῆς νομοθεσίας μερῶν ὄντα. Καί δή ἐνεχειρήσαμεν τῷ ἔργῳ καί ἐς πέρας ἠγάγομεν αὐτό, Θεοῦ δήπου συναντιλαμβανομένου τοῦ πάντων τῶν ἀγαθῶν αἰτίου, βάσιν ἔχοντες εἰς τοῦτο τά Βασιλικά, ἅπερ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μετεκομίσθησαν ἐνταῦθα ὑπό τοῦ ἀοιδίμου, ὡς ἔφημεν, Ἀλεξάνδρου τοῦ πρώτου, τοῦ ἐπο-*

νομασθέντος Ἀγαθοῦ». Εἰς τήν συνέχειαν τοῦ προοιμίου τοῦ *Κώδικος Καλλιμάχη* ἐπεξηγεῖται βεβαίως ὅτι δέν ἐγένετο μόνον χρῆσις τῶν *Βασιλικῶν* καί τῶν *Νεαρῶν* τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων ἀλλά καί εὐρωπαϊκῶν κωδίκων, χωρίς νά προσδιορίζεται ποίων ἀκριβῶς. Ἡ μεταγενεστέρα ἐπιστημονική ἔρευνα ἀπέδειξεν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ὅτι πρότυπον τοῦ Κώδικος ἦτο ὁ ἀντίστοιχος τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἀλλά αὐτό ἦτο ἀπολύτως ἄγνωστον εἰς τούς ἀνθρώπους τοῦ 1826 ἐν Ἑλλάδι. Συνεπῶς καλῇ τῇ πίστει ὁ Δαμαλᾶς Ἰωνᾶς προσδιορίζει τόν *Κώδικα Καλλιμάχη* ὡς «*τόν ἐν Μολδαυΐᾳ Κώδικα τῶν Βασιλικῶν*»[110].

6. Ἡ ἀπονομή τοῦ Δικαίου κατά τήν περίοδον 1822-1827.

Ι. Καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς περιόδου τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος (1822-1827), ὡς ἐδείχθη ἀνωτέρω, κατεβλήθησαν σοβαραί προσπάθειαι πρός ἐφαρμογήν τῶν ψηφισθέντων *Ὀργανισμῶν τῶν Δικαστηρίων*, δικαστήρια ὅμως ἐλειτούργησαν μόνον ἐπί βραχύ καί κατά τόπους. Αἱ ἀστικαί διαφοραί ἐπελύοντο πρωτίστως διά τῆς διαιτητικῆς διαδικασίας (τῶν *αἱρετοκρισιῶν*)[111], διαδικασίας οἰκείας ἄλλωστε εἰς τόν πληθυσμόν ἐκ τῆς προγενεστέρας περιόδου τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς. Οἱ ἔχοντες ἀστικάς διαφοράς ἀπηυθύνοντο πρός ἐπίλυσιν αὐτῶν πρός τάς κατά τόπους διοικητικάς ἀρχάς διά προσφυγῶν, πολλάκις δέ κατέφευγον εἰς τά (Μινιστέρια) Ὑπουργεῖα τοῦ Δικαίου καί τῆς Θρησκείας ἤ καί εἰς τήν *Ἀνωτάτην Διοίκησιν*, δηλαδή εἰς τό Βουλευτικόν καί τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα.

Περί τῶν προβλεφθέντων διά τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1822 (*Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου*) δικαστικῶν ὀργάνων ἐγένετο ἤδη λόγος, ὡς καί περί τοῦ ἐφαρμοστέου Δικαίου.

Ἡ ἀδυναμία συγκροτήσεως τακτικῶν δικαστηρίων ὡδήγησε τούς ἀνωτάτους κρατικούς φορεῖς νά διορίζουν ἐπί τούτῳ ἐκτάκτους δικα-

---

110. Βλ. περί τοῦ Κώδικος Καλλιμάχη, πέρα τῶν ἤδη μνημονευθέντων ἀνωτέρω, ἰδίως τήν κριτικήν ἔκδοσιν ὑπό τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, *Codul Calimach* (εἰς τήν σειράν: *Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Rominesc Scris*, editura Academiei Republicii Populare Romine, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1958 (τό παρατιθέμενον ἀπόσπασμα βλ. σελ. 50). Γενικώτερον περί τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς παραδόσεως εἰς τάς Ἡγεμονίας βλ. Andrei Pipidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI – XVIII*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1983 (ἐπίσης ἔκδοσις τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν). Πρβλ. καί Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1831 – 1848*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1972.

111. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 116 - 118.

στικάς ἐπιτροπάς «*τόπον ἐπεχούσας κριτηρίου*» πρός ἐπίλυσιν συγκεκριμένης ὑποθέσεως[112] ἤ ἀνελάμβανεν αὐτό τό Μινιστέριον τοῦ Δικαίου τήν διαιτητικήν ἐκδίκασιν. Αἱ τοιαῦται ἐπιτροπαί «*τόπον ἐπέχουσαι κριτηρίου*» ἀπετέλουν προσωρινά καί ad hoc ὄργανα, δοθέντος ὅτι ἐκρίνετο σκόπιμος ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ὑπ' ὄψιν ὑποθέσεων ἀμέσως καί μετ' «ἀσφαλείας δικαίου», κυρίως διά λόγους πολιτικούς ἤ τηρήσεως τῆς δημοσίας τάξεως. Εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι τό μέτρον τῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν προωδήθη λόγῳ τῆς ἀναθέσεως τοῦ νεοϊδρυθέντος τότε Μινιστερίου τοῦ Δικαίου εἰς τόν Ἐπίσκοπον Ἀνδρούσης Ἰωσήφ (1770-1844)[113], ἐθισμένον καί ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἰδιότητός του εἰς τήν ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν διά διαιτητικῆς διαδικασίας. Ἀνιχνεύεται συγκρότησις τοιούτων «δικαιοδοτικῶν ὀργάνων» ἀπό τοῦ Ἀπριλίου 1822[114] ἐν Κορίνθῳ. Πρόκειται περί μέτρου πού καταδεικνύει τό ἐνδιαφέρον τῆς Ἀνωτάτης Διοικήσεως ἐξ ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῆς (Ἰανουάριος 1822) πρός ἀντιμετώπισιν ἐπιλύσεως τῶν ἰδιωτικῶν διαφορῶν διά κρατικῶν ὀργάνων, βεβαιούντων τήν αἴσθησιν κράτους δικαίου εἰς τήν νεοπαγῆ Ἑλληνικήν Πολιτείαν.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τό πρός τήν Πελοποννησιακήν Γερουσίαν ἔγγραφον τοῦ Μινιστερίου τοῦ Δικαίου περί στοιχειώδους ἔστω δικαστικῆς ὀργανώσεως. Τό ἔγγραφον τοῦτο ἔχει ὡς ἀκολούθως:

---

112. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 109 - 114.

113. Περί τῆς ἱδρύσεως τῶν πρώτων ἐν Ἑλλάδι ὑπουργείων ἐν οἷς καί τοῦ Μινιστερίου τοῦ Δικαίου βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν*, σελ. 99 - 101. Πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ, «Ὁ πρῶτος "Ὀργανισμός" τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καί τά ἀρχικά στάδια τοῦ ὑπουργικοῦ δεσμοῦ παρ' ἡμῖν (1822 - 1832)», περ. *Ἐπιθεώρησις τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως*, περ. Δ΄, ἔτος 4, τεῦχ. ΙΒ΄ (1972), σελ. 1231 - 1257 καί εἰς ἀνάτυπον καί Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἀποστολή καί ἁρμοδιότητες τῶν ὑπουργείων κατά τήν συγκρότησιν τοῦ Κράτους (Φεβρουάριος 1822)», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 12 (2001 - 2003), σελ. 223 - 242, ἰδίᾳ σελ. 227 - 228, ἔνθα προσδιορίζονται τά καθήκοντα τοῦ Μινίστρου τοῦ Δικαίου. Περί τοῦ Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης Ἰωσήφ βλ. Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτου, *Ἰωσήφ ὁ Ἀνδρούσης, ὅμηρος δεσμοφόρος ἐν Τριπολιτζᾷ, Μινίστρος τῆς Θρησκείας καί τοῦ Δικαίου κατά τόν Ἀγῶνα, 1770 - 1844*, Ἐν Ἀθήναις 1906. Πρβλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 36 - 37.

114. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 226, ἔγγρ. 20· σελ. 227, ἔγγρ. 24 καί σελ. 233, ἔγγρ. 43. Ἡ πρώτη «*ἔκτακτος* <: δικαστική> *ἐπιτροπή*» ἐλειτούργησε (30 Ἀπριλίου 1822) εἰς τήν Κόρινθον, πρώτην πρωτεύουσαν τοῦ ἐνιαίου Ἑλληνικοῦ Κράτους, καί ἡ δευτέρα (21 Ἰουνίου 1822) εἰς τό Ἄργος, ἐν συνεχείᾳ ἔδραν τῆς Διοικήσεως. Περί τῶν διαδοχικῶν ἑδρῶν τῆς Διοικήσεως κατά τήν περίοδον 1822 - 1834 βλ. Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Τό Ναύπλιον ἕδρα τῆς Διοικήσεως (Κυβερνήσεως), 1823 – 1834», περ. *Ναυπλιακά Ἀνάλεκτα*, τόμ. ΙΙΙ (1998), σελ. 112 - 125.

88.

Πρός τήν Ἔνδοξον καί Σεβαστήν Γερουσίαν τῆς Πελοποννήσου

Ὡς ἐμπιστευθείς τό Μινιστέριον τοῦ Δικαίου ὀφείλω νά ἐνεργήσω καθ' ὅλην τήν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος τήν Διάταξιν τῶν Δικαστηρίων καί τόν προεκδοθέντα Νόμον περί αὐτῶν· περικλείω οὖν ἀντίγραφον ὑπό ἀριθ. 13 τοῦ Νομικοῦ Κώδ., β΄ Μαΐου, καθώς καί ἀντίγραφον Διατάξεως τῶν Δικαστηρίων ἀπό γ΄ Μαΐου, ὅπου θέλει παρατηρήσει ἡ σεβαστή σας ὁμήγυρις τό σκοπούμενον τῆς Διοικήσεως, καταγινομένης νά εἰσάξῃ τήν εὐταξίαν τῶν Κριτηρίων, καί δι' αὐτῆς νά οἰκοδομήσῃ τόν θεσπέσιον Ναόν τῆς Δικαιοσύνης εἰς τάς καρδίας τοῦ Λαοῦ τῆς Ἑλλάδος. Εἶμαι βέβαιος ὅτι καθώς οἱ ἀπεσταλμένοι Ἁρμοσταί εἰς τάς Νήσους, οὕτω καί ἡ Πελοπόννησος θέλει φιλοτιμηθῆ νά διατάξῃ τά Δικαστήρια εἰς τάς Ἐπαρχίας της παρόμοια ἵν' ὦμεν καθ' ὅλα ἕν σῶμα, διοικούμενοι ἀπό Νόμους ὁμοίους, μήποτε φανῶμεν καταγέλαστοι, ἄλλα ἐκδίδοντες καί νομοθετοῦντες πρός ἄλλους καί ἕτερα πράττοντες ἐν Πελοποννήσῳ ἡμεῖς· συμπερικλείεται ἔτι καί ἀντίγραφον ἀπό 30 Ἀπριλ. Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπαρχιῶν καί Κυκλάδων Νήσων πρός ἰδέαν σας καί πλειοτέραν σαφήνειαν τῆς εὐταξίας τῶν διορισθησομένων Κριτηρίων.

Τήν ς΄ Μαΐου, αωκβ΄ ἐν Κορίνθῳ

Ὁ Μινίστρος τοῦ Δικαίου
Ἀνδρούσης Ἰωσήφ *Δι' ἔλλ.<ειψιν> Γ.<ενικοῦ> Γραμματέως*
Χρ. Μάλης[115]

Ἡ συσταθεῖσα κατ' Ἀπρίλιον 1822 δικαστική ἐπιτροπή ἀπέβλεπεν εἰς τήν ἐπίλυσιν κληρονομικῆς διαφορᾶς, ἐνῶ ἡ ἑπομένη δικαστική ἐπιτροπή συσταθεῖσα κατά Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰς ἐπίλυσιν διαφορᾶς ἐξ οἰκονομικῆς σχέσεως ἰδιώτου καί τῆς μοναστικῆς κοινότητος τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου.

Ἐν ὄψει τῆς γενικωτέρας ἀδυναμίας ἀμέσου συγκροτήσεως τακτικῶν δικαστηρίων, ἡ κατ' οἰκονομίαν σύστασις δικαστικῶν ἐπιτροπῶν κατέστη σύν τῷ χρόνῳ συχνοτέρα, ἰδίως ἀπό τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Θεοτόκη (1778-1865) ὡς Ὑπουργοῦ τοῦ Δικαίου (Αὔγουστος 1824)[116].

---

115. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 226, ἔγγρ. 21. Ἀναφέρεται εἰς τήν λειτουργίαν τοπικῶν δικαστηρίων συγκροτουμένων ὑπό τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, διατηρηθείσης μετά τῶν ἑτέρων Γενικῶν κατά περιφερείας Ἀρχῶν μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1823. Ἀνάλογον ἔγγραφον ἀπηυθύνθη καί πρός τόν Ἄρειον Πάγον τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος κατά τήν 10ην Μαΐου 1822. Βλ *Αὐτόθι*, σελ. 227, ἔγγρ. 23.

116. *Αὐτόθι*, σελ. 111.

Παρά τό γεγονός ὅτι οὐδεμία πρόβλεψις περί συστάσεως δικαστικῶν ἐπιτροπῶν περιελαμβάνετο εἰς τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Νόμον τῆς Ἐπιδαύρου)* τοῦ 1823, δεύτερον ἐνιαῖον Σύνταγμα, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, ἐν τούτοις εἶχε καταγραφῆ εἰς αὐτό ἡ ἐξῆς πρόβλεψις: «*οδ΄. Ἄχρι τῆς συστάσεως τοῦ Γενικοῦ Κριτηρίου, τό Βουλευτικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐννεαμελῆ Ἐπιτροπήν, ἐκτός τῶν μελῶν αὐτοῦ, σταθερῶς διατρίβουσαν ὅπου ἡ Διοίκησις*». Σημειοῦται ὅτι κατεβλήθησαν ἐπί μακρόν ἀτελέσφοροι προσπάθειαι ὅπως συσταθῇ ὑπό τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος ἡ ἐν λόγῳ Ἐπιτροπή «*ἀντί τοῦ Γενικοῦ Κριτηρίου*», χωρίς ὅμως ἐπιτυχίαν. Ἐθεωρήθη δέ ἐν χρόνῳ ὑπό τινων ὅτι ἡ πρόβλεψις περί τῆς ἐν λόγῳ ἀνωτάτης Ἐπιτροπῆς ἐπέτρεπεν ἐμμέσως τήν συγκρότησιν καί ἄλλων δικαστικῶν ἐπιτροπῶν.

Ὁπωσδήποτε δέν εἶναι δυνατόν νά θεωρηθοῦν αἱ τοιαῦται κατά καιρούς δικαστικαί ἐπιτροπαί ὡς δικαιοδοτικά ὄργανα, δοθέντος ὅτι δέν προεβλέποντο θεσμικῶς καί δέν ἐπλήρουν τά ἐχέγγυα τῆς τακτικῆς δικονομικῆς λειτουργίας (: θεμελιώδεις δικονομικαί ἀρχαί), δοθέντος ὅτι ἐφήρμοζον μόνον τάς γενικάς ἀρχάς τῆς προφορικῆς καί γραπτῆς διεξαγωγῆς τῆς δίκης, τῆς ἰσότητος τῶν διαδίκων καί τῆς ἑκατέρωθεν ἀκροάσεως. Δέν ὑπάρχει καμμία μαρτυρία περί ἐφαρμογῆς ἤ μή τῆς ἀρχῆς τῆς δημοσιότητος καί δέν τεκμηριοῦται ἴχνος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς προωθήσεως τῆς δίκης μέ πρωτοβουλίαν τῶν διαδίκων.

Ἑπομένως καί βάσει τῶν ὑπ' ὄψιν στοιχείων προκύπτει ὅτι αἱ ἐν λόγῳ δικαστικαί ἐπιτροπαί ἦσαν δικαστικοφανῆ διοικητικά ὄργανα ἔκτακτα καί προσωρινά μέ ἀποστολήν διαιτητικῆς ἐπιλύσεως τῶν διαφορῶν, κυρίως τῶν ἀστικῶν. Ἐν τούτοις, ὑπῆρξαν περιπτώσεις κατά τάς ὁποίας βραδύτερον ἐγένετο δεκτόν ὑπό τῶν δικαστηρίων (Ἐφετείου καί Ἀρείου Πάγου) ὅτι ἡ κρίσις δικαστικῆς τινος ἐπιτροπῆς εἶχε βάρος δικαστικῆς ἀποφάσεως. Δικαστικαί ἐπιτροπαί ἐλειτούργησαν καί πρός ἐπίλυσιν ποινικῶν ὑποθέσεων, ἀλλά ἡ μελέτη τοῦ σχετικοῦ ζητήματος ἐξέρχεται τοῦ πλαισίου καί τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης ἐργασίας.

Πέρα τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων, παρατηρεῖται ὅτι συχνάκις καί δι' ὑποθέσεις προκυπτούσας εἰς τάς ἐπαρχίας, ἐνετέλετο ὁ ἁρμόδιος ἔπαρχος καί μετ' αὐτοῦ οἱ ἐπιστάται καί οἱ κατά τόπους δημογέροντες ὅπως συγκροτούμενοι εἰς σῶμα «ἐκδικάσουν» τάς ἐν λόγῳ ὑποθέσεις. Ἡ διαδικασία αὐτή, συγγενής πρός τήν τῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν, ἦτο ἐκ ἴσου ἔκθεσμος, ἀλλ' ἀνεγνωρίζετο γενικῶς τόσον ὑπό τῆς *Διοικήσεως* (Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος) ὅσον καί ὑπό τῶν ἀντιδίκων. Ἐν τούτοις, ἐσημειώθη καί ἔντονος ἀντίδρασις κατά τῆς λειτουργίας τῶν τοιούτων ἐπιτροπῶν[117].

---

117. Βλ. ἀνώνυμον ἄρθρον (πιθανῶς τοῦ Γ. Ψύλλα) εἰς τήν *Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν*, φ. 102 - 103 (30 Ὀκτ. 1825), σελ. 2 - 3, ὅπου διατυποῦται ἔντονος ἀντίδρασις κατά τῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν καί ζητεῖται ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ *Ἐπαρχιακοῦ Κριτηρίου*

ΙΙ. Κατά τόν Ἰ. Βισβίζην, συνεκροτήθησαν καί ἐλειτούργησαν εἷς τινας ἐπαρχίας «*Ἐπαρχιακά Κριτήρια*», ὡς δικαιοδοτικά ὄργανα, ἔκθεσμα καί αὐτά, μέ εὐρυτέραν καί γενικωτέραν τῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν ἁρμοδιότητα, δοθέντος ὅτι δέν συνιστῶντο διά τήν ἐπίλυσιν συγκεκριμένης διαφορᾶς ἀλλά γενικῶς τῶν κατά τήν ἐπαρχίαν ἀναφυομένων διαφορῶν. Μαρτυρεῖται ἡ τακτική λειτουργία τοιούτου Ἐπαρχιακοῦ Κριτηρίου εἰς τήν Ἐπαρχίαν Καλαμάτας κατά τό ἔτος 1824, συγκειμένου ἐκ τοῦ Ἐπάρχου καί ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ἐπιστάτου τῆς Ἐπαρχίας Καλαμάτας, τῶν προκρίτων καί τῶν δημογερόντων Καλαμάτας[118].

Ἐν τούτοις, ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς δημοσιευμένης ἀποφάσεως τοῦ ἀποκαλουμένου *Ἐπαρχιακοῦ Κριτηρίου* Καλαμάτας προκύπτει ὅτι δέν ἐπρόκειτο περί μονίμου δικαιοδοτικοῦ ὀργάνου συγκεκροτημένου ὑπό τοῦ Ἐπάρχου εἰς τήν ἕδραν τῆς ἐπαρχίας του, ἀλλά περί διαιτητικῆς ἐπιλύσεως διαφορᾶς ὑπό τῶν προκρίτων καί δημογερόντων τῆς Ἐπαρχίας Καλαμάτας ἐπικυρουμένης ὑπό τοῦ Ἐπάρχου καί ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὑπό τοῦ Ἐπιστάτου Καλαμάτας. Ἡ ἐπαρχιακή διοικητική ἀρχή δέν προκύπτει ὅτι μετεῖχεν εἰς τήν λῆψιν τῆς διαιτητικῆς ἀποφάσεως, ἀλλ' ὅτι συνέτασσε τό ἀποδεικτικόν περί τῆς παραλαβῆς αὐτῆς ἔγγραφον (: «*Τό Ἐπαρχεῖον Καλαμάτας ἀποδεικνύει...*»)[119].

Πέρα τῶν ὡς ἄνω περιπτώσεων ἐπισημαίνονται καί ἄλλαι, κατά τάς ὁποίας αὐτός ὁ κατά τόπον ἔπαρχος συνέστησεν οἱονεί *Ἐπαρχιακόν Κριτήριον*, δηλαδή συνεκρότησεν «*Ἐπιτροπήν Δικαστηρίου*», ὡς ὄργανον προσωρινόν πάντοτε μέχρι τῆς συγκροτήσεως τῶν τακτικῶν δικαστηρίων, μή προβλεπόμενον ὅμως ὑπό τοῦ ἐν ἰσχύι νομοθετικοῦ πλαισίου περί ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Παρά ταῦτα, τό ἐν λόγῳ ὄργανον δέν ἦτο ἔκθεσμον, δοθέντος ὅτι ἡ γενική ἁρμοδιότης τῶν ἐπάρχων (:«ξ΄. *Ὁ Ἔπαρχος παριστάνων τήν Διοίκησιν ἔχει τήν πρόνοιαν τῆς ἐπαρχίας*»[120]) προέβλεπεν ἐξαιρετικῶς εὐρύ πλαίσιον δράσεως. Ἐντός τοῦ τοιούτου πλαισίου ἁρμοδιοτήτων ἐνεργῶν ὁ Ἔπαρχος Σαντορίνης, Ἀστυπαλαίας καί Ἀνάφης Ἰωάννης Κοκκώνης[121] συνεκρότησε κατά τήν

τῶν Ἀθηνῶν. Πρβλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 147. Περί τοῦ ἐν λόγῳ δικαστηρίου, ἱδρυθέντος ὑπό τοῦ *Κοινοῦ* τῶν Ἀθηνῶν καί ἀκολούθως τυχόντος τῆς ἐγκρίσεως τῆς Διοικήσεως διά τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἐπί ὑπουργίας Γρηγορίου Δικαίου - Παπαφλέσσα κατά τήν 10ην Δεκεμβρίου 1823, βλ. *Αὐτόθι*, σελ. 78 - 81 καί 147 - 148.

118. *Αὐτόθι*, σελ. 115.

119. *Αὐτόθι*, σελ. 319 - 320.

120. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων», σελ. 107.

121. Βλ. Μαρίας Ἀμαριώτου, *Ἰω. Π. Κοκκώνης. Ὁ πρῶτος μας παιδαγωγός*, Ἐν Ἀθήναις 1937 (ἔκδ. Ἀλεξ. Ἰ. Κοκκώνη). Βλ. καί Λυδίας Παπαδάκη, *Ἡ Ἀλληλοδιδακτική Μέθοδος διδασκαλίας στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα*, Ἐν Ἀθήναις 1992 καί Χάρη

16ην Σεπτεμβρίου 1824 *Ἐπιτροπήν Δικαστηρίου* ἐκ πέντε μελῶν προκριθέντων ἐκ τῶν προεστώτων τῆς Ἐπαρχίας[122]. Ἀποστολή τῆς ἐν λόγῳ *Ἐπιτροπῆς Δικαστηρίου* ἦτο ἡ μόνιμος ἐκδίκασις τῶν ὑποθέσεων αἱ ὁποῖαι δά διεβιβάζοντο πρός αὐτήν ὑπό τοῦ Ἐπαρχείου *βάσει* τῆς κειμένης νομοθεσίας.

Τό εἰδικόν ὄργανον τοῦτο δέν συνεκροτήθη *βάσει* τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων* τοῦ ἔτους 1822 οὔτε *βάσει* τῶν διατάξεων τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπαρχιῶν* τοῦ 1822, δοθέντος ὅτι οὗτος εἶχεν ἀντικατασταθῆ διά τοῦ ἀναθεωρηθέντος *Ὀργανισμοῦ* κατά τήν 16ην Ἀπριλίου 1823 διά τοῦ ΛΗ΄ Ψηφίσματος τῆς Β΄ ἐν Ἄστρει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ἡ συγκρότησις τῆς *Ἐπιτροπῆς Δικαστηρίου* ὑπό τοῦ Ἐπάρχου Σαντορίνης, Ἀστυπαλαίας καί Ἀνάφης ἐγένετο ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς γενικῆς διοικητικῆς ἁρμοδιότητος αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου, φαίνεται ὅτι ἠκολούθησε γενικωτέραν «πολιτικήν γραμμήν» τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Δικαίου ἐπί τοῦ Ἰ. Β. Θεοτόκη. Ἀνιχνεύομεν ὁδηγίαν πρός τόν Ἔπαρχον καί τούς Δημογέροντας Αἰγίνης πρός διορισμόν τριμελοῦς ἐπιτροπῆς διά τήν ἐκδίκασιν συγκεκριμένης ὑποθέσεως[123]. Συνεπῶς, πρέπει νά εἰκασθῇ ὅτι ἀπετέλεσε γενικωτέραν πολιτικήν τοῦ Ὑπουργείου Δικαίου ἀπό τῆς ἀναλήψεως τῆς διευθύνσεως αὐτῶν ὑπό τοῦ Ἰ. Β. Θεοτόκη ἡ καταβολή προσπαθείας πλέον εὐτάκτου ὀργανώσεως, ἔστω καί τῆς κατ' οἰκονομίαν ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης ὑπό ἰδίων ὀργάνων ἐν ἀναμονῇ συγκροτήσεως τακτικῶν δικαστηρίων.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἔχει ἐπίσης ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψιν ἐγγράφου ἡ εἰδική ὑπόδειξις τοῦ Ἐπάρχου Ἰ. Κοκκώνη, ὅπως ἡ ἐκδίκασις γίνεται «*κατά τούς εὐτυχῶς ἐπικρατοῦντας ἑλληνικούς Νόμους, κατά τούς προσωρινῶς παραδεδεγμένους νόμους τῶν ἀειδήμων* (sic) *Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων συλλεχθέντων παρά τοῦ Κυρίου Ἀρμενοπούλου εἰς τά πολιτικά καί κατά τόν Κώδικα τῆς Γαλλίας εἰς τά ἐμπορικά, καί ἐπιπᾶσι κατά τά θεσπίσματα τῆς Σεβαστῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως*»[124]. Σημειώνεται ὅτι ἤδη ἀπό τοῦ 1823, ὡς ἀκολούθως ἀναπτύσσεται, εἰς ὁδηγίας τοῦ Ὑπουργοῦ τοῦ Δικαίου ὑπεδεικνύετο ὡς χρηστικόν βοήθημα ἡ εὐπρόσιτος *Ἐξάβιβλος* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου.

Μπαμπούνη, *Ἡ Ἐκπαίδευση κατά τήν Καποδιστριακή Περίοδο. Διοικητική ὀργάνωση καί ἐκπαιδευτική λειτουργία*, Ἐν Ἀθήναις 1999.

122. Βλ. Μενελάου Ἀ. Τουρτόγλου, «Δικαστικαί Ἀρχαί τῆς Σαντορίνης κατά τόν Ἀπελευθερωτικόν Ἀγῶνα», ἐν Μιχ. Ἀντ. Δανέζη, *Σαντορίνη*, Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 127 - 129.

123. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 342, ἔγγρ. 289.

124. Βλ. Μεν. Ἀ. Τουρτόγλου, «Δικαστικαί Ἀρχαί τῆς Σαντορίνης κατά τόν Ἀπελευθερωτικόν Ἀγῶνα», σελ. 127.

Πάντα τά ἀνωτέρω πρέπει νά ἀντιμετωπίζωνται ὡς ἔκτακτα ἐκ τῶν ἐνόντων ληφθέντα μέτρα ἐν μέσῳ σκληροῦ πολέμου μέ ποικίλας ἐπιπτώσεις, διατηρηθέντα δέ ἐν ἰσχύϊ μέχρι τοῦ 1827, ὁπότε κατηργήθησαν ρητῶς διά διατάξεως τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος*[125].

ΙΙΙ. Ἐνίοτε, καί τοῦτο ἐσημειώθη κυρίως εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας ἐπί ὑπουργίας τοῦ Ἐπισκόπου Δαμαλῶν Ἰωνᾶ, ὁ Ὑπουργός (ἤ ὁ Γεν. Γραμματεύς τοῦ Ὑπουργείου Ἀγαδόνικος Μιλτιάδης) προέβαινεν εἰς «ἐπίλυσιν» συγκεκριμένης ὑποθέσεως διά δικαστικοφανοῦς διοικητικῆς πράξεως[126]. Αἱ ἐν λόγῳ ὑπουργικαί «ἐπιλύσεις» μόνον ὡς διοικητικαί πράξεις εἶναι δυνατόν νά θεωρηθοῦν, διότι ἄλλως θά πρέπει νά χαρακτηρισθοῦν ὡς ἔκθεσμοι ἐνέργειαι, ἐφ' ὅσον προήρχοντο ἐκ διοικητικῆς ἀρχῆς καί ἑπομένως δέν ἦτο δυνατόν νά λογίζωνται ὡς «δικαστικαί ἀποφάσεις». Ἐξ ἄλλου, παρά τό ὅτι ἐν τῇ οὐσίᾳ «ἐπελύοντο» δι' αὐτῶν διαφοραί, ἐάν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἠκολούθουν τήν ἔποψιν τοῦ Ὑπουργοῦ, αἱ σχετικαί ὑπουργικαί πράξεις οὔτε τόν «τύπον» τῆς δικαστικῆς ἀποφάσεως ἔφερον οὔτε ἐφήρμοζον συγκεκριμένην τυπικήν διάταξιν νόμου, εἰμή σπανίως διά νά θεμελιώσουν τό σκεπτικόν των. Ἀπετέλουν «λογικήν» συμβιβαστικήν λύσιν τῆς διαφορᾶς, δίκην αἱρετοκρισίας, δεκτήν παρ' ἀμφοτέρων τῶν «ἀντιδίκων», παρέμενον ὅμως ἀπό νομικῆς πλευρᾶς ἁπλαῖ δικαστικοφανεῖς διοικητικαί πράξεις.

Ἀνάλογοι πράξεις ὑπό τόν αὐτόν τύπον ἐξεδόθησαν καί ὑπό τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Δικαίου, κυρίως ἐπί τῆς ὑπουργίας Ἰωάννου Βαπτιστοῦ Θεοτόκη. Δικαστικοφανεῖς καί αὐταί, ἐμνημόνευον ἐνίοτε καί διάταξιν νόμου ἐπί τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ ὑπουργική κρίσις.

ΙV. Ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἀποφάσεων τῶν λειτουργησάντων ἔστω βραχυβίως τακτικῶν δικαστηρίων τῆς περιόδου 1822-1827 πού ἔχουν διασωθῆ, προκύπτει ὅτι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐγεννήθη εἰς τούς πρώτους ἐκείνους δικαστάς, μή κεκτημένους ἰδιαιτέρας νομικῆς καταρτίσεως, ἀπορία περί τοῦ ὑπό τοῦ Συντάγματος ἀπό τοῦ 1822 εἰσαχθέντος Δικαίου τῶν «*πολιτικῶν νόμων τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων*».

Βεβαίως ἀπό τῆς ἐνάρξεως λειτουργίας τοῦ Μινιστερίου τοῦ Δικαίου ἐδόθησαν ἄμεσοι ἤ ἔμμεσοι ὑποδείξεις πρός τούς ἐκδικάζοντας ἀστικάς ὑποθέσεις, ἔστω διά τῆς διαδικασίας τῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν, περί τοῦ τρόπου ἀναζητήσεως τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ὡς αὐτό εἶχεν ὁρισθῆ βάσει τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1822. Ὁ Μινίστρος τοῦ Δικαίου Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ κατευθύνων ἐπί

125. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 176 -17.
126. *Αὐτόθι*, σελ. 93 - 109.

τοῦ θέματος δικαστικήν ἐπιτροπήν συγκροτηθεῖσαν ἐν Ἄργει κατά τήν 3ην Ἰουλίου 1822 ἐτόνιζεν ὅτι ἔδει ὅπως τά μέλη αὐτῆς κρίνουν *«ἀφιλοπροσώπως καί ἐν φόβῳ Θεοῦ τήν διαφοράν τῶν ρηθέντων κατά τούς θείους καί ἱερούς νόμους»*[127]. Εἰς ἕτερον ἔγγραφον τοῦ Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης Ἰωσήφ ὡς Ὑπουργοῦ τῆς Θρησκείας ὑπό ἡμερομηνίαν 22 Μαΐου 1823 σημειοῦται προκειμένου περί κάποιας ὑποθέσεως κληρονομικοῦ δικαίου ἐν σχέσει πρός τήν συνεισφοράν τῆς προικός τῆς θυγατρός ὅτι *«λαμβάνεις τήν ἀπόκρισιν ὅτι κατά τούς θείους καί ἱερούς νόμους, κειμένους ἐν σελ. 326 καί σελ. 328 τοῦ σεβαστοῦ Ἀρμενοπούλου (...)»*[128]. Ἑπομένως πρέπει νά νοηθῇ ὅτι ἡ ἀναφορά εἰς τούς *«θείους καί ἱερούς νόμους»* τοῦ 1822 ταυτίζεται κατά περιεχόμενον πρός ἐκείνην τοῦ 1823 ἐφ' ὅσον ἀμφότεραι προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ὑπουργοῦ, δηλ. τοῦ Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, καί ὅτι ἀμφότεραι αἱ μνεῖαι ἀναφέρονται εἰς τήν χρῆσιν τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου. Οὕτως ἤ ἄλλως δέν ὑπῆρχεν ἄλλη εὔχρηστος πηγή ἀναζητήσεως τῶν συνταγματικῶς ὁρισθέντων ὡς ἐφαρμοστέων *«νόμων τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων»*.

Χαρακτηριστικόν εἶναι τό σχετικόν ἔγγραφον τοῦ Ἐπαρχικοῦ Κριτηρίου Τριπολιτσᾶς ἐπί τῇ ἐνάρξει τῆς λειτουργίας του :

Ἐπαρχ. Κριτήρ.<ιον>
Περίοδος Β'
Ἀριθμός 5

Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Πρός τό Σεβαστόν Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν
Τό Ἐπαρχικόν Κριτήριον

Ἐπειδή διά τήν δημόσιον οἰκονομίαν καί κοινήν εὐδαιμονίαν προμηθευόμενοι οἱ Κύριοι Διοικηταί τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι λαῶν, σοφῶς ἀπεφάσισαν καί ἐσύστησαν Ἐπαρχικόν Κριτήριον, καί ἐπειδή οἱ ὑπογεγραμμένοι καί ἐπ' αὐτῷ τοῦτο διορισθέντες, περιμείναντες τήν ἀπό μέρους των διά τά ἀναγκαῖα πρός τοῦτο ἀποστολήν, οὐδέν ἐλάβομεν μέχρι τήν σήμερον ἐξ αὐτῶν, ἤδη δέ βιασθέντες ἀπό τάς ὑποθέσεις τοῦ λαοῦ καί ἀπορῶντες περί παντός πῶς κατά τό παρόν νά φερώμεθα, παρακαλῶμεν διά τῆς παρούσης μας νά μᾶς συνοδεύσητε μέ τά ὅσα ἀναγκαῖα μέσα χρειάζονται εἰς αὐτό· καθ' ὅτι ὁποῖον ὀργανισμόν θέλουσι δώσει περί δικαιωμάτων καί χρεῶν μας, πῶς θέλομεν φερώμεθα κατά τάς παρούσας περιστάσεις διά τάς παλαιάς ληψοδοσίας τῶν ἀνθρώπων, καί ὁποίας ὑποθέσεις δυνάμεθα νά

127. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 234, ἔγγρ. 48.
128. *Αὐτόθι*, σελ. 247, ἔγγρ. 80.

θεωρῶμεν καί νά ἀποφασίζομεν, πολιτικάς δηλ. μόνον ἤ καί ἐμπορικάς καί ἐγκληματικάς ἀγνοοῦμεν καθ' ὅλου, καθ' ἅς λοιπόν ὑποθέσεις συγχωρώμεθα παρακαλῶμεν νά μᾶς συνοδεύσητε μέ τούς ἀναλόγους νόμους αὐτῶν πρός ἀνακάλυψιν τῆς Ἱερᾶς Δικαιοσύνης, καί μέ ὅσην χρειαζόμεθα Ἐκτελεστικήν Δύναμιν πρός ἀνακάλυψιν τῶν ὑπευθύνων, ἡμεῖς δέ μέ ὅλον τό προσῆκον σέβας μένομεν.

Ἐν Τριπολ.<ιτζᾷ> τῇ 16 Ἰουλίου 1823

Οἱ Κριταί
Σωτήριος Ἰωάννου
Δημήτριος Οἰκονομέλης
Ἀνδρέας Σγούτας[129]

Εἰς ἀπάντησιν τό Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου, κατά σύμπτωσιν τότε διευθυνόμενον ὑπό τοῦ Τριπολιτσιώτου Γεωργίου Μπάρμπογλη, ἀπήντησε διά τοῦ ἑξῆς ἐγγράφου:

Ὑπουργ.<εῖον> Δικαίου
Περίοδ. Β΄
Ἀρ. 108

Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Τό Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου

Πρός τό Ἐπαρχικόν Δικαστήριον Τριπολιτσᾶς

τῇ 16 Ἰουλίου 1823 ἐν Τριπολιτζᾷ

Ἐλήφθη παρά τοῦ Ὑπουργείου τούτου ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 Ἀναφορά σας, ἐνῇ ἐγκλείοντο καί δύο Σας ἀναφοραί ἐπιγραφόμεναι ἡ μέν πρός τό Σ. Βουλευτικόν Σῶμα, ἡ δέ πρός τό Σ. Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν, περιελθόν δέ αὐτάς μετά προσοχῆς τό Ὑπουργεῖον τοῦτο κάμνει τήν προσήκουσαν ἀπάντησιν:

Κύριοι Κριταί,

Παράδοξον ἐξαίφνης ἐφάνη τό νά ζητεῖτε τά χρέη καί δικαιώματα τοῦ Ἐπαρχικοῦ Δικαστηρίου, τά ὁποῖα συνοπτικῶς ἀλλ' ἀκριβῶς ἐνευρίσκονται εἰς τήν παρά τοῦ Ὑπουργείου τούτου σταλεῖσαν Σας τοῦ Δικαστηρίου

---

129. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 261, ἔγγρ. 124. Περί τοῦ *Ἐπαρχιακοῦ Κριτηρίου Τριπολιτσᾶς*, ἱδρυθέντος εἰς τήν Τρίπολιν, ὡς πρωτεύουσαν τοῦ κράτους, ὑπό τῆς Διοικήσεως διά προτάσεως τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐγκριθείσης ὑπό τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος κατά τήν 18ην Ἰουνίου 1823, βλ. *Αὐτόθι*, σελ. 66 - 77.

Διάταξιν. Ἐπιθυμεῖτε νά μάθετε ἄν ἔχετε τήν ἄδειαν νά ἐξετάζετε καί θεωρεῖτε ἀπροσδιορίστως ἐμπορικάς, πολιτικάς καί ἐγκληματικάς διαφοράς, κι' αὐτό τοῦτο ἐμπεριέχεται εἰς τήν διαληφθεῖσαν Διάταξιν, μέ τήν διαφοράν ὅμως καί προσδιορισμόν ὅτι χρεωστεῖτε νά ἀναφέρεσθε πρός τό Ὑπουργεῖον τοῦτο τάς σημαντικωτέρας διαφοράς καί εἰ πρέπον πρίν ν' ἐξετάσετε σᾶς δίδεται ἔγγραφος ἄδεια, τάς δέ συνήθεις ὁποιαιδήποτε ὧσιν ἀκωλύτως θεωρεῖτε, ποίους δέ νόμους χρεωστεῖτε νά μεταχειρίζεσθε εἰς τάς διαδικασίας; πληροφορεῖσθε παρά τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος ὅτι ὡς κατάλληλοι ἐγκρίνονται οἱ τοῦ Ἀρμενοπούλου καί τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων, προσωρινῶς ὥστε νά ἐκδοθοῦν καταλληλότεροι.

Ὁδηγηθεῖτε κατά τό παρόν μέ τούς τωρινούς νόμους ὥστε νά ἐκδοθοῦν ἄλλοι προσφυέστεροι, οὔτε ἴχνος Ἐκτελεστικῆς Δυνάμεως πρέπει νά ἔχετε ἐπειδή καί κάθε Σας ἀπόφασις θέλει ἐκτελεῖσθαι διά τοῦ Ὑπουργείου τούτου. Πρός τούτοις ἔχετε τήν ἄδειαν νά θεωρῆτε ὁποιανδήποτε ἐμπίπτουσαν τῷ Δικαστηρίῳ δοσοληψίαν, ἀποφασίζοντες νά γείνονται αἱ πληρωμαί ἀναλόγως μέ τήν κατάστασιν τοῦ μέλλοντος πληρῶσαι, διότι οὐδείς νόμος περί τούτου ἀλλ' ὁλικῶς ἀφιεροῦται εἰς τήν ἀξιότητα καί δεξιότητά σας, πολύ δέ προσεκτικοί νά εἶσθε εἰς τάς παλαιάς δοσοληψίας· φυλάξετε κατά τό παρόν αὐτούς ἕως ἐντός ὀλίγου νά ἐκδοθοῦν καλλίτεροι καί προσφυέστεροι νόμοι.

Ὁ Ὑπουργός τοῦ Δικαίου
Γ. Μπάρμπογλης

Ὁ Γ. Γραμματεύς
Ν. Κάλλας[130]

Ὡς πρός τάς ἀστικάς διαφοράς τό ἔγγραφον διηυκρίνει ὅτι οἱ «*πολιτικοί νόμοι τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων*» θά ἀνεζητοῦντο εἰς τήν συλλογήν τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου (καθισταμένης οὕτω ἔκτοτε χρηστικοῦ βοηθήματος εἰς τάς δικαιοδοτικάς λειτουργίας τοῦ νέου καί ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους), βοηθήματος οἰκείου ἤδη καί εἰς πλείστους μή νομικούς δικαστάς ἀπό τῆς προηγηθείσης χρονικῶς περιόδου κατά τήν ὁποίαν τό παλαιόν Δίκαιον ἐφηρμόζετο βάσει τῆς *Ἐξαβίβλου* ἀλλ' ἐδιμικῶς.

Ἐν τούτοις εἰς ἐν συνεχείᾳ ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ Ἐπαρχικοῦ Κριτηρίου Τριπολιτσᾶς ἐπί ὑποδέσεως ἀποζημιώσεως διά προσφερθείσας ἰατρικάς ὑπηρεσίας, ἡ ἐπίλυσις τῆς διαφορᾶς ἐγένετο κατά τρόπον ἐμπειρικόν ἄνευ προσφυγῆς εἰς συγκεκριμένην κειμένην διάταξιν βυζαντινοῦ νόμου, προφανῶς μή ἐπισημανθεῖσαν. Τό Δικαστήριον ἀπεφάσισε κατά κρίσιν «λογικοῦ ἀνδρός»:

130. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 262, ἔγγρ. 125.

Περίοδος Βα
ἀρ. πρῶτος

ἀντίγραμμα εὐγαλμένον
ἀπό τό Βιβλίον Ἀποφάσεων
παρόντων τῶν μερῶν.

Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Τό Ἐπαρχικόν Κριτήριον Τριπολιτσᾶς

Οἱ Κριταί τοῦ Ἐπαρχικοῦ Κριτηρίου καθεζόμενοι ἤκουσαν ἀπό τό ἕνα μέρος τόν ἐξοχώτατον ἰατρόν κύριον Ἀντώνιον Μεντόρον, ὁπού ἐπρόφερεν ὅτι τόν παρελθόντα χρόνον ἐκράχθη ἀπό τόν κύριον Νικόλαον Πελλαδᾶν διά νά ὑπάγῃ εἰς τό χωρίον του νά ἐπισκεφθῇ τόν ἀδελφόν του ὁπού ἦτον ἄῤῥωστος καί ἐπῆγε καί τόν ηὗρεν ἀποθαμένον, ὅθεν ζητᾶ νά πληρωθῇ τήν καββαλικάδα (sic) *του τάλλαρα δέκα καί γρόσια δέκα πέντε διά ἰατρικά πού ἔδωσε τῆς γυναικός του πού ἦτον ἄῤῥωστη.*

Προσέτι ἐπρόφερε <ὅτι> πάλιν ὁ ἴδιος κύριος Πελλαδᾶς τόν ἔκραξε διά νά ὑπάγῃ νά ἐπισκεφθῇ ἕναν φίλον του πού ἦτον ἄῤῥωστος, καί ἐπῆγε καί τόν ἐπεσκέφθη δίδοντάς του καί ἰατρικά ἕως γρόσια τριάντα ἕξη καθήμενος ἀρκετάς ἡμέρας, ὅθεν ἡ γυναίκα τοῦ ἀῤῥώστου ὁπού ἐπροσκαλέσθη ἀπό τόν Πελλαδᾶν δέν τόν ἐπλήρωσε ἐπειδή καί ἀπόθανε ὁ ἄνδρας της, διά τοῦτο ζητᾶ ἀπό τήν Δικαιοσύνην νά ἀποφασισθῇ ὁ Πελλαδᾶς νά τῷ πληρώσῃ τήν καββαλικάδα του τάλλαρα δέκα καί τά ἰατρικά του γρόσια τριανταέξη, ἐπειδή καί ὁ ἴδιος ὁ Πελλαδᾶς τοῦ ἔγραψε νά ὑπάγῃ καί ὄχι ἡ γυναίκα τοῦ ἀποθανόντος.

Καί ἐκ τοῦ ἑτέρου ἤκουσαν τόν Πελλαδᾶν, ὁπού ἐπρόφερεν ὅτι ἀπό τό χωρίον Γιαννίτικα, ὁπού ἔκραξε τόν ἰατρόν ἕως τά Καλύβια Καραβονίτικα εἶναι μόνον μία ὥρα καί τέταρτον καί ἐρχόμενος εὑρίσκοντας ἀποθαμένον τόν ἀδελφόν του δέν ἐστάθη, ἐγύρισεν ὀπίσω εὐθύς, διά τοῦτο ζητᾷ νά εἶναι ἐλεύθερος ἀπό τό ζήτημα τοῦ ἰατροῦ, καί τήν καββαλικάδα νά τοῦ πληρώσῃ μόνον γρόσια εἴκοσι, ὁπού καί ἄλλες φορές ἀπό Γιαννίτικα εἰς τά Καλύβια Καραβονίτικα ἦλθαν ἰατροί καί ἐπεσκέφθησαν ἀῤῥώστους καί ἐπληρώθησαν καββαλικάδα καί ἰατρικά μ' ὅλον ὁπού ἐκάθισαν ἀρκετάς ἡμέρας εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀῤῥώστου ἕως γρόσια εἰκοσιπέντε ἤ καί τριάντα, ὄχι περισσότερον.

Διά τοῦ Θεοδώρου Δικαίου ὁπού τοῦ ἔγραψε καί ἦλθε, τοῦ ἔγραψε ἀπό ὄνομα τῆς γυναικός τοῦ Δικαίου καί τόν ἐπροσκαλοῦσε, λέγοντάς του ὅτι ἡ γυναῖκα τοῦ Δικαίου θέλει τόν πληρώσει καί ὅταν ἐμίσευσεν ἔπρεπε νά ζητήσῃ τήν πληρωμήν του ἀπό τήν ἰδίαν γυναῖκα, ἐπειδή καί ὁ ἄνδρας της ὁπού ἐσκέπτετο (sic : εἶχεν ἐπισκεφθῆ) *ἀπόθανε, διά τοῦτο ζητᾷ νά εἶναι ἐλεύθερος ἀπό τό αὐτό ζήτημα καί νά ζητήσῃ τήν πληρωμήν του ἀπό τήν αὐτήν γυναῖκα.*

Οἱ Κριταί καλῶς σκεπτόμενοι καί ἀκριβῶς ἐξετάσαντες, ἀκούσαντες καί τά δίκαια τοῦ ἑνός μέρους καί τοῦ ἄλλου, προφερόμενα δι' ἐγγράφου καί διά στόματος ἐν καθαρῷ συνειδότι, ὁμογνώμως ἀποφασίζωσιν, ὅτι ὁ κύριος Πελλαδᾶς νά πληρώσῃ διά λόγου του πού τόν ἔκραξε διά τόν ἀδελφόν του καί διά τά ἰατρικά πού ἔδωσε τῆς γυναικός του γρόσια πενῆντα, τριάντα πέντε διά τήν καββαλικάδα καί δέκα πέντε διά τά ἰατρικά του.

Ἀπό δέ τόν Δικαῖον ὁπού ἐπῆγεν ὁ ἐξοχώτατος ἐπειδή καί ὁ Πελλαδᾶς, καθώς εἶδασιν οἱ Κριταί καί ἀνέγνωσαν τήν ἰδίαν γραφήν τοῦ Πελλαδᾶ, ὁπού τήν εἶχεν ὁ ἐξοχώτατος ἰατρός, τοῦ γράφει καί τόν προσκαλεῖ ἀπό μέρους τῆς γυναικός καί τῷ γράφει μέσα εἰς τήν γραφήν ὅτι τόν πληρώνει ἡ γυναίκα, ἀποφασίζουσιν ὅτι ὁ ἐξοχώτατος ἰατρός νά ζητήσῃ τήν πληρωμήν του ἀπό τήν γυναῖκα τοῦ Θεοδώρου Δικαίου, εἰδοποιῶντας την ἐν ταὐτῷ καί ὁ Νικόλαος Πελλαδᾶς ὁπού νά πληρώνῃ τόν ἰατρόν. Οὕτως ἐγνώρισαν καί ἀπεφάσισαν ὁπού ἀφεύκτως εἰς τρεῖς ἡμέρες διορίαν νά πληρώσῃ τά γρόσια πενῆντα ὁπού καταδικάζεται.

Χιλίους ὀκτακοσίους εἴκοσι τρεῖς, Ν. 1823
Ἰουλίου εἰκοσιέξη, Ν. 26, Τριπολιτζά

Οἱ Δικασταί τοῦ Ἐπαρχικοῦ Κριτηρίου
Δημήτριος Οἰκονομέλης
Ἀνδρέας Σγούτας
Τῇ αὐτῇ εἰδοποιήθη τῶν μερῶν καί ἐδόθη ἀντίγραμμα

Δι' ἴσον ἀπαράλλακτον,
ὁ Γ. Γραμματεύς τοῦ Ἐπαρχικοῦ Κριτηρίου
Ἀ. Μαυρομμάτης[131]

Ἐχρειάσθη πάντως κατά καιρούς νά τονισθῇ ὑπό τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Δικαίου, ὅσον καί τοῦ Ὑπουργείου τῆς Θρησκείας (κατά συνέχειαν καί μέχρι τοῦ 1827 ἀναμιγνυομένου κατά τήν παράδοσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν πρό τοῦ 1821 εἰς τήν ἀπονομήν τῆς Δικαιοσύνης ἐπί θεμάτων οἰκογενειακοῦ δικαίου, κυρίως προκειμένου περί ἐκδόσεως διαζυγίων καί διαλύσεως μνηστειῶν)[132] ὅτι ἐπεβάλλετο μνεία τῆς συγκεκριμένης διατάξεως νόμου ἐπί τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ δικαστική ἀπόφασις: *«ἀπόφασις ἥτις δέν περιέχει τό κεφάλαιον τοῦ νόμου διά τοῦ ὁποίου ἐνηργήθη εἶναι ἀπαράδεκτος»*.

131. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 266 - 267, ἔγγρ. 138.
132. *Αὐτόθι*, σελ. 348 - 349, ἔγγρ. 307.

Α. 1184

<Τό Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας>

Σεβασμιωτάτους Παροναξίας <Ἱερόθεον>, Κομάνων <Εὐγένιον> καί Πρωτοσύγκελλον κ. Ἀμβρόσιον

Ἀπόφασις ἥτις δέν περιέχει τό κεφάλαιον τοῦ Νόμου διά τοῦ ὁποίου ἐνηργήθη εἶναι ἀπαράδεκτος. Ἑπομένως, δύω κρίσεις διά μίαν καί τήν αὐτήν ὑπόθεσιν εἰς μίαν ἀπόφασιν δέν ἐμπεριέχονται· καθ' ὅτι ἡ μία περί κληρονομίας καί ἡ ἄλλη περί δικαίου. Ὁ ὀρθός λόγος τό ὑπαγορεύει νά ἐμποδίζεται·

Ταῦτα ἐστί ἅ ὑποχρέωσαν καί τό Ὑπουργεῖον ἵνα ὁπωσοῦν ὑποχρεώσῃ τήν Σεβασμιότητά σας νά ἀναθεωρήσητε ταύτην.

Καί παρακαλεῖσθε νά ἐνεργηθῇ ἡ ἐπιδεώρησις αὐτῆς.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 24 Ἀπριλίου 1825

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ
Ὁ Γεν. Γραμματεύς
Ἀγαθ. Μιλτιάδης[133]

Ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐζητεῖτο συχνάκις ἡ γνωμοδότησις (πληροφόρησις) τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Δικαίου ὡς πρός τήν ἐφαρμοστέαν διάταξιν νόμου, ἐκεῖνο δέ σταθερῶς παρέπεμπεν εἰς τούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων τούς καταγεγραμμένους εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἁρμενοπούλου :

Περίοδος Γ΄
Ἀριθ. 25

Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τό Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου

Πρός τούς κυρίους Κωνσταντῖνον Ράδον, Παναγιώτην Βαφιόπουλον καί Στέφανον Γαλάτην

Σᾶς ἐμπερικλείεται, Κύριοι, ἀναφορά τοῦ Παναγιώτου Καλπακοπούλου, ὑπ' ἀριθ. 770, μέ ἄλλα πέντε ἔγγραφα ὑπό τόν αὐτόν ἀριθμόν, καί ἀναφορά τοῦ Σαράντου Καλπακοπούλου, ὑπ' ἀριθ. 3, μέ ἄλλα πέντε ἔγγραφα ὑπό τόν αὐτόν ἀριθμόν. Παρά τούτων πληροφορεῖσθε τήν τρέχουσαν μεταξύ των διαφοράν.

Προσκαλεῖσθε λοιπόν, Κύριοι, νά συνέλθητε εἰς ἕν, κρίνητε καί ἀποφασίσητε τήν ὑπόθεσιν ταύτην μέ τήν γνωστήν σας εὐθυδικίαν καί ἀφιλοπροσωπίαν.

---

133. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 432, ἔγγρ. 479.

Σᾶς ὑπενθυμίζει δέ τό Ὑπουργεῖον τοῦτο:

α΄ον Ὅτι ἡ ἀπόφασίς σας εἶναι ἀνέκκλητος, διότι προλαβόντως ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐθεωρήθη καί ἀπεφασίσθη ἀπό δύω ἐπιτροπάς, καί ἕκαστον μέρος ἀνά ἑκάστην ἀπόφασιν δέν εὐχαριστήθη.

β΄ον. Νά κρίνητε κατά τούς ἐκδοθέντας Νόμους τοῦ Ἔθνους μας καί τῶν μεγάλων Βασιλέων μας Κωνσταντινουπόλεως.

γ΄ον. Ἐάν χρειασθῶσι μαρτυρίαι, αὗται νά γίνωσιν ἐγγράφως.

δ΄ον. Τήν ἀπόφασίν σας μέ ὅσα ἄλλα ἔγγραφα ἀφορῶσι τήν ὑπόθεσιν ταύτην, θέλετε διευθύνει πρός τό Ὑπουργεῖον τοῦτο, ὁμοῦ καί τά ἐμπεριεκλειόμενα.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 16 8βρίου 1824

Ὁ Ὑπουργός τοῦ Δικαίου
Ἰωάννης Θεοτόκης

(Τ.Σ.) *Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Γεν. Γραμματέως*
Δημ. Παπαδόπουλος[134]

Ἀλλά καί τό ἴδιον τό Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου κατέφευγεν εἰς τήν κεφαλήν τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας, δηλαδή τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα, προκειμένου νά ζητήσῃ γνωμοδότησιν καί κατεύθυνσιν σχετικῶς πρός τήν ἀκολουθητέαν νομοθεσίαν ὅταν ἐπρόκειτο περί ἰδιαιτέρως εὐαισθήτου πολιτικῶς ὑποθέσεως.

Περίοδος Γ΄
Ἀρ. 6791

Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα
Πρός τό Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου

Ἀνεγνώσθη ἡ ὑπ' ἀρ. 727 Ἀναφορά τοῦ Ὑπουργείου τούτου περί τῆς ἐρωτήσεως τοῦ Κυρ^ου Ἀνδρέα Καλαμογδάρτου διά τήν κληρονομικήν διαίτησιν τῆς περιουσίας τοῦ μακαρίτου Νικολάου Λόντου, ἐθεωρήθησαν καί αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ὑπουργείου, ἀλλ' οἱ νόμοι <οἱ> παραδεχθέντες ἀπό τήν Ἐθνικήν τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν ἀπαιτοῦσιν ἐνέργειαν καί ὄχι παρατήρησίν του εἰς τό νά εὕρῃ τόν καταλληλότερον εἰς τήν παροῦσαν ὑπόθεσιν νόμον, διαλαμβανόμενον εἰς τά Κεφάλαια τῶν Τίτλων τοῦ Ἀρμε-

134. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 368 - 369, ἔγγρ. 351.

νοπούλου, διότι ὁ ἐκτιθέμενος ἀνάγεται εἰς ἄλλην ὑπόθεσιν καί ὄχι εἰς τήν παροῦσαν.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 26 Ἀπριλίου 1825

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Γήκας Μπότασις

Ἀναγνώστης Σπυλιωτάκης
Κωνστ.ος Μαυρομιχάλης
Ἰωάννης Κωλέττης

Ὁ Προσ. Γεν. Γραμμ.<ατεύς>
Δ. Χρηστίδης[135]

(Τ.Σ.)

Αἱ δυσκολίαι τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Δικαίου νά παράσχῃ ὁδηγίας ἐπί θεμάτων οὐσιαστικοῦ δικαίου προκύπτουν καί ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐγγράφου:

Περίοδ. Γη
Ἀριθ. 626

Προσωρινή Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Πρός τό Σεβαστόν Ἐκτελεστικόν Σῶμα
Τό Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου

Ἀπό τό ἐσώκλειστον ἀντίγραφον τῆς παρά τοῦ Σεβαστοῦ Βουλευτικοῦ σταλείσης ὑπ' ἀριθ. 924 Ἀναφορᾶς τοῦ Ἀνδρέου Καλαμογδάρτη, παρατηρεῖ τό Σεβαστόν αὐτό Σῶμα, τό ἐπιτροπικῶς ζήτημά του, ἐπί τήν κληρονομίαν τῶν πραγμάτων τοῦ Νικολάου Λόντου, διά τήν γυναῖκα του Ἀναστασίαν.

Τό Ὑπουργεῖον τοῦτο προλαβόν διέταξε δι' αὐτήν πᾶν ὅ,τι ἐστοχάζετο δίκαιον, ὡς ἡ ὑπ' ἀριθ. 477 Διαταγή του. Ὁ Κύριος Καλαμογδάρτης μήν εὐχαριστούμενος μεταναφέρθη ζητῶν καί ἐπιβάλλων (sic) *μέρος οὐσίας ἀπό τήν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός της. Ἔλαβεν ἀπόκρισιν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει εἰς τήν ἐσχάτην αὐτήν πρός τό Σεβ. Βουλευτικόν ἀναφοράν του, ἀλλά μήν ἀναπαυθείς πάλιν, ἐπιμένει ζητῶν κληρονομίαν.*

Τό Ὑπουργεῖον εὑρίσκεται στενευμένον διά νά ἀποφασίσῃ τοιαύτην ὑπόθεσιν, καθότι ἄλλον νόμον διά τοιαύτας ὑποθέσεις δέν εἶδεν, εἰμή τόν τοῦ Ἀρμενοπούλου, καί διά νά βάλῃ εἰς αὐτόν βάσιν δέν ἠμπορεῖ αὐτόν εἰς διάστημα τεσσάρων ἤδη χρόνων δέν τόν εἶδεν ἐν γένει ἐνεργούμενον,

---

135. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 433, ἔγγρ. 481.

καί ὅταν εἷς νόμος δέν φυλάττεται καθ' ὅλην του τήν ἔκτασιν, μερικῶς νά ἐνεργῆται δέν εἶναι παντελῶς συγχωρημένον.

Ὁ Ἀρμεν.<όπουλος> διορίζει διά τούς χηρεύοντας χωρίς παιδίων (sic), *νά γίνεται τό πρᾶγμα των τρία μερίδια, νά παίρνῃ τό ἕν ἡ Ἡγεμονία, τό ἄλλο ἡ Ἐκκλησία διά μνημόσυνα, καί τό ἕτερον τό ζῶν μέρος.*

Εἰς αὐτόν ἄν βάνῃ βάσιν ὁ Καλαμογδάρτης, τό Ὑπουργεῖον ἀγνοεῖ ἄν καί ἡ Διοίκησις πρέπει νά τήν δεχθῇ, διότι στοχάζεται νά μήν εἶναι διόλου ἀνεκτή ἡ τοιαύτη Νεαρά, καί τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καί ὁ αἰών ἐκεῖνος ἦτο ἀνομοιότατος μέ τόν παρόντα.

Ἄν δώσῃ τό γ΄ μέρος τῆς γυναικός, ἔπεται νά δώσῃ καί τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Ἡγεμονίας, καί οὕτω νά ἔχῃ τό κῦρος ὁ νόμος ἐκεῖνος, εἰ δέ τοῦτο διά τήν Ἡγεμονίαν εἰσέτι δέν ἐγίνη, ὁ νόμος πίπτει καί ἀκυροῦται καί τό Ὑπουργεῖον δέν ἠμπορεῖ νά τόν βάλῃ εἰς ἐνέργειαν.

Παρατηρεῖ εἰς τόν § Π΄ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου ὅτι ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν.... ἰσχύουσιν οἱ Νόμοι τῶν Ἡμετέρων Αὐτοκρατόρων καί λ... εἰς τά ἐγκληματικά καί πολιτικά· αὐτούς ὅμως τούς νόμους τό Ὑπουργεῖον μέ ὅλας τάς ἀκριβεῖς ἐξιχνιάσεις δέν ἠμπόρεσε νά τούς ἐπιτύχῃ ἀκόμη, ὅθεν καί διαφορετικά ἄν διορίζουν ἀγνοεῖ· ἀγνοεῖ πρός τούτοις ἄν εἶναι δίκαιον τά πράγματα τοῦ ἀποθανόντος ἀκλήρου ἀδελφοῦ νά τά κληρονομῇ καταχρηστικῶς κληρονόμος, καθώς ἡ γυνή του καί ὄχι ὁ ἐξ αἵματος καί κυρίως κληρονόμος ὁ ἀδελφός, καί ἄν τοῦτο ἡ Ἑλληνική Διοίκησις τό συγχωρήσῃ, πρᾶγμα τό ὁποῖον κἀνέν τῶν φωτισμένων ἐθνῶν δέν ἀποδέχεται, καί νόμον τόν ὁποῖον πᾶσα σοφή Διοίκησις ἀπέῤῥιψε, γνωρίζουσα ὅτι ἡ κληρονομία πρέπει νά μεταβαίνῃ εἰς ἀνιόντας, κατιόντας καί πλαγίους βαθμούς, ποτέ ὅμως ἔξω τούτων, καθώς εἶναι ἡ γυνή, ἡ ὁποία ὡς ἄκληρος ἀποξενοῦται διόλου ἀπό τήν οὐσίαν τοῦ ἀνδρός της, χωρίς νά λάβῃ ἄλλο τίποτε παρά μόνον προῖκαν, προγαμιαίαν δωρεάν, ῥοῦχα καί λ.

Τό Σεβ. Βουλευτικόν οὐδέν εἰσέτι περί τούτων ἐνομοδέτησε, τί δέ διατάττει νά δώσῃ τό Ὑπουργεῖον ἐγγράφως ὅ,τι διορίζει περί τούτου ὁ νόμος οὐκ οἶδεν.

Ἀνάγκη, λοιπόν, νά συνενοηθῶσι περί τούτου τά δύω Σεβ. Σώματα, καί νά εἰδοποιήσουν ἐγκαίρως καί τό Ὑπουργεῖον τοῦτο, διά νά ἠξεύρῃ τί ἔχει νά διορίζῃ, καθ' ὅτι ἄλλο ἀφ' ὅτι διέταξε διά τήν ῥηθεῖσαν ὑπόθεσιν νά διατάξῃ δέν ἠμπορεῖ.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 17 Μαρτίου 1825

Ὁ Ὑπουργός τοῦ Δικαίου — *Ὁ Γενικός Γραμματεύς*

Ἰωάννης Θεοτόκης — *Ν. Βερνάρδος*[136]

Τ.Σ.

136. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 412 - 413, ἔγγρ. 433.

Τέλος, ἄς σημειωθῇ ὅτι ἐπελέγη νά τηρηθῇ δεδικασμένον ὡς πρός ὑποδέσεις αἱ ὁποῖαι εἶχον κριθῇ πρό τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας, κατά τά ἐφαρμοζόμενα τότε, ἐφ' ὅσον αἱ ἀποφάσεις ἐκεῖναι ἐκρίνοντο ὡς ἐκδοθεῖσαι συνεπείᾳ ἀξιοπίστων μαρτυριῶν καί ἐφ' ὅσον εἶχον ἐκδικασθῇ βάσει τῶν «Βασιλικῶν» νόμων, δηλαδή τῶν Βυζαντινῶν νόμων.

Ἀριθ. 1370

<Τό Ὑπουργεῖον τῆς Θρησκείας>
Πρός τόν Εὐγενέστατον Ἔπαρχον Κορίνθου

Τό Ὑπουργεῖον τοῦτο καί αὖθις ἀνεφέρθη πρός τήν εὐγένειάν σου διά τά περί διαθήκης συντείνοντα καί διά τά τοπικά ἔθιμα – ἰδού καί αὖθις σᾶς ἀναγγέλλει ὅτι ἡ διαθήκη τοῦ ἀποθανόντος Ἀναγνώστη Σκλιᾶ εἶναι ἀμετάθετος καί τοῦ λοιποῦ οἱ κληρονόμοι τοῦ ἰδίου νά μένωσιν ἄσειστοι, καθότι ὅσαι διαθῆκαι ἔγιναν ἐν καιρῷ Τουρκίας μέ ἀξιοπίστους μάρτυρας καί ὅσαι κρισολογίαι ἐθεωρήθησαν εἰς κρίσιν Βασιλικήν, αἱ τοιαῦται δέν ἀνατρέπονται ποσῶς· ἀκολούθησον λοιπόν κατά τόν ἄνω εἰρημένον τρόπον· εἶης δέ ὑγιαίνων ἐν Κυρίῳ.

Τῇ 9 Μαΐου 1825, ἐν Ναυπλίῳ

Ὁ Ὑπουργός τῆς Θρησκείας — *Ὁ Γεν. Γραμμ.<ατεύς>.*
†Δαμαλῶν Ἰωνᾶς — *Ἀ. Μιλτ.<ιάδης>*[137]

Πρέπει ἐπίσης νά προστεθῇ ὅτι ἀκόμη καί κατά τήν ἀπονομήν τοῦ δικαίου ὑπό τῶν κατά περίπτωσιν διοριζομένων δικαστικῶν ἐπιτροπῶν, ἐφηρμόζετο σχεδόν ἀποκλειστικῶς τό καταγραφόμενον εἰς τήν *Ἑξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου δίκαιον, ἐν τῇ ἀπολύτῳ πεποιθήσει τηρήσεως τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς: Οὕτως εἰς ὑπόθεσιν ἡ ὁποία ἔμελλε νά ἀπασχολήσῃ τήν Ἑλληνικήν Δικαιοσύνην κατ' ἐπανάληψιν ἀπό τοῦ 1825 μέχρι τοῦ 1836, ἀλλά καί μετά ταῦτα, ἡ πρώτη ἐπιληφθεῖσα αὐτῆς Δικαστική Ἐπιτροπή, συγκροτηθεῖσα τελικῶς ἐκ τῶν Ρήγα Παλαμήδη, Γεωργίου Πλέσσου καί Ἰωάννου Γιαννοπούλου, εἰς τήν ἀπό 24 Σεπτεμβρίου 1825 ἀπόφασίν της ἐσημείωσε τά ἑξῆς:

«Ἐρευνήσαντες λοιπόν ἀκριβῶς τά ἔγγραφα τῶν ἀντιφερομένων δύο μερῶν, καί ἀκούσαντες μετά προσοχῆς ὅσα προφορικῶς μᾶς εἶπον, ὁδηγούμενοι ἀπό τούς ἀναγνωρισθέντας ἐν τῷ πολιτικῷ ἡμῶν Συντάγματι Βυζαντινούς Νόμους, ἀμεροληπτως ἀποφασίζομεν καί ἀναφέρομεν εἰς τό ἔξοχον ὑπουργεῖον <Δικαίου> τά ἑξῆς». Ἡ ὡς ἄνω ὑπόθεσις ἀπετέλει διαφοράν περί «προικός» δοθείσης εἰς ἄνδρα ἐν Σίφνῳ βάσει τοπικοῦ

137. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 438, ἔγγρ. 493.

«πασιδήλου» ἐδίμου. Ἐν τούτοις ἡ Δικαστική Ἐπιτροπή οὐδεμίαν μνείαν τοῦ ἐν λόγῳ ἐδίμου παραδέτει εἰς τήν ἀπόφασίν της, ἐπικαλουμένη ἀποκλειστικῶς ρυθμίσεις τῆς *Ἐξαβίβλου*[138].

Διά νά καταστῇ ἔτι σαφεστέρα ἡ γενικωτέρα ἐφαρμογή τῆς συνταγματικῆς ἐντολῆς περί τῶν «*Νόμων τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» κατά τήν περίοδον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος καί ἐπί ποινικῶν ἔτι ὑποθέσεων, ἀντλοῦμεν μίαν χαρακτηριστικήν ἀπόφασιν τοῦ ἐκτάκτου ποινικῶν ἁρμοδιοτήτων *Προσωρινοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου* (1826 - 1827), βάσει τῆς ὁποίας διεδηλώθη ἡ ἰσχύς τῶν σχετικῶν Νόμων εἰς τόν χῶρον τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου. Πρόκειται περί ὑποθέσεως ἁρπαγῆς ζώων καί βιαιοπραγιῶν εἰς βάρος τοῦ Δημητρίου Σαλταφέρου, κατοίκου τῆς περιοχῆς Ναυπλίου, προκληθεισῶν ὑπό στρατιωτικῆς δυνάμεως ὑπό τόν Κεφαλλῆνα ὁπλαρχηγόν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Εἰς τήν ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ Δικαστηρίου, ὑπό ἡμερομηνίαν 2 Ἰουνίου 1826, μνημονεύονται τά ἑξῆς:

«*Διά ταύτην λοιπόν τήν πρός τούς Νόμους ἀπείθειάν του καί παρακοήν ὁ κ^ος Ἀ. Μεταξᾶς καταδικάζηται. Ἐφαρμόζον δέ τό Δικαστήριον τήν ΛΔ΄ Νεαράν τοῦ Κυροῦ Λέοντος, ἥτις διορίζει: "ἐκεῖνος ὁπού τόν προσκαλέσουν ἐκ τρίτου εἰς τό Κριτήριον, καί δέν πηγαίνει, νά κατακρίνηται καί νά παιδεύεται (Ἀρμεν. § 8)" καί τόν κατά τῶν φυγοδίκων νόμον τοῦ Ἀρμενοπούλου διατάττοντα: "Ἐκεῖνος ὁπού μέ πολλαῖς παραγγελίαις καί διορίαις δέν θελήσῃ νά ἔλθῃ, καταδικάζεται ἕως χρηματικῆς ζημίας ἤ ἀτιμίας ἤ ἐξορίας (Ἀρμ. § 29)". Τούς Νόμους τούτους εἰς τό ἔγκλημα τοῦ κ^ου Ἀ. Μεταξᾶ τό Δικαστήριον ἐφαρμόζον, καταδικάζει αὐτόν εἰς πρόστιμον γροσίων 600, ἑξακοσίων, πρός σωφρονισμόν αὐτοῦ καί παράδειγμα ἄλλων».*

Ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφασις ἀφεώρα τελικῶς ὄχι εἰς τήν οὐσίαν τοῦ δια-

138. Βλ. Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Παρατηρήσεις ἐπί τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης κατά τά πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια. Τό παράδειγμα τῆς διαφορᾶς μεταξύ Μοσχοῦς συζ. Ἀποστ. Γρυπάρη καί Αἰκατερίνης Ἰ. Μπάου», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 31 (1995), σελ. 51-149, ἰδίᾳ σελ. 111. Εἶναι μάλιστα ἄξιον προσοχῆς τό γεγονός ὅτι κατά τάς ἑπομένας φάσεις κρίσεως ἐπί τῆς ὑποθέσεως ὑπό τῶν Δικαστηρίων κατά τήν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας καί παρ' ὅλον ὅτι τά ἔδιμα ἐπισήμως ἐξηκολούθουν νά μή ἀποτελοῦν πηγήν δικαίου, διακρίνεται εἰς τάς σχετικάς ἀποφάσεις ἰδιαιτέρα τάσις σεβασμοῦ πρός τά τοπικῶς ἰσχύοντα ἔδιμα. Ἀντιθέτως, εἰς τήν Ἀπόφασιν τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθμ. 251 τῆς 14^ης Σεπτεμβρίου 1836, δηλαδή μετά τήν εἰσαγωγήν τῶν ἐδίμων ὡς πηγῆς δικαίου εἰς τήν δικαιοταξίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 23^ης Φεβρουαρίου/7^ης Μαρτίου 1835, *Περί Πολιτικοῦ Νόμου*, περί οὗ ἀκολούθως, ἡ δικαστική κρίσις ἐστράφη καί πάλιν κατά προτίμησιν πρός τούς Βυζαντινούς Νόμους καί δι' αὐτῶν προέβη εἰς ἑρμηνείαν τοῦ προταθέντος ἐδίμου ὥστε νά καταλήξῃ εἰς ἀπόφασιν.

πραχθέντος ἀδικήματος, ἀλλά εἰς τήν ἀπείθειαν τοῦ κατηγορουμένου διά τήν μή ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου. Ἡ διατύπωσις τῆς ἀποφάσεως ὅμως εἰκονογραφεῖ ἀδρῶς τήν ἀντίληψιν τῶν τότε δικαστῶν περί τῆς γενικωτέρας ἐφαρμογῆς τῶν «*Νόμων τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
1827 – 1833

«L' ouvrage d' Harménopule
ne ressemble à aucun des livres de droit
qui l' ont précédé»

Δημ. Σ. Μαυροκορδᾶτος, 1846

1. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1827.

1. Μετά παρέλευσιν δεκαμήνου ἀπό τῆς ἀναβολῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Γ΄ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί μετ' ἔντονον πολιτικήν διαμάχην καί περί αὐτήν τήν ἐκ νέου σύγκλησιν τοῦ σώματος, συνῆλθε τοῦτο ἀρχικῶς εἰς Ἑρμιόνην καί ἀκολούθως εἰς Τροιζῆνα[1]. Τά σπουδαιότερα τῶν ἔργων τῆς Γ΄ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ ψήφισις καί ἔκδοσις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος*, γνωστοῦ ὡς *Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος*, ἡ ἐκλογή τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου ὡς *Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος* καί ὁ διορισμός προσωρινῶς καί μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ τριμελοῦς *Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* πρός ἄσκησιν τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας. Τό νέον Σύνταγμα προέβλεπε *Βουλήν*, ἡ ὁποία καί ἀπηρτίσθη ὑπό τῶν ἤδη ἀπό τοῦ 1825 ἐκλελεγμένων παραστατῶν τῆς Δ΄ Περιόδου καί ἄλλων ἐν συνεχείᾳ ἐκλεγέντων. Τήν διοίκησιν τῆς Δικαιοσύνης ἀνέλαβεν ἡ ἱδρυθεῖσα Γραμματεία τοῦ Δικαίου καί τῆς Παιδείας[2].

Τό νέον Σύνταγμα εἰς τό περί τῆς δικαστικῆς λειτουργίας κεφάλαιον

---

1. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833. Α΄ 1827-1828*, Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 13-48.

2. Τό κείμενον τοῦ Συντάγματος βλ. ἐν Α. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Θ΄, Ἐν Ἀθήναις 1841, σελ. 128-155· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 651-665. Βλ. καί Ἠλ. Κυριακοπούλου, *Τά Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, σελ. 61-75· Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί*, τόμ. Α΄, σελ. 308-322. Βλ. ἐπίσης Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 80-88.

αὐτοῦ περιέλαβεν ἄρθρα περί τῆς ὀργανώσεως ταύτης καί τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ἐκ τῶν ὁποίων σημειοῦμεν τά ἑξῆς: *«99. Ἡ Βουλή χρεωστεῖ νά φροντίσῃ διά νά συνταχθῶσι Κώδικες, πολιτικός, ἐγκληματικός καί στρατιωτικός, ἔχοντες ἰδιαιτέρως βάσιν τήν γαλλικήν νομοθεσίαν»*, ἡ δικαστική ἐξουσία *«134. Δικάζει κατά τους γραπτούς νόμους τοῦ Ἔθνους»· «137. Οἱ ὁρκωτοί δικασταί εἶναι δεκτοί. Ἡ Βουλή νά φροντίσῃ μέ ἰδιαίτερον νόμον νά συστήσῃ αὐτούς»· «138. Δικαστικαί ἐπιτροπαί ἢ δικαστήρια ἔκτακτα ἀπαγορεύονται εἰς τό ἑξῆς» «139. Συγχωρεῖται εἰς τούς Ἕλληνας νά δικάζωνται δι' αἱρετοκρισίας ἐκκλήτως καί ἀνεκκλήτως»· «140. Αἱ κρισολογίαι γίνονται δημοσίως ἐκτός ὁσάκις ἡ δημοσιότης εἶναι ἐναντία εἰς τήν σεμνότητα· καί τότε τό δικαστήριον χρεωστεῖ νά τό ἀποφασίσῃ»· «142. Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδηκες κατά τό 99 ἄρθρον, οἱ βυζαντινοί νόμοι, τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι νόμοι ἔχουν ἰσχύν· εἰς δέ τά ἐμπορικά ἰσχύν νόμου ἔχει ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κώδηξ»· «143. Οἱ παρόντες συνταγματικοί νόμοι ὑπερισχύουν ἀπ' ὅλους τούς λοιπούς. Οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἐκδιδόμενοι νόμοι ὑπερισχύουν ἀπό τούς ἀρχαιοτέρους»· «146. Ὁ περί Ὀργανισμοῦ Δικαστηρίων Νόμος, ὁ ὑπ' ἀριθ. ΙΓ΄ τοῦ Κώδηκος τῶν Νόμων ἐκδοθείς, ἔχει ἰσχύν· κατ' αὐτόν θά συστηθῶσι τά δικαστήρια. Ἡ Βουλή θά διορίσῃ ἐντός τοῦ παρόντος ἔτους Ἐπιτροπήν διά νά ἐπεξεργασθῇ τόν νόμον τοῦτον καί νά τόν ὑποβάλῃ ἔπειτα εἰς τήν κρίσιν της»*. Τά προβλεφθέντα δικαστήρια ἦσαν ἐκεῖνα τῶν εἰρηνοδικῶν, τά ἐπαρχιακά, τά ἀνέκκλητα καί ἓν Ἀνώτατον ἤ Ἀκυρωτικόν Δικαστήριον, *«τό ὁποῖον παρεδρεύει εἰς τῆς Κυβερνήσεως τήν καθέδραν»* (ἄρθρ. 136)[3].

Ὀρθῶς ἐγράφη ὅτι καινοτομίαν ἀπετέλεσεν ἡ ἐπιταγή τῆς Συνελεύσεως ὅπως οἱ νέοι Κώδικες ἔχουν *«ἰδιαιτέρως βάσιν τήν γαλλικήν νομοθεσίαν»*, δέν φρονοῦμεν ὅμως ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ «ξενοφιλίας τῶν ὀπαδῶν τῆς λογίας παραδόσεως» καί νομικοῦ λογιωτατισμοῦ[4]. Ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο νά συνταχθοῦν νέοι κώδικες, αὐτονοήτως προσηρμοσμένοι πρός τήν νομοθεσίαν τῶν προηγμένων εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν, εἰς τόν κύκλον τῶν ὁποίων ἐφιλοδόξει νά εἰσέλθῃ καί ἡ Ἑλλάς, αὐτοαποσπωμένη τῶν πάσης φύσεως νομικῶν δομῶν αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τόν ὑπό ὀθωμανικήν κυριαρχίαν χῶρον, φυσικόν ἦτο νά ἀποδεχθῇ πολιτικῶς ὡς πρότυπον *«ἰδιαιτέρως»*, δηλαδή κατ' ἐξοχήν, τήν μᾶλλον τότε σύγχρονον καί δημοκρατικήν νομοθεσίαν τῆς Γαλλίας.

---

3. Βλ. Μεν. Ἀ. Τουρτόγλου, «Τά πρῶτα ἐν Ἑλλάδι Ἀκυρωτικά Δικαστήρια», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 10 (1966), σελ. 1-39.

4. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς "λογίας" παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, σελ. 148, 158-160.

Ἀληθές εἶναι ὡσαύτως ὅτι ἀπεκλείσθησαν τά ἔθιμα ἀπό τῶν πηγῶν τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ὄχι μόνον βάσει τῶν ἄρθρων εἰς τά ὁποῖα ἀπαριθμοῦνται αἱ πηγαί αὗται, ἀλλά καί ἐξ ἐκείνου τοῦ ἄρθρου τό ὁποῖον ρητῶς διηυκρίνησεν ὅτι τά δικαστήρια θά ἐδίκαζον μόνον «*κατά τούς γραπτούς νόμους τοῦ Ἔθνους*»[5]. Ἐκ τοῦ ὅλου πλέγματος τῶν «*βυζαντινῶν νόμων*» θά ἐφηρμόζοντο προσωρινῶς οἱ ἀφορῶντες εἰδικῶς εἰς τό ἀστικόν καί τό ποινικόν δίκαιον. Ἐνοοῦντο βεβαίως ὡς «*γραπτοί*» ἐπειδή περιελαμβάνοντο εἰς «ἔντυπον» ὡς ἡ *Ἐξάβιβλος* τοῦ Ἀρμενοπούλου ἤ εἰς «χειρόγραφα» εἰς τά ὁποῖα θά ἦτο δυνατή ἐνδεχομένως ἀναδρομή, κυρίως ὅμως ἀνεφέροντο οὕτω πρός διαστολήν των ἀπό τῶν ἐθίμων. Τό μᾶλλον γνωστόν καί πρόχειρον βοήθημα πρός ἐπισήμανσιν τῆς κατά περίπτωσιν ἐφαρμοστέας γραπτῆς νομοθεσίας ἦτο βεβαίως ἡ *Ἐξάβιβλος*, οὐδόλως ὅμως τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀνήγετο αὕτη καί εἰς πηγήν δικαίου[6]. Ὁ ρητός ἀποκλεισμός τῶν ἐθίμων πρέπει νά ἀποδοθῇ εἰς τήν τεκμαιρομένην θέλησιν τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτου ὅπως εἰσαχθῇ ἐνιαῖον δίκαιον, τοῦτο δέ διά λόγους πολιτικούς, ὡς ἤδη ἐτονίσθη, μείζονας κατά τήν σημασίαν παντός ἄλλου, ἰδίως τότε[7].

Ἡ πρός τήν Βουλήν ἐπιταγή τῆς Συνελεύσεως ἐλήφθη σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἀπό τό προσωρινῶς ἀναπληροῦν τόν ἐπιλεγέντα ὡς Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος Ἰ. Καποδίστριαν τριμελές σῶμα, ὑπό τόν τίτλον: *Ἀντικυβερνητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος*[8], καί ὑπεμνήσθη πρός τήν Βουλήν κατά τήν 27ην Ἰουνίου 1827. Εἰδικώτερον ἡ *Ἀντικυβερνητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος* «*θεωροῦσα ὅτι εἶναι τῆς πρώτης ἀνάγκης νά συσταθῶσιν ἐπί τοῦ παρόντος τά ἀνήκοντα δικαστήρια διά νά ἀπολαμβάνῃ ἕκαστος πολίτης τό δίκαιόν του*», διεβίβασε πρός τήν Βουλήν, κατ' ἐφαρμογήν καί εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ἄρθρων 136 καί 144 τοῦ Συντάγματος, νομοσχέδιον περί συστάσεως αὐτῶν κατά τό πνεῦμα καί τό γράμμα τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 13 τῆς 2ας Μαΐου 1822 (27 Ἰουνίου 1827)[9]. Τό νομοσχέδιον ἐτέθη ὑπ' ὄψιν τοῦ σώματος, ἀλλά προσωρινῶς «*ἔμεινεν εἰς σκέψιν*» (27 Ἰουνίου 1827)[10].

Μετ' οὐ πολύ, ἡ Βουλή συνεκρότησεν Ἐπιτροπήν ἐκ τῶν βουλευτῶν Σπυρίδωνος Παπαλεξοπούλου, Ἐμμανουήλ Σπυρίδωνος, Ἰωάννου Καραπαύλου, Τάτση Μαγγίνα καί Ἐμμανουήλ Βερνάρδου διά νά ἐκθέσουν καί παρουσιάσουν εἰς τήν Βουλήν σχέδιον περί ὅλων ἐν γένει τῶν δικα-

5. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς "λογίας" παραδόσεως*, σελ. 148-149.

6. *Αὐτόθι*, σελ. 153-156.

7. *Αὐτόθι*, σελ. 151-152.

8. Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας*, σελ. 53-78.

9. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 522. Πρβλ. τό σχέδιον νόμου: *"Ὀργανισμός τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων"*, Μουσεῖον Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 36.

10. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 54 (27 Αὐγ. 1827), σελ. 213.

στηρίων[11]. Ἐν συνεχείᾳ ἀπεφάσισε νά καλέσῃ διά τῆς Γραμματείας τῶν Ἐσωτερικῶν καί τῆς Ἀστυνομίας εἰς τήν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως τούς Γρηγόριον Σοῦτσον, Γεώργιον Πραΐδην καί Χριστόδουλον Κλονάρην, διά νά συμβάλουν εἰς τό ἔργον τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ διαβιβασθέντος ὑπό τῆς *Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς* νομοσχεδίου ἤ τῆς συντάξεως νέου (11 Ἰουλίου 1827)[12].

Δοθέντος ὅτι τό συντακτικόν ἔργον ἐβράδυνεν, ἡ λόγῳ τῆς λίαν ἐκρύθμου πολιτικῆς καταστάσεως ἐν Ναυπλίῳ καταφυγοῦσα εἰς τό ἐπιθαλάσσιον φρούριον Μπούρτζι *Ἀντικυβερνητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος* ἐπανῆλθεν ἐπί τοῦ θέματος πρός τήν Βουλήν καί φοβουμένη μείζονα ἀναρχίαν ἐζήτησε τήν ἐπείγουσαν σύστασιν δικαστηρίων εἰς τό Ναύπλιον (8 Αὐγούστου 1827)[13], ἀλλ' ἡ τελευταία ἀνέβαλε τήν λῆψιν ἀποφάσεως μέχρι τῆς μετακινήσεώς της εἰς τήν Αἴγιναν (9 Αὐγούστου 1827)[14]. Λήγοντος τοῦ μηνός καί ἐπειδή τά μέλη τῆς «ἐπί τοῦ Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων Βουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς» διωρίσθησαν εἰς ἄλλην σχετικήν, ἀντικατεστάθησαν ὑπό τῶν βουλευτῶν Γεωργίου Αἰνιᾶνος, Κωνσταντίνου Ζώτου καί Νικολάου Σπηλιάδου (27 Αὐγούστου 1827)[15].

Ἠκολούθησε κατεπείγουσα νέα πρότασις (μετά νομοσχεδίου) τῆς *Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* πρός σύστασιν πενταμελοῦς Ἐγκληματικοῦ (: ποινικοῦ) Δικαστηρίου, «*ἔχοντος βάσιν τόν Κώδικα τοῦ παρεκδοθέντος Ἐγκληματικοῦ Ἀπανθίσματος καί ἐλλείψει αὐτοῦ* (: ἐννοεῖται εἰς περίπτωσιν κενῶν τῆς νομοθεσίας) *τούς Βυζαντινούς Νόμους τῶν πάλαι ἀειμνήστων Αὐτοκρατόρων*» (2 Σεπτεμβρίου 1827)[16]. Τό εἰδικόν τοῦτο νομοσχέδιον παρεπέμφθη εἰς τήν περί συντάξεως τῆς νέας δικαστικῆς ὀργανώσεως βουλευτικήν ἐπιτροπήν. Παραλλήλως ἡ *Ἀντικυβερνητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος* διεβίβασε νέαν πρότασιν περί συστάσεως δικαστηρίων, συνοδευομένην ὑπό ἀντιγράφου τοῦ προμνησθέντος νομοσχεδίου, τό ὁποῖον, ἀφοῦ ἀνεγνώσθη εἰς τήν Βουλήν, παρεπέμφθη εἰς τήν σχετικήν ἐπιτροπήν (15 Σεπτεμβρίου 1827)[17].

---

11. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 54 (27 Αὐγ. 1827), σελ. 213-214.

12. *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 60 (17 Σεπτ. 1827), σελ. 237. Βλ. καί Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 522.

13. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 66 (8 Ὀκτ. 1827), σελ. 261. Πρβλ. Ἔγγραφον Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος πρός τήν Βουλήν, ὑπ' ἀριθμ. 240 τῆς 8ης Αὐγούστου 1827, Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 38 (Ἔγγρ. 3975).

14. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 66 (8 Ὀκτ. 1827), σελ. 261.

15. *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 68 (15 Ὀκτ. 1827) σελ. 269-270.

16. Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 39, (Ἔγγρ. 4035).

17. Βλ. Ἔγγραφον τῆς *Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς* πρός τήν Βουλήν, ὑπ' ἀριθμ. 468 τῆς 15ης Σεπτεμβρίου 1827, Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Φ. 22. Βλ. καί *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 71 (26 Ὀκτ. 1827), σελ. 283.

Τό μετά βραδύτητος τυχόν ἐπεξεργασίας νομοσχέδιον ὑπό τῆς «ἐπί τοῦ διοργανισμοῦ τῶν δικαστηρίων Βουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς», ἡ ὁποία εἶχεν ἐκ νέου ἀνασυγκροτηθῆ καί ἀποτελεσθῆ ἐκ τῶν βουλευτῶν Κωνσταντίνου Ζώτου, Γεωργίου Αἰνιᾶνος, Σπυρίδωνος Παπαλεξοπούλου καί Τάτση Μαγγίνα, ὑπεβλήθη τελικῶς εἰς τήν Βουλήν πρός κρίσιν κατά τήν 1ην Νοεμβρίου 1827[18], ὑπό τόν τίτλον: *Ὀργανισμός τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων*, ἐξ 120 ἄρθρων. Συγχρόνως ἡ *Ἀντικυβερνητική Ἐπιτροπή* ἐπανήρχετο καί ὑπενθύμιζε πρός τήν Ἐθνικήν Ἀντιπροσωπίαν τάς ἐκ τῆς βραδύτητος τῆς ψηφίσεώς του συνεπείας εἰς τήν κοινωνικήν ζωήν καί τήν ἄμεσον ὡς ἐκ τούτων ἀνάγκην συστάσεως τῶν δικαστηρίων, διά νά συναντήσῃ ὅμως καί πάλιν τούς δισταγμούς τῆς Βουλῆς (2 Νοεμβρίου 1827)[19].

Παραλλήλως πρός τήν διαδικασίαν εἰσαγωγῆς νέου *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*, μή περιλαμβάνοντος, ὡς καί κατά τό 1825, διατάξεις περί οὐσιαστικοῦ δικαίου, ἀφοῦ αὐταί εἶχον συνταγματικῶς ὁρισθῆ, καί ἐπί τῷ σκοπῷ ὅπως προωθηθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς σχετικῆς συνταγματικῆς διατάξεως, ὑπεβλήθη πρός τήν Βουλήν ὑπό τοῦ βουλευτοῦ Ἐμμανουήλ Βερνάρδου, κατά τήν 12ην Νοεμβρίου 1827, ἀναφορά, διά τῆς ὁποίας προέτεινεν οὗτος «*νά διαιρεθῇ τό σῶμα τῆς Βουλῆς εἰς 13 διαρκεῖς ἐπιτροπάς*», διέγραφε δέ καί «*σχέδιον περί τῶν χρεῶν ἑκάστης τῶν ἐπιτροπῶν τούτων*». Διά μίαν ἐξ αὐτῶν, τήν ἐνάτην, προέβλεψεν ὡς ἀντικείμενόν της «*νά καταγίνεται εἰς τό νά μεταφράζῃ, ἐρανίζεται, προσαρμόζῃ καί συνδέτῃ τούς κώδηκας, πολιτικόν, ἐγκληματικόν καί στρατιωτικόν, ἔχουσα βάσιν τούς κώδηκας καί τήν νομοθεσίαν τῆς Γαλλίας κατά τόν παρ. 99 καί νά παρουσιάζῃ αὐτούς εἰς τήν Βουλήν*»[20]. Κατά τήν αὐτήν ἡμέραν καί μετά τήν κατ' ἀρχήν ἀποδοχήν τῆς ὑποβληθείσης προτάσεως, «*διωρίσθη ἐπιτροπή συγκειμένη ἀπό τούς βουλευτάς κ. Ἐμμ. Σπυρίδωνος καί [τόν] κ. Βερνάρδον διά νά ἐπεξεργασθῇ τό σχέδιον τοῦτο καί νά τό καθυποβάλῃ εἰς τήν ἐπίκρισιν τῆς Βουλῆς*»[21].

Τελικῶς ἡ Βουλή ἐπελήφθη τοῦ νομοσχεδίου κατά τήν 15ην Νοεμβρίου 1827. Κατά τήν συνεδρίασιν τῆς ἡμέρας αὐτῆς συνεζητήθησαν αἱ πρῶται «*7 παράγραφοι τοῦ πρώτου μέρους τοῦ περί Δικαστηρίων Ὀργανισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐνεκρίθησαν*», ἀνεβλήθη ὅμως ἡ συνέχεια τῆς συζητήσεως διά τήν ἐπομένην. Κατά τήν 16ην Νοεμβρίου δέν συνεζητήθη τό θέμα, ἐνῷ κατά τήν 17ην Νοεμβρίου «*Ἀνεγνώσθησαν πάλιν 10 παράγραφοι*

18. Τό κείμενον τῆς ἀναφορᾶς ὑπογράφουν οἱ σημειούμενοι. Βλ. αὐτήν ἐν Γ.Α.Κ., *Μικραί Συλλογαί*, Κ 47, Β. Φ. VIII, ἀρ. 86.

19. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 77 (16 Νοεμβρ. 1827), σελ. 307.

20. *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 79 (23 Νοεμβρ. 1827), σελ. 315.

21. *Αὐτόθι*, σελ. 316.

τοῦ περί Δικαστηρίων Ὀργανισμοῦ, οἱ ὁποῖοι συζητηθέντες διωρθώθησαν, ἐκτός τῶν σημειωθέντων, οἵτινες ἔμειναν εἰς σκέψιν». Συγκεκριμένως, ἡ συζήτησις ἐξετάθη μέχρι καί ἐπί τοῦ ἄρθρου 18, ἐνῷ ἀνεβλήθη ἡ ἐξέτασις, διά τήν ἑπομένην τῶν ἄρθρων 8, 10 καί 13, ἀναφερομένων ἁπάντων εἰς τούς συνηγόρους (: δικηγόρους) καί τά καθήκοντα αὐτῶν. Ἐν τούτοις εἰς τά Πρακτικά τῆς Δ΄ Βουλῆς μέχρι τέλους τοῦ βραχέος βίου της (18 Ἰανουαρίου 1828), οὐδεμία νεωτέρα ἀναφορά ὡς πρός τό νομοσχέδιον περί *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* ἐπισημαίνεται. Προφανῶς, τά κατεπείγοντα καί δυσεπίλυτα προβλήματα τῆς ἀπολύτου ἀχρηματίας τοῦ Δημοσίου Ταμείου καί αἱ πολιτικαί καί διπλωματικαί ξυμώσεις ἐν ὄψει ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου (πού καταλαμβάνουν τό σύνολον τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς μεταξύ 18ης Νοεμβρίου 1827 καί 18ης Ἰανουαρίου 1828) ἀπησχόλησαν κατ' ἀποκλειστικότητα τό Νομοθετικόν Σῶμα[22].

Δοθέντος ὅτι ἐπέκειτο ἡ ἄφιξις τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου, ὁ Γραμματεύς ἐπί τοῦ Δικαίου καί τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως Μιχ. Σοῦτσος εἰς τήν πρός τόν Κυβερνήτην προετοιμασθεῖσαν ἐνημερωτικήν ἀναφοράν του (14/26 Ἰανουαρίου 1828) περιέλαβε τά ἑξῆς: «*Ἐκ τούτου δέ τό Βουλευτικόν ἀναγκάσθη νά διορίσῃ ἐπιτροπήν ἐκ τῶν μελῶν του, ἵνα ἐπιδιορθώσῃ μέν τόν νόμον τόν περί συστάσεως δικαστηρίων, προβάλῃ δέ αὐτῷ τό περί τούτου προβούλευμα. Καί ἡ ἐπιτροπή μέν ἐποίησεν οὕτως, ἀλλά τό Βουλευτικόν διά τήν γενικήν ἴσως τῶν πραγμάτων σύγχυσιν δέν εὐκαίρησε νά ἐμμελετήσῃ, καίτοι τῆς Κυβερνήσεως* (: Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς) *συνεχῶς διαγγελούσης καί παριστώσης εἰς αὐτό χρειωδεστάτην τήν τῶν δικαστηρίων σύστασιν καί χωρίς ταύτης ἀδύνατον ὄν νά λυτρωθῶσιν οἱ πάσχοντες ὑπό τῆς βίας καί τῆς παρανομίας*»[23].

Εἰς τήν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκατανόητον βραδύτητα ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς ἀσφαλῶς συνέτεινεν ἡ πολιτική ἐπιφύλαξις καί φοβία αὐτῆς, ἡ ἐντόνως ἔκρυθμος πολιτική κατάστασις ἐν Ναυπλίῳ, ἡ προσπάθεια πάντων ὅπως διασφαλίσουν πολιτικήν «ἀθωότητα», τοιαύτην ὥστε νά δύνανται νά διαδραματίσουν καί μετά τήν ἄφιξιν τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ρυθμιστικόν ρόλον, παρά τόν ἐξευτελισμόν τῆς ὅλης κυβερνητικῆς ἡγεσίας εἰς τό Ναύπλιον κατά τό θέρος τοῦ 1827 καί τόν βομβαρδισμόν τοῦ Βουλευτηρίου

22. Πρακτικά Δ΄ Βουλῆς, Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, *Τμῆμα Χειρογράφων, Παλαιτύπων καί Σπανίων Βιβλίων, Κῶδιξ 234*.

23. Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἐπιστολαί Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια, Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, διπλωματικαί, διοικητικαί καί ἰδιωτικαί, γραφεῖσαι ἀπό 8 Ἀπριλίου 1827 μέχρις 26 Σεπτεμβρίου 1831, συλλεγεῖσαι μέν καί καταταχθεῖσαι φροντίδι τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἐκδοθεῖσαι δέ παρά Ἐ. Ἀ. Βετάν, ἑνός ἐκ τῶν γραμματέων τοῦ Κυβερνήτου*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1841, σελ. 399.

μετά θυμάτων, καί τέλος τό πονηρόν πνεῦμα ὅπως πάντα τά σπουδαῖα ἀφεθοῦν ἵνα ἀντιμετωπισθοῦν ὑπευθύνως ὑπό τοῦ Κυβερνήτου.

2. Κατά τήν περίοδον τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν: Α΄ 1828-1829.

Ι. Ὀλίγας ἡμέρας μετά τήν ἄφιξιν τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ἡ Βουλή ἀπεδέχθη προσωρινήν, κατά παρέκκλισιν τοῦ Συντάγματος, ὀργάνωσιν τῆς Πολιτείας καί αὐτοδιελύθη. Διά τοῦ τελευταίου νόμου αὐτῆς, τοῦ ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828, ταυτιζομένου κατά τό περιεχόμενον πρός τό Κυβερνητικόν Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Α΄ τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1828 (οἱονεί συντακτικῆς πράξεως) ἐτέθησαν αἱ βάσεις *«τῆς προσωρινῆς διοικήσεως τῆς ἐπικρατείας» («ἕως τῆς συγκροτήσεως Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἥτις θέλει συνέλθει ἐντός τοῦ Ἀπριλίου μηνός 1828»)*, προεβλέφθη ἡ ἵδρυσις συμβουλευτικοῦ σώματος, τοῦ *Πανελληνίου*, καί ἡ μετά γνώμην τούτου ἔκδοσις κυβερνητικῶν ψηφισμάτων. Ἐξ αὐτῶν ἐλογίσθησαν ὡς νομοθετικά τά ἀναφερόμενα εἰς ἀντικείμενα περί ὧν ὁ νόμος (δηλ. αἱ πράξεις –τά ψηφίσματα– τῆς Γ΄ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως) δέν εἶχον ἤδη προνοήσει[24].

Ἡ ὀργάνωσις τοῦ συμβουλευτικοῦ σώματος τοῦ *Πανελληνίου* συνετελέσθη μετά διήμερον διά κυβερνητικοῦ ἐκτελεστικοῦ διατάγματος, διαγράψαντος λεπτομερέστερον τήν λειτουργίαν τῶν τριῶν τμημάτων τοῦ σώματος καί τῆς ὁλομελείας αὐτοῦ. Τό Τμῆμα τῶν Ἐσωτερικῶν ἀνέλαβεν ὡς *«ἀντικείμενον»* (: ἁρμοδιότητα), ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανελληνίου, *«τήν διοίκησιν τῶν Ἐσωτερικῶν καθ' ὅλους αὐτῶν τούς κλάδους»*. Τά ἕτερα δύο τμήματα κατέστησαν ἁρμόδια διά τάς οἰκονομικάς καί τάς στρατιωτικάς ὑποθέσεις[25]. Ἀμέσως διωρίσθησαν τά πρῶτα ἐκ τῶν μελῶν τοῦ σώματος[26].

Τό Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος δέν κατηργήθη, οὐδ' ἀνεστάλη ὡς πρός δέματα μή προβλεπόμενα ὑπό τῶν ὡς ἄνω δύο καταστατικῶν τῆς *«προσωρινῆς διοικήσεως τῆς ἐπικρατείας»* κειμένων. Ἑπομένως, ἡ

24. Τό κείμενον τοῦ Νόμου βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων», σελ. 204-206 καί τό κείμενον τοῦ Ψηφίσματος εἰς Τοῦ Αὐτοῦ, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 14 (1967), Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 11-16.

25. Τό κείμενον τοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 16 τῆς 22ας Ἰανουαρίου 1828, βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», σελ. 12, ὑποσημ. 1.

26. Τήν σύνδεσιν τοῦ Πανελληνίου βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833», περ. *Ὁ Ἐρανιστής*, Ἔτος Δ΄, Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 127-131.

συνταγματική ἐπιταγή περί καταρτίσεως κωδίκων ἀστικῆς καί ποινικῆς νομοθεσίας παρέμεινεν ἀκεραία καί ἰσχυρά.

Ἐπί τῇ ἀφίξει τοῦ Κυβερνήτου ἅπαντες οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας ὑπέβαλον εἰς αὐτόν συνοπτικάς ἐνημερωτικάς ἐκθέσεις (Αἴγινα, 14/26 Ἰανουαρίου 1828)[27]. Ὁ ἐπί τοῦ Δικαίου καί τῆς Παιδείας Γραμματεύς Μιχαήλ Σοῦτσος ὑπέβαλεν εἰς ἐκτέλεσιν εἰδικῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου, ἐπιθυμοῦντος νά πληροφορηθῇ «*περί τῶν μελετωμένων παρά τῆς παυσάσης προσωρινῆς Κυβερνήσεως εἰς σύστασιν δικαστηρίων*», πέρα τῆς ἀρχικῆς, ἡ ὁποία ἤδη ἐμνημονεύθη, καί συμπληρωματικήν ἀναφοράν, διά τῆς ὁποίας, ἀφοῦ ἐξέθεσε τήν ἐξ ἐπόψεως ἐφαρμογῆς τῆς ποινικῆς ἰδίᾳ δικαιοσύνης κατάστασιν, εἰσηγήθη τήν ταχεῖαν συγκρότησιν δικαστηρίων, εἰδικῶς δέ ἐζήτησεν: «*Α΄. Νά συσταθῇ Δικαστήριον Ἐγκληματικόν, προσωρινόν καί ἀνέκκλητον, τό ὁποῖον νά θεωρῇ τάς δίκας ἐκείνας ὅσαι ἀναφέρονται εἰς ἐγκλήματα καθοσιώσεως, προσέτι εἰς φόνους, προδοσίας, κλοπάς, ἁρπαγάς, βίας, συκοφαντίας, ψευδομαρτυρίας καί λοιπά ἁμαρτήματα, ὅσα ταράττουν τήν κοινήν ἡσυχίαν*», ὡς πρός δέ τάς διαφοράς ἀστικοῦ καί ἐμπορικοῦ δικαίου προέτεινεν ὅπως «*Β΄. Ὅλαι αἱ κατά τόπους δημογεροντίαι νά ἔχωσι προσωρινῶς τήν ἄδειαν νά κρίνωσι παντοίας διαφοράς ἀφορώσας τά μεταξύ τῶν πολιτῶν συναλλάγματα καί ἀκολούθως καί ὑποθέσεις ἐμπορικάς, ἡ δέ ἀπόφασις αὐτῶν νά εἶναι ἀνέκκλητος μέχρι τῶν 250 ἤ 300 γροσίων*», καί τέλος «*Γ΄. Οἱ πολῖται νά ὑποχρεώνωνται εἰς τό νά θεωρῶσι τάς περί τῶν ἀμοιβαίων συναλλαγμάτων διαφοράς των καί δι' αἱρετοκρισίας, ὁσάκις δέν εὐχαριστῶνται νά τάς θεωρῶσιν εἰς τάς κατά τόπους δημογεροντίας*» (23 Ἰανουαρίου 1828)[28].

Διά τῆς αὐτῆς ἀναφορᾶς εἰσηγήθη ὡς ἐφαρμοστέαν ὑπό τοῦ προτεινομένου προσωρινοῦ Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου νομοθεσίαν «*τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Βας Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί τά Βασιλικά. Προκρίνονται δέ κατά τοῦτο οἱ ρωμαϊκοί νόμοι ἀπό τούς γαλλικούς ἐπί τοῦ παρόντος, μέχρις ὅτου συνταχθῇ ἀπάνθισμα τῶν δευτέρων κατάλληλον εἰς τά ἤθη, ἔθιμα καί περιστάσεις τοῦ Ἔθνους μας. Αἱ δέ δημογεροντίαι εἰς μέν τάς ἄλλας* (: ἀστικάς) *διαφοράς θέλουν κρίνει κατά τούς Βυζαντινούς Νόμους, εἰς δέ τάς ἐμπορικάς θέλουν μεταχειρίζεσθαι τόν Ἐμπορικόν τοῦ Ναπολέοντος Κώδικα, τόν ὁποῖον καί τό ἐν Σύρᾳ Ἐμπορικόν Δικαστήριον*

---

27. Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἐπιστολαί*, τόμ. Α΄, σελ. 399-400 (Ἔκθεσις τοῦ Γραμματέως Δικαίου καί Παιδείας ὑπ' ἀριθμ. 1813 τῆς 14ης Ἰανουαρίου 1828).

28. Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τοῦ Δικαίου καί Παιδείας Μιχ. Σούτσου πρός τόν Κυβερνήτην, ὑπ' ἀριθμ. 1825 τῆς 23ης Ἰανουαρίου 1828, Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 45. Βλ. αὐτήν δημοσιευμένην ἐν Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ἡ κατάσταση τῆς Δικαιοσύνης στην Ἑλλάδα κατά την ἄφιξη τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 4, Ἐν Ἀθήναις 2004, σελ. 231-247.

ἄχρι τοῦδε μεταχειρίζεται καί αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις καθιέρωσαν ὡς καταλληλότερον καί εὐαρμοστώτερον παρά πάντα ἄλλον εἰς τήν Ἑλλάδα»[29].

Κατόπιν παρασχεθείσης ὑπό τοῦ Κυβερνήτου ἐντολῆς, ὁ Μ. Σοῦτσος ἐπανελθών μετά τινας ἡμέρας ὑπέβαλε νέαν ἀναφοράν, διά τῆς ὁποίας μετέβαλε καί ἀνέπτυξε τό ἀρχικῶς ἐκτεθέν ὑποτυπῶδες σχέδιόν του εἰς συστηματικώτερον ὀργανισμόν. Εἰδικώτερον προέτεινε τό ἀκόλουθον σχῆμα δικαστικῆς ὀργανώσεως:

α) εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν ἵδρυσιν ἐπαρχιακοῦ δικαστηρίου, τό ὁποῖον «*νά κρίνῃ πᾶσαν παρουσιαζομένην πολιτικήν καί ἐμπορικήν ὑπόθεσιν καί ν' ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως μέχρι τῆς ποσότητος τῶν ...<γροσίων>*», δι' ἥν ἐπαφίετο εἰς τήν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως, καί ὅπως τό αὐτό δικαστήριον «*ἔχῃ καί ἐξουσίαν ἐπανορθωτικήν*». Ὡς πρός τήν Σῦρον εἰδικῶς προετείνετο διατήρησις τοῦ ἐκεῖ λειτουργοῦντος Ἐμπορικοῦ Δικαστηρίου. Εἰς τάς ἐπαρχίας ἔνθα δέν ἤδρευε διοικητής, τό Ἐπαρχιακόν Δικαστήριον θά ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν τριῶν πρεσβυτέρων δημογερόντων καί εἰς ὅσας ἤδρευε διοικητής, ἐκ τῶν δύο πρεσβυτέρων δημογερόντων ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ διοικητοῦ.

β) ἵδρυσιν ἐν Σύρῳ πενταμελοῦς Δικαστηρίου τῶν Ἐκκλήτων, «*τό ὁποῖον νά θεωρῇ τάς ἀπό τά Ἐπαρχιακά Δικαστήρια καί τό ἐν Σύρᾳ Ἐμπορικόν ἐκκλήτους πολιτικάς καί ἐμπορικάς ὑποθέσεις καί ν' ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως*», μέχρι ποσοῦ τινος γροσίων ὁρισθησομένου ὑπό τῆς Κυβερνήσεως. Τό δικαστήριον τοῦτο προεβλέπετο νά «*προδεωρῇ καί ἐξετάζῃ τάς ἐγκληματικάς ὑποθέσεις καί νά παραπέμπῃ τόν κατηγορούμενον ὁμοῦ μέ τάς ἐξετάσεις εἰς τό Ἀνέκκλητον Δικαστήριον*».

γ) ἵδρυσιν εἰς τήν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως ἑπταμελοῦς Ἀνεκκλήτου Δικαστηρίου, «*τό ὁποῖον νά κρίνῃ τάς ἀπό τό Δικαστήριον τῶν Ἐκκλήτων ἐκκαλουμένας πολιτικάς, ἐμπορικάς καί ἐγκληματικάς ὑποθέσεις καί περί μέν τῶν πολιτικῶν καί ἐμπορικῶν ν' ἀποφασίζῃ ὁριστικῶς καί ἀνεκκλήτως, εἰς δέ τάς ἐγκληματικάς τότε μόνον νά εἶναι ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ ἀμετάβλητος, ὅταν ἡ ποινή δέν ὑπερβαίνῃ τριῶν μηνῶν φυλακήν, καί χιλίων γροσίων χρηματικήν ποινήν· ὅταν δέ εἶναι μεγαλυτέρα, τότε ὁ ἐγκαλούμενος νά ἠμπορῇ νά ἐκκαλέσῃ τήν κρίσιν εἰς τό Ἀνέκκλητον Ἐγκληματικόν Δικαστήριον*».

δ) ἵδρυσιν εἰς τήν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως ἑπταμελοῦς Ἀνεκκλήτου Ἐγκληματικοῦ Δικαστηρίου, δικάζοντος «*ὁριστικῶς καί ἀνεκκλήτως περί ἐγκλημάτων καθοσιώσεως, προσέτι περί φόνου, ληστείας, κλοπῆς, βίας, πλαστογραφίας, παραχαράξεως, καταχρήσεως ἐμπιστοσύνης, συκοφαντίας καί ἑνί λόγῳ περί παντοίων ἁμαρτημάτων ταραττόντων τήν δημοσίαν ἡσυχίαν*».

---

29. Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 45. Προετείνετο ἤδη σύνταξις Ποινικοῦ Κώδικος μέ πρότυπον καί βάσιν τόν γαλλικόν ἀντίστοιχον.

ε) ἵδρυσιν εἰς τήν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως ἐννεαμελοῦς Ἀνωτάτου ἤ Ἀκυρωτικοῦ Δικαστηρίου, «*τό ὁποῖον πρό πάντων νά δύναται νά ἀκυρώνῃ τάς εἴτε πολιτικάς εἴτε ἐμπορικάς εἴτε ἐγκληματικάς δικαστικάς ἀποφάσεις, ὅσας κρίνῃ μή γενομένας κατά τάς νομικάς διατυπώσεις καί νά ἐξηγῇ τόν νόμον ὅπου εἶναι ἀσαφής καί δυσνόητος πρός τά λοιπά δικαστήρια*».

Ἐξ ἐπόψεως ἐφαρμοστέου δικαίου προετείνετο: «*τά ἀνωτέρω δικαστήρια νά κρίνωσι τάς μέν πολιτικάς* (: ἀστικάς) *ὑποθέσεις κατά τούς Βυζαντινούς Νόμους, τάς δέ ἐμπορικάς κατά τόν Ἐμπορικόν Κώδικα τῆς Γαλλίας, διά δέ τάς ἐγκληματικάς νά μεταχειρίζωνται τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί τούς Βυζαντινούς Νόμους*». Τέλος, προεβλέπετο ἡ δυνατότης: «*οἱ πολῖται καί εἰς τό ἑξῆς, καθώς ἄχρι τοῦδε, νά διαλύωσι καί δι' αἱρετοκρισίας, ἐκτός τῶν ἐγκληματικῶν, ὅλας τάς ἄλλας διαφοράς των*». Ταῦτα πάντα ὑπό τήν ἔννοιαν προσωρινοῦ μεταβατικοῦ συστήματος νομοθεσίας καί ὀργανώσεως[30].

Αἱ ἐκθέσεις τοῦ Μ. Σούτσου ἐκρίθησαν ὑπό τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ὅτι «*ἐμπεριέχουσιν ἰδέας ἀξίας ἀναντιρρήτως ὅλης τῆς προσοχῆς*» τοῦ Πανελληνίου, διό καί διεβίβασε ταύτας μετά διήμερον πρός τό σῶμα τοῦτο μετά σχεδίου λιτοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ, στηριχθέντος εἰς τάς βασικάς ἰδέας τοῦ ἕως τότε Γραμματέως τοῦ Δικαίου καί τῆς Παιδείας, καί ἐζήτησε τήν ταχεῖαν καί ἐπιμελῆ ἐπεξεργασίαν τοῦ θέματος παρά τοῦ νεοσυσταθέντος συμβουλευτικοῦ σώματος καί τήν ὑποβολήν σχεδίου καί ὁδηγιῶν, ὥστε νά δυνηθῇ ἄνευ ἀναβολῆς νά ἱκανοποιήσῃ τάς ἐπιθυμίας καί τάς πλέον κατεπειγούσας ἀνάγκας τοῦ Ἔθνους[31].

Κατά τήν 2αν Φεβρουαρίου 1828 ἐζήτησεν ἀπό τό Πανελλήνιον καί ὑποβολήν προτάσεων περί τῶν καταλλήλων καί ἀξίων προσώπων διά νά διορισθοῦν ὡς δικασταί καί προσέθεσε πρός τό ἐν λόγῳ συμβουλευτικόν σῶμα τά ἑξῆς: «*Συλλογισθῆτε ὅτι μόνα τά δικαστήρια δύνανται νά ἀσφαλίσωσιν, ὑπό τήν αἰγίδα τῶν νόμων, τήν ἰδιοκτησίαν, τήν ζωήν καί τήν τιμήν τῶν πολιτῶν. Συλλογισθῆτε, ὡσαύτως, ὅτι ἐνῷ οἱ ἐπικρατοῦντες νόμοι εἶναι ἐλλιπεῖς καί οὐδείς Κῶδιξ Διαδικασίας ἐνυπάρχει, ὁ ἐθνικός χαρακτήρ καί τά φῶτα τῶν δικαστῶν πρέπει νά ἀναπληρώσωσι τήν ἔλλειψιν ταύτην*»[32]. Ἡ τελευταία παράγραφος ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο ἐλλιπής ἡ ἐνημέρωσίς του ἀκόμη καί μετά τήν ἀνάληψιν καθηκόντων παρά τοῦ μόνου μετά τήν 23ην Ἰανουαρίου 1828 καί μέχρι τῆς 5ης Φεβρουαρίου 1829 Γραμματέως τῆς

30. Ἀναφορά τοῦ τέως ὡς ἄνω Γραμματέως Δικαίου καί Παιδείας, πρός τόν Κυβερνήτην, 28 Ἰανουαρίου 1828, Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 45.

31. Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον ὑπ' ἀριθμ. 59 τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1828, *Αὐτόθι*, καί Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἐπιστολαί*, τόμ. Α΄, σελ. 285-286.

32. Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον ὑπ' ἀριθμ. 104 τῆς 2ας Φεβρουαρίου 1828, Μ. Μπενάκη, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, Φ. 45.

Ἐπικρατείας ὑπό τόν τίτλον τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Σπ. Τρικούπη.

Τό σχέδιον τοῦ Κυβερνήτου δέν προσθέτει τί περί ἐφαρμοστέου δικαίου πέρα τῶν προτάσεων τοῦ Μ. Σούτσου. Ἄλλωστε εἰς τό πρός τό Πανελλήνιον διαβιβαστικόν ἔγγραφον τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ἐσημειοῦτο ὅτι μόνον «*στοιχεῖα τοῦ διατάγματος, τοῦ πρός τήν ἀξιολογωτάτην ταύτην ὕλην ἀναλογοῦντος*» παρείχοντο, οὕτως ἤ ἄλλως δ' ἐκ τῶν διαβιβαζομένων ἐκθέσεων τοῦ Μ. Σούτσου ἠδύναντο τά μέλη τοῦ Πανελληνίου νά ἀφορμηθοῦν καί νά προτείνουν τά δέοντα κατά τήν γνώμην τοῦ σώματος. Περίεργον εἶναι ὅτι οὔτε ὁ τέως Γραμματεύς τοῦ Δικαίου καί τῆς Παιδείας, ἀλλ' οὔτε ὁ Σπ. Τρικούπης, ἐνημέρωσαν τόν Κυβερνήτην ἐπί τοῦ ἀπό τοῦ 1822 ἰσχύσαντος δικαστικοῦ συστήματος καί τοῦ εἰσαχθέντος καί ἐφαρμοζομένου ἕως τοῦ 1828 νομοθετικοῦ καθεστῶτος[33].

Διά τοῦ Κυβ. Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 1325 τῆς 29ης Μαρτίου 1828, διωργανώθη περαιτέρω ἡ λειτουργία τοῦ Πανελληνίου καί μεταξύ ἄλλων ὡρίσθη ὅτι: «*Β΄. Τό Τμῆμα τῶν Ἐσωτερικῶν περιλαμβάνει μίαν Ἐπιτροπήν, συγκειμένην ἐκ τριῶν μελῶν, ἥτις δέλει καταγίνεσθαι μερικώτερον εἰς τήν κατασκευήν τῶν σχεδίων τῶν διατάξεων ἤ τῶν νόμων, ὅσοι ἀποβλέπουν τόν προσωρινόν Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων. Θέλει ἀσχοληθῆ ὡσαύτως εἰς τήν σύνθεσιν ἑνός Κώδικος τῆς Διαδικασίας καί βραδύτερον ἑνός Πολιτικοῦ καί Ποινικοῦ Κώδικος. Ἡ Ἐπιτροπή αὕτη δέλει ἐργάζεσθαι κατά τάς εἰδικάς ὁδηγίας τάς ὁποίας δέλει λαμβάνει ἀπό τήν Κυβέρνησιν· εἰς*

33. Ἡ ἐλλιπεστάτη εἰκών περί τῆς καταστάσεως τῆς Δικαιοσύνης κατά τήν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου, ἡ ὁποία παρέχεται εἰς τήν ἤδη μνημονευθεῖσαν Ἔκθεσιν τοῦ Γραμματέως τοῦ Δικαίου καί τῆς Παιδείας Μ. Σούτσου (28 Ἰανουαρίου 1828) πρέπει νά θεωρηθῆ ὅτι ὠφείλετο εἰς τήν ἀναστολήν πάσης διοικητικῆς δράσεως ἐν ὄψει τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου καί τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Μ. Σούτσου, ὡς καί τῶν λοιπῶν τέως Γραμματέων νά μή θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι τῆς καταστάσεως. Προφανῶς ὁ Μ. Σοῦτσος δέν ἔκρινε χρήσιμον νά προβῆ εἰς παρουσίασιν τῶν νομοθετημάτων πού εἶχον μέν ἐκδοθῆ ἀλλά δέν εἶχον ὁδηγήσει εἰς οὐσιαστικήν λειτουργίαν τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Προκρίνων τήν ἀντιμετώπισιν τῶν θεμάτων πρακτικῶς καί ἀπό «μηδενικῆς βάσεως» ἐτόνισεν ὅτι τά πάντα ἔπρεπε νά ὀργανωθοῦν ἐξ ἀρχῆς. Ἐξ ἄλλου, ὁ Σπ. Τρικούπης διεκρίνετο τόσον ὑπό τοῦ αὐτοῦ πρακτικοῦ πνεύματος ὡς καί ὁ Μ. Σοῦτσος, ὅσον καί ἐκ τῆς προδέσεως διαμορφώσεως δεσμῶν οἱ ὁποῖοι θά ἐμαρτύρουν ἄμεσον δυτικήν ἐπίδρασιν, ἐπειδή ἦτο ἀπό τοῦ 1824 ἤδη ἐκ τῶν βασικῶν ἐκφραστῶν τῆς βρεταννικῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Σπ. Τρικούπης δέν ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τόν Κυβερνήτην ἐπί τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων ἐπί κεφαλῆς τῆς Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας (23 Ἰανουαρίου 1828). Ὁ ἁρμόδιος νά ἐκθέσῃ τά περί τῆς ἐσωτερικῆς ἐν γένει καταστάσεως τῆς χώρας κατά τήν ἔλευσιν τοῦ Κυβερνήτου ἦτο ὁ προκάτοχος τοῦ Σπ. Τρικούπη Γραμματεύς ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν καί τῆς Ἀστυνομίας Ἀναστάσιος Λόντος, ὁ ὁποῖος εἰς τήν ὑποβληθεῖσαν Ἔκθεσιν αὐτοῦ (ὑπ' ἀριθμ. 1354 τῆς 14ης Ἰανουαρίου 1828) οὐδέν σχετικόν ἀνέφερε. Βλ. Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἐπιστολαί*, τόμ. Α΄, σελ. 391-393.

τάς σχέσεις της μέ τό Πανελλήνιον θέλει ἀκολουθεῖ τήν αὐτήν τάξιν ὁποίαν καί ἡ Ἐπιτροπή τῆς Οἰκονομίας. Μέλη δέ τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης εἶναι οἱ κύριοι Χ. Κλονάρης, μετατιθέμενος εἰς τοῦτο τό Τμῆμα ἐκ τοῦ τοῦ Πολέμου, Ἰ. Γιαννετᾶς (: Ἰωάννης Γενναδᾶς) *καί Γρηγόριος Σοῦτσος*»[34]. Δι' ἑτέρου διατάγματος, ἐκδοθέντος αὐθημερόν, διωρίσθησαν ὡς μέλη τοῦ Πανελληνίου καί εἰς τό Τμῆμα τῶν Ἐσωτερικῶν ὁ Γρηγόριος Σοῦτσος καί ὁ Ἰωάννης Γενναδᾶς[35].

Ἡ διά τοῦ μνημονευθέντος ἀμέσως ἀνωτέρω περί ὀργανώσεως τοῦ Πανελληνίου διατάγματος συγκροτηθεῖσα τριμελής νομοπαρασκευαστική Ἐπιτροπή ἀνέλαβεν ὅπως καταρτίσῃ πρωτίστως *Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων* καί *Δικονομικόν Κώδικα*, ἐν καιρῷ δέ Ἀστικόν καί Ποινικόν Κώδικας. Ἡ κανονισθεῖσα προτεραιότης ἦτο ὀρθή. Ἐπρώτευεν ἡ συστηματικωτέρα ὀργάνωσις τῶν δικαστηρίων καί ὁ περί τῆς δικαστικῆς διαδικασίας κανονισμός. Ἡ κατάρτισις οὐσιαστικῶν νόμων, ὅσον καί ἄν ἦτο ἀναγκαία καί αὐτή, ἰδίως ἕνεκα τοῦ ὀφειλομένου ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν ἰσχυουσῶν τότε παρ' ἡμῖν διατάξεων καί τῆς προσαρμογῆς αὐτῶν πρός τά κρατοῦντα ἐν Εὐρώπῃ, δέν ἐπεῖγε τόσον πολύ, μάλιστα ὡς πρός τό ἀστικόν δίκαιον.

Μετ' οὐ πολύ ἀπό τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνωτέρω πράξεων καί ἐπειδή ἡ ἀνάγκη συστάσεως ποινικοῦ δικαστηρίου καθίστατο λίαν πιεστική, διετάχθησαν οἱ Βιάρος Καποδίστριας, Ἰ. Γενναδᾶς, Γρ. Σοῦτσος καί Χρ. Κλονάρης νά συντάξουν Σχέδιον Ὀργανισμοῦ «*ἐγκληματικῶν δικαστηρίων*» μετά «*τύπων*» τῆς διαδικασίας τούτων (Ποινικήν Δικονομίαν), τό ὁποῖον δά ἔδει νά ὁλοκληρωθῇ ταχέως. Οἱ ὡς ἄνω συντάκται παρηγγέλθησαν νά ὑποβάλουν τοῦτο ἀπ' εὐθείας εἰς τό Πανελλήνιον πρός κρίσιν καί γνωμοδότησιν ἄνευ προηγουμένης δέσεως τούτου ὑπ' ὄψιν τῆς Κυβερνήσεως, καί αὐτό διότι ὁ Ἰ. Καποδίστριας δά ἐκινεῖτο ἐκτός ἕδρας πρός διενέργειαν ἐπιθεωρήσεως[36].

ΙΙ. Ἡ συγκροτηθεῖσα κατά τήν 29ην Μαρτίου 1828 Ἐπιτροπή (Χρ. Κλονάρης, Γρ. Σοῦτσος, Ἰ. Γενναδᾶς) ἐπελήφθη τοῦ ἔργου της, τό ὁποῖον

34. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α' 1828-1829», σελ. 15-16 (ὑποσημ.).

35. Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 1323 τῆς 29ης Μαρτίου 1828, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 22 (31 Μαρτ. 1828), σελ. 91. Πρβλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833», σελ. 129.

36. Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον, ὑπ' ἀριθμ. 1464 τῆς 3ης Ἀπριλίου 1828, Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 45. Βλ. καί Ἀπάντησιν Πανελληνίου πρός τόν Κυβερνήτην, ὑπ' ἀριθμ. 12 τῆς 5ης Ἀπριλίου 1828, Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, *Τμῆμα Χειρογράφων, Παλαιτύπων καί Σπανίων Βιβλίων, Κῶδιξ 348*, σελ. 5 καί Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 45.

ὅμως ἐβράδυνε, πιθανῶς ἐξ ἐγγενῶν αἰτίων. Τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς δέν κατέληξαν εἰς κοινήν πρότασιν. Εἰς ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τήν *Ἐπιτροπήν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως* (ὄργανον προσωρινῶς ἀναπληροῦν αὐτόν εἰς τήν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως)[37], ἀποσταλέν ἐκ Καλαμάτας κατά τήν 27ην Αὐγούστου 1828, ἀπό τῆς ρωσικῆς φρεγάτας «Ἑλένη», ὁρμούσης εἰς τόν Μεσσηνιακόν Κόλπον, ἐσημειοῦντο τά ἑξῆς: «*Μόνον πρό ὀλίγων ἡμερῶν ἔλαβα τά ἐσώκλειστα δύο Σχέδια, τό μέν παρά τοῦ κυρίου Γιαννατᾶ, τό δέ παρά τῶν κυρίων Σούτσου καί Κλονάρη*»[38].

Ὁ Κυβερνήτης ἐθεώρησεν ἀμφότερα τά (παράλληλα) Σχέδια ὡς ἀκατάλληλα, διεβίβασε ταῦτα διά τοῦ ὡς ἄνω ἐγγράφου του πρός τήν *Ἐπιτροπήν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως* καί ἐτόνισεν ὅτι δέν ἐπεθύμει εἰσέτι τήν ἐπ' αὐτῶν γνώμην τοῦ Πανελληνίου, ἀλλ' ἀνέπτυξε τάς ἰδυντηρίους γραμμάς λιτωτέρου τινός συστήματος καί ἐζήτησεν ἀπό τήν ἐν λόγῳ προσωρινήν Κυβερνητικήν Ἐπιτροπήν ὅπως μελετήσῃ τό θέμα καί, ἐφ' ὅσον θά συνεφώνει, νά συντάξῃ Σχέδιον τό ὁποῖον νά ὑποβληθῇ εἰς τήν γνώμην τοῦ Πανελληνίου.

Τό ὑποβληθέν ὑπό τοῦ Γρηγ. Σούτσου καί τοῦ Χρ. Κλονάρη (γραμμένον διά χειρός τοῦ τελευταίου) Σχέδιον ἔφερε τόν τίτλον: *Ψήφισμα περί τῶν Δικαστηρίων*, ἐξ ἄρθρων 41, περιελάμβανε δέ καί τό ἀκόλουθον ἄρθρον: «*39. Τά δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά πολιτικά τούς Βυζαντινούς Νόμους, εἰς δέ τά ἐμπορικά τόν Ἐμπορικόν Κώδηκα τῆς Γαλλίας. Ἑωσοῦ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κώδηξ, εἰς τά διορθωτικά καί τά ἐγκληματικά κρίνουν κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί κατ' ἐπιείκειαν*»[39]. Εὑρεθέν ἀνυπόγραφον σχέδιον ὑπό τόν τίτλον: «*Διάταξις τῶν Δικαστηρίων*», ἐξ ἄρθρων 40, ἴσως εἶναι ἐκεῖνο πού συνέταξε λόγῳ διαφωνίας ὁ Ἰ. Γεννατᾶς[40]. Ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐπιεικείας, ὡς ἑρμηνευτικῆς μεθόδου κατά τήν κατάγνωσιν τῶν ποινῶν εἶναι αὐτονόητος ἐν σχέσει πρός ὡρισμένας ἐκ τῶν προβλεπομένων εἰς τήν Βυζαντινήν νομοθεσίαν.

Ὁ χρόνος παρήρχετο ἄνευ προόδου καί ὁ Ἰ. Καποδίστριας ἀπηυδύνθη ἐκ νέου κατά τήν 24ην Ὀκτωβρίου 1828 ἀπό τόν Πόρον πρός τό Πανελ-

37. Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 3072 τῆς 13ης Ἰουνίου 1828, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 43 (16 Ἰουν. 1828), σελ. 177-178. Πρβλ. Κυβερνητικόν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 5613 τῆς 20ῆς Αὐγούστου 1828, *Αὐτόθι*, φ. 61 (22 Αὐγ. 1828), σελ. 253 καί Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 5660 τῆς 20ῆς Αὐγούστου 1828, Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 113. Βλ. καί τάς πρός τήν Ἐπιτροπήν Γεν. Διοικήσεως *Ὁδηγίας* (Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 5661 τῆς 28ης Αὐγούστου 1828), Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 117.

38. Γ.Α. Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 117 καί Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἐπιστολαί*, τόμ. Β΄, σελ. 223-224.

39. Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 117.

40. Γ.Α.Κ., *Γραμματεία Δικαίου*, Φ. 40.

λήνιον διά νά ὑπομνήσῃ τήν ὑπόθεσιν, διεβίβασε δέ καί ἕτερον σχέδιον προερχόμενον ἐκ τοῦ Βιάρου Καποδιστρίου. Ὁ Κυβερνήτης, ἀφοῦ ἀνέπτυξε πρός τό Πανελλήνιον τάς βάσεις λιτοῦ συστήματος δικαστικῆς ὀργανώσεως, ἐζήτησε τήν γνώμην τοῦ Σώματος ἐπ' αὐτοῦ καί ἐπί τῆς δεούσης δικονομίας[41].

Μετά δύο ἡμέρας ὁ Ἰ. Καποδίστριας ἐπανῆλθε πρός τό Πανελλήνιον, ἔκπληκτος καί δυσαρεστημένος διότι μόλις τότε εἶχεν ἐνημερωθῆ παρά τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας Σπ. Τρικούπη περί τῆς ἀπό τοῦ 1822 ὑφισταμένης δικαστικῆς νομοθεσίας. Τό ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου μαρτυρεῖ τήν σαφῆ τοποθέτησίν του περί τῆς δεούσης προσαρμογῆς τῶν σχεδιαζομένων νομοθετημάτων πρός τάς ἀποφάσεις εἰς τάς ὁποίας εἶχε διατυπωθῆ ἡ βούλησις τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας. Ὡς ἐτόνισεν ὁ Κυβερνήτης, ἄν δέν εἶχεν ἐνημερωθῆ, ἔστω καί τήν τελευταίαν στιγμήν, τά πράγματα θά ὡδηγοῦντο εἰς παράβασιν τῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων, τάς ὁποίας ἐξ ἀρχῆς εἶχε δεσμευθῆ νά τηρήσῃ. Ἐπεσυνῆψε δέ καί πίνακα διοριστέων δικαστῶν κατά τάς προτάσεις τῶν κατά τά δεκατρία Τμήματα τῆς Ἐπικρατείας Ἐκτάκτων Ἐπιτρόπων καί ἐτόνισε τήν ἀναγκαίαν πρόβλεψιν κωλύμματος ἐντοπιότητος διά τούς διορισθησομένους[42].

Τό Πανελλήνιον, ἀφοῦ ἔλαβε τά σχέδια, ἐπελήφθη καί παρέπεμψε τό σύνολον τούτων εἰς τό οἰκεῖον Τμῆμα (29 Ὀκτωβρίου 1828)[43] καί αὐτό εἰς τήν Ἐπιτροπήν τῶν Ἐσωτερικῶν, ἡ ὁποία βάσει τοῦ διαβιβασθέντος ὅλου φακέλου περιλαμβάνοντος καί τά προγενέστερα νομοθετήματα καί «*μετ' ἐπίμονον σκέψιν*» συνέταξε «*Σχέδιον Ὀργανισμοῦ*». Τό Σχέδιον τοῦτο συνεζητήθη εἰς τό Τμῆμα τῶν Ἐσωτερικῶν καί ἐνεκρίθη κατά πλειονοψηφίαν παρ' αὐτοῦ (10 Νοεμβρίου 1828), ἀκολούθως δέ παρεπέμφθη εἰς τήν Ὁλομέλειαν (12 Νοεμβρίου 1828), συνεζητήθη ὑπ' αὐτῆς (14-17 Νοεμβρίου 1828) καί ἐνεκρίθη μετά τινων τροποποιήσεων (σύνολον ἄρθρων 39)[44].

Εἰς τό ἄρθρον 38 τοῦ ψηφισθέντος κειμένου κατεγράφησαν τά ἑξῆς: «*Τά δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά πολιτικά τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρ-*

41. Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον, <ὑπ' ἀριθμ. 7416> τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1828, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 82 (3 Νοεμβρ. 1828), σελ. 337-338 καί Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἐπιστολαί*, τόμ. Β΄, σελ. 285-287.

42. Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον, ὑπ' ἀριθμ. 7450 τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1828, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 82 (3 Νοεμβρ. 1828), σελ. 338· καί Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 289-291. Πρβλ. Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 46.

43. Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Μάμουκα*, Φ. 90.

44. *Αὐτόθι*.

μενοπούλου, εἰς δέ τά ἐμπορικά τόν τῆς Γαλλίας Ἐμπορικόν Κώδηκα. Ἑωσοῦ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κώδηξ, εἰς τά διορθωτικά καί ἐγκληματικά κρίνουν κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί κατ' ἐπιείκειαν». Τό Πανελλήνιον ἀνέφερεν ὅτι δέν ἀπεμακρύνθη τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 13/1822, ὡς εἶχε τροποποιηθῆ οὗτος, εἰμή μόνον *«ἐφ' ὅσον ὁ νόμος ἐκεῖνος δέν ἐσυμβιβάζετο μέ τάς παρούσας περιστάσεις»*. Ὡς πρός τούς διοριστέους δικαστάς ἐτάχθη ὑπέρ τῆς ἐντοπιότητος αὐτῶν διά λόγους ἐνημερώσεώς των ἐπί τῶν τοπικῶν ὑποθέσεων.

Τό Σχέδιον ὑπεβλήθη τελικῶς εἰς τόν Κυβερνήτην, ὡς ἐψηφίσθη ὑπό τοῦ Πανελληνίου, κατά τήν 19ην Νοεμβρίου 1828, φέρον τόν τίτλον: *Ψήφισμα περί δικαστικῆς τάξεως*[45].

Τό ψηφισθέν ὑπό τοῦ Πανελληνίου Σχέδιον ἐκρίθη ὑπό τοῦ Κυβερνήτου εἴς τινα σημεῖα ὡς ἀτελές ἤ μή σκόπιμον, ἀκόμη καί διά τήν ἐγκατάστασιν τοῦ Ἀνεκκλήτου Δικαστηρίου εἰς τήν ἕδραν τῆς Κυβερνήσεως, κατ' ἀντίδεσιν πρός τήν ἔποψίν του περί τῆς ἐπιβεβλημένης ἀποκεντρώσεως τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν. Ὡς πρός τά σημεῖα ταῦτα ἐζήτησε τήν ἐκ νέου κρίσιν τοῦ Πανελληνίου (28 Νοεμβρίου 1828)[46]. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Κυβερνήτου συνεζητήθησαν κατά τήν 1ην Δεκεμβρίου 1828 ἀπό τό Πανελλήνιον, τό ὁποῖον ἐτροποποίησε τά ὑπό μελέτην ἄρθρα κατά τό πνεῦμα τῶν παρατηρήσεων τοῦ Κυβερνήτου καί ἀπήντησε πρός αὐτόν δι' ἐγγράφου του τῆς αὐτῆς ἡμέρας (ὑπ' ἀριθμ. 62/1 Δεκεμβρίου 1828).

ΙΙΙ. Κατόπιν ὅλων τούτων, ἐγένετο ἀποδεκτόν τό Σχέδιον τοῦ Πανελληνίου καί ἐξεδόθη τό Κυβερνητικόν Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. ΙΘ΄ (8268) τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1828, περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*[47]. Εἰς

---

45. Ἔγγραφον τοῦ Πανελληνίου πρός τόν Κυβερνήτην, ὑπ' ἀριθμ. 10 τῆς 19ης Νοεμβρίου 1828, Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 157.

46. Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον, ὑπ' ἀριθμ. 8055 τῆς 28ης Νοεμβρίου 1828, Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 46· καί Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 319-321. Πρβλ. καί Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τό Πανελλήνιον, ὑπ' ἀριθμ. 8056 τῆς 29ης Νοεμβρίου 1828, Μ. Μπενάκη, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, (ὅλως ἐνδιαφέρον) καί *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 90 (1 Δεκ. 1828), σελ. 371.

47. Τό κείμενον αὐτοῦ ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», σελ. 133-137. Πρβλ. Ἔκθεσιν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ Προσέδρου καί Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Βρεταννίας Ed. J. Dawkins πρός τόν Βρεταννόν Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν Λόρδον Aberdeen, Αἴγινα 31 Ἰανουαρίου/12 Φεβρουαρίου 1829, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Γενική Ἀλληλογραφία/Ἑλλάς* ὑπό Ἐλευθ. Πρεβελάκη καί Φιλ. Γλύτση, τόμ. Α΄, Μέρος 1ον, Ἐν Ἀθήναις 1975, (εἰς τήν Σειράν *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας*

τό Ψήφισμα τοῦτο περιελήφθη τό ἀκόλουθον ἄρθρον, ὡς εἶχεν ἐν τῷ Σχεδίῳ: «*38. Τά δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά πολιτικά τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰς δέ τά ἐμπορικά τόν τῆς Γαλλίας Ἐμπορικόν Κώδικα. Ἕως οὗ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κῶδιξ, εἰς τά διορθωτικά καί ἐγκληματικά κρίνουν κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί κατ' ἐπιείκειαν*». Ἐν προκειμένῳ ἡ διάταξις εἶναι ἀπολύτως σαφής καί ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς εἰς τό Ποινικόν Δίκαιον. Ἡ μεταγενεστέρα παρατήρησις τοῦ Georg Ludwig von Maurer ὅτι εἰσήχθη τῷ 1830 ὑπό τοῦ Ἰ. Γεννατᾶ ὡς πηγή δικαίου ἡ ἐπιείκεια δέν εἶναι ὀρθή οὔτε δικαία. Ἡ ἀρχή τῆς ἐπιεικείας κατά τήν ἐκδίκασιν ποινικῶν ὑποθέσεων προετάθη ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς Γρηγ. Σούτσου καί Χρ. Κλονάρη καί ἐψηφίσθη ὑπό τοῦ Πανελληνίου τῷ 1828 ὡς ἑρμηνευτικόν μέσον ἀντιμετωπίσεως κενῶν ἤ ἄλλων ἀδυναμιῶν τοῦ ἐφαρμοστέου βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου. Τήν κατ' ἐπιείκειαν καί βάσει τοῦ ὀρθοῦ λόγου κρίσιν ἐχαρακτήρισε καί ὁ Gustav Geib ὡς «ἐξωφρενικήν διάταξιν» δυναμένην νά ὁδηγήσῃ εἰς ἀπεριόριστον αὐθαιρεσίαν. Ἡ ἀρχή τῆς ἐπιεικείας πρέπει νά συνδεθῇ πρός τήν ἀνάγκην λογικῆς προσαρμογῆς τῶν διά τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος ἐφαρμοστέων βυζαντινῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ὅμως προέβλεπον ποινάς μή δυναμένας νά ἐφαρμοσθοῦν πλέον, ἄν μή τι ἄλλο λόγῳ ἀντιθέτων ρητῶν διατάξεων τοῦ αὐτοῦ Συντάγματος (π.χ. σωματικαί βάσανοι), καί δέν ἐσήμαινεν εἰσαγωγήν παραλλήλου αὐτοτελοῦς πηγῆς δικαίου κατά τήν κρίσιν ἑνός ἑκάστου δικαστοῦ[48].

Ἀθηνῶν, ἀρ. 9). Εἰς τήν ἐν λόγῳ Ἔκθεσιν ὁ Βρετανικός διπλωματικός ἀντιπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι ἀνεκοίνωνε πρός τήν Βρεταννικήν Κυβέρνησιν τήν θέσπισιν τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828 καί ἐξέθετεν ὅτι ἕως τότε αἱ ἀστικαί ὑποθέσεις ἐπελύοντο μόνον διά διαιτησίας (αἱρετοκρισίας), αἱ δέ ἐμπορικαί – προφανῶς μετά τήν διακοπήν λειτουργίας τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαστηρίου τῆς Σύρου – ἐπελύοντο ὑπό ἐπιτροπῶν διοριζομένων ad hoc ὑπό τοῦ Κυβερνήτου. Ὁ Dawkins προσέθεσεν ὅτι μόνον ἡ *Ἀντί Θαλασσίου Δικαστηρίου Ἐπιτροπή* ἐλειτούργει τακτικῶς. Περί τῆς τελευταίας βλ. Δεσπ. Θεμελῆ-Κατηφόρη, *Ἡ δίωξις τῆς πειρατείας καί τό Θαλάσσιον Δικαστήριον κατά τήν πρώτην Καποδιστριακήν περίοδον, 1828-1829. Μέρος Β΄ Τό Θαλάσσιον Δικαστήριον*, Ἐν Ἀθήναις 1973 καί τῆς Αὐτῆς, «Αἱ Ἀποφάσεις τοῦ Θαλασσίου Δικαστηρίου, 1828-1829», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 20 (1973-1974), Ἐν Ἀθήναις 1976, σελ. 25-576. Βλ. καί Θεοδ. Ἀθ. Χαλκιοπούλου, *Θέματα θαλασσίων λειῶν κατά τήν Καποδιστριακήν Περίοδον*, Ἐν Ἀθήναις 1974, ἔνθα μετά πολλῆς προσοχῆς ἐξετάζονται τά συναφῆ θέματα.

48. Βλ. σχετικῶς Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ἡ «ἐπιείκεια» κατά τήν ἀπονομήν Ποινικῆς Δικαιοσύνης ἐπί Καποδίστρια. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Πρωτοκλήτου Κάτω Μεσσηνίας» *Πελοποννησιακά*, τόμ. 18 Παράρτημα: *Πρακτικά Γ΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1991, σελ. 25-32 καί *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1993, σελ. 153-160. Ὁ Καθηγητής κ. Μ. Τουρτόγλου

Ἡ τήρησις τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιεικείας καί τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀπετέλουν οὕτως ἤ ἄλλως ἀρχάς ἀπονομῆς ἤ ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου κατά τήν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας τόσον κατά τάς αἱρετοκρισίας ὅσον καί εἰς τά ἐκκλησιαστικά καί κοινοτικά δικαστήρια. Ἑπομένως ἡ ρητή ἐπίκλησις τῶν τοιούτων ἑρμηνευτικῶν ἀρχῶν πρός ἀντιμετώπισιν τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων οὐδέν μετέβαλεν ἐκ τῶν προϊσχυόντων.

Ἐπειδή δέν εἶχον ἐκδοθῆ οἱ Κώδικες τῆς Διαδικασίας (Ποινικῆς καί Πολιτικῆς), οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νά συζητηθοῦν ὑπό τοῦ Πανελληνίου, διεσαφήθη διά τοῦ Κυβερν. Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 9470 τῆς 18ης Φεβρουαρίου 1829 ὅτι «*Μέχρι τῆς δημοσιεύσεως κανόνων Διαδικασίας πληρεστέρων καί πλέον προσηρμοσμένων εἰς τήν ἐνεστῶσαν δικαστικήν*

ἐξετάζει τήν ἐπιείκειαν ὡς μέθοδον ἐπιμετρήσεως τῆς ποινῆς ἐν συσχετισμῷ πρός τήν δέσιν τοῦ von Maurer ὅτι «ἐπιείκεια» καί «ὀρθός λόγος» ἀπετέλουν πηγάς δικαίου. Ἀλλ' ἡ σχολιαζομένη ἀπόφασις διαψεύδει τόν von Maurer, ἐφ' ὅσον τό Δικαστήριον ὡς ἐφαρμοστέαν νομικήν (ποινικήν) διάταξιν ἀναφέρει συγκεκριμένον ἄρθρον τοῦ *Ἀπανδίσματος τῶν Ἐγκληματικῶν*. Ἁπλῶς τό ὑπ' ὄψιν πρωτόκλητον δικαστήριον μνημονεῦον ὅτι κρίνει «κατ' ἐπιείκειαν» ἀντί νά ἐπιβάλῃ εὐθέως τήν ὑπό τοῦ νόμου προβλεπομένην ποινήν, ἐπέλεξεν ἄλλην ἰδικῆς του «ἐμπνεύσεως» (: «ἰδιότυπος» ἐφαρμογή διαπλαστικῆς εὐχερείας ἀπορρεούσης κατά τό δικαστήριον ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιεικείας). Τοιαῦται «ἀντιλήψεις περί Δικαίου» ὡς τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου Κάτω Μεσσηνίας καί ἄλλων πρέπει νά «ἑρμηνευθοῦν» ἐν ἀπαραδέκτῳ συμβιβασμῷ Δικαίου πρός τήν ἐπί τόπου «κατάστασιν». Πρβλ. καί Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἡ ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως στήν ἑλληνική ποινική νομοθεσία κατά τήν Ἐπανάσταση καί τήν Καποδιστριακή Περίοδο», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 29-30 (1982-1983), Ἐν Ἀθήναις 1990, σελ. 49-50 καί *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. Β΄, σελ. 67-77. Βλ. καί Τοῦ Αὐτοῦ, «Ἐπιεικεῖς καί φιλάνθρωπες διατάξεις τοῦ Βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀμβλύνουσες τήν τραχύτητα τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 76, τεῦχ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 2001, σελ. 142-168. Πρβλ. καί Παν. Κ. Μάζη, «Βασικές δικαιϊκές ἀρχές στή «Ρητορική» τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἰσχῦον δίκαιο», *Νομικό Βῆμα*, τόμ. 53, τεῦχ. 8 (Σεπτ. 2005), σελ. 1394 - 1412.

Τέλος πρέπει νά διασταλῇ ἀπό τήν ἔννοιαν τῆς ἐπιεικείας ἐφαρμοζομένην ἐπί ποινικῶν ὑποθέσεων ἡ ἴδρυσις τῶν «Δικαστηρίων ἐπιεικείας» κατά τό Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. ΛΓ΄ (12574) / 18 Μαΐου 1829 τοῦ Κυβερνήτου. Τά ἐν λόγῳ δικαστήρια ἀπετέλεσαν ἰδιαίτερα ὄργανα πρός ἐκδίκασιν ὑποθέσεων οἰκονομικῶν χρεῶν ἐκ δανείων συναφθέντων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 διαιτητικῶς καί κατά τρόπον ἤπιον. Περί αὐτῶν ἀκολούθως. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», σελ. 184 - 185. Ἡ σχετική διαδικασία ἐνώπιον τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ὅμως, διετηρήθη καί μετά τήν Ἐγκατάστασιν τῆς Βασιλείας καί μέχρι τοῦ 1848 τοὐλάχιστον. Βλ. Κωνστ. Ἀξελοῦ, *Νομολογία τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἤ Εὑρετήριον τῶν διά τῆς Ἐφημερίδος Ἡ Νομική δημοσιευθεισῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐφετείων Ναυπλίας καί Ἀθηνῶν καί τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπό τῆς συστάσεως τῶν δικαστηρίων μέχρις ὅλου τοῦ 1848 ἔτους*, Ἐν Ναυπλίῳ 1850, σελ. 426 -427.

τάξιν, τά δικαστήρια δέλουν ἔχει δι' ὁδηγίαν των τούς περιεχομένους εἰς τόν ὑπ' ἀρ. ΙΓ΄ Νόμον κανόνας, καθ' ὅσον οὗτοι ἐφαρμόζονται μέ τάς διατάξεις τοῦ ὑπ' ἀρ. 8268 Ψηφίσματος»[49].

Περί τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πρώτων συσταθησομένων δικαστηρίων εἶχεν ἐπιφορτισθῆ, βάσει τοῦ Κυβερν. Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 9307 τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1829, ἐπιτροπή ἐκ τῶν Δημ. Περρούκα, Γρηγ. Σούτσου καί Ἀ. Σωτ. Χαραλάμπη[50]. Ἡ Ἐπιτροπή εἰσηγήθη τήν ἔκδοσιν τοῦ Κυβερν. Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 9469 τῆς 18ης Φεβρουαρίου 1829, περί συστάσεως τῶν πρώτων Πρωτοκλήτων Δικαστηρίων καί τῶν ἑδρῶν αὐτῶν, ὡς καί τοῦ Ἀνεκκλήτου Δικαστηρίου καί ἕτερα διατάγματα περί τῶν δικαστικῶν ἐξόδων[51].

Βαθμιαίως ἤρχισεν ἡ συγκρότησις τῶν Πρωτοκλήτων Δικαστηρίων, ἡ ὁποία καί συνεχίσθη διαδοχικῶς καθ' ἅπαντα τόν ὑπό τήν κυριαρχίαν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως χῶρον. Παραλλήλως συνεκροτήθη τό Ἀνέκκλητον Δικαστήριον[52]. Ἡ σύνθεσις τῶν Πρωτοκλήτων Δικαστηρίων ἐβασίσθη εἰς προτάσεις τῶν κατά τόπους ἐπαρχιακῶν δημογεροντιῶν.

Δι' ἰδίου διατάγματος ὡρίσθη ὅτι *«1. Ὅλαι αἱ ἀνήκουσαι εἰς τήν δικαστικήν τάξιν ὑποθέσεις δέλουν πέμπεσθαι κατευθεῖαν εἰς τόν Α΄ Γραμματέα τοῦ Τμήματος τῶν Ἐσωτερικῶν τοῦ Πανελληνίου. 2. Οὗτος δέλει ἐνασχοληθῆ εἰς ταύτας καί ἀναφέρει εἰς τόν Κυβερνήτην τά περί αὐτῶν ἤ εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον κατά τάς ὁποίας δέλει λάβει διαταγάς. 3. Ὁ Γραμματεύς τῆς Ἐπικρατείας δέλει τόν δώσει ὅλας τάς ἀναφοράς ἀφορώσας τάς δικαστικάς ὑποθέσεις καί ὅλα τά ἔγγραφα τά περί τοῦ Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων»*[53].

---

49. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», σελ. 137, ὑποσημ.

50. Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 9307 τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1829, Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 186.

51. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 25 (27 Μαρτ. 1829), σελ. 95-98. Πρβλ. Ἐγκύκλιον τῆς Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας πρός τούς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους καί Προσωρινούς Διοικητάς, 26 Μαρτίου 1829, *Αὐτόθι*, φ. 26 (30 Μαρτ. 1829), σελ. 99. Πρβλ. καί σχετικήν Εἰσήγησιν τῆς μνημονευθείσης τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς πρός τόν Κυβερνήτην, 16 Φεβρουαρίου 1829, Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 186 καί Εὐχαριστήριον Ἔγγραφον τοῦ Κυβερνήτου πρός τήν Ἐπιτροπήν, 1 Μαρτίου 1829, *Αὐτόθι*, Φ. 189. Αἱ προτάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς συνεζητήθησαν εἰς τό Πανελλήνιον.

52. Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 10152 τῆς 16ης Μαρτίου 1829, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 25 (27 Μαρτ. 1829), σελ. 97. Πρβλ. καί Κυβ. Διάταγμα (Δικαιοσύνης) ὑπ' ἀριθμ. 2 τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1829, *Αὐτόθι*, φ. 67 (2 Ὀκτ. 1829), σελ. 269-270. Βλ. καί Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι εἰσαγγελική ἀγόρευσις», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 5 (1954), σελ. 144-149.

53. Κυβ. Διάταγμα τῆς 6ης Φεβρουαρίου 1829, Γ.Α.Κ., *Γεν. Γραμματεία*, Φ. 185.

Τό περί τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου ἄρθρον τοῦ κατά τά ὡς ἄνω *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828 ἀκολουθεῖ ὡς πρός τάς πηγάς τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου κατά βάσιν τό ἄρθρον 142 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος. Αὐτονόητος ἦτο ἡ τήρησις καί τῶν ἐκδιδομένων (καί τῶν ἐκδοθέντων) νεωτέρων νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας.

Ἡ εἰς τό ἄρθρον 38 τοῦ Κυβερνητικοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. ΙΘ΄ (8268) τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1828 ἀναφορά περί τῆς «προχείρου *Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου*» ἀπέβλεπεν εἰς τήν ὑπόδειξιν «προχείρου» βοηθητικῆς συλλογῆς τῶν περί τά πολιτικά (: ἀστικά) «*Νόμων τῶν Αὐτοκρατόρων*», προέκυψε δέ ὡς ἀναγκαία ἐν ὄψει συστηματικῆς λειτουργίας τακτικῶν δικαστηρίων. Ἐπεβάλλετο νά ὑποδειχθῇ εἰς τούς ἀγνώστου ἀκόμη μορφώσεως δικαστάς τό εὐχρηστότερον καί μᾶλλον γνωστόν τότε βοήθημα. Ἐκ τῆς πρακτικῆς ὅμως ταύτης ἀνάγκης, χωρίς βεβαίως, ὡς ἀντιθέτως ὑπεστηρίχθη, νά ἀναχθῇ ἡ *Ἐξάβιβλος* εἰς πηγήν δικαίου, ἡ Ἐπιτροπή Χρ. Κλονάρη - Γρ. Σούτσου ὡδηγήθη εἰς διατύπωσιν ἡ ὁποία ἐπέφερε περιορισμόν τοῦ πλαισίου τῆς ἐφαρμοστέας Ἀστικῆς Νομοθεσίας τῶν Αὐτοκρατόρων εἰς μόνους τούς περιεχομένους εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* πολιτικούς νόμους. Καί ναί μέν οὗτοι ἀπετέλουν τόν οἰκειότερον κύκλον διατάξεων, κατά μίαν ἔποψιν «τήν ζῶσαν νομικήν παράδοσιν τῆς χώρας»[54], πλήν ὅμως εἶναι δυνατόν νά ὑποστηριχθῇ ὅτι τό Ψήφισμα περιώρισε, κατά παράβασιν τῆς οἰκείας συνταγματικῆς ἐπιταγῆς (ἄρθρον 99 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος), τό πλαίσιον τῶν πηγῶν εἰς τήν περιεχομένην εἰς μίαν «*πρόχειρον*» συλλογήν ὕλην.

Ἀλλά διά τῆς φράσεως «*περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου*» φρονοῦμεν ὅτι, ὅπως δέν ἐσκοπεῖτο ἀναδρομή εἰς τήν Ἰουστινιάνειον Νομοθεσίαν (ἀντιθέτως μάλιστα, ἐν ὄψει καί τῆς ἀναμενομένης νομικῆς ἀνεπαρκείας τῶν ὑποψηφίων δικαστῶν), οὕτω δέν ἐσκοπεῖτο παράβασις τοῦ Συντάγματος καί τοῦ προϊσχύσαντος Δικαίου, ὑπέρ τοῦ ὁποίου εἶχε τοποθετηθῇ ὁ Ἰ. Καποδίστριας. Ἁπλῆ «τεχνική» βοήθεια ἐσκοπεῖτο νά παρασχεθῇ καί μάλιστα ὡς προσωρινόν μέτρον, ἐνῷ ἀνεμένετο σύγκλησις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως[55]. Ὁ ἱστορικός μελετητής τῶν γεγονότων καί τῶν νομικῶν ἐνεργειῶν πρός κατάστασιν προσωρινοῦ καί ἐκτάκτου ὀργανωτικοῦ συστήματος (ὡς τό συγκροτηθέν ὑπό τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου κατ' Ἰανουάριον 1828), μέλλοντος νά τεθῇ ὑπό τήν κρίσιν τῆς προσεχοῦς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, σκόπιμον εἶναι νά ἐλέγξῃ τό προοίμιον τοῦ Κυβερν. Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. ΙΘ΄

54. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς "λογίας" παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, σελ. 162.

55. Βλ. Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἐπί Καποδίστρια», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 4, σελ. 179-185.

(8268) τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1828. Ἐν τούτοις, διά τοῦ ἐν ἄρθρῳ 38 γενομένου συνδυασμοῦ τῶν πηγῶν πρός τό συγκεκριμένον βοήθημα, ἐστοιχειοθετήθη θέμα τό ὁποῖον τοσοῦτον ἐπρόκειτο νά ταλαιπωρήσῃ μετά ταῦτα τήν θεωρίαν, ἰδίᾳ λόγῳ τοῦ ὅτι, ἐλλείψει τῶν δυσπροσίτων πηγῶν, αἱ δικαστικαί ἀποφάσεις παρέπεμπον ἐνίοτε εἰς αὐτήν τήν *Ἐξάβιβλον*.

Πρός ἐξυπηρέτησιν δικαστῶν, δικηγόρων καί διαδίκων ὁ δικηγόρος Κωνστ. Ἰ. Κλονάρης προέβη εἰς νέαν μετάφρασιν τῆς *Ἐξαβίβλου*, τήν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς «*κώδικα νόμων*» διότι ὅπως ἐσημείωσεν εἰς τά προταχθέντα τοῦ ἐκδοθέντος βιβλίου *Προλεγόμενα*: «*Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου κατά τό ὑπ' ἀρ. 8268 Ψήφισμα περί ὀργανισμοῦ τῶν δικαστηρίων, ἐπικυρωθέν καί ἀπό τό Β΄ Ψήφισμα τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, εἶναι ὁ πολιτικός τῆς Ἑλλάδος κώδηξ. Τό βιβλίον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς νόμος καί πρό τῆς Ἐπαναστάσεως καί κατά τάς διατάξεις αὐτοῦ διέλυαν οἱ ἀρχιερεῖς καί προεστῶτες τάς διαφοράς τῶν πολιτῶν, οἵτινες ἐπρόστρεχαν πρός αὐτούς νά δικαιωθῶσι. Διά τοῦτο καί ἔκτοτε εἶχε μεταφρασθῇ εἰς τήν γλῶσσαν μας καί πολλάκις μετετυπώθη εἰς Βενετίαν. Ἡ μετάφρασις ὅμως ἐκείνη δέν ἔγεινεν ἀπό νομικόν καί εἶναι γεμάτη λάθη...*»" (σελ. β΄).

Εἰς τά αὐτά *Προλεγόμενα* προσέθεσεν ὅτι: «*Γνωρίζων ὅτι ἡ σύνταξις νέου πολιτικοῦ κώδηκος εἶναι χρόνου μακροῦ ἔργον καί ἔχων μόνος εἰς τήν Ἑλλάδα τήν τελευταίαν ἔκδοσιν τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐνόμισα καί χρέος μου πρός τήν πατρίδα νά συνεισφέρω εἰς ὅ,τι δύναται νά ἔχῃ κοινήν τήν ὠφέλειαν καί μετέφρασα τό βιβλίον*» (σελ. γ΄-δ΄). Διηυκρίνησε δέ ὅτι: «*Ἡ προτέρα τοῦ Ἀρμενοπούλου μετάφρασις περιέχει κατά προσθήκην καί ἐκκλησιαστικούς τινας κανόνας καί μάλιστα τούς περί βαθμῶν συγγενείας κατά τό ἐκκλησιαστικόν δίκαιον. Τούτους δέν ἐπρόσθεσα εἰς τήν μετάφρασίν μου, ὡς μή συμβάλλοντας εἰς τόν σκοπόν, διά τόν ὁποῖον ἀνεδέχθην τήν μετάφρασιν τῆς Ἐξαβίβλου*» (σελ. ε΄).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Κ. Κλονάρης ὑπέβαλεν αἴτημα πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ὅπως ἡ μετάφρασίς του ἐκδοθῇ διά τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας, αἴτημα τό ὁποῖον ἐνεκρίθη κατά τό 1829 ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καί ἀπεφασίσθη ἡ ἔκδοσις νά πραγματοποιηθῇ διά τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας εἰς πεντακόσια ἀντίτυπα[56]. Ὁ μεταφραστής εἶχε ζητήσει τήν δαπάναις του τύπωσιν καί ἑτέρων τριακοσίων ἀντιτύπων, «*διά νά ἠμπορέσῃ νά στείλῃ κατά χρέος καί εἰς τούς ἔξω τῆς Ἑλλάδος*

56. Βλ. Ἀναφοράν Γεωργίου Γενναδίου πρός τόν Κυβερνήτην, 20 Ἰουνίου 1829, ΓΑΚ, *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Φ. 83 (Ἔγγρ. 51). Εἰς χρόνον πολύ μεταγενέστερον (ἀρχαί 20οῦ αἰῶνος) ἔγκριτοι γυμνασιάρχαι ἐκαλοῦντο νά ἐκφράσουν κρίσιν περί ὑποψηφίων καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

φίλους του». Τό ἐν λόγῳ αἴτημα δέν ἐνεκρίθη τότε. Ἡ ἄρνησις ὠφείλετο, κατά τόν Γεώργιον Γεννάδιον, ὑποβαλόντα ἀναφοράν εἰς τόν Κυβερνήτην (20 Ἰουνίου 1829), *«εἰς τήν γνώμην ἑνός* (μέλους) *τοῦ συμβουλίου, ὅστις φοβεῖται τήν διάδοσιν τοῦ νομικοῦ τούτου ἐγχειριδίου ὡς βλαβεράν εἰς τό Ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο* (: τό Ἔθνος) *εἰς τρεῖς Ἐθνικάς Συνελεύσεις ἐκεῖνο (: τό ἐγχειρίδιον) ἐδέχθη ὡς νομικόν του κώδηκα καί οἱ νομομαθεῖς Εὐρωπαῖοι ὁμοφώνως ὀνομάζουσι λόγον γραπτόν τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, τοῦ ὁποίου σύνοψις ἀρίστη κρίνεται ἀπό τούς νομικούς τοῦ Ἀρμενοπούλου τό ἐγχειρίδιον»*[57].

Εἰκάζομεν ὅτι ὁ Γεώργιος Γεννάδιος ἐκλήθη ὑπηρεσιακῶς νά γνωμοδοτήσῃ ἤ ὡς φίλος τοῦ Κ. Κλονάρη παρενέβη καί ἠθέλησε νά ἐκφράσῃ τήν ἔποψίν του ἐπί τῆς σκοπιμότητος ἐκδόσεως εἰς τήν καθομιλουμένην λογίαν γλῶσσαν τοῦ κειμένου τῆς *Ἐξαβίβλου*, ἐν γνώσει (λόγῳ τῆς θέσεώς του ὡς Διευθυντοῦ τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου ἐν Αἰγίνῃ - φυτωρίου τῆς νέας πνευματικῆς τάξεως), τοῦ ἐπιπέδου τῶν γραμματικῶν γνώσεων τῶν λειτουργῶν τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ πού θά ἀνελάμβαναν συναφῆ δικαστικά καθήκοντα. Ἡ θέσις τοῦ Γ. Γενναδίου δέν πρέπει νά θεωρῆται μόνον ὡς ἔποψις λογίου διευθυντοῦ ἑνός σημαντικοῦ σχολείου, ἀλλά καί ὡς γνώστου τῆς γενικωτέρας τότε ἐν τῇ Ἕδρᾳ τῆς Κυβερνήσεως (: Αἰγίνῃ)[58] δυσκολίας πολλῶν προσώπων νά ἀνταποκριθοῦν εἰς τήν χρῆσιν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Ἡ μέχρι τότε, κατά τάς προσφάτους βεβαίως περιόδους, χρῆσις τῆς *Ἐξαβίβλου* ἐγίνετο ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἄλεξ. Σπανοῦ, ἡ ὁποία ὅμως ἐκρίνετο ὑπό τοῦ Κ. Κλονάρη ἀδόκιμος ὡς γενομένη ὑπό μή νομικοῦ.

Ἐν προκειμένῳ ὁ Γ. Γεννάδιος (πέρα τῆς περί τοῦ *Προχείρου Νόμων* τοῦ Ἀρμενοπούλου ἀντιλήψεώς του ὅτι τοῦτο εἶχε γίνει δεκτόν ὡς *«νομικός κώδηξ»*, ἔστω ἐν συνόψει (!), τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἀπό τοῦ 1822) φαίνεται ὅτι διακατείχετο ἀπό τάς ὀφειλομένας εἰς τήν παιδείαν του προκαταλήψεις. Πράγματι ἐν Γαλλίᾳ ἐκαλοῦντο «περιοχαί τοῦ γραπτοῦ δικαίου» ἐκεῖναι αἱ ἐπαρχίαι τῆς νοτίου Γαλλίας, ὅπου εἶχε μέχρι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπικρατήσει ἐθιμικῶς τό ρωμαϊκόν δίκαιον. Ἀλλά ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν λόγος ἐγίνετο περί «γραπτοῦ δικαίου» μόνον κατ' ἀντίθεσιν πρός τό γερμανοφραγκικῆς προελεύσεως ἐθιμικόν δίκαιον τῆς βορείου Γαλλίας, τό ὁποῖον ὅμως καί αὐτό, εἶχε καταγραφῆ λίαν ἐνωρίς (ΙΔ΄ αἰών). Αἱ ἑλληνικαί ἐθνικαί συντακτικαί ἀντιπροσωπίαι οὐδέποτε ἐδέχθησαν ἤ ἔστω ἐμνημόνευσαν τήν *Ἐξάβιβλον* μεταξύ τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου τοῦ ἐνιαίου καί ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

---

57. Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Φ. 83 (Ἔγγρ. 51).

58. Βλ. Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Τό Ναύπλιον Ἕδρα τῆς Διοικήσεως (Κυβερνήσεως), 1823-1834», περ. *Ναυπλιακά Ἀνάλεκτα*, τόμ. 3 (1998), σελ. 112-125.

Ἡ ἐκτύπωσις τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου ἐπεραιώθη κατά τήν 25ην Φεβρουαρίου/9ην Μαρτίου 1833 εἰς χίλια ἀντίτυπα, ἐκ τῶν ὁποίων τριακόσια ἔλαβεν ὁ ἐκδότης Κ. Κλονάρης καί τά λοιπά ἐκράτησεν ἡ Κυβέρνησις. Εἰς δήλωσιν τοῦ Κ. Κλονάρη, περιληφθεῖσαν εἰς τά *Προλεγόμενα* τοῦ ἐκδοθέντος τόμου ἀναφέρονται τά ἑξῆς: «*Τήν παροῦσαν μετάφρασιν εἶχα ἑτοίμην διά τύπωσιν ἀπό τό 1829 καί ἡ Κυβέρνησις ἀνεδέχθη νά ἐκδώσῃ αὐτήν δι' ἰδίων της ἐξόδων. Ἡ τύπωσις εἶχε προχωρήσει ἀρκετά, ἀλλ' ἀπό τήν διάλυσιν τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Συνελεύσεως διεκόπη καί ἀνεβλήθη μέχρι τῆς σήμερον. Ἐν Ναυπλίῳ, τήν 15 Ἰανουαρίου 1833. Ὁ Μεταφραστής*»[59].

IV. Μετά παρέλευσιν ἔτους καί περισσότερον ἀπό τοῦ συστήσαντος τήν εἰδικήν τριμελῆ νομοπαρασκευαστικήν Ἐπιτροπήν διατάγματος (Χρ. Κλονάρης, Ἰ. Γενναταῖς καί Γρηγ. Σοῦτσος), ἐξεδόθη τό ὑπ' ἀριθμ. Λ΄ (11924) τῆς 6ης Μαΐου 1829 Κυβερνητικόν Ψήφισμα, *Περί εἰσαγωγῆς τῆς καταρτισθείσης καί ἐγκριθείσης Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας*,

---

59. *Πρόχειρον Νόμων τό λεγόμενον Ἡ Ἑξάβιβλος, συλλεχθεῖσα ἀπό ὅλους τούς νόμους κατ' ἐκλογήν καί ἐπιτομήν καί συνταχθεῖσα οὕτω παρά τοῦ Πανσεβάστου Νομοφύλακος καί Κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου καί μεταφρασθεῖσα παρά Κ. Κλονάρη*, Ἐν Ναυπλίῳ 1833, *Προλεγόμενα*, σελ. ε΄.

Σχετικῶς πρός τήν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐκτυπώσεως εἰς 1000 ἀντίτυπα βλ. «Ἔκδεσιν ἰδιαιτέρων συγγραμμάτων τυπωθέντων εἰς τήν ἐν Ναυπλίῳ Τυπογραφίαν τῆς Κυβερνήσεως ἀπό 1ης Ἰανουαρίου ἕως τέλη Φεβρουαρίου», Ἐν Ναυπλίῳ 28 Φεβρουαρίου 1833, συνταχθεῖσαν ὑπό τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως Γ. Ἀποστολίδου Κοσμητοῦ, ΓΑΚ, *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Φ. 116. Πρβλ. Ἀναφοράν Κων. Κλονάρη πρός τόν Βασιλέα (: Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας), Ναύπλιον 18 Ἰουλίου 1833 (εἰσερχ. Σ.τ.Ἀ. ὑπ' ἀριθμ. R.P. 5855 τῆς 31 Ἰουλ. 1833 ν. ἡμ.), αἰτουμένου τήν καταβολήν τοῦ κόστους τοῦ χάρτου διά τήν ἐκτύπωσιν τῆς μεταφράσεως τῆς *Ἑξαβίβλου* καί ποσοῦ καταβληθέντος παρ' αὐτοῦ κατά τά τέλη τοῦ 1832 ἔναντι τῶν καθυστερουμένων μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων καί ἐργατῶν τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας. Ἐπίσης Διαβιβαστικήν Ἐντολήν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τήν Γραμματείαν τῶν Οἰκονομικῶν ὑπ' ἀριθμ. 5855 τῆς 18/30 Αὐγ. 1833 (ἐπισημειωματικῶς ἐπί τῆς Αἰτήσεως Κ. Κλονάρη)· Ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῶν Οἰκονομικῶν Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, ὑπ' ἀριθμ. 4400 τῆς 6/18 Σεπτ. 1833 (εἰσερχ. Σ.τ.Ἀ. ὑπ' ἀριθμ. R.P. 7011 τῆς 19 Σεπτ. 1833 ν. ἡμ.), διά τῆς ὁποίας βεβαιοῦται ἡ ἐπίσημος ἀνάληψις τῆς ἐκτυπώσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ Κ. Κλονάρη ὑπό τοῦ Κράτους καί ὑποβάλλεται πρότασις καταβολῆς πρός τόν αἰτοῦντα τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ ἐκ δραχμῶν 763,66, καθώς καί πρότασις κοστολογήσεως τῶν μελλόντων νά πωλοῦνται διά τῆς Τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως ἀντιτύπων· Βασ. Διαταγήν ὑπ' ἀριθμ. 7011 τῆς 8/20 Σεπτ. 1833 ἐγκριτικήν τῆς προτάσεως τοῦ Γραμματέως τῶν Οἰκονομικῶν περί τοῦ αἰτήματος τοῦ Κ. Κλονάρη, πάντα ταῦτα ἐν Γ.Α.Κ., *Ὁδῶν. Ἀρχεῖον Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4 (ὑποφάκ. «Das Gesetzbuch des Armenopoulos», Regentschafts Act N° -, Repositur N° 90).

ἐξ ἄρθρων 160, ἀφοῦ συνεζητήθη καί ἐψηφίσθη ὑπό τοῦ Πανελληνίου (27 Φεβρουαρίου-22 Ἀπριλίου 1829). Ἡ *Ἐγκληματική Διαδικασία* ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη ἀπό τῆς 1ης Ἰουλίου 1829[60] καί ἀποδίδεται εἰς τόν Χρ. Κλονάρην[61]. Ἡ πατρότης τοῦ Σχεδίου πάντως ἀνήκει τυπικῶς εἰς τήν τριμελῆ Ἐπιτροπήν.

Ἔκδοσις *Πολιτικῆς Διαδικασίας* δέν ἐπετεύχθη κατά τήν πρώτην Καποδιστριακήν Περίοδον. Ἐν τούτοις Σχέδιον αὐτῆς συνετάχθη ἐξ ἄρθρων 305, συνεζητήθη διά μακρῶν εἰς τό Πανελλήνιον, ἐψηφίσθησαν 49 ἄρθρα (12 Φεβρουαρίου 1829) καί προετάθη εἰς τόν Κυβερνήτην νά ἀποτελέσουν αὐτά νόμον (Κυβερν. Ψήφισμα) διά νά λειτουργήσουν τά δικαστήρια βάσει αὐτοῦ, ἡ δέ ἐπεξεργασία τῶν λοιπῶν ἄρθρων νά ἀκολουθήσῃ ἀργότερον. Κατά τό σχέδιον προεβλέπετο ὅπως μετά προηγουμένην ψήφισιν καί ἔκδοσιν τούτου τεθῇ ἐν ἐφαρμογῇ ἀπό τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1830[62]. Ὡς φαίνεται ὁ Γρ. Σοῦτσος ἐπεξειργάζετο προσωπικῶς καί ἴδιον Σχέδιον Πολιτικῆς Διαδικασίας. Ἀντίστοιχοι προσπάθειαι πρός κατάρτισιν Ἀστικοῦ καί Ποινικοῦ Κώδικος δέν ἐπέδωκαν.

Πάντως κατά τήν συζήτησιν τοῦ Σχεδίου τῆς *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας*, ὁ Βιάρος Καποδίστριας, μέλος τοῦ Πανελληνίου, εἰσηγήθη ὅπως τό Σῶμα προτείνῃ εἰς τήν Κυβέρνησιν σύστασιν ἐπιτροπῆς: «*ἥτις νά μεταφράσῃ τόν Ἐγκληματικόν Κώδικα τῆς Τοσκάνης, τῆς Νεαπόλεως ἤ τῆς Γαλλίας, διά νά προστρέχωσιν εἰς αὐτούς οἱ δικασταί ὅταν σιωπᾷ τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν Νόμων, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ νά μείνῃ τό ἄρθρον ἀμετάβλητον*». Ἐπρόκειτο περί τοῦ ἄρθρου 96 (εἰς τό Σχέδιον ὑπ' ἀριθμ. 92) καί τῆς δυνατότητος κατά νόμον ὅπως ὁ δικαστής κρίνῃ καί κατ' ἐπιείκειαν. Τό Πανελλήνιον ἀπεφάσισε νά προταθῇ: «*Εἰς τήν Α.Ε. τόν Κυβερνήτην ἡ σύστασις τετραμελοῦς ἐπιτροπῆς ἥτις νά μεταφράσῃ ὅσον τάχος τόν Ποινικόν Κώδικα τῆς Γαλλίας, ὅστις θέλει χρησιμεύσει ὡς βάσις τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος τῆς Ἑλλάδος*»[63].

---

60. Τό κείμενον τῆς *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* ἐδημοσιεύθη ἐν *Γενικῇ Ἐφημερίδι τῆς Ἑλλάδος*, φ. 41 (29 Μαΐου. 1829), σελ. 160-161, φ. 42 (1 Ἰουν. 1829), σελ. 165-167, φ. 43 (5 Ἰουν. 1829), σελ. 169, φ. 44 (8 Ἰουν. 1829), σελ. 173-174, φ. 45 (12 Ἰουν. 1829), σελ. 177-178 καί εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος (Ἐν Αἰγίνῃ 1829). Βλ. καί Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων, Α΄ 1828-1829», σελ. 160-177. Ὁ G. L. von Maurer θεωρεῖ τό ἐν λόγῳ νομοθέτημα ὡς ἀνεπαρκές καί ἀτυχές κατά τήν διατύπωσιν (Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 448-449.).

61. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς "λογίας" παραδόσεως*, σελ. 163, ὑποσημ. 2.

62. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων, Α΄ 1828-1829», σελ. 162, ὑποσημ.

63. Πρακτικά τοῦ Πανελληνίου, 4 Ἀπριλίου 1829, Μ. Μπενάκη, *Ἀρχ. Ἀγῶνος*, Φ. 50.

3. Κατά τήν περίοδον τῶν ἐκτάκτων ἐξουσιῶν: Β΄ 1829-1831.

Ι. Ἡ προβλεπομένη ὅπως συνέλθῃ κατ' Ἀπρίλιον 1828 Ἐθνική Συνέλευσις συνεκροτήθη ἐν Ἄργει κατά τήν 11ην Ἰουλίου 1829, αἱ δέ ἐργασίαι της διήρκεσαν μέχρι τῆς 6ης Αὐγούστου 1829. Διά τοῦ Ψηφίσματος αὐτῆς ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 22ας Ἰουλίου 1829 ἐπεκυρώθη ὁ κατά παράβασιν τοῦ Συντάγματος ἐκδοθείς κατά τήν 18ην Ἰανουαρίου 1828 ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ (58) Νόμος, *Περί προσωρινῆς διοικήσεως τῆς ἐπικρατείας* καί συγχρόνως οὗτος ἐτροποποιήθη. Ἐπεκυρώθησαν, ἐπίσης, τά ἐν τῷ μεταξύ ἐκδοθέντα Κυβερν. Ψηφίσματα. Ἑπομένως, ἡ κατά παρέκκλισιν τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* (Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος) ὀργάνωσις τοῦ κράτους συνεχίσθη ὑπό διάφορόν πως σχῆμα, ἐγκρίσει τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ἀντί τοῦ Πανελληνίου συνεκροτήθη, ὡς συμβουλευτικόν ὡσαύτως σῶμα, ἡ *Γερουσία* καί ὡρίσθη ὅτι αὕτη «*θέλει γνωμοδοτεῖ εἰς ὅλα τά ψηφίσματα ὅσα δέν ἤθελον εἶσθαι ὅλως δι' ὅλου διοικητικά, καί ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἡ Κυβέρνησις θέλει τά κοινοποιεῖ εἰς τήν Γερουσίαν πρίν τά δημοσιεύσῃ· αὐτά δέ τά ψηφίσματα προσωρινῶς θέλουν ἔχει δύναμιν νόμου*»[64].

Διά τοῦ αὐτοῦ Ψηφίσματος ὡρίσθη ὅτι: «*Η΄. Ἡ δικαστική τάξις θέλει διατηρεῖσθαι προσωρινῶς κατά τό ἐνεστώς σύστημα, προστιθεμένων τῶν τροπολογιῶν τάς ὁποίας ἡ πεῖρα ἤθελεν ὑπαγορεύσει. Θέλει δέ φροντίσει ἡ Κυβέρνησις ἐν δέοντι <: χρόνῳ> ὥστε οἱ δικασταί νά μένωσιν ἀμετακίνητοι* (:ἰσόβιοι) *ἐφ' ὅρου ζωῆς καί νά ὀργανισθῇ ἡ δικαστική δημόσιος ὑπηρεσία*» καί ὅτι «*ΙΑ΄. Ἡ Κυβέρνησις θέλει λάβει τάς γνώμας τῆς Γερουσίας περί τήν ἀναθεώρησιν τῶν συνταγμάτων καί περί τήν σύνταξιν θεμελιώδους νόμου καί κωδήκων*», ταῦτα δέ ἐπί καθορισθεισῶν καί διατυπωθεισῶν ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως θεμελιωδῶν *βάσεων* (: ἀρχῶν). Ἐν προκειμένῳ προεβλέφθη ὅτι: «*Ε΄. Ὁ δικαστικός κλάδος θέλει ὀργανισθῇ ὁριστικῶς, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πείρας, τήν ὁποίαν θέλει χορηγήσει τό ἐνεστώς προσωρινόν σύστημα· θέλει δέ ὀργανισθῇ ἐπίσης καί ἡ δημόσιος δικαστική ὑπηρεσία, τῆς ὁποίας οἱ λειτουργοί θέλουν εἶσθαι μεταθέσιμοι, οἱ δέ δικασταί θέλουν διορίζεσθαι διά βίου*».

Εἰς τήν Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικήν Συνέλευσιν ὑπεβλήθησαν ὑπό τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας μεταξύ ἄλλων καί τά κατά τά ἔτη 1828 καί 1829 ἤδη μνημονευθέντα Κυβερνητικά Ψηφίσματα περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* καί περί *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* (17 Ἰουλίου 1829)[65].

---

64. Τό κείμενον τοῦ Ψηφίσματος, ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, Ἐν Ἀθήναις 1852, σελ. 144-151 καί *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1973, σελ. 159-163.

65. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 32-33, 385-386, 505-511, 519-545 καί *Ἀρχ.*

Ταῦτα παρεπέμφθησαν εἰς τήν συγκροτηθεῖσαν ἐπί τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας ἑπταμελῆ Ἐπιτροπήν τῆς Συνελεύσεως (ἐκ τῶν πληρεξουσίων Δημητρίου Περρούκα, Δημητρίου Πλαπούτα, Ρήγα Παλαμήδη, Τάτση Μαγγίνα, Γεωργίου Αἰνιᾶνος, Γεωργίου Μαυρομμάτη, Μιχαήλ Ναύτου, μέ γραμματέα τόν Ἰάκωβον Ῥῖζον), ἁρμοδίαν νά «*συντάττῃ τάς ἀπαντήσεις ὅσας ἡ Συνέλευσις δέλει κρίνει* ‹ὅτι› *δέον νά κάμῃ πρός τήν Κυβέρνησιν διά τήν ἔκθεσιν τῶν παρ' αὐτῆς διῳκημένων*» καί διά «*νά συζητῇ καί ν' ἀναφέρῃ περί πάντων τῶν προβλημάτων ὅσα θέλουν προτεθῇ ἀπό τά μέλη τῆς Συνελεύσεως ἀναφορικῶς πρός τήν εἰρημένην ἔκθεσιν καί πρός τά ἐν αὐτῇ ζητήματα*»[66]. Ἡ Ἐπιτροπή ἐμελέτησε τά ἤδη γενόμενα καί συνέταξε σχέδιον ἐγκριτικῆς ἀπαντήσεως τῆς Συνελεύσεως πρός τόν Κυβερνήτην, εἰς τό ὁποῖον «*ἐκτίθεται τό ὅλον τῶν κυβερνητικῶν πράξεων ἀπό τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυβερνήτου*». Τό σχέδιον τοῦτο ἐγένετο δεκτόν ὑπό τοῦ Σώματος καί ἀπεστάλη ὡς ἀπόφασις αὐτοῦ πρός τόν Κυβερνήτην, οὕτω δ' ἐνεκρίθη τό μεσολαβῆσαν ἔργον[67].

ΙΙ. Ἐν συνεχείᾳ καί εἰς ἐφαρμογήν τῆς ὑπό τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀναδιοργανώσεως τῆς προσωρινῆς διοικήσεως τῆς Ἐπικρατείας ἐξεδόθη τό Κυβερν. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. ΛΔ΄ (14301) τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1829, *Περί Ὀργανισμοῦ τῆς Γερουσίας, τῶν Ὑπουργείων καί τοῦ Λογιστικοῦ καί Ἐλεγκτικοῦ Συμβουλίου*, διά τοῦ ὁποίου, μεταξύ ἄλλων, ὡρίσθη ὅτι τό πρῶτον τῆς εἰς δύο τμήματα διαιρεθείσης Γερουσίας «*θέλει ἐνασχολεῖσθαι κατά τάς διακοινώσεις τῆς Κυβερνήσεως εἰς τάς ἐργασίας τάς ὁποίας διαλαμβάνουν τά ἄρθρα 11 καί 12 τοῦ ἀπό 22 Ἰουλίου Β΄ Ψηφίσματος τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, δηλαδή εἰς τήν ἀναθεώρησιν τῶν συνταγματικῶν πράξεων, τήν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ θεμελιώδους νόμου, τήν σύνταξιν σχεδίου Κώδικος νόμων, καθώς καί εἰς ὅλας τάς διευθυνομένας ἀπό τήν Κυβέρνησιν προτάσεις, τάς περί τοῦ διοργανισμοῦ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως*»[68]. Διά τοῦ αὐτοῦ Κυβερν. Ψηφίσματος ἀνασυνεστάθη, μεταξύ ἄλλων, ἡ ἀπό

Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις, τόμ. Β΄, σελ. 87, 323-324, 406-410, 415-431.

66. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, σελ. 6-7, 32-33 καί *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Β΄, σελ. 69, 87.

67. Ἔγγραφον τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως πρός τήν Δ΄ Ἐθν. Συνέλευσιν, ὑπ' ἀριθμ. 1 τῆς 22ας Ἰουλίου 1829, ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 52 καί *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Β΄, σελ. 99, 515-522.

68. Τό κείμενον τοῦ Ψηφίσματος ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», σελ. 186-191. Βλ. καί Τοῦ Αὐτοῦ, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833», σελ. 131-139.

τοῦ 1828 καταργηθεῖσα Γραμματεία τοῦ Δικαίου καί τῆς Παιδείας, αὐτοτελῶς ὡς Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης. Ἐπί κεφαλῆς αὐτῆς διωρίσθη ὁ Ἰωάννης Γεννατᾶς[69].

Τό ἀναφερόμενον εἰς τήν Δικαιοσύνην ἔργον, τό ὁποῖον συνετελέσθη κατά τήν δευτέραν Καποδιστριακήν Περίοδον, ὑπῆρξε λίαν πλούσιον, ἀλλά δέν κατέστη δυνατόν νά ἐκδοθῇ Ἀστικός Κῶδιξ οὔτε Ποινικός Κῶδιξ. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι δέν συνετελέσθη προεργασία πρός τόν σκοπόν αὐτόν. Ἰσχῦον δίκαιον ἀπετέλουν οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὡς εἶχεν ἐγκριθῇ καί ὑπό τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, βεβαίως δέ καί οἱ νεώτεροι νόμοι τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας.

Περί τοῦ ἀγράφου δικαίου, τῶν ἐθίμων, δέν προεβλέπετο τί. Κατά τήν περίοδον τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, τά ἔθιμα εἶχον τεθῇ ἐκποδών ὑπό τῆς γραπτῆς νομοθεσίας, προφανῶς διότι ἐνεθύμιζον τήν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς. Τό αὐτό συνέβη καί κατά τήν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, καί μάλιστα κατά τήν μεταβατικήν ἕως τῆς ψηφίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος. Τά ἔθιμα δέν ἐνετάγησαν οὔτε τότε εἰς τάς πηγάς τοῦ νεοελληνικοῦ δικαίου. Ἡ τοιαύτη ρύθμισις, ὅμως, ἀφεώρα μόνον εἰς τήν μεταβατικήν περίοδον. Ὁ ἄγραφος νόμος δέν ἐπρόκειτο νά ἀγνοηθῇ κατά τήν συντακτικήν ἐργασίαν, ὡς προκύπτει ἀπό τάς προβλέψεις τῆς Καποδιστριακῆς νομοθεσίας. Διά τήν ἐπιτυχῆ προώθησιν τῆς κωδικοποιήσεως ἀπῃτοῦντο τρία τινά προπαρασκευαστικῶς: *πρῶτον* ἡ ἀναζήτησις καί μεθοδική ταξινόμησις τῶν «ὑπαρχόντων» βυζαντινῶν πολιτικῶν νόμων, ἐκείνων δηλ. οἵτινες ἴσχυον τότε καί ἀπετέλουν τήν «κρατοῦσαν νομικήν πραγματικότητα» (ἀναζητητέοι εἰς τά *Βασιλικά* καί τάς *Νεαράς* τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων), *δεύτερον* ἡ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐργασίας αὐτῆς συλλογή τῶν ἀγράφων νόμων (τῶν ἐθίμων) καί *τρίτον* ἡ συμπαραβολή γραπτῶν καί ἀγράφων νόμων.

---

69. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833», σελ. 148-154. Περί τοῦ Ἰ. Γεννατᾶ βλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Ὁ Ἰωάννης Γεννατᾶς καί ἡ Ὀργάνωσις τῆς Δικαιοσύνης ἐπί Καποδιστρίου», περ. *Ἀθηνᾶ*, τόμ. ΝΓ΄ (1949), σελ. 297-318. Τό προσωπικόν τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ἀπετελέσθη ἐκ τοῦ παρέδρου α΄ τάξεως Ν. Γ. Παγκαλάκη, τοῦ παρέδρου β΄ τάξεως Ν. Μ. Δραγούμη καί τῶν μαθητευομένων Ἀ. Ζ. Μάμουκα, Γ. Βελλίου καί Ἰ. Σωτηρίου. Περί τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Διοικητική Δικαιοσύνη ἐν Ἑλλάδι πρό τῆς ἀπολύτου Μοναρχίας», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΚΒ΄ (1979), σελ. 97-165. καί Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Ἡ ἀπόπειρα ἀνακηρύξεως τοῦ Ρώσου ναυάρχου P. I. Ricord εἰς Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος», *Μνημοσύνη*, τόμ. 14 (1998-2000), σελ. 321. Τά ἀφορῶντα εἰς τούς Ν. Μ. Δραγούμην καί Ἀ. Ζ. Μάμουκαν εἶναι γνωστά.

Ἡ ἀναγκαία αὐτή προπαρασκευαστική παντός συντακτικοῦ ἔργου ἐργασία παρηγγέλθη διά τοῦ Κυβερνητικοῦ Διατάγματος (Δικαιοσύνης) ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 64 τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1830[70]. Εἶναι ὅλως ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἐργασία συνεδυάσθη πρός τό ἄρθρον 142 τοῦ «*Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου*» (ὀρθόν: *Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος*) καί δή καί κατ' ἐφαρμογήν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. Β΄ Ψηφίσματος τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, δοθέντος ὅτι μεταξύ τῶν «*βάσεων*» (: ἀρχῶν) «*ἐφ' ὧν ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει νά ἐργάζεται περί τήν ἀναθεώρησιν τῶν Συνταγματικῶν Πράξεων τῆς Ἐπιδαύρου, τοῦ Ἄστρους καί τῆς Τροιζῆνος, ὡσαύτως καί περί τήν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ Θεμελιώδους Νόμου τοῦ Κράτους καί τῶν ἄλλων ὁριστικῶν νόμων*» περιελαμβάνετο πρωτίστως ἐκείνη δι' ἧς «*Ἡ Κυβέρνησις εἰς τήν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος* (καί διά τήν ταυτότητα τοῦ νομικοῦ λόγου: *καί τήν κατάρτισιν τῶν ὁριστικῶν νόμων*) *θέλει συμμορφωθῆ μέ τάς ἀρχάς τάς ὁποίας παρεδέχθησαν αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν Ἄστρει καί* ‹ἐν› *Τροιζῆνι Συνελεύσεις*».

Τονίζονται τά ἀνωτέρω διότι τό περί οὗ ὁ λόγος Κυβερνητικόν Διάταγμα ἐθεμελιώθη πρωτίστως ἐπί τῆς ἀντιλήψεως «*ὅτι τό Ἔθνος κατά τό ἄρθρον 142 τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου* (ὀρθόν: *Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος*) *ἐφανέρωσε τήν ἀπόφασίν του νά διασαφήσῃ τούς πολιτικούς παλαιούς βυζαντινούς*» νόμους, ἀφοῦ εἶχεν ἀποδεχθῆ προσωρινῶς τούτους καί τούς παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἐκδιδομένους νέους νόμους ὡς ἰσχῦον αὐτοῦ δίκαιον. Μέ ἄλλους λόγους ἡρμηνεύετο τό ἄρθρον 142 τοῦ *Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος* ὡς αὐτονοήτως ἀπαιτοῦν καί συστηματικήν συλλογήν τῶν βυζαντινῶν «ἀκραιφνῶς» πολιτικῶν νόμων, δι' ἀπομονώσεως αὐτῶν ἀπό ἄλλων (ποινικῶν, ἐκκλησιαστικῶν, ἐμπορικῶν, γεωργικῶν, στρατιωτικῶν, διαδικαστικῶν) κανόνων, μεθ' ὧν «*εὑρίσκονται ἑνωμένοι*» εἰς ὅλον, τό ὁποῖον κατέστη «*πολύ ὀγκῶδες, πολυέξοδον καί δυσεύρετον*».

Κατά ταῦτα, διά τοῦ Κυβερνητικοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 64 τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1830 (Δικαιοσύνης) ἀπεφασίσθη ρητῶς ὅπως, πρό τῆς συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος, συντελεσθῇ μερίμνῃ τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης, συλλογή τῶν πολιτικῶν (ἀστικῶν) Βυζαντινῶν Νόμων, «*τόσον ἐκ τῶν Βασιλικῶν ὅσον καί ἐκ τῶν Νεαρῶν τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων*», ἡ μεθοδική κατάταξις αὐτῶν[71] καί ἡ ἔκδοσις (: ἐκτύπω-

---

70. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 25 (26 Μαρτ. 1830), σελ. 97. Περί τοῦ Διατάγματος τούτου βλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, σελ. 165-176.

71. Ἔχει ὑποστηριχθῆ ὅτι ἐσπάνιζον τότε ἀντίτυπα τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τῶν *Βασιλικῶν* καί τά ὑπάρχοντα εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν (βλ. ἀκολ. σελ. 174, σημ. 119). Ἐξ ἐγγράφου τῆς Γραμματείας Δικαίου καί Παιδείας πρός τήν Ἀντικυβερνητικήν

σις εἰς συλλογήν) τοῦ συνόλου τῶν «*πολιτικῶν ἐθνικῶν νόμων*», καί ἐδηλώθη (: προεβλέφθη) ἡ ἐν συνεχείᾳ συλλογή τῶν ἀγράφων νόμων. Ταῦτα ὥστε πλήν τῆς διευκολύνσεως τοῦ συντακτικοῦ ἔργου, νά γνωρίζουν τούς νόμους οἱ πολῖται «*μέ εὐκολίαν*» ἀλλά «*καί νά τούς μεταχειρίζωνται ὡσαύτως οἱ δικασταί πρός ὑποστήριξιν τῶν πράξεων αὐτῶν*» (ἀντ' ἄλλης «*προχείρου*» συλλογῆς, ὡς ἡ *Ἐξάβιβλος* τοῦ Ἀρμενοπούλου).

Τέλος προεβλέφθη ἡ συμπαραβολή «*τῶν ὑπαρχόντων γραπτῶν μέ τούς ἀγράφους νόμους*», ὥστε διά τῆς πείρας νά διαπιστωθῇ «*ὁποίας μεταρρυθμίσεις ἀπαιτεῖ τό συμφέρον τοῦ Ἔθνους*», διά νά ἐπιφέρῃ αὐτάς ἡ ἁρμοδία ἀρχή εἰς τό ὅλον τοῦτο σύστημα, καί συνταχθῇ ἄρτιον καί πρόσφορον καί προσφυές ὁριστικόν νομοθέτημα περί ἀστικοῦ δικαίου. Ἡ σχετική πρόβλεψις ἀπετέλει καινοτομίαν εἰς τήν νεαράν νομικήν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἡ ἀπόφασις τῆς συλλογῆς καί καταγραφῆς τῶν ἐθίμων ἀπετέλεσεν ἐκ τῶν μέχρι στιγμῆς γνωστῶν στοιχείων, προφανῶς πρωτοβουλίαν τοῦ ἐκ Κερκύρας Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Ἰ. Γεννατᾶ, προερχομένου ἐκ τοῦ κλίματος τῆς Ἑπτανησιακῆς παραδόσεως καί διδάκτορος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παβίας, φίλου τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου καί τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυβερνήτου νομικοῦ Βιάρου Καποδιστρίου. Ἐνεφορεῖτο συνεπῶς τόσον ἀπό τήν παράδοσιν τῶν Μεταγλωσσογράφων καί τῆς προσηλώσεως πρός τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, ὅπως ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τά ἰταλικά πανεπιστήμια, ὅσον καί ἀπό τήν τάσιν τῶν Ἑπτανησίων νομικῶν νά σέβωνται ἰδιαιτέρως τό ἐθιμικόν δίκαιον ὡς ἐκφράζον τήν ἐθνικήν παράδοσιν ἐν ἀντιπαραθέσει πρός τό Ἑνετικόν Δίκαιον καί ἐν συνεχείᾳ τό ἐφαρμοσθέν Δίκαιον τοῦ ἑκάστοτε κυριάρχου τῶν Ἰονίων νήσων. Πάντως, ἡ σχετική μνεία, ἔστω καί ἄν δέν εἶχε πρακτικήν νομικήν συνέπειαν τότε, ἀπετέλεσε τήν βάσιν διά τήν ἔναρξιν συζητήσεως περί τῶν ἐθίμων ὡς πηγῆς τοῦ νεοελληνικοῦ δικαίου, παρά τήν σαφῶς ἀντίθετον ἕως τότε συνταγματικήν θέσιν[72].

Ἐπισημαίνεται ὅτι τό χρονικόν πλαίσιον τῶν συλλεκτέων βυζαντινῶν

Ἐπιτροπήν, ὑπ' ἀριθμ. 1113 τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1827, προκύπτει ὅτι ἀντίτυπον τῶν *Βασιλικῶν* ἀπέκειτο εἰς τά γραφεῖα τῆς πρώτης, ἤδη ἐπί Ὑπουργίας Γερ. Κώπα (30 Μαΐου-7 Ὀκτωβρίου 1827), καί ἐζητεῖτο ἡ παρέμβασις τῆς δευτέρας ἵνα ἐπιστραφῇ τοῦτο («φυλασσόμενον» ὑπό τοῦ πρώην Διευθυντοῦ τῶν Γραφείων τῆς Γραμματείας Ἀγαδονίκου Μιλτιάδου). Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 541. Ἑπομένως καί ἡ Ὑπηρεσία καί αἱ συγκροτούμεναι Ἐπιτροπαί εἶχον κατ' ἀπόδειξιν ὑπ' ὄψει των αὐτά τά *Βασιλικά* (ὄχι δέ ἁπλῶς τό κείμενόν των ἐκ παραπομπῶν τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἀρμενοπούλου).

72. Περί τῆς παρ' ὅλα ταῦτα σταθερᾶς ἀντιθέσεως τῶν νομοθετῶν τῆς Καποδιστριακῆς περιόδου πρός τά ἔθιμα βλ. Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Παρατηρήσεις ἐπί τῶν νομικῶν ἐθίμων ἐξ ἀφορμῆς δύο ἐθίμων τῆς Βυτίνας», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1993, σελ. 79-92.

νόμων περιέλαβε μέν τά *Βασιλικά* ἀλλά δέν ἀνήχθη πέρα αὐτῶν. Ἑπομένως, οὐδείς λόγος ἐγεννᾶτο διά τήν πρό τῶν *Βασιλικῶν* νομοθεσίαν. Σκοπός ἦτο ἡ σύνδεσις πρός τό κατά τήν Ἅλωσιν ἰσχῦον δίκαιον, οὗτινος ἡ ἐφαρμογή διεκόπη βιαίως τότε, καταλυθέντος «*ἄνευ τινός συνθήκης*» τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Μετά τοῦ δικαίου τοῦ κράτους ἐκείνου, τοῦ ὁποίου τό νεοελληνικόν εἶχε δηλωθῆ ὅτι ἀπετέλει τήν ἐθνικήν καί ἱστορικήν συνέχειαν[73], ἐπεδιώκετο ἡ ἐπιτυχής σύζευξις ἀφ' ἑνός μέν τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἀναπτυχθέντος ἀγράφου δικαίου εἰς τάς μεταξύ τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου Χριστιανῶν Ἑλλήνων ἀστικάς σχέσεις, ἀφ' ἑτέρου δέ θεσμῶν ἐπικρατούντων εἰς τάς τότε προηγμένας κοινωνίας, ὡς τό ἄρθρον 99 τοῦ *Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος*, μνημονευθέν ἰδιαιτέρως τήν γαλλικήν νομοθεσίαν. Καί ναί μέν οἱ τελευταῖοι οὗτοι θεσμοί δέν μνημονεύονται εὐθέως, αὐτονόητον ὅμως εἶναι ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά ἀγνοηθοῦν, ἡ ἔνταξις δέ αὐτῶν εἰς τό ὁριστικόν ὅλον ἦτο νομικῶς δυνατή ὄχι μόνον διά «νεωτέρου» ἤ «νεωτέρων» νόμων, ἐκδιδομένων ἐν τῷ μεταξύ ὑπό τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἀλλά δι' αὐτοῦ τοῦ ὁριστικοῦ νόμου, τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Λίαν ἐνδιαφέροντα εἶναι τά ἑξῆς τά ὁποῖα ἐξέθεσε βραδύτερον, κατά τήν 30ήν Δεκεμβρίου 1831, ὁ ἐκ Λευκάδος Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Μιχαήλ Σικελιανός ἐνώπιον τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, πρός αὐτήν ἀπευθυνόμενος. Ἀναφερόμενος εἰς «*Τά αἴτια ὅλα, εἰς τά ὁποῖα κατά τάς παρατηρήσεις μου ἀποδίδω καί τήν ἀποτυχίαν τῶν δικαστικῶν πραγμάτων καί τήν ὡς πρός αὐτά κακοπάθειαν τοῦ λαοῦ*», περιέλαβε καί τήν «*ἔλλειψιν θετικῆς γνωστῆς νομοθεσίας*» καί εἶπεν: «*Ἐκ πολλοῦ ἐθέσπισαν αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις καί ἐπανέλαβον τά Ψηφίσματα τῆς Κυβερνήσεως ὅτι οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα νομοθεσία τῶν Ἑλλήνων, καθ' ἥν οἱ πολῖται ἔμελλον νά διοικήσωσι τά ἰδιαίτερά των πράγματα καί τά δικαστήρια νά δικάσωσι τάς διαφοράς των· ἀλλά ποῦ ὑπάρχουσιν οἱ τοιαῦτοι νόμοι; Καθ' ὅλην τήν ἐπικράτειαν δέν ὑπῆρχον εἰμή δύο ἤ τρία σώματα τῶν Βασιλικῶν καί ταῦτα εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν καί ὀλίγον μεταδοτικῶν* (:συνεργασίμων) *ἀνθρώπων· ἐνῷ λοιπόν*

73. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι ὁ νομοθέτης ρητῶς ἐλόγισεν ὡς «*βυζαντινούς νόμους*» τά *Βασιλικά* καί τάς «*Νεαράς τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων*», δηλ. ἐκείνας αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκδοθῆ ὑπό τῶν νομοθετησάντων μετά τά *Βασιλικά* Αὐτοκρατόρων, διασαφῶν καί τό πνεῦμα καί τήν λογικήν τῶν νομοθετικῶν ἀπό τοῦ 1822 ὁρισμῶν. Διά τῶν ὁρισμῶν αὐτῶν ἐπεδιώκετο πέρα τῶν ἀναγκαιοτήτων ἡ πολιτική διά τῆς νομοθεσίας σύνδεσις καί κατάδειξις συνεχείας τοῦ νέου κράτους πρός τό προηγηθέν (κατά τάς Διακηρύξεις τοῦ Ἀγῶνος). Βλ. Γ. Ἀ. Μπαλῆ, «Ἡ κατά πλάνην ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμογή ἀστικοῦ δικαίου μήποτε εἰσαχθέντος», *Μελέται ἐπί τοῦ ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1938², σελ. 141, ὑποσημ. 1. Πρβλ. Γ. Ἀ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1963², σελ. 375-376.

καί οἱ πολῖται καί οἱ δικασταί ὤφειλον νά ὁδηγηθῶσι μέ αὐτούς τούς διά τούς ἅπαντας ἀγνώστους νόμους, δέν ἠδύνατο ὄχι νά τούς μελετήσωσιν, ἀλλ' οὔτε κἄν νά τούς ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν μίαν στιγμήν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐσυστήθη (βλ. *Διοργανισμόν τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830) *πρός αὐτούς ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἥτις εἶναι σύντομός τις περίληψις τῶν Βασιλικῶν, συγκεχυμένη μέ πατριαρχικάς διατάξεις καί ἄλλα τινά· ἀλλ' ἐάν αὐτή ἡ σύνοψις ὑπάρχῃ τῷ ὄντι πρόχειρόν τι (ἀτελές ὅμως) διά τούς εἰδότας τούς νόμους, διά τούς ἄλλους χρηματίζει ἀτελεστάτη καί ἀνίκανος ἵνα τούς χειραγωγήσῃ εἰς τήν ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ νόμου. Ὅθεν, ἐκ τούτου ἐπί τό πλεῖστον ἐπήγαζεν ἀμηχανία εἰς τούς δικαστάς καί αὖθις βραδύτης καί λάθη καί τά ἐκ τούτων, αὔξησις ἐξόδων, ζημίαι καί παράπονα»*[74].

ΙΙΙ. Ἐπισημαίνεται παραλλήλως ἡ σύστασις ὑπό τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. ΙΒ΄ τῆς 2ας Αὐγούστου 1829, εἰδικοῦ τριμελοῦς ἐξ ἐπιλεγομένων ὑπό τῶν διαδίκων αἱρετῶν κριτῶν κατά τά 2/3 τῆς συνθέσεως, ποινικοῦ δικαστηρίου, ἐκδικάζοντος «*ἀνεκκλήτως δι' εἰρηνικῆς διαδικασίας*» ὅλας τάς μεταξύ ὁμογενῶν διαφοράς, γεννηθείσας ἀπό πράξεις ἐχούσας «*χαρακτῆρα πταίσματος ἤ ἐγκλήματος*» καί συμβάσας «*ἀπό τῆς εἰκοστῆς τρίτης Φεβρουαρίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ εἰκοστοῦ πρώτου ἔτους μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου μηνός τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ εἰκοστοῦ ὀγδόου ἔτους, καθ' ὅν καιρόν ἐγκαθιδρύθη ἡ ἐνεστῶσα Προσωρινή Κυβέρνησις*»[75]. Ἀποστολή τοῦ δικαστηρίου τούτου ἦτο κατά «*πρώτιστον σκοπόν*» ἡ ἐξάλειψις τῶν «*ἐχθροπαθειῶν*» μέ «*πρώτιστον κανόνα*» τήν ἐπιείκειαν, δι' ὁριστικῶν καί ἀνεκκλήτων ἀποφάσεων περί τῶν κρινομένων διαφορῶν, πρός ἀποκατάστασιν τῶν ἀποδεικνυομένων ζημιῶν ἤ βλαβῶν, ἐπιφυλαττομένης τῆς ἐπιβολῆς τῆς κατά περίπτωσιν ποινῆς εἰς τήν Κυβέρνησιν. Ταῦτα δέ, ἐνῷ «*Ἡ τακτική Διαδικασία δέλει φυλάττεσθαι εἰς ὅλας τάς ἄνω εἰρημένας διαφοράς*», ὡς ἤθελε περί τῶν ἐν λόγῳ διαφορῶν γενικώτερον νομοθετεῖ ἑκάστοτε ἡ Κυβέρνησις.

Εἰς τό Ψήφισμα ἐν εἴδει προοιμίου περιελήφθη ἐκτενής «αἰτιολογική ἔκθεσις», δικαιολογοῦσα τήν κατά τήν Συνέλευσιν ἀνάγκην ἐπιλύσεως τῶν σχετικῶν διαφορῶν ὑπό ἀνδρῶν ἐχόντων «*βεβαίαν καί λεπτομερῆ*

---

74. *Ἀναφορά τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως τῆς Κυβερνήσεως. Ἀναγνωσθεῖσα τήν 30 Δεκεμβρίου 1831 πρός τήν Σεβαστήν Πέμπτην Ἐθνικήν τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν*, εἰς τεῦχος ἐκ σελ. 40. Ἡ ἀναφορά εἶναι λεπτομερεστάτη καί ἀποκαλυπτική τῶν ληφθεισῶν ἀποφάσεων καί τῶν ποικίλων περί αὐτάς ἐνεργειῶν ἤ προβληματισμῶν.

75. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 55 (14 Αὐγ. 1829), σελ. 225-226. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, σελ. 193-197· *Ἀρχεῖα Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Β΄, σελ. 194-196.

γνῶσιν τοῦ τόπου, τοῦ προσώπου, τοῦ χρόνου καί τῶν περιστάσεων ἐξ ὧν ἐπήγασαν» αὗται, ἐνῷ τά τακτικά δικαστήρια, περιωρισμένα κατ' ἀριθμόν, *«δέν εἶναι δυνατόν νά λάβωσι τήν καθ' ἕκαστα γνῶσιν τῶν ἀναριθμήτων τούτων λεπτομερειῶν»* καί ἐξηρτημένα ἐκ τῶν διατυπώσεων τῶν *Διαδικασιῶν «ἐνδέχεται νά ἐρεθίσωσιν ἐκ νέου πληγάς, τάς ὁποίας ὁ χρόνος ἄρχισεν ἤδη νά θεραπεύῃ, ἐνῷ τά συμβιβαστικά καί ὅλως δι' ὅλου θεραπευτικά μέσα τῆς εἰρηνικῆς Διαδικασίας δύνανται νά ἐξαλείψωσι καί αὐτά τά σημεῖα τῶν πληγῶν, ἀρκεῖ μόνον νά ἐφαρμοσθῶσι φρονίμως ὅσα μέτρα ἡ συνήθεια καθιέρωσεν ἐπιτοπίως ἤ ὅσα ἰδιαζόντως συντελοῦσι πρός διαλλαγήν τῶν διαφερομένων οἰκογενειῶν»*. Ἐπρόκειτο συνεπῶς περί εἰδικοῦ καί ἐκτάκτου ἀστικοῦ δικαστηρίου ἀποζημιώσεων, θεσπισθέντος βάσει γενικοῦ πολιτικοῦ μέτρου, πρός ἱκανοποίησιν ἀστικῶν διεκδικήσεων (*«εἰς ἱκανοποίησιν ζημίας ἤ βλάβης, ὅσας τό ἀδικούμενον μέρος ἀποδείξῃ»*) ἐκ ζημιῶν προκληθεισῶν ἐκ τῶν πολεμικῶν συνθηκῶν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ ὡς ἄνω Ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως καί ἡ ἵδρυσις τοιούτου εἰδικοῦ δικαστηρίου εἶναι ἐνδιαφέρουσα διά πολλούς λόγους:

α) διότι ὡς χρονικόν σημεῖον ἀναγωγῆς τῆς ἁρμοδιότητός του ἐλογίσθη ἡ 23η Φεβρουαρίου 1821, καθ' ἥν ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης διέβη τόν Προῦθον καί ἐκήρυξε τήν ἔναρξιν τοῦ ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος Ἀγῶνος. Ἡ Συνέλευσις προσδιώρισεν οὕτως αὐθεντικῶς τήν χρονικήν στιγμήν ἐνάρξεως τοῦ Ἀγῶνος καί ἐθεώρησεν ἐπισήμως ὅτι ἔκτοτε τό Ἔθνος (*οἱ ὁμογενεῖς*) ἀπέστη πάσης ξένης ἐξουσίας ρυθμιζούσης τά τοῦ βίου του.

β) διότι ἡ θεσπισθεῖσα εἰδική δικαιοδοσία κατέστη παράλληλος πρός τήν νομοθετημένην τακτικήν, ἀποσκοποῦσα εἰδικῶς εἰς ἐπίλυσιν διαφορῶν ἐξ ἀδικοπραξιῶν εἰς βαθμόν πταίσματος ἤ κακουργήματος, συμβασῶν ὅμως μόνον μέχρι τῆς συγκροτήσεως κατ' Ἰανουάριον 1828 τοῦ προσωρινοῦ Πολιτειακοῦ Ὀργανισμοῦ.

γ) διότι τό δικαστήριον τοῦτο θά ἠκολούθει σύστημα δικαστικόν, διά τάς συγκεκριμένας διαφοράς, ὑπενθυμίζον τάς πρό τοῦ Ἰανουαρίου 1822 (ὅταν συνεκροτήθη τό νέον ἑνικόν Ἑλληνικόν Κράτος) τηρουμένας παραδοσιακῶς διαδικασίας, ἀλλά καί τό προηγούμενον τῶν Δικαστικῶν Ἐπιτροπῶν τῆς περιόδου 1822-1828[76].

δ) διότι ἡ φρᾶσις κατά τήν ὁποίαν αἱ συγκεκριμέναι διαφοραί *«θέλουν δικάζεσθαι ἀνεκκλήτως παρ' ἑνός κριτηρίου, συγκειμένου ἀπό τρία μέλη»* ἠδύνατο νά ἑρμηνευθῇ διαφόρως, εἴτε ὡς «ἑνός δικαστηρίου» ἐναλλασσομένης συνθέσεως κατά προκύψασαν καί προβαλλομένην δια-

76. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, εἰς διάφορα κεφάλαια.

φοράν, εἴτε ὡς «δικαστηρίου» συγκροτουμένου ἐκτάκτως ὅπου καί ὁψέποτε προέκυπτεν ἀνάγκη καί πρόθεσις ἐπιλύσεως «ἐχθροπαθείας».

ε) διότι τό διαφόρου κατ' ἀντιδικίαν συνδέσεως δικαστήριον τοῦτο, δέν ἠδύνατο τελικῶς νά ἐπιβάλῃ ποινήν διά ποινικόν ἀδίκημα ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχε προέλθει ἡ ζημία, ἐπιφυλασσομένης αὐτῆς τῆς ἁρμοδιότητος (δηλ. ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς) εἰς τήν Κυβέρνησιν («*ἀνατιθέμενον τά περί τῆς ποινῆς εἰς τήν Κυβέρνησιν*»). Ἀντιθέτως ἁρμοδιότης τοῦ ἐν λόγῳ εἰδικοῦ δικαστηρίου ἦτο ἡ ἐπιδίκασις ἀποζημιώσεως, μετά κρίσιν τῶν ἀστικῶν συνεπειῶν τοῦ ποινικοῦ ἀδικήματος. Ἡ πρόβλεψις τοῦ Ψηφίσματος ὅπως «*τά περί τῆς ποινῆς*» ρυθμισθοῦν ὑπό τῆς Κυβερνήσεως, ἐσήμαινεν ὅτι ἡ τελευταία ὤφειλε νά μεριμνήσῃ διά τήν ἐκδίκασιν τοῦ ἀδικήματος ὡς ποινικοῦ ἐνώπιον τῶν τακτικῶν δικαστηρίων βάσει τῆς κειμένης ποινικῆς νομοθεσίας ἤ συμπληρουμένης αὐτῆς.

ς) διότι μή προσδιοριζομένης τῆς χρονικῆς διαρκείας του ὡς προσωρινοῦ, καθίστατο παράλληλον διαχρονικῶς πρός τήν τακτικήν δικαιοσύνην, προβλεπομένης οὕτω διττῆς δικαστικῆς ὀργανώσεως, τουλάχιστον ἐν ὅσῳ θά παρέμενον ἐκκρεμεῖς διεκδικήσεις ἐκ τῶν πολεμικῶν γεγονότων.

ζ) διότι *πρώτιστος κανών* ὡρίσθη ἡ *ἐπιείκεια* κατά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν παλαιῶν «ἐχθροπαθειῶν», δηλ. ὡς ἔκτακτος κανών κρίσεως, ὄχι δέ ὡς πηγή δικαίου. Ἐπικουρικῶς θά ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν καί «*ὅσα μέτρα ἡ συνήθεια καθιέρωσεν ἐπιτοπίως* (: τοπικά ἔθιμα) *ἤ ὅσα ἰδιαζόντως συντελοῦσι πρός διαλλαγήν τῶν διαφερομένων οἰκογενειῶν* (: κατά κρίσιν ἀγαθοῦ ἀνδρός: Ὀρθός Λόγος)». Ἡ *ἐπιείκεια* ἐν συνδυασμῷ βεβαίως πρός τάς δεδομένας πηγάς τοῦ δικαίου, μέ βάσιν τά τοπικά ἔθιμα καί μέ σκοπόν τήν ρύθμισιν ἐκκρεμῶν διαφορῶν (*ἐχθροπαθειῶν*), δέν ἀπέκλειε τήν ἀναδρομήν εἰς τό γραπτόν δίκαιον.

η) διότι δέν ὡρίζετο ἡ τηρητέα δικονομία, ἡ διασφαλίζουσα τήν ἀδιάβλητον κρίσιν τῶν δικαστῶν (κριτῶν), σιωπηρῶς γινομένης ἀποδεκτῆς τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων ἐκδικάσεως τῆς διαφορᾶς, μέ σκοπόν τόν συμβιβασμόν καί τήν «*ἐξάλειψιν τῶν ἐχθροπαθειῶν*».

θ) διότι ἡ παράλληλος αὐτή δικαιοδοσία ἐμαρτύρει μειωμένην ἀποδοχήν τῆς τακτικῆς ἀντιστοίχου, ἀπαιτούσης τυπικήν νομιμοποίησιν, δυσχερεστάτην εἰς πολλάς περιπτώσεις.

Ἡ φύσις τοῦ κατά τίτλον δικαστηρίου τούτου, πράγματι δέ διαιτητικῆς ἐπιτροπῆς, μᾶλλον δέ ἐπιτροπῶν, ἦτο πρωτότυπος, προσομοιάζουσα πρός τάς αἱρετοκρισίας δι' εἰδικῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν μέ πηγήν δικαίου τάς «*μερικάς τοπικάς συνηθείας*», κατά παράβασιν τῶν ἰσχουσῶν συνταγματικῶν διατάξεων. Εἰς τά ἔθιμα, βεβαίως, περιελαμβάνοντο καί διατάξεις τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ἐφαρμοζόμεναι «κατ' ἔθιμον». Ὁ Ἰάκ. Τ. Βισβίζης δέν θεωρεῖ τήν ἔννοιαν τῶν *μερικῶν τοπικῶν συνηθειῶν*,

ὑπό τῆς Διοικήσεως λογιζομένων ὡς κανόνων μή ὑπερισχυόντων τοῦ νόμου, συνώνυμον τῶν «τοπικῶν ἐθίμων» διατετυπωμένων ἐγγράφως καί κωδικοποιημένων (ἐθιμική δεσμοθεσία) ὅπου συνέβη τοῦτο πρό τῆς συγκροτήσεως τοῦ νέου ἑνικοῦ κράτους[77].

Παρά πᾶσαν ὁμοιότητα ἡ εἰσαχθεῖσα εἰδική «εἰρηνική δικαιοδοσία» δέν πρέπει νά ταυτισθῇ πρός τάς ποικιλίας τῶν δικαστικῶν ἐπιτροπῶν ἤ καί πρός τάς ὁρισθείσας κατά περιόδους ἁρμοδιότητας διοικητικῶν ἀρχῶν πρός ἐπίλυσιν διαφορῶν κατά τά ἔτη 1822-1828. Καταφαίνεται ὅμως ἡ κατά τεκμήριον προσήλωσις διαφερομένων πολιτῶν πρός ταχεῖαν ἐπίλυσιν εὐδιαγνώστων καί μικρᾶς σημασίας χρονιζουσῶν «*ἐχθροπαθειῶν*» διά συμβιβασμοῦ καί διαιτησίας, ὑπό τόν τύπον «*δικαστικῆς ἀποφάσεως*», μέ ἀναγνώρισιν πρωτίστως τῆς *ἐπιεικείας* κατά τήν ἐφαρμογήν τοῦ νόμου καί τῶν *μερικῶν τοπικῶν συνηθειῶν*, καί βεβαιοῦται ἡ πρόθεσις τῆς Πολιτείας νά ἀπαλλάξῃ τά τακτικά δικαστήρια ἀπό πληθύν μικροϋποθέσεων. Ταῦτα ὅλα ὡδήγησαν εἰς παράλληλον σύστημα, τό ὁποῖον κρίνεται νομικῶς μέν ἀνορθόδοξον, λειτουργικῶς δέ «χρήσιμον»[78].

Ἡ διά ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως, δηλαδή διά κανόνος δικαίου ἐπηυξημένης ἰσχύος, ρύθμισις εἰδικοῦ θέματος κατ' οἰκονομίαν, δέν ἐθεωρήθη ἀντισυνταγματική, ὡς πρᾶξις ἰσότιμος νομικῶς πρός τάς συνταγματικάς διατάξεις.

Πάντως, δέν προκύπτει ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν μας ἀρχειακῶν πηγῶν ὅτι τό ἐν λόγῳ εἰδικόν δικαστήριον ἐλειτούργησε. Αἰτήσεις περί «πολεμικῶν» ἀποζημιώσεων ἐκρίθησαν ὑπό τῶν μεταγενεστέρως συσταθεισῶν *Ἐπιτροπῶν Ἐκδουλεύσεων τῶν Ἀγωνιστῶν*.

IV. Καίτοι κατά τήν δευτέραν Καποδιστριακήν Περίοδον δέν κατέστη δυνατόν νά προωθηθῇ ἡ κατάρτισις τοῦ προβλεπομένου Ἀστικοῦ Κώδικος καί ἡ πρό τούτου συστηματική συλλογή τῶν γραπτῶν βυζαντινῶν πολιτικῶν (ἀστικῶν) νόμων καί τῶν κρατούντων ἐθίμων, καί ἐπομένως συνεχίσθη τό ἕως τότε ἰσχῦον καθεστώς, προωθήθη ἡ ἔκδοσις νέου *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*, *Πολιτικῆς Διαδικασίας* καί νέας *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας*, τῶν τελευταίων ὡς προσωρινῶν. Ὁ νέος *Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων* ἐξεδόθη μετά γνώμην τῆς Γερουσίας καί ἐπόψεις τῶν δικαστηρίων καί ἀπετέλεσε τό ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 152 (Γραμμ.

77. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 113.

78. Περί τοῦ δικαστηρίου ἀπαλλαγῆς ἀπό τάς «ἐχθροπαθείας» βλ. καί ἐν Δ. Γ. Σερεμέτη, *Ἡ Δικαιοσύνη ἐπί Καποδίστρια, Α΄ Πρώτη περίοδος 1828-1829 (Μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων)*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959, σελ. 140-144.

Δικαιοσύνης) Κυβερνητικόν Ψήφισμα τῆς 15ης Αὐγούστου 1830[79]. Εἰς τό Ψήφισμα τοῦτο περιελήφθη κατά τό προηγούμενον τοῦ 1828 ἄρθρον περί τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ἔχον ὡς ἑξῆς: «*148. Τά δικαστήρια, διά μέν τό πολιτικόν ἀκολουθοῦν τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων· ἑωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη συλλογή αὐτῶν θέλουν συμβουλεύεσθαι τούς περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου· διά δέ τό ἐμπορικόν τά τρία πρῶτα βιβλία τοῦ Γαλλικοεμπορικοῦ Κώδηκος καθόσον δέν ἀντιβαίνουσιν εἰς τόν παρόντα νόμον· διά τό ἐπανορθωτικόν τόν παρόντα νόμον· διά τό ἐγκληματικόν τό ἐπικρατοῦν Ἀπάνθισμα, τόν ὀρθόν λόγον καί τήν ἐπιείκειαν καί τούς ἄλλους ἐγκληματικούς νόμους τοῦ κράτους, ἑωσοῦ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κώδηξ*».

Ἐκ τοῦ ὡς ἄνω ἄρθρου προκύπτει ὅτι ἡ *Ἐξάβιβλος* διετηρήθη προσωρινῶς (μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς κατά τό Κυβερνητικόν Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 64/1830 «*παρασκευαζομένης συλλογῆς τῶν Νόμων τῶν Αὐτοκρατόρων*») ὡς συμβουλευτικόν χρηστικόν βοήθημα μή ὑπάρχοντος ἄλλου προσφορωτέρου, καί ὅπως δέν εἶχεν ἕως τότε ἀναχθῆ, οὔτε καί κατά τό 1830 ἀνήχθη εἰς πηγήν δικαίου ἤ «νόμου ἰσχύν ἔχουσαν συλλογήν»[80]. Ἐπανελαμβάνετο ἡ πρόθεσις τῆς Διοικήσεως ὅπως ἐκδόσῃ συλλογήν τῶν Πολιτικῶν Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ὡς χρηστικόν ἐπίσης βοήθημα, πλήν ἐπίσημον καί οὐχί «πρόχειρον», χωρίς νά ὑποκαθιστᾷ αὐτούς ὡς πηγάς τοῦ δικαίου ὡς εἶχον ὁρισθῆ ἕως τῆς μελλούσης καταρτίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος. Δέν συμφωνοῦμεν πρός τήν ἔποψιν ὅτι ἕως τότε ἡ *Ἐξάβιβλος* ἀπετέλει πηγήν ὡς «κωδικοποίησις». Οὐδέποτε ἠθελήθη τοῦτο ὑπό τῆς Πολιτείας. Ἠθελήθη ὅπως ἀποτελῇ χρηστικόν βοήθημα καί εὑρετήριον τῶν ἐφαρμοστέων Πολιτικῶν Νόμων. Ἀκριβῶς δέ λόγῳ τοῦ δυσευρέτου τῶν πηγῶν καί τοῦ προσφόρου προχείρου συλλογῆς ὡς ἦτο ἡ *Ἐξάβιβλος* ὑπεδείχθη αὕτη ἐπισήμως τῷ 1828 καί τῷ 1830 πρός τά δικαστήρια ὡς βοήθημα, ἐνῶ περιωρίσθη τό ἐφαρμοστέον δίκαιον κατ' ἀρχήν εἰς τό ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχόμενον, ἀφοῦ ἄλλως δά ἦτο ἄγνωστον τοῦτο εἰς τούς πολλούς, χωρίς βεβαίως νά ἀλλοιοῦνται ἤ νά τροποποιοῦνται οἱ σχετικοί συνταγματικοί κανόνες.

Ἡ ἀναφορά τῶν δικαστῶν εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* οὐδόλως μεταβάλλει τά πράγματα. Ἐφ' ὅσον δέν διετίθεντο ἀντίτυπα τῶν πηγῶν ἤ δέν εἶχεν

79. Τό κείμενον αὐτοῦ ἐν *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, Παράρτημα, φ. 73 (10 Σεπτ. 1830), σελ. 305-310.

80. Βλ. Ἔκθεσιν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. 16 τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1835, *Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν*, φ. 14 (16 Ἰουλ. 1835), σελ. 54-55. Πρβλ. Γ. Ἀ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις Ρωμ. Δικαίου*, σελ. 373-374 καί Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Σύστασις, ἀποστολή, ἔργον», *Μνημοσύνη*, τόμ. 12 (1991-1993), σελ. 125-144.

ἐκδοθῆ ἀκόμη ἡ νέα συλλογή τῶν πολιτικῶν νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (ἡ ὁποία φρονοῦμεν ὅτι μετ' ἐξέλεγξιν θά ἠδύνατο νά λάβῃ τόν τύπον «κωδικοποιήσεως» συντεθειμένης «*κατά τήν ἀνήκουσαν τάξιν*» καί νά εἰσαχθῆ διά νόμου), εὐνόητον καί ἀναγκαῖον ἦτο νά γίνεται παραπομπή εἰς τό κείμενον τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου ὡς ἀναφερούσης τήν ἐφαρμοστέαν νομοθεσίαν. Ταῦτα δέ πάντα κατ' οἰκονομίαν.

Διάφορον γνώμην ἔχομεν ὡς πρός τά χρονικά πλαίσια τῆς νομοθεσίας. Ἐφ' ὅσον ὡρίζετο ὅτι «*ἑωσοῦ (δ') ἐκδοθῆ ἡ παρασκευαζομένη συλλογή*» τῶν Αὐτοκρατορικῶν Νόμων, τά δικαστήρια ἔδει νά «*συμβουλεύωνται*» τό *Νομικόν Πρόχειρον* δηλ. τήν διαθέσιμον *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου (βεβαίως καί τούς νόμους τοῦ ἀπό τοῦ 1822 νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους), συνάγεται ἀνέτως ὅτι ἄλλοι τῶν ἐμπεριεχομένων ἐν αὐτῇ νόμοι δέν θά ἴσχυον, διότι τότε θά ἐφηρμόζετο ἄγνωστον εἰς τούς πολλούς δίκαιον. Ὅταν θά συνετάσσετο ἡ πληρεστέρα καί δοκιμωτέρα κρατική συλλογή καί ἐξεδίδετο ἐν τῷ πλαισίῳ ἰδίου νόμου, τότε τά δικαστήρια θά «συνεβουλεύοντο», ἤ μᾶλλον θά ἐφήρμοζον ὑποχρεωτικῶς αὐτήν καί οὐδέν πέρα ταύτης. Καί ἄν ἀκόμη δέν ἀπενέμετο ἰσχύς νόμου εἰς τήν κρατικήν συλλογήν, θά ἀπετέλει αὕτη χρηστικόν βοήθημα δοκιμώτερον τῆς *Ἐξαβίβλου*. Ἄν ἀντιθέτως ἐνεδύετο αὕτη, δηλ. ἡ νεωτέρα συλλογή, ἰσχύν νόμου θά καθίστατο εἰς τό μέλλον πηγή δικαίου, πέρα βεβαίως τῶν ἐκδιδομένων νεωτέρων νόμων[81].

Τά ἀνωτέρω δέν σημαίνουν ὅτι ἡ ἰδία μεθόδευσις θά ἠκολουθεῖτο καί ὡς πρός τήν συλλογήν τῶν ἐθίμων. Αὕτη δέν προεβλέπετο βάσει τῶν προαναφερθέντων νομοθετημάτων νά ἀποτελέσῃ εἰμή βοήθημα πρός κατάρτισιν τοῦ ὁριστικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐφ' ὅσον βεβαίως τινά τῶν ἐθίμων, μή περιλαμβανόμενα μεταξύ τῶν πηγῶν τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ἤθελον κατόπιν τῶν συλλογῆς των ἐνσωματωθῆ εἰς διατάξεις τοῦ ὁριστικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, θά καθίσταντο ἔκτοτε καί αὐτά κανόνες δικαίου τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους.

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο εἶναι ἐπιβεβλημένον νά σημειωθῆ ὅτι εἰς τό πρός τόν Κυβερνήτην ὑποβληθέν ὑπό τῆς Γερουσίας ἐπεξειργασμένον παρ' αὐτῆς σχέδιον ψηφίσματος *περί Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* περιελαμβάνετο μεταξύ τῶν *Παραρτημάτων* καί τό ἑξῆς: «*Β΄. Εἰς τάς διαφοράς τάς προερχομένας ἀπό ὑποθέσεις γεννηθείσας πρίν τῆς Ἐπαναστάσεως δέλουν ὁδηγηθῆ τά δικαστήρια ἀπό τά κατά τόπον ἔθιμα*»[82].

---

81. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, σελ. 178 (ἰδίᾳ ὑποσημ. 36)-181.

82. Τό κείμενον τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*, ὡς ἐκρίθη ὑπό τῆς Γερουσίας, βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Γραμματεία Δικαιοσύνης*, Φ. 41 (συνημμένον εἰς τό Ἔγγραφον τῆς

Τό Παράρτημα τοῦτο δέν περιελήφθη εἰς τό τελικῶς ἐγκριθέν ψήφισμα, προφανῶς διότι δέν εἶχεν ἀκόμη τότε ὁλοκληρωθῆ ἡ καταγραφή τῶν τοπικῶν ἐθίμων. Καταδεικνύεται πάντως ὅτι ἡ ἰδέα ἐφαρμογῆς αὐτῶν ὡς εἰδικῶν κατά χρόνον κανόνων δικαίου δέν εἶχεν ἀφήσει ἀδιάφορα τά ἁρμόδια ὄργανα, ἡ ὑλοποίησις ὅμως τῆς ἰδέας ταύτης θά ἦτο δυνατή μετά τήν ἐπίτευξιν τῆς συλλογῆς.

Ὡς πρός τούς νεωτέρους νόμους τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἐπαναλαμβάνεται ὅτι δέν ἐτίθετο δέμα. Ἡ ἔκδοσις τοιούτων κανόνων δικαίου δέν περιωρίζετο ἐκ τῆς μή εἰδικῆς ἀναφορᾶς των εἰς τό Κυβερνητικόν Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 152 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830. Ἡ ἔκδοσις νόμων ἦτο ἐλευθέρα, ἐντός τῶν πλαισίων τῶν συνταγματικῶν διατάξεων καί τῶν ψηφισμάτων τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί τῶν διά τοῦ Β΄ τῶν τελευταίων τούτων τεθεισῶν «*βάσεων*», μάλιστα δέ καί ἡ διά τινος τῶν ἐν λόγῳ νόμων τροποποίησις τοῦ περί τῆς ἐφαρμοστέας νομοθεσίας ἄρθρου τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*.

V. Μετά τοῦ Κυβερνητικοῦ Ψηφίσματος περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 συνεξεδόθη καί ἕτερον, τό ὑπ' ἀριθμ. 153 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830, διά τοῦ ὁποίου εἰσήχθησαν αἱ δύο *Διαδικασίαι*, ἡ *Πολιτική*, ἐξ ἄρθρων 562, τό πρῶτον ἐκδιδομένη, καί ἡ *Ἐγκληματική*, ἐξ ἄρθρων 370, ἀποτελοῦσα τήν δευτέραν Ποινικήν Δικονομίαν τῆς Καποδιστριακῆς Περιόδου[83]. Καί αὐτοί οἱ Δικονομικοί Κώδικες ἐξεδόθησαν ὡς προσωρινοί νόμοι, τοῦτο δ' «*ἐπειδή ἡ Γερουσία δέν ἠδυ-*

Γερουσίας πρός τόν Κυβερνήτην, ὑπ' ἀριθμ. 101 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830, ἔνθα συνημμένον καί «Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ριστ΄ Συνεδριάσεως» τῆς Γερουσίας).

83. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, Παράρτημα φ. 73 (10 Σεπτ. 1830), σελ. 305-310 (Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 152 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830), σελ. 314-332 (*Πολιτική Διαδικασία*). Παράρτημα φ. 76 (20 Σεπτ. 1830), σελ. 349-360 (*Ἐγκληματική Διαδικασία*). Περί τῆς *Πολιτικῆς Διαδικασίας* σημειοῦται ὅτι ὑπῆρξαν δύο Σχέδια, τό ἓν ἐξ ἄρθρων 525, τό ἕτερον ἐξ ἄρθρων 562 (Γ.Α.Κ., *Γραμματεία Δικαίου*, Φ. 40). Περί τῆς *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* συνετάγησαν ἐπίσης δύο Σχέδια, τό ἓν ἐξ ἄρθρων 384 (*Αὐτόθι*, Φ. 37), τό ἕτερον ἐξ ἄρθρων 368 (*Αὐτόθι*, Φ. 39). Βλ. καί Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ὁ Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων καί ἡ Πολιτική καί Ἐγκληματική Διαδικασία τοῦ 1830. Κριτικαί παρατηρήσεις Ἀλ. Πάλμα - Ἀπαντήσεις Ἰ. Γενατᾶ», *Ἐπετηρίς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 8 (1958), σελ. 1-102 καί *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 1, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1984, σελ. 181-282 καί Τοῦ Αὐτοῦ, «Τά σχέδια τοῦ «Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων» καί τῆς Πολιτικῆς καί Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας τοῦ 1830. Παρατηρήσεις καί Εἰσηγήσεις τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν», *Δελτίον Κέντρου Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 1 (1998), σελ. 81- 100 καί *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 3, Ἐν Ἀθήναις 2000, σελ. 211- 230.

νήθη μέχρι τῆς ὥρας νά ἐπεξεργασθῇ τάς αὐτάς Διαδικασίας καί νά γνωμοδοτήσῃ», ἐνῷ *«διά τήν ἐνέργειαν τοῦ ὑπ' ἀρ. 152 Ψηφίσματος εἶναι ἐπάναγκες νά λάβουν συγχρόνως ἐνέργειαν καί αἱ προπαρασκευασθεῖσαι Διαδικασίαι»*. Μετά παρέλευσιν τριμήνου ἐξεδόθη καί ὁ *Κανονισμός Ἐσωτερικῆς Ὑπηρεσίας* τῶν δικαστηρίων (εἰρηνοδικείων, πρωτοκλήτων, ἐκκλήτων καί τοῦ Ἀνωτάτου)[84].

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τό Ποινικόν Δίκαιον, ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 148 τοῦ Κυβ. Ψηφίσματος περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 ἦτο ἀπολύτως σαφής, ὡς καί ἡ προγενεστέρα τοῦ ἀντιστοίχου *Διοργανισμοῦ* τοῦ 1828. Ὡς πηγή τοῦ ποινικοῦ δικαίου παρέμενε προσωρινῶς τό *Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν*, παραλλήλως δέ ἀνήχθησαν εἰς κανόνας ἑρμηνείας τοῦ δικαίου αἱ ἀρχαί τῆς *Ἐπιεικείας* καί τοῦ *Ὀρθοῦ Λόγου* πρός ἀντιμετώπισιν ἀνεφαρμόστων ὑπό τάς συνταγματικάς διατάξεις καί τάς νέας ἀντιλήψεις διατάξεων, αὐτονοήτως δέ καί οἱ νεώτεροι ποινικοί νόμοι τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Πηγή τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου παρέμενεν ἐπίσης ὁ Γαλλικός *Ἐμπορικός Κῶδιξ*, ἀλλ' ἐφεξῆς κατά τά τρία πρῶτα Βιβλία αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον πάντως δέν ἀντέβαινον εἰς τόν *Διοργανισμόν τῶν Δικαστηρίων*. Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ τετάρτου Βιβλίου περί τῶν ἐμπορικῶν δικαστηρίων ὠφείλετο εἰς τό ὅτι ἡ ἐκδίκασις τῶν ἐμπορικῶν διαφορῶν ἀνετέθη εἰς τά τακτικά δικαστήρια καί συνεπῶς δέν ὑπῆρχε λόγος νά ἰσχύῃ εἰδική δικονομία τῶν Ἐμποροδικείων.

Σημειωτέον ὅτι μετά τήν ἔκδοσιν καί ἐκτύπωσιν τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* παρετηρήθησαν πολλαί διαφοραί μεταξύ τοῦ ἐγκριθέντος ὑπό τῆς Γερουσίας κειμένου καί τοῦ τυπωθέντος. Περί αὐτῶν ἀπησχολήθη αὖτη καί ἐσημείωσε τάς *«κυριωτέρας καί οὐσιωδεστέρας»* τῶν παραλείψεων καί διαφορῶν, περί τῶν ὁποίων ἐνημέρωσε τήν Γραμματείαν τοῦ Δικαίου (Ὀκτώβριος 1830). Δέν ἔχομεν μέχρι τοῦδε ἐπισημάνει πρᾶξιν διορθώσεως τῶν ἡμαρτημένων τῆς ἐκδόσεως.

4. Κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1832.

Ἡ ἐπακολουθήσασα τήν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου θλιβερά ἐξέλιξις τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καταστάσεως εἶναι γνωστή. Συνεκροτήθη τριμελής *Διοικητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος* ἐκ τῶν Αὐγ. Καποδιστρίου, Θ. Κολοκοτρώνη καί Ἰ. Κωλέττη πρός ἄσκησιν τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας, συνεκλήθη κατόπιν ἐκλογῶν ἡ ἐν Ἄργει (καί

84. Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 240 τῆς 11ης Νοεμβρίου 1830, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 93-94 (29 Νοεμβρ. 1830), σελ. 435-439 καί εἰς ἴδιον τεῦχος.

ἀκολούθως ἐν Ναυπλίῳ) Ε΄ Ἐθνική Συνέλευσις (ἀντί τῆς ὑπό τοῦ Β΄ Ψηφίσματος τῆς ἐν Ἄργει Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως προβλεπομένης νέας συνόδου αὐτῆς), ἐψηφίσθη ὑπό ταύτης τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τῆς 15ης Μαρτίου 1832 (γνωστόν ὡς *Ἡγεμονικόν Σύνταγμα*), ἐνῷ εἶχεν ἐπικυρωθῆ ἡ πρᾶξις τῆς Γερουσίας περί τῆς συγκροτήσεως τριμελοῦς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* (27 Σεπτεμβρίου 1831) καί ἀντικατασταθῆ αὕτη διά τῆς ἀναθέσεως τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας εἰς τόν Αὐγουστῖνον Καποδίστριαν ὡς *Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως* (8 Δεκεμβρίου 1831)[85]. Πρός σύνταξιν τοῦ Σχεδίου τοῦ Συντάγματος εἶχε συγκροτηθῆ ὑπό τῆς Ἄργει καί ἐν Ναυπλίῳ Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως Ἐπιτροπή ἐκ τῶν Ἀνδρέου Μεταξᾶ, Δ. Περρούκα, Ν. Σπηλιάδου, Ἀνδρέου Παπαδοπούλου, Γ. Αἰνιᾶνος, Κ. Ψωμάκη, Ἀ. Τσακάλωφ, Γ. Γλαράκη καί Ἰ. Παξιμάδη (16 Δεκεμβρίου 1831)[86].

Παραλλήλως ὁ Ἰ. Κωλέττης, ἐπί κεφαλῆς τῶν αὐτοαποκαλουμένων «συνταγματικῶν», ἀπεσπάσθη καί ἐσχημάτισε παρακυβέρνησιν καί παρασυνέλευσιν ἐν Περαχώρᾳ καί Μεγάροις (τήν *Δ΄ κατ' ἐπανάληψιν Ἐθνικήν Συνέλευσιν*) καί ἐκινήθη ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως κατά Μάρτιον 1832, τελικῶς δ' ἐπέτυχε τήν νίκην τῆς ὑπ' αὐτόν πολιτικῆς παρατάξεως. Ὁ Αὐγουστῖνος Καποδίστριας παρητήθη καί ἀνεχώρησεν ἐκτός Ἑλλάδος, νέον δέ καθεστώς μέ ἐπί κεφαλῆς πολυμελῆ *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος* ἐπεβλήθη. Εἶναι αὐτονόητος ἡ ξένη παρέμβασις εἰς τήν ἐσωτερικήν μεταβολήν, μέ σκοπόν τήν παρεμπόδισιν τυχόν ρωσικῆς ἐπιρροῆς[87].

Ἡ κατά τά ὡς ἄνω, ἐν Ἄργει ἀρχικῶς καί ἐν Ναυπλίῳ ἀκολούθως, συνεδριάσασα Ε΄ Ἐθνική Συνέλευσις ἐψήφισε κατά τήν 15ην Μαρτίου 1832 τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, καθ' ὅ: «*53. Ἡ Ἑλληνική Ἐπικράτεια εἶναι ἡγεμονία διαδοχική, συνταγματική καί κοινοβουλευτική, ἐνεργουμένου τοῦ πολιτικοῦ κράτους ἀντιπροσωπικῶς ὑπέρ τοῦ Ἔθνους ὑπό διαφόρων ἀρχῶν*». Ἡ συντάξασα τό Σχέδιον τοῦ Συντάγματος Ἐπι-

85. Τό κείμενον τοῦ Συντάγματος τοῦ 1832 βλ. ἐν Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό διαφόρων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων συνταχθέντα πολιτεύματα*, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 97-137 καί *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1974, σελ. 271-297. Βλ. καί Ἠλ. Κυριακοπούλου, *Τά Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, σελ. 93-126· Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί*, τόμ. Α΄, σελ. 401-433. Τό περί ἐκλογῆς τοῦ Αὐγ. Καποδιστρίου Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ ΚΒ΄ τῆς 15ης Μαρτίου 1832, βλ. *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 250-252. Βλ. καί ἐν Ἠλ. Κυριακοπούλου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 89-91.

86. Βλ. Πρακτικά τῆς Ε΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. Δ΄ τῆς 16ης Δεκεμβρίου 1831, *Ἀρχ.Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 20.

87. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833», σελ. 144-146.

τροπή ἐκ πληρεξουσίων ἠκολούθησε κατά ρητήν τῆς Συνελεύσεως ἐπιταγήν τάς «*βάσεις*» αἱ ὁποῖαι ἀπό τοῦ 1829 εἶχον ὁρισθῆ ὡς θεμέλια τοῦ μέλλοντος τότε νά καταρτισθῆ συντάγματος. Εἰδικώτερον, «*Ἀπεφασίσθη ὅτι αἱ ἀσφαλίζουσαι τά δίκαια τοῦ πολίτου ἀρχαί νά εἶναι αἱ βάσεις αἱ παραδεδεγμέναι ἀπό τάς ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν Ἄστρει, ἐν Τροιζῆνι καί ἐν Ἄργει Ἐθνικάς Συνελεύσεις. Νά κανονισθῶσι δέ ὁριστικῶς τά περί τῆς νομοτελεστικῆς ἐξουσίας κατά τάς μοναρχικάς συνταγματικάς βάσεις καί νά τροποποιηθῶσι τά τῆς νομοθετικῆς ὡς πρός τό μοναρχικόν* (: βασιλικόν), *κατά τάς ὁποίας ἔθεσε βάσεις ἡ ἐν Ἄργει Ἐθνική Συνέλευσις διά τοῦ ὑπ' ἀρ. Β΄ Ψηφίσματος*». Ἡ μεταβολή τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος ἀπό προεδρευομένης εἰς βασιλευομένην δημοκρατίαν εἶχε διαγραφῆ ἀπό τοῦ 1829[88].

Κατά τό ὑπ' ἀριθμ. ΚΑ΄ τῆς 15ης Μαρτίου 1832 Ψήφισμα τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, τό ψηφισθέν Σύνταγμα ἀπεφασίσθη ὅπως «*καθυποβληθῆ εἰς τόν ἐκλεχθέντα Κυριάρχην Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος, διά νά ἐπικυρωθῆ*» καί ἐνδεχομένως κατά πρότασιν αὐτοῦ τροποποιηθῆ ὑπό τοῦ Νομοθετικοῦ Σώματος. Τό Σύνταγμα τοῦτο οὐδέποτε ἐτέθη ὑπ' ὄψιν πρός ἐπικύρωσιν ὑπό τοῦ ἐν συνεχείᾳ ἀναγνωρισθέντος ὑπό τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως πρίγκηπος Ὄθωνος τῆς Βαυαρίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, δοθέντος ὅτι εἶχεν ἤδη προλάβει ἡ ὡς ἄνω Συνέλευσις νά προβῆ διά ψηφίσματος εἰς κατάργησιν αὐτοῦ[89].

Συναφῶς πρός τό εἰδικόν ἀντικείμενον τῆς μετά χεῖρας μελέτης σημειοῦται ὅτι περιελήφθησαν ἐν τῷ ὡς ἄνω Συντάγματι τοῦ 1832 τά ἀκόλουθα τέσσαρα ἄρθρα. Πρῶτον, τό ὑπ' ἀριθμ. 118: «*Τό Νομοθετικόν* (Σῶμα: Βουλή καί Γερουσία) *χρεωστεῖ κατά τήν πρώτην αὐτοῦ σύνοδον νά σκεφθῆ περί συντάξεως Κωδήκων, πολιτικοῦ, ἐγκληματικοῦ καί διαδικαστικοῦ*»· δεύτερον, τό ὑπ' ἀριθμ. 265, καθ' ὅ ἡ Δικαστική Ἐξουσία: «*Δικάζει κατά τούς γραπτούς νόμους τοῦ Ἔθνους*»· τρίτον, τό ὑπ' ἀριθμ. 291: «*Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδικες Νόμων κατά τό 118 ἄρθρον, οἱ Βυζαντινοί Νόμοι τῶν Ρωμαίων καί Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων, τό Ἀπάνδισμα τῶν Ἐγκληματικῶν Νόμων τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι ἔχουν ἰσχύν. Εἰς δέ τά ἐμπορικά ἰσχύν νόμου ἔχει ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κῶδιξ. Καί εἰς τά στρατιωτικά ὡσαύτως ἔχουν ἰσχύν οἱ παραδεδεγμένοι γαλλικοί στρατιωτικοί νόμοι*» (: δηλ. τοῦ Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Δικαίου)· τέταρτον, τό ὑπ'

88. Πρωτόκολλον τῆς ἐν Λονδίνῳ Συνδιασκέψεως, 10/22 Μαρτίου 1829, Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, σελ. 680 καί Ψήφισμα τῆς Δ΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, ὑπ' ἀριθμ. Α΄ τῆς 22ας Ἰουλίου 1829, *Αὐτόθι*, σελ. 139· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Β΄, 1973, σελ. 155-159.

89. Ψήφισμα τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Δ΄ τῆς 10ης Αὐγούστου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 395.

ἀριθμ. 292: «*Οἱ παρόντες συνταγματικοί νόμοι ὑπερισχύουν ἀπό ὅλους τούς προεκδοθέντας. Οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας θετόμενοι νόμοι ὑπερισχύουν ἀπό τούς ἀρχαιοτέρους*».

Διά τοῦ ὑπ' ἀριθμ. Κ΄ τῆς <14> Μαρτίου 1832 Ψηφίσματος τῆς αὐτῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, δι' οὗ ἐπεκυρώθη νέος *Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων*, ἀπεφασίσθη ὅπως: «*Ἡ Γερουσία ἅμα συγκροτηθῇ θέλει συντάξει τύπους Διαδικασίας* (: Δικονομίας) *συντόμους καί καταλλήλους εἰς τήν παροῦσαν τοῦ Ἔθνους κατάστασιν καί κατ' αὐτούς θέλουν ἐνεργεῖ τά συστηθησόμενα δικαστήρια*», ὅπως ἐν συνεχείᾳ συγκροτηθῇ νέον σύστημα τακτικῶν δικαστηρίων καί μεταξύ ἄλλων ὅτι «*ε΄. Ἕως ὅτου συνταχθῶσιν οἱ ἀναγκαῖοι Κώδικες Νόμων, τά δικαστήρια ταῦτα θέλουν ἐφαρμόζει εἰς μέν τά ἐγκληματικά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν Νόμων τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, εἰς δέ τά πολιτικά τούς Βυζαντινούς Νόμους τῶν Ρωμαίων καί Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων καί εἰς τά ἐμπορικά τόν Ἐμπορικόν Νόμον τῆς Γαλλίας· πρό πάντων δέ θέλουν ἐφαρμόζει εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως, ἐγκληματικά, πολιτικά καί ἐμπορικά, τούς παρά τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐκδιδομένους νόμους. ς΄. Τό Νομοθετικόν Σῶμα θέλει ἐπιφέρει τάς ἀναγκαίας τροπολογίας καί βελτιώσεις εἰς τόν Ὀργανισμόν αὐτόν τῶν Δικαστηρίων, ὁδηγούμενον ἀπό τήν πεῖραν μετά τήν σύστασιν αὐτοῦ*»[90]. Τό κείμενον τοῦ ἄρθρου τούτου ἐτροποποιήθη ἐν μέρει διά τοῦ ἄρθρου 291 τοῦ μετά τινας ἡμέρας ψηφισθέντος καί ἐκδοθέντος Συντάγματος. Τό κείμενον τοῦ Σχεδίου περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* συνετάγη ὑπό τῆς ἐπί τούτῳ συσταθείσης Ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν πληρεξουσίων Δημητρίου Περρούκα, Σταύρου Παρθενοπούλου, Λυσάνδρου Βιλαέτη, Λάμπρου Νάκου, Γεωργίου Αἰνιᾶνος, Νικολάου Θέου, Δημητρίου Καμπάνη, Παναγιώτου Δ. Δημητρακοπούλου καί Ἰακώβου Παξιμάδη (23 Ἰανουαρίου 1832)[91]. Τό ἐν λόγῳ Σχέδιον εἶχε περατωθῇ ἤδη κατά τήν 12ην Φεβρουαρίου 1832.

Δι' ἑτέρου Ψηφίσματος, τοῦ ὑπ' ἀριθμ. ΚΒ΄ τῆς 15ης Μαρτίου

---

90. Τό κείμενον τοῦ Ψηφίσματος βλ. *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 245-247 καί τό κείμενον τοῦ Ὀργανισμοῦ τῶν κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν Δικαστηρίων, ἐπίσης *Αὐτόθι*, σελ. 257-268.

91. Πρακτικά Ε΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ ΚΔ΄ τῆς 23ης Ἰανουαρίου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 63. Παρατηρητέον ὅτι σοβαρῶς ἐπεβραδύνθη ὁ διορισμός τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς, διότι ἡ Ἐπιτροπή τοῦ Συντάγματος προέβαλεν ἀντιρρήσεις μέ τό σκεπτικόν ὅτι προηγουμένως ἔπρεπε νά ἐγκριθοῦν «*αἱ βάσεις τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας*» (*Αὐτόθι*, σελ. 53, 61). Σημειωτέον ὅτι ἡ σύστασις Ἐπιτροπῆς πρός μερικήν μεταρρύθμισιν τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* εἶχε παραγγελθῇ πρός τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης Μιχ. Σικελιανόν ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἀ. Ἀ. Καποδιστρίου ἀπό τῆς 17ης Ἰανουαρίου 1832. Βλ. Ἱστορ. καί Ἐθνολογ. Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, *Ἱστορ. Ἀρχεῖον, Ἀρχεῖον Δ. Περρούκα*, Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 590 τῆς 17ης Ἰανουαρίου 1832.

1832, διεγράφη ὑπό τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τό ἕως τῆς ἀφίξεως τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἐκλεγέντος ὑπό τῶν πρός τοῦτο ἐξουσιοδοτημένων τριῶν Δυνάμεων Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος σύστημα προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς χώρας. Δι' ἰδίου ἄρθρου ὡρίσθη ὅτι: «*Ἡ Γερουσία δέλει ἐνασχοληθῆ πρό πάντων εἰς τήν σύνταξιν Πολιτικῆς καί Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας, διά νά μεταρρυθμισθῶσι τά δικαστήρια κατά τόν κυρωθέντα Ὀργανισμόν διά τοῦ ὑπ' ἀρ. Κ΄ Ψηφίσματος καί εἰς ἄλλα ἀντικείμενα προπαρασκευαστικά τῆς νομοθεσίας κατά τό ἄρθ. 187 τοῦ Συντάγματος*»[92]. Ἡ ἰδιαιτέρα περί συντάξεως νέων δικονομικῶν κωδίκων μέριμνα ὠφείλετο εἰς τήν ἀντίδρασιν ἡ ὁποία εἶχεν ἐκδηλωθῆ κατά τῶν εἰσαχθέντων τῷ 1830 προγενεστέρων, ὡς εἶχεν ἐκθέσει ἐνώπιον τοῦ Σώματος ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Μιχαήλ Σικελιανός κατά τήν 30ήν Δεκεμβρίου 1831.

Τά ὑπό τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως θεσμοθετηθέντα δέν ἐπεβίωσαν[93]. Τό ὅλον ἔργον αὐτῆς κατηργήθη ὑπό τῆς συγκληθείσης ἐν Προνοίᾳ Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως διά τοῦ ἐκδοθέντος ὑπ' ἀριθμ. Δ΄ τῆς 10ης Αὐγούστου 1832 Ψηφίσματος αὐτῆς, καθ' ὅ: «*Ἄρθρον 1. Ὅλα τά ψηφίσματα καί ὅλαι αἱ πράξεις τῆς λεγομένης Ε΄ Συνελεύσεως καταργοῦνται ἐξ ὁλοκλήρου. 2. Πᾶν ὅ,τι ἐπράχθη, λόγῳ τῶν εἰρημένων ψηφισμάτων ἤ πράξεων* (: ὑπονοεῖται κυρίως τό Σύνταγμα τοῦ 1832) *λογίζεται ἄκυρον*»[94].

Ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπό τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καταργήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1832 καί τῆς συνεπείᾳ ταύτης ἀναβιώσεως τοῦ προϊσχύοντος νομοθετικοῦ καθεστῶτος, παρατηροῦμεν ὅτι τά ἐν τῷ Συντάγματι ἐκείνῳ (1832) περιληφθέντα σοβαρῶς διέφερον τῶν μεταξύ 1830 καί 1832 εἰσαχθέντων. Βεβαίως ἡ ἀπόφασις περί συντάξεως ὁριστικῶν Κωδίκων ἐπανελήφθη, προσδιωρίσθησαν μάλιστα καί χρονικά ὅρια ἐντός τῶν ὁποίων ἔπρεπε νά συντελεσθῆ, καί ἀναγκαίως προεβλέφθη προσωρινόν μεταβατικόν σύστημα, συγγενές πρός τά κατά περιόδους γενόμενα προηγουμένως δεκτά. Ἐφαρμοστέον Ἀστικόν Δίκαιον θά ἀπετέλουν, «*ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδηκες κατά τό 118 ἄρθρον*», οἱ Βυζαντινοί Νόμοι τῶν Ρωμαίων καί Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων καί οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἐκδοθέντες καί ἐκδιδόμενοι νόμοι, οἵτινες καί θά ὑπερίσχυον ὡς νεώτεροι. Ἡ ἐν τῷ ἄρθρῳ 291 τοῦ Συντάγματος καί τῷ ε΄ τοῦ περί τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* Ψηφίσματος

92. Τό κείμενον τοῦ Ψηφίσματος βλ. ἐν *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 250-252.

93. Τό κείμενον τοῦ ἐκδοθέντος τότε *Ὀργανισμοῦ τῶν κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν Δικαστηρίων*, ἐξ ἄρθρων 129, βλ. *Αὐτόθι*, σελ. 257-268.

94. *Αὐτόθι*, σελ. 395.

παρεμβολή τῶν λέξεων «*τῶν Ρωμαίων καί*» ὡς πρός τούς Αὐτοκράτορας, δημιουργεῖ τό ἐρώτημα ἄν ἐπεζητήθη ὅπως εἰσαχθῇ καί τό πρό τῶν *Βασιλικῶν* νομικόν σύστημα «*καί ἰδιαιτέρως τό κατά τάς διατάξεις τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων περιέχον τμῆμα τοῦ Corpus Juris Civilis*». Ἐπί τοῦ ἐρωτήματος τούτου ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς ὑπεστηρίχθη ὅτι «Οἱ χαρακτηρισμοί «*Ρωμαίων καί Χριστιανῶν*» ἀναφέρονται, προφανῶς, εἰς τό ἐθνικόν καί θρησκευτικόν περιεχόμενον τῆς ἐννοίας Αὐτοκράτωρ». Ἄλλωστε καί πρό τῆς Ἁλώσεως ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκαλεῖτο «πιστός ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Βασιλεύς τῶν Ρωμαίων», δηλ. τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους[95].

Ἐξ ἄλλου, ἐκ τῆς παρασιωπήσεως τῆς *Ἑξαβίβλου* ὡς χρηστικοῦ βοηθήματος, ἐν ᾧ θά ἀνεζητοῦντο οἱ ἐφαρμοστέοι νόμοι (περιοριζόμενοι εἰς τούς ἐν αὐτῇ ἀναφερομένους) καί τοῦ ρητοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἐθίμων (χωρίς ὡς ἐκ τούτου νά ἀποκλείεται ὁ δι' αὐτῶν ἐμπλουτισμός τοῦ μέλλοντος ὁριστικοῦ γραπτοῦ Κώδικος) παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ συντακτικός νομοθέτης προσδιώρισε «λογιώτερον» τό ἐφαρμοστέον νομικόν σύστημα, ὁπωσδήποτε ὅμως δέν ἐπεξέτεινε τοῦτο πέρα νόμων τεθέντων ὑπό αὐτοκρατόρων χαρακτηριζομένων ὡς «Βυζαντινῶν». Τά μέλη τῆς συντακτικῆς τοῦ Συντάγματος Ἐπιτροπῆς δέν ἦσαν γνωστοί νομικοί. Ὁ Ν. Σπηλιάδης καί ὁ Ἀνδρ. Παπαδόπουλος εἶχον βεβαίως ἀποκτήσει μεγάλην διοικητικήν πεῖραν, ἀλλ' αὕτη δέν ὑποκαθίστα τήν ἀναγκαίαν εἰδικήν νομικήν κατάρτισιν. Νομικοί ἦσαν οἱ Δημ. Περρούκας, Γ. Αἰνιάν καί Γ. Γλαράκης.

Πιθανῶς ἡ δημιουργοῦσα τά ἐρωτηματικά φρᾶσις («*τῶν Ρωμαίων καί*») πρέπει νά προσγραφῇ εἰς τήν παρασχεθεῖσαν πρός τήν Ἐπιτροπήν βοήθειαν τῶν Ἀνδρ. Ἀ. Μουστοξύδου καί Ἰ. Π. Κοκκώνη. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν «*καί διά τάς ἄλλας ἐντίμους ἐκδουλεύσεις του πρός τήν πατρίδα καί τήν διά πολλῶν γνώσεών του συνδρομήν εἰς τήν ἐπί τοῦ Συντάγματος Ἐπιτροπήν*» ἀπεφασίσθη ὅπως πολιτογραφηθῇ Ἕλλην, καί ὁ δεύτερος, «*συνεργός ἄοκνος καί ὠφελιμώτατος καί εἰς τάς δύο συνάμα ἐπιτροπάς, τήν ἐπί τοῦ Συντάγματος καί τήν ἐξεταστικήν, νά λάβῃ εὐχαριστήριον ἔγγραφον διά τάς ἀξίας ἐκδουλεύσεις του καί νά ἐπιστατήσῃ εἰς τήν ἔκδοσιν τοῦ Συντάγματος*»[96].

---

95. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀπό τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, σελ. 187, ὑποσημ. 54.

96. Πρακτικά τῆς Ε΄ Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΞΓ΄ τῆς 15ης Μαρτίου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 187. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Συνεδριάσεως ὑπ' ἀριθμ. Κ΄ τῆς 16ης Ἰανουαρίου 1832, *αὐτόθι*, σελ. 53.

5. Κατά τήν μεταβατικήν περίοδον 1832-1833.

Μεταξύ τῶν σκοπῶν τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περιελαμβάνετο καί ἡ σύνταξις νέου Συντάγματος. Κατά τήν περί τῶν ἔργων τῆς Συνελεύσεως Προκήρυξιν αὐτῆς πρός τόν Λαόν, ἐκδοθεῖσαν κατά τήν 20ήν Ἰουλίου 1832: *«Ἓν ἀπό τά κυριώτερα ἔργα των* (: τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους) *εἶναι καί ἡ ἀπό τήν ἐν Ἄργει Συνέλευσιν προψηφισθεῖσα ἀναθεώρησις τῶν συνταγματικῶν νόμων καί ἡ σύνταξις νέου ἐφαρμοζομένου εἰς τούς μοναρχικούς τύπους, φυλαττομένων τῶν δικαίων καί τοῦ Θρόνου καί τοῦ λαοῦ»*[97].

Τό συντακτικόν τοῦ θεμελιώδους νόμου ἔργον ἀνετέθη εἰς διαρκῆ Ἐπιτροπήν ἐπί τοῦ Συντάγματος ἀλλά δέν προωδήθη ἕνεκα τῆς γνωστῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἡ Ἐπιτροπή ἐπί τοῦ Συντάγματος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἑξῆς πληρεξουσίων: Ἐμμανουήλ Ἀντωνιάδου, Σπυρίδωνος Βαλέτα, Ἀναγνώστου Μοναρχίδου, Γκίκα Καρακατσάνη, Δημητρίου Κριεζῆ, Φραγκίσκου Κρίσπη - Μαύρου, Χριστοδούλου Κλονάρη, Γεωργίου Λέλη, Νικολάου Καλογεροπούλου, Νικολάου Παπαλεξοπούλου, Κωνσταντίνου Ζωγράφου, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Ἀναστασίου Πολυζωίδου, Δρόσου Μανσόλα, Ἐμμανουήλ Μελετοπούλου, Ἀναγνώστου Δεληγιάννη καί Μιχαήλ Τροχάνη (ἀντί τῶν ἀρχικῶς διορισθέντων Τάτση Μαγγίνα καί Ρήγα Παλαμήδη)[98].

Ὡς πρός τήν δικαστικήν νομοθεσίαν, κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 1ης Αὐγούστου 1832, καθ' ἥν ἀνεγνώσθη εἰς τήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν ἡ κατά τό ἔθος Ἔκθεσις τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης, ἅμα καί πληρεξουσίου, Χρ. Κλονάρη περί τῶν πεπραγμένων καί τῆς καταστάσεως τῆς Δικαιοσύνης, *«Ἐπροτέθη νά παρουσιάσῃ εἰς τήν Συνέλευσιν ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς τόν ὁποῖον ἐσχεδίασεν Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων, διά νά ἐπεξεργασθῇ καί, ἄν ἐγκριθῇ, νά ἔμβῃ εἰς ἐνέργειαν· ὁ αὐτός δέ Γραμματεύς νά προβάλῃ εἰς τήν ἐκλογήν τῆς Συνελεύσεως ὀνόματα νομικῶν διά νά ἑτοιμάσωσι Σχέδιον Πολιτικῆς καί Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας καί ἕτερον Σχέδιον Πολιτικοῦ καί Ποινικοῦ Κώδικος. Συζητηθείσης τῆς προτάσεως, ἐνεκρίθη νά διορισθῇ Ἐπιτροπή διά νά παρατηρήσῃ τήν Ἔκθεσιν τοῦ Γραμματέως* (: περί τῆς καταστάσεως τῆς Δικαιοσύνης, ἀναγνωσθεῖσαν κατά τήν αὐτήν Συνεδρίασιν) *καί συσκεφθεῖσα μετ'*

97. Προκήρυξις τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, ὑπ' ἀριθμ. 4 τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 367.

98. Πρακτικά τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ κατά συνέχειαν Ἐθν. Συνελεύσεως, Συνεδρ. ὑπ' ἀριθμ. Θ΄ τῆς 30ῆς Ἰουλίου 1832, *Αὐτόθι*, σελ. 372-373.

αὐτοῦ νά γνωμοδοτήσῃ περί τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων»[99].

Ἡ κατά ταῦτα Ἐπιτροπή ἐπιφορτισθεῖσα καί μέ τήν γνωμοδότησιν «*περί τῶν ἀφορώντων τό Σχέδιον τοῦ Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων κ.λπ.*», τῇ συνεργασίᾳ τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης, συνεστήθη κατά τήν ἀμέσως ἑπομένην Συνεδρίασιν (2 Αὐγούστου 1832), ἀλλά τά ὀνόματα τῶν μελῶν αὐτῆς δέν ἀνεγράφησαν εἰς τά πρακτικά τῆς Συνελεύσεως. Κατά τήν αὐτήν ὅμως Συνεδρίασιν παρατηροῦμεν ὅτι προετάθη καί «*ἐνεκρίθη νά ἀσχοληθῇ ἡ ἐπί τοῦ Συντάγματος Ἐπιτροπή καί εἰς τό περί διοργανισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Κράτους καί τῶν ἀστικῶν νόμων Σχέδιον, ὡς καί εἰς τόν περί ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων νόμον*», χωρίς καί νά ἑρμηνεύεται ἡ ἔννοια τῆς φράσεως «*τῶν ἀστικῶν νόμων*»[100].

Ἡ Συνέλευσις διελύθη, ὡς γνωστόν, βιαίως κατά τήν 20ήν Αὐγούστου 1832. Ἀνεξαρτήτως τῶν λόγων οἱ ὁποῖοι ὡδήγησαν εἰς τά γνωστά θλιβερά ἐπεισόδια, τά ὁποῖα κατερράκωσαν καί τά ἀπομείναντα ἴχνη ἀξιοπρεπείας τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας ἐν τῷ κυκεῶνι τοῦ τότε πολιτικοῦ σάλου, παρατηροῦμεν ὅτι τό σῶμα τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους ἔφθασεν εἰς τό σημεῖον ὅπως, ἀπευθυνόμενον πρός τόν Βρεταννόν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυν Stratford Canning, διακηρύξῃ ὅτι ἡ Ἑλλάς «*δέν θέλει λησμονήσει ποτέ ὅτι ὀφείλει τό μεγαλύτερον μέρος τῆς πολιτικῆς της ὑπάρξεως εἰς τάς φιλανθρώπους βουλάς τῶν Ὑψηλῶν Θρόνων*»[101]. Ὁ ἐνδεκαετής ὑπέρ πάντων ἀγών, καθ' ὅν τά πάντα ἐθυσιάσθησαν ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πρός τήρησιν τῆς (μετά δεκάμηνον ἀπό τῆς κατά Φεβρουάριον τοῦ 1821 Προκηρύξεως τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντου: *Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος*) ἐκδοθείσης ἐν Ἐπιδαύρῳ *Διακηρύξεως περί τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως καί ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, κατετάσσετο ὑπό τῶν πολιτικῶν ἐκπροσώπων του ὡς ἐπακολούθημα τῶν ὑπέρ τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων ἐνεργειῶν τῶν ξένων Δυνάμεων.

Ὁ Χρ. Κλονάρης εἰς τήν πρός τήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν μνημονευθεῖσαν Ἔκθεσίν του τῆς 1ης Αὐγούστου 1832 κατεφέρθη κυρίως κατά τῆς πολιτείας τοῦ Ἰ. Γενναδᾶ (κατά τοῦ ὁποίου ἔτρεφε μῖσος ἐξ ἀνταγωνισμοῦ) καί κατηγόρησε τό ἔργον αὐτοῦ. Ἐνῷ ὅμως ἀνεφέρθη

99. Πρακτικά τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Συνεδρ. ὑπ' ἀριθμ. Ι΄ τῆς 1ης Αὐγούστου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 375. Τήν ὑποβληθεῖσαν ὑπό τοῦ Χρ. Κλονάρη ἀναφοράν: *Ἔκθεσις τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως πρός τήν Σ. Συνέλευσιν* (1 Αὐγούστου 1832) βλ. εἰς ἴδιον τεῦχος καί ἐν *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 38 (27 Αὐγ. 1832), σελ. 201-203.

100. Πρακτικά τῆς Δ΄ ἐν Προνοίᾳ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Συνεδρ. ὑπ' ἀριθμ. ΙΑ΄ τῆς 2ας Αὐγούστου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 376.

101. *Αὐτόθι*, σελ. 418.

εἰς τήν Ἐγκληματικήν Διαδικασίαν, τήν Πολιτικήν Διαδικασίαν καί τόν Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων, ἀκόμη καί εἰς τόν Ποινικόν Κώδικα (: «*ματαίως τό Πανελλήνιον εἶχεν ἐξαιτηθῆ πολλάκις Ποινικόν Κώδηκα· ἡ Κυβέρνησις τόν ὑπεσχέθη μέν ρητῶς εἰς τό ἀπό 15 Δεκεμβρίου 1828 Ψήφισμα τοῦ Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ· ἀλλ' οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι σύμβουλοι ἐματαίωσαν καί ἐκείνου τάς δικαίας εὐχάς καί ταύτης τήν προθυμίαν καί ἀντί νόμων παρέδοσαν ὡς κώδηκα τήν γνώμην τῶν μεταθετῶν δικαστῶν*»), δέν ἐξετάθη εἰς τόν ἐπαγγελθέντα Ἀστικόν Κώδικα. Προφανῶς δέν ἔκρινεν ἐπείγοντα, ἐνδεχομένως οὐδ' ἀναγκαῖον, τόν ἐκσυγχρονισμόν τοῦ τότε ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου[102].

Ἡ πρός τήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν Ἔκθεσις τοῦ Χρ. Κλονάρη κατοπτρίζει τήν ἐν γένει θέσιν αὐτοῦ ἐπί τῶν θεμάτων τῆς Δικαιοσύνης καί τῆς δικαστικῆς ὀργανώσεως. Ὁ Χρ. Κλονάρης ἐπέμεινε περισσότερον ἐπί τῶν νόμων ἐκείνων ἐπί τῶν ὁποίων εἶχεν ἐπιδείξει προσωπικόν ἐνδιαφέρον, μάλιστα δ' ἐπί τοῦ Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων. Ἡ ἐκδηλουμένη ἐν τῇ Ἐκθέσει εὐαισθησία του ἐπί τῶν ἕως τότε δικαστικῶν πραγμάτων δέν πρέπει νά κριθῇ ἄνευ συσχετισμοῦ πρός τήν μνημονευθεῖσαν προσωπικήν διάστασίν του ἔναντι τοῦ Ἰ. Γενναδᾶ καί τήν ἐναντίωσίν του πρός τήν προηγηθεῖσαν πολιτικήν κατάστασιν, μετά τῆς ὁποίας ὅμως εἶχεν ἀρχικῶς στενῶς συνεργασθῆ.

Καταπελτική ὑπῆρξεν ἡ κατά τοῦ ἐκπονηθέντος ὑπό τοῦ Χρ. Κλονάρη Σχεδίου Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων γενομένη ὑπό τοῦ γερουσιαστοῦ Δημ. Περρούκα εἰσήγησις πρός τήν Γερουσίαν. Ἡ εἰσήγησις τοῦ νομικῶς κατηρτισμένου Ἀργείου πολιτικοῦ Δ. Περρούκα, δηλ. τό σῳζόμενον ἀντίγραφον αὐτῆς, εἶναι μέν ἀχρονολόγητον, ἀλλά πρέπει νά ὑπεβλήθη κατά μῆνα Ἰούνιον 1832, ἐνῷ ἐπέκειτο ἡ ἔναρξις τῶν δικαστικῶν διακοπῶν. Αἱ διακοπαί τῶν δικαστηρίων διήρκουν τότε ἀπό τῆς 20ῆς Ἰουλίου μέχρι καί τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου. Ἡ εἰσήγησις τοῦ Δ. Περρούκα μνημονεύει προσεχῆ ἔναρξιν διακοπῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει τό ὑπό τοῦ Χρ. Κλονάρη συνταχθέν νέον Σχέδιον Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων, κατ' ἀναθεώρησιν τοῦ ἕως τότε ἰσχύοντος, τό ὁποῖον ὑπεβλήθη κατά τήν 31ην Μαΐου 1832 πρός τήν Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος, μετά μακρᾶς αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως δικαιολογούσης τήν προτεινομένην μεταρρύθμισιν, περιέλαβε καί δύο συμπληρωματικά ἄρθρα, τά ὑπ' ἀριθμ. 52 καί 53. Τό πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀνέφερε τά ἑξῆς: «*Τά δικαστήρια εἰς μέν τάς πολιτικάς ὑποθέσεις κρίνουν κατά τούς Αὐτοκρατορικούς Νόμους, τούς ἐμπεριεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, καί εἰς ἔλλειψιν ἤ ἀσάφειαν*

102. Βλ. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 38 (27 Αὐγ. 1832), σελ. 201-203.

αὐτῶν κατά τούς λοιπούς τῶν Αὐτοκρατόρων Νόμους· εἰς δέ τάς ἐμπορικάς κατά τόν Ἐμπορικόν τῆς Γαλλίας Κώδηκα εἰς ὅ,τι αὐτός δέν ἀντιβαίνει εἰς τό παρόν ψήφισμα καί εἰς τούς λοιπούς ἰσχύοντας νόμους· εἰς τάς ἐγκληματικάς ὑποθέσεις δικάζουν κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί τούς λοιπούς ἰσχύοντας νόμους καί ἀκολουθοῦν τήν ἀπό 6 Μαΐου 1829 Ἐγκληματικήν Διαδικασίαν εἰς ὅ,τι δέν ἀντιβαίνει εἰς τό παρόν ψήφισμα»[103].

Ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ ὡς ἄνω ἄρθρου, διατυπωμένου ὡς ὁριστικοῦ, προκύπτει ὅτι ὁ Χρ. Κλονάρης ἠθέλησε νά μή ἀποστῇ τοῦ ἀντιστοίχου ἄρθρου τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828, εἰς τήν διατύπωσιν τοῦ ὁποίου εἶχε μετάσχει καί τόν ὁποῖον ἐθεώρει ἔργον του. Ἡ ἀποφυγή ἀναφορᾶς εἰς τήν ἀναζήτησιν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡς βάσεως τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀντιστοίχου ἑλληνικοῦ, ὡς καταδηλοῦται εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1827 καί εἰς τό Κυβερν. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 64/1830 δέν ἀποδεικνύει στροφήν τῆς νομοπαρασκευαστικῆς βουλήσεώς του, ἀλλά προφανῶς τήν διάθεσιν αὐτοῦ νά ἀποστῇ τῆς διατυπώσεως τῆς σχετικῆς διατάξεως τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830, ἔργου τοῦ Ἰ. Γενναδᾶ.

Τό *νέον Σχέδιον τοῦ Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* δέν κατέστη νόμος ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀπ' εὐθείας, οὔτε μετά τήν διάλυσίν της, τοῦτο δέ ἕνεκα τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτικῶν πραγμάτων εἰς ἀναρχίαν. Τό τελικόν πλῆγμα κατά τοῦ μετά τόσων κόπων συντελεσθέντος δικαστικοῦ ὑπό τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ἔργου ἐπηνέχθη διά τῆς κατά τήν 8ην Ὀκτωβρίου 1832, κατά πρότασιν τοῦ Χρ. Κλονάρη, καταργήσεως τῶν δικαστηρίων, ἐπειδή «*καί τήν μεταρρύθμισιν τῶν Δικαστηρίων προσπάθειαι δέν ἐτελεσφόρησαν ἐξ αἰτίας τῶν περιστάσεων*» δηλαδή οὐσιαστικῶς ἐπειδή δέν κατωρθώθη νά ψηφισθῇ τό περί *Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ* συνταχθέν κατά τό 1832 *Σχέδιον* τοῦ Χρ. Κλονάρη[104]. Καί οὕτως ἡ Ἑλλάς εὑρέθη ἄνευ δικαστηρίων, πλήν τῶν εἰρηνοδικείων καί ἄλλων τινῶν εἰδικῶν[105].

Συμπερασματικῶς προκύπτει ὅτι κατά τήν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας (1827 - 1833) οὐδεμία οὐσιώδης πρόοδος ἐσημειώθη ὡς πρός

---

103. Τό κείμενον τῆς ἀναφορᾶς καί τό νέον *Σχέδιον Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* βλ. ἐν *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 16 (11 Ἰουν. 1832), σελ. 86-90.

104. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 38 τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1832, *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 50 (15 Ὀκτ. 1832), σελ. 265.

105. Βλ. πλήρη τήν ἐνημερωτικήν Ἔκθεσιν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Χρ. Κλονάρη πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, 24 Ἰανουαρίου 1833, ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Προσωρινός Δικαστικός Ὀργανισμός (1833-1835) καί τό Δικαστήριον τῶν Θηβῶν», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν*, τόμ. Α΄, τεῦχ. β΄, Ἐν Ἀθήναις 1988, σελ. 1050-1055.

τήν σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐν τούτοις, ὑπῆρξαν νομοθετικαί τινες ρυθμίσεις αἱ ὁποῖαι ἐπρόκειτο νά ἔχουν ἀποφασιστικήν ἐπίδρασιν ἐπί τῶν μετά ταῦτα σχετικῶν προσπαθειῶν. Συνοψίζομεν αὐτάς:

1. Διά πρώτην φορά μετά τό 1822 διετυπώθη διά τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 (ἄρθρ. 99) ἡ ἐθνική βούλησις ὅπως, κατά τήν σύνταξιν νέων νομικῶν κωδίκων, ἐν οἷς καί τοῦ Ἀστικοῦ, οὗτοι ἔχουν «*ἰδιαιτέρως βάσιν τήν γαλλικήν νομοθεσίαν*». Ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογή ἀπό καθαρῶς νομοπαρασκευαστικῆς ἐπόψεως πρέπει νά συσχετισθῇ κατ' ἀρχήν πρός τήν πράγματι σύγχρονον τότε λογοκρατικήν καί δημοκρατικήν νομοθεσίαν τῆς Γαλλίας, ἄριστον ὑπόδειγμα τῆς ὁποίας ἦτο ἡ Ναπολεόντειος κωδικοποίησις, συνδυασμός τόσον τῶν παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων ὅσον καί τῶν νεωτερισμῶν τῆς ἐποχῆς καί τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ἐν τούτοις, φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἐπιλογή ἐνεῖχε καί πολιτικήν σκοπιμότητα, δοθέντος ὅτι ἡ εἰσαγωγή ξένου προτύπου νομοθεσίας συμπίπτει χρονικῶς πρός τήν «διεθνοποίησιν» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος καί τήν ὑπογραφήν τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου τοῦ 1827, διά τῆς ὁποίας αἱ Τρεῖς Δυνάμεις ὑπεχρεώθησαν νά παρέμβουν ἀπό κοινοῦ εἰς τά ἑλληνικά πράγματα, νά ἀναγνωρίσουν εἰς τό ἀνεξάρτητον καί ἐνιαῖον ἀπό τοῦ 1822 Ἑλληνικόν Κράτος «αὐτονομίαν» καί νά ὁδηγηθοῦν εἰς τήν Ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου. Δοθέντος ὅτι τό νομοθετικόν καθεστώς τῆς Μεγάλης Βρεταννίας ἦτο ἰδιότυπον καί κυρίως ἐθιμικόν, τῆς δέ Ρωσίας ἀσαφές, μόνον ὑπόδειγμα νομοθεσίας ἐκ τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἀπέμενε τό γαλλικόν, τό ὁποῖον καί ρητῶς ἐπελέγη, πάντοτε ὅμως ἵνα προσαρμοσθῇ πρός τά καθιερωθέντα ἀπό τοῦ 1822.

Οὕτως, ἐνῷ κατά τό 1822 ἡ νομοθεσία τοῦ νεαροῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους συνεδέθη μόνον καί ἀποκλειστικῶς (ὡς πρός τό Ἀστικόν καί τό Ποινικόν Δίκαιον) πρός τό ἱστορικόν παρελθόν τῶν Ἑλλήνων καί τήν βιαίαν διακοπήν τῆς ἀνεξαρτήτου λειτουργίας τοῦ κράτους τῶν «*Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», κατά τό 1827 διετηρήθη μέν ἡ αὐτή πολιτική γραμμή ὡς πρός τό παρόν (ἄρθρ. 142 τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος*), ἀλλ' ὡς πρός τό μέλλον ὡρίσθη νομοθετικόν ὑπόδειγμα εἰλημμένον ἐκ μιᾶς τῶν Τριῶν Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶχον πλέον ἀποκτήσει ἐπίσημον ρόλον εἰς τήν διπλωματικήν πορείαν τοῦ νεαροῦ Κράτους, χωρίς, ἐπαναλαμβάνομεν, νά ἐγκαταλειφθῇ ἡ ἀρχική πολιτική δέσις. Ἴσως πέρα νομικοῦ τινος ἐξορθολογισμοῦ καί ἐντός τῶν δεκτῶν ὁρίων τούτου ἐπεδιώχθη κατά ἔντεχνον τρόπον διπλωματική τις προσέγγισις.

Εἶναι δέ ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρον τό γεγονός ὅτι ἡ ὑπόδειξις τοῦ ἄρθρου 99 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1827 ἀπηλείφθη ἀπό τό ἀντίστοιχον ἄρθρον τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1832, τοῦ γνωστοῦ ὡς *Ἡγε-*

μονικοῦ. Τοῦτο, ὡς ἀπορρεῦσαν ἀπό πολιτικῶς μονομερῆ συγκρότησιν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας εἰς χρόνον καθ' ὅν ἡ γαλλική πολιτική εἶχε λάβει εὐθέως ἀντίθετον δέσιν πρός τήν κυβερνητικήν τότε ἐν Ἑλλάδι τάξιν, δέν περιέλαβε τήν ὑπόδειξιν περί γαλλικοῦ προτύπου τῆς μελλοντικῆς νομοθετικῆς ἐργασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἀλλά ἡ ἰσχύς τοῦ *Ἡγεμονικοῦ Συντάγματος* ὑπῆρξε βραχυτάτη.

2. Κατά τήν προσπάθειαν ρυθμίσεως τῆς ἀπονομῆς τῆς Πολιτικῆς Δικαιοσύνης διά τῶν συναφῶν ἄρθρων τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828 (ἄρθρ. 38), ἀλλά καί τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 (ἄρθρ. 148), ἐπανελήφθη ὡς πρός τό Ἀστικόν Δίκαιον ἡ προγενεστέρα δήλωσις, δηλαδή ἡ ἰσχύς τῶν Βυζαντινῶν νόμων, ὡς παγίως προεβλέπετο ἀπό τοῦ 1822. Ἡ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν *Διοργανισμῶν τῶν Δικαστηρίων* ἐπιλογή τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου ὡς «προχείρου συλλογῆς ἀναζητήσεως» τῶν Βυζαντινῶν νόμων ἀνταπεκρίνετο πρωτίστως εἰς τάς ἀμέσους καί ἐπιτακτικάς ἀνάγκας.

Ἐν τούτοις, ἡ ἐπιλογή αὐτή ἐπρόκειτο νά ἔχῃ βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπί τῶν μετά τό 1833 ἀποφάσεων. Οὕτως ἤ ἄλλως, ὅμως δέν εἰσήγαγε νέον τί ἀλλά διετύπωσε γραπτῶς καί ἐπέβαλεν ἐπισήμως αὐτό τό ὁποῖον οὐσιαστικῶς ἐφημρόζετο παγίως ἐν τῇ πράξει ἀπό τοῦ 1822. Ἐννοοῦμεν τήν καταφυγήν εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* πρός ἄμεσον ἀναζήτησιν τῶν Βυζαντινῶν νόμων προκειμένου νά ἐφαρμοσθοῦν οὗτοι ἀκολούθως.

3. Διά πρώτην φοράν ἀπό τοῦ 1822, ὁπότε ἐδηλώθη νομικῶς καί πολιτικῶς μετ' ἐπισημότητος ἡ ρῆξις πρός τό πρό τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1821 καθεστώς, ἀλλά καί ἡ ἀνασύνδεσις πρός τά νομοθετικῶς ἰσχύοντα μέχρι τῆς 29ης Μαΐου 1453 διά λόγους ἐθνικούς καί πολιτικούς, ἐγένετο ἐπίσημος ἀναφορά εἰς τήν χρῆσιν καί τῶν *ἐθίμων* ὡς πηγῆς τοῦ Νεοελληνικοῦ Δικαίου. Ἀναφερόμεθα εἰς τό μνημονευθέν Κυβερνητικόν Διάταγμα (Δικ.) ὑπ' ἀριθμ. 64 τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1830, εἰς τό ὁποῖον προεβλέφθη ἡ συμπαραβολή «*τῶν ὑπαρχόντων γραπτῶν μέ τούς ἀγράφους νόμους*» πρός ἐπιλογήν τῶν ὀρθῶν καί δεουσῶν λύσεων κατά τήν σύνταξιν νέου Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἡ ἐπιλογή τῆς τοιαύτης λύσεως ὠφείλετο εἰς τόν τότε Γραμματέα τοῦ Δικαίου Ἰ. Γεννατᾶν καί ἦτο ἀπόρροια τῆς νομικῆς παραδόσεως τῆς Ἑπτανήσου, τῆς ὁποίας οὗτος ἦτο φορεύς. Ἡ ὡς ἄνω ἐπιλογή πρέπει νά τονισθῇ ὅτι οὐδόλως ἀφίστατο τῆς μεθοδεύσεως ἡ ὁποία ἤδη εἶχεν υἱοθετηθῇ ἐν Γαλλίᾳ πρός σύνταξιν τοῦ *Code Civil* (αὐτοῦ πού θά ἀπετέλει πρότυπον πρός περαιτέρω παρ' ἡμῖν ἐπεξεργασίαν), ἐνῷ συνεβάδιζε καί πρός τήν γενικωτέραν λαϊκήν προσήλωσιν πρός τά κατά τόπους *ἔθιμα*, ἐπί τῶν ὁποίων ἐβασίζετο

ἐν πολλοῖς ἡ ἐπίλυσις ἀστικῶν διενέξεων καί προβληματισμῶν τῶν ἀγεύστων νομικῶν γνώσεων προεστώτων.

4. Τέλος, ἡ σύστασις καταφυγῆς εἰς τήν *Ἐπιείκειαν* κατά τό ἄρθρ. 38 τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828 καί τήν *Ἐπιείκειαν* καί τόν *Ὀρθόν Λόγον* κατά τό ἄρθρ. 148 τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 ἀπετέλει ἁπλῆν νομοθετικήν κατευθυντήριον γραμμήν πρός διατύπωσιν διαπλαστικῶν ἀποφάσεων ὡς πρός τό Ποινικόν Δίκαιον κυρίως, ἕνεκα τῆς διαπιστώσεως τῆς ἀδυναμίας ἐφαρμογῆς τῶν ποινῶν τῶν Βυζαντινῶν ποινικῶν νόμων, ὡς ἐκ τῆς συγκρούσεως αὐτῶν πρός τάς ἐν ἰσχύϊ συνταγματικάς διατάξεις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος* τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1827 καί τήν ἐξέλιξιν ἐν γένει ἐν Εὐρώπῃ τοῦ νομικοῦ πολιτισμοῦ.

DAS
GRIECHISCHE VOLK

IN

ÖFFENTLICHER, KIRCHLICHER UND PRIVAT-RECHTLICHER BEZIEHUNG

VOR UND NACH DEM FREIHEITSKAMPFE

BIS ZUM 31. JULI 1834.

VON

GEORG LUDW. von MAURER,

KÖNIGL. BAYRISCHEM STAATSRATHE, LEBENSLÄNGLICHEM REICHSRATHE,
ORDENTL. MITGLIEDE DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN MÜNCHEN,
MITGLIEDE DER NATURHISTORISCHEN GESELLSCHAFT ZU JASSY,
U. S. W.

DRITTER BAND.

(ANHANG.)

HEIDELBERG.
IN DER AKADEMISCHEN BUCHHANDLUNG von J. C. B. MOHR.
1835.

Τό ἐξώφυλλον τοῦ Γ΄ τόμου τοῦ ἔργου τοῦ G. L. von Maurer,
Das Griechische Volk, περιλαμβάνοντος μόνον κείμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

«Αἱ ἀνάγκαι οἱουδήποτε ἔθνους
δέν εἶναι στιγμιαῖαι»
Π. Καλλιγᾶς, 1839

1. Ἡ Πολιτειακή Μεταβολή: 1832 – 1833.

Ἐπί σκοπῷ εἰσαγωγῆς πρός τά μελετηθέντα, ἀποφασισθέντα καί καθιερωθέντα ἀπό τοῦ 1833 μέτρα διαμορφώσεως τοῦ παρ' ἡμῖν συστήματος Ἀστικοῦ Δικαίου, ἐκρίναμεν χρήσιμον νά παραδέσωμεν κατά λίαν σύντομον χρονογραφικήν ἔκθεσιν, ἀφ' ἑνός μέν τά τῆς συντελεσθείσης κατά τό 1832 πολιτειακῆς μεταβολῆς, καί ἀφ' ἑτέρου τήν ἀσκηθεῖσαν ὑπό τοῦ κυρίου ὑπευθύνου τῶν σχεδιασθέντων ἀπό τοῦ 1833 μέτρων Georg Ludwig von Maurer καί τοῦ στενοῦ συνεργάτου του Gustav Geib (περί τοῦ ὁποίου ἀκολούθως πλείονα), ὡς καί ἐκείνην τοῦ φιλοδοξήσαντος νά ἀναλάβῃ μόνος τήν ἐν Ἑλλάδι προσωρινήν Ἀντιβασιλείαν Friedrich Thiersch, κριτικήν περί τοῦ ἐφαρμοζομένου πρό τοῦ 1833 δικαστικοῦ ἐν γένει συστήματος παρ' ἡμῖν.

Ἀμέσως μετά τήν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου καί ἐν ὄψει τῆς διχαστικῆς στάσεως τοῦ Ἰ. Κωλέττη καί τῶν Ὑδραίων συνεργατῶν του, αἱ Τρεῖς Δυνάμεις (Βρεταννία, Γαλλία, Ρωσία) ἀπεφάσισαν νά ἐπιληφθοῦν καί πάλιν τοῦ «Ἑλληνικοῦ Ζητήματος» καί νά ἀναζητήσουν ἡγεμόνα διά τήν Ἑλλάδα, ὥστε νά ἀποκατασταθῇ ὁ ἔλεγχος καί ἡ τάξις εἰς τήν χώραν[1]. Βάσις τῆς ἐνεργείας τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἦτο πάντοτε ἡ γενική ἐξουσιοδότησις περί ἐπιλύσεως τοῦ «Ἑλληνικοῦ Ζητήματος», ὡς εἶχεν ἑρμηνευθῇ ὑπό τῆς Βρεταννίας ἡ *Αἴτησις περί «Μοναδικῆς Ὑπερασπίσεως»* (ὡς εἰς τό ἑλληνικόν χειρόγραφον πρωτότυπον) ἡ ὁποία

---

1. Βλ. Ed. Driault-Mich. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, τόμ. Β΄, *Le règne d' Othon - La Grande Idée (1830-1862)*, Ἐν Παρισίοις 1925, σελ. 81-83.

εἶχεν ὑποβληθῆ μέσῳ Ἑπτανήσου πρός τήν Βρεταννικήν Κυβέρνησιν κατ' Ἰούνιον - Ἰούλιον 1825 ὑπό τῶν περιτρόμων πολιτικῶν ἡγετῶν καί τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἔθνους (ὑπεγράφη 4 Ἰουνίου 1825 ὑπό τῶν Πελοποννησίων, 10 Ἰουλίου 1825 ὑπό τῶν Νησιωτῶν, 14 Ἰουλίου 1825 ὑπό τῶν ταγῶν τῆς Ἀνατολ. Χέρσου Ἑλλάδος, 26 Ἰουλίου 1825 ὑπό ἐκείνων τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος)[2] πρό τῆς ἀπειλητικῆς ἀποβάσεως τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου, ἐνῷ οἱ πολιτικοί ἀνταγωνισμοί των εἶχον τραυματίσει σοβαρῶς τόν Ἀγῶνα καί τήν ὑπόστασιν τοῦ ἀπό τοῦ 1822 νέου κράτους. Ἡ Αἴτησις εἶχεν ἀπορριφθῆ τότε ὑπό τῆς Βρεταννίας, ὄχι ὅμως καί ἡ μετά ἕν ἔτος περίπου νεωτέρα, ὑποβληθεῖσα πρός τόν ἐν Κωνσταντινουπόλει Βρεταννόν πρεσβευτήν Strattford Canning κατόπιν ἀντισυνταγματικῆς «ἐξουσιοδοτήσεως» τῆς προώρως αὐτοδιαλυθείσης (ἐνῷ τό Μεσολόγγι ἔπιπτεν εἰς χεῖρας τῶν πολιορκητῶν του Τουρκο-Αἰγυπτίων) Γ΄ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περί διαπραγματεύσεως συμβιβασμοῦ μεταξύ Ἑλλήνων καί Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Μυστικόν Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Ζ΄, Ὁδηγίαι πρός τήν Ἐπιτροπήν τῆς Συνελεύσεως τῆς Γ΄ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, 12 Ἀπριλίου 1826)[3].

Βάσει τῆς «ἐξουσιοδοτήσεως» τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826 αἱ Τρεῖς Δυνάμεις εἶχον ἀποκτήσει κατ' αὐτάς «νομιμοποίησιν» διά τήν ἀνάμιξίν των εἰς τό Ἑλληνικόν Ζήτημα. Καί βάσει αὐτῆς εἶχον συνομολογήσει τήν Συνθήκην τοῦ Λονδίνου τῆς 24ης Ἰουνίου/6ης Ἰουλίου 1827[4], διά τῆς ὁποίας ἀνεγνώριζαν τήν ἑλληνικήν ἐπικράτειαν ὡς «αὐτόνομον κράτος φόρου ὑποτελές εἰς τόν Σουλτᾶνον». Μετά τριετίαν, βάσει τῆς αὐτῆς «ἐξουσιοδοτήσεως» αἱ Τρεῖς Δυνάμεις εἶχον προβῆ ἐν διασκέψει εἰς τήν ἀναγνώρισιν τῆς Ἑλλάδος ὡς «ἀνεξαρτήτου κράτους» διά τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τῆς 22ας Ἰανουαρίου/3ης Φεβρουαρίου 1830[5] καί εἶχον προβῆ κατά τήν αὐτήν ἡμέραν εἰς τήν ἐκλογήν τοῦ Πρίγκηπος Λεοπόλδου τοῦ Sachsen - Coburg - Gotha ὡς Ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος[6]. Μετά τήν ἐπακολουθήσασαν παραίτησιν τοῦ τελευταίου κατά τήν

2. Βλ. Κ. Κ. Σπηλιωτάκη, *Ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης εἰς τό πολιτικόν προσκήνιον (1823-1826)*, Ἐν Ἀθήναις 1980, σελ. 162-180.

3. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Δ΄, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 95-102 καί *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 178-180. Βλ. καί Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Ἡ κατάργησις τοῦ "Καθεστῶτος Προστασίας" τῆς Ἑλλάδος», Ἵδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, *Ἀνακοινώσεις Ἡμερίδος (17 Μαρτίου, 2008) γιά τήν ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου*, Ἐν Ἀθήναις 2008, σελ. 65-90.

4. Ἀλεξ. Ἰ. Σούτσου, *Συλλογή τῶν εἰς τό Ἐξωτερικόν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*, Ἐν Ἀθήναις 1858, σελ. 14-23.

5. *Αὐτόθι*, σελ. 128-137.

6. *Αὐτόθι*, σελ. 136-139.

9ην/21ην Μαΐου 1830[7], καί ἕνεκα τῆς παρουσίας τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ὡς Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, δέν εἶχε κριθῆ ἐπάναγκες νά προβῆ ἡ Διάσκεψις τοῦ Λονδίνου εἰς νέαν ἐκλογήν ἡγεμόνος, πολλῷ μάλλον καθ' ὅσον δέν διεκρίνετο ἰδιαιτέρα προθυμία μεταξύ τῶν ἡγεμονικῶν Οἴκων τῆς Εὐρώπης διά τήν ἀνάδειξιν γόνου των ὡς ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ δολοφονία τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου ἀνέτρεψε τάς ὑφισταμένας ἰσορροπίας καί ἡ σταδιακῶς γενικευθεῖσα ἀναρχία ἐπέβαλεν εἰς τήν Διάσκεψιν τοῦ Λονδίνου νά ἀσχοληθῆ καί πάλιν μέ τό πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος. Βάσει τῆς αὐτῆς πάντοτε ἀντισυνταγματικῆς «ἐξουσιοδοτήσεως» τοῦ 1826 συνῆλθε καί ἐπελήφθη τοῦ θέματος. Οἱ ὑποψήφιοι ἦσαν ἐλάχιστοι καί μεταξύ αὐτῶν ἐπελέγη ὡς καταλληλότερος, ἐν ὄψει τῶν ἰσορροπιῶν μεταξύ τῶν Δυνάμεων, ὁ 17ετής δευτερότοκος υἱός τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α΄, πρίγκηψ Φρειδερῖκος Ὄθων. Ἡ ἐκλογή, πού ἐπετεύχθη μετά μακράς παρασκηνιακάς διαπραγματεύσεις, ὡδήγησεν εἰς τήν ὑπογραφήν τῆς Συμβάσεως (Convention) τοῦ Λονδίνου τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832 μεταξύ τῶν Τριῶν Δυνάμεων καί τῆς Βαυαρίας περί ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος τῆς Βαυαρίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος[8]. Διά τῆς νέας αὐτῆς Συνθήκης, τό Ἑλληνικόν Κράτος ἀνεγνωρίζετο Βασίλειον, δηλαδή δύναμις α΄ τάξεως κατά τά ἰσχύοντα ἐν Εὐρώπῃ ἀπό τῆς Συνθήκης τῆς Aix - la - Chapelle τοῦ 1818. Δέν ἦτο ἡ πρώτη φορά πού ἡ τοιαύτη πολιτειακή μορφή εἶχεν ἐπιδιωχθῆ[9].

Τό περιεχόμενον τῆς ἐν λόγῳ Συμβάσεως τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832 ἐκοινοποιήθη εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἡ ἐν Προνοίᾳ Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνική Συνέλευσις διά τοῦ Ψηφίσματος αὐτῆς ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 27ης Ἰουλίου 1832 ἐπεκύρωσε τήν ἐκλογήν τοῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος[10]. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπικύρωσις περιέργως δέν λαμβάνεται συνήθως ὑπ' ὄψιν ἀπό τούς μελετητάς τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος τῆς συγκεκριμένης περιόδου. Ἐν τούτοις, βάσει τῆς ἐξουσιοδοτήσεως τῆς Γ΄ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1826 ἡ σχετική ἐπικύρωσις τῶν ἀποφάσεων τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἐπεφυλάσσετο ὑπέρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας[11]. Ἄνευ αὐτῆς θά ἦτο

7. Ἀλ. Ἰ. Σούτσου, *Συλλογή*, σελ. 204-211. Πρβλ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, «Οἱ λόγοι τῆς παραιτήσεως τοῦ Λεοπόλδου ἀπό τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου καί ἡ πιστευομένη εὐθύνη τοῦ Καποδίστρια», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμ. ΙϚ΄ (1967-1968), σελ. 111-167.

8. Βλ. Ἀλ. Ἰ. Σούτσου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 266-275.

9. Βλ. Γ.Δ. Δημακοπούλου, «Τό Σχέδιον Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος τῆς 6ης Ἰουλίου 1823», περ. *Μνημοσύνη*, τόμ. 14 (1998-2000), σελ. 193-224.

10. Βλ. *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 390-392.

11. Βλ. τό ἄρθρον Ι΄ τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Ζ΄ τῆς 25ης Ἀπριλίου 1826,

ἄκυρος πᾶσα διεθνής πρᾶξις περί τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Σύμβασις τοῦ Λονδίνου τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832 διά τοῦ ἄρθρου 10 αὐτῆς παρέτεινε μέχρι τοῦ 20οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του τήν περίοδον ἀνηλικότητος τοῦ νεαροῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος[12], παρά τό γεγονός ὅτι εἰς ὅλα τά εὐρωπαϊκά κράτη οἱ ἡγεμόνες ἐκηρύσσοντο ἐνήλικοι ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 18ου ἔτους τῆς ἡλικίας των. Κατά τό διάστημα μέχρι τῆς κατά τήν ἐν λόγῳ Σύμβασιν ἐνηλικιώσεως τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος τήν βασιλικήν ἐξουσίαν θά ἤσκει, κατά τό αὐτό ἄρθρον τῆς Συμβάσεως, τριμελές Συμβούλιον Ἀντιβασιλείας, τά τακτικά μέλη τοῦ ὁποίου θά ἐπελέγοντο ἐκ Βαυαρῶν ἀνωτάτων δημοσίων λειτουργῶν ὑπό τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας. Τό ὡς ἄνω Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας εἶχε ρητόν χρόνον λήξεως τῶν καθηκόντων του ἐκ τῆς Συμβάσεως τήν 20ήν Μαΐου/1ην Ἰουνίου 1835, ἡμέραν κατά τήν ὁποίαν ὁ Βασιλεύς Ὄθων θά συνεπλήρωνε τό 20όν ἔτος τῆς ἡλικίας του[13].

Ἡ ἐπιλογή τῶν τριῶν τακτικῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας εἶχεν ἀπασχολήσει τόν Βασιλέα τῆς Βαυαρίας σοβαρώτατα, καί ἐκ διπλωματικῆς ἐπόψεως ἀλλά καί ὡς ἀσκοῦντα εἰσέτι τήν πατρικήν ἐξουσίαν, ἤδη πρό τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συμβάσεως τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832. Ἀρχικῶς ὁ Βασιλεύς Λουδοβῖκος Α΄ εἶχεν ἀντιτεθῆ εἰς περίοδον ἀντιβασιλείας καί εἶχεν ἐπιμείνει εἰς τήν ἄμεσον ἀνάληψιν καθηκόντων ὑπό τοῦ υἱοῦ του. Ἐν τούτοις, οἱ μετέχοντες τῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου διπλωματικοί ἀντιπρόσωποι τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἐπεσήμαναν εἰς αὐτόν ὅτι θά ἦτο ἀδύνατον εἰς νεαρόν καί ἄπειρον ἡγεμόνα νά ἀντιμετωπίσῃ τήν περίπλοκον καί ἐκρηκτικήν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ ἀκόμη δέν εἶχεν ἐξοικειωθῆ κἄν μέ τήν γλῶσσαν. Πολλῷ μᾶλλον διότι ὅταν μετά τήν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου ἡ Ἑλλάς εὑρίσκετο εἰς κατάστασιν ἐμφυλίου πολέμου καί ἀπολύτου πενίας, ὁ λαός θά ἀνέμενεν ὡς σωτῆρα καί οἱονεί μεσσίαν τόν νεαρόν Βασιλέα. Ὁ χρόνος τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας θά παρεῖχε τήν δυνατότητα προσαρμογῆς καί ἐνημερώσεως τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καί θά ἀπήλλασσεν αὐτόν τῶν εὐθυνῶν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως καί τῆς πιθανῶς ἀναγκαίας τιμωρίας τῶν ὑπευθύνων. Πρό τῶν ἐν λόγῳ ἐπιχειρημάτων, ὁ Βασιλεύς τῆς Βαυαρίας ἐπείσθη καί ἀπεδέχθη τήν πρότασιν τῶν Τριῶν Δυνάμεων.

Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις, τόμ. Α΄, σελ. 178 καί τό ἄρθρον Γ΄ τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Α΄ τῆς 22ας (ὀρθόν: 24ης) Ἰουλίου 1829, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Β΄, σελ. 156.

12. Ἀλ. Ἰ. Σούτσου, *Συλλογή*, σελ. 270-271.

13. Ἄρθρον 9 τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832, *Αὐτόθι*.

Ἡ πρόκρισις τῶν καταλλήλων προσώπων δέν ἦτο εὐχερής. Ὡς πρῶτον μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐπελέγη ὁ προσωπικός φίλος τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας καί παλαιός ἀπεσταλμένος του εἰς Ἑλλάδα ὑποστράτηγος Karl - Wilhelm von Heideck (Saaralben 1787 - Μόναχον 1861)[14], ὁ ὁποῖος προσέκειτο πρός τήν Ρωσίαν καί τάς ἐκεῖ ἀντιλήψεις περί αὐστηρᾶς καί μή συνταγματικῆς διακυβερνήσεως. Περαιτέρω ἡ ἐν Ἑλλάδι διαμονή του κατά τήν περίοδον 1827 - 1829 ὡς φορέως βαυαρικῶν βοηθημάτων καί ἀκολούθως ἀρχηγοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ[15], ἐκρίθη ὅτι θά τοῦ ἐπέτρεπε νά κάμῃ χρῆσιν τῶν παλαιῶν γνωριμιῶν του καί νά ἐπιτύχῃ ταχεῖαν καί ἀποτελεσματικήν στρατιωτικήν ἀνασυγκρότησιν τῶν Ἑλλήνων. Τομεῖς δραστηριότητος τοῦ von Heideck θά ἦσαν ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ Στρατοῦ καί τοῦ Ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ὡς δεύτερον πρόσωπον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐκρίθη σκόπιμον ὑπό τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας νά ἀναζητηθῇ νομικός διά νά ἀναλάβῃ τήν σύνταξιν τῆς βασικῆς νομοθεσίας τοῦ νεαροῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἡ ἐνημέρωσις τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας περί τῆς πραγματικῆς νομικῆς καταστάσεως εἰς τήν Ἑλλάδα ἦτο ἀνεπαρκεστάτη καί ἀπέρρεεν ἐκ πολιτικῶς μεροληπτικῶν πληροφοριῶν, δοθέντος ὅτι τό πρόσωπον καί ἡ δρᾶσις τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου εἶχον παρουσιασθῆ μέ τά μελανώτερα χρώματα τόσον ὑπό τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπηρετούντων διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βρεταννίας καί τῆς Γαλλίας, ὅσον καί ὑπό τοῦ von Heideck, ἀλλά καί ὑπό τοῦ φλογεροῦ φιλέλληνος Friedrich Thiersch, τοῦ γνωστοῦ ὑπό τήν παρ' αὐτοῦ ἐξελληνισμένην μορφήν τοῦ ὀνόματός του ὡς Εἰρηναίου Θειρσίου. Ὁ τελευταῖος εἶχε πραγματοποιήσει

14. Βλ. Berthold Seewald, *Karl Wilhelm von Heideck. Ein bayerischer General im befreiten Griechenland (1826 – 1835)*, Ἐν Μονάχῳ 1994. Πρβλ. Anton Chroust (ἐπιμ.), *Gesandtschaftsberichte aus München, 1814 – 1848. Abteilung I.: Die Berichte der französischen Gesandten*, Band III: *Die Berichte aus der Zeit des Ministeriums Öttingen – Wallerstein (von Januar 1832 bis zum November 1837)*, Ἐν Μονάχῳ 1936, σελ. 97-98 (Ἀπόσπασμα Ἀναφορᾶς τοῦ Κόμητος de Sercey, Πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας εἰς Μόναχον πρός τόν Γάλλον Ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν Δοῦκα de Broglie, Μόναχον, 23 Ὀκτωβρίου 1832).

15. Βλ. τήν προσωπικήν μαρτυρίαν τοῦ von Heideck περί τῆς ἐν Ἑλλάδι πρώτης ἀποστολῆς του: «Die bayerische Philhellenen - Fahrt 1826 bis 1829», *Darstellungen aus der bayerischen Kriegs-und Heeres-Geschichte*, τόμ. 6 (1897), σελ. 1-62 καί τόμ. 7 (1898), σελ. 47-102. Τό κείμενον μετεφράσθη ὑπό τοῦ Νικολάου Κωστῆ, «Τά τῶν Βαυαρῶν Φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι», περ. *Ἁρμονία*, τόμ. Α΄ (1900), σελ. 55-60, 122-131, 196-200, 330-336, 443-458, 519-528, 587-592, 788-792 καί τόμ. Β΄ (1901), σελ. 184-192, 234-240, 328-336, 383-400, 444-448, 541-544, 609- 618. Τό κείμενον εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικόν διά τήν κατανόησιν τῆς ἐν συνεχείᾳ πολιτείας τοῦ von Heideck ὡς μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐν Ἑλλάδι.

ἀποστολήν εἰς τήν Ἑλλάδα κατά τούς τελευταίους μῆνας τοῦ 1831 καί τάς ἀρχάς τοῦ 1832 καί εἶχε ταχθῆ ὑπέρ τῆς πλευρᾶς τῶν αὐτοαποκληθέντων «συνταγματικῶν» ὑπό τόν Ἰ. Κωλέττην, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐκφέρῃ ὅλως ἀρνητικήν θέσιν περί τοῦ ἔργου τοῦ Κυβερνήτου[16].

Ὁ ἁρμόδιος διά τήν ἀναζήτησιν τῶν καταλλήλων προσώπων πρός συγκρότησιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Βαυαρίας ἐβολιδοσκόπησε πολλούς ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς Νομικῆς ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων δέν ἦσαν πρόθυμοι νά ἐπιχειρήσουν τήν ἑλληνικήν περιπέτειαν. Τελικῶς κατέληξεν εἰς τό πρόσωπον τοῦ προτεστάντου Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς τοῦ ἐν λόγῳ Πανεπιστημίου Georg - Ludwig von Maurer (Erpolzheim, παρά τό Dürkheim τῆς Ρηνανίας -Παλατινάτου, 1750 - Μόναχον 1872)[17], ὁ ὁποῖος εἶχε μόλις τότε χηρεύσει καί δέν εἶχεν ἀντίρρησιν νά ἀπομακρυνθῇ ἐπί τι διάστημα ἀπό τό Μόναχον. Πέρα τῶν λοιπῶν δεδομένων πού συνηγόρουν ὡς πρός τήν ἐπιλογήν τοῦ von Maurer ἦτο καί τό γεγονός ὅτι ἤδη κατεῖχε καί θέσιν Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας εἰς τήν Βαυαρίαν καί ἦτο πρόσωπον γνωστόν εἰς τόν Βασιλέα Λουδοβῖκον Α΄, ὁ ὁποῖος τόν ἐξετίμα. Ἐξ ἄλλου, τό ὄνομα τοῦ von Maurer ἦτο γνωστόν εἰς τούς εὐρωπαϊκούς νομικούς κύκλους. Πολιτικῶς ἐθεωρεῖτο προσκείμενος εἰς τήν γαλλικήν πολιτικήν. Πράγματι δέ ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς κατά τήν ὁποίαν ἐτέθη ὑπό συζήτησιν τό ὄνομά του, ἐδόθη ἀβιάστως ἡ ἔγκρισις τοῦ Γάλλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Πρίγκηπος de Talleyrand. Τομεῖς ἁρμοδιότητος τοῦ von Maurer θά ἀπετέλουν ἡ Δικαιοσύνη καί ἡ Παιδεία.

Ὡς πρός τό τρίτον πρόσωπον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας

---

16. Βλ. Ἐπιστολήν τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Ἀ. Καποδιστρίου πρός τόν Fr. Thiersch, Ναύπλιον 22 Σεπτεμβρίου 1831, *Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια Ἐπιστολαί*, τόμ. 4, Ἐν Ἀθήναις 1843, σελ. 304. Ἀξίζει νά σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτή εἶναι ἡ τελευταία ἀποσταλεῖσα ὑπό τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου πρό τῆς δολοφονίας του. Βλ. Hans Lowe, «Friedrich Thierschs' griechische Reise, August 1831-October 1832», *Hellas Jahrbuch*, τόμ. 6 (1940), σελ. 20-43 καί τόμ. 7 (1942), σελ. 16-30. Πρβλ. καί Θαν. Χρήστου, «Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Friedrich von Thiersch», *Πρακτικά Ι΄ Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου* (Μάιος 1989), ἔκδ. τῆς *Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1989, σελ. 101-108.

17. Ἐγκυροτέρα βιογραφία τοῦ von Maurer παραμένει ἡ συγγραφεῖσα ὑπό τοῦ Karl Dickopf, *Georg-Ludwig von Maurer, 1790-1872. Eine Biographie*, Ἐν Kallmünz 1960. Βλ. καί Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Georg Ludwig von Maurer. Ἡ πρός τά εὐρωπαϊκά πρότυπα ὁλοκληρωτική στροφή τῆς νεοελληνικῆς νομοθεσίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΓ΄, *Τιμητικός Τόμος Ἠλία Κυριακοπούλου*, τεῦχ. Β΄ (1966-1969), σελ. 1345-1492. Βλ. καί A. Chroust (ἐπιμ.), *Gesandtschaftsberichte aus München*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 32 (περί τῆς ἐπιλογῆς τοῦ von Maurer).

προέκυψαν σοβαραί δυσκολίαι. Καί τοῦτο ἐπειδή τό προταθέν διά τήν τρίτην θέσιν πρόσωπον δέν ἦτο ἄλλο εἰμή ὁ Κόμης Josef - Ludwig von Armansperg (Kötzting τῆς Κάτω Βαυαρίας 1787 - Μόναχον 1853)[18], τό ἱκανώτερον πρόσωπον ἐν Βαυαρίᾳ διά νά ἀναλάβῃ τούς λίαν ἀκανθώδεις τομεῖς τῆς Ἐσωτερικῆς Διοικήσεως καί τῆς ἀνορθώσεως τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ von Armansperg εἶχε διατελέσει μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου 1832 Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν καί προεδρεύων τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τῆς Βαυαρίας καί ἦτο ὁ διπλωματικός ἀρχιτέκτων τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀπομάκρυνσίς του ἀπό τήν βαυαρικήν Κυβέρνησιν μέ ἀπόφασιν τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α΄ ὠφείλετο εἰς τήν μεσολαβήσασαν ἐν τῷ μεταξύ σύγκρουσίν των ἐπί θεμάτων τηρήσεως τοῦ βαυαρικοῦ Συντάγματος, τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καί τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν τῆς πατρίδος του, ἔναντι τῶν κρινομένων ὡς αὐθαιρέτων πράξεων τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α΄. Ὁ τελευταῖος ἠσθάνθη ἀπειλούμενος εἰς τάς προνομίας του καί ἔσπευσε νά ἀπομακρύνῃ τῆς Κυβερνήσεως τόν Ὑπουργόν του. Ἡ πρότασις τοῦ ὀνόματος τοῦ von Armansperg προῆλθεν ὡς φαίνεται ἀπό γαλλικῆς πλευρᾶς, δοθέντος ὅτι ἡ ἀπολυθεῖσα Κυβέρνησις von Armansperg ἐθεωρεῖτο προσκειμένη πρός τό καθεστώς τό ὁποῖον εἶχε προκύψει ἐν Γαλλίᾳ μετά τήν Ἰουλιανήν Ἐπανάστασιν τοῦ 1830, ἡ ὁποία εἶχε συγκλονίσει τούς βασιλικούς Οἴκους τῆς Εὐρώπης. Τελικῶς ὁ Βασιλεύς Λουδοβῖκος Α΄ κατεπείσθη νά ἀποδεχθῇ τήν ὑποψηφιότητα τοῦ von Armansperg, ἰδίᾳ λόγῳ τῶν ὑποδείξεων τοῦ διαδόχου τούτου νέου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν βαρώνου August von Gise (1783-1860)[19], μάλιστα δέ τῆς ἐπισημάνσεως αὐτοῦ ὅτι ὁ von Armansperg ἐτύγχανε τῆς ἐμπιστοσύνης τόσον τῆς Γαλλίας ὅσον καί τῆς Βρεταννίας, ἀλλά καί τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ διορισμός του ὡς μέλους τοῦ ἐν Ἑλλάδι Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας θά ἰσοδυνάμει πρός ἄμεσον ἀπομάκρυνσίν του ἐκ τῆς Βαυαρίας.

Μετά τήν τελικήν ἀποδοχήν τῶν τριῶν προσώπων ὡς τακτικῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας κατά τήν συμβατικήν ἀνηλικότητα τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, νέος σκόπελος προέκυψεν ὡς πρός τήν ἀνάδειξιν τοῦ Προέδρου τούτου. Ἡ ρωσική πλευρά δέν ἐπεθύμει νά ἴδῃ ἀνάδειξιν τοῦ von Armansperg εἰς τό ἐν λόγῳ ἀξίωμα καί ἤρχισε νά προτείνῃ ἄλλα πρόσωπα, τά ὁποῖα εἶχον ἤδη ἀποκλεισθῆ ὑπό τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α΄. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ von Armansperg εἶχεν ἀναστολάς,

18. Βλ. Roswitha Gräfin Armansperg, *Joseph Ludwig Graf Armansperg. Ein Beitrag zur Regierungsgeschichte Ludwigs I von Bayern*, Ἐν Μονάχῳ 1976.

19. Σύντομον βιογραφικόν σημείωμα περί τοῦ August von Gise βλ. ἐν Walter Schärl, *Die Zusammensetzung der bayerischen Beamtenschaft von 1806 bis 1918*, Ἐν Kallmünz 1955, σελ. 93-100.

ἐπειδή ἐγνώριζεν ὅτι ὁ Βασιλεύς Λουδοβῖκος Α΄, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς εἶχε προτείνει νά ἀναλάβῃ αὐτός προσωπικῶς τήν Ἀντιβασιλείαν ἐν Ἑλλάδι (προφανῶς ὡς ἀσκῶν τήν πατρικήν ἐξουσίαν), ἰδέα ἡ ὁποία εἶχεν ἀμέσως καί ρητῶς καταδικασθῆ ὑπό τῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου κατά τάς προκαταρκτικάς σχετικάς συζητήσεις αὐτῆς, τόν ἀντεπάθει. Ὁ von Armansperg ἐφοβεῖτο ὅτι ὁ Βασιλεύς Λουδοβῖκος Α΄ δά ἐπεχείρει νά διευθύνῃ τάς ἑλληνικάς ὑποθέσεις ἐκ Μονάχου.

Τό ζήτημα ἐλύθη τελικῶς τόσον διά τῆς ἐπιμονῆς τοῦ von Gise, ὅσον καί τοῦ von Maurer, ὁ ὁποῖος ἔθετεν ὡς μόνον ὅρον τῆς ἰδικῆς του συμμετοχῆς τήν ἀνάθεσιν τῆς προεδρίας τοῦ ὀργάνου εἰς τόν παλαιόν, ἀπό τοῦ 1814, φίλον του von Armansperg. Αἱ δυσκολίαι παρεμερίσθησαν μόλις κατ' Ἰούλιον τοῦ 1832. Ἀπό τοῦ προηγηθέντος Ἀπριλίου εἶχεν ἐπιλεγῆ καί ὁ ἐν Βαυαρίᾳ ὑπουργικός σύμβουλος (διευθυντής) τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν Karl - August Abel (Wetzlar τῆς Ἔσσης 1788 - Stamsried τοῦ Ἄνω Παλατινάτου 1859)[20], ὡς πάρεδρον μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας (θέσις ἡ ὁποία προσετέθη ὑπό τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας μέ τήν ἀνοχήν τῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου) διά νά ἀναλάβῃ «καθήκοντα Ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν» ἐν Ἑλλάδι. Οὗτος προσέκειτο πρός τάς ἐπόψεις τοῦ von Armansperg, λόγος διά τόν ὁποῖον εἶχε μόλις ἀπομακρυνθῆ ἐκ Μονάχου διά τοποθετήσεώς του ὡς Ἐπιτετραμμένου τῆς Βαυαρίας ἐν Βιέννῃ. Οἱ διορισμοί τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπεγράφησαν τελικῶς ὑπό τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας εἰς τήν Λουτρόπολιν Brückenau (Bad Brückenau), ὅπου οὗτος εὑρίσκετο διά λόγους ὑγείας, κατά τήν 23ην Ἰουλίου 1832 (ν. ἡμ.)[21], ἐνῷ κατά τήν αὐτήν ἡμέραν ὑπεγράφησαν ὑπό τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας καί αἱ πρός τά μέλη τοῦ Συμβουλίου εἰδικαί πρόσθετοι, παρασχεθεῖσαι ὑπό τούτου, *Ὁδηγίαι διά τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*[22]. Ὁ διορισμός τοῦ προσέδρου μέλους τοῦ

---

20. Περί τοῦ Karl August von Abel βλ. *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. 1 (1875), σελ. 14-15 καί *Neue Deutsche Biographie*, τόμ. 1 (1953), σελ. 9-10. Ἡ διδακτορική διατριβή τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Heinz Gollwitzer, *Carl August von Abel und seine Politik, 1837-1847*, Ἐν Μονάχῳ 1944, ἦτο δακτυλογραφημένη καί ὡς φαίνεται τά ὑπάρχοντα ἀντίτυπα αὐτῆς κατεστράφησαν ἀπό τούς Συμμαχικούς βομβαρδισμούς τοῦ Μονάχου κατά τό 1944-1945.

21. Βλ. *Regierungsblatt für das Königreich Bayern*, φ. 37 (6 Ὀκτ. 1832), σελ. 642-643 καί *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 54-55 (20 Νοεμβρ. 1832), σελ. 284.

22. Βλ. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Β΄, σελ. 74-76. Βλ. ἄλλο ἀπόσπασμα τῶν αὐτῶν Ὁδηγιῶν ἐν Γ. Π. Νάκου, *Τό πολιτειακόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος ἐπί Ὄθωνος μέχρι τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844*, *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΖ΄: *Χάρισμα εἰς Δημήτριον Γ. Δελιβάνην*, Παράρτημα ἀρ. 1, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 101.

Συμβουλίου ὑπουργικοῦ συμβούλου Karl - August Abel δέν ὑπεγράφη συγχρόνως, ἀλλ' ἐβράδυνε μέχρι τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1832 (ν. ἡμ.)[23].

Ἡ Γαλλία καί ἡ Μεγάλη Βρεταννία ἦσαν πλήρως ἱκανοποιημέναι ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν πολυμήνων παρασκηνιακῶν διαπραγματεύσεων. Ἀντιθέτως ἡ ρωσική πλευρά ἦτο τελείως ἀντίθετος πρός τάς ἐπιλογάς τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, εἰς τάς ὁποίας δέν εἶχε κατορθώσει νά ἐπιδράσῃ ὡς θά ἐπεθύμει. Ἐγνώριζε καλῶς ὅτι αἱ λοιπαί δύο Δυνάμεις μετά χαρᾶς ἔβλεπον νά τερματίζεται ἡ θεωρηθεῖσα (εἰκαζομένη) ὡς μονοπωλιακή ρωσική ἐπίδρασις ἐπί τῆς Ἑλλάδος, τήν ὁποίαν ἐσφαλμένως ἀπέδιδον Λονδῖνον καί Παρίσιοι εἰς τήν ρωσικήν προϋπηρεσίαν τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου.

Ἡ ὑπογραφή τῶν διοριστηρίων διαταγμάτων τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας δέν ἐπέλυσεν αὐτομάτως τό πρόβλημα τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ νέου καθεστῶτος εἰς τήν Ἑλλάδα, θέμα τό ὁποῖον ἀμέσως ἐνδιέφερε τάς Τρεῖς Δυνάμεις μέ στόχον τήν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως εἰς τήν χώραν. Συνοπτικῶς σημειοῦμεν ὅτι οἱ διπλωματικοί ἀντιπρόσωποι αὐτῶν εἶχον ὑποχρεωθῆ ἐνωρίτερον νά ἀναγνωρίσουν τό ἐπαναστατικόν καθεστώς πού εἶχεν ἐπικρατήσει μετά τήν εἴσοδον τῶν «συνταγματικῶν» στρατευμάτων ὑπό τόν Ἰ. Κωλέττην εἰς τό Ναύπλιον, τήν παραίτησιν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Αὐγουστίνου Ἀ. Καποδιστρίου κατά τήν 15ην Μαρτίου 1832 (π. ἡμ.)[24] καί τήν καθίδρυσιν τῆς ἑπταμελοῦς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου[25]. Παρά τό γεγονός ὅτι ὁ παραιτηθείς Αὐγ. Καποδίστριας ἐτύγχανε τῆς ρωσικῆς ἐμπιστοσύνης, ὁ Ρῶσος Πρόσεδρος ἐν Ναυπλίῳ βαρῶνος P. I. Ruckman δέν διεφώνησε πρός τάς θέσεις τῶν ἑτέρων δύο συναδέλφων του καί ἁπλῶς ἐμερίμνησε διά τήν ἀσφαλῆ ἀποχώρησιν τοῦ Αὐγ. Καποδιστρίου ἐκ Ναυπλίου πρός Κέρκυραν, μετά τῆς σοροῦ τοῦ ἀδελφοῦ του[26].

---

23. Βλ. *Regierungsblatt für das Königreich Bayern*, φ. 37 (6 Ὀκτ. 1832), σελ. 642-643 καί *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 54-55 (20 Νοεμβρ. 1832), σελ. 284.

24. Βλ. Ψήφισμα τῆς Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. 320 τῆς 28ης Μαρτίου/9ης Ἀπριλίου 1832 περί ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ Αὐγ. Ἀ. Καποδιστρίου, ὑποβληθείσης κατά τήν αὐτήν ἡμέραν, καί συγκροτήσεως τῆς πολυμελοῦς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος*, ἐφ. *Le Moniteur Grec*, φ. 1 (9/21 Ἰουλ. 1832), σελ. 1-2. Πρβλ. Ἀλέκας Μπουτζουβῆ-Μπανιᾶ, «Τό Καποδιστριακό Κόμμα 1832-1833. Ἀπό τήν ἥττα στόν παραγκωνισμό καί τήν καταδίωξη», περ. *Μνήμων*, τόμ. 8 (1980-1982), σελ. 85-116, ἰδίᾳ σελ. 86-88, 109-110, ἔνθα ἐκτίθενται βάσει ἀρχειακῶν μαρτυριῶν οἱ λόγοι παραιτήσεως τοῦ Αὐγ. Ἀ. Καποδιστρίου.

25. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1832», σελ. 144.

26. Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Ἡ ἀπόπειρα ἀνακηρύξεως τοῦ Ρώσου ναυάρχου P. I. Ricord εἰς Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος (1832)», σελ. 314-324.

Αἱ Τρεῖς Δυνάμεις εὑρίσκοντο εἰς διάστασιν ὡς πρός τό μεῖζον ζήτημα τῆς συγκλήσεως ἤ μή Ἐθνικῆς Συνελεύσεως κατά τάς ἐπαγγελίας τοῦ νέου ἐν Ἑλλάδι καθεστῶτος. Ἡ Βρεταννία καί ἡ Γαλλία δέν ἦσαν οὐσιαστικῶς ἀντίθετοι πρός τήν σύγκλησιν αὐτῆς, καίτοι ἐγνώριζαν ὅτι ἡ Συνέλευσις θά ἐπεδίωκεν ὑπό τήν πίεσιν τῶν γεγονότων καί τῶν συνθημάτων τῆς παρατάξεως τῶν Ἰ. Κωλέττη -Γ. Κουντουριώτη νά προβῇ εἰς ἀναθεώρησιν τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 κατά τό προηγούμενον τῆς φιλοκαποδιστριακῆς Ε΄ ἐν Ἄργει καί Ναυπλίῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ἀλλά ὁ Βασιλεύς τῆς Βαυαρίας Λουδοβῖκος Α΄ εἶχεν ἤδη καταστήσει σαφές παρασκηνιακῶς ὅτι δέν ἐπεδύμει νά ἐκδοθῇ νέος συνταγματικός χάρτης τῆς Ἑλλάδος πρίν ἤ ὁ υἱός του εἶναι εἰς θέσιν νά μετάσχῃ τῆς σχετικῆς διαδικασίας. Τοῦτο ἀπεκλείετο ἐκ τῶν ὅρων τῆς Συμβάσεως τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832 νά συμβῇ πρό τῆς ἐνηλικιώσεώς του καί προσωπικῆς ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας παρ' αὐτοῦ. Διά τοῦτο ὁ Βασιλεύς Λουδοβῖκος Α΄ περιέλαβε καί σχετικόν ἀπαγορευτικόν ὅρον εἰς τάς πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας *Ὁδηγίας* του[27].

Ἕνεκα τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας καί ἐν ὄψει ἐπισπεύσεως τῆς μεταβάσεως τοῦ νεαροῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν νέαν πατρίδα του, φαίνεται ὅτι ἡ Βρεταννία καί ἡ Γαλλία ἐπείσθησαν, ἐνῷ ἡ Ρωσία ἦτο ἐξ ἀρχῆς σύμφωνος, διά τήν προσωρινήν διακυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό καθεστώς ἐκτάκτων ἐξουσιῶν ὡς πρός τινας τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου, ἀνάλογον ἐκείνου τό ὁποῖον εἶχεν ἰσχύσει ἐπί τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου. Ἐχρειάζετο ὅμως ἡ προβλεπομένη ὑπό τῆς Πράξεως τοῦ 1826 ἔγκρισις τῆς ἐκτάκτου Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπίας (Ἐθνικῆς Συνελεύσεως) διά τήν ἐδραίωσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου. Πέρα δέ τούτου, ὁ Βασιλεύς τῆς Βαυαρίας ἐπέμενεν ἐπ' αὐτῆς, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ἐάν δέν ἐξησφαλίζετο ἡ λαϊκή ἔγκρισις τῆς ἐκλογῆς τοῦ υἱοῦ του ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, θά ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν ἀποφάσεων τῶν Δυνάμεων καί ἀνατροπῆς τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος σχεδόν ἐπί τῇ ἀφίξει του ἐν Ἑλλάδι. Πρός τοῦτο ἀφέθη νά συνέλθῃ ἡ ἐν Προνοίᾳ Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνική Συνέλευσις κατά τά τέλη Ἰουλίου 1832 καί νά προβῇ εἰς τήν ἔγκρισιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι, δοθέντος ὅτι δέν εἶχον πρό ὀφθαλμῶν τό αὐτούσιον κείμενον τῆς Συμβάσεως τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832, ἀλλά μόνον τάς πληροφορίας τοῦ Σπ.

27. Βλ. Γ. Π. Νάκου, *Τό πολιτειακόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος ἐπί Ὄθωνος*, σελ. 101. Πρβλ. σχετικῶς καί Ludwig Trost, *König Ludwig I von Bayern in seinen Briefen an seinen Sohn den König Otto von Griechenland*, Ἐν Βαμβέργῃ 1891, σελ. 51.

Τρικούπη, περιωρίσθησαν εἰς τήν ἔγκρισιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ προσώπου καί τοῦ τίτλου τοῦ νέου Ἀνωτάτου Ἄρχοντος τῆς χώρας, ὄχι δέ καί τοῦ συνόλου τοῦ κειμένου τῆς Συμβάσεως διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 27ης Ἰουλίου 1832 τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως[28].

Τό κείμενον τῆς Συμβάσεως εἶχε φθάσει εἰς τό Ναύπλιον καί εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τοῦ Γραμματέως τῶν Ἐξωτερικῶν Σπυρίδωνος Τρικούπη[29], δέν ἐπεδείχθη ὅμως εἰς τά μέλη τῆς Συνελεύσεως, προφανῶς διά νά μή ἐγερθοῦν ἀντιρρήσεις τῶν «συντηρητικῶν» πληρεξουσίων, οἱ ὁποῖοι δέν θά ἀπεδέχοντο εὐκόλως τό γεγονός ὅτι δέν ἐγίνετο καμμία μνεία περί ὑποχρεώσεως τοῦ νεαροῦ Βασιλέως νά ἀσπασθῇ τήν Ὀρθοδοξίαν. Αὐτό ἦτο ἐκ τῶν πλέον εὐαισθήτων θεμάτων διά τούς Ἕλληνας πληρεξουσίους καί πιθανῶς ἀνεμένετο ἀντίδρασις ἀκόμη καί ἀπό μέρους αὐτοῦ τοῦ Ἰ. Κωλέττη. Μόλις 14 ἡμέρας μετά τήν ἔκδοσιν τοῦ κρισίμου ἐγκριτικοῦ Β΄ Ψηφίσματος τῆς ἐν Προνοίᾳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, καί ἐνῷ τό Σῶμα ἤρχιζε τάς συζητήσεις του περί μεταρρυθμίσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1827, τό ὁποῖον εἶχεν αὐτομάτως ἐπαναφερθῇ ἐν ἰσχύϊ διά τῆς καταργήσεως τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1832, τοῦ γνωστοῦ ὡς *Ἡγεμονικοῦ Συντάγματος*, αἱ συνεδριάσεις διεκόπησαν βιαίως διά σκηνοθετημένου ἐπεισοδίου κατά τήν 10ην Αὐγούστου 1832[30]. Δέκα ἡμέρας βραδύτερον ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἀνέβαλε διά μονομεροῦς πράξεως αὐτοῦ ἐπ' ἀόριστον τάς ἐργασίας τοῦ Σώματος δι' εὐθετώτερον χρόνον[31]. Τό σύνολον τῶν πολιτικῶν στόχων τῶν Δυνάμεων εἶχεν ἐπιτευχθῇ ἐρήμην τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ μερίμνῃ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη.

Ἡ βραδύτης τῆς ἐλεύσεως τοῦ νεαροῦ Βασιλέως εἰς τήν Ἑλλάδα, ὡδήγησεν εἰς τήν κατά πρόκλησιν τῶν Προσέδρων τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἀποστολήν ἐπισήμου τριμελοῦς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπίας εἰς τό Μό-

28. Βλ. Πρακτικά τῆς ἐν Προνοίᾳ Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Συνεδρίασις Ζ΄ τῆς 27ης Ἰουλίου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 369 - 370. Πρβλ. *Αὐτόθι*, σελ. 358, 361, 367, 408, 409, 410. Βλ. καί Ἑλ. Πρεβελάκη καί Φιλ. Γλύτση, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Γενική Ἀλληλογραφία/Ἑλλάς* (εἰς τήν σειράν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ἀρ. 9), τόμ. Α΄: *1827-1832*, μέρος Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1975, σελ. 754-755, 760-762.

29. Βλ. Ἀναφοράν τοῦ Βρεταννοῦ Προσέδρου Ed. J. Dawkins πρός τόν Λόρδον Palmerston, Ναύπλιον 19/31 Ἰουλίου 1832, Ἑλ. Πρεβελάκη καί Φιλ. Γλύτση, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων*, σελ. 751.

30. Βλ. Ἀναφοράν τοῦ Βρεταννοῦ Προσέδρου Ed J. Dawkins πρός τόν Λόρδον Palmerston, Ναύπλιον 14/26 Αὐγούστου 1832, *Αὐτόθι*, σελ. 760 - 762.

31. Διακήρυξις τοῦ Προέδρου τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, Ναύπλιον 20 Αὐγούστου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 421 - 422.

ναχον, ἀποτελεσθείσης ἐκ τῶν Ἀνδρέου Μιαούλη, Κώστα Μπότσαρη καί Δημητρίου Πλαπούτα, ὡς ἐκπροσώπων τῶν Νήσων, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καί τῆς Πελοποννήσου[32].

Εἰς τό Μόναχον κατά τήν 5ην Ὀκτωβρίου 1832 (ν. ἡμ.) ἐγένετο ἡ ἐπίσημος ἀνακήρυξις τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος (ἔκτοτε λογίζεται τυπικῶς ἡ *Ἐγκατάστασις τῆς Βασιλείας*, ἀκόμη ὅμως *ἐν Μονάχῳ*)[33]. Ὁ Βασιλεύς δέν ὡρκίσθη τότε ὡς ἀνήλικος. Κατά τήν ἑπομένην συνῆλθε καί συνεκροτήθη εἰς σῶμα τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, τό ὁποῖον καί ὡρκίσθη πίστιν πρός τόν νεαρόν Βασιλέα. Ἀμέσως ἐπελήφθη τῶν καθηκόντων του εἰς προκαταρκτικόν βαθμόν, δηλ. ἐμερίμνησε διά παραγγελίας τινάς, ὡς τῶν νέων ἑλληνικῶν νομισμάτων φερόντων τήν μορφήν, κατά τά παραδεδεγμένα τότε, τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καί ἄλλας τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ ἐγκαταστάσεως, ὡς καί διά τήν ἀπαραίτητον ἔκδοσιν τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 8ης/20ῆς Ὀκτωβρίου 1832 περί μετονομασίας τῆς ὑφισταμένης μέχρι τότε Ἀρχῆς, δηλ. τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* εἰς *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, διατηρουμένης «*μέχρι τῆς ἡμετέρας ἐντός ὀλίγου ἀφίξεως*» καί ἐξουσιοδοτουμένης «*νά διοικῇ τό Βασίλειον κατά τούς ὅρους τῆς ἐξουσίας της καί εἰς τό Ἡμέτερον ὄνομα*»[34]. Διά τοῦ Διατάγματος συνέστησεν εἰς τήν ἐν λόγῳ μεταβατικήν καί ἀντιπροσωπευτικήν ἐπί τόπου Ἀρχήν «*τήν ἀκριβεστάτην φυλακήν τῶν νόμων καί τήν ἄδικτον συντήρησιν τῶν δημοσίων κτημάτων*» (: δηλ. τῆς δημοσίας περιουσίας). Ἡ ἐπίσημος παρουσίασις τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας εἰς τόν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος καί ἡ ἐπίσημος ὁρκωμοσία αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, ἀλλά καί τοῦ πατρός του, εἶχε συντελεσθῆ κατά τήν 24ην Σεπτεμβρίου/5ην Ὀκτωβρίου 1832.

Ἡ τριμελής Ἑλληνική Ἀντιπροσωπία ἔφθασεν εἰς τό Μόναχον κατά τήν 1ην/13ην Ὀκτωβρίου 1832, παρουσιάσθη εἰς τόν Βασιλέα Ὄθωνα κατά τήν 3ην/15ην Ὀκτωβρίου καί ὡρκίσθη πίστιν πρός αὐτόν ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ[35], παρά τό γεγονός ὅτι δέν εἶχε λάβει σχετικάς ὁδηγίας

---

32. Βλ. Διάταγμα τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἀριθμ. 38 τῆς 24ης Αὐγούστου 1832, *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 41 (7 Σεπτ. 1832), σελ. 221.

33. Βλ. σχετικῶς Π. Καρολίδου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Νεώτεροι χρόνοι*, Ἐν Ἀθήναις ἄ. ἔ. ἐκδ. (ἀνατύπωσις τοῦ α΄ τόμου τοῦ ἔργου: *Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καί τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπό 1821 μέχρι 1921*), σελ. 462-489.

34. Τό κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ ἐπί μακρόν ἀγνώστου Βασ. Διατάγματος ἐδημοσιεύθη ὑπό τοῦ Κων. Ἀθ. Διαμάντη, *Τά Περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1972 (ἐν τῇ σειρᾷ: *Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, ἀρ. 11), σελ. 5.

35. Βλ. Ἔγγραφον τῆς τριμελοῦς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπίας πρός τόν πλοίαρχον

ἀπό μέρους τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ἤ τῆς *Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος*. Ἀπό τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἶναι δυνατόν νά λεχθῇ ὅτι εἶχεν ὁλοκληρωθῇ ὁ κύκλος πού εἶχεν ἀρχίσει κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου 1821 μέ τόν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην καί εἶχε φανῇ ὅτι εἶχε συμπληρωθῇ μέ τήν ἄφιξιν τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου εἰς τήν Ἑλλάδα.

Παρά ταῦτα, καί παρά τήν ἐπιμονήν τῶν μελῶν τῆς τριμελοῦς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπίας, ὁ νεαρός Βασιλεύς δέν ἀνεχώρει διά τήν Ἑλλάδα, διότι δέν ἐπεθύμει τοῦτο ὁ πατήρ του. Ὁ Βασιλεύς τῆς Βαυαρίας δέν ἐδέχετο νά ἀναχωρήσῃ ὁ υἱός του διά τήν νέαν πατρίδα του πρίν ἤ συμπληρώσῃ τό 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, κάτι τό ὁποῖον θά συνέβαινε κατά τόν Ἰούνιον τοῦ 1833. Τελικῶς πρό τῶν πιέσεων τῶν πρέσβεων τῶν Τριῶν Δυνάμεων, ὁ Βασιλεύς Ὄθων, τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας καί ἡ τριμελής Ἑλληνική Ἀντιπροσωπία ἀνεχώρησαν διά τήν Ἑλλάδα κατά τήν 24ην Νοεμβρίου/6ην Δεκεμβρίου 1832[36] καί ἔφθασαν εἰς τόν Ἀργολικόν Κόλπον κατά τήν 18ην/30ήν Ἰανουαρίου 1833[37]. Ἕνεκα τῆς κρατούσης ἀνωμάλου καταστάσεως ἐβράδυναν νά ἀποβιβασθοῦν, γεγονός πού ἐπραγματοποιήθη πανηγυρικῶς κατά τήν 25ην Ἰανουαρίου/6ην Φεβρουαρίου 1833. Ἀπό τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐλογίσθη ὅτι συνετελέσθη ἡ Ἐγκατάστασις τῆς Βασιλείας καί ἐν Ἑλλάδι καί ἤρχισε νά λειτουργῇ τό νέον καθεστώς[38]. Τόσον ἡ *Γερουσία τῆς Ἑλλάδος* ὅσον καί ἡ *Διοικητική Ἐπιτροπή τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος* ἔπαυσαν νά λειτουργοῦν, διωρίσθη δέ νέον ὑπουργικόν συμβούλιον[39].

Τό νέον καθεστώς ἐθεμελιώθη διά τοῦ συντακτικῆς ἰσχύος καί μάλιστα ηὐξημένης πολιτικῆς σημασίας πανηγυρικοῦ διαγγέλματος τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1833[40], δημοσιευθέντος ὡς πρώτου κειμένου εἰς τήν νέαν ἐπίσημον ἐφημερίδα τοῦ κράτους, τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*[41], ἄμεσον διάδοχον τῆς βραχυβίου *Ἐθνικῆς Ἐφημερίδος*. Πέρα τούτου, τό Συμβούλιον τῆς Ἀντι-

---

Ed. Lyons, Μόναχον 9/21 Ὀκτωβρίου 1832, *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 56 (26 Νοεμβρ. 1832), σελ. 289-290 καί φ. 59 (10 Δεκ. 1832), σελ. 303-305.

36. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Β΄, σελ. 58.

37. *Αὐτόθι*, σελ. 59. Πρβλ. Wolf Seidl, *Bayern in Griechenland. Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, Ἐν Μονάχῳ 1981, σελ. 111-112 (καί ἑλληνιστί, *Βαυαροί στήν Ἑλλάδα. Ἡ γένεση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καί τό καθεστώς τοῦ Ὄθωνα*, Ἐν Ἀθήναις 1984, σελ. 116 - 118).

38. Βλ. Π. Καρολίδου, *Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καί τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπό 1821 μέχρι 1921*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1922, σελ. 3-18. Πρβλ. *Αὐτόθι*, τόμ. Α΄, σελ. 494-505.

39. Βλ. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 59-63.

40. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (16/28 Φεβρ. 1833), σελ. 1-3.

41. *Αὐτόθι*, σελ. 3-4.

βασιλείας δέν μετέβαλε τίποτε εἰς τό νομικόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος ἀπό συνταγματικῆς ἐπόψεως, δοθέντος ὅτι δέν εἶχε σχετικήν ἁρμοδιότητα οὔτε ἐξουσιοδότησιν βάσει τῶν πρός αὐτό *Ὁδηγιῶν* τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας. Διότι ναί μέν τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ἤντλει τήν ὑπόστασίν του ἐκ τοῦ ἄρθρου 10 τῆς Συμβάσεως τῆς 25ης Ἀπριλίου/7ης Μαΐου 1832, παραλλήλως ὅμως ἡ πλήρης δυνατότης ἀσκήσεως τῶν βασιλικῶν καθηκόντων καί δικαιωμάτων (*droits de Souveraineté*) τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος ὡς ἀνηλίκου ἀκόμη (μή ἔχοντος συμπληρώσει τό 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του οὔτε τήν εἰδικήν ἡλικίαν τῶν 20 ἐτῶν πού προεβλέπετο ἐκ τῆς Συμβάσεως τοῦ Λονδίνου διά τήν προσωπικήν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας παρ' αὐτοῦ) ἐδεσμεύετο ὑπό τῶν *Ὁδηγιῶν* τάς ὁποίας εἶχεν ἐκδώσει ὁ Βασιλεύς τῆς Βαυαρίας Λουδοβῖκος Α΄ πρός περιφρούρησιν τῶν προνομιῶν τοῦ υἱοῦ του καί αἱ ὁποῖαι ἐδέσμευον τά μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ὡς κρατικούς λειτουργούς τῆς Βαυαρίας ὑπηρετοῦντας ἐν ἀποσπάσει εἰς τήν Ἑλλάδα.

Ἐξ ἐπόψεως ἐσωτερικοῦ δικαίου τῆς Ἑλλάδος δέν εἶχον παύσει νά ἰσχύουν αἱ γενικαί διατάξεις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827[42], ἐφ' ὅσον δέν ἀντέκειντο εἰς τήν ὡς ἄνω Σύμβασιν, ἡ ἐν γένει νομοθεσία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καί οἱ θεσμοί αὐτοῦ. Τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ἐσεβάσθη τήν κειμένην νομοθεσίαν καί ἐνομοθέτησε διά τῆς ἁπλῆς ἀντικαταστάσεως συγκεκριμένων νόμων. Ἡ συνέχεια τοῦ Κράτους δέν διεταράχθη. Τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ἔλαβε τά κριθέντα ὡς ἀναγκαῖα μέτρα διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς πλήρως διασαλευμένης δημοσίας τάξεως καί ἐπεδίωξε μέ κάθε τρόπον νά ἐπιτύχῃ τήν ἀποστολήν του, ἡ ὁποία ὤφειλε νά ἀποβλέπῃ πρωτίστως εἰς τήν «*εὐτυχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ*», ὡς ὡρίζετο ρητῶς εἰς τάς *Ὁδηγίας* τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας πρός τα μέλη αὐτοῦ.

Πρέπει ἐν προκειμένῳ νά σημειωθῇ ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας μετεβλήθη διά πράξεως τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας κατ' Ἰούλιον 1834, ὅταν ἀπώλεσαν τήν ἐμπιστοσύνην του, λόγῳ ἐσωτερικῶν συγκρούσεων μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου, ὁ von Maurer καί ὁ Abel καί ἀνεκλήθησαν εἰς τήν Βαυαρίαν, ἀντικατεστάθησαν δέ ὑπό τοῦ προσωπικοῦ φίλου τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου Α΄ καί Συμβούλου

---

42. Βλ. Ἀπόφασιν τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, Πρακτικά τῆς 10ης Αὐγούστου 1832, *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 382. Πρβλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Βαυαρός Τραπεζίτης Simon Freiherr von Eichthal, Ἕλλην ὑπήκοος καί Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας», *Ἐπετηρίς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους - 1990*, Ἐν Ἀθήναις 1992, σελ. 77-94, ὅπου καί τό Βασ. Διάταγμα τῆς 5ης/17ης Μαΐου 1833 περί πολιτογραφήσεως τοῦ Simon von Eichthal βάσει τοῦ ἄρθρ. 31 τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827.

τῆς Ἐπικρατείας εἰς τήν Βαυαρίαν Aegid von Kobell (Mannheim 1772 - Μόναχον 1847)[43] ὡς τακτικοῦ μέλους τοῦ σώματος καί τοῦ Johann - Baptist von Greiner[44], παλαιοῦ Διευθυντοῦ τῆς *Ὑπηρεσίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας* (Regentschafts – Amt) τυγχάνοντος τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τοῦ Κόμητος von Armansperg, ὡς παρέδρου μέλους. Ὁ von Maurer, ὁ Abel, ἀλλά καί ὁ νεαρός νομικός Gustav Geib ἀνεχώρησαν κατά τήν 30ήν Ἰουλίου/11ην Αὐγούστου 1834[45]. Ὁ von Kobell εἶχεν ἀφιχθῆ κατά τήν 20ήν Ἰουλίου/1ην Αὐγούστου 1834[46]. Ὑπό τήν νέαν σύνθεσίν του τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὡλοκλήρωσε τήν θητείαν του κατά τήν 20ήν Μαΐου/1ην Ἰουνίου 1835, ὁπότε καί ἀνέλαβε προσωπικῶς τήν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων του ὁ Βασιλεύς Ὄθων[47].

2. Αἱ καταστατικαί διατάξεις κατά τό 1833.

Ἓν ἐκ τῶν προβλημάτων σχετικῶς πρός τήν θεσμικήν ἱστορίαν τῆς περιόδου ἀπό τῆς Ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας εἰς τήν Ἑλλάδα εἶναι καί τό ἀναφερόμενον εἰς τό συνταγματικόν καθεστώς τό ὁποῖον εὗρεν ἐν ἰσχύι τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας κατ' Ἰανουάριον 1833. Θεωρεῖται γενικώτερον ὅτι κατά τήν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως καί τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας δέν ὑπῆρχεν ἐν ἰσχύι οἱοδήποτε συνταγματικόν καθεστώς. Ἀλλά τοῦτο δέν εἶναι ὀρθόν. Ὡς θά καταδειχθῆ, ἴσχυε καθεστώς στηριζόμενον εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1827 καί ἕτερα ηὐξημένης νομοθετικῆς ἰσχύος συναφῆ

43. Βλ. *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. 16 (1882), σελ. 349-350. Πρβλ. Luise von Kobell, *Unter den vier ersten Königen Bayerns. Nach Briefe und eigenen Erinnerungen*, Ἐν Μονάχῳ 1894. Πρβλ. Φιλ. Γλύτση - Ἑλένης Μπελιᾶ - Χρήστου Λούκου, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Γενική Ἀλληλογραφία/Ἑλλάς*, τόμ. Β΄: *1833-1835*, Ἐν Ἀθήναις 1979, σελ. 246-247.

44. Βιογραφικά στοιχεῖα περί τοῦ Johann-Baptist von Greiner ἐλλείπουν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, καί εἰς τήν Βαυαρίαν. Φαίνεται ὅτι ἦτο ἁπλοῦς ὑπηρεσιακός παράγων, ὁ ὁποῖος ἐπελέγη ὑπό τοῦ von Armansperg κυρίως λόγῳ τῆς ἐντιμότητος καί τῆς ἱκανότητός του εἰς τήν οἰκονομικήν διαχείρισιν. Ἐν Ἑλλάδι παρέμεινεν ἐλάχιστα διότι τόν ἔβλαψε σοβαρῶς εἰς τήν ὑγείαν τό θερμόν κλῖμα.

45. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 25 (21 Ἰουλ./2 Αὐγ. 1834), σελ. 203.

46. Βλ. Φιλ. Γλύτση - Ἑλ. Μπελιᾶ - Χρ. Λούκου, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων*, τόμ. Β΄, σελ. 324 (Ἀναφορά τοῦ Βρεταννοῦ Προσέδρου Ed. J. Dawkins πρός τόν Λόρδον Palmerston, Ναύπλιον 24 Ἰουλίου/5 Αὐγούστου 1834).

47. Βλ. Προκήρυξιν πρός τούς Ἕλληνας, ὅτι ἡ Α. Μ. ἀναλαμβάνει τάς ἡνίας τῆς Κυβερνήσεως, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (17 Ἰουν. 1835), σελ. 1-2 καί εἰς τήν γερμανικήν ἐπίσημον μετάφρασιν τοῦ αὐτοῦ φύλλου: *Regierungs-Blatt des Koenigreichs Griechenland (Amtliche Uebersetzung aus dem Griechischen)*, φ. 1 (29 Ἰουν. 1835), σελ.1-2 (: Proclamation S^{r}. M. des Koenigs).

κείμενα. Ἁπλῆν χρονολογικήν καταγραφήν τῶν ἐν λόγῳ καταστατικῶν κειμένων παραδέτομεν ἐν συνεχείᾳ ὡς διαμορφωσάντων πλέγμα.

α΄. Τό Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος (1827).

Ἡ Γ΄ Ἐθνική Συνέλευσις, ἀφοῦ συνῆλθεν εἰς δευτέραν σύνοδον ἐν Ἐρμιόνῃ ἀπό τῆς 11ης Φεβρουαρίου 1827 καί ἐν Τροιζῆνι ἀπό τῆς 19ης Μαρτίου 1827[48], ἐψήφισε κατόπιν μακρῶν συζητήσεων τό πρῶτον ὁριστικόν Σύνταγμα τῆς χώρας ὑπό τόν τίτλον *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*[49]. Τοῦτο: 1) ἀπετέλει τήν ἐπί τό ὁριστικόν ἀναθεώρησιν τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος* (*Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου*) τοῦ 1823 καί ἐστηρίζετο ἐπί τῶν αὐτῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν. 2) Καθώριζε σαφῶς τήν διάκρισιν τῶν λειτουργιῶν εἰς νομοθετικήν, ἐκτελεστικήν καί δικαστικήν. Περί τοῦ προβλεφθέντος τότε Ἀστικοῦ Δικαίου ἐγένετο ἤδη λόγος. 3) Προέβλεπεν ὅπως ἡ νομοθετική λειτουργία ἀσκῆται ὑπό τῆς Βουλῆς καί τοῦ Κυβερνήτου. 4) Κατήργει τήν ἐνιαύσιον θητείαν τῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἡ ὁποία εἶχε κριθῆ ἐπιζημία ὑπό τοῦ συνόλου τοῦ Ἔθνους, καί εἰσῆγε τριετῆ θητείαν διά τήν Βουλήν καί ἑπταετῆ διά τόν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυριωτέρα καινοτομία τοῦ ὡς ἄνω συνταγματικοῦ κειμένου ὑπῆρξεν ἡ ἀνάθεσις τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας εἰς μονομελές ὄργανον, τόν *Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος*. Ἡ σχετική ἀπόφασις ἐλήφθη τῇ προτροπῇ τοῦ ναυάρχου Λόρδου Cochrane[50], ὡς πρότασις δέ συνήντησε σοβαρωτάτας ἀντιδράσεις ἀπό μέρους τῶν ἐκ τῶν προκρίτων προερχομένων πληρεξουσίων, οἱ ὁποῖοι ἐπεδύμουν συνέχισιν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος των ὡς μελῶν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος. Ἡ ἀποδέσμευσις τῆς θητείας τοῦ Κυβερνήτου ἀπό ἐκείνην τῆς Βουλῆς καθίστα αὐτόν καί πολιτικῶς ἀκόμη ἀνεξάρτητον ἀπό τό νομοθετικόν σῶμα. Κατ' ἀντίθεσιν πρός τόν *Νόμον τῆς Ἐπιδαύρου*, τό *Πολιτικόν Σύνταγμα* ἦτο αὐστηρόν καί οὐδεμίαν πρόβλεψιν περί ἀναθεωρήσεως αὐτοῦ περιέλαβεν. Αὐτονοήτως ὅμως, τό δικαίωμα ἀναθεωρήσεως δέν ἦτο δυνατόν νά ἀποκλεισθῇ ἀπό προσεχῆ νέαν ἔκτακτον ἐθνικήν ἀντιπροσωπίαν. Πιθανολογοῦμεν ὅτι ἄρθρον περί ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1827 δέν περιελήφθη διότι ἐκρίθη ὅτι πολιτικῶς ἀντέβαινεν ἡ ἔννοια τῆς ἀναθεωρήσεως πρός τόν προσδοδέντα «ὁριστικόν» χαρακτῆρα αὐτοῦ ἔναντι τῶν προηγηθέντων «προσωρινῶν» πολιτευμάτων.

---

48. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Ϛ΄, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 50 καί τόμ. Ζ΄, Ἐν Πειραιεῖ 1840, σελ. 68.

49. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Θ΄, Ἐν Πειραιεῖ 1841, σελ. 128-151.

50. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Ζ΄, σελ. 76-77.

Τό *Πολιτικόν Σύνταγμα* ἐτέθη ἐν ἰσχύι διά τοῦ Ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. ΙΕ΄ τῆς 1ης Μαΐου 1827[51]. Δι' ἑτέρου Ψηφίσματος αὐτῆς (ὑπ' ἀριθμ. ϛ΄ τῆς 3ης Ἀπριλίου 1827[52]) ἐξελέγη *Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος* ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ἐνῷ ἀνετέθη ἡ μέχρι τῆς ἀφίξεώς του εἰς τήν Ἑλλάδα κατ' ἀναπλήρωσίν του ἄσκησις τῶν καθηκόντων εἰς τριμελῆ *Ἀντικυβερνητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος*. Διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Ιϛ΄ τῆς 1ης Μαΐου 1827 τῆς αὐτῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καθωρίσθησαν αἱ ἁρμοδιότητες τοῦ ἐν λόγῳ προσωρινοῦ τριμελοῦς σώματος[53]. Ἡ Δ΄ κατά σειράν ἀπό τοῦ 1822 Βουλή ἤρχισε τάς ἐργασίας της κατά τήν 20ήν Ἰουνίου 1827[54].

β΄. Ὁ Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828.

Τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* ὡς εἶχε τροποποιηθῆ προσωρινῶς ὑπ' αὐτῆς τῆς Συνελεύσεως διά τοῦ μεταβατικοῦ Συντακτικοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Ιϛ΄ τῆς 1ης Μαΐου 1827, ἴσχυσε μέχρι τῆς ἀναλήψεως τῆς ἀρχηγίας τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας ὑπό τοῦ Κυβερνήτου (ἐν Αἰγίνῃ, ἔνθα εἶχον καταφύγει κατάφοβοι αἱ Ἀρχαί ἐκ Ναυπλίου μετά τήν ἐκεῖ ἐμφύλιον πολιτικήν διαμάχην αὐτῶν) κατά τήν 20ήν Ἰανουαρίου 1828[55]. Ὁ Ἰ. Καποδίστριας πρίν ἤ ὁρκισθῇ καί ἀναλάβῃ τά καθήκοντά του ἐζήτησε νά ἐνημερωθῇ περί τῆς πορείας τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων καί πρός τοῦτο ὑπεβλήθη εἰς αὐτόν μνημόνιον συνταχθέν ὑπό Βουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς καί ἀναφορά τῶν Γραμματέων (Ὑπουργῶν). Κατόπιν μελέτης τῶν ἐκτεθέντων ὁ Κυβερνήτης ἐθεώρησεν ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά ἀσκήσῃ τά καθήκοντά του, ὡς ἀντελαμβάνετο ταῦτα, ὑπό τούς περιορισμούς τοῦ ὑφισταμένου συνταγματικοῦ καθεστῶτος. Προέτεινε, λοιπόν, πρός τήν Βουλήν συνταγματικήν τροποποίησιν, διά τῆς ὁποίας θά ἀνεστέλλετο προσωρινῶς ἡ λειτουργία ὡρισμένων ἄρθρων τοῦ Συντάγματος, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ἐκείνων περί τῆς διαδικασίας ἀσκήσεως τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας.

Ἡ Βουλή, καίτοι δέν ἐδικαιοῦτο νά τροποποιήσῃ συνταγματικάς δια-

51. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τό κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Θ΄, σελ. 106-107.

52. *Αὐτόθι*, σελ. 97-98. Πρβλ. Πρακτικά τῆς ἐν Τροιζῆνι Γ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Συνεδρ. Κ΄ τῆς 27ης Μαρτίου 1827, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Ζ΄, σελ. 88.

53. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, τόμ. Θ΄, σελ. 107-111.

54. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 49 (25 Ἰουν. 1827), σελ. 193-194.

55. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1822-1828», σελ. 204-206. Πρβλ. Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Α΄ τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1828, περί ἱδρύσεως τοῦ Πανελληνίου καί τῆς Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας, εἰς Τοῦ Αὐτοῦ, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Α΄ 1828-1829», σελ. 11-16.

τάξεις, ἀπεδέχθη τήν πρότασιν τοῦ Κυβερνήτου καί ἐξέδωκεν, αὐτή μόνη, τόν συντακτικοῦ χαρακτῆρος Νόμον ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828. Διά τοῦ ἐν λόγῳ νόμου, οἱονεί Ψηφίσματος τῆς Βουλῆς, ἐτροποποιήθησαν προσωρινῶς καί μέχρι συγκλήσεως Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (ἡ ὁποία θά ἀπεδέχετο ἤ μή τά ἀποφασισθέντα) θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος*. Εἰδικώτερον ἀνεστάλη ἡ λειτουργία τῆς Βουλῆς (διελύθη κατά τήν 18ην Ἰανουαρίου 1828) καί ἱδρύθη μή προβλεπόμενον ὑπό τοῦ Συντάγματος (νομοτεχνικόν) συμβουλευτικόν σῶμα, τό *Πανελλήνιον*. Ἡ μερική ἀναστολή τῆς ἰσχύος τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος* ὡς πρός συγκεκριμένας διατάξεις αὐτοῦ οὐδόλως ἔθιξε τάς ὑπερσυνταγματικάς ἀρχάς καί τάς περί τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων προβλέψεις ἤ τάς περί δικαιοσύνης κ.λπ. Ἀφεώρα εἰς τήν προσωρινήν συγκέντρωσιν τῆς νομοθετικῆς καί τῆς ἐκτελεστικῆς λειτουργίας εἰς τό αὐτό μονομελές ὄργανον, τόν Κυβερνήτην. Ἡ Βουλή εὑρέθη πρό ἀνωτέρας «βίας». Ἄρνησίς της θά ἐσήμαινε τήν ἄμεσον ἀποχώρησιν τοῦ Κυβερνήτου καί τήν συνεπείᾳ τούτου νέαν συνταγματικήν περιπλοκήν. Ἡ σύγκλησις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως προεβλέφθη ὅπως πραγματοποιθῇ ἐντός τοῦ Ἀπριλίου 1828.

γ΄. *Τό Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 22ας Ἰουλίου 1829 τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.*

Συμφώνως πρός τήν πρόβλεψιν τοῦ ἄρθρου α΄ τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828 συνεκλήθη κατά τήν 4ην Μαρτίου 1829[56] διά τοῦ Κυβ. Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. ΚΓ΄ τῆς 4ης Μαρτίου 1829 καί συνεκροτήθη ἐν Ἄργει τήν 11ην Ἰουλίου 1829[57] ἡ Δ΄ Ἐθνική Συνέλευσις, μετ' ἐπανειλημμένας ἠτιολογημένας ἀλλ' ἀντισυνταγματικάς ἀναβολάς τοῦ ὁρισθέντος διά τοῦ ὡς ἄνω Νόμου χρόνου συγκλήσεως αὐτῆς. Πρός αὐτήν ὑπεβλήθη λογοδοσία τοῦ Κυβερνήτου διά τό μέχρι τότε ἐπιτελεσθέν ἔργον. Αἱ ἐνέργειαι τοῦ Κυβερνήτου ἐπεκυρώθησαν, ὡς καί ὁ ἀπό τοῦ 1828 προμνησθείς τρόπος προσωρινῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας, καί παρετάθη ἡ λειτουργία τοῦ προσωρινοῦ συστήματος (μέ ἐλαφρῶς διάφορον τύπον) μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως εἰς νέαν σύνοδον μέ ἀναθεωρητικήν ἐξουσίαν. Ἡ κατά ταῦτα, διά τροποποιήσεως τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ / 1828 μεταβολή ἐπῆλθε διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 22ας Ἰουλίου 1829 τῆς

56. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Ι΄, Ἐν Ἀθήναις 1841, σελ. 90-93.

57. *Αὐτόθι*, τόμ. ΙΑ΄, Ἐν Ἀθήναις 1852, σελ. 1-2.

Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως[58]. Ἡ διά τοῦ Ψηφίσματος τούτου ἐπελθοῦσα βασική τροποποίησις ἀφεώρα εἰς τήν κατάργησιν τοῦ *Πανελληνίου* καί τήν ὑποκατάστασιν αὐτοῦ ὑπό τῆς *Γερουσίας*, συμβουλευτικοῦ ὀργάνου ἀναλόγων γνωμοδοτικῶν ἁρμοδιοτήτων. Αἱ γνωμοδοτήσεις τῆς Γερουσίας δέν ἦσαν ὑποχρεωτικαί, ἀλλ' ἐάν ὁ Κυβερνήτης ἐξέδιδε ψηφίσματα βάσει σκεπτικοῦ διαφόρου τῆς σχετικῆς γνωμοδοτήσεως τῆς Γερουσίας, «*ἡ περί τούτου εὐδύνη δέλει εἶσθαι ὅλη εἰς βάρος τῆς Κυβερνήσεως ἐνώπιον τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως*». Ἐξαίρεσις εἰς τήν ὡς ἄνω ρύθμισιν προεβλέπετο σχετικῶς πρός τήν διάθεσιν ἐθνικῶν κτημάτων ἤ τήν λῆψιν μέτρου σχετικοῦ πρός τούς «οἰκονομικούς πόρους τοῦ κράτους» ἤ τήν ἰδιοκτησίαν, ὁπότε ἀπῃτεῖτο διά τήν ἔκδοσιν κυβερνητικοῦ ψηφίσματος ἡ σύμφωνος γνώμη τῆς Γερουσίας.

Ἡ προσωρινή διακυβέρνησις τῆς χώρας διετηρήθη ἀμετάβλητος διά τοῦ μνημονευθέντος ψηφίσματος, τόσον εἰς τόν τομέα τῆς Διοικήσεως ὅσον καί εἰς ἐκεῖνον τῆς δικαστικῆς ὀργανώσεως. Τέλος, προεβλέφθη ὅτι ἡ Δ΄ Ἐθνική Συνέλευσις θά διέκοπτε συντόμως τάς ἐργασίας της καί θά συνεκαλεῖτο ἐκ νέου ὑπό τοῦ Κυβερνήτου ὅταν οὗτος, μετά γνωμοδότησιν τῆς Γερουσίας, θά εἶχε καταρτίσει σχέδιον ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος. Κατά συνέπειαν προεβλέπετο διά τοῦ ἐν λόγῳ Ψηφίσματος καί περαιτέρω οὐσιώδης τροποποίησις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* (Τροιζῆνος), καί ὡρίζοντο τά περί ἀναθεωρήσεως αὐτοῦ διά τοῦ ἄρθρου ια΄ τοῦ Ψηφίσματος τούτου, ἀλλά καί διά περιληφθέντος ὡς παραρτήματος εἰς τό Ψήφισμα κειμένου ὑπό τόν τίτλον: «*Βάσεις ἐφ' ὧν ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει νά ἐργάξεται περί τήν ἀναθεώρησιν τῶν συνταγματικῶν πράξεων τῆς Ἐπιδαύρου, τοῦ Ἄστρους καί τῆς Τροιζῆνος, ὡσαύτως καί περί τήν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ θεμελιώδους νόμου τοῦ κράτους καί τῶν ἄλλων ὁριστικῶν νόμων*». Ἡ μερική συνταγματική ἀναθεώρησις θά συνετελεῖτο, ὡς ἐσημειώθη, ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως συνερχομένης εἰς νέαν σύνοδον. Τά τρία συντάγματα ἐνοῦντο θεσμικῶς ὡς ἀνταποκρινόμενα ἐνιαίως κατά σκοπόν εἰς τάς ἐπιθυμίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Διά τοῦ ἄρθρου ιγ΄ τοῦ αὐτοῦ Ψηφίσματος ἐπεδιώχθη ὅπως ἐκ τῶν προτέρων ἐξασφαλισθῇ ἡ διαδοχή (ἀναπλήρωσις) τοῦ Κυβερνήτου εἰς περίπτωσιν θανάτου του τυχόν ἐπισυμβησομένου πρό τῆς νέας συγκλήσεως τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, μόνου ἁρμοδίου ὀργάνου πρός ὁριστικήν ρύθμισιν τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος βάσει τῶν ἰσχυουσῶν τότε ὑπερσυνταγματικῶν ἀρχῶν. Κατά τό ἐν λόγῳ ἄρθρον ὁ Κυβερνήτης ὤφειλεν εὐθύς νά συστήσῃ *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος*, ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς ὁποίας ἀφίετο εἰς τήν κρίσιν του. Ἡ *Διοι-*

58. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, σελ. 144-151.

κητική Ἐπιτροπή δά ἐξουσιοδοτεῖτο ὑπό τοῦ Κυβερνήτου πρός πλήρη ἄσκησιν τῶν καθηκόντων του (διά νά μή ὑπάρξῃ κενόν κυβερνήσεως ἐν ἐνδεχομένῳ θανάτου τοῦ Κυβερνήτου) δι' ἰδιοχείρου ὑπογεγραμμένης παρ' αὐτοῦ πράξεως, σφραγισμένης διά τῆς προσωπικῆς σφραγῖδος του καί κατατεθειμένης εἰς δύο πρωτότυπα, ἑνός εἰς τήν Γραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας καί ἑτέρου εἰς τήν Γερουσίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ Κυβερνήτου προεβλέπετο ἐπίσης ἡ ἄμεσος νέα σύγκλησις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως μερίμνῃ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος, ὡς προσωρινῶς ἀσκούσης τά καθήκοντα τοῦ Κυβερνήτου.

Ἡ Δ΄ Ἐθνική Συνέλευσις, μετά τήν ἔκδοσιν σειρᾶς ρυθμιστικῶν ψηφισμάτων διά τῶν ὁποίων ἀνέθετεν εἰδικώτερα καθήκοντα εἰς τόν Κυβερνήτην, ἀπεφάσισε τήν διακοπήν τῶν ἐργασιῶν της κατά τήν 2αν Αὐγούστου 1829 διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. ΙΓ΄ καί ἐπεράτωσεν αὐτάς κατά τήν 6ην Αὐγούστου[59].

Ἡ Δ΄ Ἐθνική Συνέλευσις ὑπῆρξεν ἡ τελευταία κοινῆς πολιτικῆς ἀποδοχῆς ἔκτακτος ἐθνική ἀντιπροσωπία κατά τήν περίοδον 1822 – 1833. Αἱ ἐπακολουθήσασαι ἐθνικαί συνελεύσεις δέν ἀνεγνωρίσθησαν ὑφ' ὅλων τῶν πολιτικῶν παρατάξεων καί ὡς ἐκ τούτου αἱ πράξεις των δέν ἔτυχον γενικῆς παραδοχῆς καί ἐφαρμογῆς.

δ΄. Αἱ καταστατικαί μεταβολαί μεταξύ 1831 καί 1832.

Ὁ Ἰ. Καποδίστριας, διά λόγους πού συνεδέοντο πρός τάς ἐναγωνίους προσπαθείας του σχετικῶς πρός τήν διπλωματικήν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὡς ἀνεξαρτήτου καί ὄχι ἁπλῶς ὡς αὐτονόμου καί φόρου ὑποτελοῦς εἰς τήν Ὀθωμανικήν Αὐτοκρατορίαν, ἀλλά καί πρός τό δυσχερέστατον ἐγχείρημα τῆς ἀποκαταστάσεως ἐσωτερικῆς τάξεως καί γαλήνης εἰς τήν ἐπικράτειαν, δέν προώθησε ποτέ τήν προβλεπομένην διαδικασίαν τῆς διαδοχῆς (καί ἀναπληρώσεώς) του. Πιθανῶς ἐθεώρει ὅτι τοιαύτη ρύθμισις θά ὡδήγει εἰς τήν ὑπονόμευσιν τῆς ἐξουσίας του ὑπό τῶν παραμερισθέντων προκρίτων καί πολιτευομένων, πρός τούς ὁποίους ἔτρεφε βαθεῖαν ἀντιπάθειαν ἐπειδή ἐπίστευεν ὅτι προέβαλλον προσκόμματα εἰς τό ἐθνικόν ἔργον του.

Συνεπῶς, ὅταν ὁ Κυβερνήτης ἐδολοφονήθη κατά τήν 27ην Σεπτεμβρίου 1831, δέν εἶχον ληφθῆ τά ἀναγκαῖα μέτρα πρός ρύθμισιν τῆς προσωρινῆς «διαδοχῆς» (ἀναπληρώσεώς) του. Τό προκῦψαν συγκεκριμένον θεσμικόν κενόν ἦτο σοβαρόν καί ἐκαλύφθη ἐκ τῶν ἐνόντων διά τῆς ἐγκαίρου πολιτικῆς κατά βάσιν παρεμβάσεως τῆς Γερουσίας (μόνης τότε ἀνω-

59. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, σελ. 197-200 καί 125-135.

τέρας ἐν νομίμῳ ὑποστάσει Ἀρχῆς), ἡ ὁποία ἀνέλαβεν αὐθαιρέτως πρός ἀποφυγήν ξένης παρεμβατικῆς ἐνεργείας ρόλον ὄχι ἁπλῶς κοινοῦ νομοθετικοῦ ὀργάνου, ἀλλ' οἱονεί συντακτικοῦ. Τήν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου ἠκολούθησε κατά ταῦτα ἡ ὑπό τῆς Γερουσίας de facto, ἄλλως κατ' ἀναγκαίαν οἰκονομίαν, ἐνεργησάσης (κατά τάς διατυπωθείσας ὑπό τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως πολιτικάς παραγγελίας πρός τόν Κυβερνήτην) σύστασις, κατά τήν 27ην Σεπτεμβρίου 1831, τριμελοῦς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος*, ἀποτελεσθείσης ἐκ τοῦ Αὐγουστίνου Καποδιστρίου, τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη καί τοῦ Ἰ. Κωλέττη (κατά τό «πνεῦμα» τοῦ προμνησθέντος Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 22ας Ἰουλίου 1829), μέ *βασικήν ἀποστολήν τήν «ἡσυχίαν καί ἀσφάλειαν τῆς Ἐπικρατείας καί τήν ταχεῖαν συγκάλεσιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως»*[60].

Ἐν τούτοις, εὐθύς μετά τήν καταστολήν τῆς γνωστῆς στασιαστικῆς κινήσεως τοῦ Ναυτικοῦ εἰς τόν Πόρον κατ' Ἰούλιον τοῦ 1831 ὁ Κυβερνήτης, ἀντιλαμβανόμενος τήν ὀξύτητα τῆς καταστάσεως, εἶχε προβῆ κατά τήν 1ην Αὐγούστου 1831 διά *Προκηρύξεώς* του *πρός τούς Ἕλληνας*[61] εἰς πρόσκλησιν πρός σύγκλησιν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως εἴτε δι' ἀποστολῆς τῶν ἤδη ἐκλελεγμένων ἀπό τοῦ 1829 πληρεξουσίων οἱ ὁποῖοι εἶχον μετάσχει τῶν ἐργασιῶν τῆς Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως εἴτε δι' ἐκλογῆς νέων. Ὡς τόπος συγκεντρώσεως τῶν πληρεξουσίων εἶχεν ὁρισθῆ τό Ἄργος, τόπος συνεδριάσεων τῆς προηγουμένης Συνόδου τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Λόγῳ τῆς κλιμακώσεως τῶν γεγονότων δέν κατέστη δυνατόν νά προσέλθουν οἱ πληρεξούσιοι μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου. Κατά συνέπειαν, ὅταν ὁ Κυβερνήτης ἐδολοφονήθη, ἡ σύγκλησις τῆς Συνελεύσεως εὑρίσκετο ἐν ἐξελίξει.

Ἡ Διοικητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος, ἐπί τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων της, δι' ἰδικῆς της *Διακηρύξεως* πρός τούς Ἕλληνας, ἐκδοθείσης κατά τήν 27ην Σεπτεμβρίου 1831[62] ἀλλά καί διά τῆς πρώτης πράξεώς της, τῆς *Ἐγκυκλίου* πρός τούς κατά τήν Ἐπικράτειαν Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους, Διοικητάς καί Τοποτηρητάς, ἐζήτησε τήν ἐπίσπευσιν τῆς διαδικασίας μετακινήσεως τῶν πληρεξουσίων εἰς Ἄργος[63], δοθέντος ὅτι ἡ σύγκλησις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἀπετέλει πλέον ἐπείγουσαν ἀνάγκην.

Κατά τήν 5ην Δεκεμβρίου 1831 συνῆλθεν ἐπί τέλους ἐν Ἄργει (ἀκο-

60. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 75 (30 Σεπτ. 1831), σελ. 478. Χ. Γ. Δημακοπούλου, «Ἡ διαδοχή τοῦ κυβενήτου Ἰ. Καποδιστρίου», *Πρακτικά ἐπιστημονικοῦ συμποσίου Ἰωάννης Καποδίστριας: 170 χρόνια μετά, 1827-1997. Ναύπλιο, 26-28 Σεπτεμβρίου 1997*, ἔκδ. Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοικήσεως Ἀργολίδος, Ἐν Ναυπλίῳ 1998, σελ. 175-198.

61. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 59 (5 Αὐγ. 1831), σελ. 361.

62. *Αὐτόθι*, φ. 75 (30 Σεπτ. 1831), σελ. 479.

63. *Αὐτόθι*.

λούθως ἐν Ναυπλίῳ) ἡ Ἐθνική Συνέλευσις[64], ἡ ὁποία διά πράξεώς της ἀπεφάσισε νά μή διατηρήσῃ τήν ὀνομασίαν Δ΄ Ἐθνική Συνέλευσις (εἰς νέαν Σύνοδον) καί ἔλαβε κατόπιν αὐτοῦ τήν ὀνομασίαν Ε΄ Ἐθνική Συνέλευσις. Αὕτη διά τοῦ Ψηφίσματός της ὑπ' ἀριθμ. ΚΑ΄ ἐνέκρινε κατά τήν 15ην Μαρτίου 1832[65] τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, τό γνωστόν ὡς *«Ἡγεμονικόν Σύνταγμα»*[66], καί προέβλεψεν ὅτι *«θέλει καθυποβληθῆ εἰς τόν ἐκλεχθέντα Κυριάρχην Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος διά νά ἐπικυρωθῇ»*. Ὁ ἐν λόγῳ νέος καταστατικός χάρτης δέν ἴσχυσεν εἰμή μερικῶς καί μόνον κατά τό διάστημα 15 – 28 Μαρτίου 1832, ὁπότε αὐτό καί τό δι' αὐτοῦ ἐγκαινιασθέν καθεστώς κατελύθησαν διά τοῦ στρατιωτικοῦ κινήματος τοῦ Ἰ. Κωλέττη καί τῆς ἐπελθούσης παραιτήσεως τοῦ νέου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Αὐγουστίνου Καποδίστρια κατά τήν 28ην Μαρτίου 1832[67], τῆς ἀποχωρήσεώς του καί τῆς συγκροτήσεως ὑπό τῆς Γερουσίας νέας ἑπταμελοῦς πλέον *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου[68]. Ταῦτα κατά τό εὐρέως ἑρμηνευόμενον ὑπό τῆς Δ΄ κατ' ἐπανάληψιν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διά τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἐκδοθέντος ὑπ' ἀριθμ. Α΄ Ψηφίσματος τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1831, «πνεῦμα» τοῦ μνημονευθέντος βασικοῦ Ψηφίσματος τοῦ 1829.

Ἡ παρεμβολή τοῦ *«Ἡγεμονικοῦ Συντάγματος»* ἔθετε σοβαρόν πρόβλημα διά τάς διπλωματικάς διεργασίας αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο ἐν ἐξελίξει εἰς τό Λονδῖνον ἐν ὄψει τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος τῆς Βαυαρίας ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Ὡς ἐκ τούτου, ἐκρίνετο σκόπιμος ἡ κατάργησις αὐτοῦ. Βεβαίως ἡ κατ' ἀντιπαράθεσιν πρός τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν, συνελθοῦσα ἐν Περαχώρᾳ καί Μεγάροις *Δ΄ κατ' ἐπανάληψιν Ἐθνική Συνέλευσις*, ἡ χωριστική «Ἀντισυνέλευσις» ὑπό τόν Ἰ. Κωλέττην καί τούς λεγομένους «συνταγματικούς», εἶχε κηρύξει ἀκύρους τάς πράξεις τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως διά δύο διαδοχικῶν πράξεων αὐτῆς κατά τήν 10ην Δεκεμβρίου 1831 καί κατά τήν 18ην Ἰανουαρίου 1832[69]. Ἐν τούτοις, αἱ πράξεις αὐταί, αἱ ἐκδοθεῖσαι ἐν Περαχώρᾳ, παρέμεναν μή γενικῶς ἀνεγνωρισμέναι.

---

64. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 1-3.

65. *Αὐτόθι*, σελ. 248-249.

66. *Αὐτόθι*, σελ. 271-297.

67. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας», σελ. 143.

68. *Αὐτόθι*, σελ. 144-146.

69. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 324-326.

ε΄. Αἱ πράξεις τῆς ἐν Προνοίᾳ Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (1832).

Τά προκύψαντα ἐκ τῆς δολοφονίας τοῦ Κυβερνήτου πολιτικά θέματα καί αἱ ξέναι διπλωματικαί ἐνέργειαι, στηριζόμεναι εἰς τάς γνωστάς ἐν πανικῷ ληφθείσας ἑλληνικάς πρωτοβουλίας τοῦ 1826, παρεπέμφθησαν εἰς τήν συγκληθεῖσαν ὑπό τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* διά διατάγματος αὐτῆς, ἐκδοθέντος κατά τήν 18ην Ἀπριλίου 1832[70] εἰς τό προάστιον «Πρόνοια» τοῦ Ναυπλίου, καί ἐγκαινιάσασαν τάς ἐργασίας της κατά τήν 11ην Ἰουνίου 1832 ὡς *Δ΄ κατά συνέχεια Ἐθνική Συνέλευσις*[71], ἐθνικήν ἀντιπροσωπίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἀποστολήν τήν ρύθμισιν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς χώρας μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ νεαροῦ Βασιλέως Ὄθωνος, δοθέντος ὅτι ἤδη κατά τήν 25ην Ἀπριλίου/7ην Μαΐου 1832 εἶχεν ὑπογραφῆ ἐν Λονδίνῳ ἡ Σύμβασις περί ἐκλογῆς τοῦ Βαυαροῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος.

Εἰδικώτερον ἡ *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνική Συνέλευσις* (ἡ ὁποία αὐτομάτως ἀνεγνώρισε καί ἀπεδέχθη τήν *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος* καί τάς ἐξουσίας αὐτῆς, ἀφοῦ ὑπ' αὐτῆς συνεκλήθη καί οὕτως ἐλειτούργησε) προέβη εἰς τήν ἔκδοσιν σειρᾶς σημαντικῶν καταστατικῶν πράξεων. Οὕτω, διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς 27ης Ἰουλίου 1832 προέβη εἰς τήν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Ὄθωνος[72]. Δέν ὑπῆρξεν ἀπό μέρους της ἐπικύρωσις τῆς Συμβάσεως τῆς 7ης Μαΐου 1832 εἰμή κατά τά ἄρθρα τά ὁρίζοντα τό πρόσωπον τοῦ νέου ἡγεμόνος καί τήν «τάξιν» τοῦ κράτους εἰς τήν διπλωματικήν κοινότητα τῆς Εὐρώπης, δηλαδή τήν διπλωματικήν ἀναγνώρισιν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀνεξαρτήτου βασιλείου. Πᾶσα ἄλλη ρύθμισις τοῦ καθεστῶτος ὡς ἀπέρρεεν ἐκ τῆς διεθνοῦς συμβάσεως ἀφέθη ἐκτός ἐσωτερικῆς ἀναγνωρίσεως καί κυρώσεως.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ ὡς ἄνω Ψηφίσματος ἐγένετο μετά τήν σχετικήν εἰσήγησιν τοῦ Γραμματέως τῶν Ἐξωτερικῶν καί τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη διά τῆς πρός τήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν Ἐκθέσεώς του ἀναγνωσθείσης κατά τήν 16ην Ἰουλίου 1832[73]. Τό κείμενον αὐτῆς ἐκλείετο διά τῶν ἑξῆς:

«Πρίν φέρω εἰς πέρας τήν ἔκθεσίν μου ταύτην, δέν ἠμπορῶ ἐπανερχόμενος εἰς τά ἀφορῶντα τά τοῦ ἐξωτερικοῦ μου κλάδου νά μήν ὁμολογήσω ὅτι ἕνας καί μόνος στοχασμός κατέχει τόν νοῦν μου, μία καί μόνη ἐπιθυμία

70. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 2 (22 Ἀπρ. 1832), σελ. 5.

71. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 339-341.

72. *Αὐτόθι*, σελ. 390-392.

73. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 27-28 (23 Ἰουλ. 1832), σελ. 152-154.

πληροῖ τήν καρδίαν μου· στοχασμός ὁ ὁποῖος, εἶμαι πεπεισμένος, κατέχει τόν νοῦν, ἐπιθυμία, ἡ ὁποία πληροῖ τήν καρδίαν παντός Ἕλληνος, ὁποῖος καί ἄν εἶναι ὁ βαθμός του, ὁποία καί ἄν εἶναι ἡ δοξασία του, ὁποῖα, τολμῶ νά εἴπω, καί ἄν εἶναι τά πάθη του καί ἡ διαγωγή του. Ἄν ἡ φανέρωσις τοῦ στοχασμοῦ τούτου, τῆς ἐπιθυμίας ταύτης, δέν συγχωρῆται εἰς ἐμέ τόν Γραμματέα τῆς Κυβερνήσεως, συγχωρεῖται εἰς ἐμέ τόν συπληρεξούσιόν σας. Ὡς συνέπειαν ὄδεν τῶν λόγων μου ἔρχομαι νά ἀναγγείλω μόνον τοῦτο μου τό αἴσθημα.

Ἀποδοχή, ἀδελφοί, τῆς ἐκλογῆς, ὁμόφωνος ἀποδοχή τῆς ἐκλογῆς καί ταχεῖα πρόσκλησις τοῦ Ἄνακτός μας. Ναί! τόν ἀρτισύστατον θρόνον, τόν ὁποῖον ἔστησαν αἱ μακάριοι χεῖρες τῶν σεπτῶν Βασιλέων ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος, ἄς τόν παγιώσωμεν ἡμεῖς ἐπί ἀκλονήτων καί μή φοβουμένων τούς ἐπισφαλεῖς αἰῶνας βάσεων, μέ τούς ἀκραιφνεῖς λόγους τῆς καρδίας μας καί μέ τήν δικαιωματικήν ψῆφόν μας. Ἡ συγκατάθεσις ὅλων ὑμῶν, θεωρούντων τήν πρᾶξιν ταύτην ὡς τήν πρώτην ἀνάγκην τοῦ Ἔθνους, ἀποκαθιστᾶ περιττήν πᾶσαν ἀνάπτυξιν. Ἀποδοχή λοιπόν, ἀδελφοί, ὁμόφωνος ἀποδοχή τῆς ἐκλογῆς καί ταχεῖα πρόσκλησις τοῦ Ἄνακτός μας».

Αὐτήν τήν ἀποδοχήν τῆς ἐκλογῆς καί τήν ταχεῖαν πρόσκλησιν ἐπραγματοποίησεν ἡ *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνική Συνέλευσις* διά τοῦ Β΄ Ψηφίσματός της.

Ἐξ ἄλλου διά τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Γ΄ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἡ *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνική Συνέλευσις* προέβη εἰς τήν κατάργησιν τῆς Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος[74]. Τό ἐν λόγῳ Ψήφισμα δέν ἀνεγνωρίσθη ὡς ἔγκυρον ὑπό τῆς Γερουσίας, ἡ ὁποία συνέχισε τήν ὕπαρξίν της, ἰδιοτύπως ἀναγνωριζομένη καί ὑπό αὐτῆς τῆς ἐπταμελοῦς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ὁσάκις προέκυπτε θεσμικόν ἀδιέξοδον μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος μετά τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας καί τῆς Ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας ἐν Ἑλλάδι κατά τήν 25ην Ἰανουαρίου 1833[75].

Διά τοῦ ἐκδοθέντος ὑπό τῆς *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως* Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Δ΄ τῆς 10ης Αὐγούστου 1832, αὕτη προέβη εἰς τήν ἐπίσημον κατάργησιν τοῦ συνόλου τῶν πράξεων τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διά τήν ὁποίαν ἐσημειώθη ὅτι «*ἡ νομιμότης* <αὐτῆς> *ἐν μέρει ἠμφισβητεῖτο καί ἐν μέρει ἦτον ἀνύπαρκτος*»[76]. Κατά συνέπειαν διά τοῦ

---

74. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 392-394.

75. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας», σελ. 131-134.

76. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 395. Πρβλ. Πρακτικά τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Συνεδρ. Η΄ τῆς 28ης Ἰουλίου 1832, *Αὐτόθι*, σελ. 371 καί Συνεδρ. ΙΔ΄ τῆς 10ης Αὐγούστου 1832, *Αὐτόθι*, σελ. 384.

ἐν λόγῳ Ψηφίσματος κατηργήθη καί ἐθεωρήθη ὡς μηδέποτε ἔγκυρον τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1832, τό λεγόμενον καί *«Ἡγεμονικόν»*. Ἑπομένως, τό καθεστώς αὐτομάτως ἐπανῆλθεν εἰς τό ἰσχῦον πρό τῆς θεσπίσεως τοῦ *«Ἡγεμονικοῦ»* Συντάγματος κατά τήν 15ην Μαρτίου 1832 πλέγμα καταστατικῶν διατάξεων, δηλ. τῶν μή διγέντων ἄρθρων τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, τοῦ προσωρινοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828, ψηφισθέντος καί ἐκδοθέντος ὑπό τῆς Δ΄ Βουλῆς, καί τέλος τῶν Ψηφισμάτων τῆς *Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως*, ὡς αὐτά ἐτροποποιήθησαν ὑπό τῶν Ψηφισμάτων τῆς *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως*. Τό ἔργον τῆς τελευταίας ταύτης δέν ὡλοκληρώθη ὡς πρός τήν σχεδιασθεῖσαν ἀναθεώρησιν τῶν ἐν ἰσχύϊ συνταγματικῶν διατάξεων συνεπείᾳ τῆς βιαίας διαλύσεως αὐτῆς κατά τήν 10ην Αὐγούστου 1832 ὑπό ἀτάκτων στρατευμάτων πού ἐζήτουν τούς καθυστερουμένους μισθούς των[77]. Δέν εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ἄν τό συγκεκριμένον ἐπεισόδιον δέν ὠφείλετο εἰς γενικωτέρους λόγους, ἴσως καί ἔξωθεν ὑποκινηθέντας σκοπούς.

Ἐν τούτοις, κατά τήν τελευταίαν συνεδρίασιν τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, τῆς 10ης Αὐγούστου 1832, οἱ πληρεξούσιοι ἀντιμετωπίζοντες τό ἐκ τῆς καταργήσεως τοῦ *«Ἡγεμονικοῦ»* Συντάγματος δημιουργηθέν πρόβλημα συνεζήτησαν ἐπί τοῦ θέματος καί κατέληξαν εἰς τά ἑξῆς, καταγραφέντα εἰς τά Πρακτικά τοῦ Σώματος:

«8. Συζητήσεως ἱκανῆς γενομένης περί Συστήματος, ἐνεκρίθη συμφώνως μέ τήν κοινήν θέλησιν καί προσδοκίαν τοῦ Ἔθνους νά βληθῇ εἰς ἐνέργειαν τό τῆς Τροιζῆνος Σύνταγμα μέχρι τοῦ ἐρχομοῦ τῆς Ἀντιβασιλείας, ὅτε θέλει πραγματοποιηθῆ ἀναγκαίως διά τῆς ἀνηκούσης συνδρομῆς της τό σταθερόν Μοναρχικόν Σύνταγμα. Ἕως δέ τῆς ἐκλογῆς καί συναθροίσεως τῶν ἀπαιτουμένων διά τήν συγκρότησιν τῆς Βουλῆς ἀντιπροσώπων, τούς ὁποίους αἱ ἐπαρχίαι θέλουν ἐκλέξει κατά τόν 17 περί ἐκλογῆς Νόμον, ἅμα ἡ παροῦσα πρᾶξις δημοσιευθῇ, νά ἐνεργῇ μία Βουλευτική Ἐπιτροπή, τά μέλη τῆς ὁποίας θέλουν ἐκλεχθῆ εἰς ἐπομένην Συνεδρίασιν ἐντός καί ἐκτός τοῦ Σώματος τῶν πληρεξουσίων. Τήν ἔγκρισιν τούτων ἐσυνώδευσαν χαρμόσυνοι χειροκροτήσεις τοῦ περιεστῶτος πλήθους, ἀνακράζοντος καί ἐπευχομένου μετά τῶν πληρεξουσίων τό «Ζήτω τό Σύνταγμα! Ζήτω ὁ Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος!»

9. Ἐπροτέθη νά σκεφθῇ ἡ Συνέλευσις περί τοῦ τρόπου καθ' ὅν πρέπει νά προσαρμοσθῇ τό Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος εἰς τήν συστηθησομένην Βουλήν

77. Διακήρυξις τοῦ Προέδρου τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως πρός τό Πανελλήνιον, 22 Αὐγούστου 1832, *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 40 (3 Σεπτ. 1832), σελ. 217-220.

ἤ Βουλευτικήν Ἐπιτροπήν καί εἰς τήν Νομοτελεστικήν ἐξουσίαν μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῆς Ἀντιβασιλείας, ὡς εἴρηται, καί ἐνεκρίθη νά τροπολογηθῇ τό καταστατικόν τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς Ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. ΙΣ΄ καί νά προσαρμοσθῇ εἰς τά ἀνωτέρω»[78].

Ἡ βιαία διάλυσις τῶν πληρεξουσίων ὑπό τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων δέν ἐπέτρεψε τήν ὁλοκλήρωσιν τῶν σχετικῶν διεργασιῶν διά τῆς ἐκδόσεως τροποποιητικοῦ ψηφίσματος περί τῆς σχεδιασθείσης Βουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς καί τῆς κατά τό πρότυπον τῆς *Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 συγκροτήσεως πολυμελοῦς ὀργάνου ἐπί κεφαλῆς τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας. Ὡς πρός τήν ἰσχύν τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, κατά τά λοιπά δέν ἐχρειάζετο πράγματι ἡ ἔκδοσις ψηφίσματος τινός, δοθέντος ὅτι ὁ χαρακτήρ τῆς τοιαύτης πράξεως θά ἦτο ἁπλῶς διαπιστωτικός.

Ὁπωσδήποτε διά τῆς πανηγυρικῆς ἀποφάνσεως τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως διεπιστοῦτο ἡ ἐπαναφορά ἐν ἰσχύι τοῦ δεσμικοῦ πλέγματος, ὡς τοῦτο εἶχε μέχρι τῆς συγκλήσεως τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί τῆς ἐκδηλώσεως τῶν χωριστικῶν τάσεων τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰ. Κωλέττη καί τοῦ Γ. Κουντουριώτου.

Δέκα ἡμέρας μετά τήν βιαίαν διάλυσιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί τά ἐπακολουθήσαντα θλιβερά γεγονότα, μικρά ὁμάς πληρεξουσίων ὑπό τόν Πρόεδρον αὐτῆς Πανοῦτσον Νοταρᾶν συνῆλθεν εἰς τήν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν Ναυπλίῳ καί ἐξέδωκε *Διακήρυξιν* περί τῆς προσωρινῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως ἤ μᾶλλον τῆς ἀναβολῆς αὐτῶν «*μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῆς νέας Ἀρχῆς*». Ἡ *Διακήρυξις* ὑπό ἡμερομηνίαν 20 Αὐγούστου 1832, δημοσιευθεῖσα εἰς τήν *Ἐθνικήν Ἐφημερίδα*[79] ἀνεκοίνωνεν ὅτι ἡ «*κατασκευή τοῦ ὁριστικοῦ Συντάγματος, τοῦ κυριωτέρου τούτου ἀντικειμένου τῶν εὐχῶν σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ*», ἀνεβάλλετο ὁμοίως μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως, διότι πρός δέσπισιν αὐτοῦ «*ἀπαιτεῖται ἀναγκαίως ἡ παρουσία καί συνδρομή τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας*» καί κατέληγε μέ τήν πρόβλεψιν ὅτι οἱ πληρεξούσιοι θά συνήρχοντο «*ταχέως πρός ἀποπλήρωσιν τῶν ὑψηλῶν ἔργων τά ὁποῖα ἀνεδέχθησαν ὑπέρ τῶν μεγάλων συμφερόντων τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ*», ἐν οἷς καί τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος.

Μετά τήν παρέλευσιν τριῶν ἡμερῶν ἐδημοσιεύθη εἰς τήν ἐπίσημον *Ἐθνικήν Ἐφημερίδα* νέα καί μακροσκελεστέρα *Διακήρυξις πρός τό Πανελλήνιον* συνταχθεῖσα κατά τήν 22αν Αὐγούστου 1832, εἰς τήν ὁποίαν ὁ Πρόεδρος τῆς Δ΄ *κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως* Παν. Νοταρᾶς

78. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Γ΄, σελ. 382.

79. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 39 (31 Αὐγ. 1832), σελ. 209.

καί πολυπληθής ὁμάς πληρεξουσίων προέβη πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν εἰς παρουσίασιν τοῦ ἐπιτελεσθέντος ἔργου τῆς Συνελεύσεως καί τῶν πράξεων αὐτῆς[80]. Μεταξύ ἄλλων εἰς τήν δευτέραν αὐτήν *Διακήρυξιν* ἐτονίζετο καί τό ἑξῆς: «*Τό δέ τῆς Τροιζῆνος Σύνταγμα τροπολογούμενον καταλλήλως ἐνεκρίθη νά ἔχῃ κῦρος ἄχρις ὅτου φθάσῃ εὐτυχῶς εἰς Ἑλλάδα ἡ περιμενομένη Ἀρχή, ὅτε ἀναγκαίως δέλει πραγματοποιηθῆ τό σταθερόν μοναρχικόν Σύνταγμα*». Συνεπῶς καί διά τῆς ἐπισήμου ἐφημερίδος κατέστη κοινῶς γνωστόν ὅτι εἶχεν ἐπαναφερθῆ ἐν ἰσχύι τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827.

Συνοψίζοντες τά ἀνωτέρω σημειοῦμεν ὅτι ἡ ἔκτακτος ἐθνική ἀντιπροσωπία, ἡ μόνη ἐκ τοῦ λαοῦ εὐθέως προερχομένη Ἀρχή, εἶχεν ἁπλῶς ἀναβάλει τάς ἐκκρεμεῖς ἐργασίας τῆς προβλεφθείσης ἀναθεωρητικῆς συνόδου αὐτῆς μέχρις ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως. Εἶχεν ὅμως προλάβει νά καταργήσῃ τό θεσπισθέν ὑπό τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως *Πολιτικόν (Ἡγεμονικόν) Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1832, ὡς καί τά συνοδευτικά αὐτοῦ ψηφίσματα. Βεβαίως, ὡς ἐσημειώθη, ἡ Συνέλευσις δέν ἐξέδωκεν εἰδικόν διαπιστωτικόν ψήφισμα περί ἐπαναφορᾶς ἐν ἰσχύϊ τῶν ἐν ἀναστολῇ τελούντων ἀπό τοῦ 1828 ἄρθρων τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, διότι δέν ἐπρόλαβε λόγῳ τῆς βιαίας διαλύσεώς της. Διά τά λοιπά μή ἐν ἀναστολῇ ἄρθρα τοῦ Συντάγματος οὐδεμία ἀμφισβήτησις προέκυπτεν. Ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἰσχύος των ἦτο αὐτονόητος, οὐδέποτε προσβληθεῖσα ὑφ' οἱουδήποτε, οὕτως ἤ ἄλλως δέ τό γεγονός ἐγνωστοποιήθη πρός τόν Ἑλληνικόν Λαόν διά τῆς νεωτέρας Διακηρύξεως τοῦ Προέδρου καί μελῶν τῆς *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως* ἐκδοθείσης κατά τήν 22αν Αὐγούστου 1832.

Ἐξ ἄλλου, ἀπό τῆς ἐπισήμου ἀνακοινώσεως, κατά τήν 27ην Αὐγούστου 1832, διά τῆς ἐπισήμου *Ἐθνικῆς Ἐφημερίδος*, τοῦ συνόλου τοῦ κειμένου τῆς Συμβάσεως τῆς 7ης Μαΐου 1832[81], ὁ Ἑλληνικός Λαός ἐτέλει ἐν γνώσει τῆς συντελεσθείσης ὁριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος. Οὐδέν περιελάμβανεν ἡ ἐν λόγῳ Σύμβασις περί τῆς ἐσωτερικῆς διακυβερνήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως. Κατά συνέπειαν δέν ἐδίγετο τό κῦρος τοῦ συλλογικοῦ σώματος πού ἤσκει τήν προσωρινήν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, ἤτοι τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος*, οὐδέ τό ἐν γένει ἰσχῦον νομοθετικόν καθεστώς ἤ αἱ δέσεις καί ἀποφάσεις τῆς ἐν Προνοίᾳ *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως*. Παραλλήλως, διά τῆς ἀπό τῆς 27ης Ἰουλίου 1832 ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ὄθωνος ὑπό τῆς αὐτῆς *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως*, αὐτομάτως ἀνεγνωρίσθη

80. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 40 (3 Σεπτ. 1832), σελ. 217-220.
81. *Αὐτόθι*, φ. 38 (27 Αὐγ. 1832), σελ. 203-204.

οὗτος ὡς ὁ ἀδιαμφισβήτητος Ἀνώτατος Ἄρχων καί τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὡς ἡ προσωρινή μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ «ὑπερτάτη Ἀρχή». Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ *Διοικητική Ἐπιτροπή τῆς Ἑλλάδος* ἤσκει προσωρινῶς τήν Ἐκτελεστικήν Λειτουργίαν. Κατά τήν ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων, ἀκόμη καί μετά τήν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Βασιλέως, τό τεκμήριον τῆς ἐξουσίας ὑπῆρχεν ὑπέρ τοῦ λαοῦ διά τῆς ἑκάστοτε ἐθνικῆς ἀντιπροσωπίας, διό καί αἱ πράξεις τῆς *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως* εἶχον γενικῶς ἀποδεκτήν ἰσχύν, τουλάχιστον διά τήν πολιτικήν μερίδα ἐκείνην ἡ ὁποία ἀνεγνώριζε τήν νομιμότητα (δημοκρατικοί – «συνταγματικοί»). Ἡ Γερουσία, καίτοι εἶχε καταργηθῆ ὑπό τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διετήρει ἀντιρρήσεις ἀφορώσας εἰς ἑαυτήν καί παραδόξως ἐξ ἐπόψεως δεσμικῆς τάξεως ἐλειτούργει καί συνέπρατε τακτικῶς μετά τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* ὁσάκις προέκυπτεν ἀνάγκη, κατά «θεμιτήν παρανομίαν».

Παραλλήλως, εἰς τό Μόναχον ἀπό τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος ἐθεωρεῖτο ὅτι τό τεκμήριον τῆς ἐξουσίας ὑπῆρχεν ὑπέρ τοῦ νεαροῦ Βασιλέως καί τοῦ ἀσκοῦντος τήν ἐξουσίαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἐπί τῇ βάσει αὐτῆς τῆς θέσεως ἐξεδόθη ἐν Μονάχῳ κατά τήν 8ην / 20ήν Ὀκτωβρίου 1832 Βασιλικόν Διάταγμα[82] ἀναφερόμενον εἰς τήν ἄσκησιν τῆς διοικήσεως ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως. Δι' αὐτοῦ προεβλέφθη ἡ συνέχισις ἐν Ἑλλάδι τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ὑπό τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος*, ἡ ὁποία ὅμως μετωνομάσθη ἐπισήμως εἰς: *Διοικητική Ἐπιτροπή τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος* μέ καθήκοντα ἐντός τῶν μέχρι τότε ὁρίων τῆς ἁρμοδιότητός της. Οὐσιαστικῶς καθίστατο αὕτη «τοποτηρητής τοῦ Βασιλέως» μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τήν Ἑλλάδα. Ὁμοίως διετηρήθησαν ἅπασαι αἱ διοικητικαί Ἀρχαί καί ὅλα τά δικαστήρια τῆς χώρας: «*Ὅλα τά ὑπουργεῖα, ὅλαι αἱ διοικητικαί Ἀρχαί καί ὅλα τά δικαστήρια τοῦ Βασιλείου κατά τήν ἐνεστῶσαν αὐτῶν κατάστασιν διαμένουσι πρό πάντων (préalablement) εἰς τήν στάσιν καί τό ἀξίωμά των (dans leur organisation et leurs attributions)*», χωρίς τήν παραμικράν νῦξιν περί μεταβολῆς ἤ ἀναστολῆς τοῦ μή ἐπηρεαζομένου ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς Ἀνωτάτης Πολιτειακῆς Ἀρχῆς, λοιποῦ ἐν γένει συντακτικοῦ καί νομοθετικοῦ καθεστῶτος βάσει τοῦ ὁποίου εἶχον συσταθῆ καί ἐπί τοῦ ὁποίου ἐστηρίζοντο αἱ ὡς ἄνω Ἀρχαί. Ἡ ὅλη νομοθεσία τῆς λειτουργίας τοῦ κράτους καί τῶν δεδομένων δεσμῶν δέν ἐδίγετο.

---

82. Κων. Ἀδ. Διαμάντη, *Τά Περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τόμ. 1 (τόμ. 11 τῆς ὅλης σειρᾶς: *Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*), Ἐν Ἀθήναις 1972, σελ. 5.

ς΄. Ἡ διακοπή λειτουργίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων.

Ἀπροσδόκητον πρόβλημα προέκυψεν ὡς πρός τήν συνέχισιν λειτουργίας τῶν δικαστηρίων, δοθέντος ὅτι διά τοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 38 τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1832[83] ἐκδοθέντος ὑπό τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* καί πρίν ἤ γνωστοποιηθῆ εἰς τήν Ἑλλάδα τό ἐν Μονάχῳ ἐκδοθέν Βασ. Διάταγμα τῆς 8ης/20ῆς Ὀκτωβρίου 1832 περί τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, εἰσηγήσει τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Χρ. Κλονάρη, διεκόπη ἡ λειτουργία τῶν τακτικῶν δικαστηρίων τῆς χώρας, πλήν τῶν εἰρηνοδικείων. Κατά τοῦτο συνεπῶς δέν ἦτο δυνατόν νά τηρηθῆ πλήρως (δηλ. κατά τήν λειτουργίαν τῶν δικαστηρίων) τό περιεχόμενον τοῦ ἐν Μονάχῳ ἐκδοθέντος Βασ. Διατάγματος τῆς 8ης/20ῆς Ὀκτωβρίου 1832, τό ὁποῖον ἐλήφθη εἰς Ναύπλιον, δι' εἰδικοῦ ταχυδρόμου, μόλις κατά Δεκέμβριον 1832, δηλαδή ἐλάχιστον χρόνον πρό τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως.

Ἡ ἀπόφασις δέν ἦτο ἀπροσδόκητος, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν πράξεων τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί τῆς πρός αὐτήν Ἐκθέσεως τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως τῆς Κυβερνήσεως Χρ. Κλονάρη κατά τήν 1ην Αὐγούστου 1832[84]. Εἰς αὐτήν ὁ Ὑπουργός ἐτόνισε τό ἀναποτελεσματικόν τῆς λειτουργίας τῶν δικαστηρίων καί τῶν ἐν ἐφαρμογῇ δικαστικῶν κωδίκων (τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* καί τῆς *Πολιτικῆς Διαδικασίας* τοῦ 1830, ἀλλά καί τῆς *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* τοῦ 1829) καί ἐστηλίτευσε τήν μεταβολήν τῆς νομοθεσίας μετά τήν Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικήν Συνέλευσιν καί τήν παρ' αὐτῆς ἔγκρισιν τοῦ προσωρινοῦ Κυβερνητικοῦ Ὀργανισμοῦ. Ἡ κατάστασις τῆς Δικαιοσύνης ἰχνογραφεῖτο πράγματι δραματική κατά τήν Ἔκθεσιν τοῦ Χρ. Κλονάρη[85].

Μόλις δύο μῆνας βραδύτερον, εἰς τήν Εἰσηγητικήν Ἔκθεσιν[86], τήν

---

83. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 50 (15 Ὀκτ. 1832), σελ. 265.

84. *Αὐτόθι*, φ. 38 (27 Αὐγ. 1832), σελ. 201-203, καί εἰς αὐτοτελές τεῦχος: *Ἔκθεσις τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως πρός τήν Σ. Συνέλευσιν* <Ἐν Ναυπλίῳ τήν 1 Αὐγούστου 1832>, ἄ. τ. ἔ. ἐ. (ἀλλ' ἐν Ναυπλίῳ 1832).

85. Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι πολλαί ἐκ τῶν κριτικῶν παρατηρήσεων τοῦ Χρ. Κλονάρη περί τῆς καταστάσεως τῆς Δικαιοσύνης εἶχον διατυπωθῆ καί ὑπό τοῦ «Καποδιστριακοῦ» Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Μιχ. Σικελιανοῦ εἰς τήν ἀντίστοιχον Ἔκθεσιν αὐτοῦ πρός τήν Ε΄ ἐν Ἄργει καί Ναυπλίῳ Ἐθνικήν Συνέλευσιν, ὑπό ἡμερομηνίαν 31 Δεκεμβρίου 1831, ἐκδοθεῖσαν εἰς αὐτοτελές τεῦχος: *Ἀναφορά τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως πρός τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν*, ἄ.τ.ἐ., 1831.

86. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Προσωρινός Δικαστικός Ὀργανισμός (1833-1835) καί τό Δικαστήριον τῶν Θηβῶν», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν, Α΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικῶν Μελετῶν, Θήβα, 10-14 Σεπτεμβρίου 1986*, τόμ. Α΄, τεῦχ. Β΄, σελ. 1049-1050.

ὁποίαν συνυπέβαλε κατά τήν 8ην Ὀκτωβρίου 1832 (μετά τοῦ σχεδίου τοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 38 τῆς αὐτῆς ἡμέρας), ὁ αὐτός Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης πρός τήν *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τῆς Ἑλλάδος*, ἔγραφεν ὅτι μετά τήν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων του (30 Ἀπριλίου 1832) εἶχε διαπιστώσει τήν κακήν κατάστασιν τῆς Δικαιοσύνης, μάλιστα δέ τῶν δικαστηρίων, ἀλλ' ὅτι: *«Ἐλπίζων νά πραγματοποιηθῇ ἐντός ὀλίγου ἡ ἐπί τό κρεῖττον μεταρρύθμισίς των, δέν ἔκρινα εὔλογον τήν ἀναβολήν τῆς Δικαιοσύνης καί ἀφέθησαν τά δικαστήρια εἰς τήν ὁποίαν καί πρότερον ἦσαν κατάστασιν. Διάφορα αἴτια, τῶν ὁποίων ὡς πασιγνώστων παραιτῶ τήν δυσάρεστον ἔκθεσιν, ἐματαίωσαν ὅλας τάς προσπαθείας τῆς Κυβερνήσεως καί κατά τόν παρελθόντα Αὔγουστον εἶδον ἀδύνατον πᾶσαν θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου. Ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ὑπάρχων Ὀργανισμός εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ τήν κατάστασιν καί μέ τάς χρείας τοῦ Ἔθνους»*.

Κατέληγε δέ ὡς ἑξῆς: *«Δι' ὅλα λοιπόν ταῦτα τά ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια εἶναι ἀδύνατος τῆς δικαστικῆς μηχανῆς ἡ κίνησις καί οἱ δικαστικοί ὑπάλληλοι κατασταίνονται ὁλοτελῶς περιττοί, μή δυνάμενοι νά ἐκπληρώσουν τόν σκοπόν διά τόν ὁποῖον διωρίσθησαν. Ἡ κοινωνία δέν ὠφελεῖται ποσῶς ἀπό τήν ἐν ἀργίᾳ τούτων ὕπαρξιν καί τό Δημόσιον ζημιοῦται πληρῶνον εἰς μάτην μισθούς περιττῶν ὑπαλλήλων. Ἡ προσωρινή ἀναβολή τῆς Δικαιοσύνης δύναται ν' ἀπαλλάξῃ τό πτωχόν Ταμεῖον ἀπό περιττά ἔξοδα χωρίς νά βλάψῃ περισσότερον τῶν πολιτῶν τά συμφέροντα. Τό μέτρον τοῦτο εἶχα σκοπόν νά προτείνω πρό δύο περίπου μηνῶν, ἀλλά τά συμβάντα περιστατικά μ' ἐμπόδισαν ἄκοντα. Ὑποβάλλω ἤδη ταῦτα εἰς Ὑμᾶς διά ν' ἀποφασίσετε ὅ,τι ἐγκρίνετε»*.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Χρ. Κλονάρη φρονοῦμεν ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς σκόπιμον ὑπέρ ἑαυτοῦ διαμόρφωσιν καταστάσεως, δηλ. εἰς τήν ἐμφάνισιν πρός τά μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας κενοῦ δικαστικῆς ὀργανώσεως, τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ ὁποίου ἤλπιζε νά ἀναλάβῃ αὐτός πρός ἀνατροπήν τῶν νομικῶν ἔργων τοῦ Ἰ. Γενναδᾶ.

Τήν ἐνέργειάν του καί τήν διακοπήν τῆς λειτουργίας τῶν δικαστηρίων ἐδικαιολόγησεν ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης πρός τά μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας καί εἰς τήν Ἔκθεσιν περί τῆς καταστάσεως τοῦ εἰς αὐτόν ἀνατεθειμένου διοικητικοῦ τομέως, τήν ὁποίαν ὑπέβαλε (24 Ἰανουαρίου 1833) κατά τήν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως εἰς τήν Ἑλλάδα[87]. Ἡ ἐν λόγῳ Ἔκθεσις (ἀναλόγους ὑπέβαλον ὅλοι οἱ Γραμματεῖς

87. *Αὐτόθι*, σελ. 1050-1055. Ἀνάλογοι Ἐκθέσεις περί τῆς καταστάσεως τῶν ἐπί μέρους Κλάδων τῆς Διοικήσεως εἶχον ὑποβληθῆ καί πρός τόν Κυβερνήτην κατά τήν ἄφιξίν του εἰς τήν Ἑλλάδα. Βλ. τήν ἤδη μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω σχετικήν πρός τόν Κλάδον τῆς Δικαιοσύνης ὑποβληθεῖσαν ὑπό τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης καί τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας <Μιχαήλ Σούτσου>, Αἴγινα 14

τῆς Κυβερνήσεως) εἶχε πρωτίστως ἐνημερωτικόν χαρακτῆρα ὥστε ἡ νέα Ἀνωτάτη Ἀρχή νά εἶναι εἰς θέσιν νά ἀναλάβῃ τά καθήκοντά της. Ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Χρ. Κλονάρης δέν περιωρίσθη εἰς ἐνημέρωσιν, ἀλλ' ἐπεδίωξε νά δικαιολογήσῃ τάς πράξεις τῆς ὑπουργίας του καί μάλιστα τήν ἀπόφασιν τῆς διακοπῆς τῆς λειτουργίας τῶν Δικαστηρίων, τήν ὁποίαν παρουσίασεν ὡς νομότυπον καί ἀπαραίτητον.

Ὡς πρός τό Ἀστικόν Δίκαιον εἰδικώτερον ἐνημέρωσε τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὅτι: «*Le manuel d' Harménopule servait de texte de loi dans presque toutes les contestations civiles. Les transactions, qui pouvaient avoir lieu sous une domination de fer, étant naturellement simples, ne faisaient point sentir le besoin de développemens plus amples. Au reste, Harménopule est le dernier des jurisconsultes distingués de Byzance et son manuel contient les dispositions postérieures aux Basiliques que les Novelles des Empereurs, successeurs de leurs auteurs, ont modifié en partie.*

C' est bien l' attachement à ces souvenirs nationaux qui a porté la Nation à proclamer dans plus d' une Assemblée, les lois des Empereurs Grecs de Byzance comme Code en vigueur. Quelques actes relatifs à l' organisation judiciaire ont été rendus par les représentans de la Nation. Mais la guerre de destruction qui ravageait le pays n' a point permis aux gouvernemens qui se sont succédés de pourvoir à leur exécution».

Κατά τό διάστημα μεταξύ τοῦ Σεπτεμβρίου καί τοῦ Δεκεμβρίου 1832, πολιτικαί μεταβολαί καί ἀτομικά συμβάντα ἐν Ἑλλάδι ὡδήγησαν εἰς περιορισμόν τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* διαδοχικῶς ἀπό ἑπταμελοῦς κατά τόν Μάρτιον τοῦ 1832 εἰς μόλις τριμελῆ κατά τόν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Κατά τό αὐτό διάστημα ἐνισχύθη οὐσιαστικῶς ὁ ρόλος τοῦ Συμβουλίου τῶν Γραμματέων, δηλ. τῶν ὑπουργῶν[88]. Παραλλήλως ἐνετάθη ἡ σοβοῦσα ἀπό τοῦ Ἰουλίου 1832 πολιτική διάστασις μεταξύ τῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος* καί τῆς ἰδιομόρφως «λειτουργούσης» Γερουσίας (ἀνεκτῆς ὑπό τῆς πρώτης «ὅταν ἐχρειάζετο»), μέ τελικόν ἀποτέλεσμα τήν διάσπασιν τῆς Γερουσίας καί τήν ἀπώλειαν πάσης ἰσχύος της.

Ἰανουαρίου 1828, ἐν *Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια Ἐπιστολαί*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1841, σελ. 399 - 400. Βλ. καί τάς Ἐκθέσεις πρός τήν Δ΄ ἐν Ἄργει Ἐθνικήν Συνέλευσιν τοῦ 1829, *Πρακτικά τῆς ἐν Ἄργει Τετάρτης Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως*, Ἐν Αἰγίνῃ 1829 καί τάς ἀντιστοίχους Ἐκθέσεις τῶν Γραμματέων πρός τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν (: *Ἀναφορά τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως πρός τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν*, ἄ.τ.ἐ., 1831).

88. *Κανονισμός τῶν συνεδριάσεων τῶν Γραμματέων καί προσδιορισμός τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν*, Ναύπλιον 3 Σεπτεμβρίου 1832, *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 44 (24 Σεπτ. 1832), σελ. 241-242.

Συνεπῶς μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καί τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας καί τήν Ἐγκατάστασιν τῆς Βασιλείας ἐν Ἑλλάδι (25 Ἰανουαρίου 1833) οὐδεμία πέρα τῶν μνημονευθεισῶν καταστατική μεταβολή ἐπῆλθεν. Αἱ διεθνεῖς πράξεις, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, οὐδεμίαν σχετικήν ρύθμισιν περιέλαβον περί τά ἐσωτερικά, δοθέντος ὅτι ἡ κατ' αὐτά τάξις τῆς χώρας δά ἀπετέλει δέμα τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος, κατά τά ἰσχύοντα ἐν Εὐρώπῃ.

ζ΄. *Τό καθεστώς μετά τήν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως ἐν Ἑλλάδι.*

Μετά τήν ἄφιξιν τοῦ Βασιλέως τό πλέγμα τῶν ἐν ἰσχύι καταστατικῶν διατάξεων (περά τῆς μεταβολῆς περί τόν Ἀνώτατον Ἄρχοντα) καί πάλιν δέν ἐτροποποιήθη, λόγῳ τῆς ἀνηλικότητος αὐτοῦ.

Τόν Βασιλέα ὑπεδέχθη εἰς τόν τόπον τῆς ἀποβάσεώς του (*Ἀποβατήρια*)[89], ἀμέσως ἔξω τοῦ περιτοιχισμένου Ναυπλίου, ἡ *Διοικητική Ἐπιτροπή τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, τό σύνολον τῶν Ὑπουργῶν καί ἄλλαι ἀρχαί. Ἡ *Διοικητική Ἐπιτροπή τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος* διά τῆς προσφωνήσεώς της πρός τόν Βασιλέα ἔσπευσε «*νά ἀποθέσῃ τήν ἐξουσίαν τήν ὁποίαν ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτήν προσωρινῶς τό Ἔθνος*», δηλ. ἐκείνην τήν ὁποίαν εἶχε περιβληθῆ πρίν ἤ ἀναγνωρισθῇ καί μετονομασθῇ διά τοῦ ἐν Μονάχῳ Βασ. Διατάγματος τῆς 8ης/20ῆς Ὀκτωβρίου 1832 εἰς *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος* (Ἄργος, 10 Δεκεμβρίου 1831). Ὁ Βασιλεύς ἐδέχθη τήν *Διοικητικήν Ἐπιτροπήν*, καί ἀπήντησεν εἰς αὐτήν γερμανιστί, εὐχαριστῶν καί δηλῶν τήν ἐκτίμησίν του διά τό ἔργον αὐτῆς[90]. Ἡ «ἀπόθεσις» (μεταβίβασις) τῆς ἐξουσίας ἐγένετο πρός τόν Βασιλέα ὡς ὁριστικόν Ἀρχηγόν τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας καί παράγοντα τῆς Νομοθετικῆς Λειτουργίας (προσωρινῶς τότε τόν μόνον ἐκφραστήν αὐτῆς).

Διά τῶν ἀντιφωνήσεων αὐτῶν ἔληξαν ἡ ἀποστολή καί αἱ εὐθῦναι τῆς

89. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι καί μετά τήν ἔναρξιν λειτουργίας τῆς Βουλῆς, κατά τό ἔτος 1845, συνέχισε νά ἑορτάζεται, μετά τῆς δεούσης λαμπρότητος, εἰς ἔνδειξιν ἱστορικῆς καί νομικῆς τάξεως, ἡ ἐπέτειος τῶν Ἀποβατηρίων τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος (Βλ. *Πρόγραμμα τῆς ἑορτῆς τῶν ἀποβατηρίων τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, Ἐν Ἀθήναις τήν 24 Ἰανουαρίου 1845. Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου*, εἰς μονόφυλλον)· ἡ ἐπέτειος τῶν Ἀποβατηρίων τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας (Βλ. *Πρόγραμμα τῆς τελετῆς τῶν ἀποβατηρίων τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης, Ἐν Ἀθήναις τήν 31 Ἰανουαρίου 1845. Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου*, εἰς μονόφυλλον)· τέλος δέ ἑορτάσθη τότε καί ἡ δεκάτη ἐπέτειος τῆς προσωπικῆς ἀναλήψεως τῆς διακυβερνήσεως ὑπό τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος (Βλ. *Πρόγραμμα τῆς ἑορτῆς τῆς εἰς τόν θρόνον ἀναβάσεως τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, Ἐν Ἀθήναις τήν 18 Μαΐου 1845. Ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου*, εἰς μονόφυλλον).

90. *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 5 (1 Φεβρ. 1833), σελ. 17-18.

τοποτηρητίας τοῦ Βασιλέως ὑπό τῆς προσωρινῆς *Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, ὡς καί αἱ σχετικαί ἁρμοδιότητες αὐτῆς. Ἡ ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς τήν νέαν Ἀνωτάτην Ἀρχήν, ὡς προεβλέπετο ὑπό τῆς Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, κατά ὁμαλήν νομικήν συνέχειαν.

Τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, ὡς ἐκ τῶν προσδιωρισμένων καί περιωρισμένων ἁρμοδιοτήτων αὐτοῦ, δέν εἶχε τό δικαίωμα μεταβολῆς τοῦ καθεστῶτος κατά τό διάστημα τῆς θητείας του. Αἱ γενικαί ἀρχαί διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἐξετέθησαν σαφῶς διά τοῦ Διαγγέλματος τοῦ Βασιλέως πρός τούς Ἕλληνας τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1833[91], χωρίς νά γίνῃ εἰδικώτερος λόγος περί Συντάγματος, ἀλλ' ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις ὅτι θά διεφυλάσσοντο τά «*δικαιώματα*» (*Rechte*) τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καί θά ἐτηροῦντο οἱ κείμενοι νόμοι ὑπό τοῦ Βασιλέως. Μάλιστα τό νέον καθεστώς συνέχισε τήν διαμορφωθεῖσαν ἀπό τοῦ 1828 δεσμικήν τάξιν διά τῆς συστάσεως σχεδόν ἀμέσως τοῦ ἀναγκαίου συμβουλευτικοῦ ὀργάνου, τό ὁποῖον θά ἀνελάμβανε τά καθήκοντα πού εἶχον ἀσκήσει διαδοχικῶς τό *Πανελλήνιον* καί ἡ ἐν τῷ μεταξύ καταργηθεῖσα *Γερουσία τῆς Ἑλλάδος*, δηλαδή τοῦ *Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας* (1833)[92]. Μέχρι τῆς συγκροτήσεώς του κατά τό 1835, τά καθήκοντα αὐτοῦ ὡς συμβουλευτικοῦ ὀργάνου ἤσκησε τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, μέ ηὐξημένην μάλιστα ἰσχύν δοθέντος ὅτι τοῦτο εἶχε τήν πρόσθετον ἁρμοδιότητα νά συζητῇ καί ἐπί θεμάτων συνταγματικοῦ περιεχομένου («*In dem Ministerrathe sind vorzutragen und zu verhandeln: 1. alle Verfassungs – Angelegenheiten*»)[93].

Μετά τήν ἐνηλικίωσιν τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καί πάλιν οὐδέν σχετικόν περί ἀναθεωρήσεως ἤ καταργήσεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1827 ἀνεφέρθη διά τοῦ ἀντιστοίχου Διαγγέλματος τῆς 20ῆς Μαΐου 1835[94] καί οὐδεμία συναφής καταστατική πρᾶξις ἐξεδόθη μέχρι τοῦ Στρατιωτικοῦ Κινήματος τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 καί τῆς ἐκδόσεως τοῦ νέου *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1844, συνομολογηθέντος μεταξύ τῆς *ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Γ΄ Σεπτεμβρίου* καί τοῦ Βασιλέως. Ἑπομένως, τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, ἔστω κολοβωμένον προσωρινῶς κατά τάς περί κοινοβουλίου διατάξεις αὐτοῦ,

---

91. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (16/28 Φεβρ. 1833), σελ. 1-3 καί *Ἐθνική Ἐφημερίς*, φ. 5 (1 Φεβρ. 1833), σελ. 19.

92. Βασ. Διάταγμα τῆς 3/15 Ἀπριλίου 1833, περί τῆς διαιρέσεως τοῦ Βασιλείου καί τῆς διοικήσεώς του (ἄρθρ. 15), *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 12 (6/18 Ἀπρ. 1833), σελ. 75-80.

93. Βασ. Διάταγμα τῆς 3/15 Ἀπριλίου 1833, περί τοῦ σχηματισμοῦ τῶν Γραμματειῶν (ἄρθρ. 6), *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 13 (10/22 Ἀπρ. 1833), σελ. 81-84.

94. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (17 Ἰουν. 1835), σελ. 1-2.

τροποποιημένον διά συντακτικῶν ψηφισμάτων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων καί ἄλλων ἴσης ἰσχύος πράξεων, εἶχε μακρότατον βίον 16 ἐτῶν, καλύψαντα, κατά τά λοιπά, βασικάς συνταγματικάς ἀνάγκας.

Εἶναι χαρακτηριστικόν τό Βασ. Διάταγμα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 περί συγκλήσεως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Εἰς αὐτό ἐσημειώθη ὅτι: «*Αἱ ἐκλογικαί σύνοδοι δέλουν γίνει κατά τάς διατάξεις τοῦ τελευταίου περί ἐκλογῶν Νόμου τοῦ ἐκδοθέντος πρό τοῦ 1833...*»[95]. Συνεπῶς αἱ ἐκλογαί διά τήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν τοῦ 1843 διεξήχθησαν βάσει τοῦ ἐκλογικοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 17 τοῦ 1822, ὡς εἶχε διαδοχικῶς τροποποιηθῆ κατά τήν διάρκειαν τῆς περιόδου τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος καί τελικῶς διά τοῦ Κυβ. Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. ΚΓ΄ τῆς 4ης Μαρτίου 1829 καί τῶν συνημμένων εἰς αὐτό Ὁδηγιῶν τοῦ Κυβερνήτου πρός τούς Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους καί τούς Προσωρινούς Διοικητάς (Ἐγκύκλιος ὑπ' ἀριθμ. 10050 τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας). Ὁ ἐν λόγῳ Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 17/1822 μετά τῶν κατά τό Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. ΚΓ΄/1829 τροποποιήσεών του ἦτο ὁ μόνος ἐν ἰσχύι ἀπό τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Βάσει αὐτοῦ λοιπόν διεξήχθησαν αἱ ἐκλογαί καί διά τήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν τοῦ 1843[96].

---

95. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 31 (3 Σεπτ. 1843), σελ. 164.

96. Τόν Νόμον ὑπ' ἀριθμ. 17 τῆς 9ης Νοεμβρίου 1822 βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», σελ. 94-96. Τό Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. ΚΓ΄ τῆς 4ης Μαρτίου 1829 καί τήν Ἐγκύκλιον ὑπ' ἀριθμ. 10.050 τῆς αὐτῆς ἡμέρας βλ. εἰς Τοῦ Αὐτοῦ, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Α΄ 1828-1829», σελ. 142-146.

Ἀξίζει νά σημειωθῆ ὅτι κατά τό 1843 καί ἐν ὄψει τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐγένοντο καί αἱ ἑξῆς ἐκδόσεις: *Ὁ περί ἐκλογῆς πληρεξουσίων Νόμος τοῦ 1829 ἔτους, μετά τῶν ψηφισμάτων καί τ.λ.π., ἐκδοθείς πρός χρῆσιν τῶν ὁμογενῶν*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς τυπογραφίας «Ὁ Ἀνεξάρτητος» τοῦ Π. Κ. Παντελῆ, 1843· Ἰ. Ἀ. Σούτσου, *Σχέδιον Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς τυπογραφίας Π. Μαντσαράκη, 1843· *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος κατά τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν, ἐκδιδόμενον νῦν τό πρῶτον ὑπό Ἀνδρέου Ζ. Μάμουκα, δαπάνῃ Π. Β. Μελαχούρη τυπογράφου, Ἀθήνησιν*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Π. Β. Μελαχούρη καί Φ. Καραμπίνη, Ὁδῷ Ἁγίου Μάρκου, 1843· Γ. Βλασσαρίδου, *Τά Συντάγματα τῆς Τροιζῆνος, τῆς Γαλλίας καί τοῦ Βελγίου*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς «Προόδου», διευθυνομένης ὑπό Γ. Βλασσαρίδου, 1843· Τοῦ Αὐτοῦ, *Τά Συντάγματα τῆς Γαλλίας καί τῆς Τροιζῆνος μέ τάς περί ἐκλογῆς ἀντιπροσώπων Ὁδηγίας, τό Ψήφισμα τοῦ Κυβερνήτου, τάς προκηρύξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Ὑπουργείου, τά Β. Διατάγματα τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί διασαφήσεις τινάς τοῦ Πατρός τῆς «Προόδου»*. Ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς «Προόδου», διευθυνομένης ὑπό Γ. Βλασσαρίδου, 1843.

Εἶναι προφανές ὅτι αἱ ἀνατυπώσεις τοῦ *«Ἡγεμονικοῦ» Συντάγματος* τοῦ 1832 ὑπό τοῦ Ἀ. Ζ. Μάμουκα καί τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 ὑπό τοῦ Γ. Βλασσαρίδου ἀπεσκόπουν εἰς τήν ἐξυπηρέτησιν τῶν μελλόντων νά συνέλθουν πληρεξουσίων ὥστε νά διαθέτουν εὔχρηστον ἔκδοσιν τόσον τοῦ ἰσχύοντος

Ἐξ ἄλλου, κατά τάς συνεδριάσεις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Γ΄ Σεπτεμβρίου ἔγινε κατ' ἐπανάληψιν ἀναφορά εἰς διατάξεις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827. Παραδέτομεν χαρακτηριστικόν ἀπόσπασμα τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνεδριάσεως ὑπ' ἀριθμ. Λ΄ τῆς 13ης Ἰανουαρίου 1844 τῆς ὡς ἄνω Συνελεύσεως, σχετικόν πρός τήν συζήτησιν διά τά δικαιώματα «αὐτοχθόνων» καί «ἑτεροχθόνων», ἐκ τοῦ λόγου ἑνός τῶν πληρεξουσίων:

«Τό Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος (τοῦ ὁποίου ἀνέγνωσεν ἄρδρα) εἰς τό 2 ἄρδρον εἶναι πολύ γενικόν, περιλαμβάνον ἅπασαν τήν Ἑλληνικήν φυλήν, ὡς καί αὐτήν τήν Σλαβικήν καί τήν Ἀλβανικήν.

Μετά τό Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος οὐδείς νόμος ἔγεινε, πραγματευόμενος περί τοῦ προκειμένου ζητήματος. Ὁ κατά τό 1835 ἐκδοθείς περί ἰδαγενείας δέν πραγματεύεται περί τῶν δημοσίων δικαιωμάτων, οὐδέ περί ἀντιπροσωπικοῦ· μάλιστα καί ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἀντίκειται εἰς τόν συνταγματικόν τῆς Τροιζῆνος Νόμον, δέν πρέπει νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, διότι οἱ συνταγματικοί νόμοι εἶναι ἐπικρατέστεροι τῶν κοινῶν νόμων· πᾶς νόμος, ἅμα ἐκδοθῇ, ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αἰώνιος, πολύ δέ πλέον οἱ συνταγματικοί, οἵτινες ὀργανίζουν τάς τύχας τῶν ἐθνῶν. Ἑπομένως, ἅπαντες οἱ μεταναστεύσαντες ἑτερόχθονες Ἕλληνες ἦλθον δυνάμει τοῦ Συνταγματικοῦ Νόμου τῆς Τροιζῆνος, ὅστις εἶναι ἐν ἰσχύι· τοῦτον ἐσεβάσθη ἡ δικαστική ἐξουσία, καθότι πρό τινος καιροῦ τό Ἐφετεῖον τῆς Καθέδρας (: τῶν Ἀθηνῶν), ὑπαρχούσης διαφορᾶς μεταξύ τοῦ Ἀνακτορίου (: τῶν Ἀνακτόρων) καί ἰδιώτου τινός, ἀπεφάνθη ὑπέρ τοῦ ἰδιώτου, στηριχθέν εἰς τόν Νόμον τῆς Τροιζῆνος· πῶς λοιπόν ἡμεῖς ἐπί τοῦ προκειμένου θέλομεν θεωρήσει αὐτόν ἀνίσχυρον»[97].

Συντάγματος ὅσον καί πιθανά «ὑποδείγματα» (μαζί μέ τά Συντάγματα τοῦ Βελγίου καί τῆς Γαλλίας), ἐν ὄψει συντάξεως τοῦ νέου καταστατικοῦ χάρτου.

97. *Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνική Συνέλευσις. Πρακτικά*, Ἐν Ἀθήναις 1993 (Φωτοαναστατική ἀνατύπωσις μεθ' εὑρετηρίων ὑπό τοῦ Ἱνστιτούτου Ἑλληνικῆς Συνταγματικῆς Ἱστορίας καί Συνταγματικῆς Ἐπιστήμης), σελ. 178.

Τά πρακτικά τῆς ἐν λόγῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐξεδόθησαν ἐν χρόνῳ κατ' ἐπανάληψιν: *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ σωτηρίου ἔτους 1843 ἐκδοθέντα ὑπό Π. Κ. Παντελῆ*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς τυπογραφίας «Ὁ Ἀνεξάρτητος» τοῦ Π. Κ. Παντελῆ, 1843· *Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίο[υ] ἐν Ἀθήναις Ἐθνική Συνέλευσις. Πρακτικά ἐκδοθέντα κατά στενογραφικάς σημειώσεις ὑπό Παντελῆ Κ. Παντελῆ. Φυλλάδιον Β΄*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας «Ὁ Ἀνεξάρτητος» τοῦ Π. Κ. Παντελῆ, 1843· *Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνική Συνέλευσις. Πρακτικά* (ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου), Ἐν Ἀθήναις ἄ.ἔ.ἐ., ἀλλά τοῦ 1844· *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, ἐκδοθέντα δημοσίᾳ δαπάνῃ*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου τῷ ,ΑΜΩΔ΄ ἔτει ἀπό Χ. Γ. Ἐπηκολούθησαν δέ πολλαί ἐκδόσεις τοῦ νέου Συντάγματος τοῦ 1844: *Σύνταγμα*

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἀποσπάσματος καταφαίνεται, μάλιστα δέ καί διά τῆς ἐπικλήσεως προσφάτου τότε ἀποφάσεως τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν, ὅτι μέχρι τοῦ 1844 ἐθεωρεῖτο ὅτι τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 ἐτέλει ἐν ἰσχύι κατά συνέχειαν καί ἐν συνδυασμῷ (ἐν πλέγματι) βεβαίως πρός τά λοιπά ηὐξημένης ἰσχύος κείμενα τῆς περιόδου 1827 - 1832.

Ἐξ ὅσων ἤδη ἐξετέθησαν, καθίσταται σαφές ὅτι μετά τήν Ἐγκατάστασιν τῆς Βασιλείας ἐν Ἑλλάδι δέν ἐπῆλθε τομή καί ρῆξις εἰς τόν νομικόν βίον τῆς χώρας, οὐδ' ἀνιδρυτική τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἐνέργεια. Ἀντιθέτως ἡ συνέχεια τοῦ νομικοῦ βίου ὑπῆρξεν ὁμαλή καί φυσική, τόσον εἰς τό ζήτημα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μή ἐν ἀναστολῇ διατάξεων τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, ὅσον καί εἰς τήν διαδικασίαν τῆς κοινῆς νομοθετικῆς λειτουργίας.

Οὕτω, διά τοῦ Βασ. Διαγγέλματος τῆς 25ης Ἰανουαρίου / 6ης Φεβρουαρίου 1833, προσυπογραφέντος ὑπό τοῦ ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν καί τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ Γραμματέως Σπυρίδωνος Τρικούπη, ὁ νέος Ἀνώτατος Ἄρχων ἐδεσμεύθη «*νά διατηρῇ πιστῶς τούς νόμους*» («*die Gesetze treulich handhaben*»)[98]. Ἐπίσης, διετηρήθησαν εἰς τάς θέσεις των ὅλοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι τῆς χώρας. Διά τούς Γραμματεῖς ἐκρίθη ἀναγκαῖον νά ἐκδοθῇ εἰδικόν διάταγμα ὁρίσαν ὅτι οὗτοι «*θέλουν ἐξακολουθεῖ ἐν ὀνόματι ἡμῶν τήν διεύθυνσιν τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτετραμμένων αὐτοῖς ὑπουργείων*» καί μετωνομάσθησαν ἁπλῶς εἰς «*Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας*» ἀντί τοῦ μέχρι τότε τίτλου αὐτῶν ὡς «*Γραμματέων τῆς*

τῆς Ἑλλάδος, Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου <1844> (εἰς σχ. 8ον, σελ. 16)· *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου, ἄ.ἔ.ἐ. <1844> (εἰς σχ. 16ον, σελ. 64)· *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος μετά τῶν ψηφισμάτων, τοῦ περί ἐκλογῆς Νόμου, τῶν ὀνομάτων τῶν πληρεξ. <ουσίων> τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως, τῶν ὁδηγιῶν περί ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν Νόμου καί τῶν συμπληρωματικῶν διασαφήσεων αὐτοῦ. Συλλεχθέντα καί τυπωθέντα ὑπό Ν. Παππαδοπούλου*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ν. Παππαδοπούλου, Ὁδός Ἁγίου Νικολάου Ραγκαβᾶ, 1844· *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, μετά τριῶν ψηφισμάτων καί τοῦ περί ἐκλογῆς Νόμου*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κ. Ἀντωνιάδου, 1844· *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος. Ληφθέν ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 5, 1844 Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καί μετατυπωθέν ἐν Ἑρμουπόλει τῷ αὐτῷ ἔτει*, παρά Ν. Βαρότση. Αὐτοτελῶς ἐξεδόθησαν καί αἱ ὁδηγίαι περί ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν: *Ὁδηγίαι περί ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν* (Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου), ἄ.ἔ.ἐ. <1844>. Ἡ ψήφισις τοῦ νέου Συντάγματος ἀνεκοινώθη πρός τήν περιφερειακήν διοίκησιν τῆς Χώρας δι' ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν: *Ἀριθ. 2696. Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας πρός τούς κατά τό Βασίλειον Διοικητάς* <1844> (εἰς μονόφυλλον). Βλ. καί *Πρόγραμμα τῆς τελετῆς τῆς ὁρκωμοσίας τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἐπί τοῦ Συντάγματος*, Ἐν Ἀθήναις τήν 17 Μαρτίου 1844 (εἰς μονόφυλλον). Ἡ τελετή τῆς ὁρκωμοσίας ἀπετέλεσε τό ἀνάλογον τῆς τελετῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Βλ. *Λόγος ἐκφωνηθείς ὑπό τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως εἰς τήν ἔναρξιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, τήν 8 Νοεμβρίου 1843* (εἰς μονόφυλλον).

98. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (16/28 Φεβρ. 1833), σελ. 1-3.

Κυβερνήσεως». Ἡ προεδρία τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου (κοινῶν συνεδριάσεων τῶν Ὑπουργῶν) ἀνετέθη εἰς τόν Γραμματέα ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν καί τοῦ Ἐμπορικοῦ Ναυτικοῦ Σπυρίδωνα Τρικούπην[99].

Ἡ δεσμική συνέχεια καί διάρκεια προέκυψεν ἀμέσως ἐκ τῆς διαφανοῦς προθέσεως τοῦ νέου καθεστῶτος νά συνεχίσῃ τήν διακυβέρνησιν μετά βελτιώσεων καί εἰσαγωγῆς νέων δεσμῶν μόνον ὅπου τοῦτο ἐκρίνετο ἀναγκαῖον. Ἐνδεικτικῶς μνημονεύομεν ὅτι εὐθύς ἀμέσως ἐν τῇ προσπαθείᾳ πατάξεως τῆς κιβδηλείας καί τῆς παραχαράξεως τῶν νομισμάτων ἀνεδημοσιεύθη εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, τό σχετικόν κεφάλαιον τοῦ *Ἀπανθίσματος τῶν Ἐγκληματικῶν*, ἐν παραρτήματι τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Γραμματέως τῶν Οἰκονομικῶν τῆς 13ης / 25ης Φεβρουαρίου 1833, ἀπευθυνθείσης *πρός ἅπαντας τούς Διοικητάς καί Τοποτηρητάς, Ἐπιθεωρητάς, Διευθυντάς καί Ἐπιστάτας τῶν Τελωνείων τοῦ Βασιλείου*, περί παραχαράξεως τοῦ νομίσματος.

Ἠκολούθησεν ἡ ἵδρυσις καί συγκρότησις τῶν τριῶν Προσωρινῶν Δικαστηρίων βάσει τοῦ Προσωρινοῦ Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ (1833 - 1835)[100]. Ταῦτα εἶχον ἀρχικῶς ἀποστολήν ἐκδικάσεως μόνον εἰδικῶν ποινικῶν ὑποθέσεων προσδιορισθεισῶν διά τοῦ ἱδρυτικοῦ αὐτῶν διατάγματος, ἀλλά συντόμως ἡ ἁρμοδιότης των κατέστη γενική ὡς πρός τάς ποινικάς ὑποθέσεις καί παρεξετάθη καί εἰς τάς ἀστικάς ὑποθέσεις ἐφ' ὅσον θά τό ἐπεθύμουν ἀμφότερα τά διάδικα μέρη. Ἡ ἐκδίκασις τῶν γενικωτέρων ποινικῶν ὑποθέσεων προεβλέφθη ὅπως διεξάγεται βάσει τῆς κειμένης νομοθεσίας τῆς περιόδου τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος καί ἐκείνης τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἐνῷ τῶν ἀστικῶν βάσει τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἁρμενοπούλου, κατά συνέχειαν τῆς δεδομένης καί ἐφαρμοζομένης νομοθεσίας. Οἱ νέοι Δικαστικοί Κώδικες τοῦ 1833 - 1834 ὑποκατέστησαν τήν κειμένην σχετικήν νομοθεσίαν τῆς τελευταίας περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας κατά ὁμαλόν τρόπον, ἁπλῶς ὡς νεώτεροι καί τελειότεροι νόμοι. Ἡ ἰσχύς τῶν ἐκδοθέντων πρό τοῦ 1833 νόμων καί διαταγμάτων δέν ἠμφεσβητήθη καί συνεχίσθη ἀκωλύτως μέχρι τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν ὑπό πληρεστέρων ἀντιστοίχων νομοθετημάτων.

Πρός ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἀνωτέρω, ἀξίζει νά ἀναφερθῇ ἡ περίπτωσις ἐξόχως μακροβίου νόμου τῆς Καποδιστριακῆς περιόδου, ὁ ὁποῖος διετηρήθη ἐν ἰσχύι εἰς μέγα μῆκος χρόνου καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος καί πέρα αὐτοῦ. Πρόκειται περί τοῦ Κυβ. Ψηφίσματος

99. Βασ. Διάταγμα τῆς 25 Ἰανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1833, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 2 (22 Φεβρ./6 Μαρτ. 1833), σελ. 5.

100. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Προσωρινός Δικαστικός Ὀργανισμός (1833-1835) καί τό Δικαστήριον τῶν Θηβῶν», *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 1017-1062.

ὑπ' ἀριθμ. 68 (Δικ.) τῆς 11ης Φεβρουαρίου 1830, περί διαθηκῶν[101], τό ὁποῖον κατηργήθη μόλις κατά τό 1911 διά τοῦ ἄρθρ. 58 τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΓΨΠ΄ (3780) τῆς 14ης Μαΐου 1911, περί διαθηκῶν[102]. Ὑπῆρξαν βεβαίως καί ἄλλοι νόμοι τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας μέ μακράν διάρκειαν, ὡς τό Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 15 τῆς 20ῆς Αὐγούστου 1828, περί ὑγειονομικῶν διατάξεων[103], πού ἀντικατεστάθη διά τοῦ Βασ. Διατάγματος περί ὑγειονομείων καί λοιμοκαθαρτηρίων τῆς 25ης Νοεμβρίου 1845[104].

Λίαν μακρόβιος ὑπῆρξε καί ἡ διάταξις ἡ ρυθμίζουσα τό Στρατιωτικόν Ποινικόν Δίκαιον. Αὕτη διετυπώθη ἀρχικῶς διά τοῦ ἄρθρου ι΄ τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 8 τῆς 1ης Ἀπριλίου 1822, περί ὀργανώσεως τοῦ <τακτικοῦ> στρατοῦ, ὡς ἑξῆς: «*Ἐν ὅσῳ δέν κατασταθῇ ὑπό τῆς Διοικήσεως στρατιωτικός κῶδιξ, ὁ τῆς Γαλλίας θέλει ἰσχύει εἰς τόν ἑλληνικόν στρατόν προσωρινῶς, ἐκτός τοῦ παρόντος νόμου καί τῶν προσθαφαιρέσεων τάς ὁποίας θέλει κρίνει ἀναγκαίας ὁ Μινίστρος τοῦ Πολέμου μέ τήν συναίνεσιν τῆς Διοικήσεως*»[105].

Ἡ ἐν λόγῳ ρύθμισις ἐπανελήφθη διά τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Κυβ. Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. 18 τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1828, περί Στρατιωτικοῦ Ὀργανισμοῦ: «*Ὁ Στρατιωτικός Κῶδιξ* (νοεῖται ὁ Στρατιωτικός Ποινικός Κῶδιξ) *τῆς Γαλλίας ἰσχύει διά τά ἑλληνικά τακτικά στρατεύματα, καθ' ὅσον ὅμως δέν ἀντιβαίνει εἰς τάς μεταβολάς αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἤ θέλουν γενῆ εἰς αὐτόν ἀπό νόμους ἰδιαιτέρους ἤ μερικωτέρας διατάξεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως*»[106].

Τό ὡς ἄνω Κυβ. Ψήφισμα ἴσχυσε μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΦϡΒ΄ τῆς 19ης Μαΐου 1860, περί τῆς Στρατιωτικῆς Ποινικῆς Νομοθεσίας[107], ὁ ὁποῖος δέν ἀπετέλει εἰμή μετάφρασιν εἰς τήν ἑλληνικήν τοῦ ἐκδοθέντος κατά τό 1857 νέου Γαλλικοῦ Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος. Ἀνάλογα ἴσχυσαν καί διά τό Ναυτικόν Ποινικόν Δίκαιον μέχρι

101. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 27 (2 Ἀπρ. 1830), σελ. 105-107.

102. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 112 (18 Μαΐου 1911), σελ. 435-441.

103. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Α΄ 1828-1829», σελ. 56-97.

104. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΚΒ΄ τῆς 25ης Νοεμβρίου 1845, Ὑγειονομικός καί ποινικαί αὐτοῦ διατάξεις, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 31 (7 Δεκ. 1845), σελ. 149-153, Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΚΓ΄ τῆς 25ης Νοεμβρίου 1845, περί ὑγειονομικῶν ἀρχῶν ἐν γένει, *Αὐτόθι*, σελ. 153-155, ἐν συνδυασμῷ πρός τό Βασ. Διάταγμα τῆς 25ης Νοεμβρίου 1845, περί τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Ὑγειονομείων καί Λοιμοκαθαρτηρίων τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, *Αὐτόθι*, φ. 37 (31 Δεκ. 1845), σελ. 181-237.

105. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», σελ. 71-75, ἰδίᾳ σελ. 72-73.

106. *Αὐτόθι*, σελ. 126-133, ἰδίᾳ σελ. 126-127.

107. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 51 (24 Ὀκτ. 1860), σελ. 297-321.

τῆς ἐκδόσεως τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΧΝΘ΄ τῆς 5ης Αὐγούστου 1861, περί Ναυτικῆς Ποινικῆς Νομοθεσίας[108]. Μεταξύ 1822 καί 1860 ἐγίνετο χρῆσις τοῦ Γαλλικοῦ Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος ὡς εἶχεν εἰς τό γαλλικόν πρωτότυπον. Τά ἀνωτέρω νομοθετήματα τῶν ἐτῶν 1860 καί 1861 ἀντικατεστάθησαν ὑπό τοῦ Ἀναγκ. Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 2803 τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1941, περί Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος[109].

Αἱ ἐκτειθεῖσαι, ἐν εἴδει ἁπλῆς χρονολογικῆς διαδικασίας, μεταβολαί παρετέθησαν ἵνα καταστῇ σαφές ὅτι κατά τό 1833 τό καθεστώς δέν μετεβλήθη ἐν Ἑλλάδι ἀπό θεσμικῆς ἐπόψεως ἐν σχέσει πρός τά προϊσχύοντα εἰμή μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τόν Ἀνώτατον Ἄρχοντα, καταστάντα διά τῆς Συμβάσεως τῆς 7ης Μαΐου 1832 κληρονομικόν καί ὄχι πλέον αἱρετόν ἐπί ἑπταετεῖ θητείᾳ ὡς ἦτο ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος. Ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ἡ ἐπιλογή καί ἀνάδειξις εἰς Βασιλέα τοῦ Πρίγκηπος Ὄθωνος τῆς Βαυαρίας περιεβλήθη τήν ἐπικύρωσιν τῆς *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως* καί οὕτω μόνον κατέστη δυνατή ἡ ἀνάληψις τῶν καθηκόντων του. Κατά τά λοιπά, τῷ 1833 οὐδεμία ἄλλη οὐσιαστική θεσμική μεταβολή ἐσημειώθη, ἐνῷ κατά τό 1828 ὁ Κυβερνήτης Ἰ. Καποδίστριας, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, διά τῆς γνωστῆς παρεμβάσεώς του, εἶχεν ὁδηγήσει τήν Δ΄ Βουλήν, ἐκλελεγμένην καί λειτουργοῦσαν *βάσει* τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, εἰς αὐτοκατάλυσιν διά τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΝΗ΄ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828, αὐτοκατάλυσιν ἡ ὁποία συνεχίσθη καί μετά τό 1833, ἀφοῦ δέν ἐμεσολάβησε νεωτέρα εἰδική πρᾶξις. Ἀνάλογον φαινόμενον εὐθείας παρεμβάσεως εἰς τό θεσμικόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος πρός ἐκείνην τοῦ 1828 δέν ἐσημειώθη κατά τό ἔτος 1833. Τό κατά τήν αὐγήν τούτου ἐν ἰσχύι πλέγμα θεμελιωδῶν κανόνων διετηρήθη κατά τρόπον σιωπηρόν, ἡ σύνταξις νέου συντάγματος, ἀρξαμένη ὑπό τῆς ἐν Προνοίᾳ *Δ΄ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως* καί διακοπεῖσα, δέν προωθήθη προσωρινῶς καί μετά τό 1833, ἡ σύστασις νομοσυμβουλευτικοῦ ὀργάνου ἐπανελήφθη κατ' «ἀντιγραφήν» (*Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας* ἀντί τῆς *Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος*), ἐνῷ ἡ κοινή νομοθεσία ἠκολούθησε τήν φυσικήν

108. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 46 (26 Αὐγ. 1861), σελ. 311-313. (κατήργησε πολλάς «*κακωτικάς ποινάς*», ἀλλά διετήρησε ρητῶς τό μέγιστον μέρος τῶν ἀντιστοίχων γαλλικῶν Νόμων περί Ναυτικοῦ Ποινικοῦ Δικαίου, ἐνῷ διά τό πλεῖστον τῶν διατάξεων παρέπεμπεν εἰς τόν Νόμον ὑπ' ἀριθμ. ΦϟΒ' τῆς 19ης Μαΐου 1860, περί τῆς Στρατιωτικῆς Ποινικῆς Νομοθεσίας). Εἶναι παράδοξον ὅτι αἱ ἐν λόγῳ «*κακωτικαί ποιναί*» δέν εἶχον ἀπαλειφθῆ ἐξ ἀρχῆς, παρά τό γεγονός ὅτι δέν διέφεραν πολύ τῶν ἀπηγορευμένων ἀπό τοῦ 1822 ἐν Ἑλλάδι διά συνταγματικῆς διατάξεως βασανιστηρίων.

109. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 49 (21 Φεβρ. 1941), σελ. 227-268, μετά τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως τοῦ Νόμου (*Αὐτόθι*, σελ. 225-227).

πορείαν τῆς συνήθους ἀναθεωρήσεως ἤ τῆς εἰσαγωγῆς νέων διατάξεων πρός κάλυψιν νέων ἀναγκῶν ἤ πληρεστέραν ἀντιμετώπισιν αὐτῶν, χωρίς ἐξ ἑτέρου κατάργησιν νόμων πού ἐξηκολούθουν νά ἱκανοποιοῦν τήν ἐξελισσομένην κοινωνικήν ζωήν καί τάς ὑποχρεώσεις τῆς Πολιτείας.

Πάντα τά ἀνωτέρω προκύπτουν ἐκ τῆς διεξαχθείσης ἐρεύνης τῶν πηγῶν.

3. Ὁ G. L. von Maurer περί τοῦ προϊσχύσαντος δικαίου.

Ι. Ἐκ τῶν ἀμέσως ἀναμιχθέντων εἰς τήν σχεδίασιν νέας ἤ ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς δικαστικῆς νομοθεσίας κατά τήν πρώτην περίοδον τῆς Ἀντιβασιλείας (1832 - 1834) ἦτο αὐτονοήτως ὁ Καθηγητής τῆς Νομικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας ἐν Βαυαρίᾳ καί μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Georg - Ludwig von Maurer, εἰς τόν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς ὀφείλει τήν πρωτοποριακήν ἔναντι τῆς λοιπῆς Εὐρώπης μεγάλην νομοθεσίαν της, δηλαδή τόν *Ποινικόν Νόμον*, τήν *Πολιτικήν* καί τήν *Ποινικήν Δικονομίαν*, τόν *Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων καί Συμβολαιογράφων*, ἀλλά καί τήν ἐπιτυχῆ ἀναδιοργάνωσιν τῆς στοιχειώδους καί τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὡς καί τήν πρώτην μορφήν ὀργανώσεως τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας*[110]. Κατά τήν 31ην Ἰουλίου 1834 (ν. ἡμ.) ὁ von Maurer ἀνεκλήθη εἰς τήν Βαυαρίαν ὑπό δυσμένειαν, κατόπιν τῆς ἐπί δεκάμηνον περίπου πολιτικῆς καί προσωπικῆς ἀντιπαραδέσεώς του πρός τόν Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας καί παλαιόν φίλον του, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, Κόμητα von Armansperg.

Ἡ σύγκρουσις τῶν δύο ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων ὡδήγησεν εἰς ρῆξιν αὐτῶν καί εἰς διχασμόν τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας von Maurer, von Heideck καί Abel ἀφ' ἑνός καί τοῦ Προέδρου αὐτοῦ von Armansperg ἀφ' ἑτέρου[111]. Ἡ ἔρις, ἡ ὁποία παρ' ὀλίγον νά κλιμακωθῇ

110. Βλ. τόν Νόμον τῆς 10ης/22ας Μαΐου 1834 περί τῶν ἐπιστημονικῶν καί τεχνολογικῶν (: *artistischen*) συλλογῶν, περί ἀνακαλύψεως καί διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καί τῆς χρήσεως αὐτῶν, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 22 (16/28 Ἰουν. 1834), σελ. 176-190.

111. Βλ. γενικῶς ἐν Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Β΄, σελ. 475-486. Πρβλ. Georg Ludwig von Maurer, *Die Wittelsbacher in Griechenland, als Nachtrag zu dem Buche «Das Griechische Volk»*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1987 (ἔκδ. ὑπό Βασιλ. Ρουστοπάνη - Σούρλα καί Σπυρ. Φλογαΐτου), σελ. 17-46. Πρβλ. Φιλ. Γλύτση - Ἐλ. Μπελιᾶ - Χρ. Λούκου, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων*, τόμ. Β΄, Ἀναφορά τοῦ Βρεταννοῦ Προσέδρου Ed. J. Dawkins πρός τόν Λόρδον Palmerston, 14/26 Μαΐου 1834, σελ. 303-304. Βλ. καί ὁμοίαν τῆς 13ης/25ης Αὐγούστου 1834, *Αὐτόθι*, σελ. 330-331.

εἰς μείζονα πολιτικήν καί διπλωματικήν κρίσιν, εἶχεν ὡς συνέπειαν ἀναφοράν ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν πρός τόν Βασιλέα Λουδοβῖκον Α΄, εἰς τό Μόναχον. Ὁ τελευταῖος, σταθμίζων τό διπλωματικόν κόστος ἐκ τῆς κρίσεως καί ἀντιλαμβανόμενος ὅτι ἔπρεπε νά μή δυσαρεστήσῃ τήν Βρεταννίαν, ὑποστηρίζουσαν πάντοτε παρασκηνιακῶς τόν Κόμητα von Armansperg καί διαπραγματευομένην τότε τήν χορήγησιν δανείου πρός τήν Ἑλλάδα, προετίμησε νά διατηρήσῃ αὐτόν εἰς Ναύπλιον καί νά ἀνακαλέσῃ τούς von Maurer καί Abel, ἐνῷ ἠρκέσθη νά ἐπιπλήξῃ τόν προσωπικόν φίλον του von Heideck καί νά τοῦ συστήσῃ νά ἀκολουθῇ τάς θέσεις τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας[112].

Κατά τήν ἐπάνοδόν του εἰς τό Μόναχον ὁ von Maurer ἔσπευσε νά συντάξῃ καί νά ὑποβάλῃ πρός τόν Βασιλέα Λουδοβῖκον μακράν ἀπολογητικήν ἀναφοράν περί τοῦ συντελεσθέντος παρ' αὐτοῦ ἔργου ἐν Ἑλλάδι καί περί τῆς συγκρούσεως μετά τοῦ Κόμητος von Armansperg. Ἡ ἀναφορά δέν ἐγένετο δεκτή ὑπό τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐξέφρασε τήν ὀργήν του διά τήν στάσιν τοῦ von Maurer[113]. Ὁ τελευταῖος, ἀναγκασθείς πρός καιρόν νά παραμείνῃ ἐν διαθεσιμότητι ἐκ τῶν καθηκόντων του εἰς τό Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἐν Βαυαρίᾳ καί εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, ἀπησχολήθη μέ τήν διαμόφωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀπολογητικῆς ἀναφορᾶς του εἰς βιβλίον δυνάμενον κατά τήν κρίσιν του νά ἐνδιαφέρῃ κυρίως τό βαυαρικόν πολιτικόν καί ἐπιστημονικόν κοινόν. Εἰς τό πασίγνωστον τοῦτο βιβλίον, ὑπό τόν τίτλον: *Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834*, ἐκδοθέν ἐν Χαϊδελβέργῃ τῷ 1835 (τόμοι 3)[114], προέβη εἰς παρουσίασιν

112. Βλ. Ἀναφοράν τοῦ Ed. J. Dawkins πρός τόν Λόρδον Palmerston 2/14 Νοεμβρίου 1834, Φιλ. Γλύτση - Ἐλ. Μπελιᾶ - Χρ. Λούκου, *Ἐπιτομαί Ἐγγράφων*, τόμ. Β΄, σελ. 348 - 350.

113. Βλ. Ἀπ. Βακαλοπούλου, «Γερμανικά ἔγγραφα ἀπό τό Geheimes Archiv τοῦ Μονάχου σχετικά μέ τήν πρώτη περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας στήν Ἑλλάδα (1833 - 1834)», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Η΄, *Μνημόσυνον Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1960, σελ. 49 -97, ἰδίᾳ σελ. 53 - 89. Πρβλ. G. L. von Maurer, *Die Wittelsbacher in Griechenland*, σελ. 36 - 39. Ἀτυχῶς ἡ ἐν λόγῳ ἔκδοσις ἐγένετο ἄνευ τῶν ἐντός τοῦ κειμένου τοῦ von Maurer μνημονευομένων παραρτημάτων – παραθεμάτων ἐγγράφων –ἐπισήμων καί μή κειμένων– τά ὁποῖα θά παρεῖχον καί τήν ὅλην πρωτογενῆ ἀρχειακήν εἰκόνα περί τοῦ ἔργου. Βλ. καί Karl Dickopf «Die bayerische Regentschaft in Griechenland 1833-1835», *Die erträumte Nation. Griechenlands Wiedergeburt im 19. Jahrhundert*, Ἐν Μονάχῳ 1993, σελ. 83-95.

114. Georg -Ludwig von Maurer, *Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834*, Ἐν Χαϊδελβέργῃ 1835, τόμοι 3, ἐξ ὧν ὁ τρίτος περιλαμβάνει μόνον κείμενα.

τοῦ συντελεσθέντος κατά τό διάστημα 1832-1834 ἔργου, κυρίως τοῦ ἀναφερομένου εἰς τούς τομεῖς τῆς Δικαιοσύνης, τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑποθέσεων καί τῆς Παιδείας, χωρίς νά παραλείψῃ τήν συμβολήν του καί ἐπί τῶν λοιπῶν τομέων τῆς κρατικῆς λειτουργίας (θέματα ἐσωτερικῆς διοικήσεως, οἰκονομικῶν, στρατιωτικῆς ἀναδιοργανώσεως καί διπλωματικῶν σχέσεων). Τό τελευταῖον αὐτό θέμα ὑστερεῖ σαφῶς καί χρωματίζεται ἐντόνως ἐκ τῆς ἀντιπαθείας καί τῆς καταφανοῦς πικρίας τοῦ von Maurer ἔναντι τοῦ Κόμητος von Armansperg, ἀλλά καί τῆς πλήρους ἀδυναμίας νά ἐκτιμήσῃ ὁ βαθυστόχαστος νομικός τά «θολά περιγράμματα» τῶν διεθνῶν σχέσεων καί τῆς παρασκηνιακῆς δράσεως.

Εἰς τό βιβλίον του ὁ von Maurer ἔκρινε μετά μεγίστης αὐστηρότητος, ἀλλά καί βάσει τῶν ἐλλιπῶν πληροφοριῶν τάς ὁποίας εἶχε λάβει παρά τῶν Ἑλλήνων ἁρμοδίων καί κυρίως παρά τοῦ τυγχάνοντος τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Σπυρ. Τρικούπη καί κατ' ἐπέκτασιν τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, τελευταίου Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης ἐπί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Χριστ. Κλονάρη, τό νομοθετικόν ἔργον τῆς περιόδου 1822 - 1832[115].

Ἀνάλογος κριτική περιελήφθη καί εἰς τό ὀλιγώτερον γνωστόν βιβλίον τοῦ πρώην βοηθοῦ του ἐν Ναυπλίῳ καί μετ' αὐτοῦ ἐπιστρέψαντος εἰς τήν Βαυαρίαν νεαροῦ τότε νομικοῦ Karl - Gustav Geib (Lambsheim τῆς Ρηνανίας-Παλατινάτου 1808 - Tübingen 1864), ὑπό τόν τίτλον: *Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I.*, ἐκδοθέν ἐν Χαϊδελβέργῃ ἐπίσης κατά τό 1835[116]. Ὁ G. Geib εἶχεν ὑπηρετήσει

Ἑλλ. μετάφρασις ὑπό τόν τίτλον: *Ὁ Ἑλληνικός Λαός εἰς τάς σχέσεις τοῦ Δημοσίου, Ἐκκλησιαστικοῦ καί Ἰδιωτικοῦ Δικαίου πρό τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος καί μετ' αὐτόν μέχρι τῆς 31ης Ἰουλίου 1834*, τόμ. Α΄, ὑπό Ἐ. Καραστάθη, ἐφέτου· τόμ. Β΄, ὑπό Χρ. Πράτσικα, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, Ἐν Ἀθήναις 1943. Αἱ παραπομπαί εἰς τούς δύο πρώτους τόμους γίνονται εἰς τό μεταφρασθέν κείμενον ὡς περισσότερον προσιτόν· αἱ ἀντίστοιχοι εἰς κείμενα τοῦ τρίτου τόμου γίνονται εἰς τόν μή μεταφρασθέντα ἤ ἔστω ὁμοιοτυπικῶς ἐπανεκδοθέντα τόμον.

115. G. - L. von Maurer, *Das Griechische Volk*, τόμ. Γ΄, σελ. V. Ἐπόμενον ἦτο νά ἐκδηλωθῇ ἐμπιστοσύνη τοῦ von Maurer πρός τόν Χρ. Κλονάρην, ὡς ἁρμόδιον ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας κατά τήν ἄφιξιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐν Ἑλλάδι, μεταξύ ἄλλων καί διότι εἶχε σπουδάσει ὁ τελευταῖος ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου εἶχεν ὑπηρετήσει καί ὁ von Maurer. Ἀντιθέτως ἡ προκατάληψις ἔναντι τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου λόγῳ τῆς εἰκαζομένης ρωσικῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροῆς καί τῆς πρός αὐτόν δυσπιστίας τῶν λοιπῶν Δυνάμεων, ἐβάρυνεν ἔναντι τῆς νομοθετικῆς προσπαθείας τοῦ Ἰ. Γεννατᾶ καί ἐπηρέασε τήν κρίσιν τοῦ von Maurer.

116. Gustav Geib, *Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I.*, Ἐν Χαϊδελβέργῃ 1835. Ἑλλ. μετάφρασις ὑπό Ἴριδος Αὐδῆ-Καλκάνη, ὑπό τόν τίτλον: *Παρουσίαση τῆς*

ἐν Ἑλλάδι ὡς ἔκτακτος Ὑπουργικός Συμβουλος (: Διευθυντής) εἰς τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, μέ εἰδικόν ἀντικείμενον τήν νομοπαρασκευαστικήν ἐργασίαν.

Τό ὕφος τῆς ἀσκηθείσης ὑπό τοῦ von Maurer κριτικῆς διαφέρει ἐκείνου τοῦ G. Geib. Ὁ von Maurer ἦτο ἤδη διακεκριμένος νομομαθής καί ἀκαδημαϊκός διδάσκαλος, ἐνῷ ὁ G. Geib ἦτο τότε πολύ νέος (24 -25 ἐτῶν), ἱκανός βεβαίως, ἀλλά προφανῶς ἐπηρμένος ἕνεκα τῆς εἰδικῆς θέσεως εἰς τήν ὁποίαν παρά τό νεαρόν τῆς ἡλικίας του εἶχε διορισθῆ. Πιστός συνεργάτης καί βοηθός τοῦ von Maurer, κατέστη ἀργότερον καί συγγενής αὐτοῦ καί ἐξειλίχθη εἰς πανεπιστημιακόν καθηγητήν[117].

Ἀμφότεροι ἔκριναν, ὅπως εἶναι γνωστόν, τήν πρό τοῦ 1833 ἑλληνικήν νομοθεσίαν καί ὑπερησπίσθησαν τό συντελεσθέν μεταξύ 1833 καί 1834 τεράστιον νομοθετικόν ἔργον. Ἡ πρός τήν νομοθεσίαν τῆς προηγηθείσης περιόδου πρόσβασις τοῦ von Maurer, ὅπως καί τοῦ G. Geib, ἐγένετο, πέρα τῆς σχετικῆς ἐνημερώσεώς των ὑπό Ἑλλήνων γερμανομαθῶν καί γαλλομαθῶν ἐπιστημόνων καί ὑπουργικῶν ὑπαλλήλων, διά τῶν πραγματοποιηθεισῶν εἰς τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης μεταφράσεων εἰς τήν γαλλικήν τῶν νομοθετημάτων τῆς περιόδου 1822 - 1832. Ὁ von Maurer παρέλαβε, κατ' ἰδίαν αὐτοῦ δήλωσιν, ἀντίγραφον ἤ ἴσως καί τό πρωτότυπον τῶν ἐν λόγῳ μεταφράσεων, ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τό Μόναχον καί τάς ἐξέδωσεν εἰς τόν τρίτον τόμον τοῦ ἔργου του, περιλαμβάνοντα μόνον κείμενα. Προφανῶς εἰς τάς αὐτάς μεταφράσεις ἐστηρίχθη διά τήν ἀσκηθεῖσαν κριτικήν του καί ὁ G. Geib.

Περί τῆς ἀφορώσης εἰς τό Ἀστικόν Δίκαιον νομοθεσίας τῆς περιόδου 1822 – 1832, ἰδίως ἐκείνης τῆς καλουμένης «Καποδιστριακῆς Περιόδου», καί τῶν περί αὐτήν κυβερνητικῶν ἐνεργειῶν, ὁ Georg - Ludwig von Maurer δέν εἰσφέρει ἄγνωστα στοιχεῖα. Ἀποδέχεται τήν δεδηλω-

---

κατάστασης τοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα στή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καί ὡς τόν ἐρχομό τοῦ Βασιλιᾶ Ὄθωνα τοῦ Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1991, ἔνθα καί σύντομον βιογραφικόν σημείωμα περί τοῦ ἀνδρός ὑπό τῆς μεταφραστρίας (σελ. 25-26). Αἱ παραπομπαί γίνονται εἰς τό μεταφρασθέν κείμενον ὡς περισσότερον προσιτόν· ἡ ἀναδρομή εἰς τό γερμανικόν δέν παύει νά εἶναι χρήσιμος.

117. Περί τοῦ Gustav Geib βλ. *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. 8 (1878), σελ. 500-502 καί *Neue Deutsche Biogrphie*, τόμ. 6 (1964), σελ. 137-138 καί πάντως τήν μονογραφίαν: Carl Lüder, *Gustav Geib. Sein Leben und Wirken*, Ἐν Λειψίᾳ 1864. Ὁ G. Geib ἐξελέγη Ἔκτακτος Καθηγητής τῆς Ἱστορίας τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον τῆς Ζυρίχης κατ' Αὔγουστον 1836 καί Τακτικός Καθηγητής τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου καί τῆς Ποινικῆς καί τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου κατά τήν 2αν Φεβρουαρίου 1842. Ἀπό τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1851 μέχρι τοῦ θανάτου του διετέλεσε Καθηγητής τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Tübingen. Βλ. Carl Lüder, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 36, 63, 89.

μένην βούλησιν τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων ὅπως ἀνασυνδεθῇ ἡ δικαστική νομοθεσία τοῦ νέου κράτους μέ τούς Νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ἀλλά διερωτᾶται: «*τί ἐννόουν ὁμιλοῦντες* (: οἱ Ἕλληνες πολιτικοί καί νομοθέται) *περί τῶν ὑπό τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων δημοσιευθέντων νόμων, τούς ὁποίους μνημονεύει τό Σύνταγμα τοῦ 1822, δεδομένου ὅτι καί ὁ Ἀρμενόπουλος τιμᾶται ἐνίοτε μέ τόν τίτλον αὐτόν ἀπό τούς Νεοέλληνας. Ἴσως ἠννόουν μέ τούτους τά Βασιλικά καί τάς μεταγενεστέρας Νεαράς. Ὁ Κόμης Καποδίστριας ἠννόει μέ τούτους τά Βασιλικά καί τάς Νεαράς τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων. Διέταξεν ὅπως ἀπό αὐτάς ἐκλέξουν τούς ἀστικούς νόμους καί νά κάμουν εἰς αὐτούς τήν προσήκουσαν κατάταξιν*»[118].

Ὁ von Maurer διερωτᾶται περαιτέρω: «*Ἀλλά ποῖος θά ἀνελάμβανε τοιοῦτον ἔργον, ποῖος ἤθελεν ἐπεξεργασθῇ τάς δυσκόλους αὐτάς πηγάς; Εἰς τοῦτο προστίθεται καί τό ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά εὑρεθῇ εἰς ὁλόκληρον τήν Ἑλλάδα πλῆρες ἀντίτυπον τῶν πρός τοῦτο ἀναγκαίων συλλογῶν καί δή τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου, τῶν Βασιλικῶν, τῶν Νεαρῶν καί τῶν μεταγενεστέρων ἐπεξεργασιῶν αὐτῶν. Οὕτω τό πρᾶγμα ἔμεινεν εἰς μόνον τό σχέδιον, ὁ δ' Ἀρμενόπουλος ἐξηκολούθει νά εἶναι σιωπηρῶς ἐν χρήσει, ἐπικυρωθείς μάλιστα πάλιν ρητῶς εἰς τό Διάταγμα περί Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ*»[119]. Καταλήγει δέ μέ τήν σημείωσιν ὅτι καί ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐσπάνιζον καί οἱ «*ὀλίγοι νομικοί τῆς χώρας θά ἔδιδαν πολύ κακάς ἐξετάσεις, ἄν τούς ἐξήταζε κανείς ἀπό τόν Ἀρμενόπουλον, ἐνῷ ὁ λοιπός λαός δέν ἐγνώριζεν αὐτόν οὔτε κατ' ὄνομα*»[120].

Ὁ von Maurer ἐλησμόνει ὅτι ὡρισμέναι ἀποφάσεις εἶχον πρωτίστως πολιτικόν σκοπόν καί ὄχι ἀμέσως νομικόν καί ὅτι οὐδείς τῶν νομοθετῶν τοῦ 1822 ἀνῆκεν εἰς ἐπιπολαίαν ὁμήγυριν ἀφελῶν προσώπων. Τοιοῦτος χαρακτηρισμός ἀπᾴδει πρός ἄνδρας ὡς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ Θεόδωρος Νέγρης, ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, οἱ λίαν πεπειραμένοι ἀνώ-

---

118. Γ. -Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 424-425.

119. *Αὐτόθι*, σελ. 425. Εἰς ἀντίκρουσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ von Maurer βλ. Ἔγγραφον τῆς Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τήν Ἀντικυβερνητικήν Ἐπιτροπήν ὑπ' ἀριθμ. 1113/ 19 Ὀκτωβρίου 1827, διά τοῦ ὁποίου ζητεῖται ἡ παρέμβασις τῆς ἀνωτάτης Ἀρχῆς πρός ἀναζήτησιν καί ἀπόδοσιν εἰς τήν Γραμματείαν τοῦ ἀντιτύπου τῶν *Βασιλικῶν* τό ὁποῖον ἀπέκειτο ἐκεῖ ἐπί ὑπουργίας Γερ. Κώπα καί ἤδη ἐφυλάσσετο ὑπό τοῦ πρώην Διευθυντοῦ τοῦ γραφείου του Ἀγαθονίκου Μιλτιάδου. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη*, σελ. 541 (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 107-108, ὑποσημ. 71).

120. Γ.-Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 426. Ὡς πρός τήν σπάνιν ἀντιτύπων τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου ὁ Maurer ἀσφαλῶς ἠννόει τό πρωτότυπον κείμενον, διότι αἱ ἐκδόσεις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ ἦσαν πολλαί καί τά ἀντίτυπα αὐτῆς λίαν διαδεδομένα. Πάντως ἡ παρατήρησις αὐτή ἐλέγχεται τοὐλάχιστον ὡς ὑπερβολική.

τατοι κληρικοί καί ἄλλοι ἔμπειροι γηραιοί πρόκριτοι, ὡς ὁ Γεώργιος Σισίνης ἤ ὁ Πανοῦτσος Νοταρᾶς[121] κ.ἄ., τινές μάλιστα κάτοχοι μεγάλων βιβλιοθηκῶν.

Εἶναι ἀνεξήγητον ὅτι ὁ von Maurer ἔγραψεν ὅτι δέν ἐσῴζετο ἀντίτυπον τῶν *Βασιλικῶν*. Ἀντίτυπον αὐτῶν ἐσῴζετο καί ἀνῆκεν εἰς τήν βιβλιοθήκην τῆς τότε Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης. Ἡ δέ ἐντολή πρός συλλογήν τῶν Βυζαντινῶν Νόμων δέν προέβλεπεν ἀσφυκτικόν χρονικόν περιθώριον, ἐξ οὗ καί ἡ ρύθμισις τοῦ ἄρθρου 148 τοῦ Κυβερνητικοῦ Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 152 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830 περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*, καθ' ὅ: «*Ἐν ταῖς πολιτικαῖς δίκαις τά δικαστήρια δά ἀκολουθοῦν τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων· ἑωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη* (: ἐπομένως ὄχι ἁπλῶς σκοπουμένη) *συλλογή, θέλουν συμβουλεύεσθαι τούς περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου*»[122].

II. Εἶναι ἀνεξήγητον ἀκόμη ὅτι ὁ von Maurer ὑπεστήριξε (προφανῶς βάσει τῶν ὅσων ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν του, ἀλλά μή ἐπακριβῶς μεταφρα-

121. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Ἄρχων τῆς Γαστούνης Γεώργιος Σισίνης ὡς πολιτικός παράγων», *Ἐπετηρίς Ἡλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. Δ΄ (1985 - 1986), σελ. 237 - 284, ἰδίᾳ σελ. 277, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τά ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου Σισίνη καί ἄλλα τιμαλφῆ τῆς οἰκογενείας ἐκάησαν κατά τήν διάρκειαν πυρκαϊᾶς ἐν Πάτραις τῷ 1875. Προφανῶς τότε κατεστράφη καί σημαντικόν μέρος τῆς διασῳζομένης μεγάλης βιβλιοθήκης τοῦ Σισίνη. Ἀνάλογος μεγάλη βιβλιοθήκη ὑπῆρχεν εἰς τό Αἴγιον, εἰς τήν οἰκίαν Λόντου. Μεγάλη βιβλιοθήκη ἀποτελουμένη ἀπό χειρογράφους κώδικας καί βιβλία ὑπῆρχε καί εἰς τόν πύργον τῶν Νοταράδων εἰς τά Τρίκαλα Κορινθίας (βλ. Σταύρου Ἀ. Κουτίβα, *Οἱ Νοταράδες στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἔθνους καί τῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1968, σελ. 263), ὅπως καί εἰς τήν ἀστικήν οἰκίαν τῆς οἰκογενείας τῶν Αἰνιάνων εἰς τήν Λαμίαν. Ἀνάλογοι βιβλιοθῆκαι ὑπῆρχον ἀσφαλῶς καί εἰς τάς οἰκίας πολλῶν ἀκόμη προκρίτων ἀνά τήν Ἑλλάδα. Καί φυσικά ὑπῆρχον αἱ πλούσιαι βιβλιοθῆκαι τῶν ἀνά τήν χώραν μονῶν.

122. Κατά τήν ὑπηρεσιακήν γαλλικήν μετάφρασιν τοῦ Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων (1830) ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης: «*148. Les tribunaux suivront en matière civile les lois des Byzantins, et jusqu' à la publication de leur collection, ils consulteront les lois contenues dans le manuel d' Arménopoulo; en matière commerciale, les trois premiers livres du Code de Commerce français; et en matière correctionelle la présente loi; et en matière criminelle la Collection Pénale en vigueur, droite raison et l' équité, ainsi que les autres lois pénales de l' État, jusqu' à la publication du Code Criminel*» (G. L. von Maurer, *Das griechische Volk*, τόμ. Γ΄, σελ. 114). Σημειωτέον ὅτι τό ὑποβληθέν *Σχέδιον Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* ὑπό τῶν Γρηγ. Σούτσου καί Χρ. Κλονάρη κατά τό 1828 ἀνέφερεν ἐν τέλει τοῦ ἄρθρου 39 αὐτοῦ τά ἑξῆς: «*Ἑωσοῦ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κώδηξ, εἰς τά διορθωτικά καί τά ἐγκληματικά* (: τά δικαστήρια) *κρίνουν κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί κατ' ἐπιείκειαν*». Αὐτά δέ περιέλαβε καί εἰς τό ἄρθρον 38 αὐτοῦ τό Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. ΙΘ΄ (8268) τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1828, περί *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*.

σθέντων εἰς τήν γαλλικήν, νομοθετημάτων τῆς περιόδου 1822 – 1832) ὅτι: «*Γίνεται ἐδῶ διάκρισις μεταξύ ἀκολουθεῖν καί συμβουλεύεσθαι, δηλαδή ὡσάν ὁ Ἀρμενόπουλος νά μή ἐπρόκειτο νά ἰσχύῃ πλέον ὡς νόμος. Προφανῶς ὅμως δέν ἠννόει τοῦτο ὁ νομοθέτης. Ὁ κενός οὗτος τρόπος ἐκφράσεως εἶναι τοὐναντίον μία νέα πάλιν ἀπόδειξις τοῦ ἀμελοῦς τρόπου τῆς συντάξεως τῶν νόμων καί διαταγμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης*»[123].

Ὑποστηρίζομεν δέ ταῦτα, διότι ὁ νομοθέτης αὐτά πού ἔγραφεν ἠννόει. Τό ἐφαρμοστέον δίκαιον συνίστατο ἐκ τῶν Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (ὑπονοουμένων τῶν *Βασιλικῶν* καί τῶν μεταγενεστέρων τούτων *Νεαρῶν*) καί αὐτό ὡρίσθη ὅπως ἀκολουθῆται. Δοθέντος ὅμως ὅτι οἱ Νόμοι δέν εἶχον ἀκόμη συλλεγῆ καί καταταγῆ προσηκόντως, δηλ. συστηματικῶς, ἵνα ἀποτελέσουν διά τῆς καταλλήλου γενικωτέρας προσαρμογῆς των (ἐν συνδυασμῷ καί πρός τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα, συμφώνως πρός τό Σύνταγμα τῆς Τροιζῆνος, καί πρός τά γενικῶς κρατοῦντα ἔθιμα) τόν νέον Ἑλληνικόν Ἀστικόν Κώδικα, τά δικαστήρια θά ἔπρεπε προσωρινῶς νά «συμβουλεύωνται» καί νά ἐφαρμόζουν τούς «περιεχομένους» εἰς τήν πρόχειρον *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου Βυζαντινούς Νόμους, αὐτονοήτως ἀναφερόμενα εἰς αὐτούς μόνον καί ὄχι εἰς ἄλλους, βεβαίως δέ ὄχι εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* ὡς ἰδίαν πηγήν δικαίου.

Ὡς πρός τήν ρύθμισιν τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου 148, καθ' ὅ: «*Τά δικαστήρια.... ἀκολουθοῦν... διά τό ἐγκληματικόν, τό ἐπικρατοῦν Ἀπάνθισμα* (: τῶν Ἐγκληματικῶν), *τόν ὀρθόν λόγον καί τήν ἐπιείκειαν καί τούς ἄλλους ἐγκληματικούς νόμους τοῦ κράτους*», οὐδόλως σημαίνει, ὅπως ὁ von Maurer γράφει, ὅτι «*ἐδημιουργήθη πηγή δικαίου πολύ ἀμφίβολος, δηλαδή ὁ ὀρθός λόγος καί ἡ ἐπιείκεια, ἰδία δέ μάλιστα εἰς τάς ποινικάς ὑποθέσεις*» καί περαιτέρω ὅτι: «*Ἡ πολύ ἄνετος αὐτή πηγή δικαίου, πρό παντός διά κακούς νομικούς, ἐγένετο πολύ ταχέως κανών*» αὐθαιρεσίας[124].

Ἀλλά ὁ *Ὀρθός Λόγος* καί ἡ *Ἐπιείκεια* (aequitas) ἀπετέλουν ρύθμισιν εἰδικοῦ χαρακτῆρος ὡς πρός τήν ἑρμηνείαν τοῦ δικαίου, τήν ὁποίαν ἔπρεπε νά ἀκολουθοῦν οἱ δικασταί κατά τήν ἐφαρμογήν τοῦ «*ἐπικρατοῦντος Ἀπανθίσματος*» ὡς ἀντικειμενικοῦ κανόνος, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τάς πραγματικάς περιστάσεις καί τάς κρατούσας ἀρχάς περί δικαίου καί ἠθικῆς, ὡς καί τό γεγονός ὅτι ὁ Ἑλληνικός Λαός μόλις εἶχε περατώσει σκληρόν ἀγῶνα παλιγγενεσίας, ὅτι εἶχεν ἐπί αἰῶνας «ἀσκηθῆ» (ὀρθῶς) εἰς τό πνεῦμα τῆς «ἀναρχίας» πρός συντήρησιν τῆς ἀντιστάσεως ἐναντίον τοῦ κατά πάντα ξένου ἀλλοθρήσκου δυνάστου, ὅτι αἱ συνήθειαι αὐταί δέν ἦτο δυνατόν νά καταργηθοῦν διά τι-

123. Γ.-Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 425, ὑποσημ. 60 καί σελ. 426.

124. *Αὐτόθι*, σελ. 433.

νος διαταγῆς καθώς εἶχαν ριζώσει, ὅτι ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἕλληνος εἶναι ἀτομικιστικός, ὅτι ἀποκτηθείσης τῆς Ἐλευθερίας, εἰς μικρόν τμῆμα ἔστω τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶχεν ἔλθει ἡ ὥρα τῶν ἀπεριορίστων ἀπαιτήσεων καί τῶν βιαίων ἐπιδιώξεων ἐξασφαλίσεως αὐτῶν.

Οὐδόλως διακρίνεται σκέψις τοῦ νομοθέτου νά ὁδηγήσῃ τούς δικαστάς εἰς κρίσεις contra legem, οὔτε εἰς τήν περιγραφήν τοῦ νόμου. Οἱ «κατηγορούμενοι» νομοθέται μᾶλλον ὡς πολιτικῶς σοφοί θά ἔπρεπε νά θεωρηθοῦν. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀναφορά εἰς τόν *Ὀρθόν Λόγον* καί τήν *Ἐπιείκειαν* ἐτάχθη ἀμέσως μετ' ἐκείνην τοῦ «*ἐπικρατοῦντος Ἀπανθίσματος*», ὄχι δέ καί μετ' ἐκείνην περί τῶν «*ἄλλων ἐγκληματικῶν νόμων τοῦ κράτους*», χωρίς τοῦτο βεβαίως νά σημαίνῃ περιορισμόν τῶν γενικῶν αὐτῶν κατευθύνσεων.

Ἡ πρός τόν *Ὀρθόν Λόγον* νομοθετική κατεύθυνσις κατά τήν ἐφαρμογήν τοῦ *Ἀπανθίσματος* δέν δύναται, καθ' ἡμᾶς, νά σημαίνῃ ἄλλο τί εἰμή τήν ὑπόδειξιν ὅπως ὁ ποινικός δικαστής, ἰδία κατά τάς τότε περιστάσεις, ἀκολουθῇ, ἄνευ ἑρμηνευτικῶν σφαλμάτων, παρανοήσεων καί ἀμετροεπειῶν, ἑρμηνείαν τῶν ἐφαρμοζομένων κανόνων σύμφωνον πρός τήν ἀλήθειαν καί τήν λογικήν, ὥστε νά ἀπονέμῃ τό προσῆκον δίκαιον εὐστόχως εἰς πᾶσαν περίπτωσιν[125].

Ἡ αὐθεντική ἀπάντησις εἰς τό νόημα περί *Ὀρθοῦ Λόγου* καί *Ἐπιεικείας* ὡς πηγῶν δικαίου ἤ ὡς κατευθύνσεων ἀπονομῆς αὐτοῦ ἐν ὄψει τῶν περιστάσεων δέν δύναται νά παρασχεθῇ διά σημερινῶν θεωρητικῶν ἑρμηνειῶν καί νομικῶν ἀφορισμῶν. Αὕτη θά παρασχεθῇ μόνον διά τῆς διαθέσεως εἰς τήν ἔρευναν τῶν Βιβλίων Ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων τῆς ὑπό κρίσιν περιόδου, τά ὁποῖα παραμένουν ἑπτασφράγιστα εἰς ἀποθήκας τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους. Τότε μόνον, διά τῆς ἀναγνώσεως καί τῆς μελέτης τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν καί τῶν ληφθέντων ὑπ' ὄψιν ἀπό τά δικαστήρια ὅλων τῶν βαθμῶν στοιχείων διαμορφώσεως τῆς κρίσεώς των, θά ἀποκαλυφθῇ τό ἀκριβές νόημα τῆς σχετικῆς διατάξεως, ὡς ἀντελήφθησαν αὐτήν τά ἁρμόδια πρός ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης ὄργανα[126].

---

125. Παρατηροῦμεν ὅτι κατά τήν Καποδιστριακήν Περίοδον ἐπισημαίνονται καί ἀκραῖαι «ἑρμηνεῖαι» περί τῆς Ἐπιεικείας καί τοῦ Ὀρθοῦ Λόγου. Βλ. σχετικῶς τήν δημοσιευθεῖσαν ἀπόφασιν τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου Μεσσηνίας (7 Σεπτεμβρίου 1829) μέ λύσιν δοθεῖσαν μέν «κατ' ἐπιείκειαν», ἀλλά contra legem, ἐν Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ἡ «ἐπιείκεια» κατά τήν ἀπονομή Ποινικῆς Δικαιοσύνης ἐπί Καποδίστρια», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. Β΄, σελ. 153-160. Βλ. σχετικῶς καί ἐν τῷ παρόντι, ἀνωτέρω, σελ. 96-97.

126. Ταξινόμησις ὅσον ἀφορᾶ εἰς τά ἀρχεῖα τῶν δικαστηρίων τῶν Ἀθηνῶν ἔχει μόλις ἀρχίσει νά συντελῆται εἰς τά Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Ἡ κίνησις τοῦ ἐν λόγῳ τμήματος τοῦ φυλασσομένου «Δικαστικοῦ Ἀρχείου» παραμένει ἀκόμη

Εἰς τήν ἀκριβῆ κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐννοίας τῶν νομικῶν ἐπιταγῶν περί τηρήσεως *Ἐπιεικείας* καί τοῦ *Ὀρθοῦ Λόγου* κατά τήν ἀπονομήν τοῦ Δικαίου εἶναι ἰδιαιτέρως διαφωτιστικόν τό ἀκόλουθον ἀπόσπασμα ἐκ τῶν *Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων* τοῦ Νικολάου Δραγούμη, ὑπηρετήσαντος ὡς ὑπαλλήλου κατά τήν περίοδον 1828-1829 εἰς τήν Γενικήν Γραμματείαν (μόνον τότε ὑπουργεῖον) 1829. Τό ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Διά δέ τό ἀνεπαρκές τῶν νέων νόμων, τά δικαστήρια παρηγγέλθησαν νά προστρέχωσιν εἰς τούς τῶν Αὐτοκρατόρων, τόν Ἁρμενόπουλον, τόν ὀρθόν λόγον καί τήν ἐπιείκειαν. Ἀλλ' ἡ εἰς τούς νόμους προσθήκη τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τῆς ἐπιεικείας, ἐγένετο ἀφορμή ἐπεισοδίου κωμικοῦ, ὅ περ, ὡς ἰδιαζόντως ἀστεῖον, κνίζομαι νά διηγηθῶ ἐν παρεκβάσει.

Πρόεδρός τις Πρωτοκλήτου <Δικαστηρίου> Ι. Κ. ὀνομαζόμενος, ἔντιμος μέν τοῦ Αἰγαίου πολίτης ἐκ τῶν Δυτικῶν, ἀμαθής δέ καί τό χεῖρον γυμνός κρίσεως, ἀπέστειλεν εἰς τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείαν ἀναφοράν ἐν ᾗ ἔλεγεν ὅτι ἐκ τῶν βιβλίων ὅσα παρηγγέλθη νά συμβουλεύεται, Ἁρμενόπουλον μέν καί Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν Νόμων εὑρών ἠγόρασεν, ἐπιείκειαν ὅμως καί ὀρθόν λόγον, εἰ καί ἠρεύνησεν ἐπιμελῶς καί οὐδέ χρημάτων ἐφείσθη, οὐδαμοῦ ἀνεκάλυψεν· ὅθεν παρεκάλει νά σταλῇ αὐτῷ ἕν ἀντίτυπον ἐπιεικείας καί ἕν ὀρθοῦ λόγου, ὧν τήν τιμήν ἦτο πρόθυμος ν' ἀποτίσῃ.

Εὐκόλως δ' ἐννοεῖται ὁποῖος ἄσβεστος γέλως κατεκυρίευσε πάντων τῶν ἐν τῇ Γραμματείᾳ· ὁ δέ μακαρίτης Βέλλιος λαβών τήν ἀναφοράν προσέθετο εὐθύς μετά τό Ι. τῆς ὑπογραφῆς, ὅ περ παρατεταμένας ἔχον τά δύο ἐγκαρσίους κεραίας ὡμοίαζε πρός κεφαλαῖον Ζ, τά τρία ταῦτα στοιχεῖα «ῶον». Ἐν ἀκαρεῖ δέ καί αἴτησις καί προσθήκη διεσαλπίσθησαν ἀνά πᾶσαν τήν πόλιν, ὁ γέλως διεδόθη ὡς ἄλλο ἐπιδημικόν νόσημα καί τό προσηγορικόν ὄνομα τοῦ προέδρου μετετράπη εἰς ἐπίθετον οὐχί βεβαίως ἀξιόζηλον»[127].

Τό ἀπόσπασμα εἶναι διαφωτιστικόν, ὄχι βεβαίως διά τό φαιδρόν τῆς ἀγνοίας τοῦ ὑπ' ὄψιν δικαστοῦ, ἀλλά διά τάς προσθέτους πληροφορίας πού παρέχει περί τῆς ἀντιλήψεως σχετικῶς πρός τήν «ἐπίμαχον» διάταξιν τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830. Τό οὐσιῶδες ἀπορρέει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀμαθής δικαστής σημειώνεται ρητῶς ὅτι δέν ἦτο νομικός ἀλλ' ἁπλῶς «ἔντιμος τοῦ Αἰγαίου πολίτης», δηλαδή κάποιος πρόκριτος ἐκ

στοιχειώδης καί ἀπρόσφορος διά τήν ἐπιστημονικήν ἔρευναν, καθώς οἱ μελετηταί μόλις προσφάτως δύνανται νά ἀναδιφήσουν τά Βιβλία Ἀποφάσεων.

127. Βλ. Νικ. Δραγούμη, *Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 174.

τῶν Κυκλαδιτῶν, τούς ὁποίους ἠθέλησε νά χρησιμοποιήσῃ ὁ Κυβερνήτης ὡς δημοσίους λειτουργούς. Συνεπῶς δέν ἐγνώριζε τό Βυζαντινόν Δίκαιον ὅπως οἱ προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου καί τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, δοθέντος ὅτι εἰς τάς Κυκλάδας εἶχε διαμορφωθῆ ἴδιον νομικόν καθεστώς στηριζόμενον πρωτίστως εἰς τό τοπικόν ἐθιμικόν δίκαιον, ἐκ συνδυασμοῦ καταλοίπων ἀναμνήσεων τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου καί ἐντόνων ἐπιρροῶν ποικίλων φραγκικῶν δικαιικῶν συστημάτων. Προσέτι ὁ ἐκ Κυκλάδων ἦτο «Δυτικός», δηλαδή Καθολικός κατά τό Δόγμα. Αὐτό ἐσήμαινεν ὅτι κατά τήν διάρκειαν τῆς Ὀθωμανικῆς κατοχῆς δέν εἶχε ζήσει ὑπό τό νομικόν καθεστώς τῶν ραγιάδων, ἀλλά ἀπελάμβανε κατά πᾶσαν πιθανότητα τῆς ἀσυλίας τῆς ξένης (: γαλλικῆς) προστασίας καί αἱ ὑποθέσεις του ἐδικάζοντο κατά τάς ρυθμίσεις τῶν Διομολογήσεων. Ἦτο φυσικόν νά ἀγνοῇ τά σχετικά πρός τό ἰσχῦον νομικόν καθεστώς τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἐκτός τῶν ἄλλων, ἐφ' ὅσον ὁ ὑπ' ὄψιν δικαστής ἦτο Καθολικός Κυκλαδίτης, ἠγνόει καί τό καθεστώς τῆς *Ἐπιεικείας* ὅπως αὐτό εἶχε διαμορφωθῆ εἰς τόν Ὀρθόδοξον Ἑλληνισμόν ὑπό τήν ἐπίδρασιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ἐπί τοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Κανονικοῦ Δικαίου. Κατά τό καθεστώς αὐτό ἡ *Ἐπιείκεια* (*aequitas*) εἶχε διαμορφώσει τήν ἀντίληψιν τῆς *Οἰκονομίας*, δηλαδή τῆς κατά παρέκκλισιν ἐκ τῶν τυπικῶν καί αὐστηρῶν κανόνων δικαίου (ἐν προκειμένῳ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου) ρυθμίσεως συγκεκριμένης ὑποθέσεως χωρίς ἡ κατά παρέκκλισιν –*κατ' οἰκονομίαν*– λύσις νά ἀντιβαίνῃ πρός τό Δόγμα καί χωρίς νά δημιουργῇ "δεδικασμένον". Αὐτό ἦτο καί τό περιεχόμενον τῆς *Ἐπιεικείας* καί τοῦ *Ὀρθοῦ Λόγου* κατά τήν διάταξιν τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830[128]. Τέλος τό φαιδρόν τῆς περιπτώσεως πού κατέγραψεν ὁ Νικ. Δραγούμης ὠφείλετο εἰς τό θεωρηθέν ὡς ἀπαράδεκτον τῆς ἀγνοίας τοῦ μή ἐνημερωμένου ὑπό τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, ἀφελοῦς πάντως δικαστοῦ ἐπί τοῦ προφανῶς πασιδήλου τότε εἰς τούς ἁρμοδίους περιεχομένου τῶν ἐννοιῶν τῆς *Ἐπιεικείας* καί τοῦ *Ὀρθοῦ Λόγου*, διό καί προεκάλεσε τά εἰρωνικά σχόλια τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας. Ἀλλά καί τό γεγονός ὅτι «ὅλη ἡ πόλις τοῦ Ναυπλίου» ἦτο εἰς θέσιν νά κατανοήσῃ τά τοῦ θέματος, μαρτυρεῖ πόσον οἰκεῖαι ἦσαν εἰς τόν ἠπειρωτικόν χῶρον αἱ ἔννοιαι τῆς *Ἐπιεικείας* καί τοῦ *Ὀρθοῦ Λόγου*.

Τά γραφέντα ὑπό τοῦ Νικ. Δραγούμη διαψεύδουν τόν von Maurer

128. Βλ. Παναγιώτου Ἰ. Μπούμη, *Κανονικόν Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 2000[3], σελ. 51 - 63· Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, *Ἡ Οἰκονομία κατά τό Κανονικόν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1949· Σπ. Τρωιάνου, «Ἀκρίβεια und Οἰκονομία in den Heiligen Kanones», *Historia et ius*, τόμ. II, *1989 - 2004*, Ἐν Ἀθήναις 2004, σελ. 783 - 799. Τό ζήτημα τῆς *Οἰκονομίας* κατά τό Κανονικόν Δίκαιον εἶναι ἐξαιρετικῶς εὐρύ καί ἔχει τύχει πλουσίας ἐπιστημονικῆς διαπραγματεύσεως.

ὑποστηρίξαντα ὅτι ἐσπάνιζον τά ἀντίτυπα τῆς *Ἐξαβίβλου* καί ὅτι οἱ «*ὀλίγοι νομικοί τῆς χώρας δά ἔδιδαν πολύ κακάς ἐξετάσεις, ἄν τούς ἐξήταξε κανείς ἀπό τόν Ἀρμενόπουλον, ἐνῷ ὁ λοιπός λαός δέν ἐγνώριζεν αὐτόν οὔτε κατ' ὄνομα*». Τά ἀντίτυπα δέν ἦσαν σπάνια, ἀφοῦ ὁ ἀμαθής Κυκλαδίτης δικαστής ἠδυνήθη νά προμηθευθῇ τό ἰδικόν του κατά τό ἔτος 1830, δηλαδή πρό πάσης νεωτέρας ἀνατυπώσεως. Ἐκτός καί ἄν ὁ Βαυαρός νομομαθής ὑπεννόει ἀντίτυπα τῆς *Ἐξαβίβλου* εἰς τό πρωτότυπον κείμενον, δοθέντος ὅτι ἡ διάδοσις τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου καί ἡ ἐπικράτησίς του εἰς τόν ἑλληνόφωνον (καί ὄχι μόνον) χῶρον εἶχον ἐπιτευχθῇ διά τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ.

Ἐξ ἄλλου, τά γραφέντα ὑπό τοῦ von Maurer δά ἔδει νά προκαλέσουν τάς ἐπικρίσεις τῶν νομικῶν συναδέλφων του ἐν Βαυαρίᾳ δι' ὅσα ἀνέφερε περί *Ἐπιεικείας* καί *Ὀρθοῦ Λόγου*, δοθέντος ὅτι αἱ ἔννοιαι αὐταί, καί κυρίως ἡ *Ἐπιείκεια* (*aequitas*), εἶχον ἐνσωματωθῇ ἐνωρίς εἰς τήν ἐν γένει ἑρμηνείαν καί διδασκαλίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀνά τήν Δυτικήν Εὐρώπην, ἰδίᾳ δέ εἰς τά Γερμανικά κράτη. Δέν ἦτο ἄμοιρος τῆς γνώσεως αὐτῆς ὁ von Maurer, ἀλλ' ἐν προκειμένῳ ἠθέλησε νά ὑποβαθμίσῃ τά μέτρα τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου, ἀφ' ἑνός παρασυρθείς ὑπό τοῦ πρώτου Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης κατά τό 1833 Χρ. Κλονάρη καί ἀφ' ἑτέρου διά νά προβάλῃ κάλλιον τό ἰδικόν του ἔργον ὡς διασῶσαν τήν Ἑλλάδα ἀπό τό «παράλογον» πρώην νομοθετικόν καθεστώς.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον πάντως, ὅτι πολύ βραδύτερον καί βεβαίως ὑπό τό καθεστώς ἐφαρμογῆς τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 περί Πολιτικοῦ Νόμου, ἐδιδάχθη εὐθέως ὑπό τῶν Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἡ χρῆσις καί ἐφαρμογή τῶν ἐννοιῶν τῆς *Ἐπιεικείας* καί τοῦ *Ὀρθοῦ Λόγου*. Συναφῶς καί γενικώτερον ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς ἐδίδαξεν ὅτι:

«Ἡ μέθοδος, ἣν ἐξεθέσαμεν, εὐδοκιμεῖ ὅταν ἡ γραμματική καί ἡ συστηματική ἑρμηνεία συμπίπτωσιν εἰς τό αὐτό. Ἐν ἐλλείψει τοιαύτης ἐπιτυχίας ἐδέχθημεν τήν συμφωνίαν πραγματικῆς καί ἱστορικῆς ἑρμηνείας.

Ὅταν ὅμως πᾶς πρός τοῦτο ἀγών ἀποβαίνῃ μάταιος, ἐν τῷ νόμῳ αὐτῷ διαγράφονται ἐπικουρικοί κανόνες περί τοῦ πρακτέου.

Ἡ μέν ἐπιστήμη δύναται νά ἐξακολουθῇ τήν ἔρευναν ἐπέχουσα, καί πολλάκις δέλομεν ἰδεῖ ὅτι τοιούτου εἴδους ἀπορίαι τῶν πρό ἡμῶν εὐτυχῶς ἐλύθησαν μετά μακράς καί ἐπιμόνους ἀμφισβητήσεις. Ἀλλ' ὁ δικαστής δέν δύναται ν' ἀναβάλῃ ἀορίστως τήν κρίσιν ἤ ν' ἀρνηθῇ τό ἔργον αὐτοῦ, ἐπί τῷ λόγῳ τῆς ἀσαφείας τοῦ νόμου, διότι ἐν τῷ μεταξύ παρατείνεται ἡ πάλη μεταξύ ἀδικοῦντος καί ἀδικουμένου, ὅταν δέ δέν καταπαύῃ αὐτήν ὁ περί τούτου ἁρμόδιος, εἶναι κίνδυνος μή καταφύγῃ ἕκαστος εἰς τάς ἰδίας δυνάμεις. Διά τοῦτο κατά τήν Πολιτ. Δικονομίαν ἄρ. 57 §1 «ἄρνησις

δικαιώματος ἐκ μέρους δικαστοῦ τινος ἤ δικαστηρίου ὑπάρχει ὅταν παραλείπωσιν δικαστικήν τινα πρᾶξιν ὑπό τήν πρόφασιν τῆς ἀσαφείας ἤ σιωπῆς τοῦ νόμου». Ὁ δικαστής ὀφείλει πάντοτε νά ἔχῃ γνώμην, ἄν δέ ὑποπέσῃ εἰς λάθος, ὁ νόμος προβλέπει περί τοῦ τρόπου διορθώσεως.

Ὁσάκις τοιουτοτρόπως διχῶς ἑρμηνεύεται ἡ ἔκφρασις, ὁ δικαστής ὀφείλει νά προτιμήσῃ τήν προσφορωτέραν εἰς τήν προκειμένην περίπτωσιν ἔννοιαν. Τό αὐτό σχεδόν λέγει καί ὁ κανών, ὅτι ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις τήν ἀνεπίληπτον ἑρμηνείαν προσιέμεθα.

Ἄλλως ὅμως ὁσάκις ἡ μέν τῶν ἑρμηνειῶν ἀποβαίνει αὐστηρά, ἡ δέ εἶναι ἐπιεικεστέρα, ἡ τελευταία αὕτη εἶναι προτιμητέα, φιλαγάθως ἑρμηνεύειν ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις.

Ὡς ἐκ τῆς ἐπιεικείας ὅμως ὁ δικαστής δέν δύναται νά ἐπιτρέψῃ ὅ,τι οἱ νόμοι ἀπαγορεύουσι, δέν εἶναι δέ ἀνάγκη ν' ἀπαγγέλλεται ὑπό τοῦ νόμου ἡ ἀκυρότης ἀλλ' ἡ ἁπλῆ ἀπαγόρευσις ἀρκεῖ. «Μηδέν παρά τήν τῶν νόμων ἔννοιαν πραχθέν ἔρρωσθω, ἀλλ' ἄχρηστος ἔστω, κἄν μή τοῦτο εἰδικῶς ὁ νομοθέτης ἐπήγαγε».

Ἀλλ' ὅταν ἡ γραμματική ἑρμηνεία εἶναι ἀσυμβίβαστος πρός τήν λογικήν, ἤτοι πρός τάς ἀρχάς τοῦ δικαίου (ratio juris), ἐπί τέλους οὐδέν ἄλλο ὑπολείπεται ἤ ἡ προτίμησις τῆς ὀρθῆς ἐννοίας ὑπέρ τό γράμμα, ὅπερ μόνον ἐν τοῖς ἐσχάτοις ἐπιτρέπεται, ὅταν ἄλλως τό γράμμα φέρῃ εἰς νομικόν παραλογισμόν, διότι τό γράμμα εἶναι μέσον πρός δήλωσιν ἐννοίας, αὕτη δέ εἶναι ὁ τελικός σκοπός.

Τοιαύτη ἑρμηνεία ὀνομάζεται ὑπό τῶν νεωτέρων καταργητική ἑρμηνεία (interpretatio abrogans), παρά τινων ἀπολύτως ἀποδοκιμαζομένη, ἀλλ' ἐν τούτοις ἀναπόφευκτος, ὅταν ἡ ὅλη ὑφή τοῦ νόμου μαρτυρῇ τό πλημμελές τῆς ἐκφράσεως, οὗ εἴδομεν παραδείγματα»[129].

Κατά τόν Π. Καλλιγᾶν συνεπῶς, ἡ *Ἐπιείκεια* ἀφεώρα εἰς τήν ἐπιλογήν τῆς «φιλαγαθωτέρας» διατάξεως ἐνῷ ὁ *Ὀρθός Λόγος* ἐξεφράζετο πρωτίστως διά τῆς *interpretatio abrogans*, δηλαδή διά τῆς ἀρνήσεως τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας ὁσάκις ἐκρίνετο ὅτι αὕτη ἀντέκειτο πρός τό πνεῦμα τοῦ νόμου.

Ἀλλά καί ὁ Πέτρος Παπαρρηγόπουλος ἐδίδαξεν ἐκτενῶς ἐπί τοῦ θέματος. Σχετικῶς ἔγραψε τά ἑξῆς: *«Ἑτέρα κατά τούς Ρωμαίους διάκρισις τοῦ Δικαίου εἶναι ἡ μεταξύ τοῦ κοινοῦ (jus commune) καί τοῦ ἀνωμάλου (ἐξαιρετικοῦ) δικαίου (jus singulare). Περί αὐτῆς ἐρρέθησαν πολλά ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ καί ἴσως πέραν τοῦ δέοντος· ὁ Σαβινῆ,*

129. Παύλου Καλλιγᾶ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων*, τόμ. Α΄, *Γενικαί τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1930⁴, σελ. 101 - 102.

ὁρίζων τήν διάκρισιν ταύτην εἶπεν ὅτι κοινόν δίκαιον εἶναι τό φυόμενον ἐπί τοῦ ἐδάφους τοῦ δικαίου, ἀμίκτου πρός ἕτερα στοιχεῖα, ἀνώμαλον δέ τό ἐπί ἐδάφους ἀλλοτρίου πρός τό δίκαιον παραχθέν. Πρός διευκρίνησιν δέ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου παρατηρεῖ ὅτι εἰς τήν κατάρτισιν τῶν παρ' ὡρισμένῳ ἔθνει κρατούντων νομικῶν ὁρισμῶν συντελοῦσιν οὐ μόνον, κατά λογικήν ἀκολουθίαν συμπεράσματα, τῶν γενικωτέρων δογμάτων τῆς πάντοτε ἐξ ἴσου ἀναγνωρίσεως τῆς ἠθικῆς ἀξίας καί ἐλευθερίας τοῦ προσώπου (ratio juris, jus scriptum, aequitas), ἀλλά καί ἕτεροι λόγοι ἰδιαζούσης προστασίας τῶν συμφερόντων τῆς πολιτείας ὡς προσώπου (publica utilitas) ἤ ἠθικῶν σκοπῶν (bonos mores), ἤτοι πατρικῆς μερίμνης ὑπέρ τάξεώς τινος προσώπων καθ' ὡρισμένων κινδύνων, λ.χ. τῶν ἀνηλίκων, τῶν γυναικῶν, περί προνοίας ἤ τῆς εὐκόλου ἀναπτύξεως τῶν συναλλαγῶν (utilitas communis). Ἐάν ἐξηγήσωμεν τά διάφορα ταῦτα στοιχεῖα τοῦ θετικοῦ δικαίου διά τινων παραδειγμάτων, νομίζομεν ὅτι ὁ ὁρισμός τοῦ περιωνύμου νομοδιδασκάλου ἀποβαίνει ἀρκούντως σαφής καί εὐκατάληπτος».

Καί περαιτέρω συνεπλήρωνε διά τῶν ἑξῆς: *«Ἐπειδή τό ἐπιεικές δίκαιον (aequitas) δέν εἶναι ἀνώμαλον δίκαιον, αἱ δέ ἐξαιρέσεις τοῦ κοινοῦ δικαίου δέν ἀποτελοῦσι πάντοτε ὁρισμούς τοῦ ἀνωμάλου δικαίου, δέν δυνάμεθα νά δεχθῶμεν τήν ταὐτότητα τῆς ἐννοίας τοῦ προνομίου πρός τήν τοῦ jus singulare, εἰ καί ἐν ταῖς συλλογαῖς τῶν νόμων ἡ ἔκφρασις privilegium προνόμιον ἐμφαίνει συνήθως διάταξιν τοῦ ἀνωμάλου δικαίου, οὗ αἱ σπουδαιότεραι ἐφαρμογαί ἐχώρουν διά προνομίων ὡρισμένης τάξεως προσώπων, κτημάτων καί σχέσεων. Αἱ ἐξαιρέσεις τοῦ κοινοῦ δικαίου ὑπέρ κατ' ἰδίαν ὡρισμένου προσώπου φέρουσι τήν ὀνομασίαν personalis constitutio, privatum privilegium»*[130].

Περαιτέρω δέ ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἐπεξήγει ὅτι: *«Ὁ ἰδιογενής τοῦ δικαίου χαρακτήρ συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπιδιώκει τήν ἰσότητα, ὁρίζων τό εἰς πάντας ἐξ ἴσου προσῆκον, ἅμα δέ καί τά γεγονότα, ἀφ' ὧν ἤρτηται ἡ ἐφαρμογή τῶν ὁρισμῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ποικιλία τοῦ βίου ποικίλλει τά γεγονότα ταῦτα, ὁτέ μέν προστιθεμένων νέων στοιχείων εἰς τά πρός ἐφαρμογήν τοῦ νόμου ὡρισμένα, ὁτέ δέ μεταβαλλομένων τινῶν ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ὅρων τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου. Αἱ ἀτομικαί αὗται παραλλαγαί, μή ἐκτιμώμεναι ἐπί τοῦ δικαίου, διακινδυνεύουσιν ἐνίοτε τήν ἀτομικήν εὐημερίαν· τό δίκαιον, τό σταθμίζον πᾶν στοιχεῖον τοῦ συγκεκριμένου συμπλέγματος τῶν γεγονότων τό ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐκτιμήσεως καί σταθμίζον αὐτό, ἐφ' ὅσον εἶναι ἄξιον ἰδίας ἐκτιμήσεως, εἶναι τό ἐπιεικές δίκαιον, τό δέ παραβλέπον τόν ἑκάστῳ τῶν στοιχείων*

130. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Βιβλίον πρῶτον, δεύτερον καί τρίτον περιέχοντα τάς Γενικάς Ἀρχάς. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1881², σελ. 67 - 69.

τούτων προσήκοντα βαθμόν τῆς ἐκτιμήσεως εἶναι τό αὐστηρόν δίκαιον (jus strictum).

Ἀλλ' ὑπό τό πρόσχημα τῆς ἐπιεικείας δύναται εὐκόλως ν' ἀνατραπῇ τό δίκαιον, ἐάν μή τηρῆται τό ὅριον ἐκεῖνο τῆς πάντοτε κατά γενικούς, κατά τό μᾶλλον καί ἧττον, κανόνας ἐπιμελείας τῶν ἀξιώσεων τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας, ὅσαι ἐπενεργοῦσιν οὐσιωδῶς εἰς τήν καθολικήν εὐημερίαν. Ὑπάρχουσι νομοδιδάσκαλοι μεγάλην ποιησάμενοι χρῆσιν τοῦ αὐθαιρέτου aequitas cerebrina (τῆς κατά τήν ἀτομικήν αὐτῶν ἀδικαιολόγητον κρίσιν καταρτισθείσης ἐπιεικείας), ὅπερ ἄτοπον καί κινδυνῶδες»[131].

Τοιουτοτρόπως ἀνέλυσαν τό δέμα τῆς ἐπιεικείας καί ἀπό πλευρᾶς Ἀστικοῦ Δικαίου οἱ δύο παλαιότεροι ἐκ τῶν Καθηγητῶν τοῦ ἐν λόγῳ τομέως, οἱ ὁποῖοι ἀναμφιβόλως εὑρίσκοντο πλησιέστερον πρός τά δεσπισθέντα ἐπί Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Οὐδείς ἐξ αὐτῶν ἐφάνη νά θεωρῇ τήν ἐπιείκειαν «κανόνα δικαίου» κατά τήν ἑρμηνείαν τοῦ von Maurer περί αὐτῆς, οὔτε ἐσχολίασαν ποτέ τά γραφέντα ὑπό τοῦ μέλους του Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐπί τοῦ θέματος.

III. Εἰδικώτερον περί τῆς πρώτης *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* (Μάιος 1829) ὁ von Maurer ἔγραψεν ὅτι ἡ σύνταξις αὐτῆς εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τόν Χρ. Κλονάρην (μνημονευομένου μόνον αὐτοῦ ἀντί τῆς τριμελοῦς νομοπαρασκευαστικῆς ἐπιτροπῆς εἰς τήν ὁποίαν συμμετεῖχον, ὡς προανεφέρθη, καί οἱ Γρηγ. Σοῦτσος καί Ἰ. Γεννατᾶς), ἀλλά τό ἔργον ἐπροχώρησε βραδύτατα, ὅτι *«ὁ νόμος οὗτος συνετάχθη κατά τό πρότυπον τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου· τόσον ὅμως ἀτυχής ὑπῆρξεν ἡ διατύπωσις αὐτοῦ, ὥστε ἐνίοτε δέν δύναταί τις νά ἀναγνωρίσῃ τό πρότυπον»*[132]. Ἀνεφέρθη συνοπτικῶς εἰς τό περιεχόμενον τῶν διατάξεων τοῦ ὡς ἄνω νομοθετήματος καί ἐτόνισε τήν ἀπουσίαν κατηγορούσης ἐν ὀνόματι τῆς Πολιτείας Ἀρχῆς κατά τήν δημοσίαν προφορικήν συζήτησιν. Τέλος ἔκρινεν ὅτι: *«Αὐτή ἡ φύσις τῶν πραγμάτων ἐδείκνυεν ὅτι μιά τοιαύτη Ποινική Διαδικασία ἦτο ἀνεπαρκής»*, διό καί κατά τό ἑπόμενον ἔτος 1830 *«εἰσήχθη ἐντελῶς νέα Διαδικασία, ὑπό τόν τίτλον Ἐγκληματικαί Διαδικασίαι»*. Τό περιεχόμενον τῆς νέας *Διαδικασίας*, τήν ὁποίαν ἀπεκάλεσεν εἰρωνικῶς *«μέγα ἔργον»*, ἀπέδωσεν εἰς τόν Ἰ. Γεννατᾶν, *«κυρίως νομοθέτην ἐπί Καποδίστρια»*[133].

---

131. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 183 - 184.

132. Γ.-Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 448. Τήν ὑπηρεσιακήν γαλλικήν μετάφρασιν τῆς *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* (1828) βλ. ἐν G.-L. von Maurer, *Das Griechische Volk*, τόμ. Γ΄, σελ. 54-68. Τό κείμενον αὐτῆς ὁ von Maurer ἔλαβεν ἐκ τῆς ἐφ. *Courrier d' Orient*, φ. XV (13 Ἰουν. 1829), σελ. 1-2, φ. XVI (20 Ἰουν. 1829), σελ. 1, καί φ. XVII (14 Ἰουλ. 1829), σελ. 1-3.

133. Γ.-Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 450-451. Τήν ὑπηρε-

Ὡς πρός τήν *Πολιτικήν Διαδικασίαν* ὁ von Maurer ἔγραψεν ὅτι κατά τό 1828 ἀνετέθη ἡ σύνταξις αὐτῆς εἰς τόν Χρ. Κλονάρην, ἀλλ' ὅτι «*Δέν τό κατώρθωσεν*» οὗτος[134]. Αὐτό δέν εἶναι ἀληθές. *Σχέδιον Πολιτικῆς Διαδικασίας* συνετάγη ἐξ ἄρθρων 305, ὡς ἐσημειώσαμεν, καί συνεζητήθη εἰς τό Πανελλήνιον διά μακρῶν. Ἡ μή ἔκδοσις τοῦ ἀπαραιτήτου κυβερνητικοῦ ψηφίσματος (νόμου) δέν δύναται νά καταλογισθῇ εἰς τόν συντάκτην ἤ τήν συντακτικήν ἐπιτροπήν. Ἡ ἀπάντησις δέν εἶναι δυνατόν νά δοθῇ ἀβασανίστως. Τό ἔργον τοῦ Χρ. Κλονάρη προφανῶς δέν ἐτέθη ὑπ' ὄψιν του von Maurer, ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τούτου ἐσημείωσεν ὅτι: «*Ὁ πρῶτος ἐν Ἑλλάδι νόμος περί Πολιτικῆς Δικονομίας εἶναι ὁ ὑπό τοῦ Γεννατᾶ συνταχθείς καί τῇ 15/27 Αὐγούστου 1830 δημοσιευθείς*»[135].

Τό κείμενον τῆς *Πολιτικῆς Διαδικασίας* τοῦ 1830 ἀνελύθη, ἐκ τῆς εἰς τήν γαλλικήν ὑπηρεσιακῆς μεταφράσεως αὐτοῦ, ὑπό τοῦ von Maurer περιληπτικῶς. Περί αὐτῆς ἀπεφάνθη δυσμενῶς ὡς ἑξῆς: «*Ὁλόκληρος ὁ νόμος οὗτος συνετάχθη κατ' ἀπομίμησιν τοῦ γαλλικοῦ, ἄνευ ὅμως συστήματος τινός, ἄνευ ἐμβριθείας, μέ πληθύν τύπων, ἀνεπαρκής κατά τάς οὐσιαστικάς διατάξεις, γέμων χασμάτων, πλούσιος ἀφ' ἑτέρου εἰς ἐπουσιώδεις διατάξεις, στερούμενος σαφηνείας καί μετά καταπλησσούσης ἐπιπολαιότητος ἐπεξειργασμένος. Τά χάσματα καί ἐλαττώματα τοῦ νόμου τούτου ἐγένοντο ἐνωρίς, ἅμα τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ, αἰσθητά*»[136].

Τήν δυσμενῆ κριτικήν συνέχισεν οὕτως: «*Εἰς ὅλας τάς ἐφημερίδας μεγάλα ἠγέρθησαν παράπονα καί πολλαί μεμψιμοιρίαι κατά τῶν διατάξεων καί κανονισμῶν τούτων (: ἐννοεῖ τῶν προβλεπομένων ρυθμίσεων), ὡς καί κατά τῶν ἐκδοθέντων νόμων. Ἀντί νά εἰσαχθῇ Ποινικός καί Ἀστικός Κῶδιξ, τοῦ ὁποίου τοσαύτη παρίστατο ἀνάγκη, ἀντί μιᾶς καλῶς συντεταγμένης καί ἀνταποκρινομένης εἰς τάς τότε ἀνάγκας Πολιτικῆς καί Ποινικῆς Δικονομίας, ἐξεδόθησαν – καί δή παρά τάς ἀποφάσεις τῆς ἐν Ἄργει Ἐθνοσυνελεύσεως – κακόζηλα διατάγματα, κατηργήθη ἡ δημοσιότης εἰς τάς συζητήσεις τῶν δικαστηρίων καί ἀφηρέθη ἡ ψῆφος ἀπό τῶν 2/3 τῶν δικαστῶν. Ὁλόκληρος ἡ Δικαιοσύνη ἦτο δούλη τῆς πολιτικῆς τῆς Δημοσίου Ἐξουσίας, ἡ δ' ἐλευθερία, ἡ τιμή, ἡ ζωή καί ἡ περιουσία τῶν πολιτῶν εἶχε καταντήσει ἡ λεία τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας καί τῆς αὐθαιρεσίας*»[137].

σιακήν γαλλικήν μετάφρασιν τῆς *Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας* (1830) βλ. ἐν G.-L. von Maurer, *Das Griechische Volk*, τόμ. Γ΄, σελ. 68-101.

134. Γ.-Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 455.

135. *Αὐτόθι*.

136. *Αὐτόθι*, σελ. 458. Τό κείμενον τῆς ὑπηρεσιακῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τῆς *Πολιτικῆς Διαδικασίας* (1830) βλ. ἐν G.-L. von Maurer, *Das Griechische Volk*, τόμ. Γ΄, σελ. 114-163.

137. Ἡ κυκλοφορουμένη τότε (1830-1831) ἐφημερίς, ἐκτός τῶν ἐπισήμων (*Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος, Le Courrier de la Grèce*), ἦτο *Ὁ Ἀπόλλων*, ἐν Ὕδρᾳ (11

Καί ἄλλα ἔγραψεν ὁ von Maurer, ταυτιζόμενος πρός τάς θέσεις τοῦ Χρ. Κλονάρη, ἐκείνας πού ἔθεσεν οὗτος ὑπ' ὄψιν της Δ΄ ἐν Προνοίᾳ κατά συνέχειαν Ἐθνικῆς Συνελεύσεως κατ' Αὔγουστον 1832 καί ὑπ' ὄψιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας κατά τήν ἄφιξιν αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι.

Ὁ von Maurer ἔκρινε λίαν αὐστηρῶς, ἐμφορούμενος ὑπό πνεύματος ὀρθολογικοῦ μέν, ἀλλά ξένου πρός τήν τοπικήν καί τήν Ὀρθόδοξον νοοτροπίαν, τήν μακράν χαλαρότητα καί τάς δυνάμεις τῶν νεοκόπων νομικῶν (ἔγραφεν ὅτι «*ἡ χώρα οὐδαμῶς σχεδόν ἔχει νομομαθεῖς*»), φορέων γνώσεων ἴσως ἀτελῶν ἤ καί ἀπροσφόρων, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐνήργησαν πρός ἀντιμετώπισιν πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ἀσταθείας καί τοπικῶν «ἐχθροπαθειῶν» ἀπό πολλοῦ ὑφισταμένων. Τό ἐπιτευχθέν ἔργον, μακράν τοῦ νά εἶναι τέλειον καί ὑποδειγματικόν, ὑπό τάς τότε περιστάσεις καί δυνατότητας εἶναι σημαντικόν, ἄν καί ἐκ προσωπικῶν καί κομματικῶν σκοπιμοτήτων δέν ὡδηγήθη εἰς πλούσια ἀποτελέσματα[138].

Ταῦτα πάντα ἐνῶ ὁ Πολεμικός Ἀγών ἦτο συνεχής καί ἔντονος, δυστυχῶς ὅσον καί αἱ ἀναφανεῖσαι καί ζημιώσασαι περισσότερον τούτου τόν τόπον πολιτικαί ἀντιδικίαι καί φιλοδοξίαι. Ἡ νέα Ἑλληνική Πολιτεία ἐπολέμει καί συγχρόνως συνετάσσετο καί συνεκροτεῖτο. Ἡ νομική τελειότης δέν ἦτο δυνατή. Ἐπεδιώκετο τό ἐφικτόν ἐν τῷ πλαισίῳ διαμορφωμένων νοοτροπιῶν διοικουμένων καί διοικούντων, διακρινομένων κατά τάς ἱκανότητας, ἀλλά καί κατά τήν ματαιοδοξίαν καί τάς πολιτικάς ἐπιδιώξεις ἐπικρατήσεως.

Ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς «χαώδους» καταστάσεως, ὡς χαρακτηρίζει τά γενόμενα, ὁ von Maurer, ὡς κορυφαία νομική φυσιογνωμία, ἔπρεπε νά ἐκτιμήσῃ τήν ἐκ τοῦ μηδενός θεσμικήν προσπάθειαν καί ἐνεργείας περί τήν καθίδρυσιν καί ὀργάνωσιν τῆς Πολιτείας, συνδεομένας κατά τόν πλέον εὔστοχον καί διπλωματικόν τρόπον πρός τήν ἔννοιαν τῆς Παλιγ-

---

Μαρτίου 1831 - 17 Ὀκτωβρίου 1831), ἐκδιδομένη ὑπό τοῦ Ἀναστ. Πολυζωίδου. Δέν φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νά λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ὡς ἀξιόπιστα καί νά μνημονεύωνται δημοσιεύματα πού προήρχοντο ἐκ φανατικῶν ἀντιπολιτευομένων, ἀπολεσάντων τήν πολιτικήν «πρωτοβουλίαν» (Συγκρότημα τῆς Ὕδρας), ὅταν μάλιστα κατέληγον εἰς πρωτοφανεῖς ἐκδηλώσεις ὡς ἐκεῖναι τοῦ Ἀν. Πολυζωίδου ἐπί τῇ δολοφονίᾳ τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου.

138. Γ.-Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄, σελ. 458-459. Λησμονεῖται ὅτι ἡ διεξαχθεῖσα τῷ 1833-34 δίκη τῶν Κολοκοτρώνη - Πλαπούτα ἦτο καθαρῶς πολιτική. Ἐν προκειμένῳ ἐπισημαίνομεν τήν ἀντιδικονομικήν στάσιν τῶν Πολυζωίδου - Τερτσέτη, ἀρνηθέντων νά ὑπογράψουν τό πρακτικόν τῆς ἀποφάσεως, ἐπειδή εἶχον μειοψηφήσει κατά τήν διάσκεψιν. Ἡ ὑπόθεσις προεκάλεσε τό ζωηρόν ἐνδιαφέρον τῶν ἐν Ναυπλίῳ ξένων διπλωματικῶν ἀντιπροσωπειῶν, αἱ ὁποῖαι παρηκολούθησαν τήν διεξαγωγήν τῆς δίκης ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Τό θέμα δέν εἶναι τοῦ παρόντος.

γενεσίας. Ὑφ' οἱανδήποτε κριτικήν, ἡ σχετική ἔλλειψις τελείας νομοθεσίας ἀπετέλει δεύτερον πρόβλημα: ἡ πολιτική πρᾶξις καί ἡ στρατιωτική δραστηριότης (παρεμβαλλομένων τῶν καταστρεπτικῶν ἐντοπίων πολιτικῶν συγκρούσεων) προηγοῦντο καί αὐταί δά ἔπρεπε νά κριθοῦν.

4. Αἱ ἐπόψεις του G. Geib.

Πρός τάς ἐπόψεις του von Maurer εἶναι προσανατολισμέναι καί ἐκεῖναι τοῦ στενοῦ συνεργάτου του νεαροῦ τότε νομικοῦ Gustav Geib, διατεθειμένου δυσμενῶς ἔναντι τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου. Πρωτίστως ὁ Geib διαχωρίζει τήν περίοδον 1828 – 1830 ἀπό τήν ἐπακολουθήσασαν 1830-1831 καί ἀποδίδει εἰς τήν πρώτην μέν ἐπίδρασιν τοῦ γαλλικοῦ δικαίου, ἐνῶ εἰς τήν δευτέραν τοῦ ἰταλικοῦ δικαίου, κατά πρωτοβουλίαν τοῦ Ἰ. Γενναταῖ.

Ὡς πρός τόν *Διοργανισμόν τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828, κατά τροποποίησιν ἐκείνου τοῦ 1825, δέν ὑπῆρξε «καταδικαστικός», μάλιστα δέ ἔγραψεν ὅτι *«εἰσήχθηκε στήν πράξη μέσα στό 1829 καί ἔγινε ἀποδεκτός μέ γενική ἱκανοποίηση»*[139]. Καταδικαστικός ἦτο ἔναντι τῆς «νομοθεσίας Γενναταῖ», δηλαδή τῶν νομοθετικῶν μεταβολῶν τοῦ 1830, καίτοι ὡμολόγει ὅτι ὁ νέος *Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων* (1830) *«συγκριτικά μέ τούς ἀντιστοίχους προηγουμένους νόμους διακρίνεται ὁπωσδήποτε γιά μεγαλύτερη ἀκρίβεια καί πληρότητα. Ἐκπληρώνεται ἐπίσης ἀναμφίβολα ὁ ὕψιστος σκοπός στόν ὁποῖο ἀπέβλεπαν οἱ συντάκτες του»*[140].

Ὡς πρός τάς δύο *Ἐγκληματικάς Διαδικασίας* ἀπεκάλεσε τήν ἐξ ἄρδρων 160 πρώτην (1829) *«δημοφιλῆ»*, ἐπηρεασμένην ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *Code d' Instruction Criminnelle*, ἐνῶ τήν ἐξ ἄρδρων 370 δευτέραν (1830) *«ἰταλοκορφιάτικη»* καί *«ἀντίθετη πρός τήν θέληση τοῦ λαοῦ»*[141]. Τό κείμενον ἀμφοτέρων παρουσίασε περιληπτικῶς καί ἐσημείωσε τάς διαφοράς των. Ἔκρινε δέ ὅτι ἡ δευτέρα κατέστη *«ἀντικείμενο γενικοῦ μίσους, πολύ περισσότερο ἀπό ὁποιονδήποτε ἄλλο νόμο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης»*[142]. Ἐν τούτοις, ἀμφότερα τά νομοθετήματα εἶχον τύχει τῆς ψηφίσεως (μετά μακράν συζήτησιν) τῶν κατά χρόνον ἁρμοδίων συμβουλευτικῶν σωμάτων, δηλ. τοῦ Πανελληνίου καί τῆς Γερουσίας, πού ἀπετελοῦντο ἐξ Ἑλλήνων προκρίτων μή δυναμένων νά θεωρηθοῦν ὅλων ὡς «κομματικῶν» φίλων του Ἰ. Καποδιστρίου.

139. G. Geib, *Παρουσίαση τῆς κατάστασης τοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα*, σελ. 153.
140. *Αὐτόθι*, σελ. 155.
141. *Αὐτόθι*, 157-158.
142. *Αὐτόθι*, σελ. 160.

Ὡς πρός τήν *Πολιτικήν Διαδικασίαν*, ὁ Geib ἀναφέρεται ἀορίστως ἀλλά μετ' ἀνοχῆς εἰς τάς διατάξεις τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 13/1822, βασιζομένου κατ' αὐτόν εἰς τά κυριώτερα σημεῖα του «*στίς ἀρχές τοῦ γαλλικοῦ δικονομικοῦ δικαίου*»[143], θεωρεῖ ὅτι μέχρι τοῦ 1830 ἡ «*διαδικασία τῶν ἀστικῶν διαφορῶν*» ἠκολούθει τάς διατάξεις ἐκείνου, κατακρίνει δέ τήν εἰσαχθεῖσαν κατά τό 1830, ἐπί ὑπουργίας Γενναταῖ, νέαν *Πολιτικήν Διαδικασίαν*, ὡς ἀποδεχομένην ἐκτός τῆς ἐνώπιον εἰρηνοδικείου «*στά κυριότερά της σημεῖα καθαρά γραπτή*» διαδικασίαν, «*μέ συνέπεια νά καταργεῖται καί ἡ δημοσιότητα τῶν διαφόρων πράξεων, ἀφοῦ καμιά διάταξη δέν κάνει γι' αὐτή ἔστω καί τήν παραμικρή μνεία καί ἑπομένως ἔχουν ὅλα ἀφεθεῖ στήν κρίση τοῦ δικαστηρίου*»[144].

Κατά τόν G. Geib, ἡ *Πολιτική Διαδικασία* τοῦ 1830 χαρακτηρίζεται ἀπό δυσκαμψίαν, βραδύτητα καί πλῆθος «*νομικῶν προδεσμιῶν πού ἐμφανίζονται σέ κάθε εὐκαιρία*» μ' ἀποτέλεσμα «*φοβερά δύσκολη*» ἐφαρμογή τῶν διατάξεών της. Δέχεται ὅμως ὅτι «*ἡ γενική ἀγανάκτηση γι' αὐτήν ἔγινε αἰσθητή λιγώτερο ἀπό τή δυσφορία γιά τήν σύγχρονή της Ποινική Δικονομία*» καί ὅτι «*αὐτό ὀφείλεται μόνο στή διαφορά τοῦ ἀντικειμένου τῶν δύο Δικονομιῶν*». Καταλήγει ὅτι «*Ἡ Πολιτική αὐτή Δικονομία ἦταν πάντως τόσο ἀντεθνική, ὥστε δέν μπόρεσε νά ἐπιβιώσει πέρα ἀπό τή διάρκεια τῆς Κυβέρνησης στήν ὁποία καί μόνο ὄφειλε τήν ὕπαρξή της*»[145].

Αἱ αὐταί δυσμενεῖς κρίσεις ἐκφράζονται ὑπό τοῦ Geib καί ὡς πρός τόν *Διοργανισμόν τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830, ἐν ἀντιθέσει πρός τάς παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως περί τοῦ ἀντιστοίχου *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828, διά τόν ὁποῖον δηλοῖ ὅτι «*ἔγινε ἀποδεκτός μέ γενική ἱκανοποίηση*»[146]. Τόν νεώτερον *Διοργανισμόν* (1830) θεωρεῖ ὡς ἐργαλεῖον μέ τό ὁποῖον «*ἔγινε ἡ πιό ἀνενδοίαστη κατάχρηση τῆς ἀόριστης αὐτῆς ἐξουσίας* (: τῆς βουλήσεως τοῦ Κυβερνήτου, ὡς δῆθεν ἐπεμβαίνοντος εἰς τάς ποικίλας δίκας) *καί ὁλόκληρη ἡ ἔννοια τοῦ δικαστηρίου μεταμορφώθηκε προγραμματισμένα σέ μιά ἄβουλη μηχανή τῆς Κυβέρνησης*», ὥστε νά ἐξασφαλίσῃ «*τήν πλήρη ἐξάρτηση τῶν δικαστῶν ἀπό τίς ἐντολές της*», ἀφοῦ δέν ἐπεκράτησεν ἡ «*λαϊκή*» δικαιοσύνη διά τῆς ἐκλογῆς τῶν δικαστῶν ὡς αἱρετῶν ὀργάνων τῆς δικαιοσύνης[147].

Παρά τήν καταπελτικήν κριτικήν, πού περισσότερον ἀποπνέει ἔκ-

143. G. Geib, *Παρουσίαση τῆς κατάστασης τοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα*, σελ. 161. Τήν ὑπηρεσιακήν γαλλικήν μετάφρασιν βλ. ἐν G.-L. von Maurer, *Das Griechische Volk*, τόμ. Γ΄, σελ. 21-25.

144. G. Geib, *Παρουσίαση τῆς κατάστασης τοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα*, σελ. 163.

145. *Αὐτόθι*.

146. *Αὐτόθι*, σελ. 153.

147. *Αὐτόθι*.

φρασιν πολιτικῆς καί ὀλιγώτερον νομικῆς παρατηρήσεως, ὁ εἰκοσιτετραετής Geib ἀποδέχεται σχετικῶς πρός ὡρισμένας διατάξεις «*ὅτι ὁ Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων τοῦ 1830 συγκριτικά μέ τούς ἀντίστοιχους προηγουμένους νόμους διακρίνεται ὁπωσδήποτε γιά μεγαλύτερη ἀκρίβεια καί πληρότητα. Ἐκπληρώνεται ἐπίσης ἀναμφίβολα ὁ σκοπός στόν ὁποῖο ἀπέβλεπαν οἱ συντάκτες του*»[148]. Ἀξιοπερίεργος εἶναι ἡ πρός τόν Χρ. Κλονάρην προφανής ἐκτίμησις τοῦ Geib, ἴσως λόγω τῆς στροφῆς τοῦ Χρ. Κλονάρη πρός τήν ἀντικαποδιστριακήν παράταξιν, βεβαίως μετά τήν δολοφονίαν του Ἰ. Καποδιστρίου καί τήν διόγκωσιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, προσδοκούσης διά τῶν γεγονότων τοῦ Ἀπριλίου 1832 καί τῶν μετ' αὐτά εἰς τήν ἐξασφάλισιν τῶν πρώτων θέσεων τοῦ ὑπό μόρφωσιν προσεχοῦς νέου πολιτειακοῦ καθεστῶτος.

5. Ἡ πολιτική κριτική του Fr. Thiersch.

Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Βαυαρῶν οἱ ὁποῖοι ἐσχολίασαν τήν μέχρι τοῦ 1833 νομικήν καί πολιτικήν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δ' ἐκείνην τῆς Καποδιστριακῆς Περιόδου, ἦτο ὁ διαπρεπής κλασικός φιλόλογος, Καθηγητής εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καί Ἀκαδημαϊκός Friedrich Thiersch (1784 – 1860), γνωστός παρ' ἡμῖν ὡς Φιλέλλην ὑπό τό ἐξελληνισμένον ὀνοματεπώνυμον *Εἰρηναῖος Θείρσιος*, δι' ἔργου του ἐκδοθέντος ἐν Λειψίᾳ τῷ 1833 εἰς τήν γαλλικήν. Τό βιβλίον του Fr. Thiersch περιλαμβάνει παρατηρήσεις, σχόλια, κριτικήν καί προτάσεις του περί τῶν ληπτέων σκοπίμων μέτρων διά τήν παλινόρθωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὁ Fr. Thiersch εἶχεν ἐπισκεφθῆ τήν Ἑλλάδα (1831 – 1832) καί εἶχε σπουδάσει τά ἑλληνικά πράγματα ἐν ὄψει τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρίγκηπος Ὄθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Τά σχόλια τοῦ Fr. Thiersch πρέπει νά λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν μετά πολλῆς προσοχῆς διότι ἦτο μεγάλη ἡ φιλοδοξία του ὅπως ἀναλάβῃ αὐτός μόνος τήν Ἀντιβασιλείαν. Ἑπομένως, ὄχι μόνον ἡ ἔμμονος ἀντικαποδιστριακή θέσις του, διατυπωθεῖσα μετά τόν θάνατον τοῦ Ἰ. Καποδιστρίου καί ἡ ἀντίθεσίς του πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας εἶναι εὐξήγητοι[149].

148. G. Geib, *Παρουσίαση τῆς κατάστασης τοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα*, σελ. 155.

149. Frédéric Thiersch, *De l' État actuel de la Grèce et des moyens d' arriver à sa restauration*. Ἐν Λειψίᾳ 1833, εἰς δύο τόμους (τόμ. Α΄, *De l' État politique et de la pacification de la Grèce* τόμ. Β΄, *Des moyens d' arriver à la restauration de la Grèce*). Ὁ τόμος Α΄ περιλαμβάνει ἀπό τῆς σελ. 304 μέχρι τῆς σελ. 458 πολυάριθμα καί λίαν ἐνδιαφέροντα «Ἑρμηνευτικά Κείμενα» (*Pièces explicatives*) ἀκολουθούμενα ὑπό χρονολογικοῦ πίνακος τῶν γεγονότων τῆς περιόδου 1828-1833 (σελ. 459-464).

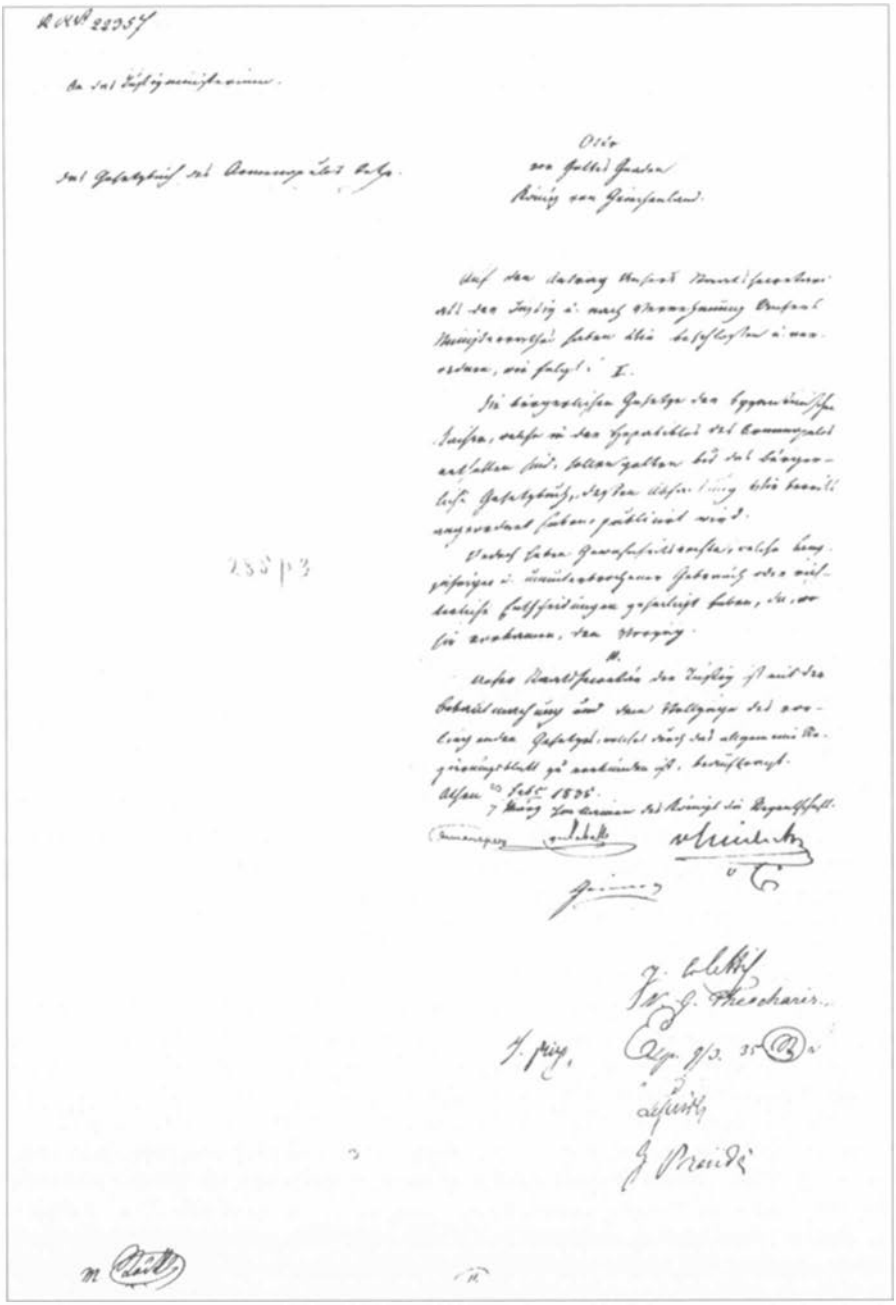
Περί τοῦ δικαστικοῦ συστήματος τῆς περιόδου 1828 – 1831 ὁ Thiersch ἐκφράζει γενικευτικάς κρίσεις (ἐν ὅλῳ εἰς ἑπτά σελίδας τοῦ πρωτοτύπου καί τέσσαρας τῆς μεταφράσεως) καί ὁπωσδήποτε ὄχι ὡς νομικός. Δέν νομίζομεν ὅτι χρειάζεται εἰδικωτέρα ἀναφορά εἰς τό ἔργον τοῦτο.

Τό ἔργον μετεφράσθη εἰς τήν ἑλληνικήν, εἰς δύο τόμους ἐπίσης, ὑπό τόν τίτλον: *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια. Ἡ παροῦσα κατάσταση τῆς Ἑλλάδος (1828-1833) καί τά μέσα γιά νά ἐπιτευχθῇ ἡ ἀνοικοδόμησή της* (μετάφρασις ὑπό Ἀ. Σπήλιου, ἐκτενής εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια -σχόλια ὑπό Τάσου Βουρνᾶ, ἄνευ ἔτους ἐκδ. <1972>, ἔκδ. Ἀφῶν Τολίδη). Ἡ μετάφρασις δέν περιέλαβε τά ἔγγραφα πού εἶχον προσαρτηθῆ εἰς τόν Α΄ τόμον καί κατά τοῦτο τό πρωτότυπον παραμένει πάντοτε ἀπαραίτητον.

Κατά τό 1988 ἐξεδόθη ὑπό τῶν Καθηγητῶν Σπυρ. Φλογαΐτου καί Heinrich Scholler (Μόναχον), ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ, χειρόγραφον μελέτημα τοῦ Fr. Thiersch (φυλασσόμενον εἰς τό Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βαυαρίας -Συλλογή Thierschiana), ὑπό τόν τίτλον: *De la Régence en Grèce* (σελ. 147), συγγραφέν τῷ 1834 (βασισθέν δέ εἰς προδημοσιευθεῖσαν σειράν ἄρθρων του), μετά προλόγου τοῦ Καθηγητοῦ Σπ. Φλογαΐτου καί ἐκτενοῦς εἰσαγωγῆς τοῦ Καθηγητοῦ Heinrich Scholler ὑπό τόν τίτλον: *Le concept d' évolution pour la Grèce d' après Friedrich von Thiersch et Georg von Maurer* (σελ. 15-33). Μία παράγραφος τοῦ ἐν λόγῳ δημοσιεύματος ἔχει ἀφιερωθῆ εἰς τά δικαστηριακά δέματα, δι' αὐτῆς δέ κατηγορεῖται ὁ von Maurer ὅτι συνέταξε κώδικας κατ' ἀντιγραφήν τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας, ἐφαρμοστέους ἄριστα εἰς διαμορφωμένα εὐρωπαϊκά καθεστῶτα, χωρίς νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν τήν τότε ἑλληνικήν κατάστασιν, ἀπαιτοῦσαν «κατ' οἰκονομίαν» μέτρα. Ἀλλά ὁ von Maurer ἐπεδίωκε σκοπίμως τήν ἔνταξιν τῆς ἑλληνικῆς δικαστικῆς τάξεως εἰς τήν καθόλου εὐρωπαϊκήν καί μάλιστα κατά τόν πλέον νεωτεριστικόν τρόπον.

Περί τοῦ Fr. Thiersch βλ. Heinrich Wilhelm Josias Thiersch, *Friedrich Thiersch's Leben*, 2 τόμοι, Ἐν Λειψίᾳ καί Χαϊδελβέργῃ 1866· Hans Lowe, *Friedrich Thiersch und die Griechishe Frage*, Ἐν Μονάχῳ 1925· Τοῦ Αὐτοῦ, *Friedrich Thiersch. Ein Humanistenleben im Rahmen der Geistesgeschichte seiner Zeit*, Ἐν Μονάχῳ - Βερολίνῳ 1925· Hans Martin Kirchner, *Friedrich Thiersch. Seine geistige Welt und seine kultur-politischen Bestrebungen*, Ἐν Μονάχῳ 1955 (δακτυλ. διδ. διατριβή).

Τό πρωτότυπον αὐθεντικόν χειρόγραφον τοῦ Νομοθ. Διατάγματος
περί Πολιτικοῦ Νόμου, 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835

«Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον εἶναι συνύφανσις ἑλληνικοῦ καί ρωμαϊκοῦ δικαίου»
Γ. Μαριδάκης, 1935

1. Αἱ ἀρχικαί ἐπιδιώξεις.

Ὁ ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου καί Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας ἐν Βαυαρίᾳ Georg Ludwig von Maurer[1], ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναλάβει τήν ἐπιστασίαν τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς δικαστικῆς νομοθεσίας καί τήν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ δικαστικοῦ συστήματος, ἐνῷ προώδησεν ἐπειγόντως τήν κατάρτισιν τοῦ *Ποινικοῦ Νόμου*, τῶν δύο Δικονομικῶν Κωδίκων, δηλ. τῆς *Πολιτικῆς* καί τῆς *Ποινικῆς Δικονομίας*, καί τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων*, δηλαδή νομοθετημάτων ἀναγομένων εἰς τήν δημοσίαν τάξιν, δέν ἐνήργησε κατά τόν αὐτόν τρόπον καί ὡς πρός τήν κατάρτισιν τοῦ νέου Ἀστικοῦ Κώδικος[2]. Ἐν ὄψει τοῦ ἰσχύοντος παρ' ἡμῖν κατά τήν ἐν Ἑλλάδι *Ἐγκατάστασιν τῆς Βασιλείας* Ἐθιμικοῦ καί Γραπτοῦ Δικαίου, προέκρινεν ὡς μᾶλλον ὀρθήν τήν προσωρινήν διατήρησιν τοῦ τότε δικαιικοῦ καθεστῶτος, ὥστε ὁ μελλοντικός ἑλληνικός ἀστικός νόμος νά καταρτισθῇ ἀφοῦ «*ἐρευνηθῇ ἡ ὑφισταμένη κατάστασις δικαίου*» καί ληφθῇ οὕτως ὑπ' ὄψιν ἡ ἑλληνική ἐθνική νομική παράδοσις[3]. Ἡ ἀπόφασις

---

1. Ἡ καλλιτέρα περί τοῦ Georg Ludwig von Maurer βιογραφία εἶναι ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα, Karl Dickopf, *Georg Ludwig von Maurer, 1790-1872. Eine Biographie*, Ἐν Kallmünz 1960.

2. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Β΄, σελ. 406. Βλ. καί Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἡ ἱστορία τῶν Σχεδίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 4 (1937), σελ. 436, 438. Ἐπίσης καί ἐν Γ. Ἰ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, σελ. 389.

3. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 288-289. Βλ. καί Κ. Δ. Τριανταφυλ-

αὐτή τοῦ von Maurer ὠφείλετο ἐν πολλοῖς καί εἰς τήν θεωρητικήν τοποθέτησίν του ὡς ὀπαδοῦ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου.

Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας ἐπί τῆς Δικαιοσύνης κατά τά πρῶτα ἔτη ἀπό τῆς *Ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας* ἐν Ἑλλάδι διετέλεσαν οἱ ἑξῆς: ὁ ἕως τότε Γραμματεύς τῆς Κυβερνήσεως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Χριστόδουλος Ἰωάννου Κλονάρης ἀπό τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1833 ἕως τῆς 3ης Ἀπριλίου 1833· ὁ Γεώργιος Πραΐδης (1793 – 1873) ἀπό τῆς 3ης Ἀπριλίου 1833 ἕως τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1833· ὁ Κωνσταντῖνος Δημητρίου Σχινᾶς (1801 – 1870), μαθητής καί ἐπί θυγατρί γαμβρός του Friedrich Carl von Savigny, ἐκ τῶν ἱδρυτῶν καί κυριωτάτου ἐκπροσώπου τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου, ἀπό τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1833 ἕως τῆς 8ης Αὐγούστου 1834· ὁ Γεώργιος Πραΐδης ἀπό τῆς 8ης Αὐγούστου 1834 ἕως τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1836· ὁ Ἰάκωβος Γεωργίου Ρῖζος – Νερουλός (1778 – 1849) ἀπό τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1836 ἕως τῆς 12ης Ἀπριλίου 1837· ὁ Ἀνδρόνικος Γεωργίου Πάικος (1799 – 1880) ἀπό τῆς 12ης Ἀπριλίου 1837 ἕως τῆς 24ης Ἰουνίου 1841· ὁ Λέων Γεωργίου Μελᾶς (1812 – 1879) ἀπό τῆς 24ης Ἰουνίου 1841 ἕως τῆς 10ης Αὐγούστου 1841· ὁ Γεώργιος Ἀλεξάνδρου Ράλλης (1804 – 1883) ἀπό τῆς 10ης Αὐγούστου 1841 ἕως τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

Πρός τόν ταχθέντα ὑπό τοῦ von Maurer σκοπόν παρηγγέλθη ἐγκαίρως ἡ συστηματική συλλογή τῶν νομικῶν ἐδίμων βάσει συγκεκριμένων ἐρωτημάτων τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τάς κατά τόπον ἁρμοδίας δικαστικάς καί διοικητικάς ἀρχάς[4]. Ὡς πρός τήν συλλογήν ταύτην, ἀνεφέροντο εἰς τήν ἐκδοθεῖσαν κατά τήν 22αν Μαρτίου 1833 ὑπ' ἀριθμ. 330 Ἐγκύκλιον τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης, *Πρός*

λοπούλου, «Τό Ἑλληνικόν Ἰδιωτικόν Δίκαιον κατά τόν δέκατον ἔννατον (sic) αἰῶνα», *Πανελλήνιον Λεύκωμα τῆς Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος*, τόμ. Γ΄ *(Ἐπιστῆμαι)*, Ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 231.

4. Ἰάκ. Τ. Βισβίζη, «Τά ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περί τῶν νομικῶν ἐδίμων καί αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τεῦχ. 3 (1950), σελ. 158-160. Βλ. καί Π. Καλλιγᾶ, «Περί ἐδίμων», ἐν Ν. Ἰωαννίδου, *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας, ἤτοι περιληπτική καί ἀναλυτική κατά ἀλφάβητον συλλογή τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρ. Πάγου καί τῶν ἐν Ἀθήναις καί ἐν Ναυπλ. δικαστηρίων τῶν Ἐφετῶν*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1847, σελ. 273 ἐπ. καί ἐν ἀναδημοσιεύσει ἐν Π. Καλλιγᾶ, *Μελέται καί Λόγοι*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1899, σελ. 187-279. Ἐπίσης βλ. Λ. Χρυσανδοπούλου, *Συλλογή τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1853, καί Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ συλλογή τῶν τοπικῶν νομικῶν ἐδίμων καί ὁ Λεωνίδας Χρυσανθόπουλος», Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, *Νεοελληνική Παιδεία καί Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένου στή μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 315-332. Βλ. τέλος, Δ. Παππούλια, *Τό Ἑλληνικόν Ἀστικόν Δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει*, Ἐν Ἀθήναις 1912, σελ. 28 κ. ἑξῆς.

τούς ἐπαρχιακούς εἰρηνοδίκας καί τούς δημογέροντας τῆς Ἐπικρατείας τά ἑξῆς: «Μία τῶν πρωτίστων φροντίδων τῆς Α.Μ. εἶναι καί ἡ σύνταξις κωδήκων, τῶν ὁποίων ἡ ἔλλειψις ἔχει ἀφήσει μέχρι τοῦδε ἄδηλον τήν τύχην τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς τιμῆς καί αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἑνός ἑκάστου. Τοῦ Ποινικοῦ Κώδηκος ἡ σύνταξις δέν φέρει τόσας δυσκολίας ὅσας ἡ τοῦ Πολιτικοῦ. Διά νά συντεθῇ Πολιτικός Κώδηξ σύμφωνος μέ τήν δικαιοσύνην, μέ τήν ἠθικήν κατάστασιν τοῦ Ἔθνους καί μέ τάς χρείας τοῦ λαοῦ, εἶναι ἀνάγκη νά συμβουλευθῇ προηγουμένως ἡ Κυβέρνησις τάς τοπικάς συνηθείας ὅσαι μέχρι τοῦδε ἐπεκράτησαν εἰς τά διάφορα μέρη τῆς Ἐπικρατείας», παρηγγέλθησαν δέ οἱ ἀποδέκται τῆς Ἐγκυκλίου ὅπως παράσχουν ἐπί τῶν τεθέντων ἐρωτημάτων *«ὅσον δυνατόν ἀκριβεῖς πληροφορίας»*[5]. Θά πρέπει νά μή λησμονῆται, ἀλλά νά λαμβάνεται ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἐπιδιωχθεῖσα ὑπό τοῦ von Maurer συλλογή τῶν ἐθίμων καί ὁ προσδιορισμός τῶν ἐξ αὐτῶν γενικῆς ἐφαρμογῆς ἐστοιχήθη, κατά συνέχειαν τῆς Διοικήσεως, πρός τό περιεχόμενον τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 64/1830 Κυβ. Διατάγματος, περί τοῦ ὁποίου ἤδη ἐγένετο λόγος, καί δέν ἀπετέλεσε πρωτότυπον σκέψιν.

Ἡ ὅλη ἐργασία, ἐπίπονος καί περίπλοκος καθ' ἑαυτήν, προωθήθη ἀλλά δέν κατέστη δυνατόν νά ὁλοκληρωθῇ μέχρι τῆς κατά τά τέλη Ἰουλίου 1834 ἀποχωρήσεως τοῦ von Maurer ἐξ Ἑλλάδος. Ἄλλωστε τό θέμα δέν εἶχε θεωρηθῆ ὡς ἄκρως ἐπεῖγον, δοθέντος ὅτι ἴσχυε πάντοτε, προσωρινῶς ἔστω, τό ἀπό τοῦ 1822 εἰσαχθέν σύστημα ἀστικῆς νομοθεσίας, δοθέντος ὅτι ἕως τοῦ Ἰανουαρίου 1835 μόνον ὁ Ποινικός Κῶδιξ ἐξ ὅλων τῶν νέων Κωδίκων εἶχε τεθῆ ἐν ἰσχύι καί ἄρα ἡ προγενεστέρα νομοθεσία δέν εἶχεν ἀκόμη καταργηθῆ. Κατά τό Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 152 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830, *Περί Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, εἶχεν ὁρισθῆ ὅτι: *«148. Τά δικαστήρια διά μέν τό πολιτικόν ἀκολουθοῦν τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, ἑωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη συλλογή αὐτῶν, δέλουν συμβουλεύεσθαι τούς περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου»*[6]. Ἡ διαταχθεῖσα συλλογή τῶν ἐθίμων ἀφεώρα πρωτίστως εἰς συγκέντρωσιν πληροφοριῶν περί ζητημάτων οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ δικαίου.

---

5. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τά ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης», σελ. 160. Πρβλ. *Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος*, Τμ. Χργρ., *Κῶδιξ Γ΄ 30*, φ. 65 r. - v.

6. Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 152 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, Παράρτημα, φ. 73 (10 Σεπτ. 1830), σελ. 310. Ἡ ἀναφορά εἰς τήν «πρόχειρον Ἐξάβιβλον» προέρχεται ἐξ ἐσφαλμένης ἀποδόσεως τοῦ τίτλου τῆς συλλογῆς. Πρβλ. καί τό Κυβ. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 64 τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1830, καθ' ὃ: *«Ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς, τόσον ἐκ τῶν Βασιλικῶν ὅσον ἐκ τῶν Νεαρῶν τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων, δέλει συλλέξει ἅπαντας τούς πολιτικούς βυζαντινούς νόμους, κατατάττων αὐτούς εἰς τήν ἀνήκουσαν τάξιν»* (*Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 25 (26 Μαρτ. 1830), σελ. 97).

Ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφασις τοῦ von Maurer καί τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ὠφείλετο εἰς τήν σκέψιν ὅτι πρωτίστως εἰς τούς δύο τούτους κλάδους τοῦ ἀστικοῦ δικαίου δά ἦτο δυσχερέστερον νά ἀνατραποῦν δεδομέναι καί παγιωμέναι ἀντιλήψεις, δευτερευόντως δέ εἰς ζητήματα ἐνοχικοῦ καί ἐμπραγμάτου δικαίου. Ἡ συλλογή τῶν ἐθίμων ὑπό μορφήν ἀπαντήσεων πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης ὡλοκληρώθη μετά τήν ἀποχώρησιν τοῦ von Maurer ἐξ Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις, πλοῦτος ὕλης εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς τήν Γραμματείαν μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1834 καί εἶχε διαδοχικῶς τεθῆ ὑπ' ὄψιν τοῦ von Maurer, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς παραδέσεως τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τό βιβλίον του. Ἐκ τῆς προσεκτικῆς μελέτης τῶν συγκεντρωθεισῶν μέχρι τέλους τοῦ 1834 ἀπαντήσεων προκύπτουν ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Οὕτω, καταφαίνεται ὅτι πλήν ἐλαχίστων ἐθίμων ἀναφερομένων εἰς τήν θέσιν τῆς μητρός ἐντός τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας καί τήν τύχην τῆς προικός ἐν σχέσει πρός τήν κληρονομίαν, τόσον εἰς τήν Πελοπόννησον ὅσον καί εἰς τήν Στερεάν Ἑλλάδα τά ἔθιμα κατά ρητάς δηλώσεις τῶν συνταξάντων τάς σχετικάς ἀναφοράς - ἀπαντήσεις προκρίτων δέν ἀφίσταντο οὐσιωδῶς τοῦ «νόμου». Ὑπό τόν ὅρον αὐτόν ἐνόουν βεβαίως τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐκλαμβάνοντες αὐτήν ὡς θετόν νομικόν κώδικα, κατά παρεξήγησιν τῶν κειμένων νομοθετικῶν διατάξεων[7]. Ἀλλά καί τά περί τῆς θέσεως τῆς γυναικός (μητρός) ἔθιμα ἀπέδιδον βυζαντινόν δημῶδες δίκαιον.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ von Maurer νά συνταχθῆ νέος ἑλληνικός Ἀστικός Κῶδιξ πρωτίστως βάσει τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου δικαιολογεῖται παρ' αὐτοῦ ὡς ἑξῆς:

«Τό πολύ διαδεδομένον ἄγραφον τοῦτο δίκαιον ἔχει τήν πηγήν του ἐν μέρει μέν εἰς τό Ρωμαϊκόν καί τό Κανονικόν Δίκαιον, ὡς ἀποδεικνύει ἕν καί μόνον φευγαλέον βλέμμα εἰς τά ἐθιμικά δίκαια (τά ὁποῖα συνεκέντρωσα καί ἀνεκοίνωσα ἐγώ), ἐν μέρει δέ καί εἰς τό τουρκικόν δίκαιον, κυρίως ὅμως κατά μέγα μέρος εἰς τά ὅμοια σχεδόν, παλαιά γερμανικά ἔθιμα καί συνηθείας. Τό ἐθιμικόν δίκαιον ἔχει ὡς ἐκ τούτου ἔναντι τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου –αὐστηρῶς δέ ἐάν ἐκλάβωμεν τά πράγματα, καί ἔναντι τοῦ τουρκικοῦ δικαίου– τήν αὐτήν ἀκριβῶς σχέσιν τήν ὁποίαν ἔχει τό ἐγχώριον γερμανικόν δίκαιον ἐν Γερμανίᾳ πρός τάς ξένας πηγάς τοῦ δικαίου, αἱ ὁποῖαι εἰσήχθησαν ἐκεῖ διά τῆς ἀποδοχῆς (Reception).

---

7. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Α΄ (μτφρ. Εὐστ. Καραστάθη), Ἐν Ἀθήναις 1943, σελ. 166 - 262. Πρβλ. καί Λεων. Χρυσανθοπούλου, *Συλλογή τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν ἐξ ἐπισήμων πρός τήν Ἑλλ. Κυβέρνησιν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἀπαντήσεων*, γενικῶς.

Διότι τό Κανονικόν (Ἐκκλησιαστικόν) Δίκαιον, καί ἰδίως ὁ Ἀρμενόπουλος εἶναι δίκαια γενόμενα καί ἐν Ἑλλάδι ἀποδεκτά μόνον διά τῆς συνηθείας. Ὡς ἐκ τούτου, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδή τό ἑλληνικόν ἐθιμικόν δίκαιον στηρίζεται εἰς τό Ρωμαϊκόν ἤ τό Κανονικόν (Ἐκκλησιαστικόν) Δίκαιον, πρέπει νά ἑρμηνεύεται καί νά συμπληρώνεται ἐκ τῶν πηγῶν του τούτων. Ὅ,τι ὅμως -καί τοῦτο ἀποτελεῖ τήν συνηθεστέραν περίπτωσιν- ἔχει παραλάβει ἐκ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἤ τῶν γερμανικῶν ἐθίμων καί συνηθειῶν, πρέπει νά ἑρμηνεύεται καί νά συμπληρώνεται μόνον ἐκ τούτων. Διά τοῦτο δύναταί τις νά συστήσῃ τό κοινόν γερμανικόν ἰδιωτικόν δίκαιον ὡς ἀνάλογον πηγήν»[8].

Ἡ θεωρητική αὐτή τοποθέτησις πιθανόν ἀπετέλεσε τήν ἀπαρχήν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν διδασκαλιῶν τοῦ γερμανικοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν εἰς τήν ἑλληνικήν νομικήν τάξιν. Ὁπωσδήποτε ἡ ἀναφορά εἰς τά «παλαιά γερμανικά ἔθιμα» καί ἡ ἀναγωγή εἰς τό «κοινόν γερμανικόν ἰδιωτικόν δίκαιον» ὡς πηγάς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου ἀποτελεῖ ἰδιοτυπίαν τῆς σκέψεως τοῦ Maurer, μή ἔχουσαν ἔρεισμα ἐπί πραγματικῶν στοιχείων. Μᾶλλον πρόκειται περί ἰδεολογικῆς προσαρμογῆς εἰς τό γεννώμενον τότε μόρφωμα τῆς κοινῆς φυλετικῆς καταγωγῆς τῶν ἰνδογερμανικῶν φυλῶν, θεωρητικόν μόρφωμα πού εἶχεν εὐρύ πολιτικόν ὑπόβαθρον καί ἀπέβλεπεν εἰς προβολήν τῆς γερμανικῆς ὁμοεθνίας ὡς κυρίου παράγοντος εἰς τήν διαμόρφωσιν τῆς Εὐρώπης καί κατά συνέπειαν εἰς ἐπιβολήν τῶν γερμανικῶν κρατῶν εἰς τήν σύγχρονον τότε διπλωματικήν πραγματικότητα ὡς ἰσοτίμων συνομιλητῶν πρός τά ἰσχυρά μέλη τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας.

Μετά τήν ἔκδοσιν τῶν μνημονευθέντων τεσσάρων Κωδίκων καί τήν ἀποχώρησιν τοῦ von Maurer, ἀφοῦ δ' εἶχον ὑποβληθῆ αἱ ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἐπί τῶν ἐρωτημάτων τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης περί τῶν ἰσχυόντων νομικῶν ἐθίμων, ἐτέθη ἐκ νέου τό θέμα τῆς συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος, μάλιστα δ' ὡς ἐπεῖγον καί ἄκρως ἐπιδιωκτέον. Ἡ κατάρτισις τοῦ νόμου τούτου δέν ἀποκλείεται νά ἐπεδιώχθη ὑπό τοῦ ἀνασυγκροτηθέντος Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ von Armansperg ὅπως μή ὑπολειφθῇ τοῦ von Maurer κατά τό νομοπαρασκευαστικόν ἔργον[9]. Κατά τινα ἔποψιν, ἡ ἐπιδίωξις καταρτίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος προέκυψεν ὀξεῖα κατόπιν τῆς συλλογῆς τῶν ἐθίμων, ἐξ ἧς κατεδείχθη ὅτι «*ταῦτα εἶναι σπανιώτατα, ἄγραφα καί ἀνεπίσημα καί*

8. Γ. Λ. φόν Μάουρερ, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός*, τόμ. Β΄, σελ. 343 - 344.

9. Τόν ἀποχωρήσαντα von Maurer φέρεται ὅτι ἀντικατέστησεν ὁ von Armansperg ὡς πρός τήν «ἐπιτήρησιν τῶν δικαστικῶν πραγμάτων» κατά τήν «διανομήν τῆς ἐργασίας» μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας. Βλ. ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 166 (1 Αὐγ. 1834), σελ. 663.

πηγαί διηνεκῶν καί ἀντιφατικῶν ἐκθέσεων (: *discussions opposées*)»[10].

Ἡ κατάρτισις Ἀστικοῦ Κώδικος ὡς ἀμέσως ἐπιδιωκτέος σκοπός διεδηλώθη διά τοῦ Νομοθ. Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 20805 τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835[11]. Διά τοῦ Διατάγματος τούτου συνεκροτήθη Νομοθοτική, ἄλλως Νομοπαρασκευαστική, Ἐπιτροπή (Gesetzgebungs – Kommission), γνωστή ὡς *Νομοθετική Ἐπιτροπή*, καί ἀνετέθη εἰς αὐτήν κατά πρῶτον λόγον «*ἡ προσαρμογή τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τάς ἑλληνικάς συνθήκας*»[12].

Ἡ Ἐπιτροπή ἀπετελέσθη ἐκ τῶν Χριστοδούλου Κλονάρη (1788 - 1849), Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, Ἀνδρονίκου Παΐκου, Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, Δημητρίου Γεωργίου Σούτσου (Θεραπειά 1804-Homburg 1866), Προέδρου τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν, Γεωργίου Ἀλ. Ράλλη (1804-1883), Εἰσαγγελέως τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν (βραδύτερον Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου), Ἀναστασίου Πολυζωίδου (1803-1872) καί Γεωργίου Ἀθανασίου, Ἀρεοπαγιτῶν, Κωνσταντίνου Προβελεγγίου (1802-1880), ὑπουργικοῦ παρέδρου (: τμηματάρχου) παρά τῇ Γραμματείᾳ τῆς Δικαιοσύνης καί τῶν Γερμανῶν νομικῶν Gottfried Feder (1806-1892), Ἀρεοπαγίτου καί ἐν συνεχείᾳ Καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν (1837-1843)[13], Eduard Welhof, Γραμματέως παρά τῇ *Ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἀντιβασιλείας* καί Johann Baptist Berg, ὑπουργικοῦ παρέδρου παρά τῇ Γραμματείᾳ τῆς Δικαιοσύνης[14].

Διά τοῦ ὡς ἄνω Νομοθ. Διατάγματος καθωρίσθη καί ἡ διαδικασία τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καί ἀπεφασίσθη ὅπως αὗται διεξάγωνται κατά τμῆμα καί ἐν ὁλομελείᾳ. Ἕκαστον μέγα κεφάλαιον (τίτλος) τοῦ νέου νομοθετήματος, ἀφοῦ ἐτύγχανε τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ οἰκείου τμήματος, θά ἐτίθετο ὑπ' ὄψιν τῶν ἄλλων τμημάτων («*zur Erinnerung*»), εὐθύς δ' ὡς ἐγίνετο ἀποδεκτόν ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας

10. Σημείωμα : «Περί τῆς συντάξεως Κωδήκων», ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, ἔτος Α΄, φ. 80 (16/28 Ἀπρ. 1837), σελ. 405-406.

11. Βλ. λεπτομερῶς περί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Σύστασις, ἀποστολή, ἔργον», *Μνημοσύνη*, τόμ. 12 (1991-1993), Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 125-144. Πρβλ. σχετικήν εἴδησιν ἐν ἐφ. *Ὁ Σωτήρ*, φ. 92 (10/22 Ἰαν. 1835), σελ. 383. Ἐπίσης βλ. ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 210 (9 Ἰαν. 1835), σελ. 856 καί φ. 211 (12 Ἰαν. 1835), σελ. 860.

12. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή», σελ. 128-130, 140-141.

13. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Γοδοφρέδος Φέδερ. Πανεπιστημιακός διδάσκαλος καί ἀνώτατος δικαστής», περ. *Ἀθηνᾶ*, τόμ. ΟΗ΄ (1982), σελ. 223-236.

14. Περί τοῦ Ἀρείου Πάγου καί τῶν πρώτων μελῶν του βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «150 ἔτη ἀπό τῆς καθιδρύσεως τοῦ νέου ἑλληνικοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ (1835-1985)», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 4 (1985-1986), σελ. 131-156.

θά ἐδημοσιεύετο, ὡς εἶχε συμβῆ καί μέ τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα. Κατά προτεραιότητα ἔδει νά τύχουν ἐπεξεργασίας τά τμήματα ἐκεῖνα τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου τά ὁποῖα δέν ἐκαλύπτοντο ὑπό τοῦ περιεχομένου τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου.

Ἰδιαιτέρως καί ἐντόνως διεσαφήθη ὅτι δέν ἐπεδιώκετο ἡ ἐξ ὑπαρχῆς κατάρτισις καθ' ὁλοκληρίαν «νέου» νόμου. Ὁ Ἑλληνικός Ἀστικός Κῶδιξ θά κατηρτίζετο ἐκ μεταφράσεως τῶν διατάξεων τοῦ ἀντιστοίχου Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τροποποιουμένων ὅμως ἐκείνων αἱ ὁποῖαι δέν συνεπορεύοντο πρός τά ἔθιμα καί τάς συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἤ εἶχον ἤδη ἀποδειχθῆ ἐλλιπεῖς, ἑπομένως ἀπρόσφοροι κατά τήν ἐν Γαλλίᾳ πρᾶξιν. Πρός διάγνωσιν τῶν τελευταίων αὐτῶν συνιστᾶτο ὅπως ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ νομολογία τοῦ γαλλικοῦ Ἀκυρωτικοῦ Δικαστηρίου[15].

Ἡ πρόθεσις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας νά προχωρήσῃ ταχυρρύθμως εἰς τήν κατάρτισιν Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τόν πρόσφατον τότε Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα ὠφείλετο εἰς τήν ἐπιθυμίαν διατυπώσεως νόμου ἑνιαίου καί συγχρόνου, ἀντικαθιστῶντος παλαιάς διατάξεις καί τοπικάς ἐπί μέρους ρυθμίσεις. Τοῦτο δέ πρός ἑνοποίησιν τοῦ δικαίου τῶν ἀστικῶν σχέσεων ὡς βάσεως τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας καί τῆς τονώσεως τῆς οἰκονομίας. Ἡ σκέψις αὐτή, ὀρθή ἀπό τεχνοκρατικῆς ἐπόψεως, ἀνεζήτει τό πρότυπον εἰς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα. Ἀλλά τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας δέν εἶχε προσέξει ἤ ἠγνόει ὅτι πολλαί τῶν ρυθμιζομένων ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος) σχέσεις ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἑπομένως ἡ πιστή ἤ ἔστω ἡ σχεδόν πιστή μεταφορά αὐτοῦ εἰς τήν ἑλληνικήν νομικήν πραγματικότητα μᾶλλον περιπλοκάς θά προεκάλει καί ὄχι γενικήν τακτοποίησιν, κοινωνικῶς ἀποδεκτήν. Ἡ πρόθεσις ἦτο ἀγαθή, ἡ πρᾶξις ὅμως ἐπέβαλλε διάφορον μεθοδολογίαν, χωρίς τοῦτο νά σημαίνῃ πλήρη ἀδιαφορίαν πρός τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα. Ἄλλωστε τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας δέν κατέθετε πρωτότυπον ἔμπνευσιν. Ἡ βασική σχετική θέσις εἶχε διατυπωθῆ ὑπό τῶν πληρεξουσίων τῆς Γ΄ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως κατά τήν σύνταξιν τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827, τό ὁποῖον ἐξηκολούθησε νά ἰσχύῃ μέχρι τοῦ 1844. Τότε εἶχον ἐπιλεγῆ οἱ γαλλικοί κώδικες ὡς ἀποκλειστικόν πρότυπον τῆς νέας ἑλληνικῆς νομοθεσίας.

Τό κείμενον τοῦ Νομοθ. Διατάγματος ἐκοινοποιήθη πρός τά μέλη τῆς συσταθείσης Ἐπιτροπῆς, πρό δέ τούτου ἐγνωστοποιήθη πρός αὐτά ὁ διορισμός των δι' ἰδιαιτέρων ἐγγράφων. Ἐν τῷ ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐγγράφῳ

15. Τό συστατικόν Διάταγμα περί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς καί τάς ἐνσωματωμένας εἰς αὐτό *Ὁδηγίας* πρός αὐτήν βλ. ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή», *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 128-130 καί 140-141.

πρός τόν Ἀνδρόνικον Πάικον, μόλις τότε διορισθέντα Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου, σημειοῦται ὅτι: «*Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης, προνοοῦσα περί συντάξεως Νόμου Πολιτικοῦ, ἀπεφάσισε νά διορίσῃ Ἐπιτροπήν δεκαμελῆ διά νά ἐπεξεργασθῇ τόν Πολιτικόν τῆς Γαλλίας Νόμον καί νά τόν καταστήσῃ ἐφαρμόσιμον ὡς πρός τήν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τοῦ Ἔθνους*». Τό αὐτό περιεχόμενον εἶχον καί τά πρός τά λοιπά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἀπευθυνδέντα ἔγγραφα[16].

2. Ἡ ὑπό αἵρεσιν ρύθμισις.

Δοθέντος ὅτι πάντα τά ἀνωτέρω ἀνεφέροντο εἰς τόν μέλλοντα νά καταρτισθῇ νόμον, ἐθεωρήθη ὡς ἀπολύτως ἀναγκαῖον νά ἐπανακαθορισθῇ τό προσωρινῶς ἐφαρμοστέον Ἀστικόν Δίκαιον, κατ' ἐπανάληψιν τῶν διατυπωθέντων εἰς τόν *Διοργανισμόν τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830. Ἡ ἀνάγκη ἐπανακαθορισμοῦ τοῦ προσωρινῶς ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου ἀπέρρεε καί ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου νά προκύψουν δικαστικαί ἀμφιβολίαι, καθώς ἀπό τῆς 25ης Ἰανουαρίου/6ης Φεβρουαρίου 1835 θά ἤρχιζεν ἡ λειτουργία τῶν νέων δικαστηρίων τῆς Χώρας[17] καί ἡ ἰσχύς τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων*, ρητῶς (ἄρθρ. 2) ἀκυρουμένων ἤ καταργουμένων ἀπό τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας καί πάντων τῶν προγενεστέρων συναφῶν νόμων καί διαταγμάτων[18]. Ἑπομένως, θά κατηργεῖτο καί ἡ ἰσχύς τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830, ἀλλά μόνον καθ' ὅσον αἱ διατάξεις του ἀντέβαινον πρός τόν νέον Ὀργανισμόν. Ἐν τούτοις, τό ἄρθρον 148 τοῦ καταργηθέντος *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830, διαλαμβάνον περί τοῦ οὐσιαστικοῦ Ἀστικοῦ καί Ἐμπορικοῦ Δικαίου, δέν κατηργεῖτο, ἐπεβάλλετο, ὅμως, ἐπιβεβαίωσις, ἄλλως ἐπανάληψις, τοῦ περιεχομένου του διά νέας ταυτοσήμου διατάξεως ὁριζούσης συνῳδᾷ πρός τήν νέαν νομοθεσίαν περί τοῦ κατ' ἐξακολούθησιν μέλλοντος νά ἰσχύῃ Ἀστικοῦ Δικαίου κατά τήν ἀγνώστου διαρκείας μεταβατικήν περίοδον ἀπό τῆς 25ης Ἰανουαρίου/6ης Φεβρουαρίου 1835 μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, διά χρονικόν διάστημα πάντως τό ὁποῖον

16. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή», σελ. 142.

17. Βασ. Διάταγμα τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835, Περί ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῶν Δικαστηρίων τῆς Ἐπικρατείας, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (11/23 Ἰαν. 1835), σελ. 5.

18. Βασ. Διάταγμα τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835, Περί τῆς ἐποχῆς καθ' ἥν ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν ἡ νέα νομοθεσία, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (11/23 Ἰαν. 1835), σελ. 5-6.

δέν ἀνεμένετο τότε νά εἶναι μακρότερον τῆς τριετίας. Ὁ νέος ὁρισμός ἐκρίθη ὅτι ἔπρεπε νά περιλάβῃ καί τό θέμα τῶν ἐδίμων.

Πρός τόν σκοπόν τοῦτον ὑπεβλήθη πρός τόν Βασιλέα, δηλ. τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, διά τῆς μνημονευθείσης ἤδη ὑπ' ἀριθμ. 236 τῆς 15ης/27ης Ἰανουαρίου 1835 Ἀναφορᾶς τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης (: Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως) Σχέδιον ἐκ τριῶν ἄρθρων νομοθετικοῦ διατάγματος περί τῶν προσωρινῶς ἐφαρμοστέων κανόνων Ἀστικοῦ Δικαίου[19].

Ὅπως τονίζεται ὑπό τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδου εἰς τήν ἐν λόγῳ Ἀναφοράν - Εἰσηγητικήν Ἔκθεσίν του, οὐδεμία ἀμφιβολία ἔδει νά γεννηθῇ περί τοῦ μέχρι συντάξεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος προσωρινῶς ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου, δοθέντος ὅτι δέν εἶχεν ἐκδοθῇ νέος καί ἀντίθετος πρός τά μέχρι τότε ἰσχύοντα νόμος. Ἡ ἔκδοσις τοῦ σχετικοῦ διατάγματος παρουσιάζετο ὡς ἁπλῆ διευκρινητική διαδικαστική ἀνάγκη: «*Quoique il n' y a point de doute que l' Éxabible de l' Arménopoule continuera à avoir force de loi pour les affaires civiles, attendu qu' il n' y a pas une loi qui l' abroge ou qui y substitue un nouveau Code Civil, j' ai cru nécessaire cependant de promulguer un décret royal relativement à ce sujet. Le projet de ce décret est ci-joint*».

Ἐάν ὅμως ἐπρόκειτο περί ἁπλῆς ἐπαναλήψεως τῶν μέχρι τότε ἰσχυόντων, τό διευκρινητικόν Βασ. Διάταγμα, τοῦ ὁποίου σχέδιον ὑπεβάλλετο συνημμένον πρός τήν Ἀναφοράν, δά ἔδει νά περιλάβῃ ἕν καί μόνον ἄρθρον μέ περιεχόμενον στοιχούμενον πλήρως πρός τήν διάταξιν τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* (1827) ἤ ἔστω τοῦ ὑπό κατάργησιν, διά τοῦ εἰσαγομένου ἀπό τῆς 25ης Ἰανουαρίου/6ης Φεβρουαρίου 1835 *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων*, ἰσχύοντος μέχρι τότε *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 (ἄρθρ. 148).

Ἀλλ' εἰς τήν εἰσήγησιν τοῦ Γ. Πραΐδου περί τοῦ προσωρινῶς ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου προετάθη διά πρώτην φοράν ἀπό τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822 ἡ εἰσαγωγή εἰς τήν νομικήν καί δικαστικήν τάξιν τοῦ νεοελληνικοῦ Κράτους ὡς πηγῆς δικαίου τῶν ἐδίμων, τά ὁποῖα εἶχον ἀποκλεισθῆ αὐτῆς καί συνταγματικῶς ἀπό τοῦ 1822 διά τοῦ *Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος*. Βεβαίως, ἤδη ἐπί Ἑλληνικῆς Πολιτείας εἶχε διατυπωθῆ ἡ πρόθεσις συλλογῆς αὐτῶν, ἡ ὁποία –ὡς ἤδη ἐξετέθη– δέν κατέστη τότε πρᾶξις[20]. Πιθανῶς ἠμπορεῖ νά θεωρηθῇ ὅτι ἡ ὑπό τοῦ

19. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τεῦχ. 3 (1950), σελ. 2-3.

20. Βλ. Κυβ. Διάταγμα (Δικαιοσύνης) ὑπ' ἀριθμ. 64 τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1830, *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 25 (26 Μαρτ. 1830), σελ. 97.

Πραΐδου παρεμβολή διατάξεως περί ἰσχύος τῶν ἐδίμων -κατά παράβασιν τῶν ἔτι ἰσχυουσῶν διατάξεων τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827- ἐστοιχεῖτο πρός τήν ἀρχικήν πρόθεσιν τοῦ von Maurer νά συντάξῃ Ἀστικόν Κώδικα διά τήν Ἑλλάδα βάσει καί τῶν γενικώτερον ἰσχυόντων ἐδίμων. Ἡ προβληθεῖσα πάντως ὑπό τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης ἐπίσημος αἰτιολογία εἶναι ἐνδιαφέρουσα:

«*J' ai pensé qu' il était nécessaire de maintenir en vigueur jusqu' à ce qu' un nouveau Code Civil soit promulgué, quelques coutumes qui depuis long tems dominaient en Grèce et dont l' abrogation ne pourrait avoir de bonnes suites*»[21]. Μέ ἄλλους λόγους ἡ διατήρησις τῶν ἐδίμων κατά τόν ἁρμόδιον ὑπουργόν ἀπετέλει ἐγγύησιν διαφυλάξεως τῆς κοινωνικῆς γαλήνης καί πιθανῶς τῆς δημοσίας τάξεως, ἐξ ἐνδεχομένης διαταράξεως τῶν κρατουσῶν συνηθειῶν.

Τήν σχετικήν Ἀναφοράν τοῦ Γ. Πραΐδου ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰάκ. Βισβίζης, συνοδευομένην ἀπό σχέδιον τοῦ διατάγματος. Τοῦτο περιελάμβανε τέσσαρα ἄρθρα, ἐκ τῶν ὁποίων τό ἄρθρον 2 προέβλεπεν ὅτι: «*Les coutumes générales qui auraient été sanctionnées par l' usage de longues années ou par des arrêts, prevaudront sur les dispositions d' Armenopule relatives au même sujet*», ἐνῶ τό ἄρθρον 3 εἶχεν ὡς ἑξῆς: «*Les dispositions de l' Armenopule qui adoptent les coutumes particulières sont abrogées*». Τά δημοσιευθέντα ὑπό τοῦ Ἰακ. Βισβίζη κείμενα, ὅπως προκύπτει ἀπό τάς ἐνδείξεις τοῦ ὑπηρεσιακοῦ πρωτοκόλλου τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας, προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης καί ἀποτελοῦν προετοιμασμένα ὑπηρεσιακά σχέδια, πρίν ἤ ὑπογραφοῦν ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ[22].

Εἰς τά Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους καί εἰς τόν σχετικόν φάκελλον, προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐπισήμου ἀρχείου τῆς *Ὑπηρεσίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*, τό ὑποβληθέν τελικῶς σχέδιον τοῦ διατάγματος περιλαμβάνει μόνον τρία ἄρθρα[23]. Τό 3ον ἄρθρον τοῦ πρώτου σχεδίου τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης προφανῶς ἀπηλείφθη πρό ἔτι τῆς ὑποβολῆς τῆς προτάσεως πρός τήν Ἀνωτάτην Ἀρχοντίαν τοῦ Κράτους. Εἰκάζομεν ὅτι τό πρῶτον Σχέδιον συνέταξεν ὡς πρότασιν ὁ ἁρμόδιος εἰσηγητής ἐπί τῶν σχετικῶν θεμάτων Κωνστ. Προβελέγγιος, ὁ ὁποῖος καί προσυπέγραψε τήν Ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδου (καί ὁ ὁποῖος εἶχε σπουδάσει νομικά εἰς τήν Γερμανίαν). Ὁ συντάκτης τοῦ πρώτου Σχεδίου ἔκρινε σκόπιμον νά διευκρινήσῃ ὄχι

21. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 2 - 3. Πρβλ. ΓΑΚ, *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4 («*Das Gesetzbuch des Armenopoulos*»).

22. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 2.

23. Βλ. ΓΑΚ, *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

μόνον τάς διατάξεις τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου αἱ ὁποῖαι θά ἴσχυον ἐφεξῆς, ἀλλά καί νά διευκρινήσῃ ποῖαι δέν θά ἴσχυον πλέον. Πρός τοῦτο συμπεριέλαβε καί τήν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 3, περί τῆς μή ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων τῆς *Ἐξαβίβλου* ὡς πρός τά εἰδικά τοπικά ἔθιμα, πρός ἄρσιν πάσης ἀμφιβολίας.

Ἀφοῦ τό ἀρχικόν ἐκ τεσσάρων ἄρθρων σχέδιον τοῦ διατάγματος ὑπεβλήθη εἰς τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδην, ὁ τελευταῖος, προφανῶς ἀκολουθῶν προσωπικήν ἀντίληψιν περί τῆς γενικωτέρας εἰσαγωγῆς τῶν ἐθίμων εἰς τό νέον νομικόν πλαίσιον, ἔκρινε σκόπιμον νά ἀπαλειφθῇ τό ἄρθρον 3 τοῦ πρώτου Σχεδίου. Πιθανολογοῦμεν ὅτι αὐτό συνέβη, καθώς ὁ ἴδιος, πέρα τῆς πολιτικῆς θεάσεως τοῦ σχετικοῦ νομικοῦ θέματος, εἶχε σπουδάσει νομικά εἰς τήν Γερμανίαν καί προφανῶς ἦτο ὀπαδός τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου. Ἐξ ἄλλου, εἶναι τουλάχιστον παράδοξον ὅτι μόλις 15 ἡμέρας μετά τήν σύστασιν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς καί τήν ἀνάθεσιν εἰς αὐτήν τῆς προσαρμογῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τάς ἑλληνικάς ἀνάγκας καί συνθήκας, ὁ ἁρμόδιος Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης εἰσηγεῖτο τήν προσωρινήν ἰσχύν τῶν ἐθίμων ἐπί θεμάτων Ἀστικοῦ Δικαίου, διά τῆς παραβάσεως τῆς συνταγματικῆς διατάξεως καί τῆς ρητῆς βουλήσεως τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους ἀπό τῆς ἱδρύσεως τοῦ νεωτέρου ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Κατά ταῦτα, τό σχεδιασθέν νομοθετικόν διάταγμα ἐμορφοῦτο ὡς συντακτική πρᾶξις. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Πραΐδου ἐπιτρέπει τήν εἰκασίαν ὅτι ἤδη σημαντική μερίς Ἑλλήνων νομικῶν ἀντέδρα εἰς τήν χρησιμοποίησιν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡς θεμελιακῆς βάσεως τοῦ νέου ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ δικαίου.

Κατά τήν 19ην/31ην Ἰανουαρίου 1835 τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ἀπεδέχθη, μετά τινων τροποποιήσεων εἰς τό ἀκροτελεύτιον ἄρθρον, ὡς πρός τήν διαδικασίαν ἐκτελέσεως τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος καί ὑπό τήν αἵρεσιν ἐγκρίσεως τούτου ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, τό Σχέδιον τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδου καί ὑπέγραψε τό ὑποβληθέν κείμενον. Τό περιεχόμενον τῆς κατά τά τότε συνηθιζόμενα ἐκδοθείσης περί τῆς ἐγκρίσεως τῆς ὑπουργικῆς προτάσεως Βασιλικῆς Ἀποφάσεως ὑπ' ἀριθμ. 21160 ἔχει ὡς ἑξῆς:

R.P. 21160

Otto etc.

Dem unterm 15./ 27. d.<ieses> M. <onats> vorgelegten Entwurf einer Verordnung über die Gültigkeit des Gesetzbuches des Armenopulos haben Wir in der anliegenden Redaktion Unsere Genehmigung ertheilt. Die mit Unserer Sanktion versehene Ausfertigung des Gesetzes liegt

ebenfalls eventuell bei, um sie bekannt machen zu lassen, nachdem sie im Ministerrathe berathen, ohne Bedenken gefunden und von sämmtlichen Ministern contrasigniert werden sein wird. Das Justizministerium hat im Ministerrath hierüber förderlichst Vortrag zu erstatten.

Athen, 19./31. Jänner 1835

Armansperg v. Kobell v. Heideck
Greiner

An dem Ministerrathen
Exp. 1.Feb. 35 Waschmit.<itius>[24]

Τό εἰς τήν γερμανικήν ὑπογραφέν πρωτότυπον τοῦ περί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ὑπό αἵρεσιν ἐν λόγῳ Σχεδίου Νομοθετικοῦ Διατάγματος εἶχεν ὡς ἑξῆς:

ad 21160 ad 21759

An das Justizministerium
Das Gesetzbuch des Armenopulos betr.

Otto
von Gottes Gnaden
König von Griechenland

Auf den Antrag Unsers Staatssekretärs der Justiz u.<nd> *nach Vernehmung Unsers Ministerraths, haben Wir verordnet u.*<nd> *verordnen wie folgt:*

1. Die Hexabiblos des Armenopulos soll insoweit ihr Inhalt das Civilrecht betrifft, bis zur Bekanntmachung des bürgerlichen

24. Ἐπισημειωματικῶς ἐπί τῆς ὑπ' ἀριθμ. 236 ἀπό τῆς 15ης/27ης Ἰανουαρίου 1835 Ἀναφορᾶς τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑποβληθείσης κατά τήν 27 Ἰουνίου 1835, R. P. 21160 mit l. Beil., Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἐκ τῆς ἡμερομηνίας τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως (15/27 Ἰανουαρίου 1835) καί ἐκείνης τῆς ὑπογραφῆς τοῦ «ὑπό αἵρεσιν» Διατάγματος (19/31 Ἰανουαρίου 1835) καταφαίνεται ἡ πρόθεσις τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ὅπως ἔχῃ γνωστοποιηθῆ «κατ' ἐξακολούθησιν» τό οὐσιαστικόν ἀστικόν δίκαιον πρίν ἤ τεθῇ εἰς ἐφαρμογήν ὁ νέος *Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων* (25 Ἰανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1835), ὥστε νά μή προκύψῃ προβληματισμός τῶν δικαστηρίων. Ἡ ἀλληλουχία καί ἡ συγκριτική παρατήρησις τῶν κειμένων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης εἶχε φροντίσει νά μή εὑρεθοῦν οἱ δικασταί ἐνώπιον ἐρωτηματικῶν οἱασδήποτε φύσεως.

Gesetzbuches, dessen Abfassung Wir bereits angeordnet haben, bei Kraft erhalten werden.

2. Die allgemein gültigen Rechtsnormen, welche durch vieljährige Gewohnheit oder durch Urtheilssprüche bestätigt sind, sollen im Falle [des] eines Widerstreites von den im Gesetzbuche des Armenopulos enthaltenen auf den nämlichen Fall bezüglichen Bestimmungen den Vorzug haben.

3. Unser Staatssekretär der Justiz ist mit der Bekanntmachung und dem Vollzuge des gegenwärtigen Gesetzes beauftragt, welche durch das allgemeine Regierungsblatt, dann an zwei auf einandere folgenden Sonntagen in den sämmtlichen Pfarrkirchen des Reiches von den Kanzeln zu verkünden ist.

Athen 19./31. Jänner 1835.

Im Namen des Königs
Die Regentschaft

Armansperg v. Kobell v. Heideck
Greiner

J. Colletis

Exp. 1. Febr. 35. Waschm.<itius>[25]

Ἡ συνταχθεῖσα τότε ἐπίσημος μετάφρασις αὐτοῦ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Περὶ τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου

Ὄθων
ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος

Κατά πρότασιν τοῦ Ἡμετέρου ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως καί γνωμοδότησιν τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, διετάξαμεν καί διατάττομεν τά ἀκόλουθα:

Ἄρθ. 1

Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου θέλει ἐξακολουθῆ νά ἔχῃ ἰσχύν, καθ' ὅσον τό ἐμπεριεχόμενον αὐτῆς ἀφορᾷ τό Πολιτικόν Δίκαιον, μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Νόμος τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν ἤδη διετάξαμεν.

25. Γ.Α.Κ., Ὄθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης, Φ. 4. Πρβλ. πρός ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου τό ἄρθρον 148 τοῦ *Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων*, Ναύπλιον, 15 Αὐγούστου 1830 (ἀκολούθως σελ. 496).

Ἄρθ. 2

Αἱ διά μακρᾶς συνηθείας ἤ δι' ἀποφάσεων ἰσχύν νόμου γενικοῦ λαβοῦσαι διατάξεις προτιμῶνται τῶν ὁρισμῶν τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὁσάκις οὗτοι ἀντιφάσκουν εἰς αὐτάς ὡς πρός τήν αὐτήν περίπτωσιν.

Ἄρθ. 3

Εἰς τόν Ἡμέτερον ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέα ἀνατίθεται ἡ δημοσίευσις καί ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος νόμου, ὅστις θέλει καταχωρισθῆ εἰς τήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως καί θέλει ἀναγνωσθῆ ἐπ' ἄμβωνος εἰς ὅλας τάς ἐκκλησίας τοῦ Κράτους κατά δύο συνεχεῖς Κυριακάς.

Ἐν Ἀθήναις, τήν 19/31 Ἰανουαρίου 1835

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Ἀντιβασιλεία
Ὁ κόμης Ἅρμανσπεργ Πρόεδρος Κόβελ Ἔιδεκ[26]

Κατά τήν αὐτήν ἡμέραν ἐκοινοποιήθη πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἀντίγραφον τῆς μνημονευθείσης ἤδη κατά τό γερμανικόν κείμενον αὐτῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως τῆς 19/31 Ἰανουαρίου 1835 (ὑπ' ἀριθμ. 21160) περί τῆς παρασχεθείσης ἐγκρίσεως τῆς ὑπουργικῆς προτάσεως, παρά πόδας τῆς ὁποίας κατεχωρίσθη καί ἡ μετάφρασις αὐτῆς εἰς τήν ἑλληνικήν:

«Ἀπενείμαμεν τήν Β. Ἔγκρισίν μας εἰς τό ὑπό 15/27 Ἰαν. προταθέν σχέδιον Διατάγματος διά τό κῦρος καί τήν ἰσχύν τῆς Δικονομίας τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ὁ δέ καθιερωθείς παρ' Ἡμῶν τελειωμένος νόμος θέλει θεωρεῖται καί αὐτός ὁμοίως ὡς ἐνδεχόμενος (eventuelle) διά νά γνωστοποιηθῆ, ἀφοῦ κριθῆ ἀναμφίβολος ἀπό ὅλους τούς Ὑπουργούς καί προσυπογραφθῆ παρ' ὅλου τοῦ Ὑπουργείου, ἡ δέ ἐπί τοῦ Δικαίου <Γραμματεία> ὀφείλει ἀμέσως νά καθυποβάλῃ περί τούτου [ἀμέσως] (sic) *τήν πρότασιν»*[27].

Κατά δοκιμωτέραν μετάφρασιν τό ὡς ἄνω κείμενον θά ἔδει νά ἔχῃ ὡς ἑξῆς:

«Παρέσχομεν τήν Ἡμετέραν Ἔγκρισιν εἰς τό ὑπό ἡμερομηνίαν 15/27 τοῦ μηνός τούτου ὑποβληθέν νομοσχέδιον περί τῆς ἰσχύος τοῦ Κώδικος τοῦ

---

26. Βλ. τοῦτο συνημμένον εἰς τήν ὑπ' ἀριθμ. 325 τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1835 Ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν διευθύνοντα τάς συνεδριάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Γραμματέα τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐν Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11.

27. Ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τό Ὑπ. Συμβούλιον περί τοῦ *Κώδικος τοῦ Ἀρμενοπούλου (: Gesetzbuch Armenopoulos betr.)*, ὑπ' ἀριθμ. 21160 τῆς 19ης/31ης Ἰανουαρίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11.

Ἀρμενοπούλου, ὡς τοῦτο ἦτο συντεταγμένον. Ἡ τήν Ἡμετέραν Ἔγκρισιν περιβληθεῖσα διατύπωσις τοῦ νόμου παραμένει ἐν τοσούτῳ ὑπό αἵρεσιν, ἵνα συζητηθῇ ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καί ἄν δέν συναντήσῃ ἀντίρρησιν τινά, ὑπογραφῇ ὑπό τῶν μελῶν του καί ἀκολούθως γνωστοποιηθῇ. Ἡ Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης ὀφείλει ὡς τάχιστα νά ὑποβάλῃ τήν σχετικήν πρότασιν εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον».

Ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης ὑπέβαλε μετά ταῦτα πρός τόν διευθύνοντα τάς συνεδριάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Ἰωάννην Κωλέττην, Γραμματέα τῶν Ἐσωτερικῶν, τό διαβιβασθέν ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, ὑπό αἵρεσιν ἐγκριθέν κείμενον, ἵνα φροντίδι αὐτοῦ συζητηθῇ τό ταχύτερον ἐν τῷ Ὑπουργικῷ Συμβουλίῳ καί λάβῃ τάς προσυπογραφάς τῶν ὑπουργῶν (21 Ἰανουαρίου 1835).

Τό σχέδιον τοῦ ἐγγράφου (ὑπ' ἀριθμ. 325/21 Ἰανουαρίου 1835) τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν προεδρεύοντα τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰάκ. Τ. Βισβίζης[28]. Ἤδη εὑρέθη καί τό πρωτότυπον αὐτοῦ, εἰς τό ὁποῖον εἶναι συνημμένη καί ἡ ἀνωτέρω δημοσιευομένη μετάφρασις τοῦ ὑπό αἵρεσιν νομοθετήματος εἰς τήν ἑλληνικήν[29].

Τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, μετά συσχετισμόν τοῦ ἐγγράφου τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό συναφές ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, προέβη εἰς τήν συζήτησιν τοῦ ὑπό αἵρεσιν κειμένου κατά τήν 24ην Ἰανουαρίου/5ην Φεβρουαρίου 1835. Κατ' αὐτήν, ὅμως, καί ἀφοῦ συνεζήτησε τό *«projet de loi portant qu' Armenopoulo continuera à avoir force de loi civile»*, ἀπεδέχθη τό 1ον ἄρθρον τούτου (*ayant approuvé les dispositions de l' art. 1er*). Ἀντιθέτως, δέν ἐφάνη πρόθυμον νά ἀποδεχθῇ τό 2ον ἄρθρον τοῦ Σχεδίου τό ἀναφερόμενον εἰς τήν ἰσχύν τῶν ἐθίμων. Ὁ Γραμματεύς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης ἐτόνισε πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ὅτι ἡ ρύθμισις περιελήφθη εἰς τό σχέδιον διά νά διευκολύνῃ τά δικαστήρια ἐν ὄψει τῶν *«dispositions vagues»* τῆς Ἐξαβίβλου. Εἶναι ἀξιοπερίεργον ὅτι ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης προέβαλε διαφορετικήν αἰτιολογίαν διά τήν εἰσαγωγήν τῶν ἐθίμων ὡς πηγῆς δικαίου εἰς τήν νεοελληνικήν νομικήν τάξιν πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἐν σχέσει πρός ἐκείνην τήν ὁποίαν εἶχε προβάλει πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας. Πρός τό δεύτερον εἶχεν ἐπισημάνει τήν «ἀνάγκην» σεβασμοῦ τῶν ἐθίμων διά τήν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως, στοιχείου τό ὁποῖον ἀπετέλει συνεχῆ μέριμναν καί

28. Ἀναφορά τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν διευθύνοντα τάς συνεδριάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Γραμματέα τῶν Ἐσωτερικῶν, ὑπ' ἀριθμ. 325 τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1835, ἐν Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 3-4.

29. Τό πρωτότυπον τῆς Ἀναφορᾶς ἐν Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Παρά πόδας τοῦ ἐγγράφου ἡ ἑξῆς σημείωσις: *«Ἐπί τοῦ ἀριθ. 21160»*. Συνημμένον τό κείμενον τοῦ νομοσχεδίου εἰς τήν ἑλληνικήν.

ἀγωνίαν διά τά μέλη τοῦ ἀσκοῦντος ὑπευθύνως τήν ἀνωτάτην ἀρχοντίαν τῆς Πολιτείας ὀργάνου, ἐν ὄψει μάλιστα τῶν ἤδη ἐκδηλωμένων καί μετά πολλοῦ κόπου τιθασευθεισῶν τοπικῶν ἐξεγέρσεων. Ἀντιθέτως, πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, τό ὁποῖον δέν ἦτο δυνατόν νά ἐντυπωσιαθῇ ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου μιᾶς νέας τυχόν ἐξεγέρσεως, ὁ Γ. Πραΐδης ἐπεσήμανεν ὅτι τό περί ἐδίμων ἄρθρον περιελαμβάνετο εἰς τό Σχέδιον ὥστε νά προληφθοῦν αἱ πιθαναί ἀμφισβητήσεις καί τά ἐρωτήματα τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν ὡς πρός τό ζήτημα αὐτό, λόγῳ τῆς «ἀοριστίας» τῶν σχετικῶν διατάξεων τῆς *Ἐξαβίβλου*. Προφανῶς ἐπεδίωκε τόσον ἐντόνως τήν ἀποδοχήν τῶν ἐδίμων ὡς πηγῆς δικαίου ὥστε ἠγωνίσθη μέ κάθε μέσον πρός τοῦτο.

Τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον δέν συνετάγη πρός τήν γνώμην τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης, ἀλλ' ἔκρινε διά Πρακτικοῦ[30] ὅτι ἦτο ἐπείγουσα ἡ ἔκδοσις ρυθμιστικοῦ τοῦ δικαίου νομοθετικοῦ διατάγματος, μή ἀναφερομένου ὅμως εἰς τά ἔδιμα (περί τῶν ὁποίων αἱ προσωπικαί καί πολιτικαί ἐπόψεις τοῦ Γ. Πραΐδου), διά τά ὁποῖα ἔπρεπε, πρό πάσης περί αὐτῶν ἀποφάσεως, νά ζητηθῇ ἡ γνώμη τῆς ἀρτισυστάτου Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς[31]. Ἡ ἐπιφύλαξις καί ὁ δισταγμός τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπέρρεον προφανῶς ἐκ τῆς ὑφισταμένης στερρᾶς ἀποφάσεως τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων καί τῶν συναφῶν συνταγματικῶν διατάξεων ὅπως μή ἰσχύσουν τά ἔδιμα εἰς τήν νέαν κρατικήν νομικήν τάξιν ἐν τῇ ἐπιδιώξει ἀπαλείψεως παντός στοιχείου τοπικισμοῦ. Καί τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον προσέδεσεν ὅτι μέχρι ρυθμίσεως τοῦ θέματος, τά δικαστήρια ἠδύναντο νά τηροῦν τά ἤδη ἰσχύοντα κατά τάς ἀποφάσεις τῶν συντακτικῶν ὀργάνων τοῦ Ἔθνους.

Ἡ ἔποψις αὕτη ὑπεβλήθη ὡς πρότασις πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας καί ἐζητήθη ἡ σχετική ἔγκρισις αὐτοῦ, ἥτις καί παρεσχέθη κατά τήν 4ην/16ην Φεβρουαρίου 1835. Διά τῆς δοθείσης πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἐντολῆς ἐπί τοῦ προκύψαντος θέματος ὡς πρός τά (: *μεταγενέστερα*, κατά τήν ἐπί Καποδιστρίου δέσιν) ἔδιμα γενικῆς ἰσχύος (2ον ἄρθρον), ὡρίσθη ὅτι: *«Ἐάν ἀναφερθῶσιν ἐκ μέρους της* (: τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς) *δισταγμοί τινες καί ἀμφιβολίαι, πρέπει νά μᾶς καθυποβληθῶσιν εὐθύς, μαζῆ μέ τήν γνωμοδότησιν. Ἐάν τοῦτο δέν ὑπάρξῃ, τό διάταγμα πρέπει νά δημοσιευθῇ ἀμέσως»*[32]. Τό Ὑπουργικόν

30. Βλ. *Extrait du procès - verbal de la Séance du 24 Janvier /5 Février* ‹1835› *sur l' Éxabible d' Arménopoulos*, P. N° 25/ad N° 21160 O.R., ὑποβληθέν εἰς τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπ' ἀριθμ. R. P. 21759 τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1835 ν. ἡμ., ΓΑΚ, *Ὄθων. Ἀρχεῖον. Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

31. *Αὐτόθι*.

32. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 4. Τό πρωτότυπον τοῦ Ἐγγράφου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον

Συμβούλιον, μετά τήν παροχήν τῆς ζητηθείσης ἐγκρίσεως, συνῆλθε κατά τήν 7ην/19ην Φεβρουαρίου 1835 καί ἐξουσιοδότησε τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδην ὅπως θέσῃ τό σχετικόν 2ον ἄρθρον ὑπό τήν κρίσιν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς[33]. Τοῦτο ἐγένετο διά τοῦ ἐγγράφου ὑπ' ἀριθμ. 674/10 Φεβρουαρίου 1835 τοῦ Γ. Πραΐδου πρός τόν Πρόεδρον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς Χρ. Κλονάρην[34].

Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή ἐπελήφθη ἀμέσως τῆς ἐξετάσεως τοῦ κειμένου τοῦ 2ου ἄρθρου, ἐπ' εὐκαιρίᾳ δέ, καί κατά πρωτοβουλίαν της, καί τοῦ 1ου ἄρθρου, καί κατά τήν 16ην/28ην Φεβρουαρίου 1835 ὁ Πρόεδρος αὐτῆς ὑπέγραψε καί ὑπέβαλεν ἐπί τούτῳ συνταχθεῖσαν Ἔκθεσιν, ἐκείνην τήν ὁποίαν ἀνεδημοσίευσεν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος ἐκ τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἐκδοθείσης ὑπό τοῦ νομομαθοῦς καί δικαστοῦ Νικολάου Ἰωαννίδου (1809-1890)[35] *Ἑλληνικῆς Νομολογίας* (1837). Σημειοῦμεν, πάντως, ὅτι ἡ Ἔκθεσις εἶχε δημοσιευθῆ ἀμέσως ἐν χρόνῳ εἰς τήν παραλλήλως πρός τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* ἐκδιδομένην ἐπίσημον *Ἐφημερίδα τῶν Ἀγγελιῶν* (1835) μετά τῆς χρονολογίας αὐτῆς καί τοῦ ὀνόματος τοῦ Προέδρου τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς Χρ. Κλονάρη[36].

Ἐν προκειμένῳ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ ἀκόλουθος διευκρίνησις ὡς πρός τήν πρωτοβουλίαν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς ὅπως ἀσχοληθῇ

ὑπ' ἀριθμ. 21759 τῆς 4ης/16ης Φεβρουαρίου 1835, βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Τό σχέδιον τούτου βλ. καί ἐπισημειωματικῶς ἐπί τοῦ πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας Πρακτικοῦ τοῦ Ὑπ. Συμβουλίου (Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4).

33. Séance tenue le 7/9 Février < 1835> sur l' Éxabible d' Arménopoulos, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Τό ἀπόσπασμα τοῦτο ὑπεβλήθη πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας. Τό σχετικόν ἀντίγραφον βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἐλήφθη ὑπό τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας κατά τήν 12ην/24ην Φεβρουαρίου 1835 καί ἐπρωτοκολλήθη ὑπ' ἀριθμ. R.P. 22139.

34. Τό ἐν σχεδίῳ κείμενον τοῦ Ἐγγράφου πρός τόν Πρόεδρον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, ὑπ' ἀριθμ. 674 τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1835, βλ. ἐν Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 4-5. Πρβλ. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Τό νομοθέτημα περί Ἀρμενοπούλου καί ἐδίμων καί ἡ Ἔκθεσις τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς». *Πρῶτον Συνέδριον τῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων τοῦ Κράτους, Ἐν Ἀθήναις 18 - 22 Δεκεμβρίου 1927, Ἐπίσημα Πρακτικά*, Ἐν Ἀθήναις 1928, σελ. 286 - 298.

35. Ν. Ἰωαννίδου, *Ἑλληνική Νομολογία, ἤτοι ἀναλυτική καί ἀλφαβητ. συλλογή τῶν ποινικῶν, πολιτικῶν καί ἐμπορικῶν ἀποφάσ. τοῦ Ἀρείου Πάγου*, τόμ. Α΄ : *Ἀποφάσεις τοῦ 1835 καί 1836*, Ἐν Ἀθήναις 1837, σελ. 83-86.

36. *Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν*, φ. 14 (16 Ἰουλ. 1835), σελ. 54-55. Ὁ Ἰ. Τ. Βισβίζης ἐπεσήμανεν εἰς τά Γ.Α.Κ. καί τό «πρωτότυπον» χειρόγραφον τῆς Ἐκθέσεως, χωρίς ὅμως νά ἀνακοινώσῃ καί τήν ταξινομικήν ἔνδειξιν. Τήν εἰς τήν γερμανικήν μετάφρασιν τῆς Ἐκθέσεως βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἡ δημοσίευσις ἐγένετο κατόπιν ἐντολῆς τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης (βλ. ἀκολούθως, σελ. 212).

καί μέ τό 1ον ἄρθρον τοῦ Σχεδίου τοῦ νομοθετικοῦ διατάγματος, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς.

Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή, ἀποβλέπουσα εἰς τήν διά τῆς μελλούσης νά θεσπισθῇ νομοθεσίας περί Ἀστικοῦ Δικαίου *«πλήρη τῶν ἐθίμων ἀκύρωσιν»*, προέκρινε τήν ἐν τῷ μεταξύ *«βαθμηδόν καί μέ ἀνεπαίσθητον μεταβολήν»* ἀκύρωσιν αὐτῶν, τοῦτο δέ διά τῆς εὐσχήμου περιλήψεως τῆς διατάξεως περί ἐθίμων ὡς ἁπλῆς παραγράφου τοῦ 1ου ἄρθρου τοῦ Διατάγματος, δοθέντος ὅτι *«καλῶς ἐξεταζομένη δέν εἶναι εἰμή ἐξαίρεσις»* τῶν διατασσομένων διά τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή δέν ἐθεώρει ὅτι τά ἔθιμα ἔπρεπε νά λογισθοῦν εἰς *«ὅλον διακεκριμένον, οἷον κώδικα ὁλοσχερῆ»*, *ἀλλά «νά λογίζωνται ὡς τόσα ἄρθρα ἐγγράφου νόμου (...), ὡς ἐλάχιστα μέρη φέροντα φύσιν παραρτήματος»*. Διηυκρίνησε δέ ὅτι ἡ προτεινομένη παρ' αὐτῆς νομοτεχνική μεταβολή *«συμφέρει μάλιστα εἰς τό νά ἐξασθενίσῃ τό βάρος τῶν ἐθίμων, διότι οὕτω φαίνονται ψιλή ἐξαίρεσις καί δέν γίνονται ἀντικείμενον χωριστοῦ ἄρθρου νόμου»*.

Ἐπίσης εἶναι σημαντικόν τό σκεπτικόν κατά τό ὁποῖον ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή, διά τῶν παρεμβάσεών της ἐπί τοῦ περί ἐθίμων ἄρθρου, ἠρνήθη τήν διαφοροποίησιν μεταξύ γενικῶν καί τοπικῶν ἐθίμων. Ἡ σχετική διάκρισις εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τήν νεοελληνικήν πραγματικότητα ἀπό τόν von Maurer ὅταν ἐτέθη τό θέμα συλλογῆς τῶν ἐθίμων πρός χρῆσιν αὐτῶν κατά τήν σύνταξιν Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἦτο διάκρισις ἡ ὁποία συνεδέετο πρός τήν διαδικασίαν συντάξεως καί ἐκδόσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀλλά καί πρός τά ἐν Βαυαρίᾳ ἐφαρμοζόμενα καί συνεπῶς ἀπετέλει διά τόν von Maurer τό ἰδεῶδες πρότυπον πρός μίμησιν. Κατά τό 1835 ὅμως, ὁ τελευταῖος δέν εὑρίσκετο πλέον εἰς τήν Ἑλλάδα καί αἱ ἀντιλήψεις του πιθανῶς ἐκρίνετο ὅτι δέν θά ἦσαν ἀρεσταί εἰς τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπό τήν νέαν σύνθεσιν αὐτοῦ.

Ὁ Χρ. Κλονάρης, κατά τήν διατύπωσιν τῆς Ἐκθέσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἔργου ἰδικοῦ του, ἐτόνισεν ὅτι: *«Ὅταν ὁ νομοθέτης δώσῃ ἅπαξ ἰσχύν εἰς τά ἔθιμα, δέν δύναται εὐλόγως νά τήν περιορίσῃ εἰς μόνα τά γενικά, ὅσα εἶναι συνηθισμένα εἰς ὅλην τήν ἐπικράτειαν. Μάλιστα τά ἔθιμα κυρίως εἶναι τοπικά εἰς ὅλους σχεδόν τούς τόπους, ὅπου ταῦτα ἔλαβον ἰσχύν· σπανίως ἀπαντῶμεν συνηθείας ἐπικρατούσας εἰς ὅλας τάς ἐπαρχίας, ὅσαι ἀπαρτίζουν τό κράτος»*. Ἀκολούθως δέ ὑπεγράμμισεν ὅτι ἡ μέχρι τότε διαδικασία συλλογῆς τῶν ἐθίμων ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης εἶχε πραγματοποιηθῆ βεβιασμένως καί προχείρως: *«αἱ γενόμεναι ἕως τώρα ἔρευναι εἶναι ἁπλῶς διοικητικαί· οἱ δημογέροντες ἔγραφον παρέργως· ὅσοι ἐλάμβανον τάς αὐτοσχεδίους πληροφορίας των, συσσωρευμένας συγχρόνως, οὔτε καιρόν ἀποχρῶντα οὔτε ἔργον εἶχον νά*

φέρουν εἰς τήν ἐξέτασίν των δικαστικήν ἀκρίβειαν· ὁ νομοθέτης ἀντί νά ριψοκινδυνεύσῃ τό προκείμενον ζήτημα εἶναι προτιμότερον ν' ἀφήσῃ τήν ἔρευναν εἰς τάς δικαστικάς Ἀρχάς, αἵτινες δύνανται νά φέρουν τήν ἐνδεχομένην βεβαιότητα.

»Τέλος πάντων, ἤ ὑπάρχουν συνήθειαι ἤ δέν ὑπάρχουν· εἰ μέν τοῦτο, ὁ νόμος δέν τάς δίδει καμμίαν ἰσχύν· εἰ δέ ὑπάρχουν, διατί νά ἀφαιρέσωμεν ἀπό τούς ἀνθρώπους ὅσα δικαιώματα ἀποκτῶσι μέ καλήν πίστιν, φυλάττοντες ὅ,τι ἴσχυε περισσότερον ἀπό τάς διατάξεις τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὅστις πρό ὀλίγου μόνον ἔλαβε τακτικήν ἰσχύν νόμου (: 1828-1830), *διατί νά τάς ἀκυρώσωμεν πρίν ἤ γένῃ ἡ γενική μεταρρύθμισις τῆς ἐπικρατούσης πολιτικῆς νομοθεσίας μας; Διατί νά καταργήσωμεν τά τοπικά ἔθιμα, ὅταν σεβώμεθα τά γενικά; τουλάχιστον διά τούς κατοίκους τοῦ τόπου ὅπου ἐπεκράτησαν ἐκεῖνα, φέρουν τό αὐτό δικαίωμα, τό ὁποῖον ταῦτα ἀπονέμουν εἰς τούς πολίτας ὅλης τῆς Ἐπικρατείας· ἀναμφιβόλως ὅποιος δεχθῇ τά γενικά ἔθιμα δέν δύναται πλέον εὐλόγως ν' ἀποφύγῃ τά τοπικά»*[37].

Ὁ σχολιασμός τῆς Ἐκθέσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς περί τῆς προχειρότητος τῆς συλλογῆς τῶν ἐθίμων ἀπετέλει ἔμμεσον πλήν σαφῆ πολιτικήν κριτικήν ἔναντι τῆς δραστηριότητος τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης κατά τό 1833 καί ἐμαρτύρει ἴσως τήν πικρίαν τοῦ Χριστ. Κλονάρη διά τήν τότε ἀπομάκρυνσίν του ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ ὑπουργείου. Παραλλήλως ὅμως ἀπετέλει καί ἔμμεσον κολακείαν πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπό τήν νέαν σύνθεσιν αὐτοῦ. Ὅμως ἡ ἐπί τοῦ δέματος θεωρητική τοποθέτησις τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, πρωτίστως ἁρμοδίας διά τήν κατάρτισιν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐπέτρεψε τήν εἰσαγωγήν τῶν ἐθίμων εἰς τήν νεοελληνικήν νομικήν τάξιν, ὅπως τό εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ γερμανοτραφής νομικός Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδης. Πέρα δέ πάντων, πρέπει νά ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ τοποθέτησις –θεωμένη ὑπό τό πρῖσμα τῆς ἀπολύτου προσωρινότητος, ἀφοῦ ἤδη εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ ἐκπόνησις τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος– δέν θά ἐπέφερεν οὐσιώδεις μεταβολάς εἰς τήν ζωήν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ[38].

37. *Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν*, φ. 14 (16 Ἰουλ. 1835), σελ. 54-55.

38. Ἐν τούτοις, ἡ τομή ὑπῆρξε βαθυτάτη καί ἡ ἐπίδρασις τῆς διατάξεως διήρκεσε μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τό 1940/46. Χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι σχετικήν θεωρίαν περί ἐθίμων συμπεριέλαβον ὅλοι οἱ γράψαντες Συστήματα Ἀστικοῦ Δικαίου ἤ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος καί κατά τό α΄ ἥμισυ τοῦ Κ΄ αἰῶνος. Καί ἐνῷ θά ἐφαντάζετο κανείς ὅτι σύν τῷ χρόνῳ ἡ σχετική ἐνασχόλησις θά ἐμειοῦτο, ἀντιθέτως ηὐξάνετο, καθώς ἡ ἐπιστημονική ἀναζήτησις τῶν πηγῶν τοῦ ἀμιγῶς «Ἑλληνικοῦ Δικαίου» ἐνετείνετο. Ἐνδεικτικόν τοῦ ὀγκουμένου ἐνδιαφέροντος περί τῶν ἐθίμων κατά τάς ἀρχάς τοῦ Κ΄ αἰῶνος πρέπει νά θεωρηθῇ τό ἐκτενές σχετικόν κεφάλαιον πού περιελήφθη ὑπό τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ

Περαιτέρω, καί τοῦτο εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως, ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή ἐθεώρησεν ὅτι *«ἤθελεν εἶσθαι ἴσως προτιμότερον νά δοθῇ ἡ ἰσχύς ὄχι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀλλ' εἰς τούς Αὐτοκρατορικούς Νόμους, διότι ἐκείνη δέν ἀνεγνωρίσθη ποτέ ὡς κῶδιξ ἰσχύων, ἀλλ' ὡς εὔχρηστον ἔργον νομοδιδασκάλου ἤ συνοπτική συλλογή τῶν Νόμων τούτων, εἰς τούς ὁποίους ἐδόθη ἐν καιρῷ ἡ τακτική ἰσχύς ἀπό τήν ἁρμοδίαν ἐξουσίαν. Καί αὐταί αἱ Νομοθετικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλλάδος δέν ἔδωκαν ποτέ τήν ἰσχύν ταύτην εἰς τήν Ἐξάβιβλον, ἀλλά πάντοτε εἰς τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων»*. Γεγονός δέ εἶναι ὅτι ὁ *Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 (ἄρθρ. 148) ἀπέδωσεν εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* ἀποκλειστικῶς καί μόνον συμβουλευτικήν ἰδιότητα, ἐνῶ τήν ἰσχύν πηγῆς δικαίου παρέσχεν εἰς τούς ἐν γένει Νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ὄχι δέ εἰδικῶς εἰς τούς περιλαμβανομένους εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*.

Διά τόν λόγον αὐτόν ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή ἐθεώρησεν ὅτι ἦτο *«ἴσως εὔλογον τό πρῶτον ἄρθρον τοῦ σχεδίου νά φέρῃ ὅτι οἱ Αὐτοκρατορικοί Νόμοι οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου «θέλουν ἔχει ἰσχύν» ἀντί τῆς φράσεως «θέλουν ἐξακολουθεῖ νά ἔχουν ἰσχύν», διότι τό τελευταῖον ψήφισμα* (: δηλ. τό Κυβ. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 152 τῆς 15ης Αὐγούστου 1830) *διέκοψε πλέον τήν ἐξακολούθησιν»*.

Ἡ χρῆσις τοῦ πληθυντικοῦ ὑπό τοῦ Χρ. Κλονάρη (*«θέλουν ἔχει ἰσχύν»*) ἀπέβλεπεν εἰς γραμματικήν συμφωνίαν τῆς διατάξεως πρός τήν ἤδη ἐπενεχθεῖσαν τροποποίησιν τοῦ 1ου ἄρθρου τοῦ κατ' ἀρχήν ἐγκριθέντος διατάγματος καί δή δι' ὑποκαταστάσεως τῆς διατυπώσεως: *«Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου...»* διά τῆς ἑξῆς νέας: *«Οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου...»*. Κατά ταῦτα ἡ νέα διατύπωσις ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς ἐστοιχεῖτο εὐθέως πλέον πρός τήν διάταξιν τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 καί πρός τήν σταθεράν ἀπό τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1822 πολιτικήν θέσιν τῶν συντακτικῶν ὀργάνων τοῦ ἐνιαίου καί ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἔστω περιοριζομένην ἀποκλειστικῶς εἰς τούς ἀστικούς βυζαντινούς νόμους τούς περιεχομένους εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*.

Εἰδικώτερον, ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή ἐχρησιμοποίησε τήν φρᾶσιν *«θέλουν ἐξακολουθεῖ νά ἔχουν ἰσχύν»* κατά τήν ἑξῆς λογικήν συνέχειαν: Ὁ *Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1828 (ἄρθρ. 38) ὥρισεν ὅτι: *«Τά δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά Πολιτικά τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου»*, ὁ δέ *Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων* τοῦ 1830 (ἄρθρ. 148) ὅτι: *«Τά δικαστήρια διά μέν τό Πολιτικόν ἀκολουθοῦν τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων* (: δηλ.

Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Ἀντωνίου Γ. Μομφερράτου εἰς τό *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄ *Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1914, σελ. 61 - 83.

ὄχι μόνον τούς περιεχομένους εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*)· *ἐωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη συλλογή αὐτῶν δέλουν συμβουλεύεσθαι τούς περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου*».

Ἑπομένως διευκρινοῦμεν ὅτι ἀπό τοῦ 1830 διεκόπη ἡ «*ἐξακολούθησις*» τῆς συνδέσεως τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου (ὡς εἶχεν ὁρισθῆ τῷ 1828) πρός τό περιεχόμενον τῆς *Ἐξαβίβλου* καί μόνον. Ὡς ἐκ τούτου, ἐν ὄψει τῆς προβλέψεως ὡς λίαν προσεχοῦς τῆς εἰσαγωγῆς συγχρόνου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐκρίθη ὅτι δά ἦτο σκόπιμος ἡ ἐπανάληψις διατάξεως ὡς ἐκείνη τοῦ 1828. Σημειωτέον ὅτι ἡ διατύπωσις τοῦ 1828 συνδέεται πρός νομοτεχνικόν ἔργον μετέχοντος τοῦ Χριστοδούλου Κλονάρη, ἐνῷ ἡ ἑτέρα τοῦ 1830 ὑπῆρξεν ἔργον κυρίως τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου του Ἰωάννου Γεννατᾶ.

Κατά συνέπειαν πάντων τούτων, ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή εἰσηγήθη πρός τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης καί ἔθεσεν ὑπό τήν κρίσιν αὐτοῦ τήν διατύπωσιν ἑνιαίου ἄρθρου μέ περιεχόμενον ὡς τό τελικῶς ἐγκριθέν.

Ἡ παρεμβολή τῆς γνωμοδοτήσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὅπως διά νομοθ. διατάγματος διασαφηθῇ ὅτι ἀντ' αὐτῆς τῆς *Ἐξαβίβλου* θά ἀπετέλουν πηγήν τοῦ ἡμετέρου Ἀστικοῦ Δικαίου οἱ Ἀστικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, μόνον ὅμως οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* καί ὄχι ἄλλοι, καί ὅπως τά ἔθιμα ὑπερισχύουν ἐκεῖ ὅπου ἐπεκράτησαν. Ἐξηρέθησαν τῆς ἐννοίας τῆς πηγῆς τοῦ Δικαίου ρητῶς μέν οἱ λοιποί ἐν τῇ *Ἐξαβίβλῳ* ὁρισμοί, ἐνῷ σιωπηρῶς οἱ μή περιεχόμενοι ἐν αὐτῇ Νόμοι τῶν Αὐτοκρατόρων. Κατά ταῦτα, τό κείμενον τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τοῦ 1835 περιώρισε σημαντικῶς τήν συνταγματικήν διάταξιν, ἡ ὁποία παγίως ἀπό τοῦ 1822 ὥριζεν ἐφαρμογήν τῶν «*πολιτικῶν Νόμων τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», χωρίς νά προσδιορίζῃ ποίους ἐξ αὐτῶν ἤ καί νά καθιερώνῃ ὡς ἐφαρμοστέαν τήν βυζαντινήν νομοθεσίαν συγκεκριμένης –προφανῶς τῆς ὑστέρας– περιόδου.

Ἡ τροποποίησις ἀπετέλει σπουδαίαν μεταβολήν ἐν σχέσει πρός τό «*Ὑπουργικόν Σχέδιον*» καί πρός τό ὑπό αἵρεσιν ἐγκριθέν ἀρχικῶς κείμενον νομοθετικοῦ διατάγματος. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μεταβολή ἡρμηνεύθη τότε ἰδιομόρφως[39]. Ὁπωσδήποτε διά νομικῶν ἐπεμβάσεων εἰσήχθησαν ἀντιθέτως πρός τό Σύνταγμα τά ἔθιμα ὡς πηγή δικαίου.

Ὑπό τήν αὐτήν ἤ τήν ἄλλην διατύπωσιν, ἐθεωρήθη τότε «*ὅτι ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου δέλει ἔχει ἰσχύν νόμου μεχρισοῦ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Κῶδιξ, τοῦ ὁποίου ἡ σύνταξις ἐδιατάχθη ἤδη*»[40]. Οὐσιῶδες ἦτο νά

39. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκη, *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἐξάβιβλος*, σελ. ρδ΄-ρε΄ (καί ὑποσημ. 77, *Αὐτόθι*).

40. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 7. Εἰς τό συγκεκριμένον κείμενον τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τούς Εἰσαγγελεῖς Ἐφετῶν

διασκεδασθοῦν αἱ ἀμφιβολίαι περί τῆς συνεχίσεως ἤ μή τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἕως τότε ἐφαρμοζομένου Δικαίου, τῇ *βοηθείᾳ* τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου (ὡς τοῦ πλέον προχείρου συμβουλευτικοῦ ἐγχειριδίου). Ἡ ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπενεχθεῖσα σπουδαία μεταβολή κατέληξε νά ἔχῃ ἄλλας προεκτάσεις[41].

Ἡ δημοσίευσις τῆς Ἐκθέσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τήν ἐπίσημον κρατικήν *Ἐφημερίδα τῶν Ἀγγελιῶν*, ὅπου ἐδημοσιεύοντο καί ποικίλα ἄλλα ἔγγραφα (δικαστ. ἀποφάσεις, ἀνακοινώσεις πλειστηριασμῶν κ.λπ.) ἐνδιαφέροντα τόν νομικόν κόσμον ὑποδηλοῖ εὐθέως τήν πρόθεσιν τῆς Πολιτείας ὅπως τό κείμενον τῆς Ἐκθέσεως λάβῃ τήν εὐρυτέραν δυνατήν δημοσιότητα. Ἡ ἐντολή δημοσιεύσεως ἐδόθη ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης κατά τήν 21ην Ἰουνίου 1835, δηλ. μετά τήν ἔναρξιν ἰσχύος τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835. Πιστεύομεν ὅτι ἡ δημοσίευσις ἐκρίθη ἀναγκαία ὡς αὐθεντική ἑρμηνεία τοῦ Νομοθ. Διατάγματος, πρός διευκόλυνσιν τῶν δικαστηρίων[42].

3. Ἡ ὁριστική ρύθμισις.

Κατά τόν Ἰάκ. Τ. Βισβίζην: «Τήν 16ην Φεβρουαρίου ἡ Ἔκθεσις τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς μετά τοῦ παρ' αὐτῆς καταρτισθέντος Σχεδίου πέμπεται πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, τήν δ' ἑπομένην 17ην τοῦ ἰδίου μηνός ὑποβάλλεται αὕτη ὑπό τῆς Γραμματείας πρός τόν Βασιλέα (: νοεῖται τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας), ὁ ὁποῖος ἐγκρίνει πλήρως τάς παρατηρήσεις τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς. Τέλος, τήν 21ην Φεβρουαρίου 1835 τό Σχέδιον πλέον τῆς Ἐπιτροπῆς στέλλεται εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον πρός ὑπογραφήν. Τό Σχέδιον τοῦτο ἐνεκρίθη καί ἐξεδόθη ὡς Βασ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835»[43].

Ἐν προκειμένῳ σημειοῦμεν ὅτι ἡ ὑποβολή τοῦ ἀνασυνταχθέντος κειμένου πρός τόν Βασιλέα δέν ἔγινε κατά τήν 17ην ἀλλά κατά τήν 19ην Φεβρουαρίου /3ην Μαρτίου 1835 καί ὅτι ἡ Βασιλική Ἔγκρισις παρεσχέθη κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου/ 7ην Μαρτίου 1835 δι' ὑπογραφῆς τοῦ

τοῦ Κράτους φαίνεται ὅτι δέν ἐξετιμᾶτο παρ' αὐτοῦ ὕπαρξις πρακτικῆς διαφορᾶς μεταξύ τῶν ἀρχικῶν προτάσεών του καί τοῦ τελικῶς νομοθετηθέντος διατάγματος.

41. Κ. Γ. Πιτσάκη, *Ἀρμενοπούλου. Ἐξάβιβλος*, σελ. ρς΄-ρια΄.

42. Γ.Α.Κ., Ἀταξινόμητα, *Πρωτόκολλον τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας. Ἔτος 1835, ἀπό ἀριθμ. 1 ἕως 2403*, Ἐγγραφή ὑπ' ἀριθμ. 856.

43. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον», σελ. 5. Ἡ ὑπό τοῦ Ἰ. Τ. Βισβίζη μνημονευθεῖσα Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπό ἡμερομηνίαν 17 Φεβρουαρίου 1835, πρός ἣν ἦτο συνημμένον τό ἀναμορφωθέν σχέδιον, γαλλιστί διατετυπωμένον (*Αὐτόθι*, σελ. 6) δέν ἀνευρέθη. Δυστυχῶς ὁ Ἰ. Τ. Βισβίζης δέν παρέσχε τάς ταξινομικάς ἐνδείξεις.

νέου κειμένου καί δι' ἰδίας ἐγκριτικῆς Διαταγῆς ὑπ' ἀριθμ. 22357[44]. Ἑπομένως, κατά τήν ἡμέραν ταύτην τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας τό μέν ἐνέκρινε τό ὑποβληθέν ὁριστικόν κείμενον τοῦ σχεδίου νομοθετικοῦ διατάγματος περί τοῦ ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου, τό δέ ἀπέστειλε τοῦτο δι' ἰδίας ἐγκριτικῆς Διαταγῆς πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης καί διέταξε τήν δημοσίευσιν καί ἐκτέλεσιν αὐτοῦ μετά προηγουμένην προσυπογραφήν του ὑπό τῶν Γραμματέων[45].

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Βιβλίου τῶν *Πρακτικῶν τῶν Συνεδριάσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας* ὑπό ἡμερομηνίαν 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835 (*Sitzungs-Protokoll N° 285 der Regentschaft des Königreichs Griechenland* abgehalten den 23. Februar/7. März 1835, φ. 1r.) βεβαιοῦται ὅτι κατά τήν ἡμέραν αὐτήν ὑπεγράφησαν δύο διαδοχικά διατάγματα ὑπό τόν αὐτόν ἀριθμόν ἐξερχομένου 22357. Ὑπό τόν αὔξοντα ἀριθμόν θέματος τῆς ἡμερησίας διατάξεως 3 καταγράφεται τό περιεχόμενον τοῦ Νομ. Διατάγματος *περί Πολιτικοῦ Νόμου* μετά τάς ἐπενεχθείσας τροποποιήσεις καί ὑπό αὔξοντα ἀριθμόν ἡμερησίας διατάξεως 4 καταγράφεται ἡ ἰδία ἐγκριτική διαταγή περί προσυπογραφῆς, δημοσιεύσεως καί ἐκτελέσεως τοῦ Νομ. Διατάγματος τούτου.

Κατά τήν αὐτήν ἐπίσης ἡμέραν τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 ἐκοινοποιήθη ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἡ πρός τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης ἐγκριτική Διαταγή ὑπ' ἀριθμ. 22357. Παρά πόδας τοῦ γερμανικοῦ κειμένου ἔχει καταχωρισθῆ περιληπτική μετάφρασις εἰς τήν ἑλληνικήν[46].

Εὐθύς ὡς ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδης ἔλαβε γνῶσιν τῆς πρός αὐτόν ἀπευθυνθείσης ἐγκριτικῆς Διαταγῆς, ὑπέβαλε πρός τόν προεδρεύοντα τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Ἰ. Κωλέττην ἔγγραφον καί ἐζήτησεν ὅπως μεριμνήσῃ διά «*τήν παρ' ὅλων τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου προσυπογραφήν τοῦ ἐπισυναπτομένου ἐνταῦθα Νόμου περί τῆς Ἐξα-*

44. Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, ὑπ' ἀριθμ. 856 τῆς 19ης Φεβρουαρίου/3ης Μαρτίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4 (ἔνθα ἐπισημειωματικῶς ἡ ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ληφθεῖσα ἐγκριτική ἀπόφασις).

45. Τό πρωτότυπον κείμενον τοῦ ὑπό νέον περιεχόμενον νομοθετήματος, ὑπογεγραμμένον κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου/ 7ην Μαρτίου 1835 καί ὑπ' ἀριθμ. 22357, βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Τό κείμενον τούτου διεξεπεραιώθη μετά διήμερον (25 Φεβρουαρίου/9 Μαρτίου 1835), φέρει δέ τάς προσυπογραφάς τῶν ὑπουργῶν, ὡς ἐτέθησαν αὗται ἀκολούθως. Πρβλ. Ε.Λ.Ι.Α., *Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖα καί Συλλογαί, Ὀθωνικοί Κώδικες, Βιβλίον Πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*, τόμ. 7.

46. Ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τό Ὑπ. Συμβούλιον περί τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἁρμενοπούλου, ὑπ' ἀριθμ. 22357 τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11.

βίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, καθώς καί τοῦ σχεδίου αὐτοῦ» καί ὅπως διατάξῃ «νά μᾶς ἐπιστραφῶσι ταῦτα διά νά ἐνεργήσωμεν τά περαιτέρω»[47].

Εἰς τό ἔγγραφον τοῦτο τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης εἶναι συνημμένον καί τό εἰς τήν ἑλληνικήν κείμενον τῆς κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου/7ην Μαρτίου 1835 ἀπευθυνθείσης πρός αὐτόν, μνημονευθείσης δέ ἤδη ἐγκριτικῆς Διαταγῆς τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας. Τό κείμενον τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὄθων
ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος

Ἀποστέλλεται εἰς τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείαν τό σχέδιον τοῦ κατά τήν ἀπό 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου τρ. ἔτους ἀναφοράν μεταρρυθμισθέντος Νόμου, καί ἤδη ἐγκρινομένου παρ' Ἡμῶν, περί τοῦ κύρους τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, διά νά τόν δημοσιεύσῃ καί ἐκτελέσῃ, ἀφοῦ προηγουμένως προσυπογραφῇ παρ' ὅλων τῶν Γραμματέων[48].

Κατά ταῦτα ὁ περί τοῦ προσωρινῶς ἐφαρμοστέου ἀστικοῦ δικαίου νόμος ἐνεκρίθη μέν κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου/7ην Μαρτίου, προσυπεγράφη ὅμως ὑπό τῶν ὑπουργῶν τό ἐνωρίτερον κατά τήν 26ην Φεβρουαρίου/10ην Μαρτίου, καθ' ἣν παρελήφθη ὑπό τῆς Γραμματείας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τό πρός τόν προεδρεύοντα αὐτοῦ ἔγγραφον τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης (καί ὄχι κατά τήν 21ην Φεβρουαρίου/5ην Μαρτίου 1835).

Τό κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου/7ην Μαρτίου 1835 ἐκδοθέν ὑπ' ἀριθμ. 22357 νομοθέτημα ἐδημοσιεύθη κατά τήν 7ην/19ην Μαρτίου 1835 εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, τρίτον κατά σειράν* τῶν δημοσιευομένων εἰς τό συγκεκριμένον φύλλον αὐτῆς νομοθετημάτων, ὡς ἀκολούθως:

VERORDNUNG
Das Gesezbuch des Armenopulos betr.

Otto
von Gottes Gnaden
Koenig von Griechenland

Auf den Antrag Unseres Staatssekretariats der Justiz und nach

47. Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν διευθύνοντα τάς συνεδριάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Γραμματέα τῶν Ἐσωτερικῶν, ὑπ' ἀριθμ. 1062 τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1835, μετά συνημμένου κειμένου τῆς ἐγκριτικῆς Διαταγῆς, Γ.Α.Κ., *Ὄθων. Ἀρχεῖον. Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Τό ἔγγραφον τοῦτο παρελήφθη ὑπό τῆς Γραμματείας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου αὐθημερόν (ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 58), ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεως.

48. *Αὐτόθι.*

Vernehmung Unseres Ministerrathes haben Wir beschlossen und verordnen, wie folgt:

I

Die bürgerlichen Geseze der byzantinischen Kaiser, welche in der Hexabiblos des Armenopulos enthalten sind, sollen gelten, bis das bürgerliche Gesezbuch, dessen Abfassung Wir bereits angeordnet haben, publicirt wird.

Jedoch haben Gewohnheitsrechte, welche langjähriger und ununterbrochener Gebrauch oder richterliche Enschliessungen geheiligt haben, da wo sie vorkommen, den Vorzug.

II

Unser Staatssekretär der Justiz ist mit der Bekanntmachung und dem Vollzuge des vorliegenden Gesezes, welches duch das allgemeine Regierungsblatt zu verkünden ist, beauftragt.

Athen, den 23. Februar (7. März) 1835.

Im Namen des Koenigs
Die Regentschaft
Graf von Armansperg Prdt., v. Kobell, v. Heideck

Die Staatssekretäre:
J. Kolletis, G. Praides, N.G. Theocharis, J. Rizo, v. Lesuire[49]

---

49. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 7 (7/19 Μαρτ. 1835), σελ. 52. Κατηργήθη ἀπό τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1946 βάσει τοῦ ἄρθρου 5 τοῦ Ἀναγκ. Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 2783 τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1941, *Εἰσαγωγικός Νόμος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, ἐν συσχετίσει πρός τό Νομ. Διάταγμα τῆς 7ης Μαΐου 1946, *Περί ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί τοῦ Εἰσαγωγικοῦ αὐτοῦ Νόμου* (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ. 151 (10 Μαΐου 1946), σελ. 759-761, ἔνθα καί ἡ Αἰτιολογική Ἔκθεσις). Ἂς σημειωθῇ παρεμπιπτόντως ὅτι ὁ Ἀστικός Κῶδιξ τοῦ 1940 ἴσχυσεν ἀπό τοῦ θέρους τοῦ 1941 εἰς τό ἐξωτερικόν, ὡς εἰς τά Μικτά Δικαστήρια τῆς Αἰγύπτου. Τό ἑλληνικόν κείμενον τοῦ Νομ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 δέν ἀποδίδει κατ' ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τό γερμανικόν πρωτότυπον, ἐδημοσιεύθη ὅμως ὡς προετάθη ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς καί ἐνεκρίθη ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας. «Πιστήν καί ὀρθήν» μετάφρασιν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ βλ. ἐν Χρ. Π. Πράτσικα, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1821-1941)*, Ἐν Ἀθήναις 1943, σελ. 81-82. Κατά τόν Χρ. Π. Πράτσικαν ἡ σύνταξις τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τοῦ νόμου συνετελέσθη ὑπό τοῦ Κ. Δ. Σχινᾶ καί δή καί ἐσφαλμένως ἐν σχέσει πρός τό ἀντίστοιχον ἑλληνικόν. Πρός τήν ἔποψιν τοῦ Χ. Π. Πράτσικα, καθ' ἥν ἡ ὀρθή ἔννοια τοῦ νόμου ὡς πρός τά ἔδιμα περιελάμβανε καί τά μετά τό 1835 ἀναπτυσσόμενα, δέν συμφωνοῦμεν, διότι καί ὡς μεταβατικός ἀκόμη ὁ νόμος ἐκεῖνος ἐπεδίωκεν ἑνότητα δικαίου ὡς στοιχεῖον τῆς γενικωτέρας ἐθνικῆς ἑνότητος, σκοπόν καί ἐλατήριον ἄλλωστε πάσης κωδικοποιητικῆς ἐργασίας. Σημειωτέον ὅτι μεταξύ τῆς 25ης Ἰανουαρίου/6ης Φεβρουαρίου 1835, ἡμέρας ἐνάρξεως λειτουργίας τῶν Δικαστηρίων, καί τῆς 7ης/19ης Μαρτίου 1835, καθ' ἥν ἐδη-

καί κατά τήν ἐπίσημον μετάφρασιν αὐτοῦ εἰς τήν ἑλληνικήν, κατά τό σύνολον τοῦ κειμένου τοῦ νομοθετήματος (περιεχόμενον καί ὑπογραφαί), προτασσομένην ὅμως εἰς τό αὐτό φύλλον διά λόγους πολιτικούς:

ΔΙΑΤΑΓΜΑ
Περί Πολιτικοῦ Νόμου
Ὄδων
ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος

Ἐπί τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας, ἀκούσαντες τήν γνώμην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπεφασίσαμεν καί διατάττομεν τά ἑφεξῆς:

Ἄρθρ. 1

Οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου, θέλουν ἰσχύει μεχρισοῦ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Κώδηξ, τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν διετάξαμεν.

Τά ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καί ἀδιάκοπος συνήθεια ἤ ἀποφάσεις δικαστικαί καθιέρωσαν, ὑπερισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν.

Ἄρθρ. 2

Ὁ Ἡμέτερος ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς διατάττεται τήν δημοσίευσιν καί ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου τούτου, ὅστις θέλει γνωστοποιηθῇ καί διά τῆς Ἐφημερ.<ίδος> τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν Ἀθήναις, τήν 23 Φεβρουαρ. (7 Μαρτ.) 1835

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Ἀντιβασιλεία
Ὁ Κόμης Ἄρμανσπεργ Πρόεδρος, Κόβελ, Εἶδεκ

Οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας
Ἰ. Κωλέττης, Ν. Γ. Θεοχάρης, Λεσουΐρος,
Ἰ. Ρῖζος, Γ. Πραΐδης

μοσιεύθη εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* τό περί τοῦ ἐφαρμοστέου ἀστικοῦ δικαίου Νομοθ. Διάταγμα, τό ὁποῖον εἶχεν ἤδη γνωστοποιηθῆ διά μονοφύλλων (Βλ. Ἱστορική καί Ἐθνολογική Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, *Ἱστορ. Ἀρχεῖον, Μονόφυλλα Ὀθωνικά*), ἐδημοσιεύθησαν καί ἕτερα διατάγματα ὀργανωτικῆς φύσεως τῶν νέων δικαστηρίων. Ἡ πρώτη πολιτική ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐδημοσιεύθη μόλις κατά τήν 18ην/30ήν Ἀπριλίου 1835. Δι' εἰδικῆς ἐγκυκλίου τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης (ὑπ' ἀριθμ. 1062/1156 τῆς 28ης Φεβρουαρίου/12ης Μαρτίου 1835) τό Νομοθ. Διάταγμα ἐκοινοποιήθη πρός ἐκτέλεσιν εἰς τούς νομάρχας, τούς εἰσαγγελεῖς Ἐφετῶν καί τούς εἰρηνοδίκας τοῦ κράτους. Βλ. Γ.Α.Κ., Ἀταξινόμητα, *Πρωτόκολλον τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας. Ἔτος 1835, ἀπό ἀριθμ. 1 ἕως 2403*, Ἐγγραφή ὑπ' ἀριθμ. 1062.

Ὁ προσδιορισμός τοῦ προσωρινῶς ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου συνετελέσθη κατά τρόπον οὐσιαστικῶς βεβιασμένον καί μέ τήν πρόδεσιν βραχείας ἰσχύος τοῦ μεταβατικοῦ, ὡς προεβλέπετο, Νομοθετικοῦ Διατάγματος. Αἱ ρυθμίσεις ἀπέβλεπον εἰς περιωρισμένον χρόνον ἰσχύος, καθώς ἀνεμένετο ὅτι ταχέως θά ὡλοκληροῦτο καί θά ἐξεδίδετο νέος Ἀστικός Νόμος στηριζόμενος εἰς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα, μετά τῶν ἀναγκαίων προσαρμογῶν εἰς τά παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα, κυρίως ὡς πρός τό οἰκογενειακόν καί κληρονομικόν δίκαιον. Οὐδείς ἠδύνατο ποτέ νά φαντασθῇ ὅτι αἱ ρυθμίσεις τοῦ 1835 θά κατηργοῦντο τελικῶς μόλις κατά τό 1941/1946.

Ἀμέσως μετά τόν καθορισμόν τοῦ προσωρινῶς ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου, δηλαδή ὄχι τῆς *Ἐξαβίβλου* ὡς Κώδικος Νόμων, ὡς ἀρχικῶς προετείνετο, ἀλλά τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων πολιτικῶν νόμων τῶν «*Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων*», κατά συνέχειαν πάντοτε τῆς διατετυπωμένης ἀπό τοῦ 1822 ἐθνικῆς πολιτικῆς βουλήσεως, ἐξεδόθη, μετ' ἐγκριθεῖσαν ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας εἰσήγησιν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδου, τό πρωτότυπον κείμενον τῆς *Ἐξαβίβλου* κατά τήν ὑπό τοῦ W. O. Reitz γενομένην τῷ 1780 ἐν Χάγῃ ἔκδοσιν[50].

---

50. Τήν ἐπί τοῦ θέματος Ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, ὑπ' ἀριθμ. 1206 τῆς 4ης/16ης Μαρτίου 1835, ὡς καί τήν ἐπισημειωματικῶς παρασχεθεῖσαν Βασ. Ἔγκρισιν ταύτης, ὑπ' ἀριθμ. 22825 τῆς 8ης/20ῆς Μαρτίου 1835, βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Περί τῆς συμπληρωματικῶς καταβληθείσης εἰς τόν ἀναλαβόντα τήν ἐκτύπωσιν ἐκδότην Ἀνδρέαν Κορομηλᾶν ἀμοιβῆς βλ. τήν σχετικήν Ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 15930 τῆς 29ης Μαρτίου/10ης Ἀπριλίου 1837 καί τήν παρασχεθεῖσαν Βασ. Ἔγκρισιν ταύτης, ὑπό χρονολογίαν 14/26 Ἀπριλίου 1837, ἐν Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 38. Περί τῆς ἐν λόγῳ ἀνατυπώσεως τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὑπό τόν τίτλον: *Πρόχειρον Νόμων, τό λεγόμενον Ἐξάβιβλος, συναθροισθέν πάντοθεν κατ' ἐκλογήν καί κατ' ἐπιτομήν οὕτω συντεθέν παρά τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καί κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου*, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, κατά τήν ὁδόν Ἑρμοῦ ἀριθ. 209, 1835, 8^{0}, Ἐν Ἀθήναις 1835, συντελεσθείσης φροντίδι τῶν Κ. Προβελεγγίου καί Δ. Ραζῆ, βλ. ἐν Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καί ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἔκδοσίς της τῷ 1835», *Ἐπιστημ. Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν*, τόμ. ΣΤ΄: *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπί τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ, 1345-1945*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1952, σελ. 163-172 (τό Τυπογραφεῖον τοῦ Ἀνδρέου Κορομηλᾶ κατελάμβανε τό βόρειον τμῆμα τοῦ οἰκοδομ. τετραγώνου Πλ. Συντάγματος, Ἑρμοῦ, Νίκης, Μητροπόλεως, ἔνθα σήμερον τό Ὑπουργεῖον Οἰκονομικῶν καί Οἰκονομίας. Τό οἴκημα ἐσῴζετο μέχρι πρό ἐτῶν). Περί τοῦ Κ. Ἀρμενοπούλου καί τοῦ ἔργου του βλ. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, «Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος. Νομοφύλαξ καί Κριτής Θεσσαλονίκης», *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 477-528, Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, *Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καί ἡ νομική σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατά τόν δέκατον τέταρτον αἰῶνα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1960. Βλ. ἐπίσης

Ἡ τοιαύτη κατ' εἰσήγησιν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης ἀνατύπωσις τῆς *Ἑξαβίβλου* ἐβασίσθη εἰς τήν ἔποψιν τῆς Γραμματείας ὅτι ἡ ἐν κυκλοφορίᾳ τότε (1835) μετάφρασις τῆς ὑπ' ὄψιν συλλογῆς ὑπό τοῦ Κωνστ. Κλονάρη, στερουμένη τῶν παραπομπῶν τῆς ἐκδόσεως Reitz δέν παρεῖχεν εἰς τούς δικαστάς καί τούς δικηγόρους τήν ἀναγκαίαν τεκμηρίωσιν τῶν διατάξεων ὡς πρός τάς πηγάς αὐτῶν. Ἑπομένως, καθίστατο ἀπολύτως ἀναγκαία ἄμεσος ἔκδοσις σύμφωνος πρός τό πρωτότυπον, ὡς ἀπαραίτητον βοήθημα ἀναζητήσεως τῶν πηγῶν, κατά τόν Γ. Πραΐδην

Κ. Γ. Πιτσάκη (ἐπιμ.), *Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἑξάβιβλος*, σελ. ξγ΄-ξε΄. Ἡ συντελεσθεῖσα κατά τό 1835 ἔκδοσις τοῦ πρωτοτύπου τῆς *Ἑξαβίβλου* ἐπωλεῖτο ἐκ τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας (Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου) ἀντί δρχ. 6. Βλ. Δηλοποίησιν τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας, 2 Ἰανουαρίου 1837, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 6 (17 Φεβρ. 1837), σελ. 23. Ἐκτός τῆς ὡς ἄνω ἐκδόσεως ἐκυκλοφορεῖτο καί ἡ ὑπό τοῦ Κ. Κλονάρη συντελεσθεῖσα μετάφρασις: *Κωνσταντίνου τοῦ Ἁρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων τό λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, συλλεχθεῖσα ἀπό ὅλους τούς νόμους κατ' ἐκλογήν καί ἐπιτομήν καί συνταχθεῖσα οὕτω παρά τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καί κριτοῦ Θεσσαλονίκης*, Ἐν Ναυπλίῳ, ἐκ τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας, 1833 (βλ. σχετ. Κ. Γ. Πιτσάκη, *Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἑξάβιβλος*, σελ. οη΄). Τό βιβλίον τοῦτο ἐπωλεῖτο ἐκ τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας τῷ 1836 ἀντί δρχ. 6. Ἐν προκειμένῳ σημειοῦται ὅτι κατά τήν 13ην/25ην Σεπτεμβρίου 1833, ἐν συνεχείᾳ Βασ. Ἀποφάσεως περί ἀναπροσαρμογῆς τῆς ἀξίας τῆς νέας μεταφράσεως τῆς *Ἑξαβίβλου* ὑπό τοῦ Κ. Κλονάρη, ὁ τελευταῖος διεμαρτυρήθη πρός τήν Γραμματείαν τῶν Οἰκονομικῶν καί ὑπεστήριξεν ὅτι τά ἀντίτυπα διετίθεντο, δεμένα, ἔναντι τοῦ ποσοῦ τῶν 9 καί πλέον δραχμῶν, ἐνῷ ἡ πραγματική ἀξία των ἀνήρχετο μόνον εἰς 6 δραχμάς καί ὅτι τελικῶς δά ἐπωλοῦντο ἔναντι 12 δραχμῶν κατόπιν ἀναπροσαρμογῆς. Ὁ Κ. Κλονάρης διεμαρτυρήθη διά τό ὕψος τῆς τιμῆς. Ὁ Γραμματεύς τῶν Οἰκονομικῶν Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος ἐνημέρωσε σχετικῶς τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας (Ἀναφορά Γραμματέως τῶν Οἰκονομικῶν ὑπ' ἀριθμ. 4930 τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου /2ας Ὀκτωβρίου 1833, ὑπ' ἀριθμ. εἰσερχ. εἰς τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας R.P.7343 τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1833, ν.ἡμ.) ὅτι ἡ πώλησις ἔναντι 9 δραχμῶν συμπεριελάμβανε τήν δαπάνην βιβλιοδεσίας, ἐνῷ ἡ τιμή τῶν 12 δραχμῶν ἀντεστοίχει πρός προεγγραφήν διά τήν ἔκδοσιν ἐπί καλυτέρας ποιότητος χάρτου καί βιβλιοδετημένην. Τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ἠρνήθη νά μεταβάλῃ ἀπόφασιν (Βασ. Διαταγή ὑπ' ἀριθμ. 7343 τῆς 21ης Σεπτεμβρίου/3ης Ὀκτωβρίου 1833, ἐπισημειωματικῶς ἐπί τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Γραμματέως τῶν Οἰκονομικῶν). Βλ. σχετικῶς Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4 (ὑποφάκ. «*Das Gesetzbuch des Armenopoulos*»). Βλ. Δηλοποίησιν τῆς Διοικήσεως τῆς Βασ. Τυπογραφίας, 29 Μαρτίου 1836, *Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν*, φ. 20 (6 Ἀπρ. 1836), σελ. 78. Πρβλ. Διάταγμα τῆς 1ης/13ης Ἀπριλίου 1836, περί συστάσεως βιβλιοπωλείου ἐν τῇ Βασ. Τυπογραφίᾳ, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 13 (13 Ἀπρ. 1836), σελ. 53-54. Πρό τῆς γενομένης ὑπό τοῦ Κ. Κλονάρη μεταφράσεως ἐπωλεῖτο διά τῆς Ἐθν. Τυπογραφίας (ἐν Σύρῳ δέ ὑπό τοῦ Ἀργ. Δ. Ταρποχτσῆ), ἀντί 12 φοινίκων, ἡ ἔκδοσις: *Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, κριτοῦ Θεσσαλονίκης, ἡ Ἑξάβιβλος, εἰς κοινήν γλῶσσαν μεταφρασθεῖσα, ἐν ᾗ προσετέθη παρά Ἀλεξίου Σπανοῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων τό περί Συνοικεσίων ἐγχειρίδιον*, Ἐν Βενετίᾳ 1820. Βλ. σχετικήν «Εἰδοποίησιν» ἐν *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 42 (6 Ἰουν. 1831), σελ. 242.

ἐξικνουμένων μέχρι τοῦ *Corpus Juris Civilis*. Ἡ ἔκδοσις συνιστᾶτο πρός διασφάλισιν τῆς σαφηνείας τοῦ Δικαίου διά τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῶν συγκεκριμένων ἀρχικῶν πηγῶν, πάντοτε ὅμως ἐν ὄψει προσεχοῦς εἰσαγωγῆς συγχρόνου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Διά τόν λόγον αὐτόν ἐτονίσθη εἰς τό σχετικόν ἔγγραφον τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν ἐφέτην Δημ. Ραζῆν, εἰς τόν ὁποῖον ἀνετέθη ἡ νομική τυπογραφική ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως, ὅτι: «*Κατά πρότασιν ἡμῶν, ἡ Α.Μ. ἐνέκρινε νά ἐκδοθῇ τό πρωτότυπον τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου μέ τάς ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Reitz ὑπαρχούσας παραθέσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*». Καί προσετίθετο ὅτι ἀπητεῖτο μεγάλη ἐπιμέλεια, ὥστε «*νά προληφθῶσι μετ' ἀκριβείας τυπογραφικά παροράματα τόσον ἐπιβλαβῆ εἰς νόμους ἰσχύοντας καί μάλιστα εἰς παραθέσεις αἱ ὁποῖαι ἀντί νά ὠφελήσουν βλάπτουν μᾶλλον, σκοτίζουσαι τόν ἀναγνώστην ὅταν δέν εἶναι ἀκριβεῖς*»[51].

Ἡ φιλολογική καί γενικωτέρα ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως ἀνετέθη εἰς τόν ὑπουργικόν πάρεδρον τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης, εἰσηγητήν εἰς τήν αὐτήν Γραμματείαν, Κωνστ. Προβελέγγιον καί ἡ ἐκτύπωσις, δαπάναις τοῦ Δημοσίου, ἐγένετο κατ' ἀνάθεσιν διά τοῦ Τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, ὡλοκληρώθη δέ κατά τούς πρώτους μῆνας τοῦ 1835. Ἡ ἐπίσημος αὕτη ἔκδοσις, ἀποκληθεῖσα «*Ἔκδοσις Προβελεγγίου*» ἤ "*Ἔκδοσις Ἀθηνῶν*, ἐξυπηρέτησε τήν Δικαιοσύνην ἐπί δεκαετίας[52].

---

51. Βλ. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου», σελ. 170.

52. Ἡ κατ' ἐπιμέλειαν τοῦ Κ. Προβελεγγίου γενομένη ἔκδοσις ("*Ἔκδοσις Ἀθηνῶν*) ἐξηντλήθη διά τῆς παρόδου τοῦ χρόνου. Κατά τό 1851 ἐγένετο νέα ἔκδοσις ὑπό τοῦ Gustav Ernst Heimbach, κατά παραγγελίαν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως: «*Daher hat Klonaris die Hexabiblos in das Neugriechische übersezt (s. § 54 unter 10) und Heimbach jun. hat im Auftrage der griechischen Staatregierung im J. 1850 den Harmenopulus herausgegeben (vergl. § 47)*». Βλ. Carl W. E. Heimbach, «Griechische-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit», ἐν J. J. Ersch καί J. G. Gruber, *Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*, τόμ. 87 (1869), σελ. 94, ὑποσημ. 58. Τοῦτο δέν μνημονεύεται εἰς τήν εἰσαγωγήν τοῦ ἔργου. Ὑποκινητής τῆς προσπαθείας ὑπῆρξεν ὁ Λεωνίδας Λ. Σγούτας (1820 - 1878), ὁ ὁποῖος καί συνειργάσθη μετά τοῦ Gustav Heimbach κατά τήν σύνταξιν πίνακος παραλλήλων χωρίων τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου, πίνακος μή ἀναγκαίου εἰς ἔκδοσιν προοριζομένην διά τό εὐρωπαϊκόν ἐπιστημονικόν κοινόν, ἀλλ' ἀπαραιτήτου διά τούς Ἕλληνας νομικούς. Ἡ ἀναγραφή διηυκόλυνε τήν κατά τάς σχετικάς διατάξεις τῆς *Ἐξαβίβλου* ἀναγωγήν εἰς κείμενα παλαιότερα αὐτῆς ἀλλ' ἀναγκαῖα εἰς περιπτώσεις κενῶν δικαίου. Λεπτομερῶς περί τῆς ἐκδόσεως ταύτης βλ. Κ. Γ. Πιτσάκη, *Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἐξάβιβλος*, σελ. ξε΄ - ξς΄. Ὁ Gustav Ernst Heimbach (1810-1851), ἀδελφός τοῦ Carl Heimbach, διετέλεσε καί αὐτός Καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας καί ἐπρωτοστάτησεν εἰς τήν ἔκδοσιν τῶν *Βασιλικῶν* (1833) ἀλλ' ἄνευ τῶν μετ' αὐτά *Νεαρῶν*, τῶν ἐκδοθεισῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Κατά τό 1871 κατέστη ἀναγκαία καί νεωτέρα ἔκδοσις,

Ἡ ὑπομνηματιστική ἐργασία πού περιελήφθη εἰς τήν ὡς ἄνω ἐπίσημον ἔκδοσιν (1835 καί τήν ἀκολουθήσασαν κατά τό 1872) ἀπέβλεψεν εἰς τήν ταύτισιν τῆς νομοθετικῆς πηγῆς μιᾶς ἑκάστης διατάξεως τοῦ Ἀρμενοπούλου, καθ' ὅσον τοῦτο καθίστατο δυνατόν, πρός τόν συγκεκριμένον Βυζαντινόν Νόμον – πηγήν τοῦ νεοελληνικοῦ δικαίου. Ἡ ταύτισις αὐτή ἐπιτρέπει τό μετά βεβαιότητος συμπέρασμα ὅτι πρό τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀτονήσαντος Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1874, εἶχον προσδιορισθῆ κατά τάς πηγάς «*οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων*», οἱ

κατ' ἔγκρισιν καί πάλιν τῆς ἁρμοδίας Γραμματείας, γενομένη ὑπό τῶν Ζ. Νούτση καί Ν. Χαρισιάδου, ὑπό τόν ἑξῆς τίτλον: *Πρόχειρον Νόμων, τό λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, συναθροισθέν πάντοθεν κατ' ἐκλογήν καί κατ' ἐπιτομήν οὕτω συντεθέν παρά τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καί κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἁρμενοπούλου. Ἐκδίδεται τῇ συστάσει τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 13308 Ἐγκυκλίου αὐτοῦ*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ν. Γ. Πάσσαρη, ὁδός Εὐριπίδου, ἀρ. 51, 1872. Εἰς τήν εἰσαγωγήν ὁ Ν. Χαρισιάδης διηυκρίνησεν ὅτι ἡ νέα ἑλληνική ἔκδοσις ἐστηρίζετο εἰς τάς παλαιοτέρας τῶν Reitz καί Heimbach καί ἐσκόπει ὅπως θεραπεύσῃ τήν ἐκ τῆς ἐντελοῦς ἐξαντλήσεως τῆς πρώτης παρ' ἡμῖν ἐκδόσεως τῆς *Ἑξαβίβλου* (τῆς γενομένης ἐπιμελείᾳ τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης) <:1835>, «ἐν τῇ σπουδῇ τῶν Νόμων ὁμολογουμένην ἔλλειψιν». Ὁ αὐτός ἐσημείωσεν ὅτι κατά τήν ἔκδοσιν προσέθεσε «τάς δεούσας παραπομπάς εἰς τά σχετικά τῶν *Βασιλικῶν* καί τῶν Ἰουστινιανείων συλλογῶν καί *Νεαρῶν* χωρία καί οὐκ ὀλίγας ἐν ἑκάστῳ τίτλῳ εἰς τά συγγράμματα τῶν κ.κ. Καλλιγᾶ, Παπαρρηγοπούλου, Οἰκονομίδου καί Φρεαρίτου», πάντοτε πρός ἐντελεστέραν ἐνημέρωσιν τῶν χρηστῶν τοῦ βιβλίου. Βλ. καί Νικ. Βέη, «Ἁρμενοπουλικά Ἀνάλεκτα. Ἡ ἐν πρωτοτύπῳ ἔκδοσις τῆς *Ἑξαβίβλου* ὑπό Ζ. Νούτση», *Τόμος Ἁρμενοπούλου*, σελ. 396β. Εἰς τόν Ν. Χαρισιάδην ὀφείλεται καί ἡ νεωτέρα ἔκδοσις: *Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἑξάβιβλος Ἁρμενοπούλου, μετά τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, παραφράσεως εἰς τήν ὁμιλουμένην, σχολίων, διαγράμματος βαθμῶν συγγενείας, παραπομπῶν εἰς τά Βασιλικά, ἀναλυτικοῦ πίνακος κ.λπ.* ὑπό Ν. Χαρισιάδου, δικηγόρου καί καθηγητοῦ τῶν ἐμπορικῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1885. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔκδοσις ἀπεσκόπει πρωτίστως εἰς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἀπονομῆς τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης εἰς τάς ἀλυτρώτους ἑλληνικάς καί ἑλληνορθοδόξους ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αἱ ἀνάγκαι ἐξυπηρετήθησαν καί διά τῶν γνωστῶν ἰδιωτικῶν κωδικοποιητικῶν ἐργασιῶν τῶν Θ. Ν. Φλογαΐτου (*Οἱ δικαστικοί νόμοι τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς σχετικῆς νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, Τόμος Τέταρτος περιέχων τήν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου ἐν πρωτοτύπῳ καί ἐν μεταφράσει, μετά πολλῶν ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων*, Ἐν Ἀθήναις 1888, 1904[2]), Γ. Δυοβουνιώτου (*Ἑλληνικοί Κώδικες, ἤτοι Κείμενον τῶν Νόμων καί τῶν Βασιλικῶν Διαταγμάτων μετά τῆς Νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, Ἐφετείων, Νομικοῦ Συμβουλίου, Ἐγκυκλίων, γνωμοδοτήσεων νομομαθῶν, εἰσηγητικῶν ἐκθέσεων κ.τ.λ. Ἀστικοί Νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις 1902) κ.λπ. Περί τῶν ἀνωτέρω βλ. λίαν ἀναλυτικῶς πάντα τά σχετικά ἐν Κ. Γ. Πιτσάκη, *Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἑξάβιβλος*, σελ. λ΄ - οδ΄ καί ἐν γένει. Παρατηρητέον ὅτι διά τῆς ἀναφορᾶς εἰς τά συγγράμματα τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν καταφαίνεται ὅτι αἱ ἐπόψεις αὐτῶν ἐγίνοντο δεκταί ὡς «οἱονεί πηγαί». Βλ. καί Στ. Παπαχρήστου, «Περί τῆς σχέσεως τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἁρμενοπούλου πρός τό παρ' ἡμῖν ἰσχῦον ἀστυκόν βυζαντινόν δίκαιον», περ. *Ὁ Σόλων*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1860, σελ. 569 - 583.

«περιεχόμενοι εἰς τήν *Ἑξάβιβλον*», ἰσχύοντες ἐφ' ὅσον νεώτερος νόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους δέν εἶχε τροποποιήσει ἤ καταργήσει εὐθέως ἤ σιωπηρῶς αὐτούς. Μεταξύ τῶν κατά τά ὡς ἄνω «*Πολιτικῶν Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων*» περιελαμβάνετο καί ἱκανός ἀριθμός διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου. Κατά ταῦτα, γνωσταί γενικευτικαί ἑρμηνευτικαί ἀντιλήψεις περί εἰσαγωγῆς τοῦ συνόλου τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ὡς «ξένου» ἀλλ' οἰκείου Δικαίου πρέπει νά θεωρηθοῦν ὡς ἁπλαῖ ἐπιστημονικαί ἐπόψεις, ὄχι δ' ὡς ἐμμέσως ἔστω διαπλαστικαί τῆς ἐφαρμοστέας νομοθεσίας.

Τό γνωστόν θέμα περί τοῦ κατά τά ὡς ἄνω εἰσαχθέντος τῷ 1835 Δικαίου δυνάμεθα νά εἴπωμεν ὅτι ἀνεφύη εὐθύς ἀμέσως, δοθέντος ὅτι ἐν τῇ μνημονευθείσῃ εἰσηγήσει τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης περιελήφθη ἡ ἑξῆς φράσις: «*ce livre qui est devenu notre Code Civil*». Διά τῆς φράσεως ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ Γ. Πραΐδης δέν εἶχεν ἀντιληφθῆ τήν ἐπελθοῦσαν οὐσιαστικήν μεταβολήν εἰς τό ὑπ' αὐτοῦ ἀρχικῶς ὑποβληθέν σχέδιον ἤ δέν ἠθέλησε νά ἀποδώσῃ τήν οἵαν ὤφειλε σημασίαν εἰς τήν ἐπενεχθεῖσαν τροποποίησιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, προφανῶς δέ ὑπό τῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων διείποντο καί οἱ τήν ἑτέραν τῶν γνωστῶν δύο ἐπόψεων (δηλ. τήν σύμφωνον πρός τήν ἔποψιν τοῦ Γ. Πραΐδου) ὑποστηρίξαντες ἀκολούθως. Ἴσως ὁ Γ. Πραΐδης ἐθεώρησεν ὅτι ἡ γενομένη μεταβολή τοῦ 1ου ἄρθρου δέν ἐπρόκειτο ἐκ τῶν πραγμάτων νά μεταβάλῃ τήν ἐκ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς *Ἑξαβίβλου* «θεώρησιν» αὐτῆς ὡς «πηγῆς» τοῦ Νεοελληνικοῦ Δικαίου.

4. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ ἀκολουθηθεῖσα ὑπό τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀρχική νομολογία καί ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς. Αἱ πρῶται ἀστικαί ὑποθέσεις ἐξεδικάσθησαν κατά τήν πρώτην περίοδον λειτουργίας τῶν νέων τακτικῶν δικαστηρίων μέ παράθεσιν τῶν ἀναγκαίων ἄρθρων τῶν νόμων ἐκ τῆς *Ἑξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου[53]. Παραθέτομεν ἐνδεικτικῶς παραδείγματα:

α) «*Ἀδελφή ἐνήγαγεν ἀδελφούς ζητοῦσα νά κληρονομήσῃ ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ πατρός της· οἱ ἀδελφοί ἐπρότειναν ν' ἀπορριφθῇ ἡ αἴτησις, ἐπειδή ὑπάρχει ἔθιμον καθ' ὅ ἀδελφαί προικισθεῖσαι ζώντων τῶν γονέων των ἀποκλείονται ἀπό κάθε κληρονομικήν ἀπαίτησιν. Τό ἁρμόδιον Δικ.*

53. Βλ. καί σημείωμα εἰς τήν ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 221 (16 Φεβρ. 1835), σελ. 898, ὅπου ἀναφέρεται: «*Ὁ Ἀρμενόπουλος μένει εἰς ἐνέργειαν καθ' ὅσον ἀφορᾶ τάς πολιτικάς ὑποθέσεις*».

ἐθεώρησεν ὡς ἰσχυρόν τό ἔθιμον τοῦτο, ἐπιστηριχθέν εἰς τινας μαρτυρίας· ἡ ἀπόφασις ἐξεκαλέσθη, ἀλλά καί οἱ Ἐφέται τό ἐθεώρησαν ἰσχυρόν· κατά τῆς ἀποφάσεως τούτων ἐζήτησαν ἀναίρεσιν διά παράβασιν τῶν ἄρθρων 23, 24, 25, 26, 19 καί 31 τοῦ 9 Τίτλ. τοῦ Α΄ Βιβλ. τοῦ Ἀρμ. καί δι' ἐσφαλμένην ἐφαρμογήν τῶν ἄρθρ. 33, 34, 35 τοῦ Α΄ Τίτλ. Α΄ Βιβλ. τοῦ Ἀρμ.» (Α.Π. 27/ 13 Δεκεμβρίου 1835)[54].

6) «Ἐπειδή κατά τό 48 ἄρθ. Βιβλ. δ΄, Τίτλ. η΄ καί τό 5 ἄρθ. Βιβλ. δ΄, Τίτλ. θ΄ τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀποθανούσης τῆς γυναικός ἀτέκνου, ἡ προίξ ἐπανέρχεται εἰς τόν προικίσαντα πατέρα καί εἰς τούς κληρονόμους αὐτοῦ, ὁ δέ ἐπιζῶν ἀνήρ δέν ἔχει κανέν δικαίωμα ἐπ' αὐτῆς· ἀποφασίζει νά ἐπιστρέψῃ ὁ Α. Σ. εἰς τόν Ἰ. Ν. τά προικῷα κτήματα, ἐπιφυλαττομένου εἰς τόν Α.Σ. τοῦ δικαιώματος νά κάμῃ τάς κατά τοῦ ἀντιδίκου του ἀπαιτήσεις του, κτλ.» (Α.Π. 31/3 Ἰανουαρίου 1836)[55].

Ἡ ἀναφορά εἰς τά χωρία καί τό αὐτούσιον κείμενον τῆς *Ἐξαβίβλου* ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν ἐφαίνετο νά δικαιολογῇ τήν ἀντίληψιν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης ὅτι ἡ *Ἐξάβιβλος* ἦτο «*ce livre qui est devenu notre Code Civil*». Ἀφοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο καί ἐγίνετο ἐπίκλησις τῶν ἄρθρων της ὡς ἐάν ἦτο πράγματι «*ὁ ἡμέτερος Ἀστικός Κῶδιξ*», ἐπόμενον ἦτο νά θεωρηθῇ ἡ *Ἐξάβιβλος* ὡς ἔχουσα τόν χαρακτῆρα αὐτόν κατά τήν πρώτην περίοδον τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 καί νά ἀγνοηθῇ τό ἀληθές περιεχόμενον τούτου. Ἡ κατάστασις ἐδικαιολογεῖτο καί λόγῳ ἐλλείψεως ἄλλων βοηθημάτων. Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος, ἀναφερόμενος εἰς τάς δυσκολίας ἐφαρμογῆς τοῦ ὡς ἄνω Νομοθ. Διατάγματος ἐσημείωσε χαρακτηριστικῶς: «*πόσοι ἐκ τῶν εἰρηνοδικῶν καί τῶν πρωτοδικῶν ἐν ἔτει 1835 ὤφειλον ἐξ ἀνάγκης νά ἀρκεσθῶσιν εἰς μόνην τήν Ἐξάβιβλον!*»[56].

Ἀλλά ἡ κατάστασις βαθμιαίως ἤρχισε νά μεταβάλλεται πρός τήν

---

54. Βλ. Ἀπόφασιν (Πολιτικήν) τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπ' ἀριθμ. 27 τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1835, ἐν Νικολάου Ἰωαννίδου, *Ἑλληνική Νομολογία, ἤτοι ἀναλυτική κατ' ἀλφάβ. συλλογή τῶν ποινικῶν, πολιτικῶν καί ἐμπορικῶν ἀποφάσ. τοῦ Ἀρείου Πάγου, ᾗ προσετέθησαν πίνακες τῶν ἄρθρων τῆς νομοθεσίας καί τῶν ἀφορωσῶν αὐτά ἀποφάσεων καί πίνακες τῶν ἄρθρων τῆς νέας ἑλληνικ. νομοθεσίας μετά τῶν ἀντιστοιχούντων εἰς αὐτά ἄρθρων τῆς γαλλικῆς*, Ἐν Ἀθήναις 1837, σελ. 86 -88.

55. *Αὐτόθι*, σελ. 240 - 242. Βλ. καί ἄλλας ἀποφάσεις θεμελιουμένας εἰς αὐτουσίας διατάξεις «περιεχομένας» εἰς τόν Ἀρμενόπουλον ἐν Κωνστ. Ἀξελοῦ, *Νομολογία τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἤ Εὑρετήριον τῶν διά τῆς Ἐφημερίδος Ἡ Νομική δημοσιευθεισῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐφετείων Ναυπλίας καί Ἀθηνῶν καί τοῦ Ἀρείου Πάγου*, σελ. 8 -9 (ἀριθμ. 107), 113 (ἀριθμ. 16) κλπ.

56. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Βιβλίον πρῶτον, δεύτερον καί τρίτον περιέχοντα τάς Γενικάς Ἀρχάς. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1881², σελ. 33.

κατεύθυνσιν τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τοῦ ὀρθοῦ περιεχομένου τοῦ Διατάγματος, ὡς εἶχε τοῦτο διατυπωθῆ, καθώς ἤρχισε νά διαπιστοῦται ὅτι δέν θά ἦτο τόσον ἁπλῆ ἡ διαδικασία συντάξεως ὁριστικοῦ ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Νόμου μέ πρότυπον τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα. Ἐπειδή δέ κατεφαίνετο ὅτι ἡ *Ἑξάβιβλος* δέν ἐπήρκει διά τήν ἐπίλυσιν σχέσεων τινῶν, ἰδίως ἐνοχικοῦ δικαίου, ἀλλά καί ἄλλων ἀκόμη, ἐπεβλήθη ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ κατά τό ὑπ' ὄψιν Νομοθ. Διάταγμα ἀναζήτησις τῶν *«Πολιτικῶν Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, τῶν περιεχομένων εἰς τήν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου»*, οἱ ὁποῖοι θά ἴσχυον μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ προπαρασκευαζομένου νέου ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Νόμου. Φυσικά, κατά τήν διαδικασίαν ἐκτελέσεως τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τοῦ 1835 ἀπό τῆς πρώτης στιγμῆς τά ἔθιμα ἐλογίζοντο εἰς τάς ὑποθέσεις ὡς «ἐπικρατοῦντα» τῶν ἀναφερομένων εἰς τήν *Ἑξάβιβλον* διατάξεων τοῦ γραπτοῦ δικαίου.

Ταῦτα ἦσαν εὔλογα διά τήν πρώτην περίοδον ἐφαρμογῆς τοῦ Νομοθ. Διατάγματος, κατά τήν ὁποίαν οἱ δικασταί ἦσαν ὡς ἐπί τό πλεῖστον πρόσωπα μή ἔχοντα εἰδικήν νομικήν παιδείαν, ἐξησκημένα ὅμως εἰς τήν ἀπονομήν δικαιοσύνης κατά τό διάστημα τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς[57]. Ἀλλά καί πάλιν ἐγεννῶντο προβλήματα, τά ὁποῖα παρουσίασεν ἐναργῶς ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἀφοῦ ἐξέθεσε τά προβλήματα ἐφαρμογῆς τῆς *Ἑξαβίβλου* ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πηγῶν της: *«Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῆς γνώσεως καί τῆς χρήσεως τῶν πηγῶν τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου αὕτη μικράν ὠφέλειαν ἠδύνατο νά παράσχῃ. Ἐκτός τούτου, ὅτε ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν ἡ Ἑξάβιβλος, οὐδείς εἶχε μελετήσει αὐτήν ἐπιστημονικῶς· ὥστε εὐλόγως λέγει ὁ Μαυρέριος ἐν τῇ περί τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους συγγραφῇ αὐτοῦ ὅτι ἐάν τις ἐξέταζε τούς ὀλίγους ἐν Ἑλλάδι νομομαθεῖς περί τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἅπαντες ἤθελον ἀποτύχει»*[58]. Διά τοῦτο κατά τήν πρώτην περίοδον λειτουργίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἀπό τοῦ Ἰανουαρίου 1835 καί ἑξῆς, καλύτεροι δικασταί ἀπεδείχθησαν οἱ μή νομομαθεῖς προερχόμενοι ἐκ τῶν προεστώτων, δοθέντος ὅτι ἐγνώριζον νά χειρίζωνται καλῶς τήν *Ἑξάβιβλον* καί νά τήν ἐφαρμόζουν εἰς τάς ποικίλας διαφοράς ἀπό τῆς ἐποχῆς ἤδη τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς.

Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἐπεξήγει τό πρόβλημα περαιτέρω:

«Οἱ ἐν Ἑλλάδι νομομαθεῖς, παιδευθέντες ἅπαντες ἐν γαλλικοῖς, ἰτα-

57. Ἐπί συνόλου 104 προταθέντων διά τήν κατάληψιν τῶν θέσεων δικαστῶν ἐν ὄψει ἐπανδρώσεως τῶν δικαστηρίων κατά τόν Ἰανουάριον 1835, μόλις οἱ 34 εἶχον σπουδάσει τήν νομικήν. Ἐξ αὐτῶν τῶν 34, οἱ 16 εἶχον φοιτήσει εἰς Παρισίους, μόλις 3 εἰς γερμανικά πανεπιστήμια καί οἱ λοιποί εἰς Ἰταλίαν, εἷς δέ τέλος εἰς Ἐδιμβοῦργον. Τά στοιχεῖα προέρχονται ἀπό ἀνέκδοτον κατάλογον τόν ὁποῖον ἔχομεν ὑπ' ὄψει.

58. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 35.

λικοῖς καί γερμανικοῖς πανεπιστημίοις, οὐ μόνον δέν εἶχον μελετήσει τάς ἀμέσους καί ἐμμέσους τῆς Ἐξαβίβλου πηγάς, τήν Σύνοψιν καί τά Βασιλικά, ἀλλ' οὔτε εἶχον, οὔτε εὔκολον ἦτο μέχρι τοῦ ἔτους 1850 νά ἔχωσι τό κείμενον τῶν Βασιλικῶν· ὥστε ἀνελάμβανον τό ἔργον τοῦ δικαστοῦ ἤ τοῦ δικηγόρου, γνωρίζοντες μόνον τάς ἰουστινιανείους συλλογάς. Ἐντεῦθεν παρήχθη παρ' ἡμῖν ἀπό τοῦ ἔτους 1828 κατάστασις νομοθεσίας ὁμοία τῇ ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ἀπό τῶν ἀρχῶν τῆς Ι΄ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ΙΑ΄ ἑκατονταετηρίδος παραχθείσῃ· ὅν λόγον ἐκεῖ, καί τοι ἐκδοθέντος τοῦ νέου νόμου [τῆς Ἑξηκονταβίβλου], οἱ νομομαθεῖς ἐκμαθόντες τό Δίκαιον διά τῆς μελέτης τῶν ἰουστινιανείων συλλογῶν καί μή ἔχοντες πρόχειρον τό βραδέως διαδιδόμενον κείμενον τοῦ νέου νόμου, ἐξηκολούθουν ἐπί πολύν χρόνον χρώμενοι ταῖς συλλογαῖς ἐκείναις ὡς πηγαῖς τοῦ ἐν ἰσχύι δικαίου, οὕτω καί παρ' ἡμῖν οἱ νομομαθεῖς, ἐνῷ κατά τήν σαφῆ ἔννοιαν τῶν παρατεθέντων νόμων (ἀπό τοῦ 1822 μέχρι τοῦ 1835) τόν Ἀστικόν τῆς Ἑλλάδος Νόμον ἀπετέλουν οἱ τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ὁρισμοί τῆς Θ΄ καί τῶν ἑπομένων ἑκατονταετηρίδων, ἐχρῶντο μέχρι τινός μόναις ταῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ συλλογαῖς, ὡς τῷ ἰσχύοντι νόμῳ, ἐν πᾶσι τοῖς θέμασι καί οὐ μόνον ἐν οἷς ἐσιώπα ὁ Ἁρμενόπουλος.

Πρό ὀλίγων μόνον ἐτῶν ἤρξατο παρ' ἡμῖν ἡ μελέτη τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, οἱ δέ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν ὁδηγούμεθα εἰς αὐτήν καί νῦν ἔτι ὑπό τῶν ἰουστινιανείων συλλογῶν, διότι ἔχοντες πρόχειρα τά ἐν χρήσει χωρία αὐτῶν, ἀναζητοῦμεν καί εὑρίσκομεν διά τῶν εὑρετηρίων τά παράλληλα χωρία τῶν Βασιλικῶν καί οὕτω φθάνομεν εἰς τήν γνῶσιν αὐτῶν»[59].

Ἐκ τῆς νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀλλά καί ἐκείνης τῶν Ἐφετείων, προκύπτει ὅτι κατά τό διάστημα τῶν ἐτῶν 1835-1849 ἐγίνετο χρῆσις τῆς Ἑξαβίβλου κατά τήν μετάφρασιν αὐτῆς ὑπό τοῦ Κωνστ. Κλονάρη (1833), ὡς καί τῆς «ἐπισήμου» *Ἐκδόσεως Ἀθηνῶν* τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς *Ἑξαβίβλου* ἐπιμελείᾳ τῶν Κωνστ. Προβελεγγίου καί Δημ. Ραζῆ (1835). Ἡ τελευταία ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως διά τό κριτικόν ὑπόμνημα αὐτῆς, εἰς τό ὁποῖον εἶχε καταγραφῆ ἡ ἀντιστοιχία τῶν διατάξεων τῆς *Ἑξαβίβλου* πρός τό *Ἰουστινιάνειον Δίκαιον*. Ἡ τοιαύτη καταγραφή τῆς ἀντιστοιχίας διηυκόλυνε τήν ἔκδοσιν ἀποφάσεων αἱ ὁποῖαι διεδήλωναν τήν «ἱεραρχίαν» τῶν πηγῶν τῆς *Ἑξαβίβλου*. Εἰς τήν πρᾶξιν καί κατά τήν χρῆσιν τῆς ἐκδόσεως ὑπό τῶν δικηγόρων καί τῶν δικαστῶν τῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί μετά ταῦτα, ὁ ὑπομνηματισμός καί ἡ παράθεσις τῆς ἀντιστοιχίας τῶν διατάξεων τῆς *Ἑξαβίβλου* πρός τό *Ἰουστινιάνειον Δίκαιον* ἐπέτρεψεν εἰς τόν νομικόν κόσμον νά παρουσιάζεται ὡς γνώστης δικαίου τοῦ ὁποίου δέν εἶχεν εἰκόνα, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἔπειθε καί ἐπείθετο ὅτι

59. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 35.

ὀρθῶς ἐγίνετο ἀναφορά εἰς συγκεκριμένην διάταξιν, ἐφ' ὅσον αὕτη ἐμνημονεύετο ὡς «αὐτοκρατορικός νόμος»[60].

Χαρακτηριστικῶς σημειοῦμεν τάς ἑξῆς σχετικῶς νεωτέρας ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου: *«Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου κατισχύει τοῦ* ‹Ἰουστινιανείου› *Κώδ. ὅταν αἱ διατάξεις αὐτῶν ἦναι εἰς ἀντίφασιν»* (Α.Π. 75/1846)[61] καί *«Τά Βασιλικά εἶναι ἐπικρατέστερα τοῦ Κώδικος· ὁ δέ Νόμος 5 τοῦ Κώδικος (Βιβλ. Β΄, Τίτλ. 56) δέν ὑπάρχει εἰς τήν συλλογήν τῶν Βασιλικῶν καταχωρισμένος, καί διά τοῦτο δέν δύναται νά κατισχύσῃ τῶν Νόμων 2, 11 §2, 23 § 2, 27 § 2, 38 καί 52 τῶν Πανδεκτῶν, οἵτινες ἀφορῶσι διαιτητικάς ἀποφάσεις»* (ΑΠ. 80/1846 καί 77/1846)[62].

Ὁ διά τοῦ δεδικασμένου συστηματικός προσδιορισμός καί ἡ κατάταξις τῶν «πηγῶν» τῆς *Ἑξαβίβλου* ἦτο ἀπαραίτητος, ὡς ἐκ τῆς τότε (μέσα ΙΘ΄ αἰ.) ἐπιστημονικῆς ἀβεβαιότητος περί τήν παράλληλον ἰσχύν ἤ μή τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου καί τῶν *Βασιλικῶν*. Ἡ ἐπιστημονική ἀβεβαιότης ἐπί τοῦ θέματος συνεχίσθη ἐξ ἄλλου καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος. Εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον ὅτι κατά τό 1918 ὁ Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν διωργάνωσεν, ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ αὐτοῦ, διάλεξιν τοῦ δικηγόρου Μιχαήλ Π. Εὐστρατιάδου μέ θέμα: «Περί τῆς καταργήσεως τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ διά τῶν *Βασιλικῶν* καί τῆς ἐσφαλμένης ἐφαρμογῆς αὐτῆς παρ' ἡμῖν»[63]. Ὁ ὁμιλητής παρουσίασε τό θέμα του κατά τρόπον λίαν ἐνημερωτικόν καί πειστικόν. Βάσει ἀποσπασμάτων ἐκ τῆς Βυζαντινῆς νομοθεσίας ἐξέθεσε –πιθανῶς διά πρώτην φοράν τόσον σαφῶς– πρός τόν ἑλληνικόν νομικόν κόσμον τήν Ἱστορίαν τοῦ Δικαίου μετά τόν Ἰουστινιανόν, ἰδίᾳ δέ τό νομοθετικόν ἔργον τῆς Δυναστείας τῶν Μακεδόνων. Ἰδιαίτερον ἑρμηνευτικόν βάρος ἀπέδωσεν εἰς τά κείμενα τῆς *Ἀνακαθάρσεως τῶν Νόμων* τοῦ Λέοντος ΣΤ΄ καί τῆς *Ἐπαναγωγῆς τῶν Νόμων* (βάσει τῶν δημοσιευθέντων ὑπό τοῦ Κ.

60. Εἰς τό ἀποκείμενον εἰς τήν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην ἀντίτυπον τῆς ἐν λόγῳ ἐκδόσεως, προερχόμενον ἐξ ἀγορᾶς καί καταχωρημένον ὑπό ταξινομικόν ἀριθμόν HG 498.7 Α. 725, τό ὁποῖον κάποτε ἀνῆκεν εἰς δικηγόρον Ναυπλίου, ὑπάρχουν εἰς τό περιθώριον τοῦ βιβλίου χειρόγραφοι σημειώσεις διορθώνουσαι τάς ἀναφοράς τῶν πηγῶν συγκεκριμένων διατάξεων, βάσει νεωτέρων διαπιστώσεων καί ἐρευνῶν. Αὐτό μαρτυρεῖ περί τοῦ ἐν χρόνῳ τρόπου χρήσεως τῆς ἐκδόσεως.

61. Βλ. Ν. Ἰωαννίδου, *Εὑρετήριον Ἑλληνικῆς Νομολογίας. Παράρτημα τῆς Θέμιδος*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1847, σελ. 361.

62. *Αὐτόθι.*

63. Βλ. Μιχαήλ Π. Εὐστρατιάδου, «Περί τῆς καταργήσεως τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ διά τῶν *Βασιλικῶν* καί τῆς ἐσφαλμένης ἐφαρμογῆς αὐτῆς παρ' ἡμῖν. Ἀνεγνώσθη ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν τῇ 29ῃ Νοεμβρίου 1918», *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. ΛΗ΄, τεῦχ. Ζ΄-Η΄, σελ. 241-284 καί εἰς ἀνάτυπον ὑπό τήν κεφαλίδα: *Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν.*

Ed. Zachariae von Lingenthal) κειμένων καί μάλιστα εἰς τήν ρητήν δήλωσιν τοῦ Λέοντος Ϛ΄ εἰς τόν πρόλογον τῆς *Ἀνακαθάρσεως* (§ 3) ὅτι ἐν αὐτῇ εἶχον ἀποθησαυρισθῆ αἱ κατηργημέναι ἤδη διατάξεις νόμων («*ἐν ἑνί τεύχει τά ἀνῃρημένα πάντα τεθείκαμεν*») ὥστε νά γνωρίζῃ ὁ νομικός κόσμος τῆς ἐποχῆς του καί τάς κατά τό παρελθόν δοθείσας *βάσει* ἤδη κατηργημένων διατάξεων εἰδικωτέρας λύσεις.

Πέρα δέ τούτου ὁ Μιχ. Π. Εὐστρατιάδης ἐχαρακτήρισε τήν σχετικήν Νεαράν τοῦ Λέοντος Ϛ΄ ὡς «*Β.Δ. δίδον κῦρος καί ἰσχύν εἰς τόν Κώδικα τῶν Βασιλικῶν*» καί ὡς «*οἱονεί δικαιολογητικήν ἔκδεσιν περί τῆς ἀνάγκης τῆς τροποποιήσεως καί δημοσιεύσεως νέου κώδικος καί δή τῶν Βασιλικῶν*». Καί κατέληξεν ὁ ὁμιλητής ὅτι τά *Βασιλικά* ἀπετέλουν «*τήν βάσιν τοῦ ἰσχύοντος παρά τοῖς Βυζαντινοῖς δικαίου*». Ἑπομένως, ἐμμέσως πλήν σαφῶς κατεδίκαζε τήν πρακτικήν τοῦ ἑλληνικοῦ νομικοῦ κόσμου ὅπως ἀνάγεται εἰς τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον, πρός τό ὁποῖον εἶχεν ἐξοικειωθῆ ἀπό τῶν μέσων τοῦ ΙΘ΄ αἰ. ὅταν ἡ πρόσβασις εἰς τό κείμενον τῶν *Βασιλικῶν* ἦτο δυσχερεστάτη ἤ καί ἀνέφικτος.

Βαθμιαίως προέκυψαν σοβαρά ζητήματα ἕνεκα κενῶν εἰς τάς διατάξεις τῆς *Ἑξαβίβλου* καί μή καλύψεως παρ' αὐτῆς περιπτώσεων ἐπιδίκων ὑποθέσεων μή δυναμένων νά ἐπιλυθοῦν διά τῆς ἐφαρμογῆς ἐδίμου τινός. Πρό τοῦ ἀδιεξόδου ἀπονομῆς δικαίου, τά δικαστήρια ἀπεφάσισαν ὅτι θά ἔπρεπε νά τηρήσουν στάσιν εὐρείας ἑρμηνείας τοῦ Νομοθ. Διατάγματος. Διά τοῦ σκεπτικοῦ τούτου εἰσήχθησαν ρυθμίσεις αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπολύτως ἄγνωστοι εἰς τήν *Ἑξάβιβλον* ἤ νομοθετικαί διατάξεις μαρτυρούμεναι ἐκ τῶν *Βασιλικῶν* καί κυρίως ἐκ τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου αἱ ὁποῖαι δέν εἶχον ἀνθολογηθῆ ἀπό τόν Κωνσταντῖνον Ἁρμενόπουλον. Χαρακτηριστικωτέρα καί γνωστοτέρα περίπτωσις εἶναι ἐκείνη τῆς ἐπικλήσεως τοῦ *Ἀναστασιανοῦ Νόμου* περί ἐκχωρήσεως ἀπαιτήσεων: «*Ὁ Ἀναστασιανός Νόμος, καίπερ μή περιεχόμενος ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ, ἰσχύει διότι ὁσάκις ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἁρμενοπούλου, οὔσῃ ἐπιτομῇ τῆς Ρωμαϊκῆς καί Βυζαντινῆς Νομοθεσίας, ὑπάρχωσι κενά ἤ ἀντιφάσκουσαι ἀλλήλαις διατάξεις, τά Δικαστήρια καταφεύγουσιν εἰς τάς πηγάς, εἰς ἃς ρητῶς παραπέμπει ἡ Ἑξάβιβλος ἐν τῇ Προθεωρίᾳ αὐτῆς*» (Ἀποφ. Α.Π. 136/1848, 384/1852, 76/1865). Ἀνάλογος ἦτο καί ἡ Ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπ' ἀριθμ. 384/ 1852: «*Ὁ Ἀναστασιανός νόμος ἰσχύει, καί περ μή περιεχόμενος ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ διότι τό διάταγμα τῆς 23ης Φεβρ. 1835, ὅπερ κηρύσσει τούς ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ περιεχομένους νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, δέν καταργεῖ τούς μή περιεχομένους ἐν αὐτῷ αὐτοκρατορικούς νόμους*» [64].

64. Γ. Δυοβουνιώτου, *Ἑλληνικοί Κώδικες ἤτοι κείμενον τῶν νόμων καί τῶν βασιλικῶν διαταγμάτων μετά τῆς Νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἀστικοί Νόμοι*, σελ. 6. Εἶναι

Ὑπῆρξαν ὅμως καί ἄλλαι διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανείου Κώδικος εἰς τάς ὁποίας ἀνήχθησαν τά δικαστήρια πρός κάλυψιν τῶν κενῶν τῆς *Ἐξαβίβλου*. Παραθέτομεν παράδειγμα σκεπτικοῦ τοιαύτης ἀποφάσεως τοῦ Ἐφετείου Ἀθηνῶν: «*Ἐπειδή, ἄν καί ὁ Νόμος 2 τοῦ Κώδικος (8, 37), τόν ὁποῖον ἐφήρμοσε τό Πρωτοδικεῖον δέν περιέχηται εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, δέν ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι δέν δύναται νά ἐφαρμοσθῇ ὁσάκις εἶναι ἐφαρμοστέος, καθότι ὁ νομοθέτης ὁρίσας διά τοῦ ἀπό 23 Φεβρουαρίου 1835 Β. Διατάγματος ὅτι οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου θέλουν ἰσχύει μεχρισοῦ δημοσιευθῇ ὁ πολιτικός κώδηξ, δέν ἐννόησε ποτέ νά καταργήσῃ τούς μή περιεχομένους εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου πολιτικούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἵτινες ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν εἰς τήν Ἑλλάδα ἀπό τήν ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικήν Συνέλευσιν, ὥστε ὁσάκις διά τῶν εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου περιεχομένων νόμων τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων δέν δύνανται νά λυθῶσι διάφορα νομικά ζητήματα, νά μή δύνανται τά δικαστήρια πρός λύσιν αὐτῶν νά προστρέχουν εἰς τούς λοιπούς νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, καίτοι μή περιεχομένους εἰς τόν Ἀρμενόπουλον· ἄλλως ἤθελεν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ νομοθέτης, καίτοι εἰδώς ὅτι πάμπολλα ἀντικείμενα τοῦ πολιτικοῦ δικαίου παρελείφθησαν ὑπό τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἤθελε μολαταῦτα νά τ' ἀφήσῃ ἀκανόνιστα, ὅπερ εἶναι ἄτοπον*» (Ἐφετ. Ἀθ. 4284/31 Μαρτίου 1847)[65].

Τό ἐνδιαφέρον τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως ἔγκειται εἰς τό ὅτι τό ἐκδόν δικαστήριον ἐπεκαλέσθη συνταγματικήν διάταξιν διά τήν στήριξιν τῆς ἐφαρμογῆς νόμου μή περιεχομένου εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*. Ἀληθές εἶναι ὅτι τοῦτο δέν ἀπητεῖτο ἀφοῦ ὑφίστατο διάταξις τῆς ἰδίας τῆς *Ἐξαβίβλου* ἡ ὁποία παρέπεμπεν εἰς τό προϊσχῦσαν αὐτῆς Ρωμαϊκόν Δίκαιον πρός συμπλήρωσιν: «*Παραφυλάττειν δεῖ τό ἔθος καί τήν συνήθειαν· εἰ δέ καί τοῦτο ἐκλείπει, ἀκολουθεῖν δεῖ τοῖς πλησιάζουσι καί ἐοικόσι τῷ ζητουμένῳ· εἰ δέ μηδέ ταῦτα εὑρίσκηται, τότε τό νόμιμον ᾧ τινι Ρώμη κέχρηται, παραφυλάττειν δεῖ*» (Ἀρμεν. Βιβλ. Α΄, Τίτλ. Α΄, § 33. Πρβλ. Νεαρά 32 προοιμ., Πανδ. 1.3 (de legibus), Βασ. ΙΙ,1.41)[66].

ἐξόχως ἐνδιαφέρον τό γεγονός ὅτι τόσον ἐπαγιώθη ἡ δοθεῖσα ἄκρως διασταλτική ἑρμηνεία περί τῆς ἰσχύος τοῦ Ἀναστασιανοῦ Νόμου, ὥστε ἀπητήθη ἔκδοσις εἰδικοῦ νεωτέρου νόμου κατά τό 1911 διά τήν κατάργησίν του. Βλ. Νόμος ΑΨΠΗ΄ (3788) τῆς 6ης Ἰουνίου 1911 περί καταργήσεως τοῦ Ἀναστασιανοῦ Νόμου καί τῶν σχετικῶν αὐτῷ διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τοῦ Ἰονίου Κώδικος, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. Α΄ 134 (8 Ἰουν. 1911), σελ. 565.

65. Βλ. Ἀπόφασιν Ἐφετείου Ἀθηνῶν ὑπ' ἀριθμ. 4326 τῆς 6ης Μαΐου 1847, Ν. Ἰωαννίδου, *Εὑρετήριον Ἑλληνικῆς Νομολογίας. Παράρτημα τῆς Θέμιδος*, τόμ. Γ΄, σελ. 367 - 368.

66. *Αὐτόθι*, σελ. 370 - 371.

Παρά τήν ὕπαρξιν τῆς διατάξεως αὐτῆς, ἐκρίθη ἀπό τό δικαστήριον ὅτι ἦτο προτιμότερον ἤ καί ἀσφαλέστερον νά στηριχθῇ εἰς τήν συνταγματικήν διάταξιν τοῦ 1827, ὑπό τό κράτος τῆς ὁποίας εἶχεν ἐκδοθῆ τό Νομοθετικόν Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ ὑπ' ὄψιν δικαστική ἀπόφασις ἔχει ἐκδοθῆ μετά τήν θέσιν εἰς ἐφαρμογήν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844. Ἐπειδή ὅμως τό τελευταῖον τοῦτο δέν περιέλαβε διάταξιν περί τοῦ ἐφαρμοστέου Ἀστικοῦ Δικαίου, τό Ἐφετεῖον Ἀθηνῶν ἔκρινεν ἰσχυράν τήν μή ὑποκατασταθεῖσαν ἤ μή ρητῶς καταργηθεῖσαν προγενεστέραν συνταγματικήν διάταξιν καί τήν ἐπ' αὐτῆς στηριζομένην νομοθεσίαν. Καί τοῦτο παρά τό γεγονός ὅτι τό Σύνταγμα τοῦ 1844 εἶχε πλήρως ὑποκαταστήσει τό προγενέστερον τοῦ 1827.

Διά τήν κάλυψιν τῶν κενῶν τῆς *Ἑξαβίβλου* καίριον ρόλον διεδραμάτισαν δύο σχεδόν ταυτόσημοι ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου, αἱ ὑπ' ἀριθμούς 172/1858 καί 76/1865, τό περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐπανελήφθη ἐν συνεχείᾳ πολλάκις (π.χ. Ἀποφ. Α.Π. 83/1882) καί ἐθεμελίωσε καί τήν θεωρητικήν διδασκαλίαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν ὡς πρός τήν ὀρθήν ἑρμηνείαν τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τοῦ 1835. Κατά τάς ἐν λόγῳ Ἀποφάσεις: «*Τό ἀπό 23 Φεβρουαρίου 1835 Β.Δ. ἐκύρωσεν ὡς ἀστικόν νόμον ὁλόκληρον τόν νόμον τῶν Βασιλικῶν, ὡς ἐτροποποιήθη διά τῶν ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου περιεχομένων νεωτέρων αὐτοῦ Νεαρῶν, καί οὐχί μόνον τό ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ κατ' ἐπιτομήν καί ἀτελῶς ἐκτιθέμενον μέρος αὐτοῦ· αὐτοκρατορικοί δέ νόμοι εἰσίν αἱ ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ ἀναγεγραμμέναι διατάξεις τῶν Βασιλικῶν, ὅταν ἐφαρμόζωνται ὅπως ὑπό τῶν αὐτοκρατόρων τούτων ἐνομοθετήθησαν· τουτέστιν ὡς διατάξεις ἀναπόσπαστοι διά τήν ἀλληλουχίαν αὐτῶν ἀπό τῶν λοιπῶν διατάξεων τοῦ νόμου, οὗτινος μέρος ἀποτελοῦσι καί διατηροῦσιν οὕτω τήν ἔννοιαν καί ἐκτασιν ἥν εἶχον αἱ αὐτοκρατορικαί διατάξεις. Ἑπομένως ὁ δικαστής δύναται καί ὀφείλει νά ἀναπληροῖ τό ἐλλιπές τῆς Ἑξαβίβλου, ἀνατρέχων εἰς τόν νόμον τῶν Βασιλικῶν καί εἰς τά τοῦ Ἰουστινιανοῦ νομοθετήματα, ἐξ ὧν ὁ Λέων ἀπήρτισε τά Βασιλικά, κατά τό σύνολον δέ τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου νά ἑρμηνεύσῃ καί τό ὑπάρχον ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ*»[67].

Ἡ ἐξ ἀνάγκης ἐπιλογή τῶν δικαστηρίων πρός κάλυψιν τῶν κενῶν, ἐνῷ ἐβράδυνεν ἡ ἔκδοσις Ἀστικοῦ Κώδικος καί αἱ ὑποθέσεις ἐπολλαπλασιάζοντο, «ἐκωδικοποιήθη» ὑπό τῶν καθηγητῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον. Ἐπί τῇ βάσει τῶν ἐν λόγῳ ἀποφάσεων ἔγραψεν ὁ Π. Καλλιγᾶς, πρῶτος κατά χρόνον ἑρμηνευτής τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου κατά τό Νομοθ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835, εἰς τό περί «Ἑρμηνείας τῶν Νόμων» κεφάλαιον

67. Γ. Δυοβουνιώτου, *Ἑλληνικοί Κώδικες*, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 5.

τῶν *Γενικῶν τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου Ἀρχῶν τοῦ Συστήματος τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων* τά ἑξῆς:

«Ὅσάκις ὁ Ἀρμενόπουλος παρέχει νύξιν τινά δεσμοῦ ἐκτενεστέρου, ἐκ τῶν γνησίων πηγῶν κατασκευάζομεν τό ὅλον, διότι ὡς ἐπιτομογράφος δέν προὐτίθετο νά μεταδώσῃ τόν πλήρη δεσμόν. Ἄνευ τῆς συναφείας αὐτοῦ τό ἀπανθισδέν εἶναι ἀτελές καί χασματικόν. Ἀντί κατ' οἰκείαν δόξαν ν' ἀναπληρώσωμεν τό ἐλλεῖπον, προτιμότερον ἀποβαίνει ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τόν νομοθέτην αὐτόν ἐξ οὗ πηγάζει.

Δυσχερέστερον τό πρόβλημα ὅταν ὁ Ἀρμενόπουλος ὅλως σιωπᾷ. Πρέπει νά διαστείλωμεν βεβαίως, ἄν ἡ σιωπή εἶναι ἀποδοτέα εἰς τήν ἀτέλειαν τῆς συνόψεως ἤ εἰς τήν ἀχρηστίαν, εἰς ἥν περιέπεσεν ὁ δεσμός· ἄνευ σπουδαίων λόγων δέν δυνάμεθα νά παραδεχθῶμεν τό δεύτερον, ὅπως μή εὑρεθῶμεν ἐστερημένοι νόμου, ὅδεν προτιμότερον νά πιστεύσωμεν εἰς τήν ἀτέλειαν τῆς ἐπιτομῆς. Ἀφοῦ εἰς τήν κρίσιν ἡμῶν ἐναπόκειται τί νά δεχθῶμεν, γινώμεθα ἀξιοπιστότεροι ἔχοντες ἀξιόχρεων ἐγγυητήν τόν νομοθέτην»[68].

Καί προσέθετεν ὁ Π. Καλλιγᾶς τά ἑξῆς: *«Ἔχομεν παραδείγματα, καθ' ἃ ὁλόκληροι δεσμοί, ἀποσιωπηθέντες ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ, οὐχ ἧττον ἐφηρμόσθησαν ὑπό ἡμετέρων δικαστηρίων, ὡς λυσιτελεῖς καί ἐπί τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἀποσιώπησις δέν ἐμφαίνει κατάργησιν, οἷον ὁ Ἀναστασιανός Νόμος»*[69].

Ἀνάλογος ἦτο καί ἡ ὑπό τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου μεθοδικῶς προτεινομένη διαδικασία ἑρμηνείας καί συμπληρώσεως τῶν κενῶν καί τῶν χασμάτων τῆς *Ἑξαβίβλου*:

«Συνάγομεν τά ἑξῆς περί τῆς χρήσεως τῆς Ἑξαβίβλου καί τῆς σχέσεως αὐτῆς πρός τάς νομοθετικάς συλλογάς ἐξ ὧν κατηρτίσθη.

1) Τά κείμενα τῶν Νεαρῶν τοῦ Λέοντος, τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ Ρωμανοῦ καί τῶν λοιπῶν Αὐτοκρατόρων οὐ μόνον χρησιμεύουσιν εἰς ὀρθήν κατάληψιν τῶν ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ ἐπιτομῶν αὐτῶν, ἀλλά καί προτιμῶνται τούτων, ὁσάκις ὁ συντάκτης τῶν ἐπιτομῶν παρεξήγησε τά κείμενα τῶν Νεαρῶν ἐκείνων.

2) Ὁσάκις ἡ Ἑξάβιβλος περιέχει ἀτελεῖς ὁρισμούς, ἀποσπασθέντας ἐκ δεσμοῦ ὁλοκλήρου, διά τοῦτο δέ ἀνεπαρκεῖς καί δεομένους ἀναπληρώσεως, ἀδιστάκτως ἐπιχειροῦμεν αὐτήν ἐκ τῶν νόμων, ὧν ἀτελής σύνοψις εἶναι ἡ Ἑξάβιβλος, διότι ὁ Ἀρμενόπουλος σύνοψιν τοῦ δικαίου προὐτίθετο νά συντάξῃ καί οὐδόλως ὑποτίθεται ὅτι ἐθεώρει κατηργημένον πᾶν τό μή περιληφθέν εἰς αὐτήν.

---

68. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων, Γενικαί τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου Ἀρχαί*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1930⁴, σελ. 96.

69. *Αὐτόθι*, σελ. 97.

3) Ὁσάκις ὁ Ἀρμενόπουλος σιωπᾷ ἐντελῶς περί τινος δεσμοῦ, ἡ ἀναπλήρωσις τοῦ χάσματος δέον νά γίνηται ἀδιστάκτως ἐκ τῶν πηγῶν αὐτοῦ, διά τόν αὐτόν πρό μικροῦ ἐκτεθέντα λόγον, ἐκτός ἐάν ἀσφαλεῖς ἀποδείξεις πείθωσιν ὅτι ἡ παράλειψις τοῦ δεσμοῦ ἐγένετο διά τήν ἀχρησίαν εἰς ἥν οὗτος περιέστη.

Οὐδ' ἐάν ἡ παραλειφθεῖσα διάταξις ἦναι ἐξαιρετική, δικαιούμεθα νά ἐφαρμόσωμεν τόν ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ κανόνα, ἐπί τῷ λόγῳ ὅτι τό κράτος τούτου διεστάλη παραλειφθείσης τῆς εἰδικῆς καί ἐξαιρετικῆς ἐκείνης διατάξεως, διότι ὡς ἐπί τό πλεῖστον αἱ τοιαῦται διατάξεις εἰσήχθησαν ἐκ πνεύματος ἀληθοῦς δικαιοσύνης, πρός θεραπείαν τῆς τοῦ κανόνος τραχύτητος, ὅστις, ἐφαρμοζόμενος ἐν τῇ ἄκρᾳ αὐτοῦ ἁπλότητι καί αὐστηρότητι, ἤθελε φέρει ἡμᾶς εἰς ἄκραν ἀδικίαν· ὅθεν χρώμενοι τῇ προκειμένῃ «κατ' ἐπιτομήν» συλλογῇ ἀσφαλέστερον εἶναι, ἐν ἀμφιβολίᾳ, ν' ἀκολουθήσωμεν τούς νόμους οὕς συνώψισεν ὁ Ἀρμενόπουλος ἤ νά θεωρήσωμεν κατηργημένον πάντα ὑπ' αὐτοῦ παραλειφθέντα ὁρισμόν»[70].

Πρόβλημα ἐγεννήθη, ὡς ἦτο φυσικόν, περί τῆς ἰσχύος ἤ μή *Νεαρῶν* ἐκδοθεισῶν ὑπό μεταγενεστέρων τοῦ χρόνου ἐκδόσεως τῆς *Ἐξαβίβλου* (1345) Αὐτοκρατόρων. Μέ τό θέμα δέν φαίνεται νά ἀπησχολήθησαν τά δικαστήρια, ἐξ ὅσων προκύπτουν ἐκ τῶν νομολογιακῶν συλλογῶν. Ἀντιθέτως οἱ Καθηγηταί τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί Βυζαντινοῦ Δικαίου ὄχι μόνον ἀπησχολήθησαν ἀλλά ἔδωσαν τήν ἀπάντησιν, ἡ ὁποία ὑπηγορεύετο ἐκ τῆς γραμματικῆς ἑρμηνείας τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου*. Σχεδόν ὅλοι ἀπεφάνθησαν ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νά ἑρμηνευθῇ περιοριστικῶς καί νά ἀποκλεισθοῦν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐννόμου τάξεως πᾶσαι αἱ μετά τήν *Ἐξάβιβλον* ἐκδοθεῖσαι *Νεαραί* τῶν Αὐτοκρατόρων. Πρῶτος ἠσχολήθη μέ τό θέμα ὁ Π. Καλλιγᾶς. Ἀρχικῶς οὗτος ἔγραψεν εἰρωνικῶς: *«Ὅσοι λυποῦνται ὅτι δέν δύνανται ν' ἀποκαταστήσουν τό Βυζαντινόν Βασίλειον ἀκέραιον, ὁποῖον ἦτο καθ' ἥν ὥραν κατέπεσεν ὑπό τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πάθους, βεβαίως δέν θέλουν εὐχαριστηθῇ βλέποντες ἀποκοπτομένους τοσούτους νόμους τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, παραλειφθέντας ὑπό τοῦ Νομοφύλακος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλ' ὁ νομοθέτης ἔκρινε προτιμότερον νά θλίψῃ τό αἴσθημα αὐτῶν ἤ νά καταστήσῃ προβληματικόν τόν διέποντα Πολιτικόν Νόμον, αἴφνης προκύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χειρογράφοις»*[71].

---

70. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, σελ. 37 - 38.

71. Π. Καλλιγᾶ, «Περί τόκου κατά τά παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα», *Νομική Μέλισσα*, ἔτ. 1861, τεῦχ. 69, σελ. 1069-1082, ἰδίᾳ σελ. 1075 καί *Μελέται νομικαί, πολιτικαί, οἰκονομολογικαί, ἱστορικαί, φιλολογικαί κλπ. καί λόγοι ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καί τῇ Βουλῇ*... ἐκδιδόμεναι ὑπό Γεωργίου Π. Καλλιγᾶ, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1899, σελ. 58

Βραδύτερον ὅμως ὁ ἴδιος εἰς τό *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου* ἐφάνη φειδωλός ἐπί τοῦ ζητήματος καί ἠκολούθησε τήν γενικώτερον ὑπό τῆς Γερμανικῆς Ἐπιστήμης υἱοθετηθεῖσαν θέσιν, δηλαδή ὅτι: «*Ἀπαραίτητος εἶναι ὅμως ὁ ἑξῆς περιορισμός, ὅτι Νεαραί μεταγενέστεραι, μή μνημονευόμεναι ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ καί ἑπομένως μή κυρωθεῖσαι διά τοῦ Ν. 23 Φεβρ. 1835, οὐδόλως ἰσχύουσι, καθόσον εἶναι τοῖς πλείστοις ἄγνωστοι, αἴφνης ἀνακαλυπτόμεναι κατά τάς ἐρεύνας τῶν βυζαντινολόγων. Τοιοῦτον ἔθεσαν φραγμόν ἀπανταχοῦ, ἔνθα ἴσχυσε τό Ρωμ. Δίκαιον, ὅτι νέα κείμενα, ἐκ τῆς ἐπιστήμης ἀποκατασταθέντα, δέν ἔχουσιν ἰσχύν νόμου, ἀλλ' ὅ,τι ἀνέκαθεν ὑπῆρχε γνωστόν. Ἐπί τέλους παρατηρητέον, ὅτι μόνοι οἱ πολιτικοί νόμοι οἱ ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ εἰσήχθησαν, ὅθεν ἄλλαι διατάξεις, δικονομικαί, ποινικαί, διοικητικαί ἤ ἀστυνομικαί ἐξαιροῦνται*»[72].

Ὡς πρός τήν ἰσχύν ἤ μή τῶν μεταγενεστέρων τῆς Ἐξαβίβλου *Νεαρῶν* τῆς Παλαιολογείου Δυναστείας, ἡ υἱοθετηθεῖσα λύσις ἐνδεχομένως ξενίζει, καθώς ἐπρόκειτο περί νόμων μεταγενεστέρων καί συνεπῶς κατ' ἀρχήν ἐπικρατεστέρων τῶν παλαιοτέρων. Ἐν τούτοις, ἡ ἐπιλογή τῶν ἑρμηνευτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου νά μή συμπεριλάβουν τάς ἑκάστοτε νέας ἀνακαλύψεις τῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου εἰς τό σῶμα τοῦ ἰσχύοντος δικαίου ἦτο ὀρθή, δοθέντος ὅτι κατά τά ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντα βάσει τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835, ὡς ἀστικόν δίκαιον ἴσχυον οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου πολιτικοί νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων[73]. Διά τῆς εὐρείας ἑρμηνείας τῶν διατάξεων κατά τόν Καλλιγᾶν, πρῶτον ἐνασχοληθέντα μέ τό συγκεκριμένον ζήτημα, ἐγίνετο δεκτόν ὅτι ἦτο δυνατή ἡ ἀναδρομή εἰς τάς πηγάς τοῦ Ἀρμενοπούλου, καθώς καί εἰς τάς πηγάς τῶν πηγῶν τούτου, δέν ἦτο ὅμως δυνατόν νά

- 59. Πρβλ. εἰδικώτερον διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος ἐν Κ. Πιτσάκη, «... Πολιτικόν νόμον αἴφνης προκύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χειρογράφοις», *Digesta*, τεῦχ. 3 (2000), σελ. 64 - 102, ἰδίᾳ σελ. 83 - 87.

72. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων. Γενικαί τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου Ἀρχαί*, σελ. 97. Πρός τήν θέσιν τοῦ Καλλιγᾶ, ἐστοιχήθησαν καί οἱ Π. Παπαρρηγόπουλος, Ἀλκ. Κρασσᾶς, Γ. Μαριδάκης, Χρ. Πράτσικας, Ἀ. Μομφερρᾶτος, Κ. Ρακτιβάν, Δ. Παππούλιας. Ἀντιθέτως ὑπέρ τῆς συμπεριλήψεως καί τῶν μεταγενεστέρων Νεαρῶν εἰς τήν νεοελληνικήν δικαιικήν τάξιν, παρά τό γεγονός ὅτι δέν περιελαμβάνοντο εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*, ἐτάχθη μερικῶς ὁ Βασ. Οἰκονομίδης, καθώς καί οἱ Κ. Πολυγένης, Ν. Δημαρᾶς καί Ἀν. Χριστοφιλόπουλος (βλ. Ἀν. Χριστοφιλοπούλου, *Τό Ἐπαρχικόν Βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καί αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 2000[2] (μετά *Προσθηκῶν* ὑπό Αἰκατερίνης Ἀν. Χριστοφιλοπούλου), σελ. 32-35).

73. Πρβλ. Γεωργ. Μ. Κούκα καί Ἀ. Σ. Ἀγαπητοῦ, *Εὑρετήριον τῶν πολιτικῶν καί ἐμπορικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπό τῆς συστάσεώς του μέχρι τέλους 1867*, ἐπιθεωρηθέν ὑπό Νεοκλέους Γ. Καρατζᾶ, Ἐν Πάτραις 1868, σελ. 363 - 366.

ἐφαρμοσθοῦν νόμοι μή περιεχόμενοι εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* καί ἄγνωστοι εἰς τόν Ἀρμενόπουλον. Ἄλλο βεβαίως ἦτο τό ζήτημα τῆς πλήρους ἰσχύος τῶν νόμων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ὁ Π. Καλλιγᾶς ἐξήγει ἐν συνεχείᾳ ἐπί τοῦ θέματος τῆς συμπληρώσεως τῶν κενῶν τῆς *Ἐξαβίβλου* ὅτι: «*Πρός συμπλήρωσιν τοῦ Ἀρμενοπούλου δέν ἀνατρέχομεν εἰς ὅλας τάς πηγάς ἐξ ὧν αὐτός ὁμολογεῖ ἐν Προθεωρίᾳ ὅτι ἤντλησε, διότι πολλαί ἦσαν πάλιν ἰδιωτικαί. Πλήν τῶν νεωτέρων διατάξεων τῶν Αὐτοκρατόρων, αἵτινες ἄλλοθεν μαρτυροῦνται, προσφεύγομεν εἰς τά Βασιλικά, ἀλλ' οὐδ' εἰς αὐτά ὡς ἔσχατα. Ἐνῷ δέν εἶναι βέβαιον ὅτι ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐπί σκοπῷ ἀντικαταστάσεως τῶν νόμων Ἰουστινιανοῦ, εἶναι συνοπτικώτερα καί ἀτελέστερα, οὐδέ διεσώθησαν ἀκέραια καί κατά τήν ἀρχαίαν αὐτῶν κατάστασιν. Καθαυτό λοιπόν αἱ Συλλογαί τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιέχουσι τό γράμμα τῶν νόμων, ὅπερ εἶναι βάσις τῆς ἑρμηνείας, τά δέ λοιπά ἐπικουρικῶς προσλαμβάνονται, ὅταν δέν εἶναι νεώτεραι διατάξεις*» (: τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους)[74].

Βραδύτερον καί καθώς ἡ ἑλληνική νομική βιβλιογραφία ἐπλουτίζετο διά συγγραμμάτων τά ὁποῖα παρεῖχον εἰς τούς δικαστάς πρόσβασιν πρός τό περιεχόμενον τῆς νομικῆς βιβλιογραφίας τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, κυρίως δέ τῆς Γερμανίας καί δευτερευόντως τῆς Γαλλίας, ἤρχισε νά γίνεται εἰς τάς ἀποφάσεις ἐπίκλησις καί ἐπιστημονικῶν παραπομπῶν εἰς συγγράμματα γνωστά εἰς τούς δικαστάς, εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε ἐκ παραπομπῶν ἑτέρων πανεπιστημιακῶν συγγραμμάτων, ἁπλῶς ὅμως πρός πρόσθετον ἐπιστημονικήν ἑρμηνείαν τῶν διατάξεων τῶν νόμων[75]. Τοῦτο καθίσταται σαφές ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τά δικαστήρια δέν ἔπαυσαν νά παραδέτουν εἰς τάς ἀποφάσεις των πρωτίστως τάς διατάξεις τῶν νόμων ἐπί τῶν ὁποίων ἐστήριζον αὐτάς[76]. Τελείως ἄλλη ἦτο ἡ ἔννοια

---

74. Π. Καλλιγᾶ, *Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 97.

75. Βλ. Θ. Ν. Φλογαΐτου, *Οἱ δικαστικοί νόμοι τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς σχετικῆς νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου*, τόμ. 4ος, «*περιέχων τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου*», Ἐν Ἀθήναις 1888, σελ. 27 - 28. Βλ. ἐνδεικτικῶς καί Ἀπόφασιν (Πολιτικήν) τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπ' ἀριθμ. 211 τοῦ 1869, ἐν Ν. Ἰωαννίδου, *Παράρτημα τῆς Πείρας, ἤγουν τοῦ μικροῦ κατά στοιχεῖον εὑρετηρίου τῆς Νομολογίας, ἤτοι Αἱ πολιτικαί τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀποφάσεις τοῦ 1869 ἀναλελυμέναι μετά σημειώσεων καί παραπομπῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1869, σελ. 45 - 51.

76. Εἶναι πάντως ἐντυπωσιακόν τό γεγονός ὅτι δέν ἦσαν συγκριτικῶς ὀλίγαι αἱ ἀποφάσεις, κυρίως ἐπί ζητημάτων ἁπτομένων τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου, αἱ ὁποῖαι ἐξεδόθησαν μετά τήν λῆψιν ὑπ' ὄψιν ὑπό τῶν ἑλληνικῶν δικαστηρίων τῆς νομολογίας τῶν γαλλικῶν ἀντιστοίχων ἐπί σχετικῶν ὑποθέσεων. Τό γεγονός ἐντυπωσιάζει καί ἐκπλήττει διά τήν ἐνημέρωσιν τῶν δικαστῶν καί διά τήν ἐπιμέλειάν των. Βλ. ἐνδεικτικῶς ἐν Κωνστ. Ἀξελοῦ, *Νομολογία τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἤ Εὑρετήριον τῶν διά τῆς Ἐφημερίδος Ἡ Νομική δημοσιευθεισῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐφετείων Ναυπλίας καί Ἀθηνῶν καί τοῦ Ἀρείου Πάγου*, σελ. 140 (ἀριθμ. 16α, 25^3, 18).

τῆς ἀναδρομῆς εἰς συγγράμματα νομομαθῶν τῆς Ὑστέρας Βυζαντινῆς Περιόδου ὑπό τινων δικαστῶν καί κυρίως δικηγόρων-καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, πρός διάγνωσιν τῆς ὀρθῆς κατά τά ἐν χρόνῳ ἰσχύσαντα ἑρμηνείας διατάξεως τινός[77].

Αἱ διατάξεις τῆς ἐφαρμοζομένης ἀστικῆς βυζαντινῆς νομοθεσίας, τῆς περιεχομένης εἰς τήν *Ἑξάβιβλον*, ἔστω ἐν σπέρματι, καί ἀναζητητέας εἰς τάς πηγάς τοῦ Ἀρμενοπούλου («*οἱ νόμοι οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἑξάβιβλον*») ἀπό τοῦ 1850 καί ἑξῆς (ὅταν κατέστη προσιτή εἰς τόν ἑλληνικόν νομικόν κόσμον καί ἡ ἔκδοσις τῶν *Βασιλικῶν* ὑπό τοῦ G. Heimbach), παρετίθεντο πλέον μέ ἀναφοράν τόσον εἰς τήν Ἰουστινιάνειον Νομοθεσίαν ὅσον καί εἰς τά *Βασιλικά*, μετά μνείας τῆς διατάξεως τῆς *Ἑξαβίβλου* πρός πιστοποίησιν ὅτι ὁ νόμος «*περιείχετο*» εἰς αὐτήν. Ἡ παράθεσις συναφοῦς νεωτέρας βιβλιογραφίας δέν ἐσήμαινε θεώρησιν αὐτῆς ὡς πηγῆς.

77. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχύον Ἀστικόν Δίκαιον. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, σελ. 36.

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

ΤΟΥ

ΡΩΜΑΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΥΠΟ

ΦΕΡΔΙΝΑΝΔΟΥ ΜΑΚΚΕΛΔΕΥ.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ

ΥΠΟ

Γ. Α. ΡΑΛΛΗ καὶ Μ. ΡΕΝΙΕΡΗ.

Ὧι προσετέθησαν καὶ αἱ παραδέσεις τῶν Βασιλικῶν.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Περιέχων τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὸ γενικὸν μέρος.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΡΑΛΛΗ.

1838.

Τό ἐξώφυλλον τοῦ Α΄ τόμου τοῦ πρώτου ἐγχειριδίου Ρωμαϊκοῦ Δικαίου πού ἐχρησιμοποιήθη πρός διδασκαλίαν εἰς τό Πανεπιστήμιον (1838).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ - ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

«Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον θέλει μᾶς χρησιμεύσει ὡς σχολεῖον, ὡς προμάθησις»

Π. Καλλιγᾶς, 1839

1. Ἡ ἵδρυσις τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

Τό Ὀθώνειον Πανεπιστήμιον (Ἑλληνικόν Πανεπιστήμιον τοῦ Ὄθωνος), ὡς ἀρχικῶς ἐκλήθη τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ἱδρύθη ἀπόντος ἐξ Ἑλλάδος τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος εἰς Γερμανίαν, βάσει γενικῆς ἐξουσιοδοτήσεως αὐτοῦ διά συγκεκριμένας πράξεις πρός τόν Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας κόμητα von Armansperg. Τό περί τοῦ Πανεπιστημίου διάταγμα ὑπό τόν τίτλον: *Περί συστάσεως Πανεπιστημίου*, ἐξεδόθη κατά τήν 31ην Δεκεμβρίου 1836/12ην Ἰανουαρίου 1837[1].

Μεταξύ τῶν Σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου περιελαμβάνετο καί ἡ *Σχολή τῶν Νομικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν*, ὡς εἶχεν ὀνομασθῆ τότε ἡ Νομική Σχολή. Καθηγηταί εἰς αὐτήν διωρίσθησαν ὡς *Ἔκτακτοι* οἱ ἑξῆς: Ὁ Εἰσαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου Ἀνδρόν. Πάικος, ὁ Πρόεδρος Ἐφετῶν Ἀθηνῶν Δημ. Σοῦτσος, ὁ Εἰσαγγελεύς Ἐφετῶν Ἀθηνῶν καί Ἐπίτροπος παρά τῷ Ἐλεγκτικῷ Συνεδρίῳ Γ. Ἀ. Ράλλης, ὁ Εἰσηγητής παρά τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας καί Ὑπουργικός Σύμβουλος εἰς τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης Κ. Προβελέγγιος, ὁ Ἀρεοπαγίτης G. Feder, ὁ Ἀντεισαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου Λ. Γ. Μελᾶς καί ὁ δικηγόρος παρά τοῖς δικαστηρίοις τῶν Ἀθηνῶν Γ. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος. Ὁ Ἀνδρ. Πάικος διωρίσθη καί *Πρύτανις*, ἐνῷ ὁ Δ. Σοῦτσος *Σημάντωρ*

---

1. Βλ. Βασ. Διάταγμα τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1836/ 12ης Ἰανουαρίου 1837, περί συστάσεως Πανεπιστημίου, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 86 (31 Δεκ. 1836), σελ. 446 - 457.

(: Κοσμήτωρ) τῆς Σχολῆς[2]. Καθορισμός ἐπωνύμων ἑδρῶν δέν ἐγένετο τότε. Τό περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας ἑνός ἑκάστου καθηγητοῦ θά προσδιωρίζετο βραδύτερον ὑπό τῶν ἰδίων τῶν καθηγητῶν[3].

Μετά τήν ἐπιστροφήν τοῦ Βασιλέως εἰς τήν Ἑλλάδα ἐκρίθη ὅτι ἡ ὡς ἄνω πρᾶξις ἔδει νά τροποποιηθῇ καί ἐξεδόθη νέον Βασ. Διάταγμα κατά τήν 22αν Ἀπριλίου 1837 π.ἡμ., *περί συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου*[4], ἐνῷ εἶχε προηγηθῇ τό Βασ. Διάταγμα τῆς 14ης/26ης Ἀπριλίου 1837, *περί Προσωρινοῦ Κανονισμοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις συστηθησομένου Πανεπιστημίου*, διά τοῦ ὁποίου ὡρίσθη «*ὅτι θέλει συστηθῆ δι' ὅλον τό Κράτος Πανεπιστήμιον εἰς Ἀθήνας, περιλαμβάνον ὅλους τούς κλάδους τῆς ἀνωτάτης ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως*» καί ὅτι «*Πρός μνήμην (δέ) τοῦ συστήσαντος αὐτό, θέλει φέρει τήν ἐπωνυμίαν "Πανεπιστήμιον τοῦ Ὄθωνος"*»[5]. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς Σχολή ἐκλήθη τότε *Σχολή τῶν Νομικῶν Ἐπιστημῶν*.

Διά τοῦ πρώτου τῶν ἐν λόγῳ δύο διαταγμάτων διωρίσθησαν ὡς *Ἐπίτιμοι* (: ἄμισθοι) Καθηγηταί αὐτῆς οἱ ἑξῆς: Χριστ. Κλονάρης, Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου, Γ. Ἀ. Ράλλης, Εἰσαγγελεύς Ἐφετῶν Ἀθηνῶν, Κ. Προβελέγγιος, Ὑπουργικός Σύμβουλος καί Εἰσηγητής παρά τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας, G. Feder, Ἀρεοπαγίτης, Λ. Γ. Μελᾶς, Ἀντεισαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς *Ἔκτακτοι* δέ Καθηγηταί ὁ Ἰωάννης Ἀ. Σοῦτσος, Πάρεδρος ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας, «*διά τόν κλάδον τῆς Δημοσίου Οἰκονομίας*», Γ. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος καί Περ. Ἀργυρόπουλος. *Πρύτανις* τοῦ Πανεπιστημίου ὡρίσθη ὁ Κ. Δ. Σχινᾶς καί *Σχολάρχης* (: *Κοσμήτωρ*) τῆς Νομικῆς Σχολῆς, καλουμένης κατ' ἄτακτον λόγον καί Δικαστικῆς, ὁ Γ. Ἀλ. Ράλλης[6].

Εἰς τάς Σχολάς, πλήν Θεολογικῆς καί Νομικῆς, ὡρίσθη καί τό ἀντικείμενον διδασκαλίας ἑκάστου Καθηγητοῦ, ἄλλως ἡ ἀντίστοιχος ἕδρα. Γενικώτερον, πάντως, προεβλέφθη ὅπως οἱ Καθηγηταί συνέλθουν τό συντομώτερον μετά τήν ἔναρξιν λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου διά νά συντάξουν προσωρινόν κατάλογον τῶν διδακτέων προεισαγωγικῶν μαθημάτων εἰς τήν Σχολήν των, ὁριστικῶς καθοριζομένων ἀπό τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1837-1838. Ἐν τῷ μεταξύ, ὡς ἡμερομηνία πρώτης ἐνάρξεως τοῦ Πανεπιστημίου ὡρίσθη ἡ Δευτέρα 3/15 Μαΐου 1837[7], εἰς

2. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 3 (24 Ἰαν. 1837), σελ. 12.
3. *Αὐτόθι*, φ. 86 (31 Δεκ. 1836), σελ. 447.
4. *Αὐτόθι*, φ. 16 (24 Ἀπρ. 1837), σελ. 62 - 64.
5. *Αὐτόθι*, σελ. 64 - 69.
6. *Αὐτόθι*, σελ. 63.
7. Βλ. ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, φ. 84 (4/16 Μαΐου 1837), σελ. 422 - 424 καί φ. 85 (8/20 Μαΐου 1837), σελ. 429 - 430. Βλ. καί Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἐν Ἀθήναις τῇ 3*

τό γνωστόν ὡς «Παλαιόν Πανεπιστήμιον», δηλ. εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Σταμ. Κλεάνθους εἰς τήν Πλάκαν[8].

Ὁ Αἰμίλιος Χέρτσογκ (Emil Herzog) δι' ἐπακολουθησάσης Βασ. Ἀποφάσεως τῆς 10ης/22ας Ὀκτωβρίου 1837 διωρίσθη *Ἔκτακτος Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*[9]. Πάντως μαρτυρεῖται ὅτι οἱ Herzog καί Μαυροκορδᾶτος ἤρχισαν τάς παραδόσεις των μεταξύ 10ης καί 26ης Μαΐου 1837, ὁ πρῶτος προφανῶς ἐν ὄψει διορισμοῦ του. Ὁ Αἰμίλιος Herzog ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

Ἀνάληψις καθηκόντων καθηγεσίας ὑπό τοῦ Χριστ. Κλονάρη καί τοῦ Κ. Προβελεγγίου δέν προκύπτει ἐν τῶν γνωστῶν στοιχείων[10]. Ὁ Γ. Ἀλ. Ράλλης ἐδίδαξεν Ἐμπορικόν Δίκαιον, ὁ G. Feder Πολιτικήν Δικονομίαν, ὁ Ἰωάννης Ἀ. Σοῦτσος Πολιτικήν Οἰκονομίαν, ὁ Γ. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος *Γαλλικόν Ἀστικόν Δίκαιον*, ὁ Αἰμίλιος Herzog *Ρωμαϊκόν Δίκαιον*, ὁ Περ. Ἀργυρόπουλος Διοικητικόν Δίκαιον. Ὁ διορισθείς ὡς Ἐπίτιμος κατά τήν 14ην Αὐγούστου 1837 Ζακύνθιος Σπυρ. Πήλληκας φέρεται ὅτι ἐδίδαξε Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἤ ὅτι προωρίζετο διά τόν σκοπόν τοῦτον, διότι σχεδόν ἀμέσως, δηλ. ἀπό τῆς 25ης Ὀκτωβρίου 1837, ἀνέλαβε τήν διδασκαλίαν τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου[11].

Ἡ ἔναρξις λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου εἶχεν ὡς φυσικήν συνέπειαν τήν προσέλευσιν φοιτητῶν καί «ἀκροατῶν». Βάσει τοῦ Προσωρινοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου ἡ δυνατότης ἐγγραφῆς ἀκροατῶν ἐπετράπη διά τήν διευκόλυνσιν ἰδίᾳ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἐστεροῦντο τυπικῶν νομικῶν προσόντων.

Κατά τό ἄρθρον 26 τοῦ Προσωρινοῦ Κανονισμοῦ προεβλέπετο ὅτι: «*Καί μή ἐγγραφείς φοιτητής δύναται νά ἀκολουθήσῃ ὡς ἀκροατής τά*

Μαΐου 1837. Μελέτη ἱστορική καί φιλολογική, Ἐν Ἀθήναις 1987. Πρβλ. καί Ἰωάννου Κ. Καράκωστα, *Ὁ Βασιλεύς Ὄθων, τό Ὀθώνειο Πανεπιστήμιο* (Ἐθνικό καί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν) *καί ἡ Νομική του Σχολή*, Ἐν Ἀθήναις 2004, σελ. 93-103.

8. Περί τοῦ κτιρίου τοῦ λεγομένου «Παλαιοῦ Πανεπιστημίου» βλ. Ὄλγας Μπαδήμα - Φουντουλάκη, *Σταμάτιος Κλεάνθης, 1802 - 1862. Ἀρχιτέκτων, ἐπιχειρηματίας, ὁραματιστής*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 2001, σελ. 130 - 132 καί Μάρως Καρδαμίτση - Ἀδάμη, «Τό σπίτι τοῦ Κλεάνθη στό Ριζόκαστρο», *Ἐθνικό καί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1837 - 1987. Ἑκατόν Πενήντα Χρόνια. Κατάλογος Ἐκθεσης Ἐνθυμημάτων*, Ἐν Ἀθήναις <1987>, σελ. 21- 23.

9. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 35 (6 Νοεμβρ. 1837), σελ. 141.

10. Βλ. Ἰ. Πανταζίδου, *Χρονικόν τῆς Πρώτης Πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου*, κατ' ἐντολήν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου καί δαπάνῃ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, Ἐν Ἀθήναις 1889, σελ. 38.

11. Βλ. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικῶν τῶν ἀπό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐκλιπόντων τόν βίον Καθηγητῶν αὐτοῦ, 1837 - 1916*, Ἐν Ἀθήναις 1916, σελ. 103.

μαθήματα, λαμβάνων ἐπί πληρωμῇ τοῦ διδάκτρου γραμμάτιον εἰσόδου, καί εἰς τό τέλος τῆς σειρᾶς, διά δραχμήν πάλιν, ἀποδεικτικόν τοῦ καθηγητοῦ.

»Ὁ βουλόμενος ἀκροατής δύναται νά ἐξετασθῇ· περί τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐξετάσεως λαμβάνει ἀποδεικτικά ἀπό τό Πανεπιστήμιον τά ὁποῖα αὐτά μέν καθ' ἑαυτά οὐδεμίαν ἔχουν ἰσχύν, ἀλλά συνοδεύοντα ἄλλα διπλώματα ἐπαυξάνουν αὐτῶν τήν ἀξίαν»[12].

Ἡ ἀνωτέρω νομοθετική πρόβλεψις ἐπέτρεψε τήν εἰς τό Πανεπιστήμιον συρροήν ἀκροατῶν μέ βασικόν προορισμόν τήν Νομικήν Σχολήν. Οἱ ἀριθμοί ἦσαν ἐντυπωσιακοί: Κατά τό πρῶτον ἔτος λειτουργίας τοῦ Πανεπιστημίου (1837-1838) ἐπί συνόλου 52 τακτικῶν φοιτητῶν οἱ 22 ἐξ αὐτῶν ἐνεγράφησαν εἰς τήν Νομικήν Σχολήν. Ἀντιστοίχως ἐπί 75 ἀκροατῶν, οἱ 71 ἐνεγράφησαν εἰς τήν Νομικήν Σχολήν. Κατά τό 1841, οἱ ἀριθμοί εἶχον αὐξηθῆ θεαματικῶς: Ἐπί συνόλου 159 τακτικῶν φοιτητῶν, οἱ 54 ἐνεγράφησαν εἰς τήν Νομικήν Σχολήν, ἐνῷ ἐπί συνόλου 133 ἀκροατῶν ἐνεγράφησαν εἰς αὐτήν οἱ 115. Τό ἐνδιαφέρον διά τάς νομικάς σπουδάς εἶναι καταφανές[13].

Ἡ κατά τά ἄνω συρροή ἀπέδειξεν ὅτι οἱ ὑπηρετοῦντες καθηγηταί δέν ἐπήρκουν διά τήν κάλυψιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀκροατηρίου. Σχεδόν ἀμέσως (1839) ἐτέθη εἰς ἐφαρμογήν καί τό ἄρθρον 10 τοῦ Προσωρινοῦ Κανονισμοῦ περί Ὑφηγητῶν (*Privat - Dozenten*), ὅρος ἀποδοθείς τότε κατ' ἀδόκιμον «κατά λέξιν» μετάφρασιν ὡς «*Ἰδιαίτεροι διδάσκαλοι*»: «*Τό δικαίωμα τοῦ νά παραδίδωσιν οἱ ἰδιαίτεροι διδάσκαλοι μαθήματα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ δέλει δίδεσθαι ἀπό τάς σχολάς (ἐπιφυλαττομένης τῆς ἐγκρίσεως ἀπό τήν Γραμματείαν τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως) εἰς πεπαιδευμένους, ἀποκτήσαντας ἤδη τόν ἀκαδημαϊκόν βαθμόν τοῦ προλύτου* (: ἔχοντος φοιτήσει ἐπί 3 ἔτη εἰς πανεπιστημιακήν σχολήν) *καί οἱ ὁποῖοι διά τῆς λοιπῆς των εὐδοκιμήσεως, τῆς ἀκριβέστερον προσδιορισθησομένης, ἀπέδειξαν ἑαυτούς ἀξίους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος.*

»Οἱ ἰδιαίτεροι διδάσκαλοι, ὡς τοιοῦτοι, δέν θέλουν ἔχει δικαίωμα προβιβασμοῦ καί μισθοδοτήσεως. Ἐάν ὅμως συνετέλεσαν διά τινα καιρόν, ὠφελήσαντες εἰς τό Πανεπιστήμιον, τότε θέλουν λαμβάνεσθαι ὑπ' ὄψιν ἐν καιρῷ τοῦ διορισμοῦ τῶν καθηγητῶν»[14].

Οἱ τρεῖς πρῶτοι Ἕλληνες Ὑφηγηταί τῆς Νομικῆς Σχολῆς πού ἀνεκηρύχθησαν ἀπό τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἦσαν οἱ Πέτρος Στρουμπος (τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου, 27 Δεκεμβρίου 1838), Παῦλος Καλλιγᾶς (τοῦ Φυσικοῦ καί Ἀλληλοεθνοῦς Δικαίου, 10 Ἰανουαρίου 1839) καί Πέτρος Παπαρρηγόπουλος (τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, 1841). Συμφώνως πρός τήν

12. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 16 (24 Ἀπρ. 1837), σελ. 68.
13. Βλ. Ἰ. Πανταζίδου, *Χρονικόν τῆς Πρώτης Πεντηκονταετίας*, σελ. 29, 31.
14. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 16 (24 Ἀπρ. 1837), σελ. 65.

πρυτανικήν λογοδοσίαν τοῦ Γ. Ἀλ. Ράλλη κατά τό 1841: «*Ἡ Νομική Σχολή, ἥτις μόνη της εἶχεν ἡμιόλιον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν ὅλων ὁμοῦ τῶν λοιπῶν τοῦ Πανεπιστημίου σχολῶν, ἐτελειοποιήθη οὐκ ὀλίγον διά τῆς προσθήκης διαφόρων μαθημάτων, τά ὁποῖα ἐφιλοτιμήθησαν νά διδάξωσιν ὡς ἰδιωτικοί διδάκτορες* (: *ὑφηγηταί*) *οἱ κ.κ. Πέτρος Στρουμπος καί Παῦλος Καλλιγᾶς, ἀμφότεροι ἐκ τῶν διακεκριμένων δικηγόρων ἐκ τῶν παρά τοῖς ἐν τῇ πρωτευούσῃ δικαστηρίοις διατελούντων, καί ὁ κ. Πέτρος Παπαρρηγόπουλος, ἐσχάτως προβιβασθείς εἰς τόν βαθμόν τοῦ ἐφέτου ἐν Ναυπλίῳ*»[15]. Οἱ ὑφηγηταί ἐκάλυπτον τάς ηὐξημένας ἀνάγκας τῆς διδασκαλίας, ἀλλά καί οἱ ἴδιοι ἐξησφάλιζαν διά τῆς προβολῆς των τά προβλεπόμενα ἐκ τοῦ ἄρθρου 10 τοῦ Προσωρινοῦ Ὀργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου προσόντα διά νά κριθοῦν ἐν ὄψει καταλήψεως ἑδρῶν εἰς τό Πανεπιστήμιον.

Οἱ δύο πρῶτοι ὑφηγηταί διωρίσθησαν εἰς τάς κενωθείσας θέσεις τῶν ἀπομακρυνθέντων Καθηγητῶν Gottfried Feder καί Emil Herzog καί ὁ τρίτος (Π. Παπαρρηγόπουλος) εἰς τήν θέσιν τοῦ ἐν συνεχείᾳ ἀπολυθέντος διά πολιτικούς λόγους Π. Καλλιγᾶ. Τό παράδοξον εἶναι ὅτι οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς καθηγηταί ἀπεμακρύνθησαν κατά τό 1843 ὡς ἑτερόχθονες, ἀντικατεστάθησαν ὅμως ὑπό νεωτέρων καθηγητῶν (Στρούμπου, Καλλιγᾶ, Παπαρρηγοπούλου), οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπίσης ἑτερόχθονες τήν καταγωγήν, ἀλλ' Ἕλληνες.

2. Οἱ Καθηγηταί τοῦ Ρωμαϊκοῦ-Βυζαντινοῦ Δικαίου καί ἡ διδασκαλία των (1837 - 1891).

1. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ρωμαϊκοῦ-Βυζαντινοῦ Δικαίου ὑπό τήν ἔννοιαν τοῦ Δικαίου «*τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», ὡς εἶχε τοῦτο κατά τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1822 εἰσαχθῆ εἰς τήν νομοθεσίαν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους (μέ συμβολικήν ἀλλά καί πρακτικήν σημασίαν), καί εἶχεν ἐπαναπροσδιορισθῆ διά τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/ 7ης Μαρτίου 1835 *Περί Πολιτικοῦ Νόμου* (: «*Οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων*») περιελήφθη αὐτονοήτως εἰς τό πρόγραμμα μαθημάτων τῆς νεοσυστάτου Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Οἱ Καθηγηταί τοῦ Ρωμαϊκοῦ-Βυζαντινοῦ Δικαίου καί βεβαίως οἱ δικασταί θά ἀνελάμβανον τήν ἔρευναν, τήν ἐπιστημονικήν ἀνάλυσιν καί τήν νομολογιακήν κρίσιν τοῦ θεμελιώδους συστήματος τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

15. Βλ. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 109.

Ὁ **Αἰμίλιος Herzog**[16] διωρίσθη ἀπό τῆς 30ῆς Ἰουνίου 1839 Τακτικός Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ-Βυζαντινοῦ Δικαίου καί ἐδίδαξε μέχρι τῆς μεταπολιτεύσεως τοῦ 1843, ὁπότε, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἀπελύθη ὡς μή αὐτόχθων, παρέμεινεν ὅμως ἐν Ἀθήναις καί εἰργάσθη ὡς δικηγόρος, ἐχρημάτισε δέ καί Ἐπιτετραμμένος τῆς Πρωσσίας ἐν Ἑλλάδι. Ἀπεβίωσεν ἐνταῦθα κατά τήν 10ην Αὐγούστου 1852. Ὁ Χέρτσογκ φέρεται ὅτι ἐδίδαξε μέ βάσιν τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἐχρησιμοποίησε δέ προφανῶς ὡς διδακτικόν βοήθημα καί τήν διατριβήν του ὑπό τόν τίτλον: *Πραγματεία περί τοῦ Προχείρου ἤ τῆς Ἐξαβίβλου Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου*, ἐκδοθεῖσαν ἑλληνιστί ἐν Μονάχῳ τῷ 1837.

Εἰς τόν βραχύν πρόλογον τοῦ βιβλίου τούτου ἐξηγεῖται ὅτι: «*Αἱ δυσκολίαι, τάς ὁποίας ἀπαντᾷ τις εἰς τήν σπουδήν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου εἶναι μεγάλαι· διότι αἱ πηγαί αὐτοῦ ἐν μέρει εἰσέτι δέν ἀνεκαλύφθησαν, ἐν μέρει εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτοι, καί ἄλλαι ἕνεκα τῆς σπανιότητός των πολυέξοδοι. Ἀξιόλογα εἶναι τά ἀποτελέσματα τά ὁποῖα παρῆξεν ἡ ἐπιμέλεια τινῶν Γάλλων καί Γερμανῶν πεπαιδευμένων εἰς τήν καλλιέργειαν τῆς ῥωμαϊκο-βυζαντινῆς νομικῆς, καί μάλιστα κατά τούς νεωτέρους χρόνους ἕπεται μία οὐσιωδεστέρα ἀνακάλυψις τῆς ἄλλης· ἀλλ' αἱ ἔρευναί των ἀφορῶσι μᾶλλον τήν κριτικήν καί ἐξηγητικήν τῶν λατινικῶν πηγῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου. Ὁ σκοπός δέ τῶν Ἑλλήνων πεπαιδευμένων πρέπει νά ᾖναι ἡ συζήτησις καί ἀνάπτυξις ἐκείνων τῶν ἀποτελεσμάτων τόσον διά τό συμφέρον τῆς πράξεως ὅσον καί τῆς ἐπιστήμης. Λέγω τῆς πράξεως, διότι τό Ῥωμαϊκο - Βυζαντινόν Δίκαιον ἀκόμη καί σήμερον συνιστᾷ τήν βάσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου· τῆς ἐπιστήμης, διότι ἄνευ θεμελιώδους θεωρίας δέν ἠμπορεῖ νά ὑπάρξῃ ἁρμοδία πρᾶξις. Ἐκτός τούτων χαίρεται ἡ Ἑλλάς τό προτέρημα πρό τῆς λοιπῆς Εὐρώπης ὅτι τό λογικώτερον Δίκαιον τοῦ κόσμου (ἐννοῶ τό Ῥωμαϊκόν) κατέκτησεν ὡς κτῆμα της ὄχι μόνον διά τῆς χρήσεως αὐτοῦ, ἀλλά καί διά τῆς γλώσσης*»[17].

Εἶναι καταφανές ὅτι ὁ Herzog ἐστηρίχθη εἰς τό Νομοθ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835, ἀλλ' ἐκινήθη «*ἀπό τῆς Ἐξαβίβλου εἰς τά Βασιλικά*», ἐξικνούμενος ἀναδρομικῶς ἐξ ἐπόψεως ἱστορίας τῶν πηγῶν τοῦ ἐφαρμοστέου Δικαίου διά τῶν διαδοχικῶν ἐπιστημονικῶν πονημάτων (παραφράσεων) καί ἐσχολιασμένων «συλλογῶν», μέχρι τῆς Ἰουστινιανείου Νομοθεσίας, συνδέων τήν τελευταίαν πρός τήν συνταχθεῖσαν χάριν τῆς εὐκολύνσεως τῆς πρακτικῆς χρήσεως μεγάλην συλλογήν τῶν *Βασιλικῶν*: «*Ὁ κύριος σκοπός τῆς συντάξεως τῶν Βασιλικῶν δέν ἦτο νά ἀκυρώσῃ καί νά ἀπωθήσῃ τό σύνταγμα* (: συλλογήν) *τοῦ Ἰουστινιανοῦ*

16. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 101 - 102.

17. Αἰμιλίου Χέρτσογ, *Πραγματεία περί τοῦ Προχείρου ἤ τῆς Ἐξαβίβλου Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου*, Ἐν Μονάχῳ 1837, σελ. δ΄ - ε΄.

(δηλαδή τάς ἑλληνικάς παραφράσεις, τάς ὁποίας ἐννοῶ πάντοτε, ὁμιλῶν τώρα περί τῶν νομοθετικῶν βιβλίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ), ἀλλά μόνον νά εὐκολύνῃ τήν χρῆσιν τῶν διαφορετικῶν συλλογῶν καθ' ὅσον δέν μετήλλαξεν ἤ ἀκύρωσε ρητῶς τούς δεσμούς τοῦ παλαιοῦ Δικαίου. Ἐκ διαφόρων περιστάσεων ἠξεύρομεν ὅτι καί μετά τήν δημοσίευσιν τῶν Βασιλικῶν ἡ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Νομοθεσία ἀπελάμβανε καθ' ὅλα τά δικαστήρια τήν αὐτήν ὡς καί πρότερον ἀξίαν, ὅθεν δέν ἠμποροῦμεν νά ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἔκδοσις τῶν Βασιλικῶν εἶχε τόν σκοπόν νέας νομοθεσίας»[18].

Ὁ Herzog ἐδίδαξεν ὅτι ἐν χρόνῳ «*εἶναι πιθανόν ὅτι εἰς τήν σπουδήν ἐχρῶντο τά βιβλία τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τάς Ἰνστιτουτζιώνας δέ ἀναντιρρήτως), καθ' ὅτι ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη, εὐκαταληπτότερα τῶν Βασιλικῶν ἦσαν*», ἀλλά καί ἀμφίδρομος ἐξεδηλώθη διά τῆς ἐπόψεως ὅτι τά μετά τά *Βασιλικά* ποικίλα χρηστικά ἐγχειρίδια ὡδήγησαν εἰς τό σπουδαιότερον ὅλων καί «*μᾶλλον εὔχρηστον*», τό *Πρόχειρον* ἤ *Ἐξάβιβλον*. Ἐπειδή ὅμως ἡ περί *Ἐξαβίβλου* διατριβή τοῦ Herzog δέν περιεῖχεν ἀνάλυσιν τῶν ἐφαρμοστέων διατάξεων Ἀστικοῦ Δικαίου, πρέπει νά εἰκάσωμεν ὅτι ἀρχικῶς ἡ διδασκαλία διεξήχθη ἄνευ εἰδικοῦ σχετικοῦ ἐγχειριδίου, πιθανώτατα διά σημειώσεων πού ἐτήρουν οἱ φοιτηταί. Ἐν τούτοις, αἱ σχετικαί σημειώσεις καί ἄν ἐσυστηματοποιήθησαν, δέν ὡδηγήθησαν καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἰς ἔκδοσιν λιθογραφημένων ἔστω πανεπιστημιακῶν παραδόσεων.

Ἀπό τοῦ 1838 εἰς τήν διάθεσιν τῶν διδασκόντων Ἀστικόν Δίκαιον ἦτο καί τό νεομεταφρασθέν εἰς τήν ἑλληνικήν ὑπό τῶν Γ. Ἀλ. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη, λίαν διαδεδομένον τότε ἐν Γερμανίᾳ, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου* τοῦ Ferdinand Mackeldey[19]. Ἡ μετάφρασις ἐπελέγη νά ἐκπονηθῇ ἀπό τούς δύο μεταφραστάς διά τούς λόγους πού ἐξέθεσαν εἰς τόν Πρόλογόν των διά τῶν ἑξῆς: «*Ἀφοῦ ὁ Σαβινύ εἶχεν ἀποδείξει*

---

18. Αἰμ. Χέρτσογ, *Πραγματεία περί τοῦ Προχείρου*, σελ. 7 - 8.

19. Φερδινάνδου Μακκέλδεϋ, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, μεταφρασθέν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπό Γ. Ἀ. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη, ᾧ προσετέθησαν καί αἱ παραθέσεις τῶν Βασιλικῶν*, τόμ. Α΄: *Περιέχων τήν εἰσαγωγήν καί τό γενικόν μέρος*, τόμ. Β΄: *Περιέχων τό εἰδικόν μέρος*, Ἐν Ἀθήναις 1838. Δευτέρα ἔκδοσις τοῦ ἐν λόγῳ ἐγχειριδίου ἐγένετο ὑπό μόνου τοῦ Γ. Ἀ. Ράλλη κατά τό 1872: Φερδινάνδου Μακκέλδεϋ, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἐκδοθέν μετά πλείστων μεταρρυθμίσεων ὑπό Ἰ. Φρισσίου καί ἐξ ὑπαρχῆς ἀναθεωρηθέν*, Ἐν Ἀθήναις 1872 (τόμοι Α΄-Β΄) ἐπί τῇ βάσει τῆς 14ης γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1862. Τό ἐγχειρίδιον τοῦ F. Mackeldey εἶχε γνωρίσει ἐν Γερμανίᾳ μέχρι τοῦ 1838 ἤδη 11 ἐκδόσεις. Ἡ πρώτη ἑλληνική μετάφρασις ἐξεπονήθη βάσει τῆς 11ης γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1838. Ἡ δευτέρα ἔκδοσις πιθανολογεῖται ὅτι ἐξεπονήθη ἐκ τῆς τελευταίας (14ης) γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1862 ἐν Freiburg im Breisgau ὑπό τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου Johann Adam Fritz (1799 - 1878).

ὅτι τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον δέν ἐξέλιπέ ποτε εἰς τήν Εὐρώπην κατά τόν Μεσαιῶνα, ὁ Γκιζῶτος ἐκτείνων τήν ἰδέαν ταύτην τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου διισχυρίσθη ὅτι αὐτός ὁ Ρωμαϊκός πολιτισμός δέν ἐναυάγησεν αὖτανδρος εἰς τάς μεγάλας κατά τόν Μεσαιῶνα τρικυμίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας, ὅτι κατά μέγα μέρος ἐπέζησεν εἰς τήν πτῶσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Βασιλείου, καί ὅτι μία ἀδιάκοπος ἅλυσος, τῆς ὁποίας τούς κρίκους παρατηρεῖ τις εἰς τούς πλέον σκοτεινούς καιρούς τῆς ἀμαθείας καί τῆς βαρβαρότητος, ἑνώνει τόν νέον πολιτισμόν τῆς Εὐρώπης μέ τόν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου. Αὕτη ἡ ἱστορική ἀλήθεια, ἥτις κατέστη ἤδη μεταξύ τῶν σοφῶν ἀδιαφιλονείκητος, ἠδύνατο χρείας τυχούσης νά ὑποστηριχθῇ μέ νέας ἀποδείξεις ἐξαγομένας ἀπό τήν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Καί εἰς τήν Ἑλλάδα ὡς εἰς τήν λοιπήν Εὐρώπην ὑπερίσχυσεν οὗτος ἐναντίον τῶν προσβολῶν τῶν βαρβάρων. Τό θεσπέσιον ἐκεῖνο ὄνομα τῆς Ρώμης, τῆς κατά θεῖον βέβαια προορισμόν μητροπόλεως τῆς εἰδωλολατρείας καί τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ ἀρχαίου καί τοῦ νέου πολιτισμοῦ, δέν ἐξηφανίσθη ποτέ ἀπό τάς ἐνθυμήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ· ἕως χθές ὠνομαζόμεθα Ρωμαῖοι. Αἱ δημογεροντίαι αἱ ὁποῖαι διετήρησαν τήν ἑνότητα τοῦ ἔθνους μας ἄλλο δέν εἶναι ἴσως παρ' οἱ δῆμοι»[20].

Πρέπει νά ἐξαρθῇ ὅλως ἰδιαιτέρως ἐν προκειμένῳ ἡ ταχύτης καί ἡ πληρότης τῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας τῶν Γ. Ἀ. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη ὑπό ἰδιαιτέρως ἀντιξόους ἐξ ἐπόψεως χρόνου συνθήκας, ἐνῷ ἀμφότεροι ἦσαν ἐπιβεβαρημένοι διά ποικίλων ἐπισήμων καθηκόντων. Ἡ ἐργασία ἐγένετο εἰς χρόνον κατά τόν ὁποῖον δέν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἄλλο ἐγχειρίδιον Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν Ἑλληνικήν καί ἐνῷ ἡ νομική ὁρολογία ἐπί τοῦ θέματος μόλις διεπλάθετο διά τῆς νομολογίας.

Ὁπωσδήποτε, ἡ διδασκαλία συνετελεῖτο διά παντός προσφόρου μέσου. Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος εἰς τόν ἐναρκτήριον τῶν μαθημάτων του λόγον κατά τό ἀκαδημαϊκόν ἔτος 1845-1846 συνέστησεν εἰς τούς φοιτητάς καί ἀκροατάς του τά προσιτά ἐν Ἑλλάδι βιβλία τά ὁποῖα ἦσαν σχετικά μέ τήν Ἱστορίαν καί τό περιεχόμενον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου. Τά βιβλία αὐτά ἦσαν τά ἑξῆς: «*Θεοφίλου τοῦ ἀντικήνσωρος, Τά Ἰνστιτοῦτα κατά τήν ἔκδοσιν τοῦ Ρεϊτζίου, ἐκδοθέντα ἐπιμελείᾳ τοῦ κ. Γ. Ἀ. Ράλλη ἐν Ἀθήναις 1836· τό 1 - 6 τμῆμα τοῦ Α΄ τόμου τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου τοῦ Μακέλδαϋ, μεταφρασθέν ὑπό τῶν κ.κ. Γ. Ἀ. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη καί ἐκδοθέν ἐν Ἀθήναις 1838· τό 44 κεφάλαιον τῆς τοῦ Ἐδουάρδου Γίββωνος Ἱστορίας τῆς παρακμῆς καί πτώσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, μεταφρασθέν καί ἐκδοθέν μετά σημειώσεων τῶν μεταφραστῶν, τοῦ πρώην*

20. Φερδ. Μακκέλδεϋ, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, μεταφρασθέν ἐν τοῦ γερμανικοῦ ὑπό Γ. Ἀ. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη*, τόμ. Α΄, σελ. ζ΄.

καθηγητοῦ κ. Ἔρτζογ καί ἐμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1840»[21]. Παράδοξον εἶναι ὅτι δέν μνημονεύεται μεταξύ τῶν συνιστωμένων ἐγχειριδίων ἡ περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου πραγματεία τοῦ Herzog. Ἴσως ἐκρίθη βιβλιοπωλικῶς δυσπρόσιτος ἐπειδή εἶχεν ἐκδοθῆ ἐν Μονάχῳ.

2. Τόν Αἰμ. Herzog διεδέχθη ὁ **Παῦλος Π. Καλλιγᾶς** (Σμύρνη 1814 - Νέον Φάληρον 15 Σεπτεμβρίου 1896)[22]. Οὗτος, ἐξ ἐμπορικῆς οἰκογενείας προερχόμενος, ἐφοίτησε μέ ἀκουσίαν καθυστέρησιν εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τῶν Πανεπιστημίων τοῦ Μονάχου, Βερολίνου, Χαϊδελβέργης (1834- 1837) καί ἀνηγορεύθη ἐκ τοῦ τελευταίου Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου (25 Αὐγούστου 1837 ν.ἡμ.).

Σχεδόν ἀμέσως μετά τήν ἄφιξίν του εἰς τήν Ἑλλάδα, ὁ Π. Καλλιγᾶς μετέσχε τῶν πρώτων ἐξετάσεων τῶν ὑποψηφίων δικηγόρων καί ἀνεκηρύχθη (1837) δικηγόρος παρ' ἅπασι τοῖς ἐν Ἀθήναις δικαστηρίοις. Ἠθέλησε τότε νά προκαλέσῃ τό ἐνδιαφέρον τοῦ νομικοῦ κόσμου ἐπί τοῦ θέματος τοῦ συντασσομένου Ἀστικοῦ Κώδικος (βάσει τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος) διά συντόμου διατριβῆς, περιλαμβανούσης τάς προσωπικάς θέσεις του, ὑπό τόν τίτλον: *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, Ἐν Ἀθήναις 12 Ἰουνίου 1839[23]. Διακατεχόμενος ὑπό πάθους διά τήν Νομικήν Ἐπιστήμην, τήν ὁποίαν κατώρθωσε νά

---

21. Π. Παπαρρηγοπούλου, «Εἰσαγωγικός λόγος τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κ. Πέτρου Παπαρρηγοπούλου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ὄθωνος, κατά τήν χειμερινήν ἐξαμηνίαν τοῦ 1845 - 1846 ἔτους», *Θέμις ἤ ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτικῆς, Ἐμπορικῆς καί Διοικητικῆς Νομοθεσίας* (ἔκδ. Λ. Λ. Σγούτα), τόμ. Α΄ (1846), σελ. 303 - 304.

22. Βλ. Marie - Paule Masson - Vincourt, *Paul Calligas (1814 – 1896) et la fondation de l' État Grec*, Ἐν Παρισίοις 1997. Πρόκειται περί τῆς πληρεστέρας καί ἐνδελεχεστέρας βιογραφίας τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, εἰς τήν ὁποίαν μελετᾶται ἡ προσωπικότης αὐτοῦ καί τό γενικώτερον ἔργον του βάσει καί τῶν καταλοίπων τῆς βιβλιοθήκης του. Δέν παύει ὅμως νά εἶναι πολύ χρήσιμος εἰς τόν Ἕλληνα ἀναγνώστην ἡ παλαιοτέρα μελέτη τοῦ Κ. Καιροφύλλα, *Παῦλος Καλλιγᾶς. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του*, Ἐν Ἀθήναις 1937.

23. Ἐντός τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐξεδόθη καί συμπλήρωμα τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Π. Καλλιγᾶ: *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα, ὑπό Παύλου Καλλιγᾶ (Διατριβή δευτέρα)*, Ἐν Ἀθήναις 12 Νοεμβρίου 1839. Εἰς αὐτό ὑπῆρξεν ἀντίδρασις ὑπό τοῦ Χριστοδούλου Ἀλεξ. Ρουσσοπούλου (1816 - 1851), βραδύτερον Ὑφηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί Ἀντεισαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, *Ἔλεγχος τῆς δευτέρας διατριβῆς τοῦ κυρίου Π. Καλλιγᾶ, περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα*, Ἐν Ἀθήναις 1839. Ὁ διάλογος εἶχεν ἀρχίσει διά τῆς ἄνευ τίτλου μελέτης τοῦ ἐπίσης νεωτάτου Μάρκου Ρενιέρη, εἰς τήν *Ἐφημερίδα Νομικήν*, ἔτος Α΄, φ. 6 (13 Νοεμβρ. 1837), σελ. 49-50 καί τῆς ἀπαντήσεως ὑπό τοῦ Β. Γ. (: Γεωργίου Βελλίου), «Περί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου», *Ἐφημερίς Νομική*, ἔτος Α΄, φ. 13 (1 Ἰαν. 1838), σελ. 125 - 127, φ. 19 (12 Φεβρ. 1838), σελ. 181 - 183.

σπουδάσῃ μετά καθυστερήσεως, ὁ Π. Καλλιγᾶς ἐπετέθη μετά δριμύτητος κατά τῆς προθέσεως εἰσαγωγῆς, διά καταλλήλου προσαρμογῆς, τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1835) καί ὑπεστήριξεν ὅτι: «*διά τοῦ γαλλικοῦ δικαίου ἀπαλλοτριούμεθα διά παντός τῆς ἱκανότητος ν' ἀποκτήσωμεν ἐθνικήν νομοθεσίαν, ἤ μ' ἄλλας λέξεις γινόμεθα νομικοί εὐνοῦχοι. Ἡ αἰτία εἶναι πολύ φανερά. Τό Ρωμ.<αϊκόν> Δίκαιον ὡς παρελθόν δυνάμεθα κατ' ἀρέσκειαν νά μεταχειρισθῶμεν καί νά μεταπλάσωμεν. Ἐξ ἐναντίας τό Γαλλ.<ικόν> Δίκαιον εἶναι ζῶν καί ἀκμάζον, ἀποκτῶν καθ' ἡμέραν νέους περιφανεῖς διδασκάλους καί αὐξάνον διά τῆς στερεᾶς του νομολογίας. Πῶς θέλει μᾶς εἶναι δυνατόν νά ἔχωμεν Γαλλικούς νόμους χωρίς τυφλήν ὑποταγήν εἰς τήν γινομένην ἐκεῖ μόρφωσιν ἤ ποῖος θέλει τολμήσει <νά> παρατεθῇ πλησίον ἀνεγνω<ρι>σμένης καί κραταιᾶς ἤδη ὑπολήψεως; Διά τοῦτο θέλομεν καταντήσει ἁπλοῖ πίθηκες* (sic) *ἐπαναλαμβάνοντες μέ μικρόσπουδον εὐχαρίστησιν ἀνακαλύψεις ἄλλων καί παντελῶς ἀνίκανοι ν' ἀναπτύξωμεν ἰδίαν ἐνέργειαν*»[24].

Πρός τήν μεταφοράν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἀντιπαρέθετεν ὁ Π. Καλλιγᾶς τήν κατά τήν Ἱστορικήν Σχολήν τοῦ Δικαίου δέουσαν καλλιέργειαν ἀφ' ἑνός μέν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, καί μάλιστα εἰς τήν «καθαρωτέραν» μορφήν τῆς Ἰουστινιανείου Νομοθεσίας, ἀφ' ἑτέρου δέ τήν λῆψιν ὑπ' ὄψιν τῶν ἐδίμων.

Ἐξεφράσθη τότε μέ σκληράς καί ἀπαξιωτικάς ἐκφράσεις περί τοῦ Βυζαντίου καί τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου: «*Ἑκάστη Νεαρά εἶναι καταπέλτης τοποθετημένος πρός κατεδάφισιν καί τά ἐρείπια τοῦ κολοσσαίου οἰκοδομήματος εἶναι τά Βασιλικά. Ἕνα σωρόν ἀνασκαμμένου χώματος ἐκ τῶν ἐρειπίων μᾶς ἐφύλαξεν ὁ Ἀρμενόπουλος, καθώς ἄλλοι προγενέστεροι καί μεταγενέστεροί του ἐδοκίμασαν, τῶν ὁποίων τά ἐγχειρίδια κατ' εὐτυχίαν μας δέν διεσώθησαν. Διά νά εἴμεθα καθ' ὅλα Ἀβδηρῖται, ἐνῷ εἴχομεν ἐλευθέραν ἐκλογήν μεταξύ τούτων, ἐπροκρίναμεν τόν Ἀρμενόπουλον καί τά Βασιλικά, τά ὁποῖα ὄχι Ἕλλην, ἀλλά μόλις Εὐρωπαῖοι ἐγγηράσαντες εἰς τήν ἀρχαιολογίαν, ματαιολογίαν καί σαθρολογίαν τοῦ Ρωμ. Δικαίου γνωρίζουν. Εἰς ποῖον πίπτει ὅλον τό βάρος τοῦ σφάλματος; Εἶναι τῳόντι δύσκολον ἔργον ν' ἀνακαλύψωμεν πόθεν παρεκινήθημεν εἰς τήν τεχνικήν προτίμησίν μας. Ἴσως ὑπερίσχυσεν ὁ στοχασμός ὅτι ὁ προορισμός τῆς Ἑλλάδος ἦτο νά ἐξακολουθήσῃ τό Βυζαντινόν βασίλειον, ἰδέαν τήν ὁποίαν νομίζουν τινές ὅτι πορίζονται ἀμέσως ἐκ τῆς θρησκείας, μέ τήν ὁποίαν διόλου δέν συνέχεται. Ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι οἰκουμενική, δηλ. δέν εἶναι προσδεδεμένη εἰς ἰδιαίτερον*

---

24. Π. Καλλιγᾶ, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, σελ. 12. - 13. Εἰς αὐτήν ἐξεδηλώθη ἀμέσως ἔγγραφος ἀντίδρασις ὑπό τοῦ δικηγόρου καί συγγραφέως Γεωργίου Καλογνώμου, *Ἀντίρρησις εἰς τήν πρώτην διατριβήν τοῦ δικηγόρου κ. Παύλου Καλλιγᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1839.

βασίλειον. Καί τί ἐξήλευσαν εἰς τήν ἱστορίαν τῶν Βυζαντινῶν, εἰς αὐτήν τήν λυπηράν ἐπισώρευσιν ἐγκλημάτων καί μιαρῶν πράξεων, ὅπου ἡ δολοφονία κάθηται ἐπί τοῦ θρόνου καί ἡ φαρμακεία σχηματίζει τήν πολιτικήν τέχνην, τί ἐξήλευσαν, λέγω, διά νά ταπεινώσουν τήν ἡρωϊκήν δόξαν τῆς ἀνεγειρομένης Ἑλλάδος ἐνώπιον ἐκείνου τοῦ σεσηπότος πτώματος. "Ἄφες τούς νεκρούς θάπτειν τούς ἑαυτῶν νεκρούς"».[25]

Αἱ θέσεις αὐταί τοῦ Π. Καλλιγᾶ, νεαροῦ (μόλις 24 ἐτῶν) δικηγόρου, ἐπιδιώκοντος τήν ἀνάδειξίν του ὡς ὑφηγητοῦ εἰς τό Πανεπιστήμιον καί παραλλήλως ἐπιχειροῦντος νά καταλάβῃ θέσιν εἰς τό Δικαστικόν Σῶμα, ἐπέσυραν πράγματι τήν προσοχήν ἀλλά καί ἀντιδράσεις, μάλιστα δέ γραπτάς, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπανέλθῃ ἐπί τοῦ θέματος μέ δευτέραν διατριβήν (1839). Ἤδη ὅμως ὁ τόνος τῆς δευτέρας διατριβῆς εἶναι ὅλως διάφορος ἐκείνου τῆς πρώτης, εἶναι δηλαδή περισσότερον ἤπιος καί διδακτικός, τά δέ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματα στηρίζονται εἰς τήν ἀποκτωμένην ὑπό τοῦ συγγραφέως πεῖραν ἐκ τῆς δικαστηριακῆς πρακτικῆς. Πάντως, αἱ «ἀντι-βυζαντιναί» θέσεις, δημιούργημα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀπήχουν ὁπωσδήποτε τήν ἐπτανησιακήν καταγωγήν καί τήν ἐκπαίδευσιν εἰς παροικίας τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ Π. Καλλιγᾶ.

Ὁ Π. Καλλιγᾶς διωρίσθη εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Ὑφηγητής τοῦ *Φυσικοῦ καί Ἀλληλοεθνοῦς Δικαίου* (10 Ἰανουαρίου 1839) καί ἐν συνεχείᾳ τῶν *Πανδεκτῶν* (sic) *κατά τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν των* (14 Μαρτίου 1842). Ἀμέσως μετά τάς πολιτικάς μεταβολάς τοῦ 1843 ἀντικατέστησε τόν Αἰμ. Herzog ὡς Ἐπίτιμος Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (11 Σεπτεμβρίου 1843), ἀπελύθη ὅμως διά πολιτικούς λόγους κατά τήν 12ην Ἰουνίου 1845 ἀλλ' ἀναδιωρίσθη μετά ἐννεαετίαν (19 Αὐγούστου 1854). Τέλος, ἐξελέγη Τακτικός Καθηγητής κατά τήν 1ην Ὀκτωβρίου 1862 καί ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1879, ὁπότε ἀπεχώρησε τοῦ Πανεπιστημίου διά νά πολιτευθῇ καί ἔλαβε τήν «προσωνυμίαν» τοῦ Ἐπιτίμου Καθηγητοῦ. Ὁ πολύπλευρος βίος, αἱ ὑπηρεσίαι καί αἱ ἐνδιαφέρουσαι ἐπιστημονικαί θέσεις τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ εἶναι γνωστοί. Ἐνταῦθα σημειοῦνται μόνον τά ἀκόλουθα:

Κατά τό διάστημα μεταξύ τῆς πρώτης ἀπομακρύνσεώς του ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου (1845) καί τοῦ ἐπαναδιορισμοῦ του (1854), ὁ Π. Καλλιγᾶς ἐνησχολήθη πέρα τῆς δικηγορίας καί μέ τήν ἐπιστημονικήν συγγραφήν τῶν πρώτων τόμων τοῦ κυρίου ἔργου του ὑπό τόν τίτλον: *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του* (τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1848, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1849, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1852). Τό *Σύστημα*

25. Π. Καλλιγᾶ, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, σελ. 6 - 7.

διακρίνεται διά τήν ηὐξημένην νηφαλιότητα τῶν θέσεων τοῦ συγγραφέως ἔναντι τοῦ δημοσιεύματος τοῦ 1838, κτηθεῖσαν διά τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας καί τῆς δικηγορικῆς πρακτικῆς. Κυρίως διακρίνεται διά τήν σχετικήν, εἶναι ἀληθές, ἄμβλυνσιν τῶν ὀξυτήτων καί τήν προσαρμογήν τοῦ Καλλιγᾶ πρός τήν ἰσχύουσαν νομικήν τάξιν. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ συγγράμματος λογίζεται ὡς προγραμματικός τοῦ ὅλου ἔργου. Εἰς τήν *Εἰσαγωγήν* ὁ Καλλιγᾶς ἀναφαίνεται βεβαίως σθεναρός προασπιστής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὄχι ὅμως καί τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐπ' αὐτοῦ αὐτουσίας διδασκαλίας τῶν Γερμανῶν ἐπιστημόνων:

«Ὅταν ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ θετικός νόμος, τό ἔργον αὐτῆς εἶναι ἤ ἡ ἱστορία ἤ ἡ πρακτική ἐφαρμογή. Τί ἐστίν ὅμως πρακτική ἐφαρμογή μή ἐφαρμοζομένη; -Ἤ λοιπόν πρέπει νά ἐνασχοληθῶμεν μέ τήν ἱστορίαν τοῦ Ρωμ. Δικαίου καί εἰς αὐτήν ἀνήκει ὡς πρός ἡμᾶς ἡ ἐν Γερμανίᾳ αὐτοῦ ἐφαρμογή ἤ ὀφείλομεν νά ἐξετάσωμεν πῶς τό Ρωμ. Δίκαιον ἐφαρμόζεται εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἕνεκα τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὅστις εἶναι ὁ γραπτός νόμος μας, καί ἕνεκα τῶν λοιπῶν νεωτέρων νόμων μεθ' ὧν συναρμολογεῖται»[26].

Περαιτέρω διηυκρίνει ὅτι: *«Πρῶτον συστηματικῶς συνάπτω τά μέρη τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας διά λογικῆς ἀναπτύξεως, δεικνυούσης τόν ἀναγκαῖον σύνδεσμον τοῦ ὅλου, συμφώνως τοὐτέστι μέ τήν σκοπουμένην πραγματοποίησιν τῆς ἐλευθερίας ἐντός ἑκάστης σχέσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, τοῦ ὁποίου ἡ φυσιολογία ὑπόκειται ὡς βάσις. Κατόπιν ἱστορικῶς ἐκθέτω καί προσδιορίζω τόν ὑφιστάμενον ἐπί τοῦ εἰδικοῦ ἀντικειμένου πολιτικόν θεσμόν, κατά τό ὅλον πνεῦμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἤ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ὅταν πρόκειται περί νεωτέρου νόμου, ἀκολουθῶν καί τάς διαφόρους φάσεις τάς ὁποίας τυχόν διέτρεξε»*[27].

Καί ἐν κατακλεῖδι προσέθετεν ὅτι: *«Κατά τήν συναρμολογίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου μέ τήν ἐν χρήσει νομοθεσίαν μας, ἄλλον δέν εἶχον νά συμβουλευθῶ παρά τήν Νομολογίαν μας, ἥτις μικράν μοι παρέσχε βοήθειαν, ὄχι διότι δέν εἶναι ἀξία λόγου, ἀλλά διότι εἰσέτι ὀλίγα ζητήματα ἀνεπτύχθησαν δι' αὐτῆς ὡς ἐκ τῆς βραχύτητος τοῦ χρόνου»*[28]. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἔκφρασις ἔχει πλέον λάβει ἤπιον τόνον καί μέτρον, τοῦ συγγραφέως ἀντιληφθέντος ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά καταδικάσῃ διά γενικῆς ἀποφάνσεώς του τάς κυβερνητικάς περί τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας προθέσεις καί τόν δικαστικόν κόσμον μετά τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο καθημερινῶς ἐν ἐπαφῇ ὡς δικηγόρος.

---

26. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του*, *ἐκδοθέν ἐπιμελείᾳ Λεωνίδα Λ. Σγούτα*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1848, σελ. *β΄*.

27. *Αὐτόθι*, σελ. γ΄.

28. *Αὐτόθι*, σελ. ε΄ - ς΄.

Εἰς τό κεφάλαιον περί τῶν πηγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ δικαίου ἐσημείωνε τά ἑξῆς:

«Εἰς τήν Ἑλλάδα ἐδόθη κατά πρῶτον εἰς τά Βασιλικά ἰσχύς νόμου διά τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Πολιτεύματος, τίτλ. Ε΄, τόμος <τό ὀρθόν: τμῆμα> Θ΄ 98 (1 Ἰανουαρίου 1822). Ἀλλά τῶν Βασιλικῶν ἡ χρῆσις δέν εἶναι εὐχερής καί πλήρη δέν μᾶς διεσώθησαν. Τό <Κυβ.> Ψήφισμα τῆς 15 Δεκεμβρίου 1828 εἰσήγαγε τόν Ἀρμενόπουλον ὡς εὐχρηστότερον καί ἤδη γνωστόν, ἐνῷ τῶν Βασιλικῶν μόλις ὑπῆρχον ἀντίτυπα εἰς τήν Ἑλλάδα: «Τά Δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά πολιτικά τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, τούς περιεχομένους εἰς τήν Πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου». Ἄλλο νεώτερον <Κυβ.> Ψήφισμα (τῆς 12 Αὐγούστου 1830, ἄρθ. 143) ἀποβλέπον εἰς τήν ἀτέλειαν τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἔδωκε μόνον συμβουλευτικήν ἰσχύν εἰς τό Πρόχειρόν του.

Ἐπί τέλους ὁ Νόμος τῆς 7 Μαρτίου 1835 (: 23ης Φεβρουαρίου 1835 π. ἡμ.) *ἐπανῆλθεν εἰς τό Ψήφισμα τοῦ 1828, προσδιορίζων ὅτι οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ ἐμπεριεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, θέλουν ἰσχύει εἰς τήν Ἑλλάδα.*

Εἶναι ἀνεξήγητον διατί περιωρίσθη πάλιν ἡ ἰσχύς τῶν Αὐτοκρατορικῶν Νόμων διά τῆς μνείας αὐτῶν εἰς τό Πρόχειρον τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ἴσως ἐφοβήθησαν μή συγχύσουν τόν νοῦν τῶν δικαστῶν παραπέμποντες αὐτούς εἰς τάς ἀρχικάς πηγάς.

Τό βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ συλλογή τοῦ Ἀρμενοπούλου εἶναι χασματική, ἀνώμαλος καί εἰς τάς σημαντικωτέρας περιστάσεις ἐντελῶς σιωπᾷ. Μόνος (sic, ἐννοεῖται ὁ Ἀρμενόπουλος) *δέν δύναται νά λύσῃ τά ζητήματα τοῦ Πολ. Δικαίου καί εἶναι μάταιον νά συνάψῃ τις ἐξ αὐτοῦ σύστημα, ὅστις οὐδεμίαν ἐτήρησε τάξιν, ἀλλοῦ ἀπανθίζων τά εἰδικώτερα καί ἀλλοῦ παραλείπων τά θεμελιωδέστερα.*

Ὡς ἀπάνθισμα τό Πρόχειρον ἐξηγεῖται ἐπιστημονικῶς μόνον ἐκ τῆς πηγῆς ὅθεν ἤντλησεν ὁ Ἀρμενόπουλος. Ἐνῷ, λοιπόν, σκοποῦμεν νά ἐκθέσωμεν τό Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, δέν θέλομεν διστάσει νά προστρέξωμεν εἰς τάς ἀνωτέρας πηγάς τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων χρόνων. Καί ἐπειδή ὅλα τά μέρη τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ὁμοῦ συνέχονται, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι καί ὅσα παραλείπονται παρά τοῦ Ἀρμενοπούλου σήμερον ἰσχύουν, ἄν ἡ παράλειψίς των προῆλθεν ἀπό ἀτέλειαν καί συντομίαν τοῦ Προχειρογράφου καί ὄχι διότι ἔπεσαν εἰς ἀχρηστίαν καί δέν συμβιβάζονται μέ τάς ἀρχάς τῆς ἐποχῆς του ἤ τῆς νεωτέρας»[29]. Εἶναι προφανές ὅτι αἱ ἐπόψεις τοῦ 1838 εἶχον σιωπηρῶς παραμερισθῆ καί οὐσιαστικῶς εὑρίσκοντο ἤδη ὑπό ἀνασκευήν, ὁλοκληρωθεῖσαν εἰς τάς ἑπομένας ἐκδόσεις τοῦ Συ-

29. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄, σελ. 32.

στήματος. Εἶναι πάντως ἐντυπωσιακή καί ἡ θέσις περί ἰσχύος καί μή μνημονευομένων εἰς τήν *Ἑξάβιβλον* διατάξεων.

Πολύ βραδύτερον, εἰς τήν τρίτην ἀναπλασθεῖσαν ἔκδοσιν τοῦ *Συστήματος*, ἐκδοθεῖσαν ὑπό τόν νέον τίτλον: *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων, τόμος Α΄ αὖθις ἀνακαθαρθείς καί τρίτον ἐκδιδόμενος*, Ἐν Ἀθήναις κατά τό 1878, εἰς τήν *Εἰσαγωγήν*, παρά τό γεγονός ὅτι σημειοῦται ὅτι παρατίθεται τό κείμενον ὡς εἶχεν εἰς τήν πρώτην ἔκδοσιν, διακρίνονται σαφεῖς μεταβολαί:

«Ὡς πρός ἡμᾶς, λοιπόν, τό ἐν Γερμανίᾳ πολιτευόμενον Ρωμ.<αϊκόν> Δίκαιον ἔχει μόνην ἱστορικήν ἀξίαν, διότι τελευταῖον ἡμῶν πόρισμα εἶναι πῶς τό Ρωμ. Δίκαιον ἐφαρμόζεται ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἕνεκα τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰς ὅν ἐδόθη κῦρος πολιτικοῦ νόμου <!> εἴτε ἕνεκα τῶν νεωτέρων νόμων μεθ' ὧν συμπολιτεύεται»[30].

Καί ἐν κατακλεῖδι ἐπανελάμβανεν ὅτι: *«Κατά τήν συναρμολογίαν τοῦ Ρωμ. Δικαίου πρός τήν ἐν χρήσει νομοθεσίαν οὐδένα ἄλλον εἶχον σύμβουλον πλήν τῆς παρ' ἡμῖν Νομολογίας, ἥτις μικράν μοι παρέσχε βοήθειαν, οὐχί ὡς μικροῦ λόγου ἀξία, ἀλλά διότι εὐάριθμα δι' αὐτῆς ἀνεπτύχθησαν ζητήματα διά τό βραχύ τοῦ χρόνου»*[31]. Ἐν τούτοις, τόσον εἰς τήν πρώτην ἔκδοσιν ὅσον καί εἰς τήν τρίτην, ἀναπλασθεῖσαν, εἶχε γίνει εὐρεῖα χρῆσις καί πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας.

Κατά τήν ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί προκειμένου περί τῆς *Ἑξαβίβλου* ὁ Π. Καλλιγᾶς διετύπωσε, μέ τήν ὡριμότητα τῆς ἡλικίας τῶν 64 ἐτῶν καί τήν πεῖραν των ἑλληνικῶν πραγμάτων, τά θέματα μέ ἠπιότητα καί τρόπον μεστόν καί στοχαστικόν. Παρενέβαλε σχόλια τά ὁποῖα ἠκύρωναν ὅσα ἀντιφατικά εἶχε κατά καιρούς ὑποστηρίξει ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων (περί ἰσχύος διατάξεων περί τῶν τόκων καί περί εἰσδοχῆς εἰς τό ἑλληνικόν δικαιικόν σύστημα πάσης νέας ἀνακαλύψεως τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἱστορικῶν τοῦ Δικαίου) καί προσέφερε τό ἀπαύγασμα τῶν γνώσεων καί τῆς ἐμπειρίας του:

«Κυρίως ἀπό τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυβερνήτου ἤρξαντο δικάζοντα δικαστήρια ἑδραῖα, διά νά ὑπάρχῃ δέ κείμενον νόμου ἐν χερσί τῶν δικαστῶν εἰσήχθη διά Ψηφίσματος τῆς 18 Δεκεμβρίου 1828 τό τοῦ Ἀρμενοπούλου: «Τά δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά πολιτικά τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων τούς περιεχομένους εἰς τήν Πρόχειρον Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου».

Ὡς ἰδιωτικόν ἔργον τό τῆς Ἑξαβίβλου δέν ἀνεγνωρίσθη ἔχον ἰσχύν νόμου,

---

30. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται, πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1878³, σελ. β΄.

31. *Αὐτόθι*, σελ. ς΄.

ἀλλ' ἐκυρώθησαν αἱ ἐν αὐτῷ περιεχόμεναι τῶν Αὐτοκρατόρων διατάξεις καί αὐταί μόνον, οὐχί αἱ ἐν ἄλλαις πηγαῖς ἀνευρισκόμεναι.

Νεώτερον Ψήφισμα τῆς 12 Αὐγούστου 1830, ἄρθρ. 143, ἀπέδωκε μόνην συμβουλευτικήν ἰσχύν εἰς τό Πρόχειρον, ἀλλ' οὕτω κατέστησεν ἀβεβαιότερον τό τῆς νομοθεσίας <ζήτημα>, διότι ἀφῆκε τόν δικαστήν ἐλεύθερον νά μή τηρήσῃ ἀκριβῶς τά ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ.

Τήν ἀοριστίαν ταύτην ἐξήλειψεν ὁ Νόμος <τῆς> 23 Φεβρουαρίου 1835 ἐπανελθών εἰς τό πρῶτον Ψήφισμα ΙΣ΄ καί ὁρίζων ὅτι οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ περιεχόμενοι, ἰσχύουσιν ἐν Ἑλλάδι, προετάχθησαν ὅμως τά ἔθιμα ὅπου ἐπεκράτησαν.

Ὁ περιορισμός οὗτος τῶν Νόμων τῶν Αὐτοκρατόρων, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ περιέχονται, ἔχει τήν σπουδαίαν συνέπειαν ὅτι δέν ἐδόθη κῦρος νόμου εἰς ἀγνώστους Νεαράς Αὐτοκρατόρων, ἐκ τύχης ἀνακαλυπτομένας ὑπό τῶν ἀναδιφούντων τά ἀρχεῖα.

Μόνον ἐν τούτοις τό Πρόχειρον δέν ἐπαρκεῖ, ἐν πλείστοις ὄν ἐλλιπές, διότι δέν ἀνήκει εἰς ἐποχήν συστηματικῆς κατατάξεως κατά γενικάς κατηγορίας καί ἀρχάς, οὐδέ ἠδύνατο νά γίνῃ τοιαύτη ραψῳδικῆς καί ἐξ ἐράνου ὕλης παντοίας ἐποχῆς. Οὕτω συμβαίνει ἐνίοτε ὅτε ὑπάρχουσι συνάμα καί ἀντιθέτως ἀρχαιότερα καί νεώτερα. Ἐνίοτε πάλιν δεσμοῦ τινος μόλις ἀπαντᾷ μερικότης, ἐνῷ τό σύνολον αὐτοῦ παρελείφθη.

Ὡς ἀπάνθισμα τό Πρόχειρον ἐξηγεῖται ἐπιστημονικῶς ὅταν ἀνατρέξωμεν εἰς τάς πηγάς ἐξ ὧν ἐλήφθη. Ἐνῷ σκοποῦμεν τήν ἔκθεσιν Συστήματος Ρωμ. Δικαίου, δέν θέλομεν διστάσει νά προσφύγωμεν εἰς τάς ἀρχικάς πηγάς. Ἐκεῖ ἀνευρίσκοντες τήν πλήρη συνάφειαν, συμπληροῦμεν τά ἐν Ἁρμενοπούλῳ ὁσάκις τά παραλειφθέντα, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, συνέχονται μετά τῶν προσληφθέντων, ἀπεσιωπήθησαν δέ ὡς ἐκ τῆς συνοπτικότητος τοῦ Προχείρου. Ὅπου ὑπάρχουσι χάσματα, ἔχοντες μεμαρτυρημένον τί ἐπλήρου τό κενόν, ἐπαναφέρομεν αὐτό εἰς τήν οἰκείαν θέσιν, ὡς τόν λίθον καταπεσούσης οἰκοδομῆς ἤ τόν ἀποκοπέντα βραχίονα τοῦ ἀγάλματος. Περί τῆς σχέσεως τούτων θέλει γίνει καί πάλιν λόγος ὅταν πραγματευθῶμεν περί ἑρμηνείας.

Προστίθενται ὅμως εἰς τό ἔργον ἡμῶν καί οἱ νεώτεροι νόμοι, ὅσοι ἐρρύθμισαν ἄλλως τά τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου, διότι προτιθέμεθα πραγματείαν τοῦ Δικαίου καθ' ἅ παρ' ἡμῖν πολιτεύεται»[32].

Αἱ διατυπωθεῖσαι ὑπό τοῦ Π. Καλλιγᾶ θέσεις περί τοῦ τρόπου ἐφαρμογῆς τοῦ Νομ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835 ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν, δοθέντος ὅτι εἶναι αἱ πρῶται θεωρητικαί βάσεις ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας του, καί μάλιστα μεθ' ἱκανόν χρόνον ἀπό

32. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄ (1878³), σελ. 48 - 49.

τῆς θεσπίσεώς του, παραπορευόμεναι τῆς νομολογίας ὅταν εἶχε πλέον καταστῆ προφανές ὅτι ὁ παραγγελθείς κατ' Ἰανουάριον 1835 ἑλληνικός Ἀστικός Κῶδιξ δά ἐβράδυνεν ἀκόμη ἐπί πολύ. Τό *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του* (1848-1852, ἐν πρώτῃ ἐκδόσει, καί τήν μετά διπλῆν «ἀνακάθαρσιν» τρίτην ἔκδοσιν καί ὑπό νέον τίτλον, 1878), πρέπει νά μελετᾶται ἀπό κοινοῦ πρός τήν «*Περί ἐδίμων*» πραγματείαν τοῦ Π. Καλλιγᾶ, ἐκδοθεῖσαν εἰς τό *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας, Παράρτημα Θέμιδος*, τόμ. Γ΄ (1847), σελ. 273-443. Εἰς τό ἐκτενέστατον αὐτό ἄρθρον ὁ Π. Καλλιγᾶς ἤρχισε τήν ἑρμηνείαν τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι Ἀστικοῦ Δικαίου ἀπό τήν διερεύνησιν τῶν ἐδίμων ὅπως συνήντησεν αὐτά προβαλλόμενα ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὀλίγα ἔτη ἐνωρίτερον (1838) προκειμένου περί τῶν συλλεγέντων ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ἐδίμων ὁ Π. Καλλιγᾶς μέ τήν ἐπιθετικότητα τῆς νεαρᾶς ἡλικίας του ἔγραφεν ὅτι: «*Εἰς τό μεταξύ τῆς μικρᾶς μου πείρας μόλις ἤκουσα νά γίνεται λόγος περί μιᾶς συνηθείας ἤ δύω, ὥστε δύναταί τις νά εἴπῃ ὅτι εἰς τήν Ἑλλάδα, αἱ συνήθειαι ἄν ὑπάρχουν, εἶναι παντελῶς ἄγνωστοι. Ἀλλ' οὔτε ἐφροντίσαμεν νά τάς μάθωμεν, διότι δέν ὀνομάζω συλλογήν ἐδίμων τήν σειράν τῶν μυθολογιῶν ἡ ὁποία ἐπί Μάουρερ ἀπατηλῶς πως ἐσυνάχθη*»[33]. Αὐτήν τήν σειράν τῶν "*μυθολογιῶν*" ἀνέλαβε νά ἐρευνήσῃ ὁ Καλλιγᾶς καί ἐδήλωσεν ὅτι: «*Ἐν τούτοις, ἡ συλλογή ἥτις ἐνηργήθη διοικητικῶς παρά τοῦ κ. Μάουρερ θέλει εἶναι πάντοτε χρήσιμος διά νά παρακινήσῃ ἀκριβεστέραν ἔρευναν, καί ἕνεκα τούτου πολύ ἀναγκαία ἡ ἔκδοσις αὐτῆς*»[34]. Ὁ ἴδιος ὅμως δέν ἀνέλαβε τήν ἔκδοσιν τῆς σχετικῆς διοικητικῆς συλλογῆς, ἀλλά τήν παρουσίασιν ἑτέρας, νέας συλλογῆς ἐκ τῆς νομολογίας (περιληφθείσης ἐν εἴδει παραρτήματος εἰς τήν μνημονευθεῖσαν πραγματείαν του «*Περί ἐδίμων*»), στηριχθείσης εἰς τήν διάταξιν τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835, κατά τήν ὁποίαν διεθνολώθη ἡ ἰσχύς τῶν ἐδίμων ἔναντι τοῦ Δικαίου τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ἐφ' ὅσον εἰδικῶς καθιερώθησαν αὐτά διά δικαστικῶν ἀποφάσεων[35].

3. Τόν Π. Καλλιγᾶν διεδέχθη κατά τό 1845 ὁ **Πέτρος Δημ. Παπαρρηγόπουλος** (Κωνσταντινούπολις 1817 - Ἀθῆναι 28 Φεβρουαρίου

33. Π. Καλλιγᾶ, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, σελ. 9.

34. Π. Καλλιγᾶ, «Περί ἐδίμων», *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας*, Παράρτημα *Θέμιδος*, τόμ. Γ΄ (1847), σελ. 353.

35. Ἐνῷ ἐξεπονεῖτο τό σχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1930 συνωψίσθη ἡ θεωρία περί ἐδίμων ὡς ἐδιδάσκετο εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν εἰς τό ἐγχειρίδιον φροντιστηριακῶν μαθημάτων τοῦ Ἀπ. Κ. Ράπη, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1932, σελ. 22-31.

1891)[36]. Ἀρχικῶς ὑπάλληλος τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης, ὡς καί ὁ ἀδελφός του καί κορυφαῖος ἱστορικός Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, ἐσπούδασεν ἀκολούθως τήν Ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου εἰς τά Πανεπιστήμια τοῦ Μονάχου καί τῆς Χαϊδελβέργης, ἀνηγορεύθη Διδάκτωρ (ἡ διδακτορική διατριβή του ὑπό τόν τίτλον: *Δοκίμιον περί τῆς ἐπιρροῆς τῶν τυχηρῶν (τῆς τύχης) εἰς τά συναλλάγματα κατά τε τό Ρωμαϊκόν καί Βυζαντινόν Δίκαιον*, ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1839) καί ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας τῷ 1839. Ἠσχολήθη ἀρχικῶς μέ τήν δικηγορίαν, διωρίσθη ὅμως σχεδόν ἀμέσως Ὑφηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (10 Ἰανουαρίου 1840) καί δικαστής (κατά συνέχειαν πρωτοδίκης, ἐφέτης, Πρόεδρος Πρωτοδικῶν Σύρου, Ἀθηνῶν). Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἀπελύθη τῷ 1843 ὡς ἑτερόχθων, ἀλλά διωρίσθη ἐκ νέου μετά διετίαν ὡς Τακτικός Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Π. Καλλιγᾶ (12 Ἰουνίου 1845). Μετά τριετίαν ἀφ' ἧς διωρίσθη Ἀρεοπαγίτης (1847) ὠνομάσθη Ἐπίτιμος Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (9 Σεπτεμβρίου 1850).

Ἐνδιαφέρον εἶναι τό σχόλιον τοῦ Π. Καλλιγᾶ ὡς Ἀντεισαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, κρίναντος ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ὑπηρεσιακῶν καθηκόντων του τά μέλη τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου (1853), περί τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου εἰς τάς συνεδριάσεις τούτου καί τήν διαμόρφωσιν τῆς νομολογίας ὑπό τήν ἐπίδρασιν τῆς γνώμης τοῦ τελευταίου: *«Ὁ κ. Παπαρρηγόπουλος εἶναι ὁ ἱκανώτερος τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἔχων πολλάς ἐπιστημονικάς γνώσεις καί ἰδίως κατέχων τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, διακρίνεται καί διά τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ κρίσεως καί τῆς εὐκολίας νά εὑρίσκῃ ἐπιχειρήματα πρός ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του, καθ' ἧς οὐδείς ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ ἔχει ἱκανά μέσα ν' ἀντιταχθῇ. Ὡς ἐκ τούτου ὑπάρχει ἐν γένει γνώμη ὅτι μόνος διευθύνει τόν Ἄρειον Πάγον, τοῦ ὁποίου ἡ πλάστιγξ ῥέπει κατά τό μέρος του. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁσάκις εἰς σπουδαίαν δίκην δέν ἔχει μέρος, αἱ ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου δεικνύουν ἐπιπολαιότητα. Κατά τόν χαρακτῆρα εἶναι πάντῃ ἀκέραιος, ἔχει ὅμως σχέσεις καί συμπαθείας πρός τήν μερίδα εἰς ἥν ἀνήκει ὁ κ. Ζωγράφος καί περί τούτου ἐνίοτε ἠκούσθησαν παράπονα, ἀλλά σπανίως. Ἂν ὑπῆρχεν ἄλλος ἰσοδύναμος αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ ἤθελον διορθωθῆ πολλαί ἐλλείψεις του, διότι εἶναι ἐπικίνδυνον εἰς πολυμελῆ σώματα ὅταν εἷς ἔχῃ ὁμολογουμένως τήν ὑπεροχήν, ὅστις καί ἀκουσίως ἐνίοτε παρασύρει τούς ἄλλους πρός τάς συμπαθείας του, καθ' ὧν οὐδεμία ἄλλη ἐγείρεται ἰσχυρά γνώμη»*[37].

---

36. Βλ. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 119 - 124. Πρβλ. Νικ. Δημητρακοπούλου, «Ὁ Παπαρρηγόπουλος», *Νομικαί Ἐνασχολήσεις*, τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1925², ἔκδ. ὑπό Κ. Γ. Μπαλλῆ, δικηγόρου, σελ. 407 - 418.

37. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Παναγιώτης Σπηλιάδης (1804 - 1866). Ἀρεο-

Ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπιστημονικῆς πορείας του ἐστράφη μετά πολλῆς προσοχῆς εἰς τό ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι ἀστικοῦ δικαίου καί ἐμελέτησεν αὐτό καθ' ὅλην τήν πορείαν τῆς ζωῆς του. Εἰς ἐκτενέστατον ἄρθρον, πραγματείαν, δημοσιευθέν εἰς τό περιοδικόν *Νέα Πανδώρα* κατά τό 1854 ὑπό τόν τίτλον: «*Περί τῆς κατά τό 1852 ἔτος διαχειρίσεως τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης ἐν Ἑλλάδι καί περί τοῦ ἀστυκοῦ αὐτῆς δικαίου*»[38] διετύπωσε τάς θέσεις του ἐπί τοῦ ἐπιμάχου θέματος.

Εἰς τήν ἐν λόγῳ πραγματείαν ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος, μετά τήν ἔκθεσιν τῶν στατιστικῶν στοιχείων ἀπονομῆς τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης κατά τό 1852, ἔθεσε τό ἑξῆς ἐρώτημα: «*Ἐπειδή δέ λόγος περί διαχειρίσεως τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης, ἴσως δέν εἶναι ἀδιάφορον, μάλιστα διά τούς ἐκτός τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος Ἕλληνας καί τούς φίλους αὐτῆς ἀλλοδαπούς, τό ζήτημα κατά τίνας νόμους ρυθμίζονται παρ' ἡμῖν αἱ μεταξύ τῶν πολιτῶν νομικαί σχέσεις καί κατά τίνας διατυπώσεις καί ὁρισμούς συζητοῦνται καί ἀποφασίζονται ὑπό τῶν Δικαστηρίων αἱ εἰς αὐτά εἰσαγόμεναι διαφοραί.*

Κατά τό δεύτερον ἤδη ἔτος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσως ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνική Συνέλευσις ἐκήρυξε διά τοῦ 98 ἄρθρου τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Πολιτεύματος, ὅτι «μέχρι τῆς δημοσιεύσεως νέων Κωδήκων αἱ πολιτικαί καί ἐγκληματικαί διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τούς Νόμους τῶν ἡμετέρων ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων», τό δέ 80 ἄρθρον τοῦ ἐν Ἄστρει ψηφισθέντος Πολιτικοῦ Συντάγματος ἐπαναλαμβάνει ὅτι «μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῶν νέων Κωδήκων, ὡς πρός τά πολιτικά καί τά ἐγκληματικά ἰσχύουσιν οἱ Νόμοι τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ποῖον νόμον ἐνόουν ἀράγε διά τῶν ἀποφάσεων τούτων αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις; Ἐνόουν ἀρά γε νά εἰσάξωσιν εἰς τήν Ἑλλάδα νέον καί πρότερον ἄγνωστον ἐν αὐτῇ νόμον; Ἄν οὕτως εἶχε τό πρᾶγμα, ἤθελεν εἶσθαι παράλογος ἡ διάταξις τοῦ νομοθέτου ὅστις εἰσάγει νόμους ὧν οὔτε ὁρίζει οὔτε δημοσιεύει τά κείμενα. Αἱ διατάξεις αὗται εἶχον τήν σαφῆ ἔννοιαν ὅτι μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῶν νέων νόμων θέλουσιν ἰσχύει ἐν Ἑλλάδι οἱ καί πρότερον ἐν αὐτῇ ἰσχύοντες νόμοι, ἤτοι «οἱ τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Μέχρι δέ τῆς σήμερον διαρκεῖ ἡ κατάστασις αὕτη»[39].

Καί προσέθετε τά ἑξῆς: «*Περίεργος τῳόντι εἶναι ἡ κατάστασις ἡ παραχθεῖσα ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου Νόμου τοῦ* 1835 (ἐννοεῖ τό Νομοθ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835). *Κατ' αὐτόν αἱ ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ*

παγίτης καί Πρόεδρος Ἐφετῶν Ἀθηνῶν (Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης)», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Ἡλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. Γ΄, σελ. 506.

38. Περ. *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ΄, φ. 92 (15 Ἰαν. 1854), σελ. 532 - 542.

39. *Αὐτόθι*, σελ. 536.

διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἰσχύουσιν ὡς ἀστυκός νόμος ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου ἔχει ὡς νομοθετικόν ἔργον (προφανῶς ἐννοεῖ ὡς νομοθετική συλλογή) *καίρια ἐλαττώματα. Ἄνευ διακρίσεως τοῦ ἀρχαιοτέρου καί τοῦ νεωτέρου δικαίου, πολλάκις εὑρίσκει τις ἀπηρχαιωμένας καί νεωτέρας διατάξεις ἐν τῷ αὐτῷ τίτλῳ καί ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι, ὅ,τι δέ πρό τινων στίχων ἐλύθη καταφατικῶς, λύεται μετ' ὀλίγον ἀποφατικῶς. Ἄλλοτε ἀπαντᾷ τις διατάξεις αἵτινες ἀποδεδειγμένως δέν ἴσχυον ἐπί τῆς ἐποχῆς τῆς συντάξεως τοῦ Προχείρου. Ἄλλοτε πάλιν τά ἐρανίσματα εἶναι τοσοῦτον ἀτελῆ καί κολοβωμένα, ὥστε διαστρέφουσι τήν τῶν πρωτοτύπων χωρίων ἔννοιαν. Ἐννοεῖται ὅτι τά ἐλαττώματα ταῦτα καθιστῶσι πολλά χωρία τῆς Ἐξαβίβλου τοσοῦτον ἀσαφῆ ὥστε μόνος ὁ γνωρίζων ἀκριβῶς τάς ἀμέσους καί ἐμμέσους πηγάς τοῦ ἐγχειριδίου τούτου δύναται νά ποιήσῃ χρῆσιν αὐτῶν ἀκινδύνως. Ἀλλά κατά τό ἔτος 1835 τίνες ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν νομομαθῶν εἶχον τοιαύτας γνώσεις;*

Ἅπαντες οἱ τότε νομομαθεῖς ἐκπαιδευθέντες εἰς τά Πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας, Γερμανίας καί Ἰταλίας εἶχον μέν μελετήσει τάς συλλογάς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῇ Λατινικῇ γλώσσῃ, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι οὔτε τήν Σύνοψιν τῶν Βασιλικῶν εἶχον κἄν ἴδει οὔτε τά Βασιλικά εἶχον κἄν φυλλολογήσει, διότι τό βιβλίον ἦν τοσοῦτον σπάνιον, ὥστε μέχρι τοῦ 1850, ὅτε ἐπερατώθη ἡ τοῦ Εἰμβάχου ἀρίστη τῶν Βασιλικῶν ἔκδοσις, ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον μόνον τρία ἤ τέσσαρα αὐτῶν ἀντίτυπα.

Ἡ χρῆσις τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ὡς ἰσχύοντος νόμου εἶναι, ὡς ἐρρέθη, ἴσως δυνατή ἄνευ δεινῶν παρεξηγήσεων εἰς μόνον τόν δυνάμενον νά παραβάλῃ τά ἀσαφῆ, ἀπηρχαιωμένα, ἀντιφάσκοντα καί διεστραμμένα χωρία αὐτῆς πρός τάς πηγάς, ἀφ' ὧν ἐλήφθησαν. Ἀλλά πρό τῆς ἐν ἔτει 1851 ἐκδόσεως τῆς Ἐξαβίβλου ὑπό τοῦ Γουστάβου Ἐρνέστου Εἰμβάχου, τίς ἠδύνατο νά ἀνεύρῃ εὐκόλως τάς πηγάς ἑκάστου χωρίου τοῦ Ἀρμενοπούλου διά νά ἐννοήσῃ τήν ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτοῦ, καί νά πεισθῇ ἐάν ἦναι ἀπηρχαιωμένος ὁρισμός ἤ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἰσχύοντος δικαίου;»[40].

Τάς ἐπισημαινομένας ἀσαφείας ἐμελέτησεν ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος μετά μεγάλης προσοχῆς καί ἐν εὐρείᾳ ἐκτάσει εἰς τό ἰδικόν του *Σύστημα*, εἰς τό ὁποῖον ἔδωσε τόν τίτλον: *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον*, τό ὁποῖον ἐξεδόθη διαδοχικῶς ὡς ἑξῆς: *Ἐνοχικόν Δίκαιον τῶν Ρωμαίων καί τῶν Βυζαντίνων, καθ' ὅσον ἰσχύει νῦν ἐν Ἑλλάδι* (ψευδότιτλος: *Ἀστυκόν Δίκαιον τῶν Ρωμαίων καί τῶν Βυζαντίνων καθ' ὅσον ἰσχύει νῦν ἐν Ἑλλάδι. Βιβλίον Πέμπτον: Ἐνοχικόν Δίκαιον*), τόμ. *Πρῶτος*, Ἐν Ἀθήναις 1856. Ὑπό τούς αὐτούς τίτλους: τόμ. *Δεύτερος* Ἐν Ἀθήναις 1857 καί πάλιν ὑπό τούς τίτλους: (*ᾧ προσετέθη καί ἀναλυτικός πίναξ τῶν ἐν τῇ*

40. *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ΄, φ. 92 (15 Ἰαν. 1854), σελ. 540.

ὅλη πραγματείᾳ περιεχομένων), τόμ. *Τρίτος*, Ἐν Ἀθήναις 1858. *Βιβλία Α΄, Β΄, Γ΄ περιέχοντα τάς Γενικάς Ἀρχάς* (Ἐν Ἀθήναις, 1865). *Βιβλίον Δ΄ περιέχον τό Οἰκογενειακόν Δίκαιον* (Ἐν Ἀθήναις 1869). *Βιβλίον Ἕβδομον περιέχον τό Κληρονομικόν Δίκαιον* (Ἐν Ἀθήναις 1875). Πολύ βραδύτερον ἐξεδόθη καί τό τελευταῖον μέρος τοῦ ὅλου *Συστήματος* ὑπό τόν τίτλον: *Τό ἐν Ἑλλάδι πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων ἰσχῦον Ἀστυκόν Δίκαιον. Βιβλίον Ἕκτον περιέχον τά Ἐμπράγματα Δικαιώματα ἐπί τῶν κατ' ἰδίαν κτημάτων* (Ἐν Ἀθήναις 1880).

Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἐξελέγη Τακτικός Καθηγητής κατά τήν 12ην Ὀκτωβρίου 1860 καί ἐδίδαξε μέχρι τοῦ θανάτου του, παραλλήλως πρός τόν Π. Καλλιγᾶν. Διετέλεσε πεντάκις Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί δίς Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ Πέτρος Παπαρρηγόπουλος ὑπῆρξε μέγας νομομαθής, συστηματικός διδάσκαλος καί ἔξοχος συγγραφεύς.

Μετά τό ἀρχικῶς μνημονευθέν δημοσίευμα εἰς τό περ. *Νέα Πανδώρα*, ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος φαίνεται ὅτι ἀφιερώθη εἰς τήν συγγραφήν τοῦ *Συστήματός* του. Εἰς προδημοσίευσιν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ὅλου ἔργου περιεχομένην εἰς τό ἀναφερόμενον εἰς τάς Γενικάς Ἀρχάς μέρος προέβη κατά τό 1859 - 1860 διά τοῦ περιοδικοῦ *Ὁ Σόλων*, ὑπό τόν τίτλον: «*Εἰσαγωγή εἰς τήν πραγματείαν περί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστυκοῦ Δικαίου. Στοιχεῖα τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντος Ἀστυκοῦ Δικαίου*»[41]. Τό κείμενον ἐνετάγη ἀκολούθως εἰς τό μέρος τῶν Γενικῶν Ἀρχῶν τοῦ *Συστήματος*.

Εἰς τόν Πρόλογον τῆς α΄ ἐκδόσεως τοῦ περί τῶν Γενικῶν Ἀρχῶν μέρους τοῦ *Συστήματος* ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἔγραψε τά ἑξῆς: «*Κύριος σκοπός τῆς πραγματείας ταύτης εἶναι νά χρησιμεύσῃ ὡς βοήθημα τῶν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου φοιτητῶν· ἴσως ὅμως δέν ἀποβῇ περιττόν καί εἰς τούς λοιπούς περί τό ἡμέτερον Δίκαιον ἀσχολουμένους, παριστῶσα αὐτοῖς τήν εἰκόνα τῶν Γενικῶν τοῦ Δικαίου Ἀρχῶν, χωρίς τῶν ὁποίων δύσκολος εἶναι ἡ πλήρης καί ὀρθή ἀντίληψις τῶν εἰς τά κατ' ἰδίαν δικαιώματα ἀναγομένων ὁρισμῶν, ἅμα δέ καί ἡ γνῶσις τοῦ τε λόγου καί τῆς ὀργανικῆς αὐτῶν πρός ἀλλήλους συναφείας*.

Μεγάλην συνδρομήν ἔδωκέ μοι ἡ β΄ ἔκδοσις τοῦ Γενικοῦ Μέρους τοῦ Συστήματος τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (Ἐν Ἀθήναις 1858) τοῦ σοφοῦ συναδέλφου μου Παύλου Καλλιγᾶ, ἥτις μαρτυρεῖ τόν ἀκάματον αὐτοῦ ζῆλον περί τόν ἀκριβῆ ἔλεγχον καί τήν διευκρίνησιν τοῦ διά τῆς πρώτης ἐκδόσεως δημοσιευθέντος ἔργου αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ συνάδελφος οὗτος, ἄλλο ἀκολουθῶν σύστημα, περιέλαβεν εἰς τό Γενικόν Μέρος ὀλιγωτέραν ὕλην ἤ

41. Περ. *Ὁ Σόλων*, τόμ. Α΄, ἔτος Α΄ (1859 - 1860), σελ. 482 - 535.

ὅσην ἀναγκάζομαι ἐγώ νά κατατάξω εἰς αὐτό, καθ' ὅ ἀνέκαθεν ἠσπάσθην σύστημα της συναρμολογήσεως τῶν θεσμῶν τοῦ παρ' ἡμῖν κρατοῦντος ἀστικοῦ νόμου, ἑπόμενος κατά τοῦτο μέχρι τινός τῷ Πούχτᾳ· διά τοῦτο δέ καί μόνον ἴσως ἡ πραγματεία ἐκείνη τοῦ συναδέλφου μου δέν καθίστησιν ὅλως περιττήν τήν παροῦσαν.

Ἐπί πᾶσιν ὅμως ἀνάγκη νά παρατηρήσω ὅτι διά τῆς συγγραφῆς ταύτης δέν ἀξιῶ νά προαγάγω τήν ἐπιστήμην· ἐλάχιστον τῳόντι μέρος αὐτῆς κατέχουσι, μάλιστα περί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Νόμου, κρίσεις ἤ ἑρμηνεῖαι ἅς δέν εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης εἰς πάντα τοῦ νόμου τούτου τά ἐγχειρίδια.

Ὀλίγοι εἰσί παρ' ἡμῖν οἱ ἀπερισπάστως δυνάμενοι νά ἐπιδοθῶσιν εἰς τήν θεραπείαν τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης· οἱ πλεῖστοι ἀναγκαζόμεθα, διά λόγους γνωστούς τοῖς πᾶσι, νά ἐνασχολώμεθα συγχρόνως εἰς πολλά καί ποικίλα ἔργα, ὥστε δέν ὑπολείπονται ἡμῖν οὔτε καιρός οὔτε δυνάμεις ὅπως καταρτίσωμεν ἔργα ἄξια τῆς περιωπῆς εἰς ἣν ἔφθασε νῦν ἡ ἐπιστήμη. Μόνη ἡ συνείδησις τοῦ καθήκοντος πρός τούς πρώην καί νῦν φίλους ὁμιλητάς μου ἔπεισέ με νά δημοσιεύσω τήν παροῦσαν πραγματείαν, ἥν εὔχομαι ἐγκαρδίως ἄλλα ἔργα νά καταδικάσωσι μετ' οὐ πολύ εἰς λήθην.

Ἐπέγραψα τήν πραγματείαν: «Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον» καί οὐχί «Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Βυζαντινοῦ Νόμου καθ' ὅσον πολιτεύεται ἐν Ἑλλάδι», διότι περιλαμβάνει οὐ μόνον τούς πρακτικόν κῦρος ἔχοντας ὁρισμούς τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Βυζαντινοῦ Νόμου, ἀλλά καί τούς μετά τήν ἵδρυσιν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἰδίως ἀπό τοῦ ἔτους 1830 ἐκδοθέντας ὁρισμούς τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Ἴσως ὅμως ἡ ἀνωτέρω ὀνομασία δέν λογισθῇ ἀκριβής κατά τοῦτο, ὅτι ἐξ αὐτῆς δύναται ὁ ἀναγνώστης νά ὑποθέσῃ ὅτι ἐν τῇ ἀνά χεῖρας συγγραφῇ γίνεται λόγος καί περί τῶν ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ ἰσχυόντων ὁρισμῶν τοῦ ἀστικοῦ νόμου· ἀλλά τά περί τούτου εἰσίν ἔτι μετέωρα, ὁ δέ Ἰόνιος Κῶδιξ, μή γενόμενος μέχρι τοῦ νῦν ἀντικείμενον τῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ μελέτης καί ἐξεργασίας, δέν ὑπάγεται μέν εἰς τά ὅρια συγγραφῆς ἧς ἀνωτέρω ὑπεδείχθη ὁ κύριος σκοπός, ἀλλ' οὔτε πάντῃ ἀλλότριος αὐτῆς δύναται νά λογισθῇ, διότι αἱ πλεῖσται τῶν γενικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν ταὐτίζονται πρός τάς τοῦ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι κρατοῦντος Δικαίου»[42].

Ἔγραψε προσέτι καί τά ἑξῆς: «*Τέλος ὁ Νόμος τῆς 23 Φεβρουαρίου (7 Μαρτίου) 1835 ὥρισεν ὅτι: «οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, θέλουσιν ἰσχύει ὡς Πολιτικός Νόμος τῆς Ἑλλάδος».*

Κατά τόν τελευταῖον τοῦτον ὁρισμόν ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου

42. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Βιβλίον πρῶτον, δεύτερον καί τρίτον περιέχοντα τάς Γενικάς Ἀρχάς. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1881², σελ. η΄ - ι΄.

εἶναι ὁ ἀστικός ἡμῶν νόμος. Ἀλλά τό ἐγχειρίδιον τοῦτο, τό μέν περιέχει διατάξεις ἀντιφασκούσας πρός ἀλλήλας, ὧν ἡ προγενεστέρα ἀποτελεῖ ἱστορικόν στοιχεῖον τοῦ θεσμοῦ εἰς ὅν ἀναφέρεται, τό δέ παραλείπει τήν ρύθμισιν οὐκ ὀλίγων σπουδαίων ἐννόμων σχέσεων καί γεγονότων· οὕτω λ.χ. ἐν τῷ περί δωρεῶν τίτλῳ (Γ΄ 1) ὁμιλεῖ περί τῆς ἀκυρότητος τῶν ἀνεμφανίστων μεγάλων δωρεῶν, προστίθησιν ὅμως καί τήν διάταξιν τοῦ Λέοντος, καθ' ἥν ἐπί τῶν τοιούτων δωρεῶν ἀρκεῖ καί ἰδιωτικόν ἔγγραφον ἄνευ ἐμφανίσεως· οὐδέν <δέ> περιέχει περί αἱρέσεων πλήν τῆς περί αἱρετικῶν ληγάτων διατάξεως, οὐδέν περί ἐκχωρήσεως καί τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, οὐδέν περί συρροῆς ἀγωγῶν πλήν ἀσαφοῦς τινος αὐτῆς χωρίου»[43].

Περί τά τέλη τοῦ βίου του ἐζητήθη ἀπό τόν Π. Παπαρρηγόπουλον νά ἀποφανθῇ «*περί τοῦ ζητήματος ἐάν συμφέρῃ ἤ μή ἡ ἐπιψήφισις τοῦ νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*». Τό ἐρώτημα ἀπηυθύνθη πρός τόν γηραιόν Παπαρρηγόπουλον ὑπό τοῦ Σίμου Κ. Μπαλάνου, δικηγόρου καί ἐκδότου τοῦ νομικοῦ περιοδικοῦ *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*. Βεβαίως εἰς τήν σύνταξιν τοῦ ἐν λόγῳ σχεδίου εἶχε πολλαπλῶς συμπράξει ὁ Π. Παπαρηγόπουλος, ὡς μετασχών σειρᾶς νομοπαρασκευαστικῶν ἐπιτροπῶν ὡς θά καταγραφῇ περαιτέρω. Ἀλλ' ἡ ἀπάντησίς του ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῶς ἐπιφυλακτική καί μεμετρημένη.

Ἐσημείωσε τά ἑξῆς: «*Ἄρχομαι τῶν ἐγγράφων παρατηρήσεων ὡς ἤρχισα καί κατά τήν προφορικήν αὐτῶν ἀφήγησιν. Ἔχομεν σήμερον ἐν Ἑλλάδι Ἀστικόν Νόμον πρός ρύθμισιν καί ἀσφάλισιν τῶν ἐννόμων ἡμῶν σχέσεων καί τῶν ἐξ αὐτῶν διαιωμάτων, τοῦ ἀφεύκτου τούτου ὅρου τῆς ἐπιδόσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους;*

Τό βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτός τῆς Ἑπτανήσου (κατ' εὐτυχίαν αὐτῆς) διέπουσιν οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου, μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Κῶδιξ, οὗ διετάχθη ἡ σύνταξις. Ταῦτα λέγει τό ἰσχύν νόμου ἔχον διάταγμα πρό 54 ἐτῶν.

Γνωρίζεις τούς λόγους, οὕς μάταιον νά ἐπαναλάβω, δι' οὕς δέν ἀναζητοῦμεν τά κείμενα τῶν νόμων, ἤ μόνον σπανιώτατα ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ, ἥτις ἄλλως ἐλάχιστον ἀριθμόν (καί οὐχί πάντοτε ἐν ἀκριβείᾳ) περιέλαβεν. Ὁ μή μεμυημένος εἰς τά μυστήρια τῶν συνδυασμῶν ποικίλων Συλλογῶν, Νεαρῶν, Ἐπιτομῶν, Προχείρων κλπ. τῶν βυζαντινῶν νόμων, ἐρωτήσει τίνα τά κείμενα εἰς ἃ ἐρείδεται ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἀστικῶν ἡμῶν σχέσεων;

Ἀπάντησιν σαφῆ εἰς τήν ἐρώτησιν ταύτην ἀδυνατῶ νά δώσω· ὁ Ἀρμενόπουλος λέγει ὅτι ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τά Βασιλικά, τάς Συλλογάς ἀποφάσεων καί διαταγμάτων τῶν ἐπάρχων τῆς πόλεως καί τῶν Προχείρων τά κάλλιστα.

---

43. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 31 - 32.

Ἐντεῦθεν ἡ ἄμεσος πηγὴ τῶν ἐφαρμοστέων νόμων εἶνε τά Βασιλικά, ἀλλά ταῦτα, ὡς γνωστόν, οὔτε πλήρη περιεσώθησαν, οὔτε εὐαπόκτητα εἰσίν, ἐκτός δέ τούτου ἡ χρῆσις τῶν εἰς πέντε ὀγκωδῶν τόμων διεσπαρμένων παραφράσεων τῶν ὁρισμῶν τοῦ Corpus Juris τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶνε δυσκολωτάτη εἰς τούς μή ἀσκηθέντας εἰς αὐτήν εἰδικῶς διά μακροχρονίου μελέτης.

Ἐπειδή δέ ἡ χρῆσις τῆς συλλογῆς ταύτης προσκόπτει εἰς τοιαύτας δυσυπερβλήτους δυσκολίας διά τούς 99 ἐκ τῶν 100 ἑρμηνέων καί ἐφαρμοστῶν τοῦ νόμου, κατεφύγομεν εἰς τό λατινικόν πρωτότυπον αὐτῆς, ὅπερ λίαν εὐαπόκτητον, διά δέ τῶν ἐν τοῖς ἐγχειριδίοις παραπομπῶν καί εὔχρηστον. Ἀνάγκη ὅμως τῆς γνώσεως τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ συνετάχθησαν αἱ ρωμαϊκαί συλλογαί, πλήν τῶν Νεαρῶν, ἀλλά διά τήν ἀθλιότητα τῆς γυμνασιακῆς παιδεύσεως νομίζεις, ὅτι πολλοί εἰσιν ἐκ τῶν φοιτητῶν οἱ ἐννοοῦντες τήν γλῶσσαν τῶν συλλογῶν ἐκείνων; Ἀλλά καί ἄν ὑπῆρχε μεταξύ τῶν δεμιστοπόλων διαδεδομένη ἡ γλῶσσα τῶν εἰρημένων συλλογῶν, ἄφευκτος ἡ ἀνάγκη τῆς γνώσεως τῆς ἱστορίας τῶν δεσμῶν τῶν Ρωμαίων, ὅπως διακρίνῃ ὁ τό Corpus Juris μελετῶν τό ἱστορικόν ἀπό τοῦ δογματικοῦ μέρους αὐτῶν, ἡ δέ ἱστορία αὕτη ἀπό πολλῶν ἐτῶν δέν παραδίδεται ὑπό καθηγητοῦ ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἀλλά ταῦτα πάντα δέν ἀρκοῦσιν· ὁ ἐπιτετραμμένος τήν ἐφαρμογήν τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου ἐν Ἑλλάδι ἀνάγκη νά γνωρίζῃ τήν νομοθετικήν ἐργασίαν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει ἀπό τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τοῦ 1345 ὅτε συνετάχθη ἡ Ἑξάβιβλος (αἱ διατάξεις τῶν Βυζαντίνων Αὐτοκρατόρων «αἱ περιεχόμεναι εἰς τήν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου»)».

Καί κατέληγεν ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος, πλήρης πικρίας, διά τῶν ἑξῆς: *«Εἶναι τῳόντι μοναδικόν τό παράδειγμα κράτους, ἔνθα τά δικαστήρια καλοῦνται νά ἐφαρμόσωσι νόμους, γνωστούς καταστάντας ἐκ συγγραφῆς ἀλλοδαποῦ νομοδιδασκάλου· ἀπορίας δέ ἄξιον πῶς ἀνέχονται τήν κατάστασιν ταύτην οἱ ἔχοντες τό δικαίωμα τῆς προτάσεως τῶν νόμων, ἐν ᾧ ὁ Ἀστικός Νόμος οὗτινος ἡ σύνταξις ἤρξατο πρό τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἐπερατώθη πρό δεκαεννέα καί ἀνεθεωρήθη πρό δεκαπέντε ἐτῶν»*[44].

4. Ὁ διαπρεπής δικονομολόγος **Βασίλειος Τρ. Οἰκονομίδης** (Βυτίνα 1814 - Ἀθῆναι 1 Ἰουλίου 1894)[45] ἐσπούδασεν εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καί ἀνηγορεύθη Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου ἐκ τῆς Νομικῆς αὐτοῦ

44. Π. Παπαρρηγοπούλου, «Περί τῆς ἀνάγκης τῆς ψηφίσεως τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας* (ἐκδ. Σ. Κ. Μπαλάνου), τόμ. 9, Ἐν Ἀθήναις 1889, σελ. 31 - 35.

45. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 125 - 130. Πρβλ. Νικ. Δημητρακοπούλου, «Ὁ Οἰκονομίδης», *Νομικαί Ἐνασχολήσεις*, τόμ. 2, σελ. 419 - 432.

Σχολῆς (1843). Ὡς Ὑφηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (26 Νοεμβρίου 1843) ἐδίδαξεν *Εἰσηγήσεις καί Κληρονομικόν Δίκαιον*. Ἀκολούθως ἐξελέγη Ἔκτακτος Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (26 Νοεμβρίου 1846), εἰς προσωρινήν ἀναπλήρωσιν τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου, ἀλλ' ἐδίδαξε δι' ἕν μόνον ἔτος, διότι κατά τήν 9ην Ὀκτωβρίου 1847 διωρίσθη Ἐπίτιμος Καθηγητής τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας. Ἡ ἐξαίρετος ἐν συνεχείᾳ σταδιοδρομία του εἰς τό Πανεπιστήμιον καί εἰς τήν Δικαιοσύνην, ἀλλά καί εἰς τήν θέσιν τοῦ Δικαστικοῦ Συμβούλου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν εἶναι γνωστή[46].

Εἰς τό Πανεπιστήμιον διετέλεσε τρίς Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί ἅπαξ Πρύτανις, ἐτιμήθη δέ μετά τήν ἀποχώρησίν του ἐκ τῶν διδακτικῶν καθηκόντων (7 Νοεμβρίου 1874) μέ τόν τίτλον τοῦ Ἐπιτίμου Καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας. Ἀκολούθως (1875) ἀπεσύρθη καί ἐκ τῶν καθηκόντων τοῦ Δικαστικοῦ Συμβούλου (εἶχεν ἤδη διατελέσει Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου) κατά τό 1875. Καίτοι ἦτο ἀσθενής, ἤσκησε δικηγορίαν καί ἐπεδόθη εἰς τήν συγγραφήν τοῦ ἰδικοῦ του *Συστήματος Ἀστικοῦ Δικαίου*, ἔργου τό ὁποῖον παρέμεινεν ἡμιτελές. Τό ἔργον ἐπέγραψε: *Στοιχεῖα τοῦ Ἀστυκοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1877 - 1879. Περιέλαβεν εἰς αὐτό τό ἀπαύγασμα τῶν συμπερασμάτων του ἐκ τῆς μακρᾶς καί λαμπρᾶς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας καί τῆς δικαστικῆς καί δικηγορικῆς σταδιοδρομίας του. Ἀτυχῶς τό ἔργον παρέμεινεν ἡμιτελές λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Οἰκονομίδου. Εἰς τούς ἐκδοθέντας τόμους περιελήφθησαν αἱ Γενικαί Ἀρχαί, τό Ἐμπράγματον Δίκαιον καί ἐκ τοῦ γενικοῦ μέρους τοῦ Ἐνοχικοῦ Δικαίου τό σχετικόν πρός τάς ἐνοχικάς σχέσεις κεφάλαιον. Εἰς τόν περί Γενικῶν Ἀρχῶν τόμον τοῦ *Συστήματός* του σημειώνονται τά ἑξῆς ἐπί τοῦ ἐνδιαφέροντος τό παρόν θέματος τῶν πηγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου:

«§ 2. Αἱ πηγαί, ἤτοι τό ταμίευμα τῶν θεσμῶν τοῦ ἀστυκοῦ δικαίου, εἰσί δύο· ἐν πρώτοις μέν καί κυρίως οἱ νόμοι, ἐν οἷς παρ' ἡμῖν ἀνήκουσι καί τά βιβλία τοῦ Ῥωμ. Δικαίου, ἤτοι αἱ Εἰσηγήσεις, ὁ Πανδέκτης, ὁ Κῶδιξ καί αἱ Νεαραί, ὡς ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ἅπαντα ταῦτα ἀνεκαθάρθησαν· ἔπειτα δέ τά ἔθιμα, ἐν οἷς κατατακτέον καί τό διά τῶν νομικῶν εἰσαγόμενον δίκαιον[47].

---

46. Γεωργ. Δ. Δημακοπούλου – Χαρ. Γ. Δημακοπούλου, «Ἡ δικαστική ὑπεράσπισις τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου, 1833-1882», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 40 (2007), σελ. 237-306 καί Τῶν Αὐτῶν, «Ὁ Δικαστικός Σύμβουλος Μιχαήλ Ν. Ταταράκης καί ἡ συγκρότησις Νομικοῦ Συμβουλίου, 22 Ἰουνίου 1882», *Τόμος Τιμητικός τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους, 125 χρόνια*, Ἐν Ἀθήναις-Κομοτηνῇ 2008, σελ. 3-27.

47. Κατά τόν Β. Οἰκονομίδην, στοιχούμενον πρός τινας Γερμανούς θεωρητικούς,

Νομικαί λοιπόν πηγαί ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν τά βιβλία τῶν ρωμαϊκῶν νόμων, οἱ νεώτεροι ἀπό τῆς αὐτονομίας (: τῆς ἀνεξαρτησίας) τῆς Ἑλλάδος δεσπισθέντες νόμοι καί τά ἔθιμα. Ἡ πρός ἄλληλα δέ σχέσις τῶν μερῶν τούτων τοῦ Δικαίου αὕτη ἐστί· προηγοῦνται πάντων τά ἔθιμα, ὡς τήν νεωτέραν νομοθετικήν ἐργασίαν ἀποτελοῦντα· ἕπονται αὐτοῖς οἱ ἀπό τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας κυρωθέντες νόμοι καί παρέπεται τό Ῥωμαϊκόν Δίκαιον. Ἐν τούτῳ δέ τήν πρώτην μέν θέσιν κατέχουσι αἱ Νεαραί κατά χρονολογικήν σειράν, μετ' αὐτάς δ' ἔρχονται τά 3 ἄλλα νομοθετήματα, ἰσοδύναμα ἐντελῶς πρός ἄλληλα ὄντα· ἀλλά προηγοῦνται πάντων τούτων τά Βασιλικά καί αἱ μετ' αὐτά Νεαραί»[48].

Ἀπό τήν κατάταξιν τῶν πηγῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου κατά τόν Β. Οἰκονομίδην ἀπουσιάζει θεαματικῶς ἡ *Ἑξάβιβλος*, παρά τό γεγονός ὅτι αὐτή προσδιώριζε πρωτίστως τούς ἐν ἰσχύι νόμους ἐκ τῶν *Βασιλικῶν*. Ἡ στάσις αὐτή τοῦ Οἰκονομίδου, γράφοντος περί τά τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος πλέον, ἀποτυπώνει τήν ἰδικήν του ἑρμηνείαν τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 καί τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος τῆς *Ἑξαβίβλου* εἰς τό σύγγραμμα. Ἡ *Ἑξάβιβλος* ὡς πηγή πληροφορίας περί τοῦ ἰσχύοντος δικαίου εἶχεν ὑπερακοντισθῆ ὑπό τῆς προσιτῆς ἤδη ἐκδόσεως τῶν *Βασιλικῶν*.

Ὁ Βασ. Οἰκονομίδης ἀνεδείχθη ὡς βαθυστόχαστος θεωρητικός τοῦ Δικαίου, προσεγγίζων εἰς τό *Σύστημά* του ἐνίοτε καί ζητήματα Φιλοσοφίας καί Μεθοδολογίας τοῦ Δικαίου. Ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του καθηγηταί καί ὑφηγηταί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἐστηρίχθη εἰς τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον, ἀναχθείς εἰς αὐτό ὡς εἰς τήν γενικήν πηγήν καί συστηματικωτέραν συλλογήν τῶν Πολιτικῶν Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, πάντοτε μέσῳ τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835, τῆς *Ἑξαβίβλου* καί τῶν *Βασιλικῶν*. Δέν ἐξετάθη εἰς εὐθεῖαν χρῆσιν τῆς νομολογίας, ἀλλά ἀνέπλασε νομολογίαν, βιβλιογραφίαν καί ἐμπειρίαν εἰς ἑνιαῖον σύνολον θεωρητικῆς μορφῆς, διά τοῦ ὁποίου προσδιωρίσθησαν ἐπακριβῶς εἰς τήν ἑλληνικήν βιβλιογραφίαν πολλαί ἔννοιαι καί διεσαφήθησαν πολλά ἐρωτηματικά τῆς πρακτικῆς,

---

αἱ ἐπιστημονικαί θέσεις τῶν νομικῶν δέν εἰσῆγον δίκαιον, ἀλλά διά τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπί τῆς νομολογίας ἐθεώρει ὅτι ἠδύναντο νά συμβάλουν «*εἰς μόρφωσιν καί παραγωγήν ἐθίμου*». Βλ. Βασ. Τ. Οἰκονομίδου, *Στοιχεῖα τοῦ Ἀστυκοῦ Δικαίου, Ἔκδοσις Β΄ ηὐξημένη καί διωρθωμένη, ἐπιμελείᾳ Νικ. Δ. Φιλαρέτου, Βιβλίον Πρῶτον, Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1893, σελ. 9. Πρβλ. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Γενικαί Ἀρχαί*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 160 - 163.

48. Βλ. Βασ. Τ. Οἰκονομίδου, *Στοιχεῖα τοῦ Ἀστυκοῦ Δικαίου. Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 6 - 10.

τά ὁποῖα δέν ἐλύοντο ἀμέσως ὑπό τῶν κειμένων διατάξεων, ἀκόμη καί τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου.

Ἐξ ἴσου σημαντική ὑπῆρξεν ἡ συμβολή τοῦ Βασ. Οἰκονομίδου καί εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς ἑρμηνείας τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835. Ἀναφερόμεθα εἰς τό ζήτημα τῶν ἐθίμων καί τῆς προτάξεώς των ὡς πηγῆς δικαίου ἔναντι τοῦ γραπτοῦ δικαίου. Κατά τόν Βασ. Οἰκονομίδην τοῦτο ἦτο ἐπιβεβλημένον ἐκ τοῦ νόμου καί συνεπῶς δέν ἐτίθετο θέμα ἀποδοχῆς του ἤ μή. Ἐτίθετο ὅμως θέμα γνώσεως τοῦ ἐθίμου. Ἀκολουθῶν εἰς τήν θεωρητικήν διδασκαλίαν του τήν λύσιν τήν ὁποίαν πρῶτος ἔδωσεν ὁ Ἄρειος Πάγος, ἐθεμελίωσε καί θεωρητικῶς τήν ἀνάγκην ἀποδείξεως τοῦ ἐθίμου προκειμένου τοῦτο νά γίνῃ δεκτόν παρά τοῦ δικαστηρίου. Ἔγραψε σχετικῶς εἰς τό *Ἐγχειρίδιον τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας*, ἐκδοθέν πολύ ἐνωρίτερον τοῦ *Συστήματός* του:

«Τό ἄγραφον δίκαιον, ἐκ τῆς κοινῆς καί ὁμοφώνου συνειδήσεως ἐκπηγάζον, διαδηλοῦται ἐξωτερικῶς δι' ὁμοιομόρφου καί γενικῆς ἀσκήσεως, καθ' ἥς οὐδείς ἀντιλέγει οὐδέ ἀνθίσταται. Ἀλλ' ἵνα τό δίκαιον τοῦτο καί ἐξωτερικόν κῦρος ἀποκτήσῃ, ἀντιτάσσον ἀναμφίβολον τήν ἑαυτοῦ γένεσιν κατά τῶν ἴσως καί ἐν γνώσει δυστροπούντων, ἀναγκαῖον νά διαδηλωθῇ ἀσκούμενον ἐπί μακρόν χρόνον καί ὁμοιομόρφως, ἤτοι νά καταστῇ συνήθεια. Ἐάν ἡ συνήθεια ᾖναι τοσοῦτον κοινή καί γενική ὥστε νά λαμβάνῃ χαρακτῆρα πασιδήλου, ὁ δικαστής βεβαίως δέν εὑρίσκεται εἰς τήν ἀνάγκην νά διατάξῃ τήν ἀπόδειξιν αὐτῆς. Ἀλλά τοῦτο σπανίως συμβαίνει. Συνήθως ὁ δικαστής ἀγνοεῖ τήν προτεινομένην συνήθειαν καί χρεία ν' ἀποδείξωσιν αὐτήν οἱ διάδικοι». Καί συνεπλήρωνε τήν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου θέματος διά τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι: *«Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἐθίμου εἰσί πάντα τά μέσα τῆς ἀποδείξεως συγχωρητά»*[49].

Ἡ θεωρητική στάσις τοῦ Βασ. Οἰκονομίδου καί ἡ παγία νομολογία τῶν δικαστηρίων ἐπί τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος ἀποτελοῦν πιθανῶς τόν κύριον λόγον διά τόν ὁποῖον πολύ ταχέως τά ἔθιμα ἔπαυσαν νά προβάλλωνται καί νά χρησιμοποιοῦνται ὡς νομικοί κανόνες, παρά τό γεγονός ὅτι εἰς αὐτά εἶχε δοθῆ προβάδισμα ἔναντι τῶν γραπτῶν νόμων.

5. Τάς ἀνάγκας πλουσιωτέρας διδασκαλίας εἰς τό Πανεπιστήμιον ἐκλήθη νά συνδράμῃ ἀπό τῆς νεοϊδρυθείσης χάριν αὐτοῦ Ἕδρας τῶν *Εἰσηγήσεων καί τῆς Ἱστορίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, ὁ Ἠπειρώτης **Κωνσταντῖνος Γ. Φρεαρίτης** (Κωνσταντινούπολις 31 Δεκεμβρίου 1819

49. Βασ. Τ. Οἰκονομίδου, *Ἐγχειρίδιον τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 86, ὑποσημ. 10.

- Ἀθῆναι 13 Δεκεμβρίου 1902)[50]. Οὗτος εἶχεν ἀκούσει τά ἐγκύκλια μαθήματα ἐν Ἑπτανήσῳ, ἀκολούθως δέ εἶχε σπουδάσει τήν Νομικήν εἰς τήν Βόννην (1839-1840) καί τήν Χαϊδελβέργην (1841-1843), ἔνθα ἀνηγορεύθη Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου μέ τόν βαθμόν «ἄριστα». Διετέλεσε δικηγόρος ἐν Ἀθήναις (14 Νοεμβρίου 1844), Ὑφηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (25 Ὀκτωβρίου 1845), καί ἐξελέγη καί διωρίσθη, ὡς ἐσημειώθη, Τακτικός Καθηγητής τῶν *Εἰσηγήσεων καί τῆς Ἱστορίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου* (11 Νοεμβρίου 1847). Τό μάθημα ἐνεφανίζετο παράλληλον πρός τό ἀντίστοιχον τοῦ Ρωμαϊκοῦ (: Ἀστικοῦ) Δικαίου, τήν ἕδραν τοῦ ὁποίου κατεῖχον ἐναλλάξ ἤ καί παραλλήλως οἱ Π. Καλλιγᾶς καί Π. Παπαρρηγόπουλος.

Τά καθήκοντα ταῦτα ἤσκησε μέχρι τῆς 8ης Ἰουνίου 1855, χρονικοῦ σημείου κατά τό ὁποῖον ἀπηλλάγη αὐτῶν, ἀλλά μόνον διά τετράμηνον χρονικόν διάστημα. Ἀναδιωρίσθη κατά τήν 15ην Ὀκτωβρίου 1855 καί ἐδίδαξε κατά συνέχειαν τό αὐτό μάθημα, ἐνῷ ἀπό τῆς 18ης Ἰουλίου 1868 ἀνετέθη εἰς αὐτόν καί ἡ διδασκαλία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου. Καί πάλιν ἡ ὑπηρεσία του ὑπέστη ἀλλεπαλλήλους μεταβολάς. Ἀπηλλάγη κατά τήν 20ήν Ἀπριλίου 1881 λόγῳ τῆς καιρίας συμμετοχῆς του εἰς ἐκδήλωσιν ἐντόνου φιλοπολέμου πατριωτικῆς συγκεντρώσεως εἰς τά Προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου ἐν ὄψει τοῦ ζητήματος τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Ἠπείρου, ἀναδιωρίσθη κατά τήν 27ην Μαρτίου 1882 καί ὁριστικῶς, τέλος, ἀπηλλάγη κατά τήν 15ην Νοεμβρίου 1883 καί ἐτιμήθη μέ τόν τίτλον τοῦ Ἐπιτίμου Καθηγητοῦ. Διετέλεσε τρίς Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί ἅπαξ Πρύτανις. Ὁ Κ. Φρεαρίτης ὑπῆρξε λίαν φιλόπατρις, εἰργάσθη δέ ἀκαμάτως ὑπέρ τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ κτιρίου τοῦ Πανεπιστημίου.

Εἰς τήν διδασκαλίαν του ὁ Κ. Φρεαρίτης δέν ἠκολούθησε τήν ὁδόν τῶν προκατόχων του καί περιωρίσθη εἰς τήν συστηματικήν παρουσίασιν τοῦ Δικαίου τῆς Ἀρχαίας Ρώμης καί μάλιστα τῆς περιόδου τῆς Δημοκρατίας. Ὅσον καί ἄν ἱστορικῶς τό μάθημα αὐτῆς τῆς μορφῆς διεκρίνετο διά τήν χρησιμότητά του, ὁπωσδήποτε δέν εὑρίσκετο ἐντός τῶν ὁρίων πού διεγράφοντο ὑπό τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835, καθώς τό τελευταῖον ἐτόνιζεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἴσχυον μόνον οἱ εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* περιεχόμενοι *Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων*, ἄρα μόνον τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων. Συνεπῶς τό Δίκαιον τῆς Ἀρχαίας Ρώμης, ὅσον καί ἄν ἦτο ἐνδιαφέρον, ἐξήρχετο τῶν ὁρίων τῆς ἀναγκαίας διδασκαλίας πρός κατάρτισιν Νεοελλήνων νομικῶν. Ἐντός τῶν πλαισίων τῆς ἐν λόγῳ διδακτικῆς γραμμῆς ἦτο καί ἡ ὑπό τοῦ

50. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 139 - 146.

Κ. Φρεαρίτου μετάφρασις τοῦ λίαν διαδεδομένου καί ἐκτός Γερμανίας ἐγχειριδίου τοῦ Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ροστόκ, καί παλαιοῦ μαθητοῦ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου, Gustav Ludwig Theodor Marezol (1794-1873)[51], ὑπό τόν τίτλον: *Lehrbuch der Institutionen* (α΄ ἔκδ. 1839, ια΄ ἔκδ. 1881). Ἡ μετάφρασις εἶχε τόν τίτλον: *Πολιτική Ρωμαϊκή Νομοδεσία, ἐπεξεργασθεῖσα ἐπί τῇ βάσει τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Μαρετζόλ. Μετά πολλῶν τροποποιήσεων, πλείστων δέ προσθηκῶν, σημειώσεων καί παραθέσεων δυσερευνήτων κειμένων ὑπό Δρ. Κ. Φρεαρίτου, Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ὄθωνος, παρέδρου τοῦ ἐξ Ἀρείου Πάγου δικαστηρίου*, Ἐν Ἀθήναις 1854. Ἡ ἑλληνική μετάφρασις τοῦ ἐγχειριδίου ἐγένετο μόλις δύο ἔτη μετά τήν πρώτην ξένην μετάφρασιν τοῦ ἔργου τοῦ Marezol εἰς τήν γαλλικήν. Τό ἔργον περιελάμβανεν, ὡς ἐσημειώθη, ἀμιγῶς Ρωμαϊκόν Δίκαιον καί μάλιστα τῆς Δημοκρατικῆς περιόδου. Προφανῶς ὁ Κ. Φρεαρίτης εἶχεν ἐστιάσει εἰς αὐτό τήν προσοχήν του.

6. Ὁ **Δημήτριος Π. Θεοφανόπουλος** (Ἄργος 1842 - Ἀθῆναι 1922)[52] ἐσπούδασεν εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀπό τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1861 μέχρι τῆς 31ης Μαΐου 1867, μεθ' ἣν ἀνεχώρησεν εἰς τήν Δυτ. Εὐρώπην διά περαιτέρω σπουδάς. Ὅταν ἐπανῆλθεν ἀνηγορεύθη Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, κατά τήν 24ην Σεπτεμβρίου 1875, ἐξελέγη Ὑφηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν 12ην Ἰανουαρίου 1876 καί Ἔκτακτος Καθηγητής κατά τήν 28ην Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Τακτικός Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἐξελέγη κατά τήν 4ην Ἰανουαρίου 1879, δοθέντος ὅτι τότε μόνος τακτικός Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ (Ἀστικοῦ) Δικαίου ἦτο ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος, ἕνεκα τῶν πολιτικῶν περιπετειῶν τοῦ Κ. Φρεαρίτου. Ὁ Δημ. Θεοφανόπουλος ἀπεχώρησε, κατόπιν μακρᾶς περιόδου διδασκαλίας, κατά τήν 21ην Ἰουλίου 1917, μέ τόν τίτλον τοῦ Ἐπιτίμου Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Διετέλεσε τετράκις Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς, καθώς καί συγκλητικός. Ὑπῆρξε γλαφυρός διδάσκαλος καί συστηματικός συγγραφεύς.

Τό ἐγχειρίδιόν του ἐπεγράφη *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*. Εἰς πρώτην λιθογραφημένην μορφήν ἐξεδόθη κατά τό 1882[53] ἐνῷ ἡ πρώτη ἔκδοσις

---

51. *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. 20 (1884), σελ. 315 - 316.

52. Βλ. Ἐθνικόν καί Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον, *Βιογραφίαι ζώντων καθηγητῶν, ἐπιτίμων, τακτικῶν καί ἐκτάκτων*, τόμ. Δεύτερος, τεῦχ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1920, σελ. 37.

53. Ἔχομεν ὑπ' ὄψει τάς λιθογραφημένας παραδόσεις τοῦ Δημ. Θεοφανοπούλου: *Γενικαί ἀρχαί κατά τάς παραδόσεις τοῦ Καθηγητοῦ Θεοφανοπούλου*, Ἐν Ἀθήναις 1890, ἐκ τοῦ λιθογραφείου Γ. Παπαϊωάννου. Εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον ὅτι εἰς τό κείμενον τῶν ἐν λόγῳ λιθογραφημένων παραδόσεων, μᾶλλον συνοπτικῶν κατά

ἐκυκλοφόρησε κατά τό 1899. Ὁ πρῶτος τόμος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τάς Γενικάς Ἀρχάς. Εἰς αὐτόν καταγράφονται τά ἑξῆς:

«Ἀντικείμενον τῶν ἡμετέρων μελετῶν εἶναι τό Ἰουστινιάνειον Ἀστικόν Ρωμαϊκόν Δίκαιον, καθ' ὅσον τοῦτο ἰσχύει ἐν Ἑλλάδι. Τουτέστι α΄) ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἀστικοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἑπομένως οὔτε τοῦ δημοσίου Ρωμαϊκοῦ Δικαίου οὔτε τοῦ δικονομικοῦ οὔτε τοῦ ποινικοῦ, διότι μόνον τό Ἀστικόν Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἀπετέλεσε μέρος τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντος δικαίου· β΄) ἡ ἀνάπτυξις οὐ μόνον τοῦ Ἰουστινιανείου Ρωμαϊκοῦ Δικαίου· γ΄) ἡ ἀνάπτυξις τούτου καθ' ὅσον ἰσχύει ἐν Ἑλλάδι»[54].

Ἡ τοποθέτησις αὐτή τοῦ Δημ. Θεοφανοπούλου ἀποτελεῖ ἄμεσον ἀπόηχον τῆς θεωρητικῆς θέσεως τῆς γερμανικῆς διδασκαλίας ὅπως ἐξετέθη σαφέστατα ὑπό τοῦ Windscheid: *«Δίκαιον τῶν Πανδεκτῶν καλεῖται τό ἐν Γερμανίᾳ ἰσχῦον Ρωμαϊκόν Ἰδιωτικόν Δίκαιον»*. Καί περαιτέρω ὡς πρός τάς πηγάς τοῦ ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν *Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν* ὁ Windscheid διηυκρίνει: *«Ὁ λόγος οὗ ἕνεκα ἀποκλείονται τό τε πρό τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τό μετ' αὐτόν δίκαιον ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν, ἔγκειται εἰς τό ὅτι τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον εἰσήχθη εἰς Γερμανίαν ὑφ' ἣν μορφήν ἐδιδάσκετο ἐν τῇ τῆς Βολωνίας Σχολῇ, γινωσκούσῃ μόνον τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον»*[55].

Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν καί ὁ Δημ. Θεοφανόπουλος παραδόξως ὡδηγήθη εἰς τήν υἱοθέτησιν τῆς γερμανικῆς θεωρίας αὐτουσίας καί ὄχι μετριασμένης καί προσηρμοσμένης εἰς τήν ἀληθῆ ἔννοιαν τόσον τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τοῦ 1835 καί τῆς κατ' αὐτό ἀναγωγῆς εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* ὅσον καί εἰς τάς πηγάς της, αἱ ὁποῖαι βεβαίως, κατά τά γνωστά μέχρι τότε, ἦσαν ἁπλῶς τά *Βασιλικά*. Τήν μετριασμένην καί προσηρμοσμένην στάσιν εἶχον ἀκολουθήσει σαφῶς καί μέ προσεκτικά βήματα οἱ Καλλιγᾶς, Παπαρρηγόπουλος καί Οἰκονομίδης. Ἤδη ἡ διδασκαλία ὑφίστατο τροπήν μέ τήν οὐσιαστικήν ἀπόρριψιν τῶν *Βασιλικῶν* καί τῆς *Ἐξαβίβλου* χάριν τῆς ἐμμονῆς εἰς τό γερμανικόν θεωρητικόν οἰκοδόμημα.

Τό παράδοξον εἰς τήν στροφήν αὐτήν ἔγκειται εἰς τήν συλλογιστικήν

τήν διατύπωσιν, δέν γίνεται μνεία διατάξεων νόμου κατά τήν ἀνάλυσιν τῶν ἐννοιῶν ἀλλά μόνον θεωρητική ἀνάπτυξις. Συχνά δέ ἐφαρμόζεται οἱονεί «φροντιστηριακόν σύστημα» διδασκαλίας δι' ἐρωταποκρίσεων. Ἡ παρεχομένη εἰκών ἴσως ἀποτυπώνει τήν ἀρχικήν μέθοδον διδασκαλίας τοῦ Δημ. Θεοφανοπούλου.

54. <Δημ. Θεοφανοπούλου>, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τάς παραδόσεις τοῦ Καθηγητοῦ Κου Δημητρ. Θεοφανοπούλου. Α΄ Γενικαί Ἀρχαί*. Ἔκδοσις δευτέρα ἐπιδιωρθωμένη, Ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 4.

55. Bernhard Windscheid, *Ρωμαϊκόν Δίκαιον. Μετάφρασις ἐκ τῆς γερμανικῆς ὑπό Νικολάου Δημαρᾶ, Ὑφηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί δικηγόρου παρά τοῖς ἐν Ἀθήναις δικαστηρίοις*, τόμ. Α΄, *Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1882, σελ. 1, 7.

τοῦ Δημ. Θεοφανοπούλου, ἡ ὁποία ἐξετέθη σαφῶς εἰς τό *Σύστημά* του:

«Ἀλλά τίς ὁ λόγος τῆς ἰσχύος τοῦ Ἰουστινιανείου Ἀστικοῦ Δικαίου ἐν Ἑλλάδι;

Ὅτε κατά πρῶτον (1822) τό Ἑλληνικόν Ἔθνος συνῆλθεν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐψήφισεν ὅτι ἄχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀστικοῦ νόμου αἱ πολιτικαί καί ἐγκληματικαί διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τόν νόμον τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Αὐτοκρατόρων, ἐννοοῦσι δέ διά τούτου τά Βασιλικά. Τό αὐτό ἐπανέλαβε καί ἡ ἐν Ἄστρει (1823) καί ἡ ἐν Τροιζῆνι (1827) Συνέλευσις, ἥτις ὥρισεν ὅτι τά Βασιλικά εἶναι ὁ ἀστικός νόμος τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδή ὅμως ἡ γνῶσις τῶν Βασιλικῶν δέν ἦτο ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ εὐχερής ἐλλείψει νομομαθῶν, διά τοῦτο ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὥρισε, διά τοῦ ἀπό 15 Δεκεμβ. 1828 Ψηφίσματος, ὅτι οἱ Βυζαντινοί Νόμοι οἱ ὑπάρχοντες ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἁρμενοπούλου ἰσχύουσιν ὡς νόμοι ἐν Ἑλλάδι. Μετά δύο ὅμως ἔτη ἐν τῷ περί Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων Ψηφίσματι τῆς 15 Αὐγούστου 1830, ὡρίσθη πάλιν ὅτι ἀστικός νόμος τῆς Ἑλλάδος εἶναι τά Βασιλικά καί ἐπί τέλους, τῇ 23 Φεβρουαρίου τοῦ 1835 ὡρίσθη διά νόμου ὅτι οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἁρμενοπούλου περιεχόμενοι ἰσχύουσιν ἐν Ἑλλάδι· ὥστε ἀστικός νόμος τῆς Ἑλλάδος εἶναι αἱ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων αἱ περιεχόμεναι ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἁρμενοπούλου. Ἀλλ' ἐάν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τά χάσματα ἅτινα περιέχει ἡ συλλογή αὕτη καί προσέτι τάς ἐλλείψεις αὐτῆς, κατ' ἀνάγκην δά δεχθῶμεν ὅτι διά τοῦ νόμου τούτου δέν ἀποκρούονται τά Βασιλικά. Ἀφοῦ ἰσχύουσι τά Βασιλικά, ἤτοι οἱ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, διατί ἰσχύουσι καί οἱ ρωμαϊκοί νόμοι; Διότι οἱ βυζαντινοί νόμοι δέν εἶναι ἄλλο ἤ συστηματοποιημένη παράφρασις τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου, τοῦ Corpus Juris Civilis, δηλ. τῶν Εἰσηγήσεων, τῶν Πανδεκτῶν, τοῦ Κώδικος καί τῶν Νεαρῶν. Ὥστε κατά τύπον λέγομεν ὅτι ἰσχύουσιν αἱ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων διατάξεις, ἐν ᾧ κυρίως ἰσχύουσιν αἱ τοῦ Ἰουστινιανείου Ἀστικοῦ Δικαίου»[56].

Ἡ συλλογιστική τοῦ Δημ. Θεοφανοπούλου ἐμφανίζεται ὡς ἁπλουστευτική καί «πρακτική» διά τήν χρῆσιν τῶν δικηγόρων καί τῶν φοιτητῶν του εἰς τό Πανεπιστήμιον. Ἐν τῇ οὐσίᾳ προφανῶς ἀπέβλεπεν εἰς τήν ἐπιστημονικήν θεμελίωσιν τῆς διδασκαλίας του ἐπί τῶν μαθημάτων πού ὁ ἴδιος εἶχεν ἀκούσει ἐν Γερμανίᾳ καί εἰς τήν σταδιακήν ἀπομάκρυνσιν ἀπό τήν ἐπιστημονικήν κυριαρχίαν εἰς τό Πανεπιστήμιον τῆς τριάδος τῶν Καλλιγᾶ, Παπαρρηγοπούλου καί Οἰκονομίδου. Διότι καί ἐκεῖνοι, ἰδίως δέ ὁ Καλλιγᾶς, εἶχαν καταφύγει εἰς τήν γερμανικήν ἐπιστήμην, ἀλλά δέν εἰσήγαγον αὐτήν αὐτουσίαν. Ἀντιθέτως ἠγωνίσθησαν νά διδάξουν ὅτι τό

56. <Δημ. Θεοφανοπούλου>, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, σελ. 5 - 6.

ἐν Ἑλλάδι δίκαιον ἦτο τό δίκαιον τῶν «*περιεχομένων εἰς τήν Ἐξάβιβλον*» διατάξεων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ἄρα τό δίκαιον κυρίως τῶν *Βασιλικῶν*. Ἔλαβον ἐπίσης ὑπ' ὄψιν τά ἔθιμα καί τήν ἐφαρμογήν των ὑπό τῶν δικαστηρίων καί ἐπεδίωξαν τήν διαμόρφωσιν «ἐθνικῆς σχολῆς» ἑρμηνείας τοῦ δικαίου. Ὁ Δημ. Θεοφανόπουλος, πιθανῶς ἐπιδιώκων νά εἶναι «ἐκσυγχρονισμένος» ἔναντι τοῦ διδάσκοντος ἀκόμη γηραιοῦ Παπαρρηγοπούλου καί τῶν ζώντων καί συγγραφικῶς δρώντων Καλλιγᾶ καί Οἰκονομίδου, καί ἐπιθυμῶν τήν στροφήν τῶν παρ' ἡμῖν ἐπόψεων πρός τό νέον πρότυπον Κώδικος, υἱοθέτησε τήν κρατοῦσαν θέσιν τῆς γερμανικῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας.

Ἀλλά τό γεγονός αὐτό, τό ὁποῖον ἔμελλε νά ἔχῃ σοβαράς συνεπείας διά τήν πορείαν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι, ἐξηγεῖται ἐνδεχομένως καί διά τῶν ἑξῆς: Ὅταν ἐξελέγη Καθηγητής εἰς τό Πανεπιστήμιον ὁ Δημ. Θεοφανόπουλος εἶχεν ἀπορριφθῆ ἤδη τό Σχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1874 καί ἡ Βουλή τῶν Ἑλλήνων καί οἱ διαδοχικοί Ὑπουργοί τῆς Δικαιοσύνης ἠρνοῦντο ἤ ἐκωλυσιέργουν συστηματικῶς εἰς τήν ἀνακίνησιν τοῦ ὅλου θέματος πρός ψήφισιν ὑπό τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπίας, ὡς θά ἀναλυθῇ ἀκολούθως. Ἑπομένως, ἡ θεωρητική διδασκαλία, πλήρως ἀπελευθερωμένη ἐκ τῆς δεδηλωμένης ἀρχικῆς προθέσεως συντάξεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, εἶχε τήν δυνατότητα νά ἐπιλέξῃ πρότυπα πρός μίμησιν ἐρήμην τῶν βουλήσεων τῆς Πολιτείας, ἐφ' ὅσον καί ἡ τελευταία εἶχε σκανδαλωδῶς ἀγνοήσει τήν ἰδικήν της δέσμευσιν τοῦ 1835 περί ταχείας συντάξεως καί εἰσαγωγῆς Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τό γαλλικόν πρότυπον προσηρμοσμένον εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Ἂς προστεθῇ καί τοῦτο, ὅτι δηλαδή ὁ Δημ. Θεοφανόπουλος δέν διετέλεσε μέλος τῶν Ἐπιτροπῶν πρός σύνταξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί συνεπῶς δέν εὑρέθη ἀμέσως ἀντιμέτωπος πρός τάς πρακτικάς δυσκολίας τῆς ἐν λόγῳ ἐργασίας πού θά ἐδημιούργει ἐν πολλοῖς ἡ θεωρητική τοποθέτησις τῆς διδασκαλίας του.

7. Ὅταν τελικῶς ἀπεχώρησεν ὁ Π. Καλλιγᾶς ἐκ τῆς δευτέρας περιόδου τῆς καθηγεσίας του (1854-1879), ἐξελέγη ἀντ' αὐτοῦ ὁ ἐξ ἀγχιστείας συγγενής του (δεύτερος ἐξάδελφος, ἄν καί πολύ νεώτερος κατά τήν ἡλικίαν) Κεφαλλήν **Ἀλκιβιάδης Κρασσᾶς** (Ναύπλιον 1840 - Ἀθῆναι 15 Ἀπριλίου 1912)[57], υἱός τοῦ ἐφέτου Χριστοδούλου Κρασσᾶ, ἀποθανόντος τῷ 1874 ἐν Ἀθήναις. Ἐνεγράφη ὡς φοιτητής εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1858), ἀλλά μετά διετίαν μετέβη εἰς Γερμανίαν καί ἐφοίτησεν ἐν Χαϊδελβέργῃ. Διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης (1862), Ὑφηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ

57. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 187 - 190.

Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (6 Ἰουλίου 1865), πρωτοδίκης (1867), τμηματάρχης εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης (1869, καί Γενικός Γραμματεύς τοῦ αὐτοῦ Ὑπουργείου), Ἀντεισαγγελεύς Ἐφετῶν (1872) καί Ἐφέτης (1873), Γραμματεύς καί Μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς συντάξεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἀπό τοῦ 1869, Ἐπίτιμος Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (6 Ὀκτωβρίου 1879) καί ἐν συνεχείᾳ Ἔκτακτος (12 Αὐγούστου 1880) καί Τακτικός (25 Φεβρουαρίου 1882). Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί Πρύτανις κατά τό Πανεπιστημιακόν Ἔτος 1899-1900. Λόγῳ νόσου ὑπέβαλε παραίτησιν, ἡ ὁποία ἐγένετο δεκτή κατά τήν 7ην Δεκεμβρίου 1910, καί ἀπεχώρησε μέ τόν τίτλον τοῦ Ἐπιτίμου Καθηγητοῦ. Εἶχε διατελέσει καί Διευθυντής τοῦ Δικαστικοῦ Τμήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος (1881-1884).

Ὁ Ἀλκ. Κρασσᾶς ὑπῆρξε σπουδαῖος νομομαθής καί νομοδιδάσκαλος καί διεκρίθη διά τήν γλαφυράν διατύπωσιν τῶν ἐπόψεών του. Ἐνησχολήθη ἰδιαιτέρως μέ τό Κληρονομικόν, τό Οἰκογενειακόν Δίκαιον καί τάς Γενικάς Ἀρχάς. Αἱ θεωρητικαί θέσεις τοῦ Ἀ. Κρασσᾶ ἔχουν πολύ ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς ἐπί μακράν σειράν ἐτῶν ἰδιότητός του ὡς γραμματέως καί μέλους τῶν Ἐπιτροπῶν συντάξεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἀρχικῶς ἐξέδωσε: *Κληρονομικόν Δίκαιον καθ' ἃ ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται*, τόμ. 1, Ἐν Ἀθήναις 1867, τό ὁποῖον ἀπετέλει τό πρῶτον ἀντικείμενον τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας του. Εἰς τόν πρόλογον αὐτοῦ, οὐσιαστικῶς προγραμματικόν τῆς ὅλης ἐν συνεχείᾳ διδασκαλίας του, ἐτόνιζε τά ἑξῆς:

«Ἀποδεχόμενοι ὅμως τά μεγάλα καί σπουδαῖα τοῦ Ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ εὐεργετήματα, οὐδόλως προτιθέμεθα διά τούτου ἀκολουθοῦντες τήν τακτικήν τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης νά ἐκφέρωμεν καταδικαστικήν κρίσιν περί τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία καί τό Δίκαιον τοσοῦτον ἐνδιαφέρει τήν νεωτέραν Ἑλλάδα. Πλησίον τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν οἵτινες ἐλάμπρυναν καί ἐδόξασαν τήν Ρώμην, δύναται ἐπίσης ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία νά παρατάξῃ ἀρετάς, δι' ἃς δικαίως ἠδύνατο νά καυχηθῇ πᾶς αἰών καί πᾶσα κοινωνία. Ἡ μέν Ρώμη ἐκληροδότησεν εἰς τούς λαούς τούς νόμους αὐτῆς, οἵτινες θεωροῦνται ὡς ἡ τελειοτέρα ἔκφρασις τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, τό δέ Βυζαντινόν Κράτος ἐδίδαξε διά τοῦ Χριστιανισμοῦ τόν ὑψηλότερον θρησκευτικόν νόμον καί ἐπεξέτεινε τήν ἰσχύν τῆς Ρώμης διά τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καθ' ἣν ἐποχήν τό ἀρχαῖον τῶν Καισάρων ξίφος ἀπημβλύνθη»[58].

Καί προσέθετε: *«Ἐκθέτοντες τά ἀξιώματα τοῦ Κληρονομικοῦ τῶν Ρωμαίων Δικαίου καθ' ἃ νῦν ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται, τροποποιηθέν διά τῶν*

58. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Κληρονομικόν Δίκαιον τῶν Ρωμαίων καθ' ἃ ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1867, σελ. ζ΄ - η΄.

διατάξεων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων καί τῶν νεωτέρων νόμων, ἠκολουθήσαμεν τήν ἑξῆς τάξιν καταγινόμενοι ὅσον οἷόν τε νά συμβιβάσωμεν τήν ἱστορικήν ἀνάπτυξιν μετά τῆς δογματικῆς μεθόδου»[59].

Ἐν τούτοις, εἰς τό ἐγχειρίδιόν του ἀπησχολεῖτο σχεδόν κατ' ἀποκλειστικότητα μέ τά ἰσχύσαντα κατά τήν ἐποχήν τῆς ἀρχαίας Ρώμης κατά τήν ἐποχήν τῆς Δημοκρατίας καί τῶν πρωίμων χρόνων τῆς Αὐτοκρατορίας. Βεβαίως ἐδηλοῦτο ὅτι θά ἠκολούθει καί δεύτερος τόμος αὐτοῦ πρός συμπλήρωσιν τῆς διδασκαλίας. Ἐν τούτοις, ὁ δεύτερος τόμος οὐδέποτε ἐξεδόθη καί ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ συνωψίσθη τελικῶς εἰς τό *Σύστημά* του, τό ὁποῖον παρέμεινεν ἡμιτελές, καθώς προφανῶς ὁ συγγραφεύς λόγῳ τῆς ὑπεραπασχολήσεώς του καί ἐν συνεχείᾳ τῆς κακῆς ὑγείας του οὐδέποτε συνέγραψε τά ἀναφερόμενα εἰς τό Ἐνοχικόν καί τό Ἐμπράγματον Δίκαιον μέρη αὐτοῦ.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ *Συστήματος Ἀστικοῦ Δικαίου* ἤρχισε κατά τό 1897 διά τοῦ τόμου τῶν *Γενικῶν Ἀρχῶν*, εἰς τόν ὁποῖον περιέλαβε καί ὁλοκληρωμένην ἔκθεσιν τῆς ἰδικῆς του ἑρμηνείας περί τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι Ἀστικοῦ Δικαίου. Κατ' ἀντίθεσιν πρός τόν σύγχρονόν του Δημ. Θεοφανόπουλον, ὁ Ἀ. Κρασσᾶς ἠκολούθησε μεμετρημένην στάσιν ἔναντι τῆς ἀναδρομῆς εἰς τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον.

Ἔγραφε σχετικῶς ὅτι ἡ Ἑλλάς: «*εὐθύς ὡς ἀνέκτησε τήν ἐλευθερίαν αὐτῆς προσέδραμεν εἰς τό κατηρτισμένον ἤδη καί ἕτοιμον νομοθετικόν οἰκοδόμημα, ὑφ' ὅ καί κατεσκήνωσε μέχρις οὗ ἐξ ἰδίας συνειδήσεως καί κατά τάς ἑαυτῆς ἀνάγκας παρασκευάσῃ νομοθεσίαν.*

Πρώτη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνέλευσις ἐν ἀπορίᾳ πληρεστέρας νομοθετικῆς συλλογῆς, ἰσχύν νόμου ἐχούσας ἀνεκήρυξε τάς Διατάξεις τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων, τοιαύτας ὑπονοοῦσα τά Βασιλικά. Τό αὐτό ἔπραξεν ὀλίγον ὕστερον ἡ ἐν Ἄστρει καί εἶτα ἡ ἐν Τροιζῆνι Συνέλευσις. Ἡ τῶν Βασιλικῶν ὅμως χρῆσις οὐ μόνον δυσχερής ἀπέβαινεν, ἀλλά καί ἀδύνατος ἡ κτῆσις ἀντιτύπου, διότι ἡ νεωτέρα καί πληρεστέρα τῶν Βασιλικῶν ἔκδοσις ἐγένετο πολλῷ βραδύτερον.

Ἀφ' ἧς ἀπό τοῦ Κυβερνήτου μόνιμα κατηρτίσθησαν δικαστήρια, μᾶλλον χρήσιμος, καθό καί τοῖς πλείστοις προσιτή, ἐκρίθη ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἁρμενοπούλου ἤ Πρόχειρον Νόμων, διό καί κῦρος ἀστικοῦ νόμου ἐκτήσαντο αἱ Διατάξεις τῶν Αὐτοκρατόρων αἱ ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ περιεχόμεναι. Ὀλίγον ὕστερον, εἴτε ἐκ δυσπιστίας πρός τήν χρησιμότητα τῆς Ἑξαβίβλου εἴτε ὅπως μείζων ἀφεθῇ τῷ δικαστῇ ἐλευθερία περί τοῦ ἐφαρμοστέου νόμου, τό τῆς Ἑξαβίβλου κῦρος ὡς ἀστικοῦ νόμου μετετράπη εἰς ἁπλοῦν συμβουλευτικόν.

59. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Κληρονομικόν Δίκαιον*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. ιγ΄ - ιδ΄.

Μετά τήν καθίδρυσιν τῆς Βασιλείας ἀκριβέστερον ἐκανονίσθησαν τά περί τούτου, διότι δι' ἰδίου νόμου ὡρίσθη ὅτι Ἀστικοῦ Δικαίου κῦρος ἔχουσιν οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ.

Ἡ τοῦ Ἀρμενοπούλου Ἑξάβιβλος, ἐξ ἐπισήμων καί ἰδιωτικῶν συλλογῶν καταρτισθεῖσα, τά πλεῖστα ἐκ τῶν τῆς Ρωμαϊκῆς καί Βυζαντιακῆς νομοθεσίας ὑπέρ μέτρον συνοπτικῶς ἀπήνθισε, πολλά δέ καί παρέλιπε, δι' ὅ καί ὁ ἑρμηνευτής ἐν πολλοῖς προσκόπτει, μή δυνάμενος ἐκ μόνης τῆς Ἑξαβίβλου νά πορισθῇ ἀσφαλές ἐπιστημονικόν συμπέρασμα. Ὁ τήν ἀληθῆ ἔννοιαν καί τό περιεχόμενον ἑκάστης διατάξεως ἀναζητῶν δέν πιστεύει ἄνευ ἐρεύνης εἰς ὅ,τι ὁ συντάκτης τῆς συλλογῆς κατέστρωσεν, ἀλλά βασανίζει τό παραδοθέν αὐτῷ, ἀνερχόμενος μέχρι τῆς ἀρχικῆς καί γνησίας πηγῆς, διότι οὕτω καί μόνον καί ἐκεῖνα ἅ περιέλαβεν ὁ Ἀρμενόπουλος ἐξηγοῦνται καί ἐκεῖνα ἅ ἐν σιγῇ παρῆλθεν ἀναπληροῦνται, ἐφ' ὅσον συνέχονται μετά τῶν ἐν τῇ συλλογῇ περιληφθεισῶν διατάξεων. Ὅθεν, κατ' ἀνάγκην ἀπό τῆς Ἑξαβίβλου ἀνατρέχομεν εἰς τά Βασιλικά, ἐξ ὧν ὁ Ἀρμενόπουλος κατεσκεύασε τό ἔργον αὐτοῦ, ὡς αὐτός ὁμολογεῖ, ἀπό δέ τῶν Βασιλικῶν, τῆς ἑλληνικῆς ταύτης παραφράσεως τῶν Ἰουστινιανείων Συλλογῶν, εἰς τάς Συλλογάς ταύτας, αἵτινες εἶναι ἡ μόνη γνησία πηγή.

Ἀλλ' οὔτε ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, οὐδέ αἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Συλλογαί, ὡς προϊόν ἄλλου πολιτισμοῦ καί ἄλλης ἐποχῆς, ἠδύναντο κατά πάντα νά ἐφαρμοσθῶσι παρ' ἡμῖν. Ὁ νόμος, δι' οὗ, ὡς κρατοῦσα ἀστική νομοθεσία ἀνεγνωρίσθησαν οἱ Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, δέν ἠδύνατο νά δέσῃ ἐκποδών ὅ,τι ἡ κοινωνία ἐξ ἰδίας δυνάμεως παρεσκεύασε καί ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς ἐκύρωσεν ὡς κανόνα δικαίου. Τούτου ἕνεκα τῶν ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ Νόμων τῶν Πολιτικῶν (sic, τό ὀρθόν: τῶν Πολιτικῶν Νόμων τῶν) *Αὐτοκρατόρων ἐπικρατέστερα ἐκηρύχθησαν τά ἔθιμα, ἅ πολυχρόνιος ἐφαρμογή ἤ δικαστικαί ἀποφάσεις ἐβεβαίωσαν, ἐξ οὗ ἕπεται ὅτι καί ἐν Ἑλλάδι ὡς καί ἐν Εὐρώπῃ ἐπικουρικῶς ἐγένετο ἀποδεκτόν τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, πολιτευόμενον ἐφ' ὅσον δέν προσκόπτει εἰς τά κατά τήν εἰσαγωγήν αὐτοῦ κρατοῦντα ἔθιμα.*

Ἡ ρωμαϊκή νομοθεσία, καίτοι πολύτιμος διά τήν ἄφθονον ὕλην, οὐχ ἧττον ἐν πολλοῖς ἀτελής καταδείκνυται, διότι ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ καί δι' ἄλλην κοινωνίαν κατηρτίσθη, ὅ,τι δ' ἐπί Ἰουστινιανοῦ ἀνεπίληπτον ἐκρίθη, δέν εἶναι καί νῦν τοιοῦτο μετά πάροδον πολλῶν αἰώνων.

Πολλαί τῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου διατάξεων δέν ἠδύναντο νά συμβαδίσωσι μετά τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ καί νά προστατεύσωσι τά συμφέροντα τῆς ἡμετέρας κοινωνίας. Ἅμα τῇ εἰσαγωγῇ τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας, ἀμέσως παρέστη ἡ ἀνάγκη τῆς τροποποιήσεως καί καταργήσεως πολλῶν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ διατάξεων, ὅπερ ἐγένετο διά τῶν ἀπό τῆς

ἀναγεννήσεως (: Παλιγγενεσίας) *καί μετέπειτα ἐκδοθέντων νόμων*»[60].

Συνεπῶς πρέπει νά θεωρηθῇ ὅτι ὁ Αλ. Κρασσᾶς ἀπεδέχετο προσωρινῶς τήν χρῆσιν τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου μόνον ἐπικουρικῶς καί διά διαδοχικῆς ἀναδρομῆς ὡς ἀπωτέραν πηγήν τῆς *Ἐξαβίβλου* καί διά λόγους ἑρμηνευτικούς ἤ συμπληρωματικούς αὐτῆς. Εἰς τό *Σύστημά* του εἶναι διαφανής ἡ ἐπιθυμία του διά τήν ὁλοκλήρωσιν τῆς προσπαθείας συντάξεως συγχρόνου ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Εἰς τήν μελέτην του *Τό ζήτημα τῆς Κωδικοποιήσεως* (1871), ἐκδοθεῖσαν ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ πρώτου πλήρους Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, ὁ Ἀλκ. Κρασσᾶς ἀνέπτυξε τάς ἀντιλήψεις του περί τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης ψηφίσεως συγχρόνου Ἀστικοῦ Κώδικος διά τήν Ἑλλάδα. Διά νά καταστῇ πειστικώτερος ὡς πρός τήν ἐπιχειρηματολογίαν του, ἐξέθεσε τό ἱστορικόν τῆς συγκρούσεως μεταξύ τῶν δύο γερμανικῶν Σχολῶν τοῦ Δικαίου, δηλαδή τῆς Ἱστορικῆς τοῦ F. von Savigny καί τῆς Φιλοσοφικῆς τοῦ L. Thibaut. Κατά τόν Κρασσᾶν ἡ βασική θέσις τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, δηλαδή ἡ πλήρης καί ἄνευ συζητήσεων ἀπόρριψις τοῦ θετοῦ δικαίου, ἰδίᾳ δέ τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀπέρρευσεν διότι «*Ὁ Σαβινύ, ὅστις ἐπί μέν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως συνῃσθάνθη τούς τρόμους τῆς Γερμανίας, ἐπί δέ τῆς Αὐτοκρατορίας εἶδε τόν Γάλλον κατακτητήν νά ταπεινώσῃ (sic) καί διαμελίσῃ τήν πατρίδα αὐτοῦ, πρός δέ καί νά ἐπιβάλῃ ταύτῃ τόν φερώνυμον αὐτοῦ Κώδικα, κατείχετο εἰσέτι ὑπό τοῦ πανικοῦ ἐκείνου, ὅστις κατέλαβεν ἅπασαν τήν Γερμανίαν, καί ἐνόμιζεν ὅτι τά πάντα ἀπώλεντο, εἰ μή ἡ πατρίς αὐτοῦ ἀπεσκοράκιζεν, ἅπαξ διά παντός πᾶν ὅ,τι ἔστω καί καλόν, εἰσῆλθεν ἐν αὐτῇ διά τῶν γαλλικῶν ὅπλων. Τά δεινά τῆς Γερμανίας τοσοῦτον ἐπεσκότισαν τήν διάνοιαν τοῦ Σαβινύ, ὥστε οὗτος ἐκ συστήματος κατέκρινεν οὐ μόνον τόν Πολιτικόν τῆς Γαλλίας Κώδικα, ἀλλά καί ὅ,τι ἐγένετο ὑπό τῶν πέραν τοῦ Ρήνου νομικῶν ἐθεώρει ψευδές*»[61].

Πρός τήν θέσιν αὐτήν εὑρίσκετο ὅλως ἀντίθετος ὁ Κρασσᾶς καί διεκήρυξεν ὅτι: «*Ἐν Ἑλλάδι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς κωδικοποιήσεως ὑπῆρξεν ἀείποτε εὐχερής διά τόν λόγον, ὅτι παρ' ἡμῖν δέν ὑπῆρξαν τά αὐτά ἱστορικά αἴτια, ἅτινα τοσοῦτον βαθέως ἐπέδρασαν ἐπί τῶν λοιπῶν εὐρωπαϊκῶν Ἐθνῶν καί παρεκώλυσαν τήν νομοθετικήν ἑνότητα*»[62]. Καί προσέθεσεν ὅτι: «*Ἡ διά τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος ἀντικατάστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὅπερ προσκαίρως μόνον ἀπεδέχθη ἡ Ἑλλάς, δέν εἶναι*

60. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Σύστημα Ἀστικοῦ Δικαίου, τόμ. Α΄. Γενικαί Διδασκαλίαι. Δεύτερον ἐκδιδόμενον ἐπηυξημένον*, Ἐν Ἀθήναις 1904, σελ. 4 - 6.

61. Αλκ. Κρασσᾶ, *Τό ζήτημα τῆς Κωδικοποιήσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1871, σελ. 16-17.

62. *Αὐτόθι*, σελ. 21.

οὔτε τραχεῖα οὔτε ἀπότομος, ὡς οἱ πολλοί φαντάζονται, διά τόν λόγον ὅτι αἱ νεώτεραι ἀστυκαί νομοθεσίαι δέν μεταβάλλουσι κατ' οὐσίαν τάς ἀρχάς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἀλλ' ἐπί τό ἁπλούστερον αὐτάς διατυποῦσιν»[63].

Καί κατέληγε διά τῶν ἑξῆς: *«Τό ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ περαιτέρω ἐφαρμογή τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἐν Ἑλλάδι ἀποβαίνει, δι' οὗς ἤδη ἐξεδέσαμεν, καί διά πλείστους ἄλλους λόγους, λίαν δυσχερής. Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, και ἐκ τῆς γλώσσης ἐν ᾗ ἐγράφη, καί τῶν πολλῶν γνώσεων ἄς δέον νά προσκτήσῃ τίς ὅπως ἀνεύρῃ τήν ἀληθῆ ἔννοιαν καί τόν ὀργανικόν πρός τό ὅλον σύνδεσμον μιᾶς ἑκάστης διατάξεως, ἐφαρμόζεται παρ' ἡμῖν οὐχί δι' αὐτοῦ τούτου, ἀλλά διά τῆς ἀτελοῦς καί πενιχρᾶς ἡμῶν νομικῆς φιλολογίας, λίαν δ' εὐάριθμοί εἰσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες, ἐφαρμόζοντες ἀξίωμά τι τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, δύνανται, ἐν περιπτώσει ἀντιρρήσεως, ν' ἀποδείξωσι τήν ἀλήθειαν αὐτοῦ, ἐπικαλούμενοι τό κείμενον τοῦ νόμου. Αἱ καθ' ἑκάστην τέλος ἀνακαλυπτόμεναι νέαι τοῦ Δικαίου πηγαί τοσαύτην ἐπήνεγκαν εἰς τήν νομοθεσίαν σύγχυσιν, ὥστε πολλάκις καθίσταται προβληματική οὐ μόνον ἡ ἔκτασις, ἀλλά καί αὐτή ἡ ὕπαρξις τοῦ νόμου. Καίτοι ἠδυνάμεθα, φέροντες πλεῖστα ὅσα παραδείγματα προγενεστέρας τε και νεωτέρας ἐποχῆς, νά καταδείξωμεν ἔτι σαφέστερον τά σκανδαλώδη ἄτοπα, ἃ συνεπάγεται ἡ ἐφαρμογή τοῦ Νόμου, ὅν ὁ δικαστής οὔτε ἀνέγνω οὔτε ἐνόησεν, οὐδέν ἧττον λυσιτελέστερον ἐκρίναμεν νά παρέλθωμεν νῦν ἐν σιγῇ τό ζήτημα τοῦτο, καί νά σεβασθῶμεν κατά πάντα τό ἠθικόν ἀξίωμα «exempla sunt odiosa».*

Περαίνοντες ἐνταῦθα τόν λόγον, πεποίθαμεν, ὅτι καί ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις, συνορῶσα τά σπουδαῖα πλεονεκτήματα τῆς νομοθετικῆς ἑνότητος, καί ἁμιλλωμένη πρός τά πεπολιτισμένα τῆς Εὐρώπης ἔθνη, ἅτινα ἀκαταπαύστως τείνουσι καί πρός ἄλληλα νά συνδεθῶσι δι' ὁμοιομόρφου νομισματικοῦ καί τελωνειακοῦ συστήματος καί ἐνιαίας ἐμπορικῆς νομοθεσίας, θέλει ἐπισπεύσει τήν ὅσον οἷόν τε τάχιον ἐπιψήφισιν τοῦ ἄρτι συνταχθέντος Νομοσχεδίου Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος»[64].

Τήν ἔντονον ἐπιθυμίαν θεσπίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος ἐξέφρασε καί διά τοῦ ὑπό τόν τίτλον: *Περί κωδικοποιήσεως τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἐν γένει καί ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι*, λόγου του εἰς τό Πανεπιστήμιον ἐπί τῇ ἀναλήψει τῆς Πρυτανείας τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἔτους 1899-1900[65]. Ἡ ἐν λόγῳ ὁμιλία τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ οὐσιαστικῶς ἀπετέλει ἐπιστημονικήν συνέχειαν τοῦ ὡς ἄνω μελετήματός του, ἐκδοθέντος κατά τό 1871, ἄρθρου τό ὁποῖον

63. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Τό ζήτημα τῆς Κωδικοποιήσεως*, σελ. 22.

64. *Αὐτόθι*, σελ. 23-24.

65. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Λόγος ἀπαγγελθείς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπό..., παραλαμβάνοντος τήν Πρυτανείαν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἔτους 1899-1900*, Ἐν Ἀθήναις 1899.

προεκάλεσεν ἔντονον συζήτησιν μεταξύ τῶν νομικῶν τῆς ἐποχῆς[66].

Εἰς τό νεώτερον κείμενον τοῦ 1899, ὁ Κρασσᾶς ὡς Πρύτανις ἔλαβε θέσιν ὑπέρ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης ψηφίσεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, δοθέντος ὅτι κατά τήν γνώμην του τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον (: Ἰουστινιάνειον) δέν ἦτο κατάλληλον πλέον πρός ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν καί τῶν ἐξελίξεων τῆς κοινωνίας. Ἔγραψεν ἐπ' αὐτοῦ σχετικῶς: «*Τήν κατά τήν ρωμαϊκήν νομοθεσίαν οἰκογένειαν, τήν πατρικήν ἐξουσίαν, τήν ἐπιτροπείαν, τάς ὡς πρός τήν περιουσίαν σχέσεις τῶν συζύγων, τήν κατά τήν ἐκ διαθήκης διαδοχήν, ὡς καί τήν βάσιν τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου δέν ἀνέχεται ἡ νεωτέρα κοινωνία καί ὁ ἡμέτερος πολιτισμός*»[67].

Καί προσέθετεν ὅτι πλήν τῶν ἄλλων, «*ὧν ἕνεκεν ἄτοπος καί ἐπιβλαβής καταδείκνυται ἡ περαιτέρω ἐφαρμογή τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου παρ' ἡμῖν, ἐπιπροστίθενται καί δύο ἕτεροι, τό μέν ὅτι τοῦτο ἐφαρμόζεται παρ' ἡμῖν οὐχί δι' αὐτοῦ τούτου, ἀλλά διά τῆς πενιχρᾶς καί ἀτελοῦς ἡμῶν νομικῆς φιλολογίας, τό δέ διότι αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι ὑπό ἀλλοίας διέπονται νομοθεσίας, οὗ ἕνεκεν ἐν μιᾷ καί τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ, παρά τό πρέπον, σύγκρουσις δικαίου ἀνακύπτει*». Κατά τήν ἀντίληψιν τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ ἡ λύσις τῆς κωδικοποιήσεως ἐν Ἑλλάδι ἦτο εὐχερής, καθώς «*Ἡ διά τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἀντικατάστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὅπερ προσκαίρως μόνον ἀπεδέξατο ἡ Ἑλλάς, δέν εἶνε οὔτε τραχεῖα οὔτε ἀπότομος, διότι οὐχί βεβαίως καθ' ὁλοκληρίαν ἀλλ' ἐν τοῖς πλείστοις κατ' οὐσίαν ἀφηρημένοις ἀξιώμασιν ἀναγράφονται αἱ ἀρχαί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*»[68].

Παρετήρει ὅμως, ὅτι τό «*κατά μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ καί ἰταλικοῦ κώδικος συνταχθέν Νομοσχέδιον ὡς ἔχει δέν δύναται βεβαίως νά ψηφισθῇ ὡς νόμος τοῦ Κράτους, ὄχι μόνον διότι ἀτελῶς καί ἄνευ συστηματικῆς μεθόδου κατεστρώθη, πολλάς δέ καί σπουδαίας περιέχει ἐλλείψεις, ἀλλά καί διότι πολλά τῶν τοῦ νομοσχεδίου δέν ἔχουσιν ἐφαρμογήν παρ' ἡμῖν*», καί παρεῖχε συγκεκριμένα παραδείγματα[69]. Ἴσως εἶναι δυνατόν νά ξενίσῃ ἡ κριτική στάσις τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ καί μάλιστα ἐπί τῇ ἀναλήψει τῆς πρυτανείας τοῦ Πανεπιστημίου, δοθέντος ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε μετάσχει τῶν ἐργασιῶν συντάξεως τοῦ ἐν λόγῳ νομοσχεδίου. Ἀλλά δέν πρέπει νά λησμονῆται ὅτι εἶχον παρέλθει ἔκτοτε περί τά 30 ἔτη καί ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἐπιβληθῆ νέαι ἀντιλήψεις. Ἤδη εἶχεν ὁλοκληρωθῆ ὁ Γερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ, τοῦ ὁποίου ἐπέκειτο ἡ ἔναρξις ἐφαρμογῆς. Ὁ Κρασσᾶς δέν ἐτάσσετο ὑπέρ τῆς αὐτουσίας εἰσαγωγῆς τούτου κατά μετάφρασιν

66. Βλ. ἀκολούθως σελ. 357, ὑποσημ. 18.
67. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Λόγος ἀπαγγελθείς...*, σελ. 15 - 16.
68. *Αὐτόθι*, σελ. 17.
69. *Αὐτόθι*, σελ. 18 - 19.

εἰς τήν Ἑλλάδα, δοθέντος ὅτι ὁ Γερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ, παρά τά μεγάλα προτερήματά του, παρουσίαζε πολλά προβλήματα κατά τήν ἐφαρμογήν του ὥστε νά χρειάζεται «*νομικόν ἐγγηράσαντα ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἐπιστήμης καί κάτοχον τῶν νεωτέρων θεωριῶν, αἵτινες ἐπεκράτησαν κατά τήν σύνταξιν τοῦ νόμου*»[70].

Ἐξήτει τήν υἱοθέτησιν μέσης ὁδοῦ, «*ἤτοι ἐπί τῇ βάσει τοῦ γερμανικοῦ νόμου νά συνταχθῇ καί τό ἡμέτερον <Ἀστικόν Δίκαιον> καί κατά τήν αὐτήν συστηματικήν κατάταξιν, ἀπαλειφομένων ἐκείνων ἅτινα δέν δύνανται νά ἔχωσιν ἐφαρμογήν παρ' ἡμῖν ὡς ἐκ τῶν ὅλως διαφόρων παρ' ἡμῖν κοινωνικῶν λόγων καί τῆς διαφόρου περί δικαίου ἀντιλήψεως. Ἡ κατά τήν μέθοδον ταύτην διασκευή τοῦ ἡμετέρου νομοσχεδίου* (: 1870/1874) *εἶνε ἀδύνατος, διότι καί ἡ κατάταξις εἶνε πλημμελής μή ὑπάρχοντος Γενικοῦ Μέρους* (: Γενικῶν Ἀρχῶν), *ἐν πλείστοις δέ καί ἀτελής, διότι ὁλόκληροι θεσμοί παραλείπονται. Αἱ Γενικαί Ἀρχαί, τό Ἐμπράγματον καί τό Ἐνοχικόν Δίκαιον πάντως θά διακανονισθῶσι κατά τόν Γερμανικόν Νόμον, διότι ἐν αὐτοῖς κατ' οὐσίαν προεξάρχουσιν οἱ ὁρισμοί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἀπηλλαγμένοι τῶν ἐστερημένων σημασίας τύπων, οἵτινες ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου καί τῆς ἐπιστήμης ἀπεξηράνθησαν καί κατέπεσον. Τό Οἰκογενειακόν Δίκαιον καί ἰδίως τά περί γάμου καταρτισθήσονται ἐν τοῖς πλείστοις κατά τά παρ' ἡμῖν κρατοῦντα, τά δέ περί ἐπιτροπείας ἀνάγκη νά διατυπωθῶσιν ἁπλούστερον, οὐχί ἐντελῶς κατά τόν Γερμανικόν Νόμον, ἀλλά κατά τήν τούτου ἀρχήν. Τό Κληρονομικόν Δίκαιον τοῦ Γερμανικοῦ Δικαίου δέν διαφέρει οὐσιωδῶς οὔτε τοῦ ἡμετέρου νομοσχεδίου οὔτε προσκρούει εἰς τήν ἡμετέραν περί Κληρονομικοῦ Δικαίου συνείδησιν, διό καί οὐδέν κωλύει, ὅπως καί ὡς πρός τοῦτο βάσις τεθῇ ὁ Γερμανικός Νόμος, καθ' ὅν πολλῷ ἁπλούστερον καί τελειότερον διατυποῦνται τά τῆς κτήσεως τῆς κληρονομίας καί τά τῆς ἐννόμου κληρονόμου σχέσεως. Ἐν ἑνί λόγῳ ἡ νομική λύσις δέν παραλλάσσει οὐσιωδῶς μεταξύ τοῦ Γερμανικοῦ Νόμου καί τοῦ ἡμετέρου νομοσχεδίου, ἀλλ' ἡ διατύπωσις τοῦ Γερμανικοῦ Νόμου εἶνε μεθοδική καί συστηματική.*

Ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἡ τοιαύτη ἐργασία εἶνε δυσχερής καί ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς ἀπαιτεῖ σύντονον μελέτην τοῦ Γερμανικοῦ Νόμου, τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἐλήφθη, τῶν ἐκτεταμένων καί σοφῶν αἰτιολογικῶν ἐκθέσεων αὐτοῦ καί ἰδίως τήν μετά τέχνης καί προσοχῆς συναρμολόγησιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ πρός τάς ἀνάγκας τῆς ἡμετέρας κοινωνίας. Ἀνάγκη πρότερον ὁ ἁρμόδιος Ὑπουργός σαφῆ περί τούτου νά μορφώσῃ γνώμην καί συμφώνως πρός τήν ὑπ' αὐτοῦ παραδεδεγμένην ἀρχήν καί τεθειμένην βάσιν τῆς τοῦ νομοσχεδίου ἐπεξεργασίας νά ἀναθέσῃ εἰς ἐπιτροπήν συγκροτηθησομένην ὑπό τῶν διά

70. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Λόγος ἀπαγγελθείς...*, σελ. 20.

τήν τοιαύτην ἐπεξεργασίαν καί τήν ὑπ' αὐτοῦ παραδεδεγμένην ἀρχήν ἁρμοδίων καί χρησίμων, ἅμα δέ καί ἐξ ὅσον οἷον τε ὀλιγωτέρων μελῶν, ἡ δ' οὕτω καταρτισθεῖσα ἐπιτροπή δέον ἀποκλειστικῶς ἐπί ὡρισμένον χρόνον νά προσηλωθῇ ἀνενδότως εἰς τήν μελέτην τοῦ Γερμανικοῦ Νόμου, καί νά ἀντλήσῃ ἐξ αὐτοῦ ὅ,τι δύναται καί παρ' ἡμῖν νά ἔχῃ ἐφαρμογήν ἐξ ἐκείνου ὅ διά πολυετοῦς καί ἐμβριθοῦς μελέτης παρήγαγεν ἡ ἐπιστήμη ἐν Γερμανίᾳ»[71].

Καί ὁ νέος Πρύτανις διά τό ἀκαδημαϊκόν ἔτος 1899 - 1900 κατέληγε: *«Εὔχομαι λοιπόν ταχέως νά ἴδω πληρούμενον τόν πόδον τῶν ἡμετέρων νομικῶν, τό δέ Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἀντικαθιστάμενον δι' Ἀστικοῦ Κώδικος προσιτοῦ τοῖς πᾶσι, καταληπτοῦ, ἐπιδαψιλεύοντος τήν προστασίαν αὐτοῦ εἰς τά βιοτικά συμφέροντα καί μή προσφέροντος ταῦτα θυσίαν εἰς νομοθεσίαν ἄλλης κοινωνίας καί ἄλλου πολιτισμοῦ»*[72].

Ἐκ τῶν παρατεθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ πολύ ἐνδιαφέροντος πρυτανικοῦ λόγου τοῦ Ἀλκιβιάδου Κρασσᾶ, Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ (: Ἀστικοῦ) Δικαίου, καθίσταται σαφές πόσον σοβαρόν εἶχε καταστῆ κατά τά τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος πλέον τό αἴτημα πρός θέσπισιν Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, λόγῳ τῶν σαφῶν δυσκαμψιῶν τοῦ ἰσχύοντος βάσει τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 Ἀστικοῦ Δικαίου, καθώς καί πόσον ἡ διδασκαλία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἶχεν ὁδηγηθῆ εἰς ἀδιέξοδον.

Ἂς προστεθῇ ὅτι ἀπό τῆς Ἕδρας τῆς *Ἱστορίας καί τῶν Εἰσηγήσεων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου* εἶχεν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, διδάξει ὁ Κ.Γ. Φρεαρίτης μεταξύ 1847 καί 1883. Μετά τήν ἀποχώρησίν του τήν ἐν λόγῳ διδασκαλίαν ἀνέλαβε κατ' ἀνάθεσιν ὁ Τακτικός Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου Δημ. Θεοφανόπουλος καί ἐδίδαξε τήν ὕλην ταύτης μεταξύ 1884 καί 1892. Αὐτόν διεδέχθη ὡς Ἔκτακτος Καθηγητής τοῦ συγκεκριμένου μαθήματος (20 Φεβρουαρίου 1892) ὁ **Νικόλαος Ἰ. Δημαρᾶς** (Ναύπλιον 14 Δεκεμβρίου 1856-Ἀθῆναι 15 Αὐγούστου 1906)[73] καί ἐν συνεχείᾳ ὡς Τακτικός Καθηγητής (12 Μαρτίου 1894). Ὁ Ν. Ἰ. Δημαρᾶς ἐδίδαξε μεταξύ 1892 καί 1906, δηλαδή μέχρι τοῦ θανάτου του. Μεταξύ ἄλλων συνέγραψεν: *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί Σύντομος Ἔκθεσις τῶν Βυζαντινῶν Πηγῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1883 - 1884[1], 1891[2], 1896[3].

Ἡ ἀναγραφή καί τό ἔργον (ἀντικείμενον διδασκαλίας καί ἀπόψεις) τῶν μετά τό 1891 διδαξάντων, δέν ἐκτίθενται ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ

71. Ἀλκ. Χ. Κρασσᾶ, *Λόγος ἀπαγγελθείς...*, σελ. 20 - 21.
72. *Αὐτόθι*, σελ. 22.
73. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 194 - 196.

ἀφοῦ τά χρονικά ὅρια αὐτῆς προσδιορίζονται εἰς τά μέχρι τοῦ 1891 συντελεσθέντα. Τονίζεται ὅμως ὅτι καί εἰς τά ἔργα τῶν μεταγενεστέρων τοῦ 1891 καθηγητῶν περιλαμβάνονται πλούσιαι παρατηρήσεις διά τήν προηγηθεῖσαν περίοδον.

3. Συμπεράσματα ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν Καθηγητῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου.

Οἱ ἀνωτέρω μνημονευόμενοι διετέλεσαν Καθηγηταί ἤ Ὑφηγηταί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου κατά τήν περίοδον 1837-1891, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀντικείμενον μελέτης τῆς παρούσης ἐργασίας, καί τά ἐκτεθέντα ἠντλήθησαν ἀπό τά διδακτικά συγγράμματα, ἐκταθέντα καί εἰς τήν ἱστορίαν τῶν ἀστικῶν θεσμῶν. Ἐκ τοῦ περιεχομένου των προκύπτει ὅτι τό ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας ἀνεπτύχθη εἰς κατά χρόνον μελέτην εὐρυτέρου κύκλου τῶν θεσμῶν τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὡς ἐάν προεβλέπετο κατά ὁριστικόν νόμον συγκεκριμένον γενικόν σύστημα ἀστικοῦ δικαίου ἀναγόμενον εἰς τήν ἀπό τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ ἐποχήν, ἔστω ἀπό τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ ἐπί τοῦ θέματος ἐπιστημονική «εὐρύτης» πρέπει νά ἀποδοθῇ καθ' ἡμᾶς εἰς τήν ἑρμηνείαν τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τοῦ 1835 ὑπό ἐξαιρετικῶς διασταλτικήν μέθοδον, ἀρχικῶς εἰσαχθεῖσαν διά τῆς νομολογίας. Ἡ σχετική «διεύρυνσις» μέ ἀναδρομικήν ἀναζήτησιν τῶν πηγῶν τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι Ἀστικοῦ Δικαίου, δηλαδή τῶν «*Πολιτικῶν Νόμων τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων τῶν περιεχομένων εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου*», πρέπει νά ἀποδοθῇ πρωτίστως εἰς τήν βραδύτητα τῆς ἀρξαμένης τῷ 1835 διαδικασίας εἰσαγωγῆς Ἀστικοῦ Κώδικος στηριγμένου εἰς τό γαλλικόν πρότυπον. Ἀρχικῶς κατά τό 1835 ὡς ἐσημείωσεν ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος, «*πόσοι ἐκ τῶν εἰρηνοδικῶν καί τῶν πρωτοδικῶν ἐν ἔτει 1835 ὤφειλον ἐξ ἀνάγκης νά ἀρκεσθῶσι εἰς μόνην τήν Ἐξάβιβλον!*»[74]. Δηλαδή συνεχίσθη τό μέχρι τότε (1835) ἰσχῦσαν καθεστώς κατά τήν ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης ἐξ ἀνάγκης, ἤτοι ἐλλείψει ἄλλων προσιτῶν πηγῶν τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου.

Σύν τῷ χρόνῳ ὅμως, διεπιστώθη ὅτι αἱ διατάξεις τῆς *Ἐξαβίβλου* δέν ἐπήρκουν πρός ἀντιμετώπισιν συνεχῶς πολυπλοκωτέρων κοινωνικῶν σχέσεων καί συναλλακτικῶν ἠθῶν. Κατόπιν τούτου διηυρύνθη ὑπό τῶν Καθηγητῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ (: Ἀστικοῦ) Δικαίου ἡ ἑρμηνεία περί τῶν «περιεχομένων» τῆς *Ἐξαβίβλου* διά τῆς ἀναδρομῆς εἰς τά *Βασιλικά*. Καί ἐπειδή ἡ ὑφισταμένη μέχρι τοῦ 1850 ἔκδοσις τῶν *Βασιλικῶν* ἦτο

74. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 33.

δύσχρηστος καί δυσπρόσιτος[75], παραλλήλως δέ ὄχι μόνον ὑπῆρχε πρόσφατος καί πλήρης ἔκδοσις τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου (1835)[76], ἀλλά καί οἱ διδάσκοντες εἰς τό Πανεπιστήμιον εἶχον φοιτήσει εἰς τήν Γερμανίαν ὅπου ἐκυριάρχει τό λεγόμενον *Δίκαιον τῶν Πανδεκτῶν* (δηλ. ἡ μελέτη τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου αὐτουσίου (πλήν τῶν *Νεαρῶν*), ἄνευ καταφυγῆς

75. Ἀναφερόμεθα εἰς τήν γνωστήν ἔκδοσιν κατά τό 1647 τῶν *Βασιλικῶν* ὑπό τοῦ Charles Annibal Fabrot (Aix 1580 – Παρίσιοι 1659) Καθηγητοῦ εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Aix. Εἰς τόν Fabrot ὀφείλεται καί ἔκδοσις τῶν *Εἰσηγήσεων* τοῦ Ἰουστινιανοῦ (1638 - 1654). Εἰς αὐτήν προσετέθη συμπλήρωμα ὑπό τοῦ Wilhelm Otto Reitz κατά τό 1765. Ἡ νεωτέρα ἐξάτομος ἔκδοσις ὑπό τοῦ Carl Wilhelm Ernst Heimbach ἤρχισε τῷ 1833 καί ὡλοκληρώθη μόλις κατά τό 1870: *Basilicorum Leonis imperatoris libri LX ope codd.mss. a Gustavo Ernesto Heimbachio aliisque collatorum ... edidit D. Carolus Guilielmus Ernestus Heimbach.* Καί ἐπειδή ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐν λόγῳ ἔκδοσις δέν ἦτο προσιτή εἰς τούς περισσοτέρους νομικούς, κατέστη οὐσιαστικῶς ἐπιβεβλημένη διά τήν καλήν ἀπονομήν τῆς Δικαιοσύνης ἡ γενομένη ὑπό τοῦ Ἰωάννου Δ. Ζέπου ἔκδοσις τῶν *Βασιλικῶν* κατά τό 1896: *Βασιλικά κατά τήν ἐν Λειψίᾳ ἔκδοσιν τοῦ G. E. Heimbach καί τό Συμπλήρωμα τοῦ Z. Lingenthal. Οἷς προσετέθησαν αἱ Νεαραί διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων αἱ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐκδοθεῖσαι, τά ἐλλείποντα κείμενα τῆς Ἰουστινιανείου Νομοθεσίας, τά κείμενα τοῦ Jus Graecoromanum, ἡ μέχρι τοῦ νῦν σχετική Νομολογία τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων καί πλεῖσται ἑρμηνευτικαί σημειώσεις.* Ἐν Ἀθήναις 1896. Ὁ Ἰ. Δ. Ζέπος εἰς τήν σύντομον εἰσαγωγήν τῆς ἐκδόσεώς του (σελ. 1) ἐσημείωσε: «*Ἀλλ' ἐν ᾧ οὕτω μέγιστον ἐκτήσαντο παρ' ἡμῖν τά Βασιλικά νομικόν κῦρος, ἀποτελοῦντα τό κρηπίδωμα τοῦ κρατοῦντος Ἀστικοῦ Δικαίου, οὐδέποτε μέν ἐν Ἑλλάδι ἐξεδόθησαν, ὀλίγας δέ βιβλιοθήκας νομικῶν πληροῦσιν οἱ τόμοι τῆς ἐν Λειψίᾳ ἐκδόσεως τοῦ Heimbach. Ἐντεῦθεν δέ, οἱ πλεῖστοι τῶν περί τούς νόμους ἀσχολουμένων κατατρίβονται μέν ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ διατάξεων ἀγνώστων αὐτοῖς ἢ μή προχείρων πρός σπουδήν, ἀνιχνεύουσι δέ τό παρ' ἡμῖν δίκαιον, οὐχί ἐν τοῖς κειμένοις τῶν Βασιλικῶν, ἀλλ' ἐν ταῖς περί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου πραγματείαις*».

76. Πρόκειται περί τῆς λίαν εὐπροσίτου ἐκδόσεως τοῦ Corpus Juris Civilis ὑπό τῶν Carl Eduard Otto, Καθηγητοῦ εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Dorpat, Bruno Schilling, Καθηγητοῦ εἰς τό Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας, καί τοῦ δρος Carl Friedrich Ferdinand Sintenis εἰς γερμανικήν μετάφρασιν ἐν Λειψίᾳ κατά τό 1833: *Corpus Juris Civilis in's Deutsche übersetzt und herausgegeben von... . Mit. königl. Sächs. allergnädigstem privilegio.* Ἂς σημειωθῇ ὅτι ὑπῆρξε λίαν ἐνωρίς καί ἀπόπειρα ἐκδόσεως ἐν Ἑλλάδι τοῦ Corpus Juris Civilis. Πρόκειται περί τῆς προσπαθείας τοῦ Ἀντεισαγγελέως Ἐφετῶν Ναυπλίου Ἰωάννου Σ. Καλογεροπούλου, *Εἰσηγήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἑρμηνευθεῖσαι ὑπό Α. Μ. Δυκωρροᾶ, ποτέ καθηγητοῦ τῆς ἐν Παρισίοις Νομικῆς Σχολῆς. Μεταφρασθεῖσαι μετά τοῦ παρατεθέντος Λατινικοῦ κειμένου αὐτῶν,* Ἐν Ἀθήναις 1855 - 1857. Πρόκειται περί τοῦ ἔργου τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων Adolphe Marie Ducaurroy de la Croix (1788 - 1850), *Institutes de l' Empereur Justinien nouvellement expliquées par A.M. Ducaurroi Delacroix*, Ἐν Παρισίοις 1819, τό ὁποῖον ἐγνώρισε σειράν ὀκτώ ἐκδόσεων, ἐξ ὧν ἡ τελευταία κατά τό 1851 συνωδεύθη καί ὑπό εἰσαγωγῆς περί τοῦ βίου καί τοῦ ἔργου τοῦ ἐν τῷ μεταξύ θανόντος συγγραφέως. Ἴσως πρέπει νά ὑποτεθῇ ὅτι περίπου κατά τό 1857 εἶχεν ἀρχίσει νά ἐφαρμόζεται εὐρέως εἰς τά ἑλληνικά δικαστήρια ἡ ἀναδρομή εἰς τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον.

ἤ μελέτης τῶν πρό ἤ μετ' αὐτό κωδικοποιήσεων, ὡς ἰσχύοντος δικαίου εἰς τα γερμανικά κράτη), εἰσήχθη εἰς τό Πανεπιστήμιον ἡ διδασκαλία αὐτή. Ἄλλοι ἐκ τῶν καθηγητῶν ἐμετρίασαν τήν γερμανικήν θεωρίαν ἐντόνως, ἐν τῇ προσπαθείᾳ προσαρμογῆς αὐτῆς εἰς τά ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντα (Herzog, Καλλιγᾶς, Παπαρρηγόπουλος, Οἰκονομίδης, Κρασσᾶς) καί ἄλλοι ἠδιαφόρησαν διά τό Νομοθετικόν Διάταγμα τοῦ 1835 εἰς τήν διδασκαλίαν των καί ἐστράφησαν εἰς τήν ἀνάλυσιν καί ἀνάπτυξιν τοῦ αὐτουσίου Ἰουστινιανείου Δικαίου (Θεοφανόπουλος, Φρεαρίτης)[77].

Οἱ ἐν Γερμανίᾳ σπουδάσαντες ἱκανώτατοι, ἀλλά νεώτατοι τότε, Ἕλληνες νομικοί ἀναλαβόντες τόν οἶακα τῆς διαμορφουμένης παρ' ἡμῖν νομικῆς θεωρίας, διαφόρου πρός τάς νομοθετικάς προβλέψεις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀσφαλῶς εἶχον ἐπηρεασθῆ καί ἀπό τήν γερμανικήν πολιτικήν ἀντίδρασιν (ἐκταθεῖσαν καί εἰς τόν νομικόν χῶρον) πρός τό νομικόν καί πολιτικόν ἔργον τοῦ Ναπολέοντος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπανειλημμένως κατανικήσει τάς γερμανικάς χώρας, φορεῖς ἄλλης νομικῆς παραδόσεως. Ἔτσι, εἰς τό Ἑλληνικόν Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης καί τάς Ἐπιτροπάς συντάξεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (μέ παράλληλον τοποθέτησιν πρός τό Ἐμπορικόν Δίκαιον) ἡ διαδικασία ἐκινεῖτο πρός τήν ἀποφασισθεῖσαν ἀπό τοῦ 1827 κατεύθυνσιν (λαμβάνουσαν πάντως ὑπ' ὄψιν τάς ἐκ παραδόσεως δεκτάς καί ἐν ἐφαρμογῇ διατάξεις τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου πού ἐμνημονεύοντο εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* καί ἐκρίνοντο καί ἐφεξῆς χρήσιμοι διά πολλούς λόγους), ἐνῷ ἡ πανεπιστημιακή διδασκαλία, περισπούδαστος πράγματι, χωρίς νά ἀγνοῇ τό Δίκαιον τῶν Βυζαντινῶν (καί ἐπομένως τάς μνείας αὐτοῦ εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*, μεταβατικήν κατά τήν ἐφαρμογήν μέχρι τῆς συντάξεως τοῦ σχεδιαζομένου νέου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος), ἀπέβλεπεν εἰς τήν καθόλου θεώρησιν τοῦ Δικαίου ἀπό τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί ἑξῆς, λογιζομένου τούτου ὡς «τελείου νομικοῦ μορφώματος».

Πέρα τούτου, πρέπει νά τονισθῇ ὅτι ὑπάρχει εἰς τά κείμενα τῶν ἐγχειριδίων τῆς ἐξεταζομένης περιόδου σημειολογική δυσχέρεια. Πολλάκις γίνεται λόγος περί «Ρωμαϊκοῦ Δικαίου» κατά τήν ἀνάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ἀκόμη καί τῶν ὑστέρων χρόνων. Τοῦτο ὀφείλετο εἰς τήν ἀβεβαιότητα περί τῆς ἱστορικῆς αὐθυπαρξίας τῆς Βυζαντινῆς

77. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι εἰς ἕν ἐκ τῶν τελευταίων συγγραμμάτων Ρωμαϊκοῦ Δικαίου τό ὁποῖον ἐκυκλοφορήθη ὑπό Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διαρκούσης τῆς ἰσχύος τοῦ καθεστῶτος τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835, δηλ. εἰς τό ἐγχειρίδιον: *Εἰσηγήσεις Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τάς πανεπιστημιακάς παραδόσεις τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀλ. Λιτζεροπούλου*, Ἐν Ἀθήναις 1942, περιελήφθη κατά ἐναργέστατον τρόπον ἡ ἀποκρυσταλλωμένη πλέον θεωρία ἐπί τοῦ θέματος (σελ. 25 - 36).

Αὐτοκρατορίας. Σαφέστερος περί τήν διάκρισιν τῶν περιόδων τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου κατά τούς Μέσους Χρόνους ἀναδεικνύεται βεβαίως ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος, ἀκολουθῶν προσεκτικῶς τά σχετικά ἱστορικά πορίσματα τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου. Παραλλήλως, ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἐκοπίασε νά ἀναδείξῃ τήν ἑλληνικότητα τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου καί εἰς τό ἔργον του ὑπεδείκνυε τήν ὕπαρξιν «ἀναπλάσεων» τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου εἰς τά *Βασιλικά*.

Δέν ἀποκλείομεν, πάντως, αἱ διαφορετικαί ἀντιλήψεις Ὑπουργείου καί Πανεπιστημίου νά ἠμπόδισαν τήν ταχυτέραν ἐξέλιξιν τῶν συντακτικῶν ἐργασιῶν, παραλλήλως πρός εὐρύτερα διπλωματικά συμβάντα, ὡς ἐκεῖνα τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου καί τῶν παρ' ἡμῖν συνεπειῶν του, τελικῶς δέ νά ὡδήγησαν εἰς τήν συντελεσθεῖσαν «στροφήν» τῆς συντακτικῆς πορείας, εἰς τήν ὁποίαν πολύ συνεισέφερεν τό Σχέδιον τοῦ *Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* καί ἡ τελική ψήφισις τούτου. Ὁπωσδήποτε αἱ θεωρητικαί διαφοροποιήσεις κατέληξαν εἰς ἀποτέλεσμα διάφορον τοῦ ἐπιδιωκομένου κατά τό 1835 καί εἰς τήν δραματικήν ἐπιβράδυνσιν εἰσαγωγῆς ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 7ης Μαΐου 1946 *περί ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί τοῦ Εἰσαγωγικοῦ αὐτοῦ Νόμου* (κυρωθέντος διά τοῦ Νομοθ. Διατάγματος ὑπ' ἀριθμ. 1216 τῆς 25ης Ὀκτωβρίου 1949 *περί κυρώσεως τοῦ ἀπό 7 Μαΐου 1946 Νομοθ. Διατάγματος*). Διά τοῦ μνημονευομένου *Εἰσαγωγικοῦ Νόμου* τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (Ἀναγκ. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 2783/1941) καί δή καί διά τοῦ α΄ ἐδαφίου τοῦ ἄρθρου 5 αὐτοῦ κατηργήθη «*διά τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*» τό Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου / 7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου*.

Οὕτως ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν ὑπό προσώπων ἐξόχου νομικῆς παιδείας καί εὔρους γενικωτέρων γνώσεων καί ἡ πολιτική παθητικότης τῶν κατά καιρούς Κυβερνήσεων τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ἀμφιταλαντευομένων καί θεωρουσῶν ὅτι τά προβλήματα «θεραπεύονται» παρ' αὐτῶν οὕτως ἤ ἄλλως, παρά πᾶσαν ἀναμφιβόλως καλήν προαίρεσιν πάντων καί φιλοδοξίαν ἐπιτεύξεως τοῦ καλυτέρου δυνατοῦ καί κατά περιόδους μᾶλλον συγχρόνου συνόλου θεσμῶν παρ' ἡμῖν, κατέληξαν εἰς διάφορον χρονικόν ἀποτέλεσμα, πρός δόξαν τοῦ Ἀρμενοπούλου καί τῆς *Ἐξαβίβλου* του, ἀποδειχθείσης λίαν ἀνθεκτικῆς καί μακροβίου καί εἰς τό νέον Ἑλληνικόν Κράτος, καίτοι κατά τόν νομοθέτην τοῦ 1835 σαφῶς εἶχεν εἰσαχθῆ ὡς «μεταβατικόν» ἐγχειρίδιον ἀναζητήσεως τοῦ ἐφαρμοστέου Δικαίου.

Τό βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξ ἀρχῆς, τόσον ἡ νομοπαρασκευαστική διαδικασία καί ἡ νομολογία, ὅσον καί ἡ θεωρητική διδασκαλία διέκειντο ἀρνητικῶς πρός τήν εἰσαγωγήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἡ αἰτία τούτου πρέπει, καθ' ἡμᾶς νά ἀναζητηθῇ εἰς λόγους ἐθνικούς, δοθέντος

ὅτι ἡ συνέχισις ἐφαρμογῆς τῶν «*Πολιτικῶν Νόμων τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» ἀπετέλει διά τό νομικόν πεδίον τήν σαφῆ δήλωσιν, μεταξύ ἄλλων, τῆς βουλήσεως τοῦ νομικοῦ κόσμου διά τήν ἐφαρμογήν ἑλληνικοῦ δικαίου. Ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ἐξέφρασε τοῦτο σαφέστερον ὅλων: «*Ἡ σχέσις τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου πρός τήν κυρίως Ἑλλάδα ἦτο μᾶλλον ἡ ἑξῆς: Τό δίκαιον ἐκεῖνο εἰσήχθη κατ' ἀρχάς ὡς ξένος νόμος τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλά προϊόντος τοῦ χρόνου, τό ἑλληνικόν στοιχεῖον, εἰσδῦσαν ἀπανταχοῦ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπικρατῆσαν ἐν αὐτῇ διά τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης καί τῆς ἐπιστήμης καί τέλος καταλαβόν τήν ὑπερτάτην ἐξουσίαν, ἐπεξειργάσθη καί διεμόρφωσεν ἑλληνιστί τό δίκαιον ἐκεῖνο, ὥστε κατέστησεν αὐτό ἴδιον αὐτοῦ δίκαιον*»[78]. Καί εἰς στιγμήν ἐντόνου ἐπιθυμίας καταδείξεως τῆς ἀνάγκης ἀνασυνδέσεως πρός τό ἱστορικόν παρελθόν ἀλλά καί καταδείξεως τῆς σημασίας διατηρήσεως τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου εἰς τήν νομικήν πρακτικήν ὑπεγράμμισε: «*Τό διάταγμα τῆς 7 Μαρτίου 1835* (: 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 περί Πολιτικοῦ Νόμου), *ὥρισεν ὅτι πολιτικός ἐν Ἑλλάδι νόμος εἶναι αἱ ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ περιεχόμεναι διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Ἐάν ἦναι δυνατόν νά ἀνευρεθῶσιν αὗται ἀκέραιαι ἐν ταῖς πηγαῖς τῆς Ἐξαβίβλου, δέν εἶναι προτιμότερον νά ἐφαρμόζωνται, οὕτως εἰπεῖν, ἐν πρωτοτύπῳ, παρά ἐν τῇ καταστάσει τῆς κολοβώσεως καί τῆς ἀσαφείας, εἰς ἣν κατήντησαν ἐν τῷ ἐρανίσματι τοῦ Ἀρμενοπούλου; Ὁ Ἰουστινιανός δέν ἦτο Βυζαντινός Αὐτοκράτωρ; Αἱ διατάξεις αὐτοῦ δέν ἀπετέλεσαν τό κύριον περιεχόμενον τοῦ Προχείρου Νόμου καί τῶν Βασιλικῶν, ἀφ' ὧν λέγει ὁ Ἀρμενόπουλος ὅτι ἠρανίσθη τό πόνημα αὐτοῦ;*»[79].

Ἐάν ὅλα αὐτά ἐκούρασαν τήν Ἐπιστήμην, τήν Νομολογίαν καί τούς συντελεστάς τοῦ πολυχρονίου συντακτικοῦ ἔργου, ἓν εἶναι βέβαιον, ἴσως ὄχι πολύ παρατηρημένον, ὅτι ὁ ἑλληνικός νομικός κόσμος καί ὁ ἑλληνικός νομικός πολιτισμός ἐφήρμοζε μέχρι τοῦ 1946 κατά συνέχειαν αἰώνων τούς *Πολιτικούς Νόμους τῶν Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*, ὁ δέ Ἀστικός Κῶδιξ τοῦ 1940/1946 ὑπῆρξε τό διά βραδυτάτης κινήσεως διάδοχον τέκνον τοῦ συστήματος ἐκείνων, ὡς κατά καιρούς μετεπλάσθη. Φρονοῦμεν ὅτι ἐν ἐπικεφαλίδι τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἔπρεπε νά δηλωθῇ ὅτι τό περιεχόμενον αὐτοῦ ἀπετέλεσεν ἔργον μακρόν, ἐστηριγμένον ἱστορικῶς εἰς τάς διατάξεις τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 (διό καί ἡ ἔναρξις ἐφαρμογῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡρίσθη

78. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Γενικαί Ἀρχαί*, σελ. 25.

79. Π. Παπαρρηγοπούλου, «Περί τῆς κατά τό 1852 ἔτος διαχειρίσεως τῆς Πολιτικῆς Δικαιοσύνης ἐν Ἑλλάδι, καί περί τοῦ Ἀστυκοῦ αὐτῆς Δικαίου», *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ΄, φ. 92 (15 Ἰαν. 1854), σελ. 540 - 541.

τιμητικῶς ἀπό τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1946), καί εἰς τό ἀρχικόν βασικόν βοήθημα τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, εἰς τό ὁποῖον ἔπρεπε νά ἀναζητηθοῦν οἱ Νόμοι τῶν ἐν λόγῳ Αὐτοκρατόρων. Εἶναι μία πλευρά πού ἀξίζει, νομίζομεν, νά σημειοῦται, ἀφοῦ ἡ ἀκολουθηθεῖσα μακρά πορεία πρός σύνταξιν συγχρόνου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἤρξατο ἀπό τοῦ σπουδαιοτάτου, ἱστορικῶς, νομικῶς καί πολιτικῶς, κειμένου τοῦ ὡς ἄνω Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου* καί τῶν μοναδικῶν, πιθανῶς, εἰς τήν νομικήν ἱστορίαν τυπικῶν καί οὐσιαστικῶν διατάξεων αὐτοῦ[80].

80. Πρέπει, ὡσαύτως, νά τονισθῇ ὅτι ἡ κατά τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος διδασκαλία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου συστηματικῶς καί ὑπό τῶν περισσοτέρων Καθηγητῶν ἐστιάζετο εἰς τά *«καθ' ἅ* (: τοῦτο) *ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται»*, δηλαδή ὡς προσηρμόζετο τοῦτο πρός τήν ρητήν ἐπιταγήν τοῦ Νομ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835. Ἀπό τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ Κ΄ αἰῶνος ἡ διδασκαλία ἐστράφη πρός τό ἀμιγές Ρωμαϊκόν Δίκαιον.

CONVENTION NATIONALE.

PROJET N.°

DE CODE CIVIL,

PRÉSENTÉ

A LA CONVENTION NATIONALE

Le 9 août 1793, l'an II.e de la République française,

AU NOM DU COMITÉ DE LÉGISLATION,

PAR LE CITOYEN CAMBACÉRÈS,

Député du Département de l'Hérault ;

IMPRIMÉ PAR ORDRE DE LA CONVENTION NATIONALE.

A PARIS,
DE L'IMPRIMERIE NATIONALE.
1793.

Τό ἐξώφυλλον τοῦ Α΄ Σχεδίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡς ὑπεβλήθη ὑπό τοῦ J. J. R. de Cambacérés πρός τήν Συμβατικήν Συνέλευσιν (1793).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς΄

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ

«Διό καί παρ' ἡμῖν, τήν Μηδικήν ἐσθῆτα ἀποθεμένοις
καί ἤδη τόν μανδύαν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ
ἐμπεπορπημένοις, εἰσέβαλον αἱ ἀρχαί τῆς Γαλλικῆς Νομοθεσίας»

Γεωργ. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος, 1845/46

1. Ἡ ἐντολή καί ἡ ἀνάθεσις πρός μετάφρασιν.

Πρός ὑποβοήθησιν τοῦ ἀνατεθέντος εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν συντακτικοῦ ἔργου, τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας διέταξε τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης κατά τήν 16ην/28ην Μαρτίου 1835 ὅπως μεριμνήσῃ διά τήν μετάφρασιν εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὅστις ἐπρόκειτο νά ἀποτελέσῃ τήν βάσιν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Κατά τάς παρασχεθείσας ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ὁδηγίας ἡ μετάφρασις τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἔδει νά ἀνατεθῇ εἰς πρόσωπα ἐκτός τῶν μελῶν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ὡς κατάλληλοι πρός μετάφρασιν τοῦ συνόλου τοῦ Κώδικος ἐκρίνοντο ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας οἱ Δημήτριος Σκορδίλης, Ἰωάννης Ἀναστ. Σωμάκης, Θεόδωρος Μανούσης Ἀρεοπαγῖται, Δημήτριος Ραζῆς, Ἐφέτης Ἀθηνῶν, Νικόλαος Μανιάκης, Ἐφέτης Ἀθηνῶν, τέως Καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, Γεώργιος Ναδαναήλ Τερτσέτης, Ἐφέτης Ἀθηνῶν, ἐνῷ διά μερικώτερα τμήματα οἱ Κωνσταντῖνος Ἰ. Πιτσιπιός, Ἀντιπρόεδρος τῶν ἐν Τριπόλει Ἐφετῶν, Ἀριστείδης Μωραϊτίνης, Πρόεδρος τῶν ἐν Ἀθήναις Πρωτοδικῶν, Ἀνδρέας Ι. Βούλγαρης, Πρόεδρος τῶν ἐν Σπάρτῃ Πρωτοδικῶν, Παναγιώτης Γουλιμῆς, Πρωτοδίκης ἐν Πάτραις, Ζηνόβιος (Ζαφείριος) Ἰωάννου Βάλβης, Πρωτοδίκης ἐν Ἀμφίσσῃ, καί Χρῆστος Νικολαΐδης, Ἀντεισαγγελεύς τῶν ἐν Τριπόλει Πρωτοδικῶν, ἐφ' ὅσον, πάντως, δέν θά ἐδυσχεραίνετο ἡ λειτουργία τῶν δικαστηρίων. Τό μεταφραστικόν ἔργον ἔδει ὅπως ἐν συνεννοήσει μετά

τοῦ Προέδρου τοῦ τε Ἀρείου Πάγου καί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς Χρ. Κλονάρη κατανεμηθῇ οὕτως ὥστε νά περατωθῇ ἐντός μηνός ἤ τό πολύ ἓξ ἑβδομάδων[1].

Ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης ἀπήντησεν ὅτι τό ἔργον τῆς μεταφράσεως δέν ἦτο εὐχερές, διότι ἡ διαμορφουμένη λογία ἑλληνική γλῶσσα ἐν ἀντιθέσει πρός τάς λοιπάς εὐρωπαϊκάς δέν διέθετεν ἀκόμη τόν ἀναγκαῖον πλοῦτον ἐξ ἐπόψεως εἰδικῆς ὁρολογίας, ἡ ὁποία κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νά ἀναζητηθῇ εἰς φιλολογικάς πηγάς. Πρός τούτοις ἐπεβάλλετο ὅπως οἱ μεταφρασταί ἐπιλεγοῦν μεταξύ προσώπων προικισμένων πέρα τῆς ἀρίστης γνώσεως τῆς γλώσσης καί μετ' εὐρυτέρας καλλιεργείας. Ὁ Γ. Πραΐδης ἐθεώρει ὡς ἐνδεδειγμένους διά τό ἀπαιτούμενον ἔργον τούς Ἰ. Σωμάκην, Θ. Μανούσην, Δ. Ραζῆν καί Κωνστ. Ἰ. Πιτσιπιόν. Οἱ λοιποί ἐκ τῶν ὑποδειχθέντων ἔπρεπε νά ἀποκλεισθοῦν εἴτε διότι ἡ νομική καί μόνον κατάρτισις αὐτῶν δέν ἤρκει εἴτε λόγω φόρτου ἐργασίας.

Οὕτως ἤ ἄλλως, κατά τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης, ἡ μετάφρασις τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἥτις ἔπρεπε νά εἶναι πράγματι καί ἐξ ὑπαρχῆς ἐπιτυχής διά νά ἐξυπηρετήσῃ ἀληθῶς τό περαιτέρω ἔργον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, δέν ἀπετέλει τό σπουδαιότερον πρός ἐπίλυσιν πρόβλημα. Τοῦτο συνίστατο εἰς τήν ἐν συνεχείᾳ τῆς μεταφράσεως κατ' οὐσίαν ἐπεξεργασίαν καί προσαρμογήν τοῦ γαλλικοῦ κειμένου εἰς τάς ἑλληνικάς ἀνάγκας. Καί προεβάλλετο ὅτι ἡ προσαρμογή αὐτή ἀπῄτει ὥριμον σκέψιν, ἄνευ χρονικῶν περιορισμῶν, ὡς οἱ ἐπιτασσόμενοι ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας[2].

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Γ. Πραΐδης, μετά τήν ἔκδοσιν τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 καί τήν δι' αὐτοῦ ἐπελθοῦσαν προσωρινήν ρύθμισιν τοῦ ἐφαρμοστέου ἀστικοῦ δικαίου, δέν ἐπείγετο ὅπως ἐπισπεύσῃ τήν μεταφραστικήν διαδικασίαν. Ἡ *Ἐξάβιβλος* τοῦ Ἀρμενοπούλου ἦτο πράγματι γνώριμος καί ὡς φαίνεται, κατά τήν γνώμην του Γ. Πραΐδου, ἱκανοποίει τάς ἀνάγκας ἐφ' ἱκανοῦ κύκλου ὑποθέσεων, λόγος διά τόν ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς εἶχε προτείνει τήν ἀποδοχήν αὐτῆς ταύτης τῆς *Ἐξαβίβλου* ὡς αὐτουσίας πηγῆς δικαίου καί ἐν συνεχείᾳ εἶχεν ἀφήσει τεχνηέντως νά ἀτονήσῃ ἡ ἐντολή τῆς Ἀντιβασιλείας.

Μετά τήν παρέλευσιν ὅμως ἑπταμήνου καί τήν τόνωσιν τῶν συναλλαγῶν, ἡ ἀνάγκη τῆς συντάξως συγχρόνου Ἀστικοῦ Κώδικος κατέστη

---

1. Ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τήν Γραμματείαν Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. 23342 τῆς 14ης/28ης Μαρτίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 3.

2. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, ὑπ' ἀριθμ. 1549 τῆς 20ῆς Μαρτίου/1ης Ἀπριλίου 1835, *Αὐτόθι*.

ἐπί μᾶλλον καί μᾶλλον ἐπιτακτική λόγω τῶν ἀτελειῶν τῆς *Ἐξαβίβλου*, τῆς ἀνεπαρκείας καί τῶν ἀντιφάσεων αὐτῆς, ἀντιφάσεων αἱ ὁποῖαι προεκάλουν προσκόμματα εἰς τήν ἀπονομήν τῆς Δικαιοσύνης καί προβλήματα μεταξύ τῶν συναλλασσομένων. Τό γεγονός τοῦτο ὡδήγησε μέλη τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, μάλιστα δέ δικαστάς, εἰς τήν ἔκφρασιν τῆς ἐπιθυμίας ὅπως προωθηθῇ ἡ μετάφρασις τοῦ περί συμβάσεων τμήματος τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί μετά τήν ἐπέλευσιν τῶν ἀναγκαίων τροποποιήσεων τεθῇ τοῦτο ἐν ἰσχύι ὡς ἑλληνικός νόμος. Ἐν ὄψει τῶν ἀνωτέρω καί ἐν συνδυασμῷ πρός αὐτά ὁ Πραΐδης προέτεινεν εἰς τήν Ἀρχιγραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας (ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἐνηλικιωθῆ ὁ Βασιλεύς καί καταργηθῆ αὐτομάτως ὁ δεσμός τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας) τήν προκήρυξιν διαγωνισμοῦ μετά *βραβείου* 3000 δραχμῶν πρός μετάφρασιν ἐντός ἓξ μηνῶν τοῦ περί συμβάσεων τμήματος τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐπί τῇ ἐλπίδι ὅτι τό ὕψος τοῦ *βραβείου* θά προσείλκυε τούς ἀρίστους νομικούς καί φιλολόγους καί διά τῆς ἀναθέσεως τοῦ ἔργου εἰς ἕν πρόσωπον θά ἐπετυγχάνετο ἐνιαία καί ρέουσα μορφή εἰς τό κείμενον[3].

Ἡ Ἀρχιγραμματεία τῆς Ἐπικρατείας, ἔχουσα ὑπ' ὄψει ὅτι εἶχεν ἤδη παρέλθει ἄπρακτος μιά ἑξαμηνία καί φοβουμένη ὅτι ἦτο ἐνδεχόμενον νά ἀκολουθήσῃ καί ἑτέρα ἄνευ ἀποτελέσματος, ἀπέρριψε κατά τήν 30ήν Ὀκτωβρίου/ 11ην Νοεμβρίου 1835 τήν πρότασιν τοῦ Γ. Πραΐδου περί εἰδικοῦ *βραβείου*. Παραλλήλως, ὅμως, καί ἐπειδή ἐθεώρει ὅτι ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ μετάφρασις ὄχι μόνον τοῦ περί συμβάσεων μέρους τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀλλά τοῦ συνόλου αὐτοῦ (πλήν τοῦ κεφαλαίου περί ὑποθηκῶν καί προνομίων), ἀπεδέχθη προθύμως τήν καταβολήν «*ἰδιαιτέρας ἀποζημιώσεως*» ἐκ δραχμῶν 6000 συνολικῶς εἰς τά πρόσωπα τά ὁποῖα θά ἀνελάμβανον τήν μετάφρασιν δι' ἀπ' εὐθείας ἀναθέσεως. Κατά τήν Ἀρχιγραμματείαν τῆς Ἐπικρατείας, τό περί συμβάσεων τμῆμα, κρινόμενον ὡς τό δυσχερέστερον περί τήν μετάφρασιν, ἠδύνατο νά ἀνατεθῇ εἰς τόν Κ. Δ. Σχινᾶν, τά δέ λοιπά μέρη τοῦ Κώδικος εἰς τούς Ἀ. Πολυζωίδην, Ἀνδρόν. Πάικον, Γ. Βέλλιον καί Κ. Πιτσιπιόν, ἐνδεχομένως δέ τμῆμα καί εἰς τόν Χρ. Κλονάρην[4].

Ὁ Γ. Πραΐδης ἐξέλαβε τάς ἐπόψεις τῆς Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας ὡς διαταγήν, διό καί ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ ἀνέφερεν ὅτι ἀνέ-

3. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 2372 τῆς 7ης/19ης Ὀκτωβρίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 3.

4. Ἔγγραφον Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας πρός τήν Γραμμ. Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. 4441 τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου/11ης Νοεμβρίου 1835, *Αὐτόθι*. Κριτικήν περί τῆς χορηγήσεως τῆς ἀντιμισθίας βλ. ἐν ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 294 (30 Νοεμβρ. 1835), σελ. 1078.

θεσε τό μεταφραστικόν ἔργον εἰς τούς Κ. Δ. Σχινᾶν, Ἀ. Πολυζωίδην, Κ. Πιτσιπιόν καί Γ. Βέλλιον. Εἰδικώτερον εἰς τόν Κ. Δ. Σχινᾶν ἀνετέθη ἡ μετάφρασις τῶν ἀναφερομένων εἰς τάς συμβάσεις καί τάς ἐνοχάς κεφαλαίων, πλήν τοῦ περί προνομίων καί ὑποθηκῶν. Εἰς τόν Γ. Βέλλιον ἀνετέθη το Α΄ Βιβλίον, δηλαδή τό τέταρτον τοῦ ὅλου Κώδικος. Εἰς τούς Ἀ. Πολυζωίδην καί Κ. Πιτσιπιόν ἀνετέθησαν μικρότερα τμήματα, διότι ἦσαν λίαν ἀπησχολημένοι ὑπηρεσιακῶς. Εἰς τόν Ἀνδρόν. Πάικον δέν ἀνετέθη ἔργον, διότι ἐθεωρήθη ὅτι ἦτο ἐξόχως βεβαρημένος λόγῳ τῶν καθηκόντων του ὡς Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου. Διά τόν αὐτόν λόγον δέν ἐπεφορτίσθη μέ μεταφραστικόν ἔργον καί ὁ Χρ. Κλονάρης. Ὑπό τοῦ Γ. Πραΐδου ὑπεγραμμίσθη πάντως ὅτι ὁ Κ. Δ. Σχινᾶς, ἐνῶ ἦτο βαθύς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δέν διέθετε τάς ἀναγκαίας γνώσεις «*θετικοῦ δικαίου (droit positif)*», ἀπαραιτήτους διά τήν ἐπιτυχίαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀναληφθέντος ἐγχειρήματος[5].

2. Ἡ πρόοδος τῆς μεταφράσεως.

Οἱ μνημονευθέντες νομικοί ἐκλήθησαν ὅπως ἀναφέρουν ἄν ἀποδέχωνται τό εἰς αὐτούς ἀνατιθέμενον ἔργον καί ἐντός ποίου χρονικοῦ διαστήματος θά ἔφερον τοῦτο εἰς πέρας. Ἅπαντες ἀπεδέχθησαν τό ἔργον καί ἐξ αὐτῶν οἱ Κ. Ἰ. Πιτσιπιός, Ἀ. Πολυζωίδης καί Γ. Βέλλιος ἀνέφερον ὅτι κατά τούς ὑπολογισμούς των θά ὑπέβαλον περατωμένην τήν μετάφρασιν τό βραδύτερον ἐντός τοῦ Φεβρουαρίου 1836. Ὁ Κ. Σχινᾶς ἐδήλωσεν ὅτι διά τό εἰς αὐτόν κατανεμηθέν τμῆμα περί συμβάσεων ἀπητεῖτο ἕν ἑξάμηνον περίπου, ὅταν μάλιστα ἐπρόκειτο «*νά ὀνοματοδετηθῶσι πλεῖστα ὅσα μέ τήν κατά τό ἐνόν κυριολεξίαν*» καί ὅτι ηὔχετο νά συντελέσῃ «*τό κατά δύναμιν, κατά τήν εὐγενῆ ἔφεσιν τῆς Β. Γραμματείας, εἰς τό ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἀπό τήν γλῶσσαν μας οἱ κακόζηλοι ξενισμοί καί νά πλησιάσωμεν κατά τε τό λεκτικόν ἐν γένει καί κατά τούς τεχνικούς ὅρους ἐν μέρει, εἰς τό ἀξιομίμητον τῷ ὄντι πρότυπον, τῶν προγόνων μας τήν λογικήν ἅμα καί εὐφραδῆ γλῶσσαν*»[6].

Ἡ Ἀρχιγραμματεία τῆς Ἐπικρατείας ἐπειγομένη νά ἴδῃ περατουμένην τήν μετάφρασιν, προϋπόθεσιν τῆς ἐν συνεχείᾳ καταρτίσεως συγχρόνου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐκάλεσε τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύ-

5. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα,ὑπ' ἀριθμ. 5890 τῆς 5ης/17ης Νοεμβρίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 3.

6. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 6018 (6039, 6054, 6140) τῆς 15ης/27ης Νοεμβρίου 1835 καί συνημμένην Ἀναφοράν τοῦ Κ. Δ. Σχινᾶ πρός τήν Γραμμ. Δικαιοσύνης τῆς 9ης Νοεμβρίου 1835, *Αὐτόθι*.

νης ὅπως ἐξετάσῃ ἐάν δά ἦτο σκόπιμον καί δή καί πρός ἐπιτάχυνσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς καί τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, νά τυποῦνται ἤ νά λιθογραφοῦνται τά διαδοχικῶς παραδιδόμενα ὑπό τῶν μεταφραστῶν κείμενα. Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν μεθόδων προέκρινεν ἡ Ἀρχιγραμματεία τῆς Ἐπικρατείας τήν διά τοῦ τύπου ἔκδοσιν τῆς μεταφράσεως, τόσον διά λόγους οἰκονομικούς ὅσον καί διά νά καταστῇ δυνατή ἡ ἔκδοσις περισσοτέρων ἀντιτύπων πρός διευκόλυνσιν τῶν δικαστηρίων κατά τήν ὑπ' αὐτῶν ἐν συνεχείᾳ μελέτην τοῦ σχεδίου: «*Τούτου διδομένου πρέπει νά τυπωθῶσι πεντήκοντα ἀντίτυπα εἰς χαρτίον μή ποτίζον διά νά κάμνῃ ἡ Ἐπιτροπή εὐκόλως τάς ἐπιδιορθώσεις καί διά τήν χρῆσιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας*». Τήν φροντίδα τῆς τοιαύτης ἐκτυπώσεως ἀνέλαβεν ἡ Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης[7].

Τό οὕτως ἀρξάμενον ἔργον τῆς μεταφράσεως προσέκοψε μετ' οὐ πολύ εἰς δυσκολίαν προβληθεῖσαν ὑπό τοῦ Κ. Σχινᾶ, ὅστις ὄχι μόνον ἀπῄτει προκαταβολήν μέρους τῆς πρός αὐτόν ἀμοιβῆς ἀλλά καί ὡς ἀπαράβατον ὅρον ἔθετε τήν ἐκ μέρους του παράδοσιν ὁλοκλήρου τοῦ εἰς αὐτόν ἀνατεθέντος μέρους τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί ὄχι κατά διαδοχικά τμήματα. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι διά τοῦ τρόπου τούτου δά ἐπεβραδύνετο ἡ ἐκτύπωσις καί ἐπομένως καί ἡ ἔναρξις τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου τοῦ Κώδικος ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, μάλιστα δέ τοῦ μᾶλλον ἐπείγοντος καί ἀφορῶντος εἰς τό ἐνοχικόν δίκαιον κεφαλαίου, αὐτοῦ οὗτινος ἡ νομοθετική καθιέρωσις ἐπεῖγε περισσότερον παντός ἄλλου[8].

Κατά τόν Γ. Πραΐδην, εὐνοοῦντα κατά τά φαινόμενα τήν διατήρησιν τοῦ ἐν ἰσχύι τότε Δικαίου, τό αἴτημα τοῦ Κ. Σχινᾶ ἦτο πλήρως δικαιολογημένον: «*Cette demande est appuyée de raisonnemens remarquables; en effet une traduction en langue grecque est une oeuvre à part sur laquelle les travaux du même genre exécutés dans les dialectes Européens ne peuvent donner aucune idée. Ici la langue étant formée, les acceptations définies, les termes techniques consacrés, le travail se réduit à une simplicité qui en rend le morcellement possible; mais dans le grec où le style n' a pas encore été fixé, il y a d' abord tout une étude à faire sous ce rapport; il faut de plus quand il s' agit*

7. Ἔγγραφον Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας πρός τήν Γραμμ. Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. ad 5574 τῆς 27ης Νοεμβρίου/9ης Δεκεμβρίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον. Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 3. Πρβλ. Ἀναφοράν Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 6329 τῆς 30ῆς Νοεμβρίου/12ης Δεκεμβρίου 1835, *Αὐτόθι*.

8. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 6742 τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1835/12ης Ἰανουαρίου 1836, *Αὐτόθι* (ἔνθα καί ἡ ἀπό 6ης/18ης Ἰανουαρίου 1836 παρασχεθεῖσα ἔγκρισις).

d' ouvrages scientifiques, recourir aux auteurs anciens pour le language technique, qu' on chercherait en vain dans de dictionnaires ou dans d' ouvrages modernes; enfin, il faut créer à son tour ce qui manque à cet égard, et ce n' est pas peu dire. À de pareilles conditions on ne peut écrire d' un trait; à moins de manquer totalement on est obligé de revenir plus d' une fois sur son travail et de refaire ce qu' on a fait». Διά τούς ὡς ἄνω λόγους ὁ Γ. Πραΐδης εἰσηγήθη τήν ἔγκρισιν τῆς αἰτήσεως τοῦ Κ. Σχινᾶ, ἡ ὁποία καί παρεσχέθη ὑπό τῆς Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας[9].

Εἶναι λίαν χαρακτηριστικόν ὅτι ὁ Κ. Δ. Σχινᾶς εἰς ἰδιωτικήν ἐπιστολήν του πρός τούς πενθερούς του, γονεῖς τῆς ἀποβιωσάσης ἤδη συζύγου του Bettina, δηλ. τόν ἱδρυτήν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου Friedrich Carl von Savigny καί τήν σύζυγόν του Gunda, ἔγραφε σχετικῶς κατά τήν 23ην Ἰανουαρίου/4ην Φεβρουαρίου 1836: «*Zunächst habe ich den Auftrag erhalten, den französischen Code Civil ins Griechische zu übersetzen. Dieses ist in meiner Sehnsucht nutzlich, obgleich sehr schwer. Die griechische Sprache ist gar nicht in der juristischen Richtung anzugebildet; alle Ausdrucke bis ehe fehlen. Für das Criminalrecht, für Criminal und Civil- Prozess u. für alles was auf Gerichts u. Notariatswesen sich besucht, ist in Betref der Sprache das Möglichste gethan, u. zwar in sehr kurzer Zeit*». Καί προσέθετε: «*Für das Civilrecht ist in dieser (d. sprachlicher) Hinsicht mehrs geschehen, und es ist allerdings sehr rathsam, inzwar ein Civilgesezbuch zu übersetzen, um die Sprache auch darin ausbilden. Es ist beinahe dann gleich gültig, was für ein Gesezbuch dieses sey*». Εἰς τήν συνέχειαν τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ὁ Κ. Δ. Σχινᾶς ἐξέθετε τάς καιρίας δυσκολίας τοῦ ἔργου ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως λεξικῶν καί ἄλλων βοηθημάτων διά τήν προσπάθειαν τῆς διαπλάσεως καταλλήλου ὁρολογίας[10].

Οἱ Κ. Πιτσιπιός, Ἀ. Πολυξωίδης καί Γ. Βέλλιος ἐπεράτωσαν καί παρέδωσαν τό εἰς αὐτούς ἀνατεθέν ἔργον ἐντός τοῦ Μαρτίου 1836, ἔλαβον δ' ὡς ἀμοιβήν το ποσόν τῶν 3000 δραχμῶν κατανεμηθέν ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεταφρασθέντων ὑφ' ἑνός ἑκάστου ἄρθρων. Πρός συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου ἔργου ἀπητεῖτο ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κ. Σχινᾶ παράδοσις τοῦ περί ἐνοχῶν τμήματος τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Τό

9. Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 3.

10. Βλ. Κατάλοιπα Friedrich Carl von Savigny (*Nachlass Friedrich Carl von Savigny*), Kapsel 12, No 24, ἐν Westfällische Wilhelms –Universität Münster, Universitäts– und Landesbibliothek, *Handschriftenabteilung*. Εὐχαριστοῦμεν θερμῶς τήν Διεύθυνσιν τοῦ ἐν λόγῳ ἀρχείου διά τήν ἀποστολήν τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου.

τμῆμα τοῦτο, μετά πολλήν καθυστέρησιν, δικαιολογηθεῖσαν ὑπό τοῦ Κ. Σχινᾶ ὡς ὀφειλομένην εἰς βαρεῖαν ἀσθένειάν του καί τόν ἐκ τούτου ἐπιβραδυνθέντα ἀναγκαῖον ἔλεγχον τῆς μεταφράσεως καί δή καί τῆς «*κυριολεκτικῆς* (: κατά κυριολεξίαν) *ὀνοματοθετήσεως πολλῶν τεχνικῶν ὅρων*», δυνατόν μόνον ἐπί τῇ περατώσει τῆς ὅλης ἐργασίας του, παρεδόθη τελικῶς κατά τά τέλη Ἰουλίου 1836[11].

Ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου ὁ Γ. Βέλλιος μετέφρασε τό Α΄ Βιβλίον (ἄρθρα 1 – 515), ὁ Ἀ. Πολυζωίδης τό Β΄ Βιβλίον (ἄρθρα 516 – 710), ὁ Κ. Πιτσιπιός τόν α΄ καί β΄ Τίτλους τοῦ Γ΄ Βιβλίου (ἄρθρα 711 – 1100) καί ὁ Κ. Σχινᾶς τά λοιπά μέρη του αὐτοῦ Γ΄ Βιβλίου (ἄρθρα 1101 – 2281) τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἡ ἀντιμισθία αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ ἑξῆς: Γ. Βέλλιος, δρχ. 1404,55· Ἀ. Πολυζωίδης, δρχ. 531,82· Κ. Πιτσιπιός, δρχ. 1063,63. Ὁ Κ. Σχινᾶς ἠμείφθη διά τοῦ ὑπολοίπου ποσοῦ τῆς πιστώσεως (δρχ. 3.000)[12].

Θά πρέπει νά διευκρινηθῇ, τέλος, ὅτι ἡ τετραμελής Ἐπιτροπή μεταφράσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1835 – 1836 δέν εἶχεν ὡς ἀποστολήν καί τήν κατάρτισιν ἀντιστοίχου ἑλληνικοῦ νόμου, ἐκ συγχύσεως δ' ἀναφέρεται ὡς λαβοῦσα καί τοιαύτην ἁρμοδιότητα, μάλιστα δ' ὅτι ὑπῆρξεν «*ἡ πρώτη καθαυτό εἰπεῖν, Ἐπιτροπή πρός σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος*»[13]. Ἡ ἰδιότης αὐτή ἀνήκει ἀναμφισβητήτως εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν τοῦ 1835.

3. Αἱ ἐκδόσεις τῆς μεταφράσεως.

Ἡ κατά ταῦτα περατωθεῖσα μετάφρασις, ἡ ὁποία ὡς διαταχθεῖσα ὑπό τῆς Κυβερνήσεως ὠνομάσθη «ἐπίσημος», ἐξετυπώθη τό πρῶτον καί δή καί ἐντός τοῦ 1836 εἰς περιωρισμένα (πεντήκοντα) ἀντίτυπα, μέ σκοπόν, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, νά ἀποτελέσῃ βοήθημα πρός χρῆσιν κυρίως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς. Τό κείμενον ἐξεδόθη ὑπό τόν τίτλον: *Ὁ Πολιτικός τῆς Γαλλίας Νόμος, μετενεχθείς εἰς τήν νεωτέραν ἑλληνικήν κατά δι-*

---

11. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 7399, 7639 τῆς 23ης Μαρτίου/4ης Ἀπριλίου 1836, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 3. Πρβλ. Ἀναφοράν Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 10946 τῆς 27ης Ἰουλίου/8ης Αὐγούστου 1836, *Αὐτόθι*.

12. Περί τῆς ἀντιμισθίας βλ. Βασ. Διαταγήν ὑπ' ἀριθμ. 9612 τῆς 28ης Μαρτίου/9ης Ἀπριλίου 1836, *Αὐτόθι*. Βλ. καί σημείωμα: «Περί τῆς Συντάξεως Κωδήκων», ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, ἔτος Α΄, φ. 80 (16/28 Ἀπρ. 1837), σελ. 405-406. Σχετικήν κριτικήν βλ. καί ἐν ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 294 (30 Νοεμβρ. 1835), σελ. 1078.

13. Χρ. Π. Πράτσικα, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἐν Ἀθήναις 1943, σελ. 98.

αταγήν τῆς Κυβερνήσεως ὑπό Γ. Βελλίου, Ἀ. Πολυζωίδου, Κ. Πιτζιπιοῦ καί Κωνστ. Δ. Σχινᾶ, Ἔκδοσις πρώτη, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου, 1836. Ἡ ἐκτύπωσις ἐγένετο εἰς 4ον σχῆμα καί εἰς ἡμίκλαστον, ὥστε νά διευκολυνθῇ τό ἔργον τῶν μελῶν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς[14].

Ἐν προκειμένῳ σημειοῦμεν ὅτι τά ὑπό τοῦ Γ. Βελλίου καί τοῦ Ἀναστ. Πολυζωίδου μεταφρασθέντα τμήματα ἐξετυπώθησαν ὑπό αὐτοτελῆ ἕκαστον σελιδαρίθμησιν, ἀρχικῶς τό ὑπό τοῦ Ἀ. Πολυζωίδου παραδοθέν καί ἐν συνεχείᾳ ἐκεῖνο τοῦ Γ. Βελλίου. Τό ὑπό τοῦ Κ. Πιτσιπιοῦ μεταφρασθέν τμῆμα ἐξετυπώθη ὑπό ἐνιαίαν σελιδαρίθμησιν μετά τοῦ ὑπό τοῦ Κ. Σχινᾶ ἐπεξεργασθέντος, πιθανῶς ἐπειδή πρίν ἤ περατωθῇ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ πρώτου, παρεδόθη καί τό δεύτερον ἤ πιθανῶς ἐπειδή ἐπρόκειτο περί κεφαλαίων τοῦ αὐτοῦ Γ΄ Βιβλίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Βραδύτερον ἐξετυπώθη καί τό κοινόν ἐξώφυλλον. Δοθέντος ὅτι ἦτο προφανής ἤδη ἡ στροφή πρός τήν λογίαν παράδοσιν, μάλιστα δέ πρός τό γαλλικόν ἀστικόν δίκαιον, οὗτινος τήν εὐρυτέραν γνῶσιν καθίστα δυσχερῆ παρά τοῖς πολλοῖς ἡ ἔλλειψις γαλλομαθείας, ἀπεφασίσθη κατά τό 1837 ἡ ἐκ νέου (: δευτέρα) ἔκδοσις τῆς ὡς ἄνω μεταφράσεως χάριν τοῦ κοινοῦ καί δή καί τῶν φοιτητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς, εἰς τό πρόγραμμα τῆς ὁποίας εἶχε περιληφθῆ καί τό *Γαλλικόν <Ἀστικόν> Δίκαιον*.

Ἐπειδή ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἐκδόσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν ἑλληνικήν κρατεῖ ἀσάφειά τις, κρίνομεν σκόπιμον νά ἀναδημοσιεύσωμεν τήν ἀκόλουθον ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἐφόρου τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας καί Λιθογραφίας:

---

14. Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, Νομ. 1993, 4ο. Ἀπορίας ἄξιον εἶναι ὅτι ἐγένετο ἐπανειλημμένως λόγος περί ἀμφισβητήσεως τῆς ἐκδόσεως ταύτης. Ἀντιτύπον τοῦ βιβλίου φυλάσσεται ἀπό πολλῶν δεκαετιῶν εἰς τήν *Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος*. Σώματα τοῦ σπανίου πράγματι βιβλίου ἤ σπαράγματα αὐτοῦ διεσώθησαν εἷς τινας ἰδιωτικάς βιβλιοθήκας ἄνευ ἐξωφύλλου. Εἰς τήν πρώτην ἔκδοσιν (ὡς καί εἰς τήν δευτέραν) ἔχει παρεντεθῆ (λιθογραφημένον) ἐσώφυλλον ἄνευ ἀριθμήσεως, εἰς τό ὁποῖον σημειοῦνται τά ὀνόματα τῶν μεταφραστῶν τοῦ Κώδικος καί τά ὑπ' αὐτῶν μεταφρασθέντα ἄρθρα. Διά τά ἔξοδα τυπώσεως ἐδαπανήθη ποσόν δρχ. 2072,25. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 8 (4 Μαΐου 1842), σελ. 40. Ἡ ἔκδοσις ἦτο ἀβιβλιογράφητος, κατεγράφη δέ διά πρώτην φοράν ὑπό τοῦ Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Σύστασις, ἀποστολή, ἔργον», *Μνημοσύνη*, τόμ. 12 (1991 - 1993), Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 136 - 137, 144. Βλ. καί Ἀλ. Πάλμα, *Σχέδιον τινῶν παρατηρήσεων, προσθηκῶν καί διορθώσεων διά νά γίνῃ ὁ Γαλλικός Πολιτικός Κῶδιξ ἐφαρμοστέος εἰς τήν Ἑλλάδα. Μέρος Α΄: ἄρθρ. 1-1100*, Ἐν Ἀθήναις 1837· *Μέρος Β΄: ἄρθρ. 1101-2070*, Ἐν Ἀθήναις 1838· *Μέρος Γ΄: ἄρθρ. 2071 μέχρι τέλους*, Ἐν Ἀθήναις 1838. Βλ. καί Γ.Α. Πετροπούλου, *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1963², σελ. 377. Πρβλ. λεπτομερῶς ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835», *Ἔνθ' ἀνωτ.*

Προαγγελία
περί τῆς μετατυπώσεως τοῦ Πολιτικοῦ Γαλλικοῦ Νόμου.

Ἡ γενομένη ἐπίσημος μετάφρασις τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου τῆς Γαλλίας, ἐκδοθεῖσα τό πρῶτον εἰς ὀλίγα ἀντίτυπα, ἱκανά μόνον διά νά χρησιμεύσουν εἰς τήν Ἀναθεωρητικήν Ἐπιτροπήν, ἐξέλιπεν ἤδη. Πληροφορηθέντες δέ, ὅτι οἱ παραδιδόμενοι εἰς τό Πανεπιστήμιον τό μάθημα τοῦτο μαθηταί ἔχουσι μεγίστην ἀνάγκην τοῦ βιβλίου τούτου καί θέλοντες νά καταστήσωμεν τήν ἀπόκτησιν αὐτοῦ πρόχειρον καί εἰς τούς νομικούς, καθώς καί εἰς πάντα περίεργον, ἐπεχειρίσθημεν δευτέραν ἔκδοσιν αὐτῆς, ἥτις ἤδη εἶναι ὑπό τά πιεστήρια. Τό βιβλίον τοῦτο θέλει ἀποτελέσει ἕνα τόμον εἰς σχῆμα μεγάλου ὀγδόου, ἡ δέ τιμή του προσδιορισθῆ δρχ. 6 πληρωτέας μετά τήν παραλαβήν. Οἱ μαθηταί δύνανται νά λαμβάνωσι πρός εὐκολίαν των κατά φύλλον τό σύγγραμμα. Ἡ συνδρομή γίνεται ἐντός μέν τῆς πρωτευούσης εἰς τήν Βασιλικήν Τυπογραφίαν, κατά δέ τάς ἐπαρχίας εἰς τούς ὑποδιευθυντάς τῶν ταχυδρομείων καί εἰς τό ἐξωτερικόν παρά τοῖς ἑλληνικοῖς προξένοις.

Ἐν Ἀθήναις τήν 22 Νοεμβρίου 1837

Ὁ Ἔφορος τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας καί Λιθογραφίας
Ἀ. Ἄνσελμος[15]

Ἡ νέα αὐτή ἔκδοσις ἐπραγματοποιήθη ἀρχομένου τοῦ 1838 διά τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου ὑπό τόν τίτλον: *Ὁ Πολιτικός τῆς Γαλλίας Νόμος, μετενεχθείς εἰς τήν νεωτέραν ἑλληνικήν κατά διαταγήν τῆς Κυβερνήσεως ὑπό Γ. Βελλίου, Ἀ. Πολυζωίδου, Π.* (sic) *Πιτζιπιοῦ καί Κωνστ. Δ. Σχινᾶ. Ἔκδοσις δευτέρα, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας, 1838*, σελ. 438. Εἶναι ἡ γενικώτερον γνωστή ἔκδοσις[16] πραγματοποιηθεῖσα εἰς ἁπλοῦν 8ον μετά λεπτομεροῦς πίνακος περιεχομένων (σελ. 429 - 438). Πρό τοῦ κειμένου καί εἰς τήν ὀπισθίαν σελίδα τοῦ τίτλου ἀναγράφεται: *Μετέφρασαν Ὁ Γ. Βέλλιος ἄρδρ. 1 -515, Ὁ Ἀ. Πολυζωίδης ἄρδρ. 516 - 710, Ὁ Κ. Πιτσιπιός ἄρδρ. 711 - 1100, Ὁ Κ. Δ. Σχινᾶς ἄρδρ. 1101 - 2281.*

15. Ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, ἔτος Β΄, φ. 49 (28 Νοεμβρ./9 Δεκ. 1837), σελ. 192, ἔνθα τό κείμενον τῆς σχετικῆς ἀνακοινώσεως ἑλληνιστί, γαλλιστί καί γερμανιστί. Ὁ Dr Ad. Mart. Anselm ὑπῆρξε γνωστός φιλόλογος. Διετέλεσε Γυμνασιάρχης Ναυπλίου. Ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις κατά τήν 27ην Ἰανουαρίου 1843.

16. Εἰς τό ἐξώφυλλον τοῦ βιβλίου ὁ Κ. Πιτσιπιός ἀνεγράφη ἐσφαλμένως ὡς Π. Πιτσιπιός. Τό σφάλμα τοῦτο ἐπανελήφθη στερεοτύπως ὅσον καί ἀδικαιολογήτως ὑπό τῶν νεωτέρων. Περί τοῦ ἀνδρός βλ. περιληπτικόν βιογραφικόν σημείωμα ἐν ἐφ. *Ἐθνοφύλαξ*, φ. 3386 (6 Φεβρ. 1876), σελ. 3-4.

4. Ἡ Διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου.

1. Ἐν ὄψει χρησιμοποιήσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡς μιᾶς τῶν πηγῶν τοῦ παρασκευαζομένου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος περιελήφθη εἰς τό πρόγραμμα τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀπό τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τό μάθημα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου[17].

Τό μάθημα τοῦτο, ὡς διδασκαλίαν καί ἑρμηνείαν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐδίδαξε πρῶτος ὁ **Γεώργιος Ἀλεξ. Μαυροκορδᾶτος** (Κωνσταντινούπολις 1802-Ἀθῆναι 16 Αὐγούστου 1858), ἀρχικῶς ὡς Ἔκτακτος (22 Ἀπριλίου 1837) καί ἐν συνεχείᾳ ὡς Τακτικός Καθηγητής (19 Ἰουνίου 1839)[18]. Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, οὗτος δέν ἤρχισε τήν διδασκαλίαν ἀμέσως, οὐδέ κατέλιπε παραδόσεις τοῦ μαθήματος τούτου ἐκ τῶν ὁποίων δά ἐπληροφορούμεθα καί πλείονα περί τῆς διδασκομένης ὕλης.

Ἐνδιαφέροντα πάντως εἶναι ὅσα ὁ Γ. Ἀ. Μαυροκορδᾶτος ἀνέφερεν εἰς τό ἐναρκτήριον μάθημα αὐτοῦ κατά τό τέταρτον ἔτος τῶν παραδόσεών του κατά τήν χειμερινήν ἐξαμηνίαν 1845-1846, διά τοῦ ὁποίου ἐτόνισε τήν σημασίαν πού εἶχε διά τήν ἐθνικήν ἑνότητα ἡ κωδικοποίησις τοῦ δικαίου:

«Καί οἱ μέν ἀνωτέρω λαοί (: γερμανικός, ἰταλικός, κ.λπ.) *ἐπικροτοῦσι διά τήν παρ' αὐτοῖς, καί τοι μεταπεσόντος ὀστράκου, τῶν ἀρίστων τῆς Γαλλίας Κωδήκων διατήρησιν. Ὅσα δ' ἔθνη τῆς Εὐρώπης διά πολιτικά αἴτια εἰσίν ἔτι βεβυθισμένα εἰς τό σκότος τῆς νομοθεσίας τοῦ μεσαίωνος, ἐπιθυμοῦσι τήν χριστιανικήν καί φιλοσοφικήν Γαλλικήν νομοθεσίαν, καί εἰσίν ἕτοιμα νά ἀναγράψωσιν εὐεργέτην αὐτῶν ἐκεῖνον, ὅστις φέρῃ εἰς πέρας ταύτην αὐτῶν τήν εὐχήν...*

Ὅθεν, ὡς ἡ Ρωμαϊκή νομοθεσία διά τήν ἐν αὐτῇ λογικήν καί στωικήν φιλοσοφίαν κατεκτήσατο πάντα τά ἔθνη, οὕτω καί οἱ Γαλλικοί Κώδηκες διά τάς ἐν αὐτοῖς χριστιανικάς καί φιλοσοφικάς ἀρχάς καί διά τό εὐμέθοδον πρός τήν κατάκτησιν ἁπάντων τείνουσι τῶν ἐθνῶν. Διό καί παρ' ἡμῖν τήν Μηδικήν ἐσθῆτα ἀποδεμένοις καί ἤδη τόν μανδύαν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐμπεπορπημένοις, εἰσέβαλον αἱ ἀρχαί τῆς Γαλλικῆς Νομοθεσίας. Ὅθεν, ὁ Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων, αἱ δύο Δικονομίαι, ὁ Ποινικός καί ὁ Ἐμπορικός Νόμος, οὐχί μόνον ἐν τοῖς πλείστοις κατά γράμμα τῶν Γαλλι-

---

17. Βλ. Βλ. Βασ. Διάταγμα τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1836/12ης Ἰανουαρίου 1837, περί συστάσεως Πανεπιστημίου, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 86 (31 Δεκ. 1836), σελ. 446 - 457 καί *Αὐτόθι*, φ. 16 (24 Ἀπρ. 1837), σελ. 62 - 64.

18. Περί τοῦ Γ. Ἀ. Μαυροκορδάτου βλ. τινά ἐν Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα βιογραφικόν*, σελ. 87-92. Περί τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου βλ. Γ. Ἀ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, σελ. 382-383.

κῶν Κωδήκων εἰσί μετάφρασις, ἀλλά καί ὁσάκις τοῦ γράμματος ἀπεπλανήθησαν, τό πνεῦμα τῆς Γαλλικῆς διετήρησαν Νομοθεσίας. Μόνου δέ τοῦ Πολιτικοῦ στερούμεθα ἔτι Κώδηκος! ἀλλ' ἐπί προπαρασκευῇ πρός εἰσαγωγήν αὐτοῦ ἡ Σεβαστή ἡμῖν Κυβέρνησις καί τήν ἐπίσημον ταύτην μετάφρασιν αὐτοῦ πρό ἐτῶν ἐξέδωκε, καί τήν καθέδραν ταύτην τοῦ Γαλλικοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανεπιστημίῳ ἅμα τῇ συστάσει αὐτοῦ ἀνήγειρεν»[19].

Ὁ Γ. Μαυροκορδᾶτος διετέλεσε δίς Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καί ἅπαξ Πρύτανις (1849-1850), ἐνῷ κατά τό ἀκαδημαϊκόν ἔτος 1850-51 διετέλεσε πρυτανεύων Ἀντιπρύτανις εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ εἰς εἰδικήν ἀποστολήν εἰς τό ἐξωτερικόν τελοῦντος Πρυτάνεως Μισαήλ Ἀποστολίδου. Πρωτοπόρος εἰς τήν ἀκαδημαϊκήν διδασκαλίαν καί κατά τόν Φίλ. Ἰωάννου «*Ἱεροφάντης τῆς Θέμιδος*».

Εἶναι παράδοξον ὅτι ἐκ τῶν συγγραμμάτων του τό συστηματικώτερον δέν ἀνεφέρετο εἰς τό Ἀστικόν ἀλλ' εἰς τό Ἐμπορικόν Δίκαιον: *Ἐγχειρίδιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Νομοθεσίας*, Ἐν Ἀθήναις 1836. Ἠκολούθησεν ἡ μόνη γενικώτερον γνωστή πραγματεία του περί Ἀστικοῦ Δικαίου ὑπό τόν τίτλον: *Διατριβή περί γάμου, περί διαζυγίου καί περί ληξιαρχικῶν βιβλίων*, Ἐν Ἀθήναις 1846. Τά λοιπά ἔργα του δέν ἦσαν νομικά. Ἀγωνιῶν διά τήν διαφύλαξιν τῶν θεσμίων τῆς Ὀρθοδοξίας, κατά τό 1857 ὑπέβαλε πρός τήν Ἐπιτροπήν Συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος εἰδικόν ὑπόμνημα ὑπό τόν τίτλον: *Περί τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου*, Ἐν Ἀθήναις 1857. Τοιουτοτρόπως, ὁ πρῶτος Καθηγητής τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἀνεδείχθη εἰς ὑπέρμαχον τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου.

2. Λίαν ἐνωρίς, κατά τήν 27ην Δεκεμβρίου 1838, ἀνεκηρύχθη Ὑφηγητής τοῦ Γαλλικοῦ <Ἀστικοῦ> Δικαίου εἰς τήν ἐν Ἀθήναις Νομικήν Σχολήν ὁ **Πέτρος Σ. Στροῦμπος** (1805-28 Δεκεμβρίου 1854), ὅστις εἶχε σπουδάσει τήν Νομικήν ἐν Παρισίοις. Ὁ Π. Στροῦμπος ἐδίδαξε τό μάθημα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, βραδύτερον δέ (11 Σεπτεμβρίου 1843) ἐξειλίχθη εἰς Καθηγητήν τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, εἰς διαδοχήν τοῦ ἀπομακρυνθέντος ὡς μή αὐτόχθονος Gottfried Feder[20]. Ὁ Π. Στροῦμπος, ὁ Π. Καλλιγᾶς καί ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος ὑπῆρξαν, ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη, οἱ πρῶτοι Ὑφηγηταί τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

3. Τρία ἔτη πρό τοῦ θανάτου τοῦ Γ. Ἀ. Μαυροκορδάτου μετ' ἐπώδυνον καί μακράν ἀσθένειαν (16 Αὐγούστου 1858), δηλ. πολύ πρίν ἤ κενωθῇ

19. «Εἰσαγωγικός Λόγος ἐκφωνηθείς ὑπό τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου Γ. Μαυροκορδάτου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ὄθωνος κατά τήν χειμερινήν ἐξαμηνίαν τοῦ 1845-1846 ἔτους», *Θέμις ἤ Ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτικῆς, Ἐμπορικῆς καί Διοικητικῆς Νομοθεσίας* (ἔκδ. Λ. Λ. Σγούτα), τόμ. Α΄ (1846), σελ. 309-310.

20. 4. Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 109 - 110.

ἡ ἕδρα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, διωρίσθη (25 Αὐγούστου 1855) Τακτικός Καθηγητής τοῦ *Γαλλικοῦ <Ἀστικοῦ> Δικαίου καί τῆς Συγκριτικῆς Νομοθεσίας* ὁ **Μᾶρκος Ἰωάννου Ρενιέρης** (Τεργέστη Νοέμβριος 1815-Ἀθῆναι 8 Ἀπριλίου 1897)[21].

Ὁ Μᾶρκος Ρενιέρης, ἐκ πατρός Κρητός καί μητρός Ἰταλίδος, ἐσπούδασε τήν Νομικήν εἰς τό Πανεπιστήμιον τῆς Πάντοβας καί κατεῖχε τήν γαλλικήν, ἰταλικήν καί γερμανικήν. Ὅταν ἐπεράτωσε τάς σπουδάς του ἦλθεν εἰς τήν Ἑλλάδα καί διωρίσθη δικηγόρος ἐν Ἀθήναις, διετέλεσε δέ ἀκολούθως δικαστής (1837-1844). Ἐκ τοῦ δικαστικοῦ λειτουργήματος ἀπελύθη ὡς ἑτερόχθων κατά τό 1843 καί ἐπεδόθη ἐκ νέου εἰς τήν δικηγορίαν.

Ἐπισημαίνεται πρώιμον ἄρθρον τοῦ Μ. Ρενιέρη, ὑπό τά ἀρχικά Μ. Ρ., διά τοῦ ὁποίου ὑπερημύνετο τοῦ «αὐτόχθονος», ὡς ἐθεώρει, Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, προφανῶς ὡς ἐπολιτεύετο τότε ἐν Ἑλλάδι, καί ἤλεγχε τήν τάσιν πρός ἀποδοχήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Τήν τάσιν ταύτην ἀπέδιδεν εἰς τόν G. L. von Maurer, ἔγραφε δέ σχετικῶς τά ἑξῆς: «*τό δέ ἕτερον* (: τό Γαλλικόν Δίκαιον) *ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ὑλικῆς φιλοσοφίας τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἐλθόν πρό ὀλίγου εἰς τήν Ἑλλάδα ἐντός τοῦ χαρτοφυλακίου τοῦ κυρίου Μάουρερ καί ἐπιβληθέν διά μιᾶς εἰς τόν Ἑλληνικόν Λαόν, εὑρίσκεται ξένον πρός αὐτόν καί δέν ζῇ εἰμή εἰς τήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως καί εἰς τάς κεφαλάς δέκα ἤ εἴκοσι νομικῶν...*»[22]. Ἡ ἐπιθετική στάσις τοῦ συγγραφέως ἀνεφέρετο εἰς τήν *Πολιτικήν Δικονομίαν*. Ὁ Μ. Ρενιέρης ἦτο τότε 22 ἐτῶν. Αἱ ἐπόψεις του δικαιολογοῦνται μόνον ἐκ τῆς ἡλικίας του.

Πρέπει νά σημειωθῇ ὅτι ὅταν ὁ Μ. Ρενιέρης ἦλθεν εἰς τάς Ἀθήνας ἐγκατεστάθη πλησίον τοῦ ἐκ πατρός θείου του Νικολάου Ρενιέρη, ὁ

---

21. Περί τοῦ Μ. Ρενιέρη βλ. τήν πρόσφατον ἐκτενῆ μελέτην τῶν Χρήστου Π. Μπαλόγλου καί Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου: *Μάρκου Ρενιέρη, Ἱστορικαί Μελέται. Ὁ Ἕλλην Πάπας Ἀλέξανδρος Ε΄. Τό Βυζάντιον καί ἡ ἐν Βασιλείᾳ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 2004, ἔνθα πλουσία σκιαγραφία τοῦ ἔργου του, ὄχι ὅμως καί τοῦ νομικοῦ (συμπεριλαμβανομένων πάντως καί τῶν παλαιοτέρων βιογραφικῶν σημειωμάτων). Ὑπό τῆς Ρωξ. Δ. Ἀργυροπούλου σημειοῦται ὅτι «Ὁ Ρενιέρης θά παραμείνῃ πιστός στό πρόσωπο τοῦ Ἀδ. Κοραῆ σ' ὅλο τό μακρύ του βίο» (*Αὐτόθι*, σελ. ξξ΄, ὑποσημ. 7). Τοῦτο δέν σημαίνει πλήρη ἀποδοχήν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀδ. Κοραῆ. Πρβλ. καί Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 157-162. Βλ. καί Μάρκου Ρενιέρη, *Ἔρευναι καί εἰκασίαι περί Βλοσσίου καί Διοφάνους*. Εἰσαγωγές, ὑπόμνημα πηγῶν, εὑρετήρια καί γεν. ἐπιμέλεια Γεωργ. Θ. Ἀραμπατζῆ καί Χρ. Π. Μπαλόγλου. Πρόλογος Κ. Ἰ. Δεσποτοπούλου, Ἐν Ἀθήναις 2005 (ἔκδοσις τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), ἔνθα πλούσια βιογραφικά καί βιβλιογραφικά στοιχεῖα.

22. *Ἐφημερίς Νομική*, φ. 6 (13 Νοεμβρ. 1837), σελ. 49-50. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι καί μελέτη τοῦ Μ. Ρενιέρη ὑπό τόν τίτλον «Περί ὑπερημερίας», *Αὐτόθι*, φ. 9-10 (11 Δεκ. 1837), σελ. 93-95.

ὁποῖος εἶχε διατελέσει Πρόεδρος τῆς Γ΄ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί ὑπό τήν προεδρίαν του εἶχε ψηφισθῆ τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827. Διά τοῦ ἄρθρου 99 τοῦ Συντάγματος τούτου ὡρίσθη ὅτι: «*Ἡ Βουλή χρεωστεῖ νά φροντίσῃ διά νά συνταχθῶσι Κώδικες Πολιτικός, Ἐγκληματικός καί Στρατιωτικός* (: Στρατ. Ποινικός Κῶδιξ) *ἔχοντες ἰδιαιτέρως βάσιν τήν γαλλικήν νομοθεσίαν*», τήν ὁποίαν ὡς πρός τό Ἀστικόν Δίκαιον ἀπετέλει ὁ Code Civil. Αὐτά ἐν ἔτει 1827, πολύ πρό τῆς ἀφίξεως τοῦ G. L. von Maurer «μετά τοῦ χαρτοφυλακίου του» (1833). Δέν πρέπει δέ νά λησμονῆται ὅτι ὁ von Maurer οὐδόλως εἰσηγήθη τήν αὐτουσίαν μεταφοράν τοῦ ἐκ τῆς «ὑλικῆς φιλοσοφίας» τοῦ 18ου αἰῶνος Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀλλ' ἐπεδίωξε τήν συλλογήν τῶν καθ' ἡμᾶς ἐθίμων διά νά ἀποτελέσουν καί αὐτά μετά τοῦ Βυζαντινορρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὡς ἦτο γνωστόν διά τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἁρμενοπούλου, πηγήν τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ Μ. Ρενιέρης ἔγραψε καί ὑπεστήριξε τά ἀνωτέρω.

Κατά τό 1838 ὁ Γ. Ἀ. Ράλλης μετά τοῦ Μ. Ρενιέρη μετέφρασαν ἐκ τῆς γερμανικῆς καί ἐξέδωσαν ἐν Ἀθήναις εἰς τόμους δύο, τό *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ᾧ προσετέθησαν καί αἱ παραθέσεις τῶν Βασιλικῶν* (*Lehrbuch des heutigen Römischen Rechts*, ἐκ τῆς ἐνδεκάτης αὐτοῦ ἐκδόσεως ἐν Giessen 1833) τοῦ Γερμανοῦ Καθηγητοῦ εἰς τά Πανεπιστήμια τοῦ Μπροῦνσβικ, τοῦ Μαρβούργου καί τῆς Βόννης Φερδ. Μακκέλδεϋ (: Ferd. Mackeldey, 1784-1834). Κατά τό 1872 ἐπανεξεδόθη μετάφρασις τοῦ ἔργου τούτου εἰς τόμον ἕνα[23]. Τοῦ πολυσελίδου ἐμβριθοῦς διτόμου ἔργου τοῦ ἐπιφανοῦς Γερμανοῦ Καθηγητοῦ προτάσσεται ἐκτενέστατος διευκρινητικός *Πρόλογος* περί τῶν πηγῶν τοῦ Δικαίου κ.λπ. (ὁ πρῶτος τόμος ἀποτελεῖται ἐκ σελ. ρπη΄ + 755 καί ὁ δεύτερος ἐκ σελ. 758 καί τινων συμπληρωτικῶν). Τό σύγγραμμα τοῦτο κατά τήν μετάφρασιν τοῦ 1838 ἀπετέλεσε τό πρῶτον διδακτικόν βοήθημα (: «*ἀναγκαῖον εἰς τούς μαθητιῶντας*»), εἰς τήν Νομικήν Σχολήν, ἐν συνδυασμῷ πρός τά διδαχθέντα ὑπό τοῦ Herzog περί τῆς ἱστορίας καί τῶν διατάξεων τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου («Ρωμαϊκοῦ» Δικαίου). Ἡ διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἦτο οὕτως εἰπεῖν «προετοιμαστική» τοῦ μελετωμένου ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

---

23. *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου τοῦ Φερδινάνδου Μακκέλδεϋ, ἐκδοθέν μετά πλείστων μεταρρυθμίσεων ὑπό Ἰ. Ἀ. Φρισσίου καί ἐξ ὑπαρχῆς ἀναθεωρηθέν ὑπό Γ. Ἀ. Ράλλη, Καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ*, Ἐν Ἀθήναις 1872², ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ. Ἡ ἐν λόγῳ ἔκδοσις εἰς τήν ἑλληνικήν, λογιζομένη ὡς δευτέρα, συνετελέσθη μετά πολλῶν προσθηκῶν τῇ βοηθείᾳ τῶν Ἀλεξάνδρου Γ. Ράλλη (1836-1891) καί Δημητρίου Γ. Ράλλη (1842 - 1921) ἐκ τῆς 14ης γερμανικῆς. Πρβλ. ἀνωτ. σελ. 241, ὑποσημ. 19.

Ὁ Μ. Ρενιέρης, καί ἀφοῦ διωρίσθη Τακτικός Καθηγητής εἰς τήν ἐν Ἀθήναις Νομικήν Σχολήν (25 Αὐγούστου 1855), δέν πρέπει νά θεωρῆται ὅτι ἀπέστη τῶν θεωριῶν του. Διά τῆς θέσεως τήν ὁποίαν κατέλαβεν, ἀπετέλεσε κατ' οὐσίαν διάδοχον τοῦ Γ. Μαυροκορδάτου, ἐντεταλμένου πάντοτε τήν διδασκαλίαν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου (1837-1858), ἀλλ' ἀσθενοῦς. Ἡ ἕδρα τήν ὁποίαν κατέλαβεν ὁ Μ. Ρενιέρης ἐπωνομάζετο: «*τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου καί τῆς Συγκριτικῆς Νομοθεσίας*». Ὁ διορισμός τοῦ Μ. Ρενιέρη ὡς Καθηγητοῦ τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου ὑπεδήλου προφανῶς τήν ἐπιθυμίαν τῆς Πολιτείας ὅπως διδαχθῇ ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ κατά σύγκρισιν πρός τάς λοιπάς πηγάς τοῦ ὑπό κατάρτισιν Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Μετά τόν θάνατον τοῦ Γ. Μαυροκορδάτου καί μέχρι τῆς παραιτήσεως τοῦ Μ. Ρενιέρη (13 Ὀκτωβρίου 1864) φαίνεται ὅτι ὁ τελευταῖος ἐκάλυπτε τό προκῦψαν κενόν, ἐνῷ ὅμως ἤδη εἶχε διατελέσει πρεσβευτής εἰς Κωνσταντινούπολιν (1862) καί Ὑποδιοικητής τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης (ἀπό τοῦ 1861 καί μέχρι τοῦ 1869, ὅτε ἐξελέγη Διοικητής αὐτῆς), ἀλλά καί ἀπεσταλμένος εἰς Παρισίους ὡς διπλωματικός καί νομικός σύμβουλος τῶν ἐκεῖ ἀντιπροσώπων τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καί τοῦ Παναγίου Τάφου διά τό μέγα ζήτημα τῆς διεκδικήσεως τῶν ἐν Ρουμανίᾳ καταπατηθέντων ἐπί Ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Κούζα μοναστηριακῶν κτημάτων κ.λπ. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Μ. Ρενιέρη εἰς τό Πανεπιστήμιον εἶχεν ἀτονήσει.

Σημειωτέον ὅτι ἐπί καθηγεσίας τοῦ Γ. Μαυροκορδάτου ἐξεδόθη (1856) ὁ *Ἑλληνικός Ἀστυκός Νόμος* (κατ' ὀρθοτέραν ἀπόδοσιν τοῦ τύπου τοῦ ἑλληνικοῦ νομοθετήματος ἔναντι τοῦ ὅρου *Κῶδιξ*) διά τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον ἐκαλύφθη μέρος τοῦ ἐπιζητουμένου νέου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ἀλλά ἐπεβεβαιώθη ὅτι καί οἱ Ἕλληνες νομικοί εἶχον ἀφομοιώσει τό Γαλλικόν Ἀστικόν Δίκαιον, καθώς καί ἐπιτύχει νά προωθήσουν τήν μελέτην αὐτοῦ συστηματικῶς, ἐν συνδυασμῷ πρός τήν διδασκαλίαν τοῦ Βυζαντινορρωμαϊκοῦ Δικαίου (καθώς ἤδη περιεγράφη) καί ἐπομένως ὅτι ἦσαν ἱκανοί νά παρουσιάσουν ἔργον προσφυέστερον εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Ἡ ἔκδοσις τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* συμπίπτει χρονικῶς πρός τήν Ἀγγλογαλλικήν Κατοχήν τοῦ Πειραιῶς καί τῶν Ἀθηνῶν (Μάιος 1854-Φεβρουάριος 1857) ἕνεκα τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου, πρός τάς δραματικάς συνεπείας της (χολέρα), τάς βιαιότητας καί πολλαπλᾶς προσβολάς ἐκ μέρους τοῦ Γαλλικοῦ Στρατοῦ Κατοχῆς καί τήν γενικωτέραν ἀντίδρασιν τῆς κοινῆς γνώμης πρός τάς δύο αὐτάς Δυνάμεις. Ἑπομένως, εἶναι φυσικόν ὅτι εἶχεν ἀτονήσει τό λαϊκόν καί τό πολιτικόν ἐνδιαφέρον πρός πᾶν τό γαλλικόν. Πέρα τούτου, καθώς προπαρεσκευάζετο ἡ ὑποβολή καί τῶν λοιπῶν σχεδόν περατωθέντων μερῶν τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* εἰς τήν Βουλήν, ἡ μελέτη τοῦ

Γαλλικοῦ Δικαίου πιθανόν ἐκρίνετο ὡς μή ἀπαραίτητος διά τό μέλλον ὑπό «αὐτουσίαν» μορφήν, καθώς συντόμως θά ἔπρεπε νά διδαχθῇ τό ἀναμενόμενον νέον ἑλληνικόν νομοθέτημα, προϊόν συγκερασμοῦ καί ἀλληλεπιδράσεων.

Ὡς βοήθημα κατά τήν διδασκαλίαν ὑποθέτομεν ὅτι θά ἐχρησιμοποιήθη ὑπό τῶν φοιτητῶν ἡ γενομένη δευτέρα ἔκδοσις (μετάφρασις) τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Πρέπει νά εἰκάσωμεν ὅτι τό μάθημα τοῦ «ἀμιγοῦς» Γαλλικοῦ (Ἀστικοῦ) Δικαίου ἠτόνησεν ἐνωρίς, ἤδη ἐπί τῆς καθηγεσίας τοῦ Γ. Μαυροκορδάτου. Βασική αἰτία τῆς βαθμιαίας «ἐγκαταλείψεως» αὐτοῦ πρέπει νά λογισθῇ ἡ ὑπό τοῦ ἐπιστημονικοῦ νομικοῦ κόσμου ἐνσυνείδητος ἀντίδρασις πρός τήν ἀρχικήν ἐντολήν περί εἰσαγωγῆς τοῦ Code Civil ὡς Ἀστικοῦ Νόμου τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἔστω μετά τῶν ἀναγκαίων τροποποιήσεων καί προσαρμογῶν, καθώς καί ἡ ἀτονία τῆς Πολιτείας πρός προώθησιν τῶν ἀρχικῶν σχεδίων της.

Κατά τό 1853 ἐξεδόθη εἰς ἑλληνικήν μετάφρασιν τό σύγγραμμα τοῦ Ὀνουφρίου Ταλιώνη (Taglioni) ὑπό τόν τίτλον: *Σύγκρισις τοῦ Ναπολεοντείου Κώδικος πρός τούς Ρωμαϊκούς Νόμους. Περιέχουσα τάς ἀρχάς τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας, τά σπουδαιότερα περί τήν ἑρμηνείαν τῶν Ρωμαϊκῶν Νόμων ζητήματα καί τάς παρά τῆς νομολογίας παραδεδεγμένας θεωρίας τῶν νομοϊστόρων*, Ἐν Ἀθήναις 1853. Τό ἔργον εἶχε μεταφρασθῇ ὑπό τοῦ Νικολάου Φλογαΐτου, τότε Προέδρου Ἐφετῶν Ναυπλίου, εἶχε δέ ἐκδοθῇ μέ ἐπιμέλειαν τοῦ Λεων. Λ. Σγούτα. Τό σύγγραμμα τοῦ Taglioni ἦτο λίαν διαδεδομένον ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἐθεωρεῖτο ἐξαιρετικῶς χρήσιμον. Καί τοῦτο διότι συνεδύαζε τήν παράθεσιν τῶν διατάξεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρός ἐκείνας τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου. Εἰς τό ἀρχικόν σύγγραμμα, καί τάς παραπομπάς του, εἶχον προστεθῇ - εἰς τήν ἑλληνικήν ἔκδοσιν - καί τά ἀντίστοιχα χωρία τῶν *Βασιλικῶν*, τῆς *Ἐξαβίβλου*, ἀλλά καί παραπομπαί εἰς τήν ἑλληνικήν νομικήν βιβλιογραφίαν, ἤτοι εἰς τό μοναδικόν ἀκόμη *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του* τοῦ Π. Καλλιγᾶ καί τά περιληφθέντα εἰς τό περ. *Θέμις* ἐπί μέρους ἐπιστημονικά ἄρθρα. Ἡ ἐργασία αὐτή, κοπιώδης ἀλλ' ἰδιαιτέρως χρήσιμος, ἀνελήφθη ὑπό τοῦ Λ. Σγούτα.

4. Ἐν τῷ μεταξύ, νέα στροφή πρός τό Γαλλικόν Ἀστικόν Δίκαιον ἐσημειώθη ἕνεκα τῆς Ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου (1864), ἔνθα ἴσχυε καί ἐφηρμόζετο ἡ γνωστή τοπική νομοθεσία, ἐν προκειμένῳ ὁ *Ἰόνιος Πολιτικός Κῶδιξ*, λίαν ἐπηρεασμένος ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου. Αὐτομάτως προέκυψεν ἡ συνέχισις διδασκαλίας τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου πρός ἐνημέρωσιν τοῦ δικηγορικοῦ κόσμου, μάλιστα δέ τῶν μελῶν τοῦ

Ἀρείου Πάγου, παρά τοῦ ὁποίου δά ἐδικάζοντο ἀναιρέσεις ἀποφάσεων τοῦ Ἐφετείου Κερκύρας, ἀλλά καί τῶν λοιπῶν Ἐφετείων.

Κατά τήν 12ην Φεβρουαρίου 1865 διωρίσθη Ἔκτακτος Καθηγητής τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν ὁ **Νικόλαος Σπ. Δαμασκηνός** (Κέρκυρα 1834 - Ἀθῆναι 28 Δεκεμβρίου 1910)[24]. Ὁ Ν. Δαμασκηνός εἶχε σπουδάσει ἐν Παρισίοις, ἔνθα ἔζη, καί εἶχεν ἀναγορευθῆ διδάκτωρ τῆς Νομικῆς ὑπό τῆς ἐκεῖ Νομικῆς Σχολῆς (1 Σεπτεμβρίου 1854), ἀσκήσει δέ ἀκολούθως τήν δικηγορίαν ἐν Παρισίοις (1854- 1865).

Ὁ Ν. Δαμασκηνός διωρίσθη μετά ἕνα μῆνα ἀπό τοῦ ἀρχικοῦ διορισμοῦ του εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Τακτικός Καθηγητής τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου (16 Μαρτίου 1865) καί ἐδίδαξε τοῦτο μέχρι τῆς 3ης Νοεμβρίου 1884, ὁπότε ἀνέλαβε τήν ἕδραν τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου, κενήν ἀπό ἔτους λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ Γ. Ἀ. Ράλλη. Ὁ Ν. Δαμασκηνός ἀπηλλάγη ἀπό τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου κατά τήν 23ην Ἰουλίου 1910, εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου ,ΓΨΛΑ΄ (3731) τῆς 11ης Μαρτίου 1910. Συνέγραψε καί ἐξέδωσε *Σύστημα Ἐμπορικοῦ Δικαίου* (ἐν συνεργασίᾳ μετά τοῦ υἱοῦ του Σπυρ. Δαμασκηνοῦ), τόμ. Α΄, μέρος Α΄ *Γενικόν*, Ἐν Ἀθήναις 1902. Ὁ Ν. Δαμασκηνός ἐχρημάτισε πεντάκις Κοσμήτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἅπαξ δέ Πρύτανις κατά τό Ἀκαδημαϊκόν Ἔτος 1881-1882.

Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, οὔτε ὁ Μ. Ρενιέρης οὔτε ὁ Ν. Δαμασκηνός κατέλιπον (ἐντύπους) ἰδίας παραδόσεις τοῦ μαθήματος τό ὁποῖον ἐδίδαξαν[25]. Ὁπωσδήποτε ἐκ τῶν λεχθέντων ὑπό τοῦ Ν. Δαμασκηνοῦ κατά τό Ἐναρκτήριον αὐτοῦ Μάθημα τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου (23 Σεπτεμβρίου 1865) ἀποσπῶμεν τά ἑξῆς ἐν σχέσει πρός τόν τρόπον καθ' ὅν ἀντελαμβάνετο τήν διδασκαλίαν τούτου:

«Ὑπολείπεται σήμερον νά ἐκθέσω ὑμῖν τήν μέθοδον τήν ὁποίαν σκοπεύω ν' ἀκολουθήσω κατά τάς παραδόσεις μου.

Δύο μέθοδοι διδασκαλίας τοῦ γαλλικοῦ ἀστυκοῦ δικαίου ἐπικρατοῦσι συνήθως, ἡ ἐξηγητική καί ἡ δογματική. Ἡ μέν πρώτη συνίσταται εἰς τήν ἁπλῆν ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου τοῦ νόμου κατά τήν τάξιν του· ἡ δέ δευτέρα, εἰς τήν παραδοχήν ἰδίας τάξεως κατά τό μᾶλλον ἤ ἧττον ἀνεξαρτήτου τοῦ νόμου καί ἐν ᾗ τά ἄρθρα τοῦ Κώδηκος παρενείρονται. Μετά ὥριμον σκέψιν, μοί ἐφάνη δυνατόν καί ὠφέλιμον ὑμῖν νά συμβιβάσω ἀμφοτέρας τάς μεθόδους, διότι ἡ τάξις τοῦ Ναπολεοντείου Κώδηκος δέν ἀπομακρύνεται λίαν ἐπαισθήτως λογικῆς τινος τάξεως. Ἡ βάσις τῆς μεθόδου μου θέλει

24. Περί τοῦ Ν. Δαμασκηνοῦ ὡς Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου βλ. τινά ἐν Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν*, σελ. 167-170.

25. Εἶναι ἄγνωστον ἡμῖν ἄν ἐξεδόθησαν λιθόγραφοι παραδόσεις καί εἰς καταφατικήν περίπτωσιν ἄν σῴζωνται ἀντίτυπα αὐτῶν.

εἶσθαι δογματική· ἀλλ' ἐφ' ὅσον λογικῶς μοί εἶναι ἐφικτόν, θέλω προσπαθήσει, πρός εὐκολίαν ὑμῶν, νά μή ἐκτραπῶ τῆς τάξεως τοῦ νόμου. Τά δέ κείμενα θέλω ἑρμηνεύσει ὑμῖν ὁσάκις ἡ ἀνάγκη παρουσιασθῇ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τήν ὕλην τῶν παραδόσεων, ἵνα αὐξήσω ἔτι πλέον τήν πρακτικήν ὠφέλειαν τῆς μελέτης τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου, τοῦ μέλλοντος τούτου ἡμετέρου Δικαίου, προτίθεμαι νά παραβάλω μετά τοῦ Ναπολεοντείου Κώδηκος τό παρ' ἡμῖν ἰσχῦον Ἀστυκόν Δίκαιον, καί νά ὑποδείξω ὑμῖν τάς ὀλίγας διαφοράς, αἵτινες ὑπάρχουσι μεταξύ τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου καί τοῦ Ἑπτανησιακοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος. Τελευταῖον, ἐπειδή πᾶν τό ἀνθρώπινον εἶναι ἀτελές καί ὡς ἐκ τούτου τελειοποιήσιμον, δέν θέλομεν περιορισθῆ εἰς τήν μελέτην τοῦ θετικοῦ δικαίου καί τῆς ἱστορίας του· ἀλλά φιλοσοφικῶς σταθμίζοντες τάς διατάξεις τοῦ νόμου κατά τήν πρώτην ἀρχήν τοῦ δικαίου, κατά τόν λόγον καί τάς ἀνάγκας τῆς ἡμετέρας πατρίδος, θέλομεν ἐξετάσει τίνι τρόπῳ καί μετά τίνων τροποποιήσεων καί βελτιώσεων δύναται νά περατωθῇ ἡ πρό πολλοῦ ἤδη παρ' ἡμῖν ἀρξαμένη εἰσαγωγή τοῦ Ναπολεοντείου Κώδηκος.

Ἡ ὠφέλεια καί μάλιστα ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνατεθέντος μοι μαθήματος προκύπτει λίαν ζωηρῶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀντικειμένων, ὥστε δέν ἔχει ἀποδείξεως»[26].

5. Ἐνδιαφέρον εἶναι, πάντως, ὅτι ἐνῷ ἐφαίνετο ὅτι ἠτόνει βαθμιαίως ἡ σκοπιμότης τῆς διδασκαλίας τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, μετεφράσθη ὑπό τοῦ **Πέτρου Σ. Φωτιάδου** (1856-1927), τοῦ μετά πολλά ἔτη Καθηγητοῦ τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου* εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τό σύγγραμμα τοῦ διαπρεποῦς Γάλλου Καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων καί Ἀκαδημαϊκοῦ Ernest-Désiré Glasson (1839 - 1907), *Éléments du Droit français considéré dans ses rapports avec le droit naturel et l'économie politique* (1875), μέ τόν τίτλον: *Στοιχεῖα τοῦ ἀστικοῦ καί δημοσίου γαλλικοῦ Δικαίου* (Ἐν Ἀθήναις 1882), προφανῶς πρός τόν σκοπόν ὅπως ἀποτελέσῃ βοήθημα πρός χρῆσιν τῶν φοιτητῶν (ὡς σελ. ιστ΄-ιξ΄ τοῦ προλόγου τοῦ Π. Σ. Φωτιάδου).

6. Μεταξύ τῆς μετακινήσεως τοῦ Ν. Δαμασκηνοῦ εἰς τήν Ἕδραν τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου (1884) καί τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1890-1891 δέν ἐπισημαίνεται διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου ὑπό τινος καθηγητοῦ ἤ

26. Νικ. Σ. Δαμασκηνοῦ, *Ἐναρκτήριον Μάθημα γενόμενον τῇ 23 Σεπτεμβρίου 1865*, Ἐν Ἀθήναις 1865, σελ. 22-23. Εἶναι δυνατόν νά πιθανολογηθῇ ὅτι ὁ Νικ. Δαμασκηνός ὑπέδειξεν ὡς βοήθημα τό μεταφρασμένον βιβλίον τοῦ Taglioni.

ὑφηγητοῦ. Κατά τό ἔτος αὐτό, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ Λόγου πού ἐξεφωνήθη κατά τήν 10ην Μαρτίου 1891 ὑπό τοῦ ἀποχωροῦντος Πρυτάνεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Καθηγητοῦ Μιχ. Χατζημιχάλη, κατά τήν παράδοσιν τῆς Πρυτανείας εἰς τόν διάδοχόν του, περιλαμβάνοντος καί τά πρακτικά τῆς διαρρευσάσης πρυτανικῆς περιόδου, διωρίσθη κατά τό 1890 Ὑφηγητής τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου καί ἔλαβε τήν ἐντολήν διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου ὁ δικηγόρος, Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων καί Ὑφηγητής τοῦ Γαλλικοῦ <Ἀστικοῦ> Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν **Ὅδων Κ. Φωστηρόπουλος** (ἀπεβ. Ἀθῆναι 21 Ἰανουαρίου 1940) καί ἐδίδαξεν αὐτό ὑπό τόν ἀκαδημαϊκόν τοῦτον βαθμόν μέχρι τοῦ 1911[27]. Συναφές ἐκ μέρους του διδακτικόν βοήθημα δέν ἐπεσημάναμεν. Ἴσως ἐχρησιμοποίησε τό μεταφρασθέν σύγγραμμα τοῦ E.-D. Glasson.

Ὁ Ὅδων Κ. Φωστηρόπουλος, ὡς καί ὅλοι οἱ μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1911 ὑπηρετοῦντες ὑφηγηταί τόσον τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὅσον καί τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, ἐθεωρήθη ἀπολυθείς ἀπό τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ,ΓΩΚΕ΄ (3825) τῆς 17ης Ἰουλίου 1911, περί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, γενομένης κατά τήν αὐτήν ἡμέραν[28]. Ἔκτοτε ἔληξε καί ἡ αὐτοτελής διδασκαλία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἐν Ἀθήναις. Ἡ σχετική ὕλη συνεχωνεύθη σιωπηρῶς εἰς τήν διδασκομένην γενικώτερον διά τῶν Ἑδρῶν τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Ὁ θεσμός τοῦ ὑφηγητοῦ διετηρήθη (ἄρθρ. 7 τοῦ ὡς ἄνω Νόμου. Βλ. καί ἄρθρον 10, παράγρ. 2 τοῦ αὐτοῦ Νόμου).

Τό χρονικόν κενόν διδασκαλίας τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου πρέπει νά ἀποδοθῇ, ἐκ τῶν μέχρι στιγμῆς ἰσχνῶν πληροφοριῶν, εἰς τήν ἔλλειψιν ἐνδαφέροντος ὑπό τινος νομικοῦ. Ταῦτα μέχρι τῆς ὑποβολῆς αἰτήσεως ὑπό τοῦ Ὅδ. Κ. Φωστηροπούλου, διορισθέντος μετά τήν κατά νόμον δοκιμασίαν. Ὁ μή διορισμός αὐτοῦ ὡς καθηγητοῦ πιθανῶς ὠφείλετο εἰς τό νεαρόν (;) τῆς ἡλικίας του καί τήν ἀνάγκην ὅπως δοκιμασθῇ εἰς τήν διδακτικήν πρᾶξιν. Πιθανῶς ὅμως νά ἐκρίθη ἐπαρκής ἡ ἀνάθεσις τῆς διδασκαλίας εἰς ὑφηγητήν δοθέντος ὅτι τότε πλέον τό σχετικόν μάθημα ἐκρίνετο ὡς ὅλως βοηθητικόν.

Ἐκ τοῦ δημοσιευθέντος ἐναρκτηρίου μαθήματος τοῦ Ὅδ. Κ. Φωστηροπούλου (μή χρονολογημένου) παραθέτομεν τμῆμα ἐξ ὅσων εἶπε

---

27. Λόγος ἐκφωνηθείς τῇ 10ῃ Μαρτίου 1891 ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπό Μιχ. Χατζημιχάλη παραδίδοντος τήν Πρυτανείαν εἰς τόν διάδοχον αὐτοῦ, ἐν *Λόγοι Μιχ. Χατζημιχάλη, Πρυτάνεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου κατά τό Ἀκαδημαϊκόν Ἔτος 1889-1890*, Ἐν Ἀθήναις 1891.

28. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ,ΓΩΚΕ΄ (3825) τῆς 17ης Ἰουλίου 1911, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. Α΄ 183 (17 Ἰουλ. 1911), σελ. 845-855.

τότε περί τῆς χρησιμότητος τῆς διδασκαλίας τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου:

«Ἀλλ' ἀναγκαῖον πάνυ καί λυσιτελές κρίνομεν ὅπως ὅσον οἷόν τε σαφῶς καθορίσωμεν ποῖοί τινες εἰσίν οἱ λόγοι οἱ πείθοντες ὑμᾶς ὅτι ἡ τοῦ μαθήματος τούτου διδασκαλία, οὐ μόνον χρήσιμος καί ἐπωφελής τῇ περί τούς νόμους ἀσχολουμένῃ ἑλληνικῇ νεολαίᾳ τυγχάνει, ὡς ὁρῶσα τό μεγαλοπρεπέστερον νομοθετικόν μνημεῖον τῶν αἰώνων, ἀλλά καί ἀναγκαία καί ἀναπόδραστος καί ὑπό τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλομένη.

Γνωστόν ὅτι ἔν τισι νόμοις τοῦ κράτους, ἤτοι ἐν τῇ πρώην Ἑπτανήσῳ, λειτουργεῖ ὁ λεγόμενος Ἰόνιος Κῶδιξ, τοῦ ὁποίου βάσις εἶναι ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ. Ἐν Ἑπτανήσῳ Νομική Σχολή, ἐν ᾗ νά σπουδάσωσι τόν Ἰόνιον Κώδικα οἱ μέλλοντες νά μετέλθωσιν ἐκεῖ τόν δικηγόρον ἤ νά διορισθῶσι Πρωτοδίκαι, Εἰσαγγελεῖς καί κατόπιν Ἐφέται, δέν ὑπάρχει. Κατ' ἀνάγκην, λοιπόν, ὀφείλουσιν οὗτοι νά διδάσκωνται τοῦτον ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἕδρα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος· ἀλλ' ἐκτός τούτου οἱ φοιτηταί τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ὀφείλουσι ν' ἀκολουθῶσι τό μάθημα τοῦτο, διότι τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἐφετείου Κερκύρας καί αὐτῶν ἀκόμη τῶν πρωτοδικείων τῆς Ἑπτανήσου φερομένων ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔπεται ὅτι καί οἱ Ἀρειοπαγῖται καί ἅπαντες οἱ ἐν Ἀθήναις δικηγόροι ὀφείλουσι νά ὦσιν ἐγκρατεῖς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἵνα δύνανται οἱ μέν νά ὑπερασπίζωσι δεόντως τά δίκαια τῶν πελατῶν των, οἱ δέ νά ἐξετάζωσιν ἄν καί κατά τί ἔσφαλεν εἴτε ἡ πρωτόδικος εἴτε ἡ τοῦ Ἐφετείου Κερκύρας ἀπόφασις! Ἐν περιπτώσει δέ ἀναιρέσεως ὁ Ἄρειος Πάγος θέλει παραπέμψει τήν ὑπόθεσιν ἐνώπιον οἱουδήποτε ἄλλου Πρωτοδικείου ἤ Ἐφετείου. Ὥστε εἰς ἅπαντας τούς Πρωτοδίκας, τούς Ἐφέτας καί εἰς ἅπαντας τούς παρά Πρωτοδίκαις, παρ' Ἐφέταις καί παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ δικηγόρους ἐπιβάλλεται ἡ σπουδή τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Δέν ἀρκεῖ νά λάβῃ τις ἀνά χεῖρας τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα, ἵνα, ἀφ' οὗ ἀναγνώσῃ τό σχετικόν ἄρθρον, δώσῃ τήν προσήκουσαν ἑρμηνείαν διότι, ὡς εἴπομεν ἤδη, ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ δέν εἶναι νέα τις ἔκδοσις ἐπηυξημένη ἤ ἐπιδιορθωμένη τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὥστε νά εἶναι δυνατή διά μόνης τῆς βοηθείας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ. Πόσα τῷ ὄντι ἄρθρα τοῦ ἐν λόγῳ Κώδικος τυγχάνουσιν ἀκατάληπτα εἰς τόν μή γινώσκοντα τό πρό τούτου ἰσχῦσαν ἐθιμαῖον δίκαιον ἐν Γαλλίᾳ. Ὄχι μόνον ὁ Ἰόνιος Κῶδιξ λειτουργεῖ ἐν Ἑπτανήσῳ, ἀναγκαίως δέ καί ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, ἀλλά προστίθημι ὅτι καί αὐτό τό Γαλλικόν Δίκαιον ἰσχύει ἐν μέρει καθ' ἅπαν τό ἡμέτερον κράτος. Πολλοί νόμοι τεθέντες παρ' ἡμῖν, ὡς ὁ περί ἐπιτροπείας, ὁ περί ἐνεχύρου καί ὑποθηκῶν κ.λ. μετεφράσθησαν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ. Διά τήν κατανόησιν καί τήν ἑρμηνείαν τούτων δέν θέλομεν

βεβαίως καταφύγει εἰς τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, ἀλλ' εἰς αὐτό τό Γαλλικόν. Πᾶς δικαστής διά νά ἐκδώσῃ ἀπόφασιν ἐπί ὑποθέσεως ἀφορώσης τά εἰρημένα θέματα, πᾶς δικηγόρος ὅπως ὑπερασπίσῃ τήν ὑπόθεσιν καί καταρτίσῃ τάς προτάσεις του θέλει ἀναγκαίως καταφύγει εἰς τόν Γαλλικόν Κώδικα καί εἰς τούς Γάλλους συγγραφεῖς»[29].

Ὁ τότε ἀκροατής τοῦ Φωστηροπούλου θά πρέπει νά ἀπεκόμιζε τήν αἴσθησιν τῆς ἀγωνίας τοῦ διδάσκοντος νά πείσῃ τόν ἑλληνικόν νομικόν κόσμον ὅτι τό μάθημα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου δέν ἦτο περιττόν, εἰς ἐποχήν καθ' ἣν ἡ παντοδυναμία τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου εἶχε κυριαρχήσει ὁριστικῶς.

29. Ὀθ. Κ. Φωστηροπούλου, *Λόγος ἐναρκτήριος τοῦ Μαθήματος τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις, ἄνευ ἔτους ἐκδόσεως, ἀλλά προφανῶς τοῦ 1890. Ὁ *Λόγος* εἶναι πλουσιώτατος εἰς πληροφορίας περί τήν κατάρτισιν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Βλ. τινά συμπερασματικῶς ἐν Ἰ. Πανταξίδου, *Χρονικόν τῆς Πρώτης Πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου*, σελ. 195- 206. Ὁ Ὀθ. Κ. Φωστηρόπουλος ἔγραψε: *Des droits des époux et de leurs créanciers sur les biens dotaux*, Ἐν Dijon 1888.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

Η ΕΝΑΓΩΝΙΟΣ ΠΟΡΕΙΑ: Α΄ 1835 – 1866

«Ἡ γνησία ἐθνική ἀστυκή νομοθεσία
πρέπει νά ᾖ ἐντός τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἔθνους»
Ἀνώνυμος, *Νέα Πανδώρα*, 1856

1. Ἡ περίοδος 1835 – 1842.

Κατά τό ἔτος (18/30 Σεπτεμβρίου 1835), ὠργανώθη τό Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας. Συμφώνως πρός τό ἄρθρον 29 τοῦ περί αὐτοῦ Ὀργανικοῦ (: Ὀργανωτικοῦ) Διατάγματος: *«Ὅλα τά ἀντικείμενα τῆς πολιτικῆς καί ποινικῆς νομοθεσίας, τά ἀφορῶντα προτάσεις εἴτε περί εἰσάξεως γενικῶν νέων νόμων εἴτε περί καταργήσεως ἤ τροποποιήσεως ὑφισταμένων ἤ περί ἐπισήμου ἑρμηνείας αὐτῶν θέλουν συζητεῖσθαι τοῦ λοιποῦ εἰς τό Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, τοῦ ὁποίου θέλει πρός τοῦτο ἐρωτᾶσθαι ἡ γνώμη. Τοῦ Συμβουλίου ἡ γνωμοδότησις θέλει ζητεῖσθαι πρό τῆς δημοσιεύσεως τῶν τοιούτων νόμων, ἐξαιρουμένων ἰδίως κατεπειγουσῶν περιστάσεων ἤ μή ἐπιδεχομένων ἀναβολήν, ἀλλά καί εἰς ταύτας τάς περιστάσεις θέλουν κοινοποιεῖσθαι εἰς τό Συμβούλιον ἀμέσως μετά τήν δημοσίευσιν πρός ἐπιθεώρησιν καί γνωμοδότησιν»* καί ὅτι *«30. Εἰς τά καθήκοντα τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀνήκει ἡ συζήτησις καί γνωμοδότησις περί τῶν θεμελιωδῶν νόμων»*[1].

Ἡ ἐπί τῶν ἄνω θεμάτων ἁρμοδιότης ἀνετέθη εἰδικώτερον εἰς τό Α΄ Τμῆμα τῆς (Πολιτικῆς καί Ποινικῆς) Νομοθεσίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας. Συμπληρωματικῶς ὡρίσθη ὅτι: *«65. Ἀντικείμενα μεγάλης*

---

1. Τό κείμενον τοῦ «Ὀργανικοῦ Διατάγματος» βλ. ἑλληνιστί ἐν *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 8 (18 Σεπτ. 1835), σελ. 29-36 καί γερμανιστί (*Die Bildung eines Staatsrathes betreffend*) ἐν *Regierungs -Blatt des Koenigreichs Griechenland, Amtliche Uebersetzung aus dem Griechischen*, φ. 8 (18 <30> Sept. 1835), σελ. 29-36. Περί τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Τά Πρακτικά τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, 1835 – 1844», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καί Διοικητικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ι΄ (1966), τεῦχ. 2, σελ. 170 - 177.

σπουδαιότητος καί ἰδίως τά ἀφορῶντα σύνταξιν νέων νόμων καί ὀργανικῶν διατάξεων ἤ τροποποίησιν ὑπαρχόντων νόμων, πρίν καθυποβληθῶσιν εἰς τήν γενικήν συνέλευσιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (: ὁλομέλειαν) θέλουν συζητεῖσθαι ἀκριβῶς καί προπαρασκευάζεσθαι δι' αὐτήν ἀπό ἐπιτροπήν, σχηματιζομένην κατ' ἐπιταγήν τοῦ Βασιλέως ἀπό τινας Συμβούλους τῆς Ἐπικρατείας, εἰς τήν ὁποίαν θέλουν προστίθεσθαι καί Εἰσηγηταί ὑπουργικοί σύμβουλοι τῶν ἀνηκόντων ὑπουργείων ἤ καί ἄλλοι τῶν ἐν ὑπουργήμασι· θέλει δέ προεδρεύεσθαι ὑπό τοῦ Προέδρου, παρευρισκομένου καί τοῦ Ὑπουργοῦ εἰς τοῦ ὁποίου τόν κλάδον ἀνάγεται ἡ ὑπόθεσις. Ἄν ἡ ὑπόθεσις εἶναι τῆς ἁρμοδιότητος πολλῶν ὑπουργείων ἐν ταυτῷ, θέλει διατάττει ὁ Βασιλεύς τήν σύστασιν πολυμελεστέρας ἐπιτροπῆς πρός συζήτησιν αὐτῆς. Διά τά ἀντικείμενα τά ἀπαριθμηθέντα εἰς τόν § 64 διορίζονται μέλη τῶν ἀνηκόντων τμημάτων ὡς μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καί ἄλλη προσυζήτησις αὐτῶν εἰς τά τμήματα καταντᾷ οὕτω περιττή»[2].

Ἐξ αὐτῶν καί ἄλλων σχετικῶν ἄρθρων τοῦ περί τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Ὀργανικοῦ Διατάγματος προκύπτει ἐμμέσως ὅτι τό ἔργον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκαλύπτετο. Παραλλήλως δέν πρέπει νά λησμονῆται ὅτι ἡ τελευταία ἀπετέλει ὄργανον μέ συγκεκριμένην ἀποστολήν, δηλαδή τήν μετάφρασιν καί προσαρμογήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά καθ' ἡμᾶς καί ὅτι ἅμα τῇ ὁλοκληρώσει καί τῇ παραδόσει τοῦ συγκεκριμένου ἔργου αὐτομάτως θά ἔπαυεν ὑφισταμένη. Ἐν τούτοις, φαίνεται ὅτι ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή δέν κατώρθωσε νά φέρῃ εἰς πέρας τό ἀρχικῶς ἀνατεθέν εἰς αὐτήν ἔργον καί ὅτι ἐνεπλάκη εἰς ἀτελεσφόρους συζητήσεις καί διαφωνίας ἐπί τῆς προσαρμογῆς τῶν γαλλικῶν διατάξεων εἰς τάς ἑλληνικάς ἀνάγκας. Προφανῶς ὑπῆρχον καί θεωρητικαί διαφωνίαι μεταξύ τῶν μελῶν της. Ὁπωσδήποτε δέ εἶναι εὔλογον νά ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες νομικοί οἱ ὁποῖοι διετέλεσαν μέλη της δέν θά ἠρκέσθησαν εἰς τήν μεταφοράν τῶν γαλλικῶν διατάξεων ὡς εἶχεν ὑποδειχθῆ εἰς αὐτούς, πολλῷ μᾶλλον καθ' ὅσον σημαντικόν μέρος αὐτῶν δέν ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ Βυζαντινορρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀλλ' ἐξ ἄλλης δικαιικῆς παραδόσεως.

Εὐθεῖαν ἀπόφασιν περί καταργήσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς δέν γνωρίζομεν. Ἴσως ἐκρίθη ὡς μή ἀπαραίτητος. Πάντως τό ἔργον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς ἠτόνησε περίπου ἀπό τῆς συστάσεως καί συγκροτήσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, μάλιστα κατόπιν οὐσιαστικῆς παραιτήσεως τῶν μελῶν της ἀπό τῶν καθηκόντων των[3].

---

2. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 8 (18 Σεπτ. 1835), σελ. 29-36.

3. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Β΄ Τό (ἄτυπον;) πέρας τῶν ἐργασιῶν της (1836)», περ. *Παρνασσός*, τόμ. ΜΗ΄ (2006), σελ. 415-434.

Τό ἔργον τῆς μεταφράσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὡλοκληρώθη κατά τά ἐκτεδέντα εἰς τό προηγούμενον κεφάλαιον μεταξύ Μαρτίου καί Αὐγούστου 1836[4]. Τό πλεῖστον τῆς σχετικῆς ἐργασίας εἶχε περατωθῆ καί ὑποβληθῆ ὑπό τῶν Γ. Βελλίου, Κ. Πιτσιπιοῦ καί Ἀν. Πολυζωίδου ἤδη κατά Μάρτιον 1836, ὡς ἐσημειώθη. Κατά τήν περίοδον ἐκείνην προέκυψεν ἡ ἀνάγκη προωθήσεως τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀπό τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1835 ἤδη προπαρασκευασδέντος καί συζητηδέντος εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν σχεδίου τοῦ ἐπείγοντος νόμου περί ὑποθηκῶν[5]. Τό σχέδιον τοῦ νόμου τούτου εἶχε συνταχδῆ ἤδη ἀπό τοῦ

4. Βασ. Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθμ. ad 13720 τῆς 18ης/30ῆς Αὐγούστου 1836, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

5. Νόμος τῆς 11ης/23ης Αὐγούστου 1836, περί τῶν ὑποθηκῶν, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 41 (12 Αὐγ. 1836), σελ. 185-194. Βλ. καί Βασ. Διάταγμα τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1836, περί ἐκτελέσεως τοῦ περί ὑποθηκῶν Νόμου, *Αὐτόθι*, φ. 50 (23 Σεπτ. 1836), σελ. 251-263. Πρβλ. τόν Νόμον τῆς 23ης Ἀπριλίου/5ης Μαΐου 1835, περί σημειώσεως ὑποθηκῶν, *Αὐτόθι*, φ. 15 (11/23 Μαΐου 1835), σελ. 94-95 καί τό ὅμοιον τῆς 20ῆς Μαρτίου/1ης Ἀπριλίου 1836, περί προσωρινῆς σημειώσεως τῶν ὑποθηκῶν, *Αὐτόθι*, φ. 10 (24 Μαρτ. 1836), σελ. 42-43. Ὁ περί ὑποθηκῶν Νόμος ἔτυχεν ἐπεξεργασίας ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς. Βλ. καί τήν εἰδικήν ἔκδοσιν αὐτοῦ ὑπό Ι. (: Νικολάου Ἰωαννίδου) καί Μ., *Ὁ Νόμος τῶν Ὑποθηκῶν μετά σημειώσεων καί ὁ περί Διακρίσεως τῶν Κτημάτων*, Ἐν Ἀδήναις 1838. Περί τούτου καί ἄλλων νόμων ἀστικοῦ περιεχομένου (ἐνεχύρου κ.λπ.) βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835», σελ. 132 (καί ὑποσημ. 16 καί 17). Ἐξ αὐτῶν πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι τό περί ἐνεχύρου νομοσχέδιον (ὁ νόμος ἐξεδόθη κατά τήν 1ην/ 13ην Δεκεμβρίου 1836, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 72 (6 Δεκεμβρίου 1836), σελ. 363 - 364) συνετάγη ὑπό τοῦ Γεωργίου Βελλίου ἐπειγόντως παρά τῇ Γραμματείᾳ τῆς Δικαιοσύνης, ἐπειδή ὁ ἐπισήμως ἐπιφορτισμένος τό ἀντίστοιχον κεφάλαιον τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος Κ. Δ. Σχινᾶς δά ἐβράδυνε νά ἐπιληφθῆ αὐτοῦ. Τό γαλλικόν νομοθέτημα ἔτυχεν εὐρυτάτης ἀναδιατυπώσεως καί ἀναδιαμορφώσεως εἰς τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, βάσει τοῦ ἀντιστοίχου νόμου τῶν Κάτω Χωρῶν μετά σημαντικῶν παρατηρήσεων εἰς τήν σχετικήν ἀνέκδοτον αἰτιολογικήν ἔκθεσιν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Ἰ. Ρίζου. Ὁ νόμος περί ἐνηλικότητος τῆς 15ης / 27ης Ὀκτωβρίου 1836 (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 58 (24 Ὀκτωβρίου 1836), σελ. 296 - 297) διεμορφώδη κατόπιν μακρᾶς συζητήσεως μεταξύ ὑπουργείων περί τῆς σκοπιμότητος ἐκδόσεώς του καί τελικῶς προεκρίδη λύσις στηριχδεῖσα ἐπί τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καί τῆς ἐμπειρίας ἡ ὁποία εἶχεν ἀποκτηθῆ ἀπό τοῦ 1821, χωρίς νά ἀναζητηθῆ συγκεκριμένον ξένον πρότυπον. Ταῦτα προκύπτουν ἐξ ὅλως προσφάτων ἐπισημάνσεων εἰς τά κρατικά ἀρχεῖα. Ὁ νόμος περί ἰδαγενείας τῆς 15ης Μαΐου 1835 (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 20 (16/ 28 Μαΐου 1835), σελ. 142 - 144) ἐστηρίχδη εἰς τό γαλλικόν ἀντίστοιχον νομοθέτημα, διατάξεις τοῦ ὁποίου περιελαμβάνοντο εἰς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα, ἀλλά μέ πολύ εὐρείας διαφοροποιήσεις. Βλ. Χ. Χριστοπούλου, Σ. Εὐκλείδου, Θεοδ. Π. Δηλιγιάννη, *Ἐφημερίς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἤτοι Συλλογή κατά χρονολογικήν τάξιν καί καθ' ὕλην τῶν δοθεισῶν ἐξηγήσεων ἐπί ζητημάτων ἀναφυέντων κατά τήν ἐφαρμογήν τῶν εἰς τήν ἁρμοδιότητα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἀναγομένων νόμων, Φυλλάδιον Α΄, ἔτος Α΄, Ἑλληνική ἰδαγένεια*, Ἐν Ἀδήναις 1853, ἔνδα καί σημαντική ἐπιστημονική

Φεβρουαρίου 1835 ὑπό τοῦ Ἀρεοπαγίτου G. Feder μέ ρητήν ἐντολήν νά χρησιμοποιήσῃ οὗτος ὡς πρότυπον τόν ἀντίστοιχον βαυαρικόν Νόμον περί ὑποθηκῶν τῆς 1ης Ἰουνίου 1822 ν.ήμ. Ἐν τούτοις, τό ἐν λόγῳ νομοσχέδιον κατά τήν συζήτησιν εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν ὑπέστη σοβαρωτάτην κριτικήν καί προσηρμόσθη περισσότερον πρός τά ἑλληνικά δεδομένα[6]. Διά τούς λόγους αὐτούς, ἀλλά καί τάς θεωρητικάς διαφωνίας, ἡ συγκεκριμένη συζήτησις εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν διήρκεσεν ἐπ' ἀρκετόν, δηλαδή μεταξύ Ἰουλίου καί Δεκεμβρίου 1835. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ περί ὑποθηκῶν νόμος δέν εἶχε γαλλικόν πρότυπον εἰμή ἐμμέσως καί καθ' ὅσην ἔκτασιν εἶχε γαλλικάς ἐπιδράσεις ὁ βαυαρικός Νόμος περί ὑποθηκῶν.

Πρό τοῦ ἐν λόγῳ νόμου ὅμως, ἐπεβάλλετο ὅπως συνταχθῇ καί ἐκδοθῇ ὁ νόμος περί διακρίσεως κτημάτων, διό καί πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας προσεκλήθη κατά τήν 11ην/23ην Ἀπριλίου 1836 ἡ Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης ὅπως ἐνεργήσῃ ἀμέσως τά δέοντα. Διά τῆς αὐτῆς διαταγῆς ὡρίσθη ὅτι: «*Ὁ ὑπουργικός σύμβουλος κ. Προβελέγγιος καί ὁ παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ δικαστής Φέδερ πρέπει νά ἐπιφορτισθῶσιν εἰδικῶς τήν προετοιμασίαν τῶν ἀναφερομένων εἰς τόν Πολιτικόν Κώδικα νομοσχεδίων*». Ἑπομένως, ἀνετέθη εἰς τούς δυό τούτους ἄνδρας ἡ εὐθύνη τῆς συντάξεως μερικωτέρων νομοσχεδίων ἀστικοῦ δικαίου ἕως τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ γενικοῦ νόμου.

Ὁ Κ. Προβελέγγιος καί ὁ G. Feder πρός σύνταξιν τοῦ περί κτημάτων νομοσχεδίου ἐστηρίχθησαν εἰς τό μετεφρασμένον ἤδη τότε Β΄ Βιβλίον τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Τό νομοσχέδιον, παρά τάς ἐπανειλημμένας ὑπομνήσεις τῆς Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας ὑπεβλήθη πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης μόλις κατά τήν 15ην Δεκεμβρίου 1836 καί ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ πρός τόν Βασιλέα μετά διήμε-

---

μελέτη καί ἑρμηνεία τοῦ θέματος τῆς ἰδαγενείας μεταξύ 1822 καί 1853 (σελ. 3 - 21). Βλ. καί Ἰωσήφ Γεωργιάδου, *Ἡ Ἑλληνική Ἰδαγένεια*, Ἐν Ἀθήναις 1941· Ἰωάνν. Σταθοπούλου καί Βασ. Βαρδάκη, *Ἡ Ἑλληνική Ἰδαγένεια. Νομοθεσία - Νομολογία κ.λπ.*, Ἐν Ἀθήναις 1953· Αἰμιλίου Bendermacher - Γερούση, Das *Staatsangehörigkeitsrecht von Griechenland*, Ἐν Frankfurt am Main – Berlin 1956, ἔνθα καί παράθεσις ἐν γερμανικῇ μεταφράσει τῶν νομοθετικῶν ρυθμίσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἀπό τῆς ἐνικῆς συγκροτήσεώς του κατά τό 1822, καί Ἕλλης Κρίσπη - Νικολετοπούλου, *Ἡ ἰδαγένεια. Γενική θεωρία - Συγκριτικόν Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1965. Ὁ νόμος περί διακρίσεως κτημάτων τῆς 21ης Ἰουνίου/3ης Ἰουλίου 1837 (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 25 (10 Ἰουλίου 1837), σελ. 108 - 110) φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ μόνος ἐκ τῶν πρώτων ἀστικῶν νόμων ὁ ὁποῖος ἠκολούθησεν ἀρκετά πιστῶς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα.

6. Βασ. Ἀπόφασις πρός τήν Γραμμ. τῆς Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. 10215 τῆς 11ης/23ης Ἀπριλίου 1836, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Πρβλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Γοδοφρέδος Φέδερ. Πανεπιστημιακός διδάσκαλος καί ἀνώτατος δικαστής», περ. *Ἀθηνᾶ*, ΟΗ΄ (1982), σελ. 223-236.

ρον, διά νά καταστῇ τελικῶς νόμος κατά τήν 21ην Ἰουνίου 1837[7].

Ἐν τῷ μεταξύ ἐκρίθη ὑπό τοῦ von Armansperg ὅτι: «*Ἐπειδή καί ἡ μετάφρασις τοῦ Γαλλικοῦ Πολιτικοῦ Κώδηκος ἐτελείωσεν, εἶναι κατεπεῖγον ἀναγκαῖον νά ἐπιχειρισθῇ ἀξίως ἡ ἀναθεώρησις τοῦ ἐμπεριεχομένου <αὐτοῦ> ἀναφορικῶς πρός τήν νομοθεσίαν τῆς Ἑλλάδος, αὕτη δέ νά φθάσῃ τάχιστα εἰς ὡριμότητα διά νά δεχθῇ τόν τόσον ἀναγκαῖον Πολιτικόν Νόμον*», διό καί ὑπεδείχθη πρός τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείαν ὅτι: «*Διά νά εὐκολύνωμεν δέ τάς προεργασίας, ἤθελεν εἶσθαι κατάλληλον νά γίνῃ ἡ πρώτη ἀναθεώρησις ἀπό τά ἐφεξῆς ἄτομα: α΄, τοῦ μέν Πρώτου Βιβλίου, ἐξαιρουμένου τοῦ Τίτλου Ε΄ καί Ϛ΄, ἀπό τόν κύριον Βέλλιον, ὅστις τό μετέφρασε, β΄, τῶν δέ Τίτλων Ε΄ καί Ϛ΄ τοῦ Πρώτου Βιβλίου καί τοῦ Τίτλου Ε΄ τοῦ 3ου Βιβλίου, ἀπό τόν κύριον Πολυζωίδην, γ΄, τῶν δέ δύο πρώτων Τίτλων τοῦ Τρίτου Βιβλίου ἀπό τόν κύριον Πιτζιπιόν, ὡς μεταφραστήν τούτων καί ἑπομένως γνωρίζοντα ἐντελῶς τούτους καθώς καί τοῦ Τίτλου Δ΄ τοῦ αὐτοῦ Βιβλίου, δ΄, τῶν δέ Τίτλων Ϛ΄, Ζ΄, ΙΖ΄ - Κ΄ τοῦ Βιβλίου τούτου ἀπό τούς κυρίους Φέδερ καί Προβελέγγιον. Μέ τήν ἐπιθεώρησιν τῶν λοιπῶν τίτλων τοῦ Τρίτου Βιβλίου ἠμποροῦσαν ἴσως οἱ Πρόεδροι κ.κ. Κλονάρης καί Σοῦτζος, ὁ Εἰσαγγελεύς κύριος Πάικος καί ὁ δικηγόρος Πάλμας νά ἐπιφορτισθῶσι κατά τά διορισθησόμενα ὑπό τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τμήματα*». Προσετέθη δέ ὅτι: «*Περί δέ τῆς ἀναθεωρήσεως ἠμποροῦσε νά δώσῃ ἕκαστος εἰσηγητής μόνον βραχεῖαν εἰσήγησιν: α΄, τί ἦναι μεταβλητέον, β΄, τήν πρότασιν περί συντάξεως τῶν μεταβληθησομένων χωρίων, γ΄, τούς λόγους τῆς μεταβολῆς*» καί ὅτι: «*Ἡ Γραμματεία ἠμποροῦσε νά λάβῃ εἰς ἀναθεώρησιν ἐπί πᾶσιν ὅλα τά τμήματα καί παρ' ἕκαστον τμῆμα νά συμπεριλαμβάνῃ τούς εἰσηγητάς* (: ἀναθεωρητάς) *συνενοουμένη ἐκ τοῦ προχείρου*». Ἤδη εἶχε συστηθῇ διά τῶν ἀνωτέρω ἐντολῶν ἡ νέα Ἐπιτροπή καταρτίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος. Εἰς πάντα τά ἀνωτέρω, τά ὁποῖα ἡ Ἀρχιγραμματεία τῆς Ἐπικρατείας ἐχαρακτήρισεν ὡς ἐπείγοντα, προσετέθη ἰδιοχείρως ὑπό τοῦ von Armansperg καί ὑπόμνησις ἐπισπεύσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ ἕως τότε ἐκκρεμοῦντος Β΄ Βιβλίου[8].

Μετά τινας ἡμέρας ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης, «*Après une*

7. Βλ. Ἀναφοράν τῆς Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα (διά τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας), ὑπ' ἀριθμ. 8723 τῆς 14ης/26ης Ἀπριλίου 1836, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4, ἑτέραν ὑπ' ἀριθμ. 8723/9710/10072 τῆς 26ης Ἰουνίου/8ης Ἰουλίου 1836, *Αὐτόθι* καί ἑτέραν ὑπ' ἀριθμ. 10923/10838 τῆς 23ης Ἰουλίου/4ης Αὐγούστου 1836 (πρωτοκολληθεῖσαν ἐν τῇ Ἀρχιγραμματείᾳ τῆς Ἐπικρατείας ὑπ' ἀριθμ. 13720 κατά τήν 25ην Ἰουλίου/6ην Αὐγούστου 1836), *Αὐτόθι*. Βλ. καί τόν Νόμον τῆς 21ης Ἰουνίου/3ης Ἰουλίου 1837, περί διακρίσεως κτημάτων, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 25 (10 Ἰουλ. 1837), σελ. 108-110.

8. Βασ. Ἀπόφασις πρός τήν Γραμμ. Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. ad N° 13720 τῆς 18ης/30ῆς Αὐγούστου 1836, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

mûre reflexion sur la révision du Code Civil Français», ὑπέβαλεν ἀναφοράν καί προέτεινε τροποποίησιν τινά τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας προσαρμογῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά παρ' ἡμῖν, συμπεριέλαβεν ἐκτός τῶν ἤδη ἀναφερθέντων προσώπων καί τόν Λέοντα Μελᾶν καί ἠτιολόγησε λίαν λεπτομερῶς τήν ἀνακατανομήν τῶν κατ' ἀρχήν προσδιορισθεισῶν ἁρμοδιοτήτων ἑκάστου. Πρέπει νά σημειωθῇ ὅτι δέν συμπεριέλαβε τόν Ἀ. Πολυζωίδην «*dans cette tache importante*» διότι ἔκρινεν ὅτι «*ses connaissances litteraires seraient de peu d' utilité dans les questions graves des discussions législatives*». Ὡς πρός τήν «*révision générale de toutes les parties de la loi*» ἐξέφρασε τήν γνώμην ὅτι ἀντί τῆς Γραμματείας θά ἦτο ἴσως «*plus convenable de l' attribuer à une commission composée de toutes les personnes qui seront appellées à prendre part dans les révisions partielles et dont chacune fera le rapport pour ce qui concerne sa quote part*»[9].

Διά τῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως τῆς 28ης Αὐγούστου/9ης Σεπτεμβρίου 1836, ὑπογραφείσης ὑπό τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ Βασιλέως, ἐνεκρίθη ἡ πρότασις τοῦ ὑπουργοῦ, ἐτονίσθη ὅμως ὅτι δέν ἐγίνετο δεκτόν τό περί τῆς γενικῆς ἀναθεωρήσεως μέρος ταύτης διά τῶν ἀκολούθων: «*Ἀλλά δέν συγκατατιθέμεθα μ' ὅλον τοῦτο εἰς τό νά διορισθῇ ἡ προταθεῖσα ἐπιτροπή χάριν ἀνωτάτης ἐπιθεωρήσεως, ἐπειδή τά συμβάντα τῆς προλαβούσης συζητητικῆς τῶν νόμων Ἐπιτροπῆς* (: τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς) *μᾶς ἔδωκαν τήν δυσάρεστον πληροφορίαν ὅτι αἱ ὑποθέσεις μέ τάς πολυπληθεῖς ἐπιτροπάς δέν προοδεύουσιν*»[10]. Οὕτω, τό ἔργον τό ὁποῖον ἀρχικῶς εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τήν ὑπό τόν Χρ. Κλονάρην Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν ἀνετέθη εἰς τάς ὁρισθείσας ὁμάδας ἐργασίας ὑπό τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης μέ τήν ἐλπίδα ταχυτέρου ἀποτελέσματος.

Πρός τά μέλη τῶν κατά ταῦτα ὁμάδων ἐτονίσθη ὅτι: «*Ἡ Κυβέρνησις ἀποβλέψασα εἰς τάς ἰδιότητας τῶν εἰς τό ἔργον τοῦτο* (: τῆς προσαρμογῆς - ἀναθεωρήσεως) *προσκαλουμένων προσώπων, δέν ἐνέκρινε νά διαγράψῃ ὁδηγίας περί τοῦ τρόπου τῆς ἐξεργασίας. Ἐθεώρησεν ὅτι ἅπαντες θέλουν εὕρει καί προτιμήσουν ἐκεῖνον ὅστις δύναται νά ἐνώσῃ τήν ταχύτητα μέ τήν ἀκρίβειαν. Ἐνόμισε μ' ὅλα ταῦτα νά ἐπιστήσῃ τήν προσοχήν τῶν ἐπεξεργαστῶν εἰς τρία τινά:*

1. Νά συντάττωνται εἰς ἄρθρα νόμου αἱ γενόμεναι (sic) *μεταβολαί.*

---

9. Ἀναφορά Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 11580 τῆς 24ης Αὐγούστου/5ης Σεπτεμβρίου 1836, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

10. Βασ. Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθμ. C.P. 14897 τῆς 28ης Αὐγούστου/9ης Σεπτεμβρίου 1836, *Αὐτόθι* (ἐπισημειωματικῶς). Ἐκ τοῦ κειμένου τεκμαίρεται ὅτι ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή εἶχεν ἤδη παύσει νά λειτουργῇ.

2. Νά ἐκδέτωνται σαφῶς οἱ λόγοι τῶν ἐγκριθεισῶν μεταβολῶν εἰς ἰδιαιτέραν ἔκθεσιν ὑποβληθησομένην εἰς τήν Γραμματείαν (: τῆς Δικαιοσύνης) *μετά τό τέλος τοῦ ἔργου.*

3. Νά ἐνεργῶνται μετά φειδοῦς αἱ μεταβολαί καί νά μήν ἀναστρέφεται ἡ τάξις τῶν γαλλικῶν διατάξεων χωρίς ἀποχρώντων λόγων».

Εἰς τόν Γ. Βέλλιον ἀνετέθη ἡ ἐπεξεργασία τῶν Τίτλων I – IV τοῦ Α΄ Βιβλίου, εἰς τούς Χρ. Κλονάρην καί Δ. Γ. Σοῦτσον (ἀπό κοινοῦ) ἐκείνη τῶν Τίτλων V – XI τοῦ αὐτοῦ Α΄ Βιβλίου, εἰς τούς Κ. Προβελέγγιον καί G. Feder ὁλοκλήρου τοῦ Β΄ Βιβλίου καί τῶν Τίτλων XIX – XX τοῦ Γ΄ Βιβλίου, εἰς τόν Κ. Πιτσιπιόν τῶν Τίτλων I καί II τοῦ Γ΄ Βιβλίου καί τέλος εἰς τούς Ἀ. Πάικον, Ἀλ. Πάλμα καί Λ. Μελᾶν ἡ ἐπεξεργασία τῶν Τίτλων III – XXI (πλήν XIX καί XX) τοῦ Γ΄ Βιβλίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος[11]. Παρά πᾶσαν ἐπιθυμίαν τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχοντίας τοῦ Κράτους καί τοῦ ἐπί κεφαλῆς τῆς Κυβερνήσεως, τό ἀνατεθέν ἔργον ἐβράδυνε καί ὑπό τό νέον ὀργανωτικόν σχῆμα. Ἀπολογισμός τῶν μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1837 ἐργασιῶν ἐδημοσιεύθη εἰς τήν ἐπίσημον ἐφημερίδα *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*[12].

Εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον ὅτι τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, εὐθύς ἀπό τῆς ἐγκαταστάσεώς του ἐν Μονάχῳ, ἐφρόντισεν, ἐν τῷ πλαισίῳ σχεδίου γενικωτέρας ὀργανωτικῆς μερίμνης, νά ἐξοπλίσῃ τό νεαρόν Ἑλληνικόν Κράτος μέ μεγάλον ἀριθμόν ἀναγκαίων βιβλίων πρός διευκόλυνσιν τῆς λειτουργίας τῆς Διοικήσεως κ.λπ. Ἡ πρωτοβουλία τῆς σχετικῆς φροντίδος ἀνῆκεν εἰς τόν Georg-Ludwig von Maurer, ὁ ὁποῖος ἐπώπτευσε τήν προσπάθειαν. Ἤδη πρό τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐκ Μονάχου συνετάγησαν πίνακες ὑπό τῆς ἐκεῖ ἐμβρυώδους *Ὑπηρεσίας τῆς Ἀντιβασιλείας* (μικροῦ ἐπιτελικοῦ βοηθητικοῦ γραφείου) περιλαμβάνοντες δεκάδας χρησίμων βιβλίων ἀπτομένων ὅλων τῶν τομέων τῆς διοικητικῆς λειτουργίας. Εἶναι προφανές ὅτι διά μέν τά νομικά βιβλία ἡ πρωτοβουλία ἀνῆκεν εἰς τόν Maurer, ὅπως καί δι' ἐκεῖνα τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ὁποίας ἡ γενικωτέρα ὀργάνωσις ἀνῆκεν

---

11. Ἔγγραφον τῆς Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Ἀνδρόν. Γ. Πάικον, ὑπ' ἀριθμ. 11733 τῆς 12ης Σεπτεμβρίου 1836, *Ἀρχεῖον Ἀνδρον. Γ. Παΐκου*, φυλασσόμενον εἰς τό *Ἑλληνικόν Λαογραφικόν καί Ἱστορικόν Ἀρχεῖον* (Ε.Λ.Ι.Α.), ἐκ δωρεᾶς τοῦ τέως Ὑπουργοῦ Ἀλεξ. Ἰ. Βούλτζου. Βλ. καί τήν ἀκόλουθον εἴδησιν : «*Δευτέρα ἀπόπειρα Κώδηκος. Οἱ κ. Χ. Κλονάρης, Δ. Σοῦτσος, Πάικος, Πιτζιπίος, Προβελέγκιος* (sic), *Μελᾶς, Βέλλιος καί Φέδερ διωρίσθησαν νά τροποποιήσουν τόν Γαλλικόν Κώδηκα διά νά ἐφαρμοσθῇ εἰς τήν Ἑλλάδα. Μεταξύ τινων ὀνομάτων ἀξιοτίμων εἶναι καί τινα τά ὁποῖα ἀποροῦμε πῶς εὑρίσκονται εἰς συνάφειαν μέ τόν Γαλλικόν Πολιτικόν Κώδηκα*», ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 372 (23 Σεπτ. 1836), σελ. 1519.

12. Βλ. ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, φ. 80 (16/28 Ἀπρ. 1837), σελ. 405-406 (: *Περί τῆς συντάξεως Κωδήκων*).

εἰς τόν τομέα τῶν εὐθυνῶν του. Ἀλλ' ὡς πρός ἑτέρους τομεῖς τῆς Διοικήσεως, π.χ. διά τήν Δημοσίαν Οἰκονομίαν, τήν Δασικήν Ὑπηρεσίαν ἤ τήν Στρατιωτικήν Ὀργάνωσιν εὔλογον εἶναι νά θεωρηθῇ ὅτι ἐζητήθη ἡ συμβουλή τῶν ἀντιστοίχων βαυαρικῶν ὑπηρεσιῶν περί τῶν καταλλήλων βασικῶν ἐγχειριδίων, τά ὁποῖα θά ἠδύναντο νά χρησιμοποιηθοῦν ἐν Ἑλλάδι. Τό σύνολον τῶν ἐπιλεγέντων βιβλίων ἠγοράσθη ἐν Μονάχῳ καί ἐκομίσθη εἰς τήν Ἑλλάδα κατά τόν Ἰανουάριον τοῦ 1833 μετά τῶν λοιπῶν ἀποσκευῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας. Ἡ συγκρότησις τοιαύτης «Κρατικῆς Βιβλιοθήκης» ἀπέβλεπεν εἰς ἐξασφάλισιν τῶν ἀπαραιτήτων βοηθημάτων διά τό ἀναληφθέν μέγα ἔργον.

Εἶναι εὔλογον ὅτι τά μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἐκόμισαν μετ' αὐτῶν καί βιβλία ἐκ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν βιβλιοθήκης, ἀλλ' αὐτά ἦσαν προσωπικά βοηθήματα, τά ὁποῖα φυσικά συναπεκόμισαν κατά τήν ἀναχώρησίν των ἐξ Ἑλλάδος. Ἀντιθέτως αἱ πρῶται παραγγελίαι διά τήν Κρατικήν Βιβλιοθήκην παρέμειναν ἐνταῦθα καί σύν τῷ χρόνῳ ἐνετάγησαν εἰς τήν Πανεπιστημιακήν Βιβλιοθήκην καί ἐν συνεχείᾳ εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος καί ἐνδεχομένως καί εἰς τήν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς.

Εἰς τόν τομέα τῶν νομικῶν βοηθημάτων αἱ παραγγελίαι περιέλαβον ὅλα τά τότε πλέον σημαντικά βοηθήματα πού ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τά Γερμανικά Πανεπιστήμια. Περιέλαβον ἐπίσης νομοθετικάς συλλογάς, νομικά περιοδικά καί εἰδικώτερα ἐγχειρίδια (τά ὁποῖα ἐπλουτίσθησαν περαιτέρω). Ἦσαν κυρίως γερμανικαί ἐκδόσεις, καθώς καί ἀρκεταί γαλλικαί καί τινες ἰταλικαί. Σημειοῦμεν ὅτι μεταξύ τῶν νομοθετικῶν συλλογῶν ἠγοράσθησαν τότε διά λογαριασμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καί αἱ ἑξῆς ἐκδόσεις:

α) *Corpus Juris Civilis recognovit et brevi annotione instructum*, ὑπό τοῦ Johann Ludwig Wilhelm Beck (1786-1869), ἐν Λειψίᾳ 1826-1836.

β) *Corpus Juris Canonici emendatum et notationibus illustratum Gregorii XIII P. M. iussu editum*, ὑπό τοῦ Justus Hennig Boehmer (1674-1749), Ἐν Λειψίᾳ 1833 καί ἑξῆς.

γ) *Oesterreichisches Civilgesetzbuch*.

δ) *Θεοφίλου Ἀντικήνσορος: Τά εὑρισκόμενα / Theophili Antecessoris paraphrasis graeca Institutionum caesaraerum cum notis integris P. Nannii, J. Curtii, D. Gothofredi, H. Ernstii et C. A. Fabroti, ac selectis quamplurimorum eruditorum observationibus, cum editis tum ineditis*, κατά τήν ἔκδοσιν τοῦ Wilhelm Otto Reitz (1702-1768), Ἐν Χάγῃ 1751.

ε) *Preussisches Landrecht und Prozessordnung*, καί

ς) τό σύνολον τῆς ἕως τοῦ 1833 ἐκδοθείσης νομοθεσίας τοῦ Βασιλείου τῆς Νεαπόλεως. Ἡ τελευταία αὐτή ἐκλογή ὠφείλετο εἰς τό ὅτι ἐπρόκειτο περί νομοθεσίας ἐπί τῇ βάσει τῶν γαλλικῶν ἕξ Μεγάλων Κωδίκων μετ' ἐκσυγχρονισμένων τροποποιήσεων.

Φυσικά εἰς τάς παραγγελίας περιελήφθη καί ἡ βαυαρική νομοθεσία ἐκ κρατικῶν ἐκδόσεων προερχομένων ἐκ τοῦ ἐκεῖ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου. Πάντως ἐκ τῆς πορείας τῶν νομοπαρασκευαστικῶν ἐργασιῶν διά τήν σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος προκύπτει ὅτι δέν ἐλήφθησαν ὡς πρότυπα βαυαρικοί νόμοι πλήν τοῦ σχετικοῦ διά τάς ὑποθήκας.

Τό ὑλικόν αὐτό εὑρίσκετο εἰς τήν διάθεσιν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς προσαρμογῆς τοῦ γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά καθ' ἡμᾶς.

Κατά τήν διετῆ περίοδον 1837 – 1838 ἐπῆλθε σοβαρωτάτη μεταβολή τόσον εἰς τήν δομήν τοῦ ἀνωτάτου κυβερνητικοῦ ὀργάνου ὅσον καί εἰς τά πρόσωπα. Εἰδικώτερον, κατά τήν 2αν/14ην Φεβρουαρίου 1837, ἐγένετο δεκτή ἡ παραίτησις τοῦ Κόμητος Josef Ludwig von Armansperg ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας καί Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καί συγχρόνως κατηργήθη ἡ θέσις αὐτή, ἐνῷ ἐπεξετάθησαν αἱ ἁρμοδιότητες τῶν Γραμματέων τῆς Ἐπικρατείας (11 Μαρτίου 1837)[13]. Ἡ θέσις τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας ὑποκατεστάθη δι' ἐκείνης τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἁπλῶς, εἰς τήν ὁποίαν διωρίσθη ὁ ἐν Βαυαρίᾳ Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας καί Καθηγητής τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου καί τοῦ Ἐθιμικοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Würzburg Ἱππότης (Ritter) Ignaz von Rudhart (1790-1838), παραλλήλως πρός τήν ἀνάθεσιν εἰς αὐτόν τῆς Γραμματείας ἐπί τοῦ Βασ. Οἴκου καί τῶν Ἐξωτερικῶν (2/14 Φεβρουαρίου 1837)[14]. Ἡ ἀποχώρησις τοῦ von Armansperg καίτοι φαίνεται ἀδιάφορος πρός τό σχεδιασθέν εἰδικόν νομοθετικόν ἔργον, δέν ἄφησεν ἀνεπηρέαστον τοῦτο ἐξ ἐπόψεως τῶν συναφῶν νομοτεχνικῶν ἐργασιῶν. Ὁ von Rudhart δέν παρέμεινεν ἐπί πολύ ἐνταῦθα. Κατά τήν 8ην/20ήν Δεκεμβρίου 1837 παρῃτήθη διά λόγους ὑγείας καί ἐνῷ ἐπέστρεφεν εἰς

13. Βασ. Διάταγμα τῆς 2ας/14ης Φεβρουαρίου 1837, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 4 (3 Φεβρ. 1837), σελ. 14 καί ἕτερον τῆς 11ης/23ης Μαρτίου 1837, *Αὐτόθι*, φ. 11 (17 Μαρτ. 1837), σελ. 45-46.

14. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835», σελ. 133. Περί τοῦ Rudhart βλ. λῆμμα ὑπό Karl Theodor von Heigel ἐν *Allgemeine Deutsche Biographie*, τόμ. 29 (1889), σελ. 459 – 469. Ἐπίσης συνεγράφη βιογραφία ὑπό τοῦ Ferdinand Koeppel, *Ignaz von Rudhart. Ein Staatsmann des Frühliberalismus*, Ἐν Μονάχῳ - Βερολίνῳ 1933 (διδ. διατριβή). Φέρεται ὅτι τό ἐν Μονάχῳ ἀντίτυπον κατεστράφη κατά τόν Πόλεμον. Πάντως τό βιβλίον σπανίζει.

τό Μόναχον ἀπεβίωσε[15]. Τήν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἀνέλαβεν ὁ Βασιλεύς Ὄθων ὡς Ἀρχηγός τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας, ἀναπληρούμενος τακτικῶς ἐν τῇ πράξει ὑπό τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, Προεδρεύοντος Ἀντιπροέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας[16]. Αἱ μεταβολαί αὐταί ἐπανέφερον ἐμμέσως πολιτικάς συνθήκας τοῦ παρελθόντος καί ἐνίσχυσαν κατεστημένας παρ' ἡμῖν νοοτροπίας ἀντιμετωπίσεως τῶν θεμάτων κατά τρόπον «πρακτικόν» καί «παραδοσιακόν».

Κατά τήν 20ήν Ἰουλίου 1838 ἀπηυθύνθη πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης Βασιλικόν Ἔγγραφον, διά τοῦ ὁποίου παρηγγέλθη αὕτη «*νά δηλοποιήσῃ τό ὀγληγορώτερον ἀναφέρουσα περί τῆς νῦν καταστάσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς* (sic), *τῆς συστηθείσης κατά τό 1836 πρός ἐπιθεώρησιν τοῦ Πολιτικοῦ Κώδηκος τῆς Γαλλίας καθ' ὅσον ἀφορᾷ τήν νομοθεσίαν τῆς Ἑλλάδος*»[17]. Ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ πρωτοβουλία περί τῆς προωθήσεως τοῦ θέματος τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας προήρχετο πάντοτε ἐκ τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχοντίας τοῦ Κράτους ἤ τῆς Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας, συνήντα δέ παθητικήν στάσιν ἐκ μέρους τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργείου, ἐμφανιζομένου ὀλιγώτερον προοδευτικοῦ καί ἀνανεωτικοῦ.

Εἰς τήν μετά διετίαν ἀκριβῶς ἀπό τήν συγκρότησιν τῶν ὁμάδων ἐργασίας (1836) ὑποβληθεῖσαν πρός τόν Βασιλέα ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Ἀ. Παΐκου, περιεγράφη τό ἔργον πού εἶχεν ἐπιτελεσθῆ (κατά τάς δηλώσεις τῶν συντελεστῶν τούτου) περί τήν ἐπεξεργασίαν καί προσαρμογήν εἰς τάς ἑλληνικάς ἀνάγκας τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐκ τῶν τεσσάρων Τίτλων του Α΄ Βιβλίου «*οἱ τρεῖς παρεσκευάσθησαν ἤδη καί δέν λείπεται εἰμή ἡ ἔκθεσις ἡ δικαιολογητική καί ἡ παρασκευή τοῦ τετάρτου, τῶν ὁποίων πάντων ὑπόσχεται ὁ ἀναφερόμενος* (: Γ. Βέλλιος) *τήν ἀποπεράτωσιν ἐντός τοῦ παρόντος ἔτους* (: 1838). *Ἐκ τῶν Τίτλων V – XI τοῦ αὐτοῦ Α΄ Βιβλίου οἱ δυό περί γάμου καί περί ἐπιτροπείας, εἰς οὕς ἐνόμισαν δέον νά δώσωσιν τήν προτίμησιν, παρασκευάζονται ὁλονέν· ἀλλ' οἱ ἐξεργασταί* (: Χρ. Κλονάρης καί Δ. Γ. Σοῦτσος), *ἄν καί προσκληθέντες ἐπανειλημμένως, δέν προσδιώρισαν μέχρι τίνος ἐλπίζουν νά ἐκπεραιώσωσι τό ὅλον ἔργον*».

---

15. Βασ. Διάταγμα τῆς 8ης/20ῆς Δεκεμβρίου 1837, περί παραιτήσεως τοῦ Ἱππότου Κυρίου Ῥουδχάρτ, Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας ἐπί τοῦ Β. Οἴκου καί ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 40 (8 Δεκ. 1837), σελ. 168.

16. Βασ. Διάταγμα τῆς 8ης/20ῆς Δεκεμβρίου 1837, περί προεδρίας εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, *Αὐτόθι*, σελ. 169.

17. Βασ. Ἔγγραφον πρός τήν Γραμμ. Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. 2690 τῆς 20ῆς Ἰουλίου/1ης Αὐγούστου 1838, Γ.Α.Κ., *Ὄθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

Ἐκ τοῦ Β΄ Βιβλίου ὁ πρῶτος Τίτλος (περί διακρίσεως κτημάτων) εἶχεν ἤδη καταστῆ νόμος. Ἐκ τῶν τριῶν ἑπομένων καί τῶν δύο τελευταίων του Γ΄ Βιβλίου, «*τῶν ὁποίων ἡ Κυβέρνησις διεπιστεύθη τήν προπαρασκευήν εἰς τόν Ἀρειοπαγίτην κ. Φέδερ καί εἰς τόν Εἰσηγητήν* (: παρά τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας) *κ. Προβελέγγιον, ὁ περί κατοχῆς καί ὁ περί ἰδιοκτησίας παραδίδονται ἐντός τριῶν μηνῶν*». Ἐξ ἄλλου, ἐκ «*τῶν δύο πρώτων Τίτλων τοῦ Τρίτου Βιβλίου ἡ ἀνατεθεῖσα εἰς τόν κ. Πιτσιπιόν, Εἰσαγγελέα παρά τοῖς ἐν Ἀθήναις Ἐφέταις, προπαρασκευή τελειώνει ἐντός τεσσάρων μηνῶν*».

Τέλος, «*ἡ ἐξεργασία τῶν λοιπῶν Τίτλων τοῦ Τρίτου Βιβλίου (τοῦ περί ἐνεχύρου καί ἀντιχρήσεως καί τοῦ περί ὑποθηκῶν Τίτλου ἐξαιρουμένων, διότι ἤδη ἐνομοθετήθησαν τά περί τούτων), ἥτις εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τούς κ.κ. Ἀ. Πάλμαν, δικηγόρον, Λ. Μελᾶν, Εἰσαγγελέα παρά τοῖς ἐν Ναυπλίῳ Ἐφέταις, καί εἰς τόν ὑποφαινόμενον* (: Ἀ. Πάικον), *πρό πολλοῦ ἐπεραιώθη*». Ἡ μή ὑποβολή τῆς συντελεσθείσης ἐργασίας εἰς τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης ὠφείλετο «*εἰς τήν προσδοκίαν τοῦ νά ληφθῇ γνῶσις καί τῶν ἄλλων ἐργασιῶν καί νά τεθῇ εἰς ἁρμονίαν μέ αὐτάς· ὅτι δέ μετά τήν τελευταίαν* (: Βασιλικήν) *πρόσκλησιν τό ἔργον παρεδόθη εἰς ἀντιγραφήν καί ἅμα τελειωθείσης αὐτῆς, ὑποβάλλεται εἰς τήν Γραμματείαν*»[18].

Κατά τήν ἀπευθυνθεῖσαν πρός τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης Βασιλικήν Ἀπάντησιν, συνταχθεῖσαν ὑπό τοῦ *Βασιλικοῦ Γραφείου* (ἐπιτελικοῦ ὀργάνου παρά τῷ Βασιλεῖ ὡς Ἀρχηγῷ τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας μετά τήν αὐτόματον συγκατάργησιν, μετά τοῦ δεσμοῦ τῆς Ἀρχιγραμματείας τῆς Ἐπικρατείας, τῆς *Γραμματείας* αὐτῆς), ἐξεφράσθη ἡ ἱκανοποίησις τοῦ Βασιλέως διά τήν πρόοδον τῆς ἐργασίας τῶν Ἀ. Παΐκου, Ἀ. Πάλμα καί Λ. Μελᾶ καί ἐδηλώθη ὅτι ἀνεμένετο ὅπως τό Ὑπουργεῖον προσπαθήσῃ «*ὅλαις δυνάμεσιν, ὥστε καί οἱ κύριοι Βέλλιος, Φέδερ, Προβελέγγιος καί Πιτζιπιός νά μή παραβῶσι τάς πρός ἐκπεραίωσιν τῶν ἐργασιῶν των τεθείσας παρά τῶν ἰδίων προθεσμίας καί οὕτως ἐντός τεσσάρων μηνῶν τό πολύ νά ἑτοιμασθῇ ὁλοτελῶς ὁ Πολιτικός Νόμος*». Ἰδιαιτέρως ἐφειλκύετο ἡ προσοχή τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπί τῆς ἀνάγκης ὅπως ζητήσῃ ἀπό τούς Χρ. Κλονάρην καί Δ. Γ. Σοῦτσον «*νά δηλώσωσι προσδιωρισμένην τινά προθεσμίαν ἐντός τῆς ὁποίας θέλουν ἠμπορέσει νά τελειώσουν τάς πρό πολλοῦ ἀνατεθείσας εἰς αὐτούς ἐργασίας, διά νά μή ἐμποδίζηται ἐξαιτίας των τό περί οὗ ὁ λόγος ἀναγκαιότατον σύγγραμμα*»[19]. Οὗτοι πράγματι ἐκλήθησαν ἀμέσως ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιο-

18. Ἀναφορά τοῦ Γραμμ. Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 2333/2467 τῆς 24ης Αὐγούστου/5ης Σεπτεμβρίου 1838, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

19. Βασ. Ἀπόφασις πρός τήν Γραμμ. Δικαιοσύνης, ὑπ' ἀριθμ. 3108 τῆς 29ης Αὐγούστου/10ης Σεπτεμβρίου 1838, *Αὐτόθι*.

σύνης νά ἀναφέρουν πότε ἤθελον «*ἐκπεραιώσει τήν ἐξεργασίαν τοῦ εἰς αὐτούς ἀνατεθέντος μέρους τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου*» καί αὐτοί ἀπήντησαν ἐγγράφως ὅτι «*ἤλπιζον*» ὅπως περατώσουν τοῦτο ἐντός πέντε μηνῶν, «*ἄν δέν παρεμπέσουν ἀπροόριστα κωλύματα*», ἑπομένως ἕως τοῦ Φεβρουαρίου 1839[20].

Δυστυχῶς ἡ διάσπασις τῶν κρατικῶν ἀρχείων, αἱ ἀπερίγραπτοι περιπέτειαι αὐτῶν καί πλεῖσται μέχρι σήμερον ἀντικειμενικαί δυσκολίαι δέν ἐπέτρεψαν ὅπως πληροφορηθῶμεν τά ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ διατρέξαντα. Εἰκάζομεν πάντως ὅτι πιέσει τοῦ *Βασιλικοῦ Γραφείου*, ἄν μή τό σύνολον, τοὐλάχιστον μέγα μέρος τῆς ὑπολειπομένης τῷ 1838 ἐργασίας συνετελέσθη. Κατά τάς μέχρι τοῦδε ἐρεύνας ἡμῶν δέν συνηντήσαμεν τό ὑποβληθέν ὑπό τοῦ συνόλου τῶν ὁμάδων ἔργον. Ἐλπίζομεν ὅτι σῴζεται εἰς τά κρατικά ἀρχεῖα, τά ὁποῖα ὅμως δέν εἶναι εἰσέτι προσιτά[21].

Πάντως, ὡς φαίνεται, τό βάρος τῶν ποικίλων καθηκόντων τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς δέν ὑπῆρξεν ἡ μόνη αἰτία τῆς δυστοκίας ἀποτελεσμάτων τοῦ ἔργου των. Κατά τήν διαδικασίαν τῆς ἐπεξεργασίας τῶν διατάξεων τοῦ Code Civil πρός προσαρμογήν των εἰς τά ἑλληνικά δεδομένα, διεπιστώθη ἡ οὐσιώδης διαφοροποίησις μεταξύ τῶν διατάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ὡς ἀπετυποῦντο εἰς τήν *Ἑξάβιβλον*, καί τῶν πηγῶν του (δηλ. τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου), καί τῶν διατάξεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἔστω καί ἄν αὗται ἦσαν βαθέως ἐπηρεασμέναι ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ (Ἰουστινιανείου Δικαίου). Διότι ἐν τῷ μεταξύ ἐν Γαλλίᾳ εἶχον παρεμβληθῆ τόσον τό Φραγκικόν ἐθιμικόν δίκαιον ὅσον καί ἡ διάπλασις θεσμῶν καί κανόνων δικαίου ὑπό τήν ἐπίδρασιν ποικίλων θεωρητικῶν ἀντιλήψεων ἀναπτυχθεισῶν μεταξύ ΙϚ΄ καί ΙΘ΄ αἰώνων. Ἑπομένως, δέν ἀπῃτεῖτο τροποποίησις ὀλίγων διατάξεων ἀφορωσῶν εἰς τό Οἰκογενειακόν καί τό Κληρονομικόν Δίκαιον, ὡς εἶχε νομίσει ὁ κατά τήν 1ην/13ην Ἰανουαρίου 1835 διατάξας τήν ἐργασίαν Κόμης von Armans-

20. Ἀναφορά τῶν Χρ. Κλονάρη καί Δ. Γ. Σούτσου πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, 7 Σεπτεμβρίου 1838 π.ἡμ., καί ἑτέρα τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν Βασιλέα, ὑπ' ἀριθμ. 24975, 24773 τῆς 13ης/25ης Σεπτεμβρίου 1838, *Αὐτόθι*.

21. Περί τῆς ἀπό τοῦ 1839 τοὐλάχιστον ἀρξαμένης ἀντιγνωμίας περί τοῦ σκοπίμου τῆς στηρίξεως τοῦ ὑπό κατάρτισιν Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐπί τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, μέ μακρούς ἔκτοτε προβληματισμούς, βλ. περιληπτικῶς ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή», σελ. 133-135 καί ἐκτενῶς ἐν Κ. Γ. Πιτσάκη, «Πολιτικόν Νόμον αἴφνης προκύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χειρογράφοις», *Μνήμη Ἀναστασίου Π. Χριστοφιλοπούλου (1912-1998)*, *Digesta*, τεῦχ. 3 (Θέρος 2000), Νομική Σχολή Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, ἔνθα πλουσιώτατος λόγος καί ἱστορική ἀνάπτυξις τοῦ θέματος τοῦ κατά τό Βασ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 ἐφαρμοστέου παρ' ἡμῖν Ἀστικοῦ Δικαίου.

perg, ἀλλά περί ὁλοκληρωτικῆς ἀναμορφώσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀκόμη καί εἰς τό ἀρχικῶς θεωρηθέν ὡς «*ἀμιγῶς ἀντιγράφον τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον*» Ἐνοχικόν Μέρος τοῦ Code Civil. Τόσον εἰς τό Ἐνοχικόν ὅσον (καί πολύ περισσότερον) εἰς τό Ἐμπράγματον Δίκαιον ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ ἀπετύπωνε θεσμούς καί ἀντιλήψεις ἐν πολλοῖς ἀγνώστους ἤ ξένους πρός τήν περί δικαίου ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων[22].

Πρέπει ἐπίσης νά σημειωθῇ ὅτι ἡ ἀποχώρησις τοῦ Κόμητος von Armansperg ἐξ Ἑλλάδος κατά τάς ἀρχάς τοῦ ἔτους 1837 καί ἡ ἀντικατάστασίς του εἰς τό ἀξίωμα τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὑπό τοῦ Βαυαροῦ βουλευτοῦ καί νομάρχου Ignaz von Rudhart ἀνέτρεψε σοβαρῶς τάς προτεραιότητας τοῦ κεντρικοῦ σχεδιασμοῦ. Ὅπως καταφαίνεται ἐκ τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος πού διετύπωσεν ὁ ἴδιος ὁ von Rudhart πρό τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων του, ἡ συμπλήρωσις τοῦ μεγάλου νομοθετικοῦ ἔργου τό ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἐπί τοῦ von Maurer δέν περιελαμβάνετο εἰς τά προταχθέντα πρός ἐπίλυσιν ζητήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Καί αὐτή ἡ στάσις ὁπωσδήποτε συνέβαλε σημαντικῶς εἰς τήν ἐπιβράδυνσιν τοῦ ὅλου νομοπαρασκευαστικοῦ ἔργου[23].

Παραλλήλως, κατά τό ἔτος 1840 ἐψηφίσθη ὑπό τῆς Ἰονίου Βουλῆς ὁ *Ἰόνιος Πολιτικός Κῶδιξ*[24], καρπός μακρᾶς ὑπό νομοπαρασκευαστικῶν ἐπιτροπῶν ἐπεξεργασίας ἀπό τοῦ 1828[25]. Πρότυπον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ, ἀλλά καί ὁ ἀντίστοιχος τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν, νεώτερος τοῦ Γαλλικοῦ κατά ἐννέα ἔτη. Πέρα τούτου, κατά τάς ἐργασίας τῶν διαδοχικῶν ἐπιτροπῶν αἱ ὁποῖαι ἐπεξειργάσθησαν τό

22. Περί τῶν διαφοροποιήσεων τοῦ Ἐνοχικοῦ Δικαίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος βλ. ἐνδεικτικῶς Emmanuelle Chevreau, Yves Mausen καί Claire Bouglé, *Introduction historique au droit des obligations*, Ἐν Παρισίοις 2007 καί τήν ἐν αὐτῷ πλουσίαν βιβλιογραφίαν.

23. Μιχ. Χ. Τσαπόγα, «Τό ἀνέκδοτο «Κυβερνητικό Πρόγραμμα» τοῦ Ignaz von Rudhart γιά τήν πολιτειακή καί διοικητική ὀργάνωση τῆς Ἑλλάδας (1836)», *Τό Σύνταγμα*, ἔτος ΙΕ΄ (1989), τεῦχ. 2ο, σελ. 261-280.

24. Βλ. *Codice civile degli Stati Uniti delle Isole Jonie*. Corfù. Nella Tipografia del Governo, 1841, σχ. 8ον. Πρβλ. Παν. Ζέπου, «Ἡ σημασία τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος ὡς τοπικοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ε΄ (1938), σελ. 556 καί ἑπ. καί *Annales. Περιοδική ἔκδοση τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν*, τόμ. 2, *Μνήμη Παναγιώτη Ἰ. Ζέπου*, τεῦχ. 2ον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1988, σελ. 897 - 903, ἔνθα διατυποῦνται ἐνδιαφέρουσαι ἐπόψεις περί τῆς δεούσης καίτοι μή ἀκολουθηθείσης νομοθετικῆς πορείας τῶν Ἑπτανησίων νομοθετῶν τοῦ 1841.

25. Βλ. Παν. Χιώτου, *Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους ἀπό συστάσεως αὐτοῦ μέχρις Ἑνώσεως, ἔτη 1815 - 1864*, τόμ. Β΄, *περιέχων τά ἀπό Ἁρμοστείας Ἄδαμ, 1824, ἕως Ἑνώσεως, 1864*, Ἐν Ζακύνθῳ 1877 (φωτ. ἀνατύπωσις ὑπό Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἐν Ἀθήναις 1980), σελ. 11 - 12.

πρῶτον σχέδιον, προκύπτει ὅτι ἐγένετο μακρά καί κοπιώδης ἐργασία προσαρμογῆς τῶν προτύπων εἰς τάς συνθήκας καί τά ἔθιμα τῆς Ἑπτανήσου. Οὕτως ἐνεσωματώθησαν εἰς τόν *Ἰόνιον Πολιτικόν Κώδικα* καί ἐνετικά ἔθιμα, ἀλλά καί διατάξεις περί τοῦ οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ κυρίως δικαίου αἱ ὁποῖαι ἠκολούθουν τά ἰσχύοντα κατά τήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Τό ἀρχικῶς εἰς τήν ἰταλικήν κείμενον τοῦ *Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος* μετεφράσθη εἰς τήν ἑλληνικήν καί ἐξεδόθη κατά τό 1851[26]. Ἐν τούτοις, ἡ ἑλληνική μετάφρασις οὐδέποτε ἐπεκυρώθη ὥστε νά ἰσχύσῃ αὐτή ὡς νόμος, μέ ἀποτέλεσμα νά διατηρηθῇ ἐν ἰσχύι τό ἰταλικόν κείμενον[27].

Ἂς προστεθῇ ὅτι ὁ *Ἰόνιος Πολιτικός Κῶδιξ* ἴσχυσεν ἀπό τῆς 1ης Μαΐου 1841[28] μέχρι τῆς καταργήσεώς του διά τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τήν 23ην Φεβρουαρίου 1946[29], ἀφοῦ διετηρήθη ὡς τοπικόν δίκαιον μετά τήν ἐνσωμάτωσιν τῆς Ἑπτανήσου κατά τό 1866 (Νόμος ΡΝ΄ τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1866, διά τοῦ ὁποίου κατ' ἐξαίρεσιν πρός τήν λοιπήν νομοθεσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους δέν ἐξετάθη εἰς τάς Ἰονίους Νήσους ἡ ἐφαρμογή τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου*)[30].

Παρά τό γεγονός ὅτι ὑπῆρχε, κατά ταῦτα, ἀπό τοῦ 1840 Ἀστικός Νόμος ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἔστω αὐτονόμου, καί μάλιστα συντεταγμένος

---

26. Βλ. *Πολιτικός Κώδηξ τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων*. Κερκύρᾳ, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τῆς Κυβερνήσεως, 1851 (: 1852), σχ. 8ον.

27. Βλ. Δ. Μαρτελάου, *Περί τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς κατά τόν ἐν Ἑπτανήσῳ ἰσχύοντα Ἰόνιον Κώδηκα*, Ἐν Ζακύνθῳ 1890, σελ. ϑ΄ - ι΄.

28. Βλ. Νόμον ΙΗ΄ (18) τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων τῆς 10ης Μαρτίου (26 Φεβρουαρίου) 1841, ἐν *Πράξεις τῆς Ἑβδόμης Γερουσίας τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων, ἐκδοθεῖσαι ὑπό τό Σύνταγμα τῶν 1817, ἐπί τήν Δευτέραν (Ἕκτακτον) αὐτῆς Συνάθροισιν, συγκροτηθεῖσαν τό ἔτος 1841*, Ἐν Κερκύρᾳ 1841, σελ. 1 - 2.

29. Βλ. Ἀρθρ. 5 τοῦ Ἀναγκαστ. Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 2783 τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1941, *Εἰσαγωγικός Νόμος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ. 29 (30 Ἰαν. 1941), σελ. 146. Πρβλ. Νομ. Διάταγμα τῆς 7ης Μαΐου 1946 *περί ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί τοῦ Εἰσαγωγικοῦ αὐτοῦ Νόμου* (: καί δέσεως αὐτῶν ἐν ἰσχύι ἀπό τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1946), *Αὐτόθι*, τεῦχ. Α΄, φ. 151 (10 Μαΐου 1946), σελ. 761. Πρβλ. Κωνστ. Ἀ. Καυκᾶ, *Εἰσαγωγικός Νόμος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (Ἀναγκ. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 2783/1941)*, Ἐν Ἀθήναις 1946, σελ. 5 - 6.

30. Βλ. Νόμος ΡΝ΄ τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1866 περί εἰσαγωγῆς ἐν Ἑπτανήσῳ τῆς ἐν τῷ λοιπῷ Βασιλείῳ ἰσχυούσης νομοθεσίας, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ. 12 (2 Φεβρ. 1866), σελ. 95 - 96. Πρβλ. Βασ. Διάταγμα τῆς 11ης Φεβρουαρίου 1866, *Αὐτόθι*, φ. 15 (15 Φεβρ. 1866), σελ. 109 - 110. Πρβλ. Σπ. Ν. Τρωϊάνου, «Ὁ Ἰόνιος Πολιτικός Κώδικας στήν ἑλληνική νομική φιλολογία κατά τίς πρῶτες δεκαετίες μετά τήν Ἕνωση», *Ἐνδύμημα Ἄλκη Ἀργυριάδη*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 1069 – 1077 καί ἐν Κέντρον Μελετῶν Ἰονίου, *Τό Ἰόνιον Κράτος, 1815-1864, Πρακτικά τοῦ Διεθνοῦς Συμποσίου Ἱστορίας (Κέρκυρα, 21-24 Μαΐου 1988)*, Ἐν Ἀθήναις 1997, σελ. 505-514.

ἐπί τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ προτύπου τό ὁποῖον εἶχε γίνει ἀποδεκτόν καί εἰς τό Ἑλληνικόν Κράτος ἀπό τοῦ 1827, ἤτοι περίπου συγχρόνως πρός τόν χρόνον ἐνάρξεως τῶν προσπαθειῶν συντάξεως τοῦ *Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος*, ὁ τελευταῖος δέν φαίνεται νά ὑπῆρξε ποτέ μεταξύ τῶν προτύπων τά ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν αἱ ἑλληνικαί ἐπιτροπαί. Πιθανολογοῦμεν πώς αἰτίαν τοῦ φαινομένου ἀπετέλεσε τό γεγονός ὅτι εἰς τόν *Ἰόνιον Πολιτικόν Κώδικα* εἶχον ἐνσωματωθῆ διατάξεις ἐπηρεασμέναι ἐκ τῶν ἐνετικῶν νόμων καί ἐθίμων συναφεῖς πρός τά θέματα πού προεκάλουν δυσκολίας εἰς τάς ἑλληνικάς νομοπαρασκευαστικάς ἐπιτροπάς. Πέρα δέ τούτου ἴσως νά παρενεβλήθησαν καί προσωπικαί φιλαυτίαι καί θέματα προσωπικῆς ἀντιζηλίας.

2. Ἡ περίοδος 1842 – 1848.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μετά τετραετίαν σχεδόν, κατά τήν 2αν/14ην Ἀπριλίου 1842, συνεστήθη, προτάσει τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως Γεωργίου Ἀλεξ. Ράλλη, διά Διατάγματος, νέα Ἐπιτροπή, «*ἔργον ἔχουσα νά συζητῇ καί νά παρασκευάζῃ τά περί τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου ἤ καί ἄλλων ἀντικειμένων νομοσχέδια, ὅσα ἡ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεία ἤθελεν ἀναθέσει εἰς αὐτήν*». Ὡς μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς διωρίσθησαν ὁ Κ. Προβελέγγιος, Γενικός Γραμματεύς τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὁ Κ. Ἰ. Πιτσιπιός, Πρόεδρος τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν, ὁ Μᾶρκος Ρενιέρης, Ἀρεοπαγίτης, ὁ Γεώργιος Ἀ. Μαυροκορδᾶτος, Καθηγητής τοῦ Γαλλικοῦ (Ἀστικοῦ) Δικαίου καί ὁ Αἰμίλιος Herzog, Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ὁ Μιχαήλ Ποτλῆς (1812 – 1863), τότε πάρεδρος παρά τῇ Γραμματείᾳ τῆς Δικαιοσύνης (καί εἰσηγητής τῶν ὑπαγομένων θεμάτων εἰς τό Τμῆμα τῶν ἀμφισβητουμένων διοικητικῶν ὑποθέσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας) καί βραδύτερον Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου καί ὑπουργός καί ὁ Παῦλος Παν. Καλλιγᾶς, ὁ ἐν συνεχείᾳ Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου, τότε Ὑφηγητής, δικηγόρος καί Α΄ Πάρεδρος παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ[31]. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ συγκαταρίθμησις ἐν τῇ Ἐπιτροπῇ τῶν

31. Βλ. ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, φ. 11 (30 Ἀπρ./12 Μαΐου 1842), σελ. 59, ἑλληνιστί καί γαλλιστί. Τό σχέδιον τοῦ Διατάγματος βλ. ἐν Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον. Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Βλ. καί *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 10 (14 Μαΐου 1842), σελ. 61 καί ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 908 (11 Ἀπρ. 1842), σελ. 3895 (Τό κείμενον τῆς σχετικῆς εἰδήσεως - σχολίου ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Εἰς τήν νέαν νομοθετικήν ἐπιτροπήν ἀνετέθη ὡς νέον καθῆκον καί παντός ἄλλου νόμου παρά τόν Πολιτικόν ἡ προπαρασκευή καί προεξεργασία, καί τρόπον τινά κατέστη πολυμελές μόνιμον συμβούλιον. Ἔργον ἔχει νά βοηθῇ τά ὑπουργεῖα εἰς τάς*

Κ. Προβελεγγίου καί Μ. Ποτλῆ ἐγένετο δι' αὐτογράφου τροποποιήσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Διατάγματος ὑπό τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος. Ὁ Κ. Προβελέγγιος κατέστη Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἡ ὡς ἄνω Ἐπιτροπή (: *Ἐπιτροπή Προβελεγγίου*) δέν προῆλθεν ἐξ ἀνασυνθέσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς (: *Ἐπιτροπῆς Κλονάρη*) ἤ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1836, ἀλλ' ἀπετέλεσεν ἐξ ὑπαρχῆς συσταδέν ὄργανον[32]. Ἐξ ἄλλου τό ἔργον τῆς *Ἐπιτροπῆς Προβελεγγίου* δέν πρέπει νά ταυτίζεται πρός τήν ἀποστολήν τῆς συγκροτηθείσης κατά τήν 25ην Σεπτεμβρίου/7ην Ὀκτωβρίου 1834 τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν G. Feder, Κ. Προβελεγγίου καί Γ. Βελλίου (: *Ἐπιτροπή Feder*), ἥτις εἶχεν ὡς ἔργον τήν ἐπεξεργασίαν καί διόρθωσιν τῶν μεταφραστικῶν καί τυπογραφικῶν παροραμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς νέας νομοθεσίας τῆς χώρας, κυρίως τοῦ *Ποινικοῦ Νόμου*, τῶν Δικονομικῶν Κωδίκων καί τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί Συμβολαιογράφων*[33]. Ἡ *Ἐπιτροπή*

νομοθετικάς ἐργασίας των ἤ καί νά τά ἀπαλλάτῃ ἀπό τό ἀληθῶς δύσκολον ἔργον τῆς συντάξεως τῶν νόμων· ἡ ἐκ τούτου βοήθεια ἤθελεν εἶσθαι μεγαλητέρα, ἄν ὁ ἀριθμός τῶν δυναμένων καί νά ἐκθέτωσιν ἑλληνιστί μέ ἀκρίβειαν τάς ἰδέας των ἦτο μεγαλήτερος». Εἰς τό σχόλιον τῆς Ἀθηνᾶς διατυπώνονται πάντως καί ἐνδιαφέροντες προβληματισμοί, ὡς ὅτι ἐκ τῆς ἀρχικῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς περιελήφθησαν εἰς ἐκείνην τοῦ 1842 μόνον δύο, δηλ. οἱ Κ. Πιτσιπιός καί Κ. Προβελέγγιος. Προσέθετε δέ τό ἑξῆς σχόλιον: *«Ἄξιον ὅμως παρατηρήσεως εἶναι καί τοῦτο· ὅτι ἐκ τῶν μελῶν τῆς νέας ἐπιτροπῆς, ἐξαιρέσει δύο ἤ τριῶν ἄτινα ἐσπούδασαν ἰδίως ἤ ἐμελέτησαν τό Γαλλικόν Δίκαιον, τό ὁποῖον πρόκειται ὡς βάσις τοῦ Πολιτικοῦ ἡμῶν Κώδηκος, τά λοιπά εἶναι μᾶλλον ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τινά δέ ἐξεφράσθησαν πρό τινος καιροῦ δημοσίᾳ μέ τρόπον μάλιστα σφοδρόν καί ἀπότομον κατά τοῦ ἔργου τούτου, ὄχι μόνον πολεμήσαντα τό ἀνάρμοστον τῆς δουλικῆς τῶν Γαλλικῶν δεσμῶν μιμήσεως, ἀλλά καί ἀγωνισθέντα νά ἀναδείξωσι τό εἰσέτι ἄκαιρον πάσης πρός σύνταξιν Πολιτικοῦ Κώδηκος ἐπιχειρήσεως»*). Ὁπωσδήποτε τό σχόλιον τῆς Ἀθηνᾶς ὑπενόει τόν Μ. Ρενιέρην καί τόν Π. Καλλιγᾶν. Βιογραφικά σημειώματα τῶν ἐκ Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου μελῶν τῶν ἐφεξῆς Ἐπιτροπῶν βλ. προχείρως εἰς Δ. Ἀ. Δημητριάδου, *Ἀπάνθισμα βιογραφικόν*, εἰς τά οἰκεῖα λήμματα τῶν ἐγκυκλ. λεξικῶν καί εἰς τάς νεκρολογίας αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν ἰδίως εἰς τά νομικά περιοδικά. Ὁ θεσμός τοῦ ἀμίσθου παρέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀναπληρωτοῦ τῶν τακτικῶν δικαστῶν, ὁ ὁποῖος προεβλέφθη ὑπό τοῦ ἄρθρου 9 τοῦ *Ὀργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων*, κατηργήθη διά τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΧΜΖ΄ (647) τῆς 28ης Ἰουλίου 1877.

32. Αἱ μέχρι τοῦ 1874 συσταδεῖσαι Ἐπιτροπαί συγχωνεύονται ὑπό τινων εἰς μίαν, εἴτε ἦσαν διακεκριμέναι καί αὐτοτελεῖς εἴτε προήρχοντο ἐξ ἀνασυνθέσεων τῆς αὐτῆς. Ὑπό τήν ἔννοιαν δέ ταύτην προσγράφεται εἰς τά πεπραγμένα τῆς συσταδείσης τῷ 1835 Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, ὡς δῆθεν ὑπό κατά καιρούς διάφορον σύνθεσιν ἐργασθείσης, καί ὁ *Ἑλληνικός Ἀστυκός Νόμος* τοῦ 1856 καί τό Νομοσχέδιον περί Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1874. Βλ. τήν ἔποψιν ταύτην ἐν Π. Ἰ. Ζέπου, «Κῶδιξ (Νομ.)», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 15, σελ. 527. Βεβαίως ἡ ἀνάγκη λειτουργίας τοιούτου νομοτεχνικοῦ ὀργάνου ἦτο διαρκής καί ὑπό γενικωτέραν ἀποστολήν διατηρεῖται καί σήμερον.

33. Βασ. Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθμ. 16999 τῆς 25ης Σεπτεμβρίου/7ης Ὀκτωβρίου 1834,

Feder, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς φαίνεται ἀδρανήσει, ἀνασυνεκροτήθη κατά τήν 20ήν Σεπτεμβρίου/ 2αν Ὀκτωβρίου 1841. Εἰδικώτερον «*ἐκλήθη ὅπως ἐπαναλάβῃ ἄνευ ἀναβολῆς τό ἔργον της*» καί ἀνεπτύχθη εἰς ὀκταμελῆ διά τῆς συγκαταριθμήσεως τοῦ Θεοδώρου Μανούση (1795 – 1858), φιλολόγου καί Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Σπυρίδωνος Πήλλικα (1805 – 1861), Ἀρεοπαγίτου καί Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Μ. Ποτλῆ, Ἐφέτου καί τοῦ Πέτρου Δημ. Παπαρρηγοπούλου, Πρωτοδίκου καί τότε Ὑφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης Γ. Ἀ. Ράλλη[34].

Ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς νέας Ἐπιτροπῆς κατά τήν 25ην Ἀπριλίου 1842 εἰς τά γραφεῖα τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ἔλαβε πανηγυρικόν χαρακτῆρα, ὁ δέ Γραμματεύς Γεωργ. Ἀλεξ. Ράλλης ἐξεφώνησε λόγον πρός τά μέλη της. Ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ λόγου, δημοσιευθέντος διά τοῦ τύπου[35], διαπιστοῦται ὅτι ἀπό τό σύνολον τῶν μερῶν τοῦ ὑπό σύνταξιν Πολιτικοῦ Κώδικος, «*μόνον τό περί συναλλαγμάτων ἐν γένει ἔφθασεν ἤδη νά σχεδιασθῇ ὁλοσχερῶς ἀπό τούς ἀναδεξαμένους τό μέρος τοῦτο τοῦ Πολιτικοῦ Κώδικος κυρίους Πάικον, Πάλμαν καί Μελᾶν. Ἀλλά καί αὐτή ἡ ἐργασία, καθά τουλάχιστον οἱ συντάκται αὐτῆς ἀνέφερον εἰς τήν Γραμματείαν, χρήζει ἀναθεωρήσεως, πρός τόν σκοπόν τῆς ὁποίας ἐζήτησαν τήν σύμπραξιν καί ἄλλων νομικῶν*». Συνεπῶς, κατά τόν Γ. Ράλλην, πρώτιστος στόχος τῆς νέας Ἐπιτροπῆς ἦτο ἡ ἀναθεώρησις τοῦ ὡλοκληρωμένου μέρους τοῦ Κώδικος. Ἐκ παραλλήλου θά προωθοῦντο καί τά λοιπά μέρη πρός ὁλοκλήρωσιν. Ὡς ἀνέφερεν ἐν συνεχείᾳ ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης, πιθανῶς ὑπῆρχον συμπεπληρωμένα καί ἄλλα τμήματα τοῦ Κώδικος, δοθέντος ὅτι εἶχον δημοσιευθῆ τότε σχετικαί πληροφορίαι εἰς τάς ἐφημερίδας. Ἔπρεπεν ὅμως καί αὐτά νά τεθοῦν ὑπ' ὄψιν τῆς Γραμματείας ὥστε νά διαβιβασθοῦν πρός τήν νέαν Ἐπιτροπήν πρός περαιτέρω ἐπεξεργασίαν.

Ἡ μνεία περί συστάσεως τῆς *Ἐπιτροπῆς Προβελεγγίου* πρός κατάρτισιν Ἀστικοῦ Κώδικος παρελείφθη ἐκ τῆς «*Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως*» ἐπί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῇ *Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνή-*

Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 6 (ὑποφ. Gesetzgebungs - Commission, Regentschafts Act. N° 1, Repositur N° 90).

34. Βασ. Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθμ. 2595 τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου/2ας Ὀκτωβρίου 1841, περί ἀνανεώσεως τῆς ἀναθεωρητικῆς τοῦ κειμένου τῆς νομοθεσίας μας Ἐπιτροπῆς, Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ὁ Ἀρεοπαγίτης Θ. Μανούσης καί ὁ Εἰσαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου Δ. Γ. Σοῦτσος «*ἀπελύθησαν τῆς ὑπηρεσίας ὡς μή ἔχοντες τά νενομισμένα προσόντα τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου*» (δηλ. ὡς ἐτερόχθονες) διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 1ης Μαΐου 1844. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 16 (19 Μαΐου 1844), σελ. 76.

35. Βλ. ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, φ. 11 (30 Ἀπρ./12 Μαΐου 1842), σελ. 59.

σεως ἐπί κεφαλῆς τοῦ Ἀναγκ. Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 777 τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1945 «Ἑλληνικός Ἀστικός Κῶδιξ». Ἡ ὑπό τῆς τότε πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης παράλειψις εἶναι ἀδικαιολόγητος. Δημοσίευσις ἐν τῇ *Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως* εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως νόμου γίνεται σπανίως. Ἑπομένως ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν, ὅταν μάλιστα ἀναφέρεται εἰς νομοθέτημα ἐξόχου ἐθνικῆς σημασίας[36]. Ἀτυχῶς ὅμως τό ὑπό τήν ὀνομασίαν «*Εἰσηγητική Ἔκθεσις*» πρός τόν ἀσκοῦντα τότε τήν Ἀνωτάτην Ἀρχοντίαν ὑποβληθέν πτωχόν σημείωμα οὐδέν στοιχεῖον δικαιολογοῦν τοιοῦτον τίτλον περιέλαβεν. Ἐν παραβολῇ μάλιστα πρός τήν Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* τοῦ 1856, ἐκείνην τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ 1874 καί ἐκείνην τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1940 δέν δύναται νά κριθῇ εἰμή ὡς ἁπλοῦν χαρτίον πολιτικῆς προβολῆς[37]. Ἐξ ἄλλου περιληπτικότης οἵα ἡ τῆς «*Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως*» δέν δύναται νά δικαιολογηθῇ ἐκ τῆς ὑποβολῆς κατά τήν 13ην Σεπτεμβρίου 1945 εἰδικῆς ἐκθέσεως πρός τόν Ὑπουργόν Δικαιοσύνης ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς ἡ ὁποία ἐπεξειργάσθη τό κείμενον τοῦ Ἀναγκ. Νόμου 2250/1940 καί διετύπωσε τόν Ἀναγκ. Νόμου 777/1945[38].

---

36. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ.327 (31 Δεκ. 1945), σελ. 1729 - 1730.

37. Ἡ «*Εἰσηγητική Ἔκθεσις*» ὑπεγράφη ὑπό τοῦ Ὑφυπουργοῦ (Γεωργίου Μαύρου) καί ὄχι ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης (Κωνσταντίνου Ρέντη). Τοῦτο συνέβη ὑπό τάς ἐξῆς περιστάσεις. Διά τοῦ Ἀναγκ. Νόμου ὑπ' ἀριθμ. 686 τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1945 (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ. 291 (3 Δεκ. 1945), σελ. 1473) ἱδρύθη παρά τῷ Ὑπουργείῳ τῆς Δικαιοσύνης θέσις πολιτικοῦ (ὄχι ὑπηρεσιακοῦ) ὑφυπουργοῦ, «*ἔχοντος τάς αὐτάς μέ τόν Ὑπουργόν ἁρμοδιότητας, πλήν ἐκείνων τάς ὁποίας οὗτος ἤθελε διατηρήσει ἀποκλειστικῶς δι' ἑαυτόν διά β. διατάγματος ἐκδιδομένου τῇ προτάσει του*» (ἄρθρ. 1). Διά βασ. διατάγματος ἐκδοθέντος κατά τήν αὐτήν ἡμέραν, δημοσιευθέντος δέ ἐν τῷ αὐτῷ τεύχει καί φύλλῳ τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως* (σελ. 1474), διωρίσθη ὡς προσωρινός Ὑφυπουργός Δικαιοσύνης ὁ παρά τῷ Πρωθυπουργῷ Ὑφυπουργός. Ἐνῷ δέν εἶχεν εἰσέτι ἐκδοθῇ τό προβλεπόμενον περί ἁρμοδιοτήτων διάταγμα καί ἑπομένως ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ὑπηρέτουν δύο «συνυπουργοί» ἔχοντες τάς αὐτάς ἁρμοδιότητας, διακρινόμενοι μόνον κατά τό προβάδισμα, ἐξεδόθη ὁ Ἀναγκ. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 740 τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1945 (*Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ. 307 (18 Δεκ. 1945), σελ. 1553), διά τοῦ ὁποίου ὡρίσθη ὅτι τό διάταγμα περί κατανομῆς ἁρμοδιοτήτων ἤθελε προκληθῇ παρά τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, τῶν Ἀντιπροέδρων αὐτῆς καί τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης, καταργουμένης πάσης ἄλλης, γενικῆς ἤ εἰδικῆς, ἀντιθέτου διατάξεως. Ἀλλά τοιοῦτον διάταγμα δέν ἐξεδόθη μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1945 καί ἑπομένως ὁ Ὑπουργός καί ὁ πολιτικός Ὑφυπουργός ἠδύναντο νά ἀσκοῦν, κατά ἰδιότυπον διά τήν Δημοσίαν Διοίκησιν καί τήν Κυβερνητικήν Λειτουργίαν τρόπον, ἰσοτίμως καί παραλλήλως τήν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου καί νά εἰσηγοῦνται κατά τυχαίαν προτεραιότητα τήν ἔκδοσιν νόμων καί διαταγμάτων.

38. Τό κείμενον τῆς εἰδικῆς ταύτης ἐκθέσεως δέν κατέστη δυνατόν νά ἐντοπισθῇ

Ἐκ τῆς «*Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως*» τοῦ Ἀναγκ. Νόμου 777/1945 παρελείφθη καί ἡ μνεία τοῦ γεγονότος ὅτι τῷ 1844, διά τῶν Βασ. Διαταγμάτων τῆς 18ης καί 24ης Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀνασυνεκροτήθη (: «*μετερρυθμίσθη*») ἡ «*Ἐπιτροπή πρός συζήτησιν καί παρασκευήν τῶν νομοσχεδίων ὅσα τό ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργεῖον ἤθελεν ὑποβάλει πρός αὐτήν*». Ἡ ἐν λόγῳ νομοπαρασκευαστική Ἐπιτροπή ἀπετελέσθη ἐκ τῶν Κ. Ἰ. Πιτσιπιοῦ, Προέδρου τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν, Ἰωάννου Ἀ. Σωμάκη, (1794-1854) παλαιοῦ Ἱερολοχίτου, Ἀρεοπαγίτου καί ἐν συνεχείᾳ Προέδρου καί Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, Στεφάνου Γεωργίου Γαλάτη (1808-1875), Ἐφέτου καί Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Περικλέους Ἰακ. Ἀργυροπούλου (1809-1859), Σπ. Πήλλικα, Π. Καλλιγᾶ καί Γ. Ἀ. Μαυροκορδάτου, Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, Μ. Ποτλῆ, τότε δικηγόρου, καί Μ. Ρενιέρη, τότε ὑπουργικοῦ συμβούλου (: διευθυντοῦ) παρά τῇ Γραμματείᾳ τῶν Οἰκονομικῶν[39]. Νεωτέρα Ἐπιτροπή ἐπί τοῦ αὐτοῦ θέματος συνεστήθη κατά τό 1848.

Σημειοῦται ὅτι τό ὑπό τῆς ἐν Ἀθήναις συγκληθείσης τῷ 1843 Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὑπό τό ὄνομα *Ἡ τῆς Γ΄ Σεπτεμβρίου Ἐθνική τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις*, ψηφισθέν καί ὑπό τοῦ Βασιλέως, γενόμενον ἀποδεκτόν *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* τῆς 18ης Μαρτίου 1844 δέν ἐστοιχήθη πρός τά προηγούμενα αὐτοῦ ὡς πρός τούς «μεγάλους νόμους», διότι ὁ μέν Ποινικός καί οἱ Δικονομικοί, ὡς καί ὁ Ὀργανωτικός τῶν Δικαστηρίων εἶχον ἤδη ἐκδοθῆ, περί δέ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶχε ρυθμισθῆ ἡ πρός εἰσαγωγήν του διαδικασία. Ἑπομένως, ὁ συνταγματικός νομοθέτης δέν ἐπεδίωξεν εὐθέως τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ ὑπ' ὄψιν θέματος. Ὡς ἐκ τούτου ἀπηλείφθη ἡ σχετική πρόβλεψις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1827 περί τῆς υἱοθετήσεως τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς νομοθεσίας ὡς προτύπου τοῦ μέλλοντος νά εἰσαχθῇ παρ' ἡμῖν Ἀστικοῦ Δικαίου. Αὐτό ὅμως εἶχε, καθ' ἡμᾶς, γενικωτέρας πολιτικάς συνεπείας ἐπί τῆς συντάξεως ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἤδη ὑπῆρχον ἐκπεφρασμέναι ἀντιθέσεις κατά τοῦ γαλλικοῦ προτύπου ὑπό μερίδος τῶν Ἑλλήνων νομικῶν. Ἡ ἄρσις τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς τοῦ 1827 περί τῶν γαλλικῶν νόμων ὡς προτύπων διά τούς ἑλληνικούς μεγάλους κώδικας τῆς νομοθεσίας ἦρε τάς ἀναστολάς τῶν ἀντιπάλων τοῦ γαλλικοῦ προτύπου καί ἠλευθέρωσε τάς ἀντιθέτους δυνάμεις. Ἐν τούτοις, εἰς τάς ἀκροτελευτίους Εἰδικάς Διατάξεις τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844 περιελήφθη εἰς τό ἄρθρον 105, διά τοῦ ὁποίου προεβλέπετο ἡ ἔκδοσις «*ἰδιαιτέρων Νόμων, καί ὅσον ἔνεστι ταχύτερον*», καί ἡ ἐξῆς διάταξις (§ ε΄, ἐδ. 2) διά τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο

δημοσιευμένον, ἐνῷ τά σχετικά ἀνέκδοτα στοιχεῖα παραμένουν ἀπρόσιτα εἰς τήν ἐπιστημονικήν ἔρευναν.

39. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 16 (19 Μαΐου 1844), σελ. 76.

ἡ ἔκδοσις νόμων «*2. Περί ἁπλοποιήσεως τῆς ὑπηρεσίας, τῆς δικαστικῆς νομοθεσίας καί πάσης ἄλλης ἐν γένει*». Ἡ ἐν λόγῳ ἀόριστος διατύπωσις τῆς συνταγματικῆς διατάξεως παρεῖχε τήν ἐντολήν εἰς τόν τακτικόν νομοθέτην ὅπως συνεχίσῃ τήν νομοπαρασκευαστικήν προσπάθειαν εἰς τόν χῶρον τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου (καί ὄχι μόνον ἐκεῖ) χωρίς ὅμως συγκεκριμένον πρότυπον, πρός ἁπλοποίησιν τῆς κειμένης νομοθεσίας (τοῦ πλήθους τῶν διατάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου καί τῶν ἐθίμων), ὡς αὕτη προεβλέπετο ὑπό τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835 καί ὡς εἶχε συμπληρωθῆ ἢ τροποποιηθῆ διά νόμων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἐκδοθέντων μετά τήν ὡς ἄνω ἡμερομηνίαν. Ἐπί τῆς συνταγματικῆς διατάξεως ἐστηρίχθη ἡ ἐν συνεχείᾳ συγκρότησις τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1848.

Λόγῳ τῆς διασπάσεως καί τῆς πρωτοφανοῦς κακοτυχίας τῶν ἑλληνικῶν κρατικῶν ἀρχείων, δυστυχῶς συνεχιζομένης, δέν δυνάμεθα νά γνωρίζωμεν, ἕως τῆς στιγμῆς ἔστω, τήν πορείαν τῆς συντακτικῆς περί τόν Ἀστικόν Κώδικα δραστηριότητος μεταξύ 1844 καί 1847. Ἐκ σῳζομένης ὅμως ἀναφορᾶς τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Κωνσταντίνου (Κολλίνου) Θεοδ. Κολοκοτρώνη (1810/11-1848) πρός τόν Βασιλέα, συνταχθείσης κατά τήν 20ήν Δεκεμβρίου 1847, προκύπτει ὅτι «πρό μικροῦ» εἶχε καταρτισθῆ καί ὑποβληθῆ σχέδιον διατάγματος «*περί τοῦ διορισμοῦ τῶν μελῶν τῆς συστηθησομένης Ἐπιτροπῆς πρός σύνταξιν τοῦ Πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος Νόμου*» καί ὅτι ἐζητεῖτο ὅπως κατά τήν ἔγκρισιν τοῦ διατάγματος αὐτοῦ προστεθοῦν ὡς μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὁ Ἀνδρόν. Πάικος καί ὁ Ἀλ. Πάλμα[40]. Μέχρι στιγμῆς δέν ἐπεσημάναμεν ἔγκρισιν τοιούτου διατάγματος δημοσιευμένην εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*. Γεγονός εἶναι, ὅμως, ὅτι δημοσίευσις τῶν διαταγμάτων, μάλιστα δέ τῆς φύσεως αὐτῆς, δέν συνετελεῖτο τακτικῶς.

Ἐν σχέσει πρός τάς κατά τό 1847 σχεδιασθείσας ἐνεργείας περί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀξιοσημείωτα καί τά ἑξῆς ἀνέκδοτα στοιχεῖα. Εἰς τά ἀποκείμενα ἐν τῷ *Ὀθωνικῷ Ἀρχείῳ* τῶν Γ.Α.Κ. ἔγγραφα καί μεταξύ ἐκείνων τοῦ 1847 ἐπεσημάνθη ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ von Maurer πρός τόν ἐν Ἑλλάδι τότε Βαυαρόν Πρεσβευτήν Karl von Gasser (1783-1855)[41], τό ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς γενομένην πρός τό πρῴην

40. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

41. Ὁ Βαυαρός διπλωμάτης Karl von Gasser διεπιστεύθη ἐν Ναυπλίῳ ὡς Ἐπιτετραμμένος τῆς Βαυαρίας κατά Μάιον 1833, φέρων τότε τόν βαθμόν συμβούλου πρεσβείας. Ἀνεκλήθη εἰς Βαυαρίαν κατά Φεβρουάριον 1835 καί ἀντικατεστάθη μετά τήν ἐνηλικίωσιν τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος ὑπό τοῦ τέως Μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Äigid von Kobell μέ τόν βαθμόν τοῦ Ἐκτάκτου Ἀπεσταλμένου καί Πληρεξουσίου Ὑπουργοῦ. Ὁ Gasser διεπιστεύθη ἐκ νέου εἰς Ἑλλάδα (Ἀθήνας) μέ τόν

Μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρότασιν περί ἀναλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς συντάξεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Τό ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα συνοδεύεται ὑπό μεταφράσεως αὐτοῦ εἰς τήν γαλλικήν. Ἀμφότερα στεροῦνται χρονικῆς ἤ ἄλλης ἐνδείξεως. Ἡ ταξινόμησίς των εἰς φάκελλον τοῦ 1847 πρέπει νά συνετελέσθη εἰς σύγχρονον πρός τά γεγονότα ἐποχήν[42].

Τό εἰς τήν γερμανικήν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Um einem Rufe nach Griechenland folgen zu können, hält Staatsrath v. M. für nothwendig:

1. Eine schriftliche Einladung von Seite Sr Majestät des Königs u. den beiden Kammern, dargestellt

a. daß die beiden Kammern mit einer grossen Majorität den Wunsch aussprachen, daß er ein Gesetzbuch für das Königreich Griechenland entwerfe u. damit nach Griechenland komme, um dessen Einführung vorzubereiten u. zu bemerkstettigen, u. daß bei dieser Gelegenheit beide Kammern die Anerkennung seiner frühere Leistungen aussprechen;

b. daß die beiden Kammern in demselben, auch ihm mit zutheilenden Beschlüsse S. Majestät den König Otto u. Sein Ministerium autorisiren, das Gesetzbuch, so wie er es verfasst habe, ohne es vorher noch vor die Kammern bringen zu müssen, publiziren zu dürfen, und daß die beiden Kammern zu gleichen Zeit beschlüssen, daß vor Ablauf von 5 Jahren a dato der Publication des Gesetzbuches nichts davon geändert werden solle.

2. Wünscht Staatsrath v. M., daß zu gleicher Zeit, wenn ihm zum Einladung zugehe, S. Majestät der König Otto Seinen Königlichen Herrn Vater ersuche wolle, ihm zu einer Reise nach Griechenland auf einige Monate Urlaub zu ertheilen.

βαθμόν τοῦ προσέδρου ὑπουργοῦ (ministre résident) κατ' Ἀπρίλιον 1843. Ἀφίχθη κατ' Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους καί παρέμεινεν ἐνταῦθα μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1847. Ἑπομένως, ἡ ἀλληλογραφία ἔχει διαμειφθῆ κατά τό πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ 1847.

42. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Πρβλ. καί *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας* (τῶν Ἐ. Λουριώτου καί Σ. Μπαλάνου), τόμ. Α΄, φ. 10 (6 Μαρτ. 1871), σελ. 78, ἔνθα ἐπιστολή τοῦ von Maurer περί τῆς ἐν χρόνῳ ἐπιθυμίας του πρός σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολή εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι εἶχεν ἀπευθυνθῆ πρός ἰδιώτην, τόν Νεοκλῆν Γ. Καρατζᾶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀφιερώσει εἰς τόν von Maurer βιβλίον του περί τῆς πρακτικῆς τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας. Ἡ ὅλως ὑστέρα αὐτή ἐπιστολή τοῦ von Maurer ἀνέφερε σχετικῶς: *«Ἔπραξα πολλά διά σᾶς τούς Ἕλληνας καί δυστυχῶς ἐκωλύθην νά πράξω περισσότερα, ἰδίως νά σᾶς συντάξω Πολιτικόν Κώδηκα, ὅπως ἐσκόπουν»*. Καί προσέθετε: *«Εἰς ὅλας τάς ἐργασίας μου ἔσχον πάντοτε ὑπ' ὄψιν τό μέλλον ὑμῶν μεγαλεῖον»*.

3. Erwartet Staatsrath v. M. nichts als den Ersatz seiner Reisekosten».

Ἡ εἰς τήν γαλλικήν φυλασσομένη εἰς τόν φάκελλον μετάφρασις τοῦ ὡς ἄνω ἀποσπάσματος ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Mr. de Maurer, pour donner une preuve non equivoque de son respectueux attachement à l' auguste personne de Sa Majesté le Roi Othon et de l' intérêt qu' il ne cesse de prendre au bien-être de la Nation Grecque, s' empresse d' accepter la tâche de travailler à la rédaction d' un Code Civil et de se rendre en Grèce pour effectuer son introduction.

Il met cependant les conditions suivantes :

1. qu' il plaise à Sa Majesté le Roi Othon de lui faire parvenir une invitation spéciale basée sur l' assentiment des deux Chambres, de manière qu' à cet égard: a) les deux Chambres expriment par une forte majorité le désir conforme à celui de Sa Majesté et de Son gouvernement et en même tems la reconnaissance des services que, dans un tems antérieur, Mr. de Maurer a rendus à la Grèce: b) que par la même résolution les deux Chambres autorisent Sa Majesté le Roi et Son gouvernement à faire publier le Code Civil tel qu' il est rédigé et sorti des delibérations d' une commission ad hoc établie et qu' elles s' engagent par Décret à n' y admettre aucun changement ou amendement avant le laps de cinq ans de la date de la promulgation du Code Civil.

2. qu' il plaise à Sa Majesté le Roi Othon de s' adresser à Son auguste Père afin d' obtenir le congé dont Mr. de Maurer aura besoin pour se rendre en Grèce.

3. Mr. de Maurer ne reclame aucune gratification ou rémunération, mais seulement le remboursement de ses frais de voyage».

Δοθέντος ὅτι ἕνεκα τῆς μνημονευθείσης ἤδη καταστάσεως τῶν ἑλληνικῶν κρατικῶν ἀρχείων, ἐστερούμεθα τῆς δυνατότητος ὅπως συμπληρώσωμεν τάς ὡς ἄνω πληροφορίας εἰμή ὅλως τυχαίως, ὑπεβλήθη παράκλησις πρός τήν Διεύθυνσιν τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τῆς Βαυαρικῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου, ἔνθα φυλάσσονται τά κατάλοιπα τοῦ Ἀρχείου Maurer (Maureriana), ἵνα παρασχεθῇ πᾶσα σχετική εἴδησις προκύπτουσα ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ von Maurer καί τῆς πρός τόν von Gasser ἀλληλογραφίας του. Ἡ διεξαχθεῖσα ἔρευνα δέν ἀπέδωκέ τι συναφές πρός τήν σύνταξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Πάντως ἐπληροφορήθημεν ἁρμοδίως ὅτι «Eine Durchsicht des

Nachlasses selbst danach ist uns nicht möglich»[43]. Κατόπιν τούτου θεωροῦμεν ὅτι δυνάμεθα νά ἐλπίζωμεν ὅτι εἰς μελλοντικήν εὐκαιρίαν καί διά προσωπικῆς ἐρεύνης θά ἐπισημανθοῦν, ἄν μή πλείονα στοιχεῖα, τοὐλάχιστον τά αὐτούσια κείμενα τῶν ἀνταλλαγεισῶν ἐπιστολῶν, διότι ἀσφαλῶς ὑπῆρξε ἀπάντησις τοῦ von Gasser πρός τόν von Maurer.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ παρατεθέντος ἀνωτέρω ἀποσπάσματος προκύπτει ὅτι ἐγένετο πρός τόν von Maurer πρότασις ὅπως ἐργασθῇ πρός σύνταξιν τοῦ χρονίζοντος Ἀστικοῦ Κώδικος καί ἔλθῃ εἰς τήν Ἑλλάδα διά νά ἐπιμεληθῇ τῆς εἰσαγωγῆς του. Ἡ πρότασις φαίνεται ὅτι ἐγένετο ὑπό μορφήν βολιδοσκοπήσεως μέσῳ τοῦ von Gasser. Ὁ von Maurer, ὁ ὁποῖος δέν εἶχε προφθάσει, ὡς γνωστόν, νά συμπληρώσῃ τό «ἔργον του» ὅσον ἀφορᾷ εἰς τό Ἀστικόν Δίκαιον πρίν ἤ ἀνακληθῇ εἰς τήν Βαυαρίαν τῷ 1834, ἀπεδέχθη τήν πρότασιν, ἀλλ' ὑπό ὅρους, μᾶλλον συνδεομένους πρός τήν ἀναγνώρισιν τῆς συμβολῆς του κατά τό δεκαοκτάμηνον τῆς ἐν Ἑλλάδι παραμονῆς του (1833 - 1834), ἀναγνώρισιν παρασχεθησομένην ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας καί αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως.

Χαρακτηριστικόν εἶναι ὅτι ὁ von Maurer παρῃτεῖτο πάσης χρηματικῆς ἀμοιβῆς. Οὗτος πέρα τῆς ἐπιζητουμένης εὐδέως ἠθικῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συντελεσθέντος ἔργου καί ἵνα διασφαλισθῇ ἡ νέα πρός τήν Ἑλλάδα ὑπηρεσία του, ἐζήτει ὅπως τό συνταχθησόμενον νομοσχέδιον τεθῇ ἐν ἰσχύι ἄνευ τροποποιήσεων ὑπό τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας καί δεσμευθῇ αὕτη ὅπως μή τροποποιήσῃ τόν νόμον πρό τῆς παρελεύσεως πενταετίας. Ἀλλά τοιαύτη αὐτοδέσμευσις ἀναλαμβανομένη ὑπό τοῦ κοινοῦ νομοθέτου θά ἦτο δυνατή ὡς ἠθική μόνον ὑποχρέωσις τῶν μελῶν τῶν νομοθετικῶν σωμάτων τῆς Βουλευτικῆς Περιόδου καθ' ἥν θά ἐλαμβάνετο ἡ σχετική ἀπόφασις. Ἡ στέρησις τῶν ἐκ τοῦ Συντάγματος ἁρμοδιοτήτων τῶν σωμάτων τῶν ἑπομένων Βουλευτικῶν Περιόδων ἦτο νομικῶς ἀδύνατος, περίεργον δέ εἶναι πῶς αὐτός ὁ von Maurer ἐξέφρασε τοιαύτην σκέψιν[44].

Οἱ ὅροι τοῦ von Maurer ἀσφαλῶς ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καί ἐκ τῶν πραγμάτων συνάγομεν ὅτι δέν ἐγένοντο δεκτοί, διό καί ἡ μετάκλησις αὐτοῦ δέν

43. Θερμαί εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τόν πρό ἐτῶν Διευθυντήν τοῦ Τμήματος Χειρογράφων τῆς Βαυαρικῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου Dr K. Dachs διά τήν κατ' ἐντολήν αὐτοῦ διενεργηθεῖσαν κατ' ἀρχήν ἔρευναν εἰς τήν συλλογήν Maureriana.

44. Βλ. τό σημείωμα μέ τάς προτάσεις - ἀπαιτήσεις τοῦ von Maurer ἐν Γ.Α.Κ., *Ὄθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

προωδήθη. Ἡ ἀπόρριψις τῶν ὅρων τοῦ διαπρεποῦς νομομαθοῦς ὑπεκινήθη πιθανῶς καί ὑπό τῆς ἀνδρωθείσης κατά τό διάστημα 1833-1847 ἑλληνικῆς νομικῆς οἰκογενείας, ἀκολουθούσης μάλιστα ἤδη ἄλλας ἀντιλήψεις ἐκείνων τοῦ 1833-1834. Ἐλλείψει στοιχείων, ἀποτολμῶμεν τόν συλλογισμόν ὅτι ἡ αἰτιολόγησις τῆς ἀρνητικῆς θέσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης θά ἐστηρίχθη τυπικῶς εἰς τήν νομικήν ἀδυναμίαν αὐτοδεσμεύσεως τοῦ νομοθετικοῦ σώματος καί τήν ἱκανήν ἕως τότε προώθησιν τοῦ συντακτικοῦ ἔργου.

Ἐν παρενθέσει σημειοῦμεν ὅτι θέμα μετακλήσεως τοῦ von Maurer ἐτέθη πάντως ἐκ νέου μετά τινα ἔτη. Ὅταν ὁ ἐκ τῆς ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῆς Ὕδρας καταγόμενος Ἰωάννης Κωνσταντίνου Δαμιανός (1812-1860) ἀνέλαβε κατά τήν 30ήν Ἀπριλίου 1851 τήν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, ὑπέβαλε πρός τόν Βασιλέα ἀναφοράν, διά τῆς ὁποίας ἐξέθεσε τήν κατάστασιν τοῦ δικαστικοῦ κλάδου καί τάς σκέψεις του ὡς πρός τά κατάλληλα μέσα βελτιώσεως αὐτοῦ καί τῆς δικαστικῆς νομοθεσίας. Καί ὡς πρός τήν τελευταίαν ἐτόνισεν ὅτι ἡ τότε ἰσχύουσα ἦτο ἐντελής «*καθόσον δύναται νά ᾖναι ἐντελῆ τά ἀνθρώπινα ἔργα*» καί ὅτι ὁπωσδήποτε «*συνέτεινεν εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων καί τήν μόρφωσιν ἀνδρῶν νομομαθῶν καί ἀξίων λειτουργῶν τῆς Θέμιδος*», ἀλλ' ὅτι πρός συμπλήρωσιν αὐτῆς ἀπῃτεῖτο κυρίως ὁ Ἀστικός Κῶδιξ[45].

Ἤδη εἶχε συγκροτηθῆ ἡ Ἐπιτροπή τοῦ 1848, περί τῆς ὁποίας ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος. Ἡ Ἐπιτροπή αὐτή ἠσχολεῖτο κατά τόν Ὑπουργόν δραστηρίως περί τήν σύνταξιν τοῦ Κώδικος καί ἀνεμένετο ὅτι συντόμως θά ἀπέδιδεν ἔργον, δηλ. «*τήν ἀποπεράτωσιν τοῦ πρώτου μέρους αὐτοῦ* (: τοῦ Κώδικος), *τουτέστιν τοῦ περί προσώπων*». Ἐν τούτοις, ὁ Ἰ. Κ. Δαμιανός ἐθεώρει «*ὅτι πρός ἀπόκτησιν ἐντελεστέρου ἔργου ἤθελεν εἶσθαι καλόν, ἐάν ἀνετίθετο εἰς τόν κ. Μάουρερ ἡ σύνταξις τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος*», ἄν δέ τοῦτο δέν ἐπετυγχάνετο, ὅπως μετά τήν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου παρά τῆς οἰκείας Ἐπιτροπῆς ὑποβληθῇ τοῦτο «*εἰς τήν ἐξέλεγξιν καί τήν ἐπιθεώρησιν τοῦ κ. Μάουρερ, τοῦ μόνου κατ' ἐμήν γνώμην δυναμένου νά συναρμολογήσῃ τόν Κώδηκα μέ τήν λοιπήν παρ' αὐτοῦ ἐπιτυχῶς συνταχθεῖσαν καί παρ' ἡμῖν ἰσχύουσαν δικαστικήν νομοθεσίαν*».

---

45. Ἀναφορά τοῦ Ἰωάννου Κ. Δαμιανοῦ, 14 Ἰουνίου 1851, Γ.Α.Κ., *Ὄθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 27. Ὁ Ἰωάννης Κ. Δαμιανός φέρεται ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1812 (βλ. Δηλοποίησιν τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης, 23 Μαρτίου 1834, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 14 (13/25 Ἀπρ. 1834), σελ. 122) καί ἀπεβίωσε κατά τήν 28ην Νοεμβρίου 1860. Τέκνα αὐτοῦ ἦσαν ὁ ἀντιστράτηγος Κωνσταντῖνος Δαμιανός (1853-1915), Διοικητής τῆς III Μεραρχίας κατά τόν Πόλεμον 1912-13 καί ὁ ὑποναύαρχος Ἰωάννης Δαμιανός (1861-1920), Ἀρχηγός τῆς Μοίρας Εὐδρόμων τοῦ Ἰονίου Πελάγους κατά τήν αὐτήν περίοδον.

Ὁ Ἰ. Κ. Δαμιανός ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι «*τό νομοθετεῖν δέν εἶναι τοῦ τυχόντος ἔργον*» καί ὅτι ὁ von Maurer «*ἀπέδειξε διά τῶν πράξεών του τάς ἰδιότητας τοῦ νομοθέτου*», προσέθεσε τά ἑξῆς: «*Τάς σκέψεις μου ταύτας ὑποβάλλω πρός τήν Υ. Μεγαλειότητα ὁρμώμενος ὑπό τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νά ἴδω τόν παρά τῆς Υ. Μεγαλειότητος κυρωθησόμενον Κώδηκα ἄξιον νά καταστῇ Κώδηξ τῆς Ἀνατολῆς, ὅταν ἡ Θεία Πρόνοια ἀποφασίσῃ τήν τύχην τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν λαῶν, ὅπως ἡ Ρωμαϊκή Νομοθεσία διέπει πρό αἰώνων τήν τύχην τῆς Εὐρώπης, ὅπως ὁ Γαλλικός Κώδηξ υἱοθετήθη ἀπό διάφορα πεφωτισμένα ἔθνη ἤ χρησιμεύει ὡς ὁδηγός καί βάσις εἰς τήν σύνταξιν τῆς νομοθεσίας αὐτῶν*». Καθ' ὅσον, ὅμως, γνωρίζομεν, οὔτε τότε ἐπετεύχθη ἡ μετάκλησις τοῦ von Maurer, ἐνῷ ἡ ἠθική ἀναγνώρισις τοῦ ἔργου του συνετελέσθη βραδύτερον, ὅταν οὗτος ἐπεσκέφθη καί πάλιν τήν Ἑλλάδα[46].

3. Ἡ περίοδος 1848 – 1866.

Ὑπό τοῦ συντάκτου τῆς «*Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως*» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1945 φέρεται ὅτι «τῷ 1849» κατηρτίσθη ἑτέρα Ἐπιτροπή καί ὅτι μέλη ταύτης ἦσαν οἱ «*Γ. Ράλλης, Μ. Ποτλῆς, Δ. Σοῦτσος, Σ. Πηλλικας, Χ. Κλονάρης, Μ. Ρενιέρης, Γ. Βέλλιος, Ἰ. Σοῦτσος, Κ. Προβελέγγιος, Δ. Κυριακός, Π. Καλλιγᾶς, Π. Παπαρρηγόπουλος, Β. Οἰκονομίδης*»[47].

Ἡ ὡς ἄνω πληροφορία, παρεχομένη ἄνευ τινός τεκμηριώσεως, πιθανῶς δι' ἐσφαλμένης ἀντιγραφῆς παλαιοτέρας εἰδήσεως, μᾶλλον ὅμως ἐκ συγχύσεως προερχομένη, δέν εἶναι ὀρθή. Διά Βασ. Διατάγματος ἐκδοθέντος κατά τήν 1ην Νοεμβρίου 1848 συνεστήθη ἡ ἀπό τοῦ προηγουμένου ἔτους (1847) σχεδιασθεῖσα «*Ἐπιτροπή πρός σύνταξιν Πολιτικοῦ Νόμου τῆς Ἑλλάδος*», ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν Χρ. Κλονάρη, Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς προέδρου καί τῶν Κ. Προβελεγγίου, Π. Καλλιγᾶ, Μ. Ρενιέρη, Μ. Ποτλῆ, Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Σούτσου (1804-1890), Π. Παπαρρηγοπούλου, Γ. Α. Μαυροκορδάτου, Βασιλείου Τρ. Οἰκονομίδου

---

46. Βλ. «Τό χρυσοῦν σῆμα τό παρά τοῦ ἐν Ἑλλάδι δικαστικοῦ συλλόγου τῷ Γ. Λ. Μαυρερίῳ προσενεχθέν», περ. *Ὁ Σόλων*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1860, σελ. 81 - 85 καί τήν ἀπάντησιν τοῦ von Maurer, *Αὐτόθι*, σελ. 117 - 118 καί Κ. Θ. Κυριακοπούλου, «Περί τοῦ Γεωργίου Μάουρερ καί τοῦ ἐν Ἑλλάδι νομοθετικοῦ ἔργου αὐτοῦ», *Πρῶτον Συνέδριον τῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων τοῦ Κράτους, Ἐν Ἀθήναις 18 - 22 Δεκεμβρίου 1927, Ἐπίσημα Πρακτικά*, σελ. 275 - 285.

47. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, τεῦχ. Α΄, φ. 327 (31 Δεκ. 1945), σελ. 1729.

καί Ἀνδρον. Παΐκου ὡς μελῶν[48]. Ἡ συγκρότησις τῆς *Ἐπιτροπῆς Κλονάρη* ἐγένετο δεκτή ὑπό τοῦ Τύπου μετ' ἐπιφυλάξεως, δοθέντος ὅτι προγενεστέρα ὁμοία (1836) εἶχε συντάξει «*μόνον τό Πρῶτον Βιβλίον, τό περί προσώπων*».

Μετά τόν μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου 1849 θάνατον τοῦ Χρ. Κλονάρη διωρίσθη ὁ ἀντικαταστήσας αὐτόν εἰς τήν Προεδρίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου Γεώργιος Ἀ. Ράλλης καί «*πρόεδρος τῆς ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου τῆς Ἑλλάδος Ἐπιτροπῆς*» (27 Μαΐου 1849)[49]. Δυστυχῶς ὅλαι αἱ σχετικαί διοικητικαί πράξεις δέν ἔχουν δημοσιευθῆ εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* (καί τά κρατικά ἀρχεῖα τῆς περιόδου δέν εἶναι ταξινομημένα ἀκόμη). Ἑπομένως μετά δυσκολίας εἶναι δυνατόν νά παρακολουθηθῆ ἡ ἐξέλιξις τῆς συνθέσεως τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐκ τῶν καταχωρισθεισῶν «Δημοσίων Ἀγγελιῶν» εἰς τήν ἐν λόγῳ ἐπίσημον ἐφημερίδα πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς Κ. Προβελέγγιος παρητήθη καί ἀντικατεστάθη κατά τήν 10ην Ὀκτωβρίου 1850 ὑπό τοῦ Μ. Ρενιέρη[50]. Ὁ Μ. Ρενιέρης δέν εἶχεν ἀποδεχθῆ τόν διορισμόν του ὅταν συνεστήθη ἡ Ἐπιτροπή.

Γραμματεύς τῆς Ἐπιτροπῆς διετέλεσεν ἀρχικῶς ὁ Νικόλαος Ἀθανασίου Λιδωρίκης (1817- 1895) καί ἀπό τοῦ 1849 ὁ Κωνσταντῖνος Ἰ. Φωστηρόπουλος[51] ἀπό δέ τοῦ 1851, ὅταν αὐτός διωρίσθη Γραμματεύς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ἑλλάδος[52], ἀντικατεστάθη ὑπό τοῦ Ἐφέτου Νικολάου Ἰωαννίδου[53], καί μετ' αὐτόν ὑπό τοῦ δικηγόρου καί βραδύτερον πρωθυπουργοῦ Ἐπαμεινώνδου Δημητρίου Δεληγεώργη (1829-1879)[54].

Περί τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης ἀναφέρομεν ὅλως ἐνδεικτικῶς τά ἑξῆς, ἐρανιζόμενοι ταῦτα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Βουλῆς. Ἐν αὐτοῖς καί ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς διαπιστωθείσης ἀνάγκης καταρτίσεως «Πολιτικοῦ Κώδηκος» ἐγένετο συζήτησις κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1851 (ἐπί Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης τοῦ Ἰ. Δαμιανοῦ), καθ' ἥν ἐλέχθη ὅτι εἶχεν ἐπί τούτῳ συσταθῆ Ἐπιτροπή ἤδη «*τῷ 1846*»[55].

---

48. Βλ. ἐφ. *Ἀθηνᾶ*, φ. 1544 (11 Νοεμβρ. 1848), σελ. <3>, ἐφ. *Αἰών*, φ. 918 (17 Νοεμβρ. 1848), σελ. <6> καί ἐφ. *Ἡ Ταχύπτερος Φήμη*, φ. 736/414 (22 Νοεμβρ. 1848), σελ. <1>.

49. Βασ. Διάταγμα τῆς 27ης Μαΐου 1849, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 22 (13 Ἰουν. 1849), σελ. 100. Πρβλ. ἐφ. *Ἡ Ταχύπτερος Φήμη*, φ. 789 (18 Ἀπρ. 1849), σελ. <1>.

50. Βασ. Διάταγμα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1850, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 44 (6 Δεκ. 1850), σελ. 369.

51. Βασ. Διάταγμα τῆς 1ης Ἰουλίου 1849, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 28 (13 Αὐγ. 1849), σελ. 121.

52. Βασ. Διάταγμα τῆς 12ης Μαρτίου 1851, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 7 (2 Ἀπρ. 1851), σελ. 38.

53. Βασ. Διάταγμα τῆς 24ης Μαΐου 1851, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 15 (8 Ἰουν. 1851), σελ. 82.

54. Βασ. Διάταγμα τῆς 17ης Αὐγούστου 1851, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, φ. 31 (15 Ὀκτ. 1851), σελ. 158.

55. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς. Γ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, τόμ. Α΄,

Κατά τήν ἀμέσως ἑπομένην Συνεδρίασιν (14 Δεκεμβρίου 1851) ἐλέχθησαν τά ἑξῆς:

«Λαβών τις (: Γ. Ἀ. Ράλλης) *ἀκολούθως τόν λόγον, ἐξέθηκεν ὅτι ὡς μέλος καί Πρόεδρος μάλιστα τῆς ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Κώδηκος Ἐπιτροπῆς μή παρευρεθείς εἰς τήν χθεσινήν Συνεδρίασιν ἕνεκα τῶν ἐκ τῆς ἄλλης δέσεώς του ἐργασιῶν, θεωρεῖ ἀναγκαῖον νά δώσῃ ἀκριβεστέρας τινάς πληροφορίας ἐφ' ὅσων χθές ἐρρέθησαν περί τῶν ἐργασιῶν τῆς μνησθείσης Ἐπιτροπῆς. Ἐν πρώτοις, λοιπόν, παρατηρεῖ, ὅτι ἡ Ἐπιτροπή ἐσχηματίσθη ὄχι ὡς χθές ἐρρέθη κατά τό 1846, ἀλλά κατά τό 1849 καί Πρόεδρος αὐτῆς διωρίσθη ὁ μακαρίτης Κλονάρης, ἐπί τῆς προεδρίας τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἐγένετο ἐργασία, διότι τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἐνησχολοῦντο εἰς ἄλλας προπαρασκευαστικάς ἐργασίας, ἀπαραιτήτους εἰς τό σπουδαῖον καί σοβαρόν ἔργον τῆς συντάξεως νομοθεσίας ἑνός Κράτους. Μετά δέ τόν θάνατον τοῦ Κλονάρη* (: Μάρτιος 1849), *ὅτε ὁ ἀγορεύων, μακρυνθείς τοῦ Ὑπουργείου* (: Δικαιοσύνης, 17 Ἀπριλίου 1849), *διωρίσθη Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου καί συγχρόνως τῆς Ἐπιτροπῆς, ἤρχισεν αὕτη νά ἐνασχολῆται εἰς τό ἔργον της, καί ἀρκούντως μέχρι τοῦδε προέβη, διότι ἐπεξεργάσθη τά ἑξῆς νομοσχέδια: τό περί δημοσιεύσεως τῶν νόμων, τό περί ἀπολαύσεως καί στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, τό περί κατοικίας, τό περί ληξιαρχικῶν βιβλίων, τό περί ἐπιτρόπων καί κηδεμόνων καί τό περί ἀφάντων, τό ὁποῖον λαμβάνει ὁριστικόν τέλος εἰς τήν σημερινήν τῆς Ἐπιτροπῆς Συνεδρίασιν.*

Παρεσκευάσθησαν δέ εἰς τά τμήματα τῆς Ἐπιτροπῆς καί τά νομοσχέδια περί γάμου, περί πατρότητος καί υἱότητος, περί υἱοθεσίας καί κατά μέγα μέρος τό περί κληρονομικοῦ δικαίου.

Ἀλλ' ἐκτός τούτων ἐνησχολήθη ἡ Ἐπιτροπή καί εἰς ἄλλας ἐργασίας, οἷον τήν σύνταξιν τῶν γενικῶν ἐκθέσεων, τῶν αἰτιολογιῶν τῶν ἀνωτέρω νομοσχεδίων, τήν τροπολογίαν ἄρθρων τινῶν τοῦ περί διαθηκῶν ψηφίσματος καί τῶν περί τοῦ πολιτικοῦ θανάτου διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ Νόμου, αἵτινες δέν συνεφώνουν πλέον πρός τάς νεωτέρας ἀρχάς, τάς ὁποίας ἡ Ἐπιτροπή παρεδέχθη εἰς τό περί ἀπολαύσεως καί στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἔργον της.

Παρατηρεῖ δέ τελευταῖον, ὅτι καί ἡ ἀντιμισθία ἡ διδομένη εἰς τά μέλη εἶναι εὐτελής, διότι μόλις μέχρι τοῦδε ἔλαβεν ἕκαστον μέλος ἀνά 1000 δραχ. καί ἤδη πρόκειται νά λάβωσιν αὖθις ἀνά ποσότητα ἴσην»[56].

Τό θέμα δέν ἐθεωρήθη ὅτι ἔληξε κατά τήν ὡς ἄνω Συνεδρίασιν τῆς

Ἐν Ἀθήναις 1852, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΚΣ΄ τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1851, σελ. 293-294.

56. Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΚΖ΄ τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1851, *Αὐτόθι*, σελ. 306.

Βουλῆς καί κατά τήν 17ην Δεκεμβρίου 1851 προσετέθησαν τά ἀκόλουθα, ἱκανῶς διευκρινητικά τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1848:

«Ἀνεγνώσθησαν τά πρακτικά τῆς παρελθούσης καί ἐγκριθέντα ὑπεγράφησαν παρά τε τοῦ Προέδρου καί τῶν γραμματέων.

Ἐν πρώτοις λαβών τόν λόγον ἐξέθηκέ τις ὅτι πάντες ἐν γένει καί ἡ Κυβέρνησις αὐτή γνωρίζει ὅτι ἡ ἔλλειψις Πολιτικοῦ Κώδηκος ἐν Ἑλλάδι ἐπέφερε μεγάλα εἰς τήν κοινωνίαν δεινά ἕνεκα τῆς κακῆς τῶν νόμων ἐφαρμογῆς. Διά νά διορθώσῃ, λοιπόν, ἡ Κυβέρνησις τά ἄτοπα ταῦτα, ἀνέθηκε πρό τῆς μεταβολῆς ἔτι τήν σύνταξιν τοιούτου Κώδηκος εἰς Ἐπιτροπήν τινα ἐκ νομομαθῶν συγκειμένην, κατά δέ τήν Συνεδρίασιν τῆς 14 μεσοῦντος γενομένου λόγου καί περί τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐκλείσθη ἡ περί τούτου συζήτησις μέ τήν παρατήρησιν ὅτι πρέπει νά καταβάλωσι τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς πλειοτέραν προσπάθειαν περί τήν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν. Ἀλλά τήν ἐπιοῦσαν προσελθών ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς καί βουλευτής τοῦ Πανεπιστημίου (: Γ. Ἀ. Ράλλης) *μετά πικρίας ἀπήντησεν ὅτι κακῶς ἀπεδόθη εἰς αὐτήν ὀλιγωρία, ὅτι ἐργάζεται κατά τό δυνατόν καί ὅτι οὐδέ τήν τακτικήν αὐτῆς ἀποζημίωσιν ζητεῖ νά λαμβάνῃ. Τό κατ' αὐτόν ὅμως μή δεχόμενος ὅτι τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἐργάζονται ὅσον ἔνεστι, σκοπόν ἔχει νά προτείνῃ ὥστε ν' ἀναπληρωθῶσι τινά τούτων πρός ταχυτέραν τοῦ ἔργου ἀποπεράτωσιν· διό προκαλεῖ τόν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργόν νά τῷ εἴπῃ: α) ὑπό πόσων μελῶν συνίσταται ἡ Ἐπιτροπή καί πότε ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καί β) ἀπό ποίας ἐποχῆς χρονολογεῖται ἡ ἀμοιβή της, πότε ἔπαυσε λαμβάνουσα ταύτην, καί διατί.*

Ἀπήντησεν ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργός (: Μιχ. Σκαλιστήρης) *ὅτι ἡ Ἐπιτροπή συγκειμένη ὑπό 11 μελῶν ἠλαττώθη εἰς 10, ἀφ' οὗ ὁ κ. Πάικος προσκληθείς μετέσχε τοῦ ἐνεστῶτος ὑπουργείου* (: 4 Αὐγούστου 1850)· *ὅτι διαιρεῖται αὕτη εἰς τμήματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων προπαρασκευάζει μέρος τοῦ ἔργου καί ὑποβάλλει ἀκολούθως αὐτό εἰς τήν ὅλην Ἐπιτροπήν· ὅτι πέμπεται μετά ταῦτα εἰς τά ἐφετεῖα, ἅπερ ἀφ' οὗ ἐπιφέρουν τάς ἀναγκαίας παρατηρήσεις, ἐπιστρέφουσιν αὐτό εἰς τήν Ἐπιτροπήν, ἥτις τό συζητεῖ πάλιν κατ' ἄρθρον καί τό ἀποστέλλει εἰς τό Ὑπουργεῖον* (: Δικαιοσύνης) *διά τά περαιτέρω. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τήν σύστασιν αὐτῆς, ἐγένετο τό 1849, ἀλλά δέν ἐμισθοδοτοῦντο τά μέλη καί μόνην ἔλαβον ἀμοιβήν ἀνά 1000 δραχμάς διά τό 1850 καί τό 1851, καί αὐτός δέ δέν ἐσημείωσε χάριν οἰκονομίας τήν μισθοδοσίαν αὐτῶν ἐν τῷ τοῦ 1852 Προϋπολογισμῷ, σκοπόν ἔχων νά προκαλέσῃ ἔπειτα μίαν τινά τῆς ἐργασίας των ἀμοιβήν. Δέν εἶναι δέ ἀληθές ὅτι ἡ Ἐπιτροπή ὀλιγώρως ἐκπληροῖ τά καθήκοντά της, ἐπειδή μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπεξειργάσθη τό περί κατοικίας νομοσχέδιον, τό περί πολιτικοῦ θανάτου, τό περί ληξιαρχικῶν βιβλίων, τό περί ἀφανείας, ὅπερ εἶναι οὐχί μικρόν ἔργον, καί προέβη οὐσιωδῶς καί εἰς αὐτό τό περί*

γάμου σπουδαῖον νομοσχέδιον. Δέν βλέπει, λοιπόν, σήμερον τήν ἀνάγκην προσθήκης νέων μελῶν, ἀφ' οὗ μάλιστα, ὡς εἶπε, δέν ἐσημειώθη ἐν τῷ Προϋπολογισμῷ οὐδεμία ἀποζημίωσις, ὅπερ μαθόντα τά μέλη πατριωτικῶς ἀπήντησαν ὅτι δέν ἐπιμένουσιν, ἀρκούμενα νά λάβωσιν ἀκολούθως μίαν τινά ἀμοιβήν. Παρατηρῶν δέ, ὅτι ἡ Ἐπιτροπή αὕτη ὑπῆρξε μέν πολύ πρό τοῦ 1849, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἔτους τούτου ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν της, συνομολογεῖ ὅτι ἠδύνατο νά προβῇ πλειότερον εἰς τό ἔργον, ἀλλά τά πλεῖστα τῶν μελῶν ἔχουσι τάς κυρίας αὐτῶν ἀσχολίας, καί ὅμως εἰς ἐλαχίστην ἀρκούμενα ἀμοιβήν καταγίνονται ἐπιμόνως, διότι καί τήν τιμήν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀξιοῦσι καί τόν πατριωτισμόν ἔχουν νά φανῶσιν ὠφέλιμοι πρός τό Ἔθνος.

Ἄλλος μετά τοῦτον προσέθηκεν ὅτι μετά τάς γενομένας κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 14 παρατηρήσεις τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργοῦ καί τά ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς τελευταῖον ῥηθέντα περιττόν ἦτον νά ἐπανέλθῃ καί σήμερον τό αὐτό ζήτημα, ἀφ' οὗ ἡ Βουλή ἠρκέσθη εἰς τά ὑπό τούτων λεχθέντα. Δοθέντος ὅμως λόγου, παρατηρεῖ ὅτι ἡ Ἐπιτροπή αὕτη, πρό τῆς Μεταβολῆς (δηλ. τοῦ Κινήματος τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843) *συσταθεῖσα, δέν εἶχε προχωρήσει ποσῶς ὡς μή μισθοδοτουμένη· ἀλλ' ὅτε περί τά μέσα τοῦ 1849 ὁ νῦν Βουλευτής Πανεπιστημίου κληθείς Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ἀνεμόρφωσε τήν Ἐπιτροπήν καί ὥρισε μισθοδοσίαν τινά, ἔκτοτε ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καί μέχρι τοῦδε ἐργάζεται τακτικῶς. Δέν δύναται δέ νά τῇ ἀποδοθῇ οὐδεμία νωθρότης, ἐπειδή, ὡς ὁ Βουλευτής Πανεπιστημίου εἶπεν, ἐπεραίωσεν ἤδη ἑπτά νομοσχέδια, ἐν οἷς μάλιστα τό τε περί ἀφανείας καί τό περί δημοσιεύσεως τῶν γάμων, ἅτινα πολλῆς χρῄζουσι σπουδῆς καί μελέτης, ὅλα δέ ταῦτα ἐν διαστήματι ἑνός περίπου ἐνιαυτοῦ καί ἀντί μισθοδοσίας γραφέων. Ἐν ᾧ, λοιπόν, εἶναι ἄτοπον νά ἐκτοξεύσῃ ἡ Βουλή ψόγον ὀλιγωρίας κατά 10 νομομαθῶν καί διακεκριμένων προσώπων, δέν ἔχει συγχρόνως τό δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ παρά τῆς Κυβερνήσεως τήν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ἤ ἐκείνου ἐκ τῶν μελῶν· διό δέν πρέπει νά ἀποφανθῇ ἄλλο ἤ ὅτι πρέπει νά τῇ ὑποβληθῶσιν ὅσον τάχιον τά μέχρι τοῦδε παρασκευασθέντα ἔργα, νά ἐπισπεύσῃ δέ ἡ Ἐπιτροπή τήν σύνταξιν τοῦ ὅλου Πολιτικοῦ Κώδηκος.*

Καί ὁ Ὑπουργός δέ τῆς Δικαιοσύνης ἐπέφερε, πρός συμπλήρωσιν, ὅτι ἐν ᾧ δέν εἶναι τῷ ὄντι δίκαιον τό νά προσβάλλωνται διά τοῦ τρόπου τούτου ἄνδρες ἐπάξιοι τῆς ὑπολήψεως τῆς Βουλῆς, παρατηρεῖ πρός τιμήν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅτι πολλά τούτων μή ἔχοντα ἄλλην ἐκ τοῦ Δημοσίου ἀπολαυήν καί ὡς δικηγόροι διάγοντα, συνέδραμον πολλάκις τήν Κυβέρνησιν εἰς τήν σύνταξιν διαφόρων νομοσχεδίων, εἰς μόνην ἀρκούμενα τήν ἀμοιβήν τοῦ νά συντελέσωσιν ὑπέρ τῶν κοινῶν καί εἰς πολλάς δυσχερεῖς περιστάσεις ἔλυσαν πολλά σπουδαῖα ζητήματα χωρίς νά λάβωσι τήν ἐλαχίστην ἀνταμοιβήν.

Ἐξέθηκεν ὁ κατά πρῶτον λαβών τόν λόγον, ὅτι καί αὐτός οὐχ ἧττον

σέβεται τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καί ἐκτιμᾷ τήν παιδείαν αὐτῶν, ἀλλά σέβεται καί τά συμφέροντα τῆς Πατρίδος καί ἐκτιμᾷ τό ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ Κώδηκος ὑπάρχον κενόν· ἄν δέ καί δέν γνωρίζει τά τῆς Ἐπιτροπῆς μέλη, δέν ἀμφιβάλλει ὅτι πολλά τούτων καί δραστήρια εἶναι καί δέλγονται πρός τήν κατόρθωσιν τοῦ καλοῦ, ἀλλά ἀγνοεῖ ποῖα προσκόμματα παρεμβαίνοντα ἐπιβραδύνουν τό ἔργον. Καί ὁ μέν Βουλευτής Πανεπιστημίου, ἀνήρ φιλόπονος, εἶναι πεπεισμένος ὅτι ὡς Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξεπλήρωσε τό καθῆκον του, οὐχί ὅμως καί τινα τῶν ἄλλων μελῶν, ὅπερ, ἰδιαιτέρως ἐρωτώμενοι, δέν ἤθελον ἴσως ἀρνηθῆ καί οἱ ὑπέρ αὐτῶν ἀγορεύσαντες, ἐν ᾧ ἤ ἔπρεπεν ἀναδεχθέντες τό ἔργον νά τό περαιώσωσιν ἤ μή εὐκαιροῦντες νά μή ἀναλάβωσιν αὐτό. Εἶναι ἤδη ἐπισήμως βεβαιωμένον ὅτι ἡ Ἐπιτροπή συνεστήθη ἀπό τοῦ 1849, ἤτοι πρό τριῶν ἐτῶν, καί ἀριθμοῦσι ταῦτα 1100 περίπου ἡμέρας ἀφ' οὗ δέ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Κώδηξ οὗτος δέν θέλει εἶναι μεγαλείτερος τοῦ Γαλλικοῦ, ἔπεται ὅτι θέλει περιέχει 2200 περίπου ἄρθρα, ὥστε οὐδέ ἀνά ἕν ἄρθρον δέν ἀναλογεῖ δι' ἕκαστον τῶν δέκα μελῶν.

Ἄλλως τε, ἡ Ἐπιτροπή δύω τινά ἔπρεπε μάλιστα νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν· α) ὅλας τάς διατάξεις τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου τῶν ἐθνῶν καί β) τά ἔθιμα τοῦ τόπου δι' ὅν ὡρίσθη τό ἔργον, ἔχουσα δέ τά δύω ταῦτα, εὐκόλως ἠδύνατο νά ἔλθῃ εἰς λύσιν· ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπή καί τάς διαφόρους διατάξεις εἶχεν ὑπ' ὄψιν καί τῶν ἐθίμων δέν ἐστερεῖτο ὡς συλλεχθέντων ἐπί τῆς Ἀντιβασιλείας, ὥστε δεκαμελής οὖσα καί εἰς τμήματα διαιρουμένη εἶχε καιρόν ν' ἀποφανθῇ κατ' ἄρθρον ἐπί τοῦ Κώδηκος. Ἀλλ' ἀντί τούτου ἐπεξειργάσθη μόλις τό περί ληξιαρχικῶν βιβλίων, τό περί ταυτότητος καί πατρότητος, ἐξ ὧν τό μέν εἶναι εἶδος ἀντιγραφῆς, τό δ' ἕτερον τετριμμένον· τό περί ἀφανείας, ὅπερ παρέχει δυσκολίαν τινά, καί ἄλλα τοιαῦτα· τά δέ οὐσιωδέστερα πάντων, τό Κληρονομικόν Δίκαιον, τό περί ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων κ.λπ., ὅλα ταῦτα μένουσιν ἀνέπαφα καί καθυστεροῦντα. Καί εἶναι μέν βέβαιον ὅτι δέν δύναται ἡ Βουλή νά προτείνῃ εἰς τήν Κυβέρνησιν τήν παῦσιν οὐδενός τῶν μελῶν, καί οὐδ' αὐτός ὁ ἀγορεύων προέθετο τοῦτο οὐδ' ἠθέλησε νά ἐπιτεθῇ κατά προσώπων, ἅπερ οὐδόλως γνωρίζει, ἀλλ' αἰσθανόμενος τό ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ Κώδηκος κενόν, θέλει νά συστηθῇ εἰς τόν Ὑπουργόν, ὅπως παραινέσῃ τήν Ἐπιτροπήν νά ἐπιταχύνῃ τό ἔργον.

Παρετήρησεν ἄλλος, ὅτι καί αὐτός ἀποδέχεται τό συμπέρασμα τοῦ προαγορεύσαντος, καθ' ὅσον δέν ἐννοεῖ ἄλλο εἰμή ὅτι διά τῆς Βουλῆς αἰσθάνεται τό Ἔθνος τήν ἀνάγκην Πολιτικοῦ Κώδηκος καί πρέπει νά παρακληθῇ ὁ Ὑπουργός ὅπως συστήσῃ εἰς τήν Ἐπιτροπήν νά διεξαγάγῃ ὅσον τάχιον τό ἀνατεθειμένον αὐτῇ ἔργον· ἀλλά προστίθησιν ὅτι πρέπει νά παρουσιάσῃ τέλειον ἔργον, καί ἄν ἦναι ἀνάγκη ἄς βραδυπορήσῃ ἐπί μικρόν· ὁ δέ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργός νά ὑποβάλῃ ἐν τούτοις ὅλα τά μέχρι τοῦδε παρεσκευασμένα ἔργα τῆς Ἐπιτροπῆς, τῆς ὁποίας τά μέλη δέν

ἀγνοεῖ ὅτι οὐ μόνον καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἐργάζονται τακτικῶς ἀλλά καί τήν Κυριακήν διαθέτουσι πρός τόν σκοπόν τοῦτον.

Ἐπέφερεν εἰπών ἄλλος, ὅτι ἄν καί ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἐφάνη ἡ ἐπιθυμία τοῦ νά ἐπιταχυνθῇ ἡ σύνταξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδηκος, τό κατ' αὐτόν ἤθελεν εὐχηθῇ τοὐναντίον νά βραδύνῃ ὅσον ἔνεστι τό πέρας αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα Πολιτικοῦ Κώδηκος ὑπῆρξε πρό αἰώνων εἰς ὅλα τά ἔθνη, ὑπῆρξε δέ ὡσαύτως καί ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλ' ἀπό γενεᾶς εἰς γενεάν μεταβαίνουσα δέν ἠδύνατο νά γίνῃ σάρξ· ἔπρεπε νά εὑρεθῇ τέλος εἷς Ναπολέων, νά περιστοιχισθῇ ὑπό τοσούτων περιστάσεων καί νά συμβουλευθῇ τούς ἐπιφανεστέρους νόας τῆς ἐποχῆς του διά νά παράξῃ τό ἔργον ἐκεῖνο ὅπερ ἡ Εὐρώπη θαυμάζει. Ἐάν δέ παρατηρήσῃ τις τήν Ἀγγλίαν, θέλει ἴδει ὅτι ἡ αὐτή ἰδέα ὑπῆρξεν ἐπί πάντων τῶν Βασιλέων αὐτῆς, καί ὅμως τό ἐξαίσιον τοῦτο Ἔθνος μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης δέν ἔχει Πολιτικόν Κώδηκα. Πῶς λοιπόν ἡμεῖς, οἱ μόλις ἐξελθόντες ἐκ τῆς μακρᾶς ἀγωνίας ἑνός πολέμου, οἱ στερούμενοι ἔτι τῶν ἀναγκαίων φώτων, δυνάμεθα νά κατορθώσωμεν ἐν βραχεῖ τό τοιοῦτον ἔργον; Ὑπάρχουσι τῷ ὄντι παρ' ἡμῖν οἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ σπουδάσαντες λόγιοι, καί τιμᾷ ὡς οὐδείς τήν ἱκανότητα τῶν ἀνδρῶν, ἀλλά χωρίς ποσῶς νά τούς ἀδικήσῃ, οὐδείς ἴσως τούτων δύναται νά εἴπῃ «θέλω συντάξει Πολιτικόν Κώδηκα».

Ὁ Πολιτικός Κώδηξ δέν εἶναι φυτόν εὔκολον, τό ὁποῖον λαμβάνων τίς δύναται νά μεταφυτεύσῃ εἰς ἄλλην χώραν καί ὁ ἀναδεχόμενος τήν σύνταξιν αὐτοῦ οὐ μόνον πρέπει νά ᾖναι κάτοχος τῶν ἐθίμων, ἀλλά καί τῶν πολιτικῶν σχέσεων καί τῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἔθνους δι' ὅ συντάσσει αὐτόν καί καθώς εἶπεν ὁ νομοθέτης τῆς ἀρχαιότητος Σόλων ὅτι νομοθετεῖ διά τούς Ἀθηναίους καί τήν ἐποχήν καθ' ἥν ἔζων, τά αὐτά πρέπει νά εἴπῃ καί ὁ ἀναλαμβάνων σήμερον τήν σύνταξιν Πολιτικοῦ Κώδηκος, διότι καί ὁ Σόλων ἐάν βραδύτερον ἤκμαζεν, ἄλλως πῶς ἴσως ἤθελεν ἀναγράψει τούς νόμους του. Διό εὔχεται νά παρέλθῃ ὅσον ἔνεστι πλειότερος χρόνος μέχρι τῆς περαιώσεως τοῦ ἔργου, νά μεταβῇ ἀπό Κυβερνήσεως εἰς Κυβέρνησιν, νά περιέλθῃ ἀπό χειρός εἰς χεῖρα, ἑωσοῦ καταρτισθῇ ἔργον τι πλῆρες καί ἐντελές. Ἀλλ' ἐκτός τούτων ἔχει καί ἄλλο τί νά προσθέσῃ· ἀπό τοῦ χρόνου τῆς βουληφορίας του παρετήρησεν ὅτι ὁσάκις εἷς Ὑπουργός ἔχει χρείαν νά συντάξῃ σπουδαῖόν τι νομοσχέδιον, βιάζεται νά συνιστᾷ πρός τοῦτο ἐπιτροπάς ἐκ πολιτῶν καί τῶν νομοθετικῶν σωμάτων, καί ἀφοῦ προπαρασκευάσωσιν αὗται τό ἔργον τότε εἰσάγει αὐτό ἐνώπιον τῶν Βουλῶν. Καί τοῦτο μέν ἦτον ὑπαγόρευσις ἀνάγκης, καθ' ὅσον εἷς Ὑπουργός οὐδέ καιρόν οὐδέ τοσαύτας γνώσεις ἔχει ὥστε νά διεξάγῃ τά πάντα· ὅταν ὅμως αἱ ἐπιτροπαί αὗται δέν ἔχωσιν ὠφέλειαν τινά, ὅταν δέν ὑποχρεῶνται ἐκ τῆς ὑπηρεσίας καί ὅταν προσέτι δέν ἀπαρτίζωνται πολλάκις ὡς πρέπει, τά ἐξ αὐτῶν ἔργα δέν δύνανται νά ᾖναι ἀκριβῆ. Ἡ ἔλλειψις, λοιπόν, αὕτη πρέπει νά ἀναπληρωθῇ καί νά ὑπάρξῃ ἕν ἀνώτατον συμβούλιον ὑπό διαφόρων

νομομαθῶν, ὑπό τῶν γενικῶν γραμματέων, τῶν τμηματαρχῶν τῶν ὑπουργείων κ.λπ. συγκείμενον, τό ὁποῖον νά προπαρασκευάζῃ τά τοιαῦτα νομοσχέδια, ἵνα ἡ Βουλή συζητήσῃ ἔπειτα μετ' ἐμπιστοσύνης τά ἄρθρα αὐτῶν, ἐν ᾧ ἤδη στερούμενοι τῶν ἀναγκαίων γνώσεων δέν δυνάμεθα ἴσως νά φέρωμεν τάς δεούσας παρατηρήσεις. Μή εἴπῃ δέ τό Ὑπουργεῖον ὅτι πρέπει νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ πρός τοῦτο ἀπαιτουμένη δαπάνη, καθ' ὅσον ὅλαι αἱ εἰδικαί αὗται ἐπιτροπαί μισθοδοτοῦνται καί δύνανται αἱ δαπάναι αὐτῶν ἡνωμέναι νά χρησιμεύσωσιν ὑπέρ τοῦ τοιούτου συμβουλίου· ἄλλως τε τά πλειότερα μέλη αὐτοῦ θέλουσιν ἀνήκει, ὡς εἶπεν, εἰς τήν ὑπαλληλίαν, καί ἐν ᾧ δέν θέλουν μισθοδοτεῖσθαι, διά τοῦ συμβουλίου τούτου θέλουσιν εἰσάγεσθαι ἐντελέστερα τά ὑπό τῶν ὑπουργῶν ὑποβαλλόμενα ἔργα.

Συμπληρῶν τό πρῶτον μέρος τῆς ἀγορεύσεως τοῦ βουλευτοῦ τούτου, προσέθηκεν ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργός ὅτι πρός ἐπιχείρησιν ἔργων τοιούτων ἀπαιτεῖται τῷ ὄντι νά γεννηθῇ ἐπιστημονικός κόσμος ἐν Ἑλλάδι· ἀλλά μεταξύ τῶν ἀποτελούντων τόν Κώδηκα νόμων ὑπάρχουσι καί τινές, ὡς ὁ περί ληξιαρχικῶν βιβλίων καί ὁ περί ἐπιτρόπων καί κηδεμόνων, οἵτινες ἀποβαίνουσιν ἀναγκαῖοι καί πρέπει νά παρασκευασθῶσιν ἐκ τῶν ἐνόντων διά νά ὑποβληθῶσιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς· τό δέ περί Κληρονομικοῦ Δικαίου, τό περί γάμου καί τά τοιαῦτα, ὡς ἔργα ἐκ τῶν λίαν σπουδαίων, δύνανται νά βραδύνωσιν ἀναλόγως καί νά ἐπιδεωρηθῶσι καί δίς καί τρίς.

Κλεισθείσης ἐνταῦθα τῆς συζητήσεως...»[57].

Ἡ σύνθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης μετεβλήθη ἀκολούθως, κατά δέ τό 1856 ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν Γ. Ἀ. Ράλλη, Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου καί Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Παναγιώτου Σπηλιάδου (1804-1866), Ἀρεοπαγίτου[58], Πέτρου Παπαρρηγοπούλου, Βασ. Οἰκονομίδου, Ἀρεοπαγιτῶν καί Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, Ἰωάνν. Ἀλεξ. Σούτσου καί Γ. Ἀ. Μαυροκορδάτου, Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, Δημητρίου Στέφ. Μαυροκορδάτου (1821-1873), Τμηματάρχου παρά τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως, Μ. Ποτλῆ καί Διομήδους Ἀναστασίου Κυριακοῦ (1811-1869), Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου καί δικηγόρων, Μ. Ρενιέρη, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καί Ἀνδρ. Παΐκου, δικηγόρου καί πρώην Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου,

57. Συνεδρίασις τῆς Βουλῆς ὑπ' ἀριθμ. ΚΗ΄ τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1851, *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Γ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, σελ. 320-325.

58. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Παναγιώτης Σπηλιάδης (1804-1866). Ἀρεοπαγίτης καί Πρόεδρος Ἐφετῶν Ἀθηνῶν (Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης)», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Ἡλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1984, σελ. 489-532. Εἰς τήν ἐν λόγῳ μελέτην καταγράφονται μετά στοιχείων ὅλοι οἱ Πρόεδροι καί Εἰσαγγελεῖς τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπό τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1865.

μέ γραμματέα τόν Ἐπαμ. Δεληγεώργην[59]. Περί τῆς συμμετοχῆς τῶν Σπ. Πήλλικα (γνωστοῦ ὡς ποινικολόγου), Δ. Σούτσου καί Γ. Βελλίου δέν ἔχομεν μέχρι στιγμῆς στοιχεῖον ἐπιβεβαιωτικόν τῆς ὑπό τοῦ συντάκτου τῆς «*Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως*» τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* τοῦ 1945 παρεχομένης ἀτεκμηριώτου πληροφορίας.

Ἡ ἀνωτέρω *Ἐπιτροπή Ράλλη* εἰργάσθη εἰς τρία τμήματα. Τό πρῶτον, ἐκ τῶν Γ. Ράλλη, Μ. Ποτλῆ καί Δ. Μαυροκορδάτου, ἐπεξειργάζετο κατά τό 1856 τό περί συνεπειῶν τοῦ γάμου ὡς πρός τήν περιουσίαν (: τῶν περιουσιακῶν σχέσεων τῶν συζύγων) μέρος τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου καί τμῆμα τοῦ περί τῶν συναλλαγμάτων (: Εἰδικόν Ἐνοχικόν Δίκαιον) μέρους[60]. Τό δεύτερον, ἐκ τῶν Π. Παπαρρηγοπούλου, Γ. Μαυροκορδάτου καί Ἰ. Σούτσου, εἶχεν ἀποπερατώσει τό περί κληρονομικοῦ δικαίου μέρος τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου καί ἐπεξειργάζετο τήν ἐπί τούτου εἰσηγητικήν ἔκθεσιν. Τό τρίτον τμῆμα, ἐκ τῶν Π. Σπηλιάδου, Β. Οἰκονομίδου, Δ. Κυριακοῦ καί Μ. Ρενιέρη ἐπρόκειτο νά ἐπεξεργασθῇ τό Γενικόν Μέρος τοῦ Ἐνοχικοῦ Δικαίου. Ὁ Ἀνδρόν. Πάικος (ἀπό τοῦ 1857 ἕως τοῦ 1866 Εἰσαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου) δέν μετεῖχε τῶν συνεδριάσεων τῶν τμημάτων ἀπό ἐτῶν, εἶχε λάβει μέρος ὅμως εἰς ἀντιστοίχους ἐπιτροπάς προγενεστέρας τοῦ διορισμοῦ του εἰς τόν Ἄρειον Πάγον καί μάλιστα κατά τό 1852[61]. Εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ ἀποβιώσαντος κατά τό 1858 Καθηγητοῦ Γ. Μαυροκορδάτου προετάθη τῷ 1862 ὁ διορισμός τοῦ δικηγόρου καί βραδύτερον Ἀρεοπαγίτου Π. Α. Κυπαρίσση[62].

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἀνεκδότων στοιχείων τά ὁποῖα ἔχομεν ἐπισημάνει περί τοῦ ἔργου τῆς Ἐπιτροπῆς Ράλλη, βεβαιοῦται ὅτι τό πρῶτον μέρος τοῦ νομοσχεδίου, δηλαδή τό περί τῆς δημοσιεύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων καί τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐν γένει τμῆμα ἐπεξειργάσθησαν οἱ Π. Σπηλιάδης καί Ἀνδρ. Πάικος. Ἡ Εἰσηγητική Ἔκθεσις τῶν δύο μελῶν πρός τήν ὁλομέλειαν τῆς Ἐπιτροπῆς διεσώθη καί φωτίζει σημαντικῶς ἐπί τοῦ τρόπου ἐργασίας των. Καταφαίνεται λοιπόν ὅτι ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν κατά τήν σύνταξιν τοῦ νομοσχεδίου ὄχι ἁπλῶς αἱ διατάξεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, αἱ προγενέστεραι τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας, καθώς καί τινες ἐκ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀλλά καί ἡ νομολογία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀκυρωτικοῦ Δικαστηρίου, ἡ ὁποία εἶχε δώσει λύσεις ἐπί

59. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

60. Γ. Ἀ. Μαυροκορδάτου, *Περί τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου*, Ἐν Ἀθήναις 1857 (: Ὑπόμνημα πρός τήν ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος Κώδικος Ἐπιτροπήν).

61. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

62. Βλ. σχετικῶς πρότασιν τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης τῆς 8ης Ἰουνίου 1862, *Αὐτόθι*.

στασιαζομένων ζητημάτων ἀπορρεόντων ἐκ τῆς ἐλλιποῦς διατυπώσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος[63].

Ἐξ ἄλλων ἀνεκδότων στοιχείων προκύπτει ἐπίσης ὅτι εἶχεν ὁλοκληρωθῆ καί τό κεφάλαιον τό ἀφορῶν εἰς τήν υἱοθεσίαν καί υἱοποίησιν, τό ὁποῖον εἶχεν ἐκπονηθῆ ὑπό τῶν Π. Σπηλιάδου, Μ. Ρενιέρη καί Δ. Κυριακοῦ. Καί εἰς αὐτήν τήν περίπτωσιν -παρά τό γεγονός ὅτι τελικῶς τό σχετικόν κεφάλαιον δέν περιελήφθη εἰς τόν *Ἀστυκόν Ἑλληνικόν Νόμον* τοῦ 1856- προκύπτει ἐκ τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως τῶν τριῶν μελῶν πρός τήν ὁλομέλειαν τῆς Ἐπιτροπῆς Ράλλη ὅτι εἶχον ληφθῆ ρυθμίσεις καί ἄρθρα ἀπό ποικίλας πηγάς, ὡς π.χ. ἐκ τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς Σαρδηνίας. Εἶναι ἀναμφιβόλως λυπηρόν ὅτι ἡ πτωχεία τῶν διατιθεμένων ταξινομημένων Κρατικῶν Ἀρχείων διά τήν περίοδον μετά τό 1843 εἶναι τόσον μεγάλη, διότι θά ἐφωτίζετο πλουσίως ἡ δραστηριότης τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς, ὡς καί τῶν προγενεστέρων ἀλλά καί τῶν διαδόχων αὐτῆς[64].

Περί τῆς *Ἐπιτροπῆς Ράλλη*, τῆς ὁποίας τό ἔργον δέν ἔχει καταστῆ εἰς τάς λεπτομερείας του γνωστόν, ὁ Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος ὑπεστήριξεν ὅτι ἐβάδισε «*μετά πολλῆς ἐφεκτικότητος εἰς υἱοθέτησιν τῶν ξένων νόμων διατελοῦσα καί αὕτη ὑπό τήν ἐπήρειαν ὁμοίων ἰδεῶν* (: πρός ἐκείνας ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ὀπαδῶν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς). *Ὁ Πρόεδρος αὐτῆς Γεώργιος Ράλλης ἐκφράζεται περί τῆς προσεκτικῆς πορείας ἣν ἀκολουθεῖ ἡ Ἐπιτροπή εἰς ἀναφοράν του, δι' ἧς ὑποβάλλει τό 1857 πρός τό Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης ἔκθεσιν περί τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καί περί τῶν αἰτιολογημάτων τοῦ δημοσιευομένου μέρους τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου, ἵνα πάντα ταῦτα διαβιβασθῶσι πρός τόν Πρέσβυν τῆς Γαλλίας, παρακολουθούσης τότε μετά ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος τήν τύχην τοῦ σχεδιαζομένου ἑλληνικοῦ κώδικος*»[65].

---

63. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη*, Κυτίον Δ26.

64. *Αὐτόθι* (ὑπό ἡμερομηνίαν 18 Ὀκτωβρίου 1852).

65. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἡ Ἱστορία τῶν Σχεδίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», σελ. 442. Ὁ συγγραφεύς εἶχεν ὑπ' ὄψει τό γνωστόν μέν ἀλλά σπάνιον ἔντυπον ὑπό τόν τίτλον: *Code Civil de la Grèce... avec l' exposé des motifs... traduit du grec par* G. A. Rhally, Athènes 1857, περί τοῦ ὁποίου βλ. ἀκολούθως ὑποσήμ. 76. Συμφώνως πρός πληροφορίαν καταγραφεῖσαν ὑπό τοῦ Δημ. Π. Παππούλια, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καί μέλους τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1911, «*Ἡ ἐπιτροπεία συνέταξε πλῆρες σχέδιον ἀστικοῦ κώδικος ἐπί τῇ βάσει τοῦ γαλλικοῦ. Ἐκ τοῦ σχεδίου τούτου ἀπέρρευσαν τά 90 ἄρθρα τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου, ὁ περί μεταγραφῆς καί ὁ περί ἐπιτροπείας νόμος*» (Δημ. Π. Παππούλια, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 42). Γράφων καί διδάσκων αὐτά ὁ Δημ. Π. Παππούλιας εἶναι προφανές ὅτι ἐστηρίζετο εἰς προσωπικήν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ εὐρυτέρου φακέλου τῶν Νομοπαρασκευαστικῶν Ἐπιτροπῶν, τήν ὁποίαν εἶχεν ἀντλήσει ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τήν ὡς ἄνω Νομοπαρασκευαστικήν Ἐπιτροπήν τοῦ 1911.

Ὁ Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἀναφερόμενος εἰς τήν γενικωτέραν μέχρι τοῦ 1874 κωδικοποιητικήν ἐργασίαν, ἔγραψε τά ἑξῆς: «*Δέν δικαιολογῶ πᾶσαν ἀντίδρασιν, ἥτις τυχόν ἐξεπορεύθη ἐκ τῶν κόλπων τῆς Ἱστορικῆς ἐν Ἑλλάδι Σχολῆς, τόσον μᾶλλον ὅσον αὕτη ἐξετράπη πολλαχῶς εἰς μοιρολατρείαν καί δή καί ἐπί τοῦ πολιτικοῦ ἔτι πεδίου. Ἀλλά, ἐκτιμῶν τήν κωδικοποιητικήν κίνησιν παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦ 1874, ἔχω τήν γνώμην, ἥν παραδίδω πρός ἔλεγχον πρός τούς νεωτέρους, ὅτι δέν ἐπιτρέπεται τήν σήμερον νά ὑποτιμηθῇ ἡ προσπάθεια ἐκείνη, ἔτι δ' ἧττον νά ἀκούωνται εἰρωνεῖαι διά τήν καθυστέρησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ καθυστέρησις δέν εἶναι δεῖγμα ἀνικανότητος ἤ ἀφροντισίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ἀλλ' ὀφείλεται, φρονοῦμεν, κατά τό μεγαλείτερον μέρος εἰς ὑπερτροφίαν ἐπιστημονικήν, ὑπερτροφίαν ἐν σχέσει πρός ἄλλας πνευματικάς ἐν γένει τότε ἐκδηλώσεις*»[66].

Ἐκ τῆς *Ἐπιτροπῆς Ράλλη* προῆλθεν ὁ Νόμος ΤϡΑ΄ (391) τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1856, «*Ἀστυκός Ἑλληνικός Νόμος*»[67] καί ὁ Νόμος ΧΠΘ΄ (689) τῆς 17ης Αὐγούστου 1861, «*Περί ἀνηλίκων, ἐπιτροπείας, χειραφεσίας καί κηδεμονίας αὐτῶν*»[68]. Ἐθεωρήσαμεν ὀρθόν νά παραθέσωμεν στοιχεῖα τινά, ληφθέντα ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν νομοθετικῶν σωμάτων περί τῆς ψηφίσεως τοῦ Νόμου ΤϡΑ΄ (391) τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1856, *Ἀστυκός Ἑλληνικός Νόμος*, δοθέντος ὅτι ἱκανά περί τῆς ἐπιλογῆς τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας ὡς προτύπου τῆς ἡμετέρας ἀνεπτύχθησαν τότε ἐνώπιον τῆς Βουλῆς.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης Μιχαήλ Σκαλι-

---

66. Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἡ Ἱστορία τῶν Σχεδίων», σελ. 443.

67. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 75 (15 Νοεμβρ. 1856), σελ. 397 - 405. Περί τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ἐπιθέτου «ἀστικός» πρός ὀνομασίαν - χαρακτηρισμόν τοῦ Νόμου (*Loi Civile* : *Ἀστικός Νόμος*) βλ. Εἰσήγησιν τοῦ Βουλευτοῦ Γ. Μ. Ναύτου πρός τήν Βουλήν, Συνεδρίασις τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1856, *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς (Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος)*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1856, σελ. 949-950. Βλ. τά κείμενα τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως (σελ. 1-13) καί τοῦ Νόμου (σελ. 14-18) καί εἰς αὐτοτελές ἔντυπον (σχῆμα $2^{ον}$) ἐκδοθέν ὑπό τῆς Βουλῆς (πρό τῆς δημοσιεύσεως), Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Κυτίον Δ21. Πρός σύνταξιν τοῦ νομοσχεδίου δέν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν μόνον ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ, ἀλλά καί μεταγενέστεροι αὐτοῦ, ἐπόψεις τῆς Ἐπιτροπῆς καί βεβαίως συναφεῖς συνταγματικαί διατάξεις. Βλ. ἐνδεικτικῶς καί ἐκτενές σημείωμα: «*Πρός τήν ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος Κώδηκος Ἐπιτροπήν*», ὑποβληθέν ὑπό τῶν μελῶν της Π. Σπηλιάδου καί Ἀ. Παΐκου, ἀχρονολόγητον, ἐν Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Κυτίον Δ26.

68. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 42 (23 Αὐγ. 1861), σελ. 283 - 293. Πέρα τῆς σχετικῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως βλ. καί εἰδικόν σημείωμα: «*Πρός τήν ἐπί τῆς συντάξεως τῶν ἀστυκῶν τῆς Ἑλλάδος νόμων Ἐπιτροπήν*», ὑποβληθέν ὑπό τῶν μελῶν αὐτῆς Π. Σπηλιάδου, Μ. Ρενιέρη, Δ. Κυριακοῦ, 18 Ὀκτωβρίου 1852 (περί υἱοθεσίας), ἐν Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Κυτίον Δ26.

στήρης κατά τήν ὑποβολήν τοῦ νομοσχεδίου πρός τόν Βασιλέα τήν 24ην Ἰουνίου 1856 ὠνόμαζε τοῦτο τυπικῶς: «*περί δημοσιεύσεως τῶν Νόμων, περί ληξιαρχικῶν πράξεων καί περί κατοικίας*», ὄχι δέ νομοσχέδιον «*περί Ἀστικοῦ Νόμου*» ἤ πρῶτου τμήματος αὐτοῦ. Ἡ μεταβολή τῆς ὀνομασίας τοῦ νομοσχεδίου προῆλθεν ἀκολούθως, ὡς φαίνεται καί ἐκ τῆς εἰσηγήσεως τοῦ Μ. Σκαλιστήρη πρός τήν Βουλήν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, χωρίς αἰτιολογίαν.

Ἡ πρός τήν Βουλήν ἀπό τῆς 25ης Ἰουνίου 1856 Αἰτιολογική Ἔκθεσις τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Μιχαήλ Σκαλιστήρη (1812 – 1858), Εἰσαγγελέως Ἐφετῶν, ἀνεγνώσθη ὑπ' αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ σώματος κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 11ης Ἰουλίου 1856, ἦτο δέ λίαν ἐκτενής καί ἀναλυτική, ὡς ἤρμοζεν ἄλλωστε εἰς νομοθέτημα τοιαύτης σημασίας. Κατά τήν αὐτήν Συνεδρίασιν ἀνεγνώσθη καί ἡ ἀπό τῆς 4ης Ἰουλίου 1856 πρός τόν Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης παρασχεθεῖσα ἐντολή τοῦ Βασιλέως (ὡς παράγοντος τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας) περί ὑποβολῆς εἰς τήν Βουλήν πρός ψήφισιν τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου, ὡς καί αὐτό τοῦτο τό νομοσχέδιον[69].

Ἡ κατά τόν Κανονισμόν τῆς Βουλῆς εἰδικωτέρα πρός αὐτήν εἰσήγησις ἀνετέθη εἰς τόν Βουλευτήν Σύρου Γεώργιον Ἀ. (: Ἀναξαγόραν) Μιχ. Ναύτην (1810 – 1877), τόν ἐκ Σμύρνης δικαστήν, Ἀντεισαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου, Εἰσαγγελέα Ἐφετῶν, συγγραφέα καί πολιτικόν. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Γ. Μ. Ναύτου, συνταχθεῖσα κατά τήν 14ην Σεπτεμβρίου 1856, ἦτο, ὡς καί ἡ ὑπουργική, ἀναλυτική καί ἀνεγνώσθη κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 19ης τοῦ αὐτοῦ μηνός. Δοθέντος ὅτι τῆς ἐν γένει ἐρεύνης τοῦ νομοσχεδίου προετάχθη ἐν εἴδει προεισαγωγῆς ἐνδιαφέρον ἱστορικόν σημείωμα, ἐκρίναμεν σκόπιμον νά παραθέσωμεν τό πρῶτον μέρος τούτου:

Πρός τήν Βουλήν,

Δέν δυνάμεθα, Κύριοι, εἰμή νά εὐλογήσωμεν τήν ἔναρξιν τῆς συζητήσεως καί ἐπιψηφίσεως τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου.

Ἅμα ἡ Ἑλλάς συνετάχθη ὡς ἐλεύθερον Κράτος, ἀνεγνώρισε τήν ἄφευκτον ἀνάγκην τοιούτου Κώδηκος, καί τό ἐν Ἀστρει Πολιτικόν Σύνταγμα τῶν 1823 διέταξεν ἐν τῷ ἄρθρῳ Π΄ τά ἑξῆς: «Τό Βουλευτικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ἦναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι Κώδηκας νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν». Ἡ δέ ἀπόφασις

69. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1856, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΟΘ΄ τῆς 11ης Ἰουλίου 1856, σελ. 266-306 (Αἰτιολογική Ἔκθεσις) καί σελ. 307-322 (: Ἐντολή τοῦ Βασιλέως καί κείμενον τοῦ νομοσχεδίου).

αὖτη ἐπανελήφθη πολλάκις, καί ἅπασαι αἱ Κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδος ἐπέμενον εἰς αὐτήν, προσωρινῶς συγχωροῦσαι τήν χρῆσιν τῶν Βυζαντινῶν Νόμων.

Αἱ ἄπειροι καί φοβεραί πολιτικαί περιπέτειαι τῆς πατρίδος ἐπί μικρόν ἐπέτρεψαν τήν σπουδαίαν σκέψιν καί ἐπιχείρησιν συντάξεως πολιτ. νόμων μέχρι τῆς Ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας.

Ἀπό ταύτης ἄρχεται ἐν τῇ Ἑλλάδι ἡ τακτικωτέρα τοῦ κανονισμοῦ καί τῶν συμφερόντων τοῦ κοινωνικοῦ βίου νομοθέτησις. Ἐπί τῆς Βασιλείας ἐγένετο ὁ Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων μας ἐπί τῶν βάσεων τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, εἰσήχθη τό σύστημα τῶν ἐνόρκων, συνετάχθησαν ἡ Πολιτική, ἡ Ποινική Δικονομία καί ὁ Ποινικός Νόμος καί περί τῶν Πολιτικῶν Νόμων ἀφ' ἑνός διετάχθη ἡ χρῆσις τῶν ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου Βυζαντινῶν Νόμων καί τῶν ἀποδεδειγμένων τοπικῶν ἐθίμων, καί ἀφ' ἑτέρου συνετάττοντο οἱ διά τήν κατάστασιν τῆς κοινωνίας ἀναγκαῖοι καί ἄφευκτοι πολιτικοί νόμοι, οἷος ὁ περί ἰθαγενείας, ὁ περί ὑποθηκῶν, ὁ περί ληξιαρχικῶν πράξεων, ὁ περί κτημάτων, ὁ περί ἐνεχύρου καί ἄλλοι. Συγχρόνως δέ προητοίμαζεν ἡ Κυβέρνησις τήν σύνταξιν Ἀστυκοῦ Νόμου, συμφώνου μέ τάς νεωτέρας προόδους τῆς νομοθεσίας ἐν τῇ Εὐρώπῃ.

Τό πρῶτον παράδειγμα τῆς νεωτέρας Πολιτικῆς Κωδηκοποιήσεως, ἤτοι τῆς ἐν μιᾷ βίβλῳ συλλογῆς τῶν πολιτικῶν ἤ ἀστυκῶν νόμων ἔδωκεν εἰς τήν Εὐρώπην ἡ Βαυαρία, δημοσιεύσασα κατά τά 1756 Πολιτικόν ἤ Ἀστυκόν Κώδηκα. Ἡ Πρωσία ἤρξατο μέν κατά τόν αὐτόν περίπου καιρόν τήν σύνταξιν τοιούτου Κώδηκος, ἀλλ' ἐκ διαφόρων πολιτικῶν περιστάσεων καί πολέμων καί ἐκ τῶν πολλάκις γενομένων ἐπιθεωρήσεων καί διορθώσεων πρός τόν τελειότερον καταρτισμόν τοῦ νόμου, μόλις ἐδημοσίευσε κατά τά 1794 τόν Κώδηκα αὐτῆς, ἐπί τοῦ Βασιλέως Φριδερίκου (sic) *Γουλιέλμου. Οὗτοι εἰσίν οἱ δύω ἀρχαιότεροι τῶν νεωτέρων Ἀστυκῶν ἤ Πολιτικῶν Κωδήκων.*

Ὁ Μέγας Ναπολέων, ὑπό τάς δάφνας τῆς στρατιωτικῆς δόξης, ἐσκέφθη περί τῆς γενικῆς βελτιώσεως καί διευθύνσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν Γάλλων καί οὐ μόνον διέταξε τήν σύνταξιν νέων Κωδήκων τῆς Γαλλίας, ἀλλά καί ἐσυζήτησεν αὐτούς καί ὁ ἴδιος διώρθωσεν ὅσα συμφώνως μέ τό νομοθετικόν αὐτοῦ πνεῦμα δέν ἦσαν συντεταγμένα· ὁποίαν ἀμάραντον δόξαν περιεποίησαν οἱ Ναπολεόντειοι ὀνομασθέντες Κώδηκες εἰς τόν Αὐτοκράτορα ἐκεῖνον! Ἡ στρατιωτική δόξα του εὑρίσκετο εἰς τάς σελίδας τῆς Ἱστορίας, ὅτε ἡ νομοθετική αὐτοῦ δόξα ἐταυτίζετο μέ τήν ζωήν καί τήν καθημερινήν ὕπαρξιν ὅλων τῶν τάξεων καί ὅλων τῶν ἀτόμων τῆς κοινωνίας. Ὁ Πολιτικός ἤ Ἀστυκός Κώδηξ τῆς Γαλλίας ἀνέτειλεν ὡς νέος ἀστήρ τῆς νομοθεσίας ἐν ἁπάσῃ σχεδόν τῇ Εὐρώπῃ, καί ὅ,τι ὁ Ἀρχιγραμματεύς Δαγγεσσώ εἶπε μετά πολιτικοῦ θαυμασμοῦ περί τοῦ κράτους τῶν ῥωμαϊκῶν νόμων ἐπί τῆς Εὐρώπης, ἐπέτυχε διά τόν νέον Πολιτικόν Κώδηκα τῆς πατρίδος του, γενόμενον παράδειγμα καί τύπον τῶν Κωδήκων ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν.

Ἡ Κυβέρνησις λοιπόν τοῦ Βασιλέως διέταξε τήν μετάφρασιν τοῦ Πολιτικοῦ Γαλλικοῦ Κώδηκος, ἥτις ἐγένετο καί διενεμήθη πρό δεκαέξ ἐτῶν εἰς τά δικαστήρια καί τούς εἰσαγγελεῖς τοῦ Κράτους, ὅπως φέρωσι τάς ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήσεις των. Εἰσήγαγε δέ καί τήν διδασκαλίαν τοῦ Πολιτικοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου, διορίσασα Καθηγητήν αὐτοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ὄθωνος.

Ὑπῆρξε, Κύριοι, ἐξ ἀρχῆς ἡ πρός τήν γαλλικήν νομοθεσίαν τάσις μας, καί τινες ἐπιπολαίως κρίνοντες, ἀπέδωκαν αὐτήν εἰς τήν εὐκολίαν τῆς εὑρέσεως τῶν νομικῶν γαλλικῶν συγγραμμάτων, καί εἰς τήν γενικωτέραν γνῶσιν τῆς γαλλικῆς γλώσσης ἐν τῇ Ἑλλάδι. Ἀλλά τό ἀληθές αἴτιον τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς μας ὑπάρχει εἰς τήν ταυτότητα τοῦ πνεύματος τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας καί τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἰσότης ἐνώπιον τῶν νόμων, ἰσότης τοῦ δικαίου πρός πάντα πολίτην, ἐξαφάνισις ἐπαχθῶν προνομίων, ἀφαίρεσις δυσκόλων καί περιττῶν διατυπώσεων καί πλεῖστα ἄλλα προτερήματα τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας εἵλκυσαν τήν ὑπέρ αὐτῆς προτίμησίν μας. Δυνάμεθα μάλιστα νά βεβαιώσωμεν ὅτι εὑρίσκομεν ἐν αὐτῇ πολύ μέρος τοῦ πνεύματος καί τῶν δογμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπέφυγον νά καταστήσωσι μυστηριώδη τέχνην τήν ἑρμηνείαν καί ἐφαρμογήν τῶν νόμων.

Ἀλλά μετά τήν Γαλλίαν, πολλά ἄλλα Κράτη τῆς Εὐρώπης συνέταξαν Ἀστυκούς ἤ Πολιτικούς Κώδηκας, καί ἡ νομολογία τῶν δικαστηρίων τῆς Γαλλίας ἀπέδειξεν ὅτι τινές διατάξεις τοῦ Γαλλικοῦ Κώδηκος συνεπληροῦντο δι' ἄλλων μή περιεχομένων ἐν αὐτῷ νόμων, ἄλλαι ἔδωκαν ἀφορμάς ἀσαφείας εἰς τήν ἐφαρμογήν των καί ἄλλαι ἀπεδείχθησαν ἐλλιπεῖς. Ἀνεφύη ἄρα ἡ ἀνάγκη νά ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν διά τήν σύνταξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου ὅλοι οἱ νεώτεροι Κώδηκες καί αἱ ἐξηγήσεις καί συμπληρώσεις τοῦ Γαλλικοῦ, πρός δέ τούτοις νά ληφθῶσιν ὑπό ὥριμον σκέψιν αἱ τοπικαί περιστάσεις, τά ἤθη καί ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, ὥστε συμφώνως πρός ταῦτα νά καταρτισθῇ κατάλληλος διά τήν Ἑλλάδα ὁ Κώδηξ. Ἐπί τούτῳ διωρίσθη ὑπό τῆς Κυβερνήσεως ἡ γνωστή Νομοθετική Ἐπιτροπή ἐξ ἀνωτέρων δικαστικῶν ὑπαλλήλων καί ἐμπείρων νομικῶν, ἥτις ἐπί δέκα ἤδη ἔτη εἰργάσθη ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Κώδηκος, εἰς τοῦ ὁποίου τό Πρῶτον Βιβλίον ἀνήκει τό προκείμενον νομοσχέδιον.

Συγχωρήσατέ μοι, Κύριοι, νά παρατηρήσω ὅτι, ἐνῷ κοινή εὐχή ἐπικαλεῖται τήν ταχυτέραν δημοσίευσιν τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου, ἠκούσαμεν ἐκφραζομένην καί τήν γνώμην ἥτις ἀπήτει τήν διά μακροχρονίου νομολογίας τῶν δικαστηρίων προετοιμασίαν τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας μας καί ἐδεώρει ὡς μή ὥριμον ἔτι τήν ἐποχήν διά τό ἔργον τοῦτο.

Ἡ γνώμη αὕτη, ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὑπό τοῦ κ. Σαβινύ καί τινων ἄλλων ἐκφρασθεῖσα, εὗρε τούς πλείστους ἀντιφωνοῦντας εἰς τά διάφορα τῆς Εὐρώπης κράτη. Ἀλλ' εἰς τήν Ἑλλάδα ἰδίως δέν δύναται νά ἔχῃ οὐδεμίαν ὑπόστασιν, διότι δέν ὑπάρχουσι τά αἴτια ἐκεῖνα ἐφ' ὧν ἐστήριζον αὐτήν οἱ διά τά εὐρωπαϊκά κράτη κηρυχθέντες ὑπέρ αὐτῆς. Ὅπου ὑπῆρχον

νόμοι, ἔθιμα καί ἀρχαῖα κληρονομικά συστήματα, τά ὁποῖα οἱ νεώτεροι Κώδηκες ἔμελλον νά καταργήσωσιν ἤ τροποποιήσωσιν, εἴτε προσβάλλοντες ἐκκρεμῆ τινα δικαιώματα εἴτε ἀνατρέποντες τάς ἐλπίδας δικαιωμάτων αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμάς εἰς πλείστας πράξεις καί συμφωνίας· ὅπου ὑπῆρχον δικασταί, ὑπάλληλοι καί πλεῖστοι ἄλλοι φερόντες ἐν συνειδήσει τήν πρός τούς ἀρχαίους νόμους λατρείαν καί πίστιν καί οἵτινες δέν ἐδύναντο διά μιᾶς νά παραδεχθῶσι καί ἐκτελέσωσιν εὐσυνειδότως τούς μεταβάλλοντας τήν ἀρχαίαν τάξιν νεωτέρους νόμους· ἐκεῖ ἠδύνατο νά ἔχῃ τήν ἀξίαν της ἡ γνώμη τοῦ νά προπαρασκευασθῇ βαθμηδόν καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ εἰσαγωγή τῆς νέας νομοθεσίας. Ἀλλ' ἡ Ἑλλάς εὑρίσκεται εἰς ὅλως διάφορον θέσιν, ὁμοίαν σχεδόν μέ τήν τῆς πρώτης συστάσεως τῶν κοινωνιῶν. Εὑρίσκεται εἰς τοιαύτην ἐποχήν ἐθνικοῦ βίου καθ' ἥν οἱ πολῖται ἐκλέγουσι καί παραδέχονται ὁποίους κρίνουσι μᾶλλον συμφέροντας καί ἀγαθούς νόμους· πρός δέ τούτοις καί τό Πολιτικόν αὐτῆς Σύνταγμα, οἱ διοικητικοί αὐτῆς νόμοι, αἱ Δικονομίαι καί ἅπασα ἡ λοιπή νομοθεσία αὐτῆς ὄχι μόνον δέν ἀντίκεινται εἰς τάς διατάξεις τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου, ἀλλ' ἀπαιτοῦσιν αὐτάς ὡς ἀναγκαίαν βάσιν τοῦ ὑψηλοτέρου οἰκοδομήματος. Οὐδεμία ἄλλη ἐπικράτεια τῆς Εὐρώπης εὑρέθη εἰς τοσοῦτον κατάλληλον ἐποχήν διά τήν νομοθέτησιν τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκός της, καί πᾶσα ἀναβολή τῆς εἰσαγωγῆς καί ἐπιψηφίσεως τοῦ ἡμετέρου Κώδηκος δέν δύναται νά δικαιολογηθῇ ἐπαξίως, εἰμή ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ὅσον ἔνεστι τελειοποιήσεως τοῦ ἔργου»[70].

Ἡ συζήτησις τοῦ νομοσχεδίου ὑπό τῆς Βουλῆς διεξήχθη κατ' ἀρχήν καί εἰς τό σύνολον κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1856 καί ἀφοῦ «*ἐγένετο ἐπί τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ψηφοφορία κατ' ὀνομαστικήν κλῆσιν*» καί «*ἡ Βουλή παρεδέχθη αὐτήν παμψηφεί διά ψήφων 76* », ἠκολούθησεν ἡ κατ' ἄρθρον συζήτησις, «*γενομένης δέ καί ἐπί τοῦ συνόλου ψηφοφορίας κατ' ὀνομαστικήν κλῆσιν συνήχθη ὅτι ἡ Βουλή παρεδέχθη αὐτό παμψηφεί διά ψήφων 81* »[71].

Τό ψηφισθέν ὑπό τῆς Βουλῆς νομοσχέδιον ὑπεβλήθη ἀκολούθως εἰς τήν Γερουσίαν διά νά ἐπιψηφισθῇ παρ' αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη κατά τήν ἀπό τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1856 ἐντολήν τοῦ Βασιλέως ὑποβολή τοῦ νομοσχεδίου ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης ἐπραγματοποιήθη αὐθημερόν[72]. Ἡ κατά τά κεκανονισμένα σύνταξις ἐκθέσεως ἐπί τοῦ νο-

70. Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΡΘ΄ τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1856, *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Δ΄ Περ. – Γ΄ Συν.*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1856, σελ. 946-954.

71. Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΡΙ΄ τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1856, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 956-977. Πρβλ. καί Συνεδρίασιν ὑπ' ἀριθμ. ΡΙΑ΄ τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1856 (καθ' ἥν «*ἀνεγνώσθησαν τά πρακτικά καί ἐπεκυρώθησαν*»), *Αὐτόθι*, σελ. 977.

72. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, Ἐν

μοσχεδίου ἀνετέθη εἰς Εἰσηγητικήν Ἐπιτροπήν ἐκ τῶν Γερουσιαστῶν Σπυρίδωνος Καλογεροπούλου (1784 – 1864), Μιχαήλ Λορέντζου Καΐρη (1790 – 1880) καί Ἰακώβου Ἀντωνίου Παξιμάδη (1788 – 1883).

Ἡ ἀπό τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1856 Ἔκθεσις τῶν ὡς ἄνω Γερουσιαστῶν ἀνεγνώσθη αὐθημερόν, ἐπειδή δέ ἀναφέρεται εἰς τήν ἐπίσημον ἀντίληψιν περί ἐφαρμογῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου παρ' ἡμῖν παρατίθεται ἀκολούθως:

Πρός τήν Γερουσίαν

Ἡ Ἐπιτροπή σας ἐπεξεργασθεῖσα μετά πάσης τῆς δυνατῆς προσοχῆς τό νομοσχέδιόν σας περί Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, σπεύδει νά καθυποβάλῃ ὑπ' ὄψιν σας ὅτι μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι ἴσχυον αἱ διατάξεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὅπερ, καίτοι ἔργον ἀξιοθαύμαστον, οὐχ' ἧττον παρεῖχε μεγάλας δυσχερείας καί προσκόμματα εἴς τε τούς δικάζοντας καί τούς δικαζομένους, διά πολλούς γνωστούς ἤδη πρός τό πανελλήνιον λόγους καί ἰδίως διότι εἴμεθα καταδικασμένοι νά δικαζώμεθα διά νόμων συντεταγμένων εἰς ξένην διάλεκτον.

Ἐπί τούτῳ ἡ Κυβέρνησις ἐν τῇ συνέσει της πρό ἱκανῶν χρόνων προνοήσασα προέθετο τήν σύνταξιν Πολιτικοῦ Κώδηκος, ὅσον ἔνεστι καταλλήλου καί προσφόρου πρός τά ἤθη, τά ἔθιμα καί ἐν γένει τήν ἠθικήν καί ὑλικήν τοῦ τόπου κατάστασιν· ὅθεν, πρός τόν σκοπόν αὐτόν ἐξελέξατο Ἐπιτροπήν ἐκ τῶν νομομαθεστάτων ἀνδρῶν μας, προσδιορίσασα εἰς αὐτήν ὡς βάσιν περί τήν σύνταξιν τοῦ ῥηθέντος Κώδηκος τόν Γαλλικόν Πολιτικόν Κώδηκα, τό ἀριστούργημα ἐκεῖνο τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος Πρώτου. Ἡ διορισθεῖσα αὕτη Ἐπιτροπή μετ' ἀτρύτων κόπων καί σύμφωνα μέ τήν πρόοδον τῆς Ἐπιστήμης ἐπροχώρησεν εἰς τό ἔργον της, τοῦ ὁποίου μέρος ἀποτελεῖ ὁ περί οὗ πρόκειται νόμος, εἰς ὃν ἐπηνέχθησαν πολλαί τροπολογίαι καί προσθῆκαι.

Διά ταῦτα νομίζομεν καθῆκον ἡμῶν νά συστήσωμεν εἰς τό Σῶμα τήν πλήρη παραδοχήν του, καθόσον αἱ διατάξεις του εἰσίν ἀλληλένδετοι πρός τό ὅλον τοῦ ἔργου, ὥστε τοῦτο θέλει διασεισθῆ ἐπιφερομένης μεταβολῆς τινός ἤ τροποποιήσεως.

Ἐν Ἀθήναις, τήν 20 Ὀκτωβρίου 1856

Ἡ Ἐπιτροπή

Σ. Καλογερόπουλος, Μ. Λ. Καΐρης, Ἰ. Παξιμάδης[73].

Ἀθήναις 1855, Συνεδρίασις τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1856 (ἡ χρονολογία τοῦ τόμου ἀναφέρεται εἰς τό ἔτος ἐνάρξεως τῆς Περιόδου), σελ. 1120-1136.

73. Συνεδρίασις τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1856, *Αὐτόθι*, σελ. 1332-1333.

Ἡ συζήτησις τοῦ νομοσχεδίου ὑπό τῆς Γερουσίας διεξήχθη κατ' ἀρχήν καί εἰς τό σύνολον κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς Κυριακῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1856 καί ἀφοῦ «*ἐγένετο ψηφοφορία ἐπί τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, δι' ἧς ἐξήχθη ὅτι ἡ Γερουσία παρεδέξατο αὐτήν παμψηφεί διά ψήφων 26*», ἀνεγνώσθησαν τά ἄρθρα 1 – 94 καί τούτου συμπεριλαμβανομένου, καί «*ἐγένοντο διά χειροτονίας δεκτά ὅπως ἔχουσι. Ψηφοφορηθέν ἐπί τέλους καί τό σύνολον ἐγένετο δεκτόν παμψηφεί διά ψήφων 26, ἔχον ὅπως ὑπεβλήθη ἐν τῇ Συνεδριάσει τῆς 24 Σεπτεμβρίου ἐ.ἔ.*». Τό οὕτως ἐπιψηφισθέν ὑπό τῆς Γερουσίας νομοσχέδιον ὑπεγράφη ὑπό τοῦ Βασιλέως κατά τήν ἑπομένην ἡμέραν, 29ην Ὀκτωβρίου 1856, καθ' ἥν ἔληξε καί ἡ Γ΄ Σύνοδος τῆς Δ΄ Βουλευτικῆς Περιόδου[74].

Ὁ νέος Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΤϟΑ΄ (391) τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1856 ἐδημοσιεύθη εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* κατά τήν 15ην Νοεμβρίου 1856 ὑπό τόν τίτλον *Ἑλληνικός Ἀστυκός Νόμος*[75]. Δέν ἔχομεν ἐπισημάνει αὐτοτελῆ ἔκδοσιν αὐτοῦ εἰς τήν ἑλληνικήν, περιελήφθη ὅμως ἀμέσως εἰς τάς χρηστικάς συλλογάς νομοθεσίας. Ἀντιθέτως κατά τό 1857 ἐξεδόθη οὗτος γαλλιστί, ἐν Ἀθήναις διά τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας: *Code Civil de la Grèce, ou les titres promulgués, savoir: De la promulgation, des effets et de l' application des lois en général; Titre I. De la jouissance, de la perte et de la restitution des droits civils; Titre II. Des actes de l' état civil; Titre III. Du domicile; avec l' exposé des motifs, soumis au Ministère de la Justice par la Commission chargée de la rédaction du Code Civil. Traduit du Grec par Mr. G. A. Rhally, (...), Athènes, Imprimerie Royale, 1857*[76].

Ὀλίγον ἐνωρίτερον, κατ' Ἰανουάριον-Φεβρουάριον 1857 ἡ μετάφρασις τοῦ νέου Νόμου εἶχε δημοσιευθῆ ἀναιτιολογήτως εἰς τήν ἐν Ἀθήναις γαλλόφωνον ἐφημερίδα *Le Moniteur Grec*, ἡ ὁποία ἐξεδίδετο ἐν Ἀθήναις διά τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας. Εἶχε δέ ἀκολουθήσει καί ἡ δημοσίευσις τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τῆς *Ἐπιτροπῆς Ράλλη* (Ἀπρίλιος-Ἰούλιος 1857)[77]. Δέν ἔχει ἐξηγηθῆ ὅμως ὁ λόγος τῆς διά τοῦ τύπου δημοσιεύσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ νέου Νόμου εἰς τήν γαλλικήν, καί μάλιστα διά τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου. Ἴσως ἡ πρωτοβουλία ἀπέβλεπεν ὅπως βεβαιωθῇ

74. Συνεδρίασις τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1856, *Πρακτικά Γερουσίας*, σελ. 1459 - 1461.

75. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 75 (15 Νοεμβρ. 1856), σελ. 397 - 405.

76. Ἡ ἔκδοσις σπανίζει καί εἶναι ἀβιβλιογράφητος. Ἀπόκειται εἰς τήν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην ὑπό ταξινομικόν ἀριθμόν KG 623, σχ. 16ον.

77. Βλ. *Le Moniteur Grec*, φ. 44 (6 Ἰαν. 1857 ν. ἡμ.), Supplément, σελ. 179, φ. 45 (13 Ἰαν. 1857), σελ. 182 - 183, φ. 47 (2 Φεβρ. 1857), σελ. 189 - 190. Ἡ δημοσίευσις τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως *αὐτόθι*, φ. 52 (2 Ἀπρ. 1857), σελ. 213 - 214, φ. 53 (27 Ἀπρ. 1857), σελ. 217, φ. 54 (12 Ἰουν. 1857), σελ. 229 - 230, φ. 55 (30 Ἰουν. 1857), σελ. 237 - 240.

ἡ Γαλλική Κυβέρνησις (πού εἶχεν ἀποστείλει τόν Στρατόν Κατοχῆς εἰς Πειραιᾶ πρός βιαίαν ἀποτροπήν ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τόν Κριμαϊκόν Πόλεμον παρά τό πλευρόν τῆς Ρωσίας), ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ νόμου, ὅτι δέν ἐπεδιώκοντο ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ἀλυτρωτικοί σκοποί, διά τινος διατάξεως εἰδικώτερον προβλεπούσης «ἰδιοτύπους» ρυθμίσεις ὡς πρός τήν κτῆσιν τῆς ἑλληνικῆς ἰθαγενείας.

Πάντως, κατ' ἀντίθεσιν πρός ὅσα ἐλέχθησαν ἐνώπιον τῶν δύο νομοθετικῶν σωμάτων, εἰς τήν Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν τῆς *Ἐπιτροπῆς Ράλλη*, ὅπως ἐδημοσιεύθη ἑλληνιστί ὑπό τῆς Βουλῆς εἰς ἐσωτερικῆς χρήσεως φυλλάδιον σχήματος μεγ. 4ου, ἐκτυπωθέν πρός μελέτην καί συζήτησιν τοῦ νομοσχεδίου εἰς τήν τακτικήν Ἐθνικήν Ἀντιπροσωπίαν[78], προκύπτει ὅτι κατά τάς ἐργασίας τῆς συντάξεως τούτου εἶχον ληφθῆ ὑπ' ὄψιν αἱ ἀστικαί νομοθεσίαι καί ἄλλων πλήν τῆς Γαλλίας κρατῶν, ὡς τῆς Αὐστριακῆς Αὐτοκρατορίας (7 Ἰουλίου 1810), τῆς Λουϊζιάνας (12 Ἀπριλίου 1824), τῆς Ὁλλανδίας (1 Ὀκτωβρίου 1838), τῶν Δύο Σικελιῶν (1 Σεπτεμβρίου 1829), τῆς Σαρδηνίας (1 Ἰανουαρίου 1838), τῆς Ἑλβετίας, ἡ ὑφισταμένη ἑλληνική εἰδική ἀστική ἐν γένει νομοθεσία, ἡ ὁμοία δημοτική νομοθεσία, ἡ νέα ἑλλαδική ἐκκλησιαστική νομοθεσία, ἄλλη γαλλική εἰδική νομοθεσία, νομικαί διδασκαλίαι (ἐνταχθεῖσαι ὡς θετικόν δίκαιον) καί ἔθιμα. Χαρακτηριστικόν εἶναι τό σχετικόν μέ τά δικαιώματα τοῦ κυοφορουμένου ἄρθρον τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως, ἀντιστοιχοῦν εἰς τά ἄρθρα 11 καί 12 τοῦ Νομοσχεδίου:

«Ἡ διάταξις 11 ἥτις ἔχει ἀντικείμενον τήν ἀπόλαυσιν τῶν ἀστυκῶν δικαιωμάτων τῶν κυοφορουμένων, καθώς καί τό 12 ἄρθρον περί τῶν ἀστυκῶν δικαιωμάτων τῶν νομικῶν προσώπων προσετέθη. Ὁ Γαλλικός Κώδηξ δέν διέλαβε μέν περί αὐτῶν, ἀλλ' ἄλλοι, ὡς εἶναι γνωστόν, μεταγενέστεροι τούτου Κώδηκες, οἷον τῆς Αὐστρίας (εἰς τό ἄρθρ. 21 ἐδαφ. 8.) κυρωθείς τήν 7 Ἰουλίου 1810, τῆς Λουϊζιάνης (εἰς τό ἄρθρ. 20) δημοσιευθείς τήν 12 Ἀπριλίου 1824, καί τῆς Ὁλλανδίας (εἰς τό ἄρθρ. 3.) τεθείς εἰς ἐνέργειαν τήν 1 Ὀκτωβρίου 1838, διέλαβον περί τῶν ἀστυκῶν δικαιωμάτων τῶν κυοφορουμένων. Ὡσαύτως καί περί τῶν δικαιωμάτων τῶν νομικῶν προσώπων διέλαβον ὁ μνησθείς Αὐστριακός Κώδηξ εἰς τό ἄρθρον 10, ἐδαφ. 7, ὁ Κώδηξ τῶν Δύω Σικελιῶν εἰς τό ἄρθρον 10, τεθείς εἰς ἐνέργειαν τήν 1 Σεπτεμβρίου 1829, καί ὁ Κώδηξ τῆς Σαρδηνίας εἰς τό ἄρθρ. 25, δημοσιευθείς τήν 1 Ἰανουαρίου 1838. Ἡ πρόνοια αὕτη τῶν νεωτέρων τούτων νομοθεσιῶν φαίνεται εἰς ἡμᾶς λογική, διότι τό μέν κυοφορούμενον, ἄν καί δέν δύναται νά θεωρηθῇ ἐν τέλει ὡς πρόσωπον πρίν ἔτι ἴδῃ τό φῶς, καί δέν ἔχει κεκτημένον δικαίωμα οὔτε τροποποιεῖ τά δικαιώματα

78. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Κυτίον Δ21.

τῆς οἰκογενείας εἰς ἣν ἀνήκει, εἶναι ὅμως, μάλιστα κατά τούς Ρωμαίους, δεκτικόν δικαιωμάτων θεωρούμενον ὡς τεχδέν (νόμος 26 καί 7 de statu hominum (1.5), Βασ. βιβλ. 46, τίτλ. 1 ἀριθ. 5, Ἀρμεν. περί διαφόρων κανόνων § 9) καί ἀναντιρρήτως ἔχει ἐνδεχόμενα δικαιώματα, τά ὁποῖα πρέπει νά ἐξασφαλισθῶσιν, ἄρα καί εἰς τό κυοφορούμενον πρέπει νά χορηγῶνται ἀστυκά δικαιώματα, διά νά δύναται, ὅταν τεχθῇ, ν' ἀποκτήσῃ τά κατά τήν κυοφορίαν του ἐπελθόντα.

Τά δέ νομικά πρόσωπα ἀπαρτίζονται ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἑνότητος, καθώς ἄρα τό ἄτομον ἤ τό φυσικόν πρόσωπον ἀπολαμβάνει δικαιωμάτων, οὕτω καί τό νομικόν πρόσωπον, ἐκτός ἐκείνων τά ὁποῖα συνδέονται μέ τήν φυσικήν ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ λόγοι λοιπόν οὗτοι ἔπεισαν τήν Ἐπιτροπήν νά συντάξῃ τά ἄρθρα 11 καί 12»[79].

Ἡ Αἰτιολογική Ἔκθεσις εἶναι ὁπωσδήποτε πολύτιμος πρός διάγνωσιν τοῦ τρόπου ἐργασίας τῆς Ἐπιτροπῆς Ράλλη. Διαπιστοῦται ὅτι τά μέλη αὐτῆς εἰργάσθησαν μέ μεγάλην προσοχήν καί ἐμβρίθειαν, ἐπεστράτευσαν δέ ὄχι μόνον τάς πλουσιωτάτας γνώσεις των ἀλλά καί λογικήν καί πολιτικότητα εἰς τάς λύσεις τάς ὁποίας προέκριναν καί περιέλαβον εἰς τό νομοσχέδιον. Ἀπό τήν μελέτην τῆς Ἐκθέσεως κατ' ἄρθρον παρατηρεῖται ἐπίσης ὅτι εἶχον ἐπενεχθῆ σοβαρώταται τροποποιήσεις εἰς τό γαλλικόν πρότυπον, ὅτι εἶχεν ἐπαυξηθῆ τοῦτο καί διά διατάξεων ἐξ ἄλλων πηγῶν πέρα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὡς π.χ. αἱ διατάξεις περί πολιτογραφήσεως. Δέν εἶχε παραλειφθῆ βεβαίως ἡ διατήρησις διατάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου (ἐκ τῶν *Βασιλικῶν*) ὁσάκις εἶχε κριθῆ τοῦτο ἀναγκαῖον. Ἐπίσης σημειοῦται ἡ εὐρεῖα καί πλουσία χρῆσις τῆς διεθνοῦς νομικῆς βιβλιογραφίας διά τήν ἐξεύρεσιν λύσεων προσιδιαζουσῶν εἰς τήν ἑλληνικήν πραγματικότητα προκειμένου περί στασιαζομένων θεμάτων:

«Ἄρθρ. 6

Πολλοί τῶν νομοδιδασκάλων καί ἰδίως ὁ κ. Σαβινύ φρονοῦν, ὅτι αἱ ἐνοχαί ὡς πρός τ' ἀποτελέσματά των, ὁπουδήποτε καί ἄν συνεστήθησαν, ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἤ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καί μεταξύ οἱωνδήποτε, ἀλλοδαπῶν καί ἡμεδαπῶν, ἤ ἀλλοδαπῶν καί ἀλλοδαπῶν μόνων, πρέπει νά ρυθμίζωνται ἀπό τόν νόμον τοῦ τόπου, ἐν ᾧ κατά τήν ρητήν ἤ σιωπηλήν θέλησιν τῶν ἐνεχομένων πρόκειται νά ἐκτελεσθῶσιν, ἐάν οὗτοι δέν ὥρισαν τόν νόμον εἰς ὅν θέλουσι νά ὑποβληθῶσι. Τήν γνώμην ταύτην παραδεχομένη καί ἡ Ἐπιτροπή ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον καί καλόν πρός ὁδηγίαν τοῦ δικαστοῦ νά

79. Αἰτιολογική Ἔκθεσις τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, αὐτοτελές ἔντυπον, Γ.Α.Κ., Ἀρχ. Βλαχογιάννη, Κυτίον Δ21, καί *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, τόμ. Β΄, σελ. 271.

καθιερώσῃ αὐτήν ὡς κανόνα διά τοῦ 1 ἐδαφίου τοῦ 6 ἄρθρου τοῦ νομοσχεδίου»[80].

Ὁ *Ἑλληνικός Ἀστυκός Νόμος* εἶναι τό πρῶτον σημαντικόν ἀστικόν νομοθέτημα τό ὁποῖον ἐξεδόθη μετά τό Σύνταγμα τοῦ 1844. Ὡς ἤδη ἐσημειώθη, τό ἐν λόγῳ Σύνταγμα δέν ἐπέβαλε διά διατάξεώς του πρότυπον τῆς ὑπό σύνταξιν νομοθεσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὡς εἶχε προβλέψει τό Σύνταγμα τοῦ 1827. Ἑπομένως ἡ *Ἐπιτροπή Ράλλη* ἠσθάνθη ὅτι ἦτο ἐλευθέρα νά ἐπιλέξῃ διατάξεις καί πρότυπα τά ὁποῖα ἐκείνη ἔκρινε κατάλληλα διά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν ἑλληνικῶν νομοθετικῶν ἀναγκῶν, ἀνατρέχουσα βεβαίως πάντοτε εἰς νόμους προσφάτους τότε. Θεωρητικῶς ὁ νέος νόμος ἀπετέλει τό πρῶτον τμῆμα τοῦ προπαρασκευαζομένου ἀπό τοῦ 1835 Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐν τῇ πράξει ὅμως δέν ἦτο εἰμή τροποποιητικός νόμος τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 1ης/13ης Φεβρουαρίου 1833 *περί Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*[81] καί τοῦ ἀντιστοίχου τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου/1ης Νοεμβρίου 1836 *περί ληξιαρχικῶν βιβλίων*[82].

Ἐξακολουθεῖ νά παραμένῃ ἀσαφές ἄν διά τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ ἐσκοπεῖτο πράγματι ἡ ἔναρξις ἐκδόσεως ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἤ ἐξυπηρετοῦντο ἄλλαι σκοπιμότητες, ἐνδεχομένως πολιτικαί, ὡς ἤδη ἐσημειώθη. Τά γαλλικά στρατεύματα Κατοχῆς ἀπεχώρησαν ἐξ Ἑλλάδος κατά τήν 15ην/28ην Φεβρουαρίου 1857 καί ἀφοῦ ἡ Χώρα εἶχεν ἀποδεχθῆ τάς ρυθμίσεις τῆς Διασκέψεως τῶν Παρισίων[83]. Ἡ ἀναζήτησις προτύπων καί ἐκτός τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἴσως, πέρα τῆς ἐπιστημονικῆς τελειότητος, νά ὑποδηλοῖ καί ἀποστροφήν τῶν Ἑλλήνων πρός τήν γαλλικήν πολιτικήν κατά τόν Κριμαϊκόν Πόλεμον καί ἑπομένως μείωσιν τῆς προθυμίας των νά ἀποδεχθοῦν ἀμιγῶς γαλλικά νομοθετικά πρότυπα.

Νομίζομεν ὅτι εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειωθῇ ἐνταῦθα ἀξιοπερίεργος διπλωματική παράμετρος ἐπί τῇ ἐκδόσει τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου*, συγκεκριμένως ἀπροσδόκητος (ἴσως μοναδική ἱστορικῶς) ἐκδήλωσις «ἐπιστημονικοῦ» ἐνδαφέροντος τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Πρεσβείας. Ὀλίγον μετά τήν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Νόμου ΤΏΑ΄ (391)/1857 εἰς τήν γαλλικήν, ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη, διά τῆς ἐφημερίδος *Le Moniteur Grec* (Ἰανουάριος - Φεβρουάριος 1857), ὁ ἐν Ἀθήναις Γάλλος Πρεσβευτής Henri Mercier δι' ἐγγράφου του τῆς 7ης Μαρτίου 1857 πρός τόν Ὑπουρ-

80. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, σελ. 269.

81. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (16/28 Φεβρ. 1833), σελ. 3 - 4.

82. *Αὐτόθι*, φ. 59 (28 Ὀκτ. 1836), σελ. 300 - 303.

83. Βλ. Ed. Driault et M. Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, τόμ. II. *Le Règne d' Othon – La Grande Idée (1830 – 1862)*, σελ. 417.

γόν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀλέξ. Ρῖζον - Ραγκαβῆν ἐζήτησε περισσοτέρας πληροφορίας περί τοῦ νέου Νόμου, ἐπειδή σχόλιον εἰς τόν *Le Moniteur Grec* ἀνέφερεν ὅτι πρότυπον τοῦ ἑλληνικοῦ νόμου ἦτο ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ. Ὁ Γάλλος διπλωματικός ἀντιπρόσωπος ἐζήτησε τάς ἐν λόγῳ πληροφορίας, μέ κύριον ἐρώτημα ἐάν ἐπρόκειτο περί ἁπλῆς μεταφράσεως τοῦ γαλλικοῦ νόμου ἤ ἐάν εἶχον ἐπενεχθῆ τροποποιήσεις δυνάμεναι νά χρησιμοποιηθοῦν καί ἐν Γαλλίᾳ. Ἐδήλωσεν ὅτι ἦτο ἤδη γνωστή ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἔκδοσις τῶν γαλλικῆς ἐμπνεύσεως νομοθετημάτων τῶν ἐτῶν 1836 καί 1837 περί ὑποθηκῶν, περί ἐνηλικιώσεως, περί ληξιαρχικῶν βιβλίων, περί βιβλίων ὑποθηκῶν καί περί διακρίσεως κτημάτων καί προσέθεσεν ὅτι ἡ Γαλλική Κυβέρνησις διηρωτᾶτο (;) ἐάν «*la publication dont il s' agit a été peut-être précedée ou accompagnée de travaux préliminaires ou explicatifs qui pourraient être utilement consultés*». Προσέθετεν ἐπεξηγηματικῶς ὅτι ἡ Γαλλική Κυβέρνησις «*attacherait du prix à savoir si cette adoption se borne à une reproduction pûre et simple de notre Code Civil ou n' a lieu qu' avec des modifications et quelles sont ces modifications*»[84].

Ὁ Ἕλλην Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀλέξ. Ραγκαβῆς ἔσπευσεν αὐθημερόν νά διαβιβάσῃ εἰς τόν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης συνάδελφόν του Μ. Σκαλιστήρην τό γαλλικόν αἴτημα ἐνημερώσεως μέ τήν σχετικήν παράκλησιν προωθήσεως τούτου[85]. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ ἐν Παρισίοις Ἑλληνική Πρεσβεία ἐνημέρωνε τό Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἐν Ἀθήναις ὅτι εἶχε λάβει ἀπό τό Γαλλικόν Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης ὑποδείγματα περί τῆς ἀπονομῆς τῆς ποινικῆς καί τῆς ἐμπορικῆς δικαιοσύνης ἐν Γαλλίᾳ καί ὅτι διεβίβαζεν αὐτά εἰς τάς Ἀθήνας. Προφανῶς ἡ Γαλλία ἐπεδίωκεν «ἀμοιβαιότητα» εἰς τήν νομοθετικήν αὐτήν «ἐνημέρωσιν»[86]. Ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης Μ. Σκαλιστήρης ἐγνωστοποίησε προφορικῶς πρός τόν Πρόεδρον τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς Γ. Ἀ. Ράλλην τά τοῦ γαλλικοῦ αἰτήματος καί ἐζήτησε τήν ἱκανοποίησιν τούτου. Κατά τήν 4ην/16ην Ἀπριλίου 1857 ὁ Γ. Ἀ. Ράλλης δι' ἀναφορᾶς του πρός τόν Ὑπουργόν[87] ἐξέθεσεν ὅτι κατά τήν σύνταξιν τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* εἶχον ληφθῆ ὑπ' ὄψιν κατά βάσιν μέν ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ,

84. Βλ. Ἔγγραφον H. Mercier πρός Ἀλ. Ραγκαβῆν ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 1286 τῆς 7ης Μαρτίου 1857 ν. ἡμ., Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, *1857, Φ. 95/6 Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης*.

85. Βλ. Ἔγγραφον Ὑπ. Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Ραγκαβῆ πρός τόν Ὑπ. Δικαιοσύνης Μ. Σκαλιστήρην ὑπ' ἀριθμ. 1286 τῆς 23ης Φεβρουαρίου /<7 Μαρτίου> 1857, *Αὐτόθι*.

86. Βλ. Σημείωμα ὑπ' ἀριθμ. 2428 τῆς 29ης Μαρτίου 1857, *Αὐτόθι*.

87. Βλ. Ἀναφοράν Γ. Ἀ. Ράλλη πρός τόν Ὑπ. Δικαιοσύνης Μ. Σκαλιστήρην ὑπ' ἀριθμ. (εἰσερχ.) 3767 τῆς 4ης /16ης Ἀπριλίου 1857, *Αὐτόθι*.

ἀλλά καί ἀστικαί νομοθεσίαι ἄλλων κρατῶν πού εἶχον ἀκολουθήσει τό γαλλικόν πρότυπον, καθώς καί τό Βυζαντινόν Δίκαιον, τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, αἱ συλλογαί τῶν ἐθίμων αἱ ὁποῖαι εἶχον συνταχθῆ ἐπί τῆς περιόδου τῆς Ἀντιβασιλείας, καθώς καί πρόσφατοι εἰδικοί ἀστικοί νόμοι τῆς Γαλλίας ὡς ἦτο ὁ περί μεταγραφῶν. Εἰς τήν ἐν λόγῳ ἀναφοράν τοῦ Γ. Ἀ. Ράλλη ἐξετίθετο ἡ ὅλη μέθοδος τῆς ἐργασίας τῆς ὑπό τήν προεδρίαν του *Ἐπιτροπῆς* καί ἐτονίζετο ὅτι ἐπέκειτο ἡ ὑποβολή καί τῶν ἑπομένων μερῶν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὥστε νά ὁλοκληρωθῇ ἡ νομοθετική προσπάθεια. Προσέθετεν ὅτι μόλις θά ὡλοκληροῦτο ἡ παρ' αὐτοῦ ἀναληφθεῖσα μετάφρασις τῶν συντόμων αἰτιολογικῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπί μέρους προπαρασκευαζομένων νομοσχεδίων θά διεβίβαζεν αὐτάς εἰς τόν Γάλλον Πρεσβευτήν.

Ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἀκολούθως δι' ἐγγράφου του τῆς 29ης Μαΐου 1857 διεβίβασε τήν ἀπάντησιν τοῦ Γ. Ἀ. Ράλλη εἰς τόν Ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Ραγκαβῆν μετά τῆς μεταφράσεως τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* καί προσέθεσεν ὅτι διά τήν προμήθειαν ἀντιτύπων τοῦ Ποινικοῦ Νόμου τοῦ 1834 καί τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, τά ὁποῖα εἶχον ἐπίσης ζητηθῆ ὑπό τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ, ἔπρεπεν ὁ Ἀλέξ. Ραγκαβῆς νά ἀπευθυνθῇ εἰς τήν Βασιλικήν Τυπογραφίαν[88]. Ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν ἐνημέρωσε κατά τήν 28ην Ἰουνίου/10ην Ἰουλίου 1857 τόν Γάλλον Ἐπιτετραμμένον Ferdinand de Greling ὅτι τά ζητηθέντα εἶχον ἤδη συγκεντρωθῆ εἰς τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν καί ὅτι μετεφράζοντο καί θά ἐξετυποῦντο ἀκολούθως πρός ἀποστολήν των εἰς τήν Γαλλικήν Πρεσβείαν πρός ἐνημέρωσιν αὐτῆς καί τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως[89]. Δέν ἀποκλείεται καί τό ἐνδεχόμενον ἡ μνημονευθεῖσα ἤδη ἔκδοσις τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* εἰς τήν γαλλικήν διά τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας νά ἀπετέλεσε τόν καρπόν τῆς πρός «ἐνημέρωσιν» τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως ἐργασίας. Εἶναι ἡ πλέον «εὔμορφος» ἐκδοχή.

Κατά τήν 28ην Ἰουλίου/9ην Αὐγούστου 1857 ὁ Γάλλος Ἐπιτετραμμένος δι' ἐγγράφου του πρός τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν μετεβίβασε τάς εὐχαριστίας τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως διά τήν ἀποστολήν τοῦ ἐνημερωτικοῦ ὑλικοῦ περί τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* καί προσέθεσεν ὅτι ὁ Γάλλος Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν Κόμης Ἀλέξανδρος Walewski ἐξετίμησεν ἰδιαιτέρως τάς ἑλληνικάς ρυθμίσεις περί κτήσεως καί

88. Βλ. Ἔγγραφον Ὑπ. Δικαιοσύνης Μ. Σκαλιστήρη πρός τόν Ὑπ. Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Ραγκαβῆν ὑπ' ἀριθμ. 3767 τῆς 29ης Μαΐου 1857 (ἀριθμ. πρωτ. εἰσερχ. Ὑπ. Ἐξωτερικῶν 3271), Ἱστορ. Ἀρχεῖον Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, *1857, Φ. 95/6*.

89. Βλ. Ἔγγραφον Ὑπ. Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Ραγκαβῆ πρός τόν Γάλλον Ἐπιτετραμμένον Ferd. de Greling ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 1286 - 3767 τῆς 28ης Ἰουνίου/ 10ης Ἰουλίου 1857, *Αὐτόθι*.

ἀπωλείας τῆς ἰδαγενείας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐκμεταλλευθῆ πλήρως καί τήν γαλλικήν νομολογίαν διά τήν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Καί προσέθεσεν ὅτι «*Le Gouvernement de l' Empereur n' a pu d' ailleurs qu' être flatté de voir la Grèce rendre hommage au Code Napoléon en le choisissant comme type de la nouvelle législation; et n' ai pas besoin d' ajouter que les communications de ce genre qui pourraient être faites ultérieurement par le Gouvernement Grec, seront accueillies avec le même interêt par la Légation de l' Empereur et par le Département des Affaires Étrangères*»[90].

Παρά τό γεγονός ὅτι τό γαλλικόν αἴτημα διετυπώθη μέ τήν ρητήν μνείαν ὅτι ἐζητεῖτο τό ἑλληνικόν νομοθέτημα ὥστε νά χρησιμεύσῃ δι' ἐνδεχομένην νομοθετικήν τροποποίησιν ἐν Γαλλίᾳ, δέν ἐπισημαίνεται εἰς τήν γαλλικήν νομοθεσίαν τοιαύτη μεταβολή. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπιτρέπεται νά εἰκασθῇ ὅτι τό ἐμφανῶς ὑπερβολικόν κατά τό περιεχόμενον αἴτημα διετυπώθη μέ σκοπόν πολιτικόν καί μάλιστα διά νά θεραπευθῇ ἡ ρῆξις ἡ ὁποία εἶχε προκληθῆ εἰς τάς σχέσεις Ἑλλάδος καί Γαλλίας (ὡς καί τῆς Μεγάλης Βρεταννίας) κατά τήν διάρκειαν τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου ἐκ τοῦ φόβου μή τυχόν ἐκδηλωθῇ διά τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος εἰς τόν Πόλεμον ὑποκίνησις εἰς ἐπανάστασιν τῶν πολυπληθῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τά μετόπισθεν ἐδάφη αὐτῆς, ἐνῷ ἡ τελευταία μετεῖχε τῶν εἰς Κριμαίαν ἐπιχειρήσεων παρά τό πλευρόν τῶν τριῶν Συμμάχων (Γαλλίας, Βρετεννίας καί Πεδεμοντίου).

Μέ ἄλλους λόγους, ἐνῷ ἐνεφανίζετο κίνησις δῆθεν ἀβροφροσύνης, ἐστερημένης ὅμως πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος διά τήν Γαλλίαν, πολλῷ μᾶλλον διότι κατά τήν διάρκειαν τῆς περιόδου τῆς Β΄ Αὐτοκρατορίας τά νομοθετηθέντα ἐπί Μεγάλου Ναπολέοντος δέν ἐδίγησαν διά λόγους καθεστωτικῆς συνεχείας καί ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, φρονοῦμεν ὅτι ἐπρόκειτο περί κεκαλυμμένης ἱκανοποιήσεως ἐκ τῆς ἐκδόσεως νόμου νομοτεχνικῶς ἀρίστου, ἀλλά «διαφόρου» πρός τάς διατάξεις τῶν Συνταγμάτων τοῦ Ἀγῶνος, ὡς τά ἄρθρα β΄ καί δ΄ τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822: «*Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν εἰσίν Ἕλληνες καί ἀπολαμβάνουσιν ἄνευ τινός διαφορᾶς ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων*» (β΄) καί «*Ὅσοι ἔξωθεν ἐλθόντες κατοικήσωσιν ἤ παροικήσωσιν εἰς τήν Ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος, εἰσίν ὅμοιοι μέ τούς αὐτόχθονας κατοίκους*

90. Βλ. Ἔγγραφον τοῦ Γάλλου Ἐπιτετραμμένου Ferd. de Greling πρός τόν Ὑπ. Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Ραγκαβῆν τῆς 9ης Αὐγούστου 1857 (ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. εἰσερχ. τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν 5251, 5584), Ἱστορ. Ἀρχεῖον Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, *1857, Φ. 95/6*

ἐνώπιον τῶν νόμων» (δ΄)[91]. Αἱ περί τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας διεθνεῖς συνθῆκαι τοῦ 1833[92] δέν εἶχον ἐπικυρωθῆ ὑπό κοινοβουλευτικοῦ ὀργάνου ὥστε νά ἀναγνωρίζωνται καί νά δεσμεύουν τούς Ἕλληνας καί ἐπειδή δέν περιελαμβάνετο διάταξις εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1844, ἴσχυεν ἀκόμη ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου Α΄ τοῦ Ψηφίσματος ὑπ' ἀριθμ. Α΄ τῆς Γ΄ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1827, κατά τό ὁποῖον: «*Ἡ Ἑλληνική Ἐπικράτεια σύγκειται ἀπό ὅλας τάς ἐπαρχίας, ὅσαι ἔλαβον τά ὅπλα κατά τῆς τυραννίας, εἶναι δέ ἀδιαίρετος καί ἀδιάσπαστος*»[93], τοῦτο δέ ἐφόβιζε τάς Δυνάμεις πού ὑπεστήριζον τήν διατήρησιν ἀλωβήτου τῆς ἀκεραιότητος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας διά ποικίλους λόγους.

Ἀξιοσημείωτον ἦτο τό ἐκδηλωθέν κατά τό αὐτό ἀκριβῶς χρονικόν διάστημα «γαλλικόν ἐνδιαφέρον» διά τό Ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν, τήν Γέφυραν τῆς Χαλκίδος, τόν φωτισμόν δι' ἀεριόφωτος τῶν Ἀθηνῶν, τάς ἀτμοπλοϊκάς ἑταιρείας καί τάς ναυτικάς μεταφοράς, τήν ἐξαγωγήν σμύριδος καί μαρμάρου, τόν σχεδιαζόμενον σιδηρόδρομον Ἀθηνῶν - Πειραιῶς ἤ τήν ἑλληνικήν ὁδοποιίαν. Διά τά περισσότερα ἀπό τά θέματα αὐτά τό γαλλικόν «φιλικόν» ἐνδιαφέρον αἰτολογεῖται ἐν τοῖς πράγμασι τελικῶς ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἐπιρροῆς ἐπί τῆς Ἑλλάδος μέσῳ τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἀναπτύξεως τῶν γαλλικῶν ἑταιρειῶν ἐνταῦθα, μάλιστα μετά τήν ἀποτυχίαν τῆς Γαλλίας καί τῆς Μεγάλης Βρεταννίας ὅπως ἐπιβάλουν οἰκονομικόν καί συντηρήσουν γενικώτερον ἔλεγχον εἰς τόν χῶρον μετά τήν ἀπομάκρυνσιν τῶν Στρατευμάτων Κατοχῆς[94].

Ἑπομένως τό ἐνδιαφέρον διά τήν ἑλληνικήν ἀστικήν νομοθεσίαν μόνον διπλωματικῶς ἦτο δυνατόν νά ὑφίσταται ἀπό γαλλικῆς πλευρᾶς, ἐνῷ συγχρόνως ὡδήγει εἰς ἔμμεσον βεβαίωσιν τῆς «ἀκτινοβολίας» τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν Ἑλλάδα, ἀκόμη καί μετά τήν ταπεινωτικήν ἐμπειρίαν τῆς Κατοχῆς. Ἡ δῆθεν ἐπιδίωξις ἐνημερώσεως

---

91. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β΄, σελ. 16· *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 25-26.

92. Βλ. Συνθήκη ὑπογραφεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει τήν 9ην/21ην Ἰουνίου 1833, Ἀλεξ. Ἰ. Σούτσου, *Συλλογή τῶν εἰς τό Ἐξωτερικόν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*, σελ. 278 - 287. Ἡ ἐν λόγῳ Συνθήκη ὑπεγράφη ὑπό τῶν διπλωματικῶν ἀντιπροσώπων τῶν Τριῶν Δυνάμεων ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὑπ' αὐτῶν «ἑρμηνείας» τῆς ἁπλῆς «ἐξουσιοδοτήσεως» ὑπό τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῷ 1826. Ἐν τῇ οὐσίᾳ ἐπεβλήθη εἰς τήν Ἑλλάδα ἡ ἀποδοχή τῶν ρυθμίσεων πού ἀπεφασίσθησαν ἐρήμην της.

93. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Θ΄, σελ. 91· *Ἀρχ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας, 1821-1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. Α΄, σελ. 575.

94. Βλ. Ed. Driault et M. Lhéritier, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 417.

τῆς γαλλικῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἐκ τῶν ἐργασιῶν τῆς *Ἐπιτροπῆς Ράλλη* καί τοῦ συγκεκριμένου νομοθετήματος μόνον ὡς διπλωματικόν τέχνασμα δύναται νά ἐκληφθῇ, ἀποβλέπον ἐμμέσως εἰς τήν διά τοῦ «ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος» διαβεβαίωσιν τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως περί τῶν ἐθνικῶς περιοριστικῶν διατάξεων τοῦ νόμου, καίτοι νομοτεχνικῶς ἀρτίου. Ἡ Πολιτική διεπλέκετο μέ τό Δίκαιον.

Τό ὅλον ἔργον τῆς *Ἐπιτροπῆς Ράλλη* φέρεται ὅτι δέν κατέστη νόμος τελικῶς, τό μέν λόγω τῆς Μεταπολιτεύσεως τοῦ 1862, τό δέ λόγω τῆς ἐν συνεχείᾳ Ἑνώσεως τῶν Ἰονίων Νήσων καί τῶν προβλημάτων τά ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς ἀνάγκης ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καί τό ἐν Ἑπτανήσῳ ἰσχῦον τότε Ἀστικόν Δίκαιον.

ΣΥΓΚΡΙΣΙΣ

ΤΟΥ

ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΙΟΥ ΚΩΔΗΚΟΣ

ΠΡΟΣ

ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΚΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ

Περιέχουσα τὰς ἀρχὰς τῆς Ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τὰ σπουδαιότερα περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν Ρωμαϊκῶν Νόμων ζητήματα καὶ τὰς παρὰ τῆς νομολογίας παραδεδεγμένας διαιρέσεις τῶν νομοϊστόρων.

ΥΠΟ

ΟΝΟΥΦΡΙΟΥ ΤΑΛΙΩΝΗ

Μεταφρασθεῖσα ὑπὸ

Ν. ΦΛΟΓΑΙΤΟΥ

ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΩΝ ΕΝ ΝΑΥΠΛΙΩι ΕΦΕΤΩΝ.

Μετὰ προσθήκης τῶν ἀριθμῶν τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ἰω. Βοετίου.

Ἐκδοθεῖσα δὲ ἐπιστασίᾳ

Λ. Α. ΣΓΟΥΤΑ.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΤΥΠΟΙΣ Φ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ ΚΑΙ Κ. ΒΑΦΑ.

(Παρὰ τῇ ὁδῷ Βόσση ἀριθ. 301).

1853.

Ἐξώφυλλον τῆς ὑπό τοῦ Ὀν. Ταλιώνη συγκριτικῆς μελέτης Γαλλικοῦ καί Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, μεταφρασθείσης τῷ 1853.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Η ΕΝΑΓΩΝΙΟΣ ΠΟΡΕΙΑ: Β΄ 1866 – 1891

«Ὁ χρόνος κυρίως τούς κώδικας τῶν λαῶν συντάττει»
Ἀνώνυμος, Νέα Πανδώρα, 1856

1. Ἡ περίοδος 1866 – 1874. Τό Σχέδιον Α΄.

Ἡ ἐπισυμβᾶσα κατά τήν 10ην Ὀκτωβρίου 1862 πολιτειακή μεταβολή καί ἡ Ἔξωσις τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, ἡ συγκρότησις τῆς ἐν Ἀθήναις Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί τό διετές σχεδόν διάστημα τῆς ἀσκήσεως ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐξουσίας κατά σύστημα οἱονεί Κυβερνώσης Βουλῆς δέν ἐπέτρεψαν, ὡς ἦτο φυσικόν, τήν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν πρός ἔκδοσιν Ἀστικοῦ Κώδικος.

Εἰς τό ψηφισθέν κατά τήν 17ην Ὀκτωβρίου 1864 νέον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος περιελήφθησαν διατάξεις (ἄρθρ. 83-86) περί ἀνιδρύσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ὡς κατ' ἐξοχήν νομοπαρασκευαστικοῦ καί συμβουλευτικοῦ ὀργάνου[1]. Ἐν τούτοις, καί ἐπειδή ἡ ἀντίδρασις κατά τοῦ θεσμοῦ ὑπό τῶν φορέων τῶν ἀκραίων δημοκρατικῶν ἀντιλήψεων ὑπῆρξεν ὀξυτάτη, τά δέ συγκεκριμένα ἄρθρα ἐψηφίσθησαν ὑπό τῆς Συνελεύσεως μέ ἰσχνοτάτην πλειοψηφίαν, προεβλέφθη εἰδικῶς διά τό ἐν λόγῳ ὄργανον εἰδική ἀναθεωρητική διαδικασία βάσει τοῦ ἄρθρου 108. Κατ' αὐτό, ἐπετράπη ὅπως ἀναθεωρηθοῦν περιοριστικῶς τά ὑπ' ὄψιν ἄρθρα τοῦ Συντάγματος ὑπό τῆς Βουλῆς κατά τήν πρώτην μετά τήν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως βουλευτικήν περίοδον καί ἐφ' ὅσον δά ἐζήτουν τήν ἀναθεώρησιν τά τρία τέταρτα τοῦ συνόλου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν. Τό Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἐλειτούργησε μεταξύ Φεβρουαρίου καί Νοεμβρίου 1865, κατηργήθη δέ διά τοῦ Νόμου ὑπ' ἀριθμ. ΡΙΒ΄ (112) τῆς 25ης Νοεμβρίου 1865. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν μέχρι

---

1. Βλ. Κ. Γεωργοπούλου, *Στοιχεῖα Συνταγματικοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1968, σελ. 312 - 322. Πρβλ. Ἄθω Τσούτσου, «Ὁ θεσμός τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1864», *Παρνασσός*, τόμ. Θ΄ (1967), σελ. 381 - 392.

στιγμῆς, δέν ἐσημειώθη καμμία πρόοδος ἐπί τοῦ θέματος τῆς συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τό διάστημα αὐτό.

Πρός ἀντιμετώπισιν τῆς μή ἐπιλύσεως παρά τήν πάροδον τόσου χρόνου ἀπό τοῦ 1835, τοῦ ἐκκρεμοῦς προβλήματος τῆς καταρτίσεως ὡλοκληρωμένου Ἀστικοῦ Κώδικος, συνεστήθη νέα Ἐπιτροπή διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1866[2], ἐπί κυβερνήσεως Μπενιζέλου Ρούφου. Αὕτη ἀπετελέσθη ἐκ τῶν Γ. Ράλλη, Π. Παπαρρηγοπούλου, Π. Καλλιγᾶ, Β. Οἰκονομίδου, Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, Μ. Ρενιέρη, Ὑποδιοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος (ὅστις ὅμως παρητήθη ἀμέσως «*ἕνεκα τῶν ἄλλων πολλῶν ἀσχολιῶν του ἐν τῇ Τραπέζῃ*») καί τριῶν Ἑπτανησίων διαπρεπῶν νομικῶν, τοῦ Κεφαλλῆνος Τιμοθέου Ἰωάννου Τυπάλδου-Φορέστη (1814; - 1877), τοῦ Λευκαδίου Ναπολέοντος Εὐτυχίου Ζαμπέλη (1810 – 1896) καί τοῦ Ἀναστασίου Λαζαράτη (1814; - 1883), τέως Καθηγητοῦ τοῦ Ἰονίου Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν[3]. Οἱ ὡς ἄνω τρεῖς Ἑπτανήσιοι μετ' οὐ πολύ «*ἀπηλλάγησαν*

---

2. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 32 (25 Ἀπρ. 1866), σελ. 206. Πρβλ. ἐφ. *Αἰών*, φ. 2101 (3 Μαρτ. 1866), σελ. 4, καί ἐφ. *Παλιγγενεσία*, φ. 865 (4 Μαρτ. 1866), σελ. 3.

3. Βιογραφικά τινα στοιχεῖα περί τοῦ Τιμ. Ἰ. Τυπάλδου-Φορέστη βλ. ἐν Ἠλ. Ἀ. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1904, σελ. 909-910.

Περί τοῦ Ναπολέοντος Εὐτυχίου Ζαμπέλη βλ. Π. Χιώτου, *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου*, τόμ. 6 *(περιέχων τήν ἠθικήν κατάστασιν ἀπό Βενετοκρατίας μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν)*, Ἐν Ζακύνθῳ 1887, σελ. 422-423.

Περί τοῦ Καθηγητοῦ Ἀναστασίου Λαζαράτη δέν ἔχουν διασωθῆ πολλά στοιχεῖα. Ἐκ σπανιωτάτου πλήν ὀλιγοσελίδου ἐντύπου - νεκρολογίας τῶν ἀποθανόντων κατά τήν αὐτήν ἑβδομάδα ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1883 Ἰουλίου Τυπάλδου-Πρετεντέρη καί Ἀναστασίου Λαζαράτη, πληροφορούμεθα ὅτι ὁ δεύτερος, συνομήλικος σχεδόν τοῦ πρώτου (γεννηθέντος τῷ 1814), ἐσπούδασεν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀκολούθως δέ ἤσκησε τήν δικηγορίαν ἐν Ἑπτανήσῳ. Ὡσαύτως ὅτι μετέσχε τῶν ἐργασιῶν πρός μετάφρασιν τῶν Ἰονίων Κωδίκων εἰς τήν ἑλληνικήν (ἐπίσημος μετάφρασις) «*καί ἀνέλαβεν ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ τήν παράδοσιν τοῦ Ἀστικοῦ Ἰονίου καί Γαλλικοῦ Δικαίου, κληθείς ν' ἀντικαταστήσῃ τόν, ἕνεκα τῆς καταργήσεως τῆς Ἰταλίδος φωνῆς, ἀποσυρθέντα κλεινόν τοῦ Δικαίου διδάσκαλον καί μεγάλης ὠφελείας ἐν τῷ τόπῳ πρόξενον Ἱερώνυμον Σαντόριον*», ἀναγνωριζόμενος ὡς «*ἔξοχος τοῦ τόπου διάνοια*». Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐντύπου ἐρανιζόμεθα καί τά ἑξῆς: « *Μετά τήν κατάργησιν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ὁ Λαζαράτης ἐκλήθη ὡς Καθηγητής ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ἀλλά λόγοι ἰδιαίτεροι ἀπέτρεψαν αὐτόν νά δεχθῇ τήν πρόσκλησιν, ἐφ' ᾧ ἀφήσας τήν δημοσίαν ὑπηρεσίαν ἔλαβε καί οὗτος (ὡς καί ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος) τήν σύνταξίν του καί τό Παράσημον τοῦ Σωτῆρος. Καθ' ὃν δέ τρόπον ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος ἐξηκολούθησε νά ἐργάζηται καί μετά τήν Ἕνωσιν ὑπέρ τῶν κοινῶν, οὕτω καί ὁ Λαζαράτης προσέφερε τάς ὑπηρεσίας του λαβών μέρος μετά τήν Ἕνωσιν εἰς τήν σύνταξιν τοῦ νέου Ἀστικοῦ Κώδικος, δι' ἣν ὑπηρεσίαν προήχθη ἀκολούθως καί οὗτος εἰς τόν Χρυσοῦν Σταυρόν τοῦ Σωτῆρος*» (Ἀθανασίου Παραμυθιώτου, *Ἰούλιος Τυπάλδος καί Ἀναστάσιος Λαζαράτης*, Ἐν Κερκύρᾳ (τήν 25 Ἰουλίου) 1883). Γενικώτερα περί τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑπτανήσῳ βλ. Νικ. Κ. Κουρκουμέλη, *Ἡ ἐκπαίδευση στήν Κέρκυρα κατά τή διάρκεια τῆς Βρεταννικῆς Προστασίας (1816 - 1864)*, Ἐν Ἀθήναις 2002 καί

τοῦ ἀνατεθέντος αὐτοῖς ἔργου, ὡς μή δυνάμενοι νά μεταβῶσιν εἰς Ἀθήνας» καί ἀντικατεστάθησαν ὑπό τοῦ Κεφαλλῆνος δικηγόρου καί νομομαθοῦς Ἰωάννου Εὐαγγέλου Σκαλτσούνη (1821–1905)[4], τοῦ ἐκ Ζακύνθου καταγομένου Κωνσταντίνου Γεωργίου Φρεαρίτου (1819–1902), Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, καί τοῦ Κεφαλλῆνος Ἀλκιβιάδου Χριστοδούλου Κρασσᾶ (1840 – 1912), Ὑφηγητοῦ καί ἀπό τοῦ 1879 Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν[5]. Εἶναι καταφανές ὅτι ἡ σύνθεσις τῆς συγκεκριμένης Ἐπιτροπῆς συνεδέετο πρός τά ἐρωτηματικά πού προέκυπτον ἐκ τοῦ παραλλήλως ἐφαρμοζομένου, προσωρινῶς βεβαίως καί μέχρις εἰσαγωγῆς τοῦ ἑνιαίου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν ἑνωθεῖσαν Ἑπτάνησον, ἀστικοῦ δικαίου καί τήν αὐτονόητον ἀνάγκην «ἐνσωματώσεως» τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος εἰς τόν ὑπό ἐκπόνησιν ἑλληνικόν Ἀστικόν Κώδικα.

Τά μέχρι τότε συνταχθέντα διαδοχικά Σχέδια δέν εἶχον λάβει ὑπ' ὄψιν τόν Ἰόνιον Πολιτικόν Κώδικα. Ἤδη ἐπεβάλλετο ὅπως ἡ Ἐπιτροπή περιλάβῃ καί αὐτόν ὑπό ἐξέτασιν κατά τάς ἐργασίας της. Κατά τήν σχετικήν ἐπεξεργασίαν προέκυψαν σοβαρά προβλήματα, διότι τό αὐθεντικόν κείμενον τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος παρέμενεν εἰς τήν ἰταλικήν, ἀφοῦ, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἡ ἑλληνική μετάφρασις αὐτοῦ οὐδέποτε ἐπεκυρώθη νομοθετικῶς[6]. Πρόσθετοι δυσχέρειαι ἀπέρρεον ἐκ ρυθμίσεων αὐτοῦ πηγαζουσῶν ἐκ τῆς ἐνετικῆς νομοθεσίας καί τοῦ σημαντικῶς διαφοροποιημένου ἀπό τήν λοιπήν Ἑλλάδα ἑπτανησιακοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου (διατάξεις περί προικός καί κληρονομιῶν), ἀλλά καί ἔκ τινων ρυθμίσεων τοῦ ἐμπραγμάτου καί τοῦ ἐνοχικοῦ δικαίου αἱ ὁποῖαι εἶχον ἤδη ἀποδειχθῆ ἐν τῇ πράξει ἀτελέσφοροι καί ἀτυχεῖς[7].

Ἡ Ἐπιτροπή τοῦ 1866 κατά τάς ἐργασίας της ἠναγκάσθη νά ἐπανέλθῃ ἐπί ὁλοκληρωμένων κεφαλαίων τοῦ καταρτισθέντος ὑπ' αὐτῆς Σχεδίου,

---

Ἑλένης Ἀγγελομάτη - Τσουγκαράκη, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία. Τό χρονικό τῆς ἱδρυσης τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου (1811 - 1824)*, Ἐν Ἀθήναις 1997.

4. Βασ. Διάταγμα τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1867, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 19 (31 Μαρτ. 1867), σελ. 146. Βιογραφικόν σημείωμα περί τοῦ Ἰ. Σκαλτσούνη, βλ. ἐν Ἠλ. Ἀ. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τόμ. Α΄, σελ. 577-600.

5. Βλ. *Αἰτιολογική περί τοῦ Κώδικος Ἐκδεσις (10 Ἰανουαρίου 1870)*, σελ. α΄ καί *Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος σύν ταῖς περί τούτου Ἐκθέσεσιν*, Ἐν Ἀθήναις 1874, σελ. λδ΄. Τά μνημονευόμενα εἰς τήν Αἰτιολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἔκθεσιν (10 Ἰανουαρίου 1870) Βασ. Διατάγματα τῆς 11ης Μαΐου 1868 περί τοῦ διορισμοῦ τοῦ Κ. Φρεαρίτου ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς Συντάξεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί τῆς 13ης Ὀκτωβρίου 1869 περί τοῦ ἀντιστοίχου διορισμοῦ τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ δέν ἐπεσημάνθησαν εἰς τούς οἰκείους τόμους τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*.

6. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 314, ὑποσημ. 27.

7. Βλ. *Αἰτιολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἔκθεσιν* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870 ἐπί τοῦ ἄρθρ. 968 τοῦ Νομοσχεδίου, σελ. κε΄.

διότι κατά τήν 7ην Ὀκτωβρίου 1869, καί ἐνῷ αἱ συνεδριάσεις της ἐπλησίαζαν πρός τό τέλος των, ἐκλήθη δι' Ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης νά ἐπιληφθῇ καί τοῦ θέματος τῶν ὑποθηκῶν καί νά ἐνσωματώσῃ καί τό ἐν λόγῳ ἀντικείμενον δι' ἐπεξεργασίας τοῦ ἰσχύοντος Νόμου τοῦ 1836[8].

Βασικόν πρότυπον τοῦ ὑπό ἐπεξεργασίαν νόμου ἀπετέλει πάντοτε ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ, συμφώνως πρός τήν ἀρχικήν Κυβερνητικήν, δηλ. τήν ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, παρασχεθεῖσαν ἐντολήν τοῦ Ἰανουαρίου 1835[9]. Ἡ Ἐπιτροπή ὅμως δέν ἐδίστασε κατά τήν προσπάθειάν της νά ἀρυσθῇ χρησίμους διατάξεις καί ἐξ ἄλλων κωδίκων, ὡς ἦτο ὁ Κῶδιξ τῶν Κάτω Χωρῶν τοῦ 1838, ὁ ἀντίστοιχος τοῦ Βασιλείου τῆς Σαξονίας τοῦ 1865, συνέπεια τοῦ συγκερασμοῦ μεταξύ τοῦ Sachsenrecht καί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἀλλά καί τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, καί κυρίως ὁ Ἰταλικός Ἀστικός Κῶδιξ τῆς 25ης Ἰουνίου 1865, καρπός, καί αὐτός, ἀντιστοίχου μακρᾶς ἐπεξεργασίας καί προσπαθειῶν ἑνοποιήσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρός τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον καί τό Κανονικόν Δίκαιον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, μέ πρόσθετον στόχον τήν διά τοῦ Δικαίου εἰς βάθος ἑνοποίησιν τῆς Ἰταλίας[10].

Κατά τάς ὁδηγίας πού ἐδόθησαν ἀπό τό Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης πρός τήν Ἐπιτροπήν τοῦ 1866 ἔπρεπε νά μή καταρτισθῇ ἐξ ὑπαρχῆς *νέον Σχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Νόμου*, ἀλλά νά «συναρμοσθοῦν» νέα κείμενα πρός ἤδη ἐκδεδομένα[11]. Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν τό νέον Σχέδιον ὠνομάσθη *Νομοσχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, προφανῶς διότι συνέθετεν εἰς ἑνιαῖον κείμενον σειράν ὑφισταμένων νόμων, παραλλήλως πρός τήν προσθήκην νέων κεφαλαίων ὥστε νά σχηματισθῇ τό σύνολον τῶν διατάξεων τοῦ ἐπιδιωκομένου Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἀντιθέτως τό 1856, ὅτε δέν ὑπῆρξε σχετική διαδικασία, ἀλλά ἐξ ὑπαρχῆς ἐνομοθετήθησαν διατάξεις, καταργουμένων τῶν παλαιοτέρων σχετικῶν νόμων, ἐπελέγη διά τό καταρτισθέν τότε νομοθέτημα ἡ ὀρθή ὀνομασία *Ἑλληνικός Ἀστυκός Νόμος*. Δοθέντος ὅτι τό κείμενον τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ 1870 ἀπετέλεσε τήν βάσιν πάσης μεταγενεστέρας ἐπεξεργασίας τῶν νεωτέρων ἐπιτροπῶν μέχρι καί ἐκείνης πού ἀπέδωσε τόν ἰσχύοντα σήμερον Ἀστικόν Κώδικα, ἐξηγεῖται διατί διετηρήθη ἡ ὀνομασία «Κῶδιξ» διά νομοθέτημα τό ὁποῖον ἦτο νόμος καί ὄχι κωδικοποίησις ὑπό τήν γνωστήν νομοτεχνικήν ἔννοιαν.

Οὕτως, εἰς τό Σχέδιον τοῦ 1870, ἀντίτυπον τοῦ ὁποίου σῴζεται ἀκέ-

---

8. *Αἰτιολογική τοῦ Κώδικος Ἔκθεσις* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870, σελ. α΄.

9. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835», σελ. 140 - 141.

10. Βλ. γενικῶς τήν *Αἰτολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἔκθεσιν* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870.

11. *Αὐτόθι*, σελ. α΄.

φαλον εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην[12], περιλαμβάνον τήν Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν (10 Ἰανουαρίου 1870) καί τό κείμενον τῶν ἄρθρων τοῦ Σχεδίου (2000), σημειοῦται ὅτι προετάχθη τό κείμενον τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου* τοῦ 1856, μετά τῶν δεουσῶν τροποποιήσεων, τάς ὁποίας ἐπέβαλλεν ἡ ὀρθοτέρα διατύπωσις ἐξ ἐπόψεως γλωσσικῆς ἤ ἡ νομική ἐμπειρία, ἠκολούθησαν δέ καί κείμενα ἄλλων νόμων (π.χ. περί διακρίσεως κτημάτων ἤ περί ὑποθηκῶν, ἤ ἑτοίμων νομοσχεδίων, ὡς ἦτο ἐκεῖνο περί ἀφάντων, τό ὁποῖον «*ὑπῆρχεν ἐπεξειργασμένον ὑπό τῆς πρό ἡμῶν Ἐπιτροπῆς, ὥστε ἡ ἐνεστῶσα περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν ἀναθεώρησιν καί συμπλήρωσιν διά τοῦ Ἰταλικοῦ Κώδικος*»)[13]. Ἑπομένως, προκύπτει εὐθέως ὅτι ἡ Ἐπιτροπή τοῦ 1866 εἰργάσθη μέ στόχον τήν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀρξαμένου ἀπό τοῦ 1835 ἔργου, δηλαδή βασικῶς τῆς προσαρμογῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Πρός ἐπίτευξιν τοῦ στόχου αὐτοῦ καί ἡ Ἐπιτροπή τοῦ 1866, ὡς καί αἱ προγενέστεραί της, ἀποτελούμεναι ὅλαι ὑπό περίπου τῶν αὐτῶν προσώπων ἐναλλασσομένων μεταξύ των, ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τό ἔργον τῶν προγενεστέρων καί ἐδήλωσε τοῦτο ρητῶς εἰς τήν *Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν* αὐτῆς πρός τό Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης, ἤντλησε δέ προσθέτους διατάξεις ἤ ἐτροποποίησεν ὑπαρχούσας εἰς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα βάσει ἄλλων κωδίκων, νεωτέρων καί περισσότερον συγχρόνων. Ὅταν δέ τά πρότυπα δέν ἐπήρκουν διά τήν κατά τήν κρίσιν τῶν Ἑλλήνων νομομαθῶν κάλυψιν πραγματικῶν ἀναγκῶν, τότε οὗτοι προέκριναν λύσεις πρωτοτύπους ἤ ἑδραζομένας εἰς τήν πρακτικήν ἐμπειρίαν τῆς δικαστικῆς ἤ τῆς δικηγορικῆς πείρας.

Συγκεκριμένως, ἐξ ὅσων προκύπτουν ἐκ τῆς μελέτης τῆς *Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως* τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1866/70, αὕτη παρέχει πληροφορίας περί τοῦ ἱστορικοῦ τῆς συνθέσεως τῆς Ἐπιτροπῆς, περί τῶν ὁδηγιῶν τῆς ἐργασίας, παρασχεθεισῶν ὑπό τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, ὡς

12. Ἔχει καταλογογραφηθῆ εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος ὑπό τήν ἔνδειξιν: *Αἰτιολογική περί τοῦ Κώδικος Ἐκθεσις* καί φέρει τήν ταξινομικήν ἔνδειξιν ΝΟΜ 893. Περιλαμβάνει τήν ὡς ἄνω *Αἰτιολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἐκθεσιν* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870 καί τό Νομοσχέδιον ἐκ 2000 συνολικῶς ἄρθρων. Ἔχει σχ. 8ον καί σελίδας α΄ - ν΄ + 1 - 286.

13. Βλ. *Αἰτιολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἐκθεσιν* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870, σελ. γ΄. Τό προπαρασκευασθέν ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς Ράλλη τοῦ 1848 Νομοσχέδιον περί ἀφάντων ἐξ 101 ἄρθρων, ἀλλ' ἄνευ ὑπογραφῶν εὑρίσκεται ὑπό μορφήν τῶν ἐκτυπουμένων πρός συζήτησιν εἰς τήν Βουλήν νομοσχεδίων μέ τήν χειρόγραφον ἔνδειξιν: «*Ἐξακολούθησις τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου, zrk* (: zurück) *9. 4. 61*», ἐν ΓΑΚ, *Ὄθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἡ χειρόγραφος ἔνδειξις μαρτυρεῖ ὅτι τό νομοσχέδιον εἶχε τεθῆ ὑπ' ὄψει τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καί εἶχεν ἐπιστραφῆ παρ' αὐτοῦ εἰς τό Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης διά τά περαιτέρω.

καί περί τῶν πηγῶν πού ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς πρός τά ἐπί μέρους ἄρθρα πού συνέθεσε. Σημειωτέον ὅτι ὑπῆρξαν συγκεκριμέναι διατάξεις τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ 1870, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν βάσει λογικῆς διεργασίας καί πρακτικοῦ πνεύματος, προφανῶς καί τῆς ἐμπειρίας τῶν μελῶν αὐτῆς ἐκ τῆς δικαστικῆς πρακτικῆς καί τῶν σχετικῶν ἀναγκῶν. Χαρακτηριστικόν παράδειγμα σχετικῶς εἶναι αἱ ρυθμίσεις τοῦ ἄρθρου 965 περί συντόμου (: πενταετοῦς) παραγραφῆς τῆς ἀγωγῆς ἀναξιότητος εἰς τό Κληρονομικόν Δίκαιον: *«Ἡ Ἐπιτροπή ἐνόμισε κατάλληλον νά ὁρίσῃ σύντομον παραγραφήν πενταετίας τῆς ἀγωγῆς περί ἀναξιότητος, καθόσον φιλονεικεῖται ἄν ἡ ἀγωγή αὕτη παραγράφεται μετά 30ετίαν ἤ μετά 10ετίαν, ὡς περί ἀκυρώσεως, Demolombe XIII, 289»*[14], ἀλλά καί τοῦ ἄρθρου 968 περί κληρονομίας κατά ρίζας: *«Ἡ Ἐπιτροπή ἀπεμακρύνθη καί τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος, ἄρθ. 739 - 44, καί τοῦ Ἰταλικοῦ, ἄρθ. 729 - 35, μή παραδεχθεῖσα τό περίπλοκον σύστημα τῆς ἀντιπροσωπείας. Εἰς τό αὐτό ἀποτέλεσμα ἐνόμισεν ὅτι φθάνει, ἄνευ τοῦ σχήματος τῆς ἀντιπροσωπείας, ὁρίζουσα ὅτι οἱ κατιόντες τῶν τέκνων κληρονομοῦσι κατά ρίζας. Ἡ ἐπεξήγησις, ὅτι ἐπί τῆς κατά ρίζας κληρονομίας πλείονες ἔγγονοι ἤ ἀπώτεροι κατιόντες λαμβάνουσι ὅ,τι ἤθελε λάβει ὁ γονεύς αὐτῶν ἄν ἔζη ἤ εἶχε τήν πρός τό κληρονομεῖν ἱκανότητα, διανεμόμενοι αὐτό κατά κεφαλάς, περιέχει πᾶν ὅ,τι ἡ θεωρία τῆς ἀντιπροσωπείας διαλαμβάνει»*[15].

Ἡ Ἐπιτροπή τοῦ 1866 ἐπεξειργάσθη οὕτω πλῆρες Σχέδιον (*Σχέδιον τοῦ 1870*), τό ὁποῖον ὑπεβλήθη εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης μετά τῆς οἰκείας Αἰτολογικῆς Ἐκθέσεως ἐν ἀρχῇ, ἐτυπώθη παρ' αὐτοῦ καί ἀνεκοινώθη εἰς τά δικαστήρια πρός μελέτην, ἡ ὁποία καί συνετελέσθη, ἔστω μερικῶς[16]. Παραλλήλως ἀπεστάλη πρός μελέτην καί εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου. Παρά τάς παροτρύνσεις τοῦ Ὑπουργείου περί ἐπιταχύνσεως τῶν ὡς ἄνω συμβουλευτικῶν ἐργασιῶν, τόσον τά

14. Βλ. *Αἰτιολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἐκθεσιν* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870, σελ. κδ΄ - κε΄. Ἡ βιβλιογραφική παραπομπή ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τό σημαντικόν σύγγραμμα τοῦ νομομαθοῦς καί Καθηγητοῦ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον τῆς Caen Charles Demolombe (1804-1888), *Cours de Code Civil*, Ἐν Παρισίοις 1845-1859, τό ὁποῖον ἐκτείνεται εἰς 16 τόμους χωρίς νά ἔχῃ συμπληρώσει τήν ἑρμηνείαν ὅλων τῶν ἄρθρων τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Μετά τόν θάνατόν του τό ἔργον ὡλοκληρώθη ὑπό μαθητῶν του.

15. Βλ. *Αἰτιολογικήν περί τοῦ Κώδικος Ἐκθεσιν* τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1870, σελ. κδ΄ - κε΄.

16. Βλ. Γνωστοποίησιν περί ὑποβολῆς τοῦ Σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης ἐν ἐφ. *Αὐγή*, φ. τῆς 24ης Αὐγούστου 1870. Πρβλ. Ἀδ. Πετρίτση, *Ἀνάλυσις τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί παρατηρήσεις τινές ἐπ' αὐτοῦ*, Ἐν Ἑρμουπόλει 1870· Κ. Ἔσλιν, *Τινά περί τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ νέου Ἀστικοῦ ἡμῶν Κώδικος*, Ἐν Ἑρμουπόλει 1870· Ἀλκ. Κρασσᾶ, *Τό ζήτημα τῆς Κωδικοποιήσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1871.

δικαστήρια ὅσον καί ἡ Νομική Σχολή ἐβράδυναν νά ἀποστείλουν τάς ἀπαντήσεις των[17]. Κριτικήν στάσιν ἔναντι τοῦ Σχεδίου ἔλαβον δικασταί τινες κυρίως ἑπτανησιακῆς καταγωγῆς[18], οἱ ὁποῖοι, διακατεχόμενοι ὑπό κακῶς νοουμένου τοπικιστικοῦ πνεύματος καί προφανῶς τῆς μακρᾶς των συνηθείας, ἠθέλησαν νά πείσουν περί τῆς ἀνάγκης διατηρήσεως διατάξεων τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος, ὡς νά ἐλησμόνουν ὅτι συνετάσσετο ἐνιαῖος Ἀστικός Κῶδιξ διά τήν ὅλην Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν, αὐτήν καί τήν μέλλουσαν, ὡς μετ' οὐ πολύ ἐδείχθη. Αἱ ἀντιδράσεις των εἶναι πολύ πιθανόν ὅτι συνέβαλον καί αὐταί εἰς τήν γενικήν ἀναβλητικότητα πρός εἰσαγωγήν τοῦ σχεδιασθέντος ἐνιαίου Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν Ἑλλάδα κατά τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος.

Πολύ συντόμως μετά τήν ὁλοκλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1866, ἐτέθη θέμα εἰς τήν Βουλήν κατά τήν Β΄ Σύνοδον (9 Δεκ. 1870-11 Μαΐου 1871) τῆς Γ΄ Βουλευτικῆς Περιόδου (5 Ἰουνίου 1869-27 Δεκ. 1871), καί μάλιστα κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1870. Ὁ Βουλευτής Ναυπακτίας καί βραδύτερον Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀθανάσιος Χρ. Ροντήρης (1823-1889) ὑπέβαλεν ἐπερώτησιν πρός τόν Ὑπουργόν Δικαιοσύνης ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: «*Εἰξεύρομεν ὅτι συνετάχθη σχέδιον ἀστυκοῦ κώδικος, καί πολύ πιθανόν νά εἰσαχθῇ. Εἶ-*

17. Βλ. ἀγόρευσιν Ἀλεξ. Ἀλεξ. Κοντοσταύλου εἰς τήν Βουλήν κατά τήν 29ην Δεκεμβρίου 1870, *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Γ΄ Σύνοδος Β΄*, Ἐν Ἀθήναις 1871, σελ. 46. Πρβλ. *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Α΄, φ. 31 (31 Ἰουλ. 1871), 242 - 244.

18. Ἡ ἀντίδρασις ἤρχισεν ἀπό τό δημοσίευμα τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ, *Τό ζήτημα τῆς Κωδικοποιήσεως, Ἔνθ' ἀνωτ.* καί συνεχίσθη διά δημοσιεύματος τοῦ Ἐφέτου Ἀθηνῶν καί βραδύτερον Νομικοῦ Συμβούλου τοῦ Κράτους Ἰωάννου Α. Τυπάλδου - Ἀλφονσάτου (1818 - 1895), «Τό σχέδιον τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος, ἤτοι ἀπάντησις ἐπί τοῦ ζητήματος τῆς κωδικοποιήσεως», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 34 (19 Αὐγ. 1872), σελ. 265 - 271. Εἰς αὐτόν ἀπήντησεν ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς: «Ὀλίγα πρός τόν κ. Ἰω. Ἀ. Τυπάλδον περί τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος», *Αὐτόθι*, φ. 35 (26 Αὐγ. 1872), σελ. 276 - 278. Ὁ Τυπάλδος ἀνταπήντησε διά τοῦ ἄρθρου: «Ὀλίγα πρός τόν κ. Π. Καλλιγᾶν ἐπί τῶν ὀλίγων αὐτοῦ περί τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος», *Αὐτόθι*, φ. 37 (9 Σεπτ. 1872), σελ. 291 - 293. Ὁ Καλλιγᾶς ἀντέδρασεν ἀκολούθως διά τοῦ ἄρθρου: «Περί τῆς ἀπαντήσεως τοῦ κ. Ἰ. Τυπάλδου», *Αὐτόθι*, φ. 38 (16 Σεπτ. 1872), σελ. 300 - 303. Λόγῳ τῆς συνεχιζομένης ὀξύτητος τοῦ θέματος ἐπενέβη εἰς τόν διάλογον καί ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1866 Ἑπτανήσιος Ἰωάννης Σκαλτσούνης διά τοῦ ἄρθρου: «Τῷ Ἰω. Τυπάλδῳ», *Αὐτόθι*, φ. 39 (23 Σεπτ. 1872), σελ. 309 - 311 καί ἔθεσε τά πράγματα εἰς τήν ὀρθήν προοπτικήν των. Πάντως τόν τελευταῖον λόγον εἰς τήν διένεξιν, ἡ ὁποία ἐξέφυγε τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀντιπαραθέσεως καί ἔλαβε καί προσωπικόν χαρακτῆρα, μέ κατηγορίας τοῦ Ἰ. Τυπάλδου ὅτι τό σύγγραμμα τοῦ Π. Καλλιγᾶ ἦτο προϊόν λογοκλοπῆς ἐκ γαλλικοῦ ἀντιστοίχου, εἶχεν ὁ Ἰ. Τυπάλδος διά τοῦ ἄρθρου του: «Καί πάλιν περί τοῦ ζητήματος τῆς ἀγροληψίας», *Αὐτόθι*, φ. 40 (30 Σεπτ. 1872), σελ. 317 - 319.

ναι λοιπόν καλόν, ἄν πρόκειται νά εἰσαχθῇ, νά τό γνωρίζωμεν διά νά προπαρασκευασθῶμεν, διότι δύναται καί ἡ Βουλή νά διορίσῃ καί αὐτή μίαν ἐπιτροπήν. Παρακαλῶ λοιπόν ν' ἀπαντήσῃ ὁ κύριος Ὑπουργός ἐάν πρόκειται νά εἰσαχθῇ»[19].

Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἦτο τότε ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρου Κοντόσταυλος, Βουλευτής Καρυστίας, ἱκανώτατος νομικός, πρώην δικαστής, ἀριστοῦχος Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, ἔμπειρος διπλωμάτης, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει καί Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν[20]. Ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Ἡ Κυβέρνησις, κύριοι, κατανοοῦσα τό σπουδαῖον τῆς συντάξεως τοῦ Κώδηκος, συναισθάνεται τήν ὁποίαν ἔχει εὐθύνην νά προβῇ εἰς τήν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου μετά πάσης τῆς ἀπαιτουμένης περισκέψεως. Τό προκάτοχον Ὑπουργεῖον κατεχόμενον ὑπό τῆς αὐτῆς συναισθήσεως εἶχε παραπέμψει τό σχέδιον αὐτό εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου καί εἰς ὅλα τά δικαστήρια τοῦ Κράτους, ὅπως φέρωσιν ἐπ' αὐτοῦ τάς γνωμοδοτήσεις των. Αἱ γνωμοδοτήσεις αὗται δέν περιῆλθον εἰσέτι εἰς χεῖρας ἡμῶν. Ἐγώ δέ σκοπεύω, ἐπειδή τά δικαστήρια, ἐν τῷ μέσῳ τῶν τακτικῶν ἀσχολιῶν αὐτῶν εὑρισκόμενα, δέν ἔχουσι τόν ἀπαιτούμενον καιρόν, ὅπως καταλλήλως καί ἐμβριθῶς σκεφθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ, σκοπεύω νά τά προκαλέσω νά ἐξακολουθήσωσι σκεπτόμενα καί μελετῶντα τό περί οὗ λόγος νομοσχέδιον, ἀλλά ν' ἀναβάλωσι τήν γνωμοδότησιν αὐτῶν μετά τάς δικαστικάς διακοπάς, ὅτε ἐμβριδέστερον καί ὡριμώτερον δύνανται νά σκεφθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ. Ὅταν δά ἔλθουν αὗται αἱ γνωμοδοτήσεις ἔχω σκοπόν νά τάς παραπέμψω εἰς τήν αὐτήν Ἐπιτροπήν, ἥτις λίαν φιλοπόνως καί ἐμβριθῶς κατήρτισε τό σχέδιον τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος, ἥτις, ἄν εὕρῃ λόγους ἐπαρκεῖς, δύναται νά τροποποιήσῃ τό σχέδιον κατά τάς ὑποβληθησομένας εἰς αὐτήν, ὡς εἴρηται, γνωμοδοτήσεις. Ἑπομένως εἰς αὐτήν τήν Σύνοδον ἡ

---

19. Βλ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Γ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 7 τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1870, σελ. 46.

20. Βλ. Ἀνδρ. Μ. Ἀνδρεάδου, «Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος (1826 - 1909)», *Χιακά Χρονικά*, τεῦχ. 4, Ἐν Ἀθήναις 1919, σελ. 7 - 22. Πρβλ. Ἐ. Γαλάνη, *Ὀλίγαι λέξεις ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἀλεξάνδρου Κοντοσταύλου*, Ἐν Ἀθήναις 1909. Ὁ Ἀλέξ. Ἀλεξ. Κοντόσταυλος εἶχε γεννηθῆ κατά τήν 13ην Αὐγούστου 1825 ἐν Τεργέστῃ, ὅπου καί ἐβαπτίσθη, ἦλθε δέ εἰς τήν Ἑλλάδα μετά τῆς λοιπῆς οἰκογενείας του ἐκ Μάλτας, κατά τήν 20ήν Ὀκτωβρίου 1828. Τά ἐγκύκλια γράμματα ἐδιδάχθη ἐν Ἑλλάδι, ἀκολούθως δέ μετέβη εἰς Γερμανίαν καί ἐσπούδασε τήν Νομικήν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπτυχιώθη καί ἀνεκηρύχθη Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου μέ τόν βαθμόν magna cum laude κατά τήν 8ην Δεκεμβρίου 1849. Ἡ διατριβή του ἦτο γραμμένη εἰς τήν λατινικήν: *De jure civitatis expellendi peregrinos*. Ἐν Βερολίνῳ 1849. Διετέλεσεν ἐπί μακρά ἔτη καί Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ὁ Ἀλέξ. Ἀλεξ. Κοντόσταυλος ἀπεβίωσε κατά τήν 29ην Ἰανουαρίου 1909 ἐν Ἀθήναις.

Κυβέρνησις δέν εἶναι δυνατόν νά εἰσαγάγῃ τό νομοσχέδιον τοῦτο. Γνωρίζω ὅτι ὑπάρχουν παρ' ἡμῖν πολλοί ἀνυπόμονοι, οἵτινες θέλουν κατηγορήσει ἴσως τήν Κυβέρνησιν διά τήν βραδύτητα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ περί οὗ ὁ λόγος νομοσχεδίου. Τό κατ' ἐμέ δέν ἀγνοῶ τούς σπουδαίους καί πολυειδεῖς λόγους, οἵτινες συνηγοροῦσιν ὑπέρ τοῦ δικαίου εἰσαγωγῆς Ἀστυκοῦ Κώδηκος, πρός ἀντικατάστασιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τοῦ ἔχοντος μᾶλλον ἐπιστημονικόν καί ἑπομένως πολλαχοῦ ἀμφίβολον χαρακτῆρα. Παρατηρῶ μάλιστα, ὅτι ὁ διά μιᾶς καί οὕτως εἰπεῖν, ἀθρόως εἰσρεύσας πολιτισμός εἰς τήν χώραν μας, καί ἡ ἄλλη τυπική ἡμῶν νομοθεσία, ἡ ἔξωθεν ἡμῖν ἐπιβληθεῖσα, παρήγαγον καί ἔπλασαν τοιαύτας σχέσεις καί ἀνάγκας, ὥστε ἡ εἰσαγωγή δετικῆς καί ἀκριβῶς ὡρισμένης ἀστυκῆς νομοθεσίας, ἀποβαίνει λίαν ἐπιθυμητή καί ἴσως ἀπαραίτητος. Ἀλλά, κύριοι, πιστεύω ὅτι πᾶς ὅστις γινώσκει τί ἐστί δίκαιον, θέλει ἀδιστάκτως συμφωνήσει μετ' ἐμοῦ, ὅτι πρός ὀρθήν καί γνησίαν αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ δικαίου, μεθερμήνευσιν καί πρός βεβαίαν καί ἀσφαλῆ αὐτοῦ διατύπωσιν ἀπαιτοῦνται δύω κυρίως ἀπαραίτητα στοιχεῖα· πρῶτον μέν μακρά καί μεγάλη προπαρασκευαστική ἐργασία πρός συναγωγήν τῆς ὕλης ἐξ ἧς δηλοῦται ἡ ἐθνική συνείδησις, διότι τό δίκαιον, ἐν χρόνῳ καί τόπῳ ἀναπτυσσόμενον, ἔχει ἰδιαζόντως ἐθνικόν χαρακτῆρα, καί δεύτερον, ἀπαιτοῦνται εὐφυΐα καί κρίσις νομική ἔξοχος πρός ἐπίγνωσιν καί διατύπωσιν τῶν ἐξ αὐτῆς τῆς ὕλης προκυπτουσῶν ἀρχῶν. Ἡμεῖς, κύριοι, ἄν καί μόλις χθές ἀνεπτύξαμεν ἕνα διανοητικόν καί αὐτόνομον βίον, δυνάμεθα μετ' ἐθνικῆς ὑπερηφανείας νά καυχηθῶμεν ὅτι ἔχομεν ἤδη ἄνδρας διακεκριμένους ἐπί νομικῇ πολυμαθείᾳ καί ἱκανούς, ἑπομένως, πρός τό περί οὗ ὁ λόγος ἐπιχείρημα. Ὡς πρός τό δεύτερον ὅμως τῶν εἰρημένων στοιχείων, ἤτοι τήν ὕπαρξιν τῆς οἰκείας ὕλης, δέν εἴμεθα εἰς τόν αὐτόν τουλάχιστον βαθμόν εὐτυχεῖς· διότι οὔτε ἁπλᾶς συλλογάς τῶν ἐθίμων τοῦ τόπου ἀκόμη ἔχομεν, καί πολλῷ ὀλιγώτερον νομικάς πραγματείας περί αὐτῶν, δεύτερον στερούμεθα ἀποχρώσας γνώσεις καί αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἱστορίας καί πολλῷ ἑπομένως περισσότερον τῆς νομικῆς, τρίτον, οὔτε νομολογίαν ἀρκοῦσαν μέχρι τοῦδε ἀπεκτήσαμεν, ἐξ ἧς ἐπίσης διά τῆς ἐφαρμογῆς καί τῆς ἑρμηνείας τῶν κειμένων νόμων προκύπτουν ἡ νομική τάσις καί ὁ νομικός χαρακτήρ τοῦ ἔθνους, τελευταῖον δέ, οὔτε ἰδίαν καί ἐθνικήν ἐπιστήμην ἀκόμη ἔχομεν, διότι ὑπάρχουσι μέν ἤδη παρ' ἡμῖν τινά πολλοῦ λόγου ἄξια νομικά συγγράμματα, ἀλλά ταῦτα εἶναι ὀλίγα καί περιορίζονται μᾶλλον εἰς γενικάς τῆς ἐπιστήμης ἀρχάς καί οὐχί εἰς εἰδικάς πραγματείας, αἱ ὁποῖαι μόνον δύνανται νά χρησιμεύσωσιν εἰς μίαν νομοθετικήν ἐργασίαν.

Οἱ λόγοι αὐτοί, κύριοι, ἄν καί δέν ἦναι ἀποχρῶντες ὅπως ὑποστηρίξωσι τήν ἐν γένει ἀναβολήν τῆς συντάξεως καί εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος, νομίζω ὅμως ὅτι εἶναι ἱκανοί ὅπως ἀποδείξωσιν, ὅτι μετά πάσης τοὐλάχιστον περισκέψεως καί ἑπομένως μετά βραδύτητος πρέπει νά προβῶμεν εἰς τήν

ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑπέρ πᾶν ἄλλο σπουδαίου τούτου ἐπιχειρήματος. Τούτου οὕτως ἔχοντος, νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀφήσωμεν εἰς τά δικαστήρια καί τούς ἄλλους νομομαθεῖς ἄνδρας τοῦ ἔθνους μας τόν ἀναγκαῖον καιρόν ὅπως μελετήσωσι μετά τῆς ἀπαιτουμένης ἀνέσεως καί ἐμβριθείας τό ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς συνταχθέν νομοσχέδιον καί φέρωσι τήν ἐπ' αὐτοῦ κρίσιν των, καθόσον οὕτω πράττοντες δυνάμεθα ν' ἀναπληρώσωμεν, κατά τό δυνατόν, τό, ὡς ἀνωτέρω ὑπέδειξα, ἀνεπαρκές τῶν ἄλλων πρός νομοθέτησιν στοιχείων. Διά τούς λόγους τούτους πέπεισμαι, κύριοι, ὅτι θέλετε ἐπιδοκιμάσει τήν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως νά μή φέρῃ εἰς τήν παροῦσαν τουλάχιστον Σύνοδον τό περί οὗ ὁ λόγος νομοσχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδηκος»[21].

Μετά τήν δήλωσιν τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης ἐξήτησε καί ἔλαβε τόν λόγον ὁ Βουλευτής Λευκάδος Γεράσιμος Σέρβος (1820-1900), νομικός μέ σπουδάς εἰς τήν Πάδοβαν, κατά συνέχειαν βουλευτής εἰς τήν Ἰόνιον Βουλήν, πληρεξούσιος τῶν Ἑπτανησίων εἰς τήν Β΄ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικήν Συνέλευσιν, τέλος δέ καί Ὑπουργός Ναυτικῶν. Ὁ Σέρβος εἶπε τά ἑξῆς:

«Σύμφωνα, κύριοι, μέ τόν ὀρθόν λόγον καί τάς παρατηρήσεις τοῦ κυρίου Ὑπουργοῦ, ἡ κωδηκοποιία δέν εἶναι ἔργον τῆς στιγμῆς, εἶναι ἔργον πολλῶν ἐτῶν, ἀγώνων, μελέτης καί ἑρμηνείας τῶν νόμων· ἡ Κυβέρνησις μέχρι τοῦδε πολύ ὀρθῶς ἐπεραίωσε τό πρῶτον ἔργον, ἐσχημάτισεν Ἐπιτροπήν ἐκ νομομαθῶν καί διακεκριμένων ἐπί ἐμβριθείᾳ, ἐπιστήμῃ καί πείρᾳ, ἡ ὁποία ἐπεράτωσε, κατήρτισεν, ἕν νομοσχέδιον· τό ἔργον εὑρίσκεται εἰς τήν ἀρχήν· ἄν καί ἔγινε τέλειον ἔργον, ἀλλά ἔχει ἀνάγκην ἐργασίας τινός πρός καταρτισμόν ἑνός τελείου· εἰς τό ἔργον τοῦτο πρέπει νά παρεμβάλῃ τήν ἐνέργειάν της καί ἡ Βουλή· ἐντελῶς τοῦτο ἡ Κυβέρνησις κατενόησε καί προσεπάθησεν ὅπως συλλέξῃ καί ἄλλα στοιχεῖα, τά ὁποῖα εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα καί τά ὁποῖα συνέβησαν καί εἰς ἄλλα ἔθνη εὑρεθέντα εἰς ὁμοίαν περίστασιν. Ἐθεώρησεν ὁ κ. Ὑπουργός καλόν, καθώς μᾶς εἶπε, νά λάβῃ καί τήν γνώμην τῶν δικαστηρίων ἀφ' ἑνός καί ἀφ' ἑτέρου τῶν καθηγητῶν, καί ἐγώ νομίζω ὅτι καί τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νά προηγηθῇ πρός καταρτισμόν τοῦ ἔργου, καί τοῦτο εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον.

Οἱ δικασταί, οἱ πρωτοδίκαι, ἐφέται, ἀρειοπαγῖται δέλουν φέρει τάς γνώμας των, καί αὐτά εἶναι τά ἀπαραίτητα στοιχεῖα ἐπί τῇ βάσει τῶν ὁποίων δέλει ἀσχοληθῇ ἡ μελέτη καί προσοχή τῶν κυρίων βουλευτῶν· ἀλλ' ἀφ'

21. Βλ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Γ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1870, σελ. 46. Πρβλ. *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Α΄, φ. 31 (31 Ἰουλ. 1871), 242 - 244, ἔνθα καί σημείωμα τοῦ ἐκ τῶν ἐκδοτῶν πρώην δικαστοῦ, δικηγόρου, ὑπουργοῦ καί δημοσιογράφου Ἐπαμ. Ν. Λουριώτου (1817-1887), σχολιαστικόν ἐπί τοῦ θέματος.

ἑτέρου πρέπει καί οἱ βουλευταί νά ἔχωσι τόν ἀπαιτούμενον χρόνον ὅπως μελετήσωσι, παρασκευασθῶσι καί φέρωσιν ἐμβριθῶς τάς γνώσεις των ἐντός τῆς Βουλῆς. Νομίζω ὅτι ἐπειδή καί ἡ Βουλή θά συντελέσῃ εἰς αὐτό τό ἔργον, ἥτις θά ἦναι ἡ τελευταία, ἡ ὁποία δέλει θέσει τήν σφραγῖδα, ἦτον ἐπιθυμητόν νά ἐγίνετο ἡ διανομή τοῦ Κώδηκος ὅπως ἔγεινεν εἰς τούς πρωτοδίκας, ἐφέτας καί ἀρειοπαγίτας, ταυτοχρόνως καί εἰς τούς βουλευτάς ὥστε ἕκαστος αὐτῶν νά ἔχῃ πρό ὀφθαλμῶν... (Τινές: *Ἀπεφασίσθη τοῦτο*). *Λέγω ὅτι ἦτο ἐπιθυμητόν νά ἐγίνετο ἔκτοτε ἡ ἀποστολή ἑνός ἀντιτύπου, ἀλλά δέν ἔγινε τίποτε. Εἶναι δυνατόν οἱ βουλευταί διά μιᾶς καί ἀμέσως νά σκεφθῶσιν αὐτό τό ἔργον; Εἶναι ἀδύνατον, κύριοι, καί ὅπως ἐγένετο ἐπιτροπή πρός κατάρτισιν καί ἥτις θά ἐξετάσῃ τάς διαφόρους γνώμας, οὕτω νά γίνῃ καί ἐνταῦθα ἄλλη ἐπιτροπή τῆς Βουλῆς· διότι καί ἡ Βουλή ἔχει νομομαθεῖς ἄνδρας καί ἐπιστήμονας· καί ἠθέλομεν ἀδικήσει τήν Βουλήν ἐάν εἴχομεν ἐναντίαν ἰδέαν. Ἡ Βουλή, λοιπόν, πρέπει, ἀφοῦ ληφθῶσι τά ἀντίτυπα, νά ἐκλέξῃ μίαν εἰδικήν ἐπιτροπήν ὥστε εἰς αὐτήν νά γίνῃ ἡ ἀποστολή τῶν ἔργων τῆς ἐπιτροπῆς ἥτις κατήρτισε τόν Κώδηκα, αἱ γνωμοδοτήσεις τῶν πρωτοδικῶν, ἐφετῶν, ἀρειοπαγιτῶν καί τῶν λοιπῶν καθηγητῶν, ὥστε ἀφοῦ μελετήσῃ ὅλα αὐτά τά ἔργα καί ἕκαστος ἐξ ἡμῶν φέρωμεν τάς κρίσεις μας ἐρειδόμενοι ἐπί τῶν στοιχείων τά ὁποῖα θά ἔχωμεν συνειλεγμένα καί ἐπί τῶν εἰδικῶν κρίσεων, τάς ὁποίας ἕκαστος δυνατόν νά ἔχῃ, ἀποφανθῶμεν ἐπί τοῦ προκειμένου ὡρίμως. Λοιπόν ἐγώ ἤθελον προτείνει, ἐάν ἡ Βουλή κρίνῃ κατάλληλον, νά διορίσωμεν μίαν ἡμέραν ἐπιτροπήν νομομαθῶν ἐν τῇ Βουλῇ, ἥτις νά γίνῃ ἀπό τοῦδε, εἰς τήν ὁποίαν νά σταλῶσιν ὅλα τά στοιχεῖα καί φέρει τήν ἔκθεσίν της».*

Γ. Ροῦφος: *«Ὑπάρχει ἡ τῆς Δικαιοσύνης...»*

Σέρβος: *«Ἔστω, ἄς σταλῶσιν εἰς αὐτήν, ἄς ἀποφασίσωμεν ὅτι εἰς αὐτήν πρέπει νά σταλῇ ὅλον τό ὑλικόν τό ὁποῖον θά συναθροισθῇ».*

Κοντόσταυλος (Ὑπουργός Δικαιοσύνης): *«Ἐγώ φρονῶ ὅτι ἡ διανομή αὕτη εἶναι πρόωρος καί ἄσκοπος, διότι αἱ ζητηθεῖσαι πληροφορίαι λέγω ὅτι ἀφοῦ περιέλθωσιν εἰς τό ὑπουργεῖον, θά σταλῶσιν εἰς τήν Ἐπιτροπήν ἥτις ἐπεξειργάσθη τό ἔργον καί δέν ἐννοῶ διατί ὁ κύριος Βουλευτής θέλει νά σταλῶσι προηγουμένως ἐνταῦθα· προδήλως ἡ Ἐπιτροπή αὕτη εἶναι εἰς καλλιτέραν κατάστασιν ἐάν πεισθῇ νά μεταρρυθμίσῃ ὅπου κρίνῃ καλόν τό ἔργον καί τότε δύναται ἡ Βουλή νά λάβῃ γνῶσιν αὐτοῦ»*[22].

Ἡ θέσις τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης ἐνεκρίθη ὑπό τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς καί ἡ συζήτησις ἐτερματίσθη ἐπί τοῦ θέματος. Δοθέντος ὅτι ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἠρνεῖτο τοιουτοτρόπως νά φέρῃ τό νομοσχέδιον

22. Βλ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Γ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις 7 τῆς 29ης Δεκεμβρίου 1870, σελ. 46 - 47.

πρός συζήτησιν εἰς τήν Βουλήν ὡς «ἀνώριμον» καί τά δικαστήρια καί ἡ Νομική Σχολή ἐβράδυναν νά ἐκφέρουν γνώμας ἐπ' αὐτοῦ, τό ζήτημα ἠτόνησε μέχρι τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως Ἀλεξ. Κουμουνδούρου, ἐπελθούσης κατά τήν 28ην Ὀκτωβρίου 1871.

Πάντα ταῦτα συνέπεσαν καί πρός τήν κατάστασιν, ἡ ὁποία εἶχε προκύψει ἐκ τῆς Μεγάλης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 καί τάς πολλαπλᾶς συνεπείας καί ἐπιπτώσεις της, τήν προσπάθειαν περισυλλογῆς, τήν ἀναζήτησιν τῆς προσφόρου προσαρμογῆς τῶν διεθνῶν σχέσεων τῆς χώρας, τάς ζυμώσεις εἰς τόν βαλκανικόν χῶρον ἐκ τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ σλαβικοῦ στοιχείου μέ τήν ὑποκίνησιν τοῦ ρωσικοῦ παράγοντος, ἐν συνδυασμῷ πρός τήν ἐσωτερικήν πολιτικήν ἀστάθειαν. Μεταξύ τῶν ἐτῶν 1872 καί 1875 διενηργήθησαν τετράκις ἐκλογαί καί συνῆλθεν ἡ Ἐθνική Ἀντιπροσωπία εἰς τέσσαρας Βουλευτικάς Περιόδους (Δ΄, Ε΄, Ϛ΄ καί Ζ΄), χαρακτηριζομένας ἐκ πολιτικῆς φαυλότητος, κορυφωθείσης κατά τά ἔτη 1874, 1875 καί 1876, κατά τό ὁποῖον δεινῶς ἐδοκιμάσθη καί ἡ Ἐκκλησία καί ἡ πολιτική ἡγεσία διά τῶν γνωστῶν δικῶν. Ἀσφαλῶς πάντα ταῦτα ἐδημιούργουν ἐμμέσως ἐμπόδια εἰς τό ἐπιστημονικόν ἔργον τῆς βελτιώσεως διατάξεων τοῦ *Σχεδίου τοῦ 1870*.

Πρός ἀναθεώρησιν τοῦ *Σχεδίου τοῦ 1870*, ἐν ὄψει καί τῆς ἐν τῷ μεταξύ κριτικῆς βασάνου, συνεστήθη διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 21ης Ἰουνίου 1873[23] νέα Ἐπιτροπή ὑπό τήν προεδρίαν του ἑκάστοτε Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ ἑκάστοτε Προέδρου καί τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῶν Β. Οἰκονομίδου, Π. Παπαρρηγοπούλου, Π. Καλλιγᾶ, Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Μ. Ρενιέρη, Διοικητοῦ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, τῶν Κ. Προβελεγγίου, Κ. Πιτσιπιοῦ, Ναπ. Ζαμπέλη, Τιμ. Τυπάλδου-Φορέστη, καθώς καί τοῦ Ζακυνθίου Διονυσίου Παναγιώτου Στεφάνου (1835–1916) καί τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ, Ἐφετῶν. Οἱ δύο τελευταῖοι θά ἐξεπλήρουν καί καθήκοντα γραμματέων[24]. Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦτο τότε ὁ Δημήτριος Ἰωάννου Βάλβης (1814-1892) καί Εἰσαγγελεύς ὁ Ἀδαμάντιος Ἰωάννου Παπαδιαμαντόπουλος (1811-1896)[25]. Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἦτο τότε ὁ

23. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 36 (14 Αὐγ. 1873), σελ. 269. Πρβλ. ἀναδημοσίευσιν αὐτοῦ ἐν *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Γ΄, φ. 34 (25 Αὐγ. 1873), σελ. 269.

24. Ὁ Διονύσιος Π. Στεφάνου ἦτο υἱός τοῦ ἐκ τῶν μελῶν τῆς λίαν γνωστῆς κατά τόν Ἀγῶνα τριμελοῦς *Ἐπιτροπῆς Ζακύνθου* Παναγιώτου Θ. Στεφάνου (1792-1863). Περί τοῦ ἀνδρός βλ. λεπτομερῶς ἐν Ντ. Κονόμου, *Οἰκογένεια Στεφάνου. Ἱστορία καί ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, Ἐν Ἀθήναις 1973, σελ. 27-40 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. *Ἑπτανησιακά Φύλλα*, τόμ. 8). Βλ. καί τό *Ἀρχεῖον τοῦ Διον. Π. Στεφάνου*, ἀποκείμενον εἰς τό Ε.Λ.Ι.Α., ἔνθα πλούσια στοιχεῖα περί τῆς νομικῆς πορείας του.

25. Περί τοῦ Δημ. Ἰ. Βάλβη βλ. βιογραφικόν σημείωμα ἐν *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλο-*

Ἑπτανήσιος Παν. Χαλκιόπουλος (καί Χαλικιόπουλος, ; -1886).

Ἡ ἐν λόγῳ Ἀναθεωρητική Ἐπιτροπή ὤφειλεν ὅπως ἀπό τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου (1873) καί ἐντός τεσσάρων τό πολύ μηνῶν ἀναθεωρήσῃ τό ὑπό τῆς συσταθείσης διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1866 συνταχθέν Σχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος «*καί συναρμολογήσῃ αὐτό ἐπί τό τελειότερον, τηροῦσα, εἰ δυνατόν, σύντομα πρακτικά, δηλοῦντα τούς λόγους πάσης μεταρρυθμίσεως, ἥν ἤθελε θεωρήσει ἀναγκαίαν*»[26]. Τό ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς, ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε, παρέμεινεν ἄγνωστον.

Κατά τό ἑπόμενον ἔτος, ὑπουργοῦντος ἐπί τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἐκ Γορτυνίας Βουλευτοῦ Βασιλείου Κ. Νικολοπούλου (1817-1887), πρώτου Διδάκτορος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, σταδιοδρομήσαντος μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, ἐπί θυγατρί γαμβροῦ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Δημ. Βούλγαρη, συνεστήθη διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 17ης Μαΐου 1874, νέα Ἀναθεωρητική Ἐπιτροπή, καί πάλιν ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ ἑκάστοτε Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν Γ. Ράλλη, Β. Οἰκονομίδου, Π. Καλλιγᾶ, Π. Παπαρρηγοπούλου καί τοῦ Κερκυραίου Νικολάου Σπυρίδωνος Δαμασκηνοῦ, Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, μέ γραμματεῖς τόν ἐν τῷ μεταξύ εἰς Ἀρεοπαγίτην προαχθέντα Διον. Στεφάνου καί τόν Ἐφέτην Ἀλκ. Κρασσᾶν[27]. Οἱ δύο οὗτοι δικασταί διωρίσθησαν διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 6ης Ἰουνίου 1874 καί μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς παραλλήλως πρός τά καθήκοντα αὐτῶν ὡς γραμματέων της[28]. Εἰς τήν νέαν Ἐπιτροπήν ἀνετέθη τό αὐτό ὡς καί εἰς ἐκείνην τοῦ 1873 ἀναθεωρητικόν ἔργον, τό ὁποῖον ἐκλήθη νά περατώσῃ ἐντός δυό μηνῶν. Μάλιστα εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι τό λεκτικόν τῶν διαταγμάτων τοῦ 1873 καί τοῦ 1874 εἶναι σχεδόν ταυτόσημον. Ἐκεῖνο τό ὁποῖον διαφέρει εἶναι ἡ προβλεπομένη ἀμοιβή τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1874, ἡ ὁποία ἦτο σημαντικῶς μειωμένη ἐν σχέσει πρός ἐκείνην τῆς ἀμέσως προηγουμένης.

Ἡ νέα Ἐπιτροπή ἐπεξειργάσθη καί ἀνεθεώρησε τό *Σχέδιον τοῦ 1870* καί ὑπέβαλε τοῦτο κατά τήν 22αν Αὐγούστου 1874 ὡς «*Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδηκος σύν ταῖς περί τούτου Ἐκθέσεσιν*» εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης. Τό ὑποβληθέν ἔντυπον περιλαμβάνει τήν

παιδείᾳ, τόμ. 6, σελ. 517-518, *καί Λεξικόν Ἐγκυκλοπαιδικόν* (Μπάρτ καί Χίρστ), τόμ. 7, σελ. 108. Ὡσαύτως περί τοῦ Ἀδαμ. Ἰ. Παπαδιαμαντοπούλου βλ. διά βραχυτάτων, ἐν *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, τόμ. 19, σελ. 565.

26. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 36 (14 Αὐγ. 1873), σελ. 269 (ἄρθρ. *β΄*).

27. *Αὐτόθι*, φ. 26 (12 Ἰουλ. 1874), σελ. 174.

28. *Αὐτόθι*.

Εἰσηγητικήν Ἔκθεσιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Β. Κ. Νικολοπούλου πρός τήν Βουλήν (18 Νοεμβρίου 1874), Πίνακα περιεχομένων, μακράν «*Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν* (τῆς Ἐπιτροπῆς) *τῶν κατά τήν ἀναθεώρησιν τοῦ ἀπό 10 Ἰανουαρίου 1870 Νομοσχεδίου Ἀστυκοῦ Κώδηκος γενομένων τροποποιήσεων*» (22 Αὐγούστου 1874), τήν ἐπίσης μακράν «*Πρός τό Σ. ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργεῖον Αἰτολογικήν τοῦ Κώδικος Ἔκθεσιν*» (10 Ἰανουαρίου 1870) καί τό Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος, ὡς προέκυψεν ἐκ τῆς περαιτέρω ἐπεξεργασίας του (ἄρθρα 2025)[29]. Ὡς σημειοῦται εἰς τήν δευτέραν ἀπό 22 Αὐγούστου 1874 *Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν*, «*Καίτοι εἰς νέον ἔλεγχον ὑποβαλοῦσα τό εἰρημένον νομοσχέδιον, οὐδέν ἧττον ἐτήρησεν ἀναλλοιώτους τάς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς, οὐδένα ἀνευροῦσα λόγον νά παρεκκλίνῃ τοῦτων· πᾶσαι δέ αἱ ὑπ' αὐτῆς γενόμεναι τροποποιήσεις ἀνάγονται κατά τό πλεῖστον εἰς τήν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐφαρμογήν τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ὧν τήν συμπλήρωσιν ἐν πολλοῖς ἀναγκαίαν ἔκρινεν ἡ ἐπιτροπή*»[30].

Τό Σχέδιον ὑπεβλήθη εἰς τήν Βουλήν κατά τήν 21ην Νοεμβρίου 1874[31] ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Βασ. Κ. Νικολοπούλου. Οὗτος διά τῆς σχετικῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως αὐτοῦ πρός τό Σῶμα ἀνέλυσε τούς ἐπί μέρους λόγους διά τούς ὁποίους ἐζήτει ἐπίσπευσιν τῆς συζητήσεως τοῦ νομοσχεδίου καί ψήφισιν αὐτοῦ. Μάλιστα πρός ἐπίσπευσιν τῆς διαδικασίας ψηφίσεως, ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης κατέφυγεν εἰς σόφισμα πρός παράκαμψιν τῆς διατάξεως τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864 (ἄρθρ. 57) κατά τήν ὁποίαν: «*Οὐδέν νομοσχέδιον γίνεται δεκτόν, ἄν δέν συζητηθῇ καί ψηφοφορηθῇ ἄρθρον πρός ἄρθρον τρίς κατ' ἐπανάληψιν κατά τρεῖς διαφόρους ἡμέρας*». Εἰς τήν εἰσηγητικήν ἀγόρευσίν του, ὁ Βασ. Νικολόπουλος ἐξήγησε τό σόφισμα καί τό ἐδικαιολόγησεν ὡς ἀκολούθως:

---

29. Τό ἀντίτυπον τοῦ ἐν λόγῳ Νομοσχεδίου (Ἐν Ἀθήναις 1874) ὡς ἀπόκειται εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀκέφαλον κατά τήν σελίδα τοῦ τίτλου. Εὑρίσκεται ταξινομημένον ὑπό τήν ἔνδειξιν *Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Κώδικος* ὑπό ταξινομικόν ἀριθμόν ΝΟΜ 2008. Ἔχει σχ. 8ον καί σελ. α΄ - πς΄ + 1 - 316. Εἰς ἄλλο ἀντίτυπον, ἐπίσης ἐλλιπές ἀποκείμενον εἰς τήν *Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ*, εἰς τήν συλλογήν Παλαμήδη, σῴζεται καί ἡ σελίς τοῦ τίτλου καί ἡ προταχθεῖσα Ἔκθεσις τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Β. Κ. Νικολοπούλου, ἐκ σελ. 1 - 8 προτασσομένων τῶν λοιπῶν κειμένων. Ἀτυχῶς τό ἀντίτυπον εἶναι ἐλλιπές κυρίως κατά τήν Ἔκθεσιν τοῦ Ὑπουργοῦ. Ἀνάλυσιν τοῦ νομοθετήματος βλ. ἐν ἐφ. *Αὐγή*, φ. τῆς 7ης Ὀκτωβρίου 1874.

30. Βλ. *Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος*, σελ. ιε΄.

31. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς (Ϛ΄ Περίοδος-Α΄ Σύνοδος)*, Ἐν Ἀθήναις 1875, Συνεδρίασις Λ΄ (21 Νοεμβρίου 1874), σελ. 331-332.

«Ἀλλά τό νά ὑποβάλω εἰς τήν Βουλήν ἕνα κώδικα συγκείμενον ἐκ 2050 (sic) *ἄρθρων καί ἐπ' αὐτοῦ νά γείνῃ συζήτησις κατ' ἄρθρον, εἶναι τό ἴδιον ὡς νά ἔλθω νά κάμω ἐπίδειξιν ἄνευ σκοποῦ ἐπιτυχίας· διότι ἡ κατ' ἄρθρον συζήτησις φαίνεται δύσκολος καί ἡ παραδοχή ἀμφίβολος. Ἀποστρέφομαι τάς ἐπιδείξεις καί ἐπιθυμῶ πράγματα. Ἐσκέφθην περί τῆς εὐκόλου ἐπιψηφίσεως τοῦ ἔργου. Νά καταφύγωμεν εἰς τό μέτρον, εἰς τό ὁποῖον κατέφυγεν ἡ Ἰταλική Βουλή; ἀλλά καί αὐτό ἠμποροῦσε νά ἐγείρῃ ἀμφιβολίαν. Ἐσκέφθην, λοιπόν, νά ὑποβάλω τό ἔργον δι' ἑνός ἄρθρου εἰς τήν Βουλήν κατά τρόπον συμβάσεως. Τό ζήτημα τοῦτο δέν θεωρῶ οὔτε ὡς πολιτικόν, ἀλλ' οὔτε ὡς ὑπουργικόν, ἀλλ' ὡς ἔργον κοινωνικῆς ἀνάγκης. Ἔχει δέ οὕτω τό περί τούτου νομοσχέδιον. «Ὁ παρών κῶδιξ ὑπό τήν ἐγγραφήν Πολιτικός ἤ Ἀστυκός Κῶδιξ τῆς Ἑλλάδος συγκείμενος ἐξ ἄρθρων 2050* (sic), *φέρων τήν ὑπογραφήν τοῦ ὑπουργοῦ κηρύσσεται ὡς νόμος τοῦ Κράτους». Τόν ὑποβάλλω, λοιπόν, εἰς τήν Βουλήν μετά τά ἐν συνόψει ἐκτεθέντα μετ' ἐκθέσεως δικαιολογούσης τήν ἀνάγκην τῆς παραδοχῆς του καί ἀναφέρομαι εἰς τόν πατριωτισμόν της. Ἂς ἀναλογισθῇ τάς ἀνάγκας τοῦ Κράτους καί ἄς πράξῃ ὅ,τι νομίζει καλόν»*[32].

Ἐπεχειρήθη δηλαδή ἡ ὑποβολή καί ψήφισις τοῦ νομοσχεδίου περί Ἀστυκοῦ Νόμου ὡς ἑνός ἄρθρου κοινοῦ νόμου, διά τηρήσεως μέν τοῦ τύπου τῆς συνταγματικῆς διατάξεως, ἐν τῇ οὐσίᾳ ὅμως βάσει διαδικασίας ταυτοχρόνου ἐγκρίσεως τοῦ Κώδικος ὡς ἐνιαίου συνόλου, ἀποτρεπομένης τῆς μακροσκελεστάτης χρονικῶς συζητήσεως τῶν 2025 ἄρθρων καί τῆς πιθανῆς ματαιώσεως τῆς ἐγκρίσεως λόγῳ ἐξαντλήσεως τοῦ χρόνου τῆς Βουλευτικῆς Συνόδου. Τό σόφισμα ἦτο εὐφυές καί ἐκάλυπτε τήν ἀπουσίαν συνταγματικῆς διατάξεως περί ψηφίσεως κωδίκων (ἀγνώστου ἀκόμη ὡς μεθοδεύσεως καί εἰς τήν λοιπήν Εὐρώπην). Ἡ Βουλή, κατανοοῦσα τήν σχετικήν ἀναγκαιότητα, ἀπεδέχθη τήν πρότασιν. Παρ' ὅλα ταῦτα, δέν ἔσπευσε νά προωθήσῃ τήν σχετικήν ἐργασίαν καί εἰσήγαγε τελικῶς τό νομοσχέδιον κατά τά συναγόμενα ὡς εἶχε προταθῆ, εἰς πρώτην συζήτησιν μόλις κατά τήν 27ην Μαρτίου 1875, εἰς τήν Ἔκτακτον Σύνοδον διά τῆς ὁποίας παρετάθη ὁ βίος τῆς ΣΤ΄ Βουλευτικῆς Περιόδου. Κατ' αὐτήν, ὡς μνημονεύεται εἰς τά Πρακτικά: *«Εἰς α΄ ἐπίσης ἀνάγνωσιν ἐγένετο δεκτόν τό νομοσχέδιον περί Ἀστικοῦ Κώδικος, κατ' ἀρχήν, ἄρθρον καί σύνολον»*[33]. Οὕτω διεδηλώθη, ἂν μή τι ἄλλο,

---

32. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος ΣΤ΄ - Σύνοδος Α΄*, Ἐν Ἀθήναις 1875, Συνεδρίασις 30 (21 Νοεμβρίου 1874), σελ. 412.

33. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος ΣΤ΄ - Ἔκτακτος Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1875, σελ. 657. Τά πρακτικά τῆς Ἐκτάκτου Συνόδου ἐξετυπώθησαν εἰς ἐνιαῖον τόμον μετά συνεχοῦς σελιδαριθμήσεως μετά τῶν πρακτικῶν τῆς τακτικῆς Α΄ Συνόδου.

ἡ πρόδεσις τῆς Βουλῆς νά προωδήσῃ τήν ψήφισιν τοῦ νομοσχεδίου. Ὡς ἐσημειώθη κατά τό Σύνταγμα τοῦ 1864 (ἄρδρ. 56 - 57) ἀπῃτοῦντο ἀκόμη δύο συνεδριάσεις κατά τάς ὁποίας ὤφειλε νά συζητηθῇ ὡς καί κατά τήν ἀνάγνωσιν καί νά ἐπιψηφισθῇ τό νομοσχέδιον κατ' ἄρδρον καί εἰς τό σύνολον πρίν ἤ καταστῇ νόμος. Πρίν ἤ ὅμως ὁλοκληρωθῇ ἡ διαδικασία, ἡ Ἔκτακτος Σύνοδος ἔληξε κατά τήν 28ην Μαρτίου 1875, μετ' αὐτῆς δέ καί ὁ βίος τῆς Βουλευτικῆς Περιόδου, καί διελύθη ἡ Βουλή.

Κατά τήν 27ην Ἀπριλίου 1875 παρῃτήθη ἡ βραχύβιος Κυβέρνησις Δ. Βούλγαρη καί τά πολιτικά γεγονότα ἔλαβον ραγδαίαν τροπήν. Αἱ προκηρυχθεῖσαι βουλευτικαί ἐκλογαί διεξήχθησαν κατά τήν 18ην Ἰουλίου 1875. Ἡ διαδεχθεῖσα τήν Κυβέρνησιν Δ. Βούλγαρη ὑπό τόν Χαρ. Τρικούπην Κυβέρνησιν εἶχεν ὁρκισθῇ κατά τήν 27ην Ἀπριλίου 1875. Ἡ νέα Βουλευτική Περίοδος (Ζ΄, 1875 - 1879) ἤρχισε κατά τήν 11ην Αὐγούστου 1875 διά τῆς Α΄ Συνόδου αὐτῆς (ἠκολούθησαν ἕτεραι τρεῖς Τακτικαί Σύνοδοι καί δύο Ἔκτακτοι)[34]. Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἀνέλαβεν ὁ Ἑπτανήσιος Ἑνωτικός - Ριζοσπάστης Κωνσταντῖνος Λομβάρδος (1820 - 1888)[35].

Ὁ τέως Ὑπουργός Δικαιοσύνης Β. Νικολόπουλος κατηγορήθη διά δωροληψίαν εἰς τό γνωστόν σκάνδαλον τῶν Σιμωνιακῶν[36], τό ὁποῖον ἀπησχόλησε τόσον τήν Βουλήν ὅσον καί τήν κοινήν γνώμην μέχρι τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως καί τῆς δίκης δύο πολιτικῶν καί τριῶν ἀρχιερέων ἐπί σιμωνίᾳ καί τῆς τελικῆς καταδίκης τοῦ Β. Νικολοπούλου καί τοῦ συγκατηγορηθέντος πρῴην Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἰωάννου Βαλασσοπούλου (1820-1888), Βουλευτοῦ Λακεδαίμονος, κατά Μάρτιον 1876[37], ἐνῷ μετ' ὀλίγον προσήχθη εἰς δίκην καί τό σύνολον τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως Δημ. Βούλγαρη μέ τάς κατηγορίας τῆς πλαστογραφίας καί τῆς ἀντιποιήσεως ἀρχῆς, καθώς καί διά παρέμβασιν καί παραποίησιν τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων. Ἡ δευτέρα δίκη ἔληξε δι' ἀθωώσεως τῶν κατηγορουμένων ὡς πρός τάς δύο πρώτας κατηγορίας, ὄχι ὅμως καί διά τάς παρεμβάσεις εἰς τάς ἐκλογάς. Ἐπ' αὐτοῦ δέν ἐξεδόθη ποτέ ἡ ἀπόφασις[38].

Αἱ ἐν λόγῳ πολιτικαί περιπέτειαι φαίνεται ὅτι «ἐχρωμάτισαν» τό νομοθετικόν ἔργον τῆς ὑπουργίας Β. Νικολοπούλου καί παρέσυραν τό

---

34. Βλ. Αἰκατ. Φλεριανοῦ, *Χαρίλαος Τρικούπης. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του*, Ἐν Ἀθήναις 1999 (ἔκδ. τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων), μετά πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας.

35. Βλ. προχείρως ἐν Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *Πολιτική Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 88.

36. Βλ. *Αὐτόθι*, σελ. 91 - 93.

37. *Αὐτόθι*.

38. *Αὐτόθι*.

Νομοσχέδιον τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος εἰς ἐγκατάλειψιν ὑπό τῆς Βουλῆς. Ἴσως ἐξεμεταλλεύθησαν τήν εὐκαιρίαν καί ὑποστηρικταί τῆς διατηρήσεως τοῦ status quo. Ἐνδεχομένως διεδραμάτισε παθητικόν τινα ρόλον καί ὁ Ἑπτανήσιος Ὑπουργός Δικαιοσύνης Κωνστ. Λομβάρδος. Κατά τόν τότε ἰσχύοντα *Κανονισμόν τῆς Βουλῆς* προεβλέπετο ὅτι: «*Τά νομοθετικά ἔργα, τά ἀρξάμενα καί διακοπέντα ἐκ τῆς λήξεως τῆς Συνόδου δύνανται νά ἐπαναληφθῶσιν εἰς τήν ἑπομένην Σύνοδον τῆς αὐτῆς Περιόδου, καθ' ἥν εὑρίσκονται εἰς στάσιν*» (ἄρθρ. 47)[39]. Αὐτό ἐσήμαινε πρακτικῶς ὅτι διά νά ψηφισθῇ τό *Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874, θά ἔδει ἡ νέα Κυβέρνησις, δηλαδή ἡ Κυβέρνησις Χαρ. Τρικούπη ὡς εἶχε προκύψει ἐκ τῶν ἐκλογῶν, νά ἐπαναφέρῃ μέ ἰδικήν της πρωτοβουλίαν τό νομοσχέδιον πρός συζήτησιν. Τοιαύτην ἀπόφασιν ὅμως δέν ἔλαβεν αὕτη κατά τό σύνολον τοῦ βίου της. Οἱ λόγοι τῆς σιωπηρᾶς ἀρνήσεως δέν εἶναι δυνατόν νά ἀνιχνευθοῦν μετά βεβαιότητος[40].

Εἰς τό σημεῖον τοῦτο ἀξίζει νά ὑπογραμμισθῇ ὅτι ἀκριβῶς τότε (Ἰούνιος – Ἰούλιος 1874) ἐμεσολάβησε σπουδαῖον νομικόν γεγονός ἐν Εὐρώπῃ. Συνεστήθη εἰς Γερμανίαν ἡ πρώτη περί τῆς συντάξεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς νεαρᾶς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας μετά τόν Γαλ-

39. Βλ. *Σύνταγμα καί Κανονισμός τῆς Βουλῆς. Νόμος περί εὐθύνης ὑπουργῶν. Ἐκλογικοί νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1878, σελ. 56.

40. Πάντως ὑπῆρξε καί ἔντονος ἀντίδρασις κατά τοῦ Νομοσχεδίου ἀπό ἐπιστημονικῆς ἐπόψεως καί μάλιστα ἀπό τήν πλευράν τῶν «συντηρητικῶν» νομομαθῶν, ὀπαδῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου. Βλ. Θ. Ν. Φλογαΐτου, *Παρατηρήσεις ἐπί τοῦ ἀναθεωρηθέντος σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος*, Ἐν Ἀθήναις 1874. Θετικαί κρίσεις περί τοῦ Νομοσχεδίου ἐδημοσιοποιήθησαν καί διά μή νομικῶν ἔργων. Ἀναφερόμεθα συγκεκριμένως εἰς τό πολιτειογραφικοῦ περιεχομένου βιβλίον τοῦ Πέτρου Ἀριστ. Μωραϊτίνη, *La Grèce telle qu' elle est*, ἐκδοθέν ἐν Παρισίοις τῷ 1877 (Φωτοαναστατική ἀνατύπωσις ἐν Ἀθήναις 1987, Βιβλιοπωλεῖον Διονυσίου Νότη Καραβία). Εἰς αὐτό, παρατίθενται πληροφορίαι περί τῆς καταστάσεως τῆς Δικαιοσύνης ἐν Ἑλλάδι, δοθεῖσαι εἰς τόν συγγραφέα (υἱόν τοῦ δικαστοῦ, Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου καί κατά τό 1867 - 1868 Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Ἀριστείδου Μωραϊτίνη) ὑπό τοῦ Ἀλκ. Κρασσᾶ, τότε Ἐφέτου Ἀθηνῶν, καί τοῦ Νικ. Διομήδους, Καθηγητοῦ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας εἰς τό Πανεπιστήμιον. Εἰς τό ἐν λόγῳ βιβλίον παρατίθεται σύντομον ἀλλ' ἀκριβές καί πλούσιον ἱστορικόν περί τῆς ἐξελίξεως τοῦ Δικαίου ἐν Ἑλλάδι ἀπό τοῦ 1822. Σημειοῦται εἰδικῶς περί τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ 1874 ὅτι ἦτο «*complet et parfait*» καί ὅτι εἶχε συνταχθῇ δι' ἀναθεωρήσεως τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ 1870 καί ὅλων τῶν προγενεστέρων ἀστικῶν νόμων, εἶχε δέ στηριχθῇ ἐπί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς Ἰταλίας. Προστίθεται ὅτι εἶχεν εἰσαχθῇ πρός ψήφισιν εἰς τήν Βουλήν, ἀλλ' ὅτι μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου (Σεπτέμβριος 1877) δέν εἶχεν ἀκόμη ψηφισθῇ ὑπ' αὐτῆς (Πέτρου Μωραϊτίνη, *La Grèce telle qu' elle est*, σελ. 218 - 223).

λογερμανικόν Πόλεμον τοῦ 1870 - 1871 Ἐπιτροπή[41], ἡ ὁποία τελικῶς κατήρτισε τό πρῶτον Σχέδιον (*I. Entwurf*), δημοσιευθέν τῷ 1888.

2. Ἡ περίοδος 1875 – 1884. Τό Σχέδιον Β΄

Ἐκτός τῶν μνημονευθεισῶν, παραδίδεται καί ἡ σύστασις νεωτέρων Ἐπιτροπῶν τῷ 1877 καί τῷ 1882[42]. Περί αὐτῶν δέν κατέστη εἰσέτι δυνατόν νά εὕρωμεν στοιχεῖα. Πιθανόν εἰς τά ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης νά φυλάσσωνται τά σχετικά ἔγγραφα, δέν εἴχομεν ὅμως τήν δυνατότητα νά μελετήσωμεν τούς οἰκείους φακέλλους.

---

41. Βλ. συνοπτικῶς ἐν Felix Vierhaus, *Die Entstehungsgeschichte des Entwurfes eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich in Verbindung mit einer Uebersicht der privatrechtlichen Kodifikationsbestrebungen in Deutschland*, Ἐν Βερολίνῳ καί Λειψίᾳ 1888. Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη ἐδημοσιεύθη εἰς τήν σειράν μελετῶν περί τοῦ σχεδιαζομένου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπό τόν τίτλον: *Beiträge zur Erlauterung und Beurtheilung des Entwurfes eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, ἐκδοθεῖσαν ὑπό τῶν E. J. Bekker καί O. Fischer ἐν Βερολίνῳ ἀπό τοῦ 1888. Πρώτη ἐξ ὅλων ἐξεδόθη ἡ ὡς ἄνω μελέτη τοῦ F. Vierhaus. Πολλαί ἐκ τῶν ἑπομένων εἶναι ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσαι. Πρβλ. ἐν Heinrich Dernburg, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, κατά μετάφρασιν καί μετά εἰσαγωγῆς καί παρατηρήσεων τοῦ Γεωργίου Δυοβουνιώτου, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1911[2], σελ. 28-30. Εἰς τήν Ἐπιτροπήν Συντάξεως τοῦ Σχεδίου τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐκυριάρχησεν ἡ μορφή τοῦ Bernhard Windscheid (περίοδος 1874-1883), ἐνῷ τά μέλη προῆλθον κυρίως ἐκ τοῦ δικαστικοῦ σώματος τῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Βλ. καί Jürgen Ober, *Bernhard Windscheid und die Reinigung des römischen Rechts*, Ἐν Κολωνίᾳ 1989· Ulrich Falk, *Ein Gelehrter wie Windscheid. Erkündungen auf den Feldern der sogenannten Begriffsjurisprudenz*, Ἐν Frankfurt am Main 1989 καί Claudia Schöler, *Deutsche Rechtseinheit. Particulare und nationale Gesetzgebung (1780 – 1866)*, Ἐν Κολωνίᾳ 2004. Πρβλ. Gerhard Wesenberg, *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*, Ἐν Βιέννῃ, Κολωνίᾳ, Graz 1985. Βλ. καί τήν πρόσφατον ἐπανέκδοσιν ἐν φωτοαναστατικῇ ἀνατυπώσει ὑπό Benno Mugdan τῆς ἐκδόσεως τοῦ R. von Decker ἐν Βερολίνῳ 1899 - 1900, *Die gesammten Materialien zum bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich*, Ἐν Aalen 1979. Πρβλ. καί τήν πρόσφατον μονογραφίαν τοῦ Michael John, *Politics and the law in late nineteenth – century Germany*, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1989 ἀλλά καί τήν παλαιοτέραν μελέτην τοῦ Gaétan Aubéry, *France et Allemagne. Le droit civil et la prééminence juridique*, Ἐν Παρισίοις 1919. Πρβλ. καί Wolfgang Ernst, «Le BGB en tant que codification», εἰς τόν συλλογικόν τόμον: *Le Code Civil Français dans le Droit Européen*, (ἐπιμ. Jean – Philippe Dunand καί Bénédict Winiger) Ἐν Βρυξέλλαις 2005, σελ. 141 – 152.

42. Ν. Ἰ. Πανταζοπούλου, *Ἀστικός Κῶδιξ καί «Ἐθνικόν» Δίκαιον*, σελ. 35. Πρβλ. Κ. Ἀ. Βασιλείου, «Ἡ Κωμωδία τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», ἐφ. *Ἀθῆναι*, φ. (41) - 2572 (28 Νοεμβρ. 1909), σελ. 1 - 2 ἕως φ. (46) - 2577 (3 Δεκ. 1909), σελ. 1.

Τό βέβαιον εἶναι ὅτι κατά τό 1881 ἐνεσωματώθησαν ἡ Θεσσαλία καί αἱ περιοχαί τῆς Νοτίου Ἠπείρου. Διά Βασ. Διατάγματος τῆς 5ης Αὐγούστου 1881, *περί εἰσαγωγῆς τῆς ἐν Ἑλλάδι ἰσχυούσης νομοθεσίας ἐν ταῖς καταληφθείσαις καί καταλαμβανομέναις Ἐπαρχίαις καί περί τῆς ἐν αὐταῖς συστάσεως Πρωτοδικείων καί Εἰρηνοδικείων*[43], ὡρίσθη ὅτι κατηργοῦντο οἱ πρό τῆς καταλήψεως ἰσχύοντες νόμοι καί ὅτι ἐφεξῆς θά ἴσχυον εἰς αὐτάς τό περί Πολιτικοῦ Νόμου Νομοθ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 καί οἱ εἰδικώτεροι ἀστικοί νόμοι περί διαθηκῶν, περί διακρίσεως κτημάτων, περί ἐνεχύρου, περί ὑποθηκῶν, περί μεταγραφῆς τῶν ἀκινήτων, περί Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου καί περί ἀνηλίκων, ἐπιτροπείας, χειραφεσίας καί κηδεμονίας αὐτῶν. Τό ἐν λόγῳ Βασ. Διάταγμα κατηργήθη κατά τό ἑπόμενον ἔτος διά τοῦ Νόμου τῆς 19ης Μαρτίου 1882, *περί εἰσαγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας εἰς τάς ἄρτι προσαρτηθείσας Θεσσαλικάς καί Ἠπειρωτικάς ἐπαρχίας*[44], τό ὁποῖον δέν ἀπαριθμεῖ λεπτομερῶς τούς εἰσαχθέντας νόμους. Τό δικαστικόν σύστημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τό ἐστηριγμένον προσωρινῶς εἰς τό Νομοθ. Διάταγμα τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 ὡς πρός τάς ἀστικάς ὑποθέσεις ἐξετείνετο κατά πλήρη ἰσχύν εἰς τάς νέας ἐπαρχίας αὐτομάτως περιλαμβάνον τά κατ' αὐτάς ἔθιμα. Τά τελευταῖα θά ἔδει μάλιστα νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καί πρός «ἐνημέρωσιν» τοῦ νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν Πρακτικῶν τῆς Βουλῆς (Θ΄ Βουλευτική Περίοδος, Α΄ Σύνοδος) προέκυψεν ὅτι κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 6ης Μαρτίου 1882 «*εἷς τῶν Βουλευτῶν Ἀγυιᾶς* (: ὁ Νικόλαος Στεφανίδης) *συνέστησεν εἰς τήν Κυβέρνησιν νά μεριμνήσῃ περί εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*»[45]. Ὁ Νικόλαος Στεφανίδης ἐπανῆλθεν ἐπί τοῦ θέματος κατά τήν 12ην Μαΐου 1882 καί ἐτόνισεν: «*Ὁ Τόπος δυσανασχετεῖ τά μέγιστα, διότι δέν βλέπει τόν Πολιτικόν Ἀστικόν Κώδικα διά νά κανονίζῃ τάς ὑποθέσεις.*

---

43. Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 70 (7 Αὐγ. 1881), σελ. 423 - 424.

44. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΑΜ΄ τῆς 19ης Μαρτίου 1882, *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 16 (20 Μαρτ. 1882), σελ. 71-73.

45. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1883, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΛΑ΄ τῆς 6ης Μαρτίου 1882, σελ. 19. Πρβλ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1882, σελ. 191. Περί τοῦ Ν. Στεφανίδου βλ. Δημ. Κ. Ἀγραφιώτη, «Ὁ Νικόλαος Στεφανίδης ἀπό τήν Ἀδάνατη τῆς Ἀγιᾶς, 1817-1901» περ. *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, Ἐν Λαρίσῃ, τόμ. 11 (1987), σελ. 145-156. Βλ. καί ἀνυπόγραφον ἄρθρον ὑπό τόν τίτλον: « φού - Νικολῆς», περ. *Μπουκέτο* (1 Ἰαν. 1931) καί ἀναδημοσίευσιν αὐτοῦ ἐν περ. *Συλλογές*, τεῦχ. 254 (Ἀπρ. 2006), σελ. 445 - 447. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ὁ βαθύτατα μορφωμένος Ν. Στεφανίδης ἦτο λίαν ἰδιότυπον ἄτομον, τό ὁποῖον περιέπιπτεν εἰς ὑπερβολάς καί ἀκρότητας, μέχρι σημείου ὥστε νά θεωρῆται φαιδρόν πρόσωπον.

Οὐσιαστικῶς, λοιπόν, αὐτός ὁ νόμος πρέπει νά τεθῇ εἰς ἐνέργειαν. Εἴμεθα ἑξήκοντα ἐτῶν βασίλειον καί δέν ἔχομεν Ἀστικόν Νόμον. Παρακαλεῖται, λοιπόν, ὁ κ. Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης νά διατάξῃ τήν διανομήν τοῦ (: προφανῶς τοῦ Σχεδίου τοῦ) *Ἀστικοῦ Κώδικος διά νά μελετήσῃ ἡ Βουλή, καί ὅσα ἄρθρα αὐτοῦ δέν εἶναι σύμφωνα μέ τά ἤθη καί ἔθιμα τῆς Ἑλλάδος ἠμπορεῖ νά ἀπορριφθῶσι καί τοιουτοτρόπως εἰς τρεῖς ἡμέρας νά ψηφίσωμεν τόν νόμον αὐτόν* (Θόρυβος). *Πλεῖστοι ἄνθρωποι εὑρίσκονται ἐπί 30 καί 40 ἔτη εἰς τά δικαστήρια, ἔχουν διαφόρους ὑποθέσεις καί μολαταῦτα δέν ἠμποροῦν νά τελειώσουν ἀκόμη, διότι καθ' ἕνας ἐφαρμόζει οἱονδήποτε νόμον θεωρεῖ αὐτός καλόν καί δέν ἠξεύρει ποῦ νά βασισθῇ κανείς. Εἶναι ἐντροπή διά τό Ἑλληνικόν Ἔθνος νά μήν ἔχῃ Ἀστικόν Νόμον»*[46].

Μετά παρέλευσιν ὀλίγων ἡμερῶν (κατά τήν αὐτήν Σύνοδον τῆς αὐτῆς Περιόδου), κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 29ης Μαΐου 1882, ἀναφέρεται εἰς τά αὐτά Πρακτικά ὅτι: «*Συνεπείᾳ παρατηρήσεων περί εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης* (: ὁ Δημήτριος Γεωργίου Ράλλης) *εἶπεν ὅτι μετά τήν προσάρτησιν τῶν νέων χωρῶν* (τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θεσσαλίας καί τῆς νοτίου Ἠπείρου) *παρίσταται ἀνάγκη τροποποιήσεων, ἑπομένως δέλει προκαλέσει τήν μελέτην τῶν ἁρμοδίων, ἵνα κατασταθῇ δυνατή ἡ κατά τήν ἑπομένην Σύνοδον ἐπιψήφισις τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*»[47]. Ὡς συναφής ἴσως θά ἠδύνατο νά θεωρηθῇ ἡ μετά διήμερον κατάθεσις «*παρά τινός τῶν βουλευτῶν Αἰγιαλείας* (: Ἰωάννου Λέοντος Μεσσηνέζη) *προτάσεως νόμου περί συστάσεως νομοπαρασκευαστικῆς ἐπιτροπῆς, ἥτις παρεπέμφθη εἰς τύπωσιν, ἔχει δέ ὡς ἕπεται. Ζήτ. παράρτ. ἀριθ. 368*»[48]. Ἡ ἐν τῷ Παραρτήματι τῶν Πρακτικῶν τῆς Βουλῆς καταχωρισθεῖσα in extenso πρότασις τοῦ Ἰωάννου Λ. Μεσσηνέζη (1821 – 1896), Διδάκτορος τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, δικηγόρου καί πρώην ἐφέτου καί ὑπουργοῦ, εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα διά τήν ἐν αὐτῇ λεπτομερειακήν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος, ἀλλά ἀναφέρεται εἰς Ἐπιτροπήν Νομοτεχνικῆς Προεπεξεργασίας παντός τιθεμένου ὑπ' ὄψιν τῆς Βουλῆς νομοσχεδίου καί ἑπομένως δέν ἀφορᾷ εἰδικῶς εἰς τήν θεώρησιν τοῦ *Νομοσχεδίου Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874[49].

---

46. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Ἔνθ' ἀνωτ.*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 69 τῆς 12ης Μαΐου 1882, σελ. 732.

47. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΠΒ΄ τῆς 29ης Μαΐου 1882, σελ. 387-388. Πρβλ. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Ἔνθ' ἀνωτ.*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 82 τῆς 29ης Μαΐου 1882, σελ. 964.

48. Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΠΓ΄ τῆς 31ης Μαΐου 1882, *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 389.

49. *Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1883, σελ. τϟϐ΄ - τϟγ΄.

Λήγοντος τοῦ ἔτους 1882 (7 Δεκεμβρίου 1882), ὁ Βουλευτής Ν. Στεφανίδης ἐπανῆλθε καί διά κατατεθείσης ἐπερωτήσεώς του παρεκάλεσε τόν Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης «*νά δηλώσῃ εἰς τήν Βουλήν ἄν σκοπεύῃ νά εἰσαγάγῃ πρός ἐπιψήφισιν τόν Ἀστικόν Κώδικα, τόν πρό πολλοῦ χρόνου προπαρασκευασθέντα ὑπό τῶν διαπρεπῶν νομομαθῶν τῆς Ἑλλάδος* (: ἐνοεῖτο τό Σχέδιον τοῦ 1874) *ἐν τῇ παρούσῃ Συνόδῳ* (: Β΄ Συνόδῳ τῆς Θ΄ Βουλευτικῆς Περιόδου) *καί ἐπί τούτῳ νά προσδιορισθῇ παρά τῆς Βουλῆς ἡ ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως πρός ἀνάγνωσιν τῶν ἄρθρων τοῦ περί οὗ ὁ λόγος Ἀστικοῦ Κώδικος καί ἐπιψήφισιν αὐτῶν, καθόσον εἶναι ἐντροπή εἰς τόν ἔξω κόσμον βασίλειον ἑξήκοντα ἐτῶν, πρότυπον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, νά στερῆται οὐσιαστικοῦ νόμου, ἐνῷ ἐθνάρια ἡμιβάρβαρα ἀπέκτησαν νομοθεσίας ἀναλόγως τῶν ἐθίμων καί ἀναγκῶν τοῦ τόπου των*»[50]. Ὁ τότε Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης Δ. Γ. Ράλλης (22 Δεκεμβρίου 1882) «*ἀποκρινόμενος εἰς ἐπερωτήσεις, εἶπεν ὅτι ὅσον οὔπω εἰσαχθήσεται τό εἰς τό πέρας του εὑρισκόμενον Σχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*»[51]. Δέν προκύπτει ἄν ὑπό τήν ἔννοιαν τοῦ «*πέρατος*» τό Σχέδιον τοῦ 1874 εὑρίσκετο ἀκόμη ὑπό τινα ἐπεξεργασίαν καί παρά ποίων αὕτη συνετελεῖτο.

Θά πρέπει νά ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ νομικός κόσμος τῆς Χώρας εἶχεν ἀχθῆ ἐν πολλοῖς εἰς πραγματικόν ἀδιέξοδον ἐκ τῆς συνεχιζομένης μή ψηφίσεως ὑπό τῆς Βουλῆς τοῦ κατά πάντα ὡλοκληρωμένου Σχεδίου τοῦ 1874. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου ἀντιδράσεως τοῦ τότε Ὑφηγητοῦ καί βραδύτερον Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Νικολάου Δημαρᾶ καί μάλιστα εἰς τόν Πρόλογον τῆς παρ' αὐτοῦ ἐκπονηθείσης μεταφράσεως τοῦ Α΄ τόμου τῆς 4ης ἐκδόσεως (1874) τοῦ συγγράμματος τοῦ Bernhard Ferd. Windscheid (1817 - 1892), *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Εἰς τόν ἐν λόγῳ Πρόλογον ὁ Ν. Δημαρᾶς ἔγραψε τά ἑξῆς σχολιάζων τήν χρησιμότητα τῆς μεταφράσεως τοῦ πονήματος τοῦ Γερμανοῦ Καθηγητοῦ:

«*Ἀλλ' ὅπως ἡ ἀξία καί ἡ χρησιμότης τῶν ἡμετέρων συγγραμμάτων, οὕτως καί ἡ τοῦ παρόντος θέλει μείνει ἄθικτος καί διά τῆς ἐπικειμένης (;) εἰσαγωγῆς τοῦ Ἕλλην. Ἀστυκοῦ Κώδικος, τοῦτο μέν διότι ἐπί πολλάς εἰσέτι δεκαετηρίδας τά 2/3 τῶν δικῶν θέλουσιν ἐκδικάζεσθαι κατά τό Ρωμ. Δίκαιον, τοῦτο δ' ἕνεκα τοῦ αὐτοῦ λόγου ὅν καί ὁ συγγραφεύς τοῦ παρόντος, προκειμένου περί τοῦ γερμανικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος, ἐν τῷ Προλόγῳ αὐτοῦ ἀναφέρει.*

---

50. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1883, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΚΗ΄ τῆς 7ης Δεκεμβρίου 1882, σελ. 137-138.

51. Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΜΑ΄ τῆς 22ας Δεκεμβρίου 1882, *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς*, *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 222.

Πλήν παρ' ἡμῖν ὑπάρχει καί ἕτερος λόγος καθιστῶν αὐτό δή τοῦτο τό προσεχές τῆς ψηφίσεως τοῦ Κώδικος μᾶλλον ἤ ἀμφίβολον, παρά τάς ἐπανειλημμένας ἐν τῇ Βουλῇ προκλήσεις, οὐ μήν ἀλλά καί ἐν περιπτώσει τοιαύτης οἵας δηποτε ἐπιψηφίσεως καί τήν χειραφέτησιν ἡμῶν ἀπό τῶν κανόνων τοῦ Ρωμ. Δικαίου καί τῆς ἐπ' αὐτῶν μελέτης ἐπί πολύν εἰσέτι χρόνον προβληματώδη. Ὁ λόγος οὗτος ἔγκειται ἐν τῇ τελείᾳ καί ἀπαραδειγματίστῳ σιγῇ ἐν ᾗ διατελοῦμεν ὄντες ἀπό τῆς τελευταίας ἀναθεωρήσεως τοῦ νομοσχεδίου, τῇ διακοπτομένῃ μόνον διά τῆς ἐκφράσεως τοῦ πόθου τῆς ταχείας ἐπιψηφίσεως αὐτοῦ. Καί οὐδείς μέν δύναται, πολλῷ δ' ἧσσον ἐγώ, ν' ἀρνηθῇ τήν μεγίστην ἐπιστημονικήν ἀξίαν καί τήν πεῖραν τῶν τε συντακτῶν τοῦ νομοσχεδίου καί τῶν σεβαστῶν καί ἀξιοτίμων μελῶν τῆς ἀναθεωρησάσης αὐτό Ἐπιτροπῆς· πλήν πόσον ἡ ἁπλῆ ἔστω καί ἐπί τῶν κρατίστων διατάξεων ξένων νομοθεσιῶν στηριζομένη σύνταξις νόμου διαφέρει τῆς ἐπί τῶν ἑκάστοτε ἀναφυομένων ζητημάτων ἐφαρμογῆς τῶν διατάξεων αὐτοῦ, καταδείκνυσιν ἐναργέστατα αὐτή καί μόνον ἡ γέννησις τοσούτων ἀντιφωνιῶν ἐπί τῆς ἑρμηνείας τῶν νεωτέρων νόμων, ἥτις καθίστησιν ὡσαύτως περιττήν πᾶσαν περαιτέρω ἐνταῦθα περί αὐτῆς ἀνάπτυξιν.

Ποῦ δέ αἱ μελέται ἐπί τοῦ νομοσχεδίου; Ποῦ αἱ ἀναλυτικαί ἔρευναι, αἱ μονογραφίαι, παραλληλισμός τῶν χωρίων πρός τά ἰσχύοντα; Ἐπί ὁλοκλήρους δεκαετηρίδας ὑπάρχει ἤδη τό νομοσχέδιον καί μόνον κονιορτόν ἴσως εὑρήσει τις ἐπί ἑκάστου τῶν ἀντιτύπων αὐτοῦ. Ἐγένετο ἡ ἐλαχίστη ἐπ' αὐτοῦ κριτική, ἐξετάσθησαν τά ἐν Ἑλλάδι ἔθιμα καί ἐγένετο συγκριτική τις αὐτῶν πρός τάς τοῦ νομοσχεδίου διατάξεις ἐργασία; Βεβαίως δέν ἀρκοῦσιν αἱ ἁπλαῖ περί τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ προκλήσεις, οὐδ' ἐγένετο δυστυχῶς βῆμά τι πρός τά πρόσω, καίτοι ἐπανειλημμέναι τοιαῦται προκλήσεις ἐγένοντο. Ἤ μή πρόκειται νά ψηφισθῇ καί ὁ Ἀστυκός Κῶδιξ φέρων ὡς μόνον ἐφόδιον, ὡς μόνον ὅπλον κατά τῶν ἀντιβαινουσῶν εἰς τά χωρία αὐτοῦ προτέρων ἤ καί νεωτέρων διατάξεων τό εἰς ἕκαστον νόμον προστιθέμενον ἀκροτελεύτητον κωμικόν καταστάν καί γνωστόν ἄρθρον, δι' οὗ ὁ ἐφαρμοστής τοῦ νόμου ἀναγκάζεται νά μεταβληθῇ εἰς νομοθέτην ὅπως συμβιβάσῃ τάς ἀσυμβιβάστους διόδους τοῦ λαβυρίνθου τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας; Ἐάν δέ καί νῦν πάλιν ἡ αὐτή σιγή διαδεχθῇ τήν ἐσχάτως ἐν τῇ Βουλῇ γενομένην πρόκλησιν, τό ἕτερον συμβήσεται ἀναμφιβόλως· ἤτοι ἤ τό νομοσχέδιον θέλει κοιμηθῇ πάλιν, περιοριζόμενον νά κοσμῇ τάς βιβλιοθήκας τῶν κεκτημένων αὐτό, ἤ ἐάν τό ὑπέρ τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτοῦ κρατοῦν ρεῦμα συμπαρασύρῃ αὐτό καί καταστήσῃ νόμον τοῦ Κράτους ἰσχύοντα, ἀναμφιλέκτως πρῶτον διά τήν ἐπιψήφισιν αὐτοῦ δέλουσι μετανοήσει οἱ προκαλέσαντες αὐτήν.

Δέν συμφωνῶ μέν πρός τούς φρονοῦντας ὅτι τό Ρωμ. Δίκαιον ἐξυπηρετῆσαν τάς τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν ἀνάγκας ἐπί τοσούτους αἰῶνας δέον νά διατηρηθῇ παρ' ἡμῖν ἀλώβητον ἐν συνόλῳ, καί τούς ἀποκρούοντας

ἕνεκα τούτου τήν εἰσαγωγήν Ἀστυκοῦ Κώδικος. Ἐπῆλθεν ἤδη ὁ χρόνος τῆς χειραφετήσεως ἀπ' αὐτοῦ καί τῆς ἀποκτήσεως στερεωτέρου καί σαφεστέρου Δικαίου. Ἐναντίον δέ τῆς γνώμης καθ' ἥν τό ἀβέβαιον καί μυστηριῶδες, ὡς εἰπεῖν, τοῦ Δικαίου συντείνει εἰς τήν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καί τήν μόρφωσιν θεωριῶν, ἀρκεῖ ἡ ὑπόμνησις ὅτι καί αὐτοί οἱ Ρωμαῖοι λίαν ἐνωρίς ἠσθάνθησαν τήν ἀνάγκην τῆς στερεοποιήσεως τοῦ Δικαίου καί ὅτι ἡ ἀνάγκη αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμή τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Δωδεκαδέλτου. Πλήν δέν βλέπω ποία ἔσται ἡ βλάβη ἐάν ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον δεσπόσῃ ἡμῶν τό Ρωμ. Δίκαιον, οἵτινες δι' αὐτοῦ ἐμορφώθημεν καί εἰς αὐτό ὀφείλομεν τόν Καλλιγᾶν, τόν Παπαρρηγόπουλον, τόν Οἰκονομίδην καί τούς λοιπούς παρ' ἡμῖν σπουδαίους νομομαθεῖς καί καθηγητάς τοῦ Πανεπιστημίου. Πόσον δ' ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ μείζων ἔσται ἡ ὠφέλεια ἐάν μετά περισκέψεως καί ἄνευ τῆς συνήθους ἐν τῇ ψηφίσει τῶν νόμων δυστυχῶς ἐπικρατούσης ἀφροντισίας προβῶμεν εἰς τήν ἐπιψήφισιν τοῦ θεμελιώδους τούτου διά τάς ἰδιωτικάς σχέσεις νόμου, περιττόν κρίνω ν' ἀναπτύξω πλατύτερον. Τά τοιούτου εἴδους ἔργα οὐκ εἰσί βεβαίως ἀντικείμενα ἀληθοῦς καί λεπτομεροῦς ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεως ὅπως καταδειχθῶσιν αἱ ἐλλείψεις αὐτῶν, ἀλλά συζήτησις ὅπως δηποτε καί ὑφ' οἵαν δηποτε μορφήν εἶναι ἀπαραίτητος, οὐ μόνον πρός συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ χασμάτων, ἄρσιν τῶν τυχόν κακοζήλων διατάξεων κτλ., ἀλλά καί πρός φωτισμόν τοῦ δικαστοῦ, τοῦ δικηγόρου, τοῦ πολίτου, πρός κατανόησιν τοῦ πνεύματος καί τῆς ἐννοίας ἑκάστου ἄρθρου παρ' ἐκείνων οἵτινες πρόκειται νά ὑποβληθῶσιν ἐν προσεχεῖ μέλλοντι ὑπό τό κράτος αὐτοῦ.

Ἠπρακτήσαμεν μέχρι τοῦδε καί ἀπρακτήσομεν ὡς πρός τήν ἀτομικήν ἐργασίαν καί ἐν τῷ μέλλοντι. Μικραί, μηδαμιναί δύνανται νά ὑπάρξωσιν ἐλπίδες περί τῆς παρ' ἡμῶν τῶν νομικῶν συνεισφορᾶς τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἡμῶν ὁβολοῦ χάριν τῆς βελτιώσεως τῶν τυχόν κακῶς κειμένων ἐν τῷ νομοσχεδίῳ. Μή οὔσης ἄρα δυνατῆς τῆς ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεως, οὐδέ πιθανῆς, κατ' ἀνθρωπίνους ὑπολογισμούς, τῆς ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ, εἷς μόνος ἀπομένει, φρονῶ, τρόπος πρός ἀποσόβησιν τῶν ἐκ τῆς βεβιασμένης καί ἀπροπαρασκευάστου ἐπιψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου ἐπελευσομένων κακῶν. Ὁ τρόπος οὗτος ἴσως φανῇ παράτολμος καί παραστῇ ὡς μόνον ἐφόδιον τήν πρωτοτυπίαν κεκτημένος. Πλήν δέν διστάζω νά ἀναγράψω αὐτόν, οὐδόλως προτιθέμενος νά ἀποκρούσω πάντα βελτίω, ἀλλ' ἐξαιτούμενος οὐχ ἧττον τήν προσοχήν τοῦ ἀναγνώστου ἐπ' αὐτοῦ καί θεωρῶν αὐτόν τελεσφόρον ἄχρι τῆς ἐμφανίσεως νέου ἤ τῆς διαψεύσεως τῶν περί σιγῆς φόβων μου δι' ἔργων».

Καί ὁ Ν. Δημαρᾶς κατέληγεν: «*Ἐξηγοῦμαι. Πλήν τῆς διορισθησομένης καί ἀπαραιτήτου πρός ἐφαρμογήν τοῦ τρόπου αὐτοῦ Ἀναθεωρητικῆς τοῦ νομοσχεδίου Ἐπιτροπῆς, δέον νά εἰσαχθῇ εἰς τήν Βουλήν καί νά ψηφισθῇ*

προπαρασκευαστικός τις τῆς ψηφίσεως τοῦ νομοσχεδίου νόμος, χορηγῶν εἰς τό νομοσχέδιον, ὡς ἔχει ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἐκδόσει, θεωρητικήν, ὡς εἰπεῖν, ἰσχύν. Διά τοῦ προπαρασκευαστικοῦ νόμου δέον νά ὑποχρεωθῶσιν οἱ δικασταί παντός βαθμοῦ τοῦτο μέν νά μνημονεύωσιν ἐν τῇ αἰτιολογικῇ τῆς ἀποφάσεως πρός ταῖς διατάξεσι τοῦ ἰσχύοντος Δικαίου τάς σχετικάς ἐκ τοῦ νομοσχεδίου ἐπί ποινῇ ἀναιρέσεως τῶν ἀποφάσεων παρά τῆς Ὁλομελείας τοῦ Ἀρ. Πάγου, τοῦτο δέ νά ἀπευθύνωνται ἱεραρχικῶς εἰς τήν Ἀναθεωρητικήν Ἐπιτροπήν πρός λύσιν τῆς ἀμηχανίας ἐν ᾗ τυχόν διατελοῦσιν, μή δυνάμενοι νά λύσωσι τό ζήτημα καί κατά τάς τοῦ νομοσχεδίου διατάξεις. Ἡ δ' Ἐπιτροπή, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν καί τάς διά τῆς ἱεραρχικῆς ὁδοῦ προτεινομένας τυχόν λύσεις δέλει, ἐν ἀκριβεῖ συνειδήσει τῶν διά τῆς ἐφαρμογῆς προκυπτουσῶν ἐλλείψεων, συμπληροῖ τά χάσματα καί ἐπιφέρει τάς ἀναγκαίας βελτιώσεις. Βεβαίως δέν δύναμαι νά ἀρνηθῶ ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἐπιβαρύνει τόν δικαστικόν κόσμον διά πολλῆς καί ἐπιπόνου ἐργασίας. Ἀλλ' οὐκ ἄλλως γενέσθαι· ἐάν θέλωμεν νά πράξωμέν τι ὀφείλομεν νά κοπιάσωμεν, πρῶτοι δ' ὑπόχρεοι πρός τοῦτο εἰσίν οἱ τήν ἱερωτέραν λειτουργίαν, τήν ἀπονομήν τῆς δικαιοσύνης, ἐν χερσίν ἔχοντες. Ἀληθῶς δ' ἐν τῷ προτεινομένῳ ἐνταῦθα τρόπῳ ὑπάρχει μέσον ὑπεκφυγῆς φανερόν· ἀλλά κατά τοῦ μέσου τούτου οὐδόλως ὑπάρχει ἀνάγκη προφυλάξεως, ἅτε προσβάλλοντος τήν φιλοτιμίαν τῶν δικαστῶν καί τήν προαγωγήν αὐτῶν δυναμένου νά παρακωλύσῃ. Κρίνων περιττόν νά ἐκτανθῶ περισσότερον ἐπί τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἅτε τῶν λοιπῶν μερῶν αὐτοῦ ἀνηκόντων εἰς τήν καθ' ἕκαστον διαμόρφωσιν τοῦ νόμου, εὔχομαι ὅπως ὁ προτεινόμενος παρ' ἐμοῦ τρόπος χρησιμεύσῃ τοὐλάχιστον ὡς ἀφετηρία πρός εὕρεσιν ἑτέρου πρακτικωτέρου καί λυσιτελεστέρου»[52].

Ἡ πρωτότυπος πρότασις τοῦ Ν. Δημαρᾶ δέν εἶχε καμμίαν συνέχειαν, καταγράφεται δέ ἐνταῦθα ὄχι τόσον ὡς οὐσιαστική συμβολή διά τήν προώθησιν τοῦ θέματος τῆς ψηφίσεως τοῦ Σχεδίου τοῦ 1874 –ἡ ὁποία δέν συντελέσθη– ἀλλά πρός κατάδειξιν τοῦ ἀδιεξόδου εἰς τό ὁποῖον εἶχεν ἀχθῆ ὁ νομικός κόσμος τῆς χώρας κατά τήν δικαστικήν πρακτικήν ἐκ τῆς μή ψηφίσεως συγχρόνου Ἀστικοῦ Κώδικος.

Ἡ ἀνάγκη Ἀστικοῦ Κώδικος καί ἡ συνεχιζομένη ἀπροθυμία θεσπίσεως αὐτοῦ παρεῖχαν τήν εὐκαιρίαν διά σχόλια κατά τῆς Βουλῆς ὡς τό ἑξῆς: «*Φοβούμεθα ὅμως ὅτι ἐν τῇ Βουλῇ δέν θά εὑρεθῇ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος ὅπως γείνωσι συζητήσεις καί περί ναυτιλίας, ἐπισωρεύονται πάντοτε τόσα καί τόσα ὑψηλά καί σπουδαῖα ζητήματα πρός διατήρησιν ἀφ' ἑνός καί πρός ἐκπόρθησιν ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐξουσίας, ὥστε δέν μένει καί-*

52. Bernhard Windscheid, *Ρωμαϊκόν Δίκαιον*. Μετάφρασις ἐκ τῆς γερμανικῆς ὑπό Νικολάου Δημαρᾶ, Ὑφηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί δικηγόρου παρά τοῖς ἐν Ἀθήναις δικαστηρίοις, τόμ. Α΄: *Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1882, σελ. ιβ΄ - ιε΄.

ρός πρός συζήτησιν δευτερευόντων δεμάτων όποῖον εἶναι τό τῆς ναυτιλίας. Φέρομεν ὡς ἀπόδειξιν τό νομοσχέδιον περί Ἀστυκοῦ Κώδικος ὅπερ μένει ἀσυζήτητον πρό δεκαετίας»[53].

Μολονότι πολλά εἶχον σαφῶς διατυπωθῆ ἐν τῇ Βουλῇ, ὁ προμνημονευθείς Βουλευτής Ἀγιᾶς Νικ. Στεφανίδης ἐπανῆλθεν ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἀνάγκης ψηφίσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, κατά τήν ἑπομένην Σύνοδον τῆς Θ΄ Βουλευτικῆς Περιόδου, καί κατά τήν Συνεδρίασιν τῆς 18ης Νοεμβρίου 1883, διά τῶν ἑξῆς: *«Κύριε Πρόεδρε, εἰς τήν προλαβοῦσαν Σύνοδον ὁ πρώην ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργός* (: Δ. Γ. Ράλλης) *ὑπεσχέθη νά φέρῃ πρότασιν περί ἐπιψηφίσεως τοῦ Ἀστικοῦ Πολιτικοῦ Κώδηκος. Ἐν τούτοις παρῆλθεν ἡ Σύνοδος καί οὐδέν ἡ Βουλή ἀπήλαυσε. Σήμερον παρακαλοῦμεν τόν κ. Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης* (: Ἀλέξανδρον Ἀλεξ. Κοντόσταυλον), *ἐπισήμως εἰς τήν Βουλήν, ἐάν ἔχῃ σκοπόν νά φέρῃ τόν Ἀστικόν Κώδικα πρός ἐπιψήφισιν, διότι δέν πρόκειται ἐδῶ περί Κωπαΐδος, πρόκειται περί τῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους. Ἡ Δικαιοσύνη θεωρεῖται ὡς ἡ ψυχή, εἶναι στοιχεῖον ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πάσης κοινωνίας, ἄλλως δά φέρω τήν πρότασιν τήν ὁποίαν ἔκαμον πρό ἡμερῶν, διότι ὁ λαός πάσχει»*[54].

Ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον, ὁ αὐτός Βουλευτής Ν. Στεφανίδης ἐπανέφερε (23 Νοεμβρίου 1883) τήν πρότασίν του περί ἐπιψηφίσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος διά τῶν ἑξῆς: *«Πρέπει νά ἐπιψηφίσωμεν τόν προπαρασκευασθέντα Ἀστικόν Πολιτικόν Κώδηκα, διά τόν ὁποῖον ἠσχολήθησαν οἱ διαπρεπέστεροι νομομαθεῖς τῆς Ἑλλάδος, καί ἐδαπανήθησαν δραχμαί 600.000 εἰς ἀντιμισθίαν τῶν ἐργατῶν* (: ἐργασθέντων). *Καί εἶναι ἄτοπον ἡ Ἑλλάς νά μή ἔχῃ νόμον, καί ἀφοῦ ὅλα τά ἔθνη ἔχουν ἰδικούς των νόμους, καθώς ἡ Σερβία, ἡ Βλαχία, ἡ Τουρκία, μόνη ἡ Ἑλλάς νά διέπηται ἡ μέν παλαιά Ἑλλάς μέ τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, ἡ Ἑπτάνησος μέ τόν Ἑπτανησιακόν της Κώδηκα καί αἱ νέαι ἐπαρχίαι μέ τόν Τουρκικόν*[55].

---

53. Βλ. Σίμου Κ. Μπαλάνου, *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας ἐκδιδομένη ἅπαξ τοῦ μηνός*, τόμ. Α΄ (1881-1882), Ἐν Ἀθήναις 1881, σελ. 313, ἐν ὑποσημειώσει.

54. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1884, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 12 τῆς 18ης Νοεμβρίου 1883, σελ. 78. Πρβλ. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1884, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΙΒ΄ τῆς 18ης Νοεμβρίου 1883, σελ. 64-65.

55. Εἰς τήν Ὀθωμανικήν Αὐτοκρατορίαν εἰσήχθησαν κατά τό διάστημα τῶν ἐτῶν 1868 - 1876 οἱ *Νομικοί Ἀστικοί Κώδικες* (*Mecelle-i Ahkâm-i Adliye*) εἰς 16 τόμους, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν οὐσιαστικῶς σύνοψιν τῆς ἱεροδικαστικῆς νομοθεσίας. Βλ. σχετικῶς Ilber Ortayli, *Ὁ πιό μακρύς αἰώνας τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ὀθωμανικός 19ος αἰώνας - Ἡ πορεία πρός τόν ἐκσυγχρονισμό*, Ἐν Ἀθήναις 2004, σελ. 312 -313 (καί γενικώτερον περί τῶν λοιπῶν μεγάλων κωδίκων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας). Πρβλ. καί Bernard Lewis, *Ἡ ἀνάδυση τῆς σύγχρονης Τουρκίας*, τόμ. 1. *Τά στάδια τῆς ἀνάδυσης*, Ἐν Ἀθήναις 2001, σελ. 268 - 270. Ἡ συλλογή τῶν ἐν λόγῳ ἱεροδικαστικῶν ἀποφάσεων ἐξεπονήθη

Ἡ τοιαύτη κατάστασις εἶναι ἀνυπόφορος καί ἀπελπιστική. Ἑπομένως, προτείνω νά διορισθῆ μία ἐπιτροπή πενταμελής καί ἐξετάσῃ τό ζήτημα τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδηκος καί παρακαλῶ νά διορισθῆ τό ἐρχόμενον Σάββατον πρός συζήτησιν τοῦ ζητήματος τούτου»[56].

Ὁ Βουλευτής Καρυστίας, Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν καί προσωρινῶς Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης Ἀλέξανδρος Ἀλεξ. Κοντόσταυλος ἀπεκρίθη αὐθημερόν διά τῶν ἑξῆς: *«Ἐγνώριζον, κύριοι Βουλευταί, ὅτι ἦτο ἀδύνατον, εἰς ἐμέ τοὐλάχιστον, διά τοῦ λόγου νά ἀντιταχθῶ κατά τοῦ κ. Στεφανίδου, καί διά τοῦτο ἐζήτησα καταφύγιον μέχρι τοῦδε εἰς σιωπήν, ἀλλά ματαίως, ὡς βλέπετε, διότι μοί ἀφαιρεῖ καί ταύτην διά τῆς ἀκαμάτου ἐπιμονῆς του. Ἀναγκάζομαι λοιπόν ἐπί τέλους νά ἀπαντήσω εἰς τήν ἐπερώτησίν του ταύτην, τήν ὁποίαν τοσάκις ἐπανέλαβεν. Ἡ ἐπερώτησις αὕτη ἀπετάθη καί ἄλλοτε πρός ἐμέ, ἤτοι πρό 13 ἐτῶν, ὅτε εἶχον τήν τιμήν κατά τό ἔτος 1870 νά διευθύνω τό ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργεῖον* (: 3 Δεκεμβρίου 1870 - 28 Ὀκτωβρίου 1871)[57]*. Τότε ἀπήντησα ἀρνητικῶς, ἐξηγήσας ἐνταυτῷ καί τούς λόγους τῆς ἀρνήσεώς μου ἐκείνης. Ἔκτοτε, ὁμολογῶ ὅτι αἱ περιστάσεις καί ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων μετεβλήθησαν ὑπό τινας ἐπόψεις καί δυνατόν εἶναι ὅ,τι τότε ἐφαίνετο ὀρθόν νά μή ἦναι σήμερον τοιοῦτον ἤ τουλάχιστον νά μή ἦναι τοιοῦτον εἰς τόν αὐτόν βαθμόν. Διά τοῦτο δέ οὔτε ἐπικαλοῦμαι οὔτε θέλω νά ἐξετάσω σήμερον τούς λόγους ἐκείνους καί περιορίζομαι μόνον νά ὑποβάλω εἰς τήν κρίσιν ὑμῶν μίαν ἄλλην παρατήρησιν, ἥτις στηρίζεται εἰς νεώτερόν τι γεγονός τό ὁποῖον ἔκτοτε ἐπῆλθε. Τό παρ' ἡμῖν νομικόν ἔδαφος ἐπί τοῦ ὁποίου πρόκειται νά ἀνεγείρωμεν τό μέγα, τό μέγιστον, οἰκοδόμημα τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου, ὡς καί τό ὑλικόν διά τοῦ ὁποίου πρόκειται νά ἀνεγείρωμεν αὐτό, ὑπάρχουν, ὡς γνωρίζετε τά αὐτά περίπου, οἷα καί ἐν Γερμανίᾳ, διότι καί ἐν Γερμανίᾳ ἰσχύει ἀπ' αἰώνων τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, πού μέν ἀποκλειστικῶς πού δέ ἐν μέρει, καί πανταχοῦ ὡς σπουδαία ἐπιβοηθητική πηγή. Ἐάν ὀφείλωμεν ἑπομένως ἐν τῇ σχετικῇ ἡμῶν ἀδυναμίᾳ νά ἀποβλέψωμεν εἰς ἄλλο τι ἔθνος ἵνα λάβωμεν παρ' αὐτοῦ ὁδηγίαν καί παράδειγμα, τοῦτο νομίζω ὅτι*

κυρίως ὑπό τοῦ πολιτικοῦ καί νομομαθοῦς Ahmed Cevdet Πασᾶ (1822-1895), ἑνός ἐκ τῶν κυριωτέρων παραγόντων τῆς περιόδου τοῦ Τανζιμάτ καί εἰς ἀντίθεσιν πρός τήν ἐκδηλωθεῖσαν πρόθεσιν τοῦ Mehmet Emin Ἄli Πασᾶ (1815-1871), περί εἰσαγωγῆς καθαρῶς κοσμικοῦ καί κατά μίμησιν τοῦ Γαλλικοῦ, Ὀθωμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Βλ. Stanford J. Shaw καί Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol. II. *Reform, Revolution and Republic. The rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Ἐν Cambridge 1977, σελ. 67-68.

56. Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς *(Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος)*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΙΕ΄ τῆς 23ης Νοεμβρίου 1883, σελ. 75-76.

57. Βλ. προχείρως ἐν Ἀλκ. Προβατᾶ, *Πολιτική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821 - 1980. Νομοθετικά καί Ἐκτελεστικά σώματα*, Ἐν Αθήναις 1980, σελ. 314 - 317. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 358-360, ὑποσημ. 20, 21.

πρέπει νά ἦναι τό Γερμανικόν. Ἀλλά τό ἔθνος τοῦτο, πρό ἑπταετίας περίπου, μετά παρέλευσιν πολλῶν αἰώνων, ἤρχισε τήν μεγάλην ταύτην ἐργασίαν τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ἥτις καθ' ὅλους τούς ὑπολογισμούς πρόκειται νά συντελεσθῇ μετά 5 περίπου ἔτη. Τούτου οὕτως ἔχοντος, ἐρωτῶ ὑμᾶς, ἄν δέν θεωρεῖτε ὅτι ἔχομεν καθῆκον ν' ἀναμείνωμεν τήν ἐργασίαν ταύτην, ἵνα ἐπί τῇ βάσει αὐτῆς στηρίξωμεν τήν καθ' ὅλα ὁμοίαν ἡμετέραν. Τό ἐπ' ἐμοί δέν διστάζω ν' ἀπαντήσω καταφατικῶς εἰς τήν ἐρώτησιν ταύτην καί ἑπομένως νά προτείνω τήν ἀναβολήν τῆς προτάσεως τοῦ κ. Στεφανίδου περί τῆς ἐν τῷ νῦν εἰσαγωγῆς καί ψηφίσεως τοῦ Νομοσχεδίου περί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδηκος, διότι φρονῶ ὅτι ἁρμόζει μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νά βαδίσωμεν εἰς τό μέγα τοῦτο ἔργον ἐπί τά φωτεινά ἴχνη τῆς σοφῆς καί μεγάλης Γερμανίας, παρά ἐν σπουδῇ ἀδικαιολογήτῳ νά προηγηθῶμεν αὐτῆς ἐπί προδήλῳ κινδύνῳ λίαν ἐπιβλαβοῦς ἀποπλανήσεως, ὡς πάντες οἱ μεταξύ ἡμῶν νομικοί βεβαίως δά ἀναγνωρίσωσι. Διά τοῦτο προτείνω τήν ἀναβολήν τῆς ἐν τῷ νῦν εἰσαγωγῆς καί ἐπιψηφίσεως τοῦ περί οὗ πρόκειται Νομοσχεδίου»[58].

Ἡ τύχη τοῦ *Νομοσχεδίου Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874 εἶχε διαγραφῆ ἤδη σαφῶς, ἐν τῷ πλαισίῳ στροφῆς τῶν Ἑλλήνων συντακτῶν πρός τό Γερμανικόν Δίκαιον, εἰδικώτερον πρός τό καταρτιζόμενον Σχέδιον τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος διά τοῦ ὁποίου ἐκωδικοποιεῖτο τό ἐν Γερμανίᾳ ἰσχῦον Ρωμαϊκόν Δίκαιον, ὡς ἐπολιτεύετο εἰς αὐτήν. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξ. Κοντόσταυλος, ἱκανώτατος νομικός, προσηρμοσμένος εἰς τήν γερμανικήν Ἱστορικήν Σχολήν καί κατέχων τότε τό χαρτοφυλάκιον τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καί τῆς Δικαιοσύνης (Βουλευτής Καρυστίας) εἰς τήν τρίτην Κυβέρνησιν τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἐπεβεβαίωσεν ἀπό τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς τήν ἐπί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πέρα τῆς ἐπιστημονικῆς καί πολιτικήν στροφήν πρός ἄλλην νομικήν θεωρητικήν ἔμπνευσιν. Τό *Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874, καθ' ὅ ἔχον ὡς ἀρχικήν βάσιν τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα, περιήρχετο εἰς τήν ἱστορίαν καί προκαθωρίζετο περίοδος ἀναμονῆς ἕως τῆς ψηφίσεως καί ἐκδόσεως τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, μέλλοντος νά ἀποτελέσῃ τήν βάσιν τοῦ ἡμετέρου.

Παρ' ὅλα ταῦτα τό θέμα ἐτέθη ἐκ νέου κατά τήν συνεδρίασιν τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1884, ὅτε ὁ δικηγόρος καί Βουλευτής Μαντινείας Κωνσταντῖνος Κωνσταντόπουλος (1832-1910) ἐπερώτησε «*τόν Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης* (: Ἀλέξ. Ἀλεξ. Κοντόσταυλον) *διατί ἐνῷ εἰσήγαγε τοσαῦτα δικαστικά νομοσχέδια, οὐδεμίαν ἐποιήσατο μνείαν περί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*»[59].

---

58. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 15 τῆς 23ης Νοεμβρίου 1883, σελ. 110-111.

59. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΜΖ΄ τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1884, σελ. 234.

Μακρά καί ἐνδιαφέρουσα συζήτησις διεξήχθη ἐπί τοῦ θέματος, καθ' ἥν πολλοί βουλευταί ἔλαβον τόν λόγον καί ἐζητήθη ὅπως ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης «*ἐκφρασθῇ ὁριστικῶς ἄν μένῃ εἰς τήν δηλωθεῖσαν πρό πολλοῦ γνώμην του περί τῆς ἀναβολῆς τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ κατασκευασθέντος πρό χρόνων Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπό τῶν διαπρεπεστέρων νομομαθῶν τῆς Ἑλλάδος μέχρις ὅτου καταρτισθῇ τῆς Πανγερμανίας* (sic) *ὁ Ἀστικός Κῶδιξ*»[60].

Εἰς τήν συζήτησιν μετέσχε καί ὁ Βουλευτής Ἁγυιᾶς Ν. Στεφανίδης, ὁ ὁποῖος ὑπεγράμμισε τά ἑξῆς: «*Ψηφισθησομένου τοῦ τοιούτου Ἀστικοῦ Κώδικος, ἐκπληροῦμεν ἔργον ἀνάγκης καί σωτήριον τῶν πολιτῶν τῆς Ἑλλάδος καί συνάμα δέλομεν φανῇ ὅτι εἴμεθα Ἔθνος ἀνεξάρτητον καί αὐτοδιοίκητον. Στρέψατε, Κύριοι, τούς ὀφθαλμούς σας εἰς τά μικρά Βασίλεια, Μαυροβούνιον, Ρωμυλίαν, Ρουμανίαν, Τουρκίαν, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, εἰς ὅλα ταῦτα ἔχουν Ἀστικούς Κώδικας ἀναλόγους τῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους των· ἡ Ἑλλάς, ἥτις διατρέχει 63 ἐτῶν ζωήν ἐλευθερίας, δέν εἶναι ἐντροπή νά μήν ἔχῃ ἰδικόν της Ἀστικόν Κώδικα, ἀλλά νά ἐρανίζηται ἐκ ξένων νομοθεσιῶν, καθό μή δημοσιευθεισῶν εἰς τήν ἐγχώριον γλῶσσαν κατά τά περί τούτου κεκανονισμένα (ἀπό 1 Φεβρ. 1833 Βασ. Διάταγ.)!*»[61].

Μεταξύ τῶν ἄλλων εἶναι ἐνδαφέρουσα ἡ διατυπωθεῖσα κατά τήν αὐτήν Συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς γνώμη τοῦ Βουλευτοῦ Λακεδαίμονος Δημ. Δημητρακάκη (Καστρί Λακεδαίμονος 1823-Ἀθῆναι 1888), ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Ὑπουργοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καί μέλη τῆς ἐπί συντάξεως τοῦ Κώδικος Ἐπιτροπῆς, ἐσκέφθησαν, καί καλῶς, ὅτι ἕν τόσον μέγα νομοθέτημα δέν δύναται νά γείνῃ διά μιᾶς, διά τοῦτο ὁ μέν μακαρίτης Ράλλης εἰσήγαγε τόν Τίτλον περί Ἀστικοῦ Δικαίου, ὁ δέ μακαρίτης Ποτλῆς εἰσήγαγε τόν περί Πατρότητος καί Μητρότητος· τοῦτο λέγω καί ἐγώ, ὅτι ὁ Κῶδιξ πρέπει νά εἰσαχθῇ τμηματικῶς· ἄλλως ὁλόκληρος εἶναι ἀδύνατον νά συζητηθῇ, ἀφοῦ καί εἷς καθηγητής κάμνει ἕν ὁλόκληρον ἔτος νά τόν διδάξῃ. Ὁ Κῶδιξ θά συζητηθῇ ἄρθρον πρός ἄρθρον, καί πρέπει νά συζητηθῇ οὕτω, διότι, ὡς γνωρίζετε, ἡ εἰσαγωγή ξένων νομοθεσιῶν, γερμανικῶν καί γαλλικῶν, ἔβλαψε τόν Τόπον, καί εἰσήγαγε νομοθετήματα βλάψαντα πολύ τήν ἑλληνικήν κοινωνίαν, διότι εἰσήγαγον τήν ψευδορκίαν καί τήν κακήν πίστιν, καθότι αἱ διατάξεις τῶν νομοθετημάτων τοῦτων ἦσαν δυσανάλογοι τῆς ἰδιοσυγκρασίας καί τῶν ἠθῶν τῶν Ἑλλήνων, ὄντων λαοῦ ἀνατολικοῦ.*

Αὐτό τό νομοθέτημα, κύριοι, πρέπει νά συνταχθῇ κατά τάς ἰδέας μας καί κατά τά ἔθιμά μας, καί νά μή γείνῃ ἁπλῆ ἀντιγραφή εἴτε τοῦ Γαλλικοῦ εἴτε

60. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περ. – Γ΄ Σύνοδ.*, σελ. 234. Ὁ Βουλευτής Κ. Κωνσταντόπουλος ἀνεφέρετο εἰς τήν ἀγόρευσιν τοῦ Ἀλεξ. Ἀλεξ. Κοντοσταύλου τῆς 23ης Νοεμβρίου 1883, περί τῆς ὁποίας βλ. ἀνωτέρω σελ. 377, ὑποσημ. 58.

61. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 47 τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1884, σελ. 612.

τοῦ Γερμανικοῦ Κώδικος, διά τοῦτο πρέπει νά ἔλθῃ εἰς τήν Βουλήν κατά Τίτλους, καί διά τῆς εὐκολίας αὐτῆς δύναται ἐντός τριῶν ἤ τεσσάρων ἐτῶν νά τελειώσῃ ἡ ψήφισίς του. Τό νά λέγωμεν δέ νά τόν συζητήσωμεν ὅταν τελειώσῃ ὁ Προϋπολογισμός δέν ἔχει ἀποτέλεσμα, διότι τότε θά λήξῃ ἀμέσως ἡ Σύνοδος τῆς Βουλῆς, ἐνῷ διά τήν συζήτησιν τῶν Κωδίκων μόνων ἀμφιβάλλω ἄν θά ἀρκέσωσιν ὁλόκληροι ἕξ μῆνες· δύνανται νά νομοθετηθῶσιν οἱ Κώδικες εἰς ὀλίγον καιρόν ἀλλ' εἰς μόνα τά μοναρχικά Κράτη, ὅταν ὁ μονάρχης ἔχῃ ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἴς τινας νομομαθεῖς, ὅπως ὁ Ναπολέων εἰς τόν Καμβασερέ. Πᾶσαν ἄλλην ἀπόφασιν, τήν ὁποίαν θέλετε λάβει περί ταχείας ψηφίσεως τοῦ Κώδικος, θεωρῶ ὡς παιδαριώδη»[62].

Παρά τήν μετριοπαθῆ αὐτήν πρότασιν, ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης Ἀλέξ. Ἀλεξ. Κοντόσταυλος παρέμεινε σταθερός εἰς τήν θέσιν του περί ἀναμονῆς τῆς νομοθετήσεως τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἀπήντησεν εἰς τάς ἐπερωτήσεις διά τῶν ἑξῆς: «*Πρῶτον, κύριοι βουλευταί, δέν εἶνε ἀκριβής ἡ παρατήρησις τήν ὁποίαν ἐξήνεγκεν ὁ ἀξιότιμος ἐπερωτήσας* (: Δ. Κωνσταντόπουλος) *περί τοῦ ὅτι ἐγώ ἀπήντησα εἰς τήν τό πρῶτον γενομένην πρότασιν περί εἰσαγωγῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀναφερόμενος εἰς προηγουμένην περί τούτου ὁμιλίαν μου. Ὁ λόγος ἐπί τοῦ ὁποίου ἐστήριξα τήν ἀναβολήν εἶνε αὐτός ἐκεῖνος ὅν πρό ὀλίγου εἶπεν ὁ ἀξιότιμος προλαλήσας* (: Δ. Κωνσταντόπουλος), *ὅτι δηλαδή ἐθεώρησα ἀναγκαῖον, ἀφοῦ πρόκειται νά προβῇ εἰς τοιαύτην κωδικοποίησιν καί ἡ σοφή Γερμανία, νά περιμένωμεν ἡμεῖς αὐτήν καί νά μή θέλωμεν ἡμεῖς νά φωτίσωμεν ἐκείνην. Ἄλλως τε ἐπί τῆς προτάσεως τοῦ κυρίου Στεφανίδου ὡρίσθη ρητή ἡμέρα συζητήσεως, καί δέν ἐννοῶ πῶς σήμερον ὁ κύριος Κωνσταντόπουλος, παρά τά εἰθισμένα καί τά ἐν τῇ Βουλῇ τηρούμενα, φέρει ἐπερώτησιν ἔκτακτον καί ἀπρόοπτον περί τοσοῦτον σπουδαίου θέματος καί θέλει νά συναρπάσῃ οὕτω τήν ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς ἤ καί νά ἀναγκάσῃ ἐμέ νά ἐκφέρω νῦν γνώμην τήν ὁποίαν ἠμπορῶ νά μεταβάλω ἐάν τό ζήτημα ἀκολουθήσῃ τήν τακτικήν πορείαν αὐτοῦ, προηγηθείσης εἰδικῆς περί αὐτοῦ συζητήσεως. Ἀπό τήν Βουλήν ρητῶς ἐλήφθη ἀπόφασις νά συζητηθῇ ἡ πρότασις αὐτή εἰς ὡρισμένην ἡμέραν· λοιπόν ἡ Βουλή θέλει νά τηρήσῃ τήν ἀπόφασίν της ἤ θέλει σήμερον νά προβῇ εἰς τήν οἰκείαν συζήτησιν;»*[63].

Ἡ συζήτησις ἐξεφυλίσθη διά τῆς διαδικαστικῆς ὁδοῦ καί τό θέμα παρεμερίσθη, δοθέντος ὅτι εἶχε παγιωθῆ καί παρά τῇ Κυβερνήσει ἡ ἀντίληψις ὅτι ἔπρεπε νά ἀναμείνῃ ἡ Ἑλλάς τήν εἰς Γερμανίαν εἰσαγωγήν τοῦ νέου αὐτῆς Κώδικος, ἥτις κατά δήλωσιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης προεβλέπετο τότε ὅπως γίνῃ μετά πέντε ἕως ἑπτά ἔτη[64].

62. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περ. – Γ΄ Σύνοδ.*, σελ. 613 - 614.
63. *Αὐτόθι*, σελ. 612.
64. *Αὐτόθι.*

Ἡ στάσις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀλεξ. Κοντοσταύλου γεννᾷ προβληματισμόν ὡς πρός τούς λόγους της. Πιθανῶς ἐπήγασεν ἐκ τῆς αἰσθήσεως ὅτι ἐξ ὅλων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἡ Γερμανία ἦτο ἡ φιλικωτέρα πρός τήν Ἑλλάδα, ἰδίως μετά τήν συμβολήν της εἰς τήν ἀνατροπήν τῶν ρυθμίσεων τῆς ἄκρως ζημιογόνου διά τόν Ἑλληνισμόν καί τάς ἐθνικάς μας διεκδικήσεις Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καί τῆς ἐν συνεχείᾳ κατά τό Συνέδριον τοῦ Βερολίνου παραχωρήσεως εἰς τήν χώραν μας τῶν περιοχῶν τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Ἄρτης. Ὁπωσδήποτε ὡς νομικός ὁ Ἀλέξ. Ἀλεξ. Κοντόσταυλος ὄχι μόνον εἶχε σπουδάσει εἰς τήν Γερμανίαν, ἀλλά καί ἠσπάζετο πλήρως τάς θέσεις τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς περί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, εἶχε δέ καί ὡς δικαστής (πρωτοδίκης Ἀθηνῶν 1853-1858, Εἰσαγγελεύς Πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν 1858-1859, μεθ' ὅ ἔτος παρητήθη τοῦ δικαστικοῦ λειτουργήματος) ἐφαρμόσει τό καθιερωθέν διά τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835 Δίκαιον.

Τό Σχέδιον τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (*Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Erste Lesung. Ausgearbeitet durch die von dem Bundesrathe berufene Kommission. Amtliche Ausgabe*, Berlin - Leipzig, ἄρθρα 2164) ἐξεδόθη τῷ 1888[65], συνωδεύθη δέ καί ὑπό πολυτόμου Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως: *Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, τόμ. 1-5, Berlin-Leipzig 1888[66]. Τό Σχέδιον τοῦτο Παγγερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἀπέβλεπεν ἀφ' ἑνός εἰς δόξαν Δικαίου Ἐπικρατείας εἰς πλαίσια τυπικῶς καί οὐσιαστικῶς Αὐτοκρατορίας κατά τήν παράδοσιν τοῦ Καρλομάγνου (χωρίς τοῦτο νά διακηρύσσεται διά νά μή διαταραχθῇ ἡ Εὐρωπαϊκή εὐαίσθητος πολιτική ἰσορροπία) καί ἀφ' ἑτέρου διά τῆς εἰσαγωγῆς κοινοῦ - ἐνιαίου Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς ἐπίτευξιν μείζονος κοινωνικῆς ἑνότητος εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς Αὐτοκρατορίας καί διευκόλυνσιν τῆς ἐπί τοιούτου κοινωνικοῦ βάθρου ἑδραιώσεως τῆς σχεδιαζομένης ἑνοποιήσεως τοῦ Β΄ Reich.

Τό πρῶτον Σχέδιον τοῦ Παγγερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰσήχθη εἰς τήν Γερμανικήν Βουλήν, ἡ ὁποία ἀπεφάσισε κατά τήν 4ην Δεκεμβρίου 1890 ὅπως τεθῇ τοῦτο ὑπό μελέτην ἀπό ἰδικήν της 22μελῆ ἐπιτροπήν. Ἡ ἐν λόγῳ Βουλευτική Ἐπιτροπή εἰργάσθη ἀπό τοῦ Ἀπριλίου 1891 μέχρι τοῦ τέλους Ἰουνίου 1895 καί συνέταξε τό Δεύτερον Σχέδιον (Zwei-

65. Ἀπόκειται εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλαδος ὑπό ταξινομικήν ἔνδειξιν ΝΟΜ. 913Ρ.

66. Ἀπόκειται εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλάδος ὑπό ταξινομικήν ἔνδειξιν ΝΟΜ. 1920V, ἐλλείπει δέ ἀπό τήν σειράν ὁ πρῶτος τόμος τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως. Προέρχεται ἐκ τῆς δωρεᾶς Τιμ. Φιλήμονος. Πλήρης σειρά ἀπόκειται εἰς τό Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἐκ δωρεᾶς Π. Ζέπου.

tes Entwurf, ἄρδρα 2265)[67], τό ὁποῖον ἐξετυπώθη εἰς 6 τόμους (μετά τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως αὐτοῦ καί τελευταίου τόμου μετά τῶν χρησιμοποιηθέντων ξένων ἀστικῶν νόμων). Τό Δεύτερον Σχέδιον ἔτυχεν ἐνδελεχοῦς ἐπεξεργασίας καί ἐτυπώθη (Τρίτον Σχέδιον, Drittes Entwurf) μετά τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως αὐτοῦ εἰς 5 τόμους (ἄρδρα 2359), οὕτω δέ ὑπεβλήθη κατά τήν 17ην Ἰανουαρίου 1896 εἰς τήν Γερμανικήν Γερουσίαν. Ἡ τελευταία συνεκρότησε καί ἰδικήν της Ἐπιτροπήν πρός μελέτην τοῦ Νομοσχεδίου, τελικῶς δέ ἐψήφισε τόν Κώδικα μετά τινων ἐπουσιωδῶν τροποποιήσεων κατά τήν 1ην Ἰουλίου 1896. Ὁ Παγγερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ ἐκυρώθη ὑπό τοῦ Γερμανοῦ Αὐτοκράτορος κατά τήν 18ην Αὐγούστου 1896 καί ἐδημοσιεύθη εἰς τήν γερμανικήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* κατά τήν 24ην Αὐγούστου 1896, μετά τοῦ Εἰσαγωγικοῦ Νόμου αὐτοῦ, διά τοῦ ὁποίου ὡρίζετο ὅτι ἡ ἰσχύς τοῦ Κώδικος θά ἤρχιζεν ἀπό τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1900[68].

3. Ἡ περίοδος 1884 – 1891. Ἡ Στροφή.

Τό θέμα ἐπανεφέρθη μετά πάροδον τετραετίας (1887) ὑπό τοῦ Βουλευτοῦ Κυκλάδων Δημοσθένους Νικολάου Καΐρη (1841-1917), ὑπουργοῦντος ἐπί τῆς Δικαιοσύνης τοῦ Δημητρίου Βουλπιώτου (1834-1914), Βουλευτοῦ Εὐρυτανίας. Ὁ Δ. Ν. Καΐρης, ἐν ὄψει τοῦ ὅτι οὐδέν ἐν Γερμανίᾳ εἶχε μεσολαβήσει, ἐζήτησεν ὅπως ὑποβληθῇ εἰς τήν ψῆφον τῆς Βουλῆς τό παλαιόν νομοσχέδιον περί Ἀστικοῦ Νόμου. *«Ὁ Νόμος οὗτος,*

---

67. Βλ. *Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Zweite Lesung, nach den Beschlüßen der Redaktionskommission. Auf amtliche Veranlaßung*, Ἐν Βερολίνῳ 1895 καί *Protokolle des Kommission für die zweite Lesung des Entwurfs des Bürgerlichen Gesetzbuchs*, τόμοι 7, Ἐν Βερολίνῳ 1897 ἀλλά καί *Denkschrift zum Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuchs nebst drei Anlagen*, Ἐν Βερολίνῳ 1896. Ἀπόκεινται εἰς τήν Βιβλιοθήκην τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐκ δωρεᾶς τῆς Βιβλιοθήκης Ἰ. καί Π. Ζέπου.

68. Βλ. τό εἰσαγωγικόν σημείωμα περί τοῦ ἱστορικοῦ τῆς θεσπίσεως τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, εἰς τήν ἐνδιαφέρουσαν «λαϊκήν» ἔκδοσιν αὐτοῦ εἰς τήν Σειράν: *Reclams Universal Bibliothek, Nr. 3571 - 3575a*, ὑπό τόν τίτλον: *Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich, nebst dem Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche vom 18. August 1896. Textausgabe mit Einleitung und Sachregister, herausgegeben von Karl Pannier, Landgerichtspräsident a. D., Verlag von Philipp Reclam jun. Leipzig*, <1929>, ὅπου λόγῳ τῆς ἐπικρατησάσης μετά τόν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον καταστάσεως ἐν Γερμανίᾳ δέν μνημονεύεται κἄν ἡ κύρωσις τοῦ Κώδικος ὑπό τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ ἔκδοσις δέν εἶναι μόνον χρηστική ἀλλά καί «λαϊκή».

εἶπεν, εἶναι πρό πολλῶν ἐτῶν κατηρτισμένος παρ' εἰδικῆς ἐπιτροπῆς καί τό ἔργον εἶναι ὅσον τό δυνατόν πλῆρες, καθόσον καί ἡ γνώμη τῶν δικαστηρίων ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καί ἡ γνώμη ὅλων τῶν ἐξεχόντων παρ' ἡμῖν νομομαθῶν. Ἐάν δέ ὑπάρχωσιν ἀτέλειαι, ἡ ἐφαρμογή θά καταδείξῃ ταύτας καί διά τῆς κατά μέρος νομοθετικῆς ἐργασίας θά ἐπέλθῃ ἡ ἐντελής τοῦ Νόμου τούτου βελτίωσις. Ἐάν ἡ Κυβέρνησις δέν ὑποβάλῃ τόν Νόμον τοῦτον σήμερον καί ὁ ὁποῖος δέν πρόκειται παρά νά ὑποστῇ τήν λεγομένην τυπικήν συζήτησιν, νομίζω ὅτι οὐδέποτε ὁ Ἀστικός Νόμος θά ψηφισθῇ καί θά ἐξακολουθῶμεν ἐπί μακρόν ἔτι νά διεπώμεθα ἀπό τό σύστημα τό ὁποῖον μᾶς διέπει σήμερον καί πάντες γιγνώσκετε ὁποίας δυσχερείας ἐγέννησεν ἡ ὑφισταμένη ἀστική νομοθεσία καί ὁποίας ἀντιθέτους λύσεις ἔδωκεν ἡ νομολογία τῶν δικαστηρίων. Ἄς μή χάσῃ ὅθεν ἡ Κυβέρνησις τήν ἤδη κατάλληλον στιγμήν»[69]. Ἡ ἐπί τῆς προτάσεως τοῦ Δ. Ν. Καΐρη συζήτησις ἐξετράπη εἰς ἄλλα θέματα καί ἀπάντησις τοῦ Ὑπουργοῦ δέν ἐδόθη κατά τήν Συνεδρίασιν ἐκείνην.

Μετά τινας ἡμέρας ὁ Βουλευτής Κρανιδίου, τέως Ὑπουργός Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημ. Ἐκπαιδεύσεως μέ λίαν σημαντικόν ἔργον καί Δικηγόρος Γεώργιος Μίλησης (1824-1887), ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συζητήσεως συγγενοῦς θέματος καί ἐν τῇ ἀντιλήψει ὅτι οἱ Μεγάλοι Κώδικες τοῦ 1834 ἔχρῃζον ἀναθεωρήσεως «*διότι ἥκιστα μεθαρμόζεται εἰς τά ἤθη καί ἔθιμα καί ἀνάγκας τοῦ τόπου*», προέτεινε τήν συγκρότησιν Ἐπιτροπῆς «*ἡ ὁποία νά ἀναλάβῃ τό ἔργον τῆς συστηματικῆς τροποποιήσεως τῶν Νόμων τούτων*», καί προσέθεσε περί τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰδικώτερον τά ἑξῆς: «*Δέν ἠξεύρω πόσα ἔτη παρῆλθον ἀφ' ὅτου παρεσκευάσθη τό Σχέδιον τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου καί Ἀστικός Νόμος δέν ἐψηφίσθη· ὀλίγων μόνον τροποποιήσεων ἔχει ἀνάγκην τό Σχέδιον καί ἦτο εὔκολον νά εἰσαχθῇ εἰς τήν Βουλήν διά νά ἔχωσιν οἱ πολῖται πρόχειρον τόν κανόνα καθ' ὅν νά ρυθμίζουν τάς ἐννόμους αὐτῶν σχέσεις*». Ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης Δ. Βουλπιώτης παρεδέχθη τήν ἀνάγκην τῆς τροποποιήσεως καί ἐδήλωσεν ὅτι «*καί ἐργασία γίνεται προπαρασκευαστική ἀλλ' ἀδόρυβος*», δέν ἐξετάθη ὅμως εἰς τό θέμα τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, προφανῶς ἐν ὄψει τῆς ὑπό τῆς Κυβερνήσεως Χαρ. Τρικούπη ἀκολουθουμένης πολιτικῆς προσαρμογῆς πρός τά ἐν Γερμανίᾳ μελετώμενα[70].

Ἐνῷ ἡ ἑλλαδική νομική καί πολιτική ἡγεσία εἶχεν ἤδη στραφῆ πρός

---

69. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ΙΑ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 32 τῆς 7ης Δεκεμβρίου 1887, Ἐν Ἀθήναις 1888, σελ. 375-376. Πρβλ. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ΙΑ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 1887, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. ΛΒ΄ τῆς 7ης Δεκεμβρίου 1887, σελ. 154.

70. *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ΙΑ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος*, Συνεδρίασις ὑπ' ἀριθμ. 35 τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1887, σελ. 400-401.

ἄλλην τῆς γαλλικῆς πηγήν καί ἐπί ἄλλων βάσεων ἀπό ἐκείνας τοῦ 1866-1874 ἐτοποθέτει τήν συντακτικήν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐργασίαν, ἡ ἑλληνική ἡγεσία τῆς αὐτονόμου Σαμιακῆς Πολιτείας κατείχετο ἐξ ἄγχους ὅπως ἀποκτήσῃ δέσμια διαφέροντα ἐκείνων τοῦ Ὀθωμανοῦ κυριάρχου, καταδηλοῦντα καί τήν ἐξ ἐπόψεως Δικαίου αὐτοτέλειαν τοῦ συνιστῶντος τήν Αὐτόνομον Πολιτείαν ἑλληνικοῦ στοιχείου καί τήν διαφορετικότητα τούτου ἀπό τόν πολιτιστικόν καί θεσμικόν κόσμον τοῦ κυριάρχου.

Ἡ Αὐτονόμος Πολιτεία τῆς Σάμου, συνεστήθη, ὡς γνωστόν, μετά τόν ἀποκλεισμόν τῆς νήσου ἐκ τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (Πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου τῆς 22ας Ἰανουαρίου/3ης Φεβρουαρίου 1830), διά τοῦ Σουλτανικοῦ Φιρμανίου τῆς 17ης Ρετζέπ 1248/10ης Δεκεμβρίου 1832 (: *Ὀργανική Διάταξις*), ὡς τοῦτο συνεπληρώθη διά νεωτέρων φιρμανίων ἀποτελεσάντων τόν *Ἀναλυτικόν Χάρτην*. Ἡ Σαμιακή Πολιτεία ἀρχικῶς καθώρισεν ὡς ἐφαρμοστέον Ἀστικόν Δίκαιον τά ἐν Σάμῳ ἐπικρατοῦντα ἔθιμα, τά ψηφίσματα τῶν Σαμιακῶν Γενικῶν Συνελεύσεων καί τούς ἐν τῇ *Ἐξαβίβλῳ* τοῦ Ἀρμενοπούλου περιλαμβανομένους Πολιτικούς Νόμους[71]. Παρακολουθοῦσα ὅμως ἡ σαμιακή νομοθεσία δι' εὐνοήτους λόγους τήν ἑλληνικήν, ἀπεδέχθη ἐν ἔτει 1898 ὡς Ἀστικόν Κώδικα τῆς μικρᾶς Πολιτείας τό ἑλληνικόν Σχέδιον τοῦ 1874 μετά τινων τροποποιήσεων στηριχθεισῶν εἰς τούς νόμους τῆς Σαμιακῆς Πολιτείας καί ἀντικατέστησεν οὕτω τό παλαιότερον Δίκαιον[72].

Εἰς τήν *Αἰτιολογικήν Ἔκδεσιν τοῦ* (: Σαμιακοῦ) *Ἀστικοῦ Κώδικος καί τῶν γενομένων εἰς τό Νομοσχέδιον τροποποιήσεων* ὑπό ἡμερομηνίαν 3 Νοεμβρίου 1898, ὑπογραφομένην ὑπό τοῦ Ἐπαμ. Φραγκούλη, Προέδρου τῶν ἐν Σάμῳ Ἐφετῶν, μνημονεύονται καί τά ἑξῆς: «*Σημειωτέον ἐν τέλει, ὅτι τό ἔργον τῆς παρ' ἡμῖν Ἐπιτροπείας γενόμενον ἐν σπουδῇ καί πρό δεκαετίας καί πλημμελές ἐν πολλοῖς δύναται νά εἶνε καί ἀτελείας τινάς ἔχει. Πάντα ταῦτα δέλει καταδείξει ἡ ἐφαρμογή, προκληθήσονται δέ βαθμηδόν αἱ δέουσαι βελτιώσεις καί διορθώσεις.*

Μετά τό πέρας τοῦ ἔργου τῆς παρ' ἡμῖν Ἐπιτροπείας ἦλθεν εἰς φῶς τό Νομοσχέδιον τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὅπερ ὕστερον ἐπεψηφίσθη καί ἐνεκρίθη ἐν Γερμανίᾳ λαβόν νόμου ἰσχύν. Τό ἔργον τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὅν κατηρτίσθη, καί τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων, περιέχει

---

71. Βλ. προχείρως Ἐπ. Φραγκούλη, *Πραγματεία περί τοῦ ἐν Σάμῳ πολιτεύματος*, Ἐν Σάμῳ 1892, σελ. 141-154 καί Ἀλ. Δ. Σεβαστάκη, *Τό Δημόσιον Δίκαιον ἐν Σάμῳ κατά τήν Τουρκοκρατίαν, τήν Ἐπανάστασιν καί τό Ἡγεμονικόν Καθεστώς*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959, σελ. 65 κ. ἑξῆς.

72. Ἐπ. Φραγκούλη, *Ἀστικός Κῶδιξ τῆς Ἡγεμονίας Σάμου μετ' αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως ἐκπονηθείσης ὑπό ...*, Ἐν Σάμῳ 1899.

ὅ,τι τέλειον ἡ ἐπιστημονική σοφία δύναται νά παραγάγῃ καί θεωρεῖται ὡς ὁ τελειότερος τῶν Ἀστικῶν Κωδίκων· πολλά δ' ἐξ αὐτοῦ δύνανται ν' ἀρυσθῶσι βραδύτερον οἱ ἐπιχειρήσοντες τήν βελτίωσιν τῆς ἡμετέρας Ἀστικῆς Νομοθεσίας.

Ἐν τούτοις, ὁ εἰσαγόμενος Κῶδιξ, ὅσας καί ἄν ἔχῃ ἀτελείας καί τυχόν πλημμελείας, ἔσται ἔργον ἐπωφελές καί χρήσιμον, ἡ δέ κατά τάς διατάξεις αὐτοῦ καί οὐχί τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί Βυζαντινοῦ Νόμου διαρρύθμισις τῶν ἐννόμων σχέσεων θέλει καταστήσει εὐχερέστερον καί τό τοῦ δικαστοῦ ἔργον καί τό τῶν δικηγόρων καί νομομαθῶν»[73].

Τό παράδειγμα τῆς Σάμου ἠκολούθησε βραδύτερον καί ἕτερον τμῆμα τοῦ κορμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἡ ἱδρυθεῖσα τῷ 1898 Αὐτόνομος Κρητική Πολιτεία. Ἀπέκτησε καί αὐτή Ἀστικόν Κώδικα τῷ 1903, ὁ ὁποῖος *«συνετάχθη ἐπί τῇ βάσει τοῦ Ἑλλ. Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστ. Κώδ. τοῦ 1874. Εἶχεν ὅμως ὑπ' ὄψει ἡ Ἐπιτροπεία καί τόν Γερμ. Κώδ. ἀπό τόν ὁποῖον μετέφερε πολλάς διατάξεις καί ἐτροποποίησεν ἐν πολλοῖς τό Ἑλλ. Σχέδιον»*[74].

Εἰς τήν *Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν τοῦ Σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* τῆς Αὐτονόμου Κρητικῆς Πολιτείας ὑπό ἡμερομηνίαν 5 Μαΐου 1903, ὑπογραφομένην *Ἐντολῇ τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπείας* ὑπό τοῦ Δικαστικοῦ Συμβούλου Ἰωάννου Σκαλτσούνη καί τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου Στάμου Ἀθ. Παπαφράγκου (1872-1942)[75], τονίζεται ὅτι ἡ ἐν Κρή-

---

73. Ἐπ. Φραγκούλη, *Ἀστικός Κῶδιξ τῆς Ἡγεμονίας Σάμου*, σελ. νγ΄ - νδ΄.

74. Βλ. Π. Σκαλιστήρη, *Ἔκθεσις περί τοῦ εἰσακτέου ἐν Κρήτῃ Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἐν Χανίοις 1901· Ἰ. Σκαλτσούνη, *Ἔκθεσις περί τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς*, Ἐν Χανίοις 1901· Ἠλία Λιακοπούλου, *Ἔκθεσις περί τοῦ εἰσακτέου ἐν Κρήτῃ Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἐν Χανίοις 1901· Στ. Παπαφράγκου, *Αἰτιολογική Ἔκθεσις τοῦ Σχεδίου τοῦ Ἀστ. Κώδικος τῆς Κρητικῆς Πολιτείας*, Ἐν Χανίοις 1903· Χρ. Π. Πράτσικα, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, σελ. 21-30. Βλ καί τήν πρόσφατον ἔκδοσιν τοῦ περ. *Τάλως, Περιοδική ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου*, τόμ. ΙΒ΄ (2004), Ἐν Χανίοις 2005, εἰς τόν ὁποῖον ἔχουν περιληφθῆ τά «Μελετήματα Κρητικοῦ Δικαίου» τοῦ κ. Στρατῆ Παπαμανουσάκη, ἐν οἷς καί αἱ μελέται: «Ἡ ἔκδοση τοῦ Κρητικοῦ Κώδικα», σελ. 203 - 215 καί «Ὁ Κρητικός Ἀστικός Κώδικας», σελ. 395 - 479.

75. «Αἰτιολογική Ἔκθεση Ἀστικοῦ Κώδικος», *Τάλως. Περιοδική Ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ε΄ (1995): *Κρητικός Κῶδιξ ΙΙΙ. Περίοδος Γ΄: Κρητική Πολιτεία (1898 - 1912). Μέρος πρῶτο.* Ἐπιμέλεια Στρατῆ Παπαμανουσάκη, τεῦχ. Ε3, Ἐν Χανίοις 1995, σελ. 869 - 922. Ὁ Στάμος Ἀθ. Παπαφράγκος, Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διετέλεσε, πέρα τῶν ὑπηρεσιῶν του ἐν Κρήτῃ, Δικηγόρος, Πρόεδρος τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀπό τῆς ἱδρύσεώς του καί ἀκολούθως Πρόεδρος τοῦ ἀνωτάτου τούτου δικαστηρίου (1935). Ἔγραψε μεταξύ ἄλλων *Πορίσματα ἐκ τῆς νομολογίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας*, Ἐν Ἀθήναις 1935[2]. Ὑπῆρξε Πρόεδρος τοῦ Δ.Σ. τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος ἐπί ἔτη καί μέλος τοῦ Φ.Σ. «Παρνασσός».

τῇ Ἐπιτροπεία, ἡ ὁποία εἶχε συσταθῆ δι' Ἡγεμονικοῦ Διατάγματος τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 1902, εἶχε τρεῖς δυνατότητας ὡς πρός τήν κατάρτισιν Ἀστικοῦ Κώδικος: Νά υἱοθετήσῃ τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον κατά τά ἰσχύοντα ἐν Ἑλλάδι, νά μεταφράσῃ καί νά ἀποδεχθῇ αὐτούσιον ἕνα τῶν ἰσχυόντων εἰς τήν λοιπήν Εὐρώπην Ἀστικῶν Κωδίκων «*καί δή καί τοῦ νεωτάτου καί τελειοτάτου πάντων, τοῦ Γερμανικοῦ*»[76] ἤ νά εἰσαγάγῃ τό νομοσχέδιον «*ὅπερ ἐν ἔτει 1874 εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τήν Ἑλληνικήν Βουλήν*»[77]. Νοεῖται *βεβαίως τό Νομοσχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874.

Ἡ παράθεσις τῶν λόγων διά τούς ὁποίους δέν προεκρίθη τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντες ἀπό πολιτικῆς κυρίως ἐπόψεως, καθώς ἐτονίζοντο τά ἑξῆς: «*Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον εἶναι βεβαίως ἡ ἀνεξάντλητος πηγή, ἐξ ἧς πάντες οἱ νεώτεροι νομοθέται ἤντλησαν, ἡ στερεά βάσις ἐφ' ἧς πᾶσαι σχεδόν αἱ μεταγενέστεραι νομοθεσίαι ἐστηρίχθησαν κατά τήν διαρρύθμισιν τῶν ἀστικῶν σχέσεων· ὑπέρ πᾶσαν δ' ἄλλην νομοθεσίαν ἕνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὅν συνετάχθη καί διετυπώθη συνετέλεσεν εἰς τήν προαγωγήν τῆς ἐπιστήμης καί τήν μόρφωσιν τοῦ νομικοῦ κόσμου· ἡ εἰσαγωγή αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι ὡς θετικοῦ δικαίου ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία δι' ἥν ὑπέρ πᾶσαν ἄλλην ἐπιστήμην προήχθη ἐν ταύτῃ ἡ Νομική καί εἰς αὐτό ὀφείλονται τά κράτιστα τῶν συγγραμμάτων τῆς ἑλληνικῆς νομικῆς φιλολογίας. Προκειμένου δέ περί τμήματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσον ἡ Κρήτη ταὐτιζομένου κατά τάς ἰδέας, τά αἰσθήματα καί τόν χαρακτῆρα πρός τό λοιπόν Ἔθνος καί ὅσον ἡ Κρήτη ἐγγύς εὑρισκομένου πρός τό ἀπό τοσούτου χρόνου ὀνειροπολούμενον καί διά τοσούτων θυσιῶν καί ἀγώνων ἐπιδιωκόμενον τέρμα τῆς Ἐθνικῆς Ἀποκαταστάσεως, ζωηρῶς ὤθει ἡ καρδία τήν Ἐπιτροπείαν πρός τήν ἀποδοχήν ταύτης τῆς νομοθεσίας, μέχρις οὗ καί πολιτικῶς ἡνωμένη μετά τοῦ ἐλευθέρου Βασιλείου ἡ Κρήτη, κοινόν ἀποκτήσῃ μετ' αὐτοῦ τόν κώδικα τόν ρυθμίσοντα τάς ἀστικάς τῶν Ἑλλήνων σχέσεις*»[78].

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, ἡ ἐν Κρήτῃ Ἐπιτροπεία προέκρινε τήν ἀπόρριψιν τῆς σχετικῆς σκέψεως, διότι «*δέν ἠδυνήθη νά πεισθῇ ὅτι τῇ ἐπετρέπετο νά συστήσῃ τήν ἐν τῷ εἰκοστῷ αἰῶνι εἰσαγωγήν ὡς θετικοῦ δικαίου νομοθεσίας πρό δέκα καί πέντε αἰώνων καταρτισθείσης ἐπί τῇ βάσει ἄλλου πολιτισμοῦ, ἄλλων ἠθῶν καί ἐθίμων, ἄλλης κοινωνικῆς καί πολιτειακῆς καταστάσεως, οὐ μόνον δέ τῷ λαῷ μή προσιτῆς, ἀλλά καί παρά τῶν ἐπιτετραμμένων τήν ἐφαρμογήν αὐτῆς, ὅπου ἰσχύει, οὐχί διά τῶν κειμένων ἀλλά διά τῶν συγγραμμάτων τῶν ἑρμηνευτῶν μᾶλλον χειριζομένης*». Καί κατέληξεν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι: «*δέν ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῇ τήν διά*

76. «Αἰτιολογική Ἔκθεση Ἀστικοῦ Κώδικος», σελ. 869.
77. *Αὐτόθι.*
78. *Αὐτόθι*, σελ. 869 - 870.

τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου λύσιν, ἀφοῦ μάλιστα τάς οἰκογενειακάς καί κληρονομικάς σχέσεις, αἵτινες εἶναι αἱ κατ' ἐξοχήν ἐπί τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ ἐπιδρῶσαι, διέπει ἤδη τό Ρωμαϊκόν καί Βυζαντινόν Δίκαιον, οὐδέ σκέψις δ' ἐγένετο ὅπως παύσωσιν ἐφεξῆς οὕτω ρυθμιζόμεναι»[79].

Εἰς τήν αὐτήν *Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν* παρατίθεται μακρά αἰτιολογία περί τῶν λόγων ἀπορρίψεως τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος αὐτουσίου ἐν μεταφράσει εἰς τήν Κρητικήν Πολιτείαν. Αἱ προβληθεῖσαι σκέψεις ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρός τήν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς κωδικοποιητικῆς - νομοπαρασκευαστικῆς διαδικασίας καί εἰς τό Ἑλληνικόν Κράτος, δοθέντος ὅτι ἐξέφραζον τήν στάσιν τῶν Ἑλλήνων νομικῶν ἔναντι τοῦ νέου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, τήν θέσπισιν τοῦ ὁποίου ἐδήλωνε τῷ 1883 ὁ τότε Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης Ἀλέξ. Ἀλεξ. Κοντόσταυλος ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀναμείνῃ ἡ ἑλληνική ἐπιστήμη πρίν ἤ προχωρήσῃ εἰς τήν διατύπωσιν ὁριστικοῦ Σχεδίου Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐνῷ λοιπόν, ἀρχικῶς εἶχε θεωρηθῆ ὅτι ὁ Γερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ θά παρεῖχε τάς ζητουμένας λύσεις, δηλαδή θά εὑρίσκετο πλησιέστερον πρός τήν παράδοσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀπό ὅ,τι ὁ Γαλλικός ἀντίστοιχος καί συνεπῶς θά προσεφέρετο καλύτερον πρός προσαρμογήν εἰς τά ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντα, αἱ πρῶται ἐπίσημοι κρίσεις Ἑλλήνων νομικῶν, ὡς ἦσαν τά μέλη τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐπιτροπείας, ἐξεφράσθησαν ἀρνητικῶς:

«Ὁ Γερμανικός Κῶδιξ, ὑπό νομικήν ἔποψιν ἐξεταζόμενος, εἶναι ἀναντιρρήτως νομοθετικόν ἔργον τελειότατον, διότι τά πάντα ἐν αὐτῷ διετυπώθησαν συμφώνως πρός τήν ἐνεστῶσαν κοινωνικήν πρόοδον, καί τό ὕψος εἰς ὅ ἀνήχθη ἡ Νομική Ἐπιστήμη. Οἱ συντάκται ὅμως αὐτοῦ, περιλαβόντες πλείστας τῶν ἀρχῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὅσας ἐθεώρησαν συνᾳδούσας πρός τόν σύγχρονον πολιτισμόν καί μή ἀντικειμένας πρός τάς κρατούσας σήμερον περί Δικαίου ἰδέας, ἐσεβάσθησαν οὐχ ἧττον καί πᾶν ὅ,τι ἐν Γερμανίᾳ προϋπῆρχεν, ἀναπτυχθέν ἐκεῖ καί διατυπωθέν ὡς νομική ἔννοια εἴτε διά τῶν ἐθίμων εἴτε ἐξ ἀρχαιοτέρων νόμων. Ἀλλ' ὅσῳ τέλειον καί πλῆρες Ἀστικόν Δίκαιον καί ἄν ὑποτεθῇ ὅτι ἀποτελεῖ ὁ Γερμανικός Κῶδιξ διά τήν κοινωνίαν, δι' ἥν ἐνομοθετήθη καί ἧς τά συμφέροντα καί τάς ἀνάγκας ἐξυπηρετεῖ, διά τοῦτον ἀκριβῶς τόν λόγον δέν δύναται νά ᾖ ἐπίσης χρήσιμος καί διά κοινωνίαν ἄλλην ὅλως ξένην καί κατά τά ἤδη καί κατά τάς ἀνάγκας. Ὑπό ταύτην, λοιπόν, τήν ἔποψιν στερεῖται δι' ἡμᾶς ὁ Γερμανικός Κῶδιξ ὡς σύνολον τοῦ κυριωτάτου ἴσως τῶν προσόντων παντός ἀγαθοῦ νόμου. Ἡ διατύπωσις ἀφ' ἑτέρου αὐτοῦ, πολλάκις σκοτεινή καί δύσληπτος καί αἱ λεπτομέρειαι εἰς ἅς ἀδιαλείπτως προβαίνει, καί αἵτινες συνδέονται πρός

79. «Αἰτιολογική Ἔκθεση Ἀστικοῦ Κώδικος», σελ. 870.

τήν ὅλην γερμανικήν νομοθεσίαν, μεγίστας θά προϋκάλουν δυσχερείας κατά τήν ἐν Κρήτῃ ἐφαρμογήν αὐτοῦ, εἴποτε ἐκρίνετο αὕτη δυνατή καί προσήκουσα. Ἀλλά καί ἕτερον παρεμβάλλεται πρός εἰσαγωγήν αὐτοῦ κώλυμα. Πᾶς νόμος, καί δή ἀστικός νόμος, ὅπως τύχῃ ὀρθῆς ἐφραμογῆς, χρήζει πρό παντός συστηματικῆς καί ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας· ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ γνωστόν εἶναι ὅτι οἱ ἑρμηνευταί εὑρέθησαν πρό ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν, ἃς μόνον ἡ προϊοῦσα ἐπιστημονική ἀνάπτυξις θέλει ἐξαφανίσει· καί θά παρέλθωσιν ἴσως δεκάδες ἐτῶν καί πολλαί δ' ἀναπτυχθῶσι θεωρίαι καί διάφορα θά γραφῶσι συστήματα, μέχρις οὗ ἐκλίπωσιν αἱ δυσχέρειαι αὗται. Πῶς ἔσται, λοιπόν, δυνατόν νά παραδοθῇ εἰς τόν νομικόν τῆς Κρήτης κόσμον πρός ἐφαρμογήν ἀστική νομοθεσία ἧς οὔτε πλήρης ἑρμηνεία ἐγένετο ἔτι οὔτε πολυχρόνιος ἐφαρμογή, ὥστε πλουσία νά καταρτισθῇ νομολογία, ὅταν μάλιστα δέν εἶναι πολλοί οἱ κατέχοντες τήν γλῶσσαν ἐν ᾗ πρωτοτύπως ἐγράφη καί ἐν ᾗ ἑρμηνεύεται ὑπό τῶν συγγραφέων καί τῶν δικαστηρίων;»[80].

Πρόσθετοι δυσκολίαι προέκυπτον παραλλήλως καί ἐκ τῆς ἤδη θεσπίσεως ἐν Κρήτῃ τῶν διατάξεων νόμου περί μεταγραφῶν καί ὑποθηκῶν ταυτοσήμου πρός τόν ἐν Ἑλλάδι, δηλαδή στηριζομένου ἐπί ὅλως διαφόρου συστήματος ἀπό ἐκείνου τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς νομοθεσίας.

Κατόπιν αὐτοῦ ἡ Ἐπιτροπεία πρόεκρινε τήν εἰσαγωγήν τοῦ *Νομοσχεδίου Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874. Περί αὐτοῦ αἱ κρίσεις ἔχουν σαφῶς μεγάλην ἀξίαν διά τήν πορείαν τῆς θεσπίσεως Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν Ἑλλάδα. Ἐγράφησαν λοιπόν εἰς τήν *Αἰτιολογικήν Ἔκθεσιν* τοῦ Σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς Κρητικῆς Πολιτείας τά ἑξῆς:

«Τό ἑλληνικόν Νομοσχέδιον τοῦ ἔτους 1874, συνταχθέν ὑπό τῶν ἀρίστων νομομαθῶν, οὕς παρήγαγεν ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, εἶναι ἀναμφιρρήστως ἔργον καί μελέτης καί πείρας πεφωτισμένης· ὅσας καί ἄν ὑποτεθῇ ἔχον ἀτελείας, ἀπαραιτήτους βεβαίως, δι' ἥν ἐποχήν συνετάχθη, ἔχει ὅμως τό μέγα πλεονέκτημα ὅτι ἐνέχει ἑλληνικόν χαρακτῆρα καί βεβαίως ἑλληνικώτερον τούτου ἀστικόν νομοθέτημα δέν εἶναι δυνατόν νά εὑρεθῇ. Εἰσαγόμενον λοιπόν εἰς τήν Κρήτην δέν θέλει φανῇ ξένον καί ὀθνεῖον· ἡ ἑρμηνεία καί ἡ ἐφαρμογή αὐτοῦ δέν θά προσκρούσῃ πρό δυσχερειῶν ἀνυπερβλήτων, διότι πολύτιμον βοήθημα ἔσονται τῶν Γάλλων καί Ἰταλῶν ἑρμηνευτῶν τά συγγράμματα, ἡ δαψιλής νομολογία τῶν δικαστηρίων τῶν δύο τούτων κρατῶν καί ἡ ἑλληνική ἔτι φιλολογία. Κατά τήν σύνταξιν αὐτοῦ ὡς βάσις ἐτέθησαν κυρίως οἱ κώδικες τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰταλίας, πολλαί διατάξεις τῶν ὁποίων διεσκευάσθησαν κατά τάς ὑποδείξεις τῶν ἑρμηνευσάντων αὐτούς

80. «Αἰτιολογική Ἔκθεση Ἀστικοῦ Κώδικος», σελ. 870 - 871.

συγγραφέων· συνεβιβάσθη δέ τό ὅλον πρός τήν σύγχρονον ἐν Ἑλλάδι περί δικαίου συνείδησιν καί προσηρμόσθη πρός τήν ὅλην ἑλληνικήν νομοθεσίαν· ἀλλά καί πρός τήν ἰσχύουσαν ἐν Κρήτῃ νομοθεσίαν ἡ προσαρμογή αὐτοῦ δέν εἶναι λίαν δυσχερής, διότι καί ὁ νόμος περί μεταγραφῶν καί ὑποθηκῶν καί ὁ νόμος περί ἐπιτροπείας καί κηδεμονίας καί ἄλλοι νόμοι ἐπί τῇ βάσει αὐτοῦ συνετάχθησαν, καί τό Οἰκογενειακόν ἔτι καί Κληρονομικόν Δίκαιον τῶν Βυζαντινῶν, τό ἐν Κρήτῃ ἰσχῦον, ἄνευ πολλῶν ἀτόπων δύναται μετ' αὐτοῦ νά συμπολιτεύηται»[81].

Καί προσετίθετο ὅτι διά τήν εἰσαγωγήν τοῦ *Νομοσχεδίου Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874 ἐχρησιμοποιήθη ὄχι μόνον αὐτό τοῦτο τό Νομοσχέδιον, ἀλλά καί ἡ ἐπεξεργασία ἐπ' αὐτοῦ ἡ ὁποία εἶχε πραγματοποιηθῆ πρός εἰσαγωγήν του εἰς τήν Αὐτόνομον Πολιτείαν τῆς Σάμου, ἡ νομική βιβλιογραφία τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰταλίας, ἀφοῦ τά ἀντίστοιχα νομοθετήματα τῶν ἐν λόγῳ κρατῶν εἶχον ληφθῆ ὡς πρότυπα πρός σύνταξιν τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Κώδικος. Τέλος, ἐχρησιμοποιήθη συμβουλευτικῶς καί ὁ Γερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ, ὅπως καί νεώτεραι πραγματεῖαι ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου.

81. «Αἰτιολογική Ἔκθεση Ἀστικοῦ Κώδικος», σελ. 871 - 872.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

«ΠΡΟ ΠΑΝΤΩΝ Ο ΝΟΜΟΣ ΜΑΣ ΑΣ ΗΝΑΙ ΝΟΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ»

«Εἷς λαός, μία Πολιτεία,
μία γλῶσσα, ἓν Δίκαιον»
Γ. Μαριδάκης, 1947

Εἰς τάς προηγηθείσας σελίδας ἐξετέθησαν τά προκύψαντα ἐκ τῆς ἐρεύνης στοιχεῖα ἀφ' ἑνός μέν ἐκ τῶν ἀπό τοῦ 1822 μέχρι τοῦ 1835 συνταγματικῶν καί νομοθετικῶν ἀποφάσεων περί τοῦ θεσπιστέου Ἀστικοῦ Δικαίου ὑπό μορφήν κώδικος διά τό νέον Ἑλληνικόν Κράτος, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ τῶν ἔκτοτε περί τοῦ αὐτοῦ θέματος προσπαθειῶν μέχρι τοῦ 1891, ὅταν βεβαιοῦται στροφή πρός ἄλλας τῶν ἀρχικῶν κατευθύνσεις. Ἐν εἴδει ἐπιλογικῆς σημειώσεως καταγράφομεν ἀκολούθως τήν διανυθεῖσαν πορείαν, τήν ὁποίαν, ἐάν ἡ νομική ἐπιστήμη ἐπέτρεπεν ὀλιγώτερον αὐστηράν φρασεολογίαν, θά ἐχαρακτηρίζομεν «δραματικήν». Ἀγχῶδες ἀλλ' ἐντυπωσιακόν ἐπιστημονικόν ἔργον, ἐπιτελεσθέν ὑπό συνθήκας λίαν δυσκόλους ἐκ πάσης ἐπόψεως, ὡς πρός τινας δέ περιπτώσεις ἀσυλλήπτους σήμερον, μέ νομικάς ἀναζητήσεις καί ἀντιγνωμίας, καί μέ ἀφανές ἐθνικόν ὑπόβαθρον, ἔστω καί ἄν μέχρι τότε (1891) δέν ἀπέδωσε τό ζητηθέν ἀπό τούς ἱδρυτάς τοῦ νέου κράτους εἰς τήν Πιάδαν (Νέαν Ἐπίδαυρον), κατά τό 1822, ὁριστικόν ἀποτέλεσμα, δηλ. τόν Ἀστικόν Κώδικα, ὁπωσδήποτε ἀπέδειξε τάς ἱκανότητας τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν τῆς ἐποχῆς, ἔθρεψε πλουσίως τήν ἑλληνικήν νομικήν σκέψιν καί προπαρεσκεύασε τά ἀκολούθως ἐπιτελεσθέντα. Συλλογιζόμενοι δέ παραλλήλως τούς ὅρους ζωῆς εἰς τάς Ἀθήνας -τονίζομεν δέ ἰδιαιτέρως τοῦτο- κυρίως διά τό διάστημα μέχρι τοῦ 1880, φρονοῦμεν ὅτι τό ἔργον τῶν πρωτοπόρων ἐκείνων νομικῶν ὑπῆρξε τῷ ὄντι ἡρωϊκόν.

1. Ἡ προσωρινή νομοθετική ρύθμισις.

Ἐπισκοποῦντες, λοιπόν, κατά τά ἀνωτέρω, τά διατρέξαντα μεταξύ 1822 καί 1891, σημειοῦμεν τά ἑξῆς. Ὅταν κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1822 οἱ

ἐν Πιάδᾳ συγκεντρωθέντες ἐν Ἐθνικῇ Συνελεύσει πληρεξούσιοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὑπέγραφον τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*, ἐθεώρουν καί ἐπεδύμουν προφανῶς ὅπως τά ἄρθρα τούτου τεθοῦν ἀμέσως εἰς πλήρη ἰσχύν. Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν ἐδόθη καί ἡ πρός τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα ἐντολή ὅπως «*διορίσῃ ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ᾖναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι κώδηκας νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν*» (ἄρθρ. ϟγ΄). Οἱ ἐν λόγῳ κώδικες ἔδει νά ψηφισθοῦν ὑπό τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος καί νά ἐπικυρωθοῦν ὑπό τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ὥστε νά ἐφαρμοσθοῦν εἰς τό νεαρόν ἐνιαῖον καί ἀνεξάρτητον κράτος. Καί διά νά μή ὑπάρξῃ ἀρνησιδικία εἰς τό μεσολαβοῦν διάστημα, ὡρίσθη ὅτι «*Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων, αἱ πολιτικαί καί ἐγκληματικαί διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τούς νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων καί τούς παρά τοῦ Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκδιδομένους νόμους*» (ἄρθρ. ϟη΄). Ἑπομένως ἐνεκαινιάσθη προσωρινόν μεταβατικόν καθεστώς διά τήν Μεγάλην Νομοθεσίαν μέ δισκελῆ διαδικασίαν κατά τήν διάρκειαν αὐτοῦ: ἀφ' ἑνός μέν ἐπιδίωξιν συντάξεως νέων καί συγχρόνων νομικῶν κωδίκων, ἀφ' ἑτέρου δέ ἐφαρμογήν προσωρινῶς τοῦ Δικαίου τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*».

Αἱ δειναί πολεμικαί συγκυρίαι καί αἱ πολιτικαί ἐμφύλιοι συγκρούσεις κατέστησαν ἀνέφικτον τήν ἐφαρμογήν τῆς πρώτης ἐντολῆς, ὡς ἤδη κατεδείχθη, τελικῶς δέ κατά τό 1827, ὅταν συνετάγη καί ἐκυρώθη τό *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, τά μέλη τῆς Γ΄ ἐν Ἑρμιόνῃ καί Τροιζῆνι Ἐθνικῆς Συνελεύσεως διηυκρίνησαν ὅτι ἡ βούλησις τοῦ Ἔθνους ὡς πρός τήν Μεγάλην Νομοθεσίαν ἦτο ἡ ἑξῆς: «*Ἡ Βουλή χρεωστεῖ νά φροντίσῃ διά νά συνταχθῶσι κώδικες πολιτικός, ἐγκληματικός καί στρατιωτικός* (: Στρατιωτικός Ποινικός Κῶδιξ), *ἔχοντες ἰδιαιτέρως βάσιν τήν γαλλικήν νομοθεσίαν*» (ἄρθρ. 99). Παραλλήλως παρετάθη ἡ προσωρινή ἰσχύς τῶν «*Βυζαντινῶν Νόμων*» (ἄρθρ. 142), δηλ. τῶν Νόμων τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*».

Αἱ κατά ταῦτα ρυθμίσεις τοῦ *Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος* τοῦ 1827 προσδιώρισαν τάς γενικάς κατευθύνσεις ὡς πρός τούς ἄξονας ἀπονομῆς τοῦ Δικαίου εἰς τόν τομέα τῆς Πολιτικῆς Δικαιοσύνης καί τῆς κωδικοποιητικῆς ἐργασίας καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Οὐσιώδης ὅμως ἀλλοίωσις ὡς πρός τούς ἐφαρμοστέους κανόνας δικαίου ἐπῆλθε διά τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου*, διά τοῦ ὁποίου εἰσήχθησαν διά πρώτην φοράν ἐπισήμως εἰς τό νομικόν καθεστώς τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους καί τά ἔθιμα ὡς πηγή τοῦ ἐφαρμοστέου δικαίου, ἐνῷ περιωρίσθη ἡ περαιτέρω ἰσχύς τῶν Βυζαντινῶν Νόμων

μόνον εἰς τούς μνημονευομένους εἰς τήν *Ἐξάβιβλον* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, κατά παράβασιν τοῦ ἄρθρου 142 τοῦ ἰσχύοντος καί μετά τό 1833 Συντάγματος τῆς Τροιζῆνος. Τό κείμενον τοῦ ἐν λόγῳ Διατάγματος ὑπενθυμίζομεν ὅτι εἶχεν ὡς ἑξῆς:

ΔΙΑΤΑΓΜΑ
Περί Πολιτικοῦ Νόμου

Ὄθων
Ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος

Ἐπί τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας, ἀκούσαντες τήν γνώμην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπεφασίσαμεν καί διατάττομεν τά ἑφεξῆς:

Ἄρθρ. 1

Οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου, θέλουν ἰσχύει μεχρισοῦ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Κώδηξ, τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν διετάξαμεν.

Τά ἔθιμα, ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καί ἀδιάκοπος συνήθεια ἤ ἀποφάσεις δικαστικαί καθιέρωσαν, ὑπερισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν.

Ἄρθρ. 2

Ὁ Ἡμέτερος ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς διατάττεται τήν δημοσίευσιν καί ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου τούτου, ὅστις θέλει γνωστοποιηθῇ καί διά τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν Ἀθήναις, τήν 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835

Ἐν Ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Ἀντιβασιλεία

Ὁ Κόμης Ἁρμανσπεργ Πρόεδρος, Κόβελ, Ἔιδεκ

Οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας
Ἰ. Κωλέττης, Ν. Γ. Θεοχάρης, Λεσουΐρος,
Ἰ. Ρῖζος, Γ. Πραΐδης

Ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ ἐπεδιώξαμεν νά καταδειχθῇ ὅτι ἡ ἐπιλογή τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Δικαίου τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» δέν ἀπετέλεσε πρόχειρον πρᾶξιν ἤ ἁπλῶς πρακτικήν πρόκρισιν συνεχίσεως εἰς τό ἐλεύθερον καί ἀνεξάρτητον κράτος τοῦ δικαιοδοτικοῦ καθε-

στῶτος πού ἴσχυεν, εἶχε διαπλασθῆ καί ἐφηρμόζετο κατά τήν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς, ἀλλ' ἀντιθέτως δυναμικήν πολιτικήν ἐπιλογήν τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους, ἐπαναληφθεῖσαν σταθερῶς ὑφ' ὅλων τῶν πολιτικῶν συνθέσεων τῶν Ἐθνικῶν Ἀντιπροσωπειῶν κατά τό διάστημα 1822 - 1832, ἀλλά καί κατά τό 1835 (μέ τήν ἀναγνώρισιν τῶν ἐθίμων ὡς ὥρισε τό ὡς ἄνω Νομοθ. Διάταγμα τοῦ ἔτους ἐκείνου), ὅταν ἐθεμελιώθη ἡ κατ' ἀκολουθίαν σχετική πολιτική. Ἐλπίζομεν ὅτι κατεδείχθη ἐπίσης ὅτι ἡ ἐπιλογή ἐπήγαζεν ἐκ τῆς πεποιθήσεως περί «*παλιγγενεσίας*» καί «*ἀναστάσεως*» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καί περί ἀπολύτου καί ἀμέσου ἀνασυνδέσεως πρός τό καταλυθέν κατά τήν 29ην Μαΐου 1453 κράτος τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» καί ἀπορρίψεως τοῦ διαρρεύσαντος χρόνου τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς ὡς καταστάσεως προσωρινῆς, ὁπωσδήποτε παρανόμου καί ἀδίκου, μή γεννησάσης δικαιώματα διά τόν κατέχοντα ἐχθρόν καί δημιουργησάσης καταστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης, ἀντιμετωπισθείσας κατ' οἰκονομίαν ὑπό τοῦ ὑπό κατοχήν Ἔθνους[1].

Τό ἱκανόν μορφωτικόν ἐπίπεδον τῶν πληρεξουσίων κατά τάς Ἐθνικάς Συνελεύσεις τῆς δεκαετίας 1822 - 1832 καί τῶν κυβερνώντων κατά τό 1835 ἐπιτρέπει τήν ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ὅτι ἡ ἀρχική προσωρινή ρύθμισις καί ἡ σταθερά ἐμμονή εἰς αὐτήν ἦσαν συνειδηταί ἐπιλογαί ὄχι ἁπλῶς πρός ρύθμισιν τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν ἀλλά καί μετά πολιτικοῦ περιεχομένου, ἀντικατοπτρίζουσαι τόν γενικώτερον ἰδεολογικόν προσανατολισμόν τοῦ νέου κράτους, δηλαδή τήν ἀναβίωσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀλλ' ὡς *Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας*, χωρίς κοσμοκρατορικάς τάσεις μέν, μέ διάχυτον ὅμως τήν αἴσθησιν τῆς οἰκουμενικότητος. Οὕτως, εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι εἰς τό ὁριστικόν *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος* (1827) ὡρίσθησαν ὡς Ἕλληνες οἱ Χριστιανοί «*αὐτόχθονες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας*», οἱ ἐκ τῶν «*ὑπό τόν ὀθωμανικόν ζυγόν*» Χριστιανοί οἱ προσελθόντες εἰς τήν ἐλευθέραν ἐπικράτειαν, οἱ ἐξ Ἕλληνος πατρός καταγόμενοι καί ζῶντες ἐν τῇ Διασπορᾷ καί τέλος, οἱ συναγωνισθέντες ἤ προσελθόντες καί πολιτογραφηθέντες ξένοι[2]. Εἶναι σαφές ὅτι ἀφίετο εὐρύ πεδίον οἰκουμενικότητος μέ βάσιν τήν θρησκείαν ὡς πρός τούς μέλλοντας πολίτας τοῦ νεαροῦ κράτους.

Ἑπομένως δέν εἶναι δυνατόν νά ξενίσῃ τό γεγονός ὅτι διά τήν ρύθμισιν τῶν ἀστικῶν ὑποθέσεων ἐπελέγη τό Δίκαιον τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», ὑπό τήν ἔννοιαν ἀφ' ἑνός τῆς πολιτικῆς ἀνασυνδέσεως

1. Βλ. Ἀπ. Γ. Γεωργιάδη, «Οἱ πηγές τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου κατά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 82 (2007), τεῦχ. Γ΄, σελ. 37-60.

2. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό διαφόρων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων συνταχθέντα Πολιτεύματα*, σελ. 68.

καί ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῆς ἀμέσου ἀνάγκης τῆς προσωρινῆς νομικῆς λύσεως μέχρι συντάξεως νέων συγχρόνων κωδίκων. Ἄλλωστε τό ἐν λόγῳ Δίκαιον καί ἡ Θρησκεία, παραλλήλως πρός τήν Γλῶσσαν, ὑπῆρξαν πράγματι οἱ συνδετικοί κρίκοι τοῦ Ἔθνους κατά τήν περίοδον τῆς ὀθωμανικῆς Κατοχῆς καί ἐτηροῦντο ὑπό τῶν ἀλυτρώτων εἰσέτι Ἑλλήνων[3].

Ἐπί τοῦ θέματος εἶναι χαρακτηριστικά ὅσα ἔγραψεν ὁ Στ. Παπαχρήστου, Πρόεδρος Πρωτοδικῶν Ἀθηνῶν κατά τό 1859 - 1860, εἰς τήν γνωστήν σημαντικήν μελέτην του, ἐπιγραφομένην «*Περί τῆς σχέσεως τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου πρός τό παρ' ἡμῖν ἰσχῦον Ἀστυκόν Βυζαντινόν Δίκαιον*», ἐπεξηγῶν τάς ἐπιλογάς τῶν νομοθετῶν τοῦ Ἀγῶνος καί κατά συνέχειαν ἐκείνων τοῦ 1835: «*Ἀφοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύει ἡ Βυζαντινή Νομοθεσία (δηλ. οἱ αὐτοκρατορικοί Βυζαντινοί Νόμοι), καί ἑπομένως δέν διακρίνονται ὡρισμένα μέρη αὐτῆς, ἡ ἑρμηνεία καί ἐφαρμογή δά γείνῃ ὡς ἴσχυεν αὕτη ἐπί τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος Κωνστ. Παλαιολόγου*», ἄνευ τῶν περιορισμῶν τοῦ ὡς ἄνω Νομοθ. Διατάγματος[4].

Ὑπεστηρίχθη ὑπό τοῦ Καθηγητοῦ Γεωργίου Μπαλῆ ἡ ἔποψις ὅτι τό Ρωμαϊκόν - Βυζαντινόν Δίκαιον οὐδέποτε εἰσήχθη εἰς τό Ἑλληνικόν Κράτος ὡς γραπτόν δίκαιον διά τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 διότι δέν ἐδημοσιεύθη εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* τό κείμενον τῶν Βυζαντινῶν νόμων ἤ ἔστω ἡ *Ἑξάβιβλος*[5]. Ἡ γνώμη αὐτή, πού ἀπετέλεσε καί τό θέμα τοῦ ἐναρκτηρίου λόγου τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μπαλῆ εἰς τό Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχικῶς προεκάλεσε κλονισμόν μεταξύ τοῦ νομικοῦ κόσμου καί ἐρωτηματικά μήπως ἡ γνώμη περί τῆς κατά γενικόν ἔθιμον ἐφαρμογῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου ἐν Ἑλλάδι ἀπετέλει ὀρθοτέραν ἀντίληψιν καί μήπως μέχρι τότε πράγματι ὑπῆρχε πλάνη περί τό ὅλον ζήτημα τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου.

---

3. Βλ. Γ. Μαριδάκη, «La tradition Européenne et le Code Civil Hellénique», *L' Europa e il Diritto Romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker*, vol. II (Ἐν Μιλάνῳ 1954) καί *Μελέται*, Ἐν Ἀθήναις καί Κομοτηνῇ 1979, σελ. 208. Ὁ Καθηγητής Μαριδάκης ἔγραψε χαρακτηριστικῶς ἀπευθυνόμενος εἰς πανευρωπαϊκόν κοινόν ὅτι: «*l' idée s' est imposée de sauvegarder l' unité de celle – ci* (: la nation grecque), *unité qu' avaient cimentée par le passé non seulement la langue et la religion (l' orthodoxie grecque) mais aussi le droit*».

4. Περ. *Ὁ Σόλων*, ἔτος Α΄ (1859-1860), σελ. 578. Ἡ ὡς ἄνω μελέτη τοῦ Στ. Παπαχρήστου ὑπῆρξεν ἀποφασιστική διά τήν ρύθμισιν τοῦ γνωστοῦ θέματος τῆς ἀντιδικίας περί τῶν τόκων.

5. Γ. Μπαλῆ, «Ἡ κατά πλάνην ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμογή Ἀστικοῦ Δικαίου μήποτε εἰσαχθέντος», *Μελέται ἐπί τοῦ ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου*, σελ. 141 - 159. Ἐκτενές βιογραφικόν σημείωμα περί αὐτοῦ βλ. ἐν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Οἱ ἐκλιπόντες Ἀκαδημαϊκοί τῆς Πεντηκονταετίας (1926 - 1976)*, Ἐν Ἀθήναις 1977, σελ. 435 - 438.

Εἰς τάς δέσεις τοῦ Γ. Μπαλῆ ἀπήντησεν ὑπευθύνως ὁ Καθηγητής Δημ. Παππούλιας, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν εἰς τό περί *Γενικῶν Ἀρχῶν τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου* σύγγραμμά του τά ἑξῆς: «*Ἡ ἀνωτέρω ἱστορική ἑρμηνεία τοῦ διατάγματος τοῦ 1835 καταδεικνύει τό ἐσφαλμένον τῆς ἄλλοτέ ποτε ὑποστηριχθείσης, κατά τά τελευταῖα δ' ἔτη ἐπαναληφθείσης, γνώμης, καθ' ἥν οἱ Βυζαντινοί νόμοι δέν ἰσχύουν παρ' ἡμῖν ὡς γραπτόν δίκαιον, ἅτε μηδέποτε δημοσιευθέντες διά τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλά, ὡς ἐδείχθη, οἱ νόμοι οὗτοι δέν εἰσήχθησαν τό πρῶτον ἐν ἔτει 1835 καί δή ὡς νέον δίκαιον. Δικαίως λοιπόν ἡ νομολογία ἀπέρριψε τόν ἰσχυρισμόν εἰποῦσα ὅτι ὁ βυζαντινός νόμος, μή ὢν οὔτε ξένος οὔτε νέος, δέν χρήζει δημοσιεύσεως*»[6].

Ὁ Δημ. Παππούλιας ἐστήριξε τήν θέσιν του εἰς τήν νομολογίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου καί μάλιστα ἐπί τῆς Ἀποφάσεως 15 / 1858, κατά τήν ὁποίαν: «*Οἱ Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων διεῖπον ἐν πολλοῖς τάς μεταξύ Ἑλλήνων ἐννόμους σχέσεις καί κατά τό διάστημα τῆς δουλείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καθ' ὅ τοῦτο ἦτον ἐστερημένον τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων, ὅθεν, ἅμα ὑπό τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων μετά τήν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας ὡρίσθη ὅτι οἱ Νόμοι ἐκεῖνοι ἀποτελοῦσι τό Ἀστυκόν τῆς Ἑλλάδος Δίκαιον, ἀνέζησεν ἡ πλήρης αὐτῶν ἰσχύς καί χωρίς ἀνάγκης νέας αὐτῶν δημοσιεύσεως*»[7]. Ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφασις τοῦ Ἀρείου Πάγου

---

6. Δ. Παππούλια, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, τεῦχ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 7. Ἐκτενές βιογραφικόν σημείωμα περί αὐτοῦ βλ. ἐν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Οἱ ἐκλιπόντες Ἀκαδημαϊκοί τῆς Πεντηκονταετίας (1926 - 1976)*, σελ. 389 - 393. Πρβλ. καί Παν. Ἰ. Ζέπου, «Δημήτριος Π. Παππούλιας», περ. *Γορτυνιακά*, τόμ. Α΄ (1972), σελ. 31-38. Πρέπει νά σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ἐναρκτήριος Λόγος τοῦ Δημ. Παππούλια ὡς Καθηγητοῦ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν: *Τό Ἑλληνικόν Ἀστικόν Δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει*, Ἐν Ἀθήναις 1912 ἐδεμελίωσε τήν θεωρίαν περί ἀντιθέσεως μεταξύ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί Ἑλληνικοῦ Δικαίου διασωθέντος κατά τήν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας διά τῶν ἐθίμων.

7. Βλ. *Συλλογή τῶν Πολιτικῶν Ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου τοῦ ἔτους 1858. Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου 1858, σελ. 39 - 46, ἰδίᾳ σελ. 43. Πρβλ. Γ. Δυοβουνιώτου, *Ἑλληνικοί Κώδικες, ἤτοι κείμενον τῶν Νόμων καί τῶν Βασιλικῶν Διαταγμάτων μετά τῆς Νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου*, σελ. 5 - 6. Κατά τό 1858 ἡ θέσις τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦτο κενή. Ἐν τούτοις, ἡ ἐκδοῦσα τήν ἀπόφασιν σύνθεσις τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου εἶναι χαρακτηριστική: Προεδρεύων ἦτο ὁ Ἀρεοπαγίτης Βασ. Κουρουσόπουλος, κωλυομένου τοῦ Ἀντιπροέδρου Ἀναστ. Πολυζωΐδου, μέλη οἱ Ἀρεοπαγῖται Παν. Σπηλιάδης, Ἀ. Βούλγαρης, Π. Παπαρρηγόπουλος, Βασ. Τ. Οἰκονομίδης, Δρόσος Ν. Δρόσος καί ὁ πάρεδρος Δ. Γ. Ἀντωνόπουλος, παριστάμενος Εἰσαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου ὁ Ἀνδρόνικος Πάικος. Εἰσηγητής τῆς ὑποθέσεως ἦτο ὁ Π. Παπαρρηγόπουλος. Τό θέμα ἀφεώρα εἰς κληρονομίαν τοῦ Μητροπολίτου πρώην Ἄρτης καί ἐν συνεχείᾳ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου. Δικηγόροι τοῦ ἀναιρεσείοντος κληρονόμου καί ἀνεψιοῦ τοῦ θανόντος ἦσαν οἱ Ν. Παντολέων καί Μιχ. Ποτλῆς, τοῦ δέ Δημοσίου ὁ Κ. Ἀξελός. Τό

ἐστοιχεῖτο πρός τήν διαμορφωθεῖσαν ἀπό τοῦ 1822 καί θεμελιωθεῖσαν καί διά τῆς Καταληκτηρίου Διακηρύξεως τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1822 τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περί Ἀστικοῦ Δικαίου ἀλλά καί τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους δέσιν. Πρέπει νά τονισθῇ ὅτι πᾶσα παρέκκλισις ἀπό τῆς ἐν λόγῳ θέσεως καί μάλιστα εἰς χρόνον ὄχι τόσον ἀπομεμακρυσμένον ἀπό τοῦ 1822 καί ἐνῷ ἔζων ἀκόμη πρόσωπα μετασχόντα τοῦ Ἀγῶνος θά ὡδήγει προφανῶς καί εἰς πολιτικάς ἀντιδράσεις. Οὕτως ἤ ἄλλως ὅμως, ἡ νομολογιακή θέσις ἐπεκράτησε καί δέν ἠμφεσβητήθη πλέον ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων μετά τό 1858.

Ἐξ ἄλλου, ἡ θέσις αὕτη ἦτο ἡ ὀρθή καί κατά τήν βούλησιν τοῦ νομοθέτου τοῦ 1835, δοθέντος ὅτι κατά τήν 15ην / 27ην Ἰανουαρίου 1835 ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδης ἐδήλωσε ρητῶς εἰς τήν Εἰσηγητικήν Ἔκθεσιν αὐτοῦ περί τοῦ Νομοθ. Διατάγματος περί Πολιτικοῦ Νόμου ὅτι: «*Quoique il n' y a point de doute que l' Exabible de l' Arménopoule continuera à avoir force de loi pour les affaires civiles, attendu qu' il n' y ait pas une loi qui l' abroge ou qui y substitue un nouveau Code Civil, j' ai cru nécessaire cependant pour prévenir des difficultés inattendues de provoquer un décret royal relativement à ce sujet*»[8].

Ἡ γνώμη τοῦ Γ. Μπαλῆ εἶναι προφανές ὅτι διετυπώθη ὑπό τήν ἀντίληψιν ὅτι τό καθεστώς τό ὁποῖον ἴσχυσεν ἐν Ἑλλάδι ἀπό τοῦ 1833 καί ἑξῆς ἦτο νέον καί μηδεμίαν σχέσιν ἔχον πρός τήν δικαιικήν κατάστασιν μεταξύ 1822 καί 1833. Πιστεύομεν πώς ἐν τῷ παρόντι ἀπεδείχθη ὅτι, ἀντιθέτως, τό καθεστώς τῆς μετά τό 1833 περιόδου ὄχι μόνον δέν ἦτο ξένον πρός τά ἰσχύσαντα κατά τήν προηγουμένην δεκαετίαν 1822 - 1833, ἀλλ' οὔτε κἄν ἐστερεῖτο Συντάγματος καί συνταγματικῆς τάξεως.

2. Ἡ ἀπόρριψις τοῦ ξένου προτύπου.

Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τό ἕτερον σκέλος τῆς ἀρχικῆς ἐντολῆς περί συγκροτήσεως νομοπαρασκευαστικῆς ἐπιτροπῆς καί διατυπώσεως νέων συγχρόνων κωδίκων «*ἰδιαιτέραν βάσιν ἐχόντων τήν γαλλικήν νομοθεσίαν*», ἡ ὑλοποίησις κατέστη δυνατόν νά ἀρχίσῃ οὐσιαστικῶς μετά τό 1828. Οἱ κατά τήν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας συνταχθέντες καί θεσπισθέντες Κώδικες ἀφεώρων εἰς τόν Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων

καίριον ζήτημα τῆς ἀνάγκης δημοσιεύσεως τῆς Βυζαντινῆς Νομοθεσίας ἐκ νέου εἰς τό Νεοελληνικόν Κράτος μετά τό 1822 ἐπελύθη προφανῶς κατά τήν εἰσήγησιν τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου καί τελικῶς τό ἀποτέλεσμα ἀπέβη ὑπέρ τοῦ Δημοσίου.

8. Ἰ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835», σελ. 2 - 3.

καί τάς Δικονομίας, Πολιτικήν καί Ποινικήν. Ἀλλά καί μετά τήν καθεστωτικήν μεταβολήν τοῦ 1833 ἡ σύνταξις νέων ὁριστικῶν κωδίκων, αὐτήν τήν φοράν ἀπολύτως συγχρόνων (βάσει καί μή νομοθετηθέντων ἀκόμη βαυαρικῶν νομοσχεδίων, ἐμπνευσμένων καί ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου), ἐκάλυψε τήν συνταγματικήν ἐπιταγήν διά τό Ποινικόν Δίκαιον, τάς δύο Δικονομίας καί τόν Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων[9].

Ὡς πρός τό νέον Ἀστικόν Δίκαιον, ἀντιθέτως, προέκυψε δυσχέρεια καί ἐνδεχομένως οὐσιαστική ἀπροθυμία. Κατά τήν πορείαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, μετά τό 1835, συνεκροτήθησαν ὀκτώ νομοπαρασκευαστικαί ἐπιτροπαί, μέ ἐπανειλημμένας μεταβολάς καί τροποποιήσεις τῶν συνθέσεών των. Αἱ ἐπιτροπαί αὐταί εἰργάσθησαν μέ ποικίλλουσαν ταχύτατα καί ἀπέδωσαν ἐπί μέρους νομοθετήματα μέχρι τοῦ 1874, ὁπότε κατετέθη εἰς τήν Βουλήν πρός ἔγκρισιν πλῆρες *Σχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* ἐκ 2025 ἄρθρων. Αἱ νομοπαρασκευαστικαί ἐπιτροπαί ἀπετελέσθησαν, κατά τήν ἀρχικήν ἐπιθυμίαν τοῦ Ἔθνους, ἀπό *«τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος»*, τῶν ὁποίων *«ἡ ἀρετή»* πράγματι ἦτο *«ἐγνωσμένη»*. Ἐν τούτοις, τό ἔργον των δέν εὐωδόθη πλήρως καί ἡ ἑλληνική κοινωνία ὑστέρησεν ἐν προκειμένῳ ἔναντι ὅλων τῶν λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί αὐτῶν τῶν Βαλκανικῶν γειτόνων της, ἀκόμη καί τῆς φθινούσης Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὡς πρός τήν κατάρτισιν καί εἰσαγωγήν νέου καί συγχρόνου Ἀστικοῦ Κώδικος. Προσθέτομεν δέ ἐν προκειμένῳ ὅτι καί τό ὁλοκληρωμένον *Σχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* τοῦ 1874 ἀπηξιώθη ὑπ' αὐτῶν τῶν συντακτῶν του, ἐνῷ ἐτονίσθη περί τό τέλος τοῦ αἰῶνος (Ἀλκ. Κρασσᾶς, *Πρυτανικός Λόγος* 1899) ὅτι ἄνευ σοβαρᾶς ἀναθεωρήσεως καί ἀναδιαρθρώσεως τοῦ μετά τόσους κόπους καί συζητήσεις διατυπωθέντος ὡς ἄνω *Σχεδίου*, δέν ἦτο δυνατόν νά θεσπισθῇ τοῦτο ὡς νόμος τοῦ Κράτους, μέ συνέπειαν ἕως τοῦ 1891, ἀλλά καί ἕως τοῦ 1940, νά μή εἰσαχθῇ ὁ προβλεφθείς καί ἐπιζητούμενος ἀπό τοῦ 1822 σύγχρονος Ἀστικός Κῶδιξ. Ἐθεωρεῖτο ὅμως ἀναγκαῖος.

Γεννᾶται ἐν προκειμένῳ τό ἐρώτημα διατί δέν ἠκολουθήθη ἡ ἀρχική ἐντολή καί δέν εἰσήχθη ὁ μεταφρασθείς κατά τό 1835 - 36 Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ, μετά τῶν ἀπαραιτήτων, εὐκόλων θεωρηθεισῶν καί μικρᾶς ἐκτάσεως, προσαρμογῶν. Ἀπάντησιν ἔδωσεν ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς κατά τό 1839 διά τῶν ἑξῆς φράσεων: *«Τό Γαλλικόν Δίκαιον εἶναι ζῶν καί ἀκμάζον, ἀποκτῶν καθ' ἡμέραν νέους περιφανεῖς διδασκάλους καί αὐξάνον διά τῆς στερεᾶς του νομολογίας. Πῶς θέλει μᾶς εἶναι δυνατόν νά ἔχωμεν γαλλικούς νόμους χωρίς τυφλήν ὑποταγήν εἰς τήν γινομένην ἐκεῖ μόρφωσιν ἤ ποῖος θέλει τολμήσει <νά> παρατεθῇ, πλησίον ἀνεγνω<ρι>σμένης καί*

9. Στ. Παπαχρήστου, «Περί τῆς σχέσεως τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου πρός τό παρ' ἡμῖν ἰσχῦον Ἀστυκόν Βυζαντινόν Δίκαιον», *Ἔνθ' ἀνωτ.*, σελ. 574.

κραταιᾶς ἤδη ὑπολήψεως; Διά τοῦτο δέλομεν καταντήσει ἁπλοῖ πίθηκες (sic) *ἐπαναλαμβάνοντες μέ μικρόσπουδον εὐχαρίστησιν ἀνακαλύψεις ἄλλων καί παντελῶς ἀνίκανοι ν' ἀναπτύξωμεν ἰδίαν ἐνέργειαν. Παράδειγμα ἡ Βελγική φιλολογία καί νομική ἐπιστήμη, ὅπου ὅμως προϋπάρχει ἤδη σφικτή συγγένεια μεταξύ τῶν δύο ἐθνῶν, ὥστε νά μή ὑποφέρῃ ἡ ἐθνική τιμή»*[10]. Αὐτά ἔγραφε κατά τό 1839 ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς. Ὁ χρόνος ἐδικαίωσε τάς ἀντιρρήσεις του.

Ὑπ' ὄψιν ὅτι κατά τήν πρόσφατον 200ετηρίδα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (2004) διωργανώθησαν ἐν Γαλλίᾳ ἐπιστημονικά συνέδρια περί αὐτοῦ καί ἀποτιμήσεως μεταξύ ἄλλων καί τῆς ἐπιρροῆς τοῦ *Code Civil* εἰς τά κράτη εἰς τά ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθη ὡς πρότυπον. Ἐκ τῶν ἀποτιμήσεων αὐτῶν προέκυψε τό συμπέρασμα ὅτι: «*L' adoption ou l' imitation du Code Civil a créé, entre les pays qui l' ont pratiquée et le système juridique français, un lien étroit des plus logiques. Par suite, l' évolution jurisprudentielle, doctrinale, législative du droit français ne pouvait que concerner les pays qui avaient adopté ou utilisé le Code: indirectement, ces évolutions intéressaient leur droit. Le mouvement fut d' ailleurs, en partie, réciproque, il suffit de se rappeler l' apport doctrinal du juriste badois Zacharie dans la formation de la doctrine française civile du XIXe. Ce lien explique que, souvent, l' effet de modélisation s' étendra dans le temps*»[11]. Αὐτά ὑπεστήριξεν ὁ Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων I (Panthéon – Sorbonne) Thierry Revet εἰς τά συμπεράσματα τοῦ σχετικοῦ συνεδρίου πού διωργανώθη ὑπό τοῦ, παρά τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων I, *Ἱνστιτούτου André Tunc*, εἰς τό ὁποῖον ἔχουν ἐνσωματωθῆ ὅλα τά ἐρευνητικά κέντρα καί ἱνστιτοῦτα τοῦ ἐν λόγω Πανεπιστημίου. Εἰδικώτερον δ' ὡς πρός τό Βέλγιον ὁ Καθηγητής Th. Revet προσέθεσε καί τά ἑξῆς: «*Le cas de la Belgique confirme encore ce constat: si le droit belge considère avec un intérêt unique la jurisprudence, la doctrine, voire la législation françaises, aucun effet de modélisation ne paraît désormais pouvoir s' observer car le droit belge, depuis très longtemps d' ailleurs, construit ses solutions en fonction de conceptions qui peuvent être culturellement très proches, mais n' en sont pas moins propres*»[12].

Ἐπικυροῦται, οὕτω, μετά τόσα ἔτη ὅτι ὀρθῶς εἶχε διαβλέψει ὁ Παῦλος

---

10. Π. Καλλιγᾶ, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, σελ. 12 - 13.

11. Βλ. Thierry Revet, «Le Code Civil comme modèle (Synthèse)», Université Paris I (Panthéon – Sorbonne) – CNRS – UMR 8056, *Code Civil et Modèles. Des modèles du Code au Code comme modèle*, Ἐν Παρισίοις 2005, σελ. 600.

12. *Αὐτόθι*, σελ. 600 - 601.

Καλλιγᾶς πώς ἡ ἀρχική ἐντολή (1827) περί ἀποδοχῆς «*ἰδιαιτέρως ὡς βάσεως*» τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας, ἐν προκειμένῳ τοῦ *Code Civil*, διά τόν Ἑλληνικόν Κώδικα, θά ὡδήγει τήν ἑλληνικήν νομικήν ἐπιστήμην τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν πιστήν παρακολούθησιν τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας καί νομολογίας, ὅπως συνέβη κατά τήν πρώτην περίοδον εἰς τό Βέλγιον. Καί εἶναι ἐπίσης σχεδόν βέβαιον ὅτι θά ἀπῃτεῖτο μακρά προσπάθεια ὥστε νά ὁδηγηθοῦν τελικῶς ἡ Ἑλληνική Πολιτεία καί ἡ Ἑλληνική Δικαιοσύνη εἰς ἐπινόησιν λύσεων καινοτόμων καί προσιδιαζουσῶν εἰς τάς καθ' ἡμᾶς ἰδιαιτέρας τοπικάς συνθήκας, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη εἰς τό Βέλγιον.

Ἀνάλογος πρόσληψις γαλλικοῦ προτύπου ἐσημειώθη ἐν Ἑλλάδι κατά τό διάστημα τοῦ Μεσοπολέμου (1928/9) διά τήν Διοικητικήν Δικαιοσύνην, μέ υἱοθέτησιν τοῦ γαλλικοῦ νόμου περί *Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας* μετά μικρῶν τροποποιήσεων. Συνέπεια τούτου ἦτο τό γεγονός τῆς ἐπί μακρά ἔτη καί μέχρι σήμερον παρακολουθήσεως τῶν λύσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἀκυρωτικοῦ Δικαστηρίου ὑπό τῆς ἑλληνικῆς Διοικητικῆς Δικαιοσύνης, καίτοι ἤδη ἀπό πολλοῦ ἡ Ἑλλάς ἔχει δώσει ὀργανωτικάς καί νομοθετικάς λύσεις πολύ ὡριμωτέρας καί πληρεστέρας τῶν γαλλικῶν εἰς ποικίλα θέματα τοῦ ἐν λόγῳ τομέως.

Τήν τοιαύτην «κηδεμονίαν» τῆς γαλλικῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης ἠθέλησαν νά ἀποφύγουν ἐξ ἀρχῆς οἱ Ἕλληνες νομικοί, διό καί ἀπό τῆς αὐγῆς τοῦ 1835 ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή, ἐνῷ εἶχε διαταχθῆ νά ἐκπονήσῃ ἁπλῆν μετάφρασιν τοῦ *Code Civil* καί ἐγνώριζεν ὅτι «*ist nie aus dem Auge zu verlieren, daß kein neues Gesetzbuch gefertigt, sondern das französische Gesetz nur in den Theilen modifiziert werden soll*»[13], ἐπεδίωξε νά διευρύνῃ τό πεδίον τῶν προτύπων ἐκ τῶν ὁποίων θά ἤντλει λύσεις. Εἰς πρώτην φάσιν ἐπέλεξε τόν Ἀστικόν Κώδικα τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει ἐξειλιγμένην μορφήν τοῦ ἀντιστοίχου Γαλλικοῦ. Ἀκολούθως διηυρύνθη μεγάλως ὑπό τῶν Ἐπιτροπῶν τό πεδίον ἀναζητήσεως προτύπων μέ ἐπιδίωξιν πάντοτε τινά τῶν πλέον συγχρόνων λύσεων. Καί εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι οἱ Ἕλληνες νομικοί δέν ἐδίστασαν νά εἰσαγάγουν λύσεις καί ἄνευ ἐπικαίρων προτύπων, διά τῆς νομολογίας καί τῶν ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου γνώσεών των.

Ὁπωσδήποτε, κατά τάς ἐργασίας ἐπιθεωρήσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ Code Civil εἰς τήν ἑλληνικήν, τά μέλη τῆς δευτέρας νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς διεπίστωσαν ὅτι ὁ Γαλλικός Κῶδιξ, παρά τά ὅσα ἐλέγοντο τότε, εἶχεν υἱοθετήσει εἰς πολλά ζητήματα λύσεις βαθέως ἀφισταμένας ἐκείνων τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου δοθέντος ὅτι

13. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835», σελ. 140 - 141.

εἶχε προσαρμοσθῆ πρός τάς συνθήκας καί ἀνάγκας τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Αἱ λύσεις τοῦ Code Civil δέν συνεβάδιζον πρός τάς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ὄχι μόνον εἰς ζητήματα Οἰκογενειακοῦ καί Κληρονομικοῦ Δικαίου (γεγονός φυσικόν καί λόγω διαφορᾶς τοῦ δόγματος μεταξύ Ὀρθοδόξων καί Καθολικῶν), ἀλλά καί εἰς ζητήματα Ἐμπραγμάτου καί Ἐνοχικοῦ Δικαίου, ὅπου εἰς τάς γαλλικάς ρυθμίσεις εἶχον διαδραματίσει καίριον ρόλον φραγκικά ἔθιμα καί ἄλλοι ἐντόπιοι παράγοντες, κυρίως δέ ἡ ἐπιθυμία ἀποτινάξεως τῶν καταλοίπων τοῦ φεουδαλικοῦ δικαίου. Συνεπῶς κατέστη σαφές ὅτι τό ἐπιλεγέν πρότυπον οὐδόλως ἥρμοζε πρός τήν ἑλληνικήν κοινωνίαν, ἀλλ' ἀντιθέτως θά διετάρασσεν αὐτήν ἐάν εἰσήγοντο ἄγνωστοι θεσμοί καί νομικαί λύσεις. Εὐλόγως αἱ νομοπαρασκευαστικαί ἐπιτροπαί ἐστράφησαν εἰς ἔργον μεῖζον, δηλ. τῆς συντάξεως νέου νόμου, αὐτοῦ ἀκριβῶς πού ἀπέρριπτεν ἀρχικῶς καί ρητῶς τό περί συστάσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς Βασ. Διάταγμα τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835.

Ἡ δυσκολία προσαρμογῆς ἐπετάθη σημαντικώτατα καί ἐκ τῆς ἐλλείψεως προπαρασκευαστικῆς ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς τῶν ἐθίμων εἰς γραπτόν ἐθιμικόν «κώδικα» δυνάμενον νά χρησιμοποιηθῆ ὡς οἱονεί εὑρετήριον αὐτῶν, καί τοῦ ὄγκου ἀλλά καί τῶν σοβαρωτάτων ἐλλείψεων τῶν συλλεγέντων ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ἐθίμων ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν Δήμων κατά τά ἔτη 1833-1835. Περαιτέρω διεπιστοῦτο ἐκ τῶν ἀποκειμένων εἰς τήν Γραμματείαν σχετικῶν φακέλλων ποικιλία νομικῶν λύσεων βάσει τῶν ἐθίμων καί προσήλωσις εἰς αὐτάς ὑπό τῶν κατά τόπους κατοίκων, εἰς βαθμόν ὥστε νά ὑπάρχῃ ἀκόμη καί κίνδυνος πολιτικῶν ἀναστατώσεων ἐάν διεταράσσετο τό status quo.

Τέλος ἔλειπε πλήρως –κατά φυσικόν λόγον– ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐθίμων καί τοῦ Βυζαντινοῦ -Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ὑπό τῶν δικαστηρίων διά τῆς νομολογίας, ἀλλά καί ἡ μελέτη εἰδικῶν ἤ καί γενικωτέρων θεμάτων δι' ἐμπεριστατωμένων ἔργων πεπειραμένων νομικῶν. Δέν πρέπει νά παρορᾶται ἡ ἀριθμητική ἀνεπάρκεια τῶν δυναμένων νά ἐπιφορτισθοῦν τοιοῦτον ἔργον προσώπων. Πῶς λοιπόν θά ἐγίνετο συνδυασμός ἑνός πλήρους, συγχρόνου καί μέ μακράν ἰδικήν του προϊστορίαν ξένου προτύπου καί τῶν διαχύτων γενικῶς ἑλληνικῶν ἐθίμων;

Πολλά ἔτη βραδύτερον, κατά τά τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, καί ἐνῷ τά προβλήματα ἐκ τῆς παρατάσεως τῆς προσωρινῆς ἰσχύος τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου συνεχίζοντο καί ἐπληθύνοντο, ὁ Δημ. Τζιβανόπουλος εἰς ἐνδιαφέρον ἄρθρον του, εἰς τό ὁποῖον προέβη εἰς πραγματικόν καί δριμύτατον «κατηγορητήριον» κατά τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου, ἐτόνισε: «*Δέν εἴμεθα ἐκ τῶν φρονούντων ὅτι μεταφράζοντες τούς νόμους τῶν ἐξηυγενισμένων ἐπικρατειῶν καί δίδοντες εἰς τάς μεταφράσεις αὐτῶν κῦρος νόμου, προικίζομεν τόν τόπον διά νομοθεσίας δυναμένης νά προαγάγῃ*

τήν εὐδαιμονίαν τοῦ τόπου, ὅπως προήγαγεν αὐτήν καί ἐν ταῖς ἐπικρατείαις ἐξ ὧν πρόκειται νά ἐρανισθῶμεν αὐτήν. Αἱ ἐξαιρετικαί περιστάσεις τοῦ τόπου, τά ἔθιμα, ἅτινα δέν καταστρέφονται ἀποτόμως διά νόμου, καί πρό πάντων ἡ ἔλλειψις τῶν στοιχείων ἐκείνων ἅτινά εἰσιν ἀναπόφευκτα, ὅπως δοθῇ εἰς τήν νομοθεσίαν ἀσφάλεια ἐπιτυχίας· ταῦτα πάντα δέον νά λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ἵνα μή μεταβάλωμεν ὅ,τι χθές ἐνομοθετήσαμεν καί ἀπό μεταβολῆς εἰς μεταβολήν προβαίνοντες, καταστήσωμεν πολλούς νόμους ἀγνωρίστους καί ἐγκαταλείψωμεν εἰς παραγραφήν τήν ἐφαρμογήν αὐτῶν»[14]. Καί κατέληξεν ὅτι: *«Ἡ διά τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἀντικατάστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου δέν εἶναι δύσκολος, διότι θά στηρίζηται εἰς αὐτό τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, ἀποκοπτομένων ἐξ αὐτοῦ τῶν ἰδιαζόντων εἰς τόν πολιτισμόν τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας καί ἐπομένως ἐλεγχομένων ἀχρήστων καί ἀπαδόντων πρός τήν πρόοδον καί τά ἤδη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Τῷ ὄντι, οὐδείς λόγος δύναται νά γίνῃ περί μεταβολῆς τῶν ἀρχῶν τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τῶν κανονιζουσῶν τάς τε πρός ἕτερον πρόσωπον καί τάς ἐπί τῆς ἀπροσώπου φύσεως σχέσεις ἡμῶν. Ἡ χρησιμότης τῶν διατάξεων τούτων, ἐν παντί καιρῷ καί τόπῳ καί ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ, εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἀφ' ἑτέρου δέ εἶναι ἀνάγκη νέων διατάξεων, προστατευουσῶν καί ὑποβοηθουσῶν τήν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων, αἱ διατάξεις δέ αὗται θέλουσι ληφθῇ ἐκ τῶν συγχρόνων ξένων νομοθεσιῶν. Εἰς τοῦτον τόν σκοπόν πρέπει νά ἀποτείνωνται αἱ προσπάθειαι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Τά πλεονεκτήματα τῆς νομοθετικῆς ἑνότητος θέλουσιν ἐπιτευχθῇ διά τῆς ἐπιψηφίσεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος»*[15].

Ἑπομένως, ἀκόμη καί ὅταν ἐζητεῖτο ἐντόνως ἡ σύνταξις Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ἐπεδιώκετο ὅπως αὐτός συνταχθῇ μέ πρότυπον τό Ρωμαϊκόν - Βυζαντινόν Δίκαιον καί ὅπως τοῦτο προσαρμοσθῇ καταλλήλως εἰς τάς κοινωνικάς καί οἰκονομικάς ἐξελίξεις, ἀπερρίπτετο δέ ἡ υἰοθέτησις αὐτουσίου ξένου προτύπου, ὅσον καλόν καί ἄν ἐκρίνετο τοῦτο εἰς τήν χώραν θεσπίσεώς του.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρός στιγμήν προεκάλεσεν ἐντυπωσιασμόν τῶν Ἑλλήνων νομικῶν, ὅπως καί τῶν συναδέλφων των εἰς τά λοιπά κράτη τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἀκόμη καί τῶν Γάλλων θεωρητικῶν τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου. Τοῦτο ἦτο εὔλογον καί ἐδημιουργήθη εἰς τούς Ἕλληνας ἡ αἴσθησις ὅτι ἴσως ἡ μετάφρασις καί μικραί προσαρμογαί τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος θά ἤρκουν διά τήν ἐπίλυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος τῆς κωδικοποιήσεως. Πολλαί φωναί ὑψώθησαν

14. Δ. Τσιβανοπούλου, «Περί τῆς ἀνάγκης Ἀστικοῦ Κωδικος» (1894), ἐν Νικ. Κουντουριώτου, *Νέοι Πανδέκται. Πλήρης συλλογή τῶν ἀπό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μέχρι σήμερον γραφεισῶν νομικῶν διατριβῶν*, τόμ. 7ος (*Κ - Μ. Κηδεμονία - Μουκιανόν τεκμήριον*), Ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 368 - 369.

15. *Αὐτόθι*, σελ. 374 - 375.

ὑπέρ τῆς λύσεως αὐτῆς ἰδίως εἰς τάς ἀρχάς τοῦ Κ΄ αἰῶνος[16], δηλαδή εἰς περίοδον ἐκτός τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς παρούσης ἐργασίας. Ἐν τούτοις καί παρά τόν ἀρχικόν ἐνθουσιασμόν καί ἐντυπωσιασμόν, οἱ Ἕλληνες νομικοί ἐπροχώρησαν εἰς κριτικήν τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος[17] καί τελικῶς ἤντλησαν ἐξ αὐτοῦ μόνον τά στοιχεῖα τά ὁποῖα ἔκριναν ὡς χρήσιμα καί χρησιμοποιήσιμα.

3. Ἡ παράτασις τῆς προσωρινῆς ρυθμίσεως.

Παρά τά ἐπιδιωκόμενα, λοιπόν, ἀπό τοῦ 1822, βάσει τῆς διατυπωθείσης τότε συνταγματικῆς ἐπιταγῆς, καθ' ὅλην τήν διαδρομήν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἡ Ἑλλάς δέν ἀπέκτησεν ἴδιον Ἀστικόν Κώδικα. Ἀντ' αὐτοῦ παρετάθη τό προσωρινῶς εἰσαχθέν καθεστώς τοῦ Δικαίου τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*» καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς ὑπό ἐξέτασιν περιόδου, ἀλλά καί μετά ταῦτα μέχρι τοῦ 1940/1946. Οἱ προσωρινῶς ἰσχύοντες νόμοι ἀνεζητοῦντο κατά τά ἔτη τοῦ Ἀγῶνος ἀλλά καί ἀκολούθως εἰς τήν *Ἑξάβιβλον* τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, ἐνῷ ἀπετέλει συνείδησιν ὅτι τό εἰσαχθέν ἀπό τοῦ 1822 Δίκαιον περιελαμβάνετο εἰς τάς πηγάς τῆς *Ἑξαβίβλου* καί μάλιστα εἰς τά *Βασιλικά* καί ἐξ αὐτῶν προέκυπτεν. Οὕτως, ἡ *Ἑξάβιβλος* ἀνήχθη ἐπισήμως εἰς κείμενον-ἀφετηρίαν ἀναζητήσεως τῶν ἐφαρμοστέων Βυζαντινῶν Νόμων. Οἱ νομοθέται τῆς περιόδου τοῦ Ἀγῶνος ἐτέλουν ἐν γνώσει ὅτι τό βιβλίον τοῦ Νομοφύλακος τῆς Θεσσαλονίκης οὐδέποτε εἶχεν ἀποτελέσει «νομικόν κώδικα» (πηγήν ὑπό τήν νομικήν ἔννοιαν) καί συνεπῶς οὐδέποτε ἀπένειμαν εἰς αὐτό τοιαύτην ἰδιότητα.

Ἐκ παραλλήλου, ὅμως, ἔχει μεγάλην σημασίαν καί ἡ παρατήρησις τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μαριδάκη περί τῆς ἀξίας τῆς *Ἑξαβίβλου* ὡς νομοθετικοῦ - κωδικοποιητικοῦ ἔργου: «*Naguerre encore elle était dédaignée en tant que monument d' une époque décadente. Il n' en est rien en réalité. À l' examiner de près on constate que cette œuvre, autant par sa classification systématique que par sa formulation technique des règles*

16. Βλ. ἐνδεικτικῶς τόν ἐναρκτήριον λόγον τοῦ Κωνστ. Β. Δεμερτζῆ ὡς Ὑφηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπό τόν τίτλον: «Ρωμαϊκόν Κληρονομικόν Δίκαιον καί Κληρονομικόν Δίκαιον τοῦ Γερμανικοῦ Κώδηκος», *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. 24 (Σεπτ. 1904 - Αὔγ. 1905), Ἐν Ἀθήναις 1905, σελ. 120 - 132.

17. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ λίαν πρώιμος καί εὔστοχος κριτική τοῦ Παν. Ἰ. Ἀραβαντινοῦ εἰς τόν ἐναρκτήριον λόγον του ὡς Ὑφηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπό τόν τίτλον: *Περί τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐν σχέσει πρός τήν κωδικοποίησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1906 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. 25, Μάιος 1906).

de droit, est singulièrement proche des Codes européens modernes. Il y a là un fait d' autant plus significatif qu' à la même époque (XIVe siècle) l' Occident (Italie du Nord) se sentait si peu capable de recourir directement aux textes de Justinien qu' il leur préférait la Glose d' Accurse.

Or ce phénomène, à savoir qu' au XIVe siècle Byzance témoigne d' une science et d' une méthode juridique lesquelles, toutes proportions gardées, n' apparaîtront en Europe Occidentale qu' au XIXe, n' est pas sans explication»[18].

Τήν ἔποψιν ταύτην εἶχε διατυπώσει πρῶτος ὁ Δημ. Στεφ. Μαυροκορδᾶτος, κατά τό 1846 εἰς σύντομον ἀλλά σημαντικήν πραγματείαν του εἰς γαλλικόν ἐπιστημονικόν περιοδικόν. Συγκεκριμένως ἀνέφερεν ὅτι: «*En effet sous le rapport de la coordination des matières, l' ouvrage d' Harménopule ne ressemble à aucun des livres de droit qui l' ont précédé; il se rapproche au contraire jusqu' à <un> certain point de quelques manuels modernes, sans toutefois suivre toujours l' ordre logique qu' il semble avoir adopté* »[19].

Τό ὡς προσωρινόν ὅμως εἰσαχθέν καθεστώς τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/ 7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου* περιέπλεξε τά πράγματα διά τοῦ περιορισμοῦ ὡς ἐν ἰσχύι Βυζαντινῶν Νόμων μόνον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι «*περιείχοντο*» (: παρεπέμποντο) εἰς τήν *Ἐξάβιβλον*. Ἡ *Ἐξάβιβλος* διετήρει μέν τήν ἀξίαν της πρός ἀναζήτησιν τῆς ἐν ἰσχύι νομοθεσίας, ἀλλά πηγή τοῦ Δικαίου ὡρίζετο μόνον τό ἐν αὐτῇ παραπεμπόμενον Βυζαντινόν Δίκαιον, κατ' ἀντίθεσιν πρός τό Σύνταγμα τοῦ 1827. Ὡς ἐτόνισε δέ προσφυῶς μετά παρέλευσιν ἑκατόν ἐτῶν ὁ Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰωάννης Σόντης: «*Συμφώνως τῷ πνεύματι τούτῳ, ἡ κατεύθυνσις, ἥτις διηνοίγετο ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων*

18. Βλ. Γ. Μαριδάκη, «La tradition Européenne et le Code Civil Hellénique», σελ. 206.

19. Δημ. Στεφ. Μαυροκορδάτου, «Harménopule et son manuel de droit civil», *Revue de Législation et de Jurisprudence*, Φεβρουάριος 1846 καί ἐν ἀνατύπῳ, σελ. 1-10. Ὁ Δημ. Στεφ. Μαυροκορδᾶτος (Ὀδησσός 1821 - Ἀθῆναι 1873) ὑπῆρξε Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς καί τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων (1847), Ὑφηγητής τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος (1856), Τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημ. Ἐκπαιδεύσεως, Πληρεξούσιος (1863 - 64), Ὑπουργός, πρῶτος Νομάρχης Κερκύρας μετά τήν Ἕνωσιν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρων εἶναι καί ὁ ἐναρκτήριος λόγος του ὡς Ὑφηγητοῦ εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ὑπό τόν τίτλον: «Περί τῆς προόδου τῆς νομοθεσίας καί τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Δικαίου κατά τόν ΙΘ΄ αἰῶνα», *Θέμις*, τόμ. Δ΄, Ἐν Ἀθήναις 1848, σελ. 94 - 112. Δυνάμεθα νά εἰκάσωμεν ὅτι ἡ σύντομος πραγματεία του περί τοῦ Ἁρμενοπούλου ἀπετέλεσε τήν βάσιν τῆς ἐν Παρισίοις διδακτορικῆς διατριβῆς του.

ἑρμηνευτῶν ἦτο σαφής· ἔπρεπεν οὗτοι νά θέσωσιν ὡς βάσιν τά κείμενα τῶν Βασιλικῶν καί τῶν ἰσχυουσῶν μετ' αὐτῶν Νεαρῶν, τά βυζαντινά σχόλια καί τά λοιπά βυζαντινά βοηθήματα, τά ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἐπ' αὐτῶν νά οἰκοδομήσωσι τό σύστημα τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου, χωρίς, βεβαίως, ν' ἀγνοήσωσιν, ὅπου παρίστατο ἡ ἀνάγκη, καί τά λατινικά κείμενα τῆς Ἰουστινιανείου Νομοθεσίας, ὡς ἐπικουρικά βοηθήματα, καί τήν ἐξελισσομένην βιοτικήν πραγματικότητα καί τά μετ' αὐτῆς συνδεόμενα νεώτερα εὐρωπαϊκά ρεύματα. Ἐν τούτοις, τήν αὐτονόητον ταύτην κατεύθυνσιν δέν ἠκολούθησαν οἱ Ἕλληνες ἑρμηνευταί»[20].

Κατά τόν Ἰ. Σόντην: *«Ἐπί τῇ δικαιολογίᾳ ὅτι τά Βασιλικά περιέχουσι πιστήν τήν ἀπόδοσιν τῶν Ἰουστινιανείων κειμένων, τοῦθ' ὅπερ ἐν πολλοῖς οὐχί ἀκριβές, οἱ Ἕλληνες ἑρμηνευταί, γνῶσται ἐκ τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδῶν των μόνον τοῦ ἐπί τῶν λατινικῶν κειμένων τῆς Ἰουστινιανείου κωδικοποιήσεως οἰκοδομηθέντος ἐκεῖ Δικαίου, τοῦτο εἰσήγαγον παρ' ἡμῖν, διακομίσαντες αὐτούσιον τόν ἕτοιμον θησαυρόν τοῦ γερμανικοῦ δόγματος, τοῦ «Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν». Οὕτως ἐπανέφερον εἰς τήν ἑλληνικήν ζωήν, ὡς πηγήν κυρίαν τοῦ Δικαίου καί τά λατινικά κείμενα τῆς Ἰουστινιανείου Νομοθεσίας, τά ὁποῖα, ὡς γνωστόν, ὁ Βυζαντιακός Ἑλληνισμός ἤδη ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ Ζ΄ αἰῶνος εἶχεν ὁριστικῶς παραμερίσει! Τό οὕτως εἰσαχθέν δόγμα ὑπῆρξε δι' ἡμᾶς ἀληθῶς ὀθνεῖον· οὐ μόνον διότι ἐστηρίζετο ἐπί τῶν ξένων εἰς τόν μεσαιωνικόν καί τόν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν λατινικῶν κειμένων, ἀλλά καί διότι τῆς Δύσεως ἡ ἐπιστήμη καί ἡ πρᾶξις ὑπῆρξαν οἱ συντελεσταί τῆς δημιουργίας αὐτοῦ, ἧς αἱ μέν ἀπαρχαί ἀνάγονται εἰς τήν Σχολήν τῶν Γλωσσογράφων, τό δέ τέρμα εἰς τήν θέσπισιν τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος»*[21].

Κάπως ἐνωρίτερον τήν αὐτήν θέσιν εἶχεν ἀναπτύξει καί ὁ μετασχών τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1911 Καθηγητής τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Ἀντώνιος Γ. Μομφερράτος διά τῶν ἑξῆς: *«Κατά τήν ἑρμηνείαν, ἥτις ὀρθῶς ὑπό τῆς ἐπιστήμης ἐδόθη εἰς τό Β.Δ. τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835, τόν Ἀστικόν Νόμον ἀποτελοῦσιν οὐ μόνον οἱ τῆς Ἑξαβίβλου ὁρισμοί, ἀλλά καί οἱ τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ὁ Ἀρμενόπουλος ἠρύσθη. Ἡ προσφυγή εἰς τάς ἀρτίας πηγάς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποβαίνει σχεδόν ἀποκλειστική, καταφεύγομεν δ' εἰς αὐτάς κατ' εὐθεῖαν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καί τό γεγονός ὅτι ἐν Εὐρώπῃ καί ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, ἔνθα ἴσχυε μέχρις ἐσχάτων τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, αἱ συλλογαί τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπεβλήθησαν εἰς μελέτην τελείαν ἐπιστημονι-*

20. Ἰωάννου Μ. Σόντη, «Ἡ σημασία τοῦ «Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν» μετά τήν εἰσαγωγήν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Νέον Δίκαιον*, ἔτος 2ον, τεῦχ. 6ον (Ὀκτώβριος 1946), σελ. 223.

21. *Αὐτόθι.*

κήν καί μέγιστα ἑρμηνευτικά ἔργα ἐδημιουργήθησαν, τῶν μεταγενεστέρων συλλογῶν, ἐν οἷς καί τά Βασιλικά, χρησιμευουσῶν ὡς βοηθημάτων»[22].

Εὔλογον θά ἦτο τό ἐρώτημα ἐάν ὑπῆρξεν ἀποτελεσματικωτέρα ἡ ἐπιλεγεῖσα λύσις τῆς παρατάσεως ἐπί τόσον μακρόν διάστημα τοῦ προσωρινοῦ καθεστῶτος τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835, ἡ μή νομοθέτησις τοῦ *Σχεδίου* τοῦ 1874, καί ἄν πράγματι ἡ ἑλληνική νομική ἐπιστήμη «ἀπηλλάγη» τῆς ξένης θεωρητικῆς κηδεμονίας ἤ μήπως κατά τάς σχετικάς νομοπαρασκευαστικάς ἐργασίας ἁπλῶς ἀντικατέστησε, διά σχετικῆς στροφῆς, τό ἀρχικῶς προσδιορισθέν ὡς βάσιν γαλλικόν διά τοῦ νεωτέρου γερμανικοῦ προτύπου ἤ μήπως, τέλος, προεκρίθη ἡ ἔντεχνος ἀποδοχή, κατά συνέχειαν, τοῦ «Παραδοσιακοῦ Δικαίου», οἰκείου εἰς δικαστάς (πολλοί τῶν ὁποίων ἦσαν ἀρχικῶς ἐμπειρικοί) καί διαδίκους, καί ἡ κατά περίπτωσιν προσφυής ἀνάπλασίς του, ἵνα καταλήξωμεν ἐν καιρῷ εἰς «ἑλληνικόν» κατά βάσιν Ἀστικόν Κώδικα. Ἡ ἀπάντησις πού ἐπιδιώκομεν νά δοθῇ ἀκολούθως ἀφορᾷ ἐν προκειμένῳ μόνον εἰς τήν μελετηθεῖσαν ἐν τῷ παρόντι περίοδον.

Ἡ κατευθυντήριος γραμμή πρός σύνταξιν Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὡς ἀπό τοῦ 1827 ὡρίσθη καί ἐπανελήφθη διά τοῦ μή δημοσιευθέντος εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* Διατάγματος τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835 *περί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς*, ἦτο, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, ἡ τῆς μεταφράσεως καί προσαρμογῆς τοῦ Γαλλικοῦ *Code Civil* εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Στόχος τῆς ἐντολῆς τοῦ 1835 ἦτο ἡ ταχεῖα θέσπισις νόμου ρυθμίζοντος τάς ἀστικάς σχέσεις, ὥστε νά ὁλοκληρωθῇ ἡ Μεγάλη Νομοθεσία. Τό σχετικόν Διάταγμα τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835 *περί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς* ὠφείλετο εἰς τόν Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Κόμητα von Armansperg. Οὗτος πιθανῶς ἀπέβλεπεν εἰς τήν παρουσίασιν νομοθετήματος ἐφαμίλλου τῶν τεσσάρων Κωδίκων, διά τήν σύνταξιν καί θέσπισιν τῶν ὁποίων εἶχε φροντίσει ὁ πολιτικός ἀντίπαλός του von Maurer, εἰς τόν ὁποῖον καί προσεγράφοντο ὡς σημαντική ἐπιτυχία. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται, καθ' ἡμᾶς, τό ἐνδεχόμενον καθ' ὅ ὁ ἐπείγων χαρακτήρ πού προσεδόθη ὑπό τοῦ von Armansperg εἰς τό ζήτημα τῆς διατυπώσεως Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος κατά προσαρμογήν τοῦ Γαλλικοῦ, ὠφείλετο εἰς τήν ἀνάγκην τακτοποιήσεως σοβαρᾶς ἐκκρεμότητος ἐν ὄψει ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ καί παραλλήλως εἰς τήν ἀντίστοιχον ἀνάγκην ὁμαλοποιήσεως καί ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων μέ στόχον τήν ἐπίτευξιν ἀναπτύξεως εἰς τόν οἰκονομικόν τομέα. Ἡ ἐν λόγῳ ἀνάπτυξις καθίστατο ἀπαραίτητος ἕνεκα τῆς σοβαρωτάτης

22. Ἀντ. Γ. Μομφερράτου, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, Τόμος Α΄, Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1914, σελ. 36 - 37.

καί ἐπειγούσης ἀνάγκης ἐπιδείξεως ἐπιτευγμάτων ὥστε νά δεχθοῦν αἱ Τρεῖς Δυνάμεις (Βρεταννία, Γαλλία, Ρωσία) νά καταβάλουν εἰς τήν Ἑλλάδα τήν τρίτην δόσιν τοῦ Δανείου τῶν 60 ἑκ. χρυσῶν φράγκων, τό ὁποῖον εἶχε συνομολογηθῆ τῷ 1832 δι' ἀναπτυξιακάς ἐπενδύσεις. Πέρα τῶν ἄλλων, ὁ von Armansperg ἠκολούθει τήν γαλλικήν νομοθεσίαν καί ἐκ λόγων ἰδικῆς του παιδείας, ἀλλά καί ἐκ τοῦ ὅτι πράγματι αὕτη ἦτο τότε ἡ πλέον σύγχρονος εἰς τήν Εὐρώπην.

Ἐν τούτοις, ἀπό τῆς συστάσεώς της, ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή δέν ἐφάνη πρόθυμος νά προωθήσῃ ταχέως τό εἰς αὐτήν ἀνατεθειμένον ἔργον, ὡς ἐκτενῶς ἐξετέθη. Θά ἀποτολμήσωμεν τήν σκέψιν, στηριζόμενοι εἰς τήν γνωστήν Ἔκθεσιν τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς περί τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου / 7ης Μαρτίου 1835 καί τήν ἔντονον εἰσήγησιν περί ἀποδόσεως ἰσχύος πηγῆς νόμου καί εἰς τά ἔθιμα, ὅτι τοὐλάχιστον ὁ Πρόεδρος αὐτῆς Χριστόδουλος Κλονάρης ἦτο οὐσιαστικῶς ἀντίθετος πρός τήν εἰσαγωγήν τοῦ *Code Civil*, καίτοι εἶχε τύχει γαλλικῆς παιδείας. Αἰτία τῆς τοιαύτης ἀντιθέσεως πρός τόν Γαλλικόν Κώδικα πιθανολογοῦμεν ὅτι ἦτο τότε πρωτίστως ἡ ἀπροθυμία διαταράξεως τοῦ status quo τῶν ἀστικῶν σχέσεων εἰς περίοδον κατά τήν ὁποίαν τά πάντα εὑρίσκοντο ἐν ἐξελίξει καί ὑπό ἀναδιοργάνωσιν.

Πολλά ἐκ τῶν μελῶν τῆς πρώτης ἐκείνης Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ 1835, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθον καί οἱ πρῶτοι εἰδικώτεροι ἀστικοί νόμοι τῆς νεωτέρας περιόδου, μετέσχον καί τῶν ἑπομένων ἐπιτροπῶν. Εὔλογον εἶναι νά ὑποτεθῇ ὅτι τό ἀρχικόν πνεῦμα διεῖπεν αὐτούς κατά συνέχειαν καί ὅτι τοῦτο μετεδόθη εἰς τούς νεωτέρους συνεργάτας των ὥστε νά παγιωθῇ ἡ ἀντίληψις ὅτι δέν ἦτο σκόπιμος ἡ εἰσαγωγή Ἀστικοῦ Κώδικος «*ἰδιαιτέρως βάσιν*» ἔχοντος τήν γαλλικήν νομοθεσίαν. Τό γαλλικόν πρότυπον πρέπει νά θεωρηθῇ ὅτι ἀπηξιώθη παρ' ἡμῖν μετά τά γεγονότα τοῦ 1854 -56, κατά τόν Κριμαϊκόν Πόλεμον, συνεπείᾳ τῆς Κατοχῆς τῶν Ἀθηνῶν καί τοῦ Πειραιῶς καί τῆς μεταδοθείσης ὑπό τοῦ γαλλικοῦ στόλου ἐπιδημίας τῆς χολέρας, ἡ ὁποία ἀπεδεκάτισε τόν πληθυσμόν τῆς πρωτευούσης. Τελευταῖον νομοθετικόν κείμενον πλήρως στοιχηθέν πρός τάς ἐντολάς τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835 πρός τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν ὑπῆρξεν ὁ *Ἀστυκός Ἑλληνικός Νόμος* τοῦ 1856. Καί αὐτός ὅμως εἶχε συνταχθῆ βάσει καί ἄλλων προτύπων, πέρα τῶν γαλλικῶν, καί δή καί ἐκ τῶν πλέον συγχρόνων τότε εἰς τήν Εὐρώπην, ὡς ἦτο ὁ Ἀστικός Κῶδιξ τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν.

Τά ἑλληνικά νομοσχέδια ἐπί δεμάτων ἀστικοῦ δικαίου καί βεβαίως τά δύο πλήρη *Σχέδια Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* τοῦ 1870 καί τοῦ 1874, συνετάγησαν κατά συνέχειαν ὑπό τήν παγίαν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἐντολή τοῦ 1835 δέν ἦτο δεσμευτική καί ὅτι ἔπρεπε νά ἐπιδιωχθῇ ὅσον τό δυνατόν σύγχρονος Κῶδιξ βάσει τῶν πλέον καινοτόμων νομοθεσιῶν τῆς Εὐρώπης.

Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοιαν, ἠκολουθεῖτο τό Βασ. Διάταγμα τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835 κατά τό ὑπολαμβανόμενον πνεῦμα αὐτοῦ διά τήν ἐπιδίωξιν τῶν ἐκσυγχρονισμένων λύσεων, ὄχι ὅμως καί κατά τό γράμμα αὐτοῦ περί τοῦ γαλλικοῦ προτύπου ὡς βάσεως τοῦ σχεδιαστέου Ἑλληνικοῦ Κώδικος.

Τήν ὅλην πορείαν συνώψισεν ὁ Καθηγητής Δημ. Παππούλιας, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1911, γνώστης συνεπῶς τοῦ σχετικοῦ ἔργου ἀπό τῶν ἀρχῶν του ἤ ἔστω μέρους αὐτοῦ, διά τῶν ἑξῆς: *«1. Ἡ πρώτη πρός σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος Ἐπιτροπεία συνέστη κατά Ἰανουάριον τοῦ 1835. Τήν σύστασιν τῆς Ἐπιτροπείας ταύτης εἶχεν ὑπ' ὄψει τό Διάταγμα τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835 ὁρίζον ὅτι οἱ ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ περιεχόμενοι νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων δέλουσιν ἰσχύσει μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ πολιτικός (= ἀστικός) κῶδιξ, τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν διετάξαμεν ἤδη. Ἡ Ἐπιτροπεία, διαιρεθεῖσα εἰς πέντε τμήματα, ἔδετο βάσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα. Πρός τοῦτο ἐγένετο κατ' ἐντολήν τῆς Κυβερνήσεως μετάφρασις τοῦ Κώδικος τούτου εἰς τήν ἑλληνικήν ὑπό Βελλίου, Πολυζωΐδου, Πιτσιπιοῦ καί Κωνστ. Σχοινᾶ* (sic), *ἥτις μάλιστα ἐδημοσιεύθη καί εἰς β΄ ἐκδοσιν τῷ 1838. Ἄγνωστον ἄν ἡ Ἐπιτροπεία αὕτη ἐπεράτωσε τό ἔργον αὐτῆς. Ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς ὁ ἐν Σύρῳ δικηγόρος Πάλμας, μή δυνάμενος νά παρατείνῃ τήν διαμονήν του ἐν Ἀθήναις, ἐδημοσίευσεν εἰς δύο τόμους τῷ 1838 τάς προσθήκας καί μεταβολάς, ἅς κατά τήν γνώμην αὐτοῦ ἔδει νά ὑποστῇ ὁ Γαλλικός Κῶδιξ, ἵνα οὕτως ἀπαρτισθῇ ἐξ αὐτοῦ ὁ Ἑλληνικός, εἰς ὃν μάλιστα προέτεινεν, ὅπως κατ' ἀπομίμησιν τοῦ γαλλικοῦ Code Napoléon καλουμένου, δοθῇ τό ὄνομα Κῶδιξ Ὄθωνος*[23]. *Σύγχρονοι πρός τάς προπαρασκευαστικάς πρός σύνταξιν τοῦ Κώδικος ἐργασίας τῆς Ἐπιτροπείας ταύτης εἶνε οἱ νόμοι περί ὑποθηκῶν, ἐνεχύρου καί διακρίσεως κτημάτων, οἵτινες δέν εἶνε ἀπίδανον ὅτι ἀπέρρευσαν ἐκ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς.*

2. Μετά δεκαπενταετίαν, ἤτοι τῷ 1849, συνέστη νέα Ἐπιτροπεία καί ἄρχεται ἡ δευτέρα νομοπαρασκευαστική περίοδος. Ἡ Ἐπιτροπεία αὕτη διετέλει ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου Γ. Ῥάλλη, μέλη δ' αὐτῆς πλήν ἄλλων ἦσαν ὁ Ποτλῆς, Σοῦτσος, Πήλλικας, Κλωνάρης, Ρενιέρης, Καλλιγᾶς, Παπαρρηγόπουλος καί Οἰκονομίδης. Ἡ Ἐπιτροπεία

---

23. Πρόκειται περί τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀλερίνου Πάλμα, *Σχέδιον τινῶν παρατηρήσεων, προσθηκῶν καί διορθώσεων διά νά γίνῃ ὁ Γαλλικός Πολιτικός Κῶδιξ ἐφαρμοστέος εἰς τήν Ἑλλάδα. Μέρος Α΄: ἄρθρ. 1-1100*, Ἐν Ἀθήναις 1837, *Μέρος Β΄: ἄρθρ. 1101-2070*, Ἐν Ἀθήναις 1838 καί *Μέρος Γ΄: ἄρθρ. 2071 μέχρι τέλους*, Ἐν Ἀθήναις 1838. Περί τοῦ Πάλμα βλ. εἰδικώτερον τήν ἤδη μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ Μεν. Ἀλ. Τουρτόγλου, «Ὁ Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων καί ἡ Πολιτική καί Ἐγκληματική Διαδικασία τοῦ 1830. Κριτικαί Παρατηρήσεις Ἀλ. Πάλμα - Ἀπαντήσεις Ἰ. Γενναδᾶ», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 8 (1958), σελ. 1-102, ἰδίᾳ σελ. 4-5· πρβλ. Τοῦ Αὐτοῦ, *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄, σελ. 181-282.

συνέταξε πλῆρες Σχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος ἐπί τῇ βάσει τοῦ γαλλικοῦ. Ἐκ τοῦ σχεδίου τούτου ἀπέρρευσαν τά 90 ἄρθρα τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου, ὁ περί μεταγραφῆς καί ὁ περί ἐπιτροπείας νόμος. Κατά Φεβρουάριον τοῦ 1866 συνέστη νέα Ἐπιτροπεία, ἵνα ἐπί τῇ βάσει τῶν ὑπό τῆς προηγουμένης γενομένων ἐργασιῶν συντάξῃ νέον νομοσχέδιον. Ἐν τῇ Ἐπιτροπείᾳ ταύτῃ διακρίνονται οἱ καί ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐργασθέντες Ῥάλλης, Οἰκονομίδης, Καλλιγᾶς, Παπαρρηγόπουλος, οἷς προσετέθησαν ὁ Φρεαρίτης καί ὁ Σκαλτσούνης, ὕστερον δέ καί ὁ Κρασσᾶς. Τῆς Ἐπιτροπείας τό ἔργον ἐπερατώθη κατά Ἰανουάριον τοῦ 1870, τό δέ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης ἀπέστειλε τό σχέδιον εἰς τά δικαστήρια, ἵνα εἴπωσι γνώμην περί αὐτοῦ.

Νέαν ἀναθεώρησιν τοῦ ἔργου ἐπιζητοῦσα ἡ Κυβέρνησις συνέστησε κατά Μάιον τοῦ 1874 νέαν Ἐπιτροπείαν, ἐκ τῶν αὐτῶν ὡς ἐπί τό πλεῖστον μελῶν ἀποτελεσθεῖσαν, ἥτις ἐντός τριῶν μηνῶν ἐπεράτωσε τήν ἀναθεώρησιν καί οὕτω κατηρτίσθη τό εἰς τήν Βουλήν κατά Νοέμβριον τοῦ 1874 ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Β. Νικολοπούλου ὑποβληθέν Νομοσχέδιον Ἀστικοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος. Οὕτως ἔληξε καί ἡ δευτέρα περίοδος τῶν νομοπαρασκευαστικῶν ἐργασιῶν, χωρίς ὅμως τό προϊόν αὐτῆς νά καταστῇ νόμος.

3. Μακρά ἐπηκολούθησεν ἀδράνεια, ὅτε τό ἐν Γερμανίᾳ συνταχθέν Σχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος παρέσχεν ἀφορμήν ὅπως καί ἐν Ἑλλάδι ἀνακινηθῇ τό εἰς λήθην περιπεσόν ζήτημα τῆς συντάξεως ἀστικοῦ κώδικος»[24]. Ἀκολούθως ὁ Δημ. Παππούλιας ἐξέθεσε τήν πορείαν τῶν νομοπαρασκευαστικῶν ἐπιτροπῶν μεταξύ 1891 καί 1917, θέμα τό ὁποῖον, ὅμως, ἐκφεύγει τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς παρούσης ἐργασίας.

Δέν πρέπει πάντως νά λησμονῆται ὅτι σημαντικόν ρόλον εἰς τήν διατήρησιν τοῦ ὑφισταμένου «προσωρινοῦ» καθεστῶτος διεδραμάτισαν προσέτι ἡ συνήθεια καί ἡ ἐπί αἰῶνας προσήλωσις εἰς τό Βυζαντινόν –Ρωμαϊκόν Δίκαιον ὡς αὐτό ἀπετυποῦτο εἰς τήν *Ἑξάβιβλον*, ἀλλά καί αἱ δυσκολίαι προσαρμογῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς νομοθεσίας, ἐν προκειμένῳ τοῦ γαλλικοῦ προτύπου, τοῦ Code Civil, εἰς τάς συνθήκας τῆς ἑλληνικῆς

24. Δ. Παππούλια, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, τεῦχ. Α΄, σελ. 41 - 43. Τήν πορείαν τῶν ἐπιτροπῶν πρός σύνταξιν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐπεχείρησε νά ἰχνογραφήσῃ καί ὁ Γεώργιος Ἰ. Πλαγιανάκος, *Die Entstehung des Griechischen Zivilgesetzbuches*, εἰς τήν σειράν: *Hamburger Rechtsstudien herausgegeben von Mitgliedern der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Hamburg*, Ἐν Ἀμβούργῳ 1963, ἐπί τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως Γ. Μαύρου εἰς τόν Ἑλληνικόν Ἀστικόν Κώδικα τοῦ 1946. Βλ. καί Ἀκι - Παν. Λαμπροπούλου, «Ἡ Πεντηκονταετία τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 9 (1995 - 1996), Ἐν Ἀθήναις 1996, σελ. 193 - 210. Πρβλ. καί Γεωργ. Ἀ. Μαντζούφα, *Das Griechische Zivilgesetzbuch und seine theoretischen Grundlagen. Vortrag gehalten vor der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Facultät der Universität Innsbruck am 6. Juli 1954*, Ἐν Ἀθήναις 1954.

κοινωνίας καί τάς πραγματικάς ἀνάγκας τῶν Ἑλλήνων διαδίκων. Μεγάλαι ὅμως ἦσαν ἀρχικῶς καί αἱ αὐτονόητοι ἀδυναμίαι τῶν νεαρῶν Ἑλλήνων νομικῶν ἀποφοίτων τῶν Δυτικοευρωπαϊκῶν πανεπιστημίων διά τό βαρύ ἔργον τό ὁποῖον ἀνετέθη εἰς αὐτούς, ἀδοκιμάστους εἰσέτι ὄντας εἰς τήν δικαστικήν πρακτικήν (1836-1837). Ἐξ ἴσου βαρύ ἦτο τό ἔργον προσαρμογῆς τοῦ Code Civil εἰς τά ἑλληνικά δεδομένα καί διά τούς μεγαλυτέρους τήν ἡλικίαν νομικούς καί δημοσίους ὑπαλλήλους, οἱ ὁποῖοι σύν τοῖς ἄλλοις ἦσαν ἤδη πλήρως βεβαρημένοι ἐκ τῶν ὑπαλληλικῶν ἤ δικαστικῶν καθηκόντων των.

Συνεπῶς, ἡ ἐπιβράδυνσις τοῦ ἔργου πρέπει νά θεωρήσωμεν ὅτι ἀρχικῶς προσέκρουσεν εἰς πραγματικήν ἀδυναμίαν, ὑπερφόρτωσιν τῶν μελῶν τῶν πρώτων ἐπιτροπῶν ἐκ τῶν ἤδη ἀνατεθειμένων εἰς αὐτά ὑπηρεσιακῶν καθηκόντων, εἰς τάς δυσχερείας καί τά νομοτεχνικά προβλήματα διαπλάσεως τῆς νομικῆς ὁρολογίας, τελικῶς δ' εἰς τήν θεωρητικήν ἀπροθυμίαν υἱοθετήσεως τοῦ ξένου (γαλλικοῦ) προτύπου.

Δέν εἶναι δυνατόν νά βεβαιωθῇ ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἐπεκράτησεν ἐπισήμως σκέψις διατηρήσεως τοῦ παραδοσιακοῦ καθεστῶτος εἰς τό Ἀστικόν Δίκαιον ὡς ἐνιαίου μορφώματος μεταξύ τῶν ἐδαφῶν τοῦ ἐλευθέρου Κράτους καί τῶν ἀλυτρώτων ἐπαρχιῶν. Πιθανόν ὅμως ἐκράτει ἡ σκέψις εἰς τινάς, ἐν συνδυασμῷ πρός τήν γενικωτέραν πολιτικήν θέσιν περί προσωρινῆς μόνον ἀποδοχῆς τῆς κατά τό 1833 διαμορφωθείσης μεθορίου τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὅτι τό τελευταῖον ἀπετέλει τόν ἄμεσον καί νόμιμον κληρονόμον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Μνημονεύομεν τοιοῦτον ἐνδεχόμενον ἐφ' ὅσον ἤθελε θεωρηθῆ ὅτι ἐξέφραζε γενικωτέραν ἔννοιαν ἡ φρᾶσις τοῦ Π. Παπαρρηγοπούλου: «*ὡρισμένη ἐπιστήμη δύναται νά ἔχῃ ἐθνικόν ἀντικείμενον, καί τοιαύτη εἶναι ἡ νομική*»[25]. Δέν ἀποκλείεται νά εὗρεν ἐνωρίς διά τοῦ μακραίωνος ἐν ἐφαρμογῇ Δικαίου ἡ Μεγάλη Ἰδέα πεδίον δεμελιώσεως τῶν δέσεών της, ἐν ὄψει καί τῶν σχετικῶν περί τούτου διατάξεων τῶν Συνταγμάτων τοῦ Ἀγῶνος καί τῆς Καταληκτηρίου Διακηρύξεως τῆς Α΄ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (15 Ἰανουαρίου 1822).

4. Τό ἰδεολογικόν ὑπόβαθρον.

Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι κατά τό 1856, ὅταν ἐπέκειτο ἡ ψήφισις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Νόμου, ἐξεδηλώθη ἔντονος ἀντίδρασις ἀπό τῶν στηλῶν τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Πανδώρα* ὑπό ἀνωνύμου συνεργάτου του δι' ἑνός ἄρθρου ὑπό τόν τίτλον: «Ὁ ἐν Ἑλλάδι Ἀστυκός Νόμος». Εἰς αὐτό ὁ

25. Π. Παπαρρηγοπούλου, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Βιβλίον πρῶτον, δεύτερον καί τρίτον περιέχοντα τάς Γενικάς Ἀρχάς. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, σελ. 26.

ἀνώνυμος ἀρδρογράφος, ὁ ὁποῖος ὁπωσδήποτε ἦτο νομικός καί μάλιστα λίαν ἱκανός, ἐτάσσετο κατά τῆς εἰσαγωγῆς Δικαίου βάσει ξένου προτύπου εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἐτόνιζεν ὅτι «*Τό Δίκαιον λοιπόν, ἐν ὡρισμένῳ ἔδνει ἀναφερόμενον, ὀφείλει, κατά τήν ἐξωτερικήν αὐτοῦ ὑπόστασιν, νά παρασταθῇ ὑπό τήν μορφήν τοῦ ζῶντος ἐντός τοῦ ἐθνικοῦ βίου Δικαίου· οὕτω δέ τό Δίκαιον, καί τοι ἁπανταχοῦ καί πάντοτε τό αὐτό, προσδιορίζεται διαφόρως, οὐ μόνον ἐν ἑκάστῃ ἐποχῇ, ἀλλά καί ἐν ἑκάστῳ ἔδνει*»[26].

Ἀκολούδως, ὁ ἀρδρογράφος ἀνέπτυσσε σειράν ἐπιχειρημάτων, ἠντλημένων κυρίως ἐκ τῆς γαλλικῆς καί τῆς ἰταλικῆς νομικῆς βιβλιογραφίας τῆς ἐποχῆς, διά νά ὑποστηρίξῃ ὅτι: «*Ὁ χρόνος κυρίως τούς κώδικας τῶν λαῶν συντάττει*» καί ὅτι ἡ βεβιασμένη εἰσαγωγή ξένου προτύπου δέν δά ἦτο ἡ ἐνδεδειγμένη λύσις, πολλῷ μᾶλλον δοδέντος ὅτι «*ἡ γνησία ἐθνική ἀστυκή νομοδεσία πρέπει νά ᾖ ἐντός τῆς συνειδήσεως τοῦ ἔδνους· τοῦ δέ νομοδέτου ἡ ὑψηλή ἀποστολή ἐστίν, ἀφοῦ σπουδάσῃ τά διάφορα ἐθνικά στοιχεῖα καί τό ζῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔδνους δίκαιον, ἐγγράφως αὐτό νά διατυπώσῃ, λαμβάνων ὡς βάσιν τά ἔδιμα καί ὁδηγούμενος ὑπό τῶν καδόλου ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Ὅδεν, ὁ ἐθνικός νομοδέτης, χωρίς ν' ἀποσπᾶται ἀπό τῆς ἀλληλουχίας τοῦ ἀγράφως ἐν τῇ ἐθνικῇ συνειδήσει ἐνυπάρχοντος Δικαίου, ὀφείλει νά πληροῖ τάς γενικάς ἐνεστώσας νομικάς ἀνάγκας καί ἀπαιτήσεις τοῦ ἔδνους, διακρίνων δέ τάς μελλούσας νέας ἀνάγκας, ὀφείλει νά προκαλῇ τήν βελτίωσιν καί ἀνάπτυξιν τῶν νομικῶν κανόνων πρός πλήρωσιν τῶν νέων ἀναγκῶν*»[27]. Καί περαιτέρω ὅτι: «*Ὁ νομοδέτης, ὅπως ἀληδῶς δεωρῆται γνήσιος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, οὐχί ἐκτός, ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔδνους αὐτοῦ ὀφείλει νά ἵσταται*»[28].

Πρός ὑποστήριξιν τῶν ἐπόψεών του προσέδετε τά ἑξῆς: «*Ὅδεν, ὁ Ἕλλην νομοδέτης, κεκλημένος ν' ἀνεγείρῃ τό οἰκοδόμημα τῆς ἐθνικῆς ἀστυκῆς νομοδεσίας, ὀφείλει μετ' ἐπιμελείας νά σπουδάσῃ τό ἐν ταῖς ψυχαῖς ὑπάρχον Δίκαιον, ὡς λέγει ὁ πολιτικώτατος Ἰσοκράτης, νά ἐγκύψῃ μετά φιλοσοφικοῦ ὄμματος εἰς τά ἐν τῇ ἐθνικῇ συνειδήσει ζῶντα ἔδιμα, τά ὁποῖα ἑκάστοτε ἐντός τοῦ πρακτικοῦ βίου διαδραματίζονται, καί ὄχι ν' ἀποχωρισδῇ αὐτῶν, καί περικεκλεισμένος ἐντός τῶν ἀπολύτων τοῦ φυσικοῦ δικαίου δογμάτων νά μορφώσῃ ἀστυκήν νομοδεσίαν, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ νοός ἐπιγέννημα, ὁμοιάζων συγγραφέα ἀποπειρώμενον νά συγγράψῃ εἰς γλῶσσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου δημιουργηδεῖσαν*»[29].

Εἰς τήν αὐτήν πραγματείαν ὁ συντάκτης της ἀνέπτυσσε τούς λόγους

---

26. Ἀνωνύμου, «Ὁ ἐν Ἑλλάδι Ἀστυκός Νόμος», *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Ϛ΄, φ. 140 (15 Ἰαν. 1856), σελ. 520.
27. *Αὐτόδι*, σελ. 521.
28. *Αὐτόδι*.
29. *Αὐτόδι*.

διά τούς όποίους κατ' αὐτόν δέν ἦτο δυνατή εἰσέτι ἡ εἰσαγωγή Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν Ἑλλάδα καί συγκεκριμένως ὅτι ἡ ἔλλειψις συλλογῶν ἐθίμων, νομικῶν πραγματειῶν περί ἐθίμων καί ἀναλύσεως αὐτῶν, ἐπί μακρά ἔτη σταθερᾶς νομολογιακῆς ἀντιμετωπίσεώς των ὑπό τῶν δικαστηρίων, ἄνευ ἔστω μακρᾶς πολιτικῆς ζωῆς, «*ἥτις πολλαπλασιάζουσα καί εὐκολύνουσα τάς κοινωνικάς σχέσεις, ἐκφέρει βαθμηδόν τήν ἁπλοποίησιν τῆς ποικιλίας τῶν ἐθίμων*», ἀπετέλουν τινάς ἐκ τῶν σοβαρῶν λόγων ἀναβολῆς τῆς νομοπαρασκευαστικῆς προσπαθείας ἐάν τό ζητούμενον ἦτο Ἀστική Νομοθεσία «*φέρουσα τήν σφραγῖδα τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀτομικότητος*»[30]. Ἐναγωνίως ὑπεγράμμιζεν ὅτι: «*ἐπιχειροῦντες σήμερον ἰδίου ἀστυκοῦ νόμου τήν σύνταξιν, κινδυνεύομεν ἀναμφιλέκτως εἰς ἀποτυχίαν νά περιέλθωμεν· κινδυνεύομεν ν' ἀντιγράψωμεν τά ἄρθρα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος καί τάς ὑπό τῶν Γάλλων νομοδιδασκάλων συμβουλευομένας διορθώσεις καί συμπληρώσεις καί οὐχί ἴδιον ἐθνικόν ἔργον νά προσάξωμεν· κινδυνεύομεν ἀκαταλλήλως νά συλλέξωμεν ἐκ τῶν τοῦ Γαλλικοῦ καί Ρωμαϊκοῦ νόμου διατάξεων· κινδυνεύομεν νά παρουσιασθῶμεν εἰς τήν παγκόσμιον ἔκθεσιν τῆς Ἱστορίας ἐνδεδυμένοι ἐκ συρραμένων τεμαχίων ἱματισμόν, τόν ὁποῖον μετά στόμφου κατεσκευάσαμεν διασχίσαντες ἀλλότρια πλούσια ἐνδύματα*»[31].

Πάντα ταῦτα ἀπετέλουν ἐπιχειρήματα ἐκ τοῦ νομικοῦ χώρου τοῦ ἀνωνύμου ἀρθρογράφου τῆς *Νέας Πανδώρας*. Ἐπηκολούθουν ὅμως καί ἐπιχειρήματα πολιτικῆς καί ἰδεολογικῆς φύσεως, κυρίως δέ τό αἴτημα διαφυλάξεως τῆς ἑνότητος δικαίου μεταξύ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους καί ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ: «*Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου εἶναι ἐκ τῶν ἱερῶν ἐκείνων μνημείων, ἅτινα τά πλεῖστα συνέτεινον εἰς τήν συμπαγῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἑνότητα καί διετήρησαν τό νῆμα καί τήν ἀλληλουχίαν τῆς ἑλληνικότητος καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τοῦ ἐθνικοῦ κατακλυσμοῦ· ἐν τῷ μέσῳ δέ τῶν τρομερῶν τοῦ ἔθνους συμφορῶν ἐπαρηγόρουν τήν καταβεβλημένην ἐθνικήν συνείδησιν, διετήρουν ἀκμαίας τάς παραδόσεις καί ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος καί ὑπεδείκνυον προφητικῶς τό μέλλον τῆς Φυλῆς. Ἱερόσυλοι οἱ τείνοντες βέβηλον χεῖρα ἐπί τῶν ἱερῶν κειμηλίων, τά ὁποῖα ἡ ἐθνική ἱστορία καί ἡ ἐθνική παράδοσις ἐδημιούργησαν, ὅπως διαρρήξωσιν ἤ χαλαρώσωσι τούς ἱερούς δεσμούς τούς συνδέοντας τόν παρόντα Ἑλληνισμόν μετά τοῦ Μέσου καί δι' αὐτοῦ μετά τοῦ Ἀρχαίου, καί συναπαρτίζοντας τήν ἀδιάρρηκτον ἀλληλουχίαν τῆς ὅλης Ἑλληνικότητος. Περικεκλεισμένοι οὗτοι ἐντός τῶν ὁρίων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἄλλον Ἑλληνισμόν ἐκτός τοῦ στενοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Δημοσθένους δέν ἀναγνωρίζουσιν, ἀποκηρύττοντες πᾶν ὅ,τι δέν φέρει τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος τόν τύπον. Ἀλλ'*

30. Ἀνωνύμου, «Ὁ ἐν Ἑλλάδι Ἀστυκός Νόμος», σελ. 522.
31. *Αὐτόθι*, σελ. 524.

ἄς προσέλθωσιν εἰς τό Σχολεῖον τοῦ λαοῦ ἵνα μάθωσι πολλάς ὑπ' αὐτῶν παραγνωριζομένας ἀληθείας, ἵνα μάθωσι τά μυστήρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί διδαχθῶσι τόν προορισμόν καί τάς τύχας τῆς Φυλῆς.

Ἐκτός τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις ἔχει προσέτι ὑπέρ ἑαυτῆς τό πλεονέκτημα νά συνδέῃ ἡμᾶς ἀδιαρρήκτως μετά τῶν ὑπό δουλείαν εἰσέτι εὑρισκομένων ἀδελφῶν ἡμῶν, μεθ' ὧν κοινόν τό παρελθόν καί κοινόν τό μέλλον θέλομεν ἔχει. Ἄν ἡ νομοθεσία ἦναι ἐκ τῶν κυριωτέρων συνδέσμων δι' ὧν συγκρατεῖται ἡ ἑνότης τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, διατί τόν σύνδεσμον τοῦτον ἀδίκως νά διαρρήξωμεν; Οἱ Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, καθ' ὅσον ἐν τῷ Προχείρῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου περιέχονται, ἐξακολουθοῦντες καί παρά τοῖς μή ἐλευθέροις ἀδελφοῖς ἡμῶν μέχρι τοῦδε νά ἰσχύωσιν, ἔτι περισσότερον τούς μεταξύ αὐτῶν καί ἡμῶν συνδέσμους συντηροῦσι, ματαιοῦντες τά σχέδια τῆς ἀσπλάγχνου πολιτικῆς ἀείποτε τόν ἀποχωρισμόν ἀποπειρωμένης.

Ἄν ἡ Ἀστυκή Νομοθεσία ἦναι οἰκοδόμημα ἐθνικόν, πρός πλήρη καταρτισμόν τοῦ ὁποίου ἑκάστη μερίς τοῦ ἔθνους ἔχει τι νά προσθέσῃ, πῶς ἡμεῖς μόνοι, ἄνευ τῆς ἀναγκαίας τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν συνδρομῆς, θέλομεν τήν ἀνέγερσιν αὐτοῦ ἐπιχειρήσει; Τό Ἑλληνικόν Ἔθνος, δυστυχῶς σήμερον διαμεμελισμένον, προώρισται ν' ἀποτελέσῃ μίαν καί ἀδιαίρετον ἐθνικότητα· μεταβατικῆς λοιπόν οὔσης τῆς ἐνεστώσης ἡμῶν καταστάσεως, πῶς δυνάμεθα νά ἐπιχειρήσωμεν διαρκῆ καί μόνιμα ἔργα, οἷον εἶναι τό τῆς Ἀστυκῆς Νομοθεσίας; Τίνι δικαιώματι τό ἀποσπασθέν τοῦ ὅλου ποσοστόν μέρος θέλει συντάξει νομοθεσίαν ἀληθῶς ἑλληνικήν, ἐνῷ εἰς τήν σύνταξιν αὐτῆς ἅπαντα τά μέρη τοῦ Γένους δικαιοῦνται νά συμμεθέξωσιν;

Περαίνοντες, λοιπόν, λέγομεν ὅτι ἡ Βυζαντινή Νομοθεσία δέν εἶναι δι' ἡμᾶς ξένη· ὅτι τά ἔθιμα εἰσίν ἀναγκαῖαι συμπληρώσεις καί τροπολογίαι, τάς ὁποίας ἡ ἐθνική συνείδησις παρεδέχθη κατά τάς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς καί τῆς ἐθνικῆς καταστάσεως· ὅτι διεπόμενοι ὑπό τῶν Νόμων τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, ὑπό τῶν ἡμετέρων ἐθίμων τροπολογουμένων, οὐ μόνον ἱκανοποιοῦμεν τάς ἐνεστώσας τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀπαιτήσεις, ἀλλά, συνδεόμενοι μετά τοῦ παρελθόντος, προπαρασκευάζομεν τήν ἀνέγερσιν τοῦ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν νομοθεσίας οἰκοδομήματος· καί ἐπί τέλους, ὅτι ἡ ἐνεστῶσα κατάστασις περί τήν ἀστυκήν ἡμῶν νομοθεσίαν ἐστί διά πολλούς λόγους προτιμοτέρα τῆς καταστάσεως τοῦ σήμερον ἐπιχειρησομένου ἀστυκοῦ νόμου»[32].

Ὁ ἀνώνυμος ἀρθρογράφος δέν εἶναι εὔκολον νά ταυτισθῇ πρός γνωστόν νομοδιδάσκαλον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τό βέβαιον εἶναι ὅτι κατά τό 1856 τήν *Νέαν Πανδώραν* ἐξέδιδε μόνος πλέον ὁ Νικόλαος

32. Ἀνωνύμου, «Ὁ ἐν Ἑλλάδι Ἀστυκός Νόμος», σελ. 525.

Δραγούμης, ἀφοῦ εἶχον ἀποσυρθῆ οἱ λοιποί ἐκδόται, δηλ. ὁ Γ. Σκοῦφος, ὁ Χ. Ἀ. Δούκας, ὁ Ἀλέξανδρος Ρῖζος Ραγκαβῆς καί ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Οἱ δύο τελευταῖοι ὅμως εἶχον παραμείνει ὡς τακτικοί συνεργάται τοῦ περιοδικοῦ. Μεταξύ τῶν λοιπῶν τακτικῶν συνεργατῶν τοῦ περιοδικοῦ ἠριθμοῦντο ἐκ τῶν νομικῶν τῆς ἐποχῆς οἱ Ν. Ἰ. Σαρίπολος, Παῦλος Καλλιγᾶς, Πέτρος Παπαρρηγόπουλος, Λεων. Λ. Σγούτας, Νικ. Κωστῆς, Περ. Ἀργυρόπουλος, Γ. Τερτσέτης, Κων. Φρεαρίτης, Γεωργ. Ἀ. Μαυροκορδᾶτος[33]. Ἂς προστεθῆ ὅτι ὁ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος ἐδίδασκεν ἀπό τοῦ 1850 εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου τό Μάθημα τοῦ Δημοσίου Δικαίου τῶν Ἀρχαίων Ἐθνῶν, πρίν ἤ διορισθῆ Ἔκτακτος Καθηγητής τῆς Ἱστορίας τῷ 1851 καί τῷ 1856 Τακτικός Καθηγητής εἰς τήν Φιλοσοφικήν Σχολήν. Μεταξύ αὐτῶν φρονοῦμεν ὅτι δά πρέπει νά ἀναζητηθῆ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεύς τοῦ ἐν λόγῳ σημαντικοῦ ἄρθρου. Ἐξ ὅλων τῶν ὀνομάτων αἱ καταγραφόμεναι δέσεις εἰκάζομεν ὅτι ἐξέφραζον κυρίως τάς γνώμας τοῦ Πέτρου Παπαρρηγοπούλου. Τέλος, ἂς ὑπομνησθῆ ὅτι, ὡς ἤδη ἐσημειώθη, καίριον ρόλον εἰς τήν διαμόρφωσιν ἤ ἔστω ἐνίσχυσιν τῆς «μεγαλοϊδεατικῆς» νομικῆς στάσεως τοῦ ἀνωνύμου συντάκτου εἶχον σημαντικῶς διαδραματίσει ὁ Κριμαϊκός Πόλεμος, ἡ ἀποτυχία τῆς ἑλληνικῆς κινήσεως πρός ἀπελευθέρωσιν τῆς Θεσσαλίας, ὁ ναυτικός ἀποκλεισμός τῆς Ἑλλάδος καί ἡ Συμμαχική Κατοχή τῶν Ἀθηνῶν καί τοῦ Πειραιῶς, μέ παράλληλον μετάδοσιν τῆς χολέρας ὑπό τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων καί δραματικόν ἀποδεκατισμόν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὑπ' αὐτάς τάς συνθήκας τό γαλλικόν πρότυπον νόμου ἐφαίνετο ἀντιπαθές καί ἡ ἀναθέρμανσις τῶν ἐθνικῶν ἀλυτρωτικῶν ὁραματισμῶν ὡδήγει εἰς πολιτικήν καί νομικήν πρόκρισιν τῆς πρός καιρόν διατηρήσεως τῶν Νόμων *«τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων»* ὡς κοινοῦ Δικαίου ἐλευθέρων καί ἀλυτρώτων Ἑλλήνων ἀδελφῶν.

Τά αὐτά ὑπεστήριξε μετά πολλά ἔτη (1947) ὁ Καθηγητής Γ. Μαριδάκης: *«Ἡ κωδικοποίησις πραγματοποιεῖ τήν ἑνότητα τοῦ δικαίου. Ἑνότης τοῦ δικαίου καί ἑνότης τοῦ ἔθνους συναρτῶνται. Ἡ ἑνότης τοῦ Ἔθνους φέρει εἰς ἑνότητα τοῦ δικαίου καί ἡ ἑνότης τοῦ δικαίου προάγει τήν ἑνότητα τοῦ Ἔθνους. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ πραγματοποίησις τῆς ἑνότητος τοῦ δικαίου ὡς ἀποστολή καί ὡς ἐπίτευγμα ἐπίκειται εἰς ὁλόκληρον τό Ἔθνος. Συμβολή ὅμως τῶν δυνάμεων ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους προϋποθέτει ὁλόκληρον τό Ἔθνος συνηνωμένον εἰς ἑνιαῖον Κράτος. Οὕτως ἐξηγεῖται καί τό ἱστορικόν φαινόμενον ὅτι οὐδέν ἔθνος ἐπραγματοποίησεν ἑνιαῖον ἐν*

33. Ἀποστ. Σαχίνη, *Συμβολή στήν ἱστορία τῆς «Πανδώρας» καί τῶν παλιῶν περιοδικῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1964, σελ. 62 - 64.

κώδικι δίκαιον πρίν ἤ πραγματοποιήσῃ τήν ἐν ἐνιαίᾳ Πολιτείᾳ συνένωσιν αὐτοῦ. Εἷς λαός, μία Πολιτεία, μία γλῶσσα, ἕν δίκαιον»[34].

Μετά μάλιστα τό 1864 καί τάς δυσκολίας τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἑτοίμου ὡς ἀνεφέρετο *Σχεδίου Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος* πρός τά ἰσχύοντα ἐν Ἑπτανήσῳ, κυρίως πρός τάς ἰδιαιτέρας διατάξεις τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος, αἱ ὁποῖαι ἀνήγοντο εἰς δέσμια τῆς περιόδου τῆς Ἑνετικῆς Κατοχῆς, φαίνεται ὅτι κατέστη πεποίθησις εἰς τόν νομικόν κόσμον τῆς Ἑλλάδος πώς δέν ἔπρεπε νά διαταραχθῇ ἡ ὑφισταμένη προσωρινή ρύθμισις τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/ 7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου* ἐπί σκοπῷ διατηρήσεως ἀναλλοιώτου τοῦ ἐνιαίου καθεστῶτος τοῦ ἐλευθέρου Κράτους ὥστε νά καταστῇ ἄνετος ἡ προσαρμογή τῶν ἑνοποιουμένων ἀλυτρώτων ἐπαρχιῶν εἰς τό Δίκαιον τοῦ κυρίου κορμοῦ τοῦ Κράτους. Αἱ ἐν συνεχείᾳ διπλωματικαί ἐξελίξεις εἰς τήν Βαλκανικήν κατά τάς δεκαετίας τοῦ 1870 καί τοῦ 1880 μετέβαλον τήν πεποίθησιν εἰς στερράν θέσιν. Ὑπό τό πνεῦμα αὐτό ἐκινήθη ἡ ἄρνησις τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Ἀλεξ. Ἀλεξ. Κοντοσταύλου περί τήν ψήφισιν τοῦ *Σχεδίου Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος* κατά τό 1874 καί πάλιν κατά τό 1882. Ἡ πορεία εἶχε χαραχθῆ καί διά τό μέλλον.

Εὐθεῖα ἀπήχησις τῆς θέσεως ἀνιχνεύεται βραδύτερον (1902) εἰς τήν ἀπάντησιν τοῦ ἐπιφανοῦς νομικοῦ Νικ. Π. Δημητρακοπούλου (1864-1921) πρός τόν μετά ἔτη Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Στᾶμον Παπαφράγκον (1872-1942) εἰς ἐρώτημα αὐτοῦ περί τοῦ καταλληλοτέρου διά τήν Κρητικήν Πολιτείαν Ἀστικοῦ Δικαίου. Εἰς τήν ἐν λόγῳ ἀπό 28 Νοεμβρίου 1902 ἐπιστολήν τοῦ Νικ. Π. Δημητρακοπούλου καταγράφονται μεταξύ πολλῶν ἄλλων καί τά ἑξῆς: «*Ἄν πρόκειται διά τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου νά ἐξυπηρετηθῇ ἰδέα ἐθνική, τό μέτρον τοῦτο θά εὕρισκεν ἐνθουσιώδεις ὑποστηρικτάς πάντας τούς κατανοοῦντας ὅτι ἐλάχιστοι δεσμοί συντελοῦσι τοσοῦτον ὑπέρ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος ὅσον τό ἐνιαῖον τῆς νομοθεσίας. Οἱ ἀσχοληθέντες δέ εἰς τήν ἐξήγησιν τῆς εἰς τήν Γερμανίαν ἀπό τοῦ Μεσαίωνος ἤδη διά τῆς ἐπιστήμης, τῆς νομολογίας καί τῶν ἐδίμων εἰσαγωγῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ καί μετέπειτα μέχρις ἐσχάτων, καίτοι ἐνομοθετήθησαν εἰς τά διάφορα γερμανικά κράτη ἴδια ἐγχώρια δίκαια, ἀνευρίσκουσιν ὅτι σπουδαῖον πρός τοῦτο ἐλατήριον ὑπῆρξεν ἡ ἐθνική ἰδέα τῆς ἑνότητος τοῦ Δικαίου, ἥν ὁριστικῶς πλέον καί πληρέστερον ἐξυπηρέτησεν ὁ νέος παγγερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ. Ὑπό τήν ἔποψιν ταύτην θά ἦτο διάβημα ἄξιον πάσης ἐνισχύσεως, νά συμμερισθῇ καί ἡ Κρήτη τήν νομοθετικήν κατάστασιν τῆς ἐλευθέρας Πατρίδος, οἱαδήποτε καί ἄν εἶναι, καί θά ἦτο*

34. Γ. Μαριδάκη, «Τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς κωδικοποιήσεως», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 22 (1947), Ἐν Ἀθήναις 1951, σελ. 312.

ἀληθῶς ὡραῖον νά θεσπισθῇ καί ὑπό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γωνίας, κατ' ἀπομίμησιν τῆς προηγηθείσης ἐν τῇ ἀπελευθερώσει, ὅτι: "οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων θέλουσιν ἰσχύει μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Κῶδιξ. Τά ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καί ἀδιάκοπος συνήθεια ἤ ἀποφάσεις δικαστικαί καθιέρωσαν, ἰσχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν"»[35].

Κατά τήν αὐτήν εὐκαιρίαν καί ἐπί τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐζητήθη ἡ γνώμη καί ἄλλων κορυφαίων νομικῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς τοῦ ἐν συνεχείᾳ πρώτου Πολιτικοῦ Διοικητοῦ τῶν ἐλευθερωθέντων ἐδαφῶν τῆς Μακεδονίας καί βραδύτερον πρώτου Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Κωνσταντίνου Ρακτιβάν (1865-1935). Οὗτος εἰς τήν ἀπαντητικήν ἐπιστολήν του, ὑπό ἡμερομηνίαν 15 Νοεμβρίου 1902, ἔγραψεν: *«Ἡ νομοθεσία τῆς Κρήτης πρέπει βεβαίως νά προσεγγίζῃ ὡς πλεῖστον τῇ τῆς Μητρός Ἑλλάδος, καί διά τό ὅμαιμον τοῦ Λαοῦ καί ἐπί τῇ προόψει τῆς ἀναμφηρίστως οὐ πολύ ἀπεχούσης ἐν ἑνώσει ἀποκαταστάσεως αὐτῆς, χωρίς ὅμως ν' ἀποκλείωνται καί αἱ ἐφικταί βελτιώσεις, χρησιμεύουσαι ἴσως ὡς ὑπόδειγμα καί διά τήν Μητέρα.*

Ἐπί τῇ βάσει τούτων τῶν σκέψεων, τήν μέν ἁπλῆν υἱοθέτησιν τοῦ Ἀρμενοπούλου ἤ τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί Βυζαντιακοῦ Δικαίου ὡς ἔχει καί ἐν Ἑλλάδι, μετά τῶν ὑφισταμένων γνωστῶν δυσχερειῶν καί ἰδιαίτατα τοῦ ἀμφιβόλου καί δυσχρήστου αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου τῶν νόμων, δέν θεωρῶ ἀποχρῶντος ἱκανοποιοῦσαν τάς σχετικάς βλέψεις τῆς Νήσου.

Ἔτι ἐντονώτερον ὅμως ἀποκρούω, οὐ μόνον διά τήν Κρήτην, ἀλλά καί διά τήν Ἑλλάδα, τήν παραδοχήν ὀθνείων νομοθετημάτων, καί αὐτοῦ τοῦ ὡς τελειοτάτου θεωρουμένου Γερμανικοῦ Κώδικος, διότι ὅσον τέλειος καί ἄν ὑποτεθῇ ὅτι εἶναι, εἶναι τοιοῦτος διά τούς συντάξαντας καί ψηφίσαντας αὐτόν, ὡς πρός ἡμᾶς δέ τυγχάνει ξένος, μή προσαρμοζόμενος ἐκ τῶν προτέρων πρός τά ἤθη καί τάς ἀνάγκας τοῦ τόπου, ὅπερ τό κυριώτατον προσόν παντός ἀγαθοῦ νόμου.

Ἐν τῇ αὐτῇ κατηγορίᾳ τάσσω καί τό πλείονας ὑποστάν ἐπεξεργασίας νομοσχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος, διότι οὐδέποτε ἠδυνήθην νά ἐννοήσω πῶς ἕν σύμφυρμα διατάξεων ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, Ἰταλικοῦ, Αὐστριακοῦ, Σαξωνικοῦ καί Ὁλλανδικοῦ ἀκόμη Κώδικος δ' ἀποτελέσῃ Ἑλληνικόν Ἀστικόν Κώδικα.

Ἀπολείπεται ἡ μόνη ἀληθής καί σύμφωνος πρός τάς ἐθνικάς παραδόσεις καί ἀνάγκας ὁδός, καί αὕτη ἐστί, κατ' ἐμέ, ἡ κωδικοποίησις αὐτῆς τῆς ἐν Ἑλλάδι ἰσχυούσης ἀστικῆς νομοθεσίας, ἐπιφερομένων ἐκείνων μόνον τῶν τροποποιήσεων, αἵτινες ἐξ αὐτῆς ταύτης καί τῆς μέχρι τοῦδε ἐφαρμογῆς της

35. Χρ. Π. Πράτσικα, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1821 - 1941)*, σελ. 27.

ὑπαγορεύονται, ἀποκοπτομένων τουτέστι τῶν σφόδρα ἀπηρχαιωμένων ἃ ἡ πεῖρα κατέδειξεν ἄχρηστα ἢ ἐπιβλαβῆ, ἐπιλυομένων δέ τῶν ὑπαρχουσῶν ἀντινομιῶν κατά τήν κρατήσασαν ἤ τήν πρακτικῶς ὀρθοτέραν δόξαν καί προστιθεμένων μετά φειδοῦς ἐνιαχοῦ νέων διατάξεων ἐκεῖ ἔνθα ὑφίστανται ἀναμφισβήτητα κενά»[36].

Μετά 20 ἔτη ἀπό τά κείμενα τοῦ Νικ. Π. Δημητρακοπούλου καί τοῦ Κωνστ. Ρακτιβάν, ὁ Καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Χρῆστος Π. Πράτσικας (1888-1969), ὁ ἰδιαιτέρως ἀσχοληθείς μέ τήν ἱστορίαν τοῦ παρ' ἡμῖν Ἀστικοῦ Δικαίου, ἀπευθυνόμενος πρός τούς δευτεροετεῖς φοιτητάς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπό ἰδιαιτέρως χαλεπάς ἐθνικάς συνθήκας, κατά τήν 4ην Σεπτεμβρίου 1941, ὀλίγους μῆνας μετά τήν ἔναρξιν τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς καί τήν ἀναστολήν ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ταυτιζόμενος πρός τάς γνώμας τῶν δύο ἐπιφανῶν νομομαθῶν ἐδίδαξε τά ἑξῆς: «*Τόν Ἀστικόν τοῦτον Κώδικα, διά τόν ὁποῖον τόσον ἐπάσχισε καί τόν ὁποῖον τόσον πολύ ὠνειρεύθη ὁ Ἑλληνικός Λαός, ἔχομεν ἤδη ἐνώπιόν μας.*

Ὅταν λοιπόν τοιαύτην προϊστορίαν ἔχῃ ὁ Ἀστικός ἡμῶν Κῶδιξ, δυνάμεθα νά εἴπωμεν ὅτι θά ἦτο ἀνάξιος τοῦ ὀνόματός του ὁ σύγχρονος Ἕλλην νομοθέτης ἄν δέν ἠκολούθει αὐτήν τήν τόσον συνειδητῶς ὑπό τοῦ Ἔθνους χαραχθεῖσαν γραμμήν καί δέν ἔθετεν ὡς βάσιν τοῦ ἐφεξῆς Ἀστικοῦ ἡμῶν Δικαίου, τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος δηλαδή, τό καί σήμερον ἀκόμη ἰσχῦον παρ' ἡμῖν Βυζαντινορρωμαϊκόν, ἤ μᾶλλον Βυζαντινόν - Ἑλληνικόν Δίκαιον, τό Δίκαιον τό ὁποῖον διέπλασε καί διεμόρφωσεν ἐπί τρεῖς καί πλέον χιλιετηρίδας ὁ Ἑλληνικός Λαός»[37].

Ἀλλά καί ὁ Καθηγητής Γ. Μαριδάκης εἰς τόν ἐναρκτήριον λόγον του ὡς μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐτόνισεν ὅτι: «*Ἐάν κατά τήν παρελθοῦσαν ἑκατονταετίαν, τό ἐλεύθερον τμῆμα τοῦ Ἔθνους κατώρθωνε, κατά τινα τρόπον, τήν σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος, θά διεσπᾶτο ἡ διά τῶν βυζαντινῶν νόμων ἑνότης τοῦ Δικαίου, ἥτις ἐκάλυπτε καί ἐθέρμαινεν ὁλόκληρον τό Ἔθνος, δοῦλον τε καί ἐλεύθερον*»[38]. Ἑρμηνεύων δέ τήν ἐνέργειαν τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων διά τήν ἀπόκτησιν ἰδίων Κωδίκων, ὑπεγράμμισεν ὅτι: «*διά τοῦ «Πολιτικοῦ Κώδικος τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων» ἐπρόκειτο νά ἐκτοπισθοῦν οἱ "ἑνετικοί νόμοι", οὐχί δέ "οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων"*»[39].

Ἑπομένως, παρά τάς ἀρχικάς θερμάς συνηγορίας τινῶν ἐκ τῶν Ἑλ-

36. Χρ. Π. Πράτσικα, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, σελ. 29 - 30.
37. *Αὐτόθι*, σελ. 107.
38. Γ. Μαριδάκη, «Τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς κωδικοποιήσεως», σελ. 314.
39. *Αὐτόθι.*

λήνων νομικῶν ὑπέρ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ *Code Civil* μετά τῶν δεουσῶν προσαρμογῶν[40], ὁ νομικός κόσμος τῆς Ἑλλάδος ἕνεκα ποικίλων κατά περίοδον αἰτιῶν, πάντοτε συνδεομένων πρός τήν νομικήν καί πολιτικήν κατάστασιν ἀλλά καί τά ἐθνικά θέματα, ἀρχικῶς διηύρυνε καί ἐν συνεχείᾳ ἀπέρριψε πλήρως τήν ἐντολήν περί υἱοθετήσεως τοῦ γαλλικοῦ προτύπου, ἔστω μετά προσαρμογῶν, εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Ὅσον καί ἄν διά τῆς εὐρείας κυκλοφορίας καί χρήσεως τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰταλοῦ Ὀνουφρίου Taglioni ὑπό τόν τίτλον: *Σύγκρισις τοῦ Ναπολεοντείου Κώδηκος πρός τούς Ρωμαϊκούς Νόμους*[41], κατά μετάφρασιν τοῦ Νικ. Φλογαΐτου, τότε Προέδρου Ἐφετῶν Ναυπλίου, ἐπεδιώχθη νά καταδειχθῇ εἰς τόν νομικόν κόσμον τῆς Ἑλλάδος ὅτι ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ δέν ἦτο ἀσύμβατος πρός τά ἐνταῦθα παραδοσιακῶς παραδεδεγμένα, δέν κατέστη δυνατόν νά πείσῃ περί τῆς δυνατότητος αὐτουσίας μεταφορᾶς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τήν ἑλληνικήν δικαιοταξίαν. Ὅμως οὐδέποτε ὑπεστηρίχθη ἡ «αὐτουσία» εἰσαγωγή αὐτοῦ παρ' ἡμῖν.

Ὅπως ἐτόνισεν ὁ Ἀλκ. Κρασσᾶς, ἀπαντῶν καί αὐτός κατά τήν 27ην Νοεμβρίου 1902 εἰς τό ἐρώτημα τοῦ Στ. Παπαφράγκου περί τοῦ καταλληλοτέρου Ἀστικοῦ Δικαίου διά τήν Κρητικήν Πολιτείαν: «*Εἶναι πλάνη νά φρονῶμεν ὅτι ἡ μετάφρασις τελείου νομοθετήματος* (: ἐν προκειμένῳ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος) *αὐτή καί μόνη ἀρκεῖ ὅπως προστατεύσῃ τά ἰδιωτικά συμφέροντα. Ὁ νόμος διά νά ἐφαρμοσθῇ καί προστατεύσῃ τά ἰδιωτικά συμφέροντα, χρήζει, πρό παντός ἄλλου, ἑρμηνείας καί φρονῶ περιττόν νά ἐκθέσω τί προϋποθέτει ἡ ἑρμηνεία τοῦ νόμου*»[42].

5. Αἱ νομικαί σκοπιμότητες.

Ἐξ ἄλλου, θά πρέπει νά τονισθῇ ὅτι, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἐν χρόνῳ νομολογίας, αἱ λύσεις εἰς τάς ἀστικάς ὑποθέσεις ἐδίδοντο ὑπό τῶν δικαστηρίων πάντοτε βάσει τοῦ νόμου, μέ παράθεσιν τῶν χωρίων ἀμέσως

40. Βλ. χαρακτηριστικῶς τό ἄρθρον τοῦ Β. Γ. (: Γεωργίου Βελλίου), «Περί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου», *Ἐφημερίς Νομική*, ἔτος Α΄, φ. 13 (1η Ἰαν. 1838), σελ. 125 - 127 καί φ. 19 (12 Φεβρ. 1838), σελ. 181 - 183.

41. Ὀνουφρίου Ταλιώνη, *Σύγκρισις τοῦ Ναπολεοντείου Κώδηκος πρός τούς Ρωμαϊκούς Νόμους. Περιέχουσα τάς ἀρχάς τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας, τά σπουδαιότερα περί τήν ἑρμηνείαν τῶν Ρωμαϊκῶν Νόμων ζητήματα καί τάς παρά τῆς νομολογίας παραδεδεγμένας θεωρίας τῶν νομοϊστόρων, μεταφρασθεῖσα ὑπό Ν. Φλογαΐτου, Προέδρου τῶν ἐν Ναυπλίῳ Ἐφετῶν. Μετά προσθήκης τῶν ἀριθμῶν τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ἰω. Βοετίου. Ἐκδοθεῖσα δέ ἐπιστασίᾳ Λ. Λ. Σγούτα*, Ἐν Ἀθήναις 1853 εἰς δύο τόμους.

42. Χρ. Π. Πράτσικα, *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1821 - 1941)*, σελ. 23.

μέν λαμβανομένων ἀπό τήν εὐπρόσιτον *Ἐξάβιβλον*, ἐξ αὐτῆς δέ καί ἀπό τά *Βασιλικά* καί τούς *Ἰουστινιανείους Κώδικας*, δηλ. ἀπό τό Ἐθνικόν Δίκαιον, βάσει τῆς ἑρμηνευτικῆς «γραμμῆς» πού εἶχε θεσπισθῆ ὑπό τῶν Καθηγητῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἡ παράθεσις χωρίων ἐκ συγγραμμάτων εἴτε Ἑλλήνων εἴτε ξένων Καθηγητῶν δέν ἀπετέλει παγίαν πρακτικήν. Ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπικουρικῶς καί μόνον πρός διευκρίνησιν συγκεκριμένων ἐννοιῶν πού ἴσως δέν ἦσαν ἀπολύτως σαφεῖς εἴς τινας. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι ἡ γενικωτέρα ἀναφορά εἰς τήν ξένην βιβλιογραφίαν δέν ἦτο πλουσιωτάτη, πρωτίστως μέν εἰς ἔργα Γερμανῶν Καθηγητῶν, χωρίς νά παραλείπεται καί ἡ προσφυγή εἰς τά ἀντίστοιχα Γάλλων καί Ἰταλῶν καθηγητῶν.

Εἰς τάς ἀρχάς τῆς περιόδου 1835 - 1891 πρῶτοι ὁ Γεώργιος Ἀ. Ράλλης καί ὁ Μᾶρκος Ρενιέρης ὑπεστήριξαν ὅτι: «*Ἡ ἱστορία λοιπόν αὐτή τῆς Ἑλλάδος παρακινεῖ τήν Ἑλληνικήν νεολαίαν εἰς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου τήν μελέτην. Ἐάν εἰς τά μέρη τῆς Εὐρώπης ὅπου τό Δίκαιον τοῦτο δέν ἀπολαμβάνει καμμίαν νομοθετικήν ἰσχύν, εἶναι μολοντοῦτο ἀντικείμενον τόσων συζητήσεων, καί οἱ ἐνδοξότεροι συγγραφεῖς, οἷον ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Δαγγεσώς, ὁ Ρωμανιόζης, θαυμάζουν τήν σοφίαν τῶν δεσμῶν του, εἶναι τῳόντι λυπηρόν ν' ἀμελῆται εἰς τήν Ἑλλάδα ἡ σπουδή αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου, διέποντος ἔτι τό Ἑλληνικόν Ἔθνος, ἔπρεπε νά ἐκστηθίζονται οἱ κανόνες καί ἀπό τά μικρά παιδία, καθώς οἱ Ρωμαῖοι ἐστήθιζον κατά τήν μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος τάς διατάξεις τῆς Δωδεκαδέλτου*»[43].

Ἓν ἔτος βραδύτερον, ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς ἔγραψε: «*Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον θέλει μᾶς χρησιμεύσει ὡς σχολεῖον, ὡς προμάθησις*»[44] καί προσέθεσε: «*Τό Ρωμ. Δίκαιον ὡς παρελθόν δυνάμεθα κατ' ἀρέσκειαν νά μεταχειρισθῶμεν καί νά μεταπλάσωμεν*». Περαιτέρω ἐσημείωσε: «*Δέν ἐννοῶ ὅμως πῶς τό ἔθνος θέλει μάθει ταχύτερον τόν συνταχθησόμενον κώδηκα, παρά τό Ρωμ. Δίκαιον ὅπου ἀπέκτησεν ἤδη ἐμπειρίαν. Δέν ἀπήντησα μέχρι τοῦδε ἄγνοιαν τοῦ νόμου, πολύ μᾶλλον κακήν διάθεσιν ἐπιθυμοῦσαν νά ἔχῃ ἐλευθέραν χεῖρα*»[45].

Βραδύτερον ὁ Π. Καλλιγᾶς ἐσημείωσε καί τά ἑξῆς: «*Ἐν συνόψει ἐξετάζοντες τό πρόβλημα, εἰς ὅ οἱ πάλαι ἐνησχολήθησαν, καί τόν τρόπον καθ' ὅν ἐμεθοδεύθησαν τήν λύσιν, τήν πρόθεσιν καί τό ἀποβησόμενον, ἔχομεν ἐναργές παράδειγμα πρός ἰδίαν ἡμῶν ρύθμισιν. Ἐνῷ διερχόμεθα*

---

43. Φερδ. Μακκέλδεϋ, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, μεταφρασθέν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπό Γ. Α. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη, ᾧ προσετέθησαν καί αἱ παραθέσεις τῶν Βασιλικῶν*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1838, σελ. η΄.

44. Π. Καλλιγᾶ, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, σελ. 12.

45. *Αὐτόθι*, σελ. 11.

τό ἕτοιμον καί καταρτισθέν τοῦ κοινωνικοῦ βίου σκήνωμα, τί ἐπέτυχε καί τί ἀπέτυχε, τί τό σαθρόν καί τί τό ἀδιάσειστον, εἰσδύομεν εἰς τό ἄδυτον τῆς ἰδίας ἡμῶν συνειδήσεως καί ἐν ἀκαρεί λύονται αἱ σφραγίδες αἵτινες ὑπό τό ἀπόρρητον τῆς ἀγνοίας καλύπτουσι τήν ἰδίαν σημασίαν. Τό ξένον καί ἀλλότριον παύει τότε ὄν ξένον καί ἀλλότριον, γινόμενον μέσον ἐξασκήσεως τῶν δυνάμεων, αἵτινες εἰς τήν ἀνθρώπινον φύσιν εἶναι κοιναί. Ὡς ἐπιπολύ αἱ ἀνάγκαι οἱουδήποτε ἔθνους δέν εἶναι στιγμιαῖαι, ἀλλ' ὑπό παντοίας ὄψεις ἐπαναλαμβάνονται καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἡ δέ ρύθμισις τῶν μέσων πρός ἐκπλήρωσιν αὐτῶν ἀποτελεῖ τήν γενικήν τάξιν, δι' ἧς συνυπάγονται τά καθέκαστα ὑπό τήν κοινήν ἑνότητα. Αὕτη μετά τό πέρας πολλῶν περιπετειῶν καταφαίνεται πάντοτε ἐπικρατοῦσα ὡς ὁ γενικός χαρακτήρ καί σταθερός τύπος εἰς ὅν ἀνήκει ἡ πλαστική δύναμις. Τήν γενικήν ταύτην τάξιν καί τήν συνέχουσαν τά παντοῖα μέρη διακόσμησιν διερευνῶντες καί ἐνασκούμενοι εἰς τήν ἀνεύρεσιν τῶν κανόνων καθ' οὕς οὐδέν ἀποχωρίζεται τοῦ ὅλου ἀνάρχως, ἀποφεύγομεν ἄλλο βαρύτερον καί πολυχρονιώτερον μόχθημα, νά δοκιμάσωμεν ἐκ νέου ὅ,τι ἤδη ἐβασανίσθη καί ἐδείχθη κατά τί εἶναι χρήσιμον ἤ κατά τί εἶναι ἀπό σκοποῦ, οὕτω δέ ἔχοντες τά ἐφόδια τοῦ παρελθόντος, ὁρμῶμεν ἀσφαλέστεροι καί ἐν γνώσει πρός τά πρόσω· τότε μόνον κατά τό μέγα δρᾶμα τῆς Ἱστορίας ἡ διαδοχή τῶν ἐθνῶν δέν εἶναι μετάπτωσις ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς βαρβαρότητα, ἀλλά πρόοδος ἐξ ἀνωτέρας πρός ἀνωτέραν βαθμίδα»[46].

Ἀλλά καί ὁ Πέτρος Παπαρρηγόπουλος ἐπί τοῦ αὐτοῦ θέματος ὑπεστήριξε τά ἑξῆς: *«Ὁμολογητέον δέ, ὅτι ἡ ἐφαρμογή αὕτη τοῦ Διατάγματος ἔφερεν ἄριστα ἀποτελέσματα ὡς πρός τήν πρόοδον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ νομοθετημάτων ἐξοικειοῖ τούς δικαστάς καί τούς νομομαθεῖς ἐν γένει μετά τῆς Λατινικῆς γλώσσης, τῆς τοσοῦτον συντελούσης εἰς τήν κατάληψιν σπουδαίου καί διδακτικωτάτου μέρους τῆς ἀρχαίας ἱστορίας. Ἡ δέ συνάφεια τῶν συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετά τῶν Βασιλικῶν καί τῆς Ἑξαβίβλου ἀναγκάζει τούς ἐγκύπτοντας εἰς τήν σπουδήν τοῦ Δικαίου νά μελετῶσι τήν ἱστορίαν τοῦ τρίτου σταδίου τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, ἤτοι τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἥτις ἐπίσης λυσιτελεστάτη ἀποβαίνει εἰς πάντα Ἕλληνα. Τελευταῖον, ὁ τρόπος καθ' ὅν εἶναι συντεταγμέναι αἱ συλλογαί τοῦ Ἰουστινιανοῦ, αἱ διασώσασαι τούς ἀπαραμίλλους κατά τήν λεπτότητα καί τήν ὀρθότητα τῶν συμπερασμάτων συλλογισμούς τοῦ Παπινιανοῦ, τοῦ Παύλου, τοῦ Οὐλπιανοῦ καί τῶν ἄλλων μεγάλων περί τό σκέπτεσθαι τεχνιτῶν, ὀξύνει τόν νοῦν καί συντελεῖ οὐ μικρόν εἰς τήν ἀνάπτυξιν τοῦ δώρου τῆς ὀρθῆς κρίσεως, ἄνευ τῆς ὁποίας*

---

46. Π. Καλλιγᾶ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων*, τόμ. Α΄ *Γενικαί τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1930⁴, σελ. 13 - 14.

οὔτε πολυμάθεια, οὔτε ἀκάματος περί τήν ἑρμηνείαν καί τόν συνδυασμόν τῶν νόμων ζῆλος δύνανται νά καταρτίσωσι τόν ἀληθῆ νομοδιδάσκαλον. Οὕτω διαμορφουμένη καί προαγομένη ἡ νέα γενεά τῶν νομομαθῶν προπαρασκευάζεται εἰς τό μέγα ἔργον τῆς καταρτίσεως τοῦ νέου Ἀστυκοῦ τῆς Ἑλλάδος Νόμου, ὅστις δέλει μέν περιλάβει τάς ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ νόμῳ ἀνεπτυγμένας ἀϊδίους ἀρχάς τοῦ ὀρθοῦ λόγου, δέλει ὅμως καθιερώσει ὡς πρός τόν γάμον καί ἐν γένει τήν οἰκογένειαν, τήν κυριότητα καί τά λοιπά ἀπόλυτα δικαιώματα, νέας ἀρχάς συναδούσας πρός τάς περί τῶν ἱερῶν ἐκείνων δεσμῶν νέας ἰδέας τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καί πρός τάς περί παγιώσεως καί ἐξασφαλίσεως τῆς κτηματικῆς πίστεως ἀπαιτήσεις τῆς ἀκοιμήτου δραστηριότητος τῆς παρούσης γενεᾶς περί τήν παραγωγήν τοῦ πλούτου»[47].

Εἰς τά τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ὁ τότε Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀλκιβιάδης Κρασσᾶς ὑπεγράμμισεν ὅτι: «*ἡ Ἑλλάς, ἥτις δέν εἶδε τόν Αὐτοκράτορα καί τόν Πάπαν ἐρίζοντας περί τῶν σκήπτρων, διετήρησεν οὐ μόνον καθ' ἅπασαν τήν μεσαιωνικήν ἐποχήν, ἀλλά καί κατ' αὐτούς ἔτι τούς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἀγνά καί ἄσπιλα τά ἤθη αὐτῆς καί τάς ἀρχικάς ἕξεις. Κατά τήν ἀτυχῆ τελευταίαν ταύτην περίοδον τῆς ἡμετέρας ἱστορίας οὐδέποτε ἐξέλιπε παρά τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἐλπίς τῆς μελλούσης αὐτῶν παλιγγενεσίας καί κοινή ἐπεκράτει δόξα ὅτι ἡ Βυζαντιακή Αὐτοκρατορία δέν κατεστράφη ὑπό τῶν ἀλλοφύλων κατακτητῶν, ἀλλά προσκαίρως μόνον διεκόπη, ὥστε πάντες ἀνεξαιρέτως ἔτεινον νά διαφυλάξωσιν ὅσον ἔνεστι πιστότερον τά ὑπό τῶν προγόνων αὐτῶν παραδεδομένα καί προσβλέποντες οὕτως ἀφ' ἑνός μέν τό εὐτυχές παρελθόν ἀφ' ἑτέρου δέ τήν μέλλουσαν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν, νά καταστήσωσι κατά τό δυνατόν ἧττον ἐπαχθῆ τήν θλιβεράν κατάστασιν τῆς δουλείας. Αἱ ἰδέαι αὗται καί αἱ τάσεις, αἵτινες τοσοῦτον ἐναργῶς καταφαίνονται καθ' ἅπασαν τήν μεσαιωνικήν τῆς Ἑλλάδος ἱστορίαν, ἔτι σαφέστερον καταδείκνυνται καί ἐν τῇ νομοθεσίᾳ. Καθ' ἅπαντα τόν χρόνον τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας οἱ Ἕλληνες ἐπολιτεύοντο ἀείποτε κατά τάς διατάξεις τοῦ Βυζαντιακοῦ Δικαίου, ὅπερ ἀποκλειστικῶς καί μόνον ἐθεώρουν ὡς πρός τόν παρ' αὐτοῖς κῦρος ἔχοντα νόμον, τούς δέ τουρκικούς δεσμούς ἀπέκρουον καί οὐδόλως ἀνεγνώριζον, χαρακτηρίζοντες αὐτούς ὡς τό προϊόν τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς βίας τοῦ δυνάστου. Οὗτοι εἰσίν οἱ λόγοι ὧν ἕνεκεν ἡ ξένη κατάκτησις ἥκιστα ἠλλοίωσε τόν χαρακτῆρα καί τά ἤθη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὅπερ ἀπό τῆς ἀναγεννήσεως αὐτοῦ εὐρύ ἠνέῳξε τό στάδιον καί ὁμαλήν κατέστρωσε τήν ὁδόν ἐφ' ἧς ὤφειλε νά βαδίσῃ ἡ νομοθεσία.*

47. Βλ. Π. Παπαρρηγοπούλου, «Περί τῆς κατά τό 1852 ἔτος διαχειρίσεως τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης ἐν Ἑλλάδι, καί περί τοῦ ἀστυκοῦ αὐτῆς δικαίου», περ. *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ΄, φ. 92 (15 Ἰαν. 1854), σελ. 541.

Ἡ διά τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἀντικατάστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὅπερ προσκαίρως μόνον ἀπεδέξατο ἡ Ἑλλάς, δέν εἶνε οὔτε τραχεῖα οὔτε ἀπότομος, διότι οὐχί βεβαίως καθ' ὁλοκληρίαν ἀλλ' ἐν τοῖς πλείστοις κατ' οὐσίαν ἀφῃρημένοις ἀξιώμασιν ἀναγράφονται αἱ ἀρχαί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου»[48].

Κατά τάς παραμονάς ὁλοκληρώσεως τοῦ Σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1940, καί εἰς τήν μετάφρασιν τῶν *Γενικῶν Ἀρχῶν τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν* τοῦ Ferdinand Regelsberger (1831 - 1911)[49] ὑπό τῶν Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γ. Μαριδάκη καί Χρ. Πράτσικα, ὁ Γ. Μαριδάκης, συγκρίνων τά συμβάντα εἰς τό Βυζάντιον ἐν ἀντιπαραβολῇ πρός ὅσα συνέβησαν εἰς τήν μεσαιωνικήν Γερμανίαν, ἐτόνισε περί τῆς Ἑλληνικότητος τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου τά ἑξῆς: *«Ὅλως ἀντιθέτως συνέβη μέ τόν ἑλληνικόν λαόν. Δέν ἠγνόησεν οὗτος τό δίκαιόν του διά νά ἐγκολπωθῇ τό δίκαιον τοῦ κυριάρχου. Ἀπ' ἐναντίας ἐνέμενεν εἰς τό Δίκαιόν του. Καί τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἔπρεπε νά ἐπιβληθῇ ὑπό τοῦ Ἰουστινιανοῦ, νά μεταγλωττισθῇ εἰς τήν ἑλληνικήν, νά παραλάβῃ πολλούς θεσμούς τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, νά προσλάβῃ ἄλλο πνεῦμα, νά παρέλθουν αἰῶνες ἐφαρμογῆς, διά νά δυνηθῇ νά ἑδραιώσῃ τήν ἰσχύν του. Ἡ ἰσχύς του ὅμως αὕτη δέν εἶναι ἐπικράτησις ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου. Εἶναι συνύφανσις Ἑλληνικοῦ καί Ρωμαϊκοῦ Δικαίου. Τό οὕτω διαπλασθέν Δίκαιον εἶναι τό Δίκαιον ἐκεῖνο μέ τό ὁποῖον ἀναστρέφεται ὁ ἑλληνικός λαός ἐπί δύο χιλιετηρίδας, κατά τόν ροῦν τῶν ὁποίων τό ἀφωμοίωσε καί τό ἔκαμεν ἰδικόν του Δίκαιον. Ὀρθῶς χαρακτηρίζεται τό Δίκαιον τοῦτο ὡς Δίκαιον Ἑλληνορρωμαϊκόν. Οἱ ἄνδρες ἑπομένως τοῦ Ἱεροῦ ἡμῶν Ἀγῶνος, ὀργανοῦντες τό ἀνασυνιστώμενον ἑλληνικόν κράτος, καθιεροῦντες ἐν ἐθνικῇ συνελεύσει ὡς Ἀστικόν Δίκαιον τούς νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί χαρακτηρίζοντες οὕτω ἐμμέσως τό Ἑλληνορρωμαϊκόν Δίκαιον ὡς ἴδιον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ Δίκαιον εὑρίσκοντο ἐν τῇ ἀληθείᾳ»*[50].

---

48. Ἀλκ. Κρασσᾶ, *Λόγος ἀπαγγελθείς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπό Ἀλκιβιάδου Χ. Κρασσᾶ, Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, παραλαμβάνοντος τήν πρυτανείαν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1899 - 1900*, Ἐν Ἀθήναις 1899, σελ. 16 - 17.

49. Βλ. *Neue Deutsche Biographie*, τόμ. 21, Ἐν Βερολίνῳ 2003, σελ. 257 - 258.

50. Βλ. Ferdinand Regelsberger, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν*, τόμ. Α΄, *§ 1 - 93. Μετάφρασις μετά προσθηκῶν* ὑπό Γεωργίου Σ. Μαριδάκη, Ἐν Ἀθήναις 1935², σελ. 50. Πρβλ. καί Γ. Μαριδάκη, «Ὁ ἐθνικός χαρακτήρ τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι Ἀστικοῦ Δικαίου», *Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κ. Γαρδίκα*, Ἐν Ἀθήναις 1939 καί *Μελέται*, σελ. 455 - 460.

6. Τελικός ἀπολογισμός.

Τό Ρωμαϊκόν - Βυζαντινόν Δίκαιον ἀπετέλεσε τελικῶς παιδαγωγόν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ νομικοῦ κόσμου. Εἰς αὐτήν τήν βάσιν ἐστηρίχθησαν αἱ κωδικοποιητικαί προσπάθειαι καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος. Καίτοι δέν ἀπέδωσαν ἐν χρόνῳ ὁριστικόν ἀποτέλεσμα (ὑπενθυμίζεται ὅτι τό πλῆρες *Σχέδιον Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Κώδηκος* δέν ἐψηφίσθη ὑπό τῆς Βουλῆς κατά τό 1874 ἤ ἔστω βραδύτερον), ἡ συνεχής προσπάθεια συντάξεως τοῦ Κώδικος συνέβαλε μεγάλως εἰς τήν ἐξοικείωσιν τῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι ἐπελέγοντο ὡς μέλη τῶν νομοπαρασκευαστικῶν ἐπιτροπῶν, μέ τήν πολυπλοκότητα τῶν ἀναγκαίων νομοθετικῶν λύσεων καί μέ τήν ἀναζήτησιν ρυθμίσεων προσφυῶν πρός τήν νέαν κατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί τά ἤθη τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὡς καί μέ τήν πλουσίαν νομολογίαν. Ἡ διάπλασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου διά τῆς προσαρμογῆς λύσεων ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ - Βυζαντινοῦ, τοῦ Γαλλικοῦ, τοῦ Ἰταλικοῦ καί τοῦ Γερμανικοῦ, ἀλλά καί τῶν ἐδίμων εἰς οἷον βαθμόν αὐτά εἶχον διαποτίσει τάς κοινωνικάς σχέσεις, ἐπέτρεψε τελικῶς τήν σύνταξιν περί τά μέσα τοῦ Κ΄ αἰῶνος ἑνός ἀληθῶς Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Ὅπως κατέγραψεν ὁ Γ. Μαριδάκης, *«Ἡ Ἐπιτροπεία τοῦ 1866 ἀφ' ἑνός μέν ὑφίστατο τήν ἐπίδρασιν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ἐχθρικῶς διακειμένης πρός τήν ἰδέαν τῆς κωδικοποιήσεως, ἀφ' ἑτέρου ἐταράσσετο ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος, ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ὁποίου ἄν δέν διέψευδε, πάντως ἐθάμβωνε καί ἐκλόνιζε τήν θεωρίαν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς»*[51]. Καί προσέθεσε: *«Κατά τά ἐπακολουθήσαντα ἔτη, συμπίπτοντα πρός τούς χρόνους καθ' οὕς συνετάσσετο ὁ Γερμ. Κῶδιξ, ἐκράτει τό δόγμα τῆς πληρότητος τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου, συγχρόνως δέ καί ἡ ἐννοιοκρατική μέθοδος περί τήν ἑρμηνείαν αὐτῶν. Οἱ συντάκται τοῦ Γερμανικοῦ Κώδικος ὑπό τό κράτος μέν τοῦ πρώτου δόγματος προσπαθοῦν νά προϊδουν πάσας τάς βιοτικάς σχέσεις ὑπό πάσας τάς ἐνδεχομένας ἀποχρώσεις των, ὑπό τό κράτος δέ τῆς κρατούσης μεθόδου διαπλάττουν ὅρους ἔχοντας προκαθωρισμένην ἀμετακίνητον ἔννοιαν.*

Τῆς μέν πρώτης τάσεως συνέπεια εἶνε πληθώρα διατάξεων, αἵτινες καί ἄνευ ρητῆς διατυπώσεως θά συνήγοντο, τῆς δευτέρας δέ τάσεως ἐπακολούθημα εἶνε δύσληπτον καί δύσκαμπτον τῶν ἐν τῷ κώδικι κανόνων.

Εὐθύς τήν ἑπομένην καθ' ἥν ἐδημοσιεύθη τό γερμανικόν νομοθέτημα ἀνακινοῦνται καί ὑποβάλλονται εἰς κριτικήν βάσανον τά ζητήματα τῆς μεθόδου.

---

51. Γ. Μαριδάκη, «Τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς κωδικοποιήσεως», σελ. 315.

Ἐάν αἱ πρό τοῦ 1874 Ἐπιτροπεῖαι ἐγοητεύοντο μέν ἐκ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς, ἐταράσσοντο ὅμως καί ἐκ τῆς αὐγλης τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος, αἱ Ἐπιτροπεῖαι, αἵτινες εἰργάσθησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1900 - 1920 ἀφ' ἑνός μέν ὑπομένουν τάς ριπάς τοῦ πνέοντος κριτικοῦ ἀνέμου, ἀφ' ἑτέρου δέ προσβλέπουσαι μετά δέους τό ἀρτιφανές κείμενον τοῦ Γερμανικοῦ Κώδικος, κάμπτονται ὑπό τόν ὄγκον τοῦ νεοτεύκτου ἔργου καί οὐδέν ἄλλο πράττουν, παρά τάς διαμαρτυρίας τοῦ νεαροῦ Ὑφηγητοῦ Παν. Ἀραβαντινοῦ, εἰ μή νά μεταφράζουν λέξιν πρός λέξιν τό γερμανικόν πρότυπον»[52].

Καί ὁ Γ. Μαριδάκης καταλήγων ἐτόνισεν: *«Ἡ Ἐπιτροπεία τοῦ 1930, ἀντιθέτως, ἔχουσα πρό αὐτῆς ὁλόκληρον φιλολογίαν περί τό ζήτημα τῆς μεθόδου, ἔχουσα πρό αὐτῆς τριακονταετῆ ἐφαρμογήν, συνεπῶς δέ καί κριτικήν τοῦ Γερμανικοῦ Κώδικος, ἔχουσα πρό αὐτῆς καί ἕτερον νομοθέτημα, τόν ἀπό τοῦ 1907 δημοσιευμένον καί ἀπό τοῦ 1911 ἐφαρμοζόμενον Ἑλβετικόν Κώδικα, ἠδύνατο νά κινῆται ἀνέτως καί νά ἀντικρύζῃ ἄνευ προκαταλήψεως τά νομοθετικά προβλήματα τά ἀναγόμενα εἰς τό οὐσιαστικόν περιεχόμενον τοῦ κώδικος, ὡς καί τά ζητήματα τά ἀναφερόμενα εἰς τήν τεχνικήν αὐτοῦ»*[53]. Καί ἐπεσήμαινεν ὅτι: *«Ὅταν ἐψηφίζετο ὁ Νόμος 4680/1930 ρητή διετυποῦτο ἡ αἴτησις τῆς κοινῆς γνώμης, ὅπως συνταχθῇ κῶδιξ φέρων χαρακτῆρα "ἑλληνικόν"»*[54].

Εἰς τήν παροῦσαν ἐργασίαν κατεβλήθη προσπάθεια νά καταδειχθοῦν αἱ πολύπλοκοι σκέψεις καί ἡ ποικιλία ἐπόψεων πού ἀνέστειλαν κατά τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος τήν θέσπισιν Ἀστικοῦ Κώδικος ἐν Ἑλλάδι. Παρά τάς ἐπανειλημμένας ἀναζητήσεις καί τάς πολλάς ἐπιτροπάς αἱ ὁποῖαι συνεκροτήθησαν, τό ἔργον ἐπροχώρησεν, ἀλλά δέν εὐωδόθη. Δέν θά ὑπεισέλθωμεν ἐν τῷ παρόντι εἰς τήν ἐν συνεχείᾳ πορείαν πού διηνύθη κατά τό διάστημα τῶν ἐτῶν 1891 - 1940.

Συνοψίζοντες τάς ἐν λόγῳ σκέψεις καί ἐπόψεις καταλήγομεν εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπροθυμία ἀποδοχῆς αὐτουσίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, μετά τῶν ἀναγκαίων τροποποιήσεων καί προσαρμογῶν εἰς τά ἑλληνικά ἤθη, ὡς ἐπεδιώχθη ἀρχικῶς (1835) ὑπό τοῦ von Armansperg, ὠφείλετο εἰς τήν ἐπιθυμίαν μή διαταράξεως τοῦ γνωστοῦ καί οἰκείου καθεστῶτος Δικαίου, ἱκανοποιοῦντος πλήρως τάς ὀλίγας ἀνάγκας τῶν πολιτῶν τῆς περιόδου. Ἐξ ἄλλου, κατά τήν προσπάθειαν προσαρμογῆς

52. Γ. Μαριδάκη, «Τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς κωδικοποιήσεως», σελ. 315 -316.

53. *Αὐτόθι*, σελ. 316.

54. *Αὐτόθι*, σελ. 324. Εἰς αὐτοτελῆ μελέτην ἡμῶν ἐξετάζονται τά διαδραματισθέντα ἀπό τοῦ 1891 μέχρι τοῦ 1922, ὅτε συνεπληρώθη αἰών ἀπό τῆς ἐντολῆς τῆς Α΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περί Ἀστικοῦ Δικαίου (Ἰανουάριος 1822, Νέα Ἐπίδαυρος).

τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά καθ' ἡμᾶς διεπιστώθη ἀφ' ἑνός μέν ἡ ἀνωριμότης τῶν ὀλίγων καί νεαρῶν Ἑλλήνων νομικῶν διά τό μέγεθος τοῦ ἔργου καί ἀφ' ἑτέρου ἡ μεγάλη ἔκτασις τῶν διατάξεων αἱ ὁποῖαι ἔχρηζον μεταρρυθμίσεως, ἐκτεινομένων ὄχι μόνον εἰς τό Οἰκογενειακόν καί τό Κληρονομικόν Δίκαιον ὡς ἦτο ἀναμενόμενον, ἀλλά καί εἰς τό καθ' ἡμᾶς Ἐμπράγματον Δίκαιον, ὅλως ξένον πρός τά ἐν Γαλλίᾳ ὅπου εἶχε διαμορφωθῆ κυρίως βάσει τοῦ Φεουδαλικοῦ Δικαίου. Βραδύτερον, ὅταν αἱ σχέσεις τῶν πολιτῶν κατέστησαν πολυπλοκώτεραι (περίοδος 1848-1862), τάς ἀνάγκας ἐκάλυψεν ἐπιτυχῶς ἡ διά τῆς εὐρείας ἑρμηνείας τοῦ Νομοθ. Διατάγματος τοῦ 1835 ἀναγωγή εἰς τά *Βασιλικά* καί τό *Ἰουστινιάνειον Δίκαιον*, ἀναγωγή ἡ ὁποία ἐξηκολούθει νά παρέχῃ εὐχέρειαν διαπλάσεως λύσεων κατά τάς παρουσιαζομένας ἀνάγκας. Ὁ Κριμαϊκός Πόλεμος καί ἡ Κατοχή τῶν Ἀθηνῶν καί τοῦ Πειραιῶς ἔδωσαν τήν χαριστικήν βολήν εἰς τήν σκέψιν προσαρμογῆς τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἰς τά καθ' ἡμᾶς. Αἱ μετά ταῦτα Νομοπαρασκευαστικαί Ἐπιτροπαί προσηνατολίσθησαν εἰς τήν διατύπωσιν Σχεδίων βασιζομένων μέν εἰς τόν Γαλλικόν Ἀστικόν Κώδικα καί τούς νεωτέρους αὐτοῦ, ἀλλά μέ πλήρη ἐλευθερίαν περί τήν ἐπιλογήν λύσεων. Ἡ βραδύτης ἐκαλλιεργεῖτο καί ἐκ τῆς προσαρμογῆς τῶν Ἑλλήνων νομικῶν πρός τά διδάγματα τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου καί τήν ἐν Γερμανίᾳ πρόοδον τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν. Μετά τήν Ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου κατέστη σαφές πόσον δύσκολον θά ἦτο τό ἔργον προσαρμογῆς δύο διαφορετικῶν δικαιικῶν καθεστώτων εἰς ἐνιαῖον σύνολον Ἀστικοῦ Κώδικος. Κατόπιν αὐτοῦ, διετρανώθη ἡ πεποίθησις ὅτι θά ἦτο προτιμότερον νά ἀναμείνῃ ἡ Ἑλλάς τήν ἐθνικήν ὁλοκλήρωσιν πρός θέσπισιν τοῦ ἰδικοῦ της Ἀστικοῦ Κώδικος. Ἐν ὅσῳ μάλιστα ἐξηκολούθει εἰς τήν ἐθνικήν σκηνήν νά κυριαρχῇ ἡ Μεγάλη Ἰδέα, ἦτο ἀπολύτως ἀποδεκτόν πολιτικῶς νά ἐφαρμόζεται τό Δίκαιον τῶν «*ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων*», παρά τό γεγονός ὅτι δικαστικῶς ἡ λύσις εἶχε καταστῇ πλήρως ἀλυσιτελής καί προεκάλει τήν δυσκολίαν τοῦ νομικοῦ κόσμου.

Θά τονίσωμεν ὅτι κατά τήν 15ην Μαρτίου 1940, ὅταν ἐκυρώθη ὁ Ἀστικός Κῶδιξ εἰς ἀπέριττον τελετήν ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, ὑπεγραμμίσθη ὑπό τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης ὅτι: «*Διά τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Κώδικος καί ἀπό τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος του, ὁρισθείσης διά τήν 1 Ἰουλίου 1941, διακόπτεται ἡ ἐξάρτησις τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἡμῶν ἐκ τῆς Βυζαντινῆς Νομοθεσίας. Ἐάν ἡ διακοπή αὕτη τῆς ἀμέσου ἀντλήσεως κανόνων ἀστικοῦ δικαίου ἐκ τῶν πηγῶν ἐκείνων, ἅς ἑκατονταετηρίδες ἐθνικοῦ πνευματικοῦ καί κοινωνικοῦ βίου ἐδημιούργησαν καί διεμόρφωσαν, προκαλῇ αἴσθημα χωρισμοῦ ἀπό μίαν περίοδον ἱστορίας καί ἐργασίας, τοῦτο δέν εἶναι ἱκανόν νά ἀναστείλῃ τήν ἱκανοποίη-*

σιν μιᾶς ζωτικῆς καταστάσεως ἀνάγκης τοῦ βίου ἡμῶν καί τήν ἔναρξιν νέας ἐποχῆς ἐν τῇ διατάξει τῶν θεμελιωδῶν κανόνων τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἡμῶν. Ὁ Ἀστικός Κῶδιξ ἀληθῶς θά ἑρμηνεύεται ὡς ἑνιαῖον καί αὐτοτελές σύνολον καί θά συμπληροῦται ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχῶν καί διατάξεων. Τοῦτο ὅμως δέν σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἡμῶν θά παύσῃ νά ἀντλῇ ἐκ τῶν ἐγκαταλειπομένων πηγῶν τά διδάγματα, ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τήν ἀνέλιξιν τῆς νομικῆς σκέψεως καί ἡ μελέτη τῶν ὁποίων θά ἀποτελῇ πάντοτε φωτεινόν βοήθημα εἰς τόν μελετῶντα τό ἀστικόν ἡμῶν δίκαιον καί ἀσφαλῆ ὁδηγόν ἐν τῇ ἀντιλήψει τῶν δεσμῶν τοῦ παρ' ἡμῖν διαμορφωθέντος δικαίου»[55].

Κατά τήν αὐτήν τελετήν καί οἱ τρεῖς ὁμιληταί, δηλαδή ὁ πρωθυπουργός Ἰωάννης Μεταξᾶς, ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης Ἄγις Ταμπακόπουλος καί ὁ ἀναθεωρήσας τό κείμενον τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος Καθηγητής καί Ἀκαδημαϊκός Γεώργιος Μπαλῆς ὑπεγράμμισαν ὅτι ὁ κυριώτερος σκοπός τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νέου νομοθετήματος ἦτο ἡ ἐπίτευξις τῆς νομοθετικῆς ἑνότητος. Μάλιστα ὁ Γ. Μπαλῆς ἐτόνισεν ὅτι κατά τήν σύνταξιν τοῦ Κώδικος *«Ὡς πρός τούς καθ' ἕκαστον θεσμούς, ἀνυπολογίστου ἀξίας στήριγμα διά τήν διατύπωσιν τῶν σχετικῶν διατάξεων εὕρομεν –ἐκτός τοῦ Ἑλβετικοῦ καί ἰδίως τοῦ χωριστοῦ τμήματος αὐτοῦ περί Ἐνοχικοῦ Δικαίου– εἰς τόν Γερμανικόν Κώδικα τοῦ 1896, εἰς τόν Ναπολεόντειον Κώδικα, εἰς τήν σπουδαίαν ἀναθεωρητικήν ἐργασίαν τοῦ Ἰταλικοῦ, εἰς τό Γαλλο - Ἰταλικόν Σχέδιον Ἐνοχικοῦ Δικαίου τοῦ 1927, καί τέλος εἰς τήν πρόσφατον ἐργασίαν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Γερμανικοῦ Δικαίου»*[56]. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀρχικῶς τεθείς ὡς πρότυπον καί βάσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος Γαλλικός Code Civil ἄφησε τά ἴχνη του μαζί μέ πλειάδα ἄλλων νομοθετημάτων θεσπισθέντων κατά τήν διάρκειαν τοῦ ΙΘ΄ καί τοῦ Κ΄ αἰῶνος. Ὡς βάσις ὅμως παρέμεινε τό μέχρι τότε ἰσχῦον παρ' ἡμῖν Ἀστικόν Δίκαιον: *«Ὁ Κῶδιξ περιέλαβεν, ἐν τῷ συνόλῳ, συστηματικήν κατάταξιν τοῦ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχύοντος ἀστικοῦ δικαίου»*[57].

Τοιουτοτρόπως, κατά τό 1940 ἐξεπληρώθη ἡ εὐχή τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ὡς ἐξεφράσθη κατά τό 1839 :

«Πρό πάντων ὁ νόμος μας ἄς ἦναι νόμος Ἑλληνικός»[58].

---

55. Βλ. «Ὁ Λόγος τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Ἀ. Ταμπακοπούλου», ἐν Ἀθαν. Ἀντ. Δερβέναγα, *Ἀστικός Κῶδιξ καί Εἰσαγωγικός Νόμος*, Ἐν Ἀθήναις 1976 (ἐκδ. Π. Σάκκουλα), σελ. 27.

56. «Ὁ Λόγος τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μπαλῆ», *Αὐτόθι*, σελ. 33.

57. «Λόγος τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἰ. Μεταξᾶ», *Αὐτόθι*, σελ. 21.

58. Π. Καλλιγᾶ, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, σελ. 9.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1ον

Ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ*

«Les codes des peuples se font avec le temps;
mais à proprement parler, on ne les fait pas...
Il est utile de consever tout ce
qu' il n' est pas nécessaire de détruire»

Jean Étienne Marie Portalis,
Discours préliminaire du premier Projet de Code Civil, 1801

1. Τό ἱστορικόν.

Εἰς τό κείμενον τοῦ Διατάγματος τῆς 1ης/13ης Ἰανουαρίου 1835, *Περί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς*[1] ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐθνική βούλησις (διατυπωθεῖσα συνταγματικῶς ἤδη ἀπό τοῦ 1827) περί χρησιμοποιήσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος *(Code Civil des Français)* ὡς βάσεως τοῦ ὑπό κατάρτισιν νέου ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ, γνωστός καί ὡς «Ναπολεόντειος Κῶδιξ» *(Code Napoléon)*, ἰσχύων οὐσιαστικῶς μέχρι σήμερον ἐν Γαλλίᾳ, ἐξεδόθη (promulgué) τήν 30ήν Ventôse (Ἀνεμώδους) Ἔτους XII (21ην Μαρτίου 1804 ν. ἡμ.).

Ἡ κατάρτισίς του ἀπετέλει παλαιόν πολιτικόν αἴτημα διά λόγους ἑνότητος τῆς Πολιτείας καί τοῦ Δικαίου της, ἀλλά καί πρόθεσιν ἐκφρασθεῖσαν ἀπό τάς ἀρχάς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως (Ψήφισμα τῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως – Assemblée Constituante, 5 Ἀπριλίου 1790), διατυπωθεῖσαν καί εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1791, ἀλλ' ἐκ τῶν περιστάσεων δέν προωθήθη. Μερικαί μεταρρυθμίσεις τοῦ Δίκαιου ἐπῆλθον διά διαταγμάτων. Κατ' ἐπιταγήν τῆς μεταδιαδόχου Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας (Συμβατική Συνέλευσις – Convention) συνετάγη σχέδιον εὐσυνόπτου,

---

*Τό περί τῆς συντάξεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος παράρτημα διετυπώθη ἐν ἄκρᾳ περιλήψει μέ σκοπόν τήν ἁπλῆν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν πού κατέληξαν εἰς τήν ἔκδοσιν αὐτοῦ, νομοθετήματος λογισθέντος ὡς ἑνός τῶν προτύπων καί πηγῶν τοῦ παρασκευαζομένου κατά τόν ΙΘ΄ αἰῶνα Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

1. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835», σελ. 140 - 141.

ἀλλ' ἐπικινδύνως ἀορίστου, ἀστικοῦ κώδικος ὑπό τοῦ νομομαθοῦς Jean-Jacques- Régis de Cambacérés (Montpellier 1753-Παρίσιοι 1824)[2] καί ὑπεβλήθη ἁρμοδίως, ἀπερρίφθη ὅμως ὡς μή ἱκανῶς «ἐπαναστατικόν» καί ἀπεφασίσθη ὅπως τό σχετικόν ἔργον (προσηρμοσμένον εἰς τάς νέας Ἀρχάς) ἀνατεθῇ εἰς ἐπιτροπήν φιλοσόφων.

Τά μέλη τῆς Συμβατικῆς ἐθεώρουν τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον «διεφθαρμένον» (corrompu) καί τό Ἐθιμικόν ὡς «βάρβαρον». Τό σχέδιον περί ἐπιτροπῆς φιλοσόφων ἐγκατελείφθη καί νεώτερον Σχέδιον τοῦ Cambacérés ὑπεβλήθη κατά τήν 23ην Fructidor (Ὀπωρώδους) Ἔτους II (9ην Σεπτεμβρίου 1794 ν.ἡμ.), ἀλλά ἡ διαδικασία ψηφίσεως αὐτοῦ διεκόπη. Τρίτον σχέδιον τοῦ Cambacérés ὑπεβλήθη ἐπί Διευθυντηρίου (Directoire) εἰς τό Συμβούλιον τῶν Πεντακοσίων (Conseil des Cinq Cents) κατά τήν 24ην Prairial (Λειμωνίου) Ἔτους IV (12ην Ἰουνίου 1796 ν.ἡμ.), ἀλλά δέν

2. Βλ. τήν πρόσφατον βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός ὑπό Laurence Châtel de Brancion, *Cambacérés: Maître d' oeuvre de Napoléon*, Ἐν Παρισίοις 2001 καί τήν ἐν αὐτῷ βιβλιογραφίαν. Τονίζεται ὅτι κατά τό ἔτος 2000 διωργανώθη εἰδικόν ἐπιστημονικόν συμπόσιον ἐν Γαλλίᾳ διά νά κρίνῃ, νά ἐκτιμήσῃ καί νά σχολιάσῃ τήν προσφοράν τοῦ Cambacérés εἰς τήν διαμόρφωσιν τῶν δικαιικῶν καί πολιτικῶν δεσμῶν τῆς συγχρόνου Γαλλίας. Βλ. Laurence Châtel de Brancion (ἐπιμ.), *Cambacérés, fondateur de la justice moderne*, Ἐν Saint Rémy en l' Eau, Saint Just en Chaussée 2001. Ὁ Cambacérés ὑπῆρξε μεγάλη φυσιογνωμία, τῆς ὁποίας τό εὖρος μελετᾶται μόλις κατά τά τελευταῖα ἔτη. Κατήγετο ἐκ παλαιᾶς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας ἡ ὁποία εἶχε διακριθῆ εἰς τόν χῶρον τῆς Δικαιοσύνης. Ἐσπούδασε νομικά εἰς τό Πανεπιστήμιον τοῦ Montpellier καί ἀνεδείχθη εἰς ἱκανόν δικηγόρον καί Σύμβουλον εἰς τήν Cour des Comptes, Aides et Finances τοῦ Montpellier. Μετέσχε τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐψήφισεν ὑπέρ τῆς θανατικῆς ποινῆς διά τόν Βασιλέα Λουδοβῖκον ΙϚ΄, ἀλλά μετ' ἀναβολῆς τῆς ἐκτελέσεως μέχρι τέλους τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων κατά τῆς Αὐστρίας. Κατά τό 1793 τοῦ ἀνετέθη (μετά τοῦ πολυμαθοῦς νομικοῦ Philippe Antoine Κόμητος Merlin de Douai, 1754-1838) ἡ συγκέντρωσις καί ταξινόμησις τῆς ἰσχυούσης ἐν Γαλλίᾳ νομοθεσίας. Μέλος τοῦ Συμβουλίου τῶν Πεντακοσίων (1795), διεπραγματεύθη τήν εἰρήνην μετά τῆς Ἱσπανίας. Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης (1799), ἐστήριξε τό Πραξικόπημα τῆς 18ης Brumaire τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Δεύτερος Ὕπατος (1799) καί ἀκολούθως ἐπί τῇ ἀνακηρύξει τῆς Αὐτοκρατορίας Πρίγκηψ Ἀρχικαγκελλάριος (1804), Προεδρεύων Ἀντιπρόεδρος τῆς Γερουσίας καί τοῦ Conseil d' État κατά τάς ἀπουσίας τοῦ Ναπολέοντος, ὑπῆρξεν ὁ οὐσιαστικός «ἀντιβασιλεύς» τῆς Γαλλίας καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς Α΄ Αὐτοκρατορίας. Ἔλαβε τόν τίτλον τοῦ βασιλεύοντος Δουκός τῆς Πάρμας (1808-1814). Ἐξωρίσθη εἰς τό Βέλγιον μετά τήν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος καί ἔζησεν ὡς βαθέως θρησκεύων. Ἐπετράπη νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν Γαλλίαν κατά τό 1818, ἀλλά δέν ἀνεμίχθη πλέον εἰς τήν πολιτικήν. Ἔχει ταφῆ εἰς τό Κοιμητήριον τοῦ Père Lachaise. Ἐκτός τῶν μεγάλων ἱκανοτήτων του ὡς νομικοῦ καί πολιτικοῦ ἀνδρός, πολλά ἔχουν γραφῆ περί τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου καί τῆς ὁμοφυλοφιλίας του. Ὑπάρχει εἰς τό Διαδίκτυον ἱστοσελίς ἀφιερωμένη εἰς αὐτόν: www.cambaceres.fr μέ ἐκτενῆ ἀναφοράν εἰς τήν συμβολήν του κατά τήν σύνταξιν τοῦ Code Civil κ.λπ.

συνεζητήθη λόγω κομματικῶν ἀντιδέσεων εἰς τά σώματα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιπροσωπίας. Τέταρτον Σχέδιον, μετά τήν κατάργησιν τοῦ Διευθυντηρίου, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ Πραξικοπήματος τῆς 18ης Brumaire (Ὁμιχλώδους) Ἔτους VIII (9ης Νοεμβρίου 1799 ν.ήμ.), ὑπεβλήθη ὑπό τοῦ πολιτικοῦ ἐκ Λωρραίνης καί νομικοῦ, κατόπιν γερουσιαστοῦ, Jean Ignace Jaqueminot (1754 – 1813). Ἀλλ' ἡ ἐν λόγῳ κίνησις ἦτο παραπλανητική πρός ἐξασφάλισιν πιστώσεως χρόνου καί δέν εἶχε συνέχειαν. Ἡ τοιαύτη προϊστορία τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐθεωρεῖτο ὑπό πολλῶν Ἑλλήνων νομικῶν τῆς περιόδου μετά τό 1833 ὡς «ἐπαναστατική» καί ἦτο πολιτικῶς ἀντιπαθής[3].

Τελικῶς ἐξεδηλώθη σχετική πρωτοβουλία τοῦ ἀπό τοῦ 1799 Πρώτου Ὑπάτου (Premier Consul) στρατηγοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰ., μέ σκοπόν νά ἀντικαταστήσῃ χιλιάδας κειμένων ἀστικοῦ δικαίου, ἐν πολλοῖς ἀλληλοσυγκρουομένων ἤ ἀλληλοαναιρουμένων, διακρινομένων εἰς δύο μεγάλους δικαιικούς κύκλους, χαρακτηριζομένους τόν μέν κατά τά βόρεια τῆς Γαλλίας ἐξ Ἐθιμικοῦ καί προφορικοῦ Δικαίου, βαθέως ἐπηρεασμένου ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τόν δέ κατά τά νότια τῆς χώρας ἐκ γραπτοῦ Δικαίου, ἐπηρεασμένου ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου. Παρά τήν ἑνοποίησιν τοῦ κράτους ἐπί Ἀπολύτου Μοναρχίας, τά τοπικά ἔθιμα ἐκυριάρχουν ἀπό τῆς φεουδαρχικῆς περιόδου καί τῆς τοπικῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως τῶν περιτειχίστων πόλεων (bourgs) καί χωρίων, μέ ἀποτέλεσμα χαώδη δικαιικήν κατάστασιν, προσφιλῆ ἐν τούτοις εἰς τάς τοπικάς καί περιφερειακάς κοινωνίας λόγω παραδόσεως καί τῶν δημιουργημένων σχέσεων καί συμφερόντων.

Ὁ Πρῶτος Ὕπατος, ἀποβλέπων εἰς διαμόρφωσιν ἑνικοῦ δικαίου, θεμελίου ἑνιαίου ἐθνικοῦ κράτους καί πρός ἁπλοποίησιν τῆς χαώδους καί ἀναποτελεσματικῆς νομοθεσίας, συνεκρότησε κατά τήν 24ην Thermidor (Θερμοδώρου) Ἔτους VIII (12ην Αὐγούστου 1800 ν.ήμ.), κατά ζητηθεῖσαν πρότασιν τοῦ Cambacérés, Δευτέρου Ὑπάτου, Ἐπιτροπήν Συντάξεως Ἀστικοῦ Κώδικος ἐκ τεσσάρων νομομαθῶν, δύο προερχομένων ἐκ τοῦ Βορρᾶ καί δύο ἐκ τοῦ Νότου τῆς Γαλλίας. Οἱ ἐκ τοῦ Βορρᾶ ἦσαν ὁ Felix Julien Jean Bigot de Préameneu (Rennes 1747-Παρίσιοι 1825)[4],

3. Περί τῶν λίαν σημαντικῶν προσπαθειῶν διαμορφώσεως σχεδίου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος κατά τήν περίοδον τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως βλ. λεπτομερῶς τήν πλέον πρόσφατον σχετικήν μελέτην, ἐκ τῆς γαλλικῆς βιβλιογραφίας, τοῦ Jean – Louis Halpérin, *L' impossible Code Civil*, Ἐν Παρισίοις 1992. Εἰς τήν μελέτην αὐτήν γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις ἀνεκδότων στοιχείων ἐκ τῶν γαλλικῶν ἀρχείων, τονίζεται δέ ὅτι ἡ σχετική περίοδος προπαρασκευῆς διά σειρᾶς σχεδίων τοῦ *Code Civil* δέν ἔχει τύχει καί ἐν Γαλλίᾳ τῆς δεούσης προσοχῆς διά τήν ἑρμηνείαν τῶν τελικῶν διατάξεων τοῦ νομοθετήματος.

4. Βλ. Auguste Nougarède de Fayet, *Notice sur la vie et les travaux de M. le*

δικηγόρος καί ἐντετ. Καθηγητής εἰς τήν Νομικήν Σχολήν τῆς Rennes, Δημόσιος Συνήγορος εἰς τόν Ἄρειον Πάγον (Cour de Cassation), βραδύτερον δέ μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, καί ὁ François Denis Tronchet (Παρίσιοι, 1726-1806)[5], δικηγόρος, τέως Πρόεδρος τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου τῶν Παρισίων, βουλευτής, Πρόεδρος τῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως, γερουσιαστής, ἀργότερον Ἀρεοπαγίτης καί Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐκ τοῦ Νότου προήρχοντο οἱ ἑξῆς: ὁ Jacques Μαρκήσιος de Malleville (Domme, Dordogne, 1741-1824)[6], δικηγόρος ἐν Μπορντώ, Ἀρεοπαγίτης, καί ὁ Jean Étienne Portalis (Beausset, Var, 1746-Παρίσιοι 1807)[7], δικηγόρος, Δημόσιος Συνήγορος εἰς τό Δικαστήριον τῶν Λειῶν,

---

Comte Bigot de Préameneu, Ἐν Παρισίοις 1843. Πρβλ. Association des magistrats et anciens magistrats de la Cour de Cassation, *Le Tribunal et la Cour de Cassation, (1790 – 1990)*, Ἐν Παρισίοις 1990, κεφ. Notices sur le personnel (1791 – 1879), Ἐν Παρισίοις 1990. Πρβλ. βιογραφικόν σημείωμα αὐτοῦ εἰς τήν ἱστοσελίδα τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας εἰς τό Διαδίκτυον: www.academie-francaise.fr/immortels/base/academiciens. Ὁ Bigot de Préameneu κατήγετο ἐκ Βρετάνης καί κατά τήν διάρκειαν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως υἱοθέτησε μετριοπαθεῖς θέσεις. Πρόεδρος τοῦ Νομοπαρασκευαστικοῦ Τμήματος τοῦ Conseil d' État (1802), Μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας (1803), Ὑπουργός Θρησκευμάτων (1807-1814), ἔλαβε τόν τίτλον τοῦ Κόμητος (1808) καί κατά τό 1815 τοῦ Ὁμοτίμου τῆς Γαλλίας. Βλ. καί τό περί αὐτοῦ λῆμμα ἐν www.napoleonica.org./corbi. Βλ. καί Thierry Lentz, *Dictionnaire des ministres de Napoléon*, Ἐν Παρισίοις 1999 καί J. Pépin, «Bigot de Préameneu, jurisconsulte (1747-1825)», *Bulletin de la Société d' Archéologie de Bretagne*, ἔτος 1986, σελ. 169-173.

5. Βλ. J. Furet, *Tronchet, défenceur de Louis XVI*, Ἐν Παρισίοις 1908. Πρβλ. Assemblée Nationale, *Dictionnaire des Parlementaires Français de 1789 à 1889*, λῆμμα Tronchet, www.assemblee-nationale.fr/histoire/biographies/1789-1889. Ὁ Tronchet ἔχει ταφῆ εἰς τό Πάνθεον.

6. Association des magistrats et anciens magistrats de la Cour de Cassation, *Le Tribunal et la Cour de Cassation, (1790 – 1990)*, κεφ. Notices sur le personnel (1791 – 1879). Ὁ Maleville διετέλεσεν ἐπίσης Μέλος τοῦ Conseil des Anciens (1795-1799), Γερουσιαστής (1806), ἐτιμήθη μέ τόν τίτλον τοῦ Κόμητος (1808) καί τοῦ Ὁμοτίμου τῆς Γαλλίας (1814). Τό ἔργον του: *Analyse raisonnée de la discussion du Code Civil au Conseil d' État: Contenant le texte des lois, le précis des observations faites sur chaque article et les motifs de la décision du Conseil, l' indication de la conformité de ces articles aux lois anciennes etc.*, Ἐν Παρισίοις 1805, ἀπόκειται εἰς δύο ἀντίτυπα εἰς τήν Ἐθνικήν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑλλαδος, ἐνῷ τρίτον ἀντίτυπον ὑπάρχει εἰς τήν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων (τῆς 3ης ἐκδόσεως τοῦ ἔργου, Παρίσιοι 1822). Προφανῶς τά ἀντίτυπα αὐτά παρηγγέλθησαν ἐν χρόνῳ διά νά χρησιμοποιηθοῦν ὑπό τῶν ἑλληνικῶν νομοπαρασκευαστικῶν ἐπιτροπῶν πρός σύνταξιν Ἀστικοῦ Κώδικος. Ὁ Maleville συνέγραψε καί πραγματείαν περί τοῦ διαζυγίου, καινοφανοῦς δεσμοῦ τότε διά τήν Γαλλίαν.

7. Βλ. Jean – Luc A. Chartier, *Portalis, père du Code Civil*, Ἐν Παρισίοις 2004. Πρβλ. Marceau Long καί Jean – Claude Monier, *Portalis. L' esprit de justice*, Ἐν Παρισίοις 1997· Joël – Benoît d' Onorio, *Portalis, l' esprit des siècles*, Ἐν Παρισίοις

διακριδείς ὡς δικηγόρος καί ἐν Παρισίοις. Ὁ Tronchet ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ὁρισδέντων ὡς ὑπερασπιστῶν τοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου ΙϚ΄ καί ὁ μόνος πραγματικός δεωρητικός ὑποστηρικτής τοῦ γαλλικοῦ Ἐδιμικοῦ Δικαίου, ἐνῶ ὁ Portalis ὑπῆρξεν ὑποστηρικτής τῆς παραδόσεως (tradition) τοῦ Παλαιοῦ Καδεστῶτος (Ancien Régime). Τά ἕτερα δύο μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς εἶχον ἐνστερνισδῆ πλήρως τάς ἰδέας τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Portalis ὑπῆρξεν ὁ κινητήριος μοχλός τῆς Ἐπιτροπῆς, εἰς τήν ὁποίαν ὁ Πρῶτος Ὕπατος ἀπηύδυνε συγκεκριμένας συστάσεις, ὁπωσδήποτε προσηρμοσμένας εἰς τάς ἀρχάς τῆς *Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνδρώπου καί τοῦ Πολίτου* καί τῶν νέων κεκτημένων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐζήτησε δέ ὅπως τό νομοπαρασκευαστικόν ἔργον μή ὑπερβῇ εἰς διάρκειαν τούς ἕξ μῆνας.

Τό συντελεσδέν ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς ἔργον διεβιβάσδη εἰς τόν Ἄρειον Πάγον (Tribunal de Cassation) καί εἰς τά Ἐφετεῖα (Tribunaux d' Appel) πρός διατύπωσιν σχολίων καί παρατηρήσεων. Ἠκολούδησεν ἡ ἐκ

2005· Joël – Benoît d' Onorio (sous la direction de), *Portalis le juste. Actes du colloque de Paris organisé par l' Institut Européen des Relations Eglise – État avec le concours de l' Institut Portalis de la Faculté de Droit de l' Université d' Aix - Marseille III*, Aix - en - Provence 2004. Ὁ Portalis διεκρίδη νέος κατά τήν διάρκειαν δίκης μέ κατηγορούμενον τόν Beaumarchais, δημιουργόν τοῦ «Γάμου τοῦ Φιγαρό», ἐν συνεχείᾳ δέ εἰς τήν πολύκροτον ὑπόδεσιν τῆς ἀγωγῆς διαζυγίου τῆς Κομήσσης de Mirabeau κατά τοῦ συζύγου της. Τό διαζύγιον ἐξεδόδη εἰς βάρος τοῦ Κόμητος de Mirabeau, ὁ ὁποῖος κατέστη ὡρκισμένος ἐχδρός τοῦ Portalis καί τόν ἐξεδικήδη κατά τήν διάρκειαν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὁπότε ὁ Portalis ἐφυλακίσδη κατά τήν διάρκειαν τῆς περιόδου τῆς Τρομοκρατίας. Διεσώδη ἐκ δαύματος ἀπό τήν λαιμητόμον. Κατά τό 1795 ἐξελέγη μέλος τοῦ Conseil des Anciens, ἀντιπαρετέδη εἰς τό καδεστώς τοῦ Διευδυντηρίου καί ἠναγκάσδη νά αὐτοεξορισδῇ εἰς τήν Ἑλβετίαν καί ἀκολούδως εἰς τό Holstein τῆς Γερμανίας. Ἀνεκλήδη εἰς τήν Γαλλίαν ἀπό τόν Ναπολέοντα κατά τό 1800 καί διωρίσδη μέλος τοῦ Conseil d' État, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Συντάξεως τοῦ Code Civil καί εἰδικός εἰσηγητής αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Conseil d' État. Ἀκολούδως διετέλεσεν Ὑπουργός Θρησκευμάτων (1804). Μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας καί Μεγαλόσταυρος τοῦ Τάγματος τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς. Ἡ σορός του ἔχει ταφῆ εἰς τό Πάνδεον, ἐνῷ ἀνδριάς του ὑψοῦται πρό τῆς εἰσόδου τοῦ Ἐφετείου τοῦ Aix-en-Provence καί ἕν ἐκ τῶν κτιρίων τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς αὐτῆς πόλεως φέρει τό ὄνομά του. Θεωρεῖται ὡς ὁ συντάκτης τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκδέσεως τοῦ Code Civil, ἡ ὁποία φέρει τόν τίτλον: *Discours préliminaire du premier projet de Code Civil* (Ἐν Παρισίοις 1801). Τό κείμενον τοῦτο εὑρίσκεται καί εἰς τό Διαδίκτυον εἰς τήν ἔνδειξιν: Les classiques des sciences sociales εἰς τήν ἱστοσελίδα: http://classiques.uqac.ca πού ἔχει δημιουργηδῆ ὑπό τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Québec τοῦ Καναδᾶ. Τό *Discours préliminaire du premier projet de Code Civil* δεωρεῖται ὡς ὑπόδειγμα λόγου καί συνδέσεως νομικῆς ἐπιστήμης καί φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἄλλοι ἐρευνηταί δεωροῦν ὅτι τό κείμενον τούτου συνετάγη ὑπό τοῦ Cambacérés. Ὑπάρχει εἰδική ἱστοσελίδα ἀφιερωμένη εἰς αὐτόν καί τούς ἀπογόνους του: www.portalis.info/.

τοῦ Συντάγματος τοῦ Ἔτους VIII προβλεπομένη νομοπαρασκευαστική διαδικασία ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (Conseil d' État), ἐν Τμήματι καί Ὁλομελείᾳ, προεδρεύοντος ἑνός τῶν Ὑπάτων, ἐπί ἔν καί ἥμισυ ἔτος[8]. Ὁ Ναπολέων, βαθέως ἐμπεποτισμένος ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, προήδρευσε 57 συνεδριάσεων ἐπί ἑκατοντάδος πού ἀπῃτήθησαν. Πολλαί τῶν προσωπικῶν ἐπόψεών του ἀπετυπώθησαν εἰς ἄρθρα τοῦ σχεδίου.

Τά γινόμενα ἀποδεκτά ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἄρθρα διεβιβάζοντο πρός κρίσιν εἰς τό Νομοθετικόν Σῶμα (Corps Législatif), τό ὁποῖον ὅμως δέν ἠδύνατο ἐκ τοῦ Συντάγματος νά ψηφίσῃ αὐτά. Ἁπλῶς διεβίβαζε τά κείμενα εἰς τό Tribunat, τό πρῶτον κατά τήν 6ην Thermidor Ἔτους XI (25ην Ἰουλίου 1801 ν.ἡμ.), πρός γνωμοδότησιν. Ἀκολούθως τά κείμενα ἐπανεφέροντο εἰς τό Νομοθετικόν Σῶμα, τό ὁποῖον πλέον, ἐψήφιζεν ἐφ' ἅπαξ, ἄνευ δικαιώματος συζητήσεως, διά μυστικῆς ψηφοφορίας, ἀφοῦ ἠκροᾶτο τῶν ὑπέρ καί κατά τοῦ νομοσχεδίου ἐπιχειρημάτων, προβαλλομένων ὑπό τριῶν Συμβούλων τῆς Ἐπικρατείας καί τριῶν μελῶν του Tribunat. Τό Tribunat (ἀποτελούμενον ἐκ παλαιῶν Ἐπαναστατῶν) ἀντέδρα συστηματικῶς εἰς τόν Ναπολέοντα διά προβολῆς ἀρνησικυρίας.

Εἰς τήν συγκεκριμένην περίπτωσιν ἐθεώρει τήν νέαν νομοθεσίαν ὡς δουλοπρεπῆ ἀντιγραφήν τοῦ Ρωμαϊκοῦ καί τοῦ Ἐθιμικοῦ Δικαίου. Τό Νομοθετικόν Σῶμα συνεπορεύετο. Τό θέμα ἐλύθη ὑπό τοῦ Πρώτου Ὑπάτου διά Συντακτικῆς Πράξεως (Sénatus Consulte τῆς 16ης Thermidor Ἔτους X/4 Αὐγούστου 1802 ν.ἡμ.), διά τῆς ὁποίας ἀναδιωργανώθη τό Tribunat καί ἀνασυνεκροτήθη ἐκ 57 μελῶν, ἀπομακρυνθέντων ὅλων τῶν ἀντιδρώντων, ἐνῶ ἀνεμορφώθη ἡ ὅλη συνταγματική διαδικασία μεταξύ τῶν ἐν λόγῳ τριῶν ὀργάνων[9].

Τελικῶς τό ὅλον νομικόν δημιούργημα ἐκ 36 νόμων, ψηφισθέντων καί ἐκδοθέντων αὐτοτελῶς (Μάρτιος 1803 – Μάρτιος 1804), συνηνώθη εἰς ἑνιαῖον κείμενον ἐξ ἄρθρων 2281, δηλ. εἰς τόν *Ἀστικόν Κώδικα τῶν Γάλλων (Code Civil des Français)* διά τοῦ Νόμου τῆς 30ῆς Ventôse (Ἀνε-

8. Διά τοῦτο καί διωργανώθη παρά τοῦ Conseil d' État εἰδικόν συνέδριον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν διακοσίων ἐτῶν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος: *Le Conseil d' État et le Code Civil*, τόμ. Β΄ τοῦ συνεδρίου *Journées d' Étude à l' occasion du Bicentenaire du Code Civil*, Ἐν Παρισίοις 2005. Ὁ πρῶτος τόμος ἔχει τίτλον: *Le Rayonnement du Droit Codifié*.

9. Διά τήν περίοδον τῶν προπαρασκευαστικῶν ἐργασιῶν βλ. τήν πρόσφατον ἔκδοσιν: *Naissance du Code Civil. La raison du législateur, Travaux préparatoires du Code Civil, Extraits choisis et présentés* par François Ewald, Ἐν Παρισίοις 2004². Πρβλ. *Les Français et leur Code Civil. Bicentenaire du Code Civil 1804 – 2004*, Les Éditions des Journaux Officiels, Ἐν Παρισίοις 2004.

μώδους) Ἔτους XII (21ης Μαρτίου 1804 ν.ήμ.). Ἂς σημειωθῇ ὅτι ὁ φιλολογικός ἔλεγχος τοῦ κειμένου συνετελέσθη ὑπό τοῦ Henri Beyle, δηλ. τοῦ γνωστοῦ λογοτέχνου Stendhal (1763 – 1842), νομοτεχνική ἀντίληψις μή γνωστή παρ' ἡμῖν. Τά πρῶτα ἐκτυπωθέντα κατά τήν 21ην Μαρτίου 1804 ἀντίτυπα (εἰδική ἐκτύπωσις ἐπί χάρτου Vélin) προσεφέρθησαν εἰς τήν τριμελῆ Ὑπατείαν: Βοναπάρτην, Cambacérés, Charles François Lebrun (1739 – 1824)[10].

Ὁ Ναπολέων ἐχαρακτήρισε τήν θέσπισιν τοῦ *Code Civil* ὡς ἕν ἐκ τῶν μειζόνων ἔργων τῆς βασιλείας του. Ἀπεδείχθη δέ τελικῶς ὅτι ὁ *Code Civil* ἦτο τό μακροβιώτερον δημιούργημα τῆς περιόδου τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καί τῆς Πρώτης Αὐτοκρατορίας. Ἡ θέσπισις τοῦ νέου Κώδικος περιεβλήθη μεγάλην λαμπρότητα καί ἀπηθανατίσθη ὑπό τῶν μεγάλων ζωγράφων τῆς περιόδου τῆς Α΄ Αὐτοκρατορίας. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τήν πολύ γνωστήν εἰκόνα τοῦ Ναπολέοντος ὡς νομοθέτου

10. Πανομοιότυπον τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Code Civil ἐκυκλοφόρησε κατά τό ἔτος 2004 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς διακοσιετηρίδος του: *Code Civil des Français. Bicentenaire*, Ἐν Παρισίοις 2004, μετά προλόγου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Jean – Denis Bredin. Σύγχρονοι ἐκδόσεις τοῦ κειμένου μετά τῶν πολλαπλῶν κατά τήν διάρκειαν τῶν 200 ἐτῶν τροποποιήσεων κυκλοφοροῦν πολλαί. Βλ. ἐνδεικτικῶς τήν χρηστικήν ἔκδοσιν: *Le Code Civil. Textes antérieurs et version actuelle. Édition mise à jour au 1er Janvier 1997*, Ἐν Παρισίοις 1997, εἰς τήν ὁποίαν ἔχουν περιληφθῆ ὅλαι αἱ τροποποιήσεις τῶν 200 ἐτῶν, ἀκόμη καί αἱ σήμερον κατηργημέναι διατάξεις ἤ μεταβολαί. Βλ. καί Bernd – Rüdiger Kern, *Die französische Gesetzgebung unter Napoléon*, Ἐν Λειψίᾳ 1995. Πρβλ. ἀκόμη τούς πανηγυρικούς τόμους οἱ ὁποῖοι ἐκυκλοφόρησαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν λαμπρῶν ἑορτασμῶν τῆς Ἑκατονταετηρίδος καί τῆς Διακοσιετηρίδος τοῦ Code Civil ἀντιστοίχως: *Le Code Civil, 1804 – 1904. Livre du Centenaire*, Ἐν Παρισίοις 2004², ἀνατύπωσις κατ' ἐπιμέλειαν τοῦ Καθηγητοῦ τῆς École Normale Supérieure Jean – Louis Halpérin, καί: Université Panthéon – Assas (Paris II), *1804 – 2004. Le Code Civil. Un passé, un présent, un avenir*, Ἐν Παρισίοις 2004, καθώς καί Université Paris I (Panthéon – Sorbonne) – CNRS – UMR 8056, *Code Civil et Modèles. Des modèles du Code au Code comme modèle*, κατ' ἐπιμέλειαν τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Paris I (Panthéon – Sorbonne) Thierry Revet. Βλ. καί τόν Κατάλογον τῆς Ἐκδέσεως ἡ ὁποία διωργανώθη ὑπό τῆς γαλλικῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως (Assemblée Nationale), δηλ. τῆς Βουλῆς, *200 ans de Code Civil. Des lois qui nous rassemblent*, Ἐν Παρισίοις 2004, ὡς καί τούς συλλογικούς τόμους μελετῶν: *Le Code Civil Français dans le Droit Européen* (éd. par Jean Philippe Dunant et Bénédict Winiger), Ἐν Βρυξέλλαις 2005 καί *Le Code Civil entre ius commune et droit privé européen* (éd. par Alain Wijffels), Ἐν Βρυξέλλαις 2005. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Διακοσιετηρίδος τοῦ Code Civil ἐδημιουργήθη ὑπό τοῦ γαλλικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης εἰδική ἱστοσελίς εἰς τό Διαδίκτυον μέ τήν ἠλεκτρονικήν διεύθυνσιν www.bicentenaireducodecivil.fr διαθέτουσα πλοῦτον στοιχείων καί πληροφοριῶν, καθώς καί κατάλογον τῶν ἐκδόσεων αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν. Βλ. καί X. Martin, *Mythologie du Code Napoléon. Aux soubassements de la France moderne*, Ἐν Bonère 2003.

τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος («Ὁ *Code Civil* στέφεται ὑπό τοῦ Χρόνου») ὑπό τοῦ J. B. Mauzaisse εἰς τό Μουσεῖον τῆς Malmaison, τό χαρακτηριστικόν ἔργον τοῦ Félix Philippoteaux πού ἀπεικονίζει τήν συνεδρίασιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ὑπό τόν Πρῶτον Ὕπατον Ναπολέοντα Βοναπάρτην καί τόν Cambacérés, ἀλλά καί τό ἐντυπωσιακόν σχέδιον τοῦ Jacques - Louis David διά μή φιλοτεχνηθέντα τελικῶς πίνακα ὑπό τόν τίτλον: «Ὁ Ναπολέων ἐπιδίδει τόν Κώδικα τῶν Νόμων εἰς τήν Ρώμην», πόλιν συμβολιζομένην ἀλληγορικῶς ὑπό πανόπλου γυναικός μέ βραχύν χιτῶνα (Ρώμη, Museo Napoleonico), ἀλλά καί πολλάς ἀκόμη συνθέσεις διαφόρων καλλιτεχνῶν. Ὁ Κῶδιξ ἴσχυσεν εἰς τό ναπολεόντειον Βασίλειον τῆς Ἰταλίας ἀπό τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1806 ν. ἡμ.

2. Αἱ Πηγαί.

Σκοπός τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ὑπό τῶν Συνελεύσεων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καί κατά συνέχειαν ὑπό τῆς Ὑπατείας (Consulat) ἦτο ἡ ἑνοποίησις αὐτοῦ, νοουμένου ὡς θεμελιώδους βάσεως τοῦ νέου ἑνιαίου κράτους πού ἐμορφοῦτο κατά τό πνεῦμα τῆς *Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ Πολίτου*. Πρός τοῦτο ἐπεχειρήθη, μετ' ἐπιτυχίας, ἡ προσαρμογή διατάξεων ἐκ ποικίλων νομικῶν πηγῶν εἰς ἑνιαῖον σύνολον ἐφαρμοστέου Δικαίου *(Code Civil des Français)*. Ὁ ὅρος *des Français* καταδεικνύει σαφῶς τήν πολιτικήν κυρίως σκέψιν τοῦ νομοθέτου. Ἔχει προσφυῶς γραφῆ ὅτι ὁ Code Civil ἀπέβλεψεν εἰς τήν προσαρμογήν τοῦ καθεστῶτος τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τόν καθ' ἡμέραν βίον διά τῆς ὁριστικῆς ἐξαλείψεως τῶν καταλοίπων τοῦ φεουδαλικοῦ καθεστῶτος ἐκ τῶν δεσμῶν καί τῶν ἀστικῶν σχέσεων τῶν Γάλλων, ἐν συνδυασμῷ πρός τούς σκοπίμους δεσμούς τοῦ παρελθόντος καί τάς μεταβολάς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως (διαζύγιον, Κληρονομικόν Δίκαιον διάφορον τοῦ φεουδαλικοῦ, Ἐμπράγματον Δίκαιον κλπ.) καί τάς κατευθύνσεις πρός τάς ὁποίας ἀπέβλεπεν ἡ γαλλική κοινωνία διά τό μέλλον.

Αἱ κύριαι πηγαί τοῦ ἐν λόγῳ Κώδικος ἦσαν αἱ ἑξῆς[11]:

α΄) **Τό Ἐθιμικόν Δίκαιον**, ὡς ἴσχυε κυρίως εἰς τήν βόρειον Γαλλίαν, ἀνήκουσαν εἰς τάς περιοχάς τοῦ «Ἐθιμικοῦ Δικαίου» (Provinces

11. Περί τῶν πηγῶν τοῦ Code Civil βλ. λεπτομερῶς ἐν Jean – Louis Halpérin, *L' impossible Code Civil*, σελ. 51 - 76. Βλ. ἐπίσης τήν ἰδιαιτέρως διαφωτιστικήν ἔκδοσιν τῶν Jean – Philippe Lévy καί André Castaldo, *Histoire du Droit Civil*, Ἐν Παρισίοις 2002, εἰς τήν ὁποίαν παρατίθενται λεπτομερῶς καί συστηματικῶς αἱ ἱστορικαί καταβολαί ἑκάστης διατάξεως ἤ ρυθμίσεως τοῦ Code Civil.

coutumières). Τό ἐν λόγῳ Ἐθιμικόν Δίκαιον ἦτο κυρίως φραγκικῆς καταγωγῆς καί εἶχε διαπλασθῆ μακροχρονίως ἐκ τῶν ποικίλων Leges Barbarorum, ἑρμηνευομένων ὑπό τῶν διδασκάλων τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, κατά τό πνεῦμα τοῦ (ρωμαιογενοῦς) Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τάς περιοχάς τοῦ Ἐθιμικοῦ Δικαίου, δηλ. τήν βόρειον Γαλλίαν, τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἐφηρμόζετο παραλλήλως καί ἐθιμικῶς πρός συμπλήρωσιν τῶν τοπικῶν ἐθίμων. Τά ἔθιμα εἶχον καταγραφῆ κατά περιοχάς ἤ πόλεις, μάλιστα ἀπό τοῦ ΙΕ΄ καί ΙϚ΄ αἰῶνος, γεγονός τό ὁποῖον εἶχεν ἀνακόψει τήν περαιτέρω ἐξέλιξιν καί διαμόρφωσιν αὐτῶν. Ἀπό τῆς καταγραφῆς τῶν ἐθίμων (πρακτικῶς ἀπό τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος) καί ἑξῆς εἶχον ἐπικρατήσει ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ των παρά τοῖς δικαστηρίοις οἱ γενικοί θεωρητικοί κανόνες τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὡς εἶχον διαπλασθῆ ὑπό τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν τῶν Νομικῶν Σχολῶν τῶν Μεταγλωσσογράφων τοῦ ΙϚ΄ αἰ. καί τῆς Κλασικῆς Σχολῆς τοῦ Δικαίου (ΙΖ΄ - ΙΗ΄ αἰ.).

β΄) **Τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον**, πού ἀπετέλει τήν κυρίαν νομικήν παράδοσιν τῆς νοτίου Γαλλίας, ἀνήκουσαν εἰς τάς λεγομένας περιοχάς τοῦ γραπτοῦ Δικαίου (Pays du droit écrit). Καί εἰς τάς περιοχάς ὅμως αὐτάς τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἴσχυεν ἐθιμικῶς, δοθέντος ὅτι δέν εἶχε ποτέ θεσπισθῆ ὡς ἰσχῦον θετόν δίκαιον ὑπό τῆς γαλλικῆς κεντρικῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἐν τούτοις, ὑπό τό κράτος τῆς διδασκαλίας κυρίως τῶν Νομικῶν Σχολῶν τῶν Πανεπιστημίων τῆς Τουλούζης, τοῦ Montpellier καί τῆς Ὀρλεάνης ἐκράτει τυπικῶς τό πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανείου Δικαίου, ἐκφραζόμενον τόσον διά τῶν κατ' ἐπιβίωσιν ἀπό τῆς ἐποχῆς τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας θετῶν διατάξεων ὡς ἐθίμων ὅσον καί ὡς βάσις ἑρμηνευτικῆς θεωρητικῆς προσεγγίσεως αὐτῶν καί εἰς τήν δικαστικήν πρακτικήν. Σημειωτέον ὅτι ἡ εἰσαγωγή εἰς τάς περιοχάς τῆς νοτίου Γαλλίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ ὡς θετοῦ δικαίου ἐπολεμήθη συνειδητῶς καί δή καί διά λόγους ἐθνικούς: τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἐξελαμβάνετο ἀπό τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ὡς τό ἐν ἰσχύι θετόν δίκαιον τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους καί πᾶσα παραδοχή αὐτοῦ ὡς θετοῦ δικαίου εἰς γαλλικάς ἐπαρχίας θά ἐδήλου καί πολιτικήν ὑποτέλειαν τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας εἰς τόν Γερμανόν Αὐτοκράτορα.

Κατά συνέπειαν, ὅταν ὑποστηρίζεται ὅτι τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἀπετέλεσε πηγήν τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρέπει νά νοῆται ὅτι ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή τοῦ τελευταίου τούτου ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καταγραφάς ρωμαιογενῶν ἐθίμων τῆς νοτίου Γαλλίας, νομολογίαν τῶν Παρλαμέντων (Parlements) καί συγγράμματα ἑρμηνευτικά τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, κυρίως αὐτά τοῦ μεγάλου νομοδιδασκάλου Robert-Joseph Pothier (1699-1772).

γ΄) **Αἱ Βασιλικαί Νομοθετικαί Διατάξεις (Ordonnances).** Πρόκειται διά τό καθαυτό θετόν δίκαιον τοῦ Γαλλικοῦ Κράτους, τό ὁποῖον ἤρχισε νά θεσπίζεται καί ἐπί θεμάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ χώρου κυρίως ἀπό τοῦ ΙϚ΄ αἰ., ὅταν ἐπετεύχθη ἡ κατάλυσις τῆς φεουδαρχικῆς ἐξουσίας καί ἡ ἰσχυροποίησις τῆς βασιλικῆς ἰσχύος διά τῆς Ἀπολύτου Μοναρχίας, δηλ. τῆς ἄνευ παραλλήλων καί ἐνίοτε λίαν ἰσχυρῶν τοπικῶν Φεουδαρχικῶν Ἀρχῶν. Ἡ ἔκδοσις Ordonnances περί τό Ἀστικόν Δίκαιον εἶχε καταστῆ ἀναγκαία λόγω τῆς προηγηθείσης καταγραφῆς τῶν ἐθίμων καί τῆς ἀδυναμίας περαιτέρω ἐξελίξεως αὐτῶν, ἀλλά καί τῆς ἐπιβληθείσης πεποιθήσεως ὅτι ὁ Βασιλεύς ἦτο ἐφεξῆς ἡ μόνη «ἐθνική» πηγή διαπλάσεως ἤ καί γενέσεως τοῦ Δικαίου καί ὄχι τά τοπικά φεουδαρχικά μορφώματα. Αἱ μεγάλαι Ordonnances τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ΄ καί τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ΄ ἀπετέλουν οὐσιαστικῶς εἰδικούς κώδικας ἀστικῶν ρυθμίσεων, διά συγκερασμοῦ διατάξεων Ἐθιμικοῦ καί Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, κώδικας συνταχθέντας ἐπί σκοπῷ θεσμικῆς ἑνοποιήσεως πρός ἐξάλειψιν τῶν τοπικιστικῶν διαφοροποιήσεων.

δ΄) **Οἱ Νόμοι τῆς Ἐπαναστάσεως.** Πρόκειται διά τήν νέαν καί καινοτόμον νομοθεσίαν ἐπί θεμάτων ἰδιωτικοῦ δικαίου τῆς περιόδου μετά τό 1789. Οἱ νόμοι οὗτοι διείποντο ὑπό τοῦ πνεύματος τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν (ὄχι ὅμως καί τῶν φύλων) καί τῆς ἠθελημένης, ἐνίοτε καί βιαίας, καταλύσεως παντός ἴχνους τοπικισμοῦ. Ἡ ἐπί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου νομοθεσία τῆς περιόδου 1789 – 1799 ὑπῆρξε λίαν περιωρισμένη, ὁπωσδήποτε δέ λογοκρατική καί ἄνευ ἀκροτήτων. Ἡ προσπάθεια συντάξεως «ἀληθῶς Ἐπαναστατικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος» δέν εὐωδόθη, διότι ἀνέτρεψαν αὐτήν τά πολιτικά γεγονότα καί ἡ ρεαλιστική ἀντιμετώπισις τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων καί παραδόσεων.

ε΄) **Τό Κανονικόν Δίκαιον.** Τό ὑπό τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας διαμορφωθέν δίκαιον, σοβαρῶς διαπνέον τά σχέσεις Ἐκκλησίας καί πιστῶν, ἐπέδρασεν, ὡς ἦτο φυσικόν, κυρίως εἰς τάς περί γάμων καί περί γνησιότητος τῶν τέκνων διατάξεις τοῦ νέου Κώδικος.

ϛ΄) Τέλος, ἰδιαιτέραν πηγήν ἀπετέλεσε καί ἡ ἐπί μέρους **Νομολογία τῶν Παρλαμέντων** (Parlements), δηλαδή τῶν κατά περιφερείας πρό τοῦ 1789 δικαστηρίων, βαθμιαίως ἀποκτησάντων καί πολιτικήν δύναμιν. Ἡ νομολογία ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἰδίᾳ διά τόν προσδιορισμόν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀφάντου καί τήν κήρυξιν τῆς ἀφανείας.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ἡ κυρία πηγή τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ὑπῆρξεν, οὕτως ἤ ἄλλως κατανοούμενον, τό Ἐθιμικόν Δίκαιον (περιφερειακά καί τοπικά ἔθιμα, μάλιστα δέ τῆς περιοχῆς τῶν Παρισίων, κατάλοιπα τῶν παλαιῶν αὐτονόμων πολιτικῶς κοινωνιῶν),

ἑρμηνευθέν καί προσαρμοσθέν κατά τάς θεωρίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί τῆς πρακτικῆς, ἀλλά καί τά κοινωνικά ἐπιτεύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀκόμη δέ καί διατάξεις τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Σκοπός τῶν νομοθετῶν ὑπῆρξεν ὁ γενικός νομικός συμβιβασμός καί ἡ διαμόρφωσις νόμου πού θά διηυκόλυνε τάς κοινωνικάς σχέσεις καί τά δικαστήρια ὑπό τήν νέαν πολιτικήν καί κοινωνικήν κατάστασιν.

3. Ἡ διαίρεσις τῆς ὕλης.

Ὁ Κῶδιξ διαιρεῖται εἰς Εἰσαγωγικόν Τίτλον (Titre préliminaire) καί τρία Βιβλία (Livres), ὑποδιαιρούμενα εἰς Τίτλους καί ἄρθρα. Τό σύνολον τῶν ἄρθρων ἀνέρχεται εἰς 2281.

Τίτλος Εἰσαγωγικός, περί τῆς δημοσιεύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων καί τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐν γένει. Ἄρθρα 1 – 6. Ἐψηφίσθη κατά τήν 5ην Μαρτίου 1803 καί ἐδημοσιεύθη κατά τήν 15ην τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Βιβλίον Πρῶτον, περί τῶν Προσώπων. Τίτλοι ἕνδεκα, διῃρημένοι εἰς εἰσαγωγικά ἄρθρα (Γενικούς Ὁρισμούς), κεφάλαια (Chapitres) καί τμήματα (Sections). Ἄρθρα 7 – 515. Ἐψηφίσθησαν κατά Τίτλον ἀπό τῆς 8ης μέχρι τῆς 29ης Μαρτίου 1803 καί ἐδημοσιεύθησαν ἀπό τῆς 8ης Μαρτίου μέχρι τῆς 8ης Ἀπριλίου 1803.

Βιβλίον Δεύτερον, περί τῶν Κτημάτων καί τῶν διαφόρων τροποποιήσεων τῆς ἰδιοκτησίας. Τίτλοι τέσσαρες, διῃρημένοι ὡς ἄνω. Ἄρθρα 516 – 710. Ἐψηφίσθησαν κατά Τίτλον ἀπό τῆς 25ης μέχρι τῆς 31ης Ἰανουαρίου 1804 καί ἐδημοσιεύθησαν ἀπό τῆς 4ης μέχρι τῆς 10ης Φεβρουαρίου 1804.

Βιβλίον Τρίτον, περί τῶν διαφόρων τρόπων καθ' οὕς ἀποκτᾶται τό δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Τίτλοι εἴκοσι, διῃρημένοι ὡς ἄνω. Ἄρθρα 711 – 2281. Ἐψηφίσθησαν κατά Τίτλον ἀπό τῆς 19ης Ἀπριλίου 1803 μέχρι τῆς 19ης Μαρτίου 1804 καί ἐδημοσιεύθησαν ἀπό τῆς 29ης Ἀπριλίου 1803 μέχρι τῆς 29ης Μαρτίου 1804.

Ἡ τοιαύτη διαίρεσις, κατανομή καί ἔνταξις τῆς ὕλης κατεκρίθη βραδύτερον ἐπιστημονικῶς ὡς ἀμέθοδος καί προετάθη κυρίως ὑπό τῶν Γερμανῶν ἀστικολόγων ὡς πλέον ἐπαγωγός ἡ εἰς πέντε «Μέρη» διαίρεσις τῆς ὕλης βάσει τῆς θεωρητικῆς προσεγγίσεως τοῦ ἀντικειμένου τῶν ἀστικῶν σχέσεων, δηλ. εἰς Γενικάς Ἀρχάς, Ἐμπράγματον Δίκαιον, Ἐνοχικόν Δίκαιον (εἰς τό ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὡς ὀρθόν νά ὑπαχθῇ καί τό σύνολον τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου ὡς ὀργανικῶς ἀνῆκον εἰς τοῦτο καί ὡς ἀποσπασθέν δι' ἱστορικούς καί ὄχι μεθοδολογικούς λόγους), Οἰκογενειακόν καί Κληρονομικόν Δίκαιον[12].

12. Βλ. τήν διατυπωθεῖσαν εἰς τήν *La Grande Encyclopédie* (λῆμμα «Code

Ἐπίσης κατεκρίθη τό γεγονός ὅτι εἰς τό σῶμα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος εἶχον ἐνσωματωθῆ δυό μεγάλα κεφάλαια τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας, δηλ. ἡ διαδικασία ἐκδόσεως τοῦ διαζυγίου (ἕνεκα τῆς ἐντάξεως οἱονεί αὐτουσίου τοῦ σχετικοῦ νόμου τῆς περιόδου τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως) καί αἱ γενικαί διατάξεις περί ἀποδείξεως, δηλ. ὕλη μή ἀνήκουσα εἰς τό οὐσιαστικόν ἀστικόν δίκαιον.

Ἄλλαι κριτικαί παρατηρήσεις κατά τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐστιάσθησαν εἰς τήν φύσιν τοῦ περιεχομένου του. Τινές ἐχαρακτήρισαν αὐτόν ὡς ὑπερβολικῶς ἀκραῖον, κυρίως διότι ἀπεδέχετο τόν πολιτικόν γάμον καί τό διαζύγιον, ἐνῶ ἄλλοι κατέκριναν αὐτόν ὡς «κατασκεύασμα τῆς ἀστικῆς τάξεως», διότι κατήργει ὅλα τά προνόμια καί τάς ταξικάς διακρίσεις καί διεπνέετο ἀπό τάς ἀντιλήψεις τῆς ἀστικῆς τάξεως, μάλιστα τοῦ κύκλου τῶν ἐπιχειρηματιῶν καί τῶν ἐμπορευομένων. Αἱ τοιαῦται κριτικαί παρατηρήσεις ἦσαν πολιτικαί ἤ προήρχοντο ἀπό τόν χῶρον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀντιτιθεμένης εἰς τόν διαχωρισμόν τῶν αὐτῶν θεσμῶν ὡς πολιτικῶν (civils) καί θεωρούσης αὐτούς ἐκκλησιαστικούς κατά τήν ἀντίληψιν αὐτῆς ὡς ὑπερτέρας οἱουδήποτε πολιτικοῦ θεσμοῦ ἀνά τόν χριστιανικόν κόσμον (κρατῶν καί βασιλείων).

Πάντως εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι 200 ἔτη μετά τήν θέσπισιν τοῦ Code Civil ἐν Γαλλίᾳ τό πλεῖστον τοῦ Β΄ καί τοῦ Γ΄ Βιβλίου αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύῃ ἀναλλοίωτον, ἐνῷ τό σύνολον αὐτοῦ τυγχάνει μεγάλου σεβασμοῦ καί πᾶσα τροποποίησις γίνεται μετά πολλῆς περισκέψεως καί δισταγμοῦ.

4. Ἡ διάδοσις τοῦ Κώδικος.

Διαρκούσης της Α΄ Αὐτοκρατορίας ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ ἐπεβλήθη διαδοχικῶς: α΄) Εἰς τό Βασίλειον τῆς Ἰταλίας (30.3.1806), β΄) εἰς τό Βασίλειον τῆς Ὁλλανδίας (18.10.1810), πρίν ἤ τοῦτο προσαρτηθῇ εἰς τήν Γαλλίαν, γ΄) εἰς τάς Χανσεατικάς Πόλεις (13.12.1810), δ΄) εἰς τό παραρρήνιον Μεγάλον Δουκᾶτον τοῦ Berg (17.12.1811).

Ἐπίσης υἱοθετήθη: α΄) εἰς τό Βασίλειον τῆς Βεστφαλίας, β΄) εἰς τά Μεγάλα Δουκᾶτα τῆς Βάδης, τοῦ Nassau, τῆς Φραγκφούρτης, τῆς

Civil» , τόμ. II, σελ. 787-788, εἰς τάς σελ.788-796 ἐκτενές ἱστορικόν τοῦ Code καί τῶν ἐπιρροῶν αὐτοῦ) ἔγκυρον γνώμην τοῦ νομομαθοῦς καί εἰδικοῦ εἰς τό παλαιόν (: προεπαναστατικόν) ἀστικόν δίκαιον, δετόν καί ἐδιμικόν, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων Marcel Planiol (1853 - 1931). Βλ. Τοῦ Αὐτοῦ, *Traité élémentaire de droit civil*,'Εν Παρισίοις 1899 - 1901. Περί τοῦ Planiol βλ. P. Remy, «Planiol: un civiliste à la Belle Époque», *Revue trimestrielle de droit civil*, τεῦχ. 202, σελ. 31 κ. ἑξ.

Βαρσοβίας, εἰς τό Βασίλειον τῆς Ἰλλυρίας, εἰς τήν Ἐλευθέραν Πόλιν τοῦ Ντάντσιγκ, εἰς πολλά καντόνια τῆς γαλλοφώνου Ἑλβετίας.

Ἐάν δέν εἶχον μεσολαβήσει τά γεγονότα τοῦ 1813 καί ἡ κατάλυσις τῆς Α΄ Αὐτοκρατορίας, ὡς καί αἱ μεγάλαι μεταβολαί τοῦ 1814 – 1818, εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ Κῶδιξ θά εἶχε διαδοθῆ εἰς τό μεγαλύτερον τμῆμα τῆς Γερμανίας. Ὡρισμένα ἄλλα κράτη πού εἶχον ἀποδεχθῆ τόν Κώδικα, κατήργησαν αὐτόν διά λόγους πολιτικῆς προσαρμογῆς των πρός τήν νέαν πολιτικήν κατάστασιν ἐν Εὐρώπῃ. Εἰς τό Βέλγιον συνέχισε νά ἐφαρμόζεται αὐτούσιος, ἀφ' ἧς τοῦτο ἀπεχωρίσθη τῆς Ὁλλανδίας (1830). Ἐπίσης διετηρήθη μετά τροποποιήσεων (προσαρμογῶν) καί ἀναθεωρήσεως καί: α΄) εἰς τό Βασίλειον τῶν Δύο Σικελιῶν, β΄) εἰς τό Βασίλειον τῶν Κάτω Χωρῶν, δηλ. τήν Ὁλλανδίαν (1838), γ΄) εἰς τό Μεγάλον Δουκᾶτον τῆς Βάδης, δ΄) εἰς τό Μεγάλον Δουκᾶτον του Berg, ε΄) εἰς τό Μεγάλον Δουκᾶτον τοῦ Λουξεμβούργου, ς΄) εἰς τό ὑπό ρωσικόν ἔλεγχον τμῆμα τῆς Πολωνίας, ζ΄) εἰς τό γαλλικόν τμῆμα τοῦ Καντονίου τῆς Βέρνης ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ἀπετέλεσε τήν βάσιν καί τό πρότυπον συντάξεως τῶν Ἀστικῶν Κωδίκων: α΄) τοῦ Βασιλείου τῆς Σαρδηνίας (1838), ἀκολούθως Βασιλείου τῆς Ἰταλίας (1866), β΄) τοῦ ὑπό βρεταννικήν Προστασίαν Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων (1841), γ΄) τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου (1856), δ΄) τῆς Ἡγεμονίας τῆς Ρουμανίας (1864), ε΄) τοῦ Πριγκηπάτου τοῦ Μονακό (1885), ς΄) τοῦ Βασιλείου τῆς Ἱσπανίας (1899), ὁ ὁποῖος μέ τήν σειράν του ἀπετέλεσε πρότυπον τῶν ἀντιστοίχων κωδίκων τῶν περισσοτέρων κρατῶν τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καί τῶν λατινικῆς ἐπιδράσεως Πολιτειῶν τῶν ΗΠΑ, ζ΄) τοῦ Ἰαπωνικοῦ Κώδικος (1896)[13]. Θεωρεῖται δέ ὅτι καθώς εἰσήχθη καί ἐφηρμόσθη εἰς τήν Ρηνανίαν-Παλατινάτον ἐπέδρασεν ἐμμέσως καί ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Ἐπίσης εἰσήχθη αὐτούσιος εἰς ὅλα τά κράτη τά ὁποῖα ἀπετέλεσαν ἀποικίας τῆς Γαλλίας εἰς τήν Βόρειον καί Δυτικήν Ἀφρικήν καί εἰς τήν Νοτιοανατολικήν Ἀσίαν. Εἰς πολλά ἐκ τῶν κρατῶν αὐτῶν διετηρήθη καί μετά τό τέλος τῆς ἀποικιακῆς παρουσίας τῆς Γαλλίας καί μέχρι σήμερον.

---

13. Περί τῆς διαδόσεως καί ἀκτινοβολίας τοῦ Code Civil βλ. *Le Code Civil, 1804 – 1904. Livre du Centenaire*, Μέρος ΙΙΙ, σελ. 587 - 896, καί Université Panthéon – Assas (Paris II), *1804 – 2004. Le Code Civil. Un passé, un présent, un avenir*, Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 789 – 895, καί γενικώτερον τούς τόμους: *Le Code Civil Français dans le Droit Européen* (éd. par Jean Philippe Dunant et Bénédict Winiger), Ἐν Βρυξέλλαις 2005 καί *Le Code Civil entre ius commune et droit privé européen* (éd. par Alain Wijffels), Ἐν Βρυξέλλαις 2005, ἔνθα ἐξετάζεται ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Code Civil εἰς τήν σημερινήν ἐποχήν καί ἡ πιθανότης χρήσεως αὐτοῦ ὡς βάσεως διά τήν σύνταξιν ἑνιαίου Ἀστικοῦ Κώδικος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως.

5. Ἡ κατ' ἀντίστιξιν αἴγλη.

Πρίν ἤ ἐκδοθῇ ὁ Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ ἐτέλουν ἐν ἐφαρμογῇ ἐν Εὐρώπῃ ὁ *Codex Maximilianus Bavaricus Civilis* (1756), τό *Allgemeines Landsrecht für die preussischen Staaten*, δηλ. ὁ Πρωσσικός Ἀστικός Κῶδιξ (1753) καί ὁ κατά διαδοχήν αὐτοῦ *Νέος Πρωσσικός Κῶδιξ* (1794), τό μετά μακράν ἐπεξεργασίαν *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie* (1812). Ἐν τούτοις, οἱ Κώδικες αὐτοί δέν ἀνεζητήθησαν ὡς πρότυπα τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπό τῶν ἡμετέρων Κυβερνήσεων, προφανῶς διά πολιτικούς λόγους. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας δέν ἀπεπειράθη νά ἀποφασίσῃ τήν εἰσαγωγήν ἐν Ἑλλάδι, κατά προσαρμογήν, τοῦ Βαυαρικοῦ Κώδικος (ἰσχύοντος ὅμως μόνον εἰς τμῆμα τοῦ κράτους), ὁ ὁποῖος ἐστηρίχθη εἰς τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον ὡς «ἐπολιτεύετο» κατά τήν εἰσαγωγήν του ἐν Βαυαρίᾳ. Ὁπωσδήποτε ὁ ἐν λόγῳ Κῶδιξ ἀπεῖχε τοῦ ποθητοῦ τό ὁποῖον ἐπεδιώκετο τότε ἐν Ἑλλάδι (1827 – 1835).

Τόσον οἱ μνημονευθέντες κώδικες, ὅσον καί ἡ σχετική νομοθεσία κρατῶν τῆς Βορείου, Ἀνατολικῆς καί Νοτιοδυτικῆς Εὐρώπης, βασιζόμενοι εἴτε εἰς τό Ρωμαϊκόν Δίκαιον, ὡς εἶχεν ἐξελιχθῆ (ἰδίως εἰς τήν Ἀνατολικήν καί τήν Νοτιοδυτικήν Εὐρώπην) εἴτε εἰς τοπικάς συνηθείας, ὡς εἶχον συλλεγῆ, δέν ἐξέφραζον τό νεώτερον πνεῦμα καί τόν ἑνοποιητικόν χαρακτῆρα τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, φορέως κατά τό δυνατόν νομικῆς τάξεως καί νεωτερικῶν ἀρχῶν πολιτικῆς ἐλευθερίας καί νομικῆς ἰσότητος. Ἑπομένως, ἦτο εὔλογος ἡ ἀναζήτησις στοιχείων ἐκ τοῦ νέου γαλλικοῦ προτύπου ὑπό κρατικῶν σχηματισμῶν ἀποτινασσόντων ἐχθρικήν ἤ ἄλλην ἔμμεσον κυριαρχίαν, πολύ δέ περισσότερον ὑπό πολιτειῶν ἀμέσως περιβαλλουσῶν ἐδαφικῶς τήν Γαλλίαν ἤ ἀμέσως δεχθεισῶν τήν ἐπιρροήν της. Ἀντιθέτως ἦτο εὐνόητος ἡ ἄπωσις κρατῶν ὡς ἡ Ἱσπανία καί ἡ Πορτογαλία, μέ ἔντονον μέν τήν ρωμαϊκήν δικαιϊκήν παράδοσιν, ἀλλ' ἰδεολογικῶς καί πολιτικῶς ἐχθρικῶς διακειμένων πρός τήν Γαλλικήν Ἐπανάστασιν καί αὐτήν τήν Γαλλίαν τοῦ Ναπολέοντος ἕνεκα τοῦ προσφάτου μεταξύ των πολέμου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2ον

Οἱ Ὑπουργοὶ τῆς Δικαιοσύνης[1]

Ι. Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος (1822 - 1827)

α) Μινίστροι ἐπὶ τοῦ Δικαίου			
1) Θεόδωρος Βλάσης	15.1.1822	-	14.3.1823
2) Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ	17.4.1823	-	27.4.1823
β) Ὑπουργοὶ ἐπὶ τοῦ Δικαίου			
3) Κωνσταντῖνος Μεταξᾶς	27.4.1823		
4) Ἐπίσκοπος Ἀνδρούσης Ἰωσήφ	28.4.1823	-	2.6.1823
5) Γεώργιος Μπάρμπογλης	2.6.1823	-	13.6.1823
6) Ἰωάννης Θεοτόκης	13.7.1823	-	7.8.1825

ΙΙ. Ἑλληνικὴ Πολιτεία (1827 - 1833)

α) Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Παιδείας			
1) Γεράσιμος Κώπας	30.5.1827	-	7.10.1827
2) Μιχαὴλ Σοῦτσος	7.10.1827	-	23.1.1828
β) Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τοῦ Δικαίου			
3) Ἰωάννης Γεννατᾶς	12.9.1829	-	17.11.1830
4) Βιάρος Καποδίστριας	17.11.1830	-	26.3.1831
5) Ἰωάννης Γεννατᾶς	27.3.1831	-	26.7.1831
6) Μιχαὴλ Σικελιανός	26.7.1831	-	30.4.1832
7) Χριστόδουλος Κλονάρης	30.4.1832	-	25.1.1833

---

1. Τὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος πίνακος ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῶν ἑξῆς ἔργων: Γ. Δ. Δημακοπούλου, *Ἡ Διοικητικὴ Ὀργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, 1821 - 1827*, Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 235 - 236· Τοῦ Αὐτοῦ, «Αἱ Κυβερνητικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827 – 1833», *Ὁ Ἐρανιστής*, τόμ. Δ΄, Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 148, 150 - 151· Γεωργ. Ν. Φιλαρέτου, *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος μετὰ εἰσαγωγῆς ἱστορικῆς καὶ σχολίων κατ' ἄρθρον*, Ἐν Ἀθήναις 1889, σελ. 268 - 278· Δημ. Α. Πετρακάκου, *Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. 7ος *Βουλαὶ Ἀναθεωρητικαὶ (1910 - 1912)*, Ἐν Ἀθήναις 1944, σελ. 91 - 96· Ἀλκ. Προβατᾶ, *Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821 - 1980. Νομοθετικὰ καὶ Ἐκτελεστικὰ Σώματα*, Ἐν Ἀθήναις 1980.

III. Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος (1833 - 1892)

α) Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας ἐπί τῆς Δικαιοσύνης

1)	Χριστόδουλος Κλονάρης	25.1.1833 -	3.4.1833
2)	Γεώργιος Πραΐδης	3.4 1833 -	13.10.1833
3)	Κωνσταντῖνος Σχινᾶς	13.10.1834 -	8.8.1834
4)	Γεώργιος Πραΐδης	8.8.1834 -	28.1.1836
5)	Ἰάκωβος Ῥῖζος	13.2.1836 -	12.4.1837
6)	Ἀνδρόνικος Πάικος	12.4.1837 -	24.6.1841
7)	Λέων Μελᾶς	24.6.1841 -	10.8.1841
8)	Γεώργιος Ἀλ. Ράλλης	10.8.1841 -	3.9.1843
9)	Λέων Μελᾶς	3.9.1843 -	30.3.1844

β) Ὑπουργοί ἐπί τῆς Δικαιοσύνης

10)	Χ. Ἀ. Λόντος	30.3.1844 -	4.8.1844
11)	Ζ. Βάλβης	4.8.1844 -	14.1.1846
12)	Λ. Κρεστενίτης	14.1.1846 -	19.1.1846
13)	Ἰ. Κωλέττης	19.1.1846 -	6. 4.1847
14)	Κ. Κολοκοτρώνης	6.4.1847 -	8.3.1848
15)	Λ. Κρεστενίτης	8.3.1848 -	25.6.1848
16)	Γ. Ἀλ. Ράλλης	25.6.1848 -	17.4.1849
17)	Ἰ. Ἀντωνόπουλος	17.4.1849 -	12.12.1849
18)	Ζ. Βάλβης	12.12.1849 -	4.8.1850
19)	Ἀ. Πάικος	4.8.1850 -	24.5.1851
20)	Ἰ. Δαμιανός	24.5.1851 -	16.1.1852
21)	Κ. Προβελέγγιος	16.1.1852 -	29.8.1853
22)	Σπ. Πήλλικας	29.8.1853 -	16.5.1854
23)	Π. Καλλιγᾶς	16.5.1854 -	17.7.1854
24)	Ἀν. Λόντος	17. 7.1854 -	1.6.1855
25)	Π. Βάρβογλης	1.6.1855 -	22.9.1855
26)	Μ. Ποτλῆς	22.9.1855 -	14.2.1856
27)	Μ. Σκαλιστήρης	14.2.1856 -	13.11.1857
28)	Γ. Ἀλ. Ράλλης	13.11.1857 -	14.3.1860
29)	Μ. Ποτλῆς	14.3.1860 -	26.5.1862
30)	Ε. Ἠλιόπουλος	25.5.1862 -	11.10.1862
31)	Ἀλ. Κουμουνδοῦρος	11.10.1862 -	8.2.1863
32)	Ζ. Βάλβης	8.2.1863 -	13.2.1863
33)	Ἰ. Παπαξαφειρόπουλος	13.2.1863 -	27.3.1863
34)	Ἰ. Παλαιολόγος	27.3.1863 -	29.4.1863
35)	Κ. Πλατῆς	29.4.1863 -	21.6.1863
36)	Π. Μαυρομιχάλης	21.6.1863 -	25.10.1863
37)	Ἀ. Διαμαντόπουλος	25.10.1863 -	20.2.1864
38)	Θ. Πετρινός	20.2.1864 -	5.3.1864
39)	Ἀλ. Κουμουνδοῦρος	5.3.1864 -	16.4.1864
40)	Ἰ. Παπαξαφειρόπουλος	16.4.1864 -	26.8.1864
41)	Χ.Ἀ. Λόντος	26.8.1864 -	2.3.1865
42)	Λ. Κρεστενίτης	16.3.1865 -	24.9.1865
43)	Π. Καλλιγᾶς	24.9.1865 -	20.10.1865
44)	Ἐπ. Δεληγεώργης	20.10.1865 -	3.11.1865

45)	Ν. Παπαμιχαλόπουλος	3.11.1865	-	6.11.1865
46)	Περ. Πετράκης	6.11.1865	-	13.11.1865
47)	Ἐπ. Δεληγεώργης	13.11.1865	-	28.11.1865
48)	Μπ. Ροῦφος	28.11.1865	-	3.2.1866
49)	Τιμ. Τυπάλδος-Φορέστης	3.2.1866	-	9.6.1866
50)	Ἐπ. Δεληγεώργης	9.6.1866	-	18.12.1866
51)	Ἀλ. Κουμουνδοῦρος	18.12.1866	-	20.12.1867
52)	Ἀρ. Μωραϊτίνης	20.12.1867	-	25.1.1868
53)	Π. Βάρβογλης	25.1.1868	-	11.9.1868
54)	Σπηλ. Ἀντωνόπουλος	11.9.1868	-	25.1.1869
55)	Ἀθαν. Πετσάλης	25.1.1869	-	11.12.1869
56)	Δημ. Σαράβας	27.12.1869	-	9.7.1870
57)	Ν. Λεώπουλος	9.7.1870	-	3.12.1870
58)	Ἀλ. Ἀλ. Κοντόσταυλος	3.12.1870	-	28.10.1871
59)	Ἰ. Παπαξαφειρόπουλος	28.10.1871	-	25.12.1871
60)	Ἀγ. Μεταξᾶς	25.12.1871	-	30.6.1872
61)	Δημ. Χρηστίδης	8.7.1872	-	29.7.1872
62)	Ἐπ. Δεληγεώργης	29.7.1872	-	25.12.1872
63)	Π. Χαλκιόπουλος	25.12.1872	-	9.2.1874
64)	Βασ. Νικολόπουλος	9.2.1874	-	27.4.1875
65)	Κ. Λομβάρδος	24.4.1875	-	15.10.1875
66)	Ἰ. Παπαξαφειρόπουλος	15.10.1875	-	26.11.1876
67)	Δ. Βουλπιώτης	26.11.1876	-	1.12.1876
68)	Ἀλ. Κουμουνδοῦρος	1.12.1876	-	26.2.1877
69)	Σπ. Ἀντωνόπουλος	26.2.1877	-	19.5.1877
70)	Ἀλ. Κουμουνδοῦρος	19.5.1877	-	26.5.1877
71)	Θρ. Ζαΐμης	26.5.1877	-	11.1.1878
72)	Ν. Παπαμιχαλόπουλος	11.1.1878	-	21.10.1878
73)	Χ. Τρικούπης	21.10.1878	-	26.10.1878
74)	Ν. Βαλσαμάκης	26.10.1878	-	10.3.1880
75)	Ἀθ. Πετμεζᾶς	10.3.1880	-	13.10.1880
76)	Ἀ. Ρικάκης	13.10.1880	-	3.3.1882
77)	Δ. Γ. Ράλλης	3.3.1882	-	12.7.1883
78)	Ἀλ. Ἀλ. Κοντόσταυλος	12.7.1883	-	19.4.1885
79)	Σπ. Ἀντωνόπουλος	19.4.1885	-	6.10.1885
80)	Ἀριστ. Κοντογούρης	8.10.1885	-	30.4.1886
81)	Δημ. Βάλβης	30.4.1886	-	9.5.1886
82)	Δημ. Βουλπιώτης	9.5.1887	-	24.10.1890
83)	Ἀλ. Ζαΐμης	24.10.1890	-	18.2.1892

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. Πηγαί

Α΄. Ἀνέκδοτοι:

Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, Τμῆμα Χειρογράφων, Παλαιτύπων καί Σπανίων Βιβλίων
Κῶδιξ 234: Πρακτικά τῆς Δ΄ Βουλῆς.
Κῶδιξ 348: Πρακτικά τοῦ *Πανελληνίου*.
Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους
Ἀρχεῖον Ἀγῶνος.
Γραμματεία τοῦ Δικαίου (1822 - 1827, 1828 - 1832, κατά τήν ταξινόμησιν τῆς Ὑπηρεσίας).
Καποδιστριακόν Ἀρχεῖον
Γενική Γραμματεία.
Ὀθωνικόν Ἀρχεῖον
Ὑπουργικόν Συμβούλιον.
Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης.
Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη, Α΄ Κατάλογος
Ἀρχεῖον Ἀγῶνος, Γραμματεία Δικαίου.
Ἀρχεῖον Καποδιστριακῆς Περιόδου, Ποικίλα (6, Δικαίου).
Ἀρχεῖον Περιόδου Ὄθωνος, Γραμματεία Δικαιοσύνης.
Ἀρχεῖον Βλαχογιάννη, Δ΄ Κατάλογος (Κυτία μέ ὑλικόν μελετῶν).
Μικραί Συλλογαί.
Ἀταξινόμητα Πρωτόκολλα Γραμματείας Δικαιοσύνης.
Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν
Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης, ἔτος 1857 (Φάκ. 95/6).
Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, Τμῆμα Χειρογράφων καί Παλαιτύπων
Πρωτόκολλα Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης.
Μουσεῖον Μπενάκη, Ἱστορικόν Ἀρχεῖον
Ἀρχεῖον Ἀγῶνος.
Ἀρχεῖον Δημητρίου Ἀ. Πετρακάκου.
Ἱστορική καί Ἐθνολογική Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, Ἱστορικόν Ἀρχεῖον
Ἀρχεῖον Δημητρίου Περρούκα.
Μονόφυλλα Ὀθωνικά.
Ἑλληνικό Λογοτεχνικό καί Ἱστορικό Ἀρχεῖο, Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖα καί Συλλογές
Ὀθωνικοί Κώδικες: *Βιβλία Πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*.
Ἀρχεῖον Ἀνδρονίκου Παΐκου.
Ἀρχεῖον Διονυσίου Π. Στεφάνου.
Westfällische Wilhelms-Universität Münster, Universitäts- und Landesbibliothek, Handschriftenabteilung
Nachlass Friedrich-Carl von Savigny, Kaps. 12/24.

Β΄. Ἐκδεδομέναι:

Αἰτιολογικὴ Ἔκθεσις τοῦ Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἐν Ἀθήναις 25 Ἰουνίου 1856.

Αἰτιολογικὴ περί τοῦ Κώδικος Ἔκθεσις (10 Ἰανουαρίου 1870) *καί Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος*, <Ἐν Ἀθήναις 1870>.

Αἰτιολογικὴ περί τοῦ Κώδικος Ἔκθεσις καί Νομοσχέδιον Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος σύν ταῖς περί τούτου Ἐκθέσεσιν, Ἐν Ἀθήναις 1874.

«Αἰτιολογικὴ Ἔκθεση Ἀστικοῦ Κώδικος», *Τάλως*. Περιοδική Ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου, τόμ. Ε΄ (1995): *Κρητικός Κῶδιξ ΙΙΙ. Περίοδος Γ΄: Κρητική Πολιτεία (1898 - 1912). Μέρος πρῶτο.* Ἐπιμέλεια Στρατῆ Παπαμανουσάκη, τεῦχ. Ε3, Ἐν Χανίοις 1995, σελ. 869 - 922.

Ἀριθ. 2696. Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας πρός τούς κατά τό Βασίλειον Διοικητάς <1844> (μονόφυλλον).

Ἀναφορά τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως πρός τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν, ἄ.τ.ἐ., 1831.

Ἀρμενόπουλος

Μνημονευθεῖσαι ἐκδόσεις:

1. Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, κριτοῦ Θεσσαλονίκης, *Ἡ Ἑξάβιβλος, εἰς κοινήν γλῶσσαν μεταφρασθεῖσα, ἐν ᾗ προσετέθη παρά Ἀλεξίου Σπανοῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων τό περί Συνοικεσίων ἐγχειρίδιον*, Ἐν Βενετίᾳ 1820.

2. Κλονάρης Κ., *Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων τό λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, συλλεχθεῖσα ἀπό ὅλους τούς νόμους κατ' ἐκλογήν καί ἐπιτομήν καί συνταχθεῖσα οὕτω παρά τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καί κριτοῦ Θεσσαλονίκης*, Ἐν Ναυπλίῳ, ἐκ τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας, 1833.

3. *Πρόχειρον Νόμων, τό λεγόμενον Ἑξάβιβλος, συναθροισθέν πάντοθεν κατ' ἐκλογήν καί κατ' ἐπιτομήν οὕτω συντεθέν παρά τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καί κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου*, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, κατά τήν ὁδόν Ἑρμοῦ ἀριθ. 209, 1835, Ἐν Ἀθήναις 1835, συντελεσθεῖσα φροντίδι τῶν Κ. Προβελεγγίου καί Δ. Ραζῆ. Παραγγελθεῖσα ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ἔκδοσις.

4. *Constantini Harmenopuli Manuale Legum sive Hexabiblos cum Appendicibus et Legibus Agrariis ad fidem antiquorum librorum mss. Editionum recensuit, scholiis nondum editis locupletavit, latinam Reitzii translationem correxit, notis criticis, locis parallelis, glossario illustravit Gustavus Ernestus Heimbach, antecessor Lipsiensis. Lipsiae T. O. [swaldus] Weigel. MDCCCLI.*

5. Νούτσης Ζ. καί Χαρισιάδης Νικόλαος, *Πρόχειρον Νόμων, τό λεγόμενον ἡ Ἑξάβιβλος, συναθροισθέν πάντοθεν κατ' ἐκλογήν καί κατ' ἐπιτομήν οὕτω συντεθέν παρά τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καί κριτοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ἐκδίδεται τῇ συστάσει τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης διά τῆς ὑπ' ἀριθ. 13308 Ἐγκυκλίου αὐτοῦ*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ν. Γ. Πάσσαρη, ὁδός Εὐριπίδου, ἀρ. 51, 1872.

6. Χαρισιάδης Νικόλαος, *Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἑξάβιβλος Ἀρμενοπούλου, μετά τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, παραφράσεως εἰς τήν ὁμιλουμένην, σχολίων, διαγράμματος βαθμῶν συγγενείας, παραπομπῶν εἰς τά Βασιλικά, ἀναλυτικοῦ πίνακος κ.λπ.* ὑπό Ν. Χαρισιάδου, δικηγόρου καί καθηγητοῦ τῶν ἐμπορικῶν, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1885.

7. Φλογαΐτης Θεόδωρος Ν., *Οἱ δικαστικοί νόμοι τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς σχετικῆς νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου. Τόμος Τέταρτος περιέχων τήν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμε-*

νοπούλου ἐν πρωτοτύπῳ καί ἐν μεταφράσει, μετά πολλῶν ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων, Ἐν Ἀθήναις 1888, 1904².

8. *Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἤ Ἑξάβιβλος*. Ἐπιμέλεια Κωνσταντῖνος Γ. Πιτσάκης, Ἐν Ἀθήναις 1971.

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821 - 1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις, Ἐν Ἀθήναις τόμ. Α΄ 1971· τόμ. Β΄ 1973· τόμ. Γ΄ 1974 (ἔκδ. τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων).

Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας μέχρι τῆς Ἐγκαταστάσεως τῆς Βασιλείας, 1821 - 1832, Πρακτικά τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος, Ἐν Ἀθήναις τόμ. Α΄ 1971², τόμ. Β΄ 1972², τόμ. Γ΄ 1972, τόμ. Δ΄ 1973 (ἔκδ. τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων).

Code Civil de la Grèce, ou les titres promulgués, savoir: De la promulgation, des effets et de l' application des lois en général; Titre I. De la jouissance, de la perte et de la restitution des droits civils; Titre II. Des actes de l' état civil; Titre III. Du domicile; avec l' exposé des motifs, soummis au Ministère de la Justice par la Commission chargée de la rédaction du Code Civil. Traduit du Grec par Mr. G. A. Rhally, (...), Athènes, Imprimerie Royale, 1857.

Codice civile degli Stati Uniti delle Isole Jonie. Corfù. Nella Tipografia del Governo, 1841.

Πολιτικός Κώδηξ τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων. Κερκύρᾳ, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τῆς Κυβερνήσεως, 1851 (: 1852).

Γκίνης Δημήτριος Σ., *Περίγραμμα Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1966 (εἰς τήν σειράν: *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 26).

Γῶγος Δημήτριος, *Das Zivilgesetzbuch von Griechenland (1940) mit dem Einführungsgesetz, übersetzt und eingeleitet von*, Ἐν Βερολίνῳ – Tübingen 1951 (εἰς τήν σειράν: *Materialien zum Ausländischen und Internationalen Privatrecht herausgegeben vom Max – Planck Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht*).

Δερβέναγας Ἀθανάσιος Ἀντ., *Ἀστικός Κῶδιξ καί Εἰσαγωγικός Νόμος*, Ἐν Ἀθήναις 1976 (ἐκδ. Π. Σάκκουλα).

Δημακόπουλος Γεώργιος Δ., «Ὁ Κῶδιξ τῶν Νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 1822-1828», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 10-11 (1963-1964), Ἐν Ἀθήναις 1966, σελ. 40-234.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Α΄ 1828-1829», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 14 (1967), Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 1-205.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Β΄ 1829-1832», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 15 (1968), Ἐν Ἀθήναις 1972, σελ. 37-197.

Δυοβουνιώτης Γεώργιος, *Ἑλληνικοί Κώδικες, ἤτοι Κείμενον τῶν Νόμων καί τῶν Βασιλικῶν Διαταγμάτων μετά τῆς Νομολογίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, Ἐφετείων, Νομικοῦ Συμβουλίου, Ἐγκυκλίων, γνωμοδοτήσεων νομομαθῶν, εἰσηγητικῶν ἐκθέσεων κ.τ.λ. Ἀστικοί Νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις 1902.

Ἐγκληματική Διαδικασία, Ἐν Αἰγίνῃ, Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τυπογραφίᾳ διευθυνομένῃ παρά Γ. Ἀποστολίδου Κοσμητοῦ, 1829.

Ἔκθεσις τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως πρός τήν Σ. Συνέλευσιν <Ἐν Ναυπλίῳ τήν 1 Αὐγούστου 1832>, ἄ. τ. ἔ. ἐ. (ἀλλ' ἐν Ναυπλίῳ 1832).

Ἐπιτομαί Ἐγγράφων τοῦ Βρεταννικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Γενική Ἀλλη-

λογραφία/Ἑλλάς ὑπό Ἐλευθ. Πρεβελάκη καί Φιλ. Γλύτση, τόμ. Α΄: *1827 - 1832*, Μέρος Α΄ - Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1975· τόμ. Β΄ : *1833-1835* ὑπό Φιλ. Γλύτση -Ἑλένης Μπελιᾶ - Χρήστου Λούκου, Ἐν Ἀθήναις 1979 (εἰς τήν σειράν: *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, ἀριθμ. 9 τῆς ὅλης σειρᾶς).

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Γ΄ – Σύνοδος Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1871.

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Ϛ΄ - Σύνοδος Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1875.

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1882.

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1884.

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, ΙΑ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1888.

Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1883.

Ζέπος Ἰωάννης Δ., *Βασιλικά, κατά τήν ἐν Λειψίᾳ ἔκδοσιν τοῦ G. E. Heimbach καί τό Συμπλήρωμα τοῦ Z. Lingenthal. Οἷς προσετέθησαν αἱ Νεαραί διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων αἱ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐκδοθεῖσαι, τά ἐλλείποντα κείμενα τῆς Ἰουστινιανείου Νομοθεσίας, τά κείμενα τοῦ Jus Graecoromanum, ἡ μέχρι τοῦ νῦν σχετική Νομολογία τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων καί πλεῖσται ἑρμηνευτικαί σημειώσεις*, Ἐν Ἀθήναις 1896.

Θεοτοκᾶς Μιχαήλ, *Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἤτοι τῆς Ἱ. Συνόδου καί τοῦ Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου ἐπί τοῦ Ἀστικοῦ, Κανονικοῦ καί Δικονομικοῦ Δικαίου ἀπό τοῦ ἔτους 1800 μέχρι τοῦ 1896 μετά σημειώσεων. Κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἁγ. καί Μεγ. τοῦ Χριστοῦ <Ἐκκλησίας>*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897.

Ι. (: Νικολάου Ἰωαννίδου) καί Μ., *Ὁ Νόμος τῶν Ὑποθηκῶν μετά σημειώσεων καί ὁ περί Διακρίσεως τῶν Κτημάτων*, Ἐν Ἀθήναις 1838.

Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (εἰς τήν σειράν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ἀριθμ. 5), τόμ. 1: *Ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1803 - 1822*, Ἐν Ἀθήναις 1963.

Καλλιγᾶς Παῦλος, «Ἁρμενόπουλος - Περί ἐδίμων», *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας, Παράρτημα Θέμιδος*, τόμ. Γ΄ (1847), σελ. 261 – 443.

Καλογερόπουλος Ἰωάννης Σ., *Εἰσηγήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἑρμηνευθεῖσαι ὑπό Α. Μ. Δυκωρροᾶ, ποτέ καθηγητοῦ τῆς ἐν Παρισίοις Νομικῆς Σχολῆς. Μεταφρασθεῖσαι μετά τοῦ παρατεθέντος Λατινικοῦ κειμένου αὐτῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1855 – 1857.

<Καποδίστριας Ἰ. Ἀ.>, *Ἐπιστολαί Ἰ. Ἀ. Καποδίστρια, Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, διπλωματικαί, διοικητικαί καί ἰδιωτικαί, γραφεῖσαι ἀπό 8 Ἀπριλίου 1827 μέχρις 26 Σεπτεμβρίου 1831, συλλεγεῖσαι μέν καί καταταχθεῖσαι φροντίσι τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἐκδοθεῖσαι δέ παρά Ἐ. Ἀ. Βετάν, ἑνός ἐκ τῶν γραμματέων τοῦ Κυβερνήτου. Ἑλληνιστί δέ ἐκδίδονται δαπάναις Π. Δ. Στεφανίτση Λευκαδίου, ἰατροῦ, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ γαλλικοῦ παρά Μιχαήλ Γ. Σχινᾶ*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1841.

Καυκᾶς Κωνσταντῖνος Ἀ., *Εἰσαγωγικός Νόμος τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (Ἀναγκ. Νόμος ὑπ' ἀριθμ. 2783/1941)*, Ἐν Ἀθήναις 1946.

Κυριακόπουλος Ἠλίας Γ., *Τά Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθήναις 1960.

Κώδικες Μολδοβλαχίας

Μνημονευθεῖσαι ἐκδόσεις

1. Ζέπος Παναγιώτης Ἰ., «Μιχαήλ Φωτεινοπούλου Νομικόν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον 1765). Τό πρῶτον ἐκδιδόμενον ἐκ χειρογράφου κώδικος τοῦ Κρατικοῦ

Ἀρχείου τοῦ Ἰασίου», περ. *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 17 (1954-1959), Ἐν Ἀθήναις 1959.

2. Ζέπος Π. Ἰ., Georgesco Val. Al., Σιφωνιοῦ-Καράπα Ἀναστασία, Camariano Νέστωρ, «Νομικόν Πρόχειρον συνταχθέν ὑπό Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εἰς Βουκουρέστιον (1765-1777)», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 24-26 (1977-1979), Ἐν Ἀθήναις 1982.

3. *Συνταγμάτιον Νομικόν. Περί εὐταξίας καί τοῦ καθήκοντος ἑκάστου τῶν κριτηρίων καί τῶν ὀφφικίων τοῦ Πριντζιπάτου τῆς Βλαχίας τῶν ἀνηκόντων εἰς τό πολιτικόν. Καί συμφωνία τῶν τοπικῶν ἐθίμων, τῶν ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἐν χρήσει γενομένων, μετά τῶν Βασιλικῶν διαταγῶν. Πρός ἀκριβῆ τοῦ δικαίου συντήρησιν καί πρός τό τῶν πτωχῶν ἐκ παντός τρόπου ἀνεπηρέαστον. Φιλοπονηθέν παρά τοῦ Εὐσεβεστάτου Σοφωτάτου καί Μεγαλοπρεπεστάτου Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη, Βοεβόδα. Κατά τόν ἕβδομον χρόνον τῆς Θεοστηρίκτου αὐτοῦ Αὐθεντίας, Ἱεραρχοῦντος τοῦ Πανιερολογιωτάτου Μητροπολίτου Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου. Νῦν τύποις πρῶτον ἐκδοθέν εἰς Ρωμαϊκήν καί πάτριον γλῶτταν.* Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τῆς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψπ΄. Κατά μῆνα Σεπτέμβριον.

4. Ζέπος Π. Ἰ., *Συνταγμάτιον Νομικόν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα, Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας, 1789, ἐκδιδόμενον μετ' εἰσαγωγῆς καί ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως τῶν ἐν αὐτῷ θεσμῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1936, εἰς τήν σειράν: *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. Δ΄, ἀρ. 2.

5. Radulescu Al., *Prăvilniceăscă Condică. Editie critică*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1957, ἔκδ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν.

6. *Κῶδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Μολδαβίας*, Ἐν Ἰασίῳ ,αωις΄, *Ἐν τῷ νεουργηθέντι Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ, ἔνδον τοῦ Ἱεροῦ Μοναστηρίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.*

7. Ζέπος Ἰωάννης Δ. καί Παναγιώτης Ἰ., *Κῶδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Μολδαβίας* καί *Πολιτικός Κῶδιξ Οὐγγροβλαχίας*, ἐν *Jus Graecoromanum*, τόμ. 8, Ἐν Ἀθήναις 1931.

8. Radulescu Al., *Codul Callimach. Editie critică*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1958, ἔκδ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν.

9. *Νομοθεσία τοῦ Ὑψηλοτάτου καί εὐσεβεστάτου Αὐθέντου καί Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Ἰωάννου Γεωργίου Καρατζᾶ, Βοεβόδα*, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωάν. Βαρβολ. Τζβεκίου, 1818.

10. Radulescu Al., *Legiuirea Caragea. Editie critică*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1955.

Λιακόπουλος Ἠλίας Ν., *Ἔκθεσις περί τοῦ εἰσακτέου ἐν Κρήτῃ Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἐν Χανίοις 1901.

Λιακόπουλος Ἠλ. Ν., *Corpus Juris Civilis. Εἰσηγήσεις - Πανδέκται*, Ἐν Ἀθήναις 1930².

Λόγος ἐκφωνηθείς ὑπό τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως εἰς τήν ἔναρξιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, τήν 8 Νοεμβρίου 1843 (μονόφυλλον).

Μαλαξός

Μνημονευθεῖσαι ἐκδόσεις:

1. *Νομοκάνων Μιχαήλ* (sic) *Μαλαξοῦ* ὑπό Λ. Σγούτα ἐν *Θέμις*, τόμ. 7 (1856), σελ. 165 – 246.

2. *Μανουήλ Μαλαξοῦ Νομοκάνων. Κριτική ἔκδοσις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (Πρόδρομος δημοσίευσις τῶν περί μνηστείας κεφ. ΣΞΘ΄ - ΣΠΗ΄)* ὑπό Ἀν. Σιφωνιοῦ - Καράπα,

Μεν. Τουρτόγλου, Σπ. Τρωιάνου, ἐν *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 16 - 17 (1969 - 1970), Ἐν Ἀθήναις 1972, σελ. 1 - 39.

3. *Νομοκάνων Μανουήλ Νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ, τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου, μετενεχθείς εἰς λέξιν ἁπλῆν διά τήν τῶν πολλῶν ὠφέλειαν*. Κριτική ἔκδοσις ὑπό Δημ. Σ. Γκίνη καί Νικ. Ἰ. Πανταζοπούλου, ἐν *Νόμος. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. 1 (1982), Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1985, σελ. 1 - 560.

Μάμουκας Ἀ. Ζ., *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ἤτοι Συλλογή τῶν περί τήν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καί ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπό τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832*, τόμ. Α΄-Ϛ΄, Ἐν Πειραιεῖ 1839, τόμ. Ζ΄ - Η΄ Ἐν Ἀθήναις 1840, τόμ. Θ΄ - Ι΄ Ἐν Ἀθήναις 1841, τόμ. ΙΑ΄ 1852.

Ὁδηγίαι περί ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν, Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου, ἄ.ἔ.ἐ. ‹1844›.

Ὁ περί ἐκλογῆς πληρεξουσίων Νόμος τοῦ 1829 ἔτους, μετά τῶν ψηφισμάτων καί τ.λ.π., ἐκδοθείς πρός χρῆσιν τῶν ὁμογενῶν, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας «Ὁ Ἀνεξάρτητος» τοῦ Π. Κ. Παντελῆ, 1843.

Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων καί τῶν Συμβολαιογράφων / Gerichts- und Notariats-Ordnung, Ἐν Ναυπλίῳ, ἐκ τοῦ ἐπί τῶν Δημοσίων Τμήματος τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου, 1834.

Παπαφράγκος Στάμος Ἀθ., *Αἰτιολογική Ἔκθεσις τοῦ Σχεδίου τοῦ Ἀστ. Κώδικος τῆς Κρητικῆς Πολιτείας*, Ἐν Χανίοις 1903.

Πολιτική καί Ἐγκληματική Διαδικασία, εἰς τήν ὁποίαν προηγεῖται τό περί τοῦ Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων ὑπ' ἀριθ. 152 Ψήφισμα μετά τῶν Διαταγμάτων ὑπ' ἀριθ. 153 - 160, Ἐν Αἰγίνῃ, ἐκ τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας διευθυνομένης ὑπό Γ. Ἀποστολίδου Κοσμητοῦ, 1830.

Πρακτικά τῆς ἐν Ἄργει Τετάρτης Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, Ἐν Αἰγίνῃ 1829.

Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνική Συνέλευσις. Πρακτικά, ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου, Ἐν Ἀθήναις ἄ.ἔ.ἐ., ἀλλά τοῦ 1844.

Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνική Συνέλευσις. Πρακτικά, Ἐν Ἀθήναις 1844 (Φωτοαναστατική ἀνατύπωσις Ἐν Ἀθήναις 1993 μεθ' εὑρετηρίων ὑπό τοῦ Ἱνστιτούτου Ἑλληνικῆς Συνταγματικῆς Ἱστορίας καί Συνταγματικῆς Ἐπιστήμης).

Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, ἐκδοθέντα δημοσίᾳ δαπάνῃ, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου τῷ ,ΑΜΩΔ΄ ἔτει, ὑπό Χ. Γ.

Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ σωτηρίου ἔτους 1843, ἐκδοθέντα ὑπό Π. Κ. Παντελῆ, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας «Ὁ Ἀνεξάρτητος» τοῦ Π. Κ. Παντελῆ, 1843.

Ἡ τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίο[υ] ἐν Ἀθήναις Ἐθνική Συνέλευσις. Πρακτικά ἐκδοθέντα κατά στενογραφικάς σημειώσεις ὑπό Παντελῆ Κ. Παντελῆ. Φυλλάδιον Β΄, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας «Ὁ Ἀνεξάρτητος» τοῦ Π. Κ. Παντελῆ, 1843.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Γ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1852.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1856.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1856.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Ϛ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1875.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Περίοδος Ϛ΄ - Ἔκτακτος Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1875 (Τά Πρακτικά τῆς Ἐκτάκτου Συνόδου ἐξετυπώθησαν εἰς ἐνιαῖον τόμον καί συνεχῆ σελιδαρίθμησιν μετά τῶν Πρακτικῶν τῆς τακτικῆς Α΄ Συνόδου).

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Α΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1883.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, Θ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1883.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, ΙΑ΄ Περίοδος – Β΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1887.

Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Γερουσίας, Δ΄ Περίοδος – Γ΄ Σύνοδος, Ἐν Ἀθήναις 1855.

Πράξεις τῆς Ἑβδόμης Γερουσίας τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων, ἐκδοθεῖσαι ὑπό τό Σύνταγμα τῶν 1817, ἐπί τήν Δευτέραν (Ἔκτακτον) αὐτῆς Συνάθροισιν, συγκροτηθεῖσαν τό ἔτος 1841, Ἐν Κερκύρᾳ 1841.

Πρόγραμμα τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀποβατηρίων τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, Ἐν Ἀθήναις τήν 24 Ἰανουαρίου 1845. Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου (μονόφυλλον).

Πρόγραμμα τῆς ἑορτῆς τῆς εἰς τόν θρόνον Ἀναβάσεως τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως, Ἐν Ἀθήναις τήν 18 Μαΐου 1845. Ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Τυπογραφείου (μονόφυλλον).

Πρόγραμμα τῆς τελετῆς τῶν Ἀποβατηρίων τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης, Ἐν Ἀθήναις τήν 31 Ἰανουαρίου 1845. Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου (μονόφυλλον).

Πρόγραμμα τῆς τελετῆς τῆς Ὁρκωμοσίας τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἐπί τοῦ Συντάγματος, Ἐν Ἀθήναις τήν 17 Μαρτίου 1844 (μονόφυλλον).

Σκαλιστήρης Π., *Ἔκθεσις περί τοῦ εἰσακτέου ἐν Κρήτῃ Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἐν Χανίοις 1901.

Σκαλτσούνης Ἰωάννης, *Ἔκθεσις περί τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς*, Ἐν Χανίοις 1901.

Σοῦτσος Ἀλέξανδρος Ἰ., *Συλλογή τῶν εἰς τό Ἐξωτερικόν Δημόσιον Δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*, Ἐν Ἀθήναις 1858, σελ. 14-23.

Συντάγματα Ἑλληνικά:

1. *Constitution, Lois, Ordonnances des Assemblées Nationales, des Corps Législatifs et du Président de la Grèce, recueillies et traduites par ordre du Gouvernement. 1821 – 1832*, Ἐν Ἀθήναις 1835, De l' Imprimerie Royale, Section Particulière.

2. Μάμουκας Ἀνδρέας Ζ., *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό διαφόρων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων συνταχθέντα πολιτεύματα*, Ἐν Πειραιεῖ 1839.

3. *Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος κατά τήν Ε΄ Ἐθνικήν Συνέλευσιν, ἐκδιδόμενον νῦν τό πρῶτον ὑπό Ἀνδρέου Ζ. Μάμουκα, δαπάνῃ Π. Β. Μελαχούρη τυπογράφου, Ἀθήνησιν*, ἐκ τῆς τυπογραφίας Π. Β. Μελαχούρη καί Φ. Καραμπίνη, Ὁδῷ Ἁγίου Μάρκου, 1843.

4. Βλασσαρίδης Γεώργιος, *Τά Συντάγματα τῆς Γαλλίας καί τῆς Τροιζῆνος μέ τάς περί ἐκλογῆς ἀντιπροσώπων Ὁδηγίας, τό Ψήφισμα τοῦ Κυβερνήτου, τάς προκηρύξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Ὑπουργείου, τά Β. Διατάγματα τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί διασαφήσεις τινάς τοῦ Πατρός τῆς «Προόδου»*. Ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς «Προόδου», διευθυνομένης ὑπό Γ. Βλασσαρίδου, 1843.

5. Βλασσαρίδης Γ., *Τά Συντάγματα τῆς Τροιζῆνος, τῆς Γαλλίας καί τοῦ Βελγίου*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς «Προόδου», διευθυνομένης ὑπό Γ. Βλασσαρίδου, 1843.

6. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου <1844> (εἰς σχ. 8ον, σελ. 16).

7. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, Ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου, ἄ.ἔ.ἐ. <1844> (εἰς σχ. 16ον, σελ. 64).

8. *Σύνταγμα καί Κανονισμός τῆς Βουλῆς. Νόμος περί εὐθύνης ὑπουργῶν. Ἐκλογικοί νόμοι*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1878.

9. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, μετά τῶν ψηφισμάτων, τοῦ περί ἐκλογῆς Νόμου, τῶν ὀνομάτων τῶν πληρεξ.<ουσίων> τῆς Ἐθν. Συνελεύσεως, τῶν ὁδηγιῶν περί ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν Νόμου καί τῶν συμπληρωματικῶν διασαφήσεων αὐτοῦ. Συλλεχθέντα καί τυπωθέντα ὑπό Ν. Παππαδοπούλου*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ν. Παππαδοπούλου, Ὁδός Ἁγίου Νικολάου Ραγκαβᾶ, 1844.

10. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, μετά τριῶν ψηφισμάτων καί τοῦ περί ἐκλογῆς Νόμου*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κ. Ἀντωνιάδου, 1844.

11. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος. Ληφθέν ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 5, 1844 Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καί μετατυπωθέν ἐν Ἑρμουπόλει τῷ αὐτῷ ἔτει*, παρά Ν. Βαρότση <1844>.

Συντακτική Ἐπιτροπή Ἀστικοῦ Κώδικος, *Διάγραμμα ἐπί τοῦ Σχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος, Δεκέμβριος 1930*, Ἐν Ἀθήναις 1930, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.

Φιλάρετος Γεώργιος Ν., *Δικαστικός Ὀργανισμός μετά εἰσαγωγῆς καί σχολίων ἑρμηνευτικῶν κατ' ἄρθρον τοῦ Νόμου τῆς 21 Ἰανουαρίου 1834 καί τῶν σχετικῶν Νόμων καί Διαταγμάτων ἀπό 1830 ἕως 1893 ὑπό...*, Ἐν Ἀθήναις 1984 (εἰς τήν σειράν: Νομική Βιβλιοθήκη).

Φραγκούλης Ἐπαμεινώνδας, *Ἀστικός Κῶδιξ τῆς Ἡγεμονίας Σάμου μετ' αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως ἐκπονηθείσης ὑπό ...*, Ἐν Σάμῳ 1899.

Χριστόπουλος Χρῆστος, Εὐκλείδης Σ., Δηλιγιάννης Θεόδωρος. Π., *Ἐφημερίς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἤτοι Συλλογή κατά χρονολογικήν τάξιν καί καθ' ὕλην τῶν δοθεισῶν ἐξηγήσεων ἐπί ζητημάτων ἀναφυέντων κατά τήν ἐφαρμογήν τῶν εἰς τήν ἁρμοδιότητα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἀναγομένων νόμων, Φυλλάδιον Α΄, ἔτος Α΄, Ἑλληνική ἰδαγένεια*, Ἐν Ἀθήναις 1853.

Χρυσανθόπουλος Λεωνίδας, *Συλλογή τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν ἐξ ἐπισήμων πρός τήν Ἑλλ. Κυβέρνησιν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἀπαντήσεων*, Ἐν Ἀθήναις 1853.

Γαλλικός Ἀστικός Κῶδιξ

Ἐκδόσεις καί προκαταρκτικά σχέδια:

1. *Code Civil des Français. Bicentenaire, 1804 – 2004*. Édition présentée par Jean – Denis Bredin, de l' Académie Française, Ἐν Παρισίοις 2004.

2. *Le Code Civil. Textes antérieurs et version actuelle. Édition mise à jour au 1 er Janvier 1997*, Ἐν Παρισίοις 1997.

3. *Les Français et leur Code Civil. Bicentenaire du Code Civil 1804 – 2004*, Les Éditions des Journaux Officiels, Ἐν Παρισίοις 2004.

4. *Naissance du Code Civil. La raison du législateur, Travaux préparatoires du Code Civil. Extraits choisis et présentés* par François Ewald, Ἐν Παρισίοις 2004[2].

Γερμανικός Ἀστικός Κῶδιξ.

Ἐκδόσεις καί αἰτιολογικαί ἐκθέσεις:

1. *Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Erste*

Lesung ausgearbeitete durch die von dem Bundesrathe berufene Kommission. Amtliche Ausgabung, Ἐν Βερολίνῳ - Augsburg 1888.

2. *Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, τόμ. 1-5, Ἐν Βερολίνῳ - Λειψίᾳ 1888.

3. *Sachregister zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich und den dazu herausgegebenen Motive, nebst Inhaltsübersicht über die fünf Bände der Motive*, Ἐν Βερολίνῳ 1888.

4. *Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Zweite Lesung, nach den Beschlüßen der Redaktionskommission. Auf amtliche Veranlaßung*,Ἐν Βερολίνῳ 1895.

5. *Denkschrift zum Entwurf eines Bürgerlichen Gesetzbuches nebst drei Anlagen*,Ἐν Βερολίνῳ 1896.

6. *Protokolle der Kommission für die zweite Lesung des Entwurfs des Bürgerlichen Gesetzbuches*, τόμοι 7, Ἐν Βερολίνῳ 1897.

7. *Erste, zweite und dritte Berathung des Entwurfs eines Bürgerlichen Gesetzbuchs im Reichstage. Stenographische Berichte*, Ἐν Βερολίνῳ 1896.

8. *Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich, nebst dem Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche vom 18. August 1896. Textausgabe mit Einleitung und Sachregister*, herausgegeben von Karl Pannier, Landgerichtspräsident a. D., Verlag von Philipp Reclam jun. Leipzig, <1929>, εἰς τήν Σειράν: *Reclams Universal Bibliothek, Nr. 3571 - 3575a*.

9. Mugdan Benno, *Die gesamten Materialien zum bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich*, Ἐν Aalen 1979.

Chroust Anton (ἐπιμ.), *Gesandtschaftsberichte aus München, 1814 – 1848. Abteilung I.: Die Berichte der französischen Gesandten*, Band III: *Die Berichte aus der Zeit des Ministeriums Öttingen – Wallerstein (von Januar 1832 bis zum November 1837)*,Ἐν Μονάχῳ 1936.

Ἰταλικοί κώδικες:

1. *Codice Civile per lo Regno delle Due Sicilie. Parte prima, Legge Civili, Settima edizione ufficiale*,Ἐν Νεαπόλει dalla Stamperia Reale, 1829.

2. *Codice Civile del Regno d' Italia, preceduto da un indice alfabetico ragionato, e dalla relazione a Sua Maesta' il Re*, Ἐν Νεαπόλει, Stabilimento tipografico del Cav. G. Nobile, Via Salata a' Ventiglieri 14, 1865.

Ducaurroy de la Croix Adolphe Marie, *Institutes de l' Empereur Justinien nouvellement expliquées par A.M. Ducaurroi Delacroix*, Ἐν Παρισίοις 1819.

Heimbach Carl Wilhelm Ernst, *Basilicorum Leonis imperatoris libri LX ope codd. mss. a Gustavo Ernesto Heimbachio aliisque collatorum ... edidit D. Carolus Guilielmus Ernestus Heimbach*. 1833 – 1870.

Maurer Georg -Ludwig von, *Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834*, Ἐν Χαϊδελβέργῃ 1835, τόμοι 3.

Otto Carl Eduard, Schilling Bruno, Sintenis Carl Friedrich Ferdinand, *Corpus Juris Civilis in's Deutsche übersetzt und herausgegeben von... . Mit. königl. Sächs. allergnädigstem privilegio*. Ἐν Λειψίᾳ 1833.

ΙΙ. Νομολογιακαί Συλλογαί

Α΄. Ἐπίσημοι:

Εἰς ἴδια ἔκτακτα Παραρτήματα τῆς ἐπισήμου ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος* ἐδημοσιεύοντο αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου (ἀναφερόμεθα ἐνταῦθα εἰς τάς πολιτικάς ἀποφάσεις, δηλ. ἐκείνας τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου).

1. *Ἔκτακτον Παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταχυδρόμου.* Ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου. 1839. Περιέχει ποινικάς ἀποφάσεις τῶν ἐτῶν 1837-1839. 8°, σελ. 496.

2. *Ἔκτακτον Παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταχυδρόμου.* Ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου, 1839, 8°, Ἐν Ἀθήναις 1839, σελ. 208.

3. *Ἔκτακτον Παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταχυδρόμου.* Ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου, 1840, 8°, Ἐν Ἀθήναις 1840, σελ. 512.

4. *Ἔκτακτον Παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταχυδρόμου τοῦ 1841 ἔτους.* Ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου, 8°, Ἐν Ἀθήναις 1841, σελ. 390.

5. *Ἔκτακτον Παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταχυδρόμου διά τάς πολιτικάς ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου τοῦ ἔτους 1842.* 8°, Ἐν Ἀθήναις 1842, σελ. 199.

6. *Ἔκτακτον Παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ταχυδρόμου διά τάς πολιτικάς ἀποφάσεις τοῦ Ἀρείου Πάγου τοῦ ἔτους 1843.* Ἐν Ἀθήναις 1843.

Ἡ ἔκδοσις τῶν ὡς ἄνω *Παραρτημάτων* δέν συνεχίσθη λόγῳ τῆς διακοπῆς τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος (10/22 Δεκεμβρίου 1842).

Ἡ ἔκδοσις τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου συνεχίσθη ὡς ἑξῆς:

1. *Συλλογή πολιτικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου τοῦ ἔτους 1844.* Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Χ. Ἀναστασίου Δούκα, 1846, 8°, σελ. 454.

2. *Συλλογή πολιτικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔτους 1845*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Χ. Ἀναστασίου Δούκα, 1846, 8°, σελ. 454.

3. *Συλλογή τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου τοῦ ἔτους 1846. Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Βασ. Τυπογραφείου <1847>, 8°, σελ. 356 [καί ἑξῆς μέχρι καί τοῦ τόμ. 29 (1901)].

Βλ. καί *Εὑρετήριον τῶν πολιτικῶν καί ἐμπορικῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπό τῆς συστάσεώς του μέχρι τέλους 1867*, ὑπό Γ. Κούμα - Ἀ. Ἀγαπητοῦ, ἐπιθεωρηθέν ὑπό Ν. Καρατζᾶ, Ἐν Πάτραις 1868.

Β΄. Ἰδιωτικαί:

1) *Ἑλληνική Νομολογία, ἤτοι ἀναλυτική καί κατ' ἀλφάβητ. συλλογή τῶν ποινικῶν, πολιτικῶν καί ἐμπορικῶν ἀποφάσ. τοῦ Ἀρείου Πάγου, ᾗ προσετέθησαν πίνακες τῶν ἄρθρων τῆς νομοθεσίας καί τῶν ἀφορωσῶν αὐτά ἀποφάσεων καί πίνακες τῶν ἄρθρων τῆς νέας ἑλληνικῆς νομοθεσίας μετά τῶν ἀντιστοιχούντων εἰς αὐτά ἄρθρων τῆς γαλλικῆς*, ὑπό τοῦ Νικολάου Ἰωαννίδου, Ἀντεισαγγελέως παρά τοῖς ἐν Ἀθήναις Πρωτοδίκαις

τόμ. Α΄, *Ἀποφάσεις τοῦ 1835 καί 1836*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κ. Ράλλη, 1837, 8°.

τόμ. Β΄, *Ἑλληνική Νομολογία, ἤτοι συλλογή τῶν πολιτικῶν, ἐμπορικῶν καί ποινικῶν ἀποφάσ. τοῦ Ἀρείου Πάγου καί συλλογή τῶν ἀφορώντων τήν δικαστικήν ὑπηρεσίαν νόμων, Ἀποφάσεις τοῦ 1837*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κ. Ράλλη, 1838, 8°.

τόμ. Γ΄, *Ἑλληνική Νομολογία, ἤτοι συλλογή τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου, Ἀποφάσεις τοῦ 1838*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς Βασ. Τυπογραφίας, 1838, 8°.

τόμ. Δ΄, *Ἑλληνική Νομολογία, ἤτοι συλλογή τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου, Ἀποφάσεις τοῦ 1839*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς Βασ. Τυπογραφίας, 1840, 8°.

2) *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας, ἤτοι περιληπτική καί ἀναλυτική κατ' ἀλφάβητον συλλογή τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀρείου Πάγου καί τῶν ἐν Ἀθήναις καί ἐν Ναυπλίῳ Δικαστηρίων τῶν Ἐφετῶν*, ὑπό Νικολάου Ἰωαννίδου, ἐκδοθεῖσα ἐπιμελείᾳ Λ. Λ. Σγούτα, Ἐν Ἀθήναις, 8°, τόμ. 1 (1846), - τόμ. 25 (1871), ὑπό ψευδότιτλον: *Παράρτημα τοῦ περ. Θέμις ἤ Ἐπιθεώρησις τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, ἐμπορικῆς καί διοικητικῆς νομοθεσίας*, ἐκδιδομένου ὑπό τοῦ Χίου νομικοῦ Λεωνίδου Λ. Σγούτα (1820-1878), Ἐν Ἀθήναις, 8°, τόμ. 1 (1846) - 9 (1865). Ἀπό τοῦ τόμ. 2 (1846) 8°, ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ μετεβλήθη εἰς *Θέμις ἤ Ἐπιθεώρησις τῆς ἑλληνικῆς νομοδεσίας*, καί ἀπό τοῦ τόμ. 4 (1848) εἰς *Θέμις ἤ Ἐξέτασις τῆς ἑλληνικῆς νομοδεσίας*.

3) *Νομολογία τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἤ Εὑρετήριον τῶν διά τῆς Ἐφημερίδος «Ἡ Νομική» δημοσιευθεισῶν ἀποφάσεων τῶν Ἐφετείων Ναυπλίας καί Ἀθηνῶν καί τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπό τῆς συστάσεως τῶν δικαστηρίων μέχρις ὅλου τοῦ 1848 ἔτους* ὑπό Κωνσταντίνου Ἀξελοῦ, δικηγόρου, Ἐν Ναυπλίῳ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Ἰωαννίδου, 1850.

III. Βοηθήματα

Α΄. Ἑλληνικά:

Ἀγαθοκλῆς Ρῖκος Ἀρ., «Τό νομοθετικόν ἔργον τῶν Ἑλλήνων Ἡγεμόνων Μολδαβίας καί Βλαχίας», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, ἔτος 30 (1963), σελ. 465-474.

Ἀγγελομάτη - Τσουγκαράκη Ἑλένη, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία. Τό χρονικό τῆς ἱδρυσης τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου (1811 - 1824)*, Ἐν Ἀθήναις 1997.

Ἀγραφιώτης Δημήτριος Κ., «Ὁ Νικόλαος Στεφανίδης ἀπό τήν Ἀθάνατη τῆς Ἀγιᾶς, 1817-1901», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, Ἐν Λαρίσῃ τόμ. 11 (1987), σελ. 145-156.

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Οἱ ἐκλιπόντες Ἀκαδημαϊκοί τῆς Πεντηκονταετίας (1926 - 1976)*, Ἐν Ἀθήναις 1977.

Ἀμαντος Κωνσταντῖνος, «Οἱ Προνομιακοί Ὁρισμοί τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπέρ τῶν Χριστιανῶν», *Ἑλληνικά*, τόμ. Θ΄, Ἐν Ἀθήναις 1936, σελ. 103-166.

Ἀλιβιζᾶτος Ἀμίλκας, *Ἡ Οἰκονομία κατά τό Κανονικόν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1949.

Ἀμαριώτου Μαρία, *Ἰω. Π. Κοκκώνης. Ὁ πρῶτος μας παιδαγωγός*, Ἐν Ἀθήναις 1937 (ἔκδ. Ἀλεξ. Ἰ. Κοκκώνη).

Ἀνδρεάδης Ἀνδρέας Μ., «Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος (1826 - 1909)», *Χιακά Χρονικά*, τεῦχ. 4, Ἐν Ἀθήναις 1919, σελ. 7 - 22.

Ἀντίοχος Σπυρίδων, *Τά Προνόμια τῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καί περί ἐκλογῆς τῶν Πατριαρχῶν αὐτῆς ἐπί τῇ βάσει αὐτῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1901.

Ἀντωνιάδης Ξενοφῶν Ἀ., «Οἱ πρῶτες μετεπαναστατικές ἀποφάσεις τοῦ Εἰρηνοδικείου Σκύρου», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 34 (1998), σελ. 179 – 235.

Ἀνώνυμος, «Περί δημοσιεύσεως νόμων», *Ἐφημερίς Νομική*, φ. 5 (6 Νοεμβρ. 1837), σελ. 37 – 39.

Ἀνώνυμος, Ἄτιτλον ἄρθρον, *Ἐφημερίς Νομική*, φ. 7 (20 Νοεμβρ. 1837), σελ. 61 – 62.

Ἀνώνυμος, «Περί τῆς συντάξεως Κωδήκων», ἐφ. *Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος*, ἔτος Α΄, φ. 80 (16/28 Ἀπρ. 1837), σελ. 405-406.

Ἀνώνυμος, «Ὁ ἐν Ἑλλάδι Ἀστυκός Νόμος», *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Ϛ΄, φ. 140 (15 Ἰαν. 1856), σελ. 520-525.

Ἀνώνυμος, «Τό χρυσοῦν σῆμα τό παρά τοῦ ἐν Ἑλλάδι δικαστικοῦ συλλόγου τῷ Γ. Λ. Μαυρερίῳ προσενεχθέν», *Ὁ Σόλων*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1860, σελ. 81 - 85. Βλ. καί τήν ἀπάντησιν τοῦ von Maurer, *Αὐτόθι*, σελ. 117 – 118.

Ἀποστολόπουλος Δημήτριος Γ., *Τό Μέγα Νόμιμον. Συμβολή στήν ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοσίου δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1978.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., *Ἡ ἐμφάνιση τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου στήν «τουρκοκρατούμενη» ἑλληνική κοινωνία, I - II*, Ἐν Ἀθήναις 1980 – 1983.

Ἀποστολόπουλος Δημήτριος Γ. - Μιχαηλάρης Παναγιώτης Δ., *Ἡ Νομική Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγή καί ἕνα τεκμήριο*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1987.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., *Ὁ «Ἱερός Κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στό Β΄ μισό τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνα. Τά μόνα γνωστά σπαράγματα*, Ἐν Ἀθήναις 1992.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., «Ἡ Πολιτική καί τό Δίκαιο "μέσ' ἀπό τά ἐρείπια"», Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, *Νεοελληνική Παιδεία καί Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένου στή μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 29 – 40.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., «Νομικά βοηθήματα στό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τόν πρῶτο αἰώνα μετά τήν Ἅλωση καί ἡ χειρόγραφη νομική συναγωγή τοῦ 1564», *Τά Ἱστορικά*, τόμ. 15, τεῦχ. 28 - 29 (Ἰούν.-Δεκ. 1998), σελ. 67 – 80.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., *Ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης νομικῆς. Βυζαντινό Δίκαιο καί μεταβυζαντινή «νομοθεσία»*, Ἐν Ἀθήναις 1999.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., «Le droit byzantin dans le cadre de l' Empire Ottoman. Problèmes et solution adoptées à partir du premier siècle après la Prise de Constantinople», *Byzantine Law. Proceedings of the International Symposium of Jurists. Thessaloniki, 10 – 13 December 1998* (ἐπιμ. Χ. Παπαστάθη), ἔκδ. Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης, σελ. 71 – 78.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., «Vivre sous deux ordres juridiques: l' expérience des chrétiens de l' Empire Ottoman», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 37 (2003), σελ. 133 – 140.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., *Τό Νόμιμον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, 1564 - ci. 1593. Τόμος Α΄. Τό ἱστορικό περίγραμμα. Τά πανομοιότυπα*, Ἐν Ἀθήναις 2008.

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ. καί Παΐζη - Ἀποστολοπούλου Μάχη, «Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000*, τόμ. 2: *Ἡ ὀθωμανική κυριαρχία, 1770-1821. Διαφωτισμός. Ἱστορία τῆς Παιδείας, Θεσμοί καί Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις 2003, σελ. 283 - 296 (ἔκδ. ἐφ. *Τά Νέα*).

Ἀποστολόπουλος Δημ. Γ., «Ἡ τρίτη χειρόγραφη «ἔκδοση» τοῦ Νομίμου τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ. Πρόδρομη ἀνακοίνωση», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 38 (2004), σελ. 221 – 242.

Ἀραβαντινός Παναγιώτης Ἰ., *Περί τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐν σχέσει πρός τήν κωδικοποίησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1906 (ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. 25, 1905-1906, σελ. 494 - 502α, μετά σημειώματος «*Παρατηρήσεων*» τοῦ περιοδικοῦ, σελ. 502β - 502γ).

Ἀργυριάδου Χαρά, «"...bitten wir, uns mit den entsprechenden Gesetzen zu versehen". Armenopoulos und der Zeitgeist des 19. Jahrhunderts», *Rechtshistorisches Journal*, τόμ. 3 (1984), σελ. 243–251.

Ἀργυριάδου Χαρά, «Περιφερειακές ἔννομες τάξεις καί ἱστορία τῆς κωδικο-

ποίησης στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα», *Νομικό Βῆμα*, τόμ. 34, τεῦχ. 10, Ἐν Ἀθήναις 1986, σελ. 1373-1379.

Ἀργυρόπουλος Περικλῆς Ἀ., «Οἱ Ἕλληνες εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας», *1453-1953. Ἡ Πεντακοσιοστή Ἐπέτειος ἀπό τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀναμνηστικός τόμος L' Hellénisme Contemporain*, Ἐν Ἀθήναις 1953, σελ. 153-182.

Ἀσημακοπούλου Κυριακή Θ., «Τά νομικά περιοδικά στό Ναύπλιο τόν 19ον αἰώνα», *Πρακτικά τοῦ Β΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀργολικῶν Σπουδῶν (Ἄργος, 30 Μαΐου - 1 Ἰουνίου 1986)*, Ἐν Ἀθήναις 1989, σελ. 122 – 128.

Β. Γ. (: Βέλλιος Γεώργιος), «Περί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου», *Ἐφημερίς Νομική*, ἔτος Α΄, φ. 13 (1 Ἰαν. 1838), σελ. 125 - 127, φ. 19 (12 Φεβρ. 1838), σελ. 181 – 183.

Βακαλόπουλος Ἀπόστολος Ε., *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β[1]: *Τουρκοκρατία, 1453-1669. Οἱ ἱστορικές βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καί οἰκονομίας*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1964.

Βακαλόπουλος Ἀπ. Ἐ., *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Δ΄, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1973.

Βακαλόπουλος Ἀπ. Ἐ., «Γερμανικά ἔγγραφα ἀπό τό Geheimes Archiv τοῦ Μονάχου σχετικά μέ τήν πρώτη περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας στήν Ἑλλάδα (1833 - 1834)», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Η΄, *Μνημόσυνον Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1960, σελ. 49 – 97.

Βάλληνδας Πέτρος Γ., *Ein Beitrag zur Geschichte des internationalen Privatrechts: Das Zivilgesetzbuch der Moldau von 1817*, Ἐν Ἀμβούργῳ 1953.

Βαρδουνιώτης Δημήτριος Κ., «Ἐδουάρδος Μάσσων», *Ἐπετηρίς Παρνασσοῦ*, τόμ. ΙΑ΄ (1915), Ἐν Ἀθήναις 1915, σελ. 225-234.

Βασιλείου Κωνσταντῖνος Ἀ., «Ἡ Κωμωδία τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *ἐφ. Ἀθῆναι*, φ. (41) - 2572 (28 Νοέμβρ. 1909), σελ. 1 - 2 ἕως φ. (46) - 2577 (3 Δεκ. 1909), σελ. 1.

Βασιλείου Κ. Ἀ., «Νεώτεροι Κώδικες τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας», *Δικαστική Νομοθεσία*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1914, σελ. 562-565.

Βέης Νικόλαος, «Ἀρμενοπουλικά Ἀνάλεκτα. Ἡ ἐν πρωτοτύπῳ ἔκδοσις τῆς *Ἑξαβίβλου* ὑπό Ζ. Νούτση», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΣΤ΄ (: *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπί τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἑξαβίβλου αὐτοῦ, 1345-1945*), Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1952, σελ. 345 – 396ς.

Βελανιδιώτης Ἰεζεκιήλ, *Ἰωσήφ ὁ Ἀνδρούσης, ὅμηρος δεσμοφόρος ἐν Τριπολιτζᾷ, Μινίστρος τῆς Θρησκείας καί τοῦ Δικαίου κατά τόν Ἀγῶνα, 1770 - 1844*, Ἐν Ἀθήναις 1906.

Βιζουκίδης Περικλῆς, *Τό νομοθετικόν πρόβλημα. Λόγος πρυτανικός ρηθείς τῇ 21 Φεβρουαρίου 1932 ἐν τῇ Μεγάλῃ Αἰθούσῃ τῶν τελετῶν ἐπί τῇ ἐπισήμῳ ἐγκαθιδρύσει τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1932.

Βισβίζης Ἰάκωβος Τ., *Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Καποδιστρίου*, Ἐν Ἀθήναις 1941.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Τινά περί τῶν νομικῶν ἐδίμων ἀπό τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι καί τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835», *Ἀθηνᾶ*, τόμ. ΝΓ΄ (1949), σελ. 226-256.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον τοῦ Βασ. Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1835», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τεῦχ. 3 (1950), σελ. 1 – 7.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Τά Ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους

1833 περί τῶν νομικῶν ἐθίμων καί αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τεῦχ. 3 (1950), σελ. 158 - 169· τεῦχ. 6 (1955), σελ. 122 - 130· τεῦχ. 7 (1957), σελ. 10 - 19· τεῦχ. 9 (1962), σελ. 7 – 151.

Βισβίζης, Ἰ. Τ., «Ἡ κοινοτική διοίκησις τῶν Ἑλλήνων κατά τήν Τουρκοκρατίαν», *1453-1953. Ἡ Πεντακοσιοστή Ἐπέτειος ἀπό τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀναμνηστικός τόμος L'Hellénisme Contemporain*, Ἐν Ἀθήναις 1953, σελ. 183 – 204.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Νομικά ἔγγραφα τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τῆς Καποδιστριακῆς Ἐποχῆς», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τεῦχ. 5 (1954), σελ. 97 – 122.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καί ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἔκδοσίς της τῷ 1835», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΣΤ΄ (: *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπί τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ, 1345-1945*), Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1952, σελ. 163-172.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Ἡ πρώτη ἐν Ἑλλάδι εἰσαγγελική ἀγόρευσις», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 5 (1954), σελ. 144-149.

Βισβίζης Ἰ. Τ., «Τό πρόβλημα τῆς Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου», *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 6 (1955), σελ. 131 – 153.

Βλάχος Νικόλαος Β., «Ἡ σχέσις τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων πρός τό κυρίαρχον ὀθωμανικόν κράτος», *L'Hellénisme Contemporain, Ἡ πεντακοσιοστή ἐπέτειος ἀπό τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1453-1953. Ἀναμνηστικός τόμος*, Ἐν Ἀθήναις 29 Μαΐου 1953, σελ. 135-151.

Γαζῆς Ἀνδρέας, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Τεῦχ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1970.

Γαλάνης Ἐμμανουήλ, *Ὀλίγαι λέξεις ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ Ἀλεξάνδρου Κοντοσταύλου*, Ἐν Ἀθήναις 1909.

Γεδεών Μανουήλ, *Ἐπίσημα Γράμματα τουρκικά ἀναφερόμενα εἰς τά Ἐκκλησιαστικά ἡμῶν Δίκαια*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1910.

Γεννάδιος, Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1953.

Γέροντας Δημήτριος Ἀλ., *Περί τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν Ἀθηνῶν τῆς Τουρκοκρατίας καί τῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1964.

Bendermacher - Γερούσης Αἰμίλιος, *Das Staatsangehörigkeitsrecht von Griechenland*, Ἐν Frankfurt am Main – Βερολίνῳ 1956.

Γεωργιάδης Ἀπόστολος Σ., *Γενικές Ἀρχές Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 2002[3].

Γεωργιάδης Ἀπ. Σ., «Οἱ πηγές τοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου κατά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 82 (2007), τεῦχ. Γ΄, σελ. 37-60.

Γεωργιάδης - Ἀρνάκης Γεώργιος, «The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire», *The Journal of Modern History*, τόμ. 24 (1952), σελ. 235 – 250.

Γεωργιάδης Ἰωσήφ, *Ἡ Ἑλληνική Ἰδαγένεια*, Ἐν Ἀθήναις 1941.

Γεωργόπουλος Κωνσταντῖνος Ἰ., *Στοιχεῖα Συνταγματικοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1968.

Γκίνης Δημήτριος Σ., *Κείμενα Βυζαντινοῦ καί Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν Ἑλλάδι κώδικας*, Ἐν Ἀθήναις 1963.

Γκόφας Δημήτριος Χ., *Ἱστορία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, τεῦχ. ΙΙΙ, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1979 – 1980.

Γούδας Ἀναστάσιος Ν., *Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπί τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τόμ. ϛ΄: *Πολιτικοί Ἄνδρες*, Ἐν Ἀθήναις 1874.

Δαμασκηνός Νικόλαος Σ., *Ἐναρκτήριον Μάθημα γενόμενον τῇ 23 Σεπτεμβρίου 1865*, Ἐν Ἀθήναις 1865.

Δασκαλάκης Ἀπόστολος Β., «Οἱ λόγοι τῆς παραιτήσεως τοῦ Λεοπόλδου ἀπό τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου καί ἡ πιστευομένη εὐθύνη τοῦ Καποδίστρια», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμ. Ιϛ΄ (1967-1968), σελ. 111-167.

Δεμερτζῆς Κωνσταντῖνος Β., «Ρωμαϊκόν Κληρονομικόν Δίκαιον καί Κληρονομικόν Δίκαιον τοῦ Γερμανικοῦ Κώδηκος», *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. 24 (Σεπτ. 1904 - Αὔγ. 1905), Ἐν Ἀθήναις 1905, σελ. 120 – 132.

Δημακόπουλος Γεώργιος Δ., *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν, 1821 -1827. Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1966.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Αἱ Κυβερνητικαί Ἀρχαί τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833», *Ὁ Ἐρανιστής*, Ἔτος Δ΄ (Ἐν Ἀθήναις 1966), σελ. 117-154.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Τά Πρακτικά τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, 1835 – 1844», *Ἐπιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου καί Διοικητικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ι΄ (1966), τεῦχ. 2, σελ. 170 – 177.

Δημακόπουλος Γ. Δ., *Ἡ Διοικητική Ὀργάνωσις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, 1827-1833. Α΄ 1827-1828*, Ἐν Ἀθήναις 1970.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ὁ πρῶτος «Ὀργανισμός» τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν καί τά ἀρχικά στάδια τοῦ ὑπουργικοῦ θεσμοῦ παρ' ἡμῖν (1822 - 1832)», *Ἐπιθεώρησις τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως*, περ. Δ΄, ἔτος 4, τεῦχ. ΙΒ΄ (1972), σελ. 1231 – 1257.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Σχέδιον Βιάρου Καποδιστρίου περί Ὀργανισμοῦ καί Δικονομίας τῶν Πολιτικῶν Δικαστηρίων», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΚΕ΄ (1982), σελ. 195 – 216.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Γοδοφρέδος Φέδερ. Πανεπιστημιακός διδάσκαλος καί ἀνώτατος δικαστής», *Ἀθηνᾶ*, τόμ. ΟΗ΄ (1982), σελ. 223-236.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Παναγιώτης Σπηλιάδης (1804 - 1866). Ἀρεοπαγίτης καί Πρόεδρος Ἐφετῶν Ἀθηνῶν (Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης)», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Ἠλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. Γ΄, Ἐν Ἀθήναις 1984, σελ. 489-529.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ὁ Ἄρχων τῆς Γαστούνης Γεώργιος Σισίνης ὡς πολιτικός παράγων», *Ἐπετηρίς Ἠλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. Δ΄ (1985-1986), σελ. 237 – 284.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «150 ἔτη ἀπό τῆς καθιδρύσεως τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ (1835-1985)», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 4 (1985-1986), σελ. 131-156.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ὁ Προσωρινός Δικαστικός Ὀργανισμός (1833-1835) καί τό Δικαστήριον τῶν Θηβῶν», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν. Α΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικῶν Μελετῶν, Θήβα, 10-14 Σεπτεμβρίου 1986*, τόμ. Α΄, τεῦχ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1988, σελ. 1017-1059.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ὁ Βαυαρός Τραπεζίτης Simon Freiherr von Eichthal, Ἕλλην ὑπήκοος καί Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας», *Ἐπετηρίς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους - 1990*, Ἐν Ἀθήναις 1992, σελ. 77-94.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ἐπιδίωξις ἑνοποιήσεως τῆς νομικῆς καί διοικητικῆς ὁρολογίας ἐπί Βασιλείας Ὄθωνος», *Ἀθηνᾶ*, τόμ. ΠΑ΄ (1993), σελ. 125-148.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Σύστασις, ἀποστολή, ἔργον», *Μνημοσύνη*, τόμ. 12 (1991-1993), σελ. 125-144.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ἡ συλλογή τῶν τοπικῶν νομικῶν ἐθίμων καί ὁ Λεωνίδας Χρυσανθόπουλος», *Ὅμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Νεοελληνική Παιδεία καί Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνοῦς Συνεδρίου ἀφιερωμένου στή μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 315-332.

Δημακόπουλος Γ. Δ., *Ἡ Νέα Ἐπίδαυρος (Πιάδα). Κοιτίς τῆς Νεοελληνικῆς Πολιτειακῆς Ὀργανώσεως (Δεκέμβριος 1821 - Ἰανουάριος 1822). Ἡ συμβολή τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου*, Ἐν Ἀθήναις 1998.

Δημακόπουλος Γ. Δ., *Ἡ δεμελίωσις τοῦ Δημοτικοῦ Συστήματος, 1833-1834*, τῇ συνεργασίᾳ Χαρικλείας Γ. Δημακοπούλου, Ἐν Ἀθήναις 2001.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ἀποστολή καί ἁρμοδιότητες τῶν Ὑπουργείων κατά τήν συγκρότησιν τοῦ Κράτους (Φεβρουάριος 1822)», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 12 (2001-2003), σελ. 223-242.

Δημακόπουλος Γ. Δ., «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Β΄ Τό (ἄτυπον) πέρας τῶν ἐργασιῶν της (1836)», *Παρνασσός*, τόμ. ΜΗ΄ (2006), σελ. 415-434.

Δημακόπουλος Γ. Δ. – Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ἡ δικαστική ὑπεράσπισις τῶν συμφερόντων τοῦ Δημοσίου, 1833-1882», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 40 (2007), σελ. 237-306.

Δημακόπουλος Γ. Δ. – Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ὁ Δικαστικός Σύμβουλος Μιχαήλ Ν. Ταταράκης καί ἡ συγκρότησις Νομικοῦ Συμβουλίου, 22 Ἰουνίου 1882», *Τόμος Τιμητικός τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους. 125 χρόνια*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 2008, σελ. 3-27.

Δημακοπούλου Χαρίκλεια Γ., «Οἱ ἱστορικοί τόποι τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. 23 (1980), σελ. 89 – 110.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ὅρκων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. 24 (1981), σελ. 537 – 572.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ὁ Βουλευτής καί Πληρεξούσιος Φαναρίου Δῆμος Κανελλόπουλος εἰς τήν δίνην τῶν πολιτικῶν παθῶν (1824 - 1832)», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Ἠλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. 1 (1982), σελ. 331 – 393.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ἡ πολιτική δίκη τοῦ Βουλευτοῦ Φαναρίου Δήμου Κανελλοπούλου (Ἰανουάριος 1825)», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Ἠλειακῶν Μελετῶν*, τόμ. 2 (1983), σελ. 445 – 481.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Τό Ναύπλιον ἕδρα τῆς Διοικήσεως (Κυβερνήσεως), 1823 – 1834», *Ναυπλιακά Ἀνάλεκτα*, τόμ ΙΙΙ (1998), σελ. 112 – 125.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ἡ «διαδοχή» τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Καποδιστρίου», *Πρακτικά ἐπιστημονικοῦ συμποσίου Ἰωάννης Καποδίστριας: 170 χρόνια μετά, 1827 - 1997. Ναύπλιο, 26 - 28 Σεπτεμβρίου 1997*, ἔκδ. Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοικήσεως Ἀργολίδος, Ἐν Ναυπλίῳ 1998, σελ. 175 – 198.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ἡ ἀπόπειρα ἀνακηρύξεως τοῦ Ρώσου ναυάρχου P. I. Ricord εἰς Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος», *Μνημοσύνη*, τόμ. 14 (1998-2000), σελ. 314-323.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καί ἡ συμβολή του εἰς τήν σύνταξιν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἵδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, Ἀνακοινώσεις Ἡμερίδος (16 Μαρτίου 2006) γιά τήν ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου*, Ἐν Ἀθήναις 2007, σελ. 131 – 147.

Δημακοπούλου Χαρ. Γ., «Ἡ κατάργησις τοῦ "Καθεστῶτος Προστασίας" τῆς Ἑλλάδος», Ἵδρυμα Ἱστορίας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, *Ἀνακοινώσεις Ἡμερίδος (17 Μαρτίου 2008) γιά τήν ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου*, Ἐν Ἀθήναις 2008, σελ. 65 – 90.

Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος Θ., *Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Μαΐου 1837. Μελέτη ἱστορική καί φιλολογική*, Ἐν Ἀθήναις 1987.

Δημαρᾶς Νικόλαος Ἰ., *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Δημοσίου Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί τῶν Πηγῶν καί Παράρτημα περί τῶν Βυζαντινῶν Πηγῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1896[3].

Δημητρακόπουλος Νικόλαος, «Ὁ Παπαρρηγόπουλος», *Νομικαί Ἐνασχολήσεις*, τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1925[2], σελ. 407 – 418, ἔκδ. ὑπό Κ. Γ. Μπαλλῆ.

Δημητρακόπουλος Νικ., «Ὁ Οἰκονομίδης», *Νομικαί Ἐνασχολήσεις*, τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1925[2], σελ. 419 – 432, ἔκδ. ὑπό Κ. Γ. Μπαλλῆ.

Δημητριάδης Δημήτριος Ἀ., *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν τῶν ἀπό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐκλιπόντων τόν βίον Καθηγητῶν αὐτοῦ, 1837 - 1916*, Ἐν Ἀθήναις 1916.

Διαμάντης Κωνσταντῖνος Ἀδ., *Τά Περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1972 (ἐν τῇ σειρᾷ: *Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, ἀρ. 11).

Δραγούμης, Νικόλαος, Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις, Ἐν Ἀθήναις 1925[2], τόμ. Α΄-Β΄.

Δωρῆς Φίλιππος, *Εἰσαγωγή στό Ἀστικό Δίκαιο*, Α΄ τεῦχος, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1991.

Ἐθνικόν καί Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον, *Βιογραφίαι ζώντων καθηγητῶν, ἐπιτίμων, τακτικῶν καί ἐκτάκτων*, τόμ. Δεύτερος, τεῦχ. α΄, Ἐν Ἀθήναις 1920.

Ἐλευθεριάδης Ν., *Ἀνατολικαί μελέται. Τά Προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἐν Σμύρνῃ 1909.

Ἐμπειρῖκος Ἀλέξανδρος, *Vie et Institutions du peuple Grec sous la domination ottomane*, Ἐν Παρισίοις 1975.

Ἔσλιν Κωνσταντῖνος, *Τινά περί τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ νέου Ἀστικοῦ ἡμῶν Κώδικος*, Ἐν Ἑρμουπόλει 1870.

Εὐστρατιάδης Μιχαήλ Π., «Περί τῆς καταργήσεως τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ διά τῶν Βασιλικῶν καί τῆς ἐσφαλμένης ἐφαρμογῆς αὐτῆς παρ' ἡμῖν. Ἀνεγνώσθη ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν τῇ 29ῃ Νοεμβρίου 1918», *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. ΛΗ΄, τεῦχ. Ζ΄-Η΄, σελ. 241-284.

Ζέπος Ἰωάννης Δ., *Ἀστικός κῶδιξ καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται*, Ἐν Ἀθήναις 1930, τόμ. 3.

Ζέπος Παναγιώτης Ἰ., *Ἡ νεωτέρα ἑλληνική ἐπιστήμη τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1954.

Ζέπος Π. Ἰ., «Ἡ σημασία τοῦ Ἰονίου Πολιτικοῦ Κώδικος ὡς τοπικοῦ ἑλληνικοῦ Δικαίου», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ε΄ (1938), σελ. 556 καί ἑπ. καί *Annales. Περιοδική ἔκδοση τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. 2, *Μνήμη Παναγιώτη Ἰ. Ζέπου*, τεῦχ. 2ον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1988, σελ. 897 – 903.

Ζέπος Π. Ἰ., «Κῶδιξ (Νομ.)», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 15, σελ. 527.

Ζέπος Π. Ἰ., «L' influence du droit byzantin sur la législation roumaine de la période des princes phanariotes», *L' Europa e il Diritto Romano, Studi in memoria P. Koschaker*, τόμ. Ι, Ἐν Μιλάνῳ 1953, σελ. 429 καί ἑξ. καί *Annales. Περιοδική ἔκδοση τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ*

Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. 2, *Μνήμη Παναγιώτη Ἰ. Ζέπου*, τεῦχ. 2ον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1988, σελ. 495 – 511.

Ζέπος Π. Ἰ., «The historical and comparative background of the Greek Civil Code/ Los antecedentes historicos y comparatives del Codigo Civil Griego», *Interamerican Law Review/ Revista juridical interamericana*, τόμ. III (1961), σελ. 285 – 316.

Ζέπος Π. Ἰ., «La science du Droit au cours du dernier siècle», M. Rotondi, *Inchieste di diritto comparato. 6. La scienza del diritto nell' ultimo secolo*, Ἐν Padova 1976, σελ. 361 – 380.

Ζέπος Π. Ἰ., «Τό Βυζαντινόν Δίκαιον εἰς τάς Παραδουναβίους χώρας», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, ἔτος 34 (1967), σελ. 1-8.

Ζέπος Π. Ἰ., «Τό ἔργον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου καί ἡ Νομοθεσία Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας» (καί σχόλια τοῦ Γρ. Κασιμάτη ἐπί τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Π. Ἰ. Ζέπου), *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 47 (1972), σελ. 29 – 38.

Ζέπος Π. Ἰ., «Δημήτριος Π. Παππούλιας», *Γορτυνιακά*, τόμ. Α΄ (1972), σελ. 31-38.

Ζέπος Π. Ἰ., «Τά νομικά ἔθιμα τῆς Πελοποννήσου», *Πρακτικά Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1976, τόμ. Α΄, σελ. 73 - 85 καί *Annales. Περιοδική ἔκδοση τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. 2, *Μνήμη Παναγιώτη Ἰ. Ζέπου*, τεῦχ. 2ον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1988, σελ. 654 – 665.

Ζέπος Π. Ἰ., «Jeremy Bentham and the Greek Independence», *Proceedings of the British Academy*, London: Vol. LXII (1976), Oxford University Press, σελ. 293-307 καί *Annales. Περιοδική ἔκδοση τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. 2, *Μνήμη Παναγιώτη Ἰ. Ζέπου*, τεῦχ. 2ον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1988, σελ. 729 – 741.

Ζέπος Π. Ἰ., «Βασίλειος Τρυφ. Οἰκονομίδης (1814-1894)», *Γορτυνιακά*, τόμ. Β΄ (1978), σελ. 97-108.

Ζέπος Π. Ἰ., «Survivances byzantines dans le droit des coutumes», *Balkan Studies*, τόμ. 21 (1980), σελ. 5 – 19.

Ζέπος Π. Ἰ., «Droit officiel et droit populaire dans les pays du sud – est Européen», *Ἑλληνικές ἀνακοινώσεις στό Ε΄ Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, Βελιγράδι, 11 – 17 Σεπτεμβρίου 1984*, Ἐν Ἀθήναις 1985, σελ. 84 – 90.

Θεμελῆ-Κατηφόρη Δέσποινα, *Ἡ δίωξις τῆς πειρατείας καί τό Θαλάσσιον Δικαστήριον κατά τήν πρώτην Καποδιστριακήν περίοδον, 1828-1829. Μέρος Β΄ Τό Θαλάσσιον Δικαστήριον*, Ἐν Ἀθήναις 1973.

Θεμελῆ-Κατηφόρη Δέσπ., «Αἱ Ἀποφάσεις τοῦ Θαλασσίου Δικαστηρίου, 1828-1829», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 20 (1973-1974), σελ. 25-576.

<Θεοφανόπουλος Δημήτριος>, *Γενικαί Ἀρχαί κατά τάς παραδόσεις τοῦ Καθηγητοῦ Θεοφανοπούλου*, Ἐν Ἀθήναις 1890 (λιθογραφημέναι: Ἐκ τοῦ λιθογραφείου Γ. Παπαϊωάννου).

<Θεοφανόπουλος Δ.>, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τάς παραδόσεις τοῦ Καθηγητοῦ Κου Δημητρ. Θεοφανοπούλου. Α΄ Γενικαί Ἀρχαί. Ἔκδοσις δευτέρα ἐπιδιωρθωμένη*, Ἐν Ἀθήναις 1906.

Καιροφύλλας Κωνσταντῖνος Ναρκ., *Παῦλος Καλλιγᾶς. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του*, Ἐν Ἀθήναις 1937.

Καλλιγᾶς Παῦλος, *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα (Διατριβή πρώτη)*, Ἐν Ἀθήναις 12 Ἰουνίου 1839.

Καλλιγᾶς Π., *Περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα, ὑπό Παύλου Καλλιγᾶ (Διατριβή δευτέρα)*, Ἐν Ἀθήναις 12 Νοεμβρίου 1839.

Καλλιγᾶς Π., «Ἀρμενόπουλος - Περί ἐθίμων», *Εὑρετήριον τῆς Ἑλληνικῆς Νομολογίας. Παράρτημα Θέμιδος*, τόμ. Γ΄ (1847), σελ. 261 – 443.

Καλλιγᾶς Π., *Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τήν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του*, ἐκδοθέν ἐπιμελείᾳ Λεωνίδα Λ. Σγούτα, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1848.

Καλλιγᾶς Π., «Περί τόκου κατά τά παρ' ἡμῖν ἰσχύοντα», περ. *Νομική Μέλισσα*, τεῦχος 69 (1861), σελ. 1069 – 1082.

Καλλιγᾶς Π., «Ὀλίγα πρός τόν κ. Ἰω. Ἀ. Τυπάλδον περί τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 35 (26 Αὐγ. 1872), σελ. 276 – 278.

Καλλιγᾶς Π., «Περί τῆς ἀπαντήσεως τοῦ κ. Ἰ. Τυπάλδου», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 38 (16 Σεπτ. 1872), σελ. 300 – 303.

Καλλιγᾶς Π., *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται, πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1878[3].

Καλλιγᾶς Π., *Μελέται νομικαί, πολιτικαί, οἰκονομολογικαί, ἱστορικαί, φιλολογικαί κλπ. καί λόγοι ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καί τῇ Βουλῇ...* ἐκδιδόμεναι ὑπό Γεωργίου Π. Καλλιγᾶ, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1899.

Καλλιγᾶς Π., *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθά ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται πλήν τῶν Ἰονίων Νήσων. Γενικαί τοῦ Πολιτικοῦ Δικαίου Ἀρχαί*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1930[4].

Καλόγνωμος Γεώργιος, *Ἀντίρρησις εἰς τήν πρώτην διατριβήν τοῦ δικηγόρου κ. Παύλου Καλλιγᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1839.

Καραβοκυρός Μιλτιάδης, «Μελέτη περί τοῦ Μουσουλμανικοῦ Δικαίου», ἐν Νικ. Κουντουριώτου, *Νέοι Πανδέκται. Πλήρης συλλογή τῶν ἀπό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μέχρι σήμερον γραφεισῶν νομικῶν διατριβῶν*, τόμ. 10ος, Ἐν Ἀθήναις 1907.

Καράκωστας Ἰωάννης Κ., *Ὁ Βασιλεύς Ὄθων, τό Ὀθώνειο Πανεπιστήμιο (Ἐθνικό καί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν) καί ἡ Νομική του Σχολή*, Ἐν Ἀθήναις 2004.

Καρατζᾶς Νεοκλῆς Γ., «Ἐπιστολή Μάουρερ», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοδεσίας*, ἔτος Α΄, φ. 10 (6 Μαρτίου 1871), σελ. 78.

Καρδαμίτση - Ἀδάμη Μάρω, «Τό σπίτι τοῦ Κλεάνθη στό Ριζόκαστρο», *Ἐθνικό καί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1837 - 1987. Ἑκατόν Πενήντα Χρόνια. Κατάλογος Ἔκθεσης Ἐνδυμημάτων*, Ἐν Ἀθήναις <1987>, σελ. 21- 23.

Καρδαρᾶς Χρῆστος Δ., *Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί ὁ ἀλύτρωτος Ἑλληνισμός τῆς Μακεδονίας, Θράκης - Ἠπείρου μετά τό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878)*, Ἐν Ἀθήναις 1996.

Καρολίδης Παῦλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Νεώτεροι χρόνοι*, Ἐν Ἀθήναις ἄ. ἔ. ἐκδ. (ἀνατύπωσις τοῦ Α΄ τόμου τοῦ ἔργου: *Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καί τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπό 1821 μέχρι 1921*, τόμ. Α΄).

Καρολίδης Π., *Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καί τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπό 1821 μέχρι 1921*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1922.

Κονόμος Ντῖνος, *Οἰκογένεια Στεφάνου. Ἱστορία καί ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, Ἐν Ἀθήναις 1973, σελ. 27-40 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. *Ἑπτανησιακά Φύλλα*, τόμ. 8).

Κονόρτας Παρασκευᾶς, *Ὀθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. 17ος - ἀρχές 20οῦ αἰῶνα*, Ἐν Ἀθήναις 1998.

Κοντόσταυλος Ἀλέξανδρος Ἀλεξ., *De jure civitatis expellendi peregrinos*, Ἐν Βερολίνῳ 1849.

Κοραῆς Ἀδαμάντιος, *Σημειώσεις εἰς τό Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822 ἔτους*, ἐκδ. ὑπό Θεμ. Βολίδου, Ἐν Ἀθήναις 1933[1].

Κουρκουμέλης Νικόλαος Κ., *Ἡ ἐκπαίδευση στήν Κέρκυρα κατά τή διάρκεια τῆς Βρεταννικῆς Προστασίας (1816 - 1864)*, Ἐν Ἀθήναις 2002.

Κουτίβας Σταῦρος Ἀ., *Οἱ Νοταράδες στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἔθνους καί τῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1968.

Κρασσᾶς Ἀλκιβιάδης Χ., *Κληρονομικόν Δίκαιον τῶν Ρωμαίων καθ' ἃ ἐν Ἑλλάδι πολιτεύεται*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1867.

Κρασσᾶς Ἀλκ. Χ., *Τό ζήτημα τῆς Κωδικοποιήσεως*, Ἐν Ἀθήναις 1871.

Κρασσᾶς Ἀλκ. Χ., *Λόγος ἀπαγγελθείς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ὑπό Ἀλκιβιάδου Χ. Κρασσᾶ, Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, παραλαμβάνοντος τήν πρυτανείαν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1899 - 1900*, Ἐν Ἀθήναις 1899.

Κρασσᾶς Ἀλκ. Χ., *Σύστημα Ἀστικοῦ Δικαίου, τόμ. Α΄. Γενικαί Διδασκαλίαι. Δεύτερον ἐκδιδόμενον ἐπηυξημένον*, Ἐν Ἀθήναις 1904.

Κρίσπη - Νικολετοπούλου Ἕλλη, *Ἡ ἰδιαγένεια. Γενική Θεωρία - Συγκριτικόν Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1965.

Κυριακόπουλος Κωνσταντῖνος Θ., «Περί τοῦ Γεωργίου Μάουρερ καί τοῦ ἐν Ἑλλάδι νομοθετικοῦ ἔργου αὐτοῦ», *Πρῶτον Συνέδριον τῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων τοῦ Κράτους, Ἐν Ἀθήναις 18 - 22 Δεκεμβρίου 1927, Ἐπίσημα Πρακτικά*, σελ. 275 – 285.

Κυρκίνη - Κούτουλα Ἀναστασία, *Ἡ Ὀθωμανική Διοίκηση στήν Ἑλλάδα. Ἡ περίπτωση τῆς Πελοποννήσου (1715 - 1821)*, Ἐν Ἀθήναις 1996.

Λαμπρόπουλος Ἄκις - Παναγιώτης, «Ἡ Πεντηκονταετία τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἐπετηρίς Ἱδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν*, τόμ. 9 (1995 - 1996), Ἐν Ἀθήναις 1996, σελ. 193 – 210.

<Λιτζερόπουλος Ἀλέξανδρος.>, *Εἰσηγήσεις Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κατά τάς πανεπιστημιακάς παραδόσεις τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀλ. Λιτζεροπούλου*, Ἐν Ἀθήναις 1942.

Λιτζερόπουλος Ἀλέξανδρος, «Ὁ Γεώργιος Μπαλῆς καί τό ἔργον του», *Νομικόν Βῆμα*, τεῦχ. 13-14 (Ἰούλιος-Αὔγουστος 1957), σελ. 617-629.

Λυκούρης Ἰωάννης Β., *Ἡ διοίκησις καί δικαιοσύνη τῶν τουρκοκρατουμένων νήσων. Αἴγινα - Πόρος - Σπέτσαι - Ὕδρα κ.λπ., ἐπί τῇ βάσει ἐγγράφων τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ὕδρας καί ἄλλων*, Ἐν Ἀθήναις 1954.

Μάζης, Παναγιώτης Κ., «Βασικές δικαιϊκές ἀρχές στή «Ρητορική» τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἰσχῦον δίκαιο», *Νομικό Βῆμα*, τόμ. 53, τεῦχ. 8 (Σεπτ. 2005), σελ. 1394 – 1412.

Μανιάτης Ἀντώνιος Π., *Ἡ Νομοφυλακία*, Ἐν Ἀθήναις-Κομοτηνῇ 2000.

Μαντζούφας Γεώργιος Ἀ., *Das Griechische Zivilgesetzbuch und seine theoretischen Grundlagen. Vortrag gehalten vor der Rects- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Innsbruck am 6. Juli 1954*, Ἐν Ἀθήναις 1954.

Μαντζούφας Γ. Ἀ., «Τά αὐστριακά πρότυπα τοῦ Κώδικος Καλλιμάχη (Δύο μελέται τοῦ Valentin Al. Georgesco)», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Θ΄: *Ἀκροθίνια Πέτρῳ Γ. Βάλληνδᾳ*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1976, σελ. 739-758.

Μαριδάκης Γεώργιος Σ., «Ὁ ἐθνικός χαρακτήρ τοῦ ἰσχύοντος ἐν Ἑλλάδι Ἀστικοῦ Δικαίου», *Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κ. Γαρδίκα*, Ἐν Ἀθήναις 1939 καί ἐν *Μελέται*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1979, σελ. 455 – 460.

Μαριδάκης Γ. Σ., «Ὁ Ἑλληνικός Ἀστικός Κῶδιξ τοῦ 1945», *Νέον Δίκαιον*, τόμ. 2, τεῦχ. 4 (Αὔγ. 1946), σελ. 130-158.

Μαριδάκης Γ. Σ., «Τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς κωδικοποιήσεως», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 22 (1947), Ἐν Ἀθήναις 1951, σελ. 310 – 333.

Μαριδάκης Γ. Σ., «La tradition Européenne et le Code Civil Hellénique», *L'Europa e il Diritto Romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker*, vol. II (Ἐν Μιλάνῳ 1954) καί ἐν *Μελέται*, σελ. 203 –223.

Μαριδάκης Γ. Σ., «Αἱ μετά τῆς Ρωσίας τοῦ Κιέβου Συμβάσεις τοῦ Βυζαντίου (907, 911, 944, 971)», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, τόμ. 33, Ἐν Ἀθήναις 1966, καί ἐν *Μελέται*, σελ. 391-412.

Μαριδάκης Γ. Σ., *Μελέται*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1979.

Μαρκεζίνης Σπυρίδων Β., *Πολιτική Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1966.

Μαρτελάος Διονύσιος Σπ., *Περί τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς κατά τόν ἐν Ἑπτανήσῳ ἰσχύοντα Ἰόνιον Κώδηκα*, Ἐν Ζακύνθῳ 1890.

Μάτσης Νικόλαος Π., *Συμβολαί εἰς τήν μελέτην τοῦ ἐν Ἀθήναις κατά τήν περίοδον τῆς Ἐπαναστάσεως ἰσχύσαντος Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1959.

Μαυροκορδᾶτος Γεώργιος Ἀ., *Περί τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου*, Ἐν Ἀθήναις 1857 (:*Ὑπόμνημα πρός τήν ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος Κώδικος Ἐπιτροπήν*).

Μαυροκορδᾶτος, Γ. Ἀ., «Εἰσαγωγικός Λόγος ἐκφωνηθείς ὑπό τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου Γ. Μαυροκορδάτου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ὄθωνος κατά τήν χειμερινήν ἐξαμηνίαν τοῦ 1845-1846 ἔτους», *Θέμις ἤ Ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτικῆς, Ἐμπορικῆς καί Διοικητικῆς Νομοθεσίας* (ἔκδ. Λ. Λ. Σγούτα), τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1846, σελ. 304 – 310.

Μαυροκορδᾶτος Δημήτριος Στεφ., «Harménopule et son manuel de droit civil», *Revue de Législation et de Jurisprudence*, τεῦχ. Φεβρουαρίου 1846 καί ἐν ἀνατύπῳ.

Μαυροκορδᾶτος Δημ. Στεφ., «Περί τῆς προόδου τῆς νομοθεσίας καί τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Δικαίου κατά τόν ΙΘ΄ αἰῶνα», *Θέμις ἤ Ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτικῆς, Ἐμπορικῆς καί Διοικητικῆς Νομοθεσίας* (ἔκδ. Λ. Λ. Σγούτα), τόμ. Δ΄, Ἐν Ἀθήναις 1848, σελ. 94 – 112.

Μιχαηλάρης Παναγιώτης Δ., *Ἀφορισμός. Ἡ προσαρμογή μιᾶς ποινῆς στίς ἀναγκαιότητες τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἐν Ἀθήναις 1997.

Μιχαηλίδης - Νουάρος Γεώργιος Μ., «La réception du Droit Civil Byzantin en Grèce», AIESEE, *II Congrès International des Études du Sud Est Européen*, Ἐν Ἀθήναις (1970), σελ. 1 – 20.

Μιχαηλίδης – Νουάρος Γ., «Le Code Civil des Français dans la mémoire collective, ὑπό τοῦ Ἀντεπιστέλλοντος Μέλους τῆς Ἀκαδημίας κ. Jean Carbonnier», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 61 (1986), σελ. 175 – 185.

Μιχαηλίδης – Νουάρος Γ., «L' influence des idées de la Révolution Française sur le droit privé hellénique», Centre de Recherches Néohelléniques. Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, *Actes du IIIe Colloque d' Histoire (Athènes, 14 – 17 Octobre 1987): La Révolution Française et l' Hellénisme moderne, Contribution Hellénique à l' occasion du Bicentenaire de la Révolution Française*, Ἐν Ἀθήναις 1989, σελ. 349 – 371.

Μομφερρᾶτος Ἀντώνιος Γ., *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, τόμ. Α΄, *Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1914.

Μπαδήμα - Φουντουλάκη Ὄλγα, *Σταμάτιος Κλεάνθης, 1802 - 1862. Ἀρχιτέκτων, ἐπιχειρηματίας, ὁραματιστής*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 2001, τόμ. Β΄ (*Παράρτημα*), Ἐν Ἀθήναις 2002.

Μπαλῆς Γεώργιος, «Ἡ κατά πλάνην ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμογή Ἀστικοῦ Δικαίου μήποτε εἰσαχθέντος», *Μελέται ἐπί τοῦ ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1938[2], σελ. 141 – 159.

Μπαλόγλου Χρῆστος Π. καί Ἀργυροπούλου Ρωξάνη Δ.: *Μάρκου Ρενιέρη, Ἱστορικαί Μελέται. Ὁ Ἕλλην Πάπας Ἀλέξανδρος Ε΄. Τό Βυζάντιον καί ἡ ἐν Βασιλείᾳ Σύνοδος*, Ἐν Ἀθήναις 2004.

Μπαμπούνης Χάρης, *Ἡ Ἐκπαίδευση κατά τήν Καποδιστριακή Περιόδο. Διοικητική ὀργάνωση καί ἐκπαιδευτική λειτουργία*, Ἐν Ἀθήναις 1999.

Μπούμης Παναγιώτης Ἰωάνν., *Κανονικόν Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 2000[3].

Μπουτζουβῆ-Μπανιᾶ Ἀλέκα, «Τό Καποδιστριακό Κόμμα 1832-1833. Ἀπό τήν ἧττα στόν παραγκωνισμό καί τήν καταδίωξη», *Μνήμων*, τόμ. 8 (1980-1982), σελ. 85-116.

Μωραϊτίνης Πέτρος Ἀριστ., *La Grèce telle qu' elle est*, Ἐν Παρισίοις 1877 (Φωτοαναστατική ἀνατύπωσις ἐν Ἀθήναις 1987, Βιβλιοπωλεῖον Διονυσίου Νότη Καραβία).

Νάκος Γεώργιος Π., *Τό πολιτειακόν καθεστώς τῆς Ἑλλάδος ἐπί Ὄθωνος μέχρι τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844*, Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΙΖ΄: *Χάρισμα εἰς Δημήτριον Ἰ. Δελιβάνην*, Παράρτημα ἀρ. 1, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974.

Νάκος Γ. Π., *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ καί Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1991.

Νικολαΐδης Π., *Ἐπεξήγησις τῶν Παρατηρήσεων, ὅσαι ἐκτέθησαν εἰς τόν 53 καί 54 Ἀριθ. τῆς Γεν. Ἐφημ. τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀναγκαῖαι εἰς τό Πρόγραμμα τοῦ 50 Ἀριθ. τῆς αὐτῆς*, Αἴγινα 12 Αὐγούστου 1828.

Οἰκονομίδης Βασίλειος Τ., *Ἐγχειρίδιον τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας*, Ἐν Ἀθήναις, τόμ. Α΄ 1855, τόμ. Β΄: *Εἰδικόν Μέρος* 1857.

Οἰκονομίδης Βασ. Τ., *Στοιχεῖα τοῦ Ἀστυκοῦ Δικαίου*, Ἔκδοσις Β΄, ηὐξημένη καί διωρθωμένη, ἐπιμελείᾳ Νικ. Δ. Φιλαρέτου, Βιβλίον Πρῶτον, *Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1893.

Πάλμας Ἀλερῖνος, *Σχέδιον τινῶν παρατηρήσεων, προσθηκῶν καί διορθώσεων διά νά γίνῃ ὁ Γαλλικός Πολιτικός Κῶδιξ ἐφαρμοστέος εἰς τήν Ἑλλάδα. Μέρος Α΄: ἄρθρ. 1-1100*, Ἐν Ἀθήναις 1837· *Μέρος Β΄: ἄρθρ. 1101-2070*, Ἐν Ἀθήναις 1838· *Μέρος Γ΄: ἄρθρ. 2071 μέχρι τέλους*, Ἐν Ἀθήναις 1838.

Πανταζίδης Ἰωάννης, *Χρονικόν τῆς Πρώτης Πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, κατ' ἐντολήν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου καί δαπάνῃ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου*, Ἐν Ἀθήναις 1889.

Πανταζόπουλος, Νικόλαος Ἰ., «Τινά περί τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. Ι΄ (1943), σελ. 449 – 471.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Ἀστικός Κῶδιξ καί «Ἐθνικόν» Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1945.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Ἀπό τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τόν Ἀστικόν Κώδικα*, Ἐν Ἀθήναις 1947.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Ὁ Ἰωάννης Γενναδᾶς καί ἡ Ὀργάνωσις τῆς Δικαιοσύνης ἐπί Καποδιστρίου», *Ἀθηνᾶ*, τόμ. ΝΓ΄ (1949), σελ. 297-318.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Κωνσταντῖνος Ἁρμενόπουλος. Νομοφύλαξ καί Κριτής Θεσσαλονίκης», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΣΤ΄ (: *Τόμος Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου ἐπί τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ, 1345-1945*), Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1952, σελ. 477-528.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Ἱστορική Εἰσαγωγή εἰς τάς πηγάς τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου. Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις*, Ἐν Ἀθήναις 1953.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Georg Ludwig von Maurer. Ἡ πρός τά εὐρωπαϊκά πρότυπα ὁλοκληρωτική στροφή τῆς νεοελληνικῆς νομοθεσίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΓ΄, *Τιμητικός Τόμος Ἠλία Κυριακοπούλου*, τεῦχ. Β΄ (1966-1969), σελ. 1345-1492.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Τό διά τῆς Ἐπαναστάσεως δεσπισθέν Δίκαιον καί οἱ Ἕλληνες νομικοί. Λόγος Πανηγυρικός ρηθείς τήν 9ην Μαΐου 1971 εἰς τήν Αἴθουσαν Διαλέξεων τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης ἐπί τῇ 150ετηρίδι ἀπό τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης. Ἐκδόσεις περ. «Ἁρμενόπουλος», Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1972[2].

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Τά «προνόμια» ὡς πολιτιστικός παράγων εἰς τάς σχέσεις Χριστιανῶν - Μουσουλμάνων. Συμβολή εἰς τό Ἐθνικόν Κοινοδίκαιον τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς καί τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Θ΄: *Ἀκροθίνια Πέτρῳ Γ. Βάλληνδᾳ*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1975, σελ. 873-874.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Ρωμαϊκόν Δίκαιον ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσει πρός τό Ἑλληνικόν. Πανεπιστημιακαί παραδόσεις*, τόμ. Α΄, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974· τόμ. Β΄ καί τόμ. Γ΄, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1979.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Ἡ ἀνέλιξις τοῦ Βυζαντινορρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας (1261 - 1453)», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Β΄, σελ. 307 – 403.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Τριπλῆ διαμάχη δικαίων κατά τήν ἐπίλυσιν κληρονομικῆς διαφορᾶς ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Γ΄, σελ. 521 – 605.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Κεπήνιον. Συμβολή εἰς τήν ἔρευναν τοῦ δεσμοῦ τοῦ πολιτικοῦ γάμου ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Γ΄, σελ. 487 – 520.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Ἐκκλησία καί Δίκαιον εἰς τήν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἐπί Τουρκοκρατίας», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Γ΄, σελ. 139 – 235.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Ἡ δικαιοδοτική πολιτική κατά τήν Ἐπανάσταση καί τήν Καποδιστριακή Περίοδο (1821 - 1832). Ἀπόπειρες ὑποκαταστάσεως τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν πολιτική», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Δ΄, σελ. 83 – 222.

Πανταζόπουλος, Ν. Ἰ., «Ἀστικός Κῶδιξ καί "Ἐθνικόν" Δίκαιον. Σκέψεις ἐπί τῆς ἀντιθέσεως "λογίας" καί "δημοτικῆς" παραδόσεως εἰς τό Δίκαιον», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου*

Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Δ΄, σελ. 437 – 493.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Gewohnheitsrecht als Gestaltungsquelle der neugriechischen Rechtsordnung», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. ΙΘ΄: *Ἀντιχάρισμα στόν Νικόλαο Ἰ. Πανταζόπουλο*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, τεῦχ. Δ΄, σελ. 521 – 540.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., «Die Einordnung Griechenlands in die Europäische Gemeinschaft. Der Beitrag der Bayerischen Regentschaft und König Ottos (1833 – 1843)», *Der Philhellenismus und die Modernisierung in Griechenland und Deutschland. Erstes Symposium organisiert in Thessaloniki und Volos (am 7 – 10 März 1985) vom Institut für Balkan – Studien und der Südosteuropa – Gesellschaft München*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, σελ. 93 – 133.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Νεοελληνικό Κράτος καί Εὐρωπαϊκή Κοινότητα. Ὁ καταλυτικός ρόλος τῶν Βαυαρῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1998.

Πανταζόπουλος Ν. Ἰ., *Νά γένῃ ἡ γλῶσσα τῆς Διοικήσεως καί ὁ διερμηνευτής τῶν ἐνεργείᾳ πολιτῶν*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1998.

Παπαγιάννη Ἐλευθερία Σπ., *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Περιόδου σέ θέματα περιουσιακοῦ δικαίου. Ι. Ἐνοχικό Δίκαιο - Ἐμπράγματο Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1992 καί *ΙΙ. Οἰκογενειακό Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1997.

Παπαδάκη Λυδία, *Ἡ Ἀλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα*, Ἐν Ἀθήναις 1992.

Papadopoullos Theodore, *Studies and documents relating to the history of the Greek Church and people under the turkish domination*, Ἐν Βρυξέλλαις 1952.

Παπαδόπουλος Κωνσταντῖνος, *Les privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l' Empire Ottoman*, Ἐν Παρισίοις 1924.

Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, «*Ρουμανία* (ἐκκλησ.)», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 21, σελ. 254 – 258.

Παπαμανουσάκης Στρατῆς, «Ἡ ἔκδοση τοῦ Κρητικοῦ Κώδικα», *Τάλως, Περιοδική ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου*, τόμ. ΙΒ΄ (2004), σελ. 203 – 215.

Παπαμανουσάκης Στρ., «Ὁ Κρητικός Ἀστικός Κώδικας», *Τάλως, Περιοδική ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου*, τόμ. ΙΒ΄ (2004), σελ. 395 – 479.

Παπαντωνίου Νικόλαος Σ., «Τό Ἰδιωτικό Δίκαιο τῶν Ἑλλήνων κατά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Ἀρμενόπουλος*, ἔτος 30 (1976), σελ. 249-260.

Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδου Λυδία, *Ἡ νομική προστασία τῆς γονικῆς περιουσίας στή Μύκονο (17ος-18ος αἰ.)*, Ἐν Ἀθήναις 1999, *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, Παράρτημα 1*.

Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδου Λυδία - Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., *Ἡ συμβολή τῶν Δραγομάνων τοῦ Στόλου στήν προαγωγή τῆς Δικαιοσύνης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου*, Ἐν Ἀθήναις 2002, *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, Παράρτημα ὑπ' ἀριθμ. 2*.

Παπαρρήγα - Ἀρτεμιάδου Λυδία, «Μορφές δωρεῶν καί νομικοί περιορισμοί στόν κυκλαδικό χῶρο κατά τή μεταβυζαντινή περίοδο (17ος - 18ος αἰ.)», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 36 (2002), σελ. 135 – 181.

Παπαρρηγόπουλος Πέτρος, «Εἰσαγωγικός λόγος ὑπό τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου κ. Πέτρου Παπαρρηγοπούλου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ὄθωνος, κατά τήν χειμερινήν ἐξαμηνίαν τοῦ 1845 - 1846 ἔτους», *Θέμις ἤ Ἐπιθεώρησις τῆς Ἑλληνικῆς*

Πολιτικῆς, Ἐμπορικῆς καί Διοικητικῆς Νομοδεσίας (ἔκδ. Λ. Λ. Σγούτα), τόμ. Α΄ (1846), σελ. 295 – 304.

Παπαρρηγόπουλος Π., «Περί τῆς κατά τό 1852 ἔτος διαχειρίσεως τῆς Πολιτικῆς Δικαιοσύνης ἐν Ἑλλάδι, καί περί τοῦ Ἀστυκοῦ αὐτῆς Δικαίου», *Νέα Πανδώρα*, τόμ. Δ΄, φ. 92 (15 Ἰαν. 1854), σελ.532-542.

Παπαρρηγόπουλος Π., «Εἰσαγωγή εἰς τήν πραγματείαν περί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστυκοῦ Δικαίου», *Ὁ Σόλων*, ἔτος Α΄ (1859-1860), σελ. 432-535.

Παπαρρηγόπουλος Πέτρος, *Τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχῦον Ἀστικόν Δίκαιον. Βιβλίον πρῶτον, δεύτερον καί τρίτον περιέχοντα τάς Γενικάς Ἀρχάς. Γενικαί Ἀρχαί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἰσχύοντος Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1881².

Παπαρρηγόπουλος Π., «Περί τῆς ἀνάγκης ψηφίσεως τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί τῆς Γαλλικῆς Νομολογίας*, τόμ. Ε΄ (1889), σελ. 31 – 35.

Παπαστάθης Χαράλαμπος Κ., «L' église et le droit coutumier aux Balkans pendant la domination Ottomane», Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου: *Le droit coutumier et les autonomies dans les Balkans et dans les pays voisins*, Ἐν Βελιγραδίῳ 1974, σελ. 193 – 196.

Παπαστάθης Χαράλ. Κ., «Ἡ διάδοσις τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τόν Σλαβικόν κόσμον», *Μακεδονικά*, τόμ. ΙΕ΄ (1975), σελ. 16 – 26.

Παπαστάθης Χαράλ. Κ., «Byzantine private law and codifications among the Bulgarians during the Ottoman period (XVth – XIXth centuries)», *Πνευματικές καί πολιτιστικές σχέσεις Ἑλλήνων καί Βουλγάρων ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΕ΄ ἕως τά μέσα τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνα. Α΄ Kulturni i literaturni otnošenija među Gărci I Bălgari ot sderata na XV do sderata na XIX vek. – Α΄ Ἑλληνοβουλγαρικό Συμπόσιο / I Grăcko – Bălgarsci Simpozium*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1980.

Παπαφράγκος Στάμος Ἀθ., *Πορίσματα ἐκ τῆς νομολογίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας*, Ἐν Ἀθήναις 1935².

Παπαχρήστου Ἀθανάσιος Κ., «Le Code Civil Français en Grèce», Ἐθνικό Ἵδρυμα Ἐρευνῶν - Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, *Actes du IIIe Colloque d' Histoire (Athènes, 14 – 17 Octobre 1987): La Révolution Française et l' Hellénisme moderne, Contribution Hellénique à l' occasion du Bicentenaire de la Révolution Française*, Ἐν Ἀθήναις 1989, σελ. 373 – 378.

Παπαχρήστου Στ., «Περί τῆς σχέσεως τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου πρός τό παρ' ἡμῖν ἰσχῦον Ἀστυκόν Βυζαντινόν Δίκαιον», *Ὁ Σόλων*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1860, σελ. 569 – 583.

Παππούλιας Δημήτριος Πολ., *Τό Ἑλληνικόν Ἀστικόν Δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει*, Ἐν Ἀθήναις 1912.

Παππούλιας Δημ. Π., *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, τεῦχ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1921.

Παππούλιας Δημ. Π., «Ἑλληνικῶν ἐδίμων περισυλλογή», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τεῦχ. Β΄ (Μάιος-Ἰούνιος 1926), σελ. 94-102.

Παππούλιας Δημ. Π., «Τό ἐν Βελιγραδίῳ Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 2ος, τεῦχ. 5ον (Μάϊος 1927), σελ. 245-254.

Παππούλιας Δημ. Π., «Περί ἱδρύσεως Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 3 (1928), σελ. 739 – 742.

Παππούλιας Δημ. Π., «Περισυλλογή καί ἐπεξεργασία τῶν φιλολογικῶν πηγῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου», *Actes du III Congrès International d' Études Byzantines (Session d' Athènes, Octobre 1930), édités par les soins de An. C. Orlandos*, Ἐν Ἀθήναις 1932, σελ. 200.

Παραμυθιώτης Ἀδανάσιος, *Ἰούλιος Τυπάλδος καί Ἀναστάσιος Λαξαράτης*, Ἐν Κερκύρᾳ (τήν 25 Ἰουλίου) 1883.

Περεντίδης Σταῦρος, «Un manuscrit de l' Hexabible d' Harménopoulos en la possession de Théodose Zygomalas», *Μνήμη Γεωργίου Ἀλ. Πετροπούλου (1897-1964)*, Ἐν Ἀθήναις 1984, τόμ. Β΄, σελ. 211-228.

Πετρᾶκος Βασίλειος Χ., «Τό πρῶτο δημόσιο σῆμα στή Νέα Ἑλλάδα: Τό Μνημεῖο τοῦ Καραϊσκάκη στό Νέο Φάληρο», *Ὁ Μέντωρ, Χρονογραφικό καί ἱστοριοδιφικό δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, ἔτος 18, τεῦχ. 74 - 75 (Ἀπρ. - Ἰούν. 2005), σελ. 3 – 32.

Πετρόπουλος Γ. Ἀ., «Πνεῦμα καί ἐξέλιξις τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Δικαίου», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 63-90.

Πετρόπουλος Γεώργιος Ἀ., *Ἱστορία καί Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1963[2].

Πετρίτσης Ἀδαμάντιος, *Ἀνάλυσις τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καί παρατηρήσεις τινές ἐπ' αὐτοῦ*, Ἐν Ἑρμουπόλει 1870.

Πιτσάκης Κωνσταντῖνος Γ., «<Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου> ἀνέκδοτη πραγματεία περί νηστειῶν», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 18 (1971), σελ. 223 – 238.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Κριτικές παρατηρήσεις στό κείμενο τῆς Ἐξαβίβλου», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 18 (1971), σελ. 249 – 270.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Γρηγορίου Ἀκινδύνου ἀνέκδοτη πραγματεία περί (Κωνσταντίνου;) Ἁρμενοπούλου», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 19 (1972), σελ. 111 – 216.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Γύρω ἀπό τίς πηγές τῆς «Ἐπιτομῆς Κανόνων» τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου: Τά Σχόλια», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 23 (1976), σελ. 85 – 122.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Ὁ "πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως" (!) Κωνσταντῖνος Ἁρμενόπουλος καί ὁ νομοκάνων τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ», *Πελοποννησιακά*, τόμ. ΙϚ΄ (1985 - 1986) *Φίλιον Δώρημα εἰς τόν Τάσον Ἀθ. Γριτσόπουλον*, σελ. 634 – 642.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Σχετικά μέ μία ἀφανῆ ἔκδοση τῆς Ἐπιτομῆς Κανόνων τοῦ Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου», *Ἀφιέρωμα εἰς τόν Κωνσταντῖνον Βαβοῦσκον*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1989, τόμ. Α΄, σελ. 325 – 338.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Ἀπό τοῦ Ἁρμενοπούλου εἰς τόν Μοντεχρῖστον: Ὁ Κωνσταντῖνος Ἁρμενόπουλος στή νεοελληνική παιδεία», Τόμος: *Νεοελληνική Παιδεία καί κοινωνία. Διεθνές σύνεδριο ἀφιερωμένο στή μνήμη Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 333 – 362.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Καλλιγᾶς καί Ἁρμενόπουλος. Μιά ἱστορία ἔρωτος καί μίσους», *Τά Ἱστορικά*, τεῦχ. 27 (Δεκ. 1997), σελ. 259 – 296.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Un demi – siècle d' études sur Constantin Harménopoulos: Un bilan», *Byzantine Law. Proceedings of the International Symposium of Jurists, Thessaloniki, 10 – 13 December 1998* (ἐπιμ. Χ. Παπαστάθη), ἔκδ. Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης, σελ. 135 – 164.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Μισός αἰώνας ἁρμενοπουλικῶν σπουδῶν: μία ἀνασκόπηση», *Ἁρμενόπουλος. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα*, τόμ. 21 (2000), σελ. 219 – 234.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Ἡ ἱστορία τῆς Ρώμης καί τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου στά βυζαντινά καί μεταβυζαντινά νομικά ἐγχειρίδια», Τιμητικός Τόμος: *Τιμαί Ἰωάννου Τριανταφυλλοπούλου*, Ἐν Ἀθήναις 2000, σελ. 399 – 436.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Πολιτικόν Νόμον αἴφνης προκύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χειρογράφοις», *Digesta*, τεῦχ. 3 (2000), σελ. 64-102.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Ὁ Κωνσταντῖνος Ἁρμενόπουλος τοῦ Ν. Ι. Πανταζόπουλου: 45 χρόνια μετά», Τόμος: *Δίκαιο, Ἱστορία, Θεσμοί. Τιμητικό ἀφιέρωμα στό Νικόλαο Πανταζόπουλο (Ἐπιστημονικό Συμπόσιο, 22-23 Μαΐου 1998)*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 2000, σελ. 125 – 150.

Πιτσάκης Κων. Γ., «Τό Δίκαιο. Βυζαντινή παράδοση καί ἐκκλησιαστική ἀνανέωση», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000*, τόμ. 2: *Ἡ ὀθωμανική κυριαρχία, 1770-1821. Διαφωτισμός, Ἱστορία τῆς Παιδείας, Θεσμοί καί Δίκαιο*, Ἐν Ἀθήναις 2003, σελ. 267 - 282 (ἔκδ. ἐφ. *Τά Νέα*).

Πιτσάκης Κων. Γ., «Dušan καί Ἁρμενόπουλος: Ἀπό τό Βυζαντινό Δίκαιο στούς Ἀστικούς Κώδικες. Ἡ ἑλληνική καί ἡ σερβική πορεία - παράλληλες καί ἀποκλίνουσες», *Τόμος πρός τιμήν Παναγιώτου Ἀ. Καργάδου / Festschrift für Panagiotis A. Kargados*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 2004, σελ. 709 – 751.

Πλαγιανάκος Γεώργιος Ἰ., *Die Entstehung des Griechischen Zivilgesetzbuches* (εἰς τήν σειράν: *Hamburger Rechtsstudien herausgegeben von Mitgliedern der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Hamburg*), Ἐν Ἀμβούργῳ 1963.

Πολυγένης Κωνσταντῖνος Ἠλ., *Περί τῆς ἀξίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου: Εἰσιτήριος λόγος ἐπί τῇ ἐνάρξει τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ παραδόσεων*, Ἐν Ἀθήναις 1895.

Πράτσικας Χρῆστος Π., *Προϊστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος (1821 - 1941)*, Ἐν Ἀθήναις 1943.

Προβατᾶς Ἀλκιβιάδης, *Πολιτική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821 - 1980. Νομοθετικά καί Ἐκτελεστικά Σώματα*, Ἐν Ἀθήναις 1980.

Πρωτοψάλτης Ἐμμανουήλ Γ., *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766 - 1828)*, τόμ. ΙΙ. *Ἀλληλογραφία, πολιτικά ὑπομνήματα, λόγοι, σημειώματα περί Ἰγνατίου* (εἰς τήν σειράν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, ἀρ. 4), Ἐν Ἀθήναις 1961.

Ράπης Ἀπόστολος Κ., *Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου ἐπί τῇ βάσει τῶν νεωτάτων παραδόσεων τῶν κ.κ. Καθηγητῶν και τῶν συγγραμμάτων ξένων καί ἡμετέρων συγγραφέων*, Ἐν Ἀθήναις 1932.

Ρενιέρης Μᾶρκος, Ἄρθρον ἄτιτλον, *Ἐφημερίς Νομική*, φ. 6 (13 Νοεμβρίου 1837), σελ. 49 – 50.

Ρενιέρης Μ., «Περί ἑρμηνείας τῶν νόμων», *Ἐφημερίς Νομική*, φ. 8 (27 Νοεμβρ. 1837), σελ. 77 – 79.

Ρενιέρης Μ., «Περί ὑπερημερίας», *Ἐφημερίς Νομική*, φ. 9 - 10 (11 Δεκ. 1837), σελ. 93 – 95.

Ρενιέρης Μ., *Ἔρευναι καί εἰκασίαι περί Βλοσσίου καί Διοφάνους*. Εἰσαγωγές, ὑπόμνημα πηγῶν, εὑρετήρια καί γενική ἐπιμέλεια Γεωργίου Θ. Ἀραμπατζῆ καί Χρήστου Π. Μπαλόγλου. Πρόλογος Κωνσταντίνου Ἰ. Δεσποτόπουλου, Ἐν Ἀθήναις 2005[2] (ἔκδοσις *Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*).

Ρουσσόπουλος Χριστόδουλος Ἀλεξ., *Ἔλεγχος τῆς δευτέρας διατριβῆς τοῦ κυρίου Π. Καλλιγᾶ, περί συντάξεως Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς τήν Ἑλλάδα*, Ἐν Ἀθήναις 1839.

Σαχίνης Ἀπόστολος, *Συμβολή στήν ἱστορία τῆς «Πανδώρας» καί τῶν παλιῶν περιοδικῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1964.

Σεβαστάκης Ἀλέξης Δ., *Τό Δημόσιον Δίκαιον ἐν Σάμῳ κατά τήν Τουρκοκρατίαν, τήν Ἐπανάστασιν καί τό Ἡγεμονικόν Καθεστώς*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959.

Σεβαστάκης Ἀλ. Δ., *Δίκαιο καί Δικαστική Ἐξουσία στη Σάμο, 1550 - 1912. Μέ ἀνέκδοτα ἔγγραφα*, Ἐν Ἀθήναις 1986 (Εἰς τήν σειράν: *Μελέτες Νεοελληνικῆς Ἱστορίας* τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐμπορικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος).

Σερεμέτης Δημήτριος Γ., *Ἡ Δικαιοσύνη ἐπί Καποδίστρια, Α΄ Πρώτη περίοδος 1828-1829 (μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων)*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959.

Σημαντήρας Κωνσταντῖνος Ἰ., *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις - Θεσσαλονίκῃ 1977[2].

Σκαλτσούνης Ἰωάννης, «Τῷ Ἰω. Τυπάλδῳ», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 39 (23 Σεπτ. 1872), σελ. 309 – 311.

Σόντης Ἰωάννης Μ., «Ἡ περί τοῦ Νομικοῦ Συνταγματίου τοῦ Ὑψηλάντη πραγματεία τοῦ ὑφηγητοῦ Παναγιώτου Ἰ. Ζέπου», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 5 (1938), σελ. 70 καί ἑπ. καί ἐν ἀνατύπῳ σελ. 1-73.

Σόντης Ἰ. Μ., «Ἡ σημασία τοῦ «*Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν*» μετά τήν εἰσαγωγήν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Νέον Δίκαιον*, ἔτος 2ον, τεῦχ. 6ον (Ὀκτώβριος 1946), σελ. 223 –234.

Σοῦτσος Ἰωάννης Ἀ., *Σχέδιον Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Π. Μαντσαράκη, 1843.

Σπηλιάδης Νικόλαος, *Ἀπομνημονεύματα διά νά χρησιμεύσωσιν εἰς τήν Νέαν Ἑλληνικήν Ἱστορίαν*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1851.

Σπηλιωτάκης Κωνσταντῖνος Κ., *Ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης εἰς τό πολιτικόν προσκήνιον (1823-1826)*, Ἐν Ἀθήναις 1980.

Σταθόπουλος Ἰωάννης καί Βαρδάκης Βασίλειος, *Ἡ Ἑλληνική Ἰδαγένεια. Νομοθεσία - Νομολογία κλπ.*, Ἐν Ἀθήναις 1953.

Σταθόπουλος Μιχαήλ Π., «Τά ἔθιμα, ὁ Maurer καί ἡ νομοθετική πολιτική στόν τομέα τοῦ Ἀστ. Δικαίου τόν 19ο αἰώνα», *Ἀρμενόπουλος*, ἔτος 46ο (1992), σελ. 465-476 καί ἐν Πανταζοπούλου Ν. Ἰ., *Νεοελληνικό Κράτος καί Εὐρωπαϊκή Κοινότητα. Ὁ καταλυτικός ρόλος τῶν Βαυαρῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1998, σελ. 241 – 264.

Στεφανίδης Βασίλειος Κ., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἐν Ἀθήναις 1998[6].

Σφυρόερας Βασίλειος Βλ., *Οἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου. Ὁ δεσμός καί οἱ φορεῖς*, Ἐν Ἀθήναις 1965.

Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπί τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ (1345 - 1945), *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Σχολῆς Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Ϛ΄, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1952.

Τουρτόγλου Μενέλαος Ἀλ., «Ὁ Διοργανισμός τῶν Δικαστηρίων καί ἡ Πολιτική καί Ἐγκληματική Διαδικασία τοῦ 1830. Κριτικαί παρατηρήσεις Ἀλ. Πάλμα - Ἀπαντήσεις Ἰ. Γενναταῖ», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 8 (1958), σελ. 1-102.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ. «Δικαστικαί Ἀρχαί τῆς Σαντορίνης κατά τόν Ἀπελευθερωτικόν Ἀγῶνα», ἐν Μιχ. Ἀντ. Δανέζη, *Σαντορίνη*, Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 127 - 129.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἡ ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως στήν ἑλληνική ποινική νομοθεσία κατά τήν Ἐπανάσταση καί τήν Καποδιστριακή Περίοδο», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 29-30 (1982-1983), σελ. 49-50.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἡ νομολογία τῶν κριτηρίων τῆς Μυκόνου (17ος - 19ος αἰ.)», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 27 - 28 (1980 - 1981), σελ. 3 – 257.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Παρατηρήσεις ἐπί τῶν νομικῶν ἐδίμων ἐξ ἀφορμῆς δύο ἐδίμων τῆς Βυτίνας», *Πελοποννησιακά*, τόμ. 17 (1990), *Πρακτικά Β΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀρκαδικῶν Σπουδῶν, Τεγέα – Τρίπολις 11 -14 Νοεμβρίου 1988*, σελ. 97-110 καί

Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου, τόμ. Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1993, σελ. 79-92.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἡ "ἐπιείκεια" κατά τήν ἀπονομήν Ποινικῆς Δικαιοσύνης ἐπί Καποδίστρια. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Πρωτοκλήτου Κάτω Μεσσηνίας», *Πελοποννησιακά*, τόμ. 18, Παράρτημα: *Πρακτικά Γ΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Ἐν Ἀθήναις 1991, σελ. 25-32 καί ἐν *Μελετήματα*, τόμ. Β΄, σελ. 153-160.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Παρατηρήσεις ἐπί τῆς ἀπονομῆς δικαιοσύνης κατά τά πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια. Τό παράδειγμα τῆς διαφορᾶς μεταξύ Μοσχοῦς συζ. Ἀποστ. Γρυπάρη καί Αἰκατερίνης Ἰ. Μπάου», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 31 (1995), σελ. 51-149.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Τά σχέδια τοῦ Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Πολιτικῆς καί Ἐγκληματικῆς Διαδικασίας τοῦ 1830. Παρατηρήσεις καί Εἰσηγήσεις τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν», *Δελτίον τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 1 (1998), σελ. 81- 100.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἡ νομολογία τῶν κριτηρίων τῆς Νάξου (17ος - 19ος αἰ.)», *Μνημοσύνη*, τόμ. 14 (1998 - 2000), σελ. 97 – 184.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Παρατηρήσεις ἀναφερόμενες στό «Μεταβυζαντινό Δίκαιο» καί στήν ἐξελικτική του πορεία», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τόμ. Ν΄ (1999-2000), σελ. 317-338.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἐπιεικεῖς καί φιλάνθρωπες διατάξεις τοῦ Βυζαντινοῦ Ποινικοῦ Δικαίου ἀμβλύνουσες τήν τραχύτητα τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 76, τεῦχ. Α΄ (2001), σελ. 142-168.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Φιλάνθρωπες ἐπιδράσεις στό Κληρονομικό Δίκαιο τῶν Βυζαντινῶν», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 77 (2002), τεῦχ. 189 - 198.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἀπονομή δικαιοσύνης στή Θεσσαλονίκη», *Μελετήματα*, τόμ. 4, σελ. 237-250.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἡ κατάσταση τῆς Δικαιοσύνης στήν Ἑλλάδα κατά τήν ἄφιξη τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια», *Μελετήματα*, τόμ. 4, σελ. 231-247.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., «Ἡ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἐπί Καποδίστρια», *Μελετήματα*, τόμ. 4, σελ. 179-185.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ., *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τόμ. 1, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1984· τόμ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1993· τόμ. 3, Ἐν Ἀθήναις 2000, τόμ. 4, Ἐν Ἀθήναις 2004· τόμ. 5, Ἐν Ἀθήναις 2008.

Τουρτόγλου Μεν. Ἀλ. – Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδου Λυδία, *Ἡ συμβολή τῶν Δραγομάνων τοῦ Στόλου στήν προαγωγή τῆς Δικαιοσύνης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου*, Ἐν Ἀθήναις 2002, *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, Παράρτημα ὑπ' ἀριθμ. 2*.

Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης Κ., «Εἰσαγωγή εἰς τό Μάθημα τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου καί εἰδικώτερον τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ δικαίου», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, ἔτος 28ον (1961), σελ. 257-263.

Τριανταφυλλόπουλος Ἰ. Κ., «Le Droit romain dans le monde grec», *The Journal of Juristic Papyrology*, τόμ. XXI (1991), σελ. 75-85.

Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντῖνος Δ., «Τό ἑλληνικόν ἰδιωτικόν δίκαιον κατά τόν δέκατον ἔνατον (sic) αἰῶνα», *Πανελλήνιον Λεύκωμα τῆς Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος*, τόμ. Γ΄ (*Ἐπιστῆμαι*), Ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 227-233.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Τό νομοθέτημα περί Ἀρμενοπούλου καί ἐδίμων καί ἡ Ἔκθεσις τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς». *Πρῶτον Συνέδριον τῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων τοῦ Κράτους, Ἐν Ἀθήναις 18 - 22 Δεκεμβρίου 1927, Ἐπίσημα Πρακτικά*, Ἐν Ἀθήναις 1928, σελ. 286 – 298.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Βυζαντινόν Δίκαιον», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 10: *ΕΛΛΑΣ*, Ἐν Ἀθήναις 1929, σελ. 636 - 639 καί εἰς ἀνάτυπον-ἀπόσπασμα, ὑπό ἰδίαν σελιδαρίθμησιν.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Σημείωμα περί τῶν ἑλληνικῶν ἐν Ρουμανίᾳ κωδικοποιήσεων», *Κῶδιξ Πολιτικός τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Μολδαβίας - Πολιτικός Κῶδιξ Οὐγγροβλαχίας - Συλλογή τοπικῶν ἑλληνικῶν ἐδίμων*, ἐν *Jus Graecoromanum*, ἐπιμ. Ἰω. καί Παν. Ἰ. Ζέπου, τόμ. 8, Ἐν Ἀθήναις 1931, σελ. IX-XVI.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Sur les sources du Code Callimaque», περ. *Revistă Istorică Română*, τόμ. 1 (1931), σελ. 1-20 καί ἐν ἀνατύπῳ.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Ἡ ἱστορία τῶν Σχεδίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος», *Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, τόμ. 4 (1937), σελ. 433-449.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Τό ζήτημα τῶν δύο Ἀστικῶν Κωδίκων», *Νέον Δίκαιον* , τόμ. 2, τεῦχ. 4 (Αὔγ. 1946), σελ. 159-182.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Ἡ Πολιτική Δικαιοσύνη ἐπί Καποδίστρια», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 23 (1948), σελ. 472-490.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., *Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καί ἡ νομική σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατά τόν δέκατον τέταρτον αἰῶνα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1960.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., «Ἡ πρώτη προσπάθεια κωδικοποιήσεως βυζαντινορωμαϊκοῦ Δικαίου», *Ἐφημερίς τῶν Ἑλλήνων Νομικῶν*, ἔτος 29 (1962), σελ. 521-526.

Τριανταφυλλόπουλος Κ. Δ., *Ἅπαντα* (ἐπιμέλεια Παν. Κ. Τσούκας), τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 2008 (ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν - Ἱδρύματος Γαζῆ-Τριανταφυλλοπούλου).

Τρωιάνος Σπυρίδων Ν., «Περί τάς νομικάς πηγάς τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τόμ. ΜΔ΄ (1979 - 1980), σελ. 305 – 329.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ἡ μετάβαση ἀπό τό Ρωμαϊκό στό Βυζαντινό Δίκαιο», Πρακτικά: *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers. Dumbarton Oaks / Georgetown University Washington D.C., August 3 – 8, 1986*, σελ. 211 – 235 καί περ. *Τά Ἱστορικά*, τεῦχ. 6 (Δεκ. 1986), σελ. 267 – 281.

Τρωιάνος Σπ. Ν. – Μαροπούλου Μαρίνα, «Reflexions théoriques sur un introuvable: «Droit coutumier» et projet de codification dans l' Etat Néohellénique au début du XIXe s.», Ἑλληνική Ἐπιτροπή Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης - Κέντρο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, *ς΄ Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Ἑλληνικές ἀνακοινώσεις. Σόφια: 30 Αὐγούστου – 5 Σεπτεμβρίου 1989*, Ἐν Ἀθήναις 1990, σελ. 365 – 377.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ἡ περιπέτεια τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα: Ἡ περίπτωση τῶν τόκων», *Πρακτικά ΙΣ΄ Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου (26 - 28 Μαΐου 1995)*, ἔκδ. τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1996, σελ. 221 - 233.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ἀπό τήν Ἐξάβιβλο στά Βασιλικά», *Ἑλληνική Δικαιοσύνη*, τόμ. 31 (1990), σελ. 697 - 706 καί Τιμητικός Τόμος: *Ἀφιέρωμα στόν Ἀνδρέα Α. Γαζῆ*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1994, σελ. 781 – 800.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ὁ Ἰόνιος Πολιτικός Κώδικας στήν ἑλληνική νομική φιλολογία κατά τίς πρῶτες δεκαετίες μετά τήν Ἕνωση», Τιμητικός Τόμος: *Ἐνδύμημα Ἄλκη Ἀργυριάδη*, Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 1069 – 1077.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ἡ ἔρευνα καί ἡ ἐφαρμογή τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐπιστήμη κατά τόν 19ο αἰῶνα», Τόμος: *Ἕνας νέος κόσμος γεννιέται. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ στή γερμανική ἐπιστήμη κατά τόν 19ο αἰ.*, Ἐν Ἀθήναις 1996, σελ. 167 -189 καί 348 –354.

Τρωιάνος Σπ. Ν. - Βελισσαροπούλου - Καράκωστα Ἰουλία, *Ἱστορία Δικαίου ἀπό τήν ἀρχαία στή νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 2002[3].

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Καί πάλι οἱ περιπέτειες τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ χῶρος τοῦ δημοσίου δικαίου», *Βυζαντιακά*, τόμ. 18 (1998), σελ. 57 – 72.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ἀνατολή καί Δύση στό Κανονικό Ἔργο τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη», *Βυζαντινά* (ἔκδ. τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), τόμ. 19, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1998, σελ. 383-394.

Τρωιάνος Σπ. Ν., *Οἱ πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις 1999[2].

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Μιχαήλ Ποτλῆς: Ὁ πρῶτος καθηγητής τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου στή Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 36 (2002), σελ. 283 – 297.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Οἱ κωδικοποιήσεις στά χρόνια τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 37 (2003), σελ. 169 – 194.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Latinitas Graeca», Ἐθνικό Ἵδρυμα Ἐρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Πρακτικά Διεθνοῦς Συμποσίου: *Τό Βυζάντιο ὥριμο γιά ἀλλαγές. Ἐπιλογές, εὐαισθησίες καί τρόποι ἔκφρασης ἀπό τόν ἑνδέκατο στόν δέκατο πέμπτο αἰώνα*, Ἐν Ἀθήναις 2004, σελ. 167 – 176.

Τρωιάνος Σπ. Ν., *Historia et Jus*, Ἐν Ἀθήναις 2004, τόμ. I, *1969 – 1988*, τόμ. II, *1989 – 2004*.

Τρωιάνος Σπ. Ν., «Ἀκρίβεια und Οἰκονομία in den Heiligen Kanones», *Historia et Jus*, Ἐν Ἀθήναις 2004, τόμ. I, σελ. 783 - 799.

Τσαπόγας Μιχάλης Χ., «Τό ἀνέκδοτο «Κυβερνητικό Πρόγραμμα» τοῦ Ignaz von Rudhart γιά τήν πολιτειακή καί διοικητική ὀργάνωση τῆς Ἑλλάδας (1836)», *Τό Σύνταγμα*, ἔτος ΙΕ΄ (1989), τεῦχ. 2, σελ. 261-280.

Τσιβανόπουλος Δημήτριος, «Περί τῆς ἀνάγκης Ἀστικοῦ Κώδικος» (1894), ἐν Νικ. Κουντουριώτου, *Νέοι Πανδέκται. Πλήρης συλλογή τῶν ἀπό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μέχρι σήμερον γραφεισῶν νομικῶν διατριβῶν*, τόμ. 7ος (*Κ - Μ. Κηδεμονία - Μουκιανόν τεκμήριον*), Ἐν Ἀθήναις 1906, σελ. 340 – 375.

Τσιτσέλης Ἠλίας Ἀ., *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1904.

Τσοῦτσος Ἄθως Γ., «Ὁ θεσμός τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας εἰς τό Σύνταγμα τοῦ 1864», *Παρνασσός*, τόμ. Θ΄ (1967), σελ. 381 – 392.

Τσοῦτσος Ἄθως Γ., «Ἡ Νομική Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος τῆς 15 Νοεμβρίου 1821», *Παρνασσός*, τόμ. ΙΔ΄ (1972), σελ. 29-48.

Τυπάλδος - Ἀλφονσᾶτος Ἰωάννης Ἀ., «Τό σχέδιον τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος, ἤτοι ἀπάντησις ἐπί τοῦ ζητήματος τῆς κωδικοποιήσεως», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 34 (19 Αὐγ. 1872), σελ. 265 – 271.

Τυπάλδος - Ἀλφονσᾶτος Ἰ. Ἀ., «Ὀλίγα πρός τόν κ. Π. Καλλιγᾶν ἐπί τῶν ὀλίγων αὐτοῦ περί τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 37 (9 Σεπτ. 1872), σελ. 291 – 293.

Τυπάλδος - Ἀλφονσᾶτος Ἰ. Ἀ., «Καί πάλιν περί τοῦ ζητήματος τῆς ἀγροληψίας», *Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας*, ἔτος Β΄, φ. 40 (30 Σεπτ. 1872), σελ. 317 – 319.

Φιλήμων Ἰωάννης, *Δοκίμιον Ἱστορικόν περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμ. 4, Ἐν Ἀθήναις 1861.

Φλεριανοῦ Αἰκατερίνη, *Χαρίλαος Τρικούπης. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του*, Ἐν Ἀθήναις 1999, τόμ. 1 - 2, ἔκδ. τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

Φλογαΐτης Θεόδωρος Ν., *Παρατηρήσεις ἐπί τοῦ ἀναθεωρηθέντος σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος*, Ἐν Ἀθήναις 1874.

Φραγκούλης Ἐπαμεινώνδας, *Πραγματεία περί τοῦ ἐν Σάμῳ πολιτεύματος*, Ἐν Σάμῳ 1892.

Φωστηρόπουλος Ὄθων Κ., *Des droits des époux et de leurs créanciers sur les biens dotaux*, Ἐν Dijon 1888.

Φωστηρόπουλος Ὄθ. Κ., *Λόγος ἐναρκτήριος τοῦ Μαθήματος τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου*, Ἐν Ἀθήναις, ἄ. ἔ. ἐκδ. <1890>.

Χαλκιόπουλος Θεόδωρος Ἀθ., *Θέματα θαλασσίων λειῶν κατά τήν Καποδιστριακήν Περίοδον*, Ἐν Ἀθήναις 1974.

Χατζημιχάλης Μιχαήλ, *Λόγοι Μιχ. Χατζημιχάλη, Πρυτάνεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου κατά τό Ἀκαδημαϊκόν Ἔτος 1889-1890*, Ἐν Ἀθήναις 1891.

Χέρτσογ Αἰμίλιος, *Πραγματεία περί τοῦ Προχείρου ἢ τῆς Ἐξαβίβλου Κωνσταντίνου τοῦ Ἁρμενοπούλου*, Ἐν Μονάχῳ 1837.

Χιώτης Παναγιώτης, *Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους ἀπό συστάσεως αὐτοῦ μέχρις Ἑνώσεως, ἔτη 1815 - 1864*, τόμ. 2ος, *περιέχων τά ἀπό Ἁρμοστείας Ἄδαμ, 1824, ἕως Ἑνώσεως, 1864*, Ἐν Ζακύνθῳ 1877 (φωτ. ἀνατύπωσις ὑπό Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἐν Ἀθήναις 1980).

Χιώτης Π., *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου*, τόμ. 6 *(περιέχων τήν ἠθικήν κατάστασιν ἀπό Βενετοκρατίας μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν)*, Ἐν Ζακύνθῳ 1887.

Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος Π., *Τό Ἐπαρχικόν Βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καί αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ*, Ἐν Ἀθήναις 1935, 2002² (μετά *Προσθηκῶν*).

Χριστοφιλόπουλος Ἀναστ. Π., «Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπί ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατά τήν Βυζαντινήν περίοδον», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τόμ. ΙΗ΄ (1948), σελ. 192 – 201.

Χρήστου Ἀθανάσιος, «Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Friedrich von Thiersch», *Πρακτικά Ι΄ Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου (Μάιος 1989)*, ἔκδ. τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1989, σελ. 101 – 108.

<Ψύλλας Γεώργιος>, Ἀνώνυμον ἄρθρον, *Ἐφημερίς Ἀθηνῶν*, φ. 102 - 103 (30 Ὀκτ. 1825), σελ. 2 – 3.

Β΄ Ξενόγλωσσα:

200 ans de Code Civil. Des lois qui nous rassemblent, Exposition organisée par l' Assemblée Nationale et la Cour de Cassation, Κατάλογος ἐκθέσεως, Ἐν Παρισίοις 2004.

Armansperg Roswitha Gräfin, *Joseph Ludwig Graf Armansperg. Ein Beitrag zur Regierungsgeschichte Ludwigs I. von Bayern*, Ἐν Μονάχῳ 1976.

Association des magistrats et anciens magistrats de la Cour de Cassation, *Le Tribunal et la Cour de Cassation (1790 – 1990)*, Ἐν Παρισίοις 1990.

Aubéry Gaétan, *France et Allemagne. Le droit civil et la prééminence juridique*, Ἐν Παρισίοις 1919.

Badinter Robert, *«Le plus grand bien...»*, Ἐν Παρισίοις 2004.

Bentham J., *Securities against misrule and other constitutional writings for Tripoli and Greece*, (ἔκδ. ὑπό Philip Scofield), Ἐν Ὀξφόρδῃ 1990, εἰς τήν σειράν: *The Collected Works of Jeremy Bentham*.

Bochove Thomas Ernst van, *Χρονολογώντας καί ἐξακριβώνοντας* (ἐπιστ. ἀπόδοση στήν ἑλληνική γλῶσσα: Ἀρχιμανδρίτης Ἱερώνυμος Νικολόπουλος), Ἐν Ἀθήναις - Θεσσαλονίκῃ 2007.

Castaldo André, *Histoire du Droit Civil*,Ἐν Παρισίοις 2002.

Camariano – Cioran Ariadna, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974.

Chartier Jean – Luc A., *Portalis, père du Code Civil*,Ἐν Παρισίοις 2004.

Châtel de Brancion Laurence, *Cambacérés, fondateur de la justice moderne*, Ἐν Saint Rémy en l' Eau, Saint Just en Chaussée 2001.

Châtel de Brancion Laurence, *Cambacérés: Maître d' oeuvre de Napoléon*, Ἐν Παρισίοις 2001.

Constantinescu Miron, Daicoviciu Constantin καί Pascu Stefan, *Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, Ἐν Παρισίοις 1970.

Çront George, «Le droit romanobyzantin dans les pays roumains à l' époque phanariote», *L' Époque Phanariote / Ἡ Ἐποχή τῶν Φαναριωτῶν. 21 -25 Ὀκτωβρίου 1970. Μνήμη Κλεοβούλου Τσούρκα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 315-325.

Dalègre Joëlle, *Grecs et Ottomans, 1453 – 1922, de la chute de Constantinople à la disparition de l' Empire Ottoman*, Ἐν Παρισίοις 2002.

D' Onorio Joël – Benoît, *Portalis, l' esprit des siècles*, Ἐν Παρισίοις 2005.

D' Onorio Joël – Benoît (sous la direction de), *Portalis le juste. Actes du colloque de Paris organisé par l' Institut Européen des Relations Église – État avec le concours de l' Institut Portalis de la Faculté de Droit de l' Université d' Aix – Marseille III*, Aix – en – Provence 2004.

Dernburg Heinrich, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, κατά μετάφρασιν καί μετά εἰσαγωγῆς καί παρατηρήσεων τοῦ Γεωργίου Δυοβουνιώτου, τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1911[2].

Dickopf Karl, *Georg Ludwig von Maurer, 1790-1872. Eine Biographie*, Ἐν Kallmünz 1960.

Dickopf K., «Georg – Ludwig von Maurer und seine juristische Tätigkeit in Griechenland (Februar 1833 – Juli 1834)», *Ἡ Ὀθωνική Ἑλλάδα καί ἡ συγκρότηση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους*, ἔκδ. Εὐρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφῶν – Goethe Institut Athen, Ἐν Ἀθήναις 2002, σελ. 143 – 152.

Driault Ed. - Lhéritier Mich., *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, τόμ. Β΄, *Le règne d' Othon - La Grande Idée (1830-1862)*, Ἐν Παρισίοις 1925.

Dunant Jean Philippe – Winiger Bénédict (éd.), *Le Code Civil Français dans le droit européen*, Ἐν Βρυξέλλαις 2005.

Furet J., *Tronchet, défenceur de Louis XVI*, Ἐν Παρισίοις 1908.

Geib Gustav, *Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft und bis zur Ankunft des Königs Otto I.*,Ἐν Χαϊδελβέργῃ 1835 (Ἑλλ. μετάφρασις ὑπό Ἴριδος Αὐδῆ-Καλκάνη, ὑπό τόν τίτλον: *Παρουσίαση τῆς κατάστασης τοῦ Δικαίου στήν Ἑλλάδα στή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καί ὡς τόν ἐρχομό τοῦ Βασιλιᾶ Ὄθωνα τοῦ Α΄*, Ἐν Ἀθήναις 1991).

Georgesco Valentin Al., «Initiative et échec: Deux structures phanariotes en matière de droit (1711 – 1821). Leur insertion dans le contexte des réalités roumaines», *Bulletin de l' Association Internationale d' Études du Sud – Est Européen (AIESEE)*, τόμ. 10 (1972), τεῦχ. 1, σελ. 15-37.

Georgesco Val. Al., «La structuration du pouvoir d' État dans les Principautés Roumaines (XIVe – XVIIIe siècles)», *Bulletin de l' AIESEE*, τόμ. 11 (1973), τεῦχ. 1-2, σελ. 103-124.

Georgesco Val. Al., «Pour mieux connaître l' œuvre juridique de Michel Photino (Photéinopoulos)», *Bulletin de l' AIESEE*, τόμ. 12 (1974), τεῦχ. 1, σελ. 33 – 58.

Georgesco Val. Al., «Réalités roumaines et initiatives juridiques phanariotes», *L' Époque Phanariote / Ἡ Ἐποχή τῶν Φαναριωτῶν. 21-25 Ὀκτωβρίου 1970. Μνήμη Κλεοβούλου Τσούρκα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 301 – 314.

Georgesco Val. Al., «Structures urbaines et formes de culture juridique dans les Pricipautés Roumaines (XVIIe – XVIIIe siècles)», *Structure sociale et développement culturel des Villes Sud – Est Européenes et Adriatiques aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1975, σελ. 177- 190.

Georgescu Vlad, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1831 – 1848*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1972.

Gibb H. A. R. καί Bowen H., *Islamic Society and the West*, Ἐν Λονδίνῳ 1963.

Giurescu Constantin, «Un remarquable prince Phanariote. Alexandre Ypsilanti, Voévode de Valachie et de Moldavie», *L' Époque Phanariote / Ἡ Ἐποχή τῶν Φαναριωτῶν. 21-25 Ὀκτωβρίου 1970. Μνήμη Κλεοβούλου Τσούρκα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 61 – 69.

Gollwitzer Heinz, *Carl August von Abel und seine Politik, 1837-1847*, Ἐν Μονάχῳ 1944.

Halpérin Jean – Louis, *L' impossible Code Civil*, Ἐν Παρισίοις, 1992.

Hasluck F., *Christianity and Islam under the Sultans*, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1929.

Hassan Ahmad Ibrahim – Νικολάου Κυρ. Θ., «Ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ Ἰσλαμικῷ Νόμῳ (Scharyia)», *Ἐκκλησιαστικός Φάρος. Ἐπιστημονικόν θεολογικόν περιοδικόν σύγγραμμα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας*, τόμ. ΟΔ΄ (2003), σελ. 159 – 179.

Heideck Karl Wilhelm von, «Die bayerische Philhellenen - Fahrt 1826 bis 1829», *Darstellungen aus der bayerischen Kriegs-und Heeres-Geschichte*, τόμ. 6 (1897), σελ. 1-62 καί τόμ. 7 (1898), σελ. 47-102 (Τό κείμενον μετεφράσθη ὑπό τοῦ Νικολάου Κωστῆ, «Τά τῶν Βαυαρῶν Φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι», *Ἁρμονία*, τόμ. Α΄ (1900), σελ. 55-60, 122-131, 196-200, 330-336, 443-458, 519-528, 587-592, 788-792 καί τόμ. Β΄ (1901), σελ. 184-192, 234-240, 328-336, 383-400, 444-448, 541-544, 609- 618).

Heimbach Carl W. E., «Griechische -römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit», ἐν J. J. Ersch καί J. G. Gruber, *Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*, τόμ. 87 (1869), σελ. 66 – 106.

Herring Gunnar, «Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)», *Balkan Studies*, τόμ. 2 (1961), σελ. 231-256.

Hösch Edgar, «Die "Bayernherrschaft" und das Problem der Modernisierungsstrategien in Griechenland», *Der Philhellenismus und die Modernisierung in Griechenland und Deutschland. Erstes Symposium organisiert in Thessaloniki und Volos (am 7 – 10 März 1985) vom Institut für Balkan – Studien und der Südosteuropa – Gesellschaft München*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1986, σελ. 77 – 92.

Hunger Herbert, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Ἡ λογία κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τόμ. 3, «Νομική Φιλολογία» (ὑπό Pieler Peter E., μτφρ. Ἐλευθ. Παπαγιάννη, Σπ. Τρωιάνος), σελ. 183 – 379.

Imbert Jean, *Histoire du Droit Privé*, Ἐν Παρισίοις 1996[8].

Inalcik Halil, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Ἐν Λονδίνῳ 1973 (καί ἑλληνιστί: *Ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Ἡ κλασική περίοδος, 1300 - 1600*, Ἐν Ἀθήναις 1995).

Inalcik H., *A History of the Ottoman Empire to 1730. Chapters from The Cambridge History of Islam and The New Cambridge Modern History by* V. J. Parry,

H. Inalcik, A. N. Kurat and J. S. Bromley,'Εν Cambridge 1976, σελ. 10 – 53.

Inalcik H., «The policy of Mehmet II toward the Greek population of Istanbul and the Byzantine buildings of the city», εἰς τόν τόμον H. Inalcik, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy. Collected Studies*,'Εν Λονδίνῳ 1978 (Variorum Reprints), σελ. VI/ 231 – 249.

Ionaşcu Ion, «Le degré de l' influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays», *L' Époque Phanariote / Ἡ Ἐποχή τῶν Φαναριωτῶν. 21 -25 Ὀκτωβρίου 1970. Μνήμη Κλεοβούλου Τσούρκα*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1974, σελ. 217-228.

Iorga Nicolas, *Byzance après Byzance. Continuation de l' histoire de la vie Byzantine*, 'Εν Βουκουρεστίῳ 1935, 1971[2].

John Michael, *Politics and the law in late nineteenth – century Germany*, 'Εν Ὀξφόρδῃ 1989.

Journées d' Étude à l' occasion du Bicentenaire du Code Civil, 'Εν Παρισίοις 2005, τόμοι 2, Πρακτικά διημερίδος διοργανωθείσης ὑπό τοῦ Conseil d' État, τῆς Commission Supérieure de Codification, τοῦ Institut Français des Sciences Administratives καί τῆς Section Française de l' Institut International du Droit d' Expression et d' Inspiration Françaises.

Kern Bernd – Rüdiger, *Die französische Gesetzgebung unter Napoléon*,'Εν Λειψίᾳ 1995.

Kirchner Hans Martin, *Friedrich Thiersch. Seine geistige Welt und seine kultur-politischen Bestrebungen*,'Εν Μονάχῳ 1955 (δακτυλ. διδ. διατριβή).

Krstić Djurica, «The role of Customary Law in Serbian and Greek Legal Systems in the Nineteenth Century», Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, *Greek – Serbian Cooperation, 1830 – 1908. Collection of reports from the Second Greek – Serbian Symposium, 1980*, 'Εν Βελιγραδίῳ 1982, σελ. 75 – 78.

Krstić Djurica, «The relationship between customary and written laws in the Serbian and Greek legal systems», *The collaboration between Greeks and Serbs from the Fifteenth to the Nineteenth Century. Proceedings of the Third Greek – Serbian Symposium Thessaloniki, October 4 – 7, 1982*, *Balkan Studies*, τόμ. 24 6, σελ. 479 – 483.

Kobell Luise von, *Unter den vier ersten Könige Bayerns. Nach Briefe und eigenen Erinnerungen von....*, 'Εν Μονάχῳ 1894.

Koeppel Ferdinand, *Ignaz von Rudhart. Ein Staatsmann des Frühliberalismus*, 'Εν Μονάχῳ - Βερολίνῳ 1933.

Köprülü Mehmed Fuad, *Οἱ ἀπαρχές τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*,'Εν Ἀθήναις 2001.

Le Code Civil, 1804 – 1904. Livre du Centenaire,'Εν Παρισίοις 2004[2], κατ' ἐπιμέλειαν τοῦ Καθηγητοῦ τῆς École Normale Supérieure Jean – Louis Halpérin.

Lentz Thierry, *Dictionnaire des ministres de Napoléon*, 'Εν Παρισίοις 1999.

Lévy Jean – Philippe καί Castaldo André, *Histoire du Droit Civil*, 'Εν Παρισίοις 2002.

Lewis Bernard, *Ἡ ἀνάδυση τῆς σύγχρονης Τουρκίας*, τόμ. 1, *Τά στάδια τῆς ἀνάδυσης*,'Εν Ἀθήναις 2001.

Lowe Hans, *Friedrich Thiersch und die Griechishe Frage*, 'Εν Μονάχῳ 1925.

Lowe Hans, *Friedrich Thiersch. Ein Humanistenleben im Rahmen der Geistesgeschichte seiner Zeit*, 'Εν Μονάχῳ - Βερολίνῳ 1925.

Lowe Hans, «Friedrich Thierschs' griechische Reise, August 1831-October

1832», *Hellas Jahrbuch*, τόμ. 6 (1940), σελ. 20-43 καί τόμ. 7 (1942), σελ. 16-30.

Lüder Carl, *Gustav Geib. Sein Leben und Wirken*, Ἐν Λειψίᾳ 1864.

Μακκέλδεϋ Φερδινάνδος, *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, μεταφρασθέν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπό Γ. Ἀ. Ράλλη καί Μ. Ρενιέρη, ᾧ προσετέθησαν καί αἱ παραδέσεις τῶν Βασιλικῶν*, τόμ. Α΄: *Περιέχων τήν εἰσαγωγήν καί τό γενικόν μέρος*, τόμ. Β΄: *Περιέχων τό εἰδικόν μέρος*, Ἐν Ἀθήναις 1838.

Μακκέλδεϋ Φερδ., *Ἐγχειρίδιον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἐκδοθέν μετά πλείστων μεταρρυθμίσεων ὑπό Ι. Ἀ. Φρισσίου* (: Fritz) *καί ἐξ ὑπαρχῆς ἀναθεωρηθέν ὑπό Γ. Ἀ. Ράλλη, Καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ*, Ἐν Ἀθήναις 1872[2] (τόμοι Α΄ - Β΄), ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ.

Maleville, Jacques de, *Analyse raisonnée de la discussion du Code Civil au Conseil d' État: Contenant le texte des lois, le précis des observations faites sur chaque article et les motifs de la décision du Conseil, l' indication de la conformité de ces articles aux lois anciennes etc.*, Ἐν Παρισίοις 1805, 1822[3].

Μανίν, Δανιήλ, *Περί τῆς Ἀστικῆς, Ἐμπορικῆς καί Ποινικῆς τῶν Ἑνετῶν Νομοθεσίας. Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ μετά σημειώσεων καί παραπομπῶν ὑπό Μιχαήλ Στεφ. Ἱδρωμένου*, Ἐν Κερκύρᾳ 1889 (ἀνατ. μέ εὑρετήριον, Βιβλιοπωλεῖον Διονυσίου Νοτ. Καραβία, Ἐν Ἀθήναις 2002).

Marceau Long καί Monier Jean - Claude, *Portalis. L' esprit de justice*, Ἐν Παρισίοις 1997.

Martin X., *Mythologie du Code Napoléon. Aux soubassements de la France moderne*, Ἐν Bonnère 2003.

Masson - Vincourt Marie - Paule, *Paul Calligas (1814 – 1896) et la fondation de l' État Grec*, Ἐν Παρισίοις 1997.

Matei Ion, «Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains», *Revue des Études Sud – Est Européenes*, τόμ. X (1972), τεῦχ. 1, σελ. 65-81 καί τόμ. XI (1973), τεῦχ. 1, σελ. 81-95.

Maurer Georg - Ludwig von, *Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834*, Ἐν Χαϊδελβέργῃ 1835, τόμοι 3.

Maurer G. - L. von, *Ὁ Ἑλληνικός Λαός εἰς τάς σχέσεις τοῦ δημοσίου, ἐκκλησιαστικοῦ καί ἰδιωτικοῦ δικαίου πρό τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος καί μετ' αὐτόν μέχρι τῆς 31ης Ἰουλίου 1834* (μετάφρασις ὑπό Χρ. Πράτσικα καί Εὐστ. Καραστάθη), τόμ. Α΄ καί Β΄, Ἐν Ἀθήναις 1943.

Maurer G. - L. von, *Die Wittelsbacher in Griechenland, als Nachtrag zu dem Buche «Das Griechische Volk»*, Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1987, ἔκδ. ὑπό Βασιλ. Ρουστοπάνη - Σούρλα καί Σπυρ. Φλογαΐτου.

Maxim M., «L' autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle», *Bulletin de l' AIESEE*, τόμ. 15 (1977), τεῦχ. 2, σελ. 207-233.

Nikčević Tomica, «Problèmes de reception du Droit Coutumier dans les codifications du Droit Civil en Serbie et au Monténégro du XIXe siècle. Questions théoriques et législatives des sources du droit», *The collaboration between Greeks and Serbs from the Fifteenth to the Nineteenth Century. Proceedings of the Third Greek – Serbian Symposium Thessaloniki, October 4 – 7, 1982*, *Balkan Studies*, τόμ. 24 (1983), σελ. 531 – 557.

Nougarède de Fayet Auguste, *Notice sur la vie et les travaux de M. le Comte Bigot de Préameneu*, Ἐν Παρισίοις 1843.

Ober Jürgen, *Bernhard Windscheid und die Reinigung des römischen Rechts*, Ἐν Κολωνίᾳ 1989.

Ortayli Ilber, *Ὁ πιό μακρύς αἰώνας τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ὀθωμανικός 19ος αἰώνας - Ἡ πορεία πρός τόν ἐκσυγχρονισμό*, Ἐν Ἀθήναις 2004.

Pépin J., «Bigot de Préameneu, jurisconsulte (1747–1825)», *Bulletin de la Société d' Archéologie de Bretagne*, ἔτος 1986, σελ. 169-173.

Pipidi Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI – XVIII*, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1983, ἔκδ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν.

Planiol Marcel, *Traité élémentaire de droit civil*,Ἐν Παρισίοις 1899 – 1901.

Planiol Marcel, «Code civil», *La Grande Encyclopédie*, τόμ. 11, σελ. σελ. 788-796.

Portalis, Jean-Etienne, *Discours préliminaire du premier projet de Code Civil*, Ἐν Παρισίοις 1801.

Pouvoirs, Revue Française d' Études Constitutionnelles et Politiques, No 107 (2004), *Le Code Civil*.

Regelsberger Ferdinand, *Γενικαί Ἀρχαί τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν*, τόμ. Α΄, *§ 1 - 93. Μετάφρασις μετά προσθηκῶν ὑπό* Γεωργίου Σ. Μαριδάκη, Ἐν Ἀθήναις 1935[2].

Remy P., «Planiol: un civiliste à la Belle Epoque», *Revue trimestrielle de Droit Civil*, τεῦχ. 202, σελ. 31 καί ἑξ.

Revet Thierry, «Le Code Civil comme modèle (Synthèse)», Université Paris I (Panthéon – Sorbonne) – CNRS – UMR 8056, *Code Civil et Modèles. Des modèles du Code au Code comme modèle*, Ἐν Παρισίοις 2005.

Rosen Frederick, *Bentham, Byron and Greece: Constitutionalism, nationalism and early liberal political thought*, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1992.

Runciman Steven, *Ἡ Ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης*, Ἐν Ἀθήναις 2001[3].

Schärl Walter, *Die Zusammensetzung der bayerischen Beamtenschaft von 1806 bis 1918*,Ἐν Kallmünz 1955.

Shaw Stanford J. καί Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Ἐν Cambridge 1977.

Schöler Claudia, *Deutsche Rechtseinheit. Particulare und nationale Gesetzgebung (1780 – 1866)*, Ἐν Κολωνίᾳ 2004.

Seewald Berthold, *Karl Wilhelm von Heideck. Ein bayerischer General im befreiten Griechenland (1826 – 1835)*, Ἐν Μονάχῳ 1994.

Seidl Wolf, *Bayern in Griechenland. Die Geburt des griechischen Nationalstaats und die Regierung König Ottos*, Ἐν Μονάχῳ 1981 (καί ἑλληνιστί: *Βαυαροί στήν Ἑλλάδα. Ἡ γένεση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καί τό καθεστώς τοῦ Ὄθωνα*, Ἐν Ἀθήναις 1984).

Stanhope Leicester, *Greece in 1823 and 1824; being a series of letters and other documents on the Greek Revolution, written during a visit to that country*, Ἐν Λονδίνῳ 1824.

Stourdza A. C., *L' Europe orientale et le rôle historique des Mavrocordato (1660 – 1830)*, Ἐν Παρισίοις 1913.

Ταλιώνης Ὀνούφριος, *Σύγκρισις τοῦ Ναπολεοντείου Κώδηκος πρός τούς Ρωμαϊκούς Νόμους. Περιέχουσα τάς ἀρχάς τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας, τά σπουδαιότερα περί τήν ἑρμηνείαν τῶν Ρωμαϊκῶν Νόμων ζητήματα καί τάς παρά τῆς νομολογίας παραδεδεγμένας θεωρίας τῶν νομοϊστόρων, μεταφρασθεῖσα ὑπό Ν. Φλογαΐτου, Προέδρου τῶν ἐν Ναυπλίῳ Ἐφετῶν. Μετά προσθήκης τῶν ἀριθμῶν τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν Πανδεκτῶν τοῦ Ἰω. Βοετίου. Ἐκδοθεῖσα δέ ἐπιστασίᾳ Λ. Λ. Σγούτα*, Ἐν Ἀθήναις 1853, τόμοι 1 – 2.

Thiersch Frédéric, *De l' État actuel de la Grèce et des moyens d' arriver à sa re-*

stauration, Ἐν Λειψίᾳ 1833, εἰς δύο τόμους (τόμ. Α΄, *De l' État politique et de la pacification de la Grèce*· τόμ. Β΄, *Des moyens d' arriver à la restauration de la Grèce*).

Thiersch Frédéric, *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια. Ἡ παροῦσα κατάσταση τῆς Ἑλλάδος (1828-1833) καί τά μέσα γιά νά ἐπιτευχθῇ ἡ ἀνοικοδόμησή της*, μετάφρασις ὑπό Ἀ. Σπήλιου, ἐκτενής εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια - σχόλια ὑπό Τάσου Βουρνᾶ, ἄνευ ἔτους ἐκδ. <1972>.

Thiersch Fr., *De la Régence en Grèce*,Ἐν Ἀθήναις - Κομοτηνῇ 1988, ἐκδ. ὑπό Σπυρ. Φλογαΐτου καί Heinrich Scholler.

Thiersch Heinrich Wilhelm Josias, *Friedrich Thiersch's Leben*, τόμοι 1 - 2, Ἐν Λειψίᾳ καί Χαϊδελβέργῃ 1866.

Trost Ludwig, *König Ludwig I. von Bayern in seinen Briefen an seinen Sohn den König Otto von Griechenland*, Ἐν Βαμβέργῃ 1891.

Université Panthéon – Assas (Paris II), *1804 – 2004. Le Code Civil. Un passé, un présent, un avenir*, Ἐν Παρισίοις 2004.

Université Paris I (Panthéon – Sorbonne) – CNRS – UMR 8056, *Code Civil et Modèles. Des modèles du Code au Code comme modèle*, κατ' ἐπιμέλειαν τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Paris I (Panthéon – Sorbonne) Thierry Revet.

Vierhaus Felix, *Die Entstehungsgeschichte des Entwurfes eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich in Verbindung mit einer Uebersicht der privatrechtlichen Kodifikationsbestrebungen in Deutschland*, Ἐν Βερολίνῳ καί Λειψίᾳ 1888 (εἰς τήν σειράν μελετῶν: *Beiträge zur Erlauterung und Beurtheilung des Entwurfes eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, ἐκδοθεῖσαν ὑπό τῶν E. J. Bekker καί O. Fischer, ἐν Βερολίνῳ ἀπό τοῦ 1888).

Wesenberg Gerhard, *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte im Rahmen der europäischen Rechtsentwicklung*, Ἐν Βιέννῃ, Κολωνίᾳ, Graz 1985.

Wijffels Alain (éd.), *Le Code Civil entre ius commune et droit privé européen*, Ἐν Βρυξέλλαις 2005.

Windscheid Bernhard, *Ρωμαϊκόν Δίκαιον. Μετάφρασις ἐκ τῆς γερμανικῆς ὑπό Νικολάου Δημαρᾶ, Ὑφηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καί δικηγόρου παρά τοῖς ἐν Ἀθήναις δικαστηρίοις*, τόμ. Α΄, *Γενικαί Ἀρχαί*, Ἐν Ἀθήναις 1882.

Windscheid B. - Πολυγένους Κωνσταντίνου Ἠλ., *Διδασκαλία τοῦ Δικαίου τῶν Πανδεκτῶν ὑπό † Bernhard Windscheid. Μετάφρασις μετά προσθηκῶν ὑπό Κων. Ἠ. Πολυγένους*, τόμος 4ος *Οἰκογενειακόν Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1925.

Zallony M. Ph., *Traité sur les Princes de la Valachie et de la Moldavie, sortis de Constantinople, connus sous le nom Phanariotes*, Ἐν Παρισίοις 1830.

Ἱστοσελίδες

Ὑπό τοῦ γαλλικοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης καί ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 200 ἐτῶν ἀπό τῆς θεσπίσεως τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος ἐδημιουργήθη εἰς τό Διαδίκτυον ἱστοσελίς ἡ ὁποία καί διετηρήθη ἐν συνεχείᾳ καί εἰς τήν ὁποίαν ὁ ἐπισκέπτης εὑρίσκει πλουσίας ἱστορικάς καί βιβλιογραφικάς πληροφορίας: βλ.

www.bicentenaireducodecivil.fr

www.academie-française.fr/immortels/base/academiciens

www.assemblee-nationale.fr/histoire/biographies/1789-1889

www.cambaceres.fr

http://classiques.uqac.ca

www.napoleonica.fr

www.portalis.info

IV. Ἐφημερίδες

Α΄ Ἐπίσημοι καί Ἡμιεπίσημοι:

Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος, 1825 – 1832.
Ἐθνική Ἐφημερίς, 1832.
Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Regierungs - Blatt des Koenigreichs Griechenland, 1833 – 1835.
Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, 1835 καί ἑξῆς.
Regierungs - Blatt des Koenigreichs Griechenland, 1835 – 1838.
Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν, 1835 – 1837.
Ὁ Ἑλληνικός Καθρέπτης. Ἐφημερίς πολιτική καί φιλολογική. Le Miroir Grec Journal politique et littéraire, 1832 – 1833.
Ὁ Ἑλληνικός Ταχυδρόμος, 1836 – 1842.
Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου. Ἐφημερίς τῆς νήσου Ὕδρας, 1824 - 1827 (ἀπό 25 Ἀπριλίου 1824 ἕως 2 Ὀκτωβρίου 1825 ὁ τίτλος της ἦτο: *Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου. Ἐφημερίς τῆς Διοικήσεως καί τῆς Νήσου Ὕδρας*).
Courrier d' Orient. Journal politique, commercial et littéraire, 1828 – 1829.
Le Courrier de la Grèce, 1829 – 1832.
Le Moniteur Grec, 1832 – 1833.

Β΄ Ἰδιωτικαί:

Αὐγή, 1857 – 1876.
Ἀθηνᾶ, 1832 – 1864.
Ἀθῆναι, 1909.
Αἰών, 1838 - 1891 (μετά διακοπῶν).
Ἐθνοφύλαξ, 1865 – 1880.
Ἐφημερίς Ἀθηνῶν, 1824 – 1826.
Ἡ Ἐθνική, 1834 – 1835.
Ἡ Ἐλπίς, 1836 – 1859.
Ἡ Ταχύπτερος Φήμη, 1840 – 1866.
Ὁ Ἀπόλλων, 1831.
Ὁ Σωτήρ, 1834 – 1838.
Παλιγγενεσία, 1862 – 1899.

Le Moniteur Grec, 1855 – 1857.

V. Περιοδικά

Ἀρμενόπουλος, Θεσσαλονίκη, 1946 καί ἑξῆς (ἔκδ. Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης).
Ἀρμενόπουλος. Ἐπιστημονική ἐπετηρίδα, Θεσσαλονίκη 1986 καί ἑξῆς (ἔκδ. Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης).
Δικαστικά Χρονικά, 1877 - 1880 (ἐκδ. Κωνσταντῖνος Σταυρόπουλος).
Δικαστική Ἐφημερίς, Ἑρμούπολις 1881.
Δικαστική Ἐφημερίς, Ναύπλιον 1889/90 - 1901/2 (διευθ. Σπυρ. Γιαννόπουλος).

Δικηγορικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, 1884 καί 1886.

Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ἀρχικῶς *Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 1948 -1966), 1948 καί ἑξῆς.

Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1930 καί ἑξῆς.

Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων, Ναύπλιον 1860 - 1862 (ἐκδ. Μ. Οἰκονόμου - Δ. Σαράβας - Ἀ. Ἀθανασιάδης).

Ἐφημερίς τῶν Δικαστηρίων καί τῆς Ἑλληνικῆς Νομοθεσίας, 1871 - 1874 (ἐκδ. Ἐπαμεινώνδας Ἀ. Λουριώτης καί Σῖμος Μπαλᾶνος).

Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Νομολογίας, 1881 - 1896 (ἐκδ. Σῖμος Μπαλᾶνος).

Ἐφημερίς Νομική, 1837 - 1849 (ἐκδ. Κωνστ. Ἀξελός).

Ἐφημερίς Νομική καί τῶν Ἀγγελιῶν, 1866 - 1867 (ἐκδ. Γεώργ. Μαριολόπουλος).

Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τοῦ Νέου Ἀστικοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἑρμούπολις, 1872.

Θέμις, 1846 - 1861 (ἐκδ. Λεωνίδας Λ. Σγούτας), 1875 (ἐκδ. Ἰωάννης Εὐκλείδης), 1890 - 1900 (ἐκδ. Θεόδωρος καί Κωνσταντῖνος Ἀγγελόπουλος).

Λυκοῦργος, Δράκων, Σόλων, οἱ νομοθέται, 28 Ἰουνίου - 15 Αὐγούστου 1870.

Νέα Θέμις, 1881 - 1882 (ἐκδ. Τρύφων Μανταφούνης).

Νέον Δίκαιον, 1945 -1977 (ἐκδ. Νικ. Π. Θηβαῖος, Πέτρος Γ. Ζήσης, Σπυρ. Π. Θηβαῖος).

Νομική, 1895 - 1897 (ἐκδ. Ἰωάννης Ἀραβαντινός, Νικόλαος Δαμασκηνός, Ἠλίας Λιακόπουλος).

Νομική Ἐπιθεώρησις, 1862 - 1863 (ἐκδ. Γεώργιος Δασκαλόπουλος).

Νομική Μέλισσα, 1858 - 1861, 1870 - 1876 (ἐκδ. Νικόλαος Βαχατώρης καί Δ. Χαριτάκης).

Νομικόν Βῆμα, 1953 καί ἑξῆς (ἐκδ. Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν).

Ὁ Σόλων, 1859 - 1860 (ἐκδ. Μ. Κ. Ράλλης).

Πανδώρα, 1850 - 1872 (ἐκδ. Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Νικόλαος Δραγούμης. Ὁ τίτλος ἀπό τοῦ β΄ τόμου μετεβλήθη εἰς *Νέα Πανδώρα*).

Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1926 καί ἑξῆς.

Τάλως. Περιοδική Ἔκδοση Ἰνστιτούτου Κρητικοῦ Δικαίου, 1989 καί ἑξῆς.

VI. Ἐγκυκλοπαιδεῖαι

Allgemeine Deutsche Biographie, Ἐν Λειψίᾳ 1875 – 1910.

Neue Deutsche Biographie, Ἐν Μονάχῳ - Βερολίνῳ 1971 καί ἑξῆς.

Dictionary of National Biography, Ἐν Ὀξφόρδῃ 1937 - 1938[3] – 1986.

Λεξικόν Ἐγκυκλοπαιδικόν (ἐκδ. Γουλιέλμος Μπάρτ, 1856 - 1940 καί Ἑρμάνος Χίρστ, 1865 - 1936) τόμ. 7, Ἐν Ἀθήναις 1889 – 1898.

Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἐν Ἀθήναις 1926 – 1934.

La Grande Encyclopédie, 31 τόμοι, Ἐν Παρισίοις 1885 – 1903.

ΕΓΓΡΑΦΑ

κατά χρονολογικήν σειράν

Α΄

Συνταγματικαί Διατάξεις

1

Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, Νέα Ἐπίδαυρος, 1 Ἰανουαρίου 1822

«Ἄρθρον ΙΖ΄. Τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ἦναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι Κώδηκας Νόμων, πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν, οἱ ὁποῖοι, καθώς καί ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος τήν ἐπίκρισιν καί ἐπικύρωσιν».

«Ἄρθρον ΙΗ΄. Ἄχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδήκων, αἱ πολιτικαί καί ἐγκληματικαί διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τούς Νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων καί τούς παρά τοῦ Βουλευτικοῦ καί Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκδιδομένους Νόμους· διά δέ τά ἐμπορικά, ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κώδηξ μόνος ἰσχύει εἰς τήν Ἑλλάδα»[1].

2

Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου), Ἄστρος, 13 Ἀπριλίου 1823

«Ἄρθρον π.΄ Τό Βουλευτικόν Σῶμα νά διορίσῃ ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τά ἐκλεκτότερα καί σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετή νά ἦναι ἐγνωσμένη, διά νά συνθέσωσι κώδηκας νόμων πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν καί ἐμπορικῶν, οἱ ὁποῖοι, καθώς καί ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ τήν ἐπίκρισιν καί τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τήν ἐπικύρωσιν. Ἄχρι δέ τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων κωδήκων, κατά μέν τά ἐγκληματικά καί πολιτικά ἰσχύουσιν οἱ Νόμοι τῶν Ἡμετέρων ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων καί οἱ ἀπό τήν Διοίκησιν ἐκδιδόμενοι νόμοι· κατά δέ τά ἐμπορικά ἰσχύει μόνος τῆς Γαλλίας ὁ Ἐμπορικός Κῶδιξ»[2].

---

1. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό διαφόρων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων συνταχθέντα Πολιτεύματα*, Ἐν Πειραιεῖ 1839, σελ. 24.

2. *Αὐτόθι*, σελ. 47 - 48.

3

Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Τροιζήν 1 Μαΐου 1827

«Ἄρθρον 99. Ἡ Βουλή χρεωστεῖ νά φροντίσῃ διά νά συνταχθῶσι Κώδικες, Πολιτικός, Ἐγκληματικός καί Στρατιωτικός, ἔχοντες ἰδιαιτέρως βάσιν τήν Γαλλικήν Νομοθεσίαν»[3].

«Ἄρθρον 142. Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδηκες κατά τό 99 ἄρθρον, οἱ Βυζαντινοί Νόμοι, τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι νόμοι ἔχουν ἰσχύν· εἰς δέ τά ἐμπορικά ἰσχύν νόμου ἔχει ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κώδηξ»[4].

4

Σχέδιον τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος, Ναύπλιον 16 Φεβρουαρίου 1832

«Ἄρθρον 296. Αἱ ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πηγάζουσαι συμφωνίαι καί ἀπό συναλλαγμάτων ὑποθέσεις, αἱ γενόμεναι πρό τῆς Ἐπαναστάσεως, θέλουν δικάζεσθαι καί ἀποφασίζεσθαι κατά τάς βάσεις ἐφ' ὧν στηρίζονται, χωρίς νά παραβιάζωνται εἰς τό παραμικρόν τά ἔγγραφα καί αἱ συνθῆκαι αἱ γενόμεναι ἐπί καλῇ πίστει».

«Ἄρθρον 299. Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδικες νόμων κατά τό ... ἄρθρον, οἱ Βυζαντινοί νόμοι, τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι, ἔχουν ἰσχύν. Εἰς δέ τά ἐμπορικά ἰσχύν νόμου ἔχει ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κῶδιξ»[5].

---

3. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό διαφόρων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων συνταχθέντα Πολιτεύματα*, σελ. 80 - 81.

4. *Αὐτόθι*, σελ. 87.

5. Τό σχέδιον τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος τοῦ 1832 ὑπεβλήθη τμηματικῶς πρός τήν Συνέλευσιν καί συνεζητήθη ἐπίσης τμηματικῶς. Τά ἀνωτέρω ἄρθρα ὑπεβλήθησαν καί συνεζητήθησαν κατά τήν Συνεδρίασιν ὑπ' ἀριθμ. ΜΒ΄ τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1832. Βλ. Πρακτικά τῆς Ε΄ ἐν Ἄργει καί Ναυπλίῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821 - 1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. 3, Ἐν Ἀθήναις 1974 (τόμ. 5ος εἰς τήν ὅλην σειράν πού ἐκδίδεται ὑπό τῆς *Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων*), σελ. 126.

5

Ψήφισμα τῆς Ε΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ὑπ' ἀριθμ. Κ΄, Ναύπλιον ‹14› Μαρτίου 1832

ΨΗΦΙΣΜΑ Κ΄

Ἡ Ἐθνική Ε΄ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις

Ἀνακρίνασα, προσδιαφαιρέσασα καί ἐπιδεωρήσασα τόν καθυποβληθέντα παρά τῆς Ἐπιτροπῆς Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων κατά συνέπειαν τοῦ ἄρθ. ... τῆς ὑπ' ἀρ. ... πράξεως.

Ψηφίζει

. . . . . .

Β΄. Ἡ Γερουσία, ἅμα συγκροτηθῇ, θέλει συντάξει τύπους Διαδικασίας (:Δικονομίας) συντόμους καί καταλλήλους εἰς τήν παροῦσαν τοῦ Ἔθνους κατάστασιν καί κατ' αὐτούς θέλουν ἐνεργεῖ τά συστηθησόμενα δικαστήρια.

. . . . . .

Ε΄. Ἕως ὅτου συνταχθῶσιν οἱ ἀναγκαῖοι Κώδικες Νόμων, τά δικαστήρια ταῦτα θέλουν ἐφαρμόζει εἰς μέν τά ἐγκληματικά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν Νόμων τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, εἰς δέ τά πολιτικά τούς Βυζαντινούς Νόμους τῶν Ρωμαίων καί Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων, καί εἰς τά ἐμπορικά τόν Ἐμπορικόν Κώδικα τῆς Γαλλίας· πρό πάντων δέ θέλουν ἐφαρμόζει εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως, ἐγκληματικά, πολιτικά καί ἐμπορικά, τούς παρά τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐκδιδομένους νόμους.

Ϛ΄. Τό Νομοθετικόν Σῶμα θέλει ἐπιφέρει τάς ἀναγκαίας τροπολογίας καί βελτιώσεις εἰς τόν Ὀργανισμόν αὐτόν τῶν Δικαστηρίων, ὁδηγούμενον ἀπό τήν πεῖραν μετά τήν σύστασιν αὐτοῦ.

. . . . . .

Ι΄. Τό παρόν ψήφισμα καταχωρηθέν εἰς τόν Κώδικα τῶν Ψηφισμάτων καί κοινοποιηθέν εἰς τήν Κυβέρνησιν νά δημοσιευθῇ διά τοῦ τύπου.

Ἐξεδόθη ἐν Ναυπλίῳ τήν ..... Μαρτίου 1832

Ὁ Πρόεδρος *Ὁ Ἀντιπρόεδρος*
Λάμπρος Νάκου

(Ἕπονται αἱ ὑπογραφαί τῶν πληρεξουσίων)[6].

6. Βλ. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, 1821 - 1832. Αἱ Ἐθνικαί Συνελεύσεις*, τόμ. 3, σελ. 245 - 247. Τό Ψήφισμα ἐξεδόθη κατά τήν 14ην Μαρτίου 1832. Ὁ Λ. Νᾶκος κατεγράφη ὡς Λ. Νάκου.

6

Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Ναύπλιον, 15 Μαρτίου 1832

«Ἄρθρον 118. Τό Νομοθετικόν (: Σῶμα, δηλ. Βουλή καί Γερουσία) χρεωστεῖ κατά τήν πρώτην αὐτοῦ σύνοδον νά σκεφθῇ περί συντάξεως Κωδήκων, Πολιτικοῦ, Ἐγκληματικοῦ καί Διαδικαστικοῦ».

«Ἄρθρον 291. Ἕως ὅτου δημοσιευθῶσι Κώδηκες Νόμων κατά τό 118 ἄρθρον, οἱ Βυζαντινοί Νόμοι τῶν Ρωμαίων καί Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων, τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν Νόμων τῆς Β΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καί οἱ παρά τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας δημοσιευόμενοι ἔχουν ἰσχύν· εἰς δέ τά ἐμπορικά ἰσχύν νόμου ἔχει ὁ Ἐμπορικός τῆς Γαλλίας Κῶδηξ· καί εἰς τά στρατιωτικά ὡσαύτως ἔχουν ἰσχύν οἱ παραδεδεγμένοι Γαλλικοί στρατιωτικοί νόμοι»[7].

7

Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 18 Μαρτίου 1844

«Ἄρθρον 105. Δι' ἰδιαιτέρων Νόμων καί ὅσον ἔνεστι ταχύτερον, πρέπει νά ληφθῇ πρόνοια περί τῶν ἑξῆς ἀντικειμένων:

. . . . . .

ε) Περί ἁπλοποιήσεως τῆς ὑπηρεσίας, τῆς δικαστικῆς νομοθεσίας καί πάσης ἄλλης ἐν γένει»[8].

---

7. Βλ. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπό διαφόρων Ἐθνικῶν Συνελεύσεων συνταχθέντα Πολιτεύματα*, σελ. 114, 135.

8. Ὁ ἀκριβής τίτλος τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844 προκύπτει ἀπό τό σκεπτικόν τοῦ κειμένου δημοσιεύσεώς του εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως* (φ. 5 (18 Μαρτ. 1844), σελ. 16 - 23). Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι: *«Ἀφοῦ κατά τά ἀνωτέρω συνωμολογήθη μεταξύ Ἡμῶν καί τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους τό ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Ἀπεφασίσαμεν καί διατάττομεν· α) Νά δημοσιευθῇ διά τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τό Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος ὡς ἕπεται· ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. Ἐν Ὀνόματι τῆς Ἁγίας καί Ὁμοουσίου καί Ἀδιαιρέτου Τριάδος ...».* Ἐν κατακλεῖδι δέ σημειώνεται: *«β) Παραγγέλλομεν ἁπάσας τάς Δικαστικάς, Πολιτικάς καί Στρατιωτικάς τοῦ Κράτους Ἀρχάς νά τηρῶσιν ἀπαραισαλεύτως τό παρόν Πολιτικόν Σύνταγμα. γ) Τό Ἡμέτερον Ὑπουργικόν Συμβούλιον θέλει προσυπογράψει καί δημοσιεύσει τό παρόν, ἐπιτιθεμένης καί τῆς Μεγάλης τοῦ Κράτους Σφραγῖδος. Ἐγένετο ἐν Ἀθήναις, τήν 18 Μαρτίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ τετάρτου ἔτους μετά Χριστόν, καί δωδεκάτου τῆς Ἡμετέρας Βασιλείας. Ὅθων. Κ. Κανάρης, Ἀνδ. Λόντος, Δρ. Μανσόλας, Λ. Μελᾶς».*

Α΄

Κοινή Νομοθεσία

1

Σύστασις Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρός σύνταξιν συλλογῆς τῶν Βυζαντινῶν Νόμων, 28 Αὐγούστου 1826[9]

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

Τῇ 28: Αὐγούστου <1826>
Συνεδρίασις 44

Προεδρία τοῦ κυρίου Πανούτζου Νοταρᾶ

Α΄. Ἐπροβλήθη νά συστηθῇ μία πενταμελής ἐπιτροπή διά νά ἐπεξεργασθῇ τόν Ἐγκληματικόν Νόμον.

Ἐνεκρίθη ἡ πρότασις καί ἐκλέχθησαν οἱ κύριοι Χ. Κλονάρης, Γρηγόριος Σοῦτζος, Ἐ. Μάσσων, Σ. Σκοῦφος καί Ἀλέξιος Λουκόπουλος, πρός τούς ὁποίους ἐδόθη καί ἐπίσημον ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 163.

Β΄. Ἐπροβλήθη νά συστηθῇ καί ἄλλη ἐπιτροπή διά νά συντάξῃ ἐκλογήν Πολιτικῶν Νόμων.

Ἐνεκρίθη ἡ πρότασις καί διωρίσθησαν οἱ κύριοι Ν. Σπηλιάδης, Ν. Σκοῦφος, Ἰω. Θεοτόκης, Γεώργιος Γλαράκης καί Χρ. Αἰνιάν, πρός τούς ὁποίους ἐδόθη καί ἐπίσημον ὑπ' ἀριθ. 164.

Ὁ Πρόεδρος
Πανοῦτζος Νοταρᾶς

Ὁ Γεν. Γραμματεύς
Χ. Κλονάρης

---

9. Μ. Μπενάκη, Ἱστορικόν Ἀρχεῖον, *Ἀρχεῖον Πετρακάκου*, «Πρακτικά τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως, τῇ 18: Ἀπριλλίου (sic) 1826 <-22 Φεβρουαρίου 1827> ἐν Ναυπλίῳ», σελ. 3-4.

2

Ἐγκύκλιος κοινοποιήσεως διορισμῶν εἰς τήν Νομοπαρασκευαστικήν Ἐπιτροπήν, 28 Αὐγούστου 1826[10]

<ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ>

Ἀριθ. 164

Ἐπειδή οἱ καλοί νόμοι εἶναι πρώτη καί κυριωτάτη βάσις τῆς κοινωνίας·

Ἐπειδή χωρίς αὐτούς οὔτε εὐταξία πολιτική οὔτε εὐτυχία μερική τῶν πολιτῶν ἠμπορεῖ νά ὑπάρξῃ·

Ἡ Ἐπιτροπή τῆς Συνελεύσεως ἐκλέγει καί συσταίνει πενταμελῆ Ἐπιτροπήν συγκειμένην ἀπό τούς κυρίους Ν. Σπηλιάδην, Ν. Σκοῦφον, Ἰ. Θεοτόκην, Γ. Γλαράκην καί Χ. Αἰνιᾶνα καί τήν ἐπιφορτίζει τό ἀκόλουθον ἔργον:

Ἄρ. 1ον Νά συντάξῃ πρόχειρον συλλογήν τῶν ἀναγκαιοτέρων πολιτικῶν νόμων.

2ον Θέλει καθυποβάλει τοῦτο τό ἔργον της εἰς τήν ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ἐν Ναυπλίῳ, τῇ 28 Αὐγούστου 1826.

3

Πρακτικά τῆς Βουλῆς τῆς Δ΄ Περιόδου, Αἴγινα, 12 Νοεμβρίου 1827. Συζήτησις προτάσεως περί συγκροτήσεως Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρός σύνταξιν κωδίκων[11]

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ
Τῇ 12 Νοεμβρίου <1827>
Προεδρεύοντος τοῦ κ. Ν. Ρενιέρη

Ἐν τῇ συνεδριάσει ταύτῃ,

. . . . . .

Ἀνεγνώσθη ἀναφορά τοῦ Βουλευτοῦ κ. Ἐμμ. Βερνάρδου, γνωμοδοτοῦντος νά διαιρεθῇ τό σῶμα τῆς Βουλῆς εἰς 13 διαρκεῖς ἐπιτροπάς, κατά τό Πολίτευμα, καί δίδοντος σχέδιον περί τῶν χρεῶν ἑκάστης τῶν ἐπιτροπῶν τούτων.

Α΄. . . . . .

Θ΄. Εἰς ἑτέραν, ἥτις νά καταγίνεται εἰς τό νά μεταφράζῃ, ἐρανίζεται, προσαρμόζῃ καί συνθέτῃ τούς κώδηκας πολιτικόν, ἐγκληματικόν καί στρατιωτικόν, ἔχουσα βάσιν τούς κώδηκας καί τήν νομοθεσίαν τῆς Γαλλίας, κατά τόν § 99 καί νά παρουσιάζῃ αὐτούς εἰς τήν Βουλήν.

---

10. Γ.Α.Κ., *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Φ. 22(Β), ἔγγρ. 138. Εἰς τό κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις: «*Ἄρ. 39 τοῦ Πίνακος Ἐξερχ. τοῦ 1829. Διορισμός Ἐπιτροπῆς*». Δέν σημειώνεται ἀποδέκτης τοῦ ἐγγράφου, διότι προφανῶς πρόκειται περί τοῦ προχείρου πού ἐσώζετο εἰς τό Κρατικόν Ἀρχειοφυλακεῖον. Τό ἔγγραφον ἀπεστάλη πρός τά μέλη τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς.

11. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 79 (23 Νοεμβρ. 1827), σελ. 315-316.

. . . . . .

Κατά συνέπειαν διωρίσθη ἐπιτροπή συγκειμένη ἀπό τούς Βουλευτάς κ. Ἐμμ. Σπυρίδωνος καί τόν κ. Βερνάρδον, διά νά ἐπεξεργασθῇ τό σχέδιον τοῦτο <τοῦ Ἐμμ. Βερνάρδου>, καί νά τό καθυποβάλῃ εἰς τήν ἐπίκρισιν τῆς Βουλῆς.

. . . . . .

4

Κυβερν. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 1325 τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1828 ἐν Αἰγίνῃ, περί Ὀργανισμοῦ τοῦ Πανελληνίου[12]

Ἀριθ. 1325

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐπειδή συμπληροῦται σχεδόν ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τοῦ Πανελληνίου καί ἑπομένως αἱ ἐργασίαι ἑκάστου τῶν τριῶν τμημάτων αὐτοῦ πρέπει νά λάβουν μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν·

Διατάττει

. . . . . .

Ἄρθρον Β΄. Τό Τμῆμα τῶν Ἐσωτερικῶν περιλαμβάνει μίαν Ἐπιτροπήν, συγκειμένην ἐκ τριῶν μελῶν, ἥτις δέλει καταγίνεσθαι μερικώτερον εἰς τήν κατασκευήν τῶν σχεδίων τῶν διατάξεων ἤ τῶν νόμων, ὅσοι ἀποβλέπουν τόν προσωρινόν Ὀργανισμόν τῶν Δικαστηρίων. Θέλει ἀσχοληθῆ ὡσαύτως εἰς τήν σύνθεσιν ἑνός Κώδικος τῆς Διαδικασίας καί βραδύτερον ἑνός Πολιτικοῦ καί Ποιναίου Κώδικος. Ἡ Ἐπιτροπή αὕτη θέλει ἐργάζεσθαι κατά τάς εἰδικάς ὁδηγίας τάς ὁποίας θέλει λαμβάνει ἀπό τήν Κυβέρνησιν· εἰς τάς σχέσεις της μέ τό Πανελλήνιον θέλει ἀκολουθεῖ τήν αὐτήν τάξιν ὁποίαν καί ἡ Ἐπιτροπή τῆς Οἰκονομίας. Μέλη δέ τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης εἶναι οἱ κύριοι Χ. Κλονάρης, μετατιθέμενος εἰς τοῦτο τό Τμῆμα ἐκ τοῦ τοῦ Πολέμου, Ἰ. Γιαννετᾶς (: Ἰωάννης Γενναταῖς) καί Γρηγόριος Σοῦτσος.

. . . . . .

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 29ῃ Μαρτίου 1828

Ὁ Κυβερνήτης

Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ Γραμματεύς τῆς Ἐπικρατείας
Σ. Τρικούπης

---

12. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Α΄ 1828 – 1829», *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 14 (1967), Ἐν Ἀθήναις 1970, σελ. 15 - 16.

5

Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων, Αἴγινα 15 Δεκεμβρίου 1828[13]

Ἀρ. 8268 ⟨Ψήφισμα ΙΘ΄⟩

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Μολονότι οἱ συνταγματικοί νόμοι τοῦ Ἄστρους, τῆς Ἐπιδαύρου καί τῆς Τροιζῆνος διέταξαν τήν σύστασιν τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐξ αἰτίας πολυαρίθμων καί συνεχῶν συμφορῶν ἀνεβλήθη καί αὐτή·

Αἱ μέχρι τοῦδε Κυβερνήσεις δέν ἐδυνήθησαν νά εὐχαριστήσωσι τήν ὁποίαν εἶχε τό ἔθνος ἀνάγκην τῶν Δικαστηρίων· ὅλαι ἐπροσπάθησαν νά θεραπεύσουν τήν ἔλλειψιν ταύτην μέ εἰδικάς καί ἐκτάκτους ἐπιτροπάς·

Ἀφοῦ ἐλάβαμεν τάς ἡνίας τῆς Κυβερνήσεως, ἠναγκάσθημεν νά προστρέξωμεν καί ἡμεῖς εἰς τό ἴδιον καταφύγιον, ἀλλά δέν ἠγνοήσαμεν τά ἐκ τοῦτου παρεπόμενα ἀτοπήματα·

Μόνη θεραπεία εἶναι ἡ σύστασις τακτικῶν δικαστηρίων, ἀλλά διά τοῦτο προαπαιτοῦνται δοκίμια διά νά γένῃ ἡ ἐφαρμογή ἀνάλογος μέ τάς χρείας καί τά μέσα τοῦ ἔθνους·

Θέλοντες νά ἐξομαλίσωμεν τήν ὁδόν τελειοτέρας δικαστικῆς τάξεως, τήν ὁποίαν ἡ Συνέλευσις θέλει διατάξει ὁριστικῶς, καί νά πληρώσωμεν, ὅσον αἱ περιστάσεις συγχωροῦν, τήν ἐπιθυμίαν τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων Τμημάτων·

Ἀκολουθήσαντες τό πνεῦμα τῆς περί Διοργανισμοῦ τῶν Δικαστηρίων ὑπ' ἀρ. ΙΓ΄ καταχωρημένης εἰς τόν Κώδικα τῶν Νόμων Διατάξεως, ἀπό τήν ὁποίαν ἐπροσπαθήσαμεν νά ἀπομακρυνθῶμεν ὅσον τό δυνατόν ὀλιγώτερον·

Ἀκούσαντες τήν γνώμην τοῦ Πανελληνίου, κατα τό δοθέν παρά τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Τμήματος τῶν Ἐσωτερικῶν σχέδιον·

Ψηφίζομεν
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

. . . . . .

Ἄρθρα συμπληρωτικά

38. Τά δικαστήρια ἀκολουθοῦν εἰς μέν τά πολιτικά τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων, περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, εἰς δέ τά ἐμπορικά τόν τῆς Γαλλίας Ἐμπορικόν Κώδικα. Ἕως οὗ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κῶδιξ, εἰς τά διορθωτικά καί ἐγκληματικά κρίνουν κατά τό Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν καί κατ' ἐπιείκειαν.

. . . . . .

Ἐν Αἰγίνῃ τήν 15 Δεκεμβρίου 1828

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ Γραμματεύς τῆς Ἐπικρατείας
Σ. Τρικούπης

---

13. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Α΄ 1828 – 1829», σελ. 133 - 137 καί τάς συναφεῖς ὑποσημειώσεις.

6

Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. Β΄ τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, Ἄργος, 22 Ἰουλίου 1829 περί μεταρρυθμίσεως τοῦ προσωρινοῦ Ὀργανισμοῦ τῆς Ἐπικρατείας καί ἱδρύσεως τῆς Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος[14]

Ψήφισμα Β΄
Η Δ΄ ΕΘΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ἐρευνήσασα ὡρίμως καί κατά βάθος τά αἴτια, ὅσα ἐνομιμοποίησαν τήν πεντηκοστήν ὀγδόην Πρᾶξιν τῆς Βουλῆς, ἐκδοθεῖσαν τήν δεκάτην ὀγδόην Ἰανουαρίου τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ ὀγδόῳ.

Ἐπεξεργασθεῖσα μετ' ἐπιστασίας τόν ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις ἔδωκε λόγον κατά τήν ἐνδεκάτην τοῦ λήγοντος μηνός, καί ὅλα τά ψηφίσματα, ὅσα ἀναφέρονται εἰς τόν ἐνεστῶτα Προσωρινόν Ὀργανισμόν τῆς Ἐπικρατείας·

Ὁμολογοῦσα ὅτι εἰς τάς δεινάς περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι περιεστοίχιζον τήν Πατρίδα κατά τόν Ἰανουάριον μῆνα τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ εἰκοστοῦ ὀγδόου ἔτους, ἦτον ἀδύνατον νά διοικηθῇ ἡ Ἐπικράτεια ἄλλως, εἰμή διά προσωρινοῦ συστήματος·

Θεωροῦσα τελευταῖον, ὅτι εἰς τήν παροῦσαν κρίσιμον δέσιν τοῦ Ἔθνους, καθ' ἥν στιγμήν φαίνεται ὅτι ἐγγίζει τό τέλος τῶν μακροχρονίων συμφορῶν του καί τῶν μεγάλων θυσιῶν, δέν εἶναι δυνατόν νά φθάσῃ εἰς τόν σκοπόν τῶν ἀγώνων του, τό νά βάλῃ δηλονότι εἰς ἐνέργειαν Νόμους Θεμελιώδεις, ἐπιστηριζομένους εἰς βάσεις σταθεράς, εἰμή διά τῆς συνεχείας τοῦ αὐτοῦ συστήματος πρεπόντως τροπολογημένου·

Ἡ Δ΄ Ἐθνική τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις
Ψηφίζει.

. . . . . .

Β΄. Ἐπειδή κατά τό ἄρθρον 1 τοῦ Καταστατικοῦ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως Ψηφίσματος, ἐκδοθέντος τήν εἰκοστήν Ἰανουαρίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ εἰκοστοῦ ὀγδόου ἔτους, τό Πανελλήνιον ἔπαυσε τάς ἐργασίας του, τό Συμβούλιον τοῦτο ἀντικαθίσταται παρ' ἑτέρου, συγκειμένου ὡσαύτως ἀπό εἰκοσιεπτά μέλη, καί φέροντος τό ὄνομα Γερουσία.

. . . . . .

Ε΄. Ἡ Γερουσία δέλει γνωμοδοτεῖ εἰς ὅλα τά ψηφίσματα, ὅσα δέν ἤθελον εἶσθαι ὅλως δι' ὅλου διοικητικά, καί ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἡ Κυβέρνησις δέλει τά κοινοποιεῖ εἰς τήν Γερουσίαν πρίν τά δημοσιεύσῃ· αὐτά δέ τά ψηφίσματα προσωρινῶς θέλουν ἔχει δύναμιν νόμου.

. . . . . .

ΙΑ΄. Ἡ Κυβέρνησις δέλει λάβει τάς γνώμας τῆς Γερουσίας περί τήν ἀναθεώρησιν τῶν Συνταγμάτων, καί περί τήν σύνταξιν τοῦ σχεδίου Θεμελιώδους Νόμου καί Κωδήκων.

. . . . . .

Ζ΄. Τό παρόν ψήφισμα κ.τ.λ. <: καταχωρηθέν εἰς τόν Κώδηκα τῶν Ψηφισμάτων, καί ἐπικυρωθέν, νά διευθυνθῇ πρός τήν Κυβέρνησιν, διά νά δημοσιευθῇ διά τῶν τύπων καί νά ἐνεργηθῇ>.

---

14. Ἀ. Ζ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ΄, Ἐν Ἀθήναις 1852, σελ. 144 - 151.

Ἐν Ἄργει, τήν εἰκοστήν δευτέραν Ἰουλίου τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ ἑνάτῳ.

Ὁ Πρόεδρος
Γεώργιος Σισίνης
(Ἕπονται αἱ ὑπογραφαί τῶν πληρεξουσίων)

Οἱ Γραμματεῖς
Ἰακωβάκης Ρίζος
(Τ. Σ.) *Ν. Χρυσόγελος*

7

Κυβερν. Ψήφισμα ὑπ' ἀριθμ. 34 τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1829 ἐν Αἰγίνῃ περί Ὀργανισμοῦ τῆς Γερουσίας τῆς Ἑλλάδος, τῶν Ὑπουργείων καί τοῦ Λογιστικοῦ καί Ἐλεγκτικοῦ Συμβουλίου[15]

Ἀρ. 14301. Ψήφισμα ΛΔ΄

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Συμμορφούμενοι μέ τά διαλαμβανόμενα εἰς τό 10 ἄρθρον τοῦ ἀπό 22 Ἰουλίου Δευτέρου Ψηφίσματος τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διά τοῦ ὁποίου δίδεται εἰς τήν Κυβέρνησιν ἡ ἐξουσία νά διοργανίσῃ τήν Γερουσίαν καί τό Ὑπουργικόν Σύστημα·

Ψηφίζομεν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄
ΔΙΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ

. . . . . .

5. Τό πρῶτον τμῆμα τῆς Γερουσίας θέλει ἐνασχολεῖται κατά τάς διακοινώσεις τῆς Κυβερνήσεως εἰς τάς ἐργασίας, τάς ὁποίας διαλαμβάνουν τά ἄρθρα 11 καί 12 τοῦ ἀπό 22 Ἰουλίου Β΄ Ψηφίσματος τῆς Δ΄ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, δηλαδή εἰς τήν ἀναθεώρησιν τῶν συνταγματικῶν πράξεων, τήν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ Θεμελιώδους Νόμου, τήν σύνταξιν σχεδίου Κώδικος Νόμων, καθώς καί εἰς ὅλας τάς διευθυνομένας ἀπό τήν Κυβέρνησιν προτάσεις, τάς περί τοῦ διοργανισμοῦ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως.

. . . . . .

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1829

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ Γραμματεύς τῆς Ἐπικρατείας
Ν. Σπηλιάδης

---

15. Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ὁ Κῶδιξ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας. Α΄ 1828 – 1829», σελ. 186 - 191.

8

Κυβερν. Διάταγμα ὑπ' ἀριθμ. 64 τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1830 ἐν Ναυπλίῳ περί συλλογῆς τῶν Βυζαντινῶν Νόμων[16]

Ἀρ. 64

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Θεωροῦντες ὅτι τό Ἔθνος κατά τό ἄρθρον 142 τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου ἐφανέρωσε τήν ἀπόφασίν του νά διασαφήσῃ τούς πολιτικούς παλαιούς Βυζαντινούς νόμους·

Θεωροῦντες ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι εὑρίσκονται ἑνωμένοι μέ τόσους ἄλλους ἐγκληματικούς, ἐκκλησιαστικούς, ἐμπορικούς, γεωργικούς, στρατιωτικούς καί μέ κανόνας διαδικασίας, ἕνωσις ἥτις ἀποκατέστησε τό ὅλον αὐτῶν πολύ ὀγκῶδες, πολυέξοδον καί δυσεύρετον·

Θεωροῦντες ἐπάναγκες νά ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν οἱ πολῖται, μέ εὐκολίαν τό ὅλον τῶν πολιτικῶν ἐθνικῶν νόμων, καί νά τούς μεταχειρίζωνται ὡσαύτως οἱ δικασταί πρός ὑποστήριξιν τῶν πράξεων αὐτῶν·

Ἐπιθυμοῦντες τελευταῖον νά διδάξῃ ἡ πεῖρα διά τῆς συμπαραβολῆς τῶν ὑπαρχόντων γραπτῶν μέ τούς ἀγράφους νόμους (οἵτινες ἑπομένως θέλουν συλλεχθῆ) ὁποίας μετάῤῥυθμίσεις ἀπαιτεῖ τό συμφέρον τοῦ Ἔθνους·

Διατάττομεν

Α΄. Ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς, τόσον ἐκ τῶν Βασιλικῶν, ὅσον ἐκ τῶν Νεαρῶν τῶν μεταγενεστέρων Αὐτοκρατόρων, θέλει συλλέξει ἅπαντας τούς πολιτικούς Βυζαντινούς νόμους, κατατάττων αὐτούς εἰς τήν ἀνήκουσαν τάξιν.

Β΄. Ὁ αὐτός Γραμματεύς θέλει ὑποβάλει εἰς τήν ἐπίκρισίν μας ὁποῖα κρίνει ἀναγκαῖα διά τήν ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος διατάγματος.

Ἐν Ναυπλίῳ, τήν Α΄ Φεβρουαρίου 1830

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς
Ἰ. Γ. Γεννατᾶς.

16. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 25 (26 Μαρτ. 1830), σελ. 97.

9

Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων, Ναύπλιον 15 Αὐγούστου 1830[17]

Ἀρ. 152

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
Ο ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Θεωροῦντες ὅτι, διά τόν ἐνεστῶτα προσωρινόν ὀργανισμόν τῶν Τμηματικῶν Πρωτοκλήτων Δικαστηρίων τοῦ Κράτους, οἱ ἐγκάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἐπανελθόντες εἰς τάς ἑστίας αὐτῶν βιάζονται ν' ἀπέρχωνται εἰς τά Τμηματικά Πρωτόκλητα εἴτε ὡς διαφερόμενοι, εἴτε ὡς μάρτυρες, καί νά ὑποφέρωσι τό βάρος τῆς μακρᾶς ὁδοιπορίας·

Θεωροῦντες ὅτι, ὡς συμβάλλον τά μέγιστα εἰς τά συμφέροντα καί τήν εὐκολίαν τῶν πολιτῶν καί εἰς τήν ἑτοιμοτέραν διανομήν τῆς δικαιοσύνης, εἶν' ἐπάναγκες νά γενῇ μεταῤῥύθμισις τοῦ προσωρινοῦ Ὀργανισμοῦ τῶν κατά Τμήματα Πρωτοκλήτων, καί ν' αὐξηθῇ ὁ ἀριθμός τῶν Πρωτοκλήτων Δικαστηρίων·

Ὁδηγούμενοι ἀπό τήν αὐτήν αἰτίαν καί θεωροῦντες ἐπάναγκες ν' αὐξηθῇ καί ὁ ἀριθμός τῶν Ἐκκλήτων·

Θεωροῦντες τήν ἀνάγκην νά συστηθῇ τέλος καί τό Ἀνώτατον Δικαστήριον·

Θεωροῦντες ὡσαύτως τήν ἀνάγκην νά συστηθῇ καί Ἐξαιρετικόν Δικαστήριον διά πᾶσαν κατηγορίαν κατά τῶν ἐν ὑπουργήμασι, καί διά τά καθοσιώσεως ἐγκλήματα·

Ἀκούσαντες καί τήν γνώμην τῆς Γερουσίας·

Ψηφίζομεν

. . . . . .

Παράρτημα

148. Τά δικαστήρια, διά μέν τό πολιτικόν ἀκολουθοῦν τούς Νόμους τῶν Αὐτοκρατόρων· ἑωσοῦ δ' ἐκδοθῇ ἡ παρασκευαζομένη συλλογή αὐτῶν θέλουν συμβουλεύεσθαι τούς περιεχομένους εἰς τήν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου· —διά δέ τό ἐμπορικόν τά τρία πρῶτα βιβλία τοῦ Γαλλικοεμπορικοῦ Κώδηκος· —διά τό ἐπανορθωτικόν τόν παρόντα νόμον· —διά τό ἐγκληματικόν τό ἐπικρατοῦν Ἀπάνθισμα, τόν ὀρθόν λόγον καί τήν ἐπιείκειαν, καί τούς ἄλλους ἐγκληματικούς νόμους τοῦ κράτους, ἑωσοῦ ἐκδοθῇ ὁ παρασκευαζόμενος Ποινικός Κώδηξ.

. . . . . .

Ἄρθρον 155. Ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς θέλει ἐνεργήσει τό παρόν ψήφισμα.

Τήν 15 Αὐγούστου 1830, Ἐν Ναυπλίῳ

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς
Ἰ. Γ. Γεννατᾶς.

---

17. *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, φ. 73 (10 Σεπτ. 1830), *Παράρτημα*, σελ. 305 - 310. Ἡ διάταξις περί τοῦ ἐφαρμοστέου ἀστικοῦ δικαίου ἴσχυσε μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος τῆς 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835 *περί Πολιτικοῦ Νόμου*, δηλαδή καί μετά τήν 25ην Ἰανουαρίου 1835.

10

Βασιλικόν Διάταγμα περί τοῦ χρόνου ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Συστήματος, Ἀθῆναι 1/13 Ἰανουαρίου 1835[18]

<N° 20800>

VERODNUNG
Die Einführung der neuen Gesetzbücher betr.

OTTO
VON GOTTES GNADEN
KÖNIG VON GRIECHENLAND

Nach Vernehmung des Ministerrathes haben Wir mit Bezug auf den Artikel 1 der gesetzlichen Anordnungen vom 11. (23.) October (Regierungsblatt No 38) und der Verordnung vom heutigen über die Eröffnung der Gerichte beschlossen und verordnen, wie folgt:

Art. 1

Die Gerichts- und Notariats- Ordnung vom 21. Januar (2. Februar), das Gesetzbuch über das Strafverfahren vom 10. (22.) März, sodann das Gesetzbuch über das Civilverfahren vom 2. (14.) April vor. J. treten mit dem 25. Januar (6. Ferbuar) d. J. in Kraft.

Art. 2

Alle früher entgegenstehenden Gesetze, Verordnungen und Gewohnheiten sind von demselben Tage an aufgehoben.

Art. 3

Alle dahin noch nicht geschlossenen Untersuchungen sind nach dem neuen Strafverfahren zu leiten, und alle an jenem Tage noch nicht spruchreifen Civilsachen nach den Bestimmungen des Civileverfahrens vom 2. (14.) April zu verhandeln und zu entscheiden.

Art. 4

Gegenwärtige Verordnung soll durch das Regierungsblatt bekannt gemacht, und auf zwei auf einanderfolgenden Sonntagen nach vollendetem Gottesdienste in den sämmtilichen Pfarrkirchen von den Kanzeln verkündet werden.

Art. 5

Unser Staatsekretär der Justiz ist mit der Bekanntmachung und dem Vollzuge beauftragt.

Athen, den 1. (13.) Januar 1835

Im Namen des Königs
Die Regentschaft
Graf Armansperg Prdt v. Kobell v. Heideck

Die Staatssekretäre
J. Colettis, G. Praides, N. G. Theocharis, J. Rizos, v. Lesuire

18. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (11 / 23 Ἰαν. 1835), σελ. 5-6.

11

Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος περί τοῦ χρόνου ἐνάρξεως ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Συστήματος, Ἀθῆναι 1 / 13 Ἰανουαρίου 1835[19]

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν ἡ νέα νομοθεσία

ΟΘΩΝ

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἀκούσαντες τήν γνώμην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, καί λαβόντες ὑπ' ὄψιν τό ἄρθρον 1 τῶν νομίμων διατάξεων τῶν ἀπό 11 (23) Ὀκτωβρίου (Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως ἀριθ. 38) καί τό ὑπό σημερινήν ἡμερομηνίαν Διάταγμα περί ἐνάρξεως τῶν Δικαστηρίων, ἀπεφασίσαμεν καί διατάττομεν ὡς ἐφεξῆς:

Ἄρθρ. 1

Ὁ Ὀργανισμός τῶν Δικαστηρίων καί Συμβολαιογράφων ὁ ἀπό 21 Ἰανουαρίου (2 Φεβρουαρίου), ὁ περί Ποινικῆς Δικονομίας Νόμος ὁ ἀπό 10 (22) Μαρτίου, καθώς καί ὁ περί Πολιτικῆς Δικονομίας ὁ ἀπό 2 (14) Ἀπριλίου παρελθόντος ἔτους λαμβάνουν κῦρος καί ἐμβαίνουν εἰς ἐνέργειαν τήν 25 Ἰανουαρίου (6 Φεβρουαρίου) τ. ἔ.

Ἄρθρ. 2

Ἀπό τῆς ἡμέρας ταύτης ἀκυροῦνται ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες νόμοι καί ὅλα τά διατάγματα καί ἔθιμα τά ἀντιβαίνοντα εἰς τούς ρηθέντας νόμους.

Ἄρθρ. 3

Αἱ ἀνακρίσεις αἱ μή τελειωθεῖσαι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου θέλουν διευθυνθῆ κατά τήν νέαν Ποινικήν Δικονομίαν· ὅλαι δέ αἱ πολιτικαί δίκαι αἱ μή ὥριμοι πρός ἀπόφασιν μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης θέλουν συζητεῖσθαι καί ἀποφασίζεσθαι κατά τούς ὁρισμούς τῆς ἀπό 2 (14) Ἀπριλίου Πολιτικῆς Δικονομίας.

Ἄρθρ. 4

Τό παρόν Διάταγμα θέλει δημοσιευθῆ διά τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καί ἀναγνωσθῆ εἰς τάς ἐκκλησίας μετά τήν Θείαν Λειτουργίαν δύο συνεχεῖς Κυριακάς.

---

19. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 1 (11 / 23 Ἰαν. 1835), σελ. 5-6. Τό κείμενον τοῦ Διατάγματος δέν ηὐτύχησε κατά τήν εἰς τήν ἑλληνικήν μετάφρασίν του. Οὕτως, εἰς τό σκεπτικόν αἱ λέξεις: «*τῶν νομίμων διατάξεων*» φέρεται ὅτι ἀποδίδουν τάς γερμανικάς: «*der gesetzlichen Anordnungen*». Τό ἄρθρον 2 εἰς τήν γερμανικήν ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Art. 2. Alle früher entgegenstehenden Gesetze, Verordnungen und Gewohnheiten sind von demseleben Tage an aufgehoben*». Ὁ ὑπογραφόμενος ὡς Λεσουΐρος (Γραμματεύς τῆς Ἐπικρατείας ἐπί τῶν Στρατιωτικῶν) εἶναι ὁ εἰς τήν ἑλληνικήν ὑπηρεσίαν ὑποστράτηγος Ludwig von Lesuire (1789 - 1852), ἀξιωματικός τοῦ Βαυαρικοῦ Στρατοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπιμεληθῆ ἐν Βαυαρίᾳ τῆς στρατολογίας τοῦ σώματος τῶν Βαυαρῶν Ἐθελοντῶν πού κατετάγησαν προσωρινῶς εἰς τόν Ἑλληνικόν Στρατόν.

Ἄρθρ. 5

Εἰς τόν Ἡμέτερον ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέα ἀνατίθεται ἡ δημοσίευσις καί ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις, τήν 1 (13) Ἰανουαρίου 1835

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
Ἡ Ἀντιβασιλεία
Ὁ Κόμης Ἄρμανσπεργ Πρόεδρος Κόβελλ Ἔιδεκ

Οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας
Ἰ. Κωλέττης, Γ. Πραΐδης, Ν. Γ. Θεοχάρης, Ἰ. Ρῖζος, Λεσουῖρος

12

Βασ. Διάταγμα περί συστάσεως τῆς Νομοθετικῆς (Νομοπαρασκευαστικῆς) Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 1 /13 Ἰανουαρίου 1835[20]

20805

Athen, den 1./13. Jan.1835

An das Justizministerium
Gesetzgebungskommission betr.

Otto etc.

Es ist Unser ernstlicher Wille, dass Unser Griechenland in kürzester Zeit der Wohltat eines passenden Civilgesetzbuches theilhaftig werde. Um diesen Zweck zu erreichen, haben Wir beschlossen, eine Gesetzgebungskommission zu bilden, deren nächste Aufgabe sein soll, das französische Civilgesetzbuch den Verhältnissen Griechenlands anzupassen.

Zu Mitgliedern der Kommission ernennen Wir die Herrn:

1.) Clonaris, Präsident des Kassazionshofes, welcher der Kommission präsidiert

2.) Paicos, Generalproc.<urator> *am Kassat.*<ions> *- hofe*

3.) Souzos u. Rally, Praes.<ident> *u. Gen.*<eral> *Proc.*<urator> *am App.*<ellations> *- hofe dahier*

4.) Polyzoidis

5.) Athanassiou Kassatzionsräthe

6.) Dr. Feder

7.) Welhof Regentschaftssekretär

8.) Provelegais (: Provelegios)

9.) Berg Ministerialassessoren,

---

20. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Γραμμ. Δικαιοσύνης*, Φ. 6. Βλ. πρώτην δημοσίευσιν αὐτοῦ ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Σύστασις, ἀποστολή, ἔργον», περ. *Μνημοσύνη*, τόμ. 12 (1991 - 1993), Ἐν Ἀθήναις 1995, σελ. 140-141.

und beauftragen Unsern Staatssekretär der Justiz, die hier nicht anwesenden Kommissionsmitglieder unverzüglich einzuberufen.

Die Kommission soll bei ihren Arbeiten folgende Momente im Auge haben:

1.) Die Arbeit ist sowohl in Hinsicht auf Revision des franz. Textes als auf Übersetzung zu theilen, so daß die Kommission in Sektionen zerfällt, wovon jede die Bearbeitung eines Haupttheils übernimmt, deßen Unterabtheilungen nach vorhängiger Verständigung über die Hauptgrundsätze eintheilt.

2.) Jeder von einer Sektion geprüfte Titel wird den übrigen Sektionen zur Erinnerung mitgetheilt und sodann sogleich zur Genehmigung dem Ministerium vorgelegt.

*3.) Jeder einzelne bearbeitete u. v.<*on*> Uns genehmigte Titel wird sogleich publiziert, deshalb sind jene Materien zuerst zu bearbeiten, in welchen die Gesetzsammlung des Armenopulos am mangelhaftesten ist. Nach dieser Rücksicht ist in Betracht zu ziehen, welche Theile des französischen Gesetzbuches der wenigsten Abänderungen bedürfen und unvezüglich diese Abänderungen zu beantragen, damit hienach das Weitere nach vorstehenden Vorschriften verfügt werde. Insbesondere erwarten Wir die baldige Vorlage des Tit. 5 u. 18 des dritten Buches, sodann des 2ten Buches. An die Stelle des Titels 18 des 3ten Buches soll die Bearbeitung des bayer. Hypothekengesetzes treten, womit Herr Dr Feder bereits beauftragt ist.*

*4.) Der Kom<*m*>ission sind ein oder zwei Individuen der Kanzlei des Justiz – Ministeriums zur Verfügung zu stellen, um das Geschäft des Kopierens zu besorgen.*

5.) Es bedarf der Erwähnung nicht, daß Formalitäten möglichst vermieden werden und die Vertheilung der Arbeit nach billiger Übereinkunft geschehen soll. Wenn zwei Mitglieder dasselbe Referat ansprechen, hat der Präsident zu entscheiden, der ausserdem dafür sorgen wird, daß bei den Sitzungen abschweifende Diskussionen möglichst vermieden werden.

6.) Sollte das Justiz – Ministerium die eine oder andere instruktive Bestimmung für nothwendig halten, so ist dieselbe bis zum Eintreffen der Kommissionsmitglieder vorzubereiten.

Endlich ist nie aus dem Auge zu verlieren, daß kein neues Gesetzbuch gefertigt, sondern das französische Gesetz nur in den Theilen modifiziert werden soll, in Ansehung deren die Sitten und Verhältnisse des griechischen Volkes eine Änderung fordern oder welche bereits in der Praxis sich als mangelhaft erwiesen haben. Daher die Präjudizien des Kassationshofes Frankreichs zu benützen sind.

Armansperg von Kobell v. Heideck
Greiner

Contrasignatur
G. Praidis

Feder

Exp. 15. 1. <18>35
*St<*ademann*>*

13

Κοινοποίησις πρός τόν Ἀνδρ. Πάικον τοῦ διορισμοῦ του ὡς μέλους τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 4 Ἰανουαρίου 1835[21]

Ἀρ. 60
Ἐν Ἀθήναις
τήν 4 Ἰανουαρίου 1835

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Πρός τόν Κύριον Ἀ. Πάϊκον,
Εἰσαγγελέα παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ

Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης προνοοῦσα περί τῆς συντάξεως Νόμου Πολιτικοῦ ἀπεφάσισε νά διορίσῃ Ἐπιτροπήν δεκαμελῆ διά νά ἐπεξεργασθῇ τόν Πολιτικόν τῆς Γαλλίας Νόμον καί νά τόν καταστήσῃ ἐφαρμόσιμον ὡς πρός τήν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τοῦ Ἔθνους.

Οἱ συγκροτοῦντες τήν Ἐπιτροπήν ταύτην, τῆς ὁποίας μέλος εἶσθε καί ὑμεῖς, εἶναι:

Ὁ Κύριος Χ. Κλονάρης, Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅστις καί δέλει προεδρεύει τῆς Ἐπιτροπῆς, ὑμεῖς, Εἰσαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου, οἱ Κύριοι Δ. Γ. Σοῦτζος, Πρόεδρος, καί Γ. Ἀ. Ράλλης, Εἰσαγγελεύς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν Δικαστηρίου, οἱ Κύριοι Ἀ. Πολυζωΐδης, Γ. Ἀδανασίου καί Δόκτωρ Φέδερ, Ἀρεοπαγῖται, ὁ Κύριος Βέλοφ, Γραμματεύς τῆς Ἀντιβασιλείας καί οἱ δύο πάρεδροι τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας κ. Προβελέγγιος καί Βέργ.

Ἀντίγραφον τοῦ Β. Διατάγματος, τό ὁποῖον ὁρίζει εἰδικώτερον τά καθήκοντα τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης, δέλει σᾶς κοινοποιηθῇ ὅσον οὔπω δι' ἰδιαιτέρας κοινοποιήσεως.

Ὁ ἐκπληρῶν ἔργα Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης
Γ. Πραΐδης

Πρός τόν κ. Ἀ. Πάϊκον,
Εἰσαγγελέα παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ
εἰς Μεσολόγγιον

---

21. Ἑλληνικόν Λογοτεχνικόν καί Ἱστορικόν Ἀρχεῖον (ΕΛΙΑ), *Ἀρχεῖα καί Συλλογαί, Ἀρχεῖον Ἀνδρ. Παΐκου* (ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου Βούλτζου). Τό ἔγγραφον ἀπηυθύνθη πρός τόν Ἀνδρόνικον Πάικον εὑρισκόμενον ἀκόμη εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου ἤσκει τά καθήκοντα τοῦ δικαστοῦ εἰς τό ἕν ἐκ τῶν τριῶν Προσωρινῶν Ποινικῶν Δικαστηρίων τῆς περιόδου 1833 - 1835, καίτοι εἶχεν ἐπιλεγῆ ἤδη ὡς Εἰσαγγελεύς τοῦ Ἀρείου Πάγου. Προφανῶς δέν εἶχε προλάβει νά μετακινηθῇ εἰς Ἀθήνας.

14

Πρότασις - Εἰσήγησις τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἐφαρμοσθῇ μετά τήν ἔναρξιν ἰσχύος τοῦ νέου Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 15 /27 Ἰανουαρίου 1835[22]

Praes. 27 Januar 1835.
R.P. 21160 mit 1 Beil.
Dem Armenopulos betrf.

Nro 236
À Sa Majesté le Roi
Régence
Ministère de la Justice

Ci-joint un projet de loi concernant
l' Exabible d' Arménopoule

Sire,

Quoi-que il n' y a point de doute que l' Exabible de l' Arménopoule continuera à avoir force de loi pour les affaires civiles, attendu qu' il n' y ait pas une loi qui l' abroge ou qui y substitue un nouveau code civil, j' ai cru nécessaire cependant pour prévenir des difficultés inattendues de provoquer un décret royal relativement à ce sujet. Le projet de ce décret est ci-joint.

J' ai pensé qu' il était nécessaire de maintenir en vigueur jusqu' à ce qu' un nouveau code civil soit promulgué, quelques coutumes qui depuis long tems dominaient en Grèce et dont l' abrogation ne pouvait avoir de bonnes suites. Telle est par example la coutume qui defend aux filles mariées et dotées de prétendre aux successions de leur père et mère, lorsqu' elles ont des frères ou des sœurs non encore mariées.

Enfin je suis d' avis que le projet de décret en question doit être soumis avant sa publication au Conseil des Ministres.

Je suis avec le plus profond respect,

Sire,
de Votre Majesté
Le très humble, très obéissant et très fidèle serviteur et sujet,
Le Secrétaire d' État de la Justice par interim
G. Praidès

Athènes, le 15/27 Janvier 1835

Provelegios

---

22. Βλ. ΓΑΚ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον. Γραμμ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Τό σχέδιον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου ἐδημοσιεύθη ὑπό τοῦ Ἰακ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835», σελ. 2 - 3. Συνωδεύετο ὑπό τοῦ ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ δημοσιευομένου ὑπ' αὐξ. ἀριθμ. ἐγγράφου 15 νομοσχεδίου.

15

Σχέδιον Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ μετά τήν ἔναρξιν ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Δικαστικοῦ Ὀργανισμοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, συνημμένον εἰς τήν ὑπ' ἀριθμ. 236 τῆς 15/27 Ἰανουαρίου 1835 Πρότασιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης[23]

21160
Projet de loi concernant la mise
provisoire en vigueur de l' Exabible
de l' Arménopoule

Othon
Par la grace de Dieu
Roi de Grèce

Sur le rapport de notre Secrétaire d' État de la Justice, notre Conseil des ministres entendu, Nous avons ordonné et ordonnons ce qui suit:

1° L' Exabible d' Arménopoule, en tant qu' elle contienne des dispositions du droit civil, continuera à être en vigueur jusqu' à la promulgation du Code Civil dont Nous avons ordonné déjà la rédaction.

2° Les coutûmes générales qui auraient été sanctionnées par l' usage de longues années ou par des arrêts, prévaudront sur les dispositions d' Arménopoule relatives au même sujet.

3° Le Secrétaire d' État de la Justice est chargé de l' exécution de la présente ordonnance.

Au nom du Roi
La Régence
Etc. etc. etc.[24]

---

23. ΓΑΚ, *Ὁδων. Ἀρχεῖον. Γραμμ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Συνημμένον ὡς παράρτημα εἰς τήν ὑπ' ἀριθμ. 236 ἀπό τῆς 15/27 Ἰανουαρίου 1835 Ἀναφοράν τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης. Εἰς τό δημοσιευόμενον ὑπό τοῦ Ἰακ. Τ. Βισβίζη νομοσχέδιον μεταξύ τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου 2 καί τοῦ καταληκτικοῦ ἄρθρου παρεντίθεται καί ἄρθρον 3 μέ τό ἀκόλουθον περιεχόμενον: «*Les dispositions de l' Arménopule qui adoptent les coutumes particulières sont abrogées*». Προφανῶς τό ἄρθρον αὐτό ἀπειλήφθη ὅταν προσεκομίσθη τό σχετικόν κείμενον εἰς τόν Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδην πρός ὑπογραφήν καί διεμορφώθη ὡς ἀνωτέρω.

24. Τό τελικόν ἄρθρον 3 ἐτροποποιήθη περαιτέρω διά χειρός τοῦ von Armansperg καί διεμορφώθη κατά τρόπον ὥστε ἡ γνωστοποίησις αὐτοῦ εἰς τόν λαόν νά πραγματοποιηθῇ ὄχι μόνον διά τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως* ἀλλά καί δι' ἀναγνώσεως ἐπ' ἄμβωνος εἰς ὅλους τούς ναούς τοῦ Κράτους κατά δύο συνεχεῖς Κυριακάς. Ἡ χειρόγραφος τροποποίησις ἔχει ὡς ἑξῆς: «*3. Le Secretaire d' État de la Justice est chargé Bekanntmachung und Vollzuge de la presente Gesetzes, welches durch das allg. Reg. Blatt dann an zwei aufeinandern folg. Sonnt. in den sämmtl. Pfarrkirchen d. Reiches v. d. Kanzeln zu verkünden ist*». Τελικῶς ἡ σχετική διάταξις κατέστη ἐνδεικτική διά τήν πέρα τῆς δημοσιεύσεως εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, εὐρυτέραν δυνατήν σχετικήν μεθόδευσιν γνωστοποιήσεως, ἀνατεθεῖσαν εἰς τόν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέα.

16

Βασιλική Ἀπόφασις περί τῆς κατ' ἀρχήν ἐγκρίσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὑπό τόν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως τούτου καί ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὡς ἐτροποποιήθη ὑπό τοῦ von Armansperg Ἀθῆναι 19/31 Ἰανουαρίου 1835[25]

Ἐλ. <ήφθη> 21 Ἰαν. 1835
Ἀρ. 25

R. P. 21160

OTTO
von Gottes Gnaden
König von Griechenland

Dem unterm 15. /27. d.<ieses> M.<onats> vorgelegten Entwurf einer Verwendung über die Gültigkeit des Gesetzbuches des Armenopulos haben Wir in der vorliegenden Redaktion unsere Genehmigung ertheilt.

Die mit unserer Sanktion versehene Ausfertigung des Gesetzes liegt ebenfalls eventuell bei, um sie bekannt machen zu lassen, nachdem sie im Ministerrathe berathen, ohne Bedenken gefunden und von sämmtlichen Ministern contrasigniert sein wird.

Das Justizministerium hat im Ministerrath hierüber förderlichst Vortrag zu erstatten.

Athen, den 19./31. Jänner 1835.

In Namen des Koenigs
Die Regentschaft
Armansperg von Kobell v. Heideck

---

25. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Διεβιβάσθη πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον διά τοῦ ἐξῆς διαβιβαστικοῦ ἐγγράφου:

Ἐλ. <ήφθη> 21 Ἰαν. 1835
R. P. 21160 *Ἀρ. 25*

OTTO
von Gottes Gnaden
König von Griechenland

Dem Minsterrathe wird umstehend eine Abschrift von der unterm heutigen an das Justizministerium erlassenen Weisung untenstehenden Betreffes mitgetheilt.

Athen den 19 / 31 Januar 1835

Im Namen des Königs
Die Regentschaft
Gr. v. Armansperg von Kobelle v. Heideck

Κοινοποιεῖται εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἀντίγραφον τῆς εἰς τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Διαταγῆς. Περί τῆς Δικονομίας τοῦ Ἀρμενοπούλου.

Τό σχέδιον τοῦ ἐγγράφου ἐπισημειωματικῶς ἐπί τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ὑπ' αὐξ. ἀριθμ. ἐγγγράφου 14 Ἀναφορᾶς τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 236 ἀπό τῆς 15/ 27 Ἰανουαρίου 1835, *Αὐτόθι, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Εἰς αὐτό προσετίθεντο καί αἱ ἐξῆς σημειώσεις: «*Not. dem Ministerrathe. Exp. 1. Febr. 35. Waschm.* <itius>».

17

Ὑπηρεσιακή ἐν χρόνῳ μετάφρασις τῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως περί ἐγκρίσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὑπό τόν ὅρον τῆς ἐγκρίσεως τούτου καί ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου[26]

Ἀπενείμαμεν τήν Β. Ἔγκρισίν μας εἰς τό ὑπό 15/27 Ἰανουαρίου προταθέν σχέδιον Διατάγματος διά τό κῦρος καί τήν ἰσχύν τῆς Δικονομίας τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ὁ δέ καθιερωθείς παρ' Ἡμῶν τελειωμένος Νόμος δέλει θεωρεῖται καί αὐτός ὁμοίως ὡς ἐνδεχόμενος (éventuelle) διά νά γνωστοποιηθῇ, ἀφοῦ κριθῇ ἀναμφίβολος ἀπό ὅλους τούς Ὑπουργούς καί προσυπογραφθῇ παρ' ὅλου τοῦ Ὑπουργείου, ἡ δέ ἐπί τοῦ Δικαίου ὀφείλει ἀμέσως νά καθυποβάλῃ περί τούτου ἀμέσως τήν πρότασιν.

<Ἀθῆναι 19/31 Ἰανουαρίου 1835>

18

Διαβιβαστικόν ἔγγραφον ἐκ τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός ἐκείνην τῶν Ἐσωτερικῶν πρός σύγκλησιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διά νά τεθῇ ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ, ὡς ὡρίσθη ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, ἵνα συζητηθῇ καί κριθῇ τό σχέδιον τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 21 Ἰανουαρίου 1835[27]

Ἀρ. 325

Ἐν Ἀθήναις,
τήν 21 Ἰανουαρίου 1835

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Πρός τόν ἐπί τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας,
διευθύνοντα τάς Συνεδριάσεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου

Θεωρήσας ἀναγκαίαν τήν ἔκδοσιν διατάγματος ὁρίζοντος ῥητῶς καί σαφῶς τούς νόμους οἵτινες θέλουν ἔχει κῦρος ὡς πρός τάς πολιτικάς διαφοράς, ὑπέβαλον εἰς τήν Α.Μ. σχέδιον νόμου, τό ὁποῖον ἐγκριθέν ἐπεστράφη διά νά ὑποβληθῇ εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, νά συζητηθῇ καί προσυπογραφῇ παρά τῶν συγκροτούντων αὐτό Γραμματέων τῆς Ἐπικρατείας.

Τό διάταγμα τοῦτο διευθύνων εἰς ὑμᾶς εἰς σχέδιον μετά τοῦ πρωτοτύπου, Σᾶς παρακαλῶ νά συγκαλέσητε τό Συμβούλιον εἰς συνεδρίασιν, ὅσον τάχιον, διά νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν τόν περί οὗ ὁ λόγος νόμον καί ἐνεργήσῃ τά δέοντα.

Ὁ ἐκπληρῶν ἔργα Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης

Τ.Σ. *Γ. Πραΐδης*

---

26. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Διετυπώθη ἐπί τοῦ ἐγγράφου τῆς κοινοποιήσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος ὑπό τῆς Γραμματείας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον.

27. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Εἰς τό σχέδιον τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου, τό ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ὑπό τοῦ Ἰακ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835», σελ. 3-4, σημειώνονται ὡς πρός τά στοιχεῖα διεκπεραιώσεως τοῦ σχεδίου τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου τά ἑξῆς: «*Διεκπ. Ἀρ. 433/ τήν 22 Ἰανουάρ. 1835*».

Ἐπί τοῦ ἀριθ. 21160

(Τό διάταγμα ἐστάλη εἰς
τήν Γραμμ.<ατείαν> τῆς Δικαιοσύνης)

19

Σχέδιον ἐν μεταφράσει τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὡς ἐτροποποιήθη ὑπό τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας Κόμητος von Armansperg καί διεβιβάσθη εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον[28]

ΟΘΩΝ
Ἐλέῳ Θεοῦ Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος

Κατά πρότασιν τοῦ Ἡμετέρου ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως καί γνωμοδότησιν τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, διετάξαμεν καί διατάττομεν τά ἀκόλουθα :

Ἄρθ. 1
Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου θέλει ἐξακολουθεῖ νά ἔχῃ ἰσχύν, καθ' ὅσον τό ἐμπεριεχόμενον αὐτῆς ἀφορᾷ τό Πολιτικόν δίκαιον, μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Νόμος τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν ἤδη διετάξαμεν.

Ἄρθρ. 2
Αἱ διά μακρᾶς συνηθείας ἤ δι' ἀποφάσεων ἰσχύν νόμου γενικοῦ λαβοῦσαι διατάξεις προτιμῶνται τῶν ὁρισμῶν τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὁσάκις οὗτοι ἀντιφάσκουν εἰς αὐτάς ὡς πρός τήν αὐτήν περίπτωσιν.

Ἄρθρ. 3
Εἰς τόν Ἡμέτερον ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέα ἀνατίθεται ἡ δημοσίευσις καί ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος νόμου, ὅστις θέλει καταχωρισθῇ εἰς τήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως καί θέλει ἀναγνωσθῇ ἐπ' ἄμβωνος εἰς ὅλας τάς ἐκκλησίας τοῦ Κράτους κατά δύο συνεχεῖς Κυριακάς.
Ἐν Ἀθήναις, τήν 19/31 Ἰανουαρίου 1835

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως

Ἡ Ἀντιβασιλεία
Ὁ κόμης Ἀρμανσπέργ Πρόεδρος, Κόβελ, Εἶδεκ

Περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου.

---

28. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Τό ὡς ἄνω σχέδιον τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος εἶναι συνημμένον εἰς τό ὑπ' ἀριθμ. 325 ἀπό τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1835 διαβιβαστικόν ἔγγραφον τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τήν Γραμματείαν τῶν Ἐσωτερικῶν (βλ. ἀνωτέρω Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 18). Πρβλ. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 15, ὑποσημ. 2.

20

Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ συζητήσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περί τοῦ σχεδίου Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ μέλλοντος νά ἰσχύσῃ προσωρινῶς Ἀστικοῦ Δικαίου καί πρότασις περί ἀποστολῆς τοῦ σχεδίου πρός γνωμοδότησιν εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν περί τῶν ἐδίμων, Ἀθῆναι 24 Ἰανουαρίου /5 Φεβρουαρίου 1835[29]

Praes. 18 Februar 1835
R.P. 21759 mit 1 Beil.

Pr. N° 25
Ad. n° 21.160 O.R./ D. 24

Extrait des Procès verbaux
de la Séance du 24 Janvier/5 Février

Sur l' Exabible d' Arménopoulo

Lecture a été faite du projet de loi portant qu' Arménopoulo continuera à avoir force de loi civile.

Le Conseil, ayant approuvé les dispositions de l' art. 1 er, a passé à la discussion de l' article suivant relatif aux coutumes du pays.

Le Secrétaire d' État au Département de la Justice a exposé les motifs qui ont donné lieu à cette disposition, et a observé qu' elle n' a été portée sur le projet de loi en question que dans le but de prévenir les difficultés qui pourraient s' élever sur l' application des dispositions vagues d' Arménopoulo.

Le Conseil, après une mûre réflexion, a jugé à propos d' observer à Sa Majesté, qu' il serait mieux de passer pour le moment sous silence ce qui concerne les coutumes, pour soumettre cette importante question à la Commission Législative nommée pour la rédaction du Code Civil. En attendant, les tribunaux pourront agir sur ce point de la même manière qu' auparavant.

Les Secrétaires d' État

J. Colettis
N. G. Théocharis
Lesuire
J. Rizo
G. Praïdès

29. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4 καί *Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11.

21

Βασιλική Ἀπόφασις πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον ἐγκριτική τῆς προτάσεως τούτου περί ὑποβολῆς εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 4/16 Φεβρουαρίου 1835[30]

R. P. Nro 21759

Ἐλ. <ἡφθη> 6 Φεβρουαρίου
Ἀρ. 45

Otto
von Gottes Gnaden
König von Griechenland

Wir billigen den durch den Ministerrath unterm 24 Jänner/5 Februar d. J. erstatteten Antrag, den Artikel 2. der Verordnung vom 19. / 31. Jänner das Gesetzbuch des Armenopulos betreffend, vor den Bekanntmachung, der Gesetzgebungskommission vorzulegen und wollen, dass dieses unverzüglich geschehe.

Wenn von derselben Bedanken geäussert werden, sind Uns dieselben unverzüglich, mit Begutachten vorzulegen – ausserdem ist die Verordnung sogleich zu publiziren.

Athen den 4/16 Februar 1835

In Namen des Koenigs
Die Regentschaft
G. v. Armansperg von Kobell v. Heideck

An den Ministerrath
Das Gesetzbuch des Armenopoulos betr.

Stademann

22

Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως ὑπ' ἀριθμ. 21759 τῆς 4/16 Φεβρουαρίου 1835, ἐγκριτικῆς τῆς σχετικῆς προτάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου[31]

Ἐγκρίνομεν τήν ἀπό 24 Ἰανουαρ. /5 Φεβρ. καθυποβληθεῖσαν πρότασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τό νά καθυποβάλῃ τό 2. ἄρθρον τοῦ ἀπό 19/31 Ἰανουαρίου

30. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Βλ. ἀνωτέρω Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 20.

31. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Ἐπισημειωματικῶς ἐπί τοῦ ἀνωτέρω δημοσιευομένου Ἐγγράφου ὑπ' αὐξ. ἀριθμ. 21.

Διατάγματος εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν πρίν τῆς δημοσιεύσεώς του, ὡς πρός τήν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, καί ἐπιθυμοῦμεν νά γίνῃ τοῦτο ἀνυπερθέτως.

Ἐάν ἀναφερθῶσιν ἐκ μέρους της δισταγμοί τινες καί ἀμφιβολίες, πρέπει νά μᾶς καθυποβληθῶσιν εὐθύς μαζῆ μέ τήν γνωμοδότησιν, ἐάν τοῦτο δέν ὑπάρξῃ, τό διάταγμα πρέπει νά δημοσιευθῇ ἀμέσως.

<Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Ἀντιβασιλεία
von Armansperg von Kobell von Heideck>

Πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον
Περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου

23

Τό σχέδιον τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου ὡς εἶχεν ἀρχικῶς διορθωθῆ καί διαβιβασθῆ ἀπό τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης, διά νά σταλῆ εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν ἵνα γνωμοδοτήσῃ ἐπ' αὐτοῦ[32]

ad 21160 ad 21759

An das Justizministerium
Das Gesetzbuch des Armenopulos betr.

Otto
von Gottes Gnaden
König von Griechenland

Auf den Antrag Unseren Staatssekretärs der Justiz und nach Vernehmung Unseres Ministerraths, haben wir verordnet und verordnen wie folgt:

1. Die Hexabiblos des Armenopulos soll insoweit ihr Inhalt das Civilrecht betrifft, bis zur Bekanntmachung des bürgerlichen Gesetzbuches, dessen Abfassung Wir bereits angeordnet haben, bei Kraft erhalten werden.

2. Die allgemeinen gültigen Rechtsnormen, welche durch vieljährige Gewohnheit oder durch Urtheilssprüche bestättigt sind, sollen im Falle [des] eines Widerstreites von den im Gesetzbuche des Armenopulos enthaltenen auf den nämlichen Fall bezüglichen Bestimmungen den Vorzug haben.

3. Unser Staatssecretär der Justiz ist mit der Bekanntmachung und dem Vollzuge des gegenwärtigen Gesetzes beauftragt, welches durch das allgemeine

32. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Πρβλ. ἀνωτέρω Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 15, ὑποσημ. 2. Φέρει τήν ἡμερομηνίαν τῆς ἀρχικῆς ὑπό ὅρον ἐγκρίσεως (ἀρ. 21160 τῆς 19 / 31 Ἰανουαρίου 1835), καίτοι συνεδέθη τελικῶς πρός τό Ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπ' ἀριθμ. 21759 τῆς 4 / 16 Φεβρουαρίου 1835.

Regierungsblatt, dann an zwei aufeinander folgenden Sonntagen in den sämmtlichen Pfarrkirchen des Reiches von den Kanzeln zu verkünden ist.

Athen 19/31 Januar 1835

In Namen des Königs
Die Regentschaft
Armansperg von Kobell v. Heideck
Greiner

J. Colettis
G. Praides

Exp. 1. Febr. 35.
Waschm. <itius>

24

Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περί ἀποστολῆς τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου εἰς τήν Νομοθετικήν Ἐπιτροπήν καί περί ἐπιφυλάξεως τοῦ δικαιώματος τούτου νά διατυπώσῃ τήν γνώμην του ἐπί ἐνδεχομένων ἀμφιβολιῶν καί ἐνδοιασμῶν του ἐπί τῆς εἰσηγήσεως τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 7/19 Φεβρουαρίου 1835[331]

Praes. 24 Februar 1835
R. P. 22139
Dem Armenopulus betr.

Pr. N° 45
Ad N° 21737 O. R.
Extrait

Sur l' Exabible d' Arménopoulo

Séance tenue le 7 / 19 Fevrier

L' Ordre Royal du 4/16 Fevrier sub N° 21759 a été lu par le Conseil Ministériel, et le Ministre de la Justice a été chargé de soumettre sans délai à la Commission Législative le 2e art. de l' Ordonnance Royale du 19/31 Janvier.

Le Conseil se reserve de soumettre à S. M., avec son opinion les doutes et les instances que la sus – dite Commission présenterait à cet égard, ou dans le cas contraire de faire publier l' ordonnance sus – mentionnée.

Les Secétaires d' État

J. Colettis
N. G. Théocharis
Lesuire
J. Rizo
G. Praides

---

33. ΓΑΚ, *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἐπί τῆς ὥας τοῦ ἐγγράφου ἐσημειώθη ἐκ τῶν ὑστέρων: «*Ad acta am 10 März / 26 Februar. Athen am 13 / 25 Februar 1835. Armg. v. Kobelle v. Heideck*».

25

Κοινοποίησις ὑπό τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν Πρόεδρον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ἐντολῆς περί συζητήσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου ὡς πρός τήν διάταξιν τῶν ἐδίμων, Ἀθῆναι 10 Φεβρουαρίου 1835[34]

Ἀρ. Πρ. 674
Ἐν Ἀθήναις τήν 10 Φεβρουαρίου 1835

Ἐπί τοῦ Ἀρ.
Διεκπ. Ἀρ. 311 /τήν 11 Φεβρ. 1835

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ἡ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας
Πρός τόν Πρόεδρον τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς

Νομίσαντες ἀναγκαῖον νά ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς τά περί τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου, ὁ ὁποῖος δέλει ἔχει κῦρος μέχρι τῆς ἐκδόσεως ἐκείνου τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν ἀνέθηκεν εἰς Ὑμᾶς ἡ Κυβέρνησις διά τοῦ ἀπό 1/13 Ἰανουαρίου Β. αὐτῆς Διατάγματος, ἐπροκαλέσαμεν Διάταγμα, τοῦ ὁποίου ἀντίγραφον ἐπισυνάπτεται ἐνταῦθα. Τό Διάταγμα τοῦτο ὑποβληθέν εἰς τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον παρά τῆς Κυβερνήσεως ἐπεστράφη μέ τήν παρατήρησιν ὅτι ἤθελεν εἶσθαι καλόν νά ληφθῇ, ὡς πρός τό ἀφορῶν τά ἔδιμα δεύτερον ἄρθρον αὐτοῦ, ἡ γνώμη τῆς Ν. Ἐπιτροπῆς τῆς ὁποίας ἐστέ πρόεδρος.

Ἡ Κυβέρνησις ἐγκρίνουσα τήν γνώμην ταύτην τοῦ Συμβουλίου διέταξε νά ἀποσταλῇ πρός Ὑμᾶς τό σχέδιον τοῦ περί οὗ ὁ λόγος διατάγματος, διά νά γνωμοδοτήσετε ἐν τάχει περί τοῦ Β΄ ἄρθρου αὐτοῦ καί νά τό ἐπιστρέψετε μετά τῶν γενησομένων τυχόν παρατηρήσεων ὅσον τάχιστα.

Τήν Βασιλικήν ταύτην Ἀπόφασιν ἐκπληροῦντες, Σᾶς διευθύνομεν τό περί οὗ ὁ λόγος σχέδιον καί σᾶς προσκαλοῦμεν νά ἐνεργήσετε τά πρός ταχίστην συζήτησιν αὐτοῦ ἀπαιτούμενα.

Ὁ ἐκπληρῶν ἔργα Γραμμ.<ατεύς> ἐπί τῆς Δικαιοσύνης
Γ. Πραΐδης

34. Ἰακ. Τ. Βισβίζη, «Τό Ὑπουργικόν Σχέδιον τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835», σελ. 4-5.

26

Εἰσηγητική Ἔκθεσις (γνωμοδότησις) τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι 16 Φεβρουαρίου 1835[35]

ΛΟΓΟΙ

Περὶ ἀποδοχῆς ἐθίμων.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης Β. Γραμματείαν.

Ἡ νομοθετικὴ ἐπιτροπὴ, κατὰ συνέπειαν τοῦ ὑπ' ἀρ. 674 ἐγγράφου τῆς Γραμματείας, ἔλαβεν εἰς σκέψιν τὸ 2 ἄρθρον τοῦ εἰς αὐτὸ συναμμένου σχεδίου μετὰ συζήτησιν ἀρκετὰ ὡρίμον, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον τὴν ἑξῆς προπολόγησιν.

« Τὰ ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος
» συνήθεια ἢ ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν, ὑπερ-
» ισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν ».

Οἱ λόγοι τῆς προπολογήσεως ταύτης εἶναι οἱ ἑξῆς·

1. Ὅταν ὁ νομοθέτης δώσῃ ἅπαξ ἰσχὺν εἰς τὰ ἔθιμα, δὲν δύναται εὐλόγως νὰ τὴν περιορίσῃ εἰς μόνα τὰ γενικὰ, ὅσα εἶναι συνειθισμένα εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν. Μάλιστα τὰ ἔθιμα κυρίως εἶναι τοπικὰ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς τόπους, ὅπου ταῦτα ἔλαβαν ἰσχύν· σπανίως ἀπαντῶμεν συνηθείας ἐπικρατούσας εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας, ὅσαι ἀπαρτίζουν τὸ κράτος. Ὁ νόμος πρέπει νὰ ἀσχολῆται τὸν φυσικὸν ὁρόμον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὰς ὁποίας ῥυθμίζει· ἂν ὁ νομοθέτης ἐπιχειρήσῃ νὰ τὸν ἀνατρέξῃ βιαίως, ἀποτυχαίνει τὸν σκοπόν του, καὶ τὸ ἔργον του δὲν ὑπόσχεται εὐδοκίμησιν.

2. Καθεὶς γνωρίζει πόσον δίκαιον ἔργον εἶναι νὰ προσδῇ ὁ νομοθέτης καὶ νὰ προλάβῃ πάντα. Ποίαν βεβαιότητα πλέον ἢ κάν ἀπυρρώτους ἔχομεν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη συνήθειαι, μάλιστα εἰς τὰς νήσους· αἱ γενόμεναι ἕως τώρα ἔρευναι εἶναι ἁπλῶς διοικητικαί· οἱ δημογέροντες ἔγγραφον πρέγως ὅσοι ἐλάμβανον τὰς αὐτοσχεδίους πληροφορίας των, συσσωρευμένας συγχρόνως, ὥστε χειρὸν ἀποχρῶντα, ὥστε ἔργον εἶχεν νὰ φέρουν εἰς τὴν ἐξέτασίν των διικαστικὴν ἀκρίβειαν· ὁ νομοθέτης ἀντὶ νὰ ῥιψοκινδυνεύσῃ τὸ πρακτέμενον ζήτημα, εἶναι προτιμότερον ν' ἀφήσῃ τὴν ἔρευναν εἰς τὰς διικαστικὰς Ἀρχὰς, αἵτινες δύνανται νὰ φέρουν τὴν ἐκδεχομένην βεβαιότητα.

Τέλος πάντων ἡ ὑπάρχουσα συνήθεια ἢ δὲν ὑπαρχουν· εἰ μὲν τοῦτο, ὁ νόμος δὲν τὰς δίδει καμμίαν ἰσχύν· εἰ δὲ ὑπάρχουν, διατί νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὅσα δικαιώματα ἀπακτῶσι μὲ καλὴν πίστιν, φυλάττοντες ὅτι ἰσχυε περισσότερον ἀπὸ τὰς διατάξεις τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὅστις πρὸ ὀλίγου μόνον ἔλαβε τακτικὴν ἰσχὺν νόμου; διατί νὰ τὰς ἀκυρώσωμεν, πρὶν γένῃ ἡ γενικὴ μεταῤῥύθμισις τῆς ἐπικρατούσης πολιτι-

35. *Ἐφημερὶς τῶν Ἀγγελιῶν*, φ. 14 (16 Ἰουλ. 1835), σελ. 54 - 55. Ἡ *Ἐφημερὶς τῶν Ἀγγελιῶν* ἦτο ἐπίσημος κρατικὴ ἐφημερίς, συμπληρωματικὴ τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*.

κῆς νομοθεσίας μας; διατί νὰ καταργήσωμεν τὰ τοπικὰ ἔθιμα, ὅταν σεβώμεθα τὰ γενικὰ ταῦλάχιστον διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ τόπου, ὅπου ἐπεκράτησεν ἐκεῖνα, φέρουν τὸ αὐτὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον ταῦτα ἀπονέμουν εἰς τοὺς πολίτας ὅλης τῆς Ἐπικρατείας· ἀναμφιβόλως ὅποιος δεχθῇ τὰ γενικὰ ἔθιμα, δὲν δύναται πλέον εὐλόγως ν' ἀποβρύγῃ τὰ τοπικά·

3. Ἡ ἐπιτροπὴ εἶναι πολλὰ μακρὰν τοῦ νὰ ἐπιθυμήσῃ νὰ δώσῃ εἰς τὰ ἔθιμα βάρος καὶ δύναμιν ὑπὲρ τὸ δέον· ἐκ τοῦ ἐναντίου περικόπτει μέρος ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ὁ ἰσχύων νόμος τοῦ Δρομενοκώλου χορηγεῖ εἰς αὐτά· ἐν ᾧ αὐτὸς π. χ. δέχεται ὡς ἔθιμα « τὰ γινόμενα » ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν μιᾷ πόλει »· ἡ ἐπιτροπὴ ἀπαιτεῖ δὶ ὡτὰ *πράξεις ἀδιακόπους, ἤγουν* γινομένας πάντοτε καὶ ὁμοιομόρφως, καὶ ἐπικρατούσας πρὸ πολλοῦ χρόνου.

Τοῦτο δύναται μάλιστα νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ νὰ μεταβῶμεν βαθμηδὸν καὶ μὲ ἀνεπαίσθητον μεταβολὴν εἰς τὴν πλήρη τῶν ἐθίμων ἀκύρωσιν, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀνάγκης μέλλει νὰ φέρῃ ἡ νέα πολιτικὴ νομοθεσία·

4. Ἤθελεν εἶσθαι ἴσως καλήτερον ἡ περὶ ἐθίμων διάταξις νὰ μὴ τεθῇ ὡς δεύτερον ἄρθρον τοῦ σχεδίου, ἀλλ' ὡς παράγραφος τοῦ πρώτου, διότι καλῶς ἐξηγμένη δὲν εἶναι εἰμὴ ἐξαίρεσις τούτου· τίνα σημασίαν κύριον φαίνεται νὰ ἔχῃ τὸ σχέδιον τοῦ διατάγματος; τὸ νὰ ὁρίσῃ ποῖοι εἶναι οἱ ἰσχύοντες νόμοι· ἀλλ' ἐπειδὴ συνισχύουν καί τινα ἔθιμα, ὁμιλεῖ καὶ περὶ αὐτῶν ὡς μέρους μικροῦ ἐκείνων, καὶ τὰ δίδει ἐξαιρετικὴν ἰσχὺν νόμου, ἀλλὰ δὲν τὰ θεωρεῖ ὡς ὅλον διακεκριμένον, οἷον κώδηκα ὁλοσχερῆ· αἱ ὀλίγαι συγήθειαι εἶναι καὶ πρέπει νὰ λογίζωνται ὡς τόσα ἄρθρα ἐγγράφου νόμου, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν ὁλοκληρίαν τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας λαμβάνουν χώραν ὡς ἐλάχιστα μέρη φέροντα φύσιν παραρτήματος.

Τοῦτο συμφέρει μάλιστα εἰς τὸ νὰ ἐξασθενήσῃ τὸ βάρος τῶν ἐθίμων, διότι οὕτω φαίνονται ψιλὴ ἐξαιρέσεις, καὶ δὲν γίνονται ἀντικείμενον χωριστοῦ ἄρθρου νόμου.

Ἡ ἐπιτροπὴ λαμβάνει τέλος τὸ θάρρος, ὄχι νὰ δώσῃ γνώμην, ἀλλὰ νὰ καθυποβάλῃ εὐσεβάστως ὡς ἁπλῆν παρατήρησιν τὰ ἑξῆς·

1. Εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ σχεδίου ἤθελεν εἶσθαι ἴσως προτιμότερον νὰ δοθῇ ἡ ἰσχὺς ὄχι εἰς τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀλλ' εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς νόμους, διότι ἐκείνη δὲν ἀνεγνωρίσθη ποτὲ ὡς κώδηξ ἰσχύων, ἀλλ' ὡς εὔχρηστον ἔργον νομοδιδασκάλου, ἡ συνοπτικὴ συλλογὴ τῶν νόμων τούτων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθη ἐν καιρῷ ἡ τακτικὴ ἰσχὺς ἀκῦ τὴν ἀρμοδίαν ἐξουσίαν. Καὶ αὐταὶ αἱ νομοθετικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔδωκαν ποτὲ τὴν ἰσχὺν ταύτην εἰς τὴν Ἐξάβιβλον, ἀλλὰ πάντοτε εἰς τοὺς νόμους τῶν αὐτοκρατόρων.

Πρῶτον τὸ ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου 1828 ψήφισμα ἀναφέρει εἰς τὸ 38 ἄρθρον τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν δίδει τὴν ἰσχὺν εἰς αὐτὴν ὡς

κώδηκα, ἀλλ' εἰς τοὺς νόμους ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὴν θεωρεῖ ὡς συλλογὴν πρόχειρον καὶ εὔπόριστον. Ἰδοὺ τί λέγει τὸ ἄρθρον τοῦτο « τὰ δικαστήρια ἀκολουθοῦν, εἰς » μὲν τὰ πολιτικὰ, τοὺς νόμους τῶν αὐτοκρατόρων περι- » εχομένους εἰς τὴν πρόχειρον Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενο- » πούλου, εἰς δὲ τὰ ἐμπορικὰ τὸν τῆς Γαλλίας ἐμπορι- » κὸν κώδηκα ».

2. Ἐπειδὴ ἄλλο νεώτερον ψήφισμα ἀπὸ 15 Αὐγούστου 1830 εἰς τὸ 148 ἄρθρον ἀφαίρεσε τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου τὴν νόμου ἰσχύν, καὶ τῆς ἀπένειμε μόνον συμβουλευτικὴν ἰδιότητα· διὰ τοῦτο εἶναι ἴσως εὔλογον τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ σχεδίου νὰ φέρῃ ὅτι οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, οἱ περιεχόμενοι εἰς τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, θέλουν ἔχει ἰσχὺν, ἀντὶ τῆς φράσεως « θέλουν ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχουν ἰσχύν » διότι τὸ τελευταῖον ψήφισμα διέκοψε πλέον τὴν ἐξακολούθησιν.

Ἐπειδὴ ἡ ἐπιτροπὴ ἐνόμισε χρήσιμον τὴν συγχώνευσιν τῶν δύο ἄρθρων τοῦ σχεδίου εἰς ἓν μόνον, λαμβάνει τὸ θάρρος νὰ ἐκθέσῃ τὴν σύνταξιν τούτου ὁλοκλήρου, ὁποίαν τὴν ἐννοεῖ, καὶ τὴν καταβάλλει εἰς τὴν κρίσιν τῆς Γραμματείας. Εἶναι δὲ ἡ ἑξῆς·

« Οἱ πολιτικοὶ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, » οἱ περιεχόμενοι εἰς τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, » θέλουν ἰσχύει, μεχρισοῦ δημοσιευθῇ ὁ πολιτικὸς κώ- » δηξ, τοῦ ὁποίου τὴν σύνταξιν διετάξαμεν ».

« Τὰ ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος » συνήθεια ἢ ἀποφάσεις δικαστικαὶ καθιέρωσαν, ὑπερ- » ισχύουν, ὅπου ἐπικράτησαν ».

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 16 (28) Φεβρουαρίου 1835.

Εὐπειθέστατος
Ὁ Πρόεδρος τῆς νομοθετικῆς ἐπιτροπῆς Χ. ΚΑΒΝΑΡΗΣ.

27

Ὑπουργική Ἀναφορά περί ὑποβολῆς τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως (γνωμοδοτήσεως) τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας, Ἀθῆναι 19 Φεβρουαρίου 1835[36]

Praes. 3. März 1835
R. P. 22357 mit 1 Beilag

Nro 856
Ad Nrum 21759 et Exp. N. 4152.

Ministère de la Justice
Concernant l' Éxabible d' Arménopoulos

À Sa Majésté le Roi
Régence

Sire,

La Commission Législative ayant pris en considération mûre l' art. 2 du projet d' ordonnance relatif à l' Éxabible d' Arménopoulos et les coutumes, proposa la modification suivante: «Néanmoins les coutumes qui auraient été sanctionnées par l' usage non interrompu de longues années ou par des arrêts prévaudront partout où elles ont été en vigueur».

Elle a voulu conserver toutes les coutumes générales ou particulières qu' auraient été sanctionnées de l' une des deux manières susindiquées. Les raisons qui lui ont dicté cette mesure et qui me paraissent convaincantes sont exposées en long dans son rapport que j' ai l' honneur de joindre ici.

Votre Majesté voudra bien observer dans le rapport mentionné que la Commission, tout en reconnaissant les bornes de son pouvoir, a cru cependant nécessaire de soumettre une simple observation sur la rédaction du 1er article du projet dans le but de le rendre plus exact et plus précis. Cette observation me paraît juste, ainsi que celui de ne faire de deux articles qu' un seul, composé de deux paragraphes. De cette manière le projet de loi sera rédigé ainsi qu' il suit:

«Sur le rapport du Secrétaire d' État de la Justice, le Conseil des Ministres entendu, nous avons ordonné et ordonnons ce qui suit:

Art. 1. Les lois civiles des Empereurs de Byzance contenues dans l' Éxabible d' Arménopoule auront force de loi jusqu' à la publication du Code Civil dont nous avons déjà ordonné la rédaction.

Néanmoins les coutumes qui auraient été sanctionnées par l' usage non interrompu de longues années ou par des arrêts prévaudront partout où elles ont été en vigueur.

---

36. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Γραμμ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Τό μνημονευόμενον κατά τήν εἰσαγωγήν εἰς τό ἀρχεῖον τῆς Γραμματείας τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας παράρτημα (Beilag) εἶναι ἡ εἰς τήν γερμανικήν μεταφρασθεῖσα Ἔκθεσις τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς.

Art. 2. Le Secrétaire d' État de la Justice est chargé de l' exécution et de la publication de la présente».

Je suis avec le plus profond respect,

Sire,

De Votre Majesté,
Le très humble, très obéissant et très fidèle serviteur et sujet
Le Secrétaire d' État de la Justice par intérim

G. Praidès

Athènes, le 19 Février/3 Mars 1835

C. Provélégios

28

Πρακτικόν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835. Ὁριστική ἔγκρισις τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ὡς τελικῶς διετυπώθη[37]

SITZUNGS – PROTOCOLL N° 285
DER REGENTSCHAFT DES KÖNIGREICHS GRIECHENLAND
Abgehalten den 23. Februar/7. März 1835.

Die Regentschaft hat beschlossen, wie folgt :

. . . . . .

-3-

22357. Auf den Antrag des Justizministeriums und nach Vernehmung des Ministerraths, Gesezbuch des Armenopoulos betr., werde beschlossen, wie folgt:

Die bürgerlichen Geseze der byzantinischen Kaiser, welche in der Hexabiblos des Armenopoulos enthalten sind, sollen gelten, bis das bürgerliche Gesezbuch, dessen Abfassung von bereits angeordnet hat, publizirt wird.

Jedoch haben Gewohnheitsrechte, welche langjähriger und ununterbrochener Gebrauch oder richterliche Entschließungen geheiligt haben, da wo sie vorkommen, den Vorzug.

. . . . . .

Hiemit wurde das Protokoll geschlossen und unterzeichnet.
G. von Armansperg von Kobell v. Heideck

(Τ.Σ.)

---

37. Ἑλληνικό Λογοτεχνικό καί Ἱστορικό Ἀρχεῖο (ΕΛΙΑ), *Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖα καί Συλλογαί, Ὀθωνικοί Κώδικες, Βιβλίον Πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*, τόμ. 7.

29

Βασιλική Ἀπόφασις περί ὁριστικῆς ἐγκρίσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835[38]

Abschrift<R.P. 22357>

Otto etc.

Das Justizministerium erhält hiemit den Entwurf und die volle Ausfertigung des nach dem Berichte vom 19. Februar /3. März d. Mts. in unterstehenden Betreffe modifizirten und mit Unserer Sanktion versehenen Gesetzes über die Gültigkeit der Hexabiblos des Armenopulos zur Bekanntmachung und zum Vollzuge, nachdem vorher die Contrasignation sämmtlicher Staatssekretäre stattgefunden hat.

Athen, dem 23. Februar/7. März :/1835.

<Im Namen des Königs
Die Regentschaft

Armansperg von Kobell v. Heideck>

An das Justizministerium also ergangen

---

38. Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Ἡ ἀνωτέρω Βασιλική Ἀπόφασις διεβιβάσθη πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον διά τοῦ ἀκολούθου ἐγγράφου, ταυταρίθμου πρός αὐτήν:

R. P. 22357 *Ἑλ. 27 Φεβρ. 35*
Ἀρ. 59

OTTO
von Gottes Gnaden
König von Griechenland

Dem Ministerrathe wird umstehend eine Abschrift von der unterm heutigen an das Justizministerium erlassenen Weisung unterstehenden Betreffes mitgetheilt.

Athen, den 23. Februar / 7. Maerz 1835

Im Namen des Königs

Die Regentschaft
G. v. Armansperg von Kobelle v. Heideck

An den Ministerrath
Die Hexabiblos des Armenopoulos betr. *Stademann*

Κοινοποιεῖται εἰς τό Ὑπουργ. Συμβούλιον ἀντίγραφον τῆς εἰς τήν ἐπί τοῦ Δικαίου Γραμματείαν περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου.

30

Περίληψις τῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως ὑπ' ἀριθμ. 22357 τῆς 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835 πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον περί ὁριστικῆς ἐγκρίσεως τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύσῃ Ἀστικοῦ Δικαίου[391]

Ἡ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεία λαμβάνει καθ' ὅλα ἕτοιμον τόν νόμον τροποποιημένον καί ἐπικυρωμένον πρός δημοσίευσιν καί ἐκτέλεσιν, ἀφοῦ προηγουμένως προσυπογραφθῇ παρ' ὅλων τῶν Γραμματέων.

31

Ἔγγραφον τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τόν προεδρεύοντα τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περί ἀποστολῆς τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ μέλλοντος νά ἰσχύσῃ προσωρινῶς Ἀστικοῦ Δικαίου καί περί τῆς ἀνάγκης προσυπογραφῆς αὐτοῦ, Ἀθῆναι 26 Φεβρουαρίου 1835[40]

Ἀρ. 1062 *Ἐλ. <ἠφθη> 25 Φεβρ. 35*
Ἀρ. 58

Ἐν Ἀθήναις
τήν 26 Φεβρουαρίου 1835

Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Πρός τόν διευθύνοντα τάς συνεδριάσεις
τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου

Κοινοποιοῦντες ἐν ὀπισθογράφῳ πρός Ὑμᾶς, Κύριε Γραμματεῦ, τήν ἀπό 23 Φεβρουαρίου (7 Μαρτίου) Β. Ἀπόφασιν, σᾶς παρακαλοῦμεν νά ἐνεργήσετε τήν παρ' ὅλων τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου προσυπογραφήν τοῦ ἐπισυναπτομένου ἐνταῦθα Νόμου περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, καθώς καί τοῦ σχεδίου αὐτοῦ, καί νά διατάξετε νά μᾶς ἐπιστραφῶσι ταῦτα διά νά ἐνεργήσωμεν τά περαιτέρω.

Ὁ ἐκπληρῶν ἔργα Γραμματέως ἐπί τῆς Δικαιοσύνης

Γ. Πραΐδης

(Τ.Σ.)

39. Γ.Α.Κ., Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον, Φ. 11.
40. Γ.Α.Κ., Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον, Φ. 11.

32

Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τῆς Βασιλικῆς Ἀποφάσεως πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης περί προσυπογραφῆς τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί τοῦ μέλλοντος νά ἰσχύσῃ προσωρινῶς Ἀστικοῦ Δικαίου, κατόπιν προσυπογραφῆς του ὑπό τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835[41]

Ὄθων
ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος

Ἀποστέλλεται εἰς τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείαν τό σχέδιον τοῦ κατά τήν ἀπό 19 Φεβρουαρίου (3 Μαρτίου) τρ. ἔτους ἀναφοράν μεταρρυθμισθέντος Νόμου καί ἤδη ἐγκρινομένου παρ' Ἡμῶν, περί τοῦ κύρους τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου διά νά τόν δημοσιεύσῃ καί ἐκτελέσῃ, ἀφοῦ προηγουμένως προσυπογραφῇ παρ' ὅλων τῶν Γραμματέων.

〈Ἀθῆναι, 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835〉

33

Τό Νομοθετικόν Διάταγμα περί Πολιτικοῦ Νόμου (Περί τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου), Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835[42]

VERORDNUNG
Das Gesezbuch des Armenopulos betr.

OTTO
VON GOTTES GNADEN
KOENIG VON GRIECHENLAND

Auf den Antrag Unseres Staatssekretariats der Justiz und nach Vernehmung Unseres Ministerrathes haben Wir beschlossen und verordnen, wie folgt:

I

Die bürgerliche Geseze der byzantinischen Kaiser, welche in der Hexabiblos des Armenopulos enthalten sind, sollen gelten, bis das bürgerliche Gesezbuch, dessen Abfassung Wir bereits angeordnet haben, publizirt wird.

Jedoch haben Gewohnheitsrechte, welche langjähriger und ununterbro-

41. Γ.Α.Κ., *Ὄθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Συμβούλιον*, Φ. 11. Ἐπισυνημμένον εἰς τό ὑπ' αὐξ. ἀριθμ. ἐγγράφου 31 Ἔγγραφον τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον.

42. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 7 (7/19 Μαρτ. 1835), σελ. 52. Τό κείμενον ἔχει ὡς ὑπεγράφη ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας.

chener Gebrauch oder richterliche Entschliessungen geheiligt haben, da wo sie vorkommen, den Vorzug.

II

Unser Staatssekretär der Justiz ist mit der Bekanntmachung und dem Vollzuge des vorliegenden Gesezes, welches durch das allgemeine Regierungsblatt zu verkünden ist, beauftragt.

Athen, den 23. Februar (7. März) 1835

Im Namen des Königs
Die Regentschaft

Graf v. Armansperg Prdt., v. Kobell v. Heideck

Die Staatssekretäre
J. Colletis, G. Praidis, N. G. Theocharis, J. Rizo, v. Lesuire

Σημείωσις. Εἰς τό δημοσιευόμενον εἰς τήν σελ. 190 τῆς παρούσης μελέτης αὐθεντικόν χειρόγραφον κείμενον ἐμφαίνονται ἡ προσυπογραφή τοῦ Ἀναπληρωματικοῦ Μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας *J. B. von Greiner*, ὁ ἀριθμός πρωτοκόλλου ἐξερχομένων τῆς Γραμματείας τῆς Ἀντιβασιλείας: *22357*, ἡ ἔνδειξις: *An das Justizministerium*, πρός τό ὁποῖον ἀπηυδύνετο τό χειρόγραφον τοῦ Διατάγματος πρός δημοσίευσιν καί ἐκτέλεσιν, ἡ ἡμερομηνία διεκπεραιώσεως τούτου: *9. 3. <18>35* (ν. ἡμ.) μετά μονογραφῆς τοῦ ἁρμοδίου ὑπαλλήλου τῆς Γραμματείας τῆς Ἀντιβασιλείας καί τῆς ἐν τέλει πλήρους ὑπογραφῆς τούτου διά τό βέβαιον τοῦ κειμένου. Εἰς τό χειρόγραφον ὁ Γραμματεύς τῆς Δικαιοσύνης Γ. Πραΐδης ἔχει προσυπογράψει τό Διάταγμα ἐν συνεχείᾳ τῶν ἑτέρων Γραμματέων τῆς Ἐπικρατείας. Ἡ συμπλήρωσις τῆς ἡμέρας ὑπογραφῆς κατά τό παλαιόν καί τό νέον ἡμερολόγιον ἔχει τεθῆ εἰς τό αὐθεντικόν χειρόγραφον ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ *von Armansperg*.

Πρέπει νά μνημονευθῆ ὅτι ἡ προσυπογραφή τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Ἰ. Κωλέττη καί τῶν Γραμματέων τῆς Ἐπικρατείας ἠκολούθησε τήν διεκπεραίωσιν τοῦ Διατάγματος πρός τήν Γραμματείαν τῆς Δικαιοσύνης κατά τήν 25ην Φεβρουαρίου /9ην Μαρτίου 1835 καί συνεπῶς συνετελέσθη (μερίμνῃ τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης πρός τήν ὁποίαν ἀπεστάλη τό κείμενον ὑπό τῆς Γραμματείας τῆς Ἀντιβασιλείας) κατά τήν ἑπομένη, 26ην Φεβρουαρίου/10ην Μαρτίου 1835. Βλ. Γ.Α.Κ., Ἀταξινόμητα, *Πρωτόκολλον τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας. Ἔτος 1835, ἀπό ἀριθμ. 1 ἕως 2403*, Ἐγγραφή ὑπ' ἀριθμ. 1062. Ἡ μετάφρασις εἰς τήν ἑλληνικήν, ὡς ἐδημοσιεύθη εἰς τήν *Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως*, ἐταυτίσθη χρονικῶς πρός τήν ἐπί τοῦ χειρογράφου τεθεῖσαν ὑπό τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας ἡμερομηνίαν.

34

Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις τοῦ Νομοθετικοῦ Διατάγματος περί Πολιτικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1835[43]

<R.P. N. 22357>

ΔΙΑΤΑΓΜΑ
Περί Πολιτικοῦ Νόμου

ΟΘΩΝ
Ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος

Ἐπί τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας, ἀκούσαντες τήν γνώμην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπεφασίσαμεν καί διατάττομεν τά ἑφεξῆς:

Ἄρθρ. 1

Οἱ Πολιτικοί Νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων οἱ περιεχόμενοι εἰς τήν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου θέλουν ἰσχύει μεχρισοῦ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικός Κώδηξ, τοῦ ὁποίου τήν σύνταξιν διετάξαμεν.

Τά ἔθιμα, ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καί ἀδιάκοπος συνήθεια ἤ ἀποφάσεις δικαστικαί καθιέρωσαν, ὑπερισχύουν ὅπου ἐπεκράτησαν.

Ἄρθρ. 2

Ὁ Ἡμέτερος ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεύς διατάττεται τήν δημοσίευσιν καί ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου τούτου, ὅστις θέλει γνωστοποιηθῇ καί διά τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν Ἀθήναις, τήν 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835

Ἐν Ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Η ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ
Ὁ Κόμης Ἁρμανσπεργ Πρόεδρος, Κόβελ Ἔιδεκ

Οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας
Ἰ. Κωλέττης, Ν. Γ. Θεοχάρης, Λεσουῖρος, Ἰ. Ρίζος, Γ. Πραΐδης

43. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 7 (7/19 Μαρτ. 1835), σελ. 52. Ἀποτελεῖ τό κείμενον ὡς διετυπώθη ὑπό τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς καί ἐγένετο ἀποδεκτόν ὑπό τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας, ἡ ὁποία ὅμως ὑπέγραψεν ὡς πρωτότυπον τό εἰς τήν γερμανικήν κείμενον τούτου.

35

Ἔντυπος προκήρυξις περί τοῦ προσωρινῶς μέλλοντος νά ἰσχύῃ Πολιτικοῦ Νόμου[44]

ΟΘΩΝ
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας, ἀκούσαντες τὴν γνώμην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀκηφασίσαμεν καὶ διατάττομεν τὰ ἑφεξῆς.

Ἄρθ. 1

Οἱ πολιτικοὶ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οἱ περιεχόμενοι εἰς τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἁρμενοπούλου, θέλουν ἰσχύει μέχρις οὗ δημοσιευθῇ ὁ Πολιτικὸς Κώδηξ, τοῦ ὁποίου τὴν σύνταξιν διετάξαμεν.

Τὰ ἔθιμα ὅμως, ὅσα πολυχρόνιος καὶ ἀδιάκοπος συνήθεια, ἢ ἀκολουθίαι δικαστικαὶ καθιέρωσαν, ἰσχύουσιν ὅπου ἐπεκράτησαν.

Ἄρθ. 2.

Ὁ Ἡμέτερος ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεὺς διατάττεται τὴν δημοσίευσιν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ Νόμου τούτου, ὅστις θέλει γνωστοποιηθῇ καὶ διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 23. Φεβρουαρίου (7. Μαρτίου) 1835.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ Β ΑΣΙΛΕΩΣ,
Η ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ,

Ὁ Κόμης ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ Πρόεδρος, ΚΟΡΕΑ, ΡΙΔΕΚ.

Οἱ Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας,
Ι. ΡΑΛΛΗΣ
Ν. Γ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ,
ΑΕΞΟΠΟΥΛΟΣ,
Ι. ΡΙΖΟΣ
Γ. ΣΠΗΛΙΩΤΗΣ

Περὶ Πολιτικοῦ Νόμου.

44. Ἱστορική καί Ἐθνολογική Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, *Ἱστορικόν Ἀρχεῖον, Ὀθωνικά μονόφυλλα.*

36

Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας περί τῆς ἀνάγκης ἐκτυπώσεως τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου καί περί ἐπιλογῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Reitz ὡς πλέον καταλλήλου πρός χρῆσιν τῶν νομικῶν καί τῶν δικαστηρίων, Ἀθῆναι 4/ 16 Μαρτίου 1835[45]

Praes. 17 Maerz 1835
R. P. 22825 mit 1. Beilage

Nro 1206
À Sa Majesté le Roi
Régence

Ministère de la Justice

Concernant la réimpression
du texte d' Arménopoule
en Grec ancien

Sire,

L' original de l' Exabible d' Arménopoule écrite par l' auteur en Grec ancien est si rare en Grèce qu' il n' y que très peu de juristes qui en ont un exemplaire. La réimpression de ce livre, qui est devenu notre Code Civil, serait incontestablement d' une grande utilité ; les juges et les particuliers auraient à quoi avoir recours pour éclaircir leur doutes, que des traductions qui n' offrent pas de garantie d' une exactitude scrupuleuse pourraient faire naitre. ***De plus, les traductions, privées de tout secours de renvoi aux lois romaines et de toute citation, ne sauraient offrir aucun secours dans le cas où des endroits douteux ne peuvent être expliqués qu' à l' aide des dispositions du droit Romain.*** *Ces considérations m' ont convaincu de la nécessité de faire réimprimer le texte ancien d' Arménopoule. J' ai choisi de toutes les éditions celle de Reïtz, qui passe pour la plus correcte et la plus exacte et qui a en effet plus d' un avantage sur toutes les autres par ses tables comparatives et par ses citations.*

Les frais de cette entreprise ne monteront à plus de 3500 Drachmes pour mille exemplaires, d' après le Compte approximatif ci - joint. Au reste le Trésor en sera indemnisé par la vente de ce livre dont le prix pourrait être fixé à 5 Dr.

Dans la persuasion que Votre Majesté reconnaitra l' utilité d' une pareille entreprise, je La prie de vouloir bien m' accorder un crédit spécial pour cette somme et suis avec le plus profond respect,

---

45. Γ.Α.Κ., *Ὅδων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Τό κείμενον τοῦ ἐκδοθέντος βιβλίου περιλαμβάνει εἰς ὑποσημειώσεις παραπομπάς εἰς τό Ἰουστινιάνειον Δίκαιον καί παρεῖχεν οὕτως ἄνεσιν εἰς τά δικαστήρια νά ἀνάγωνται εἰς τάς πρωτογενεῖς πηγάς εἰς περίπτωσιν ἀτελειῶν ἤ ἀνεπαρκῶν διατυπώσεων τῆς *Ἐξαβίβλου*. Ἡ σήμανσις χωρίου τοῦ ἐγγράφου εἶναι ἰδική μας.

Sire,

De Votre Majesté,
Le très humble, très obéissant et très fidèle sujet
Le Secrétaire d' État de la Justice par intérim

G. Praïdès

Athènes le 4/ 16 Mars 1835

37

Πρακτικόν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας περί ἐγκρίσεως τῆς ἀνατυπώσεως τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Reitz πρός χρῆσιν τῶν νομικῶν καί τῶν δικαστηρίων, Ἀθῆναι 8 /20 Μαρτίου 1835[461]

SITZUNGS – PROTOKOLL
No 294
der Regentschaft
des Königreichs Griechenlands
Abgehalten den 8/ 20 März 1835

Die Regentschaft hat beschlossen wie folgt:

1

Nr. 22825. Auf den Bericht des Justizministeriums vom 4/ 16 März, Wiederauflage des altgriechischen Textes des Armenopoulos betr., genehmigt man, daß von dem altgriechischen Text des Hexabiblos des Armenopoulos eine neue Auflage gedrückt und aufgegeben werde. Zu diesem Zwecke genehmigt man für die abzuziehenden eintausend Exemplaren, wovon 40 bis 50 auf Schreibpapier zu drucken sind, die Summe von dreitausend fünfhundert Drachmen als unüberschreitbares maximum. Da dieser Preis sehr hoch ist, so hat das Justizministerium mit einen Privatdrucker nähren Contrakt über die Aufgabe dieses Werkes aufzuschliessen und zur Genehmigung vorzulegen. In diesem Contrakt ist für Einzalung der grösstmöglichsten Ersparung zu sorgen, die Zeit der Vollendung und die Bedingung festzusetzen, daß sämmtliche Exemplaren, sowohl die auf Schreib- als auch auf gewöhnliches Druckpapier abgezogenen auf solches Material abgedrückt sein müssen, wovon ein Muster von dem Untenehmer dem Contrakte beizulegen ist.

. . . . . .

Hiemit wurde das Protokoll geschlossen und unterzeichnet.
G. von Armansperg von Kobell v. Heideck

(Τ.Σ.)

---

46. Ἑλληνικό Λογοτεχνικό καί Ἱστορικό Ἀρχεῖο (ΕΛΙΑ), *Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖα καί Συλλογαί, Ὀθωνικοί Κώδικες, Βιβλίον Πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀντιβασιλείας*, τόμ. 7. Τό σχέδιον αὐτοῦ βλ. ἐπισημειωματικῶς ἐπί τοῦ ὑπ' αὐξ. ἀριθμ. 35 ἐγγράφου, Ἀναφορᾶς τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης πρός τό Συμβούλιον τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 1206 ἀπό τῆς 11/ 16 Μαρτίου 1835, Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

38

Ἐξώφυλλον τῆς πρώτης κρατικῆς *Ἐκδόσεως τῶν Ἀθηνῶν*[47]

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΝΟΜΩΝ

ΤΟ ΛΕΓΟΜΕΝΟΝ

Η ΕΞΑΒΙΒΛΟΣ

ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΘΕΝ ΠΑΝΤΟΘΕΝ ΚΑΤ' ΕΚΛΟΓΗΝ ΚΑΙ

ΚΑΤ' ΕΠΙΤΟΜΗΝ ΟΥΤΩ ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΠΑΝΣΕΒΑΣΤΟΥ

ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΤΟΥ ΕΡΜΟΥ ΑΡΙΘ. 209.

1835.

47. Κατ' ἐπιμέλειαν τῶν Κ. Προβελεγγίου καὶ Δ. Ραζῆ.

39

Βασ. Ἀπόφασις περί κατανομῆς τῶν ἐργασιῶν ἐπιδεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 18 Αὐγούστου 1836[48]

Ad. N. 13720

Πρός τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείαν
Περί τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου

Ἐπειδή καί ἡ μετάφρασις τοῦ Γαλλικοῦ Πολιτικοῦ Κώδηκος ἐτελείωσεν, εἶναι κατεπεῖγον ἀναγκαῖον νά ἐπιχειρισθῇ ἀξίως ἡ ἀναθεώρησις τοῦ ἐμπεριεχομένου ἀναφορικῶς πρός τήν νομοθεσίαν τῆς Ἑλλάδος, αὕτη δέ νά φθάσῃ τάχιστα εἰς ὡριμότητα διά νά δεχθῇ τόν τόσον ἀναγκαῖον Πολιτικόν Νόμον.

Διά νά εὐκολύνομεν δέ τάς προεργασίας ἤθελεν εἶσθαι κατάλληλον νά γείνῃ ἡ πρώτη ἀναθεώρησις ἀπό τά ἐφεξῆς ἄτομα :

α΄. Τοῦ μέν Πρώτου Βιβλίου, ἐξαιρουμένου τοῦ Τίτλου Ε΄ καί ΣΤ΄ ἀπό τόν κύριον Βέλλιον, ὅστις τό μετέφρασε.

β΄. Τῶν δέ Τίτλων Ε΄ καί ΣΤ΄ τοῦ Πρώτου Βιβλίου και τοῦ Τίτλου Ε΄ τοῦ 3ου Βιβλίου ἀπό τόν κύριον Πολυζωίδην.

γ΄. Τῶν δέ δύο πρώτων Τίτλων τοῦ Τρίτου Βιβλίου ἀπό τόν κύριον Πιτζιπιόν, ὡς μεταφραστήν τούτων, καί ἑπομένως γνωρίζοντα ἐντελῶς τούτους· καθώς καί τοῦ Τίτλου Δ΄ τοῦ αὐτοῦ Βιβλίου.

δ΄. Τῶν δέ Τίτλων ΣΤ΄, Ζ΄, ΙΖ΄-Κ΄ τοῦ Βιβλίου τούτου ἀπό τούς κυρίους Φέδερ καί Προβελέγγιον.

Μέ τήν ἐπιθεώρησιν τῶν λοιπῶν Τίτλων τοῦ Τρίτου Βιβλίου ἠμποροῦσαν ἴσως οἱ Πρόεδροι κ.κ. Κλονάρης καί Σοῦτζος, ὁ Εἰσαγγελεύς κύριος Πάικος καί ὁ δικηγόρος Πάλμας νά ἐπιφορτισθῶσι κατά τά διορισθησόμενα παρά τῆς ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείας Τμήματα.

Περί δέ τῆς ἀναθεωρήσεως ἠμποροῦσε νά δώσῃ ἕκαστος εἰσηγητής μόνον βραχεῖαν εἰσήγησιν :

α΄. τί εἶναι μεταβλητέον.

β΄. τήν πρότασιν περί συντάξεως τῶν μεταβληθησομένων χωρίων.

γ΄. τούς λόγους τῆς μεταβολῆς.

Ἡ Γραμματεία ἠμποροῦσε νά λάβῃ εἰς ἀναθεώρησιν ἐπί πᾶσιν ὅλα τά Τμήματα, καί παρ' ἕκαστον Τμῆμα νά συμπαραλαμβάνῃ τούς εἰσηγητάς (ἀναθεωρητάς) συνεννοουμένους ἐκ τοῦ προχείρου.

Περιμένομεν περί τούτου ταχίστην γνωμοδότησιν καί πρότασιν.

---

48. Ἐπίσημος ἐν χρόνῳ μετάφρασις ἐπισημειωματικῶς ἐπί τοῦ ὑπογεγραμμένου σχεδίου τῆς εἰς τήν γερμανικήν πρωτοτύπως ὑπογραφείσης Βασ. Ἀποφάσεως. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἡ μετάφρασις εἶχε γίνει ὑπό τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ *Βασιλικοῦ Γραφείου* Νικ. Κυπριάδου. Ὁ ὅρος ἀναθεώρησις (revision) δέν περιορίζεται εἰς τόν ἔλεγχον τῆς μεταφράσεως, ἀλλ' ἐκτείνεται καί εἰς τήν προσαρμογήν πρός τά ἑλληνικά δεδομένα. Πρβλ. τό Διάταγμα περί τῆς Νομοθετικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς 1/13 Ἰανουαρίου 1835 ἐν Γ. Δ. Δημακοπούλου, «Ἡ Νομοθετική Ἐπιτροπή τοῦ 1835. Σύστασις, ἀποστολή, ἔργον», σελ. 125 - 144 καί ἀνωτέρω Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 12.

Περί δέ ἀναθεωρήσεως τοῦ Δευτέρου Βιβλίου μένει κατά τήν Ἀπόφασιν τῶν 11/23 Ἀπριλίου τ.ἔ., τῆς ὁποίας ἐκτέλεσιν περιμένομεν τώρα πλέον ὅσον τάχιστα.

Ἀθῆναι τῇ 18/30 Αὐγούστου 1836

Ἄρμανσπεργ

exp. 1/9. 36 G.<raf>

40

Ἀναφορά τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης περί κατανομῆς τῶν ἐργασιῶν ἐπιθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 24 Αὐγούστου 1836[49]

Praes. 27 Aug./8 Sept. 36
C.P. 14897

N° 11580
Ad N^um^ 13720/18/30 Août
4337
Répartition du Code Civil à reviser.

Athènes ce 24 Août/5 Septembre 1836

À Sa Majesté le Roi
Le Ministère de la Justice

Sire,

Après une mûre refléxion sur la révision du Code Civil Français, j' ai cru devoir m' arrêter sur la répartition suivante:

1. Pour Mr Vellius les Titres I, II, III et IV du 1er Livre;

2. Pour Mr(s) Clonaris et Soutzo ensemble les Titres V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, reste du Premier Livre;

3. Pour Mr Provélégius et Feder le Second Livre tout entier, ainsi que les Titres XIX et XX du Troisième Livre;

4. Pour Mr Pitzipios les Titres I et II du Troisième Livre;

5. Pour Mrs Païcos, Palmas et Mélas ensemble les Titres III-XVI inclusivement du Troisième Livre.

Les raisons qui m' ont déterminé à donner la préférence à cette espèce de répartition sont:

1° Mr Vellius, chargé presque seul de la direction des affaires du Ministère de la Justice, membre de plusieures commissions, dont il est aussi souvent le rapporteur, chargé spécialement de la traduction et en partie de la rédaction du Code de Commerce composé de 800 articles, ne saurait se charger seul de la révision du Premier Livre du Code Civil, d' autant plus que ce livre, concernant les droits et obligations des personnes, est le plus difficile à reformer, et exige des modifications essentielles qui demandent du tems et une attention soutenue

49. Βλ. Γ.Α.Κ., *Ὁδών. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4.

que Mr Vellius ne saurait avoir; ainsi j' ai borné sa quote part aux 4 premiers Titres du Livre I.

2°. La révision du reste du Premier Livre a été attribuée à Mr(s) Clonarès et Soutzo ensemble, parcequ' il y a des liaisons étroites entre les dispositions de cette partie qu' on ne saurait peut-être diviser sans inconvénient, et parce que le partage en deux, s' il était nécessaire, pourait être mieux convenu entre MMrs Clonarès et Soutzo qui, en cas de besoin, pourront aussi s' entendre respectivement.

3°. La révision du Second Livre était déjà attribuée à MMrs Provéleguius et Feder depuis longtems, ainsi que l' Ordonnance Royale du 18/30 Août en fait mention; l' observation 4 ci-après fera connaître à V.M. les raisons pour lesquelles j' ai cru nécessaire de ne pas leur ajouter que les deux derniers Titres du 3ème Livre, qui traitent de l' expropriation forcée et de la prescription, quoique les dispositions du premier de ces deux Titres aussi soient en partie comprises dans le Code de Procédure en vigueur.

4°. Le Troisième et dernier Livre ne pouvait être partagé qu' en trois parties bien distinctes, savoir:

La première partie contiendrait les deux premiers Titres concernant la succession, les donnations et les testamens.

La seconde partie comprendra les 14 Titres suivans, relatifs aux contrats et obligations.

La troisième enfin consistera dans les quatres derniers Titres qui traitent du nantissement, des hypothèques, de l' expropriation forcée et de la prescription.

Toute autre subdivision ne saurait être qu' un démembrement nuisible à l' uniformité des principes qui doivent présider à la rédaction de chaque partie de ce Code; c' est pour cette raison que je me suis permis de ne point déférer, ainsi que l' Ordonnance R^le semblait l' autoriser, à la personne chargée de la révision des Titres V et VI du Livre Premier concernant le mariage et le divorce, celles du Titre V, Livre III, qui est relatif aux contrats du mariage et qui tient beaucoup plus à la partie des contrats et obligations qu' à celle qui traite du mariage considéré par rapport aux personnes. Cette division établie, Mr Pitzipios sera chargé, conformément à l' Ordre Royal, de la révision des deux premiers Titres du livre III qu' il avait traduits et qui constituent la première partie de la division établie ci-dessus.

La seconde partie composée de presque 900 dispositions ne saurait être attribuée à une seule personne, la réunion de MMrs Païcos, Palmas et Mélas, tous trois recommandables pour leurs connaissances et pour leur zèle, et qui se verraient avec un vif plaisir réunis dans une mission aussi honorable, m' a paru le seul moyen de concilier l' étendue du travail avec l' impossibilité ou plutôt le danger de la diviser.

La troisième partie est en partie confectionnée, comme p.e. les Titres de nantissement et des hypothèques. Aussi ne restait-il pour ajouter à MMrs Provéleguius et Feder que les deux derniers Titres.

Je regrette de n'avoir pu appeler aussi dans cette tâche importante Mr Polyzoides désigné dans l' Ordonnance de V.M.; j' ai cru que la variété de ses connaissances littéraires serait de peu d' utilité dans les questions graves des discussions législatives.

Telle est, Sire, mon opinion sur la répartition des travaux en question. Si elle est approuvée, il serait nécessaire de faire venir ici l' avocat Palmas; et, dans ce

cas, une retribution mensuelle de 400 Dr. par mois lui serait indispensable.

Pour ce qui est de la révision générale de toutes les parties de la loi, au lieu de la confier au Ministère de la Justice, il serait peut-être plus convenable de l' attribuer à une commission composée de toutes les personnes qui seront appelées à prendre part dans les révisions partielles et dont chacune fera le rapport pour ce qui concerne sa quote part. L' absence de Mr Pitsipios pourait être suppléé par son rapport écrit, en cas que les circonstances ne permettraient pas de le faire venir ici pendant la discussion de son lot.

Je suis avec un profond respect,
Sire,
De Votre Majesté

Le très humble et très obéissant serviteur et sujet fidèle
Le Secrétaire d' Etat de la Justice par intérim

J. Rizos

C. Paparrigopoulos

41

Βασ. Ἀπόφασις περί ἐγκρίσεως τῆς Ὑπουργικῆς Ἀναφορᾶς περί τῆς κατανομῆς τῶν ἐργασιῶν ἐπιθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 28 Αὐγούστου 1836[50]

<Ἀρ. Πρωτ. 14897>

ΟΘΩΝ κ.λπ.

Ἡ διά τῆς Ἀναφορᾶς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τῶν 18/30 Αὐγούστου τρέχ. ἔτους περί τῆς σημειουμένης ὑποθέσεως δηλωθεῖσα διανομή τοῦ Πολιτικοῦ Κώδηκος εἰς ἐπιθεώρησιν ἐγκρίνεται. Ἀλλά δέν συγκατατιθέμεθα μ' ὅλον τοῦτο εἰς τό νά διορισθῇ ἡ προταθεῖσα Ἐπιτροπή χάριν ἀνωτάτης ἐπιθεωρήσεως, ἐπειδή τά συμβάντα τῆς προλαβούσης συζητητικῆς τῶν νόμων Ἐπιτροπῆς μᾶς ἔδωκαν τήν δυσάρεστον πληροφορίαν ὅτι αἱ ὑποθέσεις μέ τάς πολυπληθεῖς ἐπιτροπάς δέν προοδεύουσι.

<Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Αὐγούστου/9 Σεπτεμβρίου 1836

Καθ' Ὑψηλήν Ἐπιταγήν

ὑπογρ. Armansperg>

(διεξεπεραιώθη κατά τήν 10ην Σεπτεμβρίου 1836 ν.ἡμ., μονογρ. Graf)[51].

50. Γ.Α.Κ., *Ὁδων. Ἀρχεῖον Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Ἡ ὀρθή ἡμερομηνία εἶναι: 24 Αὐγούστου 1836.

51. *Αὐτόθι*. Μετάφρασις, ἐπισημειωματικῶς ἐπί τῆς Ἀναφορᾶς τῆς Γραμματείας τῆς Δικαιοσύνης ὑπ' ἀριθμ. 11580 τῆς 24ης Αὐγούστου/5ης Σεπτεμβρίου 1836, ἀνωτέρω Ἔγγρ. ὑπ' ἀριθμ. 40.

42

Ἐγκύκλιος πρός τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀναθεωρήσεως τοῦ μεταφρασθέντος κειμένου τοῦ Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Ἀθῆναι 18 Σεπτεμβρίου 1836[52]

Ἀριθμ. 11733

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Πρός τόν κ. Ἀ. Πάικον

Ἡ Κυβέρνησις, συναισθανομένη τήν ἀνάγκην τῆς συντάξεως Πολιτικοῦ Νόμου καταλλήλου εἰς τήν κατάστασιν τοῦ κράτους καί θεωροῦσα ὅτι τό ἔργον τοῦτο ἠδύνατο τά μέγιστα νά εὐκολυνθῇ ἄν ὡς βάσις τοῦ ἔργου ἐλαμβάνετο ὁ Πολιτικός Νόμος τῆς Γαλλίας, διέταξε πρό τινος καιροῦ τήν μετάφρασιν καί τύπωσιν τούτου, ἤδη δέ εὐηρεστήθη νά διανείμῃ, διά τοῦ ἀπό 28 Αὐγούστου/9 Σεπτεμβρίου ἐ.ἔ. Διατάγματος, τήν ἐπεξεργασίαν καί κατάρτισιν τοῦ ἔργου εἰς τούς ὄπισθεν σημειουμένους, κατά τήν αὐτόθι φαινομένην διαίρεσιν.

Ἀποστέλλοντες εἰς ὑμᾶς ἀντίτυπον τῆς εἰρημένης μεταφράσεως σᾶς παρακαλοῦμεν ν' ἀσχοληθῆτε τό καθ' ὑμᾶς εἰς τό σπουδαῖον τοῦτο ἀντικείμενον μετά τῆς ἀπαιτουμένης προσοχῆς καί δραστηριότητος.

Τό δυσδιαίρετον ἤ μᾶλλον τό ἀδιαίρετον μερῶν τινων τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου, τά ὁποῖα κερματιζόμενα ἤθελον παρέξει πολλάς περί τήν ἐπεξεργασίαν δυσκολίας, ὑπηγόρευσαν τήν ἀνάγκην νά ἑνώσῃ εἰς περιστάσεις καί πλείονας ἐξεργαστάς εἰς μίαν καί τήν αὐτήν μερίδα, ἀφήσασα εἰς αὐτούς τήν φροντίδα νά διαθέσωσιν ἐπί τό καταλληλότερον τήν περί τούτου οἰκείαν ἑκάστου μετοχήν.

Ἡ Κυβέρνησις, ἀποβλέψασα εἰς τάς ἰδιότητας τῶν εἰς τό ἔργον τοῦτο προσκαλουμένων προσώπων, δέν ἐνέκρινε νά διαγράψῃ ὁδηγίας περί τοῦ τρόπου τῆς ἐξεργασίας, ἐθεώρησεν ὅτι ἅπαντες θέλουν εὕρει καί προτιμήσουν ἐκεῖνον ὅστις δύναται νά ἑνώσῃ τήν ταχύτητα μέ τήν ἀκρίβειαν, ἐνόμισε μ' ὅλα ταῦτα νά ἐπιστήσῃ τήν προσοχήν τῶν ἐπεξεργαστῶν εἰς τρία τινά:

1. Νά συντάττωνται εἰς ἄρθρα νόμου αἱ γενόμεναι μεταβολαί.

2. Νά ἐκθέτωνται σαφῶς οἱ λόγοι τῶν ἐγκριθεισῶν μεταβολῶν εἰς ἰδιαιτέραν ἔκθεσιν ὑποβληθησομένην εἰς τήν Γραμματείαν μετά τό τέλος τοῦ ἔργου.

3. Νά ἐνεργῶνται μετά φειδοῦς αἱ μεταβολαί καί νά μήν ἀναστρέφεται ἡ τάξις τῶν Γαλλικῶν διατάξεων χωρίς ἀποχρώντων λόγων.

Ἐν Ἀθήναις τήν 18 Σεπτεμ.<βρίου> 1836

Ὁ πρ.<οσωρινός> ἐπί τῆς Δικαιοσ.<ύνης> Γραμματεύς
Ἰ. Ῥῖζος

---

52. ΕΛΙΑ, *Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖα καί Συλλογαί, Ἀρχεῖον Ἀνδρ. Παΐκου* (ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξάνδρου Βούλτζου). Ὁ ὅρος *Πολιτικός Νόμος* προεκρίθη ἀντί τοῦ *Πολιτικοῦ Κώδικος* διότι ἐπρόκειτο περί συντάξεως αὐτοτελοῦς νόμου καί ὄχι περί συνενώσεως ἐπί μέρους ἀστικῶν νόμων ὡς συνέβη ἐν Γαλλίᾳ.

Γ. Βέλλιος: Τίτλοι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ καί IV τοῦ Πρώτου Βιβλίου.

Χ. Κλονάρης καί Δ. Σοῦτσος συνάμα: Τίτλοι V, VI, VII, VIII, IX, X καί XI τοῦ αὐτοῦ Πρώτου Βιβλίου.

Κ. Προβελέγγιος καί Γ. Φέδερ: ὁλόκληρον τό Δεύτερον Βιβλίον καί οἱ Τίτλοι XIX καί XX τοῦ Τρίτου.

Κ. Πιτσιπιός : Τίτλοι Ι καί ΙΙ τοῦ Τρίτου Βιβλίου.

Ἀ. Πάικος. Ἀ. Πάλμας καί Λ. Μελᾶς : Τίτλοι ΙΙΙ ἄχρι τοῦ XVI, καί αὐτοῦ ἐμπεριεχομένου, τοῦ Τρίτου Βιβλίου.

Κ. Παπαρρηγόπουλος

43

Ἡ πρώτη εἰς τήν ἑλληνικήν μετάφρασις τοῦ *Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* (1836)[53]

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ,

ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ,

ΚΑΤΑ ΔΙΑΤΑΓΗΝ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ,

ΥΠΟ

Γ. ΒΕΛΛΙΟΥ, Α. ΠΟΛΥΖΩΙΔΟΥ, Κ. ΠΙΤΖΙΠΙΟΥ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤ. Δ. ΣΧΙΝΑ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ.

1836.

53. Πανομοιότυπον ἐξωφύλλου, Πίνακος τῶν Περιεχομένων καί τῆς πρώτης καί τῆς τελευταίας σελίδος τῆς Πρώτης Ἐκδόσεως τοῦ μεταφρασθέντος εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν κειμένου τοῦ *Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, 1836. Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος (ΕΒΕ), Νομ. 1993, 4ον.

Μετέφρασαν

ο Γ. Βέλλιος ..... Αρθρ. 1 ——

ο Α. Παλαιολόγος ..... 516 ——

ο Κ. Παπαπιός ..... 711 ——

ο Κ. Δ. Σχινάς ..... 1101 ——

ΚΩΔΗΞ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ.

Διατάξεις εἰσαγωγικαί.

Περὶ τῆς δημοσιεύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐν γένει.

(Ἐψηφίσθη τὴν 5 Μαρτίου 1803 ἐδημοσιεύθη τὴν 15 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς)

1. Οἱ νόμοι εἶναι ἐκτελεστοὶ καθ' ὅλην τὴν Γαλλικὴν ἐπικράτειαν, δυνάμει τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν ἥτις γίνεται ἀπὸ τοῦ Βασιλέως· ἐκτελοῦνται δὲ εἰς ἕκαστον μέρος τοῦ Βασιλείου ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ δημοσίευσις δύναται νὰ γνωσθῇ ἐκεῖ. Ἡ πρὸς τοῦ Βασιλέως γενομένη δημοσίευσις λογίζεται γνωστὴ εἰς μὲν τὴν νομὸν τῆς Βασιλευούσης μίαν ἡμέραν μετὰ τὴν τῆς δημοσιεύσεως, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων νομῶν μετὰ τὴν προβλεπομένην τῆς αὐτῆς προθεσμίας χρονοθετημένης μιᾶς ἡμέρας, ἀνὰ πᾶσαν δέκα μυριαμέτρων ἀπόστασιν μεταξὺ τῆς πόλεως ὅπου ἡ δημοσίευσις ἔγινε καὶ τῆς πρωτευούσης ἑκάστου νομοῦ.

2. Ὁ νόμος δεσμεύει περὶ τοῦ μέλλοντος μόνον· δὲν ἔχει δὲ δύναμιν ἀναδρομικήν.

3. Οἱ περὶ ἀστυνομίας καὶ ἀσφαλείας νόμοι εἶναι ὑποχρεωτικοὶ πρὸς πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν ἐπικράτειαν. Τὰ ἀκίνητα ὡς καὶ αὐτὰ τὰ εἰς ἀλλοδαποὺς ἀνήκοντα, ὑπάγονται εἰς τοὺς Γαλλικοὺς νόμους. Οἱ περὶ κατασπάσεως καὶ ἀκινητίτου τῶν προσώπων νόμοι διέπουσι (regissent) τοὺς Γάλλους καὶ ἐν ἀλλοδαπῇ διατρίβοντας.

4. Ὅστις τῶν δικαστῶν ἀπὸ τὸ πρόσχημα σιωπῆς, ἀσαφείας ἢ ἐνδείας (insuffisence) τοῦ νόμου ἀποποιεῖται νὰ δικάσῃ, δύναται νὰ κατηγορηθῇ ὡς δεινοπαθίας (coupable de déni de justice.)

5. Ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς δικαστὰς ν' ἀποφαίζωσι μὲ γενικὰς καὶ κανονιστικὰς διατάξεις περὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ὑποβαλλομένων διαφορῶν.

6. Ἂν ἡ νομοθεσία κάποιας δὲ ἐξαιτίαν σκοτεινῶν ἢ ἀντικρουομένων διατάξεων ἀπὸ τοὺς νόμους τοὺς διαφόρους τὴν κοινὴν εὐταξίαν καὶ τὴν χρηστοήθειαν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Περὶ προσώπων

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Περὶ ἀπολαύσεως καὶ στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ ἀπολαύσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

7. Ἡ χρῆσις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ πολίτου, ἣτις δὲν ἀποκτᾶται οὐδὲ διατηρεῖται εἰμὴ κατὰ τὸν συνταγματικὸν νόμον.

8. Πᾶς Γάλλος θέλει ἀπολαύει τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

πους τῶν τελευταίων τούτων, ὄντων ἀνηλίκων, διὰ νὰ ὁμολογήσωσιν ἂν ἠξεύρουν ὅτι τὸ πρᾶγμα χρεωστεῖται.

2276. Οἱ δικασταὶ καὶ οἱ δικογράφοι ἀπαλλάττονται τῆς περὶ τῶν ἐγγράφων εὐθύνης πέντε ἔτη μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς δίκης· οἱ δὲ κλητῆρες, μετὰ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς παραγγελίας, ἢ τῆς κοινοποιήσεως τῶν ἐπιτετραμμένων αὐτοῖς ἐγγράφων.

2277. Αἱ λοιπάδες ἀϊδίων καὶ ἰσοδίων προσόδων, αἱ τῶν πρὸς διατροφὴν συντάξεων, τὰ ἐνοίκια τῶν οἰκιῶν καὶ ἡ τιμὴ τῆς ἐκμισθώσεως τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων, οἱ τόκοι τῶν δεδανεισμένων ποσοτήτων, καὶ ἐν γένει πάντα ὅσα εἶναι πληρωτέα κατ' ἔτος, ἢ κατὰ περιοδικὰς συντομωτέρας προθεσμίας, παραγράφονται διὰ πέντε ἐτῶν.

2278. Αἱ ἐν τῷ παρόντι τμήματι διαλαμβανόμεναι παραγραφαὶ χωροῦσι κατὰ τῶν ἀνηλίκων καὶ τῶν ἀπηγορευμένων, οἵτινες ὅμως δύνανται νὰ κάμουν ἀναγωγὴν κατὰ τῶν ἐπιτρόπων των.

2279. Ἡ διακατοχὴ κινητῶν πραγμάτων ἰσοδυναμεῖ δικαίῳ μ' ὅλον τοῦτο ὁ ἀπωλέσας πρᾶγμά τι ἢ ἐκεῖνος ἀφ' οὗ ἐκλάπη αὐτό, δύναται νὰ τὸ διεκδικήσῃ διὰ τριῶν ἐτῶν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀπωλείας ἢ τῆς κλοπῆς, κατ' ἐκείνου, ἐν ταῖς χεραὶ τοῦ ὁποίου τὸ εὕρῃ, οὗτος δὲ δύναται νὰ κάμῃ ἀναγωγὴν κατ' ἐκείνου παρ' οὗ τὸ ἔλαβε.

2280. Ἐὰν ὁ τωρινὸς δικκάτοχος τοῦ κλαπέντος ἢ ἀπωλεσθέντος πράγματος τὸ ἠγόρασεν ἐν πανηγύρει (foire) ἢ ἀγορᾷ ἢ ἐπὶ δημοπρασίας (vente publique) ἢ ἀπό τινος πωλητοῦ τοιούτων πραγμάτων, ὁ ἀρχικὸς κύριος δὲν δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ, εἰμὴ ἀποτινύων εἰς τὸν διακάτοχον ἣν οὗτος ἐπλήρωσε τιμήν.

2281 Αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δημεισεύσεως τοῦ παρόντος μέρους ἀρξάμεναι παραγραφαὶ θέλουν κανονισθῆ κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους· ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀρξάμεναι παραγραφαί, περὶ ὧν ἀπαιτεῖται, κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους, χρόνος ὑπερβαίνων τὰ τριάκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, θέλουν συμπληρωθῆ διὰ τοῦ τριακονταετοῦς τούτου διαστήματος.

44

Ἡ δευτέρα εἰς τήν ἑλληνικήν ἔκδοσις τοῦ *Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* (1838)[54]

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ

ΜΕΤΕΝΕΧΘΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΩΤΕΡΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ

ΚΑΤΑ ΔΙΑΤΑΓΗΝ ΤΗΣ

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΥΠΟ

Γ. ΒΕΛΛΙΟΥ, Α. ΠΟΛΥΖΩΪΔΟΥ, Π. [illegible] ΚΑΙ [illegible].

Δ. ΣΧΙΝΑ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

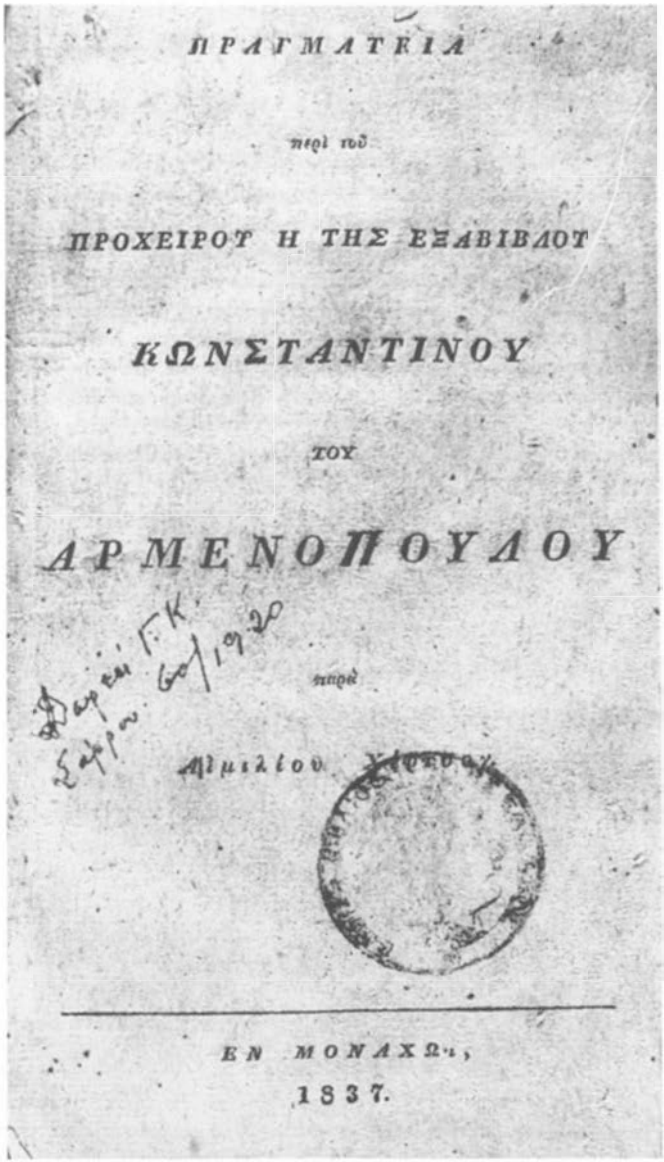
ΕΚ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ.

1838.

54. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τῆς Δευτέρας Ἐκδόσεως τοῦ μεταφρασθέντος εἰς τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν κειμένου τοῦ *Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἀθῆναι 1838.

45

Ἡ πρώτη περί τῆς *Ἐξαβίβλου* πραγματεία εἰς τήν νεοελληνικήν[55]

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

περὶ τοῦ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΥ ΗΤΗΣ ΕΞΑΒΙΒΛΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΟΥ

ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

παρὰ

Αἰμιλίου

ΕΝ ΜΟΝΑΧΩι,

1837.

55. Ἐξώφυλλον τῆς πραγματείας τοῦ πρώτου Καθηγητοῦ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Αἰμιλίου Herzog περί τῆς *Ἐξαβίβλου* τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ἡ ἐν λόγῳ πραγματεία πιθανῶς ἐχρησιμοποιήθη ὡς διδακτικόν ἐγχειρίδιον εἰς τό Πανεπιστήμιον.

46

Βασ. Διαταγή περί συστάσεως Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς, κυρίως πρός σύνταξιν *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου*, Ἀθῆναι 2 Ἀπριλίου 1842[56]

Ἐλ.<ήφθη> τῇ 6ῃ Ἀπριλ. 42
Ἀρ. Πρ. Ἀν. 814

ΟΘΩΝ κ.τλ.

Ἐπί τῇ προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέως, ἀπεφασίσαμεν νά συστήσωμεν ἐπιτροπήν ἔργον ἔχουσαν νά συζητῇ καί νά παρασκευάζῃ τά περί τοῦ Πολιτικοῦ Νόμου ἤ καί ἄλλων ἀντικειμένων νομοσχέδια, ὅσα ἡ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεία ἤθελεν ἀναθέσει εἰς αὐτήν, καί διορίζομεν τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης μέλη τούς Κους Προβελέγγιον, Γενικόν Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, Κ. Πιτσιπιόν, Πρόεδρον τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν, Μ. Ρενιέρην, Ἀρειοπαγίτην, Γ. Μαυροκορδᾶτον καί Αἰ. Ἔρτσογ, Καθηγητάς τοῦ Ἡμετέρου Πανεπιστημίου, Μ. Ποτλῆν, Πάρεδρον παρά τῇ Γραμματείᾳ τῆς Δικαιοσύνης, Π. Καλλιγᾶν, δικηγόρον καί Πάρεδρον παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ.

Ἀνατιθέμεθα δέ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος εἰς τόν Ἡμέτερον ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματέα.

Ἐν Ἀθήναις τήν 2/14 Ἀπριλ.<ίου> 1842

Ὄθων

Γ. Α. Ράλλης

Διεκπερ. 6/4/42
Πρός τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματείαν

56. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ. 4. Βλ. καί *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 10 (14 Μαΐου 1842), σελ. 61.

47

Εἴδησις περί ἀνασυγκροτήσεως τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς κυρίως πρός σύνταξιν *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου*, Ἀθῆναι 19 Μαΐου 1844[57]

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΑΦΟΡΩΣΑΙ ΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ

Διά τῶν ἀπό 18 καί 24 Ἀπριλίου ἐ.ἔ. <1844> Β. Διαταγμάτων μεταῤῥυθμίσθη ἡ συστηθεῖσα Ἐπιτροπή πρός συζήτησιν καί παρασκευήν τῶν νομοσχεδίων, ὅσα τό ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργεῖον ἤθελεν ὑποβάλει εἰς αὐτήν, ὡς ἐφεξῆς :

οἱ κύριοι
Κ. Πιτσιπιός, Πρόεδρος τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφετῶν,
Ἰ. Σωμάκης, Ἀρειοπαγίτης,
Σ. Γαλάτης, Ἐφέτης,
Π. Ἀργυρόπουλος,
Σ. Πήλληκας,
Γ. Μαυροκορδᾶτος
Π. Καλλιγᾶς, Καθηγηταί τοῦ Πανεπιστημίου Ὄθωνος,
Μ. Ποτλῆς, δικηγόρος παρά τοῖς ἐν Ἀθήναις δικαστηρίοις, καί
Μ. Ῥενιέρης, Ὑπουργικός Σύμβουλος τοῦ ἐπί τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργείου.

57. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 16 (19 Μαΐου 1844), σελ. 76. Τά πρωτότυπα κείμενα τῶν ὡς ἄνω Διαταγμάτων δέν ἐπεσημάνθησαν εἰς τά Κρατικά Ἀρχεῖα. Ἴσως εἶναι εἰσέτι ἀταξινόμητα. Βλ. καί τήν ἀκόλουθον εἴδησιν ἀπολύσεως ἑτεροχθόνων δικαστῶν: «*Διά τοῦ ἀπό 1 Μαΐου ἐ.ἔ. Β. Διατάγματος ἀπελύθησαν τῆς ὑπηρεσίας ὡς μή ἔχοντες τά νενομισμένα προσόντα τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου οἱ κύριοι: Δ. Γ. Σοῦτσος, Εἰσαγγελεύς παρά τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, Θ. Μανοῦσος, Δ. Σκορδίλης, Ἀρειοπαγῖται, Χ. Κρασσᾶς, Ἐφέτης ἐν Ἀθήναις, Σ. Λεονταράκης, Ἐφέτης ἐν Ναυπλίῳ*», *Αὐτόθι*.

48

Βασ. Διάταγμα περί συστάσεως νέας Ἐπιτροπῆς Συντάξεως Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου, Ἀθῆναι 1 Σεπτεμβρίου 1848[58]

ΟΘΩΝ
<ἐλέῳ Θεοῦ
Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος>

Θεωροῦντες ὅτι ἡ ἔλλειψις Πολιτικοῦ Νόμου διέποντος τάς ἰδιωτικάς τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων διαφοράς ἐπιφέρει πλείστας ὅσας δυσχερείας εἰς τήν διάλυσιν αὐτῶν·

Ἐπιθυμοῦντες ν' ἀναπληρωθῇ ἡ πρό πολλοῦ ὑποδειχθεῖσα καί διά τοῦ Συντάγματος (ἄρθρ. 105, § ε΄, ἐδάφ. 2) προβλεπομένη τοιαύτη ἔλλειψις·

Θεωροῦντες δέ τήν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀναθέσωμεν τό σοβαρόν τῆς συντάξεως τοῦ νόμου τούτου ἔργον εἰς Ἐπιτροπήν νομομαθῶν·

Ἐπί τῇ προτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης

Ἀποφασίζομεν καί διατάσσομεν

Ἄρθρ. 1

Συσταίνεται Ἐπιτροπή ἐπιφορτισμένη νά σχεδιάσῃ τόν Πολιτικόν Νόμον τῆς Ἑλλάδος, ἥτις, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν καί τήν ἄλλοτε ἐπί τοῦ ἀντικειμένου τούτου γενομένην ἐργασίαν, θέλει ὑποβάλει τό ἔργον της καθ' ὅσον τοῦτο προχωρεῖ, μετά τῶν ἀνηκουσῶν αἰτιολογιῶν εἰς τόν Ἡμέτερον Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης, ὅστις θέλει τό διαβιβάσει εἰς τά Δικαστήρια τοῦ Κράτους διά νά κάμουν ἐπ' αὐτοῦ τάς παρατηρήσεις των.

Ἄρθρ. 2

Ὀνομάζομεν τῆς ρηθείσης Ἐπιτροπῆς Πρόεδρον μέν τόν Κύριον Χριστόδουλον Κλονάρην, Γερουσιαστήν καί Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου,

Μέλη δέ τούς κ.κ. Κωνσταντῖνον Προβελέγγιον, πρώην Βουλευτήν, Π. Σπηλιάδην, Ἀρειοπαγίτην, Π. Παπαρρηγόπουλον, Ἀρειοπαγίτην καί Καθηγητήν, Β.Ἰ. Οἰκονομίδην, Ἐφέτην καί Καθηγητήν, Γ. Μαυροκορδᾶτον καί Ἰω. Σοῦτσον, Καθηγητάς, Ἀ. Πάικον, Π. Καλλιγᾶν, Μ. Ρενιέρην καί Μ. Ποτλῆν, δικηγόρους, καί Γραμματέα αὐτῆς τόν κ. Λιδωρίκην, Πάρεδρον Πρωτοδικείου.

Ἄρθρ. 3

Ἐπιφορτίζομεν τόν Ἡμέτερον Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης νά μᾶς προτείνῃ μετά τήν περαίωσιν τοῦ εἰρημένου ἔργου ἀνάλογον ἀντιμισθίαν δι' ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς εἰρημένης Ἐπιτροπῆς.

Ὁ αὐτός Ὑπουργός θέλει ἐκτελέσει τό παρόν Διάταγμα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 9βρίου 1848

<Ὄθων>
< Γ. Ἀ. Ράλλης>

---

58. Ἐφ. *Αἰών*, φ. 921 (27 Νοεμβρ. 1848), σελ. 4. Βλ. ἀνωτέρω καί Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθμ. 7 τῶν Συνταγματικῶν Διατάξεων (σελ. 488). Πρβλ. ἄρθρον 100, παραγρ. ε΄, ἐδάφιον 2 τοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1844.

49

Ἀναφορά τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης περί ὑποβολῆς εἰς τόν Βασιλέα σχεδίου περί τοῦ *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου*, Ἀθῆναι 24 Ἰουνίου 1856[59]

Ἀθῆναι, 24 Ἰουνίου 1856

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ
Πρός τήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τόν Βασιλέα

Μεγαλειότατε!

Λαμβάνω τήν τιμήν νά ὑποβάλω εὐλαβῶς εἰς τήν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα τό περί δημοσιεύσεως τῶν Νόμων περί προσώπων, περί ληξιαρχικῶν πράξεων καί περί κατοικίας Νομοσχέδιον, τήν εἰς τά Νομοθετικά Σώματα εἰσαγωγήν τοῦ ὁποίου παρεδέχθη τό Ὑπουργικόν Συμβούλιον, κατά τό ἐπισυνημμένον τῶν πρακτικῶν αὐτοῦ ἀπόσπασμα, καί τέλος τήν ἐπ' αὐτοῦ αἰτιολογικήν ἔκθεσιν.

Καθικετεύω δ' εὐσεβάστως τήν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ὅπως εὐδοκοῦσα περιβάλῃ αὐτό πρός τοῦτο διά τῆς σεπτῆς ὑπογραφῆς Της.

Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος
εὐπειθέστατος ὑπήκοος
καί πιστότατος θεράπων

Ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης
Μ. Σκαλιστήρης

59. Γ.Α.Κ., *Ὀθων.Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ.4

50

Ὑπηρεσιακόν σημείωμα περί τῆς ὀργανώσεως καί συγκροτήσεως τμημάτων τῆς Ἐπιτροπῆς Συντάξεως τοῦ *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου*, Ἀθῆναι 1856[60]

Ἡ ἐπί τῆς συντάξεως τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου Ἐπιτροπή σύγκειται ἐκ τῶν ἑξῆς προσώπων:

Πρόεδρος	*Γ. Ἀ. Ράλλης*	*Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου*
	Π. Σπηλιάδης	*Ἀρειοπαγίτης*
	Π. Παπαρρηγόπουλος	»
	Β. Οἰκονομίδης	»
	Ἰ. Σοῦτσος	*Καθηγητής*
	Γ. Μαυροκορδᾶτος	»
	Δ. Μαυροκορδᾶτος	*Τμηματάρχης παρά τῷ Ὑπουργ. τῶν Ἐκκλησιαστικῶν*
	Μ. Ποτλῆς	*Καθηγητής καί Δικηγόρος*
	Κ. Διομήδης	»
	Μ. Ρενιέρης	*Δικηγόρος*
	Ἀ. Πάικος	»
Γραμματεύς	*Ἐπ. Δεληγεώργης*	»

Διαιρεῖται εἰς τρία τμήματα·

τό Α΄, συγκείμενον ἐκ τοῦ Προέδρου Γ. Ἀ. Ράλλη, Μ. Ποτλῆ καί Δ. Μαυροκορδάτου ἐπεξεργάζεται τό περί τῶν συνεπειῶν τοῦ γάμου ὡς πρός τήν περιουσίαν μέρος τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου, καί μετά ταῦτα μέρος τῶν συναλλαγμάτων·

τό Β΄, συγκείμενον ὑπό τῶν κυρίων Π. Παπαρρηγοπούλου, Γ. Μαυροκορδάτου καί Ἰ. Σούτσου ἀπεπεράτωσεν ἤδη τό περί Κληρονομικοῦ Δικαίου μέρος τοῦ Ἀστυκοῦ Νόμου, καί ἐπεξεργάζεται τήν ἐπί τούτου ἔκθεσιν, λιθογραφημένου ἤδη τοῦ κειμένου·

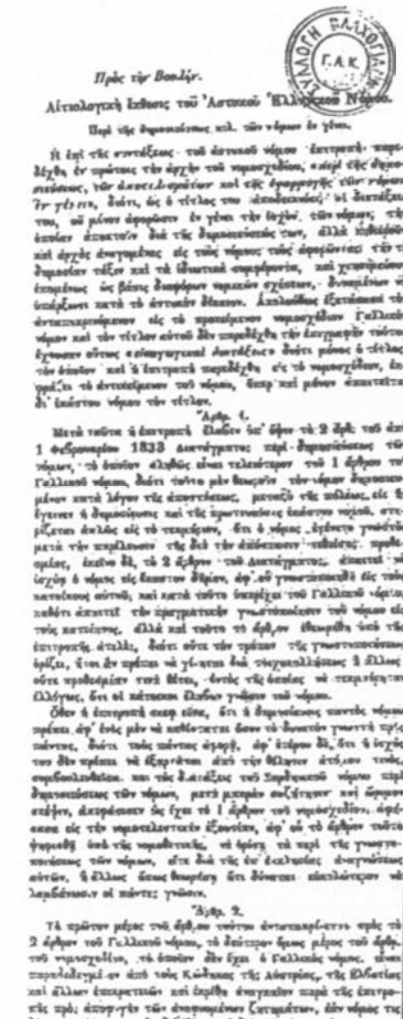
τό Γ΄, συγκείμενον ὑπό τῶν κυρίων Π. Σπηλιάδου, Β. Οἰκονομίδου, Δ.<ιομήδους> Κυριακοῦ καί Μ. Ρενιέρη πρόκειται νά ἐπεξεργασθῇ τό γενικόν μέρος περί ἐνοχῶν.

Ὁ κ. Ἀ. Πάικος, ἐσχάτως μόνον λαβών μέρος εἰς τινας συνεδριάσεις, δέν μετέχει εἰς τάς ἐργασίας τῶν τμημάτων πρό ἐτῶν.

60. Γ.Α.Κ., *Ὀθων. Ἀρχεῖον, Ὑπ. Δικαιοσύνης*, Φ.4. Πίναξ συνημμένος εἰς τό ἀμέσως προηγούμενον ἔγγραφον.

51

Αἰτιολογική Ἔκδεσις περί τοῦ *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου*, Ἀθῆναι 25 Ἰουνίου 1856[61]

61. ΓΑΚ, *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Σειρά Δ΄, Κυτίον 21. Ἀνατυποῦται ἡ πρώτη καί τελευταία σελίς τῆς ὡς ἄνω Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως. Τό πρωτότυπον εἶναι εἰς σχ. 4ον.

18

της τὸν ὄνουν τῶς μοι εἰρήσητος καὶ ὅτι, ἐὰν ἐκάσχῃ σύγχρονος καὶ ἐκίνης μόνιμος ἐγκατάστασις εἰς δύο ἢ πλειότερα μέρη, ὡς συμβαίνει ἐπὶ ἐμπόρων, βιομηχάνων καὶ γεωκτημόνων ἔχόντων πλείονα ἐμπορικὰ, βιομηχάνικα καὶ γεωκτηματικὰ κέντρα, ἢ ἐκάστοτε κτήματα εἰς διάφορα μέρη, καὶ ἐπικαπικόντων αὐτοπροσώπως αὐτὰ ἐπὶ τῆς ἐκάστοτε τῶν τόκων τούτων ἴσης ἐνοχρόσεις. ὁ ἅρος κυρίως θέλει ἐθηγήσει τὸν δικαστὴν εἰς τὸν λόγον τοῦ ζητήματος, εἰς τίνα ἐκ τῶν δύο ἢ πλειοτέρων τόπων ἔχει ὁ ἔμπορος, ἢ βιομήχανος, ἢ γεωκτήμων οὗτος τὸν κατοικίαν του, ἄρα ἀποδεκτὴ θεσθῆς ἐκ τῶν πλέον τούτων τῆς ἐγκατοστάσεως τοῦ εἶναι ὁ κυριώτερος.

Ἄρθρ. 92.

Τοῦτο ὁρίζει τὸν τρόπον, καθ' ὃν μετοβάλλεται ἡ κατοικία αὐτη, ἐπειτεὶ δὲ, ὡς εἶπε, τὴν ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἐκαμεῖν τῶν ἐπιτηδείων τῆς κατοικίας διὰ νὰ παραδεχθῇ τὴν αὐτὴν μετοβολὴν ἐπ' αὐτῆς τὰ δὲ ἐπιτηδεῖα τοῦτα τὰ ἐκ τοῦ ἄρθρου 91 ἐξαγόμενα δὲν εἶναι ἢ ἐν ἄλλῳ τόπῳ συμπτωτικὴ παρουσία, ἀλλ' ἡ αὐτοβούλους τοῦ κάτοχου τῶν συμφερόντων τοῦ προσώπου, ἐκὶ προθέσει τῆς αὐτοῦ ἐγκατοστάσεως.

Ἡ αὐτὴ αὕτη ἀποδεικνύεται διὰ τὸν τῷ αὐτῷ ἄρθρῳ, τῶν ἀνηλίκων Βιλάστων, ἀλλὰ δὲν ἔδυνάθη τρόπον νὰ παραμορφωθῇ ἡ ἀπόδειξις εἰς μόνον τὸ ἀποδεκτέον τοῦτο μέσον, ὡς παρατήρησεν τινα δικαστήρια, διότι τότε ἐκ τῆς παραβλέψεως τῶν βιλάστων τούτων, τὸ μόνον βλάπτῃ οἱ τρίτοι, μεθ' ὧν ὁ παραβλέπος αὐτὸς συνάπτει νομικὰς σχέσεις ἐν τῷ τόπῳ τῆς νέας κατοικίας του, ἀντιτείλεται νὰ περιορίζωνται νὰ διαλύσουν ἐν τῷ τῆς τῆς πρώτης κατοικίας του τόπῳ, τὰς ἐκ τῶν σχέσεων τούτων προκυπτούσας δοσοληψίας, ἀλλ' ἔθελεν ἀναγκασθῇ, κἂν ὁ περὶ κατοικίας νόμος ἐν γένει, παραδεχομένου τοῦ δικαιώματος κατοικίας ἐν τῷ τόπῳ, ὑφ' ὃν εἶναι τις φυσικῆς καὶ κυρίως ἐγκαταστημένος. καὶ τέλος θέλει ματαιωθῇ ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου ἀφίοντος τὸν ἐν τῷ τόπῳ τῆς κατοικίας ἐκτελέσαντα τινῶν συναλλαγῶν πράξεων, ἰδίως τοῦ ἐπιγειακοῦ δικαίου, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι αὐτὸς ἐπιτρέπεται γνωστοὶ ἄτομοι τοῦ κατοικοῦντος εἰ σχέσεις ἐκμισθώσεως καὶ τὰ εκλίσοντα τὸν νόμιμον δικαίωμα τῆς πράξεως γεγονότα. διὰ τοὺς λόγους τούτους μετὰ μικρὸν καὶ ὄμμον ἀλλὸν ἐπιτρεπθῇ νὰ συζητῶνται ἐν Ἀλλοδαπῷ βιλάστων, καὶ ἡ διὰ τοιούτης ἄλλου μέσου ἀναβολῆς τῆς μετοβολῆς τῆς κατοικίας.

Ἄρθρ. 93.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο περιέχει τὸν αὐτὸ ἀνάγκαιον, οὗτως εἰπεῖν ἔτος τὸν διὰ τοῦ νόμου παρεσκευὴν γεωμένην κατοικίαν τῶν ἰσοβίων καὶ συνεχῆ ἐνιαυτίαν ἀνοικεβόντων, ὅπερ ἄλλων εἶδεν οἱ δικασταὶ, καὶ εἶναι ἔδη τινὲς τῶν κληρικῶν, ἀλλ' ἐνεργοῦν δὲν ἔρεπε νὰ ἦναι ἰσοβίους, πρέπει νὰ ἦναι καὶ συνεχῆ, διότι π. χ. οἱ ἐφημεριστοὶ, τῶν ἐκκλησιῶν ἡ ἐπαρχία εἶναι μὲν ἰσοβίως, ἀλλ' οὐχὶ συνεχῶς, δυναμένη νὰ περικόπτεται ἐντὸς 3 ἢ 4 μηνῶν τοῦ ἔτους, ἄθελεν εἶσθαι ἄτοπον νὰ ἀναγκάζωνται νὰ ἐκτελοῦσιν ἐν Ἀθήναις, ὅσον διαρκέσαν 3 ἢ 4 μῆνες τοῦ ἔτους, ἔχοντες ἄλλοχθι τὸ κέντρον τῶν συμφερόντων των, τὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιχειρήσεις, τὰ ἀκίνητα ἐκάστου τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

Ἄρθρ. 94.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο ὁρίζει τὸν κατοικίαν τῶν στρατευμένων ἐγκύρου βελέσεως, καὶ μὲ δυνάμενον νὰ ἔχωσιν ἄθλιον ἐγκατοστάσεως πρόθεσιν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἀξιωματικῶν ἀναλόγων καὶ τῶν ἀκτηματικῶν ὑπαλλήλων ἐκάστου ἀμφιβολία, ὅτι πρέπει νὰ ἔχωσι τὸν τῶν γονέων ἢ τῶν ἐπιτρόπων αὐτῶν κατοικίαν· περὶ δὲ τῶν ἐκ τροφίων δικαιολογούντων ἐξέχει ἐγχρῆ ἡ ἀμφιβολία, ἐὰν συμφέρῃ ν' ἀκολουθῶσιν αὐτοὶ τὴν τῶν ἐκτρόφων κατοικίαν, μετοβαλλόντος αὐτοὺς ἕκαστος τὴν τῶν γονέων αὐτῶν κατοικίαν, ὅτις εἶναι μέχρι τῆς μετοβολῆς καὶ ἄθλια αὐτῶν· ἀλλ' ἡ ἐκτροφὴ παραβλέπει ἐάλιστα, ὅτι τὸ ἐλεθῆν συμφέρον τῶν τοιούτων ἀνηλίκων ἐκαστοτὲ νὰ καθορισθῇ ἡ ἀρχὴ, ὅτι ἡ μετοβολὴ τῆς κατοικίας τοῦ ἐκτρόφου, ἢ διάφορος ἐκτρόφων ἔχοντος ἄλλην κατοικίαν, πρέπει νὰ συναινεθοῦσι καὶ τὴν μετοβολὴν τῆς κατοικίας τοῦ ἐκτρόφου μόνοι, διότι ἄλλως θέλουν ἀναβιβάσει αὐτοῦ τὰ συμφέροντα, διαστρέφοντες τὰς πρόθεσις καὶ τῆς ἐκτρόφους τοῦ ἐκτρόφου, τὸν ὁποῖον δὲν δυνάμεθα ν' ἀναγκάσωμεν ν' ἀκολουθῇ τοῦ ἐκτρόφου ὁποιονδήποτε κατοικίαν εἰς δύο κέντρα συμφερόντων μεταξὺ ὧν δὲν ἄλλην ἀνάγκην, καὶ διακλίνας εἰς ἐπιτρόφους.

Περὶ δὲ τῶν ἀπὸ γεννεθῆς καὶ πάντες μόνον γωμαφέντων αὐτῶν, ὁ λόγος καθορίζει ἡ ἀρχὴ, ὅτι ἔχουν τὴν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν κατοικίαν, διότι ἡ τοιούτος χωρισμὸς δὲν λύει τὸν γάμον, ἀλλὰ διακόπτει προσωρινῶς τὴν συμβίωσιν τῶν ἐζόγων καὶ ἐπιφέρει ἢ τὸν ἐκ μέρους τῶν ἐζόγων, ἢ τὸν διδάσκειν αὐτῶν· διὰ τὸ ἐπιτρέπει δὲ ἡ πρόθεσις καὶ κάρος ἀπαιτῆς τῆς διαμονῆς τούτης, εἶναι ἀνάγκη νὰ ρὰ δύνανται ἡ γυνὴ τὸ μετοβάλλῃ κατοικίαν, διότι, μεταβαίνοντος ἄλλοχθι τοῦ κέντρου τῶν συμφερόντων της, ἐπιτρέπει φόβος μέγιστος μετοικισμοῦ αὐτοῦ ἡ πρόσκαιρος ἀπουσία, ἡ παρεμποδίζουσα τὸν χωρισμὸν διὰ τριετίας καὶ κάτω, καὶ αὐτὸς οἱ πλέον τοιούτου χωρισμοὶ ἐπιφέρουσι τὴν διάλυσιν, ἀντὶ τῆς ἀναστάσεως.

Παραλείφθη τὸ ἄρθρον 106 τοῦ Γαλλ. κώδικος, ὡς περιττὸν καθόσον δυλαμβάνει ἐκάθε ἐφαρμογὴν τοῦ γενικοῦ κανόνος, ὅτι ἡ τῆς δυνατὸς μετοβολὴ δὲν μετοβάλλει τὸν κατοικίαν.

Παραλείφθη ἐπίσης καὶ τὸ 110 ἄρθρον τοῦ Γαλλ. κώδικος ἀπὸ τὸν τόπον ἐν ᾧ ἐφορίσεται ἡ κληρονομία, καθόσον κατὰ τὸν νόμον ἡ κληρονομία ἀποφίσεται τὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρόσωπου.

Ἐπὶ τέλους, ἐπειδὴ τὸ 111 ἄρθρον τοῦ Γαλλ. κώδικος ῥυθμίζει τὰ περὶ διακομιδοῦς μέλλων ἢ νὰ τὰς κατοικίας, εἶναι ἀλλότριον πρὸς τὸν σκοπὸν νόμου παραλείφθη, ὡς ἐμπεριεχόμενον τῶν διατάξεων αὐτοῦ εἰς τὸ 22 ἄρθρον τῆς ἐφετείου καλ. διαταγῆς.

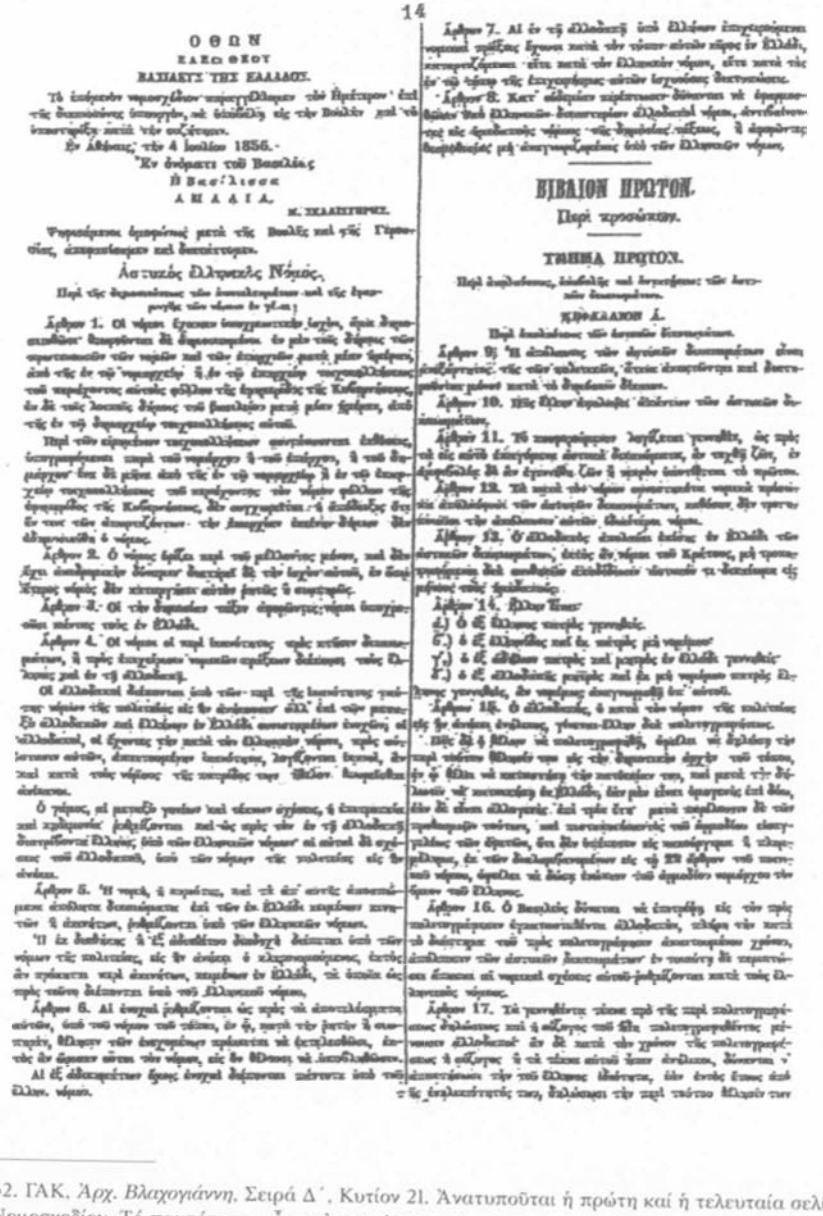
Ἐν Ἀθήναις, τῇ 25 Ἰουλίου 1856.

Ὁ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργός.

Μ. ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ.

52

Τό Νομοσχέδιον περί τοῦ *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου*, Ἀθῆναι 4 Ἰουλίου 1856[62]

14

ΟΘΩΝ
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Τὸ ἐνδοξότατον νομοσχέδιον παρεσχέθημεν τὸ ἡρέτισεν· ἐπὶ τῆς διασωτούσης ἐπιγραφῆ, καὶ ἐπιθυμοῦμεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὸ ὑποστηρίξῃ κατὰ τὴν συζήτησιν.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 4 Ἰουλίου 1856.

Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως
Ἡ Βασίλισσα
ΑΜΑΛΙΑ.

Κ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ.

Ψηφισάσης ἀμφοτέρους μετὰ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάττομεν.

Ἀστυκὸν Ἑλληνικὸν Νόμος.

Περὶ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἀποκλεισμῶν καὶ τῆς ἐπιμονῆς τῶν νόμων ἐν γέν.

Ἄρθρον 1. Οἱ νόμοι ἔχουσιν ἰσοχυροποιὸν ἰσχὺν, ὅμοιᾳ δημοσιεύθωσι· διαφέρονται δὲ ἀφομοιώσεως. Ἐν μὲν τοῖς ἄφορος τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν τοιῶν καὶ τῶν ἐπιχειρίσεων μετὰ μέσον ἡμέρας, ἀπὸ τῆς ἐν τῷ τοιμερεῖῳ ἢ ἐν τῷ ἐπιχειρίῳ τοιχοπλάσεως τοῦ τοιμερεῖου αὐτοῦ φίλων τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς ἄφορος τοῦ βασιλέως μετὰ μέσον ἡμέρας, ἀπὸ τῆς ἐν τῷ δημοσίῳ τοιχοπλάσεως αὐτοῦ.

Περὶ τῶν ἐφαρμόσεων τοιχοπλάσεων φυτεύσεως ἐκθέσεως, ἰσοχυροποιήσεως παρὰ τοῦ τοιμερεῖου ἢ τοῦ ἐπιχειρίου, ἢ τοῦ διαμένειν ἐπὶ ἐν μέσῃ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ τοιμερεῖῳ ἢ ἐν τῷ ἐπιχειρίῳ τοιχοπλάσεως τοῦ τοιμερεῖου τῶν νόμων φίλων τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐν συγχρεῖται· ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἐν τοῖς τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν βασιλέων ἐπιτόπιον ἄφορος ἐπὶ ἀδημοσιεύθη ὁ νόμος.

Ἄρθρον 2. Ὁ νόμος ἁρμόζει παρὰ τοῦ μέλλοντος μόνου, καὶ δὲν ἔχει ἀναδρομικὴν δύναμιν· διατρέπει δὲ τὸν ἰσχὺν αὐτοῦ, ἐν ὅσῳ ἕνεκα νόμου δὲν ἐπιτυγχάνει αὐτὸν βασιλεῖ ἢ συμφωνίᾳ.

Ἄρθρον 3. Οἱ τῶν ἀφομοίων τοῖς ἀφορῶντες νόμοι ἰσοχυροποιοῦσι τοὺς ἐν Ἑλλάδι.

Ἄρθρον 4. Οἱ νόμοι οἱ περὶ ἰκανότητος πρὸς κτῆσιν δικαιωμάτων, ἢ περὶ ἐπιχειρίσεως τοιμερεῖου ἀρμόζουσι πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ.

Οἱ Ἀλλοδαποὶ δύνανται ἀπὸ τῶν παρὰ τῆς ἰκανότητος γενέσεως νόμων τῆς πολιτείας εἰς ἣν ἀνήκουσιν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν μετοίκων ἐν Ἑλλάδι ἀποκλεισθῶν καὶ Ἕλληνες ἐν Ἑλλάδι ἀποκατεστημένων ἐκτὸς οἱ ἀλλοδαποί, οἱ ἔχοντες γὰρ μετὰ τὸν Ἑλληνικὸν νόμον, πρὸς αὐτοὺς ἀποκατεστημένων ἐκτὸς ἀποκλεισμοῦ, ἀναγέντα ἐκτὸς, ἀν καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των ἔθνους διαφέρουσι ἀπόκλεισμοῦ.

Ὁ γάμος, οἱ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, ἡ ἐπιτροπεία καὶ κηδεμονία βεβαίωνται καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ διατηρούντας Ἕλληνας ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν νόμων· οἱ αὐτοὶ δὲ σχέσεις τοῦ Ἀλλοδαποῦ, ἀπὸ τῶν νόμων τῆς πολιτείας εἰς ἣν ἀνήκει.

Ἄρθρον 5. Ἡ ναυτ, ἡ κυριότης, καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς ἀποκτώμενα ἀποδίκτα διαπράττεται ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι κειμένων κινητῶν ἢ ἀκινήτων, βεβαίωνται ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν νόμων.

Ἡ ἐκ διαθήκης ἢ ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴ διέπεται ἀπὸ τῶν νόμων τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ κληρονομήσαντος ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ ἀκινήτων, κειμένων ἐν Ἑλλάδι, τὰ ὁποῖα ὡς πρὸς τοῦτο διέπονται ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ νόμου.

Ἄρθρον 6. Αἱ ἐνοχαὶ βεβαίωνται ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ τόπου, ἐν ᾧ, κατὰ τὴν βούλησιν ἢ συναίνεσιν, βλάπτει τῶν ἐκτελεσθέντων πράξεων τὰ ἐκτελεσθέντα, ἐκτὸς ἂν ἄρωσιν αὐτοὺς τῶν νόμων, εἰς ἣν θέσεως τὰ ἀκινήτων.

Αἱ ἐξ ἀδικοπραξίων ἄρωσι ἐνοχαὶ διέπονται πάντοτε ἀπὸ τοῦ Ἑλλην. νόμου.

Ἄρθρον 7. Αἱ ἐν τῇ Ἀλλοδαπῇ ἀπὸ Ἑλλήνων ἐπιχειρούμεναι νομικαὶ πράξεις ἔχουσι κατὰ τὸν νόμον αὐτῶν κύρος ἐν Ἑλλάδι, ἐκτιμηθήσονται δὲ κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν νόμον, εἴτε κατὰ τὰς ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῶν ἰσχυούσας διατυπώσεις.

Ἄρθρον 8. Κατ' ἀδιαφόρους περιστάσεις δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσι ἀπὸ Ἑλληνικῶν δικαστηρίων ἀλλοδαπὰ νόμοι, συνδεόμενοι εἰς ἀρμοδιότητος νόμους τῆς δημοσίας τάξεως, ἢ ἀφορῶντες δημοσιεύσεις μὴ ἀναγνωρίζομένους ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν νόμων.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Περὶ προσώπων.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Περὶ ἀνομάτων, ἰδιοκτησίας καὶ ἀναγκαίων τῶν ἀκινήτων διαπραγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Περὶ διαδικασίας τῶν ἀγωγῶν διαπραγμάτων.

Ἄρθρον 9. Ἡ ἀπόδειξις τῶν ἀγωγῶν διαπραγμάτων εἶναι ἀναβεβαιωτικὴ τῆς τῶν ἀκινήτων, ἔτσι ἀναγκαίωτα καὶ διατυπώσεις μόνοι κατὰ τὸ δημόσιον δίκαιον.

Ἄρθρον 10. Πᾶς ἔξωτερικὸς ἀπόδειξις τῶν ἀγωγῶν διαπραγμάτων.

Ἄρθρον 11. Τὸ ταυτόχρονον λαμβάνει γενομένη, ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ ἐπιγράφου ἀγωγὰ διαπράττεται, ἐν ταχεῖ ζάλῃ, ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ ἐν ἐγγυαθῇ ζάλῃ ἢ ἀγωγὸν διαπράττεται τὸ τρόπον.

Ἄρθρον 12. Τὰ περὶ τῶν νόμων ἀρμοσμένων ταχεῖα τρόπον τῶν ἀποδείξεων τῶν ἀγωγῶν διαπραγμάτων, καθὼς δὲν τρόπον ἀποδίκτων τῶν ἀποδείξεων· αὐτὸν ἀποδίκτων νόμον.

Ἄρθρον 13. Ὁ Ἀλλοδαπὸς ἀποδίκτων ἀπόδειξ ἐν Ἑλλάδι τῶν ἀγωγῶν διαπραγμάτων, ἐκτὸς ἂν νόμοι τοῦ Κράτους, μὴ τροποποιήσῃ διὰ ἀποδείξεων ἀποδείξεων τὸ ἀποδίκτων τῆς μόνος τοῦ ἀρμόζοντος.

Ἄρθρον 14. Ἕλλην ἔστω·

α.) Ὁ ἐξ Ἕλληνος πατρὸς γεννηθείς.

β.) Ὁ ἐξ Ἕλληνος καὶ ἐκ πατρὸς μὲν νομίμου·

γ.) Ὁ ἐξ ἀθέου πατρὸς καὶ μητρὸς ἐν Ἑλλάδι γεννηθείς·

δ.) Ὁ ἐξ Ἀλλοδαποῦ μητρὸς καὶ ἐκ μὲν νομίμου πατρὸς Ἕλληνος γεννηθείς, ἐν νομίμως ἀναγνωρισθῇ ὑπ' αὐτοῦ.

Ἄρθρον 15. Ὁ Ἀλλοδαπὸς, ὁ κατὰ τὸν νόμον τῆς πολιτείας εἰς ἣν ἀνήκει ἀνήλικος, γίνεται Ἕλλην διὰ πολιτογραφήσεως.

Πᾶς ἂν ἡ Ἕλλην νὰ πολιτογραφηθῇ, ἀφιλεῖ νὰ δηλώσῃ τὴν παρὰ τόκους Ἕλλησι τῶν εἰς τὴν διατροφὴν ἀρχὴν τοῦ τόκου, ἐν ᾧ θέλει νὰ κατοικήσῃ τὴν πατρίδαν του, καὶ μετὰ τὴν δήλωσιν νὰ κατοικήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἐὰν μὲν εἶναι ἀφορητὸς ἐπὶ δέκα, ἐὰν δὲ εἶναι ἀλλογενὴς ἐπὶ τρία ἔτη· μετὰ παρέλευσιν δὲ τῶν προθεσμιῶν τούτων, καὶ ταυτοχρόνως νὰ ἀμφιλέσῃ εἰσαγγελέως τῶν ἔρωτῶν, ὅτι δὲν ἐθέλουσε νὰ παπάγγρωσι ἢ τέκνα· ἐὰν δὲ ἀναλαμβάνεται ἐν τῷ 22 ἄρθρον τοῦ παντὸς νόμου, ἀφιλεῖ νὰ δώσῃ ἐκάστων τοῦ ἀφιλέου παράγγελμα τὸν ἔρωτα τοῦ Κλήρου.

Ἄρθρον 16. Ὁ Βασιλεὺς δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν πρὸς πολιτογράφησιν ἐγκαταβαλόντα Ἀλλοδαπὸν, τέκνα τὸν κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ πρὸς πολιτογράφησιν ἀναγκαίου χρόνου, ἀπαλλαγὴν τῶν ἀστυκῶν διατριμάτων ἐν τοσούτῳ δὲ περιστάσεσι ἀπόδειξ αἱ νομικαὶ σχέσεις αὐτοῦ μὲ τὴν πατρίδα κατὰ τοὺς ἰδιαιτέρους νόμους.

Ἄρθρον 17. Τὰ γενηθέντα τέκνα πρὸ τῆς παρὰ πολιτογραφήσεως ἀλλοδαποῦ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ ἤδη πολιτογραφηθέντος γόνεως ἀλλοδαποῦ ἐν δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιτογραφήσεως ἡ σύζυγος ἢ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἦσαν ἀνήλικα, δύνανται ν' ἀποκτήσωσι τὴν τοῦ Ὅλους ἰδιότητα, ἐὰν ἐντὸς ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἐκλελεσθέντος τοιμ, βηλώσωσι τὴν περὶ τούτου βούλησιν των

62. ΓΑΚ, *Ἀρχ. Βλαχογιάννη*, Σειρά Δ΄, Κυτίον 21. Ἀνατυποῦται ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία σελὶς τοῦ Νομοσχεδίου. Τό πρωτότυπον εἶναι εἰς σχ. 4ον.

Άρθρον 78. Ἡ περὶ ἀποδείσεως ληξιαρχικὴ πρᾶξις συντάσσεται ὑπὸ τοῦ ληξιάρχου ἐπὶ ὑπογραφῆς δύο μαρτύρων.

Τὸν ἀποθανόντα ἀφείλοντο ἐπὶ τῇ ὑπ' ὑπ' 644 ἄρθρῳ τοῦ τοιούτου νόμου ὡρισμένῃ ὑπογρ. νὰ δηλώσωσι ἅπαν ἀποθανόν, ἐ) οἱ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ διαμένοντες γειτονόπαροι τοῦ ἀποθανόντος συγγενεῖς καὶ ζ) οἱ κατὰ τὸν ἀποθάνοντα παραμένοντες.

Ὁ ληξίαρχος ἐπισκέπτεται αὐτοπροσώπως τὸν νεκρόν, ἵνα πρὸ τοῦτο ἀναγνώσῃ. Τῆς ἐπισκέψεως δὲ ταύτης γίνεται μνεία ἐν τῇ ληξιαρχικῇ πράξει.

Ἄρθρον 79. Ἡ περὶ ἀποδόσεως ληξιαρχικὴ πρᾶξις ἅπαι περιέχει τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον, τὴν ἡλικίαν, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸν κατοικίαν τοῦ ἀποθανόντος, τὸν ἀριθμὸν καὶ ὥραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, πρὸς τούτοις δὲ, τὸ ὄνομα, τὸ ἐπώνυμον, τὴν ἡλικίαν, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸν κατοικίαν τῶν θανόντων τὸν ἀποθάνοντος, καὶ ἐὰν ὄντα ἦσαν συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος, τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας.

Ἡ αὐτὴ ληξιαρχικὴ πρᾶξις ἅπαι περιέχει τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων, ἐὰν ὁ ἀποθάνας ἦτον ἔγγαμος, ἢ ἐν χηρείᾳ, καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ἐπώνυμον, τὸ ἐπάγγελμα, τὴν κατοικίαν τῶν γονέων τοῦ ἀποθανόντος καὶ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καθ' ὅσον τούτα εἶσι γνωστά.

Ἄρθρον 80. Ὁ ληξίαρχος, εἰς ὃν ἀποδεικνύεται νεκρὸν ναυαγήσαντος πλοίου, τοῦ ὁποίου ἡ γέννησις δὲν ἐπιστοποιεῖται ἐν τοῖς ληξιαρχικοῖς βιβλίοις, ὀφείλει νὰ μὴν ἀναφέρῃ ὅτι ἀπέθανεν, ἀλλὰ μόνον, ὅτι τῷ ἐκεῖ ἔχθη νεκρόν. Θέλει δὲ σημειώσει εἰς τὸν περὶ τούτου συνισταμένην ληξιαρχικὴν πρᾶξιν ἐπὶ παρουσίᾳ δύο μαρτύρων κατὰ τὰς δηλώσεις τῶν ἐφαπτομένων τὸ ὄνομα, τὸ ἐπώνυμον, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸν κατοικίαν τῶν γονέων τοῦ πλοίου, καὶ τὸ ἔτος, τὸν ἡμερομηνίαν καὶ τὴν ὥραν καθ' ἣν ἐξῆλθε ἐκ τῆς καλιᾶς τῆς μητρὸς του.

Ἡ ληξιαρχικὴ αὕτη πρᾶξις ἐγγράφεται ἐν τοῖς τῶν ἀποθανόντων βιβλίοις, χωρὶς νὰ προδικάζεται δι' αὐτῆς τὸ ζήτημα, ἂν ἐγεννήθη ζῶν ἢ νεκρὸν τὸ παιδίον.

Ἄρθρον 81. Ὅταν ληξίαρχον σφαλῇ ἢ ἐνδείξῃ ὅμοιον θανάτου, ἢ ἄλλαι περιστάσεις, βλάπτουσι ἀποδεῖναι περὶ αὐτοῦ, ὁ ἀναρτικὸς ἐπιβλέπων, ἐνεργήσας αὐτοψίαν κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 157 τῆς ποινικῆς διαδικασίας καὶ συντάξας ἔκθεσιν περὶ αὐτῆς, ἀφαιρεῖ νὰ πληρῇ ἀφαίσεις τρὸς τὸν ληξίαρχον τοῦ τόπου, ἔνθα συνέβη ἡ ἀποβίωσις, ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεως ταύτης καὶ ἅμα τὰς κατὰ τὸ ἄρθρον 79 τοῦ παρόντος νόμου ἀναγκαίας πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ συλλέξῃ διὰ τῆς ἀνακρίσεως. Κατὰ τὰς πληροφορίας ταύτας ὁ ληξίαρχος συντάσσει τὴν περὶ ἀποδόσεως ληξιαρχικὴν πρᾶξιν.

Ἄρθρον 82. Οἱ γραμματεῖς τῶν ποινικῶν δικαστηρίων ἀφείλουσιν ἐντὸς 24 ὡρῶν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων, δι' ὧν καταψηφίζεται θανατικὴ ποινή, νὰ πέμπωσι πρὸς τὸν ληξίαρχον τοῦ τόπου, ἔνθα ἐγένετο ἡ ἐκτέλεσις ἅπας τῆς ἐν τῷ ἄρθρῳ 79 τοῦ παρόντος νόμου διαλαμβανομένης πληροφορίας, κατὰ τὰς ὁποίας συντάσσεται ἡ περὶ ἀποθάνοντος ληξιαρχικὴ πρᾶξις.

Ἄρθρον 83. Κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν θανάτου, ἀποδιώσεως ἐν φυλακῇ, ἢ ἐκτελέσεως ἐκτελέσεως, ὀφείλει γίνεται μνεία τῶν περιστάσεων τούτων ἐν ταῖς ληξιαρχικαῖς πράξεσιν.

Ἄρθρον 84. Ἐν περιπτώσει ἀποθανάτου κατὰ τὴν θάλασσαν πλοίου, ἢ ἐν τοῖς λιμασκεβηγαρίοις, ἀφαιρεῖσται τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 69—73 τοῦ παρόντος νόμου διατεταγμένα. Ὁ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργὸς, κατὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἄρθρου 71 καὶ ὁ λιμενάρχης, κατὰ τὸν τοῦ ἄρθρου 72 τοῦ παρόντος νόμου, πέμπουσιν ἀντίγραφον τῆς περὶ ἀποθανάτου πράξεως παρ' αὐτῶν ἐπικυρωθέντα πρὸς τὸν ληξίαρχον τῆς κατοικίας τοῦ ἀποβιώσαντος.

Ἄρθρον 85. Ἐὰν σωρὸς θάνατος δὲν παραπέσῃ, πληροφορεῖται ἐν ὑποψίᾳ, ἢ δι' ἄλλων παραμέσων ἐκτάκτων δυσκολιῶν, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀποθάνοντος δὲν δύναται νὰ ταφῇ ἢ ταφῇ δυσχερῶς, ὁ δήμαρχος τοῦ τόπου, ἔνθα συνέβη τὸ δυστύχημα, ὀφείλει νὰ συντάξῃ ἔκθεσιν, βεβαιοῦσαν τὸ γεγονὸς, καὶ δὲν λαμβάνουσιν ἀπόφασις νὰς περὶ ἀντιλόγου τῆς περὶ ἀποβιώσεως ληξιαρχικῆς πράξεως ἀναγκαίας πληροφορίας, καὶ νὰ πέμψῃ τὴν ἔκθεσιν ταύτην πρὸς τὸν ἀρμόδιον περὶ πρωτοδικῶν εἰσαγγελέα, ὅστις ἀφείλει ἐπὶ τῷ ὑπ' ὄψιν τοῦ δικαστηρίου ἀναγνωσθῇ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία καταχωρήσεως της. Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐκθέσεως ἅπαι μένει συνημμένον τοῖς βιβλίοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ληξιαρχικῶν πράξεων τῶν ἀναφερόντων εἰς τὴν προσθήκην ἢ μεταβολὴν ὀνόματος, εἰς τὰς ἀναγνωρίσεις νόθων τέκνων, εἰς ἀποδοτικὰς καὶ νὰ διαζύγια.

Ἄρθρον 86. Ἡ κατ' ἔγγραφον τῆς Κυβερνήσεως γενομένη προσθήκη, ἢ μεταβολὴ ὀνόματος, ἢ ἀναγνώρισις, ἐγγράφεται ἐπὶ τοῦς γονεῖς, αὐτὸ τῆς ἐγκρίσεως, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ζητοῦντος τὴν προσθήκην ἢ τὴν μεταβολὴν, εἰς νὰ ληξιαρχικὰ τῶν γενέσεων βιβλία, καὶ σημειοῦται εἰς τὸ περιθώριον τῆς περὶ γενέσεως πράξεως, ἐν ὑπάρχῃ τοιαύτη.

Ἄρθρον 87. Εἶτε ἡ ἀναγνώρισις νόθου τέκνου γίνεται ἐνώπιον ληξιάρχου ἢ περὶ τούτης ληξιαρχικὴ πρᾶξις συντάσσεται ἐπὶ παρουσίᾳ δύο μαρτύρων.

Ἐὰν ἡ ἀναγνώρισις γίνῃ ἐνώπιον ἄλλου ληξιάρχου, παρὰ τὸν τοῦ τόκου, ἔνθα ἐγεννήθη τὸ παιδίον, ἢ ἐνώπιον ἄλλης ἀρμοδίας ἀρχῆς, ἢ περὶ αὐτὴν συνισταμένη πρᾶξις καταγράφεται ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς γραμματείας της εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου.

Ἐὰν πάσα παρουσιάσει γένεται μνεία τῆς ἐγγραφῆς εἰς τὰ περιθώρια τῆς περὶ γεννήσεως ληξιαρχικῆς πράξεως, ἐὰν ὑπάρχῃ τοιαύτη.

Ἄρθρον 88. Ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐκπνεούσης τῆς περὶ ἀποδοτὴς τελεσθείσης ἀναφόρας, ἐγγράφεται αὕτη ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ἀποδεικνύοντος, ἢ τοῦ ἀποδεικνυομένου τὸ νὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ τόπου ἔνθα κατοικεῖ ὁ ἀποθέτης. Ἡ ἐγγραφὴ γίνεται ἐπιδεικνυθέντος εἰς τὸν ληξίαρχον ἀντιγράφου προσφόντος ἐκκρεμοῦντος τῆς ἀναφόρας.

Ἄρθρον 89. Ἡ περὶ διαζυξίας τελεσθείσης ἀναφορᾶς ἐγγράφεται ἐπιμελείᾳ τῶν διαζευχθέντων, ἐντὸς εἴκοσι ἡμερῶν, ἀπὸ τῆς γραμματείας της εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ τόπου, ἔνθα ἐκτρέφῃ ἡ περὶ τελέσεως τοῦ γάμου ληξιαρχικὴ πρᾶξις.

Ἄρθρον 90. Οἱ παραπελοῦντες τὸν κατὰ τὰ ἄρθρα 86—89 τοῦ παρόντος νόμου ἐπιβαλλόμενον αὐτοῖς ὅλιον τιμωροῦνται κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ ἄρθρου 544 τοῦ ποινικοῦ νόμου.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

Περὶ κατοικίας.

Ἄρθρον 91. Κατοικίαν ἔχει τις ἐν ᾧ τόπῳ κυρίως καὶ μονίμως ἐγκατέστη.

Ἄρθρον 92. Ἡ κατοικία μεταβάλλεται διὰ τῆς εἰς ἄλλον τόπον μετοικεσίας ἐπὶ προθέσει κυρίως καὶ μονίμου αὐτοῦ ἐγκατοικήσεως.

Ἡ πρόθεσις αὕτη ἀποδεικνύεται διὰ ῥητῆς δηλώσεως γενομένης πρὸς τὸν δημαρχεῖον, τοῦ τε κατοικιοπερήτου τόπου, καὶ τοῦ εἰς ὃν ἡ μετοίκησις γίνεται. Ἡ δὲ ἄλληθὴς δὲ τοιαύτου δηλώσεως, ἡ ἀπόδειξις αὕτη συνάγεται ἐκ τῶν περιστάσεων.

Ἄρθρον 93. Οἱ ἀποδεχθέντες ἐκκρεμεῖς, ἐσθίουσι καὶ συσχετίζουσι τὴν κατοικίαν αὐτῶν, ἐν ᾧ τόπῳ ἐκφράσθη τὴν ὑποψηφίαν ταύτην.

Ἄρθρον 94. Οἱ ἐγγεγραμμένοι ἀνδρικοὶ ἔχουσι κατοικίαν τὴν τῶν γονέων, ἐὰν δὲ διαζεῦξαι ἀπὸ ἑπτακαίδεκα τὴν τῶν ἐπιτρόπων. Οἱ ἀποχωρισμένοι τὴν τῶν ἐκκρέμων, οἱ δὲ οἰκέται τὴν τῶν αὐζύγων.

53

Νόμος ὑπ ἀριθμ. ΤΫΑ΄ τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1856, *Ἀστυκὸς Ἑλληνικὸς Νόμος*[63]

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΑΡΙΘ. 75. 1856 ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 15 Νοεμβρίου.

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Νόμος περὶ ἀστικοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου. — Δηλοποίησις περὶ τῶν καθαιρεθέντων κληρούχων τοῦ ὄρους Ἐσμοντάλεφς.

ΝΟΜΟΣ ΤΫΑ΄.

Ἀστυκὸς Ἑλληνικὸς Νόμος.

ΟΘΩΝ
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάττομεν.

Ἀστυκὸς Ἑλληνικὸς Νόμος.

Περὶ τῆς θεμοσιεύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐν γένει.

Ἄρθρον 1. Οἱ νόμοι ἔχουσιν ὑποχρεωτικὴν ἰσχὺν, ἐφ' ὅσον θεμοσιευθῶσι· θεωροῦνται δὲ θεμοσιευμένοι ἐν μὲν τοῖς δήμοις τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ νομαρχείῳ ἢ ἐν τῷ ἐπαρχείῳ ταχυαλλήλειος τοῦ περιέχοντος αὐτοὺς φύλλου τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς δήμοις τοῦ βασιλείου, μετὰ μίαν ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ δημαρχείῳ ταχυαλλήλειος αὐτοῦ.

Περὶ τῶν εἰρημένων ταχυαλλήλων συντάσσονται ἐκθέσεις, ὑπογεγραφόμεναι παρὰ τοῦ νομάρχου, ἢ τοῦ ἐπάρχου, ἢ τοῦ δημάρχου· τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν τῷ νομαρχείῳ τῆς πρωτευούσης ταχυαλλήλειος τοῦ δημοσιεύοντος τὸν νόμον φύλλου τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ἐν τινι δήμῳ τοῦ Κράτους δὲν ἠδημοσιεύθη ὁ νόμος· ἡ δὲ ἔλλειψις τῆς ἐν τῷ νομαρχείῳ τῆς πρωτευούσης ταχυαλλήλειος καταχωρεῖται ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως.

Ἄρθρον 2. Ὁ νόμος ὀφείλει περὶ τοῦ μέλλοντος μόνον, καὶ δὲν ἔχει ἀναδρομικὴν δύναμιν διατηρεῖ δὲ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, ἐν ὅσῳ ἕτερος νόμος δὲν καταργήσει αὐτὸν ρητῶς ἢ σιωπηρῶς.

Ἄρθρον 3. Οἱ τὴν δημοσίαν τάξιν ἐφορῶντες νόμοι ὑποχρεοῦσι πάντας τοὺς ἐν Ἑλλάδι.

Ἄρθρον 4. Οἱ νόμοι, οἱ περὶ ἱκανότητος πρὸς κτῆσιν δικαιωμάτων ἢ πρὸς ἐπιχείρησιν νομικῶν πράξεων, διέπουσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ.

Οἱ ἀλλοδαποὶ διέπονται ὑπὸ τῶν περὶ τῆς ἱκανότητος τούτων νόμων τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν μεταξὺ ἀλλοδαπῶν καὶ Ἑλλήνων ἐν Ἑλλάδι συνισταμένων ἐνοχῶν, οἱ ἀλλοδαποὶ, οἱ ἔχοντες τὴν κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν νόμον, πρὸς σύστασιν αὐτῶν, ἀπαιτουμένην ἱκανότητα, λογίζονται ἱκανοὶ, ἂν καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των ἤθελον θεωρεῖσθαι ἀνίκανοι.

Ὁ γάμος, αἱ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, ἐπιτροπεῖα καὶ κηδεμονία ῥυθμίζονται, καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διατρίβοντα Ἕλληνα, ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν νόμων· αἱ αὐταὶ δὲ σχέσεις τοῦ ἀλλοδαποῦ, ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἀνήκει.

Ἄρθρον 5. Ἡ νομὴ, ἡ κυριότης, καὶ τὰ ἀπ' αὐτῆς ἀποτελούμενα ἀποκτήματα ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι κειμένων κινητῶν ἢ ἀκινήτων, ῥυθμίζονται ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν νόμων.

Ἡ ἐκ διαθήκης ἢ ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴ διέπεται ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἀνήκει ὁ κληρονομούμενος, ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ ἀκινήτων κειμένων ἐν Ἑλλάδι, τὰ ὁποῖα ὡς πρὸς τοῦτο διέπονται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ νόμου.

Ἄρθρον 6. Αἱ ἐνοχαὶ ῥυθμίζονται ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ τόπου, ἐν ᾧ, κατὰ τὸν ἑκάτερον ἢ συστάσεως θέλουσιν ὑπάρχειν ἐνεργούμενον, πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῶσιν, ἐκτὸς ἂν ἄρισαν αὐτοὶ τὸν νόμον, εἰς ὃν θέλουσι νὰ ὑποβληθῶσιν.

Αἱ ἐξ ἀδικημάτων ὅμως ἐνοχαὶ διέπονται πάντοτε ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ νόμου.

Ἄρθρον 7. Αἱ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπιτε-

63. Ἀνατύπωσις τῆς πρώτης καὶ τελευταίας σελίδος ἐκ τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 75 τῆς 15ης Νοεμβρίου 1856, ὅπου ἐδημοσιεύθη ὁ Νόμος ὑπ' ἀριθμ. ΤΫΑ΄ τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1856 *Ἀστυκὸς Ἑλληνικὸς Νόμος*.

διαλαμβανομένας πληροφορίας, κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου διατυπώσεις ἡ περὶ ἀποδημίας ληξιαρχικὴ πρᾶξις.

Ἄρθρον 83. Κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν θανάτου, ἀποδημίας ἐν φυλακῇ, ἢ θανατικῆς ἐκτελέσεως, ἀδημίᾳ γίνεται μνεία τῶν περιστάσεων τούτων ἐν ταῖς ληξιαρχικαῖς πράξεσιν.

Ἄρθρον 84. Ἐν περιπτώσει ἀποδημίας κατὰ τὴν θάλασσαν ἢ ἐν τοῖς λιμνοθαλασσίοις, ἐφαρμόζονται τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις 69—73 τοῦ παρόντος νόμου διατεταγμένα. Ὁ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργός, κατὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἄρθρου 71, καὶ ὁ λιμενάρχης, κατὰ τὴν τοῦ ἄρθρου 72 τοῦ παρόντος νόμου, σέβεσθαι ἀντίγραφον τῆς περὶ ἀποδημίας πράξεως, παρ' αὐτῶν ἐπικυρωμένον, πρὸς τὸν ληξίαρχον τῆς κατοικίας τοῦ ἀποδημήσαντος.

Ἄρθρον 85. Ἐὰν συμβῇ θάνατος διὰ πυρκαϊᾶς, πλημμύρας ἐν ὑσονόμοις, ἢ δι' ἄλλων παρομοίων ἐκτάκτων δυστυχημάτων, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀποδημήσαντος δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ, ἢ εὑρεθῇ δυσγνώριστον, ὁ δήμαρχος τοῦ τόπου, ἔνθα συνέβη τὸ δυστύχημα, ὀφείλει νὰ συντάξῃ ἔκθεσιν βεβαιοῦσαν τὸ γεγονὸς, καὶ διαλαμβάνουσαν ἀπάσας τὰς πρὸς σύνταξιν τῆς περὶ ἀποδημίας ληξιαρχικῆς πράξεως ἀναγκαίας πληροφορίας, καὶ νὰ τιμήσῃ τὴν ἔκθεσιν ταύτην πρὸς τὸν ἀμοιβὸν παρὰ πρωτοδικείου εἰσαγγελέα, ὅστις ὁρᾶται, ἀδείᾳ τοῦ παρ' ᾧ διατελεῖ δικαστηρίου, νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία καταχωρίσεώς της. Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐκθέσεως θέλει μείνει συνημμένον τοῖς βιβλίοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ληξιαρχικῶν πράξεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν προσθήκην ἢ μεταβολὴν ὀνόματος, εἰς τὰς ἀναγνωρίσεις νόθων τέκνων, τὰς υἱοθεσίας, καὶ τὰ διαζύγια.

Ἄρθρον 86. Ἡ κατ' ἔγκρισιν τῆς Κυβερνήσεως γενομένη προσθήκη ἢ μεταβολὴ ὀνόματος ἢ ἐπωνύμου ἐγγράφεται ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐγκρίσεως, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ζητήσαντος τὴν προσθήκην ἢ τὴν μεταβολὴν, εἰς τὰ ληξιαρχικὰ τῶν γεννήσεων βιβλία, καὶ σημειοῦται εἰς τὸ παραθύριον τῆς περὶ γεννήσεως πράξεως, ἂν ὑπάρχῃ τοιαύτη.

Ἄρθρον 87. Ἐὰν ἡ ἀναγνώρισις νόθου τέκνου γίνηται ἐνώπιον ληξιάρχου, ἡ περὶ ταύτης ληξιαρχικὴ πρᾶξις συντάσσεται ἐπὶ παρουσίᾳ δύο μαρτύρων.

Ἐὰν ἡ ἀναγνώρισις γίνῃ ἐνώπιον ἄλλου ληξιάρχου παρὰ τὸν τοῦ τόπου, ἔνθα ἐγεννήθη τὸ παιδίον, ἢ ἐνώπιον ἄλλης ἀρμοδίας ἀρχῆς, ἡ περὶ αὐτῆς συνταχθεῖσα πρᾶξις καταχωρίζεται ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς χρονολογίας της εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου.

Ἐν παίσῃ περιπτώσει γίνεται μνεία τῆς ἐγγραφῆς εἰς τὸ περιθώριον τῆς περὶ γεννήσεως ληξιαρχικῆς πράξεως, ἐὰν ὑπάρχῃ τοιαύτη.

Ἄρθρον 88. Ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς περὶ υἱοθεσίας τελεσιδίκου ἀποφάσεως, ἐγγράφεται αὕτη, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ υἱοθετοῦντος ἢ τοῦ υἱοθετουμένου, εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ τόπου, ἔνθα κατοικεῖ ὁ υἱοθετῶν. Ἡ ἐγγραφὴ γίνεται ἐπιδειχθέντος εἰς τὸν ληξίαρχον ἀντιγράφου προσηκόντως ἐπικυρωμένου τῆς ἀποφάσεως.

Ἄρθρον 89. Ἡ περὶ διαζυξείσεως τελεσίδικος ἀπόφασις ἐγγράφεται, ἐπιμελείᾳ τῶν διαζευχθέντων, ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς χρονολογίας της, εἰς τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ τόπου, ἔνθα ἐνεγράφη ἡ περὶ τελέσεως τοῦ γάμου ληξιαρχικὴ πρᾶξις.

Ἄρθρον 90. Οἱ παραμελοῦντες τὴν κατὰ τὰ ἄρθρα 86—89 τοῦ παρόντος νόμου ἐπιβαλλομένην αὐτοῖς δήλωσιν τιμωροῦνται κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ ἄρθρου 611 τοῦ ποινικοῦ νόμου.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

Περὶ κατοικίας.

Ἄρθρον 91. Κατοικίαν ἔχει τις ἐν ᾧ τόπῳ κυρίως καὶ μονίμως ἐγκατέστη.

Ἄρθρον 92. Ἡ κατοικία μεταβάλλεται διὰ τῆς εἰς ἄλλον τόπον μετοικήσεως ἐπὶ προθέσει κυρίας καὶ μονίμου αὐτόθι ἐγκατασταστάσεως.

Ἡ πρόθεσις αὕτη ἀποδεικνύεται διὰ ῥητῆς δηλώσεως, γενομένης πρὸς τὰ δημαρχεῖα τοῦ τε καταλειπομένου τόπου καὶ τοῦ εἰς ὃν ἡ μετοίκησις γίνεται. Ἐν ἐλλείψει δὲ τοιούτων δηλώσεων, ἡ ἀπόδειξις αὕτη συνάγεται ἐκ τῶν περιστάσεων.

Ἄρθρον 93. Οἱ ἀνακεκλημένοι ὑπηρεσίαν ἰσόβιον καὶ συνεχῆ ἔχουσι τὴν κατοικίαν αὐτῶν ἐν ᾧ τόπῳ ἐνεργοῦσι τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην.

Ἄρθρον 94. Οἱ ἀχειρίαφετοι ἀνήλικοι ἔχουσι κατοικίαν τὴν τῶν γονέων, ἐὰν δὲ διατελῶσιν ὑπὸ ἐπιτροπείαν, τὴν τῶν ἐπιτρόπων οἱ ἀκηρουγμένοι, τὴν τῶν ἐπιτρόπων, αἱ δὲ σύζυγοι τὴν τῶν συζύγων.

Ὁ παρὼν Νόμος, ψηφισθεὶς παρὰ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας, καὶ παρ' Ἡμῶν σήμερον κυρωθεὶς, θέλει δημοσιευθῆ διὰ τῆς ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐκτελεσθῆ ὡς Νόμος τοῦ Κράτους.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 29 Ὀκτωβρίου 1856.

Ἐν Ὀνόματι τοῦ Βασιλέως

Ἡ Βασίλισσα

ΑΜΑΛΙΑ

Μ. ΣΚΑΛΙΣΤΗΡΗΣ.

Ἐπικυροῦται καὶ σφραγίζεται μεγάλῃ σφραγῖδι τοῦ Κράτους.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 30 Ὀκτωβρίου 1856.

Ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης

Μ. ΣΚΑΛΙΣΤΗΡΗΣ.

54

Ἐπίσημος μετάφρασις εἰς τήν γαλλικήν τοῦ *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου* (1856)[64]

CODE CIVIL

DE LA GRÈCE,

OU LES TITRES PROMULGUÉS, SAVOIR :

De la promulgation, des effets et de l'application des lois, en général ;
Titre I. De la jouissance, de la perte et de la restitution des droits civils ;
Titre II. Des actes de l'état civil ;
Titre III. Du domicile ;

AVEC

L'EXPOSÉ DES MOTIFS,

SOUMIS AU MINISTÈRE DE LA JUSTICE

PAR

La Commission chargée de la rédaction du Code Civil,

TRADUIT DU GREC

PAR

M. G. A. RHALLY,

Président de la Cour de Cassation (Aréopage), Professeur de droit Commercial à l'Université Othon et Président de la Commission du Code Civil, Commandeur des Ordres Royaux du Sauveur et des Saints Maurice et Lazare, décoré de l'Ordre I. et R. de Sainte Anne de seconde classe, enrichi de diamants, et de l'Ordre I. et R. de François-Joseph.

ATHÈNES

IMPRIMERIE ROYALE.

1857.

64. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ εἰς τήν γαλλικήν μεταφρασθέντος ὑπό τοῦ Γ. Ἀ. Ράλλη *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου* τοῦ 1856.

55

Αἰτιολογική Ἔκθεσις τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς περί τοῦ *Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος* πρός τόν Ὑπουργόν Δικαιοσύνης, Ἀθῆναι 10 Ἰανουαρίου 1870[65].

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΚΘΕΣΙΣ.

ΠΡΟΣ ΤΟ Σ. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

Κύριε Ὑπουργέ.

Περατώσασα ἡ ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος Ἐπιτροπὴ τὸ ἀνατεθὲν αὐτῇ ἔργον διὰ τοῦ Β. διατάγματος 16 Φεβρουαρίου 1866, μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν διακοπὴν ἕνεκα τῆς παραιτήσεως τριῶν μελῶν, τῶν ΚΚ. Τ. Φορέστη, Ν. Ζαμπέλη καὶ Α. Λαζαράτη, καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐργασιῶν συνεπείᾳ τοῦ διατάγματος 21 Φεβρουαρίου 1867, δι' οὗ διωρίσθη ὁ Κ. Ἰω. Σκαλτζούνης, συμπράξει τοῦ τε Κ. Κ. Φραρίτου, διορισθέντος τὴν 11 Μαΐου 1868 καὶ τοῦ Κ. Ἀλ. Κρασᾶ διορισθέντος τὴν 13 Ὀκτωβρ. 1869 καὶ προσέτι συναρμόσασα τὸ νέον μέρος τοῦ Κώδικος μετὰ τοῦ προκδεδομένου καὶ τοῦ ἀναθεωρηθέντος θεσμοῦ τῶν ὑποθηκῶν, ὅπως ἐζήτησε τὸ Σ. Ὑπουργεῖον διὰ τοῦ ἐγγράφου 7 Ὀκτωμβρίου 1869, ὑποβάλλει σήμερον τὸ πλῆρες τοῦτο ἔργον, νομίζει δὲ ἀναγκαῖον νὰ προτάξῃ διασαφήσεις συνοπτικὰς, ἐξ ὧν εὐκόλως δύναται νὰ καταφρονῇ ἡ τηρηθεῖσα μέθοδος καὶ ἡ οἰκονομία τοῦ καταρτισθέντος Κώδικος.

Κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ ἤδη προκδεδομένου μέρους τοῦ Κώδικος ἡ Ἐπιτροπὴ μετὰ μακρὰν συζήτησιν ἀπεφάσισε κατὰ πλειονοψηφίαν νὰ μὴ προβῇ εἰς μεταβολὴν συστήματος νομοθετηθέντος καὶ ἰδίως τῶν ληξιαρχικῶν βιβλίων. Καὶ τοι γνωρίζουσα, ὅτι δὲν ἐφημόσθη ὁ θεσμὸς οὗτος ἕνεκα πολλῶν προκομμάτων, ἐνόμισεν ὅμως, ὅτι τὸ διάστημα τοῦ χρόνου ἀπὸ τῆς νομοθετήσεως τῶν ληξιαρχικῶν βιβλίων δὲν εἶναι ἀποχρῶν, διὰ νὰ σχηματίσῃ τις τὴν κρίσιν, ὅτι εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀνεφάρμοστον. Ἐὰν εἰς τὴν δημόσιον ὑπηρεσίαν δοθῇ ἡ δέουσα ὥθησις, εἶναι ἐνδεχόμενον, ὅτι δὲν θέλουσι μείνει τὰ περὶ ληξιαρχικῶν

ά.

928

65. ΕΒΕ, Νομ. 893. Ἀναδημοσιεύεται ἡ πρώτη καί αἱ δύο τελευταῖαι σελίδες τῆς ὡς ἄνω Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως.

μ'.

ρυθμίζουσι τὰ τῆς διαχειρίσεως ἀλλοτρίων ὑποθέσεων, συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἄρθρ. 1372—1375 τοῦ γαλ. κώδικος. Αἱ συμπληρώσεις τῶν ἄρθρων 1960, 1962 καὶ 1963 ἐλήφθησαν ἐκ τῶν §§ 1318, 1347 καὶ 1352 τοῦ Σαξων. νόμου, ἐξ οὗ ἐλήφθη καὶ τὸ 1965 ἄρθρον.

Περὶ ἀμεταβλήτου πραγματεύονται τὰ ἄρθρα 1966—1973 συνταχθέντα κατὰ τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ γαλ. κώδικος καὶ τοὺς §§ 1523, 1521, 1527, 1533 τοῦ Σαξων. νόμου.

ΚΔ'. Γενικαὶ διατάξεις περὶ ἀδικημάτων.

Τὰ ἄρθρα 1974—1977 περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἄρθρων 1382 καὶ 1383 τοῦ γαλ. κώδικος καὶ τῶν §§ 1489, 1491, 1492 καὶ 1495 τοῦ σαξων. νόμου.

ΚΕ'. Παυσιατὴ ἀγωγή.

Τὰ περὶ αὐτῆς ἄρθρα 1978—1987 εἰσὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ἰσχύον δίκαιον καὶ συνετάχθησαν κατὰ τοὺς §§ 1509—1518 τοῦ Σαξων. νόμου. Ἡ ἀγωγὴ αὕτη ὑπεβλήθη διὰ τοῦ ἄρθρου 1987 εἰς τὴν δεκαετῆ παραγραφήν.

ΚΣ'. Εὐθύνη διὰ πράξεις ἄλλου.

Τὰ ἄρθρ. 1988—1993 περὶ τῆς εὐθύνης διὰ πράξεις ἄλλου ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς §§ 1554, 1555, 1557, τοῦ Σαξων. νόμου καὶ τὸ ἄρθρον 1384 τοῦ γαλ. κώδικος.

ΚΖ'. Ζημίαι ὑπὸ κτηνῶν ἢ κτηρίων προξενούμεναι.

Τὰ περὶ τῆς ζημίας ταύτης ὁρίζουσι τὰ ἄρθρα 1994—1999, συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γαλ. ἄρθρ. 1385, 1386 καὶ τῶν §§ 1561—1564 τοῦ Σαξ. νόμου. Ἐν τῷ ἄρ. 1995 παρελείφθη κατὰ παραδρομὴν «ἔξω» πρὸ τοῦ «δύναται». Ἄγουν πρέπει νὰ ζῇ τὸ ἄρθρον κατὰ τὴν ζημίαν προξενήσῃ κτῆνος ἐκ τῶν κατοικιδίων καὶ μὴ δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ κλπ.

Αἱ διασαφήσεις αὗται, ὡς νομίζομεν, εἶναι ἀποχρῶσαι, ὅπως καταδειχθῇ ἐν τίσι ἡ ἐπιτροπὴ ἀπεμακρύνθη τοῦ γαλ. κώδικος ἢ τοῦ Ἰταλικοῦ, οὓς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἠκολούθησε, τὰς δὲ ἐξ αὐτῶν ληφθείσας διατάξεις ἐνόμισε περιττὸν νὰ δικαιολογήσῃ, καθό-

μα΄
όν αἱ συζητήσεις περὶ τοῦ γαλ. κώδικος καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι ἀρκούντως διεφώτισαν τὴν χρησιμότητα αὐτῶν.

Ἀθήναις 10 Ἰανουαρίου 1870.

Εὐπείθεστατοι

Κατ' ἐντολὴν τῶν ΚΚ. Γ. Α. Ράλλη, Π. Παπαρρηγοπούλου, Κ. Φρεαρίτου, Ἰω. Σκαλτσούνη καὶ Ἀλκ. Κρασᾶ.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ.

46

Τό *Νομοσχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος* τοῦ 1870[66]

ΑΣΤΥΚΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ.

(Ἐκυρώθη τὴν 29 Ὀκτωβρίου 1856).

Γενικαὶ διατάξεις.

Περὶ τῆς δημοσιεύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐν γένει.

1. Οἱ νόμοι ἔχουσιν ὑποχρεωτικὴν ἰσχύν, ἅμα δημοσιευθῶσι· θεωροῦνται δὲ δημοσιευμένοι, ἐν μὲν τοῖς δήμοις τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν, τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ νομαρχείῳ ἢ ἐν τῷ ἐπαρχείῳ τοιχοκολλήσεως τοῦ περιέχοντος αὐτοὺς φύλλου τῆς ἐφημερίδος τῆς κυβερνήσεως, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς δήμοις τοῦ Βασιλείου, μετὰ μίαν ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ δημαρχείῳ τοιχοκολλήσεως αὐτοῦ.—Περὶ τῶν εἰφημένων τοιχοκολλήσεων συντάσσονται ἐκθέσεις, ὑπογραφόμεναι παρὰ τοῦ νομάρχου, ἢ τοῦ ἐπάρχου, ἢ τοῦ δημάρχου· τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν τῷ νομαρχείῳ τῆς πρωτευούσης τοιχοκολλήσεως τοῦ δημοσιεύοντος τὸν νόμον φύλλου τῆς ἐφημερίδος τῆς κυβερνήσεως, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ἔν τινι δήμῳ τοῦ Κράτους δὲν ἐδημοσιεύθη ὁ νόμος.—Ἡ δὲ ἔκθεσις τῆς ἐν τῷ νομαρχείῳ τῆς πρωτευούσης τοιχοκολλήσεως καταχωρίζεται ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς κυβερνήσεως.

2. Ὁ νόμος ὁρίζει περὶ τοῦ μέλλοντος μόνον, καὶ δὲν ἔχει ἀναδρομικὴν δύναμιν· διατηρεῖ δὲ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, ἐνόσῳ ἕτερος νόμος δὲν καταργήσῃ αὐτὸν ῥητῶς ἢ σιωπηρῶς.

3. Οἱ τὴν δημοσίαν τάξιν ἀφορῶντες νόμοι ὑποχρεοῦσι πάντας τοὺς ἐν Ἑλλάδι.

4. Οἱ νόμοι, οἱ περὶ ἱκανότητος πρὸς κτῆσιν δικαιωμάτων, ἢ πρὸς ἐπιχείρησιν νομικῶν πράξεων, διέπουσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ.—Οἱ ἀλλοδαποὶ διέπονται ὑπὸ τῶν περὶ τῆς ἱκανότητος ταύτης νόμων τῆς πολιτείας, εἰ. ἣν ἀνήκουσιν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν μεταξὺ ἀλλοδαπῶν καὶ Ἑλλήνων ἐν Ἑλλάδι συνισταμένων ἑνοχῶν, οἱ ἀλλοδαποί, οἱ ἔχοντες τὴν κατὰ τὸν Ἑλλη-

66. Ἡ πρώτη καί ἡ τελευταία σελίς τοῦ *Νομοσχεδίου τοῦ 1870*. Τά πρῶτα 94 ἄρθρα ἀποτελοῦν ἐπανάληψιν τοῦ περιεχομένου τοῦ *Ἀστυκοῦ Ἑλληνικοῦ Νόμου* τοῦ 1856 μετά τροποποιήσεων. Τά λοιπά ἄρθρα ἀποτελοῦνται ἐκ κειμένων ἑτέρων νόμων καί τῶν νέων ἄρθρων πού προσέθεσεν ἡ Νομοπαρασκευαστική Ἐπιτροπή.

— 286 —

Α΄.

Ζημίαι ὑπὸ κτηρῶν ἢ κτιρίων προξενούμεναι.

1994. Ὁ ἰδιοκτήτης κτήνους, ἢ ὁ ἔχων αὐτὸ ἐν χρήσει, εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν ζημίαν, ἣν τὸ κτῆνος προξενήσει, εἴτε ὑπὸ τὴν φύλαξιν αὐτοῦ διατελεῖ, εἴτε ἀπεπλανήθη, ἢ ἔφυγεν.

1995. Ἐὰν τὴν ζημίαν προξενήσῃ κτῆνος ἐκ τῶν κατοικιδίων καὶ δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ πταῖσμα περὶ τὴν ἐπιτήρησιν, οὗτος ἀπαλλάσσεται τῆς εὐθύνης ἐγκαταλιμπάνων τὸ κτῆνος.

1996. Ἐὰν τὸ κτῆνος ἀνήκῃ εἰς πλείονας, ἐνέχονται πάντες εἰς ὁλόκληρον, ἀλλὰ δὲν ἀπαλλάττονται, εἰμὴ διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ὅλου ζώου.

1997. Ἂν ὁ βλαφθεὶς ὑπέστη τὴν ζημίαν, εἴτε ἐξ ἰδίας ἀπροσεξίας, εἴτε διότι ἠρέθισε τὸ κτῆνος, δὲν δικαιοῦται εἰς ἀποζημίωσιν.

1998. Ἂν τὸ κτῆνος ἠρεθίσθη ὑπὸ ἄλλου ἀνθρώπου, ἐνέχεται εἰς ἀποζημίωσιν ὁ ἐρεθίσας αὐτό.

1999. Ὁ κύριος κτιρίου ἐνέχεται διὰ τὴν ζημίαν, τὴν ἐκ τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ προξενηθεῖσαν, ἂν ἡ κατάπτωσις προῆλθεν ἐξ ἐλλείψεως περὶ τὴν κατασκευὴν ἢ τὴν διατήρησιν τοῦ κτιρίου.

2000. Ἐὰν ὅ,τι ἀντιβαίνει εἰς τὸν παρόντα νόμον καταργεῖται, ἡ δὲ ἰσχὺς αὐτοῦ ἄρχεται. - - - - - -

57

Βασ. Διάταγμα περί συγκροτήσεως νέας Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρός ἀναθεώρησιν καί συμπλήρωσιν τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1870, Τατόιον 17 Μαΐου 1874[67]

ΔΙΑΤΑΓΜΑ
περί συστάσεως ἐπιτροπῆς
πρός ἀναθεώρησιν τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργοῦ ἀπεφασίσαμεν καί διατάσσομεν.

Α΄. Συνιστᾶται Ἐπιτροπή ἧς μέλης διορίζομεν τούς Καθηγητάς τοῦ Πανεπιστημίου Γεωρ. Ράλλην, Β. Τ. Οἰκονομίδην, Π. Καλλιγᾶν, Π. Παπαρρηγόπουλον καί Ν. Δαμασκηνόν, γραμματεῖς δέ τόν Ἀρειοπαγίτην Δ. Στεφάνου καί τόν Ἐφέτην Ἀ. Κρασσᾶν.

Β΄. Ἡ Ἐπιτροπή αὕτη δέλει ἀναθεωρήσει τό σχέδιον τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος, τό συνταχθέν ὑπό τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς συσταθείσης διά τοῦ ἀπό 16 Φεβρουαρίου 1866 Διατάγματος, καί συναρμολογήσει αὐτό ἐπί τό τελειότερον, τηροῦσα καί σύντομα πρακτικά, περιέχοντα τούς λόγους πάσης μεταρρυθμίσεως.

Γ΄. Ἡ Ἐπιτροπή δέλει συνεδριάζει ὑπό τήν προεδρείαν τοῦ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργοῦ, καί τούτου κωλυομένου ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Ράλλη, ὀφείλει δέ νά περατώσῃ τήν ἐργασίαν της ἐντός δύο μηνῶν.

Δ΄. Μετά τό πέρας τοῦ ἔργου εἰς ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς δέλει δοθῆ ἀμοιβή ἐκ δραχμῶν χιλίων, εἰς ἑκάτερον δέ τῶν γραμματέων ὀκτακοσίων.

Ἡ ἐκτέλεσις καί δημοσίευσις τοῦ παρόντος ἀνατίθεται εἰς τόν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργόν.

Ἐν Τατοΐῳ τήν 17 Μαΐου 1874

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Β. Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

67. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 26 (12 Ἰουλ. 1874), σελ. 174.

58

Βασ. Διάταγμα περί προσθήκης δύο νέων μελῶν εἰς τήν Νομοπαρασκευαστικήν Ἐπιτροπήν πρός ἀναθεώρησιν καί συμπλήρωσιν τοῦ Νομοσχεδίου τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ 1870, Τατόιον 6 Ἰουνίου 1874[68]

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

περί διορισμοῦ ὡς μελῶν
πρός ἀναθεώρησιν τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος
τῶν Δ. Στεφάνου Ἀρειοπαγίτου καί Ἀλ. Κρασσᾶ Ἐφέτου

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργοῦ καί ἔχοντες ὑπ' ὄψει τό ἀπό 17 Μαΐου ἐ.ἔ. Β. Διάταγμα περί συστάσεως Ἐπιτροπῆς πρός ἀναθεώρησιν τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀστυκοῦ Κώδικος, διορίζομεν μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης καί τούς Δ. Στεφάνου, Ἀρειοπαγίτην καί Ἀλ. Κρασσᾶν, Ἐφέτην, οἵτινες συγχρόνως θέλουσιν ἐκπληροῖ καί χρέη γραμματέων κατα τό εἰρημένον Διάταγμα.

Ἀνατίθεμεν εἰς τόν αὐτόν Ὑπουργόν τήν ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος.

Ἐν Τατοΐῳ τήν 6 Ἰουνίου 1874

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Β. Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

68. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, φ. 26 (12 Ἰουλ. 1874), σελ. 174.

59

Αἰτιολογική Ἔκθεσις τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς περί τοῦ *Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος* πρός τόν Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης, 22 Αὐγούστου 1874[69]

ΠΡΟΣ ΤΟ

Ε. ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ.

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ

ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΝ ΤΟΥ ΑΠΟ 10 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1870

ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΑΣΤΥΚΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ

ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΩΝ.

Κύριε Ὑπουργέ!

Ἡ διὰ τοῦ ἀπὸ 17 Μαΐου ε. ε. Βασιλ. διατάγματος διορισθεῖσα ἐπιτροπὴ πρὸς ἀναθεώρησιν τοῦ ἐν ἔτει 1870 συνταχθέντος νομοσχεδίου, περατώσασα τὸ ἀνατεθὲν αὐτῇ ἔργον, ὑποβάλλει ὑμῖν ἀνατεθεωρημένον τὸ ἐφ' οὗ εἰργάσθη νομοσχέδιον μετὰ συνοπτικῆς ἐκθέσεως τῶν λόγων, ἐξ ὧν ὡρμήθη εἰς τὰς ἐν τῷ νέῳ νομοσχεδίῳ γενομένας τροποποιήσεις.

Καί τοι εἰς νέον ἔλεγχον ὑποβαλοῦσα ἡ ἐπιτροπὴ τὸ εἰρημένον νομοσχέδιον, οὐδὲν ἧττον ἐτήρησεν ἀναλλοιώτους τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς, οὐδένα ἀνευροῦσα λόγον νὰ παρεκκλίνῃ τούτων· πᾶσαι δὲ αἱ ὑπ' αὐτῆς γενόμεναι τροποποιήσεις ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐφαρμογὴν τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ὧν τὴν συμπλήρωσιν ἐν πολλοῖς ἀναγκαίαν ἔκρινεν ἡ ἐπιτροπή.

---

69. Ἀναδημοσιεύεται ἡ πρώτη καί ἡ τελευταία σελίς τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐπιτροπῆς περί ἀναθεωρήσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος πρός τόν Ὑπουργόν τῆς Δικαιοσύνης, Ἀθῆναι 22 Αὐγούστου 1874.

— λζ'. —

τος νόμου ἀγροληψιῶν, καθόσον εἶναι γνωστοὶ οἱ κοινωνικοὶ λόγοι οἱ προκαλέσαντες τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν.

Ἄρθρ. 1660 (1653).

Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἐν ἀριθμῷ 2ῳ συνεπληρώθη ἀκριβέστερον κατὰ τὸ ἄρθρον 1619 τοῦ Ἰταλ. Κώδικος.

Ἄρθρ. 1724 (1700).

Ἡ ἐν τέλει τοῦ ἄρθρου τούτου προσθήκη ἐλήφθη ἔκ τε τοῦ ἄρθρου 1840 τοῦ Γαλ. καὶ 1704 τοῦ Ἰταλ. Κώδικος.

Ἄρθρ. 1766.

Τὸ ἄρθρον τοῦτο συνετάχθη κατὰ τὸ ἄρθρον 1744 τοῦ Ἰταλ. Κώδικος.

Ἄρθρ. 1843 (1818) καὶ 1844.

Τὸ μὲν πρῶτον συνεπληρώθη ἀκριβέστερον κατὰ τὸ ἄρθρον 1821 τοῦ Ἰταλ. Κώδικος, τὸ δὲ δεύτερον προσετέθη κατὰ μίμησιν ἐπίσης τοῦ Ἰταλ. Κώδικος ἄρθρ. 1822.

Ἄρθρ. 1857 (1832).

Καθ' ἃ παραδέχεται καὶ τὸ ἰσχύον δίκαιον L. 5 § 10 (13,6), προσετέθη καὶ ἐνταῦθα ὅτι ὁ χρησάμενος ἐνέχεται μόνον ἕνεκα μεγάλης ῥαθυμίας, ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ χρῆσις τοῦ πράγματος ὁρᾷ μόνον τὸ συμφέρον τοῦ χρήστου.

Αὗται εἰσὶν αἱ σπουδαιότεραι καὶ μᾶλλον ἄξιαι λόγου τροποποιήσεις καὶ προσθῆκαι, αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἀναθεωρηθέντος νομοσχεδίου.

Ἀθήνησι τῇ 22 Αὐγούστου 1874.

Εὐπειθέστατοι.

Γ. ΡΑΛΛΗΣ Πρόεδρος.
Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ.
Π. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ.
Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ.
Ν. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ.
Δ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ.
Α. ΚΡΑΣΣΑΣ.

60

Εἰσηγητική Ἔκθεσις πρός τήν Βουλήν περί τοῦ κατατεθέντος *Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος*, Ἀθῆναι 18 Νοεμβρίου 1874[70]

Πρὸς τὴν Βουλήν.

Γνωρίζω τό ἀπὸ πολλῶν ἤδη χρόνων ἀναμενόμενον νομοσχέδιον Ἑλλ. Ἀστικοῦ κώδικος, τὸ ἐπὶ πολλὰς δεκάδας ἐναυτῶν ἐπεξεργασθὲν ὑπὸ νομομαθῶν ἀνδρῶν, δὲν κρίνω ἀπὸ σκοποῦ νὰ παρατηρήσω ὀλίγα τινά.

Ἅμα ἡ Ἑλλὰς ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν της πρωτίστη αὐτῆς μέριμνα ὑπῆρξεν ἡ σύνταξις πολιτικοῦ κώδικος. Καὶ ἤδη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ ἔτους 1822, ἐν μέσῳ τῆς κλαγγῆς τῶν ὅπλων, ἐθέσπισεν ἐν ἄρθρῳ 90 τοῦ Συντάγματος τάδε.

«Τὸ βουλευτικὸν Σῶμα νὰ διορίσῃ ἐπιτροπὴν, συγκειμένην »ἀπὸ τὰ ἐκλεκτότερα καὶ σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν »ὁποίων ἡ ἀρετὴ νὰ ἦναι ἐγνωσμένη, διὰ νὰ συνθέσωσι κώ»δικας νόμων πολιτικῶν κλπ.»

Ταὐτὸ ἐπανέλαβε καὶ τὸ τοῦ Ἄστρους πολιτικὸν Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1823 ἐν ἄρθρῳ Π'.

Αἱ πολλαὶ καὶ δειναὶ ὅμως περιπέτειαι, ἃς ὑπέστη ἡ πατρὶς ἡμῶν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1823 μέχρι τῆς καθιδρύσεως τῆς βασιλείας, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀνάγκης, διὸ ἠναγκάσθη ἡ Ἑλλὰς νὰ κυρώσῃ προσκαίρως ὡς ἀστυκὸν αὐτῆς νόμον διὰ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος τῆς 1 Ἰανουαρίου 1822 «Τὰ Βασιλικά.» Κατόπιν δ' ἐν ἔτει 1828 διὰ ψηφίσματος τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τῆς 15 Δεκεμβρίου, εἰσήχθη ὡς εὐχρηστότερα καὶ γνωστοτέρα ἡ ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, ὀλίγον δ' ὕστερον διὰ ψηφίσματος τῆς 12 Αὐγούστου 1830 ἕνεκα τῆς ἀτελείας τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐδόθη μόνον συμβουλευτικὴ ἰσχὺς εἰς τὸ πρόχειρον. Τέλος δὲ ὁ νόμος τῆς 7 Μαρτίου 1835 ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ψήφισμα τοῦ 1828, ὁρίζων ὅτι οἱ πολιτικοὶ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ περιεχόμενοι, ἰσχύουσιν ἐν Ἑλλάδι.

Μετὰ τὴν καθίδρυσιν τῆς Βασιλείας καὶ τὴν δημοσίευσιν ἰδίων περὶ τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ Δικαίου μερῶν νόμων, ἡ ἐλ-

70. Ἀναδημοσιεύονται ἡ πρώτη καί ἡ τελευταία σελίς τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης πρός τήν Βουλήν περί τοῦ κατατεθέντος Νομοσχεδίου.

— 8 —

πον καὶ τὰς ἐπὶ τῆς ἀπροσώπου φύσεως σχέσεις ἡμῶν, εἰσὶν ἔτι καὶ σήμερον αἱ αὐταὶ καὶ ἀναλλοίωτοι, εὐτυχὴς δὲ ὁ νομοθέτης ὅστις κατορθώσει ὀρθότερον καὶ ἐπιτυχέστερον νὰ ἀναγράψῃ ταύτας ἐν τῷ Κώδικι αὐτοῦ.

Τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιψήφισιν Ὑμῶν Νομοσχέδιον κατηρτίσθη, ἰδίως, ὡς εἴρηται, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐν ἔτει 1865 δημοσιευθέντος ἀστυκοῦ Κώδικος τῆς Ἰταλίας, ὅστις δικαίως θεωρεῖται ὡς ἓν τῶν ἐντελεστέρων νομοθετημάτων τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος. Συνταχθεὶς καὶ οὗτος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικος συνεπλήρωσε τὰ κενά, διώρθωσε τὰ ἡμαρτημένα αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν καθ' ἕκαστον ἄρθρον ἀναφυόμενα ζητήματα ἔλυσε κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν δοκιμωτέρων συγγραφέων. Ἐκτὸς τοῦ Ἰταλικοῦ Κώδικος τὸ Νομοσχέδιον περιέλαβε πολλὰ καὶ ἐκ τοῦ Κώδικος τῆς Σαξωνίας, ἰδίως δὲ τὰ περὶ ἐνοχῶν, ἅτινα ὁ Σαξωνικὸς Κώδηξ ἐπραγματεύθη ὀρθότερον καὶ τελειότερον παντὸς ἄλλου. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ Γάμου τὸ Νομοσχέδιον κατ' ἀρχὴν οὐδόλως ἐκαινοτόμησεν, οὐδὲ μετέβαλε τὰ ἤδη κρατοῦντα, ἀλλὰ ἐσεβάσθη κατὰ πάντα τὴν κοινὴν συνείδησιν, ἥτις ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱερουργίᾳ ἐμβλέπει ἐπισφραγιζόμενον τὸν ἠθικὸν τοῦ Γάμου δεσμόν.

Βεβαίως καὶ τὸ ὑποβαλλόμενον νομοσχέδιον, καίτοι ὡς ἐρρέθη, προϊὸν μακρᾶς καὶ βαθείας μελέτης τῶν ἐξοχωτέρων νομοθέτων, οὓς ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας της ἀπέκτησεν ἡ Ἑλλάς, ἐπόμενον εἶναι, ὡς ἔργον ἀνθρώπινον, νὰ περιέχῃ καὶ ἐλλείψεις, ἀλλ' ἡ ἀνόρθωσις τῶν καταδειχθησομένων διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ἀτελειῶν εἶναι ἔργον ὄχι δυσχερές, ἐν ᾧ ἡ ἐκ τῆς ἐλλείψεως Ἀστυκοῦ Κώδικος ζημία εἶναι μεγίστη καὶ ὁσημέραι καθίσταται μᾶλλον ἐπαισθητή. Ἐλπίζω δ' ὅτι καὶ ἡ Βουλὴ ἐκ τῶν αὐτῶν ὁρμωμένη σκέψεων θέλει ἀναγνωρίσει τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας ἐπιψηφίσεως τοῦ μεγίστου τούτου καὶ σπουδαιοτάτου διὰ τὴν πατρίδα ἡμῶν νομοθετήματος.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 18 Νοεμβρίου 1874.

Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργὸς καὶ βουλευτὴς Γορτυνίας

Β. Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ.

61

Τό *Νομοσχέδιον Ἀστικοῦ Κώδικος* τοῦ 1874[71]

ΑΣΤΥΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ.

Περὶ τῆς δημοσιεύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἐν γένει.

1. Ὁ νόμος ἔχει ὑποχρεωτικὴν ἰσχὺν καθ' ὅλον τὸ κράτος μετὰ παρέλευσιν εἴκοσιν ἡμερῶν ἀφ' ἧς δημοσιευθῇ, πλὴν ἂν ὡρίσθη ἄλλως ἐν αὐτῷ.

Ἡ δημοσίευσις λογίζεται γενομένη ἀπὸ τῆς χρονολογίας τοῦ περιέχοντος τὸν νόμον φύλλου τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

2. Ὁ νόμος ὁρίζει περὶ τοῦ μέλλοντος μόνον, καὶ δὲν ἔχει ἀναδρομικὴν δύναμιν· διατηρεῖ δὲ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, ἐνόσῳ ἕτερος νόμος δὲν καταργήσῃ αὐτὸν ῥητῶς ἢ σιωπηρῶς.

3. Οἱ τὴν δημοσίαν τάξιν ἀφορῶντες νόμοι ὑποχρεοῦσι πάντας τοὺς ἐν Ἑλλάδι.

4. Οἱ νόμοι, οἱ περὶ ἱκανότητος πρὸς κτῆσιν δικαιωμάτων, ἢ πρὸς ἐπιχείρησιν νομικῶν πράξεων, διέπουσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ.—Οἱ ἀλλοδαποὶ διέπονται ὑπὸ τῶν περὶ τῆς ἱκανότητος ταύτης νόμων τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν μεταξὺ ἀλλοδαπῶν καὶ Ἑλλήνων ἐν Ἑλλάδι συνισταμένων ἐνοχῶν, οἱ ἀλλοδαποί, οἱ ἔχοντες τὴν κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν νόμον πρὸς σύστασιν αὐτῶν ἀπαιτουμένην ἱκανότητα, λογίζονται ἱκανοί, ἂν καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πατρίδος των ἤθελον θεωρεῖσθαι ἀνίκανοι.—Ὁ γάμος, αἱ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις, ἡ ἐπιτροπεία καὶ κηδεμονία ῥυθμίζονται, καὶ ὡς πρὸς τὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διατρίβοντα Ἕλληνα, ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν νόμων· αἱ αὐταὶ δὲ

71. Ἀναδημοσιεύονται ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία σελὶς τοῦ *Νομοσχεδίου Ἀστυκοῦ Κώδικος*, κατατεθέντος εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν 21ην Νοεμβρίου 1874.

σονται τῆς εὐθύνης, ἂν ἀποδείξωσιν, ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐμποδίσωσι τὴν πρᾶξιν, ἐξ ἧς ἡ ζημία.

Δ'.

Ζημίαι ὑπὸ κτηνῶν ἢ κτιρίων προξενούμεναι.

2019. Ὁ ἰδιοκτήτης κτήνους, ἢ ὁ ἔχων αὐτὸ ἐν χρήσει, εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν ζημίαν, ἣν τὸ κτῆνος προξενήσει, εἴτε ὑπὸ τὴν φύλαξιν αὐτοῦ διατελεῖ, εἴτε ἀπεπλανήθη, ἢ ἔφυγεν.

2020. Ἐὰν τὴν ζημίαν προξενήσει κτῆνος ἐκ τῶν κατοικιδίων καὶ δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ πταῖσμα περὶ τὴν ἐπιτήρησιν, οὗτος ἀπαλλάσσεται τῆς εὐθύνης ἐγκαταλιμπάνων τὸ κτῆνος.

2021. Ἐὰν τὸ κτῆνος ἀνήκῃ εἰς πλείονας, ἐνέχονται πάντες εἰς ὁλόκληρον, ἀλλὰ δὲν ἀπαλλάττονται, εἰμὴ διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ὅλου ζώου.

2022. Ἂν ὁ βλαφθεὶς ὑπέστη τὴν ζημίαν, εἴτε ἐξ ἰδίας ἀπροσεξίας, εἴτε διότι ἠρέθισε τὸ κτῆνος, δὲν δικαιοῦται εἰς ἀποζημίωσιν.

2023. Ἂν τὸ κτῆνος ἠρεθίσθη ὑπὸ ἄλλου ἀνθρώπου, ἐνέχεται εἰς ἀποζημίωσιν ὁ ἐρεθίσας αὐτό.

2024. Ὁ κύριος κτιρίου ἐνέχεται διὰ τὴν ζημίαν, τὴν ἐκ τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ προξενηθεῖσαν, ἂν ἡ κατάπτωσις προῆλθεν ἐξ ἐλλείψεως περὶ τὴν κατασκευὴν ἢ τὴν διατήρησιν τοῦ κτιρίου.

2025. Πᾶν ὅ,τι ἀντιβαίνει εἰς τὸν παρόντα νόμον καταργεῖται.

ΤΕΛΟΣ.

62

Τό ἐξώφυλλον τοῦ τυπωθέντος *Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Κώδικος* τοῦ 1874[72]

Τῷ Κυρίῳ Δ. Ἀλεφαντῳ, παρὰ τοῦ συγγραφέως.

ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΝ

ΑΣΤΥΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ

ΚΩΔΙΚΟΣ

ΣΥΝ ΤΑΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥΤΟΥ ΕΚΘΕΣΕΣΙΝ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ
ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ.

1874

72. Πανομοιότυπον τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ *Νομοσχεδίου Ἀστικοῦ Ἑλληνικοῦ Κώδικος (σύν ταῖς περί τούτου Ἐκθέσεσιν)* τοῦ 1874.

63

Ἐξώφυλλον τῆς ἐπισήμου ἐκδόσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν, Νεάπολις 1829.

CODICE

PER LO REGNO

DELLE DUE SICILIE.

PARTE PRIMA

LEGGI CIVILI.

SETTIMA EDIZIONE UFFIZIALE.

NAPOLI,

DALLA STAMPERIA REALE.

1829.

64

Ἐξώφυλλον τῆς ἐπισήμου ἐκδόσεως τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος τοῦ Βασιλείου τῆς Ἰταλίας, Νεάπολις 1865.

CODICE CIVILE

DEL

REGNO D'ITALIA

PRECEDUTO

DA UN INDICE ALFABETICO RAGIONATO, E DALLA RELAZIONE
A SUA MAESTA' IL RE

NAPOLI
STABILIMENTO TIPOGRAFICO DEL CAV. G. NOBILE
Via Salata n' Ventaglieri, 14.
1865

65

Ἐξώφυλλον τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκδέσεως τοῦ πρώτου Νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1888.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΑΡΙΘ. ΕΙΣΑΓ. 4953
ΕΙΔ. ΑΡΙΘ. Ν 1172

Motive zu dem Entwurfe

eines

Bürgerlichen Geſetzbuches

für das

Deutſche Reich.

Band I.

Allgemeiner Theil.

ΦΩΤΟΤΥΠΟ ΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Π. ΖΕΠΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Amtliche Ausgabe.

Berlin und Leipzig.
Verlag von J. Guttentag
(D. Collin).
1888.

66

Ἐξώφυλλον τοῦ πρώτου Νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1888.

Entwurf

eines

bürgerlichen Geſetzbuches

für das

Deutſche Reich.

Erſte Leſung.

Ausgearbeitet durch die von dem Bundesrathe berufene Kommiſſion.

Amtliche Ausgabe.

NOM
913 P

Berlin und Leipzig.
Verlag von J. Guttentag
(D. Collin).
1888.

67

Ἐξώφυλλον τοῦ δευτέρου Νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1895.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Entwurf

eines

Bürgerlichen Geſetzbuchs

für das

Deutſche Reich.

Zweite Leſung.

Nach den Beſchlüſſen der Redaktionskommiſſion.

Auf amtliche Veranlaſſung.
ΕΔΩΡΗΘΗ ΔΩΡΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Π. ΖΕΠΟΥ

Berlin.
J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung.
1895.

68

Ἐξώφυλλον τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπιδεωρήσεως τοῦ δευτέρου Νομοσχεδίου τοῦ Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1897.

Ἀρ. 2159

Protokolle

der Kommiſſion für die zweite Leſung

des

Entwurfs des Bürgerlichen Geſetzbuchs.

Im Auftrage des Reichs-Juſtizamts

bearbeitet von

Dr. Achilles,
Reichsgerichtsrath a. D.

Dr. Gebhard,
Großh. bad. Geheimer Rath.

Dr. Spahn,
Königl. preuß. Kammergerichtsrath.

Band I.

Allgemeiner Theil

und

Recht der Schuldverhältniſſe Abſchn. I, Abſchn. II Tit. I.

Berlin SW. 48.
Wilhelmſtraße 119/120.
J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung.
1897.

69

Ἐξώφυλλον τοῦ Μνημονίου τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ δευτέρου Νομοσχεδίου Γερμανικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, Βερολῖνον 1896.

v. Velle
Ορισ. 2151

Denkſchrift

zum

Entwurf eines Bürgerlichen Geſetzbuchs

nebſt drei Anlagen.

ΕΔΩΡΗΘΗ ΥΠΟ ΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Π. ΖΕΠΟΥ

Berlin SW. 48.
Wilhelmſtr. 119/120.
J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung.
1896.

SOMMAIRE

HISTOIRE DU CODE CIVIL HELLÉNIQUE

La période des hésitations: 1822-1891

Contribution à l' Histoire du Droit Néohellénique

«Pourquoi en Grèce, alors que les autres Grands Codes furent rédigés en très peu de temps, a-t-il fallu 118 années pour la rédaction et la promulgation du Code Civil?». Telle est la question qui fut à l' origine de cet ouvrage.

La recherche dans les archives et la découverte de manuscrits inédits ont apporté de nouvelles données au problème et ont enfin permis de formuler une réponse à la question qui planait depuis longtemps sur l' Histoire du Droit Néohellénique.

Ce livre a été présenté comme thèse de doctorat à la Faculté de Droit de l' Université Démocrite de Thrace et a été acceptée unanimement avec mention «magna cum laude» en Juin 2007.

Les matières du livre se présentent comme il suit:

Dans le premier chapitre: **Sous le Gouvernement Provisoire de la Grèce (1822-1827)**, est présenté le statut juridique qui fut en vigueur sous la domination ottomane de la Grèce et spécialement pendant la dernière période de cette domination. L' exposition de ce statut se réfère seulement au peuple grec. Ensuite sont présentés les décisions prises par les Assemblées Générales Locales (1821-1822) et contenues dans les *Constitutions Locales*, ainsi que les décisions en matière de Droit en général et de Droit Civil plus spécialement prises aussitôt après la *Déclaration de l' Indépendance Hellénique* et la promulgation de la première Constitution de l' État Hellénique unitaire, survenues le 1er Janvier 1822 à la Nouvelle Épidaure, ainsi que pendant toute la période du *Gouvernement Provisoire de la Grèce* (1822-1827). Sont signalés les articles des Constitutions Locales (du *Sénat du Péloponnèse*, de l' *Aréopage de la Grèce Continentale Orientale* et du *Sénat de la Grèce Continentale Occidentale*) aussi bien que les articles des deux premières *Constitutions Provisoires de la Grèce* de 1822

et 1823, qui mettaient en vigueur les lois «*de feus nos Empereurs Chrétiens*» (*οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων*) comme règles légales régissant les questions de Droit Civil. Cette décision fut prise non pas tellement pour des raisons pratiques (étant donné que les affaires civiles des Grecs sous la domination ottomane étaient régies par cette législation et par les coutumes), mais surtout pour des raisons politiques: le nouvel État Hellénique revendiquait sa continuité politique et juridique avec l' Empire Byzantin, aboli en 1453 par la conquête ottomane, et avait déjà proclamé cette continuité par la *Déclaration Finale* des travaux du 15 Janvier 1822 de la Première Assemblée Nationale. Il faut aussi souligner que le nouvel État refusa d' introduire en 1822 les coutumes comme source de Droit Civil. Ce refus s' explique par les choix politiques qui ont prévalu, tout au moins théoriquement. Le manuel consulté par les tribunaux était l' *Héxabible* de Constantin Arménopoulos.

Dans le second chapitre: **Sous la République Hellénique (1827-1833)**, est exposé le statut juridique mis en vigueur selon la *Constitution Politique de la Grèce* de 1827 et les mesures introduites pendant la période 1827-1833. Les lois réglant le Droit Civil durant cette période n' étaient pas inconnues, mais l' auteur présente un grand nombre de renseignements inédits, provenant des archives, qui expliquent les décisions prises. Sont surtout explorées les raisons du choix du *Code Civil des Français* comme modèle pour le Code Civil Hellénique qui serait rédigé. Ces raisons ne se bornaient pas au besoin de suivre un code méthodique et moderne comme le Code Civil, nécessaire pour un État qui se voulait résolument tourné vers l' Europe et la modernité, mais aussi pour des raisons politiques décidées par les législateurs de la Troisième Assemblée Nationale à Troezène. La décision de compilation d' un Code Civil Hellénique n' eut pas de suite pendant cette période à cause de la situation politique et diplomatique très difficile, qui ne permit pas au Président de la Grèce Jean Capodistrias de s' occuper sérieusement de la question. Pendant toute cette période les tribunaux décidaient des affaires civiles en recherchant les lois «*de feus nos Empereurs Chrétiens*» dans le manuel de l' *Héxabible* d' Arménopoulos. Il faut signaler qu' en même temps on peut distinguer une tendance sous-jacente d' introduction des coutumes comme source de Droit Civil, selon les dictats de l' École Historique du Droit, mais aussi pour des raisons pratiques. Cette tendance ne changea en rien la manière de juger des litiges. À la fin de cette période, le Ministre de la Justice Christodule Clonarès promulgua le 8 Octobre 1832 (date ancien style) un décret abolissant

tous les tribunaux, excepté ceux des juges de paix et le Tribunal de Commerce de Syra. La cause de promulgation de ce décret doit être attribuée au dépit du Ministre suite au refus de l' Assemblée Nationale de Pronoia (Nauplie) de promulguer une nouvelle loi d' Organisation des Tribunaux rédigée par lui !

Dans le Chapitre 3: **Changement politique et continuité des institutions**, est présenté le changement institutionnel et politique de 1833 et le processus qui amena l' introduction du nouveau régime constitutionnel (Royaume de la Grèce). Les règles générales régissant ce régime sont analysées et les différences avec les régimes des périodes précédentes sont signalées. Il faut remarquer qu' en 1833 il ne fut pas introduit de régime de «monarchie absolue», régime inconnu en Grèce. La *Constitution Politique de la Grèce* de 1827 fut maintenue en vigueur, excepté les articles se référant à l' Assemblée Législative abolis déjà en 1828 avec l' accord de l' Assemblée siégeant alors. L' auteur démontre que le régime de 1833-1844 ne différait pas de celui de 1828-1833.

Dans le Chapitre 4: **Le Décret de la Loi Civile du 23 Février/7 Mars 1835** est décrit le processus de législation en matière civile adopté par le Conseil de la Régence du Royaume de la Grèce, ainsi que les vues de celui-ci sur le problème. Le Conseil de la Régence, composé par le comte Joseph-Ludwig von Armansperg comme président, le jurisconsulte Georg-Ludwig von Maurer et le général de brigade Carl-Wilhelm von Heideck, devait gouverner la Grèce pendant la minorité du premier Roi de la Grèce Othon, prince de Bavière et second fils du Roi de Bavière Louis I. Des trois membres du Conseil celui qui était chargé de la branche de la Justice était le jurisconsulte Georg-Ludwig von Maurer. Selon les théories de l' École Historique du Droit, Maurer essaya de rassembler des renseignements sur les coutumes de la Grèce et s'adressa aux communes du pays, pour compiler une collection qui serait utilisée pour la rédaction du Code Civil. Les rapports sur les coutumes n' avaient pas encore été tous reçus au Ministère de la Justice que Maurer dut rentrer en Bavière, rappelé en disgrâce par le Roi de Bavière Louis I, en même temps que le membre suppléant de la Régence Carl August von Abel. Entre-temps il avait doté la Grèce d' un *Code Pénal* moderne, sur les principes de celui de la France, et de celui de la Bavière, ainsi que de *Codes de Procédure Pénale* et *Civile* et d' un *Code d' Organisation Judiciaire*.

La suite des efforts pour la rédaction d' un Code Civil pour la Grèce fut entreprise par le Président du Conseil de la Régence, le comte Armansperg, qui le 1/15 Janvier 1835 rédigea un projet de dé-

cret (adopté le même jour par le Conseil de la Régence) portant sur l' organisation d' une *Commission Législative* avec mission de traduire le Code Civil Français en grec moderne et de l' adapter aux besoins du peuple grec. Il ne s' agissait pas de rédiger un nouveau code mais seulement d' une adaptation selon la religion Orthodoxe et les coutumes grecques. Entre-temps, étant donné que la nouvelle organisation des tribunaux entrait en vigueur, il fallait éclairer les nouveaux juges sur les lois à appliquer en matière civile jusqu'à la promulgation du Code sous rédaction. C' est pour cela que le Ministre de la Justice Georges Praïdès soumit à l' approbation du Conseil de la Régence un projet de loi portant que jusqu'à la promulgation du Code Civil le manuel d' Arménopoulos resterait temporairement en vigueur et que les coutumes prévaudraient là où elles avaient acquis vigueur soit par un long usage soit par des décisions de tribunaux. Le projet obtint l' approbation du Conseil de la Régence à condition que, après délibération au Conseil des Ministres, il n' y aurait pas d' avis contraire. Bien que Praïdès s' efforçât de faire accepter le projet, les membres du Conseil Ministériel n' étaient pas d'accord sur l' acceptation des coutumes, mises au ban de la légalité néohellénique depuis 1822, comme source de Droit. Pour cette raison la Régence envoya le projet à la *Commission Législative* déjà délibérant sur la rédaction d' un Code Civil Grec. Le Président de la *Commission* Christodule Clonarès par un long rapport révisa le projet et proposa comme plus correct le recours aux lois byzantines contenues dans le recueil d' Arménopoulos en matière civile, et l' acceptation des coutumes comme source de droit civil temporairement et jusqu'à la promulgation du Code Civil. Le décret-loi promulgué le 23 Février/7 Mars 1835 sur la Loi Civile comportait tous les changements proposés par la Commission Législative. Cette loi temporaire resta en vigueur en Grèce jusqu'en 1940/1946: Effectivement la Grèce fut régie en matière civile par le *Corpus Juris Civilis* de Justinien et le Code des *Basiliques* de l' empereur Léon le Sage. L' auteur examine non seulement le processus de la promulgation de la loi-décret si importante pour la justice grecque mais aussi son application par les tribunaux.

Dans le Chapitre 5: **L' enseignement du Droit Romano- Byzantin** est présentée l' histoire de la fondation de l' Université d' Athènes ainsi que l' enseignement par les premiers professeurs et jurisconsultes, tels que Paul Kalligas, Pierre Papparighopoulos, Basile Oeconomidès. Leur oeuvre et leur enseignement servirent à former l' exégèse de la législation civile en vigueur et de mener de l' *Héxabible* d' Arménopoulos aux *Basiliques* et au *Corpus Juris Civilis* et aux *No-*

velles de Justinien et des autres Empereurs Byzantins jusqu'en 1345, date de la compilation de l' *Héxabible*. La loi- décret du 23 Février/ 7 Mars 1835 empêchait de rechercher des solutions juridiques dans des *Novelles* postérieures à 1345, parcequ' alors ces lois ne seraient pas contenues dans l' *Héxabible*.

Le Chapitre 6: **La traduction et l' enseignement du Code Civil Français**, examine le travail de traduction du Code Civil Français accompli en 1835 et 1836 et la révision commencée en vue d' adapter ce code aux besoins de la société néohellénique. Est aussi présenté l' enseignement du Droit Civil Français en l' Université d' Athènes et les professeurs de cette matière.

Le Chapitre 7: **Les efforts angoissés I. 1835-1866** expose le travail des trois premières Commissions Législatives pour la rédaction d' un Code Civil Hellénique. Ces Commissions furent les suivantes: *Commission Christodule Clonarès* (1836-1838), *Commission Constantin Proveléghios* (1842-1843, dont les travaux furent interrompus par le Coup d' État du 3 Septembre 1843), *Commission Christodule Clonarès* et après la mort de celui-ci *Commission Georges A. Rallis* (1848-1862, dont l'oeuvre fut interrompue par le Coup d' État de 1862 et le changement de la Dynastie, après l' Expulsion du Roi Othon). Pour cette période les archives n' étant pas encore classées en entier (seulement jusqu'en 1843), l' auteur a utilisé surtout les Actes de la Chambre des Députés et ceux du Sénat. Pourtant les archives ont donné des informations pour une tentative de rappel de G. L. von Maurer en Grèce en 1847 pour rédiger un Code Civil. Mais les conditions posées par le jurisconsulte Bavarois ne furent pas acceptées par le Gouvernement Grec et le projet n' eut pas de suite. Est aussi présentée la promulgation du *Code Civil Ionien* en 1840 par adaptation du Code Civil Français et du Code Civil du Royaume des Deux-Siciles.

Le Chapitre 8: **Les efforts angoissés II. 1866-1891**, continue l' histoire des Commissions Législatives pour la rédaction d' un Code Civil Hellénique. Pendant cette période la *Commission Georges A. Rallis* fut réorganisée et continua ses travaux jusqu'en 1870, année où elle soumit au Ministère de la Justice un projet complet de Code Civil basé sur le Code Civil Français. Pour son élaboration furent aussi utilisés les Codes d' autres États, comme le Royaume des Deux-Siciles, des Pays-Bas etc. ainsi que le Droit Romano-Byzantin et des solutions inédites basées sur la pratique juridique des membres de la Commission. Des efforts complémentaires furent nécessaires pour comprendre aussi les coutumes juridiques et le statut en matière civil des Iles Ioniennes, qui furent rattachées à la Grèce en 1864. Le *Projet*

de 1870 ne fut pas soumis à la Chambre par le Ministre de la Justice Alexandre Al. Contostavlos. Selon le Ministre le monde juridique grec n' était pas encore mur pour élaborer un Code Civil Hellénique pouvant remplacer le Droit Romano-Byzantin. En fait Al. Contostavlos ne désirait pas l' abrogation du Droit Romano-Byzantin pour sauvegarder l' unité juridique entre la Grèce libre et les provinces vivant encore sous le joug ottoman.

Le *Projet de 1870* fut révisé par deux Commissions, en 1873 et 1874. Cette dernière, composée pour la plupart par les mêmes membres que les précédentes, soumit au Ministère de la Justice un projet révisé, le *Projet de 1874*, comprenant 2025 articles, qui ne fut pas voté à la Chambre, où il fut soumis, à cause de la dissolution de celle-ci en Avril 1875. Ce projet ne fut pas réintroduit à la Chambre pour les mêmes raisons pour lesquelles fut refusé le *Projet de 1870*, mais aussi parce que entre-temps avait commencé la rédaction d' un Code Civil en Allemagne, attendu alors comme une oeuvre très importante. De toute façon, il y eut alors un changement d' orientation juridique pour la Grèce, qui se tourna vers l' Allemagne pour un modèle de Code Civil considéré plus proche du Droit Romano-Byzantin et donc plus approprié à la Grèce aussi. Le *Projet de 1874* fut introduit avec des adaptations dans les États autonomes de Samos (1898) et de la Crète (1903). Le livre se termine en 1891, année où cessa tout effort pour la promulgation en Grèce du *Projet de Code Civil de 1874* et toute l' attention se tourna vers le modèle allemand.

Le dernier Chapitre: **En lieu d' Épilogue** sous le titre: «**Surtout que notre loi soit une loi grecque**» (le titre est une citation de Paul Kalligas), récapitule les points éxaminés dans les chapitres précédents et souligne qu' une des raisons importantes du grand retard de l' introduction d' un Code Civil Hellénique fut la volonté de garder une unité de Droit Civil entre les provinces libres, composant l' État Hellénique, et les provinces restées sous le joug ottoman. L' irrédentisme restait l' idée guidant la société grecque et ne pouvait laisser indifférent le monde juridique. Le fait de l' application du Droit Romano-Byzantin en matière civile durant tout le XIXe siècle servit à la jurisprudence hellénique et au monde juridique grec comme période d' «éducation» permettant d' élaborer des solutions théoriques et des idées juridiques sans être confiné par la jurisprudence française, comme fut le cas pour le Droit Administratif depuis 1929. Finalement la promulgation du *Code Civil Hellénique* le 15 Mars 1940 fut le fruit de tous ces travaux et permit à la Grèce d' adopter une loi qui était une loi grecque, selon le vœu énoncé par Paul Kalligas en 1839.

Le livre comprend aussi deux **appendices** sur la promulgation du Code Civil Français et de son rayonnement, ainsi qu' une liste des Ministres de la Justice en Grèce entre 1822 et 1891. Suit la **Bibliographie** et l' appendice des **Documents**, rédigés en langue grecque, française et allemande, pour la plus part inédits.

ΤΟ ΕΝΑΤΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ
ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΣΕ 600 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2009
ΑΠΟ ΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
«Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ»
ΣΕ ΧΑΡΤΙ CHÂMOIS

The Research Centre for the History of Greek Law (: Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου) of the Academy of Athens was founded in 1929 under the name Archives of the History of Greek Law (: Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου), due to the initiative of Demetrios Pappoulias. Since 1948, the Centre has been publishing the *Yearbook of the Archives of the History of Greek Law*. Since vol. 10/11 (1963-64) the Yearbook has appeared under the title *Yearbook of the Research Centre for the History of Greek Law* (: *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*: *E.K.E.I.E.Δ.*). In the so-far published volumes, the Yearbook includes articles and studies concerning all the periods of the Greek legal history. From volume 34 onwards a series of Supplements has been published, including monographs relating to the history of Greek law, in Greek and in other foreign languages.

ISBN 978-960-404-134-3
ISSN 1790-1006